

નાનાભાઈ ભટ્ટ, અચેરચંદ્ર મેઘાણી, વિજયરાય વેલ, ઉમાચંદર ભેપી, નિલુભાઈ મહેતા, શુભાભદાસ શ્રીકર, અનંતરાય મ. રાવળ, મગનભાઈ દેસાઈ, રમણલાલ એન્જિનીયર, નિરંજન ત્રંગી, વલ્લભરાય ચરમાર, મહેન્દ્ર મેઘાણી, હરિશ્ચંદ્ર ભટ્ટ, હીરાજીન કે. મહેતા, પી. રા. ભારદ્વાજ, હેંટાલોલ કામદાર.

ભાઈ અને
પાસરશાળા

સુભાઈ
પ્રથમલાલ દવે
૧૯૪૫
અંક : ૪
૭૨૬ ૧૦. આખર

ગૃહજીવન અને સમાજજીવનના ઘર્ષણોનો

પડઘો ઝીલતી નવલકથા

રાજકીય દૃષ્ટિએ ગુજરાત જેમજેમ વધુ બંધત બનતુ ગયુ તેમ તેમ સમાજ-જીવનના પ્રશ્નો આપણે ત્યાં વધુ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ ધારણ કરતા ગયા છે. ઝીલો માત્ર ઘરમા જ ન પુરાઈ રહેતા બહારના ક્ષેત્રમા પણ જ પતાવ્યું ઝીજીવન આમ સ્વતંત્ર ને પ્રગતિશીલ બનવા લાગ્યુ, પણ તે સાથે બહિરજીવન અને ગૃહજીવન વચ્ચે વિસંવાદ શરૂ થયો. લગ્નજીવનના બેસૂરા નિનાદથી સમાજજીવનમાં પણ ઘર્ષણો, ચર્ચાઓ અને મતમતાંતરો અનિવાર્ય ધંધ પડ્યાં લાવનાશાળી અને કંઈક કરી નાખવાના મનોરથ સેવતા યુવક-યુવતીઓનાં જીવન કલહ અને મનોબ્યથા વચ્ચે ધૂમરીઓ ખાવાં લાગ્યાં પરિણામે તેઓ તેમના આદર્શની સિદ્ધિ તો ન કરી શક્યાં પણ ગૃહજીવનનો આનંદ અને કિલ્લોલ પણ ગૂમાવી બેઠાં. આવી પરિસ્થિતિનો પડઘો પાડવાનો આ નવલકથાનો પ્રયાસ છે.

પૃષ્ઠ રાખ્યા ૩૪૬ ફિગી બેકેટ
કિંમત રૂ. ૪-૦-૦ દપોલ ખર્ચ ૦-૪-૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ : કૂલછાપ્ય કાર્યાલય

ચો. બો. નં. ૬૭૮ સુ'બઈ ૧ : ચો. બો. નં. ૭૩ અમદાવાદ : રાણપુર [બી. એસ. સ્ટેલો]

અકાશકવચીકાસ પુસ્તકોત્તમ ગાંધી, ભારતી સાહિત્ય સંઘ, ૧૬, શ્રીમતી સાયબેરી, અમદાવાદ
સુદ્રેક : અદ્વાદ ભેટાવાવ બ્યાર, સ્વામ્ય સુદાસન, રાણપુર (કાકિયાવાડ)

‘હું’ શા માટે લઘુ ? એ વિષય ઉપર નિબંધ લખવાની એક દરિદ્રતા મારવા પડતા અમેરિકન સૈનિકો માટે થોભાએલા. આવેલા ગણસે નિબંધોમાં આ એક હતો.

હું શા માટે લઘુ છું ?

૨૫૧

હું લઘુ છું કારણ કે ખીછ આંખો સામે ભેતાં મારી આંખ ડરતી નથી, કારણ કે મારી આંખોએ સુખ જોયું છે અને દુઃખ પણ જોયું છે.

હું લઘુ છું કારણ કે કોઈ પણ વાતની બેઠ જાણુ મારા કાન સાંભળી શકે છે, રિયાતી પ્રજાની ઘોસેલ તેમજ આઝાદ પ્રજાનું દારણ એ સાંભળી શકે છે, કારણ કે કાન દ્વારા મને માહિતી મેળે છે—એની એ જ પોપટવાણી શીખવાતી નથી; કારણ કે જો હું સાંભળું છતાં વિચાર ન કરું તો હું બહેરા ગણાઉં.

હું લઘુ છું કારણ કે મારો મત દર્શાવવાની બીક મારા મોઢાને લાગતી નથી, કારણ કે હું એકલો છું છતાં મારો અવાજ મારું જીવિ બધામાં મને મદદ કરે છે, કારણ કે મનકાને ત્યાં હું બોલી શકું, હું, કારણ કે જે મારું મોઢું બોલતું હોય પણ અધા જે બોલે એટલું જ બોલી શકતું હોય તો એ રૂંધાએલું ગણાય.

હું લઘુ છું કારણ કે હું ધુરંધિયે પડું છું એકલા ભગવાન સામે.

હું લઘુ છું કારણ કે મારા પગને જ્યાં જવું હોય ત્યાં તે જગ શકે છે; કારણ કે કોઈની જબરદસ્તી વિના કે કોઈને દસ્ત આપ્યા વિના હું દેશોવર જઈ શકું છું; કારણ કે જે દિશામાં હરમાન થાય તે દિશામાં જ મારા પગ જ્યારે ચાલે ત્યારે એ બધાએલા કહેવાય.

હું લઘુ છું કારણ કે હજીય મને સાંભરે છે—બાલ્યવસ્થાનાં દારણ અને રમત, સૈકાની શરૂઆતમાં આવીને પોતે અને મારા પિતાએ અમેરિકામાં શા માટે વસવાટ કર્યો એવી વાત કહેતી મારી બા, નિશાળની છેલ્લી પરીક્ષામાં હું પાસ થયો, પહેલી જ વાર મેં ચૂંટણીમાં મત આપ્યો, કુમારિકા સાથેનું પ્રથમ મિલન, મારી પડોશમાંના ફેશરો—શરીરો પહેળી બની, જૂની મોલોની જગ્યાએ નવાં મકાનો થયાં—એ બધું મને સાંભરે છે.

લઘઈ પૂરી થયા પછીની જિંદગી માટે હું લઘુ છું; કારણ કે એ જિંદગીમાં નવી નવી તકો હશે, સત્રામતી હશે, વાંચવાની, લખવાની, વિચારવાની અને બોલવાની છૂટ હશે; કારણ કે પહેલાની માફક જ મારું ઘર એ મારો મિલો હશે; કારણ કે જે હું ન લઘુ તો જિંદગી એ જ મોત બનશે.

હું લઘુ છું કારણ કે હું પ્રગતિમાં માનું છું, રદિવાદમાં નહિ; કારણ કે આપણી ખામીઓ છતાં પણ આપણા જીવનની રહેણીમાં મને આશા છે.

હું લઘુ છું કારણ કે મારાં બાળકો આઝાદ દુનિયામાં જન્મે એ મારે જોવું છે; કારણ કે મારા વડવાએ મને આઝાદીનો વારસો સોંપતા ગયા છે અને એ બીજને સોંપતા જવાની મારી ફરજ છે; કારણ કે એ વારસો જો ગુમાવાય તો પછી બાળકો જન્માવવાં એ એક ગુન્હો છે.

હું લઘુ છું કારણ કે એ મારી જવાબદારી છે; કારણ કે સ્વતંત્ર લોકોએ સ્વતંત્ર રહેવા માટે લઘુ જ જોઈએ; કારણ કે એક દેશ કે એક વ્યક્તિની આઝાદી અંતર્યામી જાય છે ત્યારે તમામ રાષ્ટ્રોના અને તમામ પ્રજાઓના હક્કો ઉપર ભય આવી પડે છે; કારણ કે મારી સામે પસંદગી હતી : લઘુ કે ન લઘુ.

હું લઘુ છું કારણ કે ધુરંધિયર જીવતું એવી તો બહેતર છે કે મંરી જવું.

એવી લાડી આશાથી હું લડી રહ્યો છું કે મારી પાછળ આવી રહેલાંએને લઘુ નહિ પડે.

પ્રવાસી

જગમાંઈ ઠામેઠામ ધામ મારું છે
એ ધામને ફૂંદણ પાટકું હું
દેશે દેશ વિષે મારો દેશ છે, એ દેશ
જોળવાને લોભ બાટકું હું.

લાખો લુગ તણી એ વીસારેલ વાણીને
એલ ફરી લલુકારી રહ્યો.
અને આઠ અનાઠ લેવા કેરો બાંધવ
આમ એકીટશ ધારી રહ્યો

નાખું આંખ હું ને કેઈ દાર વિષે,
એની અંદર મારું મુકામ દિસે,

એની માંઈ પ્રવેશવા બાર જટે નહિ,
બાર કયાં છે ? વારોવાર પૂકું;
મારું વાલસોયું વરયું ઘેર ઘેર
એને જોળખવા અહીં બાટકું હું.

જળમાં થળમાં ને આકાશ લગી
લાખો સ્નેહ-ગાંઠે હું બંધાયેલ હું.
મારા સાત અટારીના એ ઘર અંદર
જન્મજન્માન્તર ભયેલ હું.

વારેવાર છતાં બૂલી હાય જઈ
ચણવા ઘર આંહી હું દર ચહું.

મારાં નેત સામે હરીઆળી ધરા
પડી આંહી કરી રામરાઈ ખડી,
મને સાઠ કરે છે એ ધૂળ થકી,
વઢી કેમ ચકું એની વાણ્ય વડી.

અહીં વાસ કર્યે મટનાર કઠી
મારા મૂળ મકાનની વાસના થી
મારા મૂળ મુકામનું ભાન બૂલીને
મુસાફર-વેશ હું કાં ભટકું.

લુગો લુગ ભણે હું સૂતેલ હોતો,
જળ ધૂળ ફૂલોમાં મળેલ હોતો,

દિન એક છાડું કેઈ દાર ઉવાડીને
કોણ મિલે ગયો કાઠી હડી,
જોઈ વાટ તેડીની એ ચૂપ મારે મુખ
તાકતી આંખતી માત પડી.

સચરાચરમાં મને ચાર દિશાએથી
તાણુ કરે હર એક અણુ;
અને દાર મારે કોટિ હાય કેરા
કર-તાલ પડે, હર કાળ સણુ.

અને આલ નિશામય કેટલી રાતથી
ધ્યાન મારી પર ધારી રહ્યો,
લખ લેખન દરનો તારલિયો
મારું નામ બાણીને પેકારી રહ્યો.

એની ધૂળ! હું'યે મને સાઠ કરે,
વીરા નીરાં હું'યે લાંબા હાય કરે,

હર શ્વાસ હૈયામાં વાતાસ પ્રવેશીને
તેડું મુણાવે છે કોણ સણું!
એવાં તાણુ જે આણુ તમામનાં આવે છે
ને સહુને હું'યે પરાયાં ગણું.

એની લાપ ને આપસઆપસની
અહો દિલ મારે ફરી તાણુ બની.

સચરાચર આંહી આનંદ ભર્યો અને
પ્રેમ ભર્યો. ધરા-ધૂળમાં છે,
નુચ્છકાર દિયે લઘુ કોઈ કશ્ચિકાને
સંક બિચારો. એ ભૂલમાં છે.

આ વિરાટ તણું પરમાણુ અણુ
વહે ગૌરવ શ્રમ ભયંચરતું;
એનો ભેદ ભણ્યા વિણ ભાઈ પ્રવાસી તું
ઘોર અવિદ્યાની ધૂડમાં છે,
ભયભીત ભમ્યા કર ભોમ ખપી,
ધંણીનો મહિમા ભર્યો ધૂડમાં છે.

એવા ગૌરવને ચરણે ઢળીને
હું એ ધૂળ વિશે રહું ધૂળ થઈ,
થઈ ફૂલ વિશે એક યાંખડી પૂલશ
ઈશ તણા પદમાંહી જઈ,
જયહીં ભઈ ને ભઈ જયહીં નિરખી,
એની ખાંર જગ્યા તલભાર નથી;

ન પ્રવાસ હવે જનમે જનમે
કરવાની લગાર બરૂં રહી;
એના ગૌરવને ચરણે નિત ખેતીશ
મૂળ જે હું બસ તે જ થઈ.

ધન્ય કાળ અનંતનો ખાળક હું;
ધન્ય માત મારી વસુધા-ધરણી;
ધન્ય ધૂળ એની, ધન્ય તૃણ એનાં,
ધન્ય તારત-ભોમ સોના-નરણી.
જયહીં કયાંય હું છું, એને દાર જ છું,
મને કેમ ખેચે-નવ જ્ઞાન કઈ.

એને પાર પેલે પારાવાર પડયો,
તરવા કળૂ છે વસુધા તરણી;
ખડભાગી હું છું, જે હું તે જ ભલો,
ભણી માત મારી ધન્ય હો ધરણી!

[શ્રી-દ્રનાથ : ઉત્સર્ગ : પ્રવાસી]

શૈ શ વ તું ગાણું

‘આવ રે ગેવલા ! નેવલે પાણી,
‘ઝોલ્યા પાની છોકરીને દેડકે તાણી.’

હું હું સૂરજ ને દિન ચોલવાણો
ચાંદનીને ઝાલવા ગેઘ મકવાણો
આલ વચે દોટ દિયે; એક પરે ખીલ
વાદળિયું રંગ ઢાળે, ચીર ગંધાં લીજી.
ઠાકરહવાર મહીં ઝાલરું ઠંણકે

દિલ મારું ઘોર દિયે, ડંકે ને ડંકે
ઝોલ્યે કાંઠે ઝાડ પરે ઝીંકાયે ઝડીઓ
આં ને કાંઠે ગેઘ-છાગે માણેકની છડીઓ
ભેજ ભર્યો વાયુ અને સાંજતું ટાણું
સાંભરે છ ઝાંજ મને શેશવતું ગાણું
‘આવરે ગેવલા ! નેવલે પાણી;
‘ઝોલ્યા પાની છોકરીને દેડકે તાણી.’

આખા આકાશનું પડ હીધું વાળી,
સાંકડ મોકડ નહિ, રમે સાત તાળી.
રોકનાર કોઈ નહિ, ભમે આભ-આરે
ફૂલ-વને ફૂલ-વને જાલક જે મારે.
નિત્ય નવા ખેલ એના નીરખીને મારે
નેણે ઉભરાય યાદ, નાનપણે જ્યારે
સંતાકૂકીના ખેલ એથે હું ધરમાં;
થેરીનાં છોકરાંનું ગીત જોઈ ઉરમાં.
'આવ રે મેવલા ! નેવલે પાણી;
'ઓઝ્યા પા'ની છોકરીને દેડકે તાણી.'

૩

સાંભરે છે ઘર અને ધરનો દીવો
સાંભરે છે જાને યુખ મલકાટ કેવો !
વાદળ હફડતું ને ધબા ધબા છાતી
ખાને કવરાવી કેવી વાત નો લખાતી.

ઘરમાં લાગી'તી ધમાચકડ ઇયાંની
જાકરમો વિથ મૂળે; ત્રાડ મેહૂલાની.
સાંભરી આવે એ સર્વ, મોટી ને નાની
વાતું; ને 'સો વચાળ રણકે છે વાણી
'આવ રે મેવલા ! નેવલે પાણી;
'ઓઝ્યા પા'ની છોકરીને દેડકે તાણી.'

૪

ઓઝી બે રાણીયુંની વાત જા કે'તી-
એક અણમાનેતી એક માનેતી.
દમ દમ દીવો એક ધરને ખૂણે,
ભીતિને માથે ભૂત-ઓળા ધૂણે.
જ્યારે જળજળ તડ ! તડ ! તડક !
વારતા સુણે ને જાળ ધડ ! ધડ ! ધડક !
સાંભરે એ સર્વ, અને સાંભરે વાણી-
'આવ રે મેવલા ! નેવલે પાણી;
'ઓઝ્યા પા'ની છોકરીને દેડકે તાણી.'

[૧૪૦-૬-૬૩૧ ૫૨૫]

૫

ખ લિ

મૂઠી 'જેવડું' મંદિર માડું
ને મુરતી તારી વિરાટ !
વામનજનીને આવડું હોય તો
આવજો હેયાને ઘાટ.

હું જો પાવલિયે તારે અંધાવા
આવડો થાઉં અધીર,
તો તને તારું માન જરીક જ
હોડતાં થોની પીડ ?

ખેલે મગધિયે ચાંપજે મારા
હેયાના હીણા રાગ,

ખીજો દબાવજે રોષ દાવાનળ,
ત્રીજો તૃણાના ડાઘ.

અરથો ઉપાડીને પગ તું થંભીય
કે રણે વાગે મૂળ
વાસનાની માટી, ત્યાં તો તને જોઈ
જાખડશે એ સમૂળ.

ભલિ મારે થવું આજ બરોબર
આવ તું આણી વાટ.
મૂઠી જેવડે મંદિર મારે
મૂર્તિ હો તારી વિરાટ.

ઈશ્વર ! અમારી નહિ, એમની સામે જોજે !

આપણું લોકનેતાએની માનભરી મુક્તિથી દેશ આખો આનંદમાં આવી ગયો છે. છઠીથી મહિના પૂર્વે તેઓને પકડી લેવામાં આવ્યા ત્યારથી તેમના કારાવાસના ઉલ્લાસ દિવસ સુધી પ્રભાતો મોડા થાગે, પક્ષ, વર્ગ કે ન્યાતબળના બેઠ વગર તેમની જિંતા કરી છે અને તેમના સુખરૂપ હકકારને માટે છાની છાની પ્રયુ-પ્રાર્થના કરી છે. (એવો પ્રેમી પ્રભસમુદ્ધ એટલો બહોળો હતો કે આ આગેવાનોની ગેરહાજરીમાં નહોતપણે કાળાં બળરો કરનારા, સરકારી કેન્દ્રોષ્ટામાંથી રજનારા અને નફાખોરીનો દાંડ વાળનારા ઉપલા વર્ગનો વિચાર ગાણુ અને છે) પ્રભ દબાણ ગણ, રિલામણોને પામી, નેતાએને મુક્ત કરાવવામાં ક્યું જોર ન વાપરી શકી, નિષ્ફળતા અને પરાજિત દયાને પામી, છતાં મૂઠીકાર પુરોવાના અચ્ચર આત્મબળને અને આત્મમજ્જાને પ્રતિજ્ઞામે તેઓનાં કારા-દ્વાર ઉપડી ગયાં, એથી સમસ્ત પ્રભને એક મહાન સંસ્કારનો અભિપ્રેક સાંપડ્યો છે.

૯૯

વિપત્તિને અને વેદનાને એવું પોતાનું એક પરમ ગૌરવ છે. એ ગૌરવનું આપણા નેતાઓએ નહું દર્શન કરાવ્યું છે. તેઓને બિનચુને પકડયા, તેમને છુપાણીને રાખ્યા, તેમને બહારની દુનિયા જોડે જરી પણ સંપર્ક સાધવા ન દીધો, નિકટનાં સગાં પડાઈનાં મુલાકાતોના કાળાં પાછળના ગુનેગાર કેદીને આપતો દુક પણ તેમને ન આપ્યો, તેમને ક્યેલના કટકાતેવાં આત્મમજ્જાની મુલ્યુ-પથારી પાસે પણ ન પહોંચવા દીધા, તેમનાં પોતાનાં હરીફોનો શુકો થઈ જતાં સુધી અટકાવી રાખ્યાં, પોતાના લખીઓની નજરે પણ ન અડવા દીધા-એ ચાતવાઓ માણસની અંદરના માઈકને, બેલદિલને અને લટલાદને મારી નાખનારી છે. છતાં એ જ નેતાઓ બહાર નીકળતાં વેત પોતાનાં પરગારમાં પૂરા ચોળિસ કલાક પણ રહી રાક્યા નહિ, ને કંતોળ્યો નવો સાદ સાંભળીને બહાર નીકળી ગયા.

પોતાની ગેરહાજરીમાં મહિસાને ધેર સિવાયી ગયેલ બીબીની કમ સામે દાખ જોડી બંદી કરવા મૈલાના અગ્રુલકલામ આઝાદની તરફથી જુઓ અને તમને એક અનિર્વચનીય વેદનાની વચ્ચે આ સંસ્કારનું દર્શન થશે.

૯૯

એ તો અંજત કપ્ટોની વાત બની. પણ વધુ મીઠી વાતનાએ તો એમણે દેશની દુરવસ્થાના સમાચારનું વિષપાન કરતાં કરતાં બોલતી છે. લાખો માણસો કીડી મોટાની માફક મરે છે, અનાજના અગ્રુ દેજવાની વચ્ચે અને મિઠાઈની લાપર દુકાનોની સામે જૂનમશાનાં બોલ બને છે, તેઓ જ્યારે મરે છે ત્યારે દોરેલોમાં નાચવાનના જલસા ભાવે છે, તેઓ જ્યારે

રેહી ! રેહી ! કરીને પટકાણ પડે છે ત્યારે વાઈસરોયને ધેર મહેફિલે બેઠે છે, તેઓનાં બાળકો મૂઝ માતાની છાતીએ વળગેલ સ્થિતિમાં જ પ્રાણુ ત્યજે છે ત્યારે સામોસામ નફાખોરી લાખોની લૂટ ચલાવે છે, અને બીજી તરફ પોલાસ લરકરો સંયમહીન ટોર આપણા જ દેશજનોના બનેલ ચાસન-મંડળની અનાજતથી, નધરાજપણથી અથવા તો નિર્બળતાથી ચાલી રહી છે, એ બધોનું રેલિંગું મળતું રહેલું જ્ઞાન આ નેતાએને એમની નિરસદાયતાનાં કેવા કાલિસ કરાવે તે વેદી રહ્યું હતો ! છતાં તેમણે સાચા હાઈનિકેની સમતા સાચવી, વીરનરીની દેહતા બળવી, અને અંજત કહુતાથી ખરડાયા વિનાનાં હૃદયો લઈ તેઓ વળી પાછા સમાધાનની તક પ્રાપ્ત થતાં એ જ ચાસન-સૂતાને બારણે અણુવાણુ પગે ચાલી નીકળ્યા છે.

એને અમે સંસ્કાર કહીએ છીએ. જોર અને લોહીના ધૂંટા પચાવી વર્ધને અમીના ઓડકાર છેડવા, એવું નામ સંસ્કાર છે. આ મુકાબ અને પટેલો પ્રભનાં સાચાં શીલ ધરવા મટિ પરમ ઉપકાર એ નેતા-સંસ્કાર, એ આપણને મળેલું ઇશનું વરદાન છે.

૯૯

કેલકાં કોમકુલ પાછા વળ્યા છે, કેલકાંનાં હારી લાંબી પટથાં છે, પણ નવા વાતાવરણની ઉભા તેમને રજૂતિમાન બનાવો ! કેલકાંને દણ તેમની પ્રિય પત્નીઓના પાણુ મેળાપ નથી થયો, એ પત્નીઓ કાં તો કેલકાં સજોર છે, ને કાં સર-હારી વારંટોથી સંતાતી ફરે છે. એ વિચારે દૈવ્ય ચિંતય છે. તેમની મુક્તિ અને તેમનાં અથવાદાન જલદી બહાર પાડો !

સૌથી વધુ હૃદયવિદારક તો આ લોકનાયકોને મનથી બીલ દબરોનો ત્રિફલારીની દયા બની ગઈ હતી. કેક પુવાને યુવતીઓઃ કેક પ્રોટો, જુકો અઘકોતોઃ કેક બિગ્ગાદ અટકાયતીઓ, કેક કેવળ સગાં બોલઃ કેક તકી સુદમાનાં શિકારઃ સાંજોટિન, સાંવ-ફાટ, ગુલકપાલનમાં આડખીલો, પોલાસનાં જૂન કે જૂનની કેટરીસ, ઘાડ લૂટ હત્યાદિ જેની રીપ કરવા એ પાણુ એક કપરું કામ છે તેટલા આરોષોને દલાવે યઈને બે પાંચ વર્ગના કારાવાસથી લઈ ફાંસીના માંધણી સુધી વાણેલાં દબરોની મુશી આવડ, એ આપણા મુખ નેતાએને એમની મુક્તિમાં રહેલો કૂર વિરંબનાને બંદરે વાંધતી હતી. એટલે કે આને મળેલ મુક્તિ એ મુકિત નહિ પણ પાછળની સ્થિતિમાં વધુ ને વધુ લાપાટ જ્ઞાને સગવડ મુશી છપતી ચિતા જ બની રહી હતી; અને થકીમર તોરીમતા આતેની નવો વાગાપટિનાં યાગમાં જોર દેખાડી દરી

હથા ! અમે નહિ તો જલે નહિ, પણ એમણે જે કંઈ સર્જી છે ને દણ સહી રહ્યાં છે એ જ એવું છે ! અમારી સામે ન એતો. એની સામે જોર, એમણે જે મુલ્ય યુગમાં છે તેનો વિસામ મૂળને, ને સત્તર આ વાતનું પ્રકાર પૂરું કરો.

સમાજ : સાહિત્ય : સંસ્કાર

માસિક નોંધ

હિંદી સંગીતનું સમ્પદ્કર્શન કૌતુકપ્રેમીઓને મન દિલ કેવળ નોખીએ અને જાડુમંદ શરૂઆત એન કરનારાઓનો દેશ છે રાજ દ્વારીઓની દષ્ટિમા દિલ અસખ્ય કેમો, વગેરે તેમજ લાપાઓનું ભમાર-ધર છે, સાચા સસ્તુતિભક્તોની નજરે દિલ કયા, સાહિત્ય અને તત્ત્વ-ગાનની તથોભૂમિ છે એ નીજ જમાતાના એક પરદેશીએ, ફિંગીયા' નામના નિરવ ચિત્રપટમા આ સુષ્ટિની સર્જનનીમાને તાલ્ય છેદનદ સંગીતની વાણીમા રજુ કરનાર ડૉ. રોક્રોફ્ટી નામના પોર્ટે-ગ્વાસી સંગીત દે દિનના સંગીતો દિલમા બે વાર અને આવી ત્રીજી નજરથી અવધાસ કરી અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યો છે કે-

‘દિલ ગયા પહેલા દિલી સંગીત પર ફેરવા ચોખ્ખીએ વચી હતી પણ પહેલા જ પરિચયે મને પ્રવૃત્તિ કરાવી આપી કે દિલી સંગીત મારા અધ-વાચને એના ને ખ્યાલ આપેલા તેના કરતા ધણી વધુ ગદન અને વિશ્વસારાદિ તાને માટે વધુ મદદરૂપ છે મારો એ સંગીતનો અવધાસ આગળ વધારવા હુ ફરીવાર ત્યા ગયો, અને મને ખાતરી થઈ છે કે એ એક સંગીત નથી પણ અનેક સંગીત-સન્કારોની મિલાવટમાથી ઉદ્ભવેલ વસ્તુ છે એવું એક મહાન શક્ષ્ત તો મને એ લાગ્યું છે કે દિલી સંગીત નિર્જન છે, અને નવા નવા ધાટ ધડી શક્યએ તેવુ મુલાયમ છે ભૂતાગમમાંથી ચાલી આવતી પર પસને ઉચિતપણે વફાદાર રહ્યા પછી પણ એ એવુ મુખ્ય રહે છે કે કલાકારની તમામ કમ્પનાશ્ચરિતને એમા રમવાનું મોજાનું મેલન મળે છે અથ રીતે એ દક્ષિણ સર્જનાત્મક છે, અને પુરોપી દેશમા કેશ્વક વાર અને

છે તેમ કેવળ એક જ વખાણ ને સિંધિબદ્ધ બન્યુ દોષ તેના જ પુનરચ્ચાર કર્યા કરવા પડે તેવુ નથી સર્વિ ને દિવસની અમુક ચોક્કસ સેવાઓએ અવધાર તો વર્ષની અમુક અસુક મનુષ્યોમા પ્રગળી પવનથી માનવ મનની અવરગતુ જ એમા વિવિધ પ્રકાર રનુ ઉચ્ચાણુ થાય છે, એ એની સવેદન-શીલતાથી હુ મુગ્ધ બન્યો છ

‘એથી થ વધુ મનોહર તો મને આ લાગ્યું છે કે દિનની સંગીત એ દિનની-જોના એકેએક જીવન-પાશાની સાથે, ધર્મિક માન્યતાઓની સાથે, વિક્ષણોગની કમ્પનાની સાથે ગાદ સબંધ ધરાવનારું છે એ જન નથી જાણુ નથી, પણ ચોકાની સર્જી ભૂમિએ અને વિચારે સાથે જણાઈ જાય છે કેટલાક પાશ્ચાત્ય દેશોમા સંગીતને એક કલા તરીકે જનરલી અભિસ અને નિરાણુ જણાવમા આવે છે આ કિષતિ દિલમા નથી ત્યા તો સર્જી કલાએ અને પ્રત્યેક જીવનસ્થિતિ સહિત જનીને એકબીજાને અનુભવી આવે છે, અને જીન તો જ્ય પછે છે એક એક જન્ય ખ્યાલનુ અંગ જની રજી છે’

આટલુ વિશદ દર્શન કરનાર આ પાશ્ચાત્ય સંગીતસ્વામી ને છે-ની વાત કહે છે તે વધુ ચર્ચની છે

‘મને આશા છે કે અભિપ્રયમા દિન-નેના દરએ પ્રવેશ અને પ્રવેશ પ્રમસમુદ્ધ પોત પોતાના સંગીતનુ સુદ્ધ એજતેજ વચરનુ નિવરુપરૂપ સાચી રાખશે, પણ સાથે સાથે આ લાઈલિંગ પ્રાર્થના સંગીત-સ્વરૂપોની વિસિત્તામય કાવના એકાએક એક એક સંગીત-લાગી સર્જવધે કે ને સપુષ્પ દિલનુ સ્વરોચ્ચાણુ બનશે’

એક અધિકારપ્રાપ્ત નારી થોલે છે ત્યારે—

સ્ત્રીઓ અને તેની સામાજિક સ્થિતિ, એ વિષય પર અધિકારી તેમજ અધિકારી બંને જાતના

માણસો બોલ્યા કરે છે પોતપોતા કહેવાય તેના કેમલાય અનુભવી વાકયે વપરાય છે સ્ત્રીનો પક્ષ ને પુરનો પક્ષ, એમ બે પક્ષો-પક્ષો જ નહિ બતરી સામાજીકી છાતરીઓ પડી ગઈ છે આ પક્ષ એક નિશ્ચિત મમરંજશ્ચ છે કારણ કે એક સતુપક્ષો વાસ્તનામા તો ભેગા જ, એક જ જાપરા નીચે વસે છે, ચોવીસે કલાક ધમાકતે રહે છે, સાથે આપ પીએ છે, પ્રણય કરે છે, સતામે છે-પાર્દ રૂપે રમેલયામે પણ ભીખી કરે છે તે છતા અદર ખાનેથી એક તુલ્ય મુદ્દ, જેને ખુનખાર કહી શક્યએ તેવો સમાજ-સાહારાત્મક સમાજ ચાલી રહ્યો છે આ સહાર અને સમામનુ જાન કેશ્વક વાર ન્યારે સાનુ અધિકારપ્રાપ્ત આમજન કરાવે છે ત્યારે તે વિચારમા નાખી દે છે અમદાવાદના વિકાસગૃહ વાળા થી મુખપાળેન એના અધિકારમ પત નારી છે કારણ કે અગત જીવનમા એ જરના મોટા પી પી પચાવી ગયેના છે, જાહેર જીવનમા એ સતત સ્ત્રી-રક્ષક લાવેલા છે, બીજાએ ન્યારે હજારો અંશ પણ આવર્ષા વગર મોતે છે ત્યારે મુખપાળેનને એની ભગીરથ સાધનાએ મૌનવી શોભા સમ્પવી છે સ્ત્રીઓને પુરતકા રૂપે નહિ પણ સાપના ભારારૂપે એણે પોતાના શિર ઉપાડેલ છે ગૃહિણી રૂપે એણે લાખા વેધબ્યને કુટુંબ-વાણમા પરિવર્તિત કરી નાખ્યું છે એનામા રહેલી જાહેર સ્ત્રીસ્થિતિએ એના સાંસારિક માદને મારી કે દનાવી નથી દીધું પતિહીન મગલ્યમથી, સગી જનેતા, સાવધી

માતા, ભાઈના સ્થળો પરેલ કુટુંબની પાલિકા, વગેરે વિવિધ નારી-ધર્મેણે ઉમળકાવારી આ ગુજરાતે જાહેર જનસંસ્કૃતિમાં સમાવેશના માધ્યમો પુરેલીઓ જોયાં નથી, પણ જોઈ છે ફોજદારી અદાલતો, ગુડાઓની જમાતો, ફસાવેલી અને ફસામણીના વેશ કાઢી આવતી વિદેશી સ્ત્રીઓનાં વૃદ્ધા; અવળચડાઓ, ભીરતાઓ, ભયંકરતાઓ, કે કે જેઓ છે તે અતુલ્ય છે. દરીદ્ર વટાળ-અખાડાના મુકાબલા કર્યા છે, પુરોણી સાથે રહી કામ કર્યું છે, સદાકામ કરેને નારીસન્માનની ઉત્તમ ભાવના પોતાનાં શીલ વડે પિપાડે છે, એ તો 'એકમાં આધ્યાત્મી' બાઈ છે, એના હાથમાં આવેલા સ્ત્રીઓના કિસ્સાઓ જો કોઈક દિવસ સંખ્યાશે તો એના મહાદય અતશી; ને એ પ્રથમથી આપણે સ્ત્રીપુરુષ-સંસારની સમસ્યાએનો અંતરતમ કલિહાસ મેળવી શક્યું.

સૌન્દર્યનાં નીચાતાં
કરનારા શિક્ષિતો

એવી અનુભવસિદ્ધ નારી, જ્યારે જોલે ત્યારે એના બોલ વિચારપાત્ર અને તાજેતરમાં એણે જાણ જોલી હતી, ટોળાંની અનેલી સભા સામે નહિ પણ ગુજરાતના કામકેરા બાળવાના કોડવારી થોડાક બાઈઓ અહેતોના નાના વૃદ્ધ પાસે-આંગના શ્રીમંત-વર્ગની અંદર. એ બાળપણે એણે આખાં-એમાં એણે આપણા કામકેરા, અને ભણેલાઓ વિશે જે કહ્યું તે પહેલું ધ્યાન એવું છે.

આપણા કામકેરા મુખ સુદર ને ભાવના ઉરકેરે તેમાં થોડાં બાળપણે આપે છે, સૌ કમલિની વતો પછુ કરે છે, પરંતુ પોતાની સૌ પોતાના ધરતી બહાર નીકળે એના કશો થોડાક ખ્યાલ કરતાં નથી

‘આને સૌરાષ્ટ્રનાં વતો કહેનારા ધરે જઈ મા પાસે બસુ કરે છે, બહેનને દળકાપે છે અને સૌને મારવા સુધી પહોંચે છે,

ભણેલાઓએ દબાવેલી.

બીજાં કામ જોલું હોત તો અત્યુક્તિ માનત, પણ પુષ્પા બહેનની વાણી નિરાધાર નહિ ગણી શકાય. ઘણું કરીને તો ભણેલાં વિશે આવું કહેનાર એ પહેલાં જ છે—

‘અસલ કરતાં આ બધી બાબતોમાં આને તો ભણેલાં વધારે આગળ વધેલા છે. પહેલાં તો અસલ પુરોણમાં સ્ત્રીઓ પોતાને પિયર જઈ યકતી, દેવમંદિર કે નદીએ ધાર્મિક વારંતરે રહેવા કે કાપાકાતન પ્રયત્ન નહ આવતી. પરંતુ ભણેલાઓ કહે છે કે અમે એમાં માનતા નથી, તું તારા બાપને ત્યાં જાય તો મને આવી એકલાના ગમે નહિ. આને પુરુષ એ બધું સંભાળવા તૈયાર નથી. એ અપખ જાય છે, ખરિયામે સૌને દબાવતા રહેલું પડે છે.’

આમ શા માટે ? પુષ્પાબહેન કારણ બતાવે છે કે ‘દાકતર, એન્જનીયર વગેરે ચલું હોય તો તે માટે વર્ષો સુધી અભ્યાસ કરી તાલીમ લેવી પડે છે, પણ સગ્ન જેવી જવાબદારીનો અભ્યાસ, તાલીમ મળતી નથી. એ તાલીમ લીધે જ છૂટકા છે.’

નીચલી કોમમાં
આર્થિક સ્વતંત્ર્ય
ભણેલી બહેનોને મળે પુષ્પા-બહેનો છુટકા બિનસરે અરે ? સગ્નની જવાબદારીઓની કલ્પના તેમને છે ખરી ? ને હોય તો કે તેઓ તાલીમ જેવી કાઈ જરૂરીયાત સમજે છે ? નહિ. પુષ્પાબહેન બીજા એક સરખા મણી મેં છે—

‘આને તો કહેવાની જગ્યા કામે કરતાં નીચલી કોમની સ્ત્રીઓ ચલુ સ્વતંત્ર છે, કારણ કે એ આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવે છે—ઉપલા વર્ગની સ્ત્રીઓમાંથી એ શક્તિ

વાલી ગઈ છે. એ કદા પુરુષ ઉપર જ જીવનારાં બન્યાં છે. પુરુષને માથે જ એ રીતે બધો ભાર છે.’

જેને માથે બધો જ નિર્વાહભાર છે, તે પુરુષને પહે પછુ કંઈક કહુંવા જેવું છે. નિર્વાહભારમાં ભાગ લેનારી કે આર્થિક સ્વતંત્રતાની શક્તિ ન હામવનારી નારી એટલું તો જરૂર કરી શકે—જોટા ખરચા ઓછા કરી શકે, કપડાં ધરણીની જેમદાખી પ્રિરિત તકલાદી ગોઠકતાને દૂર કરી શકે.

સૌનું કામ હલકું ગણાય
પુષ્પાબહેન કહે છે કે ‘સૌનું કામ હલકું’ મનાય છે. એ કરતાં પુરુષને શરમ આવે છે.’

અરે માયુ ! સ્ત્રીકામ કરતાં પુરુષ સ્ત્રીઓને જ શરમ આવે છે તેવું શું કરીશું ? કરવા જેવી વાત અમને વળેથી એક આ લાગી છે, કે ઘરમાં ઝાડુ કાઢવાનું, વાસણ માંજવાનું, રસોઈ કરવાનું, દળવા ભરવાનું, એ દરેક કામ છોડશો ને છોડીઓને બેઠેને ખાત્યાવસ્થાથી જ સોંપવું અને ટેવ પડાવવી. પોતાનું કામ તો દલકું છે એવો મૂખ હાંપ સ્ત્રીઓના જ મનમાંથી કઢાવવા જરૂર છે. શ્રી પુષ્પા-બહેને છોડકાં છોડરી બેઠેને ગૃહિણી-જ્ઞાન શીખવવાનું કહ્યું છે તે જાણજર છે. એક પર બીજાનાં પ્રશ્ન

પુષ્પાબહેન ‘એક ઉપર બીજાં સૌ કરતામ યુવનો’ની વાત કરે છે, પણ એક ઉપર બીજાં આવનાર સ્ત્રીને કેમ ભૂલી જવાય છે ? એ સ્ત્રીને સમજાવ આ વાતથી કુકર્મ કરવાને વળતે જ દહાડે પોતાના શિર પર કેમ પ્રતિભાત કરે છે ? સ્ત્રીસમાજના મુખરૂપ મનાતા અમણી નારીસમૂહમાંથી પણ આવા કિસ્સાઓ બનવા રાણે કળકળાટ બર્ષો અવાજ નીકળતો નથી કદા

કાયદાને જ બદલવાનું કહેવાય છે-ત્યાં પથ્ય પુરુષ કાયદો ઘડનાર હોઈ તેને જુઝાય છે. પણ કાયદાના પ્રતિબંધથી શું વળશે ? સ્ત્રીસમાજ પોતે જ બે કર્તવ્યશ્રદ્ધ બનશે તો નવા કાયદામાં ચે એને તો ગડગધારીઓ મળી રહેશે.

શિક્ષણ-સંસ્થામાં પુરુષનો ભય
કેળવણીના કેળવણી વિતા પુરુષો સ્ત્રીસમાજને કેવા ભયરૂપ બની રહ્યા છે એ બતાવતી રીતિ પ્રત્યે પુરુષા-બહેન શાળા કોલેજમાં આગળી ચિંધે છે. ત્યાં સાથે અભ્યાસ કરતી ઊકરી-ઓને વર્ગ પૂરા થતા પહેલાં અથવા તો મારતરો પ્રેક્ષકોની સાથે માર્ગ જવું પડે છે પણ આનું કારણ એકલા ઊકરાની જ નિષ્ઠિત નથી, કેળવણી બે વિદ્યુત કરનારી છે તો તે બેઠેને કરે છે. ઊકરીઓ પોતાના માનમાં રહે છે ખરી ? ઊકરાઓની મેણાઓની ગલીપચીથી એ પર છે ખરી ? મોટી ઉમ્મર પછી મિત્ર વર્ગોમાં બહુવા જનારી કન્યાઓમાં, ખેતરોમાં કે કારખાનામાં મિત્ર કામગીરી કરતી લોકકન્યાઓ નેટલું ફેંટા કેમ નથી ? મોટી વયે મિત્ર શિક્ષણના ઔચિત્યનીચિત્ય વિશે પણ વેળાસર વિચાર કરવા રહે છે. પ્રકૃતિના સ્વાભાવિક પંથ પર જાગરવની વાપરવા જેવું શું નથી થતું ?

કાર્યકર બહેનો ને પુરુષો

કુકડ એક વાત તો પુરુષાબહેન તે પછી કહી છે.

‘એક દિવસ કેટલાક કાર્યકર બાઈ-ઓએ મને એક જગ્યાએ બોલાવ્યા, હું ત્યાં ગયું, આમો દિવસ કહી, અને મને બપોલ બાઈઓ વચ્ચે જ રાખી બહેનો પાસે લઈ જ ન ગયા, બીજા દિવસે પોતે કહ્યું છતાં ઓછા પાસે ન લઈ ગયા’ ને પુરુષાબહેને મનની વાત કહી કે ‘એ કાર્યકર બહેનોને બીજા બહેનો પાસે ન લઈ જાય ને એ જાળવાય તો પાછળથી તેઓ વાતે કરે કે ‘એમને તો બધું થાય’

આ બાબતમાં પુરુષાબહેનના દુઃખદ અનુભવની એક પૂર્વબુમિકા અમારે રજુ કરવી પડે છે. શિક્ષિત સ્ત્રીઓ પોતે પુરુષોની સાથે ત્યાં ત્યાં પુરુષોની વચ્ચે જ રહેવું પસંદ કરે છે, ધરોની અંદર બરાબેરી સ્ત્રીઓ જોડે રહેવું જમવું કે સવું તો દૂર રહું પણ બે ધડી વાતો કરવી પણ તેમને ગમતી નથી જવું પડે તો પથ્ય જરીક ડોકિયું કરી આવે, અટ અટ થોડી સુધરેલી શિખામણો વેરી આવે, થોડો તેમ્નેવધ કરી આવે, ઘાત જ બહાર પુરુષ-મિત્રોની વચ્ચે આવીને બેસે, વાતો કરે, ચર્ચાએ ચડે, પધારી પણ ધરની સ્ત્રીઓથી તો વેમળી જ કરાવે. આ દશા અમે દેરડેર દીકી છે. નવી સ્ત્રીઓને જૂના જમાનાની સ્ત્રીઓની વચ્ચે થોડી વારતા ઉપદેશક બનવા ઉપરાંત જ્યુ કડતુ એર લાગે છે. અને એ ધરનાં ધરોને શરમોદી રીતિમાં મૂકશે અગર તો ધરનાં ધરોની પગલ દશા નેઈ જશે તો જેવું લગ્નનરપદ ધરો એ બીંધે જ પુરુષો અંદર ન લઈ જતા હોય તો એ સંભવિત છે.

પ્રચુતિ રાણુ તબીબી સારવાર

પ્રચુતિની ચીસો પાડતી એક ગામઝાની સ્ત્રી, સ્ત્રીઘટનની ત્યાં સગવડ ન હોઈને, અને પુરુષ દાકતરોને બોલાવવાની ધરના પુરુષોની ધ્મજ ન હોઈને બાઈ મરી મઈ એ કિસ્સો થી પુરુષાબહેન ધંચમદાલમાંથી રોકે છે. એવો શરમ રાખનારો વર્ગ મોટો હશે. પણ અમારી જાણુ તો પ્રચુતિ રાણુ દાકતરોને લઈ જાય છે, પ્રચુતિ પુરુષ દાકતરોને હાથે કરાવે છે-ને એક બીજા દષ્ટિએ જોઈએ તો તો, નૈતિક જીવનમાં નાલાયક એવી કેટલીક નર્સોના

કરતાં તો પુરુષ દાકતરને હાથે પ્રચુતિ કરાવવી એ શું જોઈ છે ? નારીનું શરીર દર્દીની રીતિમાં હોય ત્યારે તો એ નથી નારીનો દેહ કે નથી પુરુષનો. એ તો છે દર્દીનો દેહ મુએલી સ્ત્રીને ચિતા પર સુવાડનારા પુરુષો જ હોય છે. યુસુના મોંમાં પડેલ નારીને માટે એના દેહની એમ દાંકવાનો પ્રથ તો કનિષ્ઠ છે, નકામો છે, મૂર્ખાઈભર્યો છે. સર્વોપરિ પ્રથ તો એને અચાવી લેવાનો છે-નીતિનો ને એમ-રક્ષાનો પ્રથ એ હોય તો પણ સ્ત્રી દાકતર અથવા નર્સના હાથમાં એ દેહને સુધાવવાથી કઈ એમ જળવાઈ જાય છે ? પુરુષાબહેનના આ દાખલો સચોટ છે. માનવ-દેહની કરોડકટ અવસ્થા રાણુ તબીબી ઉપચાર કરવામાં સ્ત્રી કે પુરુષ દાકતરના બેઠ પાડીને બેઠા રહેવું, અત્યુતી સ્ત્રીકે બોઈ મેસવે, એ જમ કાતકીપણની પરાકાષ્ટા છે તેમ નરની પોતાની રીતિનું જ નખોદ વાળનાર મનોદશા છે.

સ્ત્રીને પપાળવાનો પ્રથ

થી પુરુષાબહેનનું ઉવટનું કથન પણ બરાબર મર્મરચળને આંધે તેવું છે. જરીક કંઈક ધાવ તો દિરિરી-રીઆ આવે, બીસો નાખે, એવી સ્ત્રીસમાજની નમાલી મનોદશા પર એ પ્રદાર કરે છે. આમાં પણ જોશું તો આ પોપસાઈ ને આ વેવસાઈ ચિસિનોએ વધુ પ્રમાણમાં કેળવી છે, ધરાધપૂત્ર એક શોભા રૂપે ધારણ કરી છે-કહેવાતી મુકુમાર-તાના એક અંશ લેખે. વાતરાતમાં બીસ પાડી બીડતું, ચીતરી ચાડાવવી, સ્ત્રી બતાવવી, ગમા અણુગમાની પ્રાટ જોરદાર મેણા કરવી, એ તો નિત્યનું દરખ બની રહ્યું છે. થી પુરુષાબહેન

આવી સ્ત્રીઓને નિર્લય થવાનું કહે છે, અને એના પુરુષોને આગળ નીકળવા ઉદ્દેશ્ય કરે છે કે—

‘અને પંખાવાની વાત છેડાવી પડશે. સ્ત્રી રહે એટલે પુરુષ હારી ભય એ બરાબર નથી, એ રહે એથી વધે ન ડરે.’

પણ જોએ હો કે ભાઈસાહેબ, પછી આ પોચટવેડાને નાણુકારનાર પુરુષની કંઠોરતા ન ગયાય.

શ્રી. પાઠક—હીરાખડેન લગન

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર, સુનંદા પ્રાધ્યાપક અને જાહેર જનનવા એક સંસ્કારઅગ્રણી શ્રી. રામનારાયણ પાઠકે શ્રી હીરાખેન મહેતા નામનાં મુજબની કવે કૌલેજનાં પ્રાધ્યાપિકા જોડે લગ્ન કર્યા છે. લગ્ન એ મહદંશે વ્યક્તિગત અને અંગત પરંતુ હોવાની માન્યતા છે, છતાં અમુક સંજોગોમાં અને વત્તાઓના પ્રમાણમાં દરેક સંભાવિત વ્યક્તિનું લગ્ન એ જાહેર ઘટના બનાવ છે. વિચારેકા તરીકે, વાણીના ઉપાસકો તરીકે અને શિક્ષક તરીકે જે વ્યક્તિઓ સમાજનું નીતિ-નિર્માણ કરવામાં રોકાયેલા છે તેમનાં નાનાં મોટાં તંત્રમાં આચરણ સમાજને અસરકારક છે. શ્રી. પાઠકનું આ લગ્ન એ પ્રકારે જવાબદાર વ્યક્તિનું લગ્ન છે. માટે એની પણ જાહેર વૃત્તતા થવા સંભવ છે. છાપામાં જે થોડી ટીકા આવી છે તેમાં પણ પરચુનાર બનેલી વય વચ્ચેનું વૈવાચ્ય નિર્દેશવામાં આવ્યું છે. એટલે સ્વસ્થ ચિત્તે આ લગ્નના સંજોગો તેણીએ તો તે ભાવિ ટીકાને માટે ઉપકારક છે.

શ્રી પાઠક અકાવીસ વર્ષોની વિદ્યુર હતા—એમની સ્મૃતિતા તે સાહિત્ય-સર્વજ્ઞતા જોતાં એમની વિદ્યુરવસ્થા એક તપ સમાન હતી. આજે ૫૮ વર્ષો ફરી પાંચતું પડે છે, એ એમની માનસિક જરૂરીઆત બતાવે છે. આવા

મનુષ્યને એકલતા બ્યારે મૃત્યુ જેવી બને છે ત્યારે જ એ લગ્નનું શરણ લેવે છે. ૫૦ વર્ષ પછીની નિરાધારતા ન કહી બપ તેવી વસંતી હોય છે માનવ-જીવનમાં. એને મિત્ર અને સાથી જોઈએ છે, એ આધાર માગે છે.

છતાં એવી નિરાધારતાને ટાળવા જતાં પુરુષ કાંઈ યુવાન નારીનો ભર બગાડી બેસે એ તો સમાજ સહી શકે નહિ. શ્રી પાઠક પોતાની યા તો પારખી કામમાંથી કાઢી કન્યાને ખરીદી નથી, કાંઈ આધારને બોળવી, જુલાવી, ફોસલાવી પડાવી કુમળી કન્યા આણી નથી. તેમ નથી કાંઈ વિલાસ-ભૂખી યુવતીને મહેલાતો મોરશ કે તીજોરીનાં પ્રલોભને આકર્ષ્યા આણી.

મૈત્રીનું રૂપાન્તર

શ્રી પાઠક જેને પરણે છે તે હીરા ખડેન એમનાં લાંબા કાળનાં મિત્ર છે. જેણે વર્ષો સુધી પરપરને ચકાસેલ છે, જેનાં દિલ મજબૂત છે. જેણી વચ્ચે વધતું અંતર મોટું છે છતાં બૌદ્ધિક જીવનમાં જેણે ગાદ સહવાસી છે. જેણે નિર્ગંધ સ્વેચ્છાથી પોતાનાં જીવન જોડ્યાં છે. ચૌવન, ૩૫ અને શરીરથી સ્થિત એવી બીજી જીવન-સંપત્તિઓ પણ આસક્તિને જન્માવનારી હોય છે. બૌદ્ધિક અને સાહિત્યિક માર્ગનાં જે સદપ્રવૃત્તિ. વધુ નિકટતા અનુભવીને લગ્નમાં પ્રવેશ તે સહજ છે. તેઓ જન મિત્રો બની રહ્યાં સુધી કશું અનુચિત ન જોતાર સમાજ એ જ મૈત્રીના આવા નિરપવાદ રૂપાન્તરને શાને નિર્દેશ અમારી દૃષ્ટિએ તો જેણે પોતાની જવાબદારી પર સ્વચ્છાથી મોઢર ચાંપી છે તે સમાજને ચિંતામુક્ત કર્યો છે.

શુરુ-શિશ્યાનો સંબંધ-બાધ

શિષ્યા અને શુરુ વચ્ચેની રતેહ-મમતા લગ્નમાં ન પરિણમી જોઈ એ એવી એક મર્યાદાને કેટલાક સંભાવિત જનો ગણાવે છે. કારણ કે નહિ તો કન્યાની શાળાઓની સલામતી નથી. આ લગ્નના સમાચારમાં એવું નિર્દેશાયું છે કે શ્રી પાઠક બ્યારે કવે કૌલેજમાં પ્રાધ્યાપક હતા ત્યારે શ્રી હીરાખડેન વિદ્યાર્થીની હતાં. પણ એ તો નવેક વર્ષ પૂર્વેની વાત છે. બેશક મૈત્રીનાં બીજ તે કાળે રોપાયું હતો. પણ લગ્ન તો વિદ્યાર્થી-અવસ્થા વીત્યા પછી થયે વર્ષો સાથ છે.

સમાજનાં શ્રેયને અર્થે શુરુ-શિષ્યા વચ્ચેની મર્યાદાની કડકાઈ જેટલા બને તેટલા આશ્રયથી પળાય તે જેમ એક મત છે, તેમ બીજો પક્ષે આપણે ત્યાં ટારિઓ, ગ્રામ-મંડળો અને કુટુંબોની સંસ્થાઓ નૃત્યને પરિણામે લગ્નની પસંદગીનાં વતૂલો બાધ નાનાં બન્યાં છે. ત્યારે શિક્ષણની સંસ્થાઓ આવાં વતૂલોની ગર્જના સારે છે, અને એવાં સ્થાનોમાં શિક્ષક અને શિષ્યા, બન્નેને એ અવિવાહિત હોય, બૌદ્ધિક સહચારમાંથી પરિણમી મુહૂરતામાં પ્રવેશ્યાં હોય, બીજી એક જાતનું વૈવાચ્ય તેઓ વચ્ચે ન હોય, તો પણ શું અમુક રૂઢિને પકડી રાખવી? એનો એક કિસ્સો યાદ આવે છે. રાષ્ટ્રીય સંસ્થા હતી. શિક્ષક યુવાન, અપરિણિત, સંસ્કારી, સ્વસ્થ સચકત અને સંયમી હતા, શિષ્યા પણ સરસાગુ-સંપન્ન હતી. વપતું વૈવાચ્ય નહોતું. લગ્નની ઈર્ષ્યા પ્રગટી. સંકેપ જાહેર કર્યો. પણ સંસ્થાના સંચાલકોએ કેવળ પેલો આશ્રય પકડ્યો. લગ્ન રજૂનું, શિક્ષકને બીજો પરણાવી

પતાની વેવાયું નથી જણાના વાપ
બપડવા

પ્રાધ્યાપકના શુદ્ધિનો ગણના

રાજકોટની પહેલી દલિત આદમ
કોને જાણ પાવ વાં લખાવીને મુખ
દની સેટ એવી મર કોને જાણ જોડાવા
જતા પ્રાધ્યાપક થી મનસુખનાન
એવીને રાજકોટની પ્રજાએ રાજકોટ
સાહિત્યમાને ઉપક્રમે વિદ્યા-
માનની સલા મેળવી અન્તિ આવી
એમની અધ્યાપનશક્તિને, નિરપેક્ષ
પદતિને, વિદ્યાર્થીઓ પરના પ્રેમને,
સિદ્ધિપાલાની કુનેદને, વિદ્યાનુક્રિતને,
નિર્મલસત્તાને ને સરસતાને વાં કયા

જનતા કૃતજ છે પોતાના બાળ
કેને પ્રેમથી લખાવનાર શિક્ષકોનો
શુદ્ધ વીસરવી નથી પણ અજબકાલ
પ્રાધ્યાપકોની પેઢીમાંથી વિદ્યા અને
વિદ્યાર્થીઓ પ્રયોનો પ્રેમ એસરતો
ચાતો છે યુનિવર્સિટીમાં પ્રવર્તતી
પદ્ધતિ અને સામસામા મહાની
મેરી સ્પર્ધા, રચાનિક કોને જાણ પેઢી
ખટખટ અદ્ભુતશક્તિઓ ખુદ શિક્ષ
કોમાં જ વિદ્યાનુરુપિત પોલી ન થો તેવી
સાધનોની ને વાતાવરણની ક ગાંડીબત,
વિદ્યાર્થીની ચોક્કસ બાહેલી
બુદ્ધિતર ખટખટાના બાળાં એ
બધા શિક્ષકો-શિક્ષણના વાતાવરણને
એવું તો શુભગામી રહેલ છે, કે
જાનના ગરવા રાશિ સમા પ્રાધ્યાપકો
આમ દીકરા અવતા નથી

મોટી પરીક્ષાનું પરિણામ

મેટ્રીકની છેવી પરીક્ષાનું પરિ
ણામ તેજી જ દેખા અવતા પુકળ
પોકાર લાકો છે અને ફેક કારણો
ક પાવ છે વસ્તુ આગલાં વર્ષોમાં
આવેલા સડા પર છે તુ જે નસરકામ
થયું, તેના પરિણામે આ લખતના
પરીક્ષા ને મોટરેટો વધુ કડક રહ્યા

જાણુ છે એમની બોગી બીડો પળ
બોગ વિદ્યાર્થીઓ જવા લાગે છે
અને હજુ પણ દાહકુલોની પ્રીતી
મોતેરી પરીક્ષાઓમાં ચોરીનું પ્રમાણ,
લાયવળુ તર નુકસાન શી પવ
વામા રીધિત અને શીખવામા
કળાને અસાર થર થાતી બોર્ડ છે તેને
કારણે પણ પાવતા વિદ્યાર્થીઓનું
પ્રમાણ એકદમ રહે છે બાકી અમુક
સંખ્યાથી વધુને પાસ ન કરવા એવી
કાંઈ મર્યાદા મુકાવાનું તો મનાતું નથી
સુનિ. માં પાછા પેસનાના પ્રધાનો

પરીક્ષામા સામસામા પોતપોતાની
લાગવગવાળા વિદ્યાર્થીઓના નજરો
આપવાનો અને બીજી કેટલીક ઘસ
મેનો કરવાનો સડો હુનિ મા પડાયો,
કેટલાએક મોટરેટ પરીક્ષક સદાને
માટે રદ થયા, એક પ્રાધ્યાપકનો સર
કારી કીકાન પણ પાછા બેઠાથો,
ને કેટલીક બંધિતિઓ ચાલાગી કરીને
છ બી ગઈ આ શરમજનક પ્રકરણ
પર હજુ પડો પડો નથી એક બે
વ્યક્તિઓના મિસ્સા તપાસ નીચે છે
તેમ છતાં રદ થયેન વ્યક્તિઓમાંથી જ
નવી સુદર્શીમાં બિજવાના, અને યુજ
રાતી નિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્રીના તુલનો
આસરો લઈ પાછા પેસનાના પ્રવતો
ચાલે છે એ જાણી શોમ થયો છે
શરમ ઉપજે છે

પ્રકાશનોતરી મફત માગણી

કચ્છમા દરેકના સચારીએ
પોતાને મુજબના સિધ્ધી આ હાલસમા
એક અથાવન કાઢવું છે તેમાં વસાવવા
માટે પ્રકાશકો પાસેથી સાહિત્યના,
કાનાં, તેમજ અન્ય શિક્ષણાત્મક
પ્રકાશનોતરી નામો બેટ માગી છે
અને કારણ એવું બતાવ્યું છે કે
દેખીતુ છે કે એની કીમત આ સરથા
ખરવી થો નહિ

નું દેખીતુ છે આ મર્યા
એસે મવા કરોડની રવામી સરથા
શુ ન ખરીદી શકે એવા ફક્ત નકા
સોના જ બીડુ તો બહુ જ ખરીદી
શકશે ખરુ ને જ લાગે રૂપિયાના
સાધનો વસારો, નહિ વમાવી લે
ફક્ત પુસ્તકો, વ્યવસ્થિતિઓ, નેતકગત્યો
મો કોને મફતીઆ માન ફક્ત
એક પ્રકાશનોતરી જ લાગે છે તેનું શુ
કારણ ? પ્રકાશકો તો બે પામા માક
મત્સર કરીને હુજાના બન્ધા છે તેના અ
બુદ્ધકાળમા મોનો કરોડો કામી કે જતા
તેમની કનેથી કાપ ના તાકા કેમ
મફત માગતા નથી ?

આવી ઉપદ્રવ માગણીને કયા
કારો લેખકોને પ્રકાશકોએ જાહેર રીતે
મળીને વખોડી મઠવી જોઈએ અને
દેશભેલા કરતી અનેક સરથાઓ તર
ફરી છાપા કે પુસ્તકો માટે હજુને ઘણે
આવી પહેલના તજાને સવિનય
નકાર સજાવાવી દેશે જોઈએ આ
તો એક બાવો માગવા નીકળેનો અને
બાકી પાસેથી રીંગણ મટ મટ માગતો
માગતો સોનીને હાટે જઈ ચલ્યો
કહે કે 'આ ઘોડા પર સોનું જડી
દે' એના જેવી આ વાત છે

હાલવે હાથ અપહરણ

સરહદના પ્રદેશમાંથી સ્ત્રીઓના
હરણ કરી જનારા પકાણો વિશે ઘણું
સાબળાએ છીએ પદેશી સોતરોએ
કવકતાના રાજમાર્ગમાંથી સ્ત્રીઓને
મોટરમાં નાખી ઉઠાવનાના કાખલા
જાહેર છે રૂઢિચરત પગલ કોમોના
પતિઓ સાસરિયાઓ પિયરવાસીઓ
તોને બાળેરીથી ધમકી ગવાના કિસ્સા
રોજ અને છે પરંતુ કાઠિયાવાડના
કેઈક જગતના કહેનાતા રાજ્ય ભાવ
નગરમા, એના પાટનગરમાંથી, એટલે
જ નહિ પણ એની પોલીસ મીનિસ્ટરી
લાઇનોના લતા વચ્ચેથી, અરે ૫૦-૬૦

પોલીસ પહેરેગીરો વડે ગાજતી એના પોલીસ-ઉપરીની. કચેરીને ઉંબરેથી પ્રભાતના અગિયાર વાગે એક સ્ત્રીનું હળવે હાથે અપહરણ થયાનો ને કિસ્સો બન્યો છે તે એક કરતાં વધુ દૃષ્ટિએ આપણને વિચારમાં નાખે છે.

હકીકત આમ બની છે: બહેન નિર્મળા નામે એક જાળવિધવા આદાણુ કન્યા છે. એનાં માથાપ આફ્રિકામાં છે. મોરણ અમદાવાદ છે. એ લાહરો છે, તે પણ અહીં છે. આ બાઈ નિર્મળાએ પોરબંદરના આપસમાજ કન્યાશુક્રકર્મનાં સ્નાતિકાપદ મેળવ્યું છે. ૨૨ વર્ષનું વય છે. એને એક રાગ-પૂત કોમના શિશિન યુવાન કાપકર કાનજી ચૌહાણની સાથે લગ્ન કરેલું હતું. લગ્નના નિષ્ક્રય કરતાં પહેલાં એક પક્ષેરનાં સમાગમમાં આવ્યાં છે. સંવં વાતે આ લગ્નના નિષ્ક્રય મુજબ વાતાવરણમાં ને પુખ્ત વિચાર પછી દઢ થયો. તેઓએ શ્રીવીજ મેરજની નોંધ પણ સરકારમાં કરાવી. પછી સહેજ મોડી પણ સગાંને ખબર તો આપી, મામા અને લાહરોએને ખબર અપાયા, તેઓ બાઈ નિર્મળાને વારવા આવ્યા, જેને ઘેર નિર્મળા રહેતી હતી તે કાઠિયાવાડના કાપકર વલ્લભાઈ શાહે બાઈ નિર્મળાના વિચારને યથાચક્રિત ચકાર્યો. સગાં આવ્યાં તેણે પણ બાઈને સમજાવ્યું અને ધમેકી વડે તાવી નેહ. ને છેવટે લાવનગર રાજ્યના આદાણુ પોલીસ ઉપરી શ્રી હેસકર દેવેએ પણ બાઈને પોતાની કચેરીએ તેડાવી એના સગાંની સમક્ષ ચકાસી, બાઈનાં લાગુ આર છે એવું સ્વીકારી, સંતોષ પ્રદર્શિત કરી બાઈને વિદાય દીધી, પછી બાઈ કચેરીના ચોખાનમાં બાય છે કે તુરત, તૈયાર ભીમ રાખવામાં આવેલી એક મોટરગાડીમાં બેઠેલા

બે જણાની મદદથી બાઈને બળબળ-રીથી ઉઠાવી, બાઈને રક્ષા મથનાર વલ્લભાઈ શાહેને ગણપાદ માર મારી, બાઈને મોટરમાં નાખી તેના માથા ને ભાઈ ઉઠાવી ગયા. અને એ કામમાં એક બે પોલીસવાળાઓએ સક્રિય મદદ કરી, બાઈના ૪૦-૫૦ જણા સંતિથી નેહ રહ્યા, પોલીસ ઉપરીએ કચેરી બહાર આવવાની પણ તરફી ન લીધી તે બાઈનું અપહરણ પતી ગયા પછી 'શું થયું' 'શું થયું' એવા ચૂક સવાલો કર્યા. આ લાભાય છે ત્યારે આ બનાવે નવ-દસ દિવસ થયા છે. અને સત્તાનાં મકો, ખુદ મહારાજના નિવાસનગરની અંદર, કેમ જાણે ધીને ઘડે ઘી ઘડે ગયું હોય તેવી અદાથી સ્થિર છે, ગતિશુન્ય છે. જાણે બનેલું 'યુ' જ ઉચિત છે. એક બામણુને-તે પણ રાંડીરાને ૧-પરકામના માણસ સાથે કુંભીપાકમાં પડતી બચાવી લેવાઈ છે.

કહેવાઈ રહ્યું છે તે પ્રમાણે, આ બાઈને ઉઠાવી જવા માટે એના સગા પોલીસ ઉપરી પર લક્ષમણ લાવ્યા હતા તે સાચું હો કે ખોટું, આપ-સમાજની સંસ્થામાં ભણેલી એ બાઈને આનાં કરતાં કોઈ વધુ લાભકાતવાળા યુગ સાથે પરણતી જેવાની એક આપસમાજ સંસ્થાની જવાબદાર સ્ત્રીચક્રિની. હજીએ આમાં લાગ લગ્નનો હોય કે ન હોય, છતાં કડી બંધ બંધી ગણેલા આ કિસ્સામાં બહાર પડેલી એક સુકુમાર બાઈ પ્રત્યેની હેવાનિય-પોતે ન શું પૂતા તિરકકારને પાત્ર નથી કે પોલીસની શું આ કેરળ-સિચિલતા જ છે? સક્રિય-મદદ નથી?

૨૬

સંઝાવાયલાને નસિદત કરાવે ને બાઈ નિર્મળા ક્યાં છે? જીવતી છે કે મુએલી? સાંજનાજી

છે કે મરણુતોલ? કે કોઈ બીજા હરી-ફને માટે મોહવાયેલું તો આ અપ-હરણ નથી ને? કોઈ તપાસ કેમ નથી કરતું? પોલીસને લ્યાનત આપ્યા પછી પણ કોઈ પ્રત્યક્ષતા, પ્રત્યક્ષ સંસ્થાઓ, વ્યક્તિઓ, સ્ત્રીરક્ષકો, અનુ-ક્રમિયો, કોઈ કરતાં કેટલેકેમ ઉઠાવાત મચાવતાં નથી? બાઈ નિર્મળા ભણે સલામત હો, પણ એક ગાય, બિલાડી કે ફૂતરીની પણ આના જેવી વલે કરનારા પ્રત્યે આપણી આંખોમાં ને વેદના ટપકા પડે તે વેદનાના એક ટરીઆનો પણ કેમ આ કિસ્સામાં આપણા કોઈની આંખમાં પતે નથી? વિરોધનો ફક્ત એક દરાવ ને તે પણ લાવનગરનાં મુઠ્ઠીભર માણસો કરી નાખે? બાઈના લાયથી હાજરી પણ ન આપે? ત્યાં જ શું માત્ર અટ્ટી શેડ? આ અપહરણમાં લાગ લેનારાઓ, એની પ્રત્યે આંખમાં આં-મણાં કરનારાઓ, એનું કારસ્તાન ગોઠવી પણ આપનારાઓ, એ બધાં ભણેલાં હો કે અભણ, સત્તાસ્થાને હો કે નહિ, એને સખત નસિદતે પહોં-ચાડવા સુધીની હડે નો યુગ્મરાત સમસ્તનો લોકમત જગત ન થાય તો અમને લાગે છે કે નારીસન્માન અને સ્ત્રીરક્ષાની ચાલી રહેલી વાતો યુકેને તોલે છે.

પ્રથમ તો સૌ મળીને એ બાઈને થોડા તટસ્થ સ્થાનમાં રજૂ કરાવે, પછી એના વિચારમાં ને કોઈ માંધીનાળાએ વિષ રેડીને ને ભૂરડી નાખી એને ખુબાર કરવાનું પૂરવાર થાય તો તે કરનારને ખસત મહેર તિરકકાર આપે, એ બાઈ ક્યાં પરણે ને ક્યાં નહિ તેની અમને પરવા નથી, પણ ને કાપદાના જ રક્ષકોએ કાપદાનું રક્ષણ આપવાને બદલે એ જીવતી બાઈના ચરીરને ઉઠાડે. ગીરી જેવી ઉગ્ર દશાને હવાયે થવા દીધું છે તેમને તો જગત સમક્ષ

નૈતિક ન્યાયના તખ્ત સામે ખડા
કરના જ નેહરૂએ

લાવનગરમાં ઉપરાઉપરી બનાવો

નવાઈની વાત છે કે આના
કિસ્સાઓનું લીનારથાન હમણા હમણા
લાવનગર બધું છે, અને અણધારી
લક્ષમણી લાગવગો ને સમજાવતોના
સ્વાગ પહેરી કામી ગમા અણગમાઓ
બકિતજનના સ્વાતચ્છમાં પછુ હાથ
નાખતા અને પાતાનો સિક્કો સર
કરતા ધૂમે છે આ પૂર્વે એક
હિંદુ શિક્ષિકા અને એક મુસ્લીમ
વચ્ચેના લામાકાળથી ચાલતા અને
સૌએ આખિઆમણ કરી નિલાવી
લીલના પ્રેમે બ્યારે પોતાની ગુસ્તા
છાકી, પોતાની જવાબદારીને પ્રીતી
લક્ષમાં પરિણત થવા હજુ હતું
ત્યારે ખુદ કિસ્સાફની હેડરીએથી પછુ
એ કિસ્સાને પાછો વાળી રાણાટોળી
નાખ્યામાં લાવનગરની અમલદાર
શાહીએ લાગ લગજો હોતો થોડા
મહિના પૂર્વેની એક સમી સાંજે એક
બહારવાળી બાળને પછુ આ રીતે જ
માડીમાં નાખી લઈ જવા દેવામાં
આવી હતી રાજકુટુંબના એક નવનીશ
નેડે ગાદ સબખમાં ગુચાઈ ચૂકેલી
(સંદની નાજી હતી ને) એક રિદે
શજીના મકાનમાંથી એને પિતા સાથે
સિનેમા જોતી રાખી-પ્રણયનો પત્ર
બ્યવહાર સેરવી લેવાયો હતો રાજ
કુટુંબના એક જુદા નિલાગમાં
કેઈ ઘણમેલ થયાને કારણે વગર
વોર કે પકડાયેલ એક માણસની મૂજ
વજુ આપણતામાં પરિણમી હતી

શંકાપાત્ર લાગતું હતું તો—

આવા વિશેષ કિસ્સા ટાકી રાકાય
તેમ છે એ કિસ્સામાં સડોવાયેલ
બકિતજોના ગુણદોષ વિશે બેશક ઘણું
કહી શકાય સમાજરચનાની ઉપર
પડનાર નિષ્પટ પ્રત્યાષાતોમાંથી જીવ
સ્વા આવા કિસ્સા અટકે તે પછુ

હજુ છે પછુ એવા કિસ્સાઓમાં
કદગી રિથિતિ યર્ષ ચૂક્યા પછી માન
એ રિથિતિમાંથી અમુક બકિતજોને
બચાવી લેવા ખાતર યજ્ઞને જ ધરમેજ
ગેરકાયદેસર ને કાઢ કરવાનો તરગ
જીપડે તે સ્વચ્છદે યજ્ઞ શકે અને એ
કરનામાં આશય સારો છે મારે કાયદો
ને ધન્યાદે તો માર્યા ફરે એવી મનો-
દશા પ્રવર્તી રહે છે, તે એક એવો મોટો
અનર્થ છે કે જેના ફળ શક્તિ પ્રગટે
હરહમેશ નાખતા પડશે ‘અમુક બાઈ’
બામણ છે, એવું ખાસતી સાથે
લક્ષ અનુચિત છે, ને કાયદેસર એ લક્ષ
રોકી શકશે નહિ મારે કરાવો અપ
હરણ બાઈ પુરુષના ભારા—બામણોને
બચાવી—આવી મનોદશા સત્તાધીશોની
હોય તો તે એટની અનર્થકારી છે,
કે એનાં વિવિધ દિવસે વિવિધે ઉત્તરો
તર એક પછી એક ધણોને ભોમવવાં
પડશે આવા લક્ષમાં સકલ પાછળ
થોડું ધણું ને શકારપદ તત્ત્વ
લાગતું હોય પરણનાર સ્ત્રી છેક મુકત
હકીકતથી નહિ પછુ અવિચારીપણે
અમર તો કશીક સાપટમાં આવી ગઈ
હોય તેથી પરણવા તત્પર થઈ લાગે,
તો બહેનર હતું કે સત્તાધીશોએ એ
બાઈને અમલદારના ન્યાયકારિઓ
અને પોલીસ બેઠ મળી કો વિકાસ
ગૃહમાં તે કા આશયમય અન્ય વખાવી
એને એવું મન સ્વચ્છ કરવાની તક
આપે છે તે રીતે કરતું નેહરૂ હતું

છાનગપતિયાં ન કરનાં નેહરૂએ
વજુનંતર લક્ષમાં, વિષવાલક્ષમાં
અમર તો સ્નેહવચ્ચેના આવા કિસ્સા
જોમાં પાછળથી સામાજિક બૂચો
અને અણધાર્યાં ઉત્પાતો પેા થતા
નેવાય છે તેવું એક કારણ એ પછુ
છે, કે લક્ષ કરનારાઓ લાગતાઅગતા
નજીકના પહેલો નિષ્કાસમાં લઈને
પછી પશ્ચું બરતા નથી ઉપલા
કિસ્સામાં નેહરૂએ તો અમને અમુક

કરીને લાગે છે કે બાઈ નિર્મળાએ
અને એના ઉમેદવારે ને નિર્મળાના
આક્રિષ્ટાવાસી માતપિતાને પોતાના
સુબધની, મક પની, અને એના
ઓચિંધની પૂણ્યપણે જાણુ કરીને
સમતિ મગાવી હોત તો તેઓના આશી-
ર્વાદ મળત કારણુ કે જે માનપે મેકો
ગાઉ દૂર રહી પોતાની બાનવિધવા
પુત્રીને હિંદમાં ઉચ્ચ અભ્યાસ કરવા
મોકલીહરી તેમને એ પુત્રીના છિન લક્ષ
સસારની નવેમર રચના કરવાની પછુ
નેમ હોયનો સલામ છે ઉપરાત જે
સસ્થાએ આપણને માનવતર તત્ત્વ
નૈતિક જનામદારી ધારણુ કરીને
સધરેલ હોય, તે સસ્થા પ્રત્યે પછુ
આપણી કમમાં કમ આગ્રી તો
ફરજ ખરી જ, કે પોતાના લગ્નનો
સકલ એ સરખાને જણાવી દેવો,
એ સરચાની સમતિ ન હોય તો
સસ્થાથી સ્વપ્નપણે છૂટા પડી જવું,
અને સસ્થા રોપપાત્ર ન રહે તેવી
બદાથી માણાપને જાણુ કરી દેવી
સામાજિક ઉકાષાતોને મચાવી મૂકે
એવા આ લક્ષોની જાલવજુ નેમ અને તેમ
વિશેષ જાહેર રીતે, પ્રકાશમાં રહીને,
સૌની જાણુ વચ્ચે, પૂણું ખામોશ
અને હિમતથી થવી નેહરૂએ ને
એટલું કરવાની બેમતી એક ઉમેદ
વારમાં ને હામ ન હોય તો તેટલી
હામ પ્રકટે ત્યા સુધી વાટ જોવી
નેહરૂએ પોતાના સમરપની વિશુદ્ધિની
તેમજ રાણુપની સૌને પ્રતીતિ કર
વાનાં મતને અતે ને નિષ્ફળતા
મળે તો પછી બેશક એ લગ્નસૌતો
વિશેષ જોહરીતે ય કરવાનો ઉમ્મર
લાયક પરણનારને અધિકાર છે પછુ
પૂરતા પ્રકાશિતપણુને વાંકે આવા
જે નાહકના વાદરોળ ચડે છે તેથી
આવું લગ્ન પોતે તો ડોળાઈ જઈ
દુખમાં પરિણમે છે, ઉપરાત એની
સામાજિક અમેરો ઘણી માડી પડે છે

‘ઘોડી અને ઘોડેસ્વાર’ના શિલ્પી

રાંચેલું-પોથીનાં ઘોડાં પાનાં • દરેક પાંચમે

અવેરચદ મેઘાણી

શીતળ ગામ પાસે રંગો છે. (નાગલિયા ને અગલિયાં
=પથારીની દેરી)

આ ચળા પાસેથી જ છાકરાં નીકળે તે બન્ને ઢાંકરા નાખતાં ભય.
એ રીતે પાણીનો ગળ થયા છે.

એકવાર એક કંડાકરે એ પાણી બરાબ્યા, ને એનું ઘર
બાંધ્યું. બાંધ્યું ઘર ધર! ધર! ધર! કમળો લાવ્યું.

એ સ્મારક વીસાં ડરનું છે. બાંધનપ્રત્યે રાજ આતોભાઈ
શીતળ ઉપર કાઠીએને નેરે કરવાં ચડ્યા ત્યારે મળો ડેર નામનો
માણસ લેડેલો.

માણું પડ્યા પછી ધડ રાંપીથી લડ્યું. દાંધની ચાંગળોએ
કપાઈ ગઈ, તો આંગળિયું જીરી જીરીને શુભેના કપાળમાં લાગેલો.

રાંપીની પ્રાણ બાલતી ભય—

એક ધા ને દગલો.

એક ધા ને બીજે નાં મંગે.

એક ધા ને રામ રામ!

એક ધા ને ફાવેલી.

હા

ઉપલું રાંચેલું, એ પછુ પેલાં શીતળ પાસેના પાણુ-
કાના દબલાતી પેડે, મારા ચારણુ રનેહી રવ. ગચુભાઈ
નીલા સતળીવાળાનો અગ્રો છે. મને ભેટ્યા ૧૯૨૨માં;
ને તે પછુ હડાળા દરબારથી વાગચુસ્વાળાના સૌજન્યથી.
ગચુભાઈ, કાઠી દરબારની જ કચેરીએનું કંકણું બીજે
ક્યાંય નાંધ નહિ. લોકો કહેતા કે મોટા માણસ છે.
પછુ હડાળાના દરબારગદમાં મેં ગચુભાઈને સાચા
ઓળખ્યા. એક દિવસમાં તો દિલ દઈ દીધું: એસતાં,
સતાં, ખાતાં પીતાં, દરતાં ને ફરતાં ગચુભાઈની રસના
રેશતી જ રહી. વાતો કહેતાં કહેતાં, વિરાગે વિરાગે,
‘પછી તો અવેરભાઈ!’ એ એમનો પ્રિય ટીકા.

મળું બહુ, ગાવા બેઠ નહિ: જલે કહી દ્યતા
નહોતા. વાતું કલા જ કરતા. મેઘની ધારાએ છૂટે તેમ
વાગ્યારા છૂટતી. શૌચની, દાતારવટીની, પ્રેમની, વેરની
ખાનસાનીની, મારવાડથી માંડી સોરઠના કૂખા નેહકા ધર્મીની
વાતો કહેતા, ને કહેતા કહેતા પોતે રોમાંચિત જનતા.

હા

દરબારથી વાગચુસ્વાળા તો હડાપણુનાં દંડિયાન.
કહે કે આ ગચુભાઈમાં અને લાડીરાજ કલાપી પાંસે જે

એના કાઠા માણુસરભાઈ ગઢવી હતા તેમનામાં મોટો
તફાવત. ગચુભાઈ પોતાના કથનની વીર કરણુ ભૂમિ-
ઓમાં પોતે પછુ ઘસેડાઈ ગય છે. એ કલાકારની
ન્યૂનતા છે. માણુસરભાઈ વાતો માંડતા ત્યારે અમને
શ્રોતાએને વિવિધ રસે ઉત્તેજિત કરતા જતા, રડાવતા,
હસાવતા, શૌચને પાતો ચડાવતા, છતાં પોતે તો પૂણું
સ્વસ્થતાથી નિરપેણુ કરે જતા. ગળામાં રૂદાક્ષના પારાની
મોટી એક માંળા પહેરતા તેને હાથમાં ગલી, અકેક
પારો ટપક ટપક પડતો મૂકતા ભય ને વાતને આગળ
ચલાવતા આવે. એ માળાના પારાની ગતિ સિવાય
અન્ય કોઈ પણ ગતિ કે દલનચલન એ માણુસરભાઈના
વાર્તાકથનને ટાળે, કલાક એ કલાક કે ચાર કલાક યા
તેં છતાં જ એના દેહમાં, અરે આખમાં જે ચાલતી નહોતી.
એના પૂરા ને પાવરયા કલાકાર હતા માણુસરભાઈ, કે
એના પરથી કલાપીએ ‘ગોદિલ વીર હમીરજી’ નામના
પોતાના કાવ્યમાં ‘ગઢવી’નું પાત્ર આલેખ્યું છે.

હા

એ માણુસરભાઈ, આ ગચુભાઈ, સનાળો ગામનું
એ સમસ્ત નીલા શાખનું ચારણુકુળ, એટલે કશીઆ-
ભાઈનો વરતાર. કશીઆભાઈ એટલે જુઝક ચારણુ-કવિ.
નાનો રજી બાળક હતો ત્યારે નાચજી નામે એક
સાંધુએ પ્રસાદી રૂપે વિદ્યા આપી અને ઉર-કપાટ
ઊધડી ગયાં એની એ ધરની માન્યતા છે. ગચુભાઈનો
ને મારો સંપક પોચા-સાત વર્ષ ટક્યો. રોજિ અને
દિવસે અમે બેળા રહ્યા, બેળા ખાધાં ને પીધાં. રસ-
ધારની કેક વાતો, કેક દુઃખ, બહારવટિયાનાં કેક
કિસ્સા, એ ગચુભાઈની પ્રસાદી છે.

હું તો બેડાબેડા લોકગીતો ને લજનો પછુ-બેગાં
કરતો: અમકદાર ડિંગળ-વાણીનાં ઉપાસક ચારણુને
ચુકુમારે સ્ત્રીગીતો, લોકગીતો પ્રત્યે જે હાંસીબરો અણુ-
અમે હોય છે, તે ગચુભાઈમાં ન મળે. હું કોઈક આ-
ગીતને વિશે પૂછું, પોતાને આવડે નહિ, એટલે દોકરાને
બોલાવે: ‘કાનજી, આમ જો, અવેરભાઈને કલાણું ગીત
બેવે છે. હવેથી આપણે રસે જે કોઈ મળે તેને, ઢેઠ મળે
તોં ઢેઠને ય જિતો રાખી પૂછું કે એમાં કલાણું ગીત

બોલ, એ બોલે એટલે આપણે લખી લેવું. સમજ્યો ને કાનજી? સમજાણું કારણ? ટેક મળે તો ટેકને પશુ પૂછવું ને આ ઝવે-ભાઈને માટે ગીતો કઠાવવાં.

શેણી-વિજયજીંદની વાત મેળવવા અને એ શ્રેમકયાની લીલાભૂમિ ગોરવીઆળા ગામ જોવા ગયુભાઈ મને સાથે લઇ ગયેલા. ત્યાં અમે એજાત નદીનું નાનું ઝરણુ જોયું—જે એજાતને શેણીએ વીનવેલી કે—

અડ દીબા, અડ દીબડી,

અડ ગુદાળી ધાર;

એજાત! ઉછાળો લઇ

વિજયજીંદ પાછો વાળ.

ગુદાળી ધાર તો મારા બાળપણની પરિચિત. ગુદાળી ધાર પર એક વાર નેમડું જીણું હશે. આજે એ ધારી-ગુદાળી ગામડું જન્યું છે. માદીને ઘેર મઢી-માખણનો ધરન કરવા માટે શહેરનો છોકરો, રમ્યે રમ્યે જતો. ગુદાળી ધારની એથે ઇતેલો કોટો હજી પાદ છે. દીડેલાં એ અઘડીન સ્થળે શેણી-વિજયજીંદની વારતા સાંપડ્યાં પછી પ્રથમનો મર્મ ધારણ કરીને અંતરમાં ગોઠવણ ગયાં છે.

હવે

ગોરવીઆળામા જોને ઘેર ગયા હતા તે ચારણ શેણીના બાપ-ધરતો વંશજ હતો. એના મનથી તો 'શેણી આઈ' એ કાઠ દેવી બની ગઈ હતી. ને દેવી-સ્થાને પ્રતિષ્ઠા પામેલ 'શેણી આઈ' એ તે કદી પ્રથુ પિતી હોઈ શકે! શેણી ને વિજયજીંદની પ્રથુ-વંશનાતો તો એણે સોઈ ઝટકાને ઈન્કાર કર્યો. 'આઈ' અને પ્રથુ, એ બે વચ્ચે એના મનમાં કોઈ સુસંગતિ નહોતી એમાં એને કુળપ્રતિષ્ઠાની હાનિ લાગતી હતી.

બાજરના પોંકતો દુધમાં ડાયલેટ બૂઝા એ માડું ત્યાંની રાતનું વણુ હતું. વળતાં માંજે માંજેલીમાં બેઠાં બેઠાં મથુભાઈએ એની ચિન્તાત્મક બાનીમાં, વિજયજીંદ ચિતાર ખેડ કરીને અંતર પર સહાને માટે જાપી નાખે તેવી શેલીમાં જે એ કિસ્સો કહ્યો ને 'ઘોડી અને ઘોડેવાહર' નામની વાર્તારૂપે રસધાર ખંડ નીળના અચરજ છે, ને મારી વાદાસ્તમાં સગિર્ધાગ સમાઈ બેઝેલ છે. મેં નાણે નાજેતનજર, સખી આંખે નિહાળેલ હોયની, તેવું છે એ શેણીના આરા પરનું દરખ : એ પૂરના ધુપગાદ, એ ઘોડીનો ધુવાન અરાર, એ માહાજા ગાઠા-માંપી બાળક સોતી જીતરવી વાયે લહેસતાં મયીરે શોભતી કાઠીઆણી, એ ત્રાપો, ત્રાપા પર કાઠીઆણીનું બેસવું,

ત્રાપાનું નદી-પૂરમાં ખેંચાવું, મધરહેતે એ ત્રાપાની રસી પર ચડી ચલ્યા આપતો નામ, નિરાધાર ત્રાપાનું પુરમાં ધસડાવું, ઘોડીના અરારનું પૂરમાં ઘોડી સહિત ખાળકનું, આઈ-બાળકને બેલાડે લઇ લેવાની બહાદુરી, અને છેલ્લે ત્રીજી તળેપે કાંઠા પર ચડી ગયેલી ઘોડીનું કમોલ : રડતા અરારે ઘોડીના શય ઉપર પોતાનો રોડા ઢાંકયો. હશે તે પણ નજરે તરવરે છે. ગયુભાઈની કથનશૈલીની એ પ્રભાવ હતો.

હવે

સાચા અને જુઠાં ચૌખંતે સાથે વણીને ગયુભાઈને બોલતા બનાવો વણવતા એ પણ લાક્ષણિક હતો. ટાંગણુ-પાનું એવો એક કિસ્સો સંધરી રહ્યું છે :—

ગીતળની ગોઠિલો-કાઠીએ વચ્ચેની લાઇમ વળતે એક કાઠીને વાળદ હતો. નામ સૂચો નામ સુદની આગવી રાતે કાઠીએ ખતમાં વાણ કરવા ભ્રાડા સૂચે વાળદ લાંબી ફેરવતો દુધ પીરસે છે કાઠીએ એને કહે છે કે 'ભણે' રેડયને! રેડયને દુધ! લીલાછમ માથાં લઈને આઠા કયે, બજાર છે ને!' (હાથાં માથાં લઈને મરવા આળ્યા છીએ)

'હા બાપા! દયો દુધ દયો વધુ' એમ કહેતો સૂચો જુલ દુધ પીરસે છે.

પછી લાગુમાં કાઠીએ બાચ્યા—

'તજડ ઘોડે ફેરડ તાડા

'ફરડા કે' ભુચો કાઠા

'નોખાનોખાનખ નાડા.'

(કાઠીએએ ઘોડા ધરકાણી એવા વજાલી મુઠ્યા કે રોડામાં ભેગા અગ્રુષ પ્રાણી પણ બીને બાચ્યા કાઠીને આગેવાન કૃપા-વાણે કહે છે કે એજ હેને આ કાઠીએ વેરવેર નાડા છે) નાસતા કાઠીઓની અડ સૂચો વાળદ વ બડી લઈને જીભે રહ્યો, કહે છે કે કયો બાપ પીતા નાન દુધ! લીલાછમ સાચા લઈને આઠા તાડા!

(ખિલેલો કાઠીએ કહે કે 'એકા ઠ' રી ફિલિયારી માસ્ટા! ઠ' ઠ' મરવતો ઠા!')

કહે કે 'હા, હા, હું' કાઠીએ વાળદ છું. હું કપાઈ મરીયા' એમ કહી તરવાર ખેંચી જુલમાં ઝીલાણે ગીતળની બળ-રમ્યે લાગે ને હુચો.

હવે

ગયુભાઈ વિધવિધ સરદારોના દાયરામાં બેસનાર, અને સ્વભાવે સારવાહી, એટલે કેકે તુકડા કિસ્સા બેગા કરે. કાડું મકરાણીના બદારવશમાં ચામિય ચોદ વપના છોકરા ગુચમદમ જમાદારની જાળ એમણે મને આપેલી કહેતા કે 'ઝવેરભાઈ! ગુલાબના ગોટા જોવા છે હે! ને નીકડાં પણ ગુલાબ જ. વાધેરોના બદારવ-શમાં 'દમ ને હોગા!' એવી લાકડા કરીને જીભ રહેનાર આરબ જુવાનની વાત પણ એણે કરેલી.

વધુનો પણ એનાં લાક્ષણિક હતાં. સિંહને આમ વધુવે:—

‘ભડરી લડાળો, પોણા પોણા હાથની ઝાડું, થાળી થાળી નેવડા પંખ, સાડા અગિયાર હાથ લાંબા, જોળા નેવડું માથું, ગેડાની દાઢ નેવડી છાતી, કેળીમાં આવે એવડી કંઠ, દોઢ વાંસનું પ્રજડું, એના ઝંડા માથે લઇને આવે ત્યારે ધીરક બેસુની છાશ ફરતી હોય તેવી છાતી પોણા ચોંઠ મારેથી વમડતી આવે છે, ગળું ધુમવડા ખાતું આવે છે. પોણા પોણા શેરનો પાછો મોઢા આડળ ત્રણ ત્રણ નાડવા અગ્રણીટ કરતો આવે છે, ને નેની ધડીએ પમની ખડાવા મારે છે તેની ધડીએ ત્રણ મઢાં ધડ હોડે છે. થી થી થી કરતો ધપીને આવ્યો, એક લા નાખી, ખીજ લા, ને ત્રીજ લાએ તો લુકા!’

સાંકિયાને વધુવે ત્યારે—

‘જમીં પર લા બળતી જતી હોય એવા છમ્પા ન છમ્પા પગ માંડતો, ડીકને નિંડાળીને પંદરક હાથ માથે ઝાંકે કરતો, ડોક અસ્યારના ખોળામાં નાખી દેતો, ત્રણેક માઉ માથે જાનો ને કણકે, તાળવું કાઢતો આવે.....’

એક વાર આ વર્ણન મેં એક બહારવટિયાની વાતામાં ઉત્સાહભરે વાપર્યું. વાત લઈ ગયો દરબારથી વાજસુરવાળા પાસે વંચારવા. વાંચીને એ કહે કે ‘ભાઈ, બહારવટિયાનો સાંકિયો કણકે નહિ. એ જો અવાજ કરે તો તો ચર્ચેશું ના ! મોત જ આવે ના !

મારી સાંન કેંકણે આવી. લલકાર વર્ણનને તો એનાં વધારથાને જ મૂંઝી શકાય એ લાન થયું.

❦

ગયુભાઈની વાતચીતોમાં થોડખંધ લાવખતકિયાવાળી વાક્યો આવતાં તેવું હું લખતર લખતો. કોઈ અનુચિત કમ કરનારને માટે—

‘અરે ભાઈ, કબરમાં કંટા શું કામ નાખઈ?’ એટલે કે મૃત્યુને અગાઉથી શીઠ બગાડે છે? એની સમજાવટ કરતા પાછા ફરતો કહે કે જુનાગઢના નવાજ મોહબ્બતખાનજી રોજ પોતાની પોતાને માટે તૈયાર રખાયેલી કબર પાસે જઈને કહેતા કે ‘માઈ ! મેં જન્મ આઉ તબ મેરી નગર રખની હો !’

એકલિયા બહારવટિયા માટે કહે કે ‘એકલિયા તો કાઢેલી તરવાર. હંતો.’

કોઈક વાર્તા-પાત્ર વિશે કહે કે—

‘મારા ધણીના મારનારનું માયું ન મળે ત્યાં સુધી મારે અજાનની અધિળી છે.’ અર્થાત ત્યાં સુધી હું અગ્નિનાં જ. અધોળ (સાન) કરતી હોઈ તેવી યાત્રા બોગવીસ.

‘આઈ તો ભાઈ ! રાઈનો કણ સરખો છે.’ એટલે કે આઈ તો આપણે સૌ સરખાં છીએ, કોઈ નાનું મોટું નથી.

❦

કેક ચારણો મારાથી દિલ ચોરતા ને એવી આશંકા સેવતા કે આ તો આપણી વાતુ લઈ જઈ આપણો ધધો ભાંગી નાખે છે, ત્યારે ગયુભાઈ કહેતા કે ‘આણે તો સ્મશાને સજવન કર્યા છે. જેમનો પતો ન જડયો હોત તેવા નાના વીસરોને મુનજીવન આપ્યું છે, ને જીવતાની આપણને ય ખબર નહોતી એવી વાતો લાવીને રણ કરી છે, વાતો માંડ્યા જ કરીએ, કદી ખૂટે નહિ.’

મારા બેગ લાગ્યા તે એક વાર આ મુલાખમ માનવીને એક શીખત રનેહીની જાનમાં તેડી ગયો. એ સુક્ષિત અખીર-પુત્રે પોતે જ કણું હતું કે કોઈક ચારણને લાવજો. પણ લગ્નની ધમાલ એવી તો રહી કે ગયુભાઈ ખીલ્યા નહિ. ધણો પ્રયત્ન કર્યા છતાં કદાચ જામી નહિ. અને આસ નિમંત્રાવીને તેડાવેલા આ મોલાહાર ચારણને કંઈ પુરકાર આપેલા તો દૂર રહ્યો, એવું રેલભાડું પણ અપાયું નહિ. હું લાછ મરેઈ. ગયુભાઈ કહે ‘અરે અરેભાઈ, કંઈ નહિ, એ તો થયા કરે.’

તે દિવસથી ચારણ રનેહીએને હું બહાર લઈ જઈ શીખતોને આશરે રણ કરતો અટક્યો છું

❦

ગયુભાઈને છેલ્લા દિડેલા જતપુરના એક દરબાર-ડેલીએ, મોમાં દાતણ હતું, મજા નક્કી કયું” પ્રણ ડોકાવા નહિ. મને પળીપણી વિચારણ ચર્ચ, કે શું કારણ હશે ! પણ ખરી ખબર ધણું વરે” પડી. ૧૯૩૩માં મુંબઈ હતો ત્યાં એમના મૃત્યુની જાણ થઈ. પાછો દાદિયાવાડ આવ્યો ત્યારે ખબર પડી કે. છેલ્લે છેલ્લે કંઈક વિચારવાય થયો હશે, ને શંકા બિપડેલી કે ‘મને કોઈક જમનામાં ઝેર દઈ રહેલ છે !’

ગયુભાઈને વિશે મારાથી સંક્રાંચ પામતે પામતે પણ ટકાર કરનારા કેટલાક રનેહીએ મળ્યા હતા : ‘કહી દરબારોના કેદ નચાળોરી પર ગયુભાઈની છાપ સારી નથી. દારમાં ચકચૂર જાનતા નવાગટ દરબારોનું રંજન કરીને એ પોતે વસ્તીને પીડાકર્તા ચર્ચ પડે તેવા છીમીએ મેળવે છે. ક્ષણાણ દરબારનું નિકંદન નીકળી મયું. ક્ષણાણે પણ સારી સલાહ ન મળી, વગેરે વગેરે.’

હું જાણું છું કે આ રાજ્યાશ્રિત ચારણોમાંના કેટલાકની કથા ટપકાને પાત્ર છે. મોરા વળના બીજા કેટલાક ચારણો વિશે પણ નબળી વાતો સાંભળું છું. બમનીઓ અને મૂર્ખોના આશયે આ ચારણો એક નાનકડી દુનિયામાં પુરાઈ જાય છે તે અહોરાતના રાજ-સંગેને પરિણામે વિશાળ લોકજીવનનો મં'પક' તો મુમાલે છે પણ સાથે મુદ્યાન્કનશક્તિ યે ખુબ છે. રાજાએ પાસે બેસીને લોકોને બોલે મુગલ કરાવતા ચારણોની પણ મને જાણ છે. વિદ્યા કેવળ વિલાસની બાંટી બની રહે છે. અધિકારશાહીની સુધિમાં જેમને બહુ મધ્યસ્થાન લાગેલી છે તેમનું પણ એમ છે, અને આ નવા જમાનાએ નવા સમજાવેલા દરબાર-વર્ગનો, એટલે કે મીલપતિ, પુંજપતિ શેડીઆઓનો આશરો પણ તે ચારણ બાઈઓની મૂળ દશાનું પુનરાવર્તન જ કરાવી રહ્યો છે.

હાજી શું ?

વિદ્યારે પક સંસ્થાઓ ને બંકિતઓ તેમને સંધરી શકે તેમ છે ન નહિ.

હાં તો ચારણો ચારણો જ રહે ને કાંધધાપાપામાં પડી જાય. ચારણો રહેશે તો મૂળ જે સંજોગોમાં ખીલતા તેવા સંજોગોમાં જ, રૂપાન્તરે, તેઓને રહેવું ફરજી.

આ મંબીર અને ઝાનિકર વિચાર સાથે મારી પહેલી ટાંચણ-પોથી પૂરી કરું છું અને ગયુમાઈએ કહેલ દુચકાનું ટાંચણ ટપકાવી તેમની સ્મૃતિને, મારી નોડના તેમના પૂણું નિસ્વાર્થ, પૂણું સંસ્કારશીલ, શુદ્ધ સાહિત્ય-લક્ષી, મનની માયામણોબળતે કરી અકિત સમાગમની સ્મૃતિને જુહાવું છું—

નવે નાકે દીવાળી

વાણિયો હતો અને પદમિયો વાળંદ હતો. એમની બાઈકું પાણીશીરડે મળ્યા.

વાળંદની બાઈકીના પાણીના છાંટા વાણિયજીને બેઠે હોડ્યા. વાણિયજી કાચતાણી. એ શબ્દ સંજગાબ્યા.

સામે પદમિયાની વાળંદીઆણીએ પચાસ સંજગાબ્યા. કારણ કે પદમિયો તો દરબારી વાળંદ હતો.

વાણિયજી આવી વાણિયાને વાલ કરી વાણિયો કહે કે 'કુકમ' નહિ. આપણે તો વાણિયા વાળંદ કરનાં સાડી સાત વાર નીચાં.' પણ વાણિયે વેર મનમાં સંધ્યું. દીવાળી લખી વાટ જોઈ.

દીવાળી આવી. દીવાળીની સાંગે વાણિયો વાળંદ પાસે જઈને કહે: 'પદમાભાઈ, બાપા, એક સંજોગો [અસ્તરો] દેશો કે રાતની રાત જ કામ છે.

વાળંદનું કુતૂહલ પ્રગટ્યું. વાણિયે વિશેષ કહ્યું: 'પણ એવો દેશ કે એક જ સળરકે ફરજતી થઈ જાય' પદમિયો ન રહી શક્યો. અસ્તરો દીધો, પણ વાંસે વાણિયાને હાટ ગયો, 'શેઠ, પેટની વાત કહે. અસ્તરાની આજ રાતે શી જરૂર પડી ?'

દીકરાને વાણિયો કહે 'કપુરચંદ, તુ આપો ખબી જા. વાઘ્ય સાંજે, વાઘપતો કોટા સાંજે.'

પછી કહે 'પદમાભાઈ, તમને જ કહ્યું છું. આ જ રાતે અમે ઘરમાં બેસી, અમારાં સૌના નાક કાપ્યું.'

વાળંદ તો ધૂણી હોયો: 'કાં ?' કે 'ભાઈ, દર દીવાળીએ કાપીએ છો.' 'હેં !'

'હા. રાતે કાપીને દક્ષામાં મેલી દો', તે સવારે નવાં નાક પાછાં આવે. પણ નવાં કેવાં આવે પદમાભાઈ ! કે કાઈનું નાક અખડાખખડ હોય, કાઈનું એક જ હોમ, કાઈનું શીળા જેવું હોય, તો સવારે દીવાળી થઈ જાય જેવું થઈ જાય. ને આપ્યા જુનાં નાક જે કાપીને દક્ષામાં મેલ્યાં હોય, તે ચોનાનાં થઈ જાં હોય.'

હાંઉ, પછી કાંઈ પદમિયો મળ્યા રાખે ! દીવાળીની રાતે, પોતાનું ને બાઈકીનું, બેવનાં નાક કાપ્યાં. વધુ સોનાની લાકડે ઠઠ કપાળેથી અસ્તરો ફરચ્યા ને પછી આખી રાત જાગતાં બોં. નવા વરસનું પરીક થયું. સવાર પડ્યું. પણ નવાં નાકે ન આવે, ને જુનાં કાપેલ સોનાનાં ન જુને !

શેઠ મલે જુલું વોંટીને પડમો લપાતો લપાતો વાણિયા પાસે ગયો. 'શેઠ, મોરા ચારણે તો ! આ અમારાં નાક તો નવાં ન આવ્યાં.'

'અરર ! પદમાભાઈ ! તમે મને પૂછતાંતા તમે' શી ખબર કે તમારે પણ નવે નાકે દીવાળી કરવી હશે ! અને કહેવું છું તો ખરું ! કાપીની વખત મંતર લાજવાના હોય છે ! મને પૂછવું તો હતું ! હવે શું થાય !'

પછી વાણિયે વાણિયજીને કહ્યું: હવે કૂવાકડે પદમાભાઈ વાળંદની વડુ છાંટા નહિ હોડાડે. બાઈઆપણે તો વાળંદથી જીતારતાં, અરે કેટલાં યે જીતારતાં. ગમે તો તોષ ધ દરબારી વાળંદ ! ને આપણે વાણિયાં.'

સાચી લડાઈ તો એણે દેખાડી

મહેન્દ્ર
મધાણી

‘રખેને હું રહી જઈશ !’

પોણા છ રીટના એના શરીરનું વજન માત્ર ૧૧૦ રતલ કરનાર કાંટાએ એની ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો હોય એનું એને અત્યારે લાગતું હતું. શ્વાસજોર ચાલ્યા જતા એ માણસના દુઃખળા દેહ ઉપર લેખન-સામગ્રીનો એક બગલથેલો આમથી તેમ અકળાતો હતો. પરસેવાનાં ટીપાં ટપકતાં હતાં. રેતીમાં પગ ખૂંચતા જતા હતા. ચારે દિશાના આકાશમાં ફરી ફરીને આંખો ચકળવકળ નેચા કરતી હતી. એના જિના જિના શ્વાસ જાણે બોલતા હતા: રખેને હું રહી જઈશ ! રખેને હું રહી જઈશ !

ઉત્તર આફ્રિકા ઉપર અમેરિકન સેનાએ ચઢાઈ કરી હતી. વડા સેનાપતિ આઈઝનહોવરના મુખ્ય મથકે છાપાવાળાની એક સલા મોલાવાઈ હતી. મહત્વની જાહેરાતો ત્યાં થવાની હતી. સહુ સાથીઓ ત્યાં પહોંચી ગયા હતા. પ્રાણ રહી ગમેલા આ એક છાપાવાળાનો દુખળો દેહ ઉતાવળે પહોંચવા માટે લગભગ હાડતો હતો.

આર્થિતાના, આપાદી ગાપડાં જેવાં જર્મન વિમાનોનાં ધાડાં આલ દાડીને ત્રાટક્યાં. રસ્તે જતાં મણસો દોડીને આશરો શોધી લપાઈ ગયાં. કાઈ કાઝાં યડની એથે, કાઈ ગંજાંની પાછળ, કાઈ ખાડામાં. બેંગ્જોળાની ઘડાપીટ બોલી. મશીનગનની ગોળાઓની ધાણી ફટી. પણ ગાપડું વરસ્યું નહિ ત્યાં તે: વહી ગયું.

‘કીક સપાટો બોલાવ્યો હો !’ એક આકાશમાં લપાઈ રહેલો પેલો છાપાવાળો જિથે નેતો નેતો જ બોલ્યો. ‘આલો ત્યારે બપોરે’ પોતાના ખાડામાં આશરો લેનાર ખીજ જથ્થે સાથે નેચા વિતો જ એણે ચલાવ્યું. જવાજમાં એક સળવળાટ સરખોય થયો નહિ—નહિ હાથપગનો, નહિ જલનો. એટલે ‘આલને લાઈ ગોઈ’

યથે, બોલતાં એણે આકાશમાંથી ઉતારેલી નજર એ ખીજ જથ્થે ઉપર નાખી. લોહીના ખાબોચિયામાં એક દેહ ત્યાં પડ્યો હતો. સાચી મટીને એ શય બન્યો હતો.

બોલનારો મૂંગો જન્મ્યો. અખતારી-પરિવટમાં એ જાણની જેમ બેસી રહ્યો. એના શ્વાસ જાણે થંભી ગયા હતા. પાછા ફરીને એણે કાગળ લીધા, કલમ લીધી. અને, સેંકડો હાથોના ખચે જે છાપાએ એને પોતાનો ખખરવત્રી ખનાવીને દૂર દેશવરમાં બાટકી બાટકીને નવતર સમાચારો સૌપહેલાં પહોંચાડવા માટે મોકલ્યો હતો, એ છાપાના તંત્રી ઉપર એણે કાગળ લખ્યો. સર-સેનાપતિની પત્રકાર-પરિવટમાં પોતે જઈ ચક્યો નથી. અક્સરો, સેનાપતિએ અને પત્રકાર-પરિવટમાં હવે એનો જથ્થ નહિ જપે એમ એણે લખ્યું.

આઈઝનહોવરની એ પત્રકાર-પરિવટના ‘અહેવાલ સહુ છાપાને અમેરિકા પહોંચ્યા પછી એક છાપાના તંત્રીને તો પહોંચ્યો માત્ર પેલો કાગળ—અને સાથે હતો એક લેખ. લેખના લખનારાએ પેલા દિવસની આખી વાત કહી હતી. ‘કીક સપાટો બોલાવ્યો હો !’ વાળા પોતાના શબ્દો અને લોહીના ખાબોચિયા ત્રિપે એણે લખ્યું હતું. પેલા સૈનિકના ખીસામાંથી નીકળેલો એનો નંબર ૧૨૦૫૭ એણે એમાં ટાંક્યો હતો. નંબર સાથેના કાગળ ઉપરનું એનું નામ અને અમેરિકાની અંદર દૂર દરેક કાઈ ગામડામાં વસતા એ જુવાનના ખેડૂ-માથાપતું સરનામું પણ એણે ઉતાવળે હતું. સૈનિકની માતાને એણે સલામો મોકલાવી હતી.

આ ધંધો પડતો મૂળને સ્વદેશ પાછો વળવાના મનસૂયા દિવસે સૂધી એના મનમાં ઘોળાયા કર્યો. પણ એ પ્રસંગનો પ્રથમ આધાત જરા શયે ત્યારે એના

‘સાચું’ પછી તો આને લડાઇ એક નહિ પણ બે આઠા રહી છે-અને એક ખોલ સાચે એમને ઝાંઝી સંબંધ પણ નથી એક લડાઇ તો છે નકારાઓની, અજાણ્યોની, મોરચાખંધીની, અજા-અખીની, રોંગોની, પવડોની, કુઠી-ઓની..... અને પછી છે બીજી લડાઈ: લોખંડી દોષમાં મોલ મોટા, મોરચા સાથે ફરિયાદ કરતા, છોકરીઓ સાથે સીડીએ વચાવતા; જંગલે કદા ન બેસેલા એવા પાપી કામને નેમ તેમ કરીને ધર કરનારા; એ દલવા દલતાં, સ્વમાન-પૂર્વક, અને લોકાદુરાઈથી કનેનારા; યાકેલા, ટિખળી, તોફાની સામાન્ય માનવીઓની એ છે અર્ના પાછળની લડાઈ’

જોન સ્ટેઇનબેક
વિખ્યાત અમેરિકન લેખક

મનમાં ગાંઠ વળી કે મારે મન અમેરિકાની સાચી લડાઈ એની તોપો અને ટેન્કો, કે એની વિમાનો અને જહાજો-વાળી નથી. અમેરિકાની જનતાની લડાઈ તો આ છે: પોતાનાં ધરખોરમાં, લોકાડાં અને સજાને છોડીને દબારો માઈલ દૂરના પરાધા મુલકમાં મરી જનારા સામાન્ય અમેરિકન સૈનિકની લડાઈ. હવેથી એ લડાઈના ખખર આપવાનું એણે નક્કી કર્યું. સામાન્ય સૈનિકનાં સુખ-દુઃખની, એની બહાદુરીની, એની લાગણ્યોની વાતો વિષે જ પોતે લખવાનો છે એમ એણે નિશ્ચય કર્યો.

એ આદર્માંલું નામ અર્ના પાઈલ. અમેરિકાના સેંકડો છાપાઓ વતી એ આ લડાઈના અનેક મોરચાઓ ધૂરી વળ્યો હતો. મોરચા ઉપરથી એ ખખર-ખનીએ મોકલેલા સંદેશ ‘રોન્ડેશન અમેરિકા દેશના અધીર્-એક કરોડ વાંચકોની નજરે ચડતા. લડાઈ-કાળની અનન્યાળ જેવી અનેક ઉપાધિઓ વચ્ચે અર્ના પાઈલના શબ્દો આંખને ઠારતા અને અંતરમાં અમી સમા દપકતા.

શક્તિ તાકાતવાળાં યજ્ઞો એની આજની સાકમા-રીમાં આવવી તો મનકેન્દ્રીઓએ છે. તોપો અને ટેન્કોની સાથેથી અખન-પિચકારીઓ અને છોકરીઓની નથી.

આવી લડાઈને મોરચે અર્ના પાઈલ ગયો. મોટા મોટા સેનાપતિઓને ચળીને યુદ્ધતા અટપટા વ્યૂહોનો અભ્યાસ એણે કર્યો નહોતો. નિષ્ણ તોળી અડાથી લાવે મોરચાખંધી વિશે આમાલીઓ એણે કરી નહોતી વિવેચ કે પરાભવનાં કારણોની આંદીધૂંટી એને ઉઘડી નહોતી કદા છતાં એને રસ નહોતો-એ લડાઈના લડવૈયામાં એને રમ હતો. વિતાવતી શેષો એટલી બધી આગળ વધી ચૂકી હોત અને સામમાયા વાનિક-સૈનિકો વચ્ચે જ બે તારીસો મોલતો હોત તો અર્ના પાઈલને એ લડાઈનો સાદ કદાચ ન સંભળાત. પણ આજની લડાઈમાં તો હજી માનવી ઉપર જ મુખ્ય આધાર છે. ચાંપ દાખવાનું કામ પણ આખરે તો માનવીની આગળીઓને જ કરવું પડે છે. અને એ માનવીઓ સાદ સાંભળીને અર્ના પાઈલ લડાઈને મોરચે જઈ પહોંચ્યો.

સિપાહીરીના કંઠજી ખખર હેઠળ જઈને અર્ના પાઈલ માનવીની ચામડીને રપર્શી જતો: ‘ઓહો ભાઈ વિશ્વન! તમે પણ આપણા ઈન્ડીઆના પ્રાંતમાંથી જ આવો છો? તમારા ગામગાણુથી તો હું બે-ત્રણવાર નીકળ્યો છું. લરકરમાં ભરતી થયા પહેલાં તમે શું કરતા હતા? મોટરગાડીનું સમારકામ? અરે ભલા માણસ! મારી ગાડી તમારી સિમમાં જ મોટકાઈ મડી હતી, કેમેય કરી ચાલેજ નહિ. મને શી ખખર કે એને તમારી પાસે આવવું હતું!’

‘અરે ભાઈ રિમથ, બહુ અલંદ થશે તમને મળીને. તમારું ધર ‘ન્યુયોર્કના ટાઈમ્સ’ યોગાનમાં સત્તાવખે માળે હતું એ તો મને ખખર જ નહિ. તમે પહેલાં છાપખાનામાં કામ કરતાં એમ કે? અને લરકરમાં હવે રસોથા બન્યા છો! વાંઢ ભાઈ વાંઢ! કેવી આ લડાઈ છે. માણસને તરેહ તરેહના ધધા કરવા પડે છે.’

‘તમે તો બહુ લાંબા મિરદર જોના! ફેલિફોર્નિયાના આલ લીંચા ઝડ ઉપર કરવત ચલાવતો ચલા તો તમારી લંબાઈ પણ વધી ગઈ હતી. અને આ છાતી ઉપરના અજવામાં છપી ડોની! તમારી વહુની? શું કહેા છો, હજી પરણ્યા નથી? ત્યારે તો ઝટ હવે આ લડાઈ પૂરી થાય તો સાડું. પેલી બિયારીને ક્યાં મુધી વાટ નેવડાવશે!’

‘તોપો-ટેન્કોની સાકસુરી મળની કરો છો. ભાઈ ઉનિવર્સલ! આવી ચકચકિત તોપમાં ગોળો બનાવે બેમવાલું મન થાય છે મને તો. અને ટેન્ક ઉપર કોતરેલું આ નામ ડોનું? રસોથા એટલે તમારી વહુ એમ જ ને? રસોથાને મારા સપામ લખજો, જરૂર હો!’

આવે મોડો મુરખો મેં કદી ચાખ્યો નથી થોમસન તમારી માને એ માટે મારા ગ્રામી અલિનંદન લખજો. આવે મુરખો બનાવીને માએ દેશથી આટલે છે મોકલ્યો ! કેવી હેતાળ હશે ! એકના એક હશે ત્યારે જ ને ! દુસ્મન ઉપરના વિમાની બોંબમારાની આ અગિયારમી સફરે જીપડો છે ? જીલા રહો ત્યારે મને તમારુ સરનામુ લખી લેશ દો. લગાઈ પૂરી થશે ત્યારે હું જરૂર મુરખો ખાવા આવીશ. સલામ દોસ્ત !

આવી આવી અનેક સૈનિકો સાથેની પોતાની વાતો અર્ની પાછલ ઊપાંચો ઉપરના પોતાના રોજના સંદેશમાં લખતો. આખી અમેરિકન સેનાની બહાદુરીભરી વિજયપૂર્વક વિશે તો પ્રજાને સારી પેઢે વાંચવા મળતુ. પણ એક પછી એક અમેરિકન સૈનિકને પકડીને લખેલી એની મર્દાનગીની વાત તો એકલા અર્ની પાછલના લખાણમાં વાંચવા મળતી. કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ એણે સહન કરી છે, ટાઢ અને તડકા વેઠ્યા છે, ભૂખ્યા અને તરસ્યા લાખી મળ્યો કાપી છે ચાકડીને લોખ અર્માં છતાં આખર સુધી લડવાના નિર્ણયમાં એ જરાય ડગ્યો નથી, આ બધુ અર્ની પાછલે અમેરિકન સૈનિકમાં જોયું,

અર્ની પાછલ

જમીન ઉપર જ રાપ-વીછીના ભૂખ અને મરજોરના ખૂંડ વચ્ચે એ પણ એનું ગિરતર ઊભેલો.

જેમુ અને જાતે અનુભવ્યું. કારણ કે સૈનિકોની છાવણીની જીડતી મુશાકાતમાં એ-આર ક્લાક ગાળીને વળી પાછો ક્રાઈ આલિશાન હોટલમાં પડ્યો રહેનારો ખખરખમી એ નહોતો. એ તો જ્યાં જતો ત્યાં સૈનિકની જ રાવટીમાં અરો જમાવતો. ક્રાઈ સૈનિક પાસેથી જ માગી લીધેલ ગિરતરનો વીટલો એની કમર ઉપર લટકતો. સૈનિકનું આખી ખમીસ અને પાટલુ એ પહેરતો અને મોટેલાગે એની સાથે એક જોડથી વધુ કપડાં ન રહેતાં. સૈનિકનો ખોરાક ને સૈનિકમાં પીણું એણે એની નાબૂક હોજરીને ગ્રિપ બનાવ્યાં હતાં. ટાઢ અને તડકામાં વિજયપૂર્વે કે પીડેહકો વખતે પણ એ સૈનિકની વચ્ચે જ રહેતો. લશ્કરનાં સેંકડો હમશે વાહનો ચાલ્યા જતા એમાંના ક્રાઈ પણ એકને એ પોતાનું બનાવી લેતો. દુસ્મની તોપોનો મારો ચાલતો કે વિમાનોમાંથી બોંબ ફેંકાતા ત્યારે રાહ સામાન્ય સૈનિકો સાથે ભાંગવી ક્રાઈ દીવાલની પછીતે કે કાંઈ ખાડામાં મેં સંતોડીને પોતાનો બચાવ એ કરતો. દિવસોના દિવસો પાણીના અભાવે નહાવા ધોવા વિના એણે ગળેના. ગંધાતા કપડાંની સજ એણે વિસારી હતી કારણકે પોતાની આસ્પાસના હમરો શરીર ઉપર એવાંજ કપડાં હતાં. ઘેર જંગલમાં, રાત પડે ત્યારે

રાત અને દિવસના કલાઈ કલાકના સૈનિક-ભવનનો સમભાગી એ બનતો. અને નવરાસો કાગળ ઉપર ટપ-કાપી લેતો: કયા કયા ગામની કંઈ કંઈ શરીરોમાં રહેતા, કયા કયા મા-બાપના દીકરો, કંઈ કંઈ બહેનોના ભાઈ, કંઈ કંઈ ગ્રિપાના ગ્રિપતો, કંઈ કંઈ સૌભાગ્યવતીઓના કંઈ, કયા કયા ગુલાખી ભૂખકાઓના બાપને પોતે આજે મળ્યો. સૈનિકની વીરતાની વાત સાંભળીને એની છાતી ફૂલતી. એના દુઃખ નાણીને એ રડતો, એના દુઃખકાઓ સાંભળીને એ ખડખડાટ હસતો. અને પછી પોતાના સંદેશમાં એ માત્ર આટલુ જ લખતો: સૈનિકની જોળ-ખાણ, એની વીરતાની વાત, એની થીકની વાત, એના મુખની વાત, એના શોકની વાત અને એના હાસ્યની વાત બસ ધરઆંખણે એ સૈનિકની વાટ જોતાં સહુ સ્વજનો આ વાંચતાં અને જાતે મોરચા ઉપર જઈને પોતાના જીવાનને મળી આવ્યાનો સંતોષ અનુભવતાં. અર્ની પાછલની વાતે એમની છાતી ફૂલતી, એની વાતે એ રડતા અને એની વાતે એ હસતા. મોરચા ઉપર જઈને સૈનિકની મા જણે પાછી આવી હતી અને પોતાના બેટાની વાતે કરતાં ચાકડી જ નહોતી, એવી હતી અર્ની પાછલની બેખિની.

મહાન પુરુષો, શીતિવાન પરાક્રમીઓ, મોટા મોટા

સેનાપતિઓઃ એ બધા પાસે અર્નો પાઇલિન વર્ષ નહોતો રાક્યો. ત્યાં જઈને શું વાત કરવી તેની કદાચ તેને ખબર નહિ હોય. એ તો સામાન્ય માનવીની શોધમાં હતોઃ ચક્રવર્તી સમ્રાટના દરબારમાં જનારી પસંપાતની માતાની આંખો પણ લલલલા ભૂપતિઓને જોવાને બદલે પ્રથમ તો પોતાના દીકરાને જ શોધીને જ પે તેમ.

સામાન્ય માનવી માટેનાં અર્નો પાઇલિનનાં આ હેતુ લગઈ પહેલાં પણ હતાં. આઠ વર્ષ પહેલાં એક ઊપાનું તંત્રીપદ છોડીને એ દેશમાં લટક્યાં નીકળી પડ્યો. અમેરિકાના સામાન્ય માનવીઓની મુલાકાતે એ નીકળ્યો હતો. અમેરિકાની ધર્મી ખેડનારાં અને એનાં કારખાના ચલાવનારાં, એના દાણાવાળા અને એના ગાંધી, એના લુહાર, એના હાલમ, એના કમ, એના લક્ષ્યાન્વેષને મળવા એ નીકળ્યો. એ લોકો શું કામ કરતા હતા, શું વિચારતા હતા, શું બોલતા હતા એ એણે પોતાના ઊપા ઉપર લખી મોકલવા માંડ્યું. જે નજરે પડ્યું, જે મનને ફાવ્યું એ એણે લખ્યુંઃ સાજુ વિશે, કૃતરા વિશે, વેદ વિશે, ખીડી વાગનારાઓ વિશે, હોટલમાં ચા પીરસતા છાકરાઓ વિશે અને પોતાની દાદી કરી દેનાર એક હાલમડી વિશે. સામાન્ય માનવીનાં યશ્યાન માવા કોષ આરણ્ય જાણે નીકળ્યો હતો. સારી જિંદગી દુઃખમાં ગુળંગતા અને દુઃખમાં જ મરી જતા દીન દુઃખીઓનો કોઈ પૂજારી નીકળ્યો હતો.

રક્તપીતિયાંની એક હસ્તિતાલમાંથી એણે પોતાની વેદના નિખાલસપણે લખી મોકલીઃ 'આવો સાન્ને નરવો અને' મોકળો હોવામાં હું એક જાતનો શૂનો કરતો હોઉં' એમ મને લાગ્યું. રક્તપીતિયાં કરતાં જરાપ સારા મારે ન હોયું બેઠે એવું મારા આત્માને જાહેર થયે સાંજે હતું.

એકવીસ વાર એ વિશાળ અમેરિકન ખંડને એક છકાથી ખીલ છોડા સુધી ખૂંદી વલ્યો. ત્રણ મોટરગાડીઓ અને ત્રણ ટાઈપરાઈટરો એણે ધસી નાંખ્યાં, ૧૯૪૦માં મિલ્ટન ઉપર જર્મન વિમાનોની વરસેથી મોંઘડીઓ એણે જાતે અબુલવી. 'મિલ્ટનની સામાન્ય પ્રજા એની સામે કેવી ટક્કર ઝીલતી' હતી એ એણે સ્વદેશના પોતાના સામાન્ય માનવીઓને લખી મોકલ્યું. એ દરમિયાન એના વાંચકો હજારોની સંખ્યામાં વધતા જતા હતા.

અમેરિકા લડાઈમાં 'ઊતરુ' ત્યારે પણ અર્નો પાઇલિને પોતાના લખાણની રૈથી બદલવાની જરૂર નહોતી. કારણકે જે એણે લખ્યું, કઠિયારા અને વેપારીઓ વિશે એ લખ્યો આવ્યો હતો એજ હવે હવાલદાર, નાયક કે પદ્મદાર બની ગયા હતા. ઉપરના લેખાસ બદલાયા હતા પણ નીચેના માનવી તો એનો એ જ, એનો જુનો પિછાનદાર હતો. પહેલાં એ લખતો અમેરિકાના ખેતરો અને ગામડામાં, એને બદલે હવે હતા આફ્રિકાના જંગલો અને સિસિલી કે ઇટલીના કુંગરાઓ. રાજમાર્ગોને બદલે હતા બીજા વગડા અને ગલીઓને રથાને હતી કેડીઓ.

૯૬

મધ્ય અમેરિકાના ઇન્ડિયાના પ્રાંતના એક ખેતરમાં અર્નો પાઇલિને જન્મ ધરેલો. પરસેવો ઉતારીને પેટેના ખાંડા પૂરનારા સામાન્ય માણસોની વચ્ચે એ જાહેરલો. પેણાજ શીટની ઊંચાઈવાળા એના ૪૪ વર્ષના રહેતું વજન ફ્રાન ૧૧૦ રાત્રે હતું. નાનપણથી જ સાવ માંદલા એના શરીર વિશે એણે લખ્યું છે કે, 'મે કું સદા મોઢો જ રહેવાનો હોઉં' તો પછી ખીલ બધાં કામ પડતાં મૂકીને માંદગીને જ મારા છત્રવનું ધીય બનાવી દઉં. તો પછી કોઈક દિવસે હું અમેરિકાનો સૌથી વધુ માંદલો માણસ બની શકીશ.'

૧૯૧૪-૧૯૧૬ની લગઈ પછી અર્નો પાઇલિને કોલેજમાં લખ્યો. સાથે સાથે કોલેજના ઊપખાનામાં એને એક નોકરી પણ મળી હતી કાન ઉપર ટેક્સિનનાં ભુગર્ણો ચણવીને ટાઈપરાઈટર લખને એને ભેસવાનું હતું. ટેક્સિનને ખીજે છેડેથી દૂર દૂરના જે સમયકારના દેશો બોલાતા જાય એ એણે ઝડપેરે ટાઈપરાઈટરથી લખી તાજવાતા હતા. એમાં એક વાર કોઈ અનાગી સૈનિકની કુજર વિગેની એક વાત આવી. એ સાંભળીને અર્નો પાઇલિ રડી પડ્યો. ત્યારે એણે નક્કી કર્યું કે પોતાને ઊપાનો ખજારોની ખતરું છે.

અમેરિકાના પાટનગર વોશિંગ્ટન અને ન્યુયોર્કનાં ઊપામાં એણે કામ કર્યું, પરણ્યો, હાનરેકની મુદી બેગી કરી અને અમેરિકાને કઠિ કઠિ રજામાં એ અર્ચા નાખી. ફરીવાર ન્યુયોર્કનાં ઊપામાં એ અને 'એની' વડુ કામે લાગ્યા. ઊપાના તંત્રીપદે પહોંચ્યો. ૫૬ એકાદ કામગીરી એને ફારી નહિ. એના લાગણમાં જ રજાપાટ લખાયો હતો.

અમેરિકન સેના ઉત્તર આફ્રિકામાં ઊતરી ત્યારે એની સાથે એ પણ ઊતર્યો. માણસને અંદરથી કોતરી નાખીને નકોશ બનાવી દે એવી આફ્રિકાની લાખી, કટાણભરી, ચઢવી નાખનારી લડાઈની નિષ્ક્રિયા વચ્ચે રહીને એણે અમેરિકન સૈનિકની વાતો શેન્ શેન્ થેર લખી મોકલી. આફ્રિકાના વિજય પછી બૃમધ્ય સમુદ્ર લીંધીને પહેલાં સિસિલી અને પછી ઇટલીમાં ગયેલા અમેરિકન સૈનિકની સાથે જ એ હતો.

એ અરસામાં અર્નો પાર્થેનનો લખાણો ઉપરથી એની જીવનકથાને ચિત્રપટમાં ઉતારતા માટે હોલીવુડનાં સંદેશ લઈ બેપિયા આવ્યા. અર્નો પાછલે સાક ના પાડી. બહુ સમજાવટ પછી એણે કહ્યું, 'ચિત્રપટ ભણે ઉતારે. પણ એમાં તમારે મને મેટપ નથી આપવાની. તમારે ચિત્રપટને નાચ બતાવવાનો છે સામાન્ય અમેરિકન સૈનિકને. યશોગાન તમારે એનાં માવાનાં છે. મૂળ પણ એની જ કરવાની છે. મારું રચન તો અંદર સામાન્ય ખખરચથી જેટલું જ રાખવાનું છે. વળી ખીન્ન ખખરચથીએને પણ ભાગે પડતું મહત્વ આપાનું નોંધો.'

'ક્યૂન, ખીન્ન કંઈ?'

'ખાસ તો કંઈ નહિ. પણ એ ચિત્રપટની પહેલી રજુઆત કરવાની છે હું ત્યાં હોઉં ત્યાં. એટલું માફ રાખો.'

'ક્યૂન, અર્નો પાર્થેન ભાં હોય ત્યાં.'

તે પછી ખીન્ને ગોરેમા પ્રુલે ત્યારે એ પણ ફ્રાંસમાં પહોંચેલા સ્થાને અતિશય શરમાળ એટલે એની વિખ્યાતિ એને બહુ અકળાવતી હતી હા સૈનિકનાં ટેબેલોનાં એને થેરી વળતાં અને પોતાનું નામ એના અહેવાલમાં લખાવવા સહુ પડાપડી કરતા. એક વખત એવા હતો સૌ સૈનિકો એનું ટિપ્પણ કરવામાં મોજ માણતા. સિપાહીગીરીની આરાધનાને એ તપસ્યા-કાળ ધણે આકર્ષે હતો. જરીકવારમાં જેને શરદી લાગુ પડી હતી એવી એની સૂઝકડી કાપાને અર્નો પાર્થેન હાથમાં આવે એટલા બધાં લગાડો-ગોદાંથી વટીથી રાખતો. એને જોઈને જ માણસને હસતું આવે. એને સતાવવા એની શાલ સંતાડવામાં આવતી, એની ઉપર ટાંકું પાણી નખાતું, એના યોગલિયાપણાની મજાક કરાતી. પણ ધીમે ધીમે સૈનિકને થેરથી કાળો આવતા તેમાં અર્નો પાર્થેનનો લખાણના વખાણ તે એ લખાણોની કાપડીઓ આવવા લાગી. ખાખી વેશધારીએને સમજતા લાગ્યું કે આ એક માણસ એવા છે કે જે એમની, ગણતરી હમરોની પસંદને કે લાખોની સેનાઓ તરફ નહિ

પણ એક એક કાળા માયાના માનવી તરીકે કરે છે. અને ધીમે ધીમે સૈનિકની લાગણી વધવા માંડી. એમણે જોયું કે એમના જીવનની તમામ હાડમારીએને, એમના તમામ જોખમોને, અર્નો પાછલે પોતાના જીવનમાં પણ વણી લીધી હતી-હજી સતતપણે વણે જતો હતો. ખીન્ને માર્યા અર્નો પાછલ કેઈ વાર ઊંચા ચીસ પાડીને ઊઠતો. તે છતાં પણ એ સૈનિકથી અલગ ન પડતો. દિસેના દિવસે સુધી એ રહેતો-એમની જેમ જ રહેતો. લખવાનું સમજાયું બંધ રાખતો અને પછી થોડો સમય મોરચાની પાછળ જઈને ધીમે ધીમે એના મુલાયમ તાંતણા કાંતતો એક જ લખાણ કરી કરીને નવેસરથી, લખવાની એને આદત હતી. સૈનિકની લાગણીઓ એ આબેહૂય વણુવી શકતો કારણ કે એ પોતે પણ કેઈ અજોડ, કદી નહિ કરનારો, કદી નહિ ખીનારો માણસ નહોતો. જેવા સામાન્ય માનવી એનો સૈનિક હતો, એવા જ એ સામાન્ય હતો.

પછી જ્યારે એની ઈન્ટીની ટોચે એ પહોંચ્યો ત્યારે અમેરિકાના ૩૩૬ દૈનિકો અને ૩૧૦ અલ્બાનિકોમાં એના સંદેશા નિયમિત છપાતા. એકલા એ 'નિકાની જ શેન્ની સવા કરોડ નકલો વેચાતી. 'ઈસ્ટ'માં અર્નો પાર્થેન નામના એના પહેલા પુસ્તક પછી એણે આફ્રિકાના અનુભવો વિશે ખીન્ન પુસ્તક લખ્યું: 'આ રહી તમારી લડાઈ' એની દસ લાખ જેટલી નકલો વેચાઈ ગઈ છે એનું છેલ્લું પુસ્તક 'બહાદુર માનવીઓ' એણે ક્રાન્તના દરિયા કિનારાના એક ઝડ નીચે બેઠાં બેઠાં પૂરું કર્યું.' એની પણ નવ લાખથી વધુ નકલો વેપાઈ ચૂકી છે.

પેરિસ જતાવા પછી એક દિવસ અર્નો પાર્થેન ફ્રાંસ છોડીને ચાલી નીકળ્યો: એણે લખ્યું કે 'પહેલી હરોળમાં જતાં હું હવે બહુ ડરું છું. એનાથી ટેવાઈ જવાને બદલે હું વધુને વધુ ડરતો થયો છું. આટલા વખતના અનુભવોની એકસામરી અસર મારી ઉપર થતી લાગે છે. લંડનમાં કે ઉત્તર આફ્રિકામાં માથા ઉપર વિમાન હતું તે હું ખીતો એના કરતા આજે વધારે ખીટું છું. ગિ'દગી બચાવવાની બંધી તકા મેં જાણે વાપરી નાખી છે... યુવાણી જીવાનીઓએને ડુંકારી જતા જોઈને એને મને ત્રાસ છટે છે. એ આખી વસ્તુ સમી મારું મન બંડે પોકારે છે, અને આ લડાઈ શા માટે લડાઈ રહી છે એ વાત જ મારા મગજમાંથી સરી ગઈ છે. એની હદ સુધી હું જમ પહોંચ્યો છું કે વધુ એક પણ માનવીના મોતને લાખક એવા ફિનવાનો કેઈ આદર્શ મને કાગતો નથી.'

પાઠા ફોર્મ ન્યુયોર્કમાં જાતેથી ત્યારે પહેરેની જોડ સિવાય બીજા કપડા એની પાસે નહોતા સીધા પહોંચ્યો સરતા કપડાની દુકાને અને પછી અમેરિકા ઊડ્યું ત્યાં સુધી એની પાસે એ વખતે ખરીદ્યા એક જોડ કપડા જ હતા

એના લખાણો અને પુસ્તકોમાંથી એને હમરોની કમાણી થતી હતી પણ પૈસાને એ શું કરે? એની જિંદગી પત્ની ન ખરે એવી હાલતમાં હતી એ વેળાં એણે લખ્યું 'આ હું આટલી મારી ખ્યાલિ, અને જેવું શું કરું એની મને સૂઝ નથી પડતી એટલી મારી દોલત—પણ એમાં માત્ર એ વસ્તુ જ જિંદગી છુટના માટે મારી પાસે કાંઈ રહ્યું હોય એવું મને લાગતું નથી'

વળી પાઠા એ આ વર્ષના રજાઓ મારીમાં જીવડેલા પેસિફિકને મોરચે સાતક સિરકે જ દરેથી વિદાય વેળાં હજારેક નારીકાના ટેળા સામે એણે લાપલુ કહ્યું જિંદગીમાં લાગે જ એણે બીજા લખ્યું ક્યો હશે મારા ચણીના સિંધાઓ સાથે પોતે સરેર કંવા જાય છે એમ એણે કહ્યું નાનકડા એક જહાજમાં એ લીપડો કારણ એ હું નાના જહાજમાં જઈ તો એ જહાજના મુખ્ય અહીં જલદી સમજી શકું, એ કુટુંબ મેળામાં વધુ લાગી જઈ શકું એમ મને લાગે છે વળી આ લગ્નમાં નાના નાના વહાણોને મિથારાને કે છક જ એળખે છે—એમના ગીત તો કાઢી ગાયા નથી અને માત્ર દિવ તો એમની પાછળ જ ભરે છે અનુપાં અને નાના વહાણ અને માનવી'

પેસિફિક ઉપર ગેલ કરતો કરતો અર્ના પાછલ પહોંચ્યો જાપાનના દરવાજા સમા એણીનાવા ટાણે ઉપરના અમેરિકન સૈનિકો વચ્ચે એ કીડાવ માં એનાયે એવો ખૂનખર જગ જાપાનીઓ સાથે આ લગ્નમાં મદી નથી એનારો લગ્નમાં ચાલ્યાના એચિતા તારકોને જાપાનીએ એ પર્વ હાજરીની જે ગજબનાક પુત્રારી અમેરિકાના કપાળમાં ચોડી હતી તેની સાથે એણી નાનાની પુત્રારીની સરખામણી થઈ છે પર્વહાજરમાં

માયા હતા તેટલા સંખ્યાજન જહાજો અને વિમાનો નાના ભરપી ગયું પર્વ હાજરીને જેટલી હજારો નવીએની પુત્રારી પણ અમેરિકનોએ અર્ના વેરી છે

હાજરી તો જોકે પાછું બધાં જગ છે રાત્રિનિસ કામથી ધમધમતું જ વ જદર એને ફરી જતાવી ચાલુ છે અને એની જ રીતે એકાનાવાની પુત્રારીને બદલો પણ કેઈ દિવસ વાળી શકશે

પણ એકાનાવામાં એક જોડ પડી ગઈ છે તે કદી પૂરી ન પડાય એવી છે જાપાનીસ જપૂતની એક સૂમની ગોળા આવી અને અર્ના પાછલને વધેલી ચાની

ગઈ છે ખરું ખડમાં ખડાચેના અમેરિકન સૈનિકો જલે રજા પડ્યા હોય એમ લાગે છે

લગ્નમાં મારીને કામથી લાગી આવેના અર્ના પાછલને પેસિફિકની સફર નહોતું જતું વળી પાછા ત્યાં જવાના વિચારે હું કપી રહ્યો છું મારે ન જવું પડે એટલા મટે હું આહો તે દેવા તૈયાર છું પણ મને લાગે છે કે આમાં મારી કોઈ પસંદગી ન થઈ રહી હું એમની સાથે એટલો બધો વખત રહ્યો છું કે મારે માથે એની જવાબદારી છે, એમની પ્રત્યે મારી આટલી ફજલ હોય એમ મને લાગે છે એમની વાતોને અવાજ દેનારો હું એમનો જ છું એમની નજર મારી ઉપર છે મારી જાનને હું બીજા અજરખીઓથી અલગથી નથી ગણતો કેનાય એવા છે કે જે મારાથી વધુ મહેનત કરે છે અને વધુ માત્ર લખે છે પણ મારા લખાણમાં એક ચાવી છે જે એમની પાસે નથી એટલે મારે ફરીવાર જવું પડે છે હું તો સપકાઈ ગયો છું'

આને પણ તારકાના નાનકડા જૂમમાં વચ્ચે કાંઈ આછો પાતળો તારો બનીને અર્ના પાછલ એમના મુખમાં બની વાતો સાંભળતો હશે સૂરજવદી એ નહિ શોધતો હોય

અધારી રાતે આખી કપડાના છાંય માનવી એકલું બેઠું હોય, અને બેઠું બેઠું તારા સામે જેવું હોય ત્યારે મને સાંભરે છે પેરી તરવીરી—

જેતવાસી પિતાએ મોડલેવી એ તરવીરી જળપણમાં જોયેની તે હજુ જુનાઈ નથી 'મા મરી જાય ત્યારે' એ મથાળા હેઠળની એક છત્રીમાં હતા ફૂડકીનાં બચ્ચા ફૂડકી મરી ગઈ છે પણ એમની માતા બનીને જેમના પીછા ચટતી જોઈ છે એક નિર્મી બીજી તરવીરીમાં હતા નિર્મીના ધાવણા બાગુડા બિટી—માતા તો મરી ગઈ છે પણ એનાં બચ્ચાં પડ્યાં પડ્યાં ચસ ચસ, ચમ ધાવે છે—રાત્રી એક લાખી ફૂતરી

એ તરવીરી બોલ્યાં અજુકિતોએ અત્યંત સંજ્ઞા યાય તો કદાચ પૂરે કે—

અમ પછ—પ ખીનાં જાળને તો તે બીજા મા જોધી આપી તો પછી એક માનવીને જ તે મા વિનાનો શીદ રાખ્યો, હે દયાળુ !'

તા કે 'અર્ના પાછલ જાય હોય ત્યાં' જેની પ્રથમ રજામાં કરવાની શત હતી તે ચિત્રક આખી દુનિયામાં સૌ પહેલું દેખાડ્યું ત્યાં હજી લુને એકાનાવા ટાણે ઉપર—અર્ના પાછલની કબર છે

‘બ...હ...ઉ લાંબુ દેખું છું’

અવેરચંદ મેઘાણી

શ્રી. રવિશંકર મહારાજનો લોકસંપર્ક : લેખાંક ૭ મે

કંઠિયુગના નંધિ

પાંચે કાચાં ઘર એક સાથે આવેલાં હતાં. વચ્ચે પાકું મંદિર હતું. બાલુમાં એક ઘાસની ઝૂંપડી હતી.

બારા ગામથી દસબાર માઈલ ચાલતા અને બારે એ રાનીપરજ મુલકના ઘાટા નામના. ગામે પહોંચ્યા ત્યારે વેળા બપોરી ગઈ હતી.

‘આંહોં રહે છે ભગત.’ મારી સાથેના રાનીપરજ બોમિ-યાએ આ પાંચ ઘરું મંદિરવાળું બ્રમણ બનાવીને કહ્યું.

મેં ત્યાં પૂછ્યું : ‘ભગત કંઈ છે ?’

જવાબ મળ્યો. ‘એ તો ખેતરામાં છે.’

ખેતર નજીકમાં હતું. ત્યાં ગયા. કાસ કરતો હતો. અને એક માણસ ત્યાં લાકડી પર બેઠે હાથ ટેકવીને બિભો હતો.

એક માત્ર પોતડી પહેરેલી, તદ્દન સૂકું શરીર, કાળો કપડો એવો વર્ણ, મોંમાં દાંત ન મળે, ખૂબ ધરડો.

‘આ પોતે જ એ.’ સોબીએ બોલ્યો.

આ પોતે જ એ ! મને આશ્ચર્ય થયું. ૧૯૧૧ની ઇટાલીમાં મળેલી આરંધમં પરિવ્રજમાં બ્યારે સ્વામી નિત્યાનંદજી શુરુકળને કાળો કરંવતા હતા ત્યારે એક માણસે બીડીને બેઠેલું કે ‘નીધિ મારા તરફથી દર વર્ષે એકસો ને પચાસ મણ ચોખ્ખા’ ત્યારે મેં નવાઈ પામીને પૂછ્યું હતું કે આવો મોટો એ કોણ છે ! જમણું હતું કે એ બારા તાલુકાના શુદ્ધ આદિવાસી-ગામીત છે. નામ અમરસંગ છે બાપ ભગત છે. ઘેરે અન્યથેત્ર ચાલે છે.

તે પછી ૧૯૨૯માં બારા તાલુકામાં દારૂનિષેધની ચળવળ માટે ફરતા હતા, રોસનીયા ગામે સભા હતી. તેમાં એક રેશમી ફટકાવાળા રૂપાળા જુવાને સુંદર લાવણ્ય કેયું હતું. પૂછેલું ‘આ કોણ છે ?’ જાણતા મળેલું કે વડોદરાના કેળવણી ખાતામાં છે, રાનીપરજ ગામીત છે, અમારે એક ભગત છે તેના પૌત્ર છે. ઘેરે અન્યથેત્ર ચાલે છે.

ત્યારથી ભગતને જોવાની ઇચ્છા હતી. એ દિવસે

જમને જોયા. કાળો કપડો એવો સાવ સૂકવ દેહ, એક પોતડીભર, મોં બોખું, લાકડી પર હાથ ટેકવીને નમેલું શરીર.

મેં નમસ્કાર કર્યા. સામા એણે કર્યા. પછી મોં તો હસ્યા જ કરે. હસવું મોં પરથી હાથ પછી ખસે નહિ.

પ્રાથમિક પૂછપરછ ને પિછાન પછી મેં પૂછ્યું, ‘ભગત, કેટલી ઉંમર હશે ?’

‘ઉંમર ! હસી રહેલા એ સ્વામ, સૂકવ, બોખા મોંએ જવાબ દીધો : ‘ઉંમરની તો શી ખબર ! લાંબું દેખું છું ; બ...હ...ઉ લાંબું દેખું છું. સરકારનું રાજ નોંડું ત્યારે વેળાનો છું. ચાલો ઘેર જઈએ.’

ચાલતાં ચાલતાં મેં પૂછ્યું, ‘દાર પીએ છો ?’

‘ના, પણ તમારા જેવડો જુવાન હતો ત્યારે પીતો.’ ને મોં હસ્યા જ કરે.

‘તમારા પિતા પીતા ?’

‘હા, એ પીતા પણ એણે પછી છોડેલા. એક સાધુના કહેવાથી. પોતે છોડ્યો, પણ મને કહે કે બેટા તું પીતો ! બારે એમ ‘પીતો’ કહ્યું તેથી મેં છોડ્યો.

‘બાપાએ કેમ કહ્યું કે પીતો ?’ મેં નવાઈ પામીને પ્રશ્ન કર્યો. ભગત કહે—

‘એમ કહ્યું કારણ કે હું એનો એકનો એક દોકરો, પીતો બંધ પડ્યું એ પોતાને ગમે નહિ. પણ તેથી જ મેં છોડ્યો.’

માણસના મનોબાપારની આ નિમૂઠ, નિર્મળ, અને સરવ ગતિ પર વિચાર કરું છું ત્યાં ઘર આવ્યું. ને ભગતે એના અવિરત મશકટ સાથે મને કહ્યું : આ અમારું ઘર. ડોકરથી નાસિકે બનારા સાધુઓનો આ વિસારો. ટોળેટોળાં આ મારો ચાલ્યાં ભય. ને મારો બાપ તો નહિ પણ મારી મા એ સૌ સાધુઓને અહીં જન્મડે. એ લપછપમાં મારો બાપ પડે નહિ. કાણ આત્મા ને આદિ ગયા એ વાતથી એને કંઈ નિસંજત નહિ.’

પાઠો ફોં ન્યુયોર્કમાં જાતેથી ત્યારે પહેરેલી જોડ સિવાય બીજા કપડાં એની પાસે નહોતા સીમે પહેર્યો સસ્તા કપડાની દુકાને અને પછી અમેરિકા ઊડ્યું ત્યા સુધી એની પાસે એ વખતે ખર્ચિલા એક જોડ કપડાં જ હતા.

એના લખાણો અને પુસ્તકોમાંથી એને દુનિયાની કમાણી મની હતી પણ પૈસાને એ શું કરે? એની જિંદગી પત્ની ન જ્યે એવી હાલતમાં હતી એ વેળા એણે લખ્યું 'આ હું, આટલી મારી ખ્યાલિ, અને જેનું શું કરું એની મને સૂઝ નથી પડતી એટલી મારી દોનવ—પણ એમ માત્રુ શું વળ્યું? જિંદગી છૂટા મારે મારી પાસે કાંઈ રહ્યું હોય એવું મને લાગતું નથી.'

વળી પાઠો એ આ વર્ષના રજુઆરી માસમાં જિપ્સી-પેમ્ફિલ્ટને મોસમે સાનફ્રિસ્કો જઈથી વિદાય વેળા દુનિયા નારિકોના ટેળા સામે એણે લખ્યું કંઈ, જિંદગીમાં લગ્ન એણે બીજા લખ્યું કંઈ હશે ખારા પછીના સિપાહીઓ સાથે પોતે સફર કરવા નવ છે એમ એણે કહ્યું નાનકડા એક મા એ જિપ્સી કાલુ 'જે હું નાના જહાજમાં

તો એ જહાજના સુખદુખ હું જહાડી સમજી એ કુટુંબ મેળામાં વધુ લાગી જઈ શકું એમ લાગે છે વળી જા લગાઈમાં નાના નાના વહાણોને 'કેક જ એણે છે—એમના ગીત તો ગાવા નથી અને માત્રુ દિવ તો એમની ડગ જ ભરે છે અજરૂર અને નાના, વહાણ અને નવી.'

પેસિફિક ઉપર ચેલ કરતો કરતો અર્નો પાછલ પહેર્યો જપાનના દરવાજા સમા એકીનાવા રાપુ હિપ્સના અમેરિકન સૈનિકો વચ્ચે એ કીનાવામાં એનાથો એટા ખૂનખાર જગ જપાનીઓ સાથે આ લગાઈમાં મ્દી નથી એનારો. લગાઈની શરૂઆતમાં એણે તો ગ્રાહ્યોને જપાનીઓએ પર્ હાજરની જે ગજબનાક ખુદારી અમેરિકાના કપાળમાં ચોકી હતી તેની સાથે એણી નાનાની ખુદારીની સરખામણી થઈ છે પર્ હાજરના ગુમાના હતા તેટલા સખ્યાન જહાજો અને વિમળો એકીનાવા ભરખી ગયું પર્ હાજર જેટલી દુનિયા માનવીઓની ખુદારી પણ અમેરિકનોએ અહીં વેડી છે પર્ હાજર તો જોડે પાછુ અધાઈ ગયું છે રાત્રિવસ કામથી કમકમર્તુ ભવ્ય ખદર એને ફરી જનાવી ચકાસુ છે અને એની જ રીતે એકાદતાનાની ખુદારીના ખલો પણ કોઈ દિવસ વાગી શકશે.

પણ એકીનાવામાં એક ખોટ પડી ગઈ છે તે કદી પૂરી ન પડાય એવી છે જપાનીસ અધૂકની એક સૂરવતી ગોળી આવી અને અર્નો પાછલને વીંધી આવી

ગઈ છે ખડેખડમાં ખડકોયેલા અમેરિકન સૈનિકો નવે રજા પડ્યા હોય એમ લાગે છે.

લગાઈથી પ્રાસીને કામથી ભાગી આવેલા અર્નો પાછલને પેસિફિકની મફર નહોતું જવું 'વળી પાછા ત્યા જવાના વિચારે કું કપી રહી છું' મારે ન જવું પડે એટલા મટે હું ચાહે તે દેવા તૈયાર છું પણ 'મને લાગે છે કે આમાં મારી કોઈ પસંદગી જ નથી રહી હું એમની સાથે એટલો અધો વખત રહ્યો છું કે મારે માથે એની જગજગરી છે, એમની પ્રત્યે મારી આટલી ફજા હોય એમ મને લાગે છે એમની વાતોને અસાજ દેવારો હું એમનો જ છું એમની નજર મારી હિપર છે 'મારી જાતને હું' બીજા ખખરપનીઓથી ચઢિયાતી નથી ગણુના કેટલાય એવા છે કે જે મારાથી વધુ મહેનત કરે છે અને વધુ સાડુ ભમે છે પણ મારા લખાણમાં એક ચાવી છે જે એમની પાસે નથી એટલે મારે ફરીવાર જવું પડે છે હું તો સપડાઈ ગયો છું.'

આને પણ તારસાના નાનેકડા મૂમખા વચ્ચે કોઈ આઠો પાતળો તારો બનીને અર્નો પાછલ એમના સુખદુખની વાતો સાંભળતો હશે સુજન્યને એ નહિ શોધતો હોય.

અધારી રાતે ખાખી કપડાવાળું કોઈ માનવી એકલુ બેઠું હોય, અને બેઠું બેઠું તારા સામે જેવું હોય ત્યારે મને સંભરે છે પેની તસ્વીરો—

જેલવારો પિતાએ મોકલેની એ તસ્વીરો બાળપણમાં બેથેલી તે હજુ બુનાઈ નથી 'મા મરી નવ ત્યારે—' એ મથાળા હેઠળની એક જમીનમાં હતા કૂકડીના બચ્ચા કૂકડી મરી ગઈ છે પણ એમની માતા જાતે એમના પીછા ચટતી જોતી છે એક ખિલ્લી બીજી તસ્વીરમાં હતા વિનાસીના ધાવણા બાળુડા ખિલ્લી-માતા તો મરી ગઈ છે પણ એના બચ્ચાં પડ્યા પડ્યા ચસ, ચસ, ચસ ધારે છે-રાહુડી એક લાખી ફૂતરીને.

એ તસ્વીરો ચાહેવા બુનુડિયા જો આજે સહજન થાય તો કદાચ પૂઠે કે,—

'અમ પશુ-પખીનો બાળને તો તે બીજી મા શોધી આપી તો પછી એ માનવીને જ તે મા વિનાનો શીફ રાખ્યો, હે દવાળુ ?'

તા કે 'અર્નો પાછલ નવ હોય ત્યા' જેની પ્રથમ રજુઆત કરવાની રાત હતી તે ચિત્રપટ આખી હુનિ ધામાં સે ચહેલું દેખાડયુ તા દમી જુને એકીનાવાના રાપુ ઉપર-નર્મ અર્નો પાછલની કબર છે.

‘બ...હુ...ઉ લાંબુ દેખું છું’ ઝવેરચંદ મેઘાણી

શ્રી. રવિશંકર મહારાજનો લોકસંપર્ક : લેખાંક ૭ મા

કંઝિ યુગના ઋષિ

પાંચેક કાચાં ઘર એક સાથે આવેલાં હતાં. વચ્ચે પાકું મંદિર હતું. બાલુમાં એક ધાસની ઝૂંપડી હતી.

ઘાસ ગામથી દસપાંચ માઈલ ચાલતા અને જ્યારે એ રાનીપરજી મુલકના ધાટા નામના ગામે પહોંચ્યા ત્યારે વેળા બપોરી ગઈ હતી.

‘આંહો રહે છે ભગત’ મારી સાથેના રાનીપરજી ભોમિયાએ આ પાંચ ઘરનું મંદિરવાળું ઝૂંમણું બતાવીને કહ્યું.

મેં ત્યાં પૂછ્યું ‘ભગત કંઈ છે ?’

જવાબ મળ્યો. ‘એ તો ખેતરામાં છે.’

ખેતર નજીકમાં હતું. ત્યાં ગયા. કાસ ફરતો હતો. અને એક માથુસ ત્યાં લાકડી પર બેઠે હાથ ટેકવીને બેઠો હતો.

એક માત્ર પોતડી પહેરેલી, તદ્દન સૂકું શરીર, કાળો કપડો જેવો વર્ણ, મોંમાં દાંત ન મળે, ખૂબ ઘરડો.

‘આ પોતે જ એ’ સોબતીએ બોળ્યો.

આ પોતે જ એ ! મને આશ્ચર્ય થયું. ૧૯૧૧ની ઇટાલીમાં મળેલી આપંધર્મ પરિષદમાં જ્યારે સ્વામી નિત્યાનંદજી શુરુકળનો કાળો કરાવતા હતા ત્યારે એક માથુસે બીડીને જાહેર કરેલું કે ‘ત્રીષી મારા તરફથી ફરવળે’ એકસો ને પચીસ મથુ મોખા ત્યારે મેં નવાઈ પામીને પૂછ્યું હતું કે આવો મોટો એ કેાણ છે ! જરૂર હતું કે એ જ્યારે તાલુકાના શુદ્ધ આદિવાસી-ગામીત છે. નામ અમરસંગ છે આપ ભગત છે. ઘેરે અન્નક્ષેત્ર ચાલે છે.

તે પછી ૧૯૨૯માં જ્યારે તાલુકામાં દારૂનિબંધની ચળવળ મારે ફરતા હતા, ડોસનીડા ગામે સભા હતી. તેમાં એક રેશમી ફટકાવાળા રૂપાળા લુગરને સુંદર લાપથ કંથુ હતું. પૂછેલું ‘આ કેાણ છે ?’ જાણવા મળેલું કે વડોદરાના કેળવણી ખાતામાં છે, રાનીપરજી ગામીત છે, અમારે એક ભગત છે તેના પૌત્ર છે. ઘેરે અન્નક્ષેત્ર ચાલે છે.

ત્યારથી ભગતને જોવાની ઇચ્છા હતી. એ દિવસે

જમને જોયા. કાળો કપડો જેવો સાવ સૂકલ દેહ, એક પોતડીને, મોં મોખું, લાકડી પર હાથ ટેકવીને નમેલું શરીર.

મેં નમસ્કાર કર્યા. સામા એણે કર્યા. પથ્થ મોં તો ઢસ્યા જ કરે. ઢસવું મોં પરથી ફાળ્યું પણ ખસે નહિ.

પ્રાથમિક પૂછપરછ ને પિછાન પછી મેં પૂછ્યું, ‘ભગત, કેટલી ઉંમર હશે ?’

‘ઉંમર ! હસી રહેલા એ સ્વામ, સૂકલ, બોખા મોંએ જવાબ દીધો; ‘ઉંમરની તો શી ખબર ! લાંબું દેખું છું; બ...હુ...ઉ લાંબું દેખું છું. સરકારનું રાજ તો’તું ત્યાર વેળાનો છું. ચાલો ઘેર જઈએ.’

ચાલતાં ચાલતાં મેં પૂછ્યું, ‘દાર પીએ છો ?’

‘ના, પણ તમારા જેવડો જીવાન હતો ત્યારે પીતો.’ ને મોં ઢસ્યા જ કરે.

‘તમારા પિતા પીતા ?’

‘હા, એ પીતા પણ એણે પછી છોડેલો. એક સાધુના કહેવાથી. પોતે છોડ્યો, પણ મને કહે કે બેટા તું પીને ! બાપે એમ ‘પીને’ કહ્યું તેથી મેં છોડ્યો.

‘આપાએ કેમ કહ્યું કે પીને ?’ મેં નવાઈ પામીને પ્રશ્ન કર્યો. ભગત કહે—

‘એમ કહ્યું કારણ કે હું એનો એકનો એક દાકરો, પીતા બંધ પડે એ પોતાને ગમે નહિ. પણ તેથી જ મેં છોડ્યો.’

માથુસના મનોબ્યાપારની આ નિમૂદ, નિર્મળ, અને સરલ ગતિ પર વિચાર કરું છું ત્યાં ઘર આવ્યું. ને ભગતે એના અવિરત મલકાટ સાથે મને કહ્યું: આ અમારું ઘર. ડોકિયારથી નાસિક જ્યારે સાધુઓનો આ વિસામો. ટોળેટોળો આ માગે ચાલ્યાં જાય. ને મારો બાપ તો નદિ પણ મારી મા એ મોં સાધુઓને અહીં જમાડે. એ લપછપમાં મારો બાપ પડે નહિ. કેાણ આવ્યા ને ખાઈ ગયા એ વાતથી એને કંઈ નિમજાત નહિ.’

ફરી પાછું ફરીને એ બોલું મોં બોલ્યું : 'એક વાર મારા બાપાને એક કાવડિયો (પેસો) જડયો. જનમ ધરીને કહી કાવડિયો અગાઉ દોઢેવ નહિ એટલે નવા-છનો પાર ન રહ્યો હાથમાં રાખીને ફરે જ કરે. એમાં એક સાધુ આવી ચડ્યા આપે કાવડિયાનું શું કર્યું એ મૂંઝવણમાંથી છૂટવા માટે કાવડિયો એ સાધુને આપ્યો. અને સાધુએ અમારા ઝૂપડાના ઊપરા પર દાઘ લખાવી, ઊપરાના સુકલ કામમાંથી એક ચપટી ભરીને બાપાને કહ્યું : 'લે બેટા, દાર ન પીજી. તારુ સારું ધરી, તને ધન મળશે'

'ધન મળું ખરું ?' મેં વચ્ચે ઉતાવળે પ્રશ્ન કર્યો. એણે જવાબ વાળ્યો-હમતે મેયે :

'ના, પણ દાણા ધણા થયા. ડાંગર ખૂબ પાકી. પછી મેં મરી ગઈ, એટલે બાપા 'કહે કે તારી માની પાછળ એનું અનુદાય તો મારે ચાલુ રાખવું જ જોઈએ. ને એણે મુઠ મારું કામ સંભાળ્યું. પછી થોડે વર્ષો બાપો મરી ગયો, એટલે મને ચલુ કે બાપે ચાલુ રાખેલું મારું કામ મારે પણ ચાલુ રાખવું જોઈએ.'

થોડા વિસામો ખાઈને એણે કોઈ અદસ્ત ચોપડો વાંચતા હોય એવી રીતે ચલાવ્યું :—

'છપનિયો દુકાળ આવ્યો. ઊકરો અમરશંક કહે કે બાપા, દાણા સંતાડી દઈએ, મેં 'કહ્યું કે અરે, દાણા તે ક'ઈ સંતાડાય ? એ કહે કે લોકો લઈ જશે. મેં 'કહ્યું, લઈ શીલ જાય ? તો કહે કે 'આવા'. મેં 'કહ્યું કે અમરશંક, આવા માટે તો દાણા છે જ. દાણાનો ખીલો શો અપ છે ! આવા દેને જેટલા ખાવા હોય તેટલા !'

દાણા વિશેનું સાચું તર-શત ચચતો કેાઈ દાર્શનિક આ ડાસાની અંદર મને દેખાયો. મેં 'કહ્યું 'પછી ?'

'પછી તો ખૂબ મેં વચ્ચે, ડાંગરનો પાક જીએ, પણ પાકવા આડો એકાદ મહિનો રહ્યો, ને અચાનું અનાજ ખૂટ્યું એક દિવસ અમારા ઘરમાં ફેલા એક જ ટંક ચાલે તેટલા વાલ રહ્યા. બીજી કંઈ ન મળે અમર-શંકની વડુએ આંધળુ ચડ્યું વાઘ એમવાની ઘડિવાર હતી, તે જ વખતે છોકરાં બહારથી થોડી આવીને કહેવા લાગ્યા, જંગલમાં ચાર ફીર છે !' (જંગલ અમારા ઘર પાસે જ હતું.)

ફીર છે એ સાંભળીને ઘરત મેં 'કહ્યું, 'વડુ, વાલ જોરશો નહિ.'

બોલું મોં ફર્યું ને પાછું ચાલુ થયું : 'વાલ હતા તે ચાર ફીરને આપી દીધા. એમણે એ શંકાને ખાધા. અને સી બૂખ્યાં રહ્યાં. પણ વરસાદ વરસવા લાગ્યો. એટલે ફીરો તો રોકાઈ ગયા. મેં અમરશંકને 'કહ્યું કે હવે ખીજા ટંકે ફીરોને શુ આપશું ? છોકરો કહે કે બાપા, ચાલો બપોરે, ત્યાંથી આપણે દાણા જીંજીતા લઈ આવીએ. મેં 'કહ્યું કે આપણને કેાલુ આપશે ? છોકરો કહે કે આપશે, ચાલો.

અમારું ગાડું બપોરની બાગેજે પહોંચ્યું ત્યાં એક શેઠ સામા મત્તા, હું તો એને નહોતો ઓળખતો પણ મને એણે ઓળખ્યો અને નવાઈ બતાવી, 'અરે ભગત ! તમે અહીં કયાંથી ?' કારણ કે હું કહી અગાઉ બપોરે જેટલેય આવેલો નહિ. મેં 'કહ્યું, દાણા જીંજીતા લેવા આવ્યો છું એ કહે કે જોઈએ તેટલા લઈ જાવ ને. ચાલો, તમારે દાણા જોઈએ તો કેાણ નહિ આપે !

ગાડું રોકે પોતાની દુકાને ઢંકાવ્યાનું. દુકાને જઈ મેં 'કહ્યું, 'કળશી ચોખા આપો ને ખીન પાંચ મણુ શક્કઈ (જેંચા ચોખા) આપો.

માઝા તેટલા રોકે આપ્યા. ગાડું લયું ને પછી મેં છોકરાને 'કહ્યું, 'અમરશંક, તું જા. હું અહીં શેઠનું કામ કરવા રોકાઈશ. તું આપણો પાકા ધાપ ત્યારે ચોખા ભરીને પાછો આવજો ને મને લઈ જાજો. અમરશંક ગાડું ઢાંકીને ચાલ્યો ગયો તે પછી શેઠની નજર મારા તરફ પડી. અને એણે જોઈને શેઠે 'કહ્યું, 'અરે તમે કેમ રોકાયા ?'

મેં 'કહ્યું કે, 'તમારું કામ કરવા.'

'કામ શું ?'

'કેમ ! તમારા દાણા લીધા તે પાછા આપું ત્યાં સુધી તમારે બેર મારે કામ કરવા રહેવું જ જોઈએ ને ?'

'અરે ભગત, તમે આ શુ બોલો છો ? તમારી પાસે કામ કરાવાય ? અને મેં તમને ક્યાં જીંજીતા આપ્યા છે ? તમે તો ધણીને દીધુ છે.'

મેં 'કહ્યું, 'ના, મારત વત્તાજ ન લેવાય.' ને હું ત્યાં રહ્યો. અમરશંક દાણા લઈને પાછો આવ્યો તે પછી જ હું ચેર ગયો. ત્યાં લોકો કહે કે 'ભગત, તમે કાળ વરસમાં લોકોને દાણા પૂર્ણ માટે તમારી ધરમની ધન બંધાવો.'

એટલું બોલીને ભગત મારી સામે હસીને મને પૂછે છે, 'ધરમની ધન તે બંધાવાય ? અમારા ખાતાં વધ્યું

તે અનાજ અમને શા ખપતું હતું ! એ અનાજ લોકો ના વાપરે તો તેનું શું થાય ? વધેલું અનાજ વાપરવા આવ્યું તેની તે કાંઈ ધરમની ધમ્મ હતી હશે ? અમને તો અનાજનો કાંઈ દિવસ તૂટે આવ્યો નથી.’

પછી મારી સામે બેઠે તે ફરી પાછા બોલ્યા—તે આ બોલતી વખતે તેમના મોં પર હાસ્ય નહોતું:

‘પૈયુ હવે તૂટે આવવા લાગ્યો છે. અમારે અમર-શંખને ઓછાં છે, તે આમ કપાંક દૂર દૂર લાવવા ગયા છે.’ એમ કહીને એમણે કાંઈ દૂરનું અગમ્ય સ્થળ બતાવવા પોતાનો હાથ લાંબાવ્યો: ‘તે એકલોજ અમારા આખા કુટુંબ જેટલું ખાઈ જાય છે.’

પ્રથમ તો હું ન સમજ્યો, પણ પછી મને સમજ પડી, કે આ ભગતનો પૌત્ર કવિવર દાગોરના સંતિનિકેતનમાં લાવ્યો હોતો અને ત્યાંના લાલુતરના ખર્ચની જે મોટી રકમ પૂરવી પડતી હતી તેને માટે વેચી નાખવા પડતા ધરના દાણાના મોટા જથ્થાને અનુલક્ષીને ભગત આમ બોલ્યા કે, ‘તે એકલો જ અમારા આખા કુટુંબ જેટલું ખાઈ જાય છે !’

આધુનિક કેળવણી ઉપરનો આ કટાક્ષ કેટલો વેધક હતો ! પણ ભગત એ કટાક્ષરૂપે નહોતા બોલ્યા. પોતાને નથી સમજતું એવું કંઈક કુટુંબજીવનમાં બની રહ્યું છે એટલે જ એનો ગમ્મ હતો.

‘તે હવે તો’—ભગત ફરી પાછા હસીને બોલ્યા: ‘હવે તો ગાડી થઈ ગઈ એટલે ડકિરથી નાસિક જતા સાધુઓ અહીં નથી આવતા, પણ ધગડા આવે છે—’

ધગડા એટલે પોલીસ !

‘અને’, ભગતે હલ્લો બોલ ઉમેર્યો, ‘અને એ પણ અહીં ખાય છે.’

અમારી વાત પૂરી થઈ અને મારે ભગતને ઘેર રાત રોકાવું પડ્યું, કારણ કે પોતાને ત્યાં આંવનાર કાષ્ઠને પણ એ જમ્યા વિના જવા દેતા નહિ. અને હું એક ટંક આહાર લેતો હોવાથી સાજો મારાથી જમ્યાં તેમ નહોતું. વળતે દિવસે જમીને હું ત્યાંથી નીકળ્યો. તે ધરીથી આજ સુધી મારા મનમાં એક વાક્ય ગૂંછ રહ્યું છે—

‘લાંબું દેખું છું. બહુ..... બહુ લાંબું દેખું છું. સરકારનું રોજ નહોતું તે પૂર્વે હું હતો.’

તે સ્વિસથી હું એ કાળા કંછિડા જેવા, સૂકા હાડપીંજર શા, એક જ પોતડીબર રહેતા અને નિરંતર હસ્યા જ કરતા ગમીત આદિવાસીને ‘કળિયુગના ઋષિ’ કહી ચોળખાવું છું. થોડાં વર્ષ પર જ એ મુજરી ગયા.

૨. શનિયાનો છોકરો

મહીકાંતાના રાસ ગામમાં એકવાર મહારાજને લાળ મળી કે શનિયાના છોકરાને હાડકાં કૂતરું કરડવાથી છોકરો લાંબા કાળના મંદવાડમાં સતો છે અને એ કરડ પાછી ગંધાઈ ગયો છે.

મહારાજ શનિયાને ઘેર ગયા. સડી ગયેલો નાનો બાળક ગાલા પર પડ્યો છે. કોઈ એની કને આવી શકતું નથી. અલ્પો અસલ બની ગઈ છે.

‘શનિયા !’ મહારાજે છોકરાના બાપને કહ્યું : ‘હોં આને આજુદ દવાખાને લઈ જઈએ.’

‘હું અમ કરીને દોડું બાપજી ?’

‘અમ વળી શું ?’

‘છોકરો દાણા વિના મરી જાય. ખેતરાંમાં કોઈ જનાર નથી.’

‘તારી વઉ છે ને ?’

‘ધરમાં તો ખાટલો માંદો છે મહારાજ !’

‘ખાટલો માંદો છે’ એટલે કે વહુને સુવાવડ આવેલ છે.

‘અથ’ એ થયો કે શનિયા એકલો બીજાં છોકરાં અને બેરીને બંધાવવા માટે મજૂરી ફર્યા કરે, અને છોકરાનું રોજે ગંધાઈ ગયેલ હાડપીંજર ધીરે ધીરે ખતમ થઈ દેશા આસ છોડી દે એટલે છૂટકારો થાય.

‘વાડુ !’ મહારાજે કહ્યું, ‘તને દાણા અલાવી દઉં તો પછી તું આવે ?’

‘તો આવું.’

અધમણુ ચોખ્ખા ખરીદીને મહારાજે શનિયાના ઘરમાં ન આવ્યા, અને પછી છોકરાના રસી વહેતા શરીરને અધમાં ઉપાડી મહારાજે દૂનના એક ઝખામાં ચડાવ્યું. બીજાં મુસાફરો ત્યાંથી ખસી ગયાં. અલ્પો જીવતી નરકનો ખ્યાલ કરાવતી હતી.

ચાવની ગાડીએ હાકરાને માખીએ ઉડાડતા મહારાજ એકલા જ સંભાળે છે. બાપનું ધ્યાન દીકરામાં નથી. રામ ગમને ચાકરે જ રેકવે દોડે છે, રટેલ છે, પણ અવતાર ધરીને શનિયો કોઈ દિન આગગાડીમાં બેસે નથી. આજે એને પહેલો જ પ્રમંથ છે. એનો આનંદ ઉભળ મારે છે. બારીમાંથી એ આડવાને પાછી દોટ કાઢતાં જોઈ જોઈ એક બાળક જેવો બની દાંત કાઢી રહ્યો છે. એકવાર તો મહારાજને 'અધ્યા શનિયા, તું આને માખો તો ઉડાડ' એમ કહી કપડો આપ્યો, પણ શનિયો તે વેળા બાપ નહોતો, પતિ નહોતો, કુટુંબનો રાદી રળવાર નહોતો, બાળક બની ગયો હતો. પહેલી ને પ્રથમ વાર એણે જીવનના રાહદા એકસુરીયા નિઃપ્રાણ સંભામ વચ્ચે એક રોમાંચ અનુભવ્યો હતો.

આણંદ ભિતર્યા, હાકરાને ઉપાડ્યો, ઝેળીના આગલા એ હડા શનિયાને બિપડાવ્યા, પાછા મહારાજને ઉપાડ્યા. શનિયો ભાર લીધા સકતો નહોતો. મહારાજે એને કાળજીથી લીધકવા કહ્યું. શનિયાએ જવાબ વ્યો:

'આ મુઆનામાં ભાર બૌ છે તો !'

શનિયાના મોંમાંથી ટપકેલો આ વીરક વર્ષ પૂર્વેનો બોલ આજે મહારાજની છાતીએ ચોંટી રહ્યો છે. ગંધાર્થ મળેલું નાના બાળકનું હાડપીંજર-એ ભાર એનો નહોતો. બાળકના બોલની નહિ પણ એ-બાપની નિઃચેતનતાની એ મર્મવાતને વિષાદભિજ્ઞ શનિયાના હોઠ ઉપર એક અવિરમરણીય અવજવાણીના રૂપમાં મૂળ દીધી હતી-

'મુઆનામાં ભાર બૌ છે તો !'

એ વાક્યે મહારાજને મૌન પકડાવ્યું.

આણંદની ઈરિપતાલે હાકરાને પ્રવેશ ન મળ્યો. પાછો એને જીવંતને વડોદરાની ગાડી પકડી. શનિયાને હાકરામાં કસો રસ રહ્યો નહોતો. એ તો સાથે જતો હતો કારણ કે મહારાજને ના કહી સકાઈ નહિ. વડોદરે સંગાયે ગયો. મહારાજની કંઈક હરમ સાચી તે ગાડીની બારીમાંથી આડવાની દોટદોટના જ્વલતા ચોરીજૂંપીથી જોતો રહ્યો દીકરાને માખીએ ઉડાડવાનો કંઈક કંઈક દેખાવ કરતો ગયો. ગાડીનો વેગ એને ગમત આપતો હતો-અંદર મૂન પ્રાપ્ત પુત્ર બનેને પડ્યો ! ગતિના આવાં ચક્રો પર રિફ્ટવાની મોજ નિરલ

હતી. નિઃશ્વ નિઃચેતન જીવન ઝંઝાવાત પર ઘેડેસવા કરી રહ્યું છે ગતિયો મનમાં મનમાં થનગને છે

વડોદરાની મોટી દરિપતાલે હાકરાને તપાસીને દાકરે મહારાજને કહ્યું. આજની એક રાત કાઠે તો જ ઉમાર છે, કાઠવા સંભવ નથી. એર લોહીમા પ્રમરી મથુ છે.

શનિયાને તો એ કશી જ ખબર નહોતી. ખબરની દરકાર પણ નહોતી. એનું દિય તો ફરી એક ધાર પાછા જતાં ગાડીના વંદોળ-વેગ પર સવારી કરવા તલસતું હતું. અને વચ્ચે વળી કાઠિકાઈ વાર 'ધરે મોઢો ખાડયો' (સુનાવડી ભેરી) અને અધમણ ચોખા પર હોડયાં હોડયાં શાદ આવતાં.

હાકરાએ રાત ખેચી કાઢી. દાકર કહે કે હવે લો નથી પાચેક દહાડે મહારાજે કહ્યું, "શનિયા ! તું તારે હવે જ, તારે મેકકામ ખોટી યાવ છે. જા, હું અહીં છું. હાકરાને લઈને આવો."

રાહ ધરેલો શનિયો તુરત ભિભો થયો. મહારાજે 'ટિકિટના પૈસા આપ્યા તે લઈને પછી બપું જ બજે બસ પની મથુ હોય તેમ એ તો હાકરાને કહ્યું રહ્યા વિના, એની સાસુ પણ સરખી રીતે ભેમા વિના દવા ખાનાની ઓરડીમાંથી બહાર નીકળવા માંડ્યો.

પણ બારણાની બહાર જઈને એકાએક એ પાછો ભિભો રહ્યો, પાછો ફરીને હાકરાના ખાટલા સામે જોઈ રહ્યો

'કેમ 'લ્યા !' મહારાજે પૂછ્યું : 'કેમ ભિભો !'

શનિયો લજ્જત પામતો પામતો ફર્યો અને પછી માંડ માંડ બોલ્યો :

'જતાં દય થતુ નથી.'

'શાયી 'લ્યા ?'

'આ હાકરા છેના દાદા, તે એવો એ મારાં સરવે હાકરાથી વધુ ડાહ્યો છે.'

'શાયી ?'

'એ તો એમ દાદા ! કે ધરમાં ને દોડે દાણા નોખ, તે દોડે બાઈનાં બધા હાકરાં આવતું પાખા વચર રસાયણ કરી મૂકે, પણ આવો આ ભૂખ્યો ને જૂનો જાનોમાનો પડ્યો રહે, ચું કે ચાં ન કરે દો નાદા ! તેથી ફરીને આવો આ મને વધુ ડાહ્યો લાગે છે તેથી

[અનુસંધાન પાન ૨૬૬]

એક ઝાડ હેઠળ :

જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા

એ લા કાગળ પર કોઈ કવિ કવિતા લખે છે કે નહિ એની ખાસ ખબર નથી પણ ચહેરની એક મેલી દીવાલ પર એક લાંબુ ઝાડ કવિતાની જેમ પથરાઈ રહ્યું છે. આ 'ઝાડ સાવ એકદુ' છે. કયાંય નહિ ને એને આંદો' ભગવાનું' શીદને સ્પર્શ્યું હશે ?

છબીઓ છોડીને, અંગત તણને, સીમને ખોળે આધો કરીને આ બીજ આ લતામાં કઈ રીતે આવી પડ્યું હશે ? ઝાડની બાજુમાં ધરો છે એમાં થોડી જાનારીઓ રહે છે, ફાળુની સનમે પણ એ ધરોની અંદર વસે છે. એ ધરો અંદરની કોઈ કલાકારની જેમ, આ કોઈ નમણો છોડ આ પારાપ શીદને સેવેતો હશે ?

ઝાડ પાસે છલ નથી. બીજ પાસે કોઈ ચોખ્ખાઈ કયાની ક્ષિતિ નથી. બીજને તો જલત બલતનાં વાદને મળી રહે છે. એકેયો કમરેજ ન રથ બનીને બીજને કોલા સંસાર ભણી લઈ જતો નથી.

હીને પવન બીજની હવાઈમાં બને છે. કોઈ પંખી પણ આ કામ કરે છે. ઝાડનું બીજ કયાંથી આવ્યું એની ઝાંઝી પૂછપરછ ન કરીએ. કુસ્તિ પાસે હાલુ થ રહ્યેયની મોટી પેટી અજખંધ પડી છે.

આવા એક લતાના એ ઝાડની હેઠળ એક હાથગાડી પડી છે. ચહેર પર ધોધમાર વરસાદ વરસી રહ્યો છે. હાથગાડી છોડીને હાથગાડી ફેરવનારા ક્યાંક ચાલ્યા ગયા છે. મુંઝવું આવ્યું નહિ ધરની અંદર બીજાઈ ગયું છે.

હાથગાડી ઉપર એક નદીની મોટી છબી છે. એ નદીની છબી આગળથી જર-સાદનાં પાણી ચાલ્યાં નય છે. છબીધર-માથી નદીની ભૂમિકા એવા પછી પ્રેક્ષકો ચાલ્યા નય એની અદાથી વરસાદનાં બંધો પાણી પ્રુપ યતાં, મુખન જેવા અવાજ કરતાં ઉપડી નય છે :

એ નદી કોણ છે ? એની બે મોટી આંખ એનારાની આંખ સાથે સંબંધ બાંધતી દેખાય છે, મુખ એટલું કુદર નથી. પણ એવા જેવું છે. કાનમાં એ તરતીરે સોનાનાં પૂલ પહેર્યાં છે. વાળની લઈ ઊઠતી દેખાય છે.

મુખ સાંભરે છે કાચુ કે એ મુખ કરમાઈ ગયું છે. એ નદી મુલુ પામી છે; એટું નામ છે, વતસલા કુમટેકર એ કેવા સંભેષમાં મુલુ પામી. એટું ખાનગી છવન કેવું હતું એ ખાનગી આરસી પર નવર નાખનારી ઉચ્છા નથી.

અને આ દ્રશ્ય એકદમ અઢી ગયું કાચુ કે નદી મરી ગઈ હતી, પણ રેપેરી પરા પર એ છતરી હતી, હસતી રમતી હતી. ગીત ગાતી હતી.

વતસલા કુમટેકર કોઈ મહાન કલાકાર નહોતી પણ એની પાસે ગળું હતું એ જાનારી અંદર સુરનાં કેલ્યાં એનાં કમ હતું કે એ ધાયલ કરી નહિ.

અત્યારે તો એની હાથગાડીને પણ બધાં છોડી ગયાં હતા. ઉપરથી પાણી પડતું હતું નીચેથી પાણી સરતું હતું. એ તરતીરે કાંઈક વિચાર કરતી કેમ લાગી ?

એ શું ભેટી હતી ? એની જિંદગી પણ એ હોળા પાણીની જેમ જ ચાલી નીકળી હતી ને ! આકાશનું મૂળ પાણી સ્વચ્છ હોય છે. પણ એ સ્વચ્છ પર પડે છે એ સ્વચ્છ પ્રમાણેના રંગ એ પડે છે.

એ પ્રણાતાં પાણીની અંદર શેલોં ચોપ નિયાં તણાઈ આવ્યાં હતાં એમાં વતસલા કુમટેકરનું કોઈ નામ નહોતું. કેલ્યાં પત્રો તરતા હતા. એ કોઈના પ્રેમપત્રો હતા ! એમાંય એ નદીનું નામ નહોતું.

પાણી ભર્યાં ચલતાં ગયાં. હાથગાડીનાં પેડાં સ્ત્રી ગયાં. હવે તો નદીની તરતીરના

કંઈ મુખી પાણી આવ્યાં. એ તરતીરમાં મોડું મુખ ચિતરવામાં આવ્યું હતું. ધીરે ધીરે પાણી હટપચી પડી ભરે જતાં જતાં નદીની છબીના હોઠ મુખી આવી ગયાં.

એ હોઠને હવે મુખની કોઈ જર નહોતી, પછી તો એમાં નયન પણ ટંકાયાં અને છેલ્લે તો એ નદીનું આવ્યું મુખ પાણીમાં દાઢાઈ ગયું.

નદીનું ચિત્ર રેપેરી પરા પર ચાલતું હતું. હાથગાડી પરની નદી દૂબી ગઈ હતી.

પાણીએ આ પ્રવાહી ભરખે બોદા-ડીને એક વાત સમજવી કીધી. કલાકારો ક્યારેક હળી નય છે. જનતાની સ્મૃતિ-માંથી ક્યારેક તેઓ અદૃશ્ય પઈ નય છે.

છંદ

કોણ હતી આ વતસલા કુમટેકર ? એની કબર મૂગી પડી છે. એને કબર મળી છે કે નહિ એનો પણ ખ્યાલ નથી. કાલિયાપાડમાં એ કબર આવી છે.

કબર પર આપણી નવર પડે એના કરતાં કોઈ ભુવભુલ એના પર જોડી ગીત છાંટે એ પણ સાડું છે.

મને સાંભરે છે, મારા જુના દિવસો. જાને તો એના પર પણ કબર ચણાઈ ગઈ છે. તોય સંભારણું મચાં નથી. જુનાં ધરોની અંદર પાણીનાં ટાંકો રાખવામાં આવે છે, એ ટાંકો બંધ રહે છે. મોમાસું બેસે છે, ત્યારે અગાડીમાંથી વરસાદનાં પાણીને ટાંકોમાં સંપરી રાખવામાં આવે છે. એ ટાંકો ભરે પાણીની-કબર જેવા હોય પણ એની હેઠળ બિલેટી કાચ જેવાં પાણી છત્તાં પડ્યાં છે-ત્યારે ટાંકું હણાડો ત્યારે એ પાણી સીધો ચકાય છે.

જુના દિવસોનાં એવાં સંભારણું પાણી મેં સંપર્યા છે. ત્યારે હું સંભારમાં દત્ત-સાગર ફિલમ કંપનીમાં

તાજેતાન' ભાલતાં ચિત્રો સુદિશોમાં આવ્યાં હતાં એ વખતે શ્રી. મહેશુબને

એક ચિત્ર દિગ્દર્શન માટે આપતુ એમ નહોતુ યુધ્ધ હતુ શ્રી મહેશુમે શ્રી કૌશા લાલ મુનશીની વિરતી વસુલાવતા વનમનના પિતાની ભૂમિકા ભજવી હતી પણ શ્રી મહેશુભા આજ શનિએ હતી એટલે એમને દિગ્દર્શનની જવાબદારી સોંપવામાં આવી

એમણે પહેલુ ચિત્ર “અલ્પલિલાલ” યાદ હતું એ ચિત્રનુ કામકાજ પૂરબેસ્યા ચાલુ રહ્યુ શ્રી મહેશુમે તાતોડ મહેનત કરી એમના સાથી છબીકાર શ્રી ફેરેદુન હાનામી પૂરેપૂરો સહકાર આપ્યો અને શ્રી ધરમશીએ દર્શનઆલેખન માટે મહેનત લેવાઈ હુ પણ ત્યારે એ વૈરાટી મહેશુમા શમિલ હતો શ્રી મહેશુબ સાથે અનેક ભલની ચર્ચા કરતો, એમને આયોજનની કાંઈ સ્વર્ચામા ભારે રસ આવતો અમે સાથે જ કામ કરતા

આજે તો શ્રી મહેશુબને હિદનો ફિરમગ્યોજ અને જનતા સારી રીતે જોળમે છે છબીકાર શ્રી ફેરેદુન હાનામીની છબીકાર મશરૂર બની છે આને પણ આ બંને મજા સાથે જ કામ કરે છે

એ ‘અલ્પલિલાલ’ પ્રસંગે ઝડપવામાં આવ્યા, પછી સ્વચ્છ વિકાસ આરોપવામાં આવ્યો એ વખતે સ્વચ્છ વિકાસ આટલો વિશાળ નહોતો બન્યો આજે તો ૩૦થી ૩૫ લાખ હાથેબાંધી નરર પડે છે ત્યારે ત્રણથી ચાર લાખ હાથેબાંધી નરર પડતી

‘અલ્પલિલાલ’નુ બધુ કામકાજ પૂરુ

ધનુ એની ખાનખી અજમાવેશ કરવામાં આવી અને અમને લાગુ કે ઉક્તો દરમ વખતે કોઈ સરસ ગણુ ચોલ્યુ ગીત ગાય તો ચિત્ર ભખી ભલ

ઘણી વખાસ કરવામાં આવી ભવ ભવના ગળા કાન પર લેવામાં આવ્યા અને આખરે વલ્લભા કુમટેકરના ગળા પર પસંદગી ભવરી

આ ફિલ્મ લાઇનમાં સૌથી પહેલા વલ્લભા કુમટેકરે ‘અલ્પલિલાલ’માં એમનુ ગણુ પરીચય એ દલક આલેખ મારા કાન પર અડગાતી લાગે છે

અને વલ્લભાના સૌથી છેલ્લા ચિત્રની બહેનશત કરતી હાથગાથ પરનુ વલ્લભાનુ ગુણ આજે વરસાદના પ્રાણીમાં એકલ રહી રહ્યુ હલ એક જાડ હેઠળ આમ એક નવો જ ઝળકારો આપીને રસતે પડેશો હતો

છવતી ભજતી નખીએ ચહેરામાં નીભે છે ત્યારે એમને કોઈ રીતે એકાલ મળતુ નથી એમને છપાઈને પસાર થવુ પડે છે નહિતર ટોણુ એકલુ થાય છે

છવતી ભજતી જીનીની વાત જવા ધો એના ચિત્રવાળા પોરકરો, પડકારો એની આસપાસ પણ જોખમ ફેરડે રહે છે કોઈ છરી લેળી પડે છે અને એ છરી પાદા પર ચિતરાયેલી નખી કા તો આખો ચોરી ભલ છે, કા તો એના કોઈ ચોરી ભલ છે, કાં તો એનુ આજુ ગુણ ચોરી ભલ છે

ચહેરાની દીવાલો પર નરર નાખએ એટલે તમને આ જોખમની વાત સહેલાઈથી સમજશે કોઈ બદામી તો એવા નહીના કૂકાનુ યોશીનુ બનાવે છે આવા કિરસા સાંભળી મુઠા જવાની નરર નથી નાખુધ થવાની બલુ નરર નથી પુરુષનુ એકાલ એની એકમવાથી

જિંદગી, એની કાચિયત, એની કમળતા, એનુ વરસુ જિવર, એની લુચી બચેલ મનજની નસ, સારી માટેની એની ભૂખ, એનુ મનાલાપણુ એને આવા નખીના પડકાર કૂકાઓ આપી છે છે, મોટી કુતવ સમજા એવો આદમી એના હના નિધાસ લોકો છે કમળવાળુ સાથે લગ્ન કરવા માટે પ્રાસવાની નરર પડતી નથી, ઝોળી નરર પડતી નથી

હાથગાથી પરની રંગીન વસ્ત્રો, પોરકરો પરની રંગીન આડૂતિઓ, દીવાલ અને પરાદા પરની મુજાદતિઓ-એની તો એક અનોખી દુનિયા છે

એ દુનિયામાં જૂન વસાવા થાય છે, ભજરી ભાજણો થાય છે એ દુનિયાના રેત હાટવા માટે હુ વમારી આખ માટેની કોઈ બીજા વાર માગણી કરીશ

લુઓ! વાસ્તવ દેરી જેમ વરસતો હતો, હવે દેરડા બની ભજીન પર પગ ડાય છે ચહેરામાં ધૂમવા માટે એના પાલો વાલા નીકળ્યા છે જવા ધો એ પાણીને

એ ગ્રાહ, એ હાથગાથી અને એટલા જમાન બધા પર પાણી છે હવે તો માટે પણ થાલી જ નહુ જોઈએ

‘બ...હુ...ઉ લાંબુ દેખુ’ છુ’ [પાના રજા થી ચાલુ]

કરિને જતા છવ મુએ ચામતો નથી! ખાવા ન હોય ત્યારે રહે કરે નહિ.

એટલુ કહીને ફરી વાર મો મલકાવીને લજવાતો શનિયા બોલો ચર્ચ રહ્યો, પછુ પછી પોતે કંઈક અસ્વચિત આખત કહી નાખી હોલ એમ આંતોને રોશને ચાલ્યો ગયો વીરોક દિવસે છોકરાને સાંતો નરવેા લઈને મહા

રાજ પાછા વળ્યા રસ્તામાં એણે કહ્યુ, ‘અથવા તુ મારી નેરે રહીશ? હું તને પે’ ભરિને ખવરાવીશ પીવ રાવીશ, તને ભણાવીશ’

છોકરાએ કા પાડી ગામની બજાર આવી, એટલે છોકરો મહારાજ કનેશ દોડ કાઢીને આપને બાજી પડ્યો, ઘેર ચાલ્યો ગયો

એને પેટ ભરિને ખાવા પીવા ને બજવા કરતાં ગરીબ આપને ઘેર અજ ન હોય તે દિવસે ‘કાલો બની રહેય, ખાવાતો કનિયો ન કતવાતુ વિશે પસદ પડ્યુ હતો

‘શનિયા, તારો છોકરો તુ મને આવી દો ને હુ એની સાર સભાળ રાખીશ’

‘એવો એ નહિ આવે હાહા! એ કરવા એને કોઈક પાટીકારને ત્યા આકરીએ રાખી દો ને! એ તુને ચર્ચ જશે’

કચાલિયનની એ કયા મહારાજને પચાવતી પડી એ પાચનનો એકાકાર વારવાર આ વાલ રપે મહા રાજના મુખેથી બહાર પડે છે

રથળ, સમય અને પ્રણય

ગુલાબદાસ શ્રાંકર

પ્રથમ મિત્રાણ, રંગીલા, સાહિત્ય-પ્રિય, અર્ધા ગુજરાતી બની ગયેલ, જુવાન ડોક્ટર તલપડેનું દવાખાનું મિત્રોથી ભરચક બની ગયું હતું. હસાહાસી, રાડારાડી અને બીજા સાદે થઈ રહેલા વાદવિવાદમાં જોડાવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોવા છતાં આખા દિવસના કામના યાકતે અંગે જરા આરામ જોઈતો હોય તેવી મુખમુદ્રા ધારણ કરીને એક ખૂણામાં પડેલી પુરથી ઉપર ડાટકરની પત્ની અને જે ધરતો આ દીવાનખાનું એક ભાગ હતું તે ધરના આક્રીના ભાગમાં ચાલતા પ્રયત્નશૂઢની માલિક ડોક્ટર મિસિસ સુશીલા તલપડે બેઠી હતી. ધરના આક્રીના ભાગમાં સ્ત્રી આજકાની સારી એવી સંખ્યા હશે તેની પ્રતીતિ આ બધી યુગ્મા-યુગ્મ બેઠીને આવતી આજકાની તીણી ચીસોથી થતી હતી.

વાતોનો સમુદ્ર વિપયોની મર્યાદામાં બંધાઈ રહેવા નહોતો માગતો. પ્રચ્છન્નિની પીડાથી માંડીને કલાકારની કલ્પના સ્પષ્ટ સુધીના ફરક વિષયને છોડતો, ઝોળંગતો ભાજવતો, નવસાવતો, ગજના કરતો એ સમુદ્ર તો આગળ ને આગળ ધપી રહ્યો હતો.

સમય પણ આગળ ધપી રહ્યો હતો. પણ એની કશી પરવા આ મંડળીને હોય તેમ લાગતું નહોતું. બિલકુલ નેમ રાત્રિ વધતી જતી હતી તેમ વાત ચત્રતી હતી. માત્ર ડોક્ટરની પત્ની આ વાતોના રસપ્રદમાં તથાવા છતાં કોઈક વાર અગાસું ખાઈ લેતી.

અતે સામાન્ય થયા. હજીયે બે કલાક સુધી બિઠવાની તૈયારી કોઈ પણ બતાવે તેનું તેને લાગ્યું નહિ. ફરી અગાસું ખાધને બેઠાં. બેઠાં જ તેણે આજસ મરડ્યું ત્યાં રમેશ એના તીણા સ્વરમાં પ્રેમ વિશે કશુંક લાંબુ ચોડું બોલવા બાગ્યો કે તે સદાળી જીવી ચક્ર મર્દ. હવે તો આ લોકો આખી રાત આ પારાયણ જ ઉકેલવાના । ને પોતાને બિઠવા સિવાય તો છૂટકા જ નહોતો.

તેને ઝોરઝ ખડાર ચાલવાની તૈયારી કરતી જોઈને ડોક્ટર બોલ્યો:

‘કે સુશી, કુઝે ચાલવીસ મ ?’

‘મલા તો આતા ઝોપ થેતે,’ સુશીલા ફરી અંગ મરડતાં બોલી.

‘શું ઝોપ થેતે ઝોપ થેતે કરો છા ?’ રમેશ એના તીણા સ્વરે ખૂમ પાડી, ‘આ મહેન્દ્ર મૂખાં જેવી વાત કરે છે એ તો સાંભળો.’

સુશીલા હસી પડી—‘હુંર અને સ્વચ્છ :

‘પ્રેમને અને મૂખાંધને બુનો સંબંધ છે,’ અને ડોક્ટર તરફ પ્રેમભર્યાં નખનો સ્થિર કરીને ઉમેયું : “નહિ કેશન ?”

‘એમાં કશી મૂખાંધ નથી, સુશી જાહેન.” મહેન્દ્ર ઉત્સાહથી બોલ્યો, ‘આપણે રમેશ બિચારો પ્રેમમાં શું સમજે ?’

‘ને તમે સમજો, કેમ ?’ એમ બીજાએલ મોએ અને ‘ધીમા સ્વરે બોલાયેલા રમેશના શબ્દો મંડળીની

હાસ્યની લહેરોમાં ક્યાંના કય તથાઈ ગયા.

‘હવે તો સાહિત્યમાં પણ પ્રેમ-ક્ષતિંગ વિચિત્ર વેશ ધારણ કરે છે,’ હાસ્ય જરા શમતાં વિનોદ બોલ્યો ‘હમણાં જ મેં એક કાવ્ય વાંચ્યું હતું. કવિ મહાશય કહેતા હતા ‘હુંર જ્યોત્સ્નામય રાત્રિએ પુષ્પકુંજ નહિ, સંધ્યા વેળાએ વ્યોમ અં ઉદયિના મિલનતટે નહિ, અહીં નહિ ત્યાં નહિ પણ શહેરના ઘોંઘાટ ગડ બગડમાં દ્રામની રાહ જોતાં જોતાં હે પ્રિયે । મેં તારા પ્રત્યેના મારે નિર્ણય પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો. ને એ દ્રામનો ધરધરાટ, એ શહેરનો ઘોંઘાટ પણ એ પળ સંગીતમય બની ગયો વૈશાખી બપોરનાં એ સપ્તમે તરફ જ્યોત્સ્નાથી થે વધારે આદર્યા હોયો.’

આ બધું એવી હાસ્ય ઉપજાવે એવી રીતે વિનોદ બોલ્યો કે આખી મંડળી હાસ્યથી છત્રકાઈ જીડી. ખડાર નીકળી જવા માટે દીવાનખાનાના બારણા સુધી પહોંચેલી સુશીલા પણ મંડળી તરફ મુખ ફેરવી હસતી હસતી બારણામાં જ જીની રહી. વિનોદ તેથી વધારે અચ્ચે;

‘માળા આજકાલના કવિઓ પણ હાલી મજા છે. હોય ન હોય ત્યાંથી નવીનતા લાવે. એ સિવાય આમાં બીજું કશું દેખાય છે ? પ્રેમ વ્યક્ત કરવાને એને બાપડાને કોઈ ચોચ રથળ કે સમય ન મળ્યાં ?’

‘એવું નથી હા, વિનોદ’ મહેન્દ્ર બોલે. ‘કર્મા પ્રેમ વ્યક્ત કરતો કયાં નહિ કયાં થઈ શકે કયાં નહિ શી રીતે એ યાવ રી રીતે નહિ એના કઈ નિયમો ન હોઈ શકે લેતે હું જ દાખલો ફઈ’

‘દીધો તે દાખલો,’ રમેશ મોટીથી બોલે. પછી કાષ્ઠએ એને ગણુકાઓ નહિ, સુરીના સરિમત તેના તરફ જોઈ રહી મહેન્દ્રે આગળ ચલાવ્યું

‘શોભા શોભાની જ એક વાર્તામાં આવે છે કે નાયક અને નાવિકા એક ખમનાના મગીયામાં વૃક્ષની છાયા હેઠળ બેઠા છે ખમનામાંથી સંગીતના કણુ કામળ સુરો નવા આવે છે નાયક નાવિકાના મનમાં અનેક ભાવો અભિવ્યક્તિ મટે મણુ સમય થયા મધ્યમણુ કરતા હોય છે પછી હજી વ્યક્ત થયા નથી તે જ તે બેઠા જ છે કશું બોલતા નથી નથી હનતા નથી ચનતા સંગીત ચોતાના પ્રનવ સુરોથી હૃદયભેદી નાખે છે સહસા જ એ સુરોની અસર નીચે જ પેલા બનેના હાથ એકબીજામાં પડે વાઈ જાય છે શબ્દોનો કરો ઉચ્ચાર થતો નથી એ કરુણ સંગીતની અસર નીચે બનેના નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધાર વહે છે બને આસુ ભીની આંખે એક બીજા સાસુ જુવે છે એ રીતે એમના પ્રેમની પ્રથમ અભિવ્યક્તિ થાય છે’

વાતમાં રસ પુરાયો, રગ પુરાયો સુરીના પછી બે બેના અંદર આવી વિનોદ જાણે જવાબ આપતો હોય તેમ બોલ્યો

‘એ શોભા હોય કે રાગેશ હોય મને તો આજ વિચિત Situations જણા કરવાના શોખ સિવાય એમાં બીજું કશું હોખાતું નથી’

અત્યાર સુધી શાત બેસી રહે નવનીત જોતો થઈ જઈ બોલ્યો પ્રેમની અભિવ્યક્તિ ગમે તે સમયે, ‘ગમતે રથજે, અણુધાર્યા સંગોમાં થઈ શકે એ તો હું જાણુ છું-પછી એ પ્રથમ અભિવ્યક્તિ ભાવે ન હોય’

વાતોએ ફરી દિશા બદલી નવનીત પાસે કશુંક કહેવાનું છે તે બધા સમજી ગયા’ તનપરેએ મબીર બની પૂછ્યું ગમે તે રથજે એટલે, નવનીત લાઈ?

‘ગમે તે રથજે એટલે અહીં આ મરમ પછી’, નવનીતે ઉત્તર વાળ્યો અને બધાં ખડખડાટ હતી પડ્યા

‘તબુ કહું નવનીતભાઈએ’, રમેશ પાછો મેટી બરાડી બારે

કેશવ તથા સુરીના પ્રેમલક્ષ્મી પરડ્યા હતા એ સંવેને સુધિષ્ટિ હતું

‘અહીં એટલે આ ઓરડામાં કે કેશના રહેનાના બીજા ઓરડાઓમાં નહિ પણ પેના ‘મોરડામાં’ નવનીતે પ્રસૂતિના કમરા તરફ આગળી ચોંધી કહી આવેશથી બોલ્યો ‘અને તે પછી કેશવ સુરીના જેવા સમાન રવ જાવના પાત્રે વચ્ચે નહિ, પણ રવભા વધી તદ્દન મિન લાગે જેમની વચ્ચે પ્રેમ હોવાની કે પના પછી ન આવે એવા પડેના વચ્ચે, પછી જરા ધીમા સાટે ઉમેયું’ અને એ અભિવ્યક્તિના દસને હું ક્યંત પછી બન્યો છું’

‘સુશી મ, બસ ધ્રુવે, ડોક્ટરે પોતાના સેતા ઉપર ચોતાની બાજુમાં સુશીમાં માટે જન્મા કરી

આવૃત્તાથી બધાં નવનીત સામે નેઈ ત્યાં નવનીત જ બોલ્યો

તમે બધા તો જાણો કે ને મારી વાત કરવાની રીત ન વાત કરવા

બેસુ તો પછી એનો અત જ ન આવે ને એક તો થવા આ થો આ સુરીમહેન્દ્રને તો બીધ પછી આવે છે’

કેશવની બોડે લપાટને એમતા સુરીના બોલી

‘હું તો હવે તમે વાત ન કરો ત્યાં સુધી અહીંથી બિડાની ને નથી’

‘ના નવનીતભાઈ, એમન ચાને’

‘બને મો. યજુ કાવે તો રવિ વાર છે’

‘તમારી રીતે જ તમે વાત કરો, કાઠને ઉત્તરજી નથી’

‘માડીને વાત કરએ’

એક સાથે જુદા જુદા અવાજે આખા ઓરડામાં ધૂમી વડ્યા

‘હાલે ત્યારે તમને જાણ ન હોય તો મને શો વાધો છે? નવનીત રિમત સહિત બેઠો

અને ‘માડીને વાત શરૂ કરી

‘પેલી તરુલતા નહિ’ તમે તો એજણે જ છે એને? કેટલી બોયજી ને વાતોડી છે એ? દસ મિનિટ એની સાથે વાત કરો ત્યાં તો તમે તદ્દન અપરિચિત હો છતાં જાણે દર વર્ષે એના પરિચયમાં હો એવું જ લાગે ને એના પતિ કે એ લીનુલાઈ સાથે તે દસ વર્ષ પરિચયમાં રહેનાર માણસ દસવીસ મિનિટ પછી એકમારી વાત કરી શકે કે કેમ એ વિશે તમને શક થાય એટલા એજણેબોલા અને ગબીર-આન દમાં આવી જાય તો ચે એકાદ મદ રિમત જ કરી રહે

ને તરુ તો આખો દિવસ હાથથી તરવરતી રહેય

અમને-તરુના મિત્રોને-આ બહુ વિચિત લાગતું પરસ્પર વિરોધી એવા

આ બે સ્વભાવેનો લક્ષ્યસંબંધ શી રીતે આનંદમય હોઈ શકે ? અમને પ્રશ્ન લાગે છે. 'ન જ હોઈ શકે', સ્પષ્ટ અને શીઘ્ર ઉત્તર મળે તો.

તે છતાં તરુના વર્તનમાં, વાણીમાં, આંખોમાં, હારથમાં કદીયે આનન્દના અભાવ કે અસતોષની માત્રા ગમે તેટલું બારીકાથી નિરીક્ષણ કરીએ છતાં ક્યાંયે ભેદ જણતી નહિ. એથી તો અમે અજબ ચર્ચા કરીએ છીએ.

તેથી તેના હૃદયમાં જોડાણમાં ક્યાંકને ક્યાંક કંઈક છૂપે અસંતોષ, કંઈક બેડું દુઃખ તરુ સંઘની રાખની હશે અને તે જોડાણને પોતાના હારથથી ભરી દઈ અમને એવું અસ્થિતપણું એ બાંધવા નહિ દેતી હોય એમ અમે મનને મનાવતાં. એ વિના આ સંબંધ... માત્ર પેલી ભારતીએ એકવાર મને કહ્યું :

'તરુ કહેતી એવી છે કે એને આજુ કયું જાણતું જ નહિ હોય.'

'એટલે તો એ એને વિશેષ જાણાય ને, ભારતી ?' મેં પૂછ્યું.

'ન ચે જાણાય', તેણે એક અર્થભર્યા સ્મિત સહિત કહ્યું.

'એમ કેમ ?' એને એવી લાગણી જ નહિ હોય, એમ ?' મેં પૂછ્યું.

'લાગણી નહિ હોય એવું તો નહિ પણ એની લાગણી એટલી યુક્તિ તો ખરી જ, નવનીતભાઈ, ભારતીએ જવાબ આપ્યો : 'એને પેસો, પતિ, આશ્વર્ય બધું મળી ગયું એટલે આવી આવી જોડી લાગણીઓની પડી જ નહિ હોય, નહિતર આમ કેમ હોય ?'

'એમ ન હોય, ભારતી, કે એના પતિમાં આ રીતે જે જાણપો નોંધે છે છતાં એ એને જાણપ રૂપે જ ન લાગતી હોય ? એણે પતિના હૃદયનું કંઈક એવું તો જાણ્યું હોય જે

આપણી નજરમાં જ ન આવતું હોય ?' મારાથી કહી જવાયું.

'તમને આવી આવી ફિલસૂફીઓ કરવાની ટેવ જ પડી છે, નવનીત ભાઈ, આજી વાત તો મેં કહી તેમજ હોવી જોઈએ.' ભારતી મક્કમતાથી ખોલી.

મને એ વાત મળે ન જિતરી, સાહિત્યની વાત ચતી હોય ત્યારે કોઈ કાંઈવાર અણધારી જોડી સમજાવતી તરુ પોતાની જ લાગણીઓમાં આવી યુક્તિ હોય તે હું ન માની શક્યો.

અને એ એવી યુક્તિ નથી તેની પ્રતિતિ તો અમને થોડા વખતમાં જ મળી ગઈ. ભારતી, તરુ, સુમતિ વગેરે જે શાળામાં ભણેલાં તે શાળાની ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીનીઓનો એક ઉત્સવ ગોઠવાયો હતો. ગરબા, નૃત્ય, નાટ્ય-પ્રયોગ વગેરે થવાનાં હતાં. ભારતી, તરુ, તથા સુમતિ પણ એ કાર્યક્રમના કોઈ એક ભાગમાં કામ કરવાનાં હતાં. અમે બધાં-ભારતી, સુમતિ, બનેના પતિ, તરુ તથા હું-ચર્ચાઓની ટ્રેનમાં અધેરી આવતાં હતાં. રસ્તામાં એવું નક્કી કર્યું કે અમારે ત્રણે પુરોષોએ એ ઉત્સવમાં સાથે જ ભેટવું અને આ ત્રણે સ્ત્રીઓની જગ્યા રાખવી. તેમનું કાર્ય પૂરું થતાં તે લોકો પણ અમારી સાથે આવીને બેસે.

'નવનીતભાઈ, તમે ત્રણે જણ સાથે સાથે જ મંડળમાં આવવાના ને ?' તરુએ વાતો ચાલતી હતી ત્યાં પૂછ્યું.

'હા, કેમ ?' મેં પૂછ્યું.

'તમે બધા સાથે ક્યાંથી થવાના ?

'કોટમાંથી જ કેમ ? અમે ત્રણમાંથી એકની એકિસમાં ગળીશું અને પછી સાથે સાથે જ ત્યાં આવીશું.'

'ભલે.' કહી, તરુ, કંઈક વિચારમાં પડી ગઈ હોય તેમ બેસી રહી.

'કેમ, આ બધી પૂછપરછનું કારણ શું, તરુમહેન ?' મેં પૂછ્યું.

'હું એમ કહેતી'તી કે તમે કોઈ એક જગ્યા નક્કી કરો તો લીજુભાઈ પણ ત્યાં તમને મળે અને તમારી સાથે જ આવે.' તેણે કહ્યું.

'લીજુભાઈ, આમાં આવવાના છ ?' સાશ્વત મેં પૂછ્યું.

'લીજુભાઈ આવા આવવામાં ક્યારે આવે છે તે આમાં આવશે, તરુ.' ભારતીએ મારી સાથે જ પૂછ્યું.

ખીન મિત્રો પણ નવી વાત સાંભળતાં હોય તેમ કુતૂહલથી તરુ સામે જોઈ રહ્યાં, કારણ કે સિનેમા નેવાતા હોય કે મેચ નેવાતા હોય, ફરવાનું હોય કે ટ્રિપ પર જવાનું હોય, બહો ભાગ્ય તો એ બધામાં તરુ એકલી જ જતી. લીજુભાઈ તો એમની ઓફિસથી ઘેર પણ છેક આઠ વાગ્યા પછી જ જતા. માત્ર રમવા દિવસો અને અચૂક સાથે ગાળતાં એટલું જ.

આખરું કુતૂહલ જોઈને તરુ દસી પડી. એવું હમેશનું મોહું ડિલકિલાટ લયુ' હાસ્ય ! પછી આંખમાં ગૌરવની ચમક ભરી બોલી :

'હું કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવાની હોઉં ને લીજુભાઈ ન આવે એવું બંને ?'

અમે બધાં સાંત બેસી રહ્યાં. થોડીવારે તરુ જ બોલી :

'તે તમે નક્કી કરો ત્યાં હું લીજુભાઈને રૂફ કે તમને મળે.'

અમે ત્રણે પુરોષો એક ખીન સામે જોઈ રહ્યાં. આ વળી નવી આકૃત આવી એવો ભાવ તેમના બનેલા ચહેરા ઉપર દે જોઈ શક્યો.

આ બધામાં તરુ સાથે મારે મૈથી વિશેષ ગાદ મેત્રી હતી છતાં મને પણ લીનુભાઈ સાથે કલાક દોઢ કલાક ગાળવો પડશે એ વિચાર આકર્ષક ન લાગ્યો. તે પોતે બોલો નહિ એ તો હીક પણ એમની હાજરીથી કદાચ અમારા ત્રણેની છબ ઉપર પણ એવું વજન પડી જાય કે અમે પણ બોલી ન શકાએ. ને એ તો બહુ યાદ ત્યારે માત્ર મદરિમત કરે એવા, ને અમે તો ખડખડ હસી જણનારા-ખડખડ હસ્યા વિના ન રહી શકનારા માણસો શી રીતે એમની સાથે આ સ્ત્રીઓ અમારી સાથે જોડાય એ પહેલાંનો કલાક દોઢ કલાક ગાળવો ?

ને અમે એમની સાથે નહિ જઈએ એમ તરુને ના એ શી રીતે કહી શકાય ?

હું કાંઈ જવાબ આપુ એ વહેતા મારી જોડે બોલા ભારતીના પતિએ મારો પત્ર સહેજ દબાવ્યો. હું એવું સૂચન સમજી ગયો એ તરુને કહ્યું

‘તરુનહેન, લીલુભાઈને બિવારને શા માટે ત્રાસ આપો છો ? એ કહી આતુ કશું જોતાં નથી ને તમારા કહેનાથી કદાચ આવે પણ એમને આનંદ તો ન થાય !’

તરુ કૂરી હસી પડી બોલી,
‘આપરાનુ તો એમણે જ કહ્યું છે પણ આ આપણે સાથે મળવાનું નહીં કશું એટલે મને ચ્યુ કે એ તમારી સાથે જ આવે તો સાતુ એમને પણ ક પતી મળે’

‘ને નહિતર શ એ એકવા આવવાના હતા તરુનહેન ?’ ભારતીના પતિએ પ્રશ્ન

‘હારતો,’ તરુએ કહ્યું

તે મારાથી વગર વિચારે’ બોલી ગયાયુ

‘તો ભલેને એ એકલા જ આવતા’

તરુ કહ્યું બોલ્યા વિના મારી સામે જોઈ રહી એની આંખોમાંથી હાલ્ય એ પળમાં કોડી ગયું કેાઈ એવો ભાવ એમાં એક ક્ષણમાં જ ભરાઈ ખેડો કે હું એની સામે નજર રિયર ન રાખી શક્યો તેજે પણ નજર પાડી બેઠી લીધી

‘બને કહી તે બારીમાંથી જહાર જોવા લાગી

એ એક ક્ષણમાં એની આખમાં આરામ મથતા એ અનુભવિદુઓ એ જોઈ લીધાં

મને મારી જૂન માટે પારાવાર આસોમ થયો કેટલી બધી કુખી કરી નાખી એ એને ? એ બચાવ કરવા પ્રયત્ન પણ કર્યો

એમાં મારું લગા-વાનું નથી તરુનહેન, એમને કદાચ અમારો કાષ્ઠિયો સ્વભાવ ન કાપે એટલા ખાતર જ એ આમ કહ્યું નહિતર અમને તો શો વાધો હોય ? અમને તો ઉલ્લેખ આનંદ ન આવે ?’

આખે રસ્તે અમે પાંચેએ મળ્યા એને ખૂન ખૂન આમઠ કર્યો અને માડ માંડ લીલુભાઈને અમારી સાથે જ મોકલવા અમે એને સમજાવી શક્યા પણ તે દિવસે છેવટ સુધી તે આનંદ મા ન આવી તે તો ન જ આવી

આરામ લેતો હોય તેમ નવનીત એક પળ મૂક્યો રહ્યો એ પળમાં એણે મિત્રો સામે દષ્ટિ ફેરવી લીધી બધા તેની સામે તાકી રહ્યા હતા, સુશીના પણ થોડી ક્ષણે પહેલાં સુશીના ના નવનોમા ને સ્થાન નિદાએ લીધું હતું તે હવે કુલહલે પૂરેપૂરું પચાવી પાડ્યું હતું નવનીતે રિમ્બત સંકેત કહ્યું

‘હું હવે મુખ્ય પ્રેક્ષક ઉપર જ આતુ જો કે આટલી સાતિથી, વાતમાં વિલેપ નાખ્યા વગર, એક પ્રશ્ન પણ કર્યા વગર મારી આવી અમરતુતે લાગે એવી વાતો તમે સાંભળી છે એ માટે મારે તમારો ઉપકાર તો માનવો જ જોઈએ’

મળ્યાના દરેક સમયના મુખ ઉપર એક મીઠું સ્મિત ફરતી ગયું નવનીતે વાત ચાલુ કરી

‘તે દિવસે શુક્રવાર હતો બનલ રોમાં કર્ષક વધુ પડતી ઉચ્ચતપાચવ યર્ષ ગઈ હતી તેથી હું ઓડિસેથી બહુ જ મોડો, છક રાત્રે નવ વાગે, ધરે આવ્યો હતો કપડા ઉતારી જમવા બેસવાની તૈયારી કરું ત્યાં જ રેલિફેશન રજીકર્યો તરુનો જ અચાજ

‘નવનીતભાઈ, મારખડો છો ? અત્યાર સુધી લીલુભાઈ તો તમને રેલિફેશન કરી કરી ચાકી ગયા

હું બાથરો પાગરો લીલુભાઈ મને રેલિફેશન કરે ? કેાઈ દિવસ નહિ ને થાશે ?’

‘શા મટે ?’ એ કુલહલથી પ્રશ્ન

‘હું તમારા સુશીનાબહેનને ત્યાં આવી મઈકુ એ તમને ખબર કરવા માટે પણ તમે થેર મગો નહિ અને એ તમે નથી એ સાંભળતાં જ રેલિફેશન મૂકી દીધે’

‘કમારે ત્યાં આવ્યા છો ? તાં તાત કેમ છે ? મે ઉસુકતાથી પ્રશ્ન ‘હા’ સમત યાપ છે હમણા જ સુશીનાબહેન મને રેમલ ઉપર લેવાના છે એ કહ્યું કે તમે આવ્યા હો તો હું પ્રયત્ન કરી જોઉં’

‘તમે ત્યાં એકવા જ છો ? મે પ્રશ્ન

‘હારતો મારે સામુ ક્યા છે તે

મારી સાથે આવે ? આટલી પીડામાં પશુ તરુ ખડખડાટ હસી પડી.

મને શું, લીલુભાઈ તરુને હોરિપટલમાં મળી, તેના કહેવાથી મને એક બે વાર ટેલિફોન કરી, સુશીમહેનને સલામ કરી ત્યાંથી ઘેર ચાલી ગયા હશે. લીલુભાઈના સ્વભાવ સાથે એ વસ્તુ તદ્દન સુસંગત હતી છતાં મને તેમના પર ઓડ ચડી. આવે સમયે પશુ એ તરુને હોરિપટલમાં એકલી મૂકી ચાલી ગયા ? ત્યાં તેની પાસે રહેતાં તેમને શું થતું હતું ?

જેમ તેમ ઉતાવળે ઉતાવળે જમી હું સીધો હોરિપટલ પર ગયો. સુશીમહેન તો મને ઓળખતાં હતાં અને તરુ સાથેની મારી મૈત્રી જાણતાં હતાં એટલે તેમને તો કંઈ ન થાય પશુ પોતે તો જરૂર ત્યાં જાણી ચાલી ગયા અને આવા બહારના મિત્રો આવા નાણુક પ્રસંગે અહીં હોરિપટલમાં પોતાની પત્ની માટે બેઠા રહે એ લીલુભાઈને વિચિત્ર તો નહિ અણુગમતું જ લાગે એ વિચાર મને આંખો તો ખંજો પશુ મેં એને ગણકાર્યો નહિ. એમને કંઈ થાય કે ન થાય એટલા ખાતર તરુ એની જિંદગીની મોટામાં મોટી કસોટીમાં મુકાઈ હોય ત્યારે મારે તેવું એક આશ્વાસન પશુ ન બની રહેતું કે મેં કંઈ આવે એ એમને ન ગમે તો પોતે જ શા માટે ત્યાં હાજર ન રહે ?

હોરિપટલમાં પહોંચ્યા તો દીવાલના ખાતું ખાલી પડ્યું હતું. સુશીમહેન હમણાં જ પ્રસૂતિના કમરમાં કાઢી બાઈને હાઈ ગયાં હતાં અને ત્યાં કામમાં હતાં તેમ નસે' મને ખબર આપી. સમય મળ્યે બહાર આવે તેમ તેમને કહેવડાવી હું આ સોફા ઉપર બેઠા.

ખાલુના કમરામાંથી તરુના ઉદકારા અને રસિકારા કાને પડતા હતા.

હસ મવા આગ્યા હતા. આખું પરું સુસકાર જમી ગયું હતું. અંદરના ઓરડાઓમાંથી કાઈ કાઈ બાળકનો રડવાનો અવાજ અને થોડી થોડી પળોના અંતરે આવતા તરુના સીસકારા એ શાંતિનો વિચિત્ર રીતે ભંગ કરતા હતા.

મને વિચારો આવવા લાગ્યા. આ તરુ ખિચારી અહીં પીસાતી હતી. તેના ધરામાં કાઈ સ્ત્રીયે નહોતી કે આવે સમયે તેની પાસે રહી તેને આશ્વાસન આપે. લીલુભાઈ એકલા અહીં બેઠા બેઠા પશુ એને આશ્વાસન કે શકિ પડે પશુ તેમને તો.....

જેમ સમય જવા માંગ્યો તેમ તેમના ઉપર મારી ઓડ વધતી ગઈ. આવે સમયે પશુ આ માથુસને એની પત્નીની નહિ પડી હોય ?

ને એ પત્ની કે કેવી ? આટલાં વર્ષોનો અમારો ગાઢ મૈત્રી સંબંધ હતો છતાં એક દિવસ પશુ એણે લીલુભાઈની વિરુદ્ધમાં એક અશર સૂઝાં નહોતો ઉચ્ચાર્યો. સંચન કે ઈજિત માત્રથી પશુ લીલુભાઈ વિરુદ્ધ એક લાખ સ્પર્શો એના હૃદયમાં નાગતો હશે એવું પશુ અમને એણે જાણવડા નહોતું દીધું. જલદ' કાઈ એ બાળતરું જરા બેટલું પશુ સંચન કરવા નાખે તો એ એવું મુખ કરી બેસતી કે પછી એ સંચનને લાંબાવવાની સામાની ઈચ્છા પશુ મરી નાખે. ને મને એવા આનંદપ્રમોદના કારકુને વડા હોય છતાં લીલુભાઈનું માથું પશુ હુખતું હોય તો એ બધા કારકુનેને નેવે મૂકી એમની સેવામાં જ એ બેસી જતી.

ને લીલુભાઈ તો એના જીવનના બાજુ આનંદમાં ભાગ લેતા નહોતા દેખાતા એ તો દીક પશુ એવા શાંત મંજીર માથુસ આવી તરવરતી સ્ત્રીના આંતરજીવનને પશુ કેટલું રસમય કરી શકે ? તે દિવસે પેલી શાળાના કાચ-કમમાં તરુએ કરેલું કામ અદ્ભુત હતું. અમે બધાં-આરતી સુદા-એ માટે એને અભિનંદન આપતાં ધરાયાં જ નહિ ત્યારે લીલુભાઈ તો ખુબ સાંભળતા છતાં કશું ન બોલતા અમને કાઢને ન સમજાય તેવા રિમત સહિત તરુની સામે જોતા બિલા જ રહ્યા. ને તરુ પે મુખાં-મુખાં રતો-એ રિમતમાંથી જ જાણે અમારાં બધાંનાં અભિનંદનો કરતાં વધારે ધન્યવાદ મળતો હોય તેમ એ રિમતની સામે એવું તો મધુરું રિમત કરી રહી કે જાણે અમને કાઢને જોતી સાંભળતી જ ન હોય ને ?

ત્યાં એકલા બેઠા બેઠા લીલુભાઈ પ્રત્યે મારા હૃદયમાં કડવાસ ભરાતી ચાલી-એ કે તરુ સાથેની મારી કે કાઈ પશુ પ્રુરુપની મૈત્રી સામે લીલુભાઈ કદીયે વાંધો નહોતા ઉઠાવતા કે અણુગમો પશુ નહોતા દાખવતા, તરુને આટલી બધી છૂટ્ટી અમારી સાથે હરવા ફરવા દેના તેથી તેમના પ્રત્યે મારા હૃદયમાં એક વિશિષ્ટ પ્રકારના માનની લાગણી ધણીયે વાર બિલી થતી. ભારતી તો તે માટે પશુ એની જગતને જોવાની વિચિત્ર રીતથી કારણ બતાવતી:

એ તો નવનીતભાઈ, લીલુભાઈને એ કંઈ નહિ ગમતું હોય પશુ કાને કહેવાનું? આવી જાણેલી ગણેલી પત્ની પરવડા પછી તો તેરી બી ચૂપ ને મેરી બી ચૂપ રાખ્યા વિના બીજો શો ઉપાય ?

હું એ બાબતમાં ભારતી સાથે સંમત થતો નહિ પણ આ પથે તો એ ક્ષણભૂમિ પણ મારા મનમાંથી ભુંસાઇ ગઇ—વિચારમાં માન કેવલ જ તરી રહી

એ વિચારો આગળ વધે તે પહેલાં 'એ! બા ર' ફરીને એક એવી ભયંકર ઘીસ મારે કાને પડી કે લયની એક કંપારી મારા મનમાંથી પસાર થઇ ગઇ એ ઘીસે 'સ્થગિત' કરી દીધેલા મારા વિચારોનો ચરખો ફરી, ચાલુ થાય તે પહેલાં તો સુશીલા બહેન એ ઓરડામાંથી બહાર મીઝગયા અને હસતી હસતી મારી પાસે આવ્યાં.

'તમારી તરુબહેન તો મજબૂત મનની લાગે છે, નવનીતબાઈ, બહુ ખૂમાખૂમ કરતી નથી.'

'હામને બંધ કરી દે એવી આ ખૂમ તો એણે હમણાં જ પાડી,' મેં કહ્યું.

'એ તો તમે બીજાએને સાંભળી નથી નહિતર એ તો તમને ગાંડા કરી મૂકે,' સુશીલા બહેને કહ્યું, પછી ઉમેર્યું, 'એના પતિ હમણાં આવવા નિર્ધારે એ આવી નવ પછી તમે તમારે ઘેર જાઓ.'

'એના પતિ તો નિરાંતે સૂઈ ગયા હશે,' મેં કડવાશથી કહ્યું, પછી કંપકા આપતો હોહ તેમ કહ્યું, 'તમે હસો છો ને મને ઘેર ક્યારે જઈ તેની શીખામણ આપો છો પણ તુરં કેમ છે તે તો કહેતાં જ નથી.'

'તુરં સરસ છે, તેને પીઠ પણ સરસ આવે છે. બાર સાડાબાર સુધીમાં બાળક આવી જશે તેમ હું માનું છું.'

'તેના પતિદેને સવારે ખગર મોકલાવજો,' મેં કહ્યું.

'કેમ ક્યામ બોલો છો, નવનીત બાઈ? એ તો વિચારો અઢીથી જ તો

જ નહોતો. તરુએ માંડમાંડ સોગંદ આપીને જમવા મોકલ્યો. અને એ ચલુ એ ચરતે ગયો કે તરુ તમને કે કોઈને અડી બોલાવે જેથી પોતાનું કાંઈ માણસ અઢી પોતા વિશે મિંતા કરતું હાજર છે તેમ તરુને લાગે. હમણાં જ એ આવ્યા કે...'

'આવશે' એ શબ્દ સુશીલા બહેન બોલે એ પહેલાં તો આશ્ચર્યમાં લીધુભાઈએ પ્રવેશ કર્યો.

તરુએ 'મરી ગઇ રે, બા'ની તરિયી ઘીસથી અને દુઃખ દવાવાના પ્રયત્ન સમા જબરજસ્ત સીસકારાથી એમનું સ્વાગત કયું', અમે બંને સ્તબ્ધ બની એ દુઃખની અનુભૂતિ કરી રહ્યાં.

'ક્યારે આવ્યા ર' કહી મારી નેરુ એ બેઠા ત્યાં તો સુશીલા બહેન ફરી પાછા અંદર ચાલી ગયાં હતાં.

'બાર સાડાબાર છૂટાછેડા થઇ જશે એમ સુશીલા બહેન કહે છે,' મેં એમને કહ્યું.

'હા,' કહી એ ફરી પાછા અંદરના અચાજ સાંભળી રહ્યાં.

શાંત પડેલા સાગરમાં ઘૂંઘવાટ ચર થાય અને પછી તો જેમ એ તોફાને ચાલે ત્યથ તેમ તેની અજાણતા વધતી નવ્ય તે પ્રમાણે તરુનું દુઃખ પણ હરકે પથે વધારે ને વધારે તોફાની બની વધારે ને વધારે ગાળતા ચેલ કસતું જતું હતું.

'ડાહટર, મને જવાવો.' રોતા અવાજે એક પથે કરવી પ્રાર્થના, તો બીજી પથે:

'એર મા, મા, મા' નામનો આતંત્ર, તો થોડી પળ સંપૂર્ણ શાંતિ.

'હાય, હવે જરા દુઃખ થયું લાગે છે,' એમ મનને થાય ન થાય ત્યાં તો:

'હું નથી સહી શકતી, ડાહટર, મને કંઈક કરી નાખોને!' એવી હૃદયવેદક આરબૂ—દુઃખકાંઓ સાથે બેઠાથેથી.

પ્રચલિતી પીડાનાં જે વણુનો વાંચ્યાં હતાં તેના કરતાં યે ભયંકર લાગતી એ પીડાનું જીવનમાં પહેલી વખત જ મળી રહેલું વારતવિક શાન અમને બંનેને અસ્વસ્થ કરી મૂકતું હતું. મને યે કંઈ બોલતું સચ્ચું નહોતું. લીધુભાઈને તો સજ્જાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં હતો? મુંગા મુંગા અમે બંને સાંભળી રહ્યા હતાં. સાડા અગિયારેક વાગે સુશીલા બહેન ફરીથી બહાર આવ્યા. મેં ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું:

'હજી કેટલી વાર છે, સુશીલા બહેન?' લીધુભાઈ પણ એમની સામે નેઝે રહ્યા. સુશીલા બહેને પોતાની કંપના ખોટી પડી તેથી દુઃખ થતું હોય તેમ કહ્યું:

'હજી એ એક કલાક નીકળી નવ્ય. તમે ક્યાં સુધી હોરાન થશો? છૂટાછેડા થતાં હું તરત જ તમને ટેલિફોન કરીશ.' લીધુભાઈએ એમનામાં જરા વિચિત્ર લાગે એટલા ભાવપૂર્વક મને કહ્યું.

સુશીલા બહેને પણ એમ જ કહ્યું. અત્યાર સુધીમાં બે ત્રણવાર તો લીધુભાઈ મને ઘેર જવાનો આગ્રહ કરી ચૂક્યા હતા. મને બગામાં પણ આવતાં હતાં. 'હા, ના' કરતો અર્ધો એક કલાક રોડાઈને હું' અંતે ઘેર ગયો. લીધુભાઈને પણ ઘેર મોકલવા સુશીલા બહેને પ્રયત્ન કરી નેચો અંદરથી તરુ પણ એ જ આગ્રહ કરી રી હતી એમ પણ કયું પણ મિંતા તો હા કે ના કલા સિવાય, 'નેઝે' હું' કરી ત્યાં જ બેઠા રહ્યા.

હું ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે 'ભગવાન, હે ભગવાન,' ધીમે ધીમે તરૂં ગણગણતી હોય એવો અવાજ આવતો હતો.

હું પણ તરુને આ કસોટીમાંથી હેમખેમ પાર પાડવા ભગવાનને પ્રાર્થના કરતો ઘેર ગયો.

ખીન્ને દિવસે સવારના પહોરમાં હોસ્પિટલમાં મેં ટેલિફોન કર્યો. હજી કશું ઠેકાણું નહોતું પડ્યું. પ્રસૂતિ ક્યારે થાય તે કહી શકાય તેમ નહોતું. સુશીમહેનનો અવાજ પણ વ્યથ અને મુંઝવેલો હતો.

આખું મન ચિંતાથી ભરાઈ ગયું. નાહી ધોઈને સૌધો હોસ્પિટલમાં ગયો. તરુના ખૂમાટા અને આકંઠ રાત કરતાં અનેકગણાં લંધી ગયાં હતાં. લીલુભાઈ એક ખૂણામાં વિચારમગ્ન દશામાં ખેડા હતા. મને જોઈ એ જરા હસ્યા. સુશીમહેનને ખોલાવતાં તેમણે કહ્યું કે બધું બરાબર હતું-તરુની નાહી સરસ ચાલતી હતી, લોહીતું દબાણ એ સમયે જોઈએ એટલું જ હતું. પીડ પણ જોઈએ એટલી જોરદાર હતી પણ બાળકનું માથું જેટલું રાતે દેખાતું હતું તેથી આગળ વધતું ન હતું.

રાતોરાત ત્યાં જ બેસી રહેલા લીલુભાઈને આગ્રહ કરી મેં ઘેર મોકલ્યા પણ તે તો અર્ધા કલાકમાં જ પાછા આવ્યા. ને મારી એક્સિ-સમાં ખજાર મોકલવાનું કહી હું ઘેર ગયો.

'બાર, એક, બે, ત્રણ દર પછે હું સુશીમહેન કે લીલુભાઈના ટેલિફોનની રાહ જોતો.' એટલે હતો પણ ટેલિફોન ન જ આવ્યો. ત્રણ વાગ્યે મેં ટેલિફોન કર્યો તો જવાબ મળ્યો કે હાલત એની એ જ છે. સુશીમહેન

તો કમમાંથી ટેલિફોન ઉપર પણ ન આવ્યાં.

એક્સિ છાડી હું સૌધો હોસ્પિટલ ઉપર ગયો. હું ત્યાં-ગયો કે તરત જ લીલુભાઈ મને કશું ન ખોલવાની ઇશારત કરી ખાણમાં લઈ ગયા કહ્યું : 'નવનીતભાઈ, હું તમારી જ રાહ જોતો હતો.'

મેં તેમની સામે જોયું. તેમનાં નેત્રોમાં વ્યથતા અને ઝાનિ સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં. તે જરા દબાયેલ અવાજે બોલ્યા :

'તરુલતા હજી એમને એમ પીડાય છે, મેં ડોક્ટરને સૂચના તો કરી છે પણ તમે સ્પષ્ટ કહેજો કે ગમે તે ડોક્ટરની જરૂર હાજર એને તે ખોલાવે પેસા સાડું બુલે નહિ.'

સુશીમહેન પણ મને આબો સાંભળી બહાર આવ્યાં. રાત આખીનો ઉજાગરો અને દરદીનાં સ્વાસ્થ્ય વિશેની ચિંતા તેમની આંખોમાં તરી આવતાં હતાં. તરુની તબિયત તો સારી જ હતી પણ દસ મિનિટમાં બાળકની જે પ્રગતિ થવી જોઈએ તે બે કલાકમાં પણ નહોતી થતી તેમ તેમણે કહ્યું. લીલુભાઈના સંસ્થા મેં તેમને આબો ને તેમણે કહ્યું : 'હું એ જ વિચાર કરતો હતો' આજને Forceps (ગ્રિપિયો) થી બહાર કાઢતું પડશે એમ લાગે છે.'

'એમાં તરુની જિંદગીને ભય ફેલો ?' લીલુભાઈ એ ભવનીન સ્વરે પૂછ્યું.

આટલાં વર્ષોમાં પહેલી વાર મેં લીલુભાઈના મોંમાંથી 'તરુલતા' ને બદલે 'તરુ' કહ્યું હતું ઉચ્ચારણ સાંભળ્યું. 'ભય કશો મેં નહિ.' સુશીમહેન રિમત ક્યું. અમારા જન્મેના મહેરા ઉપર માત્ર ભય જ છવાયેલો જોઈને

તેમણે અમને હિંમતમાં લાવવા માગતાં હોય તેમ પૂછ્યું :

'તમારે તરુને મળતું છે ?'

'શક્ય છે ?' મેં પૂછ્યું.

'જરૂર. હું તમને હમણાં બોલાવું.'

કહી તે અંદર ચાલી ગયાં.

અંદરથી 'ઓ બાર, રે' 'મરી ગઈ, રે' 'હે ભગવાન' વગેરે અવાજો કાલે રાત્રે આવતા હતા તેટલી જ ઉત્કટતાથી છતાં યાકતે અંજો જરા દબાયેલા અવાજે ચાલવા ચાલુ હતા.

સુશીમહેને પછી તો જ પાંચ સાત મિનિટમાં અમને અંદર બોલાવ્યા તે દરમિયાન લીલુભાઈએ ઝોચિંતાં જ મારે ખભે હાથ મૂકી અત્યંત લાગણીભર્યા અવાજે કહ્યું.

'કોઈ મહાપુરુષે કહ્યું છે કે દરેક પુરુષે પોતાની જીની પ્રસૂતિ વખતે તેની નજીકમાં હાજર રહેવું તો જી એને માટે કેટલું સહન કરે છે એનો એને ખ્યાલ આવે.'

પછી હું એમની સામે જોઈ કે એનો ઉત્તર વાળું એ પહેલાં તો સુશીમહેન અમને તરુ પાસે લઈ ગયાં.

સુવાવડના ટેબલ ઉપર તરુ સ્ત્રી હતી. છેક ગળા સુધી તેને કપડું એડાડ્યું હતું ટેબલની આલુઆલુની જમીન હમણાં જ સાફ કરેલી હતી. પણ પહેલાં જ અનુભવેલા દુઃખે તરુના કપાળે, ગરદને, આખા મહેરા ઉપર પરસેવા બળી ગયો હતો. તેના મુંદરે વાળ અસ્તવ્યસ્ત દશામાં તેના મુખ આસપાસ વેરાયેલા પડ્યા હતા. બર શિયાળો હતો છતાં એક નર્સ એને પંખો ઢાળતી એની આલુમાં જ ભીમી હતી. અમે દાખલ થયા ત્યાં જ ફરી ઊપડી આવેલા દંદને દખાવવા અને હાથોથી તેણે પેટને દબાવ્યું

હતુ અને તેના નેત્રોમાં ભય તથા વિહંગતા ભર્યાં ભર્યાં પડ્યાં હતા.

અને તેના ખાટલા નરક ગયા તેની નજર લીલુભાષ ઉપર પડી તેના નેત્રોમાંથી ભય એ રજો જ વિદાય થઈ ગયો. તે કોઈ એવા કામળ ભાવે ત્યાં સ્થાન સર્જી લીધું કે પળ એક હું જોઈ રહ્યો લીલુભાષ એ તેની સામે મદ સ્મિત કર્યું.

મને તો જોયો જ ન હોય તેમ બે પથુ પળ સુધી તડું લીલુભાષ સામે જ જોઈ રહી પછી પેટમાં અસહ્ય વ્યાધિ થતી હોય તેમ અને હાથોથી પેટને એ દામી રહી પછી હોઠ સુધી આવેલી ચીસને એ માઠ માંડ શેષી શ્વેત એ હું જોઈ શક્યો. તેને આખે ચહેરે હમણાં જ લૂકેલા અસ્વેદ બિંદુઓ ફરી ઉભરાઈ આવ્યા.

એ બોલો વળી જતા એણે ફિક્કું છતા મીઠું એવું સ્મિત કર્યું અને બોલવાને હોઠ ઉઘાડ્યા. મને ચર્ચુ કે હમણાં તે પોતાને ચર્ચ રહેલા અમલ હું બની ફરિયાદ કરશે પોતાને ચર્ચ રહેલ વ્યાધિનો અમને કંઈક ખ્યાલ આવવા પ્રપ્ત કરશે તેના અવાજ આદ્ર બની જશે કપિત બની જશે અમારી અનુક પાની પાચના તેનો અવાજ, તેની આખો તેનું અંગેઅંગ પ્રદર્શિત કરી રહેશે પથુ તે બોલી ત્યારે તો સાગડીથી લારેલા સોંપા સાદા માત્ર બે જ શબ્દો તો બનેલી એક જ પ્રશ્ન.

‘તમે જન્મ્યા ?’

આ સમય અને સ્થળ કેવો વિચિત્ર પ્રશ્ન ? કયા ઊંડાણમાંથી આવ્યો ફરી એ ? માણસ પોતાનું અસહ્ય હું બ જૂની સામા માણસની નાનામાં નાની જરૂરિયાતનો અભાવ

આવી પરિસ્થિતિમાં કયા બળને અર્ગ કરી શક્યું હશે ? એ બળ કેટલું પ્રાણવાન હશે ? આશ્ચર્યમ્મદ બની હું તો જોઈ જ રહ્યો લીલુભાષ કશું બોલ્યા વિના તેની સામે જ જોઈ હસી રહ્યા આખમાં કપોડા ભરી તડું પાછી બોલી.

‘મને બનાવીને ?’ સુલીજહેન સાથે કહેવાયું કે હું ઘેર જાઉં છું અને સવારથી અહીં જ બેઠા રહ્યા છો ને ? પછી મારા તરફ ફરી આછછ કરતી હોય તેમ બોલી.

‘નન્મીતબાઈ’ તમે આવને ઘેર મોકલી દો ને ! નહિતર મને એમની ચિતામાં જ દીક્ર નહિ થાય.’

એક પળ માટે તેનું હમેશાનું નિર્દોષ બનાવ કિલકિલ ટકમું હસ્યું તેના મુખ પર ફરી વળ્યું.

બીજી જ પળે ફરી પાછી તેને પીઠા ઉપડી અને લીલુભાષ એ તેના કપાળે હાથ મૂકી બહુ જ ધીમા રહે જલસતી નહિ હો તડું ! એમ ભાન કરીક કહ્યું અને અંખે એ ઝોરડામાંથી બહાર નીકળી ગયા.

લીલુભાષ વિશે તમે તડુંને જે પ્રશ્નો કરી જે નહોતા પૂછ્યા કે નહોતા પૂછી શક્યા તે બધાનો એક સામગ્રી ઉત્તર એ પાચ સાત પળોમાં જ મને મળી ગયો. સામાટે તડું લીલુભાષ વિશે કરી જે કશી ફરિયાદ નહોતી કરતી ભારતી રહેતી હતી તેમ આવ્યો ‘જુદો’ પતિ મળ્યા છતાં સામાટે તડું હમેશા હાસ્યના કુવારા જેવી જ રહેતી હતી ભારતી કે સુમતિ તો નિરતર તેમના પતિ સાથે જ હોય છતાં એ બધાં સાથે એકરી કરતી તડું એ બંને કરતાં સામાટે વધારે મત વધારે તમ દેખાતી હતી એ બધા પ્રશ્નો મારા મનમાં પ્રશ્ન રૂપે જ ન રહ્યા.

નવનીતે પાત પૂરી કરી લીધી હોય એ રીતે મિત્રો સામે જોયું ઉતાવળો રમેશ કંઈ પ્રથમ પૂછવાની તૈયારી કરતો હોય તેમ તેને સાચું અને રમેશ કંઈ પથુ બોલે તે પહેલાં જ તે બોલે.

‘જુદો આ વાતમાં મેં એક ખામત સ્પષ્ટ નથી કરી કેમકે હું જે એ જાણતો નથી કે સામાટે તડું જેની તરવરતી સ્ત્રી લીલુભાષ જેવા આવ્યા શાઈ અને બીજી દેખાઈ આવતી વિરિષ્ટતા વિનાના માણસ પ્રત્યે આવે નિ સીમ પ્રેમ ધરાવતી હતી એ તો તડું જાણે અને લીલુભાષ જાણે હું વાર્તા કરતો હોઉં તો મારે જરૂર કાપ કરજીની શૃંખના સહિત તે બનાવનું જોઈએ પથુ અહીં હું વાર્તા નથી કરતો જીનમાં મેં જોયેનો અનુભવેલા અને આહવાદ સહિત આસ્વાદેલો એક જીવનબંધ જ હું તમને કહી બતાવું છું આ મારી વાત કેટલી સાચી છે, મારા કલ્પના નથી તેનો મારી પાસે સંશ્લેષ પથુ છે કેશવ તો ત્યારે જેલમાં હતો એટલે એને આ બધી ખામતની કંઈ ખબર નથી પથુ સુશીમંદન તો આ બધા મુખ્ય પ્રસંગોએ હાજર હતા તેથી એ તમને મારી વિષતેલી સચ્ચાઈ સમજી સાક્ષી પૂરશે બ ને પાત્રોને મારા જેટલું એ ન ઝોળ ખતા હોઈ એ પ્રસંગોમાંથી મારા જેવો અનુભવ એમને ન મળે હોય એ જુદી વાત છે.’

નવનીતે પાત પૂરી કરી અમાર સુધી માત્ર એક જ અવાજ ઝીરી રહેતી એ ઝોરડાની સાંતિ અનેક મુખમાંથી એ સામગ્રી નીકળી આવતા શબ્દોના મચી રહેલા ઘોષાટમાં પાંચે પળમાં રતયા વિશીલું ચર્ચ મર્ચ

વિવેચક કાકા સાહેબ લેખક ડૉ.

હીરાબેન ક. મહેતા

હું આપને શ્રી કામસાહેબની રસ-સમીક્ષાની ચર્ચાનું આહ્વાન કરીએ. રસસંબધી ખાસ કરીને તેમણે લેખો છે તે "રસસમીક્ષા" શ્રેણીમાં વિચારો" છે. તે ઉપરાંત દરેક જાણે સ્વયં રસસ્વર્ણ કરેલી છે. કાવ્યને આત્મા તે રસ શબ્દની તેમની વ્યુત્પત્તિ ન પહેલાં ભેળેએ.

"કાવ્યના આત્માને સાદિત્યકારે રસ કહે છે. મારે મન રસ શબ્દ સુ-સર ઉપસરી આવ્યો છે. (વર્ણવિપર્યયાત) 'ઓરમાં રસ સરે છે અથવા ઝરે છે; મોઢામાં રસ ઘટે છે. એ ન રીતે ન્યારે આપણું દૃષ્ટ્ય દ્રવીને કોઈ પણ આકર્ષક વસ્તુ તરફ ઝરે છે, સરે છે, રસે છે ત્યારે રસ પેા થયો છે, એમ આપણે કહી શકીએ." (છ આ પૃ. ૫૦૫)

તેમના ઉપપુરુષ લેખમાં તેમણે નવ-રસની રચનાર વ્યવસ્થા કરી આપી છે. જેમાં ખાસ યવનની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક રસની વિશિષ્ટતા આંકતાં તાર્કિક અને નૈવિક દૃષ્ટિબિંદુ ન ધ્યાનમાં રાખેલું છે. એક રીતે એ તેમની રસના શુદ્ધર સ્વરૂપની કલ્પના છે; જેમાં ચર્ચા કરતાં સરસકાવ્ય-સારાંશો રસનેા રૂઢ કમ તેપણે સ્વીકાર્યા નથી, સરસૂત સાદિત્યમાં લાંબી પરપરાથી રૂઢ થયેલા રસનેા કમ તે સૃજાર, દાસ્ય, કુરુ, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બીભાસ, અદ્ભુત અને સાંત છે. ન્યારે શ્રી કામસાહેબે સૃજાર, વીર, ભુગ્રસ્થા કુરુ, દાસ્ય, અદ્ભુત, રૌદ્ર, ભયાનક અને સાંત, એ પ્રમાણે કમવિધાન કયું છે. આપણે તેને અહીં દુકમાં અવશેષી નહીં.

સૃજાર રસની ચર્ચા કરતાં તેઓ સુખાર અને પ્રેમનો વિષય કરે છે. જેમાં પ્રેમને રસારૂપ કહી સૃજારને આત્મલન વિચાર લેખે મૂકે છે. ત્યાં આજ પ્રેમને વધારે સુદમ ન તારાવી લેખીને તેમાં, અઘરીની ભેગુ આત્મલિપિ અને મેવાડુ પ્રાધાન્ય અણુ છે. ન્યારે સૃજારને કમવિધાન

ભણી ઉન્માદકરી ગયો છે. અને તેથી સૃજારિક ઉપસોગ વ્યવહારમાં એવે તેરલે વારત્તવિક દોષા છતાં તે કલાને વિષય બની શકે નહિ, ને મળવી સમાનતા શ્રી. પાઠકમાં પણ મળી આવે છે. (કાવ્યની શક્તિ) સૃજાર મળી વીરને લઈને તેઓ વીરસ સંબધી સામાન્ય લોકોમાં ને મોઢા ખ્યાલા પેસી ગયા છે તેને સાફ કરી નાખવા કહે છે, "વીર રસ એ કાઈ પ્રતિ-પક્ષીને દેખ, એના પ્રત્યે દરતા, એની સામે અદઃકારતું પ્રદર્શન એમાં સમા-યેલો નથી." પણ, તેમાં અસાધારણ પ્રદર્શને નિમિત્તે માણસ પોતાના સરીરને અવગણીને કસોટીમાંથી મસાર થવાનું કરે છે અને એમાં ન આત્મવિકાસની સિદ્ધિ રહેલા છે દુકમાં "વીરસ પરમ કલાપુષ્પારી સમાનદિગેરી, ધર્મપરાયણ, આર્યશક્તિના ધોતક છે." લેખકનું વીરસ પ્રત્યેનું આ દૃષ્ટિબિંદુ એ તેમનું પોતાનું છે. બીસત્ય રસના ભુગ્રસ્થાકાર નિરૂપણ મઠે તેપને ખાસ ટુચિ નથી, તેથી વિશેષ ચર્ચા કરી નથી અને સમગર રસોમા કુરુનું તો એમણે બહુમાન કયું છે. કુરુનું રસની અસર નોધતા કહે છે, "દૃષ્ય ક્રોધય થાય, ઉન્નત થાય, સુદમનેરી થાય, કે ઉગતા થાય ત્યા કુરુવયની છઠા આવ-વાની ન. કુરુવયની સમભાવના કે રાગનેડના સાર્વભૌમ છે, એમણી વિશાલિય સુધી આપણે પડોની સારીએ છીએ." આમ, સાર્વભૌમકાવ્યુત્તર કે ને કલાનું સાધ્ય છે તે કુરુનુંદાર તો અત્યંત સદન રીતે નિહ થાય છે. અને તેથી ન તે "રસસમાદ" છે, આમ કલા ના", તેઓ કરુનું રસને મઠે માત્ર સૌ પુરુષના નિરદનું એ ન બસ નહિ જનુ બીજા અનેક સંજોગો અને પ્રસંગોને યોગ્ય એ છે. તેઓ આપણા સદિત્યમાં વિષયના દુષ્પ્રદાર નિષ્પત્ત કહેલા કરુનું નમ દો અણુ છે; અને જન-મૂલોને કોમને કુલસાને કે વાદ્યકોને પુરુષપ્રદોષકારી કરુનું કે ને દરવને સન

અવી આમુલ્ય કાન્તિ પ્રેરે તેને ન સાચા અણુ છે. પછી, સરસૂત સાદિત્યમાં કવ્ય દારસરસ તેના વિવિધ પ્રકારે ને નથી મોઢાઓ તેને મેટવાનું સુચને છે. અદ્ભુતની નિષ્પત્તિ-આત્મનયુગ નહિ પણ ભવ્યતા-મૂલક દોષો નેકએ એપ કહીને ભણુવે છે કે "અદ્ભુતનું સ્વરૂપ ને એવું છે કે એની આજ કળાનું સામાન્ય વ્યક્તિનું રતભિન યદ્ ભય છે." ત્યાં કલાની વ્યવસ્થા અપે-ક્ષિત નથી, કાણુ "ભાવ વસ્તુ પોતાની ભવ્યતાથી ન સારા પદિપણું થઈ ભવ્ય છે" ભવ્યતાની સ્મિતી અનિર્દેશ્ય નતા જેમ અદ્ભુત નિષ્પત્ત થાય છે તેનું ન કંઈક રૌદ્ર અને ભયાનકના ઉત્તમમાં રહેલું છે. કોઈ સ્મિતી દૃષ્ય હવાય તેમાંથી એક પરીરૌદ્ર તો બીજે પરી ભયા-નક નિષ્પત્ત થાય આમ લેખકે ચર્ચા કરી અને અદ્ભુત રસમાંથી સ્પષ્ટિરૂપ સાંત રસની નિષ્પત્ત થવી સંભવિત ગણી છે. શિવ અને રૂદ્ર અને શાન્તા અને કુર્ગ જેમ એક ન છે તેમ અદ્ભુતમાંથી ન ચાંતનેા રસાભાવિક ઉદય છે. અને તેથી તેઓ કહે છે, "રૌદ્ર, ભયાનક અને અદ્ભુત આ ત્રણે રસો અતે એ સાંત રસમા ન હઈ નય, સમાધાન ન આવે તો એને કોઈ રસ કહે ન નહિ" કાણુ, "ને સમાધાન છે તે ન કળાના લેખમાં રાત રસ છે."

આપણે એવું કે શ્રી. કામસાહેબ, કરુનું રસસમાદ માને છે. અને તે સંજોગી 'જનુ કરુનું કાવ્યો' નિબંધમાં એક પ્રક પછે છે :

"મનુષ્ય કલિયતા વિદ્યાસમાંથી નેટનું" સદિત્ય બધા રસમા તજા બધા યુગમાં તેવાર થયું છે તેમાં ઉનયોગમ કલિત તો કરુનું રસમ વી ને જનું છે કરુનું રસનું આગુ મદત્ત કેમ છે કે દુષ્પ્રદાર કલાનિ-માથી માણસને નમ દો રસ કેમ કહે છે? પ્રદિત્ત તેના આપણને આનંદ કેમ આપી શકે છે?" (છ. ૫૮ પ ૧૪૨)

આને જવાબ તેમણે અન્યથા પોતાના એક કલાસમજના સિદ્ધાન્તથી જ આપ્યો. બહુ સકાય ત્યાં તેઓ કહે છે કે કલાને આનંદ વિચારનાં દોષાને લીધે તેથી અપ્રમાણ અધ્યાત્મનું ઉપજીતું હાય છે, તે વાદાત્મ્ય વડે ભવદારકાગના વેદના-પ્રમા પ્રસંગો—પ્રતિફલ વેદનીયમ્ હુ રામ્ !—પણ કલામાં પ્રત્યક્ષ થતા, કહું છું પેલવ આનંદાનુભવ કયાવે છે

અહીં કુંજી વિરોધો એક આજ્ઞા પણ કારણે મત તોડવા ભેગા છે — 'દુખની લાજણી જ દુઃખેના વધારે સંદેહાદ્યથી લાગે પ્રેરી રાકે છે દુખપ્રધાન લગ્નજનન નેટલા દહે આલેખન થયું છે તેને સુખજલે મુખાત લગ્ન-જનનન આલેખન નહિવત્ લાજણી એ પ્રકારની નવલો કયાં જન્મ્યે જ ભેગા મળશે થિતા, ખરિતાપ, પીડા, વેના આ બધા ઠઠવના ઈશાણ મુખી પ્રસરી ભય તેથી તીવ્રત્વ પેદા કરનારા તત્તો છે મુખને નરો માત્ર ધારીકર મુખમિલન બધી ભય છે મહાન લેખકોના જનમલિનિજાદ કરે અમર કૃતિઓ અર્પી જનારા ટાકેરાય અને રિલ્સ જેવા અનેક દુખ મય સંસારને ભોગ બનેલા દિવ્ય પ્રકૃતિના માનવીઓ હતા It is not difficult to convey sadness in writing, it is very hard indeed to convey happiness" વિરોધી વાક્યમયેના પમસાદ—અનભયુ

તા ૨૪-૮-૪૧

કલા એ અધ્યાત્મનું ઉપજીતું છે, એ સિદ્ધાન્ત શ્રી ઠાકાસાહેબને કલામીમા સામા મૌલિક ક્ષોરો બહુ સકાય અને એ એમનું વક્તવ્ય એમની કુંજીરસની મીમાસામાં સદુષી વધારે રહે' હાય છે

હવે આપણે વિવેચન સબધી આ વિવેચકનું નક્કી ભેળે પડેલાં તો તેમને વિવેચનની અર્થાં વિરો બહુ માન કે જ્ઞાતિ નથી તેની પાછળ તેઓ જનનવિવેચક છે એ જ મુખ્ય કારણ છે જનનસમજના મન્યાકનથી વિવેચનશાસ્ત્ર વિરો તેમની આવી દષ્ટિ છે એ રીતે બીલ કોર્ડ સાદિ ત્યનિજ વિવેચકોની સાથે સરખાવતા આ

વિવેચક જુદા પડે છે. તેમણે કહ્યું છે કે કલા સુદર હોય પણ તેની સાચીમીમાસા કે વિવેચન અમુદર અને આનંદદિત બનવાનો સકલ ખરો (જ આ પૃ ૪૧૨-૧૩) અને તેથી મીમાસા કરનાર ધણી વેળા 'લેડિયા' નેચીબની ભય (જ આ પૃ ૪૩૫) નજી કલા એ માનવજનની અદરની નીપજ છે. અને અદરની નહિ પણ બદારની વસ્તુ ઉપર જ સાચા હોઈ રહે (જ આ પૃ ૪૧૨-૧૩) તેમ છતાં વિવેચનનું જે સ્થાન છે તે આ રીતે કે સાદિત્યનું વિવેચન સાદિત્યની નહિ પણ કલાની-રસની દિગ્ધે, અને કલાથી આજળ સમાજ અને જનનની સંસ્કૃતિની દિગ્ધે થતી ભેળે (જ આ પ્રસ્તાવના પૃ ૧૨ અને પૃ ૨૭૫-૭૬) અને એ પ્રમાણે 'આપણા કાવ્યવિવેચનો સર્વ કષ અને ઉત્કટ નથી હોતા એ દીકા કું જરૂર કહું,' (જ આ પૃ ૧૬) એમ કહે છે આજળ જતા તેઓ વાણકને બાળુરસીને ને કહે છે તે વિવેચક વધાર વાચકને વધુ ઉપયોગી નીરડે તેમ છે એવા સાચા વાચકે પ્રેમ 'વાદાકાર'પણે વાચકને છતાં એને માટે 'પ્રામાણ્યમુદિ' નાખી જીતી ન પડતું, એટલી 'વારતમ્ય જીદિ' કળેવતી અને ત્યારબાદ કોઈ પણ પ્રયત્ન 'મૃતિક, દૈયાં અને વૈશ્વિક શરણાણુ' કરતું ભેળે (જ આ પૃ ૨૩) આપણું અવશીન વિવેચન આવજ પદ્ધતિ અનુસાર પ્રથમ 'જીદિર અપરીક્ષણ'માં વિરોધ રાજા પુરતકનો સમયનિર્ણય, પાંચ નિર્ણય વને મહત્વનું સ્થાન આપી દે છે તેમાં એતિહાસિક કિતિ રહેલા છે પણ તે ઉપસાદ 'સંત્યાન્વેષણની દષ્ટિ' વધારે જરૂરી છે (જ આ પૃ ૨૪૧) ત્યારે આપણા સંદેહ વિવેચકો એથી નુસી રીતે, કૃતિમાં બિદાણમાં ભિતરતા પણ સમજનું વિશાળ દિગ્ધે અવલોકન કરી શકતા નહિ (જ આ પૃ ૨૪૫-૪૭) છતાં 'આસ્તવર્ગ'માં સંવાદન રસકાળી કેઈ પ્રકૃતિ હોય તો તે કાવ્યશાસ્ત્રની એમ કહી આપણાં રિસાણમાં કાવ્યશાસ્ત્રના અધ્યાસને, આજળ કઈ છે (જ આ પૃ ૧૭૪-૭૫) છેવટે, એક વિવેચનનું મુદ્દિસ મહાગત અવગમ્ય

માની સૂચવે છે કે તેમાં સર્વ પ્રકારન પ્રયોગો દૂર પરિચય કરાવેને અને જન રાત્રીને મુખ્ય રાખી દિલની ઘટત જાણેને પરિચય કરાવે (જ આ પૃ ૪૧) આમ, જુલનાતી જનસમાજની જીતને 'જી' વલખું આપી સકાય તેમનો વિવેચનોને આદર આ પ્રમાણે, "નમાસા અવશ દાનિકાક સાદિત્યનો પ્રખર દીકાથી નિમજ્ઞ થતો ભેળે એ અને જનનદાથી તેમ જ રસજીનું સાદિત્ય ઉપર જોડવનો અનુબદ્ધ થતો ભેળે" (જ આ પૃ ૧૧૬)

આટલા વિમર્શથી રચનાત્મિક રીતે આ સાદિત્યપ્રકારીનું દિગ્ધિમનું રૂપ યઈ ભય છે એ કે હજી સાચા, જીદિ, ઉત્કટ, આદર સાદિત્યની તેમની સમજા-બધ-યોગદાનથી સૂત્રાત્મક વ્યાખ્યાઓ, ઉત્કટાત્મિક સત્કવિ લોકકવિ વ સબધી તેમના ખ્યાલો, લોકગીતો લોકસાદિત્ય લોકકથા વ. પ્રત્યેની સમાજશાસ્ત્રી લેખની તેમની અભિપ્રાય, દૂકી વાતો નવલકથા નાટક એતિહાસિક નવલકથા—નાટક (રસા-જનની પ્રસ્તાવના) વ સબધી તેમના મતઓ, અનુવાદશાખી આ મારી જનનાતીના ઉત્કટનાવથી એવનીની સમજ, કાવ્યના અગ્રો અલકાર રીઠી કાર વ સબધી જૂઠાં વિચારો, જનવચરિત, આત્મ ચરિત વનું વિવેચન, અને સદુષી વિરોધ પ્રમાણમાં, ને લેખકને મન સદુષી મહત્વના એથી દેહોર દગવાબધ વેરેલા જનવચરિ સાદિત્યના રસો કે ભેળી તો આકાદા દ્વારા જ રમ્યાદ કરી સકાય, વ તો ખાસી રહ્યા છે પણ છતાં તેમના અર્થો ભેળે લીધેના સુખજી સિદ્ધાન્તોમાં નીતર જનનવચરિ કલાનું દિગ્ધિમનું હવે આપણે માટે પડતું ગાયર છે

અને હવે, શ્રી ઠાકાસાહેબના અનેક ક્ષોરો વિવેચનવિદ્યારને ભેળે લીધા પછી, આપણે તેમની રીકાનું સામાન્ય નિરીક્ષણ કરીએ આ રીકાકાર કે ભેળે આપણા સાદિત્યને એક અવનની જ વેલવગિત વક્તવ્યરીકા પછી આપી છે, જે નિર્ણય રીકાના નવનના કાવ્યમય વગોડે આપણા નિર્ણયસાદિત્યને કમનીય કાનિત અને

અપૂર્વ માધુર્યવાદી વાનગી બહી છે. તે રીતીનું ધરવર પણ અનન્ય છે.

આ ગાંધીયુગના બાધ્યકાર વિવેચકની રીઠાણું ધરવર ભેતાં, તેના ઉપર ગાંધી-યુગની પ્રેરણાનું આંતરબળ ઉપરાંત અનેક બીજાં વિશિષ્ટ બળોએ પહેલ પાડેલા છે. તેને એક પાત્ર એક ભેદિયે : ગાંધીજીના નૈતિક, સામાજિક, ધાર્મિક વ. વિચારોમાં તરવરતી તેમની જીવનનિષ્ઠા સાથેના પ્રયોજનવાદ આ લેખકે અપનાવ્યાં છે. સાથે, ગાંધીજી ઉપર ધર્મનીતિ અંગે ને બીજાની માર્મિક અસર પણ છે, તે શ્રી. કાકાસાહેબે તેમના અનુયાયી હોઈ તેમણે અપનાવેલા છે. ને બીજાની ફિક્સરીના સિદ્ધાંતો તેમણે કદાચ પણ લાગુ પાડેલા આપણે બેધા છે. વળી ગાંધીજીને કેવ-વળી તથા સાહિત્યાર્થ ધરવામાં ટાકરોએ ફરો આપેલા છે તે પણ ગાંધીજી તરફથી આ લેખકમાં ઊતરી આવેલા છે. વધારે ચોક્કસ રાષ્ટ્રોમાં કહીએ તો શ્રી. કાકાસાહેબનું કલાનું જીવનવલ્લી આપું દિગ્દિગ્ધ ગાંધીજીમાંથી ઊતરી આવ્યું છે.

અને ગાંધીજીની સમાજસેવક લેખની કારકિર્દી ભેતાં, તેમણે જેમ એક બાજુ જીવનાદર્શનમાં અમુક નૂતનાં Standard-ધારણા રજૂકારી લઈ એની સાથે નૂન-વાણી-સનાદની પરિચાયા પણ સ્વીકારી લીધી; પણ એની રજૂઆત પેલાની રીતે પોતાનાં મૂલ્યાંકનરહિત કરી એથી સનાતનીઓએ ને એમને પોતાના પશ્ચાત્ત માનેલા તેમને આધારત થયેલા. તો બીજી બાજુ, સુધારકોનાં ધારણાની કસણીએ એમનાં ધારણા વિશેષ નૂતનાં ને આકર્ષા નીચર્યાં છે. એટલે, ગાંધીજી જેમ સના-તની તેમ સુધારક-આ ઉભય પક્ષકારની દિગ્દિગ્ધ ક્યું ન રહ્યા છતાં-છે, તેમ શ્રી. કાકાસાહેબને જીવનાદર્શ અને સાહિત્યાર્થ પણ આપણાં પ્રવર્તમાન નવાંનૂનાં ધારણા કદાચ બેમાંથી એકે પક્ષનાં નહિ પણ બન્ને પક્ષના અમુકઅમુક રીતે રહ્યા એ રીતે તેમના વક્તવ્યમાં એક પ્રાર્થના સમનાત્મક ઉત્કટે રહેલા છે.

શ્રી. કાકાસાહેબ ગાંધીજીના મુખ્ય

અનુયાયી અને લગભગ અતેવારી જેવા અણુય. એને લાંબે અને તેની સાથે, આપણા ગાંધી સાહિત્યના પાંચ સમર્થ અવલેખકો શ્રી. સ્વામી આનંદ, સદ. ચંદાદેવ દેસાઈ, નરેન્દ્ર પરીખ, જીવનસમ દેવ અને શ્રી. ચન્દ્રકાંત શુક્લના સહવાસી પણ તેઓ થયા. તેથી કરીને શ્રી. કાકાસાહેબની જીવંતની રીઠા ધરવરમાં ગાંધીજી સાથે આ પાંચ લેખકોના સહવાસ અને સદાચ્ચ પણ આડકતરી રીતે કારણભૂત ગણાય. પણ જેમ શ્રી. કાકાસાહેબની રીઠા અમુક રીતે ગાંધીજીથી સ્વતંત્ર વિકાસ પામી, તેમ આ પાંચથી પણ સ્વતંત્ર થઈ ગઈ.

તેમણે સાદી સીધી જ્ઞાનચંદી ચોક્કસ પરિચાયાવાળી એવી સ્વચ્છ (classical) લક્ષણવાળી રીઠાને, ગાંધીજીની રીતે સ્વીકારી. પણ ગાંધીજીએ તેમાં તળપદા રાષ્ટ્રો કાલે મૂખી રીઠાની એકધારી રૂંદ વાને તોડી તે શ્રી. કાકાસાહેબ તો કલાકાર હોઈને તેમણે જુદીજુદી લાખામાંથી લઈને રાષ્ટ્રપ્રેરણા કયું; અને સંસ્કૃત ઉપરથી કેટલાય નવા સ્વચ્છ રાષ્ટ્રો પ્રેરણા રીઠાને ચોક્કસ અને ભળ આપ્યું, તે શ્રી. કાકાસાહેબના જગાણી લાખાના સંજ્ઞાને લઈને તથા ટંગોતરી એવી નવા રાષ્ટ્રો બનાવવાની બદલુત શક્તિને આભારી જણાય છે. અને રીઠાના હાદપરતે તેના અંતર્ગત લાગોને શ્રી. કાકાસાહેબે પોતાના આદર્શ-પ્રસાર અનુપ્રાણિત કર્યાં છે. તેમાં પણ આ પ્રકારને સમનાત્મક ઉત્કટે જણાય છે. આમ ગાંધીજીની જેમ પણ પોતાની પ્રવૃત્તિને અનુલ્લેખ રીતે સુધારા વધારા સંદેવ તેમણે નેટલું પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાંથી ઉપા-દેય તેટલું ઉજાડી લીધું; અને તેને અધ્યવન લાખનાનુસાર અનુપ્રાણિત કરી લોકપ્રચારને આગળ ક્યું.

આથી જણાયે છે શ્રી. કાકાસાહેબના રાષ્ટ્રોમાં શ્રી. કાકાસાહેબને આપણે સંસ્કૃતિનો પરિચય જણાવે છે. એક બાજુ તેમણે આપણા સંસ્કૃત સાહિત્યનાં પુસ્તકો અને રસધારોને અપનાવ્યાં. તેથી તેમના લેખનમાં સંસ્કૃત સાહિત્યની કાળનાસુઝિ વાસી વસી. રસધારો તેમને કલાનું દિ-

ગિન્ટ અને પરિચાયા આપી. આ કારણે તેમના લેખમાં સંસ્કૃત અવતરણો વારંવાર ઉપ્પત કરેલા જણાય છે. તો બીજી બાજુ તેમણે પૂર્વની દિગ્દર્શીધર્મનું અધ્યયન ક્યું. આ ઉપરાંત બોલક દિગ્દર્શીનું તેમનું અભિપ્રયવિપ્રકરન ખાસ અધ્યયન પણ આ પ્રકારને દિગ્દર્શી ધરવામાં લાગીદારી કરવું ગણ્યું. અને તે તમામને પરિચયના સાહિ-ત્ય ને તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસથી પુષ્ટિ મળી. સતત પ્રવાસીની સમાજસાહિત્ય-માનસ-શાસ્ત્રીય નૂતન અનુભવસમૃદ્ધ દિગ્દર્શ વડે તેમણે સ્વસંસ્કૃતિનું રચાવચોક્કસ ક્યું. આ રીતે તેમણે કરેલા કારણદર્શનમાં લેખક પોતે કયું છે કે ભક્તિની નિર્ગોષિતા અને આનંદ સ્વામીના લેખોએ તેમને મદદ કરી. ભે કે એમાંય તેમની પ્રકંડ કારણ-ભક્તિને જ પ્રેર-આવક તરત અણુની ભેદિયે-એમના લેખનમાં સ્વતંત્ર પૂર્વની સંસ્કૃતિની કે પૂર્વકાલીન વિચારોની રજૂઆત એ જ એમનો મુખ્ય આચાર જણાય છે. તે એટલે લગી કે આદર્શસંસ્કૃતિ પ્રવેશો તેમનો અગ્રાધ પ્રેમ હોવાથી, આજની આપણી પરિચયની બાહ્યોજિક અસરથી પરિચયિત સંસ્કૃતિ દર્શી છે, દુષિત છે, અને મદિ ત્યાજ્ય છે એવા મતદર્શનમાં લેખક વારંવાર ઊતરી પડે છે.

આપણે જણ્યું તેમ સંસ્કૃત સાહિત્યના તેમના પરિચયને લીધે તેમને વિમુક્ત અને શિષ્ટ રાષ્ટ્રમંડાળ મળી અથા અને જગાણી સાહિત્ય તેને પુષ્ટ કર્યું. જગાણી સાહિ-ત્યની અસરને લીધે તેમની રીઠામાં લાખ-લાખ નિર્દેશક રાષ્ટ્રોની પરંપરા આને છે. અને તેમની વાક્યરચના જગાણી સાહિત્ય જેવી અને છતાં જગાણી વાક્યને સ્વાભાવિક લાગે તેવી છે. આ બધા પર રાજગારની વક્તવ્યતાએ અધિકિક કામ ક્યું જેમ ય છે. ને બીજી વક્તવ્યતાકારી (Freedom of expression) યાગે પ્રેમ અને મુખ્યત્વે અને બાદ સંદેશાનુચે અગ્રાણી સાહિત્યને અર્પી, જેને ભેતાં આપણને થાય કે વક્તવ્યને અંગે કદા પણ આંશ રાષ્ટ્રની ખોટ જણાવા દીધા વિના કારે આજનાની આપણા અને પારંપરના આચારી સંસ્કૃત વિચારોને પાત્ર તેઓ કદી કદે છે

તે શ્રી કાકાસાહેબના સાથમાં, સંઘટ અને ચિત્તદારી નવા જ સંપ્રદાયો તેમની તૈયારી માધુર્ય બદલુ અનેક પ્રાતીય ભાષાઓના બહુકાર આ વિવેચક કારતી, અરબી, મરાઠી વ. શબ્દોને ઉપયોગ પણ મૂક્યો કરે છે અને પુરાણોના દર્શનોત્તે હિંદુઓ તેમની મૈત્રીને જોઈ આવે છે આ પ્રમાણે ગાંધીશાસ્ત્રી કાકાં ખખખેયુ સ્વીકારી લઈ તેમાં નવા દિધાનું જળ તેમણે આવવા દીડુ અને આપેલ સંસ્કૃતિની સંસ્કૃતિ સમજાવે લઈ પોતાની લેખનશૈલીને આપો એ દિશ્યે શ્રી હામસાકરે કહેલું છે કે,

“એમની શૈલીમાં જેવા પાસ દબર વરસની સંસ્કૃતિની સુચક છે એક સંપદ, એકાદ સંપદ્યમ, કોઇ વાક્યખંડ, તેા ફોર્મ શ્લોકો જેમના કવિત્વને તેમણોની સંસ્કૃતિના સૌરભાસે મહેનુ કરી મૂકે છે (ફાંપી)

પણ આ સંજોને આત્મસાન કરી પોતાના અદ્યુત્તમ કષ્ટનાવાવડયામાં અખ-
 ળેખી આનિતરણે રમુ કરી શ્રી કાકા
 હેભની સ્વભાવસાદન કવિત્વશક્તિ
 આપના સાદિત્વમાં એમના ગનનુ
 એક અભૂતપૂર્વ લક્ષણ છે એમની શૈલીના
 ઉપમા રૂપા ઉપેક્ષા દાખલ વ અલકારો,
 કષ્ટનાવિદાર, નાદવાચક બ વાક્ય
 આરોહન, ચિંતનસંજ્ઞા, વર્ણનસંજ્ઞા,
 અરો સુતો ખાની અને સંપદ્ભેદા પણ
 નુનો ભણે કે એ સર્વમાં અદરેક કવિતાનો
 પ્રાણુ ધમધમી રવો છે એમના ઉપમા વ.
 અલકારો એવા બાલકાવતા છે કે સંસ્કૃત
 અલકારશાસ્ત્રની આગવી વિરહારી વર્ણવેલી
 કયા સમાવવા તેની મૂળપાત્ર થઈ પડે
 આ અલકારો કષ્ટનાસંજ્ઞા છે, અને તે
 વ્યવહારુ જીવનમાંથી લાંબેવા અનુભવજનક
 પણ છે અને આરંભી અલકારશાસ્ત્રી છતાં
 તેમનું જીવન ખજાણું નથી એ એમની
 શૈલીની હિમ્મત રજાઈતી બતાવે છે તેમને
 સામાન્ય કષ્ટનાવિદાર સંસ્કૃત મદાન
 કવિઓથી માગે તે સમકક્ષીનપરક શાન
 ઉત્તરશાસક કવિઓની કષ્ટનાના દબને
 અને તેથી નુનો પણ આપણે તેમના
 નામાં કષ્ટનાની પ્રમાણ છે અને કષ્ટનાનું

કે યન કવિતાની લેખાઈ લગી આજનારુ
 હોય છે

આથી તેમની શૈલીમાં નૂતન પ્રકારની વાક્યશૈલી
 અને શૈલ્ય આવે છે આ કારણેને લીધે
 તેમની શૈલી એટલા બાવરાહી બને છે કે
 યાપ્રસંગ તે નવજાતના બાલક વગેરે
 પૂર્વક પાસુ કરે છે તે વર્ણનાત્મક છે,
 અર્થાત્મક છે અને શૈલીશૈલી પ્રદાવાના
 નવામાં તે નામયાત્મક અમૂલ્ય પણ
 ધારણ કરી લે છે એમના હાલતેજાવતે
 થતા ચિત્તવરસાદ વિશે તેા પશુ જ
 શ્રી તેમો બદ્ધુત વિદ્વાન છે, સતત
 પ્રવાસી છે, તેથી અનેક વિષયો-પરતેનો
 તેમને જીવત રસ બહોળા જ્ઞાનપ્રત્યો,
 ચિત્તવની વિશાલ પરિપાત્રી બની તેમને
 ફોરી ભય છે, ‘સાધુ ગતતા બળ’ એ
 ન્યાયે, સધુના નેવા તેમની શૈલીમાં
 વારસ્ય, વાદાચ, અનેક વિષયોમાં
 ચિત્તવરસાદ પ્રતિબંધક, અને શિલ,
 સંસ્કૃત રહેલ છે અને શ્રી કાકાસાહેબના
 વિવેચનમાં જે સમાવસાયસીય માનસ
 રાસીય નિરૂપણ આવે છે, તે તેમના
 ચિત્તવરસાદ સ્વભાવને કારણે જ કરી
 શાય આ ચિત્તવની પાછળ આપણે
 ધણી વેળા જોઈ ગયા તેમ તેમની
 જીવનની ફિઝ્યોસી પ્રેરણાઓ છે, તે
 જોયે લગી જ્યે કે કાલાના ચિત્ત
 પર પણ સચારેય તેને સર કરી બેસે છે
 વસ્તુતઃ વિવેચન નેવા સાથેને ફિઝ્યોસીની
 રાસીય વસાવટાદન ઉપકાર છે તેની
 નાનદિ પણ એમની જીવનપ્રાના મીમાં
 સુઝ વલણુથી લખાણને એક મોટી પ્રેરણા
 રહે છે તે એક પ્રવચ તેમની કલાની
 માસાને વર્તન મેલિંગ સિદ્ધાન્ત પણ
 એકદમ નબર ન આવતા તેમાં અદરશ
 ભય છે અને આ જીવનપ્રામાણ તે એમની
 એક જ શૈલી મધ્યમાં છે કે તે એમની
 વાક્ય, વિશાલ, વિચારશક્તિ વગેરેની એક-
 માત્ર પ્રકાશ બની રહે છે અને તેમના
 દેખીતા વિષય વાક્યમાં પણ પછી કમ
 નરોન લાગુ નથી આપણને અમુક ભેલ એ
 એક લાગે જ કે દરે વિચાર આપ આપને
 જીવનપ્રવાસ પાડા લગી થઈ જવાનો એ
 કારણથી કાકાસાહેબ વિવેચકી કવિતા બોલ

ન આવે એટલુ બદલ વિવેચન લખવા
 છતાં, અને આનાથી આપણા સદિત્ત્યને
 અનેક લાભસંદાનો આપેલ છતાં, તેઓ
 સાદિત્ત્યવેચક છે એ બાબત જમ થયુંને
 ધ્યાનમાં નથી, ધણીને સહજ સ્વીકાર્ય
 નથી તેમનું વિવેચન સાસીય પરિવતર
 નિર્માર રહેવાને બદલે જીવનના પદાર્થમાં
 કે જોડપાસ આપ્યા કરે છે તેને અર્થ
 તેમની શૈલીમાં અનેક સુરો કમકામ
 નબર પડે છે, તે પણ સામાન્ય સત્યને
 સમીકષણે રમુ કરેવાનું સમસ્ત બધી
 શૈલીનું લક્ષણ જીવનશૈલીના પ્રનાલકાર
 વર્માથી જ નબર છે અને તે વિશેષ
 શૈલીકમ્ય બને છે આ લેખક સુચારેપે
 જે સામાન્ય સત્ય રમુ કરવાની કળ
 બાપરે છે તે સુરો કહેવતોની નેવા ફેર
 લીક વેળા એકપક્ષી સત્ય નેવા સા અર્થ
 સાચી નેવા હોય છે તેમાંના કેલ્લા સચી
 છતાં સામાન્ય કેલિમાં, સત્યના પ્રેરણા
 આભાસ કરવાનારા અને એક કે બીજો
 સંપદ વિચારનુ પુનરાવર્તન પામનારા બની
 ભય છે બેચક, ધણી સુરો પાણીદાર
 મોતી નેવા છે, અને ધણી તેા કવિતાની
 પરિવતી જ છે આ સુરો સાચે આપણી
 કહેવતેનો, રૂઢિપ્રયોગોનો પણ કીક ઉપ
 યોગ છે અને તેમના અનેકપણા જીવન
 કલાના પ્રસંગોથી સુચનો પણ તેમના
 વ્યવહારુ ચિત્તવની જ પરિચાક છે તેમની
 શૈલી એટલા અનુનદરશીલ (Piercingly)
 અને રાસીય છે કે તેમાં ઉચ્છેદ કે ખડ
 નડુ તર હોવા છતાં તેમાં તરબારે
 આપણ લાગતો નથી તેમાં અર્થની કમી
 રહતે પ્રીલવાની-ખાની બાધવાની રૂતિ
 નથી સામાન્યની બહુન કરવાની હિમ્મત
 મુખવાને બદલે પોતાને હાથ વિચારોનું
 ચિત્ત રમુ કરી તેને રીતારસુલભરમાં
 મુખવાની રૂતિ અને કળા છે

દને તેમની કવિત્વમય પ્રવૃત્તિ
 એકેએ ‘જીવનપ્રાણીમાં લેખકે પોતાને
 રસાલક લેખકના વર્તમા મૂલકા છે
 અને તેમની સમજિ પ્રગટકરી જા
 રીતિનો પ્રગટ નેવા આપણે એમ જ
 માનીએ પણ એ સાચે આવી કવિત્વમય
 રીતિનું રસજાગ્ય રજાનો સમાન વ્ય પાસ

એમના સમગ્ર લેખનના અભ્યાસથી જણાય
વિના રહેતો નથી. એટલે જ કે ગવર્નરનું
તેમનું સ્વામિત્વ એટલું જળવું છે, કાપાના
કોઈ પણ સંબંધને સંબંધ કરીને, શોધી-
યોજીને કામમાં લેવાની તેમની સક્તિ
એવી જળવી છે કે આજે કોઈ સમાન
પ્રયત્ન પણ સ્વાભાવિક બની નથી. એ
કેટલાય બાવવાળી અને ચાતુર સંબંધોની
યોજના આપણે તેમના ગ્રંથમાં જોઈએ
છીએ. તેની પાછળ-અર્થ જળવીને છતાં-
યોગે ઘણું સમાન પ્રયત્ન કર્યાં કર્યાં
હોય છે. અર્થેજ સંબંધોના સમાનાર્થ
ગુણોત્તરી સંબંધો વળવળી કદ રીતે ચાલુ રહે
તેની તેમને સ્વાભાવિક સૂચ છે. અનેક
વેળા સંબંધો પર સ્થિત કરવાની તેમની
રીતથી પણ ધણી વેળા સંબંધોની અન-
પદ્ધિ સક્તિને લાગુ કરીએલું કાલે
જોઈએલું હોય છે. એ ઉપરાંત મરોડી,
ફારસી, અરબી વ. સંબંધો તે સમાનરમમાં
મૂકે છે. તેમની વિદ્વાતા પણ આ સૌંદર્ય-
પ્રકૃતિ સંબંધોનાં મહદ કરવા નથી. એ
અને તેમ, સંબંધોની યોજના, રૂઢ અને
અંતિદાસિક ગુણોત્તરીના વિવેચનને વિવે-
ચનની રીતે મહિત કરે છે. આ બધા
પ્રયોગો ભાષાને નવા છતાં અન્યથા કે
અર્થસિદ્ધિ લાવતા નથી, એટલું જણું એ
એમણે આત્મસાદ કરેલું હોય છે. એથી
જ અમે તેનું અગ્રણ્ય વસ્તુ
પણ લોકગમ્ય (Popular) કરી
સકયા છે. સંસ્કૃતી ઉત્તરું પણ ક્યાં ખેંચે
તેનું તેમની બાળીનું સુચીભાનકાર વસ્તુ
તે અર્થમાં પણ પ્રાસંગિક ભેદીકાર સંબંધોનો
કેર કેર પ્રયોગ

આવા પ્રકારનો પ્રયોગ વાક્યને સમ-
તોલપણું અર્થે છે, એ વિચારના અંશુક
પ્રકારના સમતોલનને અર્થ છે. વિચારનું
આ સમતોલન કશુંયે વસ્તુના વિરોધ
કશ્ચિત્ત સાદચર્યને આધારી છે. આવાં
સંબંધોના મૂલ્યને લાંબે શ્રી. કાકાસાહેબના
અર્થના વિચારની સત્તિજા ભેખમાંથી નથી.
એ કે આની ચાતુરી અર્થને મટી લાવાનક
છે. અને અમે તેમના કુશળ રીતે કરેલો
અને આકર્ષક છતાં તે ચાતુરી જ છે અને
એને માટે વિપુલ સંબંધોના સાથે યોગ્ય
સમાન પ્રયત્નની જરૂર રહે છે. કેળવણી
અગ્રણ્ય લેખકના હાથમાં એ સમત જ
ચલતાં બાલકો બની જવાનો સંભવ રહે
છે. પણ શ્રી. કાકાસાહેબના હાથે આ
ચાતુરીએ તેમના ગ્રંથના આરોહવસ્તુરોહ-
ભર્યું સંબંધને વિશેષતઃ બિલગ્યા છે. તેમણે
એક સ્વયં લાવવ્યવસ્થાને સ્થાપક દાંડો
પોતાની લાવવ્યવસ્થાથી લ્યાખ્યા દાંડો કે
‘લાવવ્ય એટલે નિરાસર આરોગ્ય અને
સૌવનની કાન્તિ’ તે અર્થમાં તેમની પોતાની
શૈલીને આપણે જરૂર લાવવ્યવસ્થા કહી
સકીએ.

અર્થનું સૌંદર્યકવિત્વ શ્રી. કાકાસાહેબે
વિવસ્યાનું છે તે તમામ નિબંધના પ્રકાર-
દાતા જ. શ્રી. કાકાસાહેબ ગુજરાતી સાહિ-
ત્યના પ્રખર નિબંધકાર લેખે જણાવતા છે;
કારણ એમણે આજણા સાહિત્યના પદ
ઉપર નિબંધનો કુશળુક એવા દિશાર જ,
ભાન લાવતા સુદર ધોટા આપીને પઢવી
નાખ્યા છે. તેમના લખાણ વમામ પ્રકૃતિ-
વિવસક અને કેટલાક ચિંતાનાત્મક નિબં-
ધોએ તે ભિન્નિભાવોની મનોદારી કમ-
નીયતા ધારણ કરી છે. અને એમ દાલનાં
ભિન્નિભાવો ચિંતાનાત્મક, નાટ્યાત્મક, વર્ણ-
નાત્મક, ચિંતાત્મક વ. સ્વરૂપો સુદેવણથી
ધારણ કરી રહે છે તેનું જ લક્ષ્યક સ્વ-
રૂપ ગ્રંથમાં શ્રી. કાકાસાહેબના નિબંધ
ધારણ કરેલું છે. એમ ચાતુર કવિતાનાં દેહ

લોક ભિન્નિભાવો નિબંધને સીમારે આવી
વસ્તેવાં છે તેમ તેથી જણવું, શ્રી. કાકા-
સાહેબના કેટલાય ‘તાલમાલ’ જેવા નિબંધો
અઘરૂ ભિન્નિભાવો જ છે, આટલું જ હંદય-
ગમ કવિત્વ બીજા કોઈ નિબંધકારે આરંભ
વિદ્વાતાથી અને અનકરેણીય દૃષ્ટિ સિદ્ધ
કરું નથી. નર્મદ, શારદીય, અંશાર વિચાર-
ચર્ચાના વોદનલેખે નિબંધ સ્વરૂપને અર્થમાં
આપણું; તે શ્રી. કાકાસાહેબ પાસે જ
અર્થનાં, તેની અનેક ઉપયોગી સકરવારો
પોષાણ; અને તેમના નિબંધના સમતા,
ઉત્કૃષ્ટ રૂપે, દટ્ટ લગી આપણા નિબંધ
સાહિત્યે ન મેળવેલી અંશારતાપુત્ર સમણી-
યતા પ્રાપ્ત કરી છે.

તો દલે એક પ્રશ્ન જરૂર ઉપદિષ્ટ
યશનો સંભવ કે આવશ્યકી જેમની
રીતોની રિદ્ધિરિદ્ધિ છે તે શ્રી. કાકાસાહેબ
કવિતા કેમ ન લખી? એમણું લખાણ
એવાં તેમાં નિરવધિ કવિત્વજન્ય કલ્પ-
નાનો ખાનગી પડેલો છે; જેનો જલકી
રહેલો અને જલકારાપાછટા કવિઓએ
લાભ લીધો છે, લેવાનાય છે. છતાં તેમણે
કવિતાનો એક કલ્પ-લોક અર્ધર સુદાં
કેમ ન પાડેલો?

‘શ્રી. કાકાસાહેબે લેખકના સુચિત ગ્રંથનું -
“કાકાસાહેબની કવિતા”-રૂપે નૈરવ કરેલું,
આ પ્રકર છેડેલો છે. અને તેનું કારણ
આપણે આમ કહેવું છે :

“કાકાસાહેબની વાણી પદમાં કેમ ન
વતી? આવા પ્રશ્નને ઉત્તર આપેલા દુર્લભ
છે. પણ એક કારણ કહી સકાય, કાકા-
સાહેબ ગુજરાતી ભાષા વાપરે છે એ
એવાં અજર ન રહે કે ગુજરાતી તેમની
માતૃભાષા નથી, છતાં ગુજરાતી એમની
ભાષા નથી એ દૃષ્ટીકર જ ઉપરના પ્રશ્નનો
જવાબ આપવા પ્રશ્નની જગ્યાએ ભેળવે”
(શિશુ).

આ પ્રશ્ન માટે આટલું કારણ પૂર્યું
જણાય કે કવિતાસર્જનમાં ભાષાનું જળ
બેધ દાય એવાં સર્વ સ્વરૂપોની અને
ભાષાના રસર્થની અંતર સમજ જળ
અસર કરે છે, એ ‘સાચી કવિ અને તેથી
અજર ભાષાને ધોતારી ભાષા બનવી
મૂનાર લેખકને આ સુરીની તો નરે જ.

૨ મુક્તા ફલેષુ છાયાયોઃ
તરલત્વમ્ જ્વાનત્વતઃ
પ્રતિમાતિ યદંગેયુ
તત્ત્વાવ્યવસ્થિતોચ્ચતે ।

- (૧) ‘જતાં મારણ અને પરાજય રંગતે
તો એ રંગા છે જે જ. (જ. આ. પ. ૨૧૨)
- (૨) ‘પાન સાથે દાન તો હોય જ.
(જ. આ. ૨૬૮)
- (૩) સાધનાને સાધક નીચર્યા દબી કે
બાધક? (જ. આ. ૩૮૬)
- તમા કેટલાયે ભેળ્યા સંબંધો જોઈક
પાસેસિક (જ. આ. પ. ૩૮૧) (૨)
‘મરણ-રમણ’ (જ. આ. પ. ૨૧૮) (૩)
‘પુરસ્કાર-નિરસાર’ (જ. આ. પ. ૮૨) (૪)
‘સાચી-કાચી’ (૫) ‘નર્મદ-સર્મદ’ (૬)
‘દારુણ-કુણ’ (૭) ‘દુર-કુર’ (૮) ‘ઉત્તર-
અપર’ (૯) ‘જનુમણ-મરણ’ (૧૦)
‘મનુમણ-પ્રતિમણ’ (૧૧) ‘પાપ-સાપ’

પણ પ્રસ્તુત સ્વર્ગે, ચારૂણાચુના ધણુ પુરુષ-
પાત્રીની જેમ અપરમાને પોતાની બનાવી
મુશ્કળો ઉપર શ્રી કાકાસાહેબે સાધેલો
છે ગુજરાતી સાહિત્યના તત્ત્વપર રૂઢાઈની
માર્મિક પદ્ધતિ અને સર્ગિક ભાષાની સર્વ
અવગણના સમજવાની સક્તિ તેમનામાં
રહેલી છે તેથી કરીને આપણા ચાહુ અને
ભૂલાયેલા રૂઢિપ્રથિગી વને મોટે ભાગે
સાચી ગીતે જ તેમણે વાપરેલા છે

ત્યારે એમણે કવિતા ન લખી એ
સ્વેચ્છાએ જ ન લખી એમ માનવું પડે
શ્રી ઉમાશંકર ઉપજીવત કાસુ દેશીની,
જરાક આગળ જણાવેલું છે કે શ્રી કાકા
સાહેબ અસહકાર યુગના લેખક હોઈ
પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ગદ્ય માથે મોટે
કરીને ગુજરાતી ભાષા રચીકારી લખી.
અને વલ્લભિયુગ દરિને લખે પવિત્ર
અવધા હોય તો પદ્યની રીત જરૂર, કરીને
ગદ્ય પર મુરવાક રહ્યા ખરેખર આ જ કારણ
માથી તેમણે કવિતા ન લખવાનું મુજ
શોધી શક્ય તેમ છે ગાંધીજીના મુખ્ય
અનુયાયીમાંના એક શ્રી કાકાસાહેબ છે
તેથી આ કમચોખ્ખા જમાનામાં અને
ખાસ કરીને હિંદની આ દશામાં નિહોંઠક

કવિતાવિગ્ન કરવા કરતા સાહિત્યદ્વારા
શિક્ષણ આપી રેવા કારણ વધારે ચોખ્ખું,
એમ તેમની જ્ઞાનાજ્ઞાન માન્યતાને વધ
થઈ કવિતાના સર્વેશ્વરશીલ હોવા છતાં તેના
સર્જન ભણી ન મળ્યા એમ લાગે છે બીજું,
અસહકાર યુગના સામ્યપર ઉપદેશક હોવાથી
એ જમાનાની જનતાને પોતાનું કપવિતમ્ય
પડોવાડવા માટે એ જ વધારે સાર્વજનિક
વાહન ગણાય, ત્યારે કવિતા તો દોડી
ચૂટેલી વ્યક્તિઓના દિવાનખાના કાળેનો
વાગ્ધૈવ્ય છે જે ન પોસાય અને લઈને
પોતાની સાહિત્યકારકિર્દીનો સુરપાત
આરંભ જ તેમણે સાહિત્યલેખનનું અત
ઔત પ્રયોજન કેળવણીકારનું શખીસદિ
ત્યાગિયુગ થયા અને તેથી તેમણે એ જ
લખ્યુ બાકી ગુજરાતી ભાષા એમની નથી,
એ જ નહીં દોલ તો તે મરાઠીમાં ન
લખત ? પણ એમણે ધર્મપૂર્વક ન કહ્યું,
એમ તમામ લખાણની પ્રકૃતિ ખરથી માનવ
વિશેષ ન્યાય છે વિશેષ તો, વાતચીતમાં
એમણે સ્વયંને પણ આમ જ કહેલું છે

હવે ત્યારે શ્રી કાકાસાહેબના સંખ્યમાં
ગુજરાતી તેમના પરભાષાલેખ કર્યા
આપણે કરી છે તો તેમને એવું માન

આપવા જઈએ કદીએ કે આ લેખક પર-
બ્રાનીય-મરાઠી હોઈને ગુજરાતી સંપૂર્ણ
અપનાવી શક્યા છે વ તો એવું પણ આ
લેખકને વિશે કહેવું એ અપમાનજનક
અભિપ્રાય છે કારણ કે કાકાસાહેબ
લેખક એટલે જ આપણી ભાષા તેમને
અવગત થયેલા છે એટલું જ નહિ ગુજરાતી
કોઈપણ નિબંધકારથી વિશેષ એમના
દાષમાં આવીને ગુજરાતી નિબંધનું સ્મર
સ્વરૂપ ખીણુ છે

અને છેવટે, શ્રી કાકાસાહેબ જીવન
વિવેચક છે એ જોવા, તેઓ (૧) જીવનના
વિવેચક છે, અને (૨) જીવનની દૃષ્ટિએ
કલાના વિવેચક છે ઈવર વિવેચકોએ જે કઈ
વિશિષ્ટતા વિવેચનસાહિત્યને આપી છે તે
જોતાં, શ્રી કાકાસાહેબે તેને જીવનદૃષ્ટિ
બક્ષી છે, અને તેથી તેમને જીવનવિવેચક
કહેવા સાધ્ય છે તેમની આ દૃષ્ટિના વારસે,
જે સમસ્ત ગાંધીયુગના વિશેષ મન-સંદેશો
આખા સાહિત્યને મળ્યા અવિચ્છાદ્ય ગણા
વાતા છે, તે વિવેચનના હેતુમાં શ્રી કાકા
સાહેબ વરફાવી ખાસ મળ્યો આશ્રય તેનું
અનન્ય માન એ રીતે શ્રી કાકાસાહેબને જ
નવાજવું એમણે (સંપૂર્ણ)

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૯૭૮ અવશ્ય લખવો

ભારતી સાહિત્ય સઘ સાથે પરવ્યવહાર કરનાર સૌ કોઈને આથી જણાવવાનું છે,
તેમણે સઘ સાથે પરવ્યવહાર કરતી વખતે તેના સરનામાં પર પોસ્ટ બોક્સ નં. ૯૭૮
અવશ્ય લખવો એ લખવાનું ચૂકવાથી સઘની ટપાલ એના પોસ્ટ બોક્સમાં વહેંચાવાને
બદલે પોસ્ટમેનની ફેરણીથી વહેંચાય છે. તો હવેથી સઘનું સરનામું કરતી વખતે નીચે
પ્રમાણે અવશ્ય લખવું જો અગત ટપાલ હોય તો C/o લા સા સઘ લખવું —

અધ્યક્ષધાપક,

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પો. બો. નં. ૯૭૮ ઝુંજ-૧

ઉપર પ્રમાણે સરનામું લખવાથી સઘની ટપાલ નિયમિત વખતસર સઘને મળશે અને તેના
સરનામાંથી ટપાલ ગેર-સે જતા સંભવ છે

બિનજરૂરી આવશ્યકતાઓ

દો. શિથિલકુમાર

અકબર અને બીરબલની એક નજીવી વાત છે; એક વખત અકબરને દુનિયામાં આંધળા કેટલાં એ બહુ-વાની જિનાયા થઈ એટલે એણે બીરબલને પૂછ્યું: 'બીરબલ, દુનિયામાં આંધળા કેટલા હશે?' બીરબલે બેધકક કહ્યું: 'મઝેકે આલમ, સારી આલમ બધી આંધળી છે.' બાદશાહે આ હકીકત પૂરવાર કરી આપવાનું કહ્યું, બીરબલે તેનો સ્વીકાર કર્યો. થોડા દિવસો પછી બધાંથી હજારો માણસો પસાર થતા હોય એવા શહેરના મધ્ય-ભાગમાં હાથમાં કપડું રાખી નવરત્ન દરબારનો એ હીરો નહર રસ્તા ઉપર કપડાં સીવતા બેઠો. એ જગ્યા પાસેથી પસાર થતા ધણા ખરા લોકો બીરબલને પૂછના 'કેમ પ્રધાનશુ શું કરો છો?' બાદશાહની સવારી પણ ત્યાંથી પસાર થઈ ત્યારે બાદશાહે પણ પૂછ્યું 'કેમ, બીરબલ શું કરે છે?' આ બનાવ પછી બીરબલ બાદશાહને મળ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું: 'જહાંપનાહ, દરેક જગ્યા ભેઈ શકતો કોનો કે હું કપડું સીવતો હતો છતાં લગભગ ધણાએ, ખૂદ બાદશાહ સક્ષાત્તે પણ મને હું શું કરું છું એમ પૂછેલું, આ પરથી આપ ભેઈ શકશે કે દુનિયામાં બધા આંધળા છે.' બાદશાહ બીરબલની વાત સમજ ગયો, એની ચતુરાઈ માટે એને હંનામ આપ્યું વગેરે.

પણ બીરબલે જે રીતે બધાને આંધળા કહ્યા એ સાચું નથી, એવું આંધળાપણું દાનિકતાં નથી. અર્વાચીન યુગમાં પણ આવા અધાયો એથી પણ વધારે વ્યાપક રીતે અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

મરીનડાકવના ઉત્ક્રાન્તભર્મા સોદામણા માગે જતો હતો ત્યારે એક પરિચિત ભાઈએ પૂછ્યું: 'કેમ, ચાલ્યા?' હવે વાત એમ છે કે એ ભાઈ ધણા માણસોની જેમ મારા ખાસ મિત્ર નથી, વળી, મારા જવા આવવાની પ્રશ્ન સાથે એમને કશો સ્વાર્થ સંબંધ હોય એમ લાગતું નથી અને સૌથી મહત્વની વાત તો એ છે કે મને ચાલતો, જતો, એ સારી રીતે ભેઈ શકે છે. પાસેનો દરિયો, દરિયા ઉપર અને બહાર પથરાઈ રહેલો સંપાનો પ્રકાર-એમાં નેટનું સંપ છે એટલું જ સંપ મારા જવામાં છે એનો એમને જ નહિ પણ સર્વને સારો ખ્યાલ આવી શકે એમ છે. છતાં ઉપરના પ્રશ્નના

અનૌચિત્યનો ખ્યાલ સરખો કર્યા વિના 'કે...મ' પૂછી હું પણ આગળ ચાલવા માંડું છું. બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો એ ભાઈ મને ઝોળખે છે, મારી ઉમ્મરને કારણે મને એમના વડિલ થવામાં શરમ સરખી લાગે એમ નથી, મારી સામેથી પસાર થઈ મને યોગ્યાવ્યા વિના એ ભાઈ ચાલ્યા ગયા હોત તો એમની આ વિવેકશક્તિના બીજાએ આગળ મારી ટિકાને પાત્ર બની હોત. હું જતો હતો એ બાલુવા છતાં આ રીતે પૂછીને એમણે એમની રીતે મારી સાથે સંપક સાધ્યો. એમણે જે કાંઈ પૂછ્યું તે બિનજરૂરી હતું છતાં આવશ્યક હતું. ધારો કે કોઈ સંજ્ઞા 'કેમ છે?' એમ પૂછે. આ પ્રશ્નના શક્ય જવાબો આ હોઈ શકે: 'સાડું છે,' 'મજામાં' અથવા 'કેમ' છે? એમ સામું પણ પૂછી શકાય. આ પ્રશ્નની સાધકતા વિચારીએ તો આખીએ ક્રિયા અર્થવિહિન છે એમ કહી શકીએ. માણસ એને ધરેથી ફરવા માટે, કામ માટે કે કંટાળામાંથી છૂટવા બહાર નીકળ્યો એનો અર્થ જ એ છે કે એની તંદુરસ્તી સામ્ય છે, એ દરીદ્રી શકે છે; તેમ ગુસ્તમાં એ મોઢો પહેતો પણ નહતો, વળી, થોડા દિવસ ઉપર તમને મળેલો ત્યારે પણ એ મજામાં હતો. આ ચર્ચ શારીરિક કુશળતાની વાત. એ રીતે ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછી ન શકાય. માનસિક મનોદશાની વાતથી સૌ કેઈને પરિચિત થવાની છૂટ વ્યક્તિની કિંમત ઓછી કરી છે, એ માટે ખાસ અંગત મિત્રોનો એક સમુદ જમાવી દેવામાં આવેલો હોય છે, અને એ માટે કાંઈ પૂછતું પડતું નથી. એવું એવું તો વગર પૂછે જ બાલુવા મળે છે. આ બંને રીતે 'કેમ છે?' પૂછાનો આચાર અર્થવિહિન અને બિનજરૂરી છે છતાં એ રીતે પૂછ્યા વિના ચાલતું નથી. સંબંધ ભાગવી રાખવા માટે, દંડ કરવા માટે, એક બીજાને મળવા માટે કે આજીવન પથરાઈ રહેલી અજાણી માનવગેદની વચ્ચેથી મળા અવતા મિત્રો, પરિચિતો અને રનેડીઓ પ્રત્યે સ્નેહ દર્શાવવા માટે ટૂંકામાં ટૂંકા અને સદગુરૂની તરીકે આ પ્રથાને આપણે ઝોળખાવી શકીએ. આ પ્રથાએ આપણા સમાજજીવનમાં એના મૂળ એટલાં ઘોંઘા ઉતારી દીધાં છે કે એની થોડાંથોડાંના વિચાર સરખો દરવાની કેઈને કદી અવશ્યકતા જણાઈ નથી. મારા

એક મિત્રને 'એસો ત્યારે' કહેવાની ટેવ એટલે સુધી પડી ગઇ છે કે રસ્તે અર્ધો કલાક વાત કરી, છૂટા પડી એક બીજાની વિરોધી દિશામાં પ્રવાણ આરંભતા પહેલાં પશુ એ ભાઈ 'એસો ત્યારે' એમ કહ્યા વિના રહેવાના નહિ. આવા વચનોને સાધારણ બુદ્ધિ વિશે શંકા ઉત્પન્ન કરાવનારાં કહી શકાય ? અથગત, એમના વચન પ્રમાણેનું હા' કહ્યા છતાં આવરણ કરવા નેટલું અડવાપણું મારામાં કે કાઠનામાં નહિ હોય, સંબંધ સાંચવવાની અને લાગણી વ્યક્ત કરવાની આ બંધી સમાજમાન્ય રીતો છે. એક બીજી રીતે પણ આ ક્રિયા બિનજરૂરી છે. જે પ્રશ્નો પૂછાય છે એની પાછળ પ્રશ્નની પાછળ હોતી જોછતી પ્રતિજ્ઞાનો અભાવ છે. 'આટલા ?' તે જવાબ 'હા' મેળવવાની પૂજારને જતા પડી નથી. 'કેમ છે ?' ના જવાબમાં તમે શું કહો છો એ સંલગ્નતાની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં નથી આવી, અરે, કેટલીવાર તો આપણે આંખને પલકારે કે માત્ર ડોકું હસાવીને જ ખાવા પ્રશ્નોના જવાબ આપી દઈએ છીએ. આમ ધણી રીતે આ વિધિની બિનજરૂરિયાત ચર્ચા શકાય પણ એની આવશ્યકતા એવી જરા પણ ધટતી નથી એ આપણા સમાજની એક ખૂબી કહી શકાય. આવી કેટલી પ્રથના અસ્તિત્વ વિના આપણું જીવન કેટલું ખાટું બની ગયું હોત એની કલ્પના કરી શકાય જ નહિ.

આવું જ તત્ (હજમ) આપણા ટપાલગૃહદારમાં પણ કેટલેક અંશે ચાલી રહેલું જોવામાં આવે છે. પત્ર લખતી વખતે ધરતા તો કીક, પશુ શામના, મહેલજાના ઝોળખીતા પાળખીતાને યાદ કરાવું, તેમને યસાધરિત પ્રશ્નભય, વંદન, આદીવીદ વગેરે કહેવાવવાની પ્રથા પ્રચલિત છે. પત્ર મેળનાર વ્યક્તિ ઉપર આથી એટલું બધું આક્રમણ થાય છે કે સામા માણસની સર્વ ઈચ્છાઓ સંતોષવામાં પૂરા નિષ્ઠાવાન બની એવી બંધી હકીકતો પાર પાડનાર થોડા જ દિવસોમાં પોતાનો સ્વભાવ છોડી દે છે. મારા એક મિત્રે કાગળ નાંચતી વખતે ક્લમ સાથે રાખી પત્રમાંના આવા જાણ ઉપર હકીકતો પાડી દેવાનો મદાવરો પાડ્યો છે. આટલે સુધી તો આ પ્રયાની બુંદિગમ્યતા સ્વીકારી શકાય એમ છે પણ "મંછી, પાલી, ગમ્મતા સ્વીકારી શકાય એમ છે પણ "મંછી, પાલી, ગમ્મતા, જરોલા વગેરેને યાદ કરાવું" કહેશે" એમ લખવામાં આવ્યું હોય ત્યારે વગેરેનો અર્થ શું ? એમાં કોનો સમાવેશ થઈ શકે એ તો પ્રશ્ન જ છે, એમ લખવાથી

કયા પ્રિયજનને આનંદ આપી શકાય એમ છે ? એથી કોને કહી શકાય કે 'હું ક્યાણુ પર પત્ર લખું છું ત્યારે તમને હંમેશા યાદ કરું જ છું ?' આદિવાથી આવગળ વધી ત્યારે પત્રલેખક શક્તિના પુરવાર માટે 'મને યાદ કરનાર સૌને મોક્ષાવશી' એમ લખી સંતોષ લેવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે તો હું થઈ ગઈ કહેવાય ! 'એબીને મારા વતી ખૂબ કરીને (1) રમાડશે' એમ લખવામાં બેમીની બા સિવાય બીજા કાંઈને વધારે આનંદ, ખૂદ બેમીને પણ થતો હોય એમ માનવાનું કદાચ કારણ નથી. પરંતુ લખવાનું કહેવાનું કદી ચૂકાતું નથી. સામેથી મળેલા પત્રનો જવાબ પત્રમાં અપાતો હોય તો પણ 'તમારા પત્ર મળ્યો, વાંચી હજીકત બહુ...' લખવામાં લેખક તરીકેની કે માણસ તરીકેની કઈ શક્તિનો અવિચાર થઈ રહ્યો છે એ કહી શકાય નહિ. પત્ર મળે એ કાંઈ આ વિજ્ઞાનયુગનું આશ્ચર્ય નથી અને પત્ર મળ્યા પછી તેનું વાંચન કરી તેમાંની હકીકત બહુવિધ એમાં કઈ બહાદુરી અને પરાક્રમનો પાઠ લઈશાય છે એ તે એવું લખનાર જ કહી શકે. આ સિવાય ખાનગી પત્રોમાં લખાતી કેટલીક હજીકતોના અર્થો ઉલ્લેખ થઈ શકે નહિ, પણ હમણાં જ એક ત્રિમાસિકમાં છપાયેલા એક પ્રિયતમા પત્રના પત્રમાં પ્રિયતમે 'વિદાય અને સુખનો' લખી કાગળ પત્રમાં ચાલી રહેલા તૂતો ઉપર સુવર્ણકળચ ચઢાવ્યો છે. "હરધરીએ યાદ કરનાર તમારી અતિ માયણુ..." એમાં હરધરીએ જે પ્રવૃત્તિ ચાલી રહ્યાનું લખવામાં આવ્યું છે તે લખનારની પ્રવૃત્તિને બારે જોખમમાં મૂકી દે એવો પૂરો સંભવ છે ! "તમારા પત્રનો તુરત જ જવાબ ન આપી શક્યો માટે દિલગીર છું" એમ લખનાર પાસે કાગળ ન લખવામાં ક્યા કારણોસ્તર મોટું થયું એના જ કારણો નથી હોતા અને સામાન્ય એ દિલગીર થયેલો પણ નથી હોતો. આપણા જીવનમાં એટલી બધી જાદુલતા વ્યાપી ગયેલી છે કે ગૌરવ લેવાના અને મદન પ્રગટ કરવાના પ્રસંગો ખૂબ જોઈને થવા લાગ્યા છે. પરિણામે આવી ખોટી તરફગીરો ઉપયોગ કરવાનું ઘણું ચોક્કસ માર્ગ છે. આ અને આવી બીજી વસ્તુઓના નિરીક્ષણ પછી કેટલીક વસ્તુઓની બિનજરૂરિયાત આપણે સમજી શકીએ પણ એની આવશ્યકતા વિગદ એક સ્પષ્ટ માત્ર ઉચ્ચારી શકીએ નહિ.

અનેક વિરોધી દંડોની જવાબે આપણા જીવનની પણ આ જ દશા ! બિનજરૂરી...છતાં...આવરણકેતાઓ!

નિસર્ગોપચારનાં કેટલાંક બ્રષ્ટ સ્વરૂપો લેખાંક

લેખક : 'સત્યશોધક'

નિસર્ગોપચારનું ખીલું બ્રષ્ટ સ્વરૂપ છે
“પહેલવાની નેચરોપથી.”

આ જાતના નિસર્ગોપચાર વિશે લખતાં પહેલાં ગેરસમજનો પ્રસંગ ન આવે, એટલા માટે વ્યાખ્યાન-પ્રવૃત્તિ વિશે મારા વિચારો જણાવી લઉં.

ગુજરાતમાં હજારો પચીસેક વર્ષથી જે વ્યાપકપ્રવૃત્તિ ચાલે છે એ આપણા પ્રાંત માટે અનેક રીતે ઉપકારક છે, એને વિશે ભાગ્યે જ બે મત હોઈ શકે. અખાડાઓની પ્રવૃત્તિથી લોકો શરીરવિકાસમાં રસ લેતા થયા છે. નવી પેઢીના શરીરખંધારણમાં કસરતને લઈને ઓછાવતો સુધારો થયો છે. આપણી પ્રજામાંથી ભીંગના ધડી છે, અને ઉગતી પ્રજાના ઉદયમાં ચીરતા અને સાહસનો સંચાર થયો છે. એટલું જ નહિ પણ આ પ્રવૃત્તિને પામે, પપટન, સગાઓ, અન્નાસવર્ગો હરતલિખિત માસિકો, અને ખીજ અનેક સંસ્કારવર્ધક તેમજ લોકમેવાની પ્રવૃત્તિઓ ફાટીશકી છે. આ રીતે જોતાં એનામાં કેટલાક દોષો હોવા છતાં અખાડાપ્રવૃત્તિ આપણા દેશ માટે અને આપણા પ્રાંત માટે અત્યંત ઉપયોગી અને આવશ્યક પ્રવૃત્તિ છે. હું આ પ્રવૃત્તિનો પહેલેથી હલ્લે સુધી એક પ્રશંસક રહ્યો છું.

એટલે આ લેખમાં જે નાંઈ ટીકા થઈ છે તે અખાડા-પ્રવૃત્તિ સાથે નહિ પણ સુધારાની એક અણુધારીન સાથે છે.

આપણા દેશમાં સેંકડો વર્ષો થયાં પહેલવાનો કસરત-કુસ્તી ઉપરાંત ઉપવ્યવસ્થા તરિક્કે હાડવૈદ્યનું અને માલસિંનું કામ કરતા આખ્યા છે. એમાંથી કેટલાક પાસે તો હાડવૈદ્યની વિદ્યા વંશપરંપરાગત હોય છે, અને એમણે એમાં આશ્ચર્યકર કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હોય છે.

આ સદીમાં થોડું ઘણું ભણેલા કેટલાક પહેલવાનો, કસરતમાસ્તરો અને ક્ષીર માસ્તરોએ માલસિ અને હાડવૈદ્યો, કસરત, મલમપટ્ટા, આયુર્વેદ, ખોરાક અને બીજાની કેટલીક અર્થદંઝ સારવારો બેજાવી પેદાની પ્રેક્ટિસ શરૂ કરી, અને આ લોકો પોતાને નિસર્ગોપચારોને તામે ઓળખાવવા લાગ્યા.

એ લોકોએ પ્રજા આગળ આવી કંઈક વિચારસરણી રજૂ કરી:

“શેગમાનનું મૂળ બેહાદુ નિર્દોષી છે બેહાદુ જાનથી શરીર બેહાદુ પડી જાય છે. આંતરગ્ર સિયિય ધાય છે. પરિણામે કબજિયાત ધર કરે છે. અને કબજિયાતથી આંતરગ્રત્વ એ શરીરમાં જાય છે, એમાંથી એકેએક શેગ થાય છે. કસરતથી શરીરમાં નવચેતન આવે છે અને પરિણામે શેગમાન નાસી જાય છે.”

જોજા માણુમેને જામિન કરવા માટે આ વિચારસરણી ખુદ જ ઉત્તમ છે, પણ જે લોકો અને વિચાર કરી શકે છે, તેમને પહેલવાની નેચરો-

પથીનું તત્ત્વજ્ઞાન પહેલેથી છેતરે સુધી હાડવાપદ લાગ્યા વિના નહિ રહે.

જો કસરત અને માલીસતા અલા-વથી જ રોગ થતો હોત, અને આ બંને ક્રિયાઓથી મરી જતો હોત તો જરૂર જગત કપારનુંય રોગમુક્ત થઈ ગયું હોત.

રોગનિવારણમાં પહેલવાની કઈ રીતે કામ કરે ?

માણુસને ટાઇફોઇડ થયો હોય તો મલખલ ઉપર ઉમટસુલટ મુલાદો મારવાથી મરી જાય ? એક માણુસને લકવો થઈ ગયો હોય તો લેટીમના દાવ રમવાથી એ હરતોફરતો થઈ જાય ? નિયમિત કુસ્તી કરવાથી હાડલો દમ મટે ખરો ? લાડીના દાવ સારી રીતે શીખી લેવાથી મીરીકીસ કે મોનોરિયાનું નિવારણ થાય ? હંડ બેકેના વિવિધ પ્રકારો જાણવાથી અને આવરવાથી કેન્સર મટે અથવા તો રસોળી ઓગળી જાય ?

જોઈ પણ વિચારશીલ માણુસ જોઈ શકશે કે પહેલવાની અને નિસર્ગોપચાર એ બંનેને કસોટી સમર્થ કે રનાત્મક નથી. બંનેનાં ક્ષેત્ર જુદાં છે.

ખુદ પહેલવાનો રોગનિવારણમાં પહેલવાનીની નિર્લક્ષ્યતા અને નિષ્ફળતા સમજે છે. જો એમ ના હોત તો તેઓ નિસર્ગોપચાર ઉપરાંત આયુર્વેદ અને એલોપેથીનો જે આશ્રય લે છે તે લેતા ના હોત. કસરતથી જ રોગમાન મટાડી દેવા હોત.

એક જાણીતા પહેલવાન-નેચ-રોપથ-પોતાના દમતા દરદીએને કપનાં છન્ડેકરને આપે છે, બીજા કસરતની સાથે સાથે આપુવેંદિક દવાઓ ને ભરમો ખવરાવે છે.

મોટા ભાગના પહેલવાનો દરદી-ઓને મારાવાર કસરત કરાવે છે. કસરતની અતિશયનાથી નુકશાન થઈ શકે એ કબૂલ કરવાને તેઓ તૈયાર જ હોતા નથી. કમનમીએ એનો પેલાથી થાકેલા દરદીઓ પહેલવાનો પાને 'પ્રણી મોટી આસાઓ સાથે જાય છે. દરદીને એમ ભ્રમ હોય છે કે પહેલવાને જેમ પોતાનું શરીર સુદૃઢ અને સુંદર બનાવ્યું હોય છે તેમ માનું' શરીર પણ બનાવી દેશે. થોડા મહિનાના અનુભવ પછી એ ભ્રમ ભાંગી જાય છે. મોટા ભાગના દરદીઓ મોટી નિરાશા સાથે પાછા ફરે છે. ધણુના ક્રૂમ જેટલા ખરાબ હોય છે એથી ફિરોષ ચૂંથાઈ ગયા હોય છે.

એક વખત હું એક દરદીને મળ્યો હતો. એને રોટમાં વિચિત્ર પ્રકારનું ડુઝ્મ હતું. જેના નિદાન અને ચિકિત્સા પાછળ એણે હાજર શિક્ષા અર્પ્યા હતા, પણ એને હોશ માત્ર લાલ થયો મહેતો. એણે એલો-રેથા, વેલો, હકાઓ, હોમિયોપેથો ડ્રગ્સ, મન-શાસ્ત્રીઓ, અને નિસર્ગોપચારકોની સારવાર વગેરે સુધી કરી હતી, પણ એને જિલકુલ લાલ થયો નહોતો. એ આખા હિંદુસ્તાનના નામાકિત ચિકિત્સકો પાસે ફરી આવ્યો હતો. એણે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના એક પહેલવાન નેચરોપથીની જમીત માંભળી એ એની પાસે ગયો. એનો પ્રયત્ન એક જોઈ એને ખાત્રી થઈ કે એને

રોગ સાવં સહેલાઈથી આ મહાપુરુષ મટાડી દેશે. લાંબો સમય સારવાર લઈ નિરાશ થઈ એ પોતાને ગામ પાછો આવ્યો. એણે મને એ પહેલવાન વિષે કહ્યું કે એ મહાશય શરીરમાં લીવર જગણી બાજુ આવ્યું કે કાપી બાજુએ પણ જાણતા નહોતા, છતાંય દરેક નર્સ દરદીને એનો રોગ મટાડવાની અચૂક ખાત્રી આપતા. એ માણસ આરોગ્ય-ભવનનો ડોક્ટર થયો એને બધે સરકસમાં ડ્રીગમાસ્ટર થયો હોત તો વધુ દીપ્તી નીકળત !

નિસર્ગોપચાર અને પહેલવાની વચ્ચે કેવડું મોટું અંતર છે, એ જોતું હોય તો આપણે મહારાજ ગામોનો ખોરાક તપાસીએ. એમના ખોરાકમાં એ માંસ, સરખાં, ઈંડા, મસાઈ, માખણ, સેતાચાંદીના વસ્ત્ર અને મોતીની ભરમનો છુટથી ઉપયોગ કરે છે. નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ આદર્શ ખોરાક કેવો ના હોવો જોઈએ એનો આ નમૂનો છે.

મહારાજ ગામોએ પોતાના શરીર-સ્વામ્ય અને મહિષિવાની કુશળતાથી હિંદોના ડોક્ટરો પહેલવાનો વગાડ્યો છે, એટલા માટે દરેક હિંદીએ જરૂર મગરજ થવું જોઈએ. પણ એમના ખોરાકનું અનુકરણ કરવાની આમ પ્રવૃત્તિ કોઈ સાચો નિસર્ગોપચારક સલાહ આપી શકે નહિ. દિશોરો અને યુવાનોને શરીરસ્થામ-અર્થનો અત્યંત મોહ હોય છે, એટલે તેઓ સ્વાભાવિક રીતે જ જળવાન દેહમાં માનવજનનો સર્વોચ્ચ વિકાસ જુએ છે. હું નાનો હતો ત્યારે મારી મોટામાં મોટી મહત્વાકાંક્ષા સરકસના ખેલાડી થવાની હતી.

પણ આ વિષયમાં સત્ત્વ શોધ-

વાની વૃદ્ધિએ જે આપણે જોઈએ તો જાણીતો કે પહેલવાનો અને નિસર્ગોપચારકોના આદર્શો વચ્ચે ઉત્તર દુધ અને દક્ષિણ દુધ જેટલું અંતર છે.

નિસર્ગોપચારના નામાંકિત અંગ્રે-સરો ડીડન, એલસેકર, લીડવાર વગેરે એ અસંદોગ્ય સમ્બંધમાં પહેલવાનોને વખોડી કાઢી છે.

એમણે એ સ્પષ્ટ રીતે જતાણું છે કે સ્નાયુઓ અને શરીરરચનાની અમર્યાદ વૃદ્ધિ માનવીના વ્યક્તિ-ત્વનો જીવનની દરેક ભૂમિકા ઉપર યોગ્ય વિકાસ થવાને બદલે એ વિકાસ રૂપાંતર બઈ, માત્ર એક જ દિશામાં એ વિકાસ થાય છે.

શરીરરચના અને સ્નાયુજન એ જીવનરચના નથી.

ધણા પહેલવાનો અકાળે મરે છે. સામાન્ય માણસો જેટલા રોગોથી પીડાતા હોય છે, તે તમામ રોગોથી પહેલવાનો પણ પીડાય છે જ. રામમૂર્તિનું મરણ ગુરુઓએ કમચા ભાંગી-પડવાથી થયું હતું. પહેલવાનોની માનસિક સ્થિતિ તાણુની હોય છે. અતિ-અધ્યાત્મ ધણી વખત જનીય જીવનમાં વહેણ સુકવી નાળે છે. ધણા પહેલવાનો નપુંસક હોય છે. આ હમીકત પ્રાચીન ગ્રીક લોકો સારી રીતે જાણતા. અપરિણીતમાં જાણીતો અમેરિકન પહેલવાન અર્થ. ઈ. લીવર-મેન, ખોટી રીતે કસરત કરવાથી નપુંસકતા પ્રાપ્ત થાય છે, એ હમીકત સુખ કહે સ્વીકારે છે. એજ રીતે જાણીતો અમેરિકન કામચાણી ડો. રાબીનસન એમ. ડી. પણ કહે છે કે કસરતનો અતિરેક એ એક નપુંસકતાનું મહત્ત્વનું કારણ છે.

નિસર્ગોપચારકો પહેલાનીને મદ-
ત્વ આપતા નથી એટલું જ નહિ,
પણ પશ્ચિમમાં જે પહેલાનો નિસ-
ર્ગોપચારકો બનાવે છે તેઓ પણ
પહેલાનીની દિમાપત કરતા નથી.
મેકડેન, માલિસ, મુકર, હેકનેસીય
અને બીજા પહેલાનો લોકોને
માત્રિક આધાર અને હળવી કસરતોની
દિમાપત કરે છે. કયાંય ભારે કસ-
રતોની ભલામણ કરતા નથી, આ હકી-
કત ખામ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

એટલે કેટલાક જાન્યૂની જ બજા-
વાન માણસો પોતાનાં શરીરોને ખુબ
કળવે, મુકર બનાવે, હરીકાષ્ઠિઓમાં
છોતરે, કુસ્તીઓ જીતે, અને શરીર-
વિકાસની લુદી લુદી શાખાપ્રજાઓ
પર પ્રભુત્વ મેળવે અને એ રીતે
ધંધાદારી કે એમઓર પહેલ-
વાનો ધાપ તેમજ દેશમાં અનેક
વિદ્યાકક્ષાઓ પેટે મત્તવિદ્યા પણ
વિકસે એની માત્રે કાળને કશો વાધો
ના હોઈ શકે, જીમટું દરેક માણસ
માટે એ આનંદનો વિષય છે.

પણ જ્યારે એમ માની લેવામાં
આવે છે કે અખાડાઓ દેશભરમાં
પથરાઈ જવાથી રોગમાનને સમજળો
નાશ થઈ જશે ત્યારે એમ જાહેર
કરવાની ફરજ પડે છે કે રોગના
સાચા સ્વરૂપના ધોર અજ્ઞાનમાંથી આ
એક ઉદ્ધવવેલો ભયંકર ભય છે.

છએડોને જાણીતો પહેલવાન એડ-
ગર જે સેક્સન જે પાછળથી નિસ-
ર્ગોપચારક થયો છે, એ કહે છે કે
“No amount of Physical
Culture by itself can make
a nation healthy.” ગમે એટલા
પ્રમાણમાં એટલો બાળક કરવામાં

આવે તો તેનાથી એક રાષ્ટ્ર નીરોગી
થઈ શકે નહિ”

બનાર મેકડેનના બ્યાયામના
હિસાબને પરિણામે એનો પહેલો પુત્ર
જે વસ્ત્રોમાં ચતા પહેલા જ અતિ-
બ્યાયામથી મરી ગયો, એ એક
જાણીતી હકીકત છે. બ્યાયામની
અતિશયતાથી ક્ષય થવાના દાખલાઓ
તો ઠેર ઠેર જોવાના મળે છે.
આપણા દેશમાં રોગનિવારણ અને
આરોગ્યસંવર્ધનનું કાર્ય અખાડા-
ઓના પ્રચારથી નહિ થાય, પણ
નિસર્ગોપચારના પ્રચારથી થશે.

પહેલાની અને તેમજોપથી એ
બંને એક જ શાસ્ત્ર છે એ જામ
પહેલામાં પહેલી તકે ભાંગેલા પડશે.
આ જામને લઈને જ આજે અનેક
પહેલાનો નિસર્ગોપચારને નામે ચરી
ખાય છે મેં કેટલાક ભયંકરમાં ભયં-
કર જીંદગી પહેલાનોમાં જ જોવા છે.

નિસર્ગોપચારકની પરીક્ષા એનાં
જાડા શરીરથી ના થતી જોઈએ,
પણ એની ઝીણી જુદીથી થવી જોઈએ.

*

“નિસર્ગોપચાર” ત્રીજું બ્રહ્મ સ્વરૂપ
છે, “આયુર્વેદિક તેમજોપથી.”

આયુર્વેદ એ આપણા દેહનું
પુરાતન વેદકાન્ત છે. એની પાછળ
હજારો વર્ષોની પરંપરા છે. લાખો
ગામડાં પોતાની વેદકીય જરૂરિયાતો
માટે આયુર્વેદ ઉપર આધાર રાખે
છે. કશોડા દિંદુઓ એના તરફ
પૂજ્યભાવ અને અહોભાવથી જુએ છે.

આયુર્વેદમાં માનનારા વેદો બે
પ્રકારના છે. આયુર્વેદ સંપૂર્ણ છે
એમ માનનારા અને આયુર્વેદ અપૂર્ણ
છે એમ માનનારા.

જે વેદો આયુર્વેદને સંપૂર્ણ માને
છે તેઓ એમ કહે છે કે આપણું
તમામ પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્ય
અપોરૂપ છે. ત્રિકાળદર્શી સ્વમિનિ-
ઓએ જનકયાજી અથેઈશ્વરી પ્રેરણા
હેળ આ સમજી લખાણ કયું છે
એટલે એમાંથી એક અક્ષર પણ
આપીપાછો થઈ શકે નહિ.

પહેલા પ્રકારના વેદોના આવા
વિચારો હોવાથી તેઓ આયુર્વેદની
નિષ્ઠાપૂર્વક એકપાસના કરી રહ્યા છે.

આ લોકોના વિચારો સાથે
આપણે ગમે એટલો મતભેદ હોય,
તોપણ એમની પ્રમાણિકતા મિતે સંકો.
ઉઠાવવાનું કાઠ કારણ નથી.

આયુર્વેદને અપૂર્ણ માનનારા
વેદોમાં પણ બે પ્રકાર છે. પહેલા
પ્રકારના વેદો પ્રમાણિકતાપૂર્વક એક-
સર કરે છે કે પ્રાચીન જમાનામાં
હિંદુઓએ બીજાં અનેક ક્ષેત્રોની પેટે
વેદકના ક્ષેત્રમાં અદ્યુત પ્રગતિ કરી
હતી, પણ પાછળથી આયુર્વેદમાં
કંઈ જ સંશોધન થયું નથી, એટલે
જ્યાં જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં ત્યાં
જુના સિદ્ધાંતો, સાધનો અને માર-
વારોને પડનાં મૂંઝી નવાં તત્ત્વો મદજુ
દવામાં કંઈ જ વાધો, દોષ કે,
પાપ નથી.

આમ કહીને એ લોકો
એવેરથીના અનેક તત્ત્વો છડેલો
અપનાવી રહ્યા છે.

આ લોકો સાથે પણ નિસર્ગો-
પચારકોને ઝાઝું કહેવાનું નથી.

પણ આયુર્વેદને અપૂર્ણ માનનારા
વેદોના જે બીજે વર્ગ છે, તેઓ
દરેક પદનિર્માણી સ્પર્શરો તરફાવે છે

અને એ બધી આયુર્વેદને નામે ચલાવી રહ્યા છે ।

આને અનેક વૈદ્યો એતા છે કે જેમને પોતાની ખતને વેદ કહેવાડવતાં શરમ આવે છે । એટલે તેઓ પોતાની ખતને ડોક્ટર કહેવાડે છે, પણ શાના ડોક્ટર ? એવોપંથીના ડોક્ટર થવાનું કામ તો બહુ અપકુંડું છે, એટલે ભોડી બામણીના ખેતર જેવા નિસર્ગોપચારના નંધણિયાતા ક્ષેત્રમાં તેઓ ધૂરપા છે, અને પોતાને નેચરોપંથી કે હોમિયોપંથીના ડોક્ટર કહેવાડે છે.

નેચરોપંથીના ડોક્ટર તરિક પોતાની ખતને ઓળખાવીને તેઓ જે નિમર્ગોપચારની એકાપાસના કરતા હોય તો બહુ સાડું, પણ ઉશ્કેટપણે તેઓ નિસર્ગોપચારનો નાશ કરી રહ્યા છે. 'નિસર્ગોપચાર'ના રૂપાળા દામ હેઠળ તેઓ ધુરંત્રા, માસિકા અને લેખા બહાર પાડે છે, જેમાં તેઓ નિસર્ગોપચારની આડકતરી નિંદા કરીને આયુર્વેદ અને એવોપંથીનો પ્રચાર કરી રહ્યા છે.

તેઓ પ્રખ્યાત એમ ભરમાવે છે કે અમે નિસર્ગોપચારના પારખતા છીએ, એને વિષે અમે બહુ વાચી શીખી ચૂક્યા છીએ, અને અમને એ ખાતરી થઈ છે કે નિમર્ગોપચારમાં કંઈ જ માલ નથી. આયુર્વેદ જેવા મહાન શાસ્ત્રનું નિસર્ગોપચાર એ એક માત્રની અંગ છે. પશ્ચિમની પ્રભાવેએ આવા ક્ષુદ્ર શાસ્ત્રને મોટું સ્વરૂપ આપીને એક ધર્મિય ચલાવ્યું છે.

આ પ્રકારના ભ્રમ પ્રચારના કેવળ દંદાઓ જ બોલ નથી બનતા પણ ડોક્ટરો પણ બોલ અને છે. થોડા વખત ઉપર મને એમ. બી સી. એસ.ની

ઉપાધિ ધરાવતા એક ડોક્ટર મળેલા, એમણે મને કહેલું કે હું એવોપંથી ઉપરાંત થીજ પદ્ધતિઓનો પણ પ્રશ્ન દિનથી અભ્યાસ કરું છું. દરેક પદ્ધતિમાં કંઈ ને કંઈ સાડું તત્ત્વ છે, પણ નિસર્ગોપચાર એ તો આયુર્વેદનું એક ઉપાંગ જ છે. જે બધાજ આપ્યો કે : 'નિસર્ગોપચારનું શુદ્ધ સાદિત્ત્વ કોઈ તમારા હાથમાં આવ્યું લાગતું નથી, તમે કોઈ લેભાગ વેદના લખાણથી બીધે રતે હારવાઈ ગયા હાશે છે."

અને ખરેખર વેદકના દરેક ગળીર અભ્યાસીને નિસર્ગોપચાર એ આયુર્વેદની એક શાખા છે 'એવો દાવો હારવાસ્પદ લાગના વિના નહિ રહે.

આયુર્વેદ અને નિસર્ગોપચાર એ બન્ને શાસ્ત્રો વચ્ચે સામ્ય કરતા વૈજમ વધારે છે.

આયુર્વેદ હિંદુસ્તાનમાં જન્મેલુ પ્રાચીન શાસ્ત્ર છે નિસર્ગોપચાર એ જર્મની અને અમેરિકામાં જન્મેલુ અર્ચાચીન શાસ્ત્ર છે. આયુર્વેદમાં લેખક જેમ લુનો તેમ તેનું મદત્ત વિશેષ ગણાય છે. નિસર્ગોપચારમાં લેખક જેમ નવા તેમ તેનું મદત્ત વિશેષ મનાય છે. આયુર્વેદનું વિજ્ઞાન પ્રાચીન તત્ત્વાળ ઉપર રચાય છે નિમર્ગોપચારનું વિજ્ઞાન અર્ચાચીન સંશોધનો પર આધાર રાખે છે. એકનો પાયો વિદ્યોપવાદ છે, બીજાને બીજાનો પાયો રાગોની એકતાનો સિદ્ધાંત છે, આયુર્વેદમાં ઔષધોપચાર ઉપર ધ્યાન આધાર છે. નિસર્ગોપચારમાં રહેણી-કરણીની કૃત્તિ ઉપર ધ્યાન આધાર છે. આયુર્વેદમાં માનવ મણે શ્રદ્ધાની, બીજાને નિસર્ગોપચારમાં માનવ મણે શુદ્ધિની જરૂર રહે છે.

સર્વજન વૈદ્યો લાયે એવો દાવો કરતા હોય કે આયુર્વેદમાં નિસર્ગોપચાર સમાઈ જાય છે. નિમર્ગોપચારમાં એ દાવો મંજૂર કરના નથી, તેમજ નિમર્ગોપચારમાં આયુર્વેદ સમાઈ જાય છે, એમ પણ કહેતા નથી.

તેઓ તો એમ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે નિસર્ગોપચારમાં આયુર્વેદને સ્થાન નથી. નિસર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ આયુર્વેદનો ૯૦ ટકા ઉપરાંત ભાગ અતિ પ્રાચીન (out of state) થઈ ગયો હોવાથી એ લાગ ત્યાજ્ય કરે છે. આયુર્વેદ એ આપણા પૂર્વજોનો પુરુષાર્થ હોવાથી એને પ્રત્ય-ભારપૂર્વક પુરાતત્ત્વના સંબંધધાનમાં સાચવીને રૂપી રા. અર્ચાચીન વૈદ્યોજ પ્રજોનો ઉકેલ એ પ્રાચીન શાસ્ત્રથી નહિ આવી શકે.

નિમર્ગોપચાર અને આયુર્વેદ એ બન્ને ભૂર્ગા ભૂર્ગા સ્વતંત્ર શાસ્ત્રો છે. બન્નેના સિદ્ધાંતો, સાધનો અને સાર-વારોની તેમજ પરિણામોની ચીત ચિત્તે તુલના કરી તમારો નિર્ણય બાધી.

સમજણ મિત્રાજ બન્નેનો શંભુ એજા કરવાથી માનસિક અંધાધૂંધી, શારીરિક રોગાદિ અને આર્થિક ખાળાખરાબી એ જ પરિણામ આપી શકે.

નિમર્ગોપચારનું એવું બહુ સ્વરૂપ છે 'એવોપેથિક નેચરોપંથી'. આ દેશના કેટલાક સ્વપંચસિકા અને પરદેશી ઉપાધિઓવાળા નિમર્ગોપચારકો આ પ્રકારની નેચરોપંથી અમલમાં મૂખી રચા છે એ લોકો

કેલોગની નકલ કરે છે, અને કેટલીક જગ્યાએ તો એમણે કેલોગની પદ્ધતિને પણ અતિશય ખગાડી મૂકી છે.

હવે વાત એ છે કે કેલોગ મૂળે તો નિસર્ગોપચારક જ નથી, પણ નિસર્ગોપચારનો ઉધાડો શત્રુ છે. એ અત્યંત પ્રગતિશીલ એલોપેથ છે, અને એની પદ્ધતિ ઘણી જગ્યાએ નિસર્ગોપચારને મળતી છે, એ વાન સાવ સાચી, પણ કેલોગ એ નિસર્ગોપચારનો આચાર્ય છે, એમ કહી શકાય નહિ.

આપણા દેશના કેલોગશિષ્યો સુર કરતાં એક ડમ્પુ આગળ વધ્યા, અને દવાઓ બાદ કરતાં આઠગીની બંધી એલોપેથી અપનાવી લીધી! તેઓ પોતાના દાંડીઓને રસીઓના, યુક્તિઓના અને લીવરના ઇન્જેક્શનો આપે છે અને કહે છે કે ઇન્જેક્શનો મારફતે આહારતત્ત્વો આપવામાં કદીજ હરકત નથી! સજ્જનીને પણ એમણે અપ નાવી અને રોગની એલેપેથિક કારણ મીમાંસા પણ સ્વીકારી લીધી.

આપણા દેશના એક જાણીતા એલોપેથિક નેચરોપથ પાસે એક દેશનેતા સારવાર લેતા હતા. એ સંધીવાથી પીડાતા હતા એટલે એમના ચિકિત્સકે એમના તમામ નીરોગી દાંત પડવી નાખ્યા! સારવાર પૂરી થઈ, તેઓ નીરોગી થઈ ગયા છે એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું. ત્યારબાદ ચાર મહિના પછી એમનું અવસાન થયું.

જાણકાર માણસો નિસર્ગોપચારને નિંદવા લાગ્યા પણ મારા જેવાને પ્રશ્ન એ થાય છે કે એ દેશનેતાનું અવસાન એલોપેથીથી થયું કે નિસર્ગોપચારથી? સંધીવાથી પીડાના માણુમના સાગ્ર દાંત તોડી નાખવાની શુનાહિત મસાદ

કદાઈ પણ જવાબદાર નિસર્ગોપચારકે આજમુખી આપી નથી.

આપણા દેશના એલોપેથિક નેચરોપેથીના આચાર્યો નિસર્ગોપચારની પદ્ધતિ પોતાનું સતત જ વ્યક્તિત્વ શુભાચીને એલોપેથીની મુલામતી કેવી રીતે થાય એ દિશામાં પોતાનો તમામ પુરુષાર્થ ખર્ચી રહ્યા છે.

પોંચેમો ગોરાળો છે 'યોગિક નેચરોપથી. છેલ્લી એક પેઢી થયાં આ દેશમાં હંધોગનો પુનરુદ્ધાર થયો છે. એવરતુ આવશ્યક હતી. એનાથી પ્રભુને લાભ થયો છે. એલોપેથી કે આયુર્વેદ કરતાં હંધોગ અને નિસર્ગોપચાર વચ્ચે ધણું જ સામ્ય છે આસન, પ્રાણાયામ, નેતી, ધોતી, બસ્તી, તાટક વગેરે ક્રિયાઓને મળતી ક્રિયાઓ નિસર્ગોપચારમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

પણ એટલા ઉપરથી હંધોગ અને નિસર્ગોપચાર એ બંને એક જ પદ્ધતિ છે એમ ન કહી શકાય. બંને વચ્ચે ઘણા મૌલિક તફાવતો છે. હંધોગનું ધ્યેય ગોઠા છે. નિસર્ગોપચારનું ધ્યેય શારીરિક સ્વાસ્થ્ય અને અને માનસિક સમતા છે હંધોગથી જેવી અટ્ટ સિદ્ધિઓ મળી શકે છે, તેવી નિસર્ગોપચારથી મળી શકતી નથી. નિસર્ગોપચાર આચરવાથી માણુસ દિસો અને આઠવાડિમાં સુધી જમીનમાં દટાઈ શકતો નથી તેમજ એવી દટાવાની જરૂર પણ નિસર્ગોપચારકોને જણાતી નથી.

બીજી બાજુ નિસર્ગોપચારનિદાન અને ચિકિત્સના ક્ષેત્રમાં જે કેટલીક અદ્ભુત સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી છે, તેને વિશે જેમ આયુર્વેદના ગ્રંથોમાં

એક પણ અક્ષર લખેલો નથી, તેમ હંધોગના પુસ્તકોમાં પણ એક પણ અક્ષર જણાતો નથી. નિસર્ગોપચારનું ચિકિત્સાસાત્ત્વ યોગિક ચિકિત્સા કરતાં હિંમી ભૂમિકા ઉપર છે, અને એની દૃષ્ટિએ શરીરશુદ્ધિના કેટલાક યોગિક પ્રયોગો વધુ પડતા જાડખરા છે.

દટ્ટીકત આવી હોવા છતાં, ઘણા ગોશીરાજો આ બંને પદ્ધતિઓનો સમજણ વિના શંભુમેળો કરી રહ્યા છે. ને કે આ શંભુમેળો આયુર્વેદિક કે એલોપેથિક નેચરોપેથી જેવો ભયંકર નથી એમ મારે કબ્જ કરવું નોએ.

આ પદ્ધતિના કેટલાક પ્રતિનિધિઓ ઘણી વખત એવા દાવાઓ કરે છે કે જે શાસ્ત્રીય માનસ ધરાવનાર કદાઈ પણ વ્યક્તિ લાગ્યે જ સ્વીકારે. દા. ત. ઘોષ સમય ઉપર એક યોગી મહારાજો લેખ લખ્યો હતો. જેમાં એમણે જણાવ્યું હતું કે યોગિક આસનોથી સંતતિનિપમન થઈ શકે છે.

સંતતિનિપમન બ્યાજળી છે કે ગેરબ્યાજળી એ એક અલગ પ્રશ્ન છે. પણ જેલોકો સંતતિનિપમનનો ઉપદેશ કરતા હોય એમની એટલી તો ફરજ છે જ કે એમણે પ્રજ્ઞ આગળ વિશ્વાસપાત્ર સાધનો મૂક્યાં, અને અત્યંત લોકોને જોધે રસતે ન દોરવા. હવે ખાવાની દવાઓથી સંતતિનિપમન કરવા વિશે તો વેલોતો' જેવો વાદિવાત દાવો છે તેવો ન વાદિવાત દાવો આમનોથી સંતતિ નિપમન કરવાનો આ ગોશીરાજનો છે. એમાંનો એક પણ દાવો વિજ્ઞાનની કસોટી ઉપર ધરીમર પણ ટપી શકે તેમ નથી.

નિર્મર્ગોપચારનું છું વિદ્યુત સ્વરૂપ છે “વિદ્યારસી નેયરોપથી,” આપણા દેશમાં જે ક્ષનિક લોહાં ઓછવતે અંશે નિસર્ગોપચાર તરફ વળ્યા છે, એમાંના ઘણા લોકોએ નિસર્ગોપચારના મુખ્યમુખ્ય લાભને સ્વીકારી કષ્ટકારક લાભને તિસાંગલિ આપી છે. મસાજ, જલોપચાર અને વિદ્યુતોપચાર જેવા નિર્મર્ગોપચારના અંગે સ્વીકારી એમણે કસરત, આહારશુદ્ધિ, વ્યસનત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય અને નિપમિત જીવનને ઠાકરે ઉઠાવ્યાં છે. એ લોકો એમ સમજે છે કે પેસાના જોરથી કુદરતને પણ શુભામ બનાવી શકાય છે, પણ આ એક મોઢાએ ભ્રમ છે. પોતાના નિપમોના લગ્નને બદલે લીધા સિવાય કુદરત કદી રહેતી નથી, અને જાતમહેનત સિવાય કેવળ પેસાના જોરથી આરોગ્ય મેળવી શકાતું નથી.

દરેક સંસ્કૃતિના પતનકાળે વૈદક રોગનિવારણનો પવિત્ર ધર્મો મટીને રચુલ વાસનાઓની તૃપ્તિનું બ્રહ્મ હથિયાર બન્યું છે. આયુર્વેદ અને યુનાની વૈદકતા વાહકરણ ક્ષિણને અને રોગમનોના સ્નાનગૃહો અને વમનગૃહો વૈદકની વિકૃતિનાં જાણીતા દાખલાઓ છે, શરીરશુદ્ધિ અને રોગનિવારણ માટે રોમનોએ સ્થાપેલાં સ્નાનગૃહો પાછળથી રોમના પતનકાળે વિલાસ અને બહિષ્કારનાં બ્રહ્મ ધાર્મિક બન્યાં હતાં.

આ વિના નિસર્ગોપચારનાં બીજાં પણ કેટલાંક અષ્ટ સ્વરૂપો છે, પણ આપણે તે મુખ્યમુખ્ય સ્વરૂપો ઉપર ઊડતી નજર નાખી લીધી છે.

સ્વાભાવિક રીતે જ કેટલાક વાયકો પ્રશ્ન કરશે કે તો તમે સાચો નિસર્ગોપચાર કેને કહેશો? એ પ્રશ્નનો

જવાબ આટલા ટૂંકા લેખમાં આપવાનું બની શકશે નહિ. નિસર્ગોપચારને સાચી રીતે સમજ્યા માટે વાયકોએ જર્મન અને અમેરિકન સંપ્રદાયના નિસર્ગોપચારકોનાં લખાણોનો જીડો અને સતત અધ્યાસ કરવો જોઈએ તેમ જ આ બંને સંપ્રદાયોના સમન્વય કરવાનાં સફળ પ્રયત્નોનો પણ અધ્યાસ કરવો જોઈએ.

નિસર્ગોપચાર એ એક રોગનિવારણની અદ્ભુત કલા છે અને ક્ષણી સાચી સાધના હમેશાં અતિશય કાળુ હોય છે.

જાડધરી નેયરોપથીના પ્રચારકો એમ માને છે કે દવાઓ અને વાહકપનો ત્યાગ કર્યાં એટલે આપણા મોડા પાર, પણ આ એક મંબીર ભૂલ છે. નિસર્ગોપચારનાં હથિયારો જે અરેષ્ઠ વપરાય તો તેઓ રોગદાંતિને બદલે રોગદાંતિનું કામ કરે છે. કસરતનો અભાવ અને અતિરેક, પોષણની ન્યૂનતા અને ખાઉપીપણું, અશુદ્ધિ અને અતિશુદ્ધિ, શરીરની અતિ મંબાળ અને અતિ બેદરકારી આ સમગ્રો દુર્લો રોગને જન્મ આપે છે. આરોગ્ય તો સુનણુંદ્ર મધ્યમમાર્ગમાં છે. અતિશયતાઓ અને અતિરોગો ત્યાગ કરી સ્વાસ્થ્યતા સુવર્ણમય મધ્યમ માર્ગ ઉપર ચાલવાનું કામ, અપરંપર હોય તો પણ ઉપકારક અને આવશ્યક છે.

એ જ રીતે ખૂબ ખાનું, શરીર ખૂબ વધારતું, ખૂબ જીવતું, બૌદ્ધિક બ્રહ્મચર્ય પાળતું અને કામ, ક્રોધ, મૂળ વધારવા એ નિસર્ગોપચાર નથી, બીજું એ તે હોય.

નિસર્ગોપચારને, એલોપથી, હોમિયોપથી, આયુર્વેદ, યુનાની કે ચીન

સાથે કાંઈ બાપે માર્યાં વેર નથી. પણ આ પદ્ધતિઓનાં જે જે તરફો નિસર્ગોપચારનાં મૂળતત્ત્વો સાથે સંતુલ્ય થઈ શકે, તે જ તરફો ચાલુ કરી શકાય. બીજી તો કાંઈ પણ એ પદ્ધતિઓનો સમગ્રજીવ વિના શંભુમેષ કરવાથી બંને પદ્ધતિઓ બગડે છે, દાકતરનું મગજ બગડે છે અને દર દીનું શરીર, ધન અને ભરિમ બગડે છે.

અને નિસર્ગોપચાર જેવા પવિત્ર ઉપચારનો વિલાસ માટે ઉપરોચ કરવો એ તો વિદ્વાનો બહિષ્કાર છે. આવો બહિષ્કાર આવરનાર દાકતર અને દરદી બન્નેનું અંતે તો પતન જ છે.

આ લેખ વાંચી સંપાદક સાહેબે દીકા કરી કે “નિર્મર્ગોપચારમાં લોકો હજી ધીમેધીમે માનતા થાય છે ત્યાં આવા લેખો લખવાથી લોકોની અશ્વા દૂરી તો નહિ પડે?”

મેં કહ્યું: ‘ના. હું નિર્મર્ગોપચારનો પરમ ભક્ત છું. એટલા માટે જ મેં નિસર્ગોપચારને નામે ચાલનાં ધર્મિજો, અને પોતાને નિસર્ગોપચારકોને નામે ઝાળખાવતા લેકાણાં જાંવેદો સામે લોકોને ચેતવવા આ લાલમતી ધરી છે. સાચા નિસર્ગોપચારને આનાથી આંચ આવવાની નથી.

આપણા દેશમાં નિસર્ગોપચાર રૂપી બાળકના દેહમાં ધણું વિજનીય દ્રવ્ય ભરાઈ ગયું છે. એને કાદવા માટે એક આરોગ્યકાંતિની (healthful) લાંકાંડ) જરૂર છે આ પ્રયત્નને વાંચકો એવી આરોગ્યકાંતિ કે જે બુદ્ધિ, આત્મિક અને આરોગ્યકાંતિઓથી નિર્મર્ગોપચાર શુદ્ધ અને સરકા થઈ નવે અવતરે આવશે એ નિર્ધાર છે.

જીવન અને કવન

લે. માતવેન્દ્ર

મિત્ર,

તને શું લખું? લાંબા સમયે ખંવા માટે કલમ હાથમાં લીધી છે. તારા આદર્શો જે કાલેજીવન દરમ્યાન હતા તે આજે પણ કાયમ છે. મેં અંતુજ આજે પુનઃ તારી આગળ રજૂ કરું છું.

મારે જીવનનો આનંદ પ્રાપ્ત કરવો છે. જીવન એના સંપૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપમાં મારે ભોગવવું છે. મારે સંસ્કારી અને લઘ્વપ્રતિષ્ઠા માનવી બનવું છે. મારે એવું ચોક્કસ, પ્રખર અને નિશ્ચયી વ્યક્તિત્વ પ્રાપ્ત કરવું છે. જે એની મજિલ ગણે છે, તે ત્યાં પહોંચ્યાના કૃતનિશ્ચયી અને છે અને ત્યાં સફળતાપૂર્વક પહોંચે છે. સવારે વહેવા ઊઠી, આખો દિવસ ખરાબર જીવી શકે સત્તા સમયે સંતોષપૂર્વક પથારીમાં પડી શકું-એવું મારે કરવું છે. જ્યારે કામ કરેતો હોઉં ત્યારે સખત કામ કરવું છે. રમતો હોઉં ત્યારે રમત સિવાય મારે બીજું ચિત્ત રાખવું નથી. એક જ ફાલે એક જ વસ્તુમાં મારું ધ્યાન એકાગ્ર થાય, મારી તમામ નિરીક્ષણ શક્તિ એમાં પરોવાય એવી શક્તિ મારે પ્રાપ્ત કરવી છે. મારે સહિષ્ણુ થવું છે. મારે આદર્શ નાગરિક બનવું છે. વિવિધ ધર્મામા પડેલી મોટી વ્યક્તિઓ મીસમલીક, વિમા એજન્ટ, એકર પ્રોટેસ્ટર, કારખાનાના માલીક આસર-સાથે મારે પરિચય સાધવો છે. મારે સુસ્ત દેખાવડી હાકરીઓ સાથે ઝોળખાણ કરવી છે. એમના કાર્યક્રમોમાં મને સદાય આમંત્રણ

મળે એવી પ્રતિષ્ઠા સમાજમાં પ્રાપ્ત કરવી છે. લાગણીના સંઘર્ષમાં ચિત્ત સ્થિર રહી શકે એવી વ્યવહારુ બુદ્ધિ મારે મેળવવી છે. મારે કાયં સમ્પાદન ભળવવી છે. પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર નીડસ્તાપૂર્વક સત્યનું ઉચ્ચારણ કરવું છે નવી વાતો સફળતાપૂર્વક અને સત્વર શીખી શકાય એવું બિનંગત દૃષ્ટિબિંદુ મારે ખીલવવું છે. જગતની નાનામાં નાની રમતથી માંડીને મોટી લાખાઓ ટીખવામાં મને ખૂબ જ રસ છે. લઘ્યુક્ત અને અને કોષ વચિત હોવા છતાં લાગણીથી સભર એવું સમભાવયુક્ત આવરણ માટે કરવું છે. લોક સાધના વ્યવહારમાં સાદી રીતે સફળતાપૂર્વક હું કારણાર કરી શકું એવી દક્ષતા મારે મેળવવી છે મારે પસંદગીઓ કેળવવી છે. તો ચોક્કસ પૂર્વઘોષથી વ વિમુખ રહેવા માણ છું કલા, સાહિત્ય, સંગીતનો રસ મારે ખીલવવો છે. મારે વિવેચક બનવું છે. જનત માટે સાચી ખિરાદરી કેળવવી છે. એને મદદ કરવાની ઇચ્છા મારા દિલમાં સતત રમ્યા જ કરે છે. મારે પ્રજ્ઞિત-શીથ વ્યક્તિત્વ જીવન જીવવું છે. એવું જીવન કે જેમાંથી, સિંકેર, ચર્ચા, વાલચંદ હીરાચંદ, ચાર્લ્સ એપ્લીન વગેરે મહાપુરુષો વિધિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા જીવે છે.

આવું જીવન જીવતા નેટથી મારામાં યોગ્યતા છે ખરી? આવા જીવન માટે બે લક્ષણો આવશ્યક છે-અખૂટ શક્તિ, અને એકર બુદ્ધિ. બાકીના લક્ષણો તો તાલીમ કે સંસ્કાર દ્વારા મેળવી શકાય છે. મારા વિરોધી

કૌટુંબિક વાતાવરણને લીધે જે સંસ્કાર મારા જીવન પર પડ્યા છે, તેમાંના કેટલા હું ટાળી શકું અને આવશ્યક શક્તિ કેટલે અંશે પ્રાપ્ત કરી શકું એ જ એક પ્રશ્ન છે. પાર્શ્વિક જગતમાં રહીને હું મારો આદર્શ કેટલે અંશે સિદ્ધ કરી શકીશ, એ આ પ્રશ્નના જવાબ ઉપર જ આધાર રાખે છે.

સુનંદના રામેશ.

શ્રી. મનમથરાય,

ધીમંતની સૂચનાથી આ નાનકડો પત્ર તમને લખવા પ્રેરાયો છું. તમે માનસશાસ્ત્રી છો એટલે મારી હકીકત તુરત જ સમજ શકશો. અને ઉપયોગી સૂચનો કરી શકશો.

મારા વિપરિત કૌટુંબિક સંજોગોએ મારો અદભૂત સાવ અનિચર બનાવી દીધો છે. મારી જીવનશક્તિ એવી ખુધવણેલી રહે છે કે એ જમે તે માગે-ધડીમાં મારા અનુકૂળ તો ધડીમાં મારા પ્રતિકૂળ મારે વહેવા માંડે છે. જીવન સાથે અનુકૂળ થવાના, સંવાદ સાધવાના મારા તથામ પ્રયત્નો આ કારણે લૂના બની ગયા છે. મારી જીવન ક્રિયામાં વ આવી જ અસ્થિરતા છે. મારા શરીર સંબંધો જરામ સમતોલતા સાચવી શકતા નથી. હું સિરુ છું, અભિમાની અને લોભી છું; જીવનના અન્ય સંબંધો જરામ ભળવી શકતા નથી. સંજોગો અનુકૂળ હોય ત્યારે વ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ હું આનંદ બ્યક્ત કરી શકતો નથી. મારી લાગણી સાવ સુધી બની ગઈ છે. આત્મવિશ્વાસના અભાવે

સાથ અકુદરતી અસંતોષકારક જીવનમાં હું વિઠાઈ ગયો છું. મારી દૃષ્ટિ સન્મુખ જીવનની શક્યતાઓ પડી છે. એ પાંગરે, ફળાંતી અને એવી શક્તિ પણ એનામાં પડી છે છતાં અત્યારે તો સામાન્યતા, વ્યથા, નિરાશા, નિષ્-ળતાના અવગામો જ એ દંકાયેલું રહે છે. એ સૂર્યપ્રકાશ નાણું કદી પામી શકશે જ નહિ.

મારા મનરથો વિશે તો ધીમતે તમને વાત કરી હશે એટલે એ વિશે વધારે લખતો નથી.

કાંઈક જળાબની આશા રાખું ને!
સુનંદના નમસ્તે

વાસંતી,

તને ક્યા શબ્દોમાં સંબોધું ? મિથે ! તારા સંસ્કૃત-સ્પર્શ જ મારામાં કેવા નૂતન પ્રેમ સંચરવા માંડ્યો છે ! હું મને વ્હાય છે એવી પ્રતીતિ દિલે ચાપ છે. અને પ્રેમના આનંદની જે ઉત્કંઠા તારા દીઠમાં તરવરે છે, એનો અંશ મને પણ શા માટે ન આપે ? મને યત્ન પ્રેમોલાસનો ભેગતા ખલાવ. આ દિવ્ય લાગણીનો માત્ર પરિચય જ કરાવી સંતોષ ન માનીશ પણ જગતમાં મારા સિવાય તારે માટે અન્ય કોઈ નથી. માડું મૂલ્ય તારા માટે સૌથી વિશેષ છે. એવી પ્રતીતિ અંતરમાં કરી શકું એવું પણ કરજે. હું ત્યારે તારી પાસે હોતો નથી ત્યારે મારો અલ્લાન તને સાલે છે, તું મારી સતત અંખના કરે છે, માડું નામ રટવા કરે છે, મારા પર તારો અધિક પ્રેમ છે. એવી લાગણી પરામર્શ કરાવ. તારા પ્રેમની ઉત્કંઠાનું એવું દર્શન કરાવ કે હું જ્યાં જઈ ત્યાં મારા હૃદયમાં અપૂર્વ, દિવ્ય પ્રેમ ગીત

સદાય ગૂંબ્યા કરે-તારા જીવનનો સાથી મહાન અને ભય આનંદ મારા હાથમાં રમી છે એવા જાનનો આનંદ મારા હૃદયપટ સદાય ઘીજ્યા કરે. મારા જીવનમાં ખીજનું પુષ્પ સમાયેલું છે માટે જ જીવન હવે જીવવા ચોખ્ખું બન્યું છે, એવું ભાન મને કરાવ. તું જે સાચોસાચ આત્મ કરી-અને તારા હૃદયની લાગણી વિશે તો જરાએ શંકા રહી નથી, તો મને જીવનનું સર્વોચ્ચ સુખ-દિવ્ય અને ઉન્નત-પ્રથમવાર જ પ્રાપ્ત થશે. મારે માટે જીવનનો અગ્ર-હોદ્દય ત્યારે જ પ્રગટ થશે. અને તું ઇન્કાર કરશે તો એ અધેશ્વરની હં કરવા પણ કરી શકતો નથી.

તારો મુનંદ

ધીમંત,

સુનંદના વ્યક્તિત્વ વિશે મારો જે ખ્યાલ છે તે એના સ્વભાવ અને એના પૃથક્કરણ પરથી વધારે સ્પષ્ટ થશે. એના સ્વભાવના ચોક્કસ નમૂના આપ. (૧) નાનો હતો ત્યારે જે નિરાશો જતો હતો એના વિચારો મેદાનમાં હું ઘૂમતો હતો. મારા લાઈ મોટર ચલાવતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મને એણે મોટરમાં બેસાડવાની ના પાડી. મને ખૂબ ગુસ્સો આવ્યો. (૨) મારા પિતાએ આપઘાત કર્યો (૩) જંગલી પાડાઓ આમતેમ ફોડતા હતા... એક આપણને ગોળા મારી પણ એ મરી ન ગયો. (૪) મારી બહેન સાથે હું નોકરી કરતો હતો. એ મને દુઃખ આપતી હતી. મારા પર વારંવાર હુકમ ચલાવતી હતી. અમને જે પેમા મળતા તે એ એકલી જ લઈ લેતી. (૫) એક છોકરી સાથે હું રમતો હતો. સ્વપ્ન આશન ચાલતાં મેં જોયું તો એ મારી બહેન જ હતી. મેં એને

સુંબન કર્યું. મને એમાં ખૂબ રસ પડ્યો. જે કે મારી લાગણી જરાએ ઉત્કેરાઈ નહોતી

(૬) મરીવાઈના કારણે મોહને આપઘાત કર્યો. મેં એને મહાનમાં અને લાંબી પછી અદસ્ય થતાં જોયો. એકાએક મને લાગ્યું કે એનો શો વિચાર હશે. ખીજ જ શણે મેં એ મહાનના છાપરા નીચે હોકાને એકત્ર થતા જોયા. (૭) મેં પડોશના છોકરા વસંતરાવને હથેલા સામે રમતા અને કસાક ખપાડવામાં ખીજા ફોડતાં જોયો. એના હાથને તુકશાન થશે એવો મને ભય લાગ્યો. કોઈ અભિપ્રાય રાત સર એવું મૂલ્ય થાય છે. અને માળાપ એના મૂલ્ય પર શોક કરે છે. ખીજ દાકતરો સાથે હું એની સ્થાનપાત્રમાં જઈ છું. અને એમની સાથે મૂલ્યનું કારણ શોધવા પ્રયત્ન કરું છું..... હું થીર સંબંધ ઉપરના માતાની દેખરેખ અને અંકુશથી છૂટા રહેવાનો નિશ્ચય કરું છું. મારી બહેન પણ એમ જ નક્કી કરે છે. અમે બંને બદાર સાથે જઈએ છીએ. કારણ કે અમારે શારીરિક સંબંધ કરવો છે.

આ એના સ્વભાવના ચોક્કસ ઉદાહરણ છે. આનું પૃથક્કરણ કરીએ. સુનંદને એના લાઈ તરફ દર્શાવે છે. એ ગુસ્સે ભરાય છે. ખીજ રવખમા એના પિતા તરફના દુરમનભાવ ફોડાય છે. પિતા તરફ આવેલ દેવ એને અચુક ઇચ્છાઓ પિતાને મારી નાંખવાની પૂરી કરવા તરફ સ્વપ્ન સકાવમૂળ ચાપ છે. નીચ સ્વભાવમાં જે જંગલી પાડાઓ આવે છે એ એની જંગલી, પ્રાથમિક ત્રિસંચાલ મુશ્કેલ છે. એને ગોળા મારવાની

ધાતમાં એની સુનદિત અને આપધાત કરવાની કૃત્તિનું પ્રતિબિંબ પડે છે. એવા સ્વપ્નામાં એ જાણે એવી રીતે વર્તે છે કે એની બહેન એને લૂંટી રહી છે. આમાં સ્ત્રી તો લય વ્યક્ત થાય છે પાંચમુ સ્વપ્નું બહેનશ્રીનો સરસ દાખલો છે એની લાગણીઓ કેમ સુટી થઈ છે, કે એ કેમ કરી જ ઉશ્કેરાટ અનુભવી શકતો નથી એનું કારણ સમજી શકાય છે. એ અશુક લાગણીઓનું દમન કરે છે. અને આ દમન પછી સામાન્ય લાગણીઓના દમનમાં રૂપાતર પામે છે. અને એ ઉદાસીનતામાં પરિણમે છે. છેડું અને સાતમુ સ્વપ્ન એની નિરાશા તથા આપધાતના કારણોનો ખ્યાલ આપે છે મોહન સુનંદની બહેન સાથે પરણવાનો હતો. આજથી છ વર્ષ પહેલાં પછુ એની ગરીબાઈના કારણે સુનંદના ઘેરથી અધાએ ના પાડી. એની ગરીબાઈ સુનંદની ઉદાસીનતાના પ્રતિક રૂપે છે. અને સુનંદ પોતે જ મોહન છે: આ સ્વપ્ના પરથી આપણે એમ કહી શકીએ કે એની હન્સી ઈચ્છાઓ એની બહેન તરફ વળેલી છે. આ પરિસ્થિતિ નિરાશાજનક છે. આ બહેન પ્રથિ

એની તમામ લાગણીઓ પર શાસન કરે છે. જીવનના સર્વ આનંદો, પ્રવૃત્તિઓ તરફ એને બેરકાર બનાવે છે. છેલ્લા સ્વપ્નામાં આ હેતુ સ્પષ્ટ થાય છે. આ સ્વપ્નામાં વસંતરાય (સુનંદ પોતેજ) હન્ટરોફ-હથોડાની ક્રિયા હસ્તદોષનું પ્રતિક છે. ના તરંગમાં મહાલે છે. બાળપણમાં માળાપના વકાલતા અલાવ વિશે એને ફરિયાદ હતી. સ્વપ્નામાં એ માળાપનો લાડલો છોકરો છે અને કેક અગવશ રોગ (આપધાત) સર થયેલું ચતુ માળાપને દુઃખ ઉપજાવે છે (ઈચ્છા પરિશ્રુતતા) સ્વપ્નાનો અંત લાગ સુનંદની હસ્તદોષ-હથોડાનું સાચું કારણ જણાવે છે. અને જીવનના રહસ્યનો પથ સ્ફીટ કરે છે. આ વિચાર છેદખરેખ (નૈતિક દેખરેખ)થી દૂર થઈ બહેન સાથે રહેવાનો. એની નિરાશાજનક જાતીય પરિસ્થિતિ એને વિષાદ તરફ દોસી જાય છે.

એના આ વિચારોના ચળમાં રહેલી બહેન પ્રથિ જો દૂર કરવામાં ન આવે તો એ આપધત કરતા તરફ પ્રેરાય એવા સંભવ છે. એ માટે સૌથી સરળ સ્ત્રોતો તો કેાઈક સ્ત્રીમાં એ લાગણીનું આરોપણ કરે એ જ

છે. તારાથી શક્ય હોય તો સુનંદને ખ્યાવવા આવો સ્ત્રોત અખત્યાર કરજો.

મનમથના વહે.

શ્રી. મનમથરાય

મારા આગલા કાગળથી તમે મારા માટે ચિત્રવિચિત્ર ખ્યાલો બાંધ્યા હશે. મારા અસ્થિર, વિસંવાદી, નિરાશામય જીવન વિશે મેં તમને જે લખ્યું હતું એ તો ક્ષણિક આવેશમાં આવેલો જ મેં લખ્યું હતું માણસના જીવનમાં એવા બનાવો અને છે માટે એ શુદ્ધબુદ્ધ ગૂંચાવી બેસે છે. એમને એને અંધકાર સિવાય લાગતું નથી. ત્યારે એ પોતાની જાતને અવનત, પતીત માની લે એમાં તમને તો નવાઈ નહિ જ લાગે

પણ આજે તો એક રાત્ર સમાચાર આપવા જ આ પત્ર લખું છું. મારા લાંબા વાસંતી સાથે આ મહિનાની ચતુર્થીએ થવાના કે. ધીમંતનો આગ્રહ છે કે મારે તમને બોલાવવા. તમે આવી શકશો? એટલે અનુમત જરૂર કરશો.

તમે જાતે જ અને જોશો એટલે તમારી કામળ પરથી બંધાયેલી છાપ બૂસાઈ જશે

સુનંદ

કુરુવાક માણસોને ખોશકામ વધારે પડતું મીઠું (sali) ખાવાની ટેવ પડી હોય છે. આજોગ્યની દૃષ્ટિએ વધારે પડતું મીઠું ખાવું એ ખુબ જ નુકસાનકારક છે કારણ કે વધારે મીઠું ખાવાથી લોહી જરી બને છે અને સગીર ફોલ્યુ બને છે. જરૂર, આતરડા, કલેનું (લીવર) અને શુભાશય શિથિલ પડે છે અને અનેક રોગોના જન્મ થાય છે મીઠું પ્રમાણસર ખોશકામ લેવાય તો નુકસાન નથી કરતું. બસપ્રેસર, લોહીનું નબળાઈ પછે સોજા આપવા, ખર, ખરજી, દાંદર, લોહીનું બચડું વગેરે દર્દો થાય ત્યારે મીઠા વચરની રોજી આપવાનું કામ આપે છે.

યમને અદબ : ૩

મા. વિજયરાય ક. વેદ

['સાહિત્યને ઉદ્ધાન' એવા અર્થના આ મથાળા હેઠળ વત્તીઓછી અગત્યનાં નામાં (ને કોઈવાર જૂનાં) પુસ્તકો મર લખવા વિચાર રાખ્યો છે. એ શબ્દોથી સૂચવાતો સમગ્ર વિષય એવો છે કે આપણા શિક્ષિત વાચકોમાંથી પણ થોડા જેને નિયમસર વાંચતા હશે તેવાં અંગ્રેજી-કે ખીન્ન—સામયિકોમાંના વિચારોનો પરિચય, ચર્ચા વગેરે પણ આ લખાણોમાં આવી શકે. પુસ્તકો વિશે પણ આપયશિક રીતે અવલોકન નહિ તેટલે અંશે તેનો પરિચય, અવતરણો કે એની વિચાર-સરણીની ચર્ચા આવશે. —વિ. ક. વૈ.]

૫ 'ધ ડીલિવરન્સ'

'નિષ્કૃતિ' નામે રાદજાણુની એક દુકાં નરનવ તા. ફિલીપકુમાર રાય કરેલુ અંગ્રેજી લાખાનવ ઉપજા નામે, ત્રિપાઠી લિમિટેડ તરફથી એમની નવી ગ્રેણી નાવંદા પબ્લિકેશન્સમાં સુધ્ધ રૂપરમ્યા પ્રકટ થયુ છે. આધુનિક સમયના દિલ્લ સંયુક્ત કુટુંબની આ વાર્તામાં આપણી એ જાણે વિલય પામતી જતી સરેયાનુ દજ્જ ને વિગેત-અરપૂર ચિત્ર આપાકુ છે. કુટુંબના અનેક માણસોના અનેક તરેહના રાજાઓ વિશેની, સૂક્ષ્મ જ્ઞાન-અવલોકનના ફળરૂપ, એ વિમતોમાંથી સર્જેકે નાના પટ પર પણ સુર કવાયુક્ત આલેખન કયું છે. માત્ર આયોજનની નગરે, વસ્તુની ચૂંધણી સતોપકારક લાગતી નથી એ જુદી વાત, પરંતુ આ સપૂણું રચનાનાં સૌથી આકર્ષક એ અગ્ર તે માનવજાતરમરી મિદેશરિલું તેમ જ ખીન્ન એ મુખ્ય સ્ત્રી પાત્રોનુ આલેખન તથા લેખકનું 'વાદકતા પરંતુ પ્રચુત છે પુત્ર પાત્રોમાં નાયક ગિરીશ એની અન્યમનરકતાથી આપણું ધ્યાન એવે છે તેટલુ ખીન્ન કરાથી નહિ. વાર્તાનો પરાંલ એલ એવે સમગ્રજ છે કે સંયુક્ત કુટુંબમાં જગતિઓ પોતાના મનના સંકેતપણામાંથી મુક્તતા ('ડીલિવરન્સ') મેળવી શકે છે તે, સપાટી પર દેખાતા વત્તાઓના સ્વાર્થપણના નિર્મિતમાં ચમ્પુ સુધુઆજ્ઞાન 'હરન્સ' જેડે કીડે જે પ્રેમનો સ્રોત વહેતો હોય છે, તેના જ પ્રભાવે મેળવે છે.

૬ ૨૦માં સ્તકંના બંગાળી કવિઓ

એમનામાંથી, સીન્દનાથ સિવાયના વિરી આપણે કોઈનિજાતા નથી, તેથી ગયા માર્ચના 'ન્યુ હોરાઈઝન્સ'માંના એક લેખમાંથી નીચેનું તારવુ છે.

૧૯૦૧થી શરૂ થતા આશરે એ દમકાઓની કવિતા પ્રગતિ પર અંચઅંગે તે પારસી રવેસીની દિવસાલની પ્રજા અમર હતી. એ મમયના મુખ્ય કવિઓ એલે, રવાતઅ ને દેશકવિતા ગીતો નવા નવા પદમેયોગેમાં મુંબનાર

સત્યેન્દ્રનાથ દત્ત, રાજુલાવતાના એવા જ લીજળના ઉત્સાહ-મય નરંજુ ધરશામ, વિશિષ્ટપણે કૌતુકપ્રિય કવિ કનુલા-નિવાન બેનરજી, ગુદલાવે માનાર પતીન્દ બામ્બી, રવેશ વત્સલ કુમુદ રંગન મયિક, કન્દિયસુમેળના આદાદાનો કવિ મોહિતવાય મજુમદાર, નેરાશવાદી, વકોક્તિપ્રિય, કાર્ક કકસ પવોને રચનાર ચેનગુમા, સુગેવ ને સુધ્ધ રાખ્દા-વલિમય કાવ્યોના લખનાર હેમેન્દ્ર રાય તથા મુરેશ ચંતર્તી.

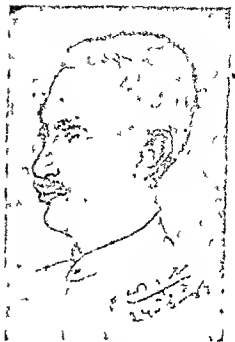
એ સર્વ, હાજમ, પહેલુ મહાયુદ્ધ પૂરું થવા સુધીના (૧૯૧૮) કવિઓ હતા, તે આ બાજુ એ પાછા દમકાના-એમ કહીએ કે એ મહાયુદ્ધના વચગાળામાં (૧૯૧૯-૩૯) પ્રકાશમાં આબ્યા તે-કવિઓમાં જ્યો સૌથી અમિમ છે, જેણે ઉચ્ચ કોટિના વિશિષ્ટતાયુક્ત સૌન્દર્ય-સર્જન કર્યા છે, તેમ પહેલુ રયાન સુધીન્દ દત્તને છે છે. એમની કાવ્યમય જ્ઞાનરમીક્ષા એ સસ્કૃત લાપાની સમૃદ્ધિ અને ગૌરવવાળી જગાળીમાં ધઈ છે, તે વિષ્ણુ દેસા મનોમય જ્ઞાનની વિજાળતા તથા કૌશલકયું આયોજન છે અને સમરમેનની ખાસ સમિતિઓ શુદ્ધ વિષયો લખને પણ ચમ્દયાપર ને લાપાસૌજવના શુદ્ધરાજા સુનીને (સોનેદમ) રચનામાં રહેલી છે. પ્રેમેન્દ્ર મિત્ર માનવજાતિ માટેની લડી લાગણી એમનાં કર્મિકાવરોમાં દર્શાવે છે.

ખીન્ન એક કવિ-સુભાષ મુખરજી-રાજ્યપ્રકરણમાંથી વસ્તુ લે છે, તેમ, અર્વાચીન જ્ઞાનને સદ્લાપી ને તોપણ પ્રસંગે વીકચુ દરે નિદાળનાર કવિ આમિષ ચંતર્તી પણ અંગાજમાં છે. આ નિવાનના નેપપાત્ર કવિઓનેમાં રગદર્શી બુદ્ધેવ બોઝની, કૌટસ જેવા અકૃતિરૂપિ જ્ઞાનન્દ હાથ તથા રવરથ કાવ્યશીપીમાં મરતીને રસ ઉપજવનાર નિશ્વાન-પ્રશાદની અને ગમકદાર કાવ્યલેખક હેમચન્દ્ર બાગચીની પ્રતિભા પણ નરી જગાળી કવિતાના રણગાર છે

૧ આ કવિ વિશે એક સારસ લેખ ખીન્ન એક સમકાલીન સુધ્ધ જુકરેવ માટે 'વિષ્ણુલાનીમાં' (નવે ૪૪-૫૫) ૧૯૫૬

બે વિચારપ્રવાહો

શ્રી નાનાલાલ ભટ્ટ

‘બે વિચારધારા’નું, આ પુસ્તક સમાજ પામે મૂકતાં મને હર્ષ થાય છે. આપણે સૌ ગાંધીએ છીએ કે આજે આપણે ત્યાં બે પરસ્પરવિરોધી જણાતી વિચારસરણી ચાલી ન્હી છે અને આપણા રાષ્ટ્રક્ષેત્રમાં એ બે પ્રવાહોને એક કરતા વધારે પ્રસંગોએ અથડાતા આપણે નોંધએ છીએ. આ અથડામણ કેટલે અંશે નરી જૂલભરી છે તે આપણે આ પુસ્તકમાં ગૃહસ્તાથી નોંધ સજીએ છીએ.

આ આખું ‘ય’ પુસ્તક બંને વાદોનું સવિસ્તર નિરૂપણ કરે છે એમ નથી, આ તો એક રીતે બંને ‘ય’ વાદોનું appreciation મા મૂકાઈને છે. મમાજવાદીઓ ગાંધીજીની વિચારસરણીમાં જે જે ઊણપો લુએ છે તેનો જગ્યા મારા મિત્રે ગાંધીવાદમાં આપ્યો છે અને ગાંધીજીના અનુયાયીઓ મમાજવાદમાં જે જે ઊણપો લુએ છે તેનો જગ્યા એમણે સમાજવાદમાં આપ્યો છે. મારા મિત્રે આ દરેક વિચારપ્રવાહને એના પોતાના જ મજબૂતી માપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે અને તે તે વિચારપ્રવાહના મૂર્તિપૂરકોના જ્વનથી માપવાનો પ્રયત્ન નથી કર્યો. એટલે જ બંને પ્રવાહોની વચ્ચે એમને વેપથ દેખાય છે તેના કરતાં સામ્ય વધારે દેખાય છે.

હુનિયાના તમામ આવા વાદો (isms)નું મૂળ તપાસીએ તો આપણને જણાશે કે જ્વનના કોઈ પણ પ્રકારને એક ચોક્કસ એવી દૃષ્ટિથી અવલોકીએ ત્યારે જ એ વાદ ઊભો થાય છે. વાદ એટલે જ અમુક પરિસ્થિતિનો અમુક ચોક્કસ દૃષ્ટિથી થયેલો ઉકેલ. આવી ચોક્કસ દૃષ્ટિથી થયેલો ઉકેલ જેટલો વધારે ચોક્કસ હોય છે તેટલો એકદેશી પણ હોય છે એટલે આપણા નિરંતર બદલાતા જગતમાં એ સર્વદેશી થઈ શકતો નથી અને નવી પરિસ્થિતિમાં નકામો પણ થઈ પડે છે. આ રીતે દરેક વાદ અમુક દેશમાં અને અમુક કાળમાં ઊભા થયેલ પ્રશ્નોનો ઉકેલ છે ફક્ત આ રીતે જોઈએ તો ગાંધીવાદ એ આપણા દેશમાં પહોંચેલો અને આપણા જ્વનની આશો-દવાને અનુકૂળ એવો આપણા જ્વનના મહાપ્રશ્નોનો ઉકેલ ગણાય.

પણ ખરી રીતે ગાંધીવાદ એ વાદ નથી, એની કિંમત એના એકદેશીપણામાં નથી એટલી એના સર્વદેશીપણામાં છે. આજે આપણી નજર સામે ગરીબ અને તબક્કર વચ્ચે, ભણેલા અને અભણ વચ્ચે, સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે, ગેરમા અને કાળા વચ્ચે, ઉચ્ચ અને નીચ વચ્ચે, બુદ્ધિજીવી અને શ્રમજીવી વચ્ચે, સમજળ અને દુનંત વચ્ચે જે મોટી વિષમતા દેખાય છે તે કોઈપણ રીતે જતી જ જોઈએ એ નિર્વિવાદ છે. પણ સમાજવાદ આ પરિણામ લાવના માટે જગતના પીડિતોને આ વિષમતાનું કાન કરાવી સામા પક્ષને પોતાની પીડિત દશમાં મૂકવાનો પણ પ્રયત્ન કરે અથવા તો તેમનાં ડોઠાં સુધાં ઉઠાવવા હોય તો ઉઠાડે; ગાંધીજી જગતના આ દેખાતા વેપમ્મની પાછળ માનવીમાત્રમાં રહેલા ક્રમ્હિરી અંશને લુએ છે, તેને જોવાનું આમંત્રણ આપે છે અને પીડિતોને પોતાના આ અંશને અનુસરીને પીડનારાઓનાં ડોઠાં ઉઠાડવાને બદલે પોતાના ડોઠાં ધરીને આ મહાપ્રશ્નોનો ઉકેલ કેમ મળી શકે એ બતાવે છે.

અને છતાંય સમાજવાદ જે નક્કર હકીકતો ઉપર રચાયો છે તેની કોનાથી ના પાડી શકાશે? સમાજવાદની ફિલસૂફીના પરિણામો આપણે યો નરી આંખે જોઈ શકીએ છીએ અને તેથી જ એ વાદે આપણા મનને મુગ્ધ કર્યું છે વલ્લભમધમની કંપનાની પાછળ વ્યક્તિ-જ્વન તેમ જ સમાજજ્વનની ચોક્કસ યોજના છે, અને વધારામાં આ યોજના માત્ર બદાંદના સંયોગોને જ

ધ્યાનમાં લે છે એમ નથી પણ અધિકતા મનસ્સને પણ ધ્યાનમાં છે. ગાંધીજીની ક્ષિત્યુત્તીનાં પરિણામો ગાંધીજી અને તેમના જેવા વિરલ ક્ષણો જુએ છે તેટલાં સામાન્ય દષ્ટિને દેખાતાં નથી.

વળી ગાંધીજીની ક્ષિત્યુત્તી એ આધ્યાત્મિક છે અને સામાજિક એ જડવાદ છે એ વાતથી આપણે ભણવાની જરૂર નથી. સામાજિક એ જડવાદ (materialism) છે પણ એ રવેન્ડાચારવાદ નથી; સામાજિક એ આત્મા-આત્માની પરડમાં પડતો જ નથી: એ તો ઇતિહાસની નક્કર હકીકતો ઉપર આજની વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિ જુએ છે અને તેના ઉકેલ આપે છે. છતાં સામાજિક પીડિતોનાં દર્દ માટેની કુચુમાળી જાઓ છે; અને તેથી સામાજિકવાદની નૈતિક ભૂમિકા ધણી ઊંચી અને ભક્ષ્યભક્ષા કહેવાના આરિતક ભાષ્યોને સરમાવે તેવી છે. આપણા દેશમાં તો મિટીલવાદી સામ્યવાદીને પણ આપણે સામાન્ય છે તો આ નિરીક્ષવાદી સામાજિકવાદને પણ આપણે શા માટે ન સન્માનીએ? જે સામાજિકવાદીઓ જીવનમાં રવેન્ડાચાર સેવનાસ હોય, જેમને જીવનના સનાતન મૂલ્યો ઉપર પણ મુખને આલેખ જ હેય અને છતાં મોટેરી સામાજિકવાદના મત્રો ઉચ્ચારવા હોય તેઓ આ વાદના આ પ્રતિનિધિઓ જ નથી.

સામાજિકવાદનું સૌથી મોટું અંગ તેની આર્થિક યોજનાઓ છે. સામાજિક જનતાની તમામ જરૂરો તેની અવસ્થિત ગણતરી કરે છે અને પછી અમુક મોક્ષક કાળમાં તેને પહોંચી વળવાનો નિરકાર કરે છે એ આપણે જાણીએ છીએ. સામાજિકવાદમાંથી યોજનાનું આ તત્ત્વ ગાંધીજીના અનુયાયીઓને પણ સ્વીકારવું પડશે. પણ હું સમજું છું તે પ્રમાણે તો એ તરફ ખુદ ગાંધીજીના જીવનમાં પડ્યું છે અને હિંદુધર્મની રચના પડ્યું છે. મનુષ્ય માને પોતાના જીવનનો પ્લાન બનાવતો જીવતો અને એ પ્લાન જીવનના કોઈ પણ એક અંગેનો અનાદર કરીને ન ધડેવો પણ સર્વ અંગેનો સમન્વય કરીને ધડેવો એ હિંદુધર્મનું હાર્દ છે. એટલે જ હિંદુધર્મને ગાંધી કે: 'સત્યાનંદ ન પ્રમદિતવ્યમ્ કુચ્છાત્ ન પ્રમદિતવ્યમ્' 'સત્યમાં પ્રમાદ ન કરવો, 'કુચ્છમાં પ્રમાદ ન કરવો.' સામાજિકવાદનું આ તત્ત્વ ગાંધીજીના ગર્ભમાં પડ્યું છે પણ તેના પર આજના કરતાં વધારે જોડ દેશે બેઠશે.

પણ ગાંધીજીની ક્ષિત્યુત્તી સામાજિકવાદ તેના અનુયાયીઓ પાસેથી જે ત્યાગ વગેરે માગે એ તો માગે જ છે પણ એથીયે ઘણું વધારે માગે છે. સામાજિકવાદીઓ રશિયામાં આજે જે વીરવ દેખાડી રહ્યા છે એ જ મહારત્ન પણ અહિંસક વીરવ એ આપણે દેખાડી ન શકીએ; સામાજિકવાદીઓ રશિયામાં જે તાલાવેલીથી સમાજનું નવંધન દેખાડી રહ્યા છે તે જ તાલાવેલીથી એ આપણે આપણું નવધન ન હાકીએ, સામાજિકવાદીઓ જે આઘટથી પોતાનાં હૃદયોને દરાવી રહ્યા છે તે જ આઘટથી એ આપણે આપણા પીડાને પ્રેમથી દસ કરવા ન મર્યાએ તો આપણા મટે ગાંધીજીની ક્ષિત્યુત્તી એ માત્ર મોહની વાતો છે. રશિયામાં સામાજિકવાદીઓની સામાજિકવાદમાં જે અપૂર્વ શક્તિ છે તે જ અપૂર્વ શક્તિ ગાંધીજીના અહિંસાવાદમાં આપણને હોય તો જ આપણે ગાંધીવાદને સફળ કરી શકવાના છીએ.

ગાંધીજીની ખાદી, ગાંધીજીના પ્રામોદોગો, ગાંધીજીની વધિયોજના, એ બધાં ધણાને દવાઈ લાગે છે કાણકે એમની અહિંસા દવાઈ જણાય છે. પણ ગાંધીની અહિંસા દવાઈ નથી પણ જીવનું માનવી આજ કુટ્ટી એ અહિંસાનો પ્રેમ જ આવડો થયો છે એ વાત આ બાઈઓ જુડી જાય છે. આજે તો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ પણ પોકારી રહ્યા છે કે માનવજાતને એ આ પૃથ્વી પર ટકવું હશે તો તે પરદેશના બંધુભાવથી જ રહી શકશે, એકબીજાનાં ગળાં કાપવાથી ટકી શકશે નહિ. એ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની આ વાત દવાઈ ન હોય તો ગાંધીની અહિંસા દવાઈ શા માટે? પણ આજે આપણે એમને દેખાતા હિંસાના વિવેકથી એટલા બધા અન્યાય છીએ કે કુખ્યરી છૂટવાની આપણી તાલાવેલીમાં આપણે હૂમતો 'માણસ' સર્જવું પડે, રોમ બે. ને, સાંકળને, પરસ્પર બંધાવરા બન્યા છીએ.

અરી રીતે તો આપણી અહિંસાની સમજ અધૂરી છે ને લોકો પોતાને વીર અને પરાક્રમી માને છે તેમને અહિંસા એક પ્રકારની નિર્જીવતા લાગે છે. પણ અહિંસા એ તો આજના રણરેખ પર દેખાતા વીરોની વીરતા કરતાં ધણી વધારે સચીં છે. આજના માનવજાતીઓ બેધડક કદી શકે છે કે આજના સિપાહીની વીરતાના મર્મમાં ભય પડેલા છે નહારે ગાંધીજીનો અહિંમક સિપાહી

આત્માનું પ્રતિબિંબ

મૂળલેખક : ઇલીન પીલીન
અનુવાદ : હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ

સંત ર્પીરીડાન ગરીબ મોઝી હતો. નીચા વળાને બેઠા શિવતાં, આખો દિવસ કામ કરતાં એ પરમાત્માનું ચિંતન કરતો. શાંતિમાં ધીમે ધીમે એ મૂકે રોટલો ખાવા બેસતો ત્યારે અથવા તો એને હેથે વસેલી જગત્તનિષંતાની સુંદર ચિદ્રિ તરફ નજર કરવા એ બારી બહાર ડોકિયું કરતો ત્યારે જ કંઈક આરામ એને મળતો.

શિયાળાની ઠંડી હતી અથવા વસંતની સુખદ ઢંક એને મન સરખાં જ હતો. વૃક્ષની ફૂલો ફૂંખે એને દેવળ નજીકના ખગીયામાં સફર જનનું મોરેલું વૃક્ષ જોવામાં એને આનંદ મળતો. વૃક્ષ-મંજરીની સુવાસ શાંત નાનકડાં રસતો ભરી દઈ આ સાંકડી દુકાનમાં પથુ આવતી હતી. આવા દિવસોમાં મંત ર્પીરીડાન અપૂર્વ આનંદ અને આશાથી સ્વર્ગના વિચાર કરતો અને ક્યારેક તો જોઈ થઈ બારી બહાર આકાશ તરફ જોઈ રહેતો.

એ યુવાનની આધ્યાત્મિક સુંદરતાનું પ્રતિબિંબ એના દેહમાં પડતું હતું અને એથી એ સુંદર દેખાતો હતો એના મુખ ઉપર પ્રભુના તેજની દીપ્તિ હતી. અદ્વય રહીને એના ભાવ પ્રદેશ ઉપરથી ગ્રીમના પ્રભાતની એકાદ સત્તરંગી કે યુવાગ્રી વાદળો ચાલી જતી હોય એવું લાગતું. પારસૌકિક ચિંતનમાં એકાદ એની નીચ આંખોમાં મજન ચંદ્રવાનું પ્રતિબિંબ ક્રીડતાં સરોવરનું ઊંડાણ હતું.

શહેરની યુવાન લાવણ્યવતી ગ્રીમંત યુવતીઓ આ યુવાનની એકાંત દુકાન આગળથી અવારનવાર જતી અને ઉત્સોના દિવસોએ મોઝડી શિવડાવવાને બહાને એનું રૂપ જોવા આવી જતી. આથી આ યુવાનનું ભક્ત-હૃદય તારી જતું અને ત્યારે આનંદિત યુવતીઓના સખ્ત અથવા તો એમના રેશમી કપડાંનો મધુર ધ્વનિ એ સાંભળતો ત્યારે પોતાની નિર્મળ આંખો નીચે ઢાળી દેતો અને નાનકડાં

જીવનવ્રત તુટે નહિ પ્રયોગનાની છાયા માનથી અને કન્દિયસુખના પરિણામરૂપ શરીર માનને અડ઼વાથી એ દૂર રહેતો.

એક વખત સંત ર્પીરીડાન માથો ઉપરથી હડી નાની બારી બહાર નજર કરવા અને એક નાની વાદળો સાથે અદ્વય ધર્મ રમતા દેવદૂતની લીલા જોઈ રાહ થતો હતો ત્યારે આ નાનકડી દુકાન આગળ સોના-રંગી ચારોટ આવી જોઈ અને અંદરથી એક યુવાન મુસલમાન સ્ત્રીએ નીચે જોતરી બારણું ઠોક્યું. અધ-ખૂટ્યો મુરખો જોઈ સંત ર્પીરીડાને સહસા જમીન પર આંખો નીચા ઢાળી દીધી જેથી એ ધૂંધટ પટમાંથી પ્રયોગનનું આકર્ષણ એના આત્મામાં પ્રવેશી નહિ.

ધીમેથી બારણું ખોલીને આ સ્ત્રી અંદર આવી. બહાર સામાન્ય ભોજન

‘આ યાજ્ઞીની રાખમા પગ મૂકે તમારા પગના ઉપરથી હું માપ લઉંસ’ સત સ્પીરીટિને વિનયથી કહ્યું

યુનતીનું મુક્તહાર્ય ફેલાઈ રહ્યું અને મત સ્પીરીટિને લાગ્યું કે જાણે એની નવી દુકાનના ઉજાર આગળ જોશ રહી સુવક અને સુવતીઓનું ટોચુ મીઠી મુગધારી હજારો તાલ દૂલો એના ઉપર ફેરતા હતા હાથે વડે એણે આખા હાથ દીધી અને એના આજ્ઞાવલ્લભી અવાજે એણે ફરીથી વિનયથી કરી કે આ સુવાનનું હૈયું પીગળતું લાગ્યું

‘ના’ એટલું બોલી તે અટકી અને થોડી ઘણું પછી ઉમેર્યું ‘મારા પગનું જ માપ લો’

એટલે સત સ્પીરીટિને જીમ્ને પગી લીધી અને આંખો જામી કર્ષા વિંચા પેરી અનલ્પી યુનતી પાસે ગયો રેશમી અગ્નિવાની મેડી ધેરને સંકેલી એણે નાનુક પગની માથી ઉપર મૂકી સત સ્પીરીટિને એને પગે પટ્ટી અડાડી એ કાણે આ હજત હંદયની ચિતનકડી વૂટી અને આ કામમા એકાગ્ર સ્પીરીટિને માપ જોવા આંખો જામી મરી આંખોના ખૂલુમાથી સુનાયમ કાળા મોઝાના કદની કોરજ પગ એણે જોયો આ જુનાનના આભામા કાષ્ટક ધર્મ આ યુ થોડો વધુ વખત અને સતે માટે એ જૂલો પડવાનો

પરંતુ ધર્મમા એની આગ્ર શ્રદ્ધા ખસી નહિ લાખા મમના વતંધારી જીવને એના મનને દદ કંઈ હતું જ્યત થતી લાનસાની આમે ધમલાનનાએ ટેકા આપો અને સ્પીરીટિને તરતજ આમકુ શિવવાનો સોયો કાઢી જે

આમે પ્રવોહન આમળી નમનું મુક્યું હતું એ આખ એકે અટકે ફર કરી

દારણુ વેનામામે અધ પાત માથી બચાવેલા આત્માના આનંદો અવાજ સત સ્પીરીટિને સાભાલ્યો અને પરમ-આનંદની ઉત્કટતામા ફરી પાછા વધારે કંઈયુ થઈને સોપા વડે બીજી આખને હર કરી એ આખ મુનેયાર નહોતી, પરંતુ જીવનશુદ્ધિ ની તરસ છીપાવવાને જ્ઞાથી પ્રલોભન અને પાપના કિરણદાખન થતા હોય તે આત્માની ખારીઓ બધ કરવાની ઈચ્છા આ સુવાનની હતી

આખો ગપા પછી સત સ્પીરીટિને કાઈ કામ કરી શકે એમ નહોતું નાની દુકાન બધ કરી એ વનમા ગયો ત્યાં એક મોગી નદીને કિનારે ધારી વનરાજ હતી આવી રિયતિમાં ધીમે ધીમે એ વાસની મોપે તેવાર કરતો અને મુરજની સામે જોસી ઠોપડીઓ ગૂંથી ત્યાંથી જતા એટોને આપતો જે એને બદલામા રાટલાનો ટૂંકડો આપતા એની ચારે તરફ નિરવ શાંતિ અને આનંદ વેરાગેલ હતો નાની આજીઓનો અનાજ એ સાંભળતો અને ધણે વખત શાંતિથી કિનારે જીવે રહેતો મધમાખીનો ગણુચણુટ અને સંદેહ જોએના મધુર રવ એના શાલ આત્મમા આનંદ રેડતા ટેકો લાખે એકે જગાએથી એ બીજી જગાએ જતો ત્યારે એના પગ નીચે કોડી અને જવજવ છદાંધ નહિ એ માટે પ્રજની પ્રાર્થના કરતો અને સવાર સાંજ અને નમતી જાણે વાતી પવનની લહેરો, વડુ વેદી અને ફૂલોની મીઠી સુરાસ એકન કરી આ નયન રહિત સાધુ પાસે લાવી એના આત્માને આનંદથી પરિવૃત્ત કરતો

આવી બીડી શાંતિમા સ્નહ પરિશુદ્ધ થએના મત સ્પીરીટિનેના વિચારો પ્રભુ તરફ વળતા અને સસાર પરના પ્રભુના કૃપામગ્નતા લાખા ચિતનમાં એ પડી જતો

દુખ એક વસ્તુ આ સાધુ પુરુષને હેરાન કરી નાખતી, વનમાના પક્ષીઓનું કેલીકૂજન સત સ્પીરીટિને પારેવા, ચડોળ અને બીજા પક્ષી એને ઝાકતી ડાળીઓ પર ઉતરતાં સાંભળતો અને એમની પ્રણય-વાર્તા એને મૂજવતી પથરા બેગા કરી જગનમા આઠાઅવળા એ ફેરકતો હાથ જોવા કરી એમને દૂર ઉડાડી મૂકવા એ પ્રયત્ન કરતો પરંતુ પક્ષીઓનું કૂજન મુજબ અને પોર પરને સખધ સાનુ જ હતો ગમે એટલા પ્રયત્નો છતાં આ સધુ પુરુષના માનસપટ પર પદીઓની પ્રણય પ્રશંતિના ચિત્રો ખડા થતા અને એક દિવસ આમ ત્રણે મજેનો છના એ સમજો કે એના આત્માને બીજી પક્ષ આંખો હતી અને એને દૂર કરવી એ અશક્ય હતું મૂંઝાની ટોપલીને ટેકે નીચા વળી વિચાર કરતા કરતા એનું મમજાનું કે બીડાએલા આત્માની આંખો વડે એ ચિતન કરતો તે કરના જુડી આંખોએ ચિતન કરતો ત્યારે આટલી મુશ્કેલી નહોતી થતી એને ભારે ચિંતા થતા લાગી આનું કારણ એને સમજાયું નહિ એટલે એણે વિચાર્યું કે પ્રભુનો માર્ગ કે અપરાધ થયો હતો અને દિવમરાત એ પ્રાર્થના મર્યા લાખે પક્ષ વખત જતા એના આત્માની શાંતિ સદતર જતી રહી

એક વખત ગૂંથાતી ટોપની પૂરી થતા આવી હતી ત્યારે જે પ્રસંગે

એણે આંખો વીંધી હતી તે બ્રહ્મ ચિત્ર એને યાદ આવ્યું. ચલિયો સહેજ ઊંચો ફરી, મુલામ મોળાં પહેરેલો નાણુક પગ બતાવતી સુંદર યુવતીને પોતાની સામે ઊભેલી એણે જોઈ. બ્રહ્મ કરતું આ ચિત્ર દર કરવાના એણે મિથ્યા પ્રયત્નો કર્યા. જ્યાં જ્યાં એના આંખો વિનાનો ચહેરો ફરતો ત્યાં જ્યાં આ સ્ત્રી દેખાતી અને એનું મુકત હાસ્ય સંભળાતું. સાધુપુરુષ આકેશ કરી પ્રભુને સદાય કરવા વિનવતો હતો. 'જ્યું ફાકટ ગયું, આ

માદક દ્રવ્ય ફરી ફરીને એને ઘેરી વળતું હતું. એની નીચ આંખો ચળકતી હતી તે વખતે ય જ એણે જોયું નહોતું કે જોવાની ધ્વજા નહોતી તે એને જોતું પડ્યું. અદમ્ય વાસના એના લોહીમાં જોર કરતી હતી.

એને પ્રાર્થના કરવી હતી પરંતુ એના મોંમાંથી પ્રણવજાવના શબ્દો સરીને આ શાંત વનરાજીમાં ધ્રુવની ચીસની જેમ પડ્યા પાડી રહ્યા.

"મારા પ્રભુ, શા માટે તું મને દુઃખ દે છે? તને પામવાને મેં

આંખો વીંધી, પરંતુ હું તો તારાથી ઘણો દૂર છું! પ્રભો, તારો ચમત્કાર બતાવ!"

અને પ્રણામ કરવાને એ ભૂમિ પર પડ્યો. ફરી એ ઊભો થયો અને આકાશ તરફ માથું ઊંચું કર્યું ત્યારે ગગન ચંદ્રવર્તુ પ્રતિબિંબ ઝીલતા સરોવર જેવી ઊંડી નીચ આંખોમાં તેજ ચમકતું હતું.

બહોરીઅન લેખક હાલન પીકાનની વાર્તા 'શંત સ્પીરીટના'નો અનુવાદ.

એ વિચાર પ્રવાહો : પાન ૩૦૪ થી આહુ

દુરમનના ભુલમથી યાકનો નથી એટલું જ નહિ પણ એવા ભુલમને આમત્રણ આપીને દુરમનને ધરતી દેવા મથે છે. માટે જ ગાંધીજીની અહિંસા એ ઠાક નિષ્ક્રિય વસ્તુ નથી પણ સક્રિય વસ્તુ છે. આવી અહિંસા એ હિંસાનો અણાવ માત્ર નથી પણ પ્રત્યક્ષ કાર્યમાં ઊત્તરોત્તર માનવપ્રેમ છે; આ માનવપ્રેમ એ માત્ર લાગણીના વેનલાવેડા નથી પણ 'પોતાની મર્ષાદાના પ્રદેશમાં ચાલતી હિંસાનો આકેશ પ્રતીકાર છે. આવી વિશ્વપ્રેમ સમાજવાદના ગ્રંથમાં 'પણ પડ્યો છે ખરો. પણ આવા વિશ્વપ્રેમની સ્થાપના કરવા માટે થોડો કાળ હિંસાનો આશરો લઈ લેવો અને વાતાવરણને સાવ સાફ કર્યા પછી વિશ્વપ્રેમ સ્થાપવો એ સમાજવાદનું પણ સ્વપ્ન છે. પણ એકવાર ઉચ્ચ વિશ્વદ્રેષ કેળવ્યા પછી વિશ્વપ્રેમનું વાતાવરણ કેવી રીતે ઊત્તું કરી શકાય એ આપણે ચોંચે જોવાનું રહ્યું. પણ સમાજવાદીઓ જો એમના દ્રષ્ટાના દર્શનને બરાબર વળગી રહેશે અને વિશ્વપ્રેમની સ્થાપના કરવાનો આગ્રહ રાખશે તો થોડા જ વખતમાં એમને એમની જૂન મમળયા વિના નહિ રહે. અને તે દિવસે

એ ભાષણો એમના આજના આશ્રયથી અહિંસાને જગતમાં સિદ્ધ કરી દેખાડે પણ ખરા.

ગાંધીજીની ફિલસૂફીની એક વાત ધ્યાન ખેંચે એવી છે. ગાંધીજી સમગ્ર જીવનને સળંગજન્યુ લુએ છે અને એ દૃષ્ટિથી જીવનના તમામ વ્યવહારોને માપે છે. એટલે તો આ હિંમતે ધરત્ર હોવા છતાં એ નિરંતર જુનાન છે. એમની ફિલસૂફી પણ સર્વગ્રાહી છે. પોતાના વ્યક્તિત્વને બરાબર જાળવતે જ્યાંથી જો સાંતું મજા તે લેવું અને પચાવતું એ એમનો જીવનમંત્ર છે. આ જ એમની અહિંસાનું હાથ છે. ગાંધીજીની ફિલસૂફી પ્રમાણે વર્તનારા આપણે જો એનું આ હાથ સમજીએ તો સમાજવાદને પણ આપણે વધારે સમજવાનો પ્રયત્ન કરવું અને એના પચાવના જેવા હોય તે અંશોને પચાવવું. આ પ્રમાણે યશો તો જ અને ત્યારે જ આ બે વિચારપ્રવાહોનો મંથન મટીને સંગમ થશે અને માત્ર આપણા દેશનું જ નહિ પણ આખા જગતનું કલ્યાણ થશે.*

હતાત્તેજસમાં પ્રગટ થનાર 'બે વિચારધારા' નામના પુસ્તકનો આયુષ્ય.

જીવન સૌરભ

શ્રી. છોટાલાલ માનનિંગ કામદાર

દશિષ્ય આફ્રિકાના સત્યામદને અંગે ગાંધીજીની ખોતિ સામાન્યતા ખૂબે ખૂબે પ્રેમથી રહી હતી ૧૯૧૫ના જન્યુઆરીમાં ગાંધીજી ત્યારે મુંબઈ જિતયા ત્યારે તેમના માટે ઘણી રવા મતની ચોક્કસ કરવામાં આવી હતી મદાય તથા ઘણા લાભિને માટે ગાંધીજીના ઉદ્દેશમાં સત્તા માટે સ્થાન હતું. તેમની બહાદુરી તથા અવિરત જીવિતની પ્રશંસા કરતા તે કદી ચાકતા નહિ, અને તેથી આ પ્રશ્ન 'દેખોને'ના સમાવહાલા તથા મિત્રો-દૂર દૂરના ગામડાઓમાં રહેતા ગરીબ સ્થિતિના, અજ્ઞાતા-ને શોધી ને દવાનું તેમના પ્રેમને અનુરૂપ હતું એપ્રિલ મહિનાની એમ સાંગે તેમના પત્ની સાથે તે મદાય આવી પહોંચ્યા રેશનના 'પેટ્ટીશમ' પર આગેવાનો તેમનું સ્વાગત કરવા દારતોરા હાજરે જિત્યા હતા મદાય તેમના દર્દનની રાહ જોઈને મોટું ટોળું એકઠું થયું હતું. તે વખતે ગાંધીજી આગળ એજા કપડા પહેરતા નહોતા તે હાથના કાવેલ સફેદ કપડા પહેરતા હતા તથા માથે મોટી પાથડી મૂકતા હતા, નીળા વર્ગના એક કામામાંથી બનેલ જીતયા ગામડામાંથી શહેર જોવા આવેલ ગરીબ બેઠૂનના કુટુંબની માફક તેમની પામે કુળમાંની ગાંધી હતી દૂર દેશમાં સેકડા પરાક્રમ કરી આવેલ વીરના જેવું આ સામનું નહોતું ગાંધીજી થી જ એ. નાટકનના મહેમાન થયા હતા થી નાટકને તેમના જીવન વિશે ઘણું વાંચ્યું હતું છતાં તેમના જીવનની સાક્ષી મિત્રો તેમને

એકમ ખ્યાલ નહોતો થી નાટકને એપ્રિલની તેમની એરીમના મકા નમા એજામાં એજી વડુરિયાત ગણી રામય તેવી સગવડ સેવાર કરી-એ ખાટલા, એક ગાંધીજી પુરણી, એક રેમન તથા એક બીસુ રેમન ત્યારે ગાંધીજીને આ જતાવનામાં આગળ ત્યારે થોડી વાર તે તાજાને જોઈ ત્યાં અને પછી અડખાડા દારી પડ્યા તેણે કસ્ટરમાંના એરડામાંથી ખાટલા, સેવારજી તથા બીસુ ફર્નિચર કાઢી નાખવાનું કહ્યું ત્યાંસુધી મોજશોખના માધનો દૂર ન થાય ત્યાંસુધી તેને ઘરજેલુ લાગરાનું નહોતું

એપ્રિલની ૨૧મી તારીખે મકા સના શહેરીઓએ વિગેરેમાં પશ્ચિમક હોલમાં રો સર સુકમવચ આધરના પ્રમુખપણા નીચે તેમને એક આનખત આપી માનપત્રનો જવાબ વાજતા ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે 'સાહેબ આ લાવજીમાં વપરાયેલ લાવાના દશમાં ભાગ માટે ઘણું અમે લાયક હોઈએ તો દશિષ્ય આફ્રિકામાં ને લોડોએ પોતાના જીવન અર્પણ કર્યા છે અને તેમ કરીને તમારા પીઠિત દેશમાંથી વતી પોતાનું કાર્ય પૂરું કર્યું છે તેમના માટે તમે કઈ લાખા વાપરશો સત્તર અને અદાર વારના કુમારો નાગાપન અને નારાજીસ્યામી-જેએએ મતજીમિની આગર ખાતર જ્યાં કુપો કપો તથા અપમાનો સહન કર્યા-તેમને માટે કઈ લાખા વાપરશો સત્તર વર્ષની સુકુમાર આજા વાલેયામાને મારિજગમના કેદમાં

નામાથી મુન કરવાના આવી ત્યારે લાગે અંગે હાકાં તથા ચામડી ન માખે રક્ષા હતા અને લગમગ મોકિ નામા મુલ્ય પામી તેને માટે કષ્ટ લાગ વાપરશે ?

થાપુમેગીરદીમાં થી નાટકનના ધરમાં ગાંધીજી રહેતા હતા ત્યારે એક દિવસે તે તેમની સાથે એક પચમ બાળકને લાવા તેમને તે નાઈકર મહેતા હતા થી નાટકનને અપ્રેમ્યો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હોવા છતાં તેમની સ્થિતિ સુધારવાની તેમની પ્રજાજીવિત હોવા છતાં પોતાના ધરમાં પચમ બાળકને રાખવા જેટલા તે સેવાર નહોતા પરંતુ ગાંધીજીનું વર્તન વાણીને અનુસર હોતું ન જોઈએ એટલે પોતાના કામની નવીનવાથી અજાણ હોઈ તે તો છોકરાને સંધિ ધરમાં લઈ ગયા ધરમાં થી નાટકનના માતૃથી પણ રહેતા હતા તેમની રીતે તે ખૂબ જ સુરત હતા આ ઉપરાંત બીજા અતેરાસીઓ પણ આ આલડકેમથી આભા ન બની ગયા બે ન વર્ષ પહેલા થી નાટકને દિવિત વર્ષ પરિવદના પ્રમુખપદથી અપ્રેમ્યો તરફના ઉચ્ચવર્ગના વર્તનની ઝીરકણી કાગી હતી ગાંધીજીએ તે જાણજી વાચ્યું હતું અને તેથી તેમના ધરમ બાળકને લઈ જવામાં કષ્ટ મુશ્કેલી નહિ આવે તેમ તેમણે કુદરતી રીતે જ ધાયું હશે થી નાટકન મુશ્કેલ પરિ-સ્થિતિમાં આવી પડ્યા એ વાણુ ગાંધીજી પ્રત્યેના તથા પોતાના સિદ્ધાંતો

મત્તેનો, ભાવ અને બીજી બાબતુ વદ્ધ માતાની લાગણી નહુઃખાવ તે જોવા મટેની પ્રેમભરી આતુરતા। પરિસ્થિતિ ખરેખર મૂંઝવે તેવી હતી. આ પરિસ્થિતિ જોઈને ગાંધીજીએ પોતાની શાંત રીતે તેનો ઉકલ લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યારે નાઈકર મોંઠા પડ્યા અને ગાંધીજી કલકોના કલકો સુધી દર-દીની પાસે બેસીને તેની સારવાર કરવા લાગ્યા ત્યારે તે તક મળી ગઈ. ગમે તેટલા ઉપદેશ કરતાં આ મૂંઝવે, કોયે વધારે અસરકારક નીવડ્યું અને શ્રી. નાટેસનને જણાવ્યું કે તેમના વદ્ધ માતા નવી પરિસ્થિતિને અતુકજન થતા જ હતા.

શ્રી. નાટેસન એવા જ બીજા મહત્વના પ્રસંગો વધુન આપે છે. મહાન દેશભક્ત તથા પત્રકાર શ્રી. જી. સુબ્રમણ્ય આપરના ઘેર તેમની સાથે ગયાનું મને યાદ આવે છે. શ્રી. આપર ભાઈને દર્દથી પીડાતા હોવા છતાં દેશના માટે પોતાનાથી ખતનું કરી રહ્યા હતા. ગાંધીજીના કાપ માટે દેશ મગરે હોવાનું આપરે જણાવ્યું અને હુબ્બીદિલે પોતાની અશક્તિ બ્યક્ત કરી કે લખકર દેને લખને અશક્ત બનવાથી હું દેશના માટે જરા પણ ઉપયોગી નથી પોતાની અસહાય સ્થિતિનું વધુન કરતાં તે રડી પડ્યા. 'તમે દેશને માટે મહાન કાપ' ક્યું છે અને તમારે દિક્કગીર થવાનું કારણ નથી.' એમ કહીને ગાંધીજીએ તેમને દિલાસો આપ્યો અને પોતાના કપડાના છેડાવની એક-દેને સેમતાં ધારો લૂંછી નાખ્યા લાગ્યા અને તથા મારા મિત્ર મિ. (દલે સાહેબ એન. ડે.) શાહીને આ

અદ્ભુત દંરૂ જોઈને મનમાં ખદ્ધ અસર થઈ.

ગાંધીજીએ પોતાના બાળકોને કેવી રીતે ઉઠર્પા તે સંજ્ઞાથી શ્રી. નાટેસન કહે છે કે, આધુનિક કેળવણીની ઉપયોગીતામાં ગાંધીજીને કદી વિશ્વાસ ન હોવાથી તેમણે પોતાના પુત્રોને આવા કોઈ દુષણથી મુક્ત રાખ્યા હતા. ગાંધીજીની અનંત શેષણે હોવા છતાં તેમણે પોતાના પુત્રોને કેળવણી આપવાનું પોતાના માથે રાખ્યું હતું. અત્યારે વર્તમાનપત્રોના જર્જરમાં જોખમદારી ભયુ' સ્થાન ભોજવતા દેવદાસને સાબાની કે કોલેજની કેળવણી મળી નથી. એક જ છત્ર હોળ મહાન પિતાની સેવા કરવી તે પોતે જ ઉદાર કેળવણી છે. તેના કિસ્સામાં તો ગમે તેમ પણ તે વાજળી ઇચું છે. મને યાદ છે કે ઇ. સ. ૧૯૧૮માં હિંદીનું પ્રચાર કાપ કરવા માટે ગાંધીજીએ દેરદાસને મારે ત્યા રહેવા માટે મોકલ્યા હતા. મહાત્માજીએ મને લખ્યું હતું કે 'તે શુભરાતી કુટુંબમાં રહે તેમ મારી ક્ષણ નથી. તેણે તામિય લાપા શીખવાની છે તથા હિંદી શીખવવાની છે.' આ કેળવણીની ગાંધી પ્રથા છે. દેવદાસે પોતે પોતાની સંભાળ રાખવી જોઈએ. જે તે માંદ પડે તો તેમાં તેનો જ દેવ છે. એક વખત મારા ઘરમાં તે માંદ પડ્યાનું સાંભળીને તેમણે મને લખ્યું કે 'મેં એવી આશા રાખી હતી કે દેવદાસ માંદ પડવા જેવું અમભ્ય વર્તન અપાવશે નહિ.'

શ્રી. નાટેસન ગાંધીજીના બીજા પુત્ર મણિલાલ (અત્યારે તો 'દિન્ડિપન એડિટિયન ના તંત્રી) સંજ્ઞાથી એક બનાવનું વધુન કરે છે. ગાંધીજીએ રથાપેલ સત્યાગ્રહ આક્રમના મણિલાલ અતેનારી હતા. આશ્રમવાસી તરીકે આશ્રમના નિયમો પાળવા તે બધા-યેલ હતા. દલે નિયમોમાં કંઈ પણ મિલકત ન રાખવાતો નિયમ હતો. આશ્રમમાં દાખલ થયા પહેલાં મણિ-લાલના સેવિંગ્સ બેંક ખાતામાં નાની સરખી રકમ હતી દૂર રહેતા તેના એક ભાઈએ મણિલાલ પાસેથી થોડા પૈસા મંગાવ્યા. પોતાના ભાઈને મદદ થાય અને પૈસાનો આ રીતે નિકાલ થઈ જાય તેમ જોવા હેતુથી મણિ-લાલે બેંકમાંથી પૈસા ઉપાડીને તેના ભાઈને મોકલી આપ્યા. વખત જતાં પૈમાની રસીદ આશ્રમના સરનામે ગાંધીજીના હાથમાં આવી. પોતાનો જ પુત્ર આશ્રમની શિસ્ત એટલે અંશે જુથી જાય કે પોતાની મરજી મુજબ વાપરવા માટે ખાનગી પૈમાની આશિકી ધરાવે-આ વસ્તુ ગાંધીજીના મનથી એવા રૂનો હતો કે જેનું થોડપ પ્રાપ્ત થિત કરવું જ જોઈએ. મણિલાલના ખુદાસા તથા તેની માતાની વિનવણી છતાં ગાંધીજી તેને આશ્રમમાંથી કાઢી મૂક્યા તેવાર થયા.

એક રાત્રે જ્યોજી દાક્ષિના મારા નિવાસસ્થાને આવીને મણિલાલે તેના પિતાનો પત્ર અને આપ્યો ત્યારે આ વાતની મને ખબર પડી. પત્રમાં બીજી બાજતો ઉપરાંત જણાવ્યું હતું કે મણિલાલ પામે કાઢે સિરાન પગાવવી. તેણે પોતાનું ભોજન હાથે રાંધી લેવું અને કાંતતા શીખી જવું.

[અનુસંધાન પાન ૩૧૨]

રજવાડી હિંદનો પરાજય

લેખક :
મગનલાલ દેસાઈ

ખંડ બીજો (ચાલુ) પેશવાઈનું પતન [૧૭૯૬-૧૮૦૨]

[પેશવાઈના મુખ્ય સામંતો ને મુસ્લીમોના કેવા ઢંગ હતા એ આપણે ગયા અઠમાં ભોળું હવે ખુદ પેશવાના હાલ ભેળે]

૬
ઉદ્ધો પેશવા

‘મરાઠા રાજ્ય ચિત્રાવૃત્તિ રમ્ય, તેના પુત્ર સવાઈ ને રાજરાયે પેતાના’ પ્રાણ ખરચી તેનું રક્ષણ કર્યું પછી બાછાવ આદિ પેશવાઓ, સિદ્ધિ, દોહર, ભોંસલે વગેરે પરાક્રમી સર સૈની સહાયથી, તે રાજ્યને વધાર્યું અને આ રુદ્ધિ શાસિતરાવ ભાઈ વણ માધવશયે પેતાનો દેહ ખર્ચી પૂર્યું કરી આવા આ મરાઠા રાજ્યને આખરી મહત્ત્વે પહોંચાડનારા અર્ધ પછુ તે ન પેશવાઓના ધરમા પેરા વયા, તે ચુપાણાવ (શણિયા) અને તેના પુત્ર બાછાવ હતા પહેલા મરાઠાએ ઉત્તિલાસ મા ભેવી કાપમી કાવિ’ મેળવી, તેવી ન કાચવો અપકાવિ’ આ ન બહુ પહેરી તેમ ય બાછાવની (બીજો) અપકાવિ’નો ભેદા તે સમજ નબળા ન મને એક સરખી કોરો ખાવા છતા, અને ધરીએ ધરીએ પ્રત્યક્ષ અનુભવે થતા હતા, જે પુરુષે પેતાનું વર્તન જરા પણ બદલુ ન નહિ; અને ૧ આપણે એ કું કરીએ છીએ એવી જાના ન જેને નબળાઈ થઈ નહિ, તે માણસની મનેવચના ન કાઢવા અબળ હોવી ભેળેએ કાચલુ એવડા પરાક્રમી પુરુષોએ કમાયેલા રાજ્યને કુમાવવા માટે આ માણસે તબક્કા મેદ ન બતાવ્યો એટલુ ન નહિ, તેણે પછીના પેતાની ઉમરના ૩૩ વર્ષે એકસરખી પહેલા પેટની મેદમલ ને એકસરખામ આજ્યા એના નેહાના બીજો આદમી સામાન્યપણે મને એમ નથી

(સરેસાઈ પુ. ૩, પા ૧-૨)

મરાઠા રાજ્યમંડવીના અને હિંદ આખાના આ વિષમ કાલે બીજા બાછાવ ભેવા વર્તન નાવાયક માણસ પેશવા હોનો એ એક કમનસીબ ન કહેવાય આ માણસને એક ન પત હતી અને તે

પેશવા થઈ મનસ્વી રીતે વર્તવાની અને તેનું મનસ્વીપણુ એક દલકટ માણસને કાને એવુ હતુ એ નાના ફૂણીયનુ ચંચલ હોય તો પેતાનું ન હોય, —તેથી ન નાનાની ભેટે અણસનાવ ૧ નાનાને કોઈ એ દબાવી રાકે તો તે લશરી બજવાળો સિદ્ધિ, —તેથી ન સિદ્ધિ ભેટે મુશ્કરાર કે, તારે નાના છવે ત્યાં મુશી મને છેડાને પ્રતા બહાર ન જવુ એવડ સામાન્યના વારસ સમા મરાઠા રાજ્યમંડવીના અધિ-પતિની રૂકામા આ મનેદરા ૧

અને પોતે મનસ્વી બનીને કરવા છ માગતો ૧ સિદ્ધિને પેતાની સદ યમા રાખીને નાના ફૂણીયને દબાવી કઈ કામબીરી બતાવી ૧ એને પેતાની મેવ-બાસી તે સમજાયો ૧ તેનો સમકાલીન ઉત્તિલાસકાર બેદિકુન્દરન એ વિષે લખે છે તે ન ભેળેએ

‘રાનસ્તુધ્યાદિ કાષીમા તેનો ભેટવો વખત નય છે તે સિરાયનો બાછોનો બધો વખત દુરાચાર અને લખે એવા કાષીમા નય છે બહાતરી તે મેટ મર નહી પેતાને બતાવે છે પરંતુ મનકી મરણી અને નિલંબ એકી વજ્ર બસી પહેરા લકી જાળ્યા વગર તેનો દિવસ નહી નથી તે મણીમા બીમરહલા અને બ્યક્તિવારના ને અત્યવ નિષ પ્રકાર થાલે છે તે એવો નહો છે કે તે વિષે બાલવા ભેટુ ને નથી આ મરણીમા આવનારી એકી જાલુકા ચોડા લોકોની ન હોય છે ને સદાર પેતાની સી સરકા રના વાદામા ન મેકસે તેના ઉપર શ્રીમત સરકાર—પેશવાની અવકાશ થાય છે ૧

કમને આ ઉપસાત તો એવી એવી જટ વોડે રાજકાલીન લોકોએ લખી છે કે ને વાચતા ચોટવી ચડે મરાઠા સત્તા પડ વાનુ સદૈમ માણ પછુ ત્યારે એકાથી ન મળી આવે છે

‘ પેશવાનો રાજિવારનો આજ મુશી મરાઠા રાજકારણનું કેન્દ્ર હતો તે કમણે બીજા બાછાવે દબે નાચરજ અને તમારા યારે કર્યા ૧ વા જનાઓના યુગ ચુકા હાવભાવ ભેવા અને નજાવાળી તેમની લાલચીએ સામજી, એનો તે માણસને અતિસય શોષ હતો ૧

વિવિત તો એ છે કે, આવી બધતાની સાથે આ માણસ મોટા કમઈ વેત્ર પ્રાણી હતો ૧ રાનસ્તુધ્યા ને કાનકીલા વણ હોમદલન આદિમા ખૂબ મન ઉઠા લેતો એટલે મુશી કે, તેનાથી રાજ્યની આવક પર અસર પડે અને તેથી તેણે તરેડ તરેડના નવા વણ કરો માખવા મારકા એક કર તેમ તેણે ધેરા નાખ્યો કે, હું પેશવા થયો તેથી પ્રભને સતોષ થવો ભેળેએ, તે પેટ દરેક પેલાને થડે તે પ્રમાણે ‘સતોષ-વેર’ આપવો ભેળેએ ૧

અને તે એવો નો વહેમી હતો કે, કશું કરવા પહેલા મજૂરને ને છુકન ભેટો ‘પરંતુ આ બધુ તેનું વર્તન તેના એક આશમ અને એનોભાઈની આડે નહિ આવતું, એક દડ મરશરી એક મરેશી સમકાલીન (ચિસ્તીનગર) કરે છે

આવા પુરુષના રાજ્યમા પ્રભાના યા હાલ થાય તે કશવુ સહેલુ છે વાસુદેવ યાચો ખરે કમ છે —

‘આ વેળાના પચે આ ને મુખ્ય દબા-કત મળે છે તે વિષે એક ખાસ વાત એ છે કે, તેમોના જ્વ દામ પચે લુચકાના મારફતથી ભરેલા મળે છે ગોદાધર, રવ સિદ્ધિનો વિધાર્યો, સિદ્ધિ દોહરનું ફોલો, પંડાણ પ્રાગવ ફોલો અને તેમના અમળદારો તથા મોકરો-જપનો હાથેસી રીત પર ન ઉમામેલો હોનો ને તે બહાણી માણે, આમ હવે કાલે કવલ કરે, દોહરકર થઈ નય, બાગજ-આ પચી

લઈ લય, રૈયતનાં મુખ્ય માણસોને પકડી લઈને જઈ દોડાડે, માણસોનાં મોઢાં પર મેથ ચોપડે.—આવા પ્રકારની વાતો એક નહિ, બે નહિ, બેઠા ન પડેમાં એકને કંઠાળો આવે છે. મરાઠી રાજ્યની અનંત કેવી રીતે ને કૂચા પ્રવાસી થી જતી હતી તે આ ઉપરથી દેખાય છે.”

(સર રેસાઈ પુ. ૩, ૫૫૧)

બાછરાવ છ. સ ૧૭૬૬માં પેશવા પદે આવ્યો. ૧૮૧૮માં પદચૂર થઈ પરદેશીઓ પેન્શન ખાતે ડેઠ ઈ સ ૧૮૫૧ સુધી છાંચો. ૧૨ વર્ષની પેશવાઈમાં તેણે એકે અડાઈ કે લાઈ ન કરી. કરવામાં ક્યું તો એટલું જ કે રનાનકાંધ્યા અને રંડીયાછ વગેરેનાં અમનઅમન ઉત્તિહાસકાર ખરે કહે છે: “હુવંચન એ જ એક કૌંચા રોષ છે કે જે શ્રીમંત સરકારમાં નહોતો.” આવા રાજ્યીઓએ જ રાષ્ટ્રનાં પતન કાળમાંની ઉત્તિહાસ છે; અને મરાઠા રાજ્યની નાશ પછી એ જ સનાતન શાખનો દર્શાવે છે—અતે પતન પૂરે શાસ્ત્રીયની બ્રહ્મા હોય જ છે. આ કાળનો એ આગેવાનો—પેશવા ને સિદે બેઠે સેરપા અધિવારી અને અધ્યક્ષ હતા કે સિદે પછી પારિગ્રહીન હતો એમ જવાબે કહ્યું.

* “બીજાં મુધા પેશવા કરવાં વધારે—૧૨ વર્ષ બાછરાવે કારકાર કર્યો. તેમાં વસાઈના કાર (૧૮૦૨), પૂર્વનાં ૧ વર્ષ એટલે તે કરવાને તે મુખતિયાર હતો. પછી તે હામિયાન તેને જરાય મેથ આપી રાખાય એવી એકે રાજાઓથી પાત દેખાડી નથી રાખતી તેણે ભતે એકે અડાઈ ન કરી; એકે ખાનદાન જૂના સરદારનું પીઠબળ તેને મળ્યું નહિ.”

(સર રેસાઈ પુ. ૩, ૫૫૨)

બાછરાવ અને દોલતરાવ સિદેની નેકીડું વચુંન રવ ખરે આગ આપે છે.—“રૈયતનું રક્ષણ કરવાનો વિચારે દોલત રાવના બેઠામાં કદી પેડો જ નહિ. પોતાની નિષ્ઠા કરવા સહ રૈયતનો નાશ કરવામાં તેને કદી દયા આપી નથી. રૈયતને મારી રીપીને તથા કચરીમચરીને એટલી હીનદૂબળો બનાવી કે, ચોરાકુળી પોતાનું રક્ષણ કરવાની

નાના કુટુંબીસ પેશવાની આ રવનકાં-હિતાને થ પહેલવી વળત પછી તેને પીઠબળ દેતો બેઠામ—બળિયો સિદે, તેને સાર, પૂનામાંથી ઠગ્યો એટલે છેનર મુધી—૧૮૦૦માં પોતે મરણ પામ્યા ત્યાં સુધી નાના એ ન પામી શક્યા કે, સિદે પેશવાએ તેા દુશ ન પડવાના દુષા કસાર ક્યાં છે. અને સિદે રહ્યો રહ્યો પોતાના વર્ષરેવની આડે આવતા અનેવા નાનાનો સમૂજનો નારા કરવામાંથી પાછા જ ન પડ્યો. હવે તેણે નાનાની ઉપર જ સીયે હાથ નાખ્યો.

૭

નાના કુટુંબીસનું મરણ

“એની ભેડે મરાઠા રાજ્યનું કંઠાપણ અને મર્યાદા બધું જ બધું.”

—પૂનાનો અધિજ રેસિડેન્ટ.

“૧૮મા સૈકાનો સૌથી મહાન રાજ્ય-પુરુષ નાના કુટુંબીસ : પોતાનો રાષ્ટ્ર-મરાઠાઓ આ ભ્રમભર્યો દાયકાઓમાં, કપનીના સર્વસ્વિત ચક્ર તળે આવી જતાં બચાવનાર તે પુરુષ હતો.”

—ચાન્સલર-જેરેટ પા. ૨૧૩

સિદે પૂનામાં રહે તો તેનું ખર્ચ તેને મળ્યું એટલે. અને તેનું ભેર તેની મોટી સેના ઉપર; એટલે તેનું અર્થ પણ કારે. તેથી રૈયાના તમામ તો સિદે ક્યાં જ રહેતો.

બીજા બાનું ભેતાં, કારકાર નાનાના હાથમાં; તેની ધનસચા પછી કારે મોટી હતી. પેશવાએ સિદેને આ તોળાઈનાં જવાબમાં કહ્યું, હું નાનાને ડેઠ કરી તેના પશનું બધું ધન લૂંટી લે જા પૂના લૂંટીને પેસો મેળવે, તેમાં મને મુદ્દલ વાધો નથી; પાંત વારે પૂના તો ઊઠવું

હિંમત પછી તેમનામાં બિલકુલ રહી નહિ. ક્યાં છ સ ૧૭૦૦નું મદારાષ્ટ્ર અને ક્યાં છ. સ ૧૮૦૦નું કૂચ એક જ વ્યક્તિનું દોલતરાવે કાલું કહ્યું ને તે બાછરાવ...રાજ્યનો નડય થાય તે બંદેતર પછી હું જ પેશવાઈ પર આવનાર એ તેનો દુરાગ્રહ દર્શાવે. લોકોને તે જરાય એટલો નહોતો.

(સર રેસાઈ ૩-૫૫૨)

નહિ. પછી બેઠામ સિદેને યુ પાછું વળીને ભેવા જરૂર હતી? તેણે નાના કુટુંબીસને ડેઠ કરવાનો પોતે રચ્યો આ અને હવે પછી જે કાળાં કાળે તે કદે કાવે છે તેમાં તેને મુખ્ય મદદ કરનાર તેના નિય અને ફર સરકારનું નામ આદોં પાદ કરતું એટલે, કેમ કે હવે પછીના કારકારોનાં તે માણસ બાછરાવ દોલતરાવ ભેડે બીને અપભ્રંશિયો બને છે, તેનું નામ સરકારવ ધાર્યો. ૧૭૮૬માં આ માણસની રૂપાળી કન્યા ભેડે દોલતરાવનું લગ્ન બાછરાવે મોઢી આપ્યું. અને ત્યારથી સસરાએ જમાઈનો કારકારી બની એથી પોતાની દાંડપીરી ચલાવવાની ચર્યાત કરી; પૂના લૂંટવાના કામની આગેવાની એણે જ લીધી અને બીજાં તેા એટલેટલાં ને એવાં અપદુર્યો આ માણસને નામે ઉત્તિહાસમાં ચર્યાં છે કે, વિન્સેન્ટ કૂકમાં કહે છે—“આ ખરાબ દાંડપીરોમાં સૌથી દુષ અધમ પુરુષ હોય તો દોલતરાવનો સસરા ને કારકારી (ધારક) હતો. ...મારી નોખવાના અપનવા ને કારકાર પ્રકારે જે ભવામાં તથા નિશાધાર બીચારા પ્રભુઓને લૂંટવામાં એ માણસને એક પ્રકારનો રાક્ષસી આનંદ જ વતો! પ્રભને તેણે કારે જીવમી રીતે કરતી ને સલામી. તે છાંચો પછી થટે તે કરતા વધુ—૧૮૦૬ સુધી. તે છાંચમાં એક મરાઠા સરદારે તેને પોતાના સાકારી વીધી નાખ્યો, ને એમ કરીને એક એવા રાક્ષસથી જાનતે ઊઠાવ્યું કે નેના કલ્યાં વધારે ખરાબ માણસોએ બાંચે જ જાનતે અનામ ક્યું હતી.”

(તેનો ઉત્તિહાસ પા. ૫૯૭)

દોલતરાવે આ કાળમાં સરકારાવ ને તેવા નેવાઓની એક ટાળી જમાવી હતી. તેમણે વિચાર્યું કે, નાનાને ભે પકડેરા હોય તો વિશ્વાસપાત વગર બીને દસ્તો જ નથી અને, આપણા વચન ઉપર તેા નાના કારકારો નહિ જ રાખે, એ સિદે-ટાળીને ખબર હતી તો યું કાંડ? સિદેની નેકરીમાં માઇલે કરીને એક સેનાપતિ હતો. તેવા (ગેરા) લોકનાં નેક વચન બાબત આપણા લોકમાં પ્રતિષ્ઠા હતી. (ખરેદત નાના કુટુંબીસ પા. ૨૦૨)

જિંદગી વિચારું કે, તેને લાભ હઈ માઈકેલ મારફત ઈંગો કરેલો માઈકેલ મારફત જિંદગી નાનાને કંઠાવ્યું કે, હું હવે અલિયર બર્ડ છું, મને કસર પેરના રૂપિયા આપો જિંદગી જોળખી અલિયર નાનાએ કહ્યું બર્ડ, તું ઇ.પૂ. ૪૩૧ પ્રમાણે અધ-રસ્તે અને પહોળાએ ફાલેલા દુષ્કાતા વ્યક્તિથી ઈ સ ૧૦૬૦ના છેલ્લા દિવસે જિંદગી નીચે છે એમ કહ્યું તે દિવસે નાના જિંદગી ને ને કરવા મને ત્યારે ઈશી ઈંગો ન થાય તેની તબીબગીરી માઈકેલે આપી ને જાળવળ ઉપર મોખન આપ્યા એમ નાના અને જિંદગી મન્યા, પછી માઈકેલ ગુલપુસ કરવાને નિમિત્તે માઈકેલ અને નાના અલગ ગયા અને ત્યાં પેલા બેઈમાન જોરાએ નાનાને કંઈ કરી જિંદગીને સોંપ્યા! જુનામા આની ખબર પહોંચતા લોકોમાં દાદાકાર વર્તી પછુ જાણાવે નાનાના પૂણના ગુણિયાઓને આ વખતે ક્ષોડ્ય પછી લઈ કેંદમાં નાખ્યા આમ કરીને જિંદગી ને જાણાવે નિવડ માની કે નાનાનું શુભ ઉપરે રચ્ય પછી પુનાના ગુલ ઇંગો વજુ આર માસમા ન નાનીયા પેલા શાંદોએ પુના લૂંદીને ને-ક કોડે રૂપિયા મેળવ્યા, અને નાનાના પૂણના જેને તેને કનડવા લાગ્યા આ બધું સુધી ગયું કે આવા કામોની ભલ જાપનાર ચરખી ગંગા ને પાપગીત બની જિંદગી પાપ હવે તો ભય તો સાક, એવી ભુજિ કરવા લાગ્યા આને માટે તેણે બે સહી અને નિજામ ભેટે કસર ક્યાં જિંદગી આની ખબર પડી એટલે તેણે પેતાની કેંદમાં રાખેલા નાનાની ન નેડે કસર ક્યાં કે, તું ને પેલાવએ મારી સામે કરેશી આ કસર રદ કરાવી આપે તો હું તને છોડું ને ફરી પેલાવના કાસારી યવમાં મદદ કરું, આ કરવા બલ્લ મને રૂપ લાખ રૂપિયા તારે અપવા પોતાના બે સામાવળિયા અદરજર હડે ને તેમાં પોતાને ફરવાનો લાભ મને તે કોણ નહીં કરે! નાનાએ રૂપિયા ભરી છૂંકારે મેળવ્યા (ઇ સ ૧૦૬૮) જિંદગી પેલાવને કહ્યું કે નાનાને કાસારી બનાવો પેલાવ આ ઉપરથી સમજી ગયો કે, જેને ભેર

નાનાની સાથે હું થતો તે ન ને આમ કહે તો બીજું થાય જણુ છું! તેને જવાબમાં દા કહેવો જગી નાના અને જિંદગી બેડેને ટકાવો પાડવાની તેની કુક્તિ આમ લેકી પડી

પછુ નાનાએ ફરી કામ પર આવવાની ના પાડી પેલાવની દલકાષ તે દવે પૂરી પાડી ગંગા દતો પછુ જાણાવ નાનાને કસરી પડશે ને પેલાવના ઘરને નામે તેને કહ્યું કે, તું કામ લે અને રાખ્યની કુર્ચા કાળ આ અપીનની નાનાથી ના ન પાડી રાકાક તે ફરી કાસારી થયો (નવેમ્બર ૧૦૬૮) આ ન અસામા પછી વેચેરકે ઈ રીપુને દરાવી જાણાવને સદા-ચકારી વરકર લેવા લખ્યું અને નાનાએ તેની સાફ ના પાડી

નાનાને કાસારી તો બનાવેલ, પછુ જિંદગી જાણાવ તો એના બે ન રક્ષા જિંદગી અલિયર લણી ભય તે જાણાવને અંધ નહિ કેમ કે તે પછી કોને આપે રચવક હ માણું અને જિંદગી રહે તો પેસા ભેઈએ, એટલે તેના તથામ ક્યાં ને ઉપરાવ મદારજીની વિધવાએ ભેડેનો શેલતાવનો રટો એટલે તો વધી ગંગા દતો કે તે પતાવવા માટે તેને નાનાને આશરો લેવો પડ્યો નાનાને પોતાની કેંદમાંથી છોડતી વેળા ન એણે આ કસર તેની ભેડે કરી હતી નાનાએ બે ગ્રંથડો, તે મુજબ પત્ની આપ્યા આ પછુ એક રચવક રંકિ પ્રાણુ છે, ને અહીં છેલ્લુ ભેઈએ

આ બતલા સડેલા વચમાં પછુ નાનાએ છેવટ સુધી મરાઠા રાખ્યમડગની સેવા કરી, છેવટ સુધી અમેએની આલજાણની એક વાલ વાવવા ન દોષી એમ સેવા કરતો જિંદગી આ છેવટનો આજ્ઞા રાખ મુજબ ૧૮૦૦ના માર્ચમાં મારજુ પાગેલો આખી પુના નમરી રોકમાં ફૂંખી ગઈ પછુ તેની સાથે અમેએના દાવ ફાવવાના દ્વાર બધકયા તે બિહડવા

તે પ્રકર હવે પછી

જીવન સૌરભ

[પાન ૩૦૬ થી ચાલુ]

શ્રી, નેમન એક બીજા બના

વતું વર્ણન કરે છે

ડો બિમટે અઘાર આવવાનું ગાંધીજીને આમ તણુ આપ્યું હતું ચિઓસોરીકલ સોસાયટીના સુવર રચનામાં અમારુ સ્વામત કરવામાં અભ્ય, જે માનનીય બાઇએ દેશની સેવામાં પોતાનું આપુ જીવન અર્પણ કરી દીધું તેને માટે ગાંધીજીને ખૂબ માન હતું ડો મિસ્ટર અમને ફીનિશરવાળા બધા ફક્કડ ઓરડા બતાવ્યા પછી પાડોશના એક બૂંપ કામાં લાઇબ્રેરીમાં અરપૂરણી શાળા હતી, હવે એક રીતે તો પચસેને ફેળવણીની સજવડ આપવાની ડો મિસ્ટર પહેલ કરી હતી, પરંતુ એક પ્રકારના લોકો માટે શાહી સજવડ વાળા મકાનો તથા બીજાને માટે હમકા નિવાસરયાન તે વસ્તુ ગાંધીજી સહન ન કરી શકે તેવી હતી

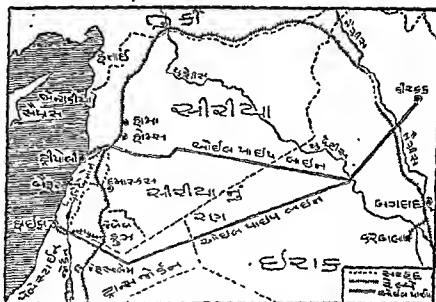
ગાંધીજીને એટલું બધું તીવ્ર હુ ખ થયું કે ત્યાં રાત રહેવાને કાર્યક્રમ બદલીને બ્યોજીરાઇનમાં પોતાના ઉતારામાં પાછા ફરવાને તેણે નિશ્ચય કર્યો મે તેમને ખૂબ સમજાવ્યા અને બીજી બાજુ સાથે એમ પછુ બતાવ્યું કે 'તેથી ડો બિમટેને ખૂબ હુ ખ થશે અને મારા પ્રત્યે તેને બહુ ખરામ લાગશે' પરંતુ આ બધું નકાસ હતું ગાંધીજી પોતાના નિર્ણયમાં મક્કમ હતા મોડી રાત્રે તે અઘરથી ઉપડી ગયા

૯૩

સીરિયા લે બે નો ન

પી. સ. ભારદ્વાજ

યુરોપે ન્યારથી ધરતીનો બોળો ખૂંડ-
પના સહારાઓમાં ગણુતા સ્પેન પોર્ટુ-
ગાલ અને હોલેન્ડ ક્રમશઃ ભાંગતાં ટુટલ
વેસથુરેણુ વિખરાઈ બચા છે. અને એય
ખૂંડે છે કે વિશ્વવ્યાપી સામ્રાજ્ય સ્વપાતાં
જેમ સૈદ્યાએ લાગે તેમ તેને ભાગતાં પણ
સૈદ્યાએ તો લાગે જ. પ્રભુ જે વખતે
હુદ્દિ અને સ્કિટ્સ દેવાણું કાઢે ત્યારથી
માંડીને એ સામ્રાજ્યને સાવ કુશળમાં
નતાં સુધીમાં વર્ષો તો જરૂર પીતી બધ
છે. છતાં એની પસંદગીની શ્રીઅણુશ તો
ત્યારથી જ ચડાય છે. હોલેન્ડ-વલદાઓ
પછીના યુરોપીય ચક્રવર્તીપદના વારસદાર
ફ્રેંચો, હુઈ ૧૪ મા અને નેપોલિયનના
વખતમાં યુરોપમાં ટૂંક સ્પેનથી માંડી
રશિયાના ખારણા અખડાવતા ધરતી ઉપર
પોતાની હાક બોલાવતા એણું જ નહિ
પણુ એના બ્યાપારી અને સંસ્થાનિક
હિતો તે દહાડે પૂરતી ઉપર પગલે પગલે
વેસથેના ખડયા હતા. પણ એ ચક્રવર્તી
પદ ન્યારથી ખિટકને સાંપડ્યું ત્યારથી
હાંસને અરતકાળ જોડો છતાં ભાંગુ
તોય ભરૂં એ ન્યાયે પહેલા વિશ્વયુદ્ધના
વિભેતકો. ન્યારે ધાતીના પટાની વહેં-
ચણી કરવા જોડા ત્યારે મહારાષ્ટ્રીઆના
એક તરીકે હાંસ પણ સારો ભાગ પડાવી
અયું. સીરિયા એ ભાગમાંનો સારો એવો
અને મોટો કુદડો હતો.

છા. ન. માટે ખાસ

ઈ. સ. પૂર્વે ૬૩-૬૪માં તે રોમન સત્તાની
નીચે આવ્યું અને તે વખતે રોમન
સંસ્થાનોમાં તે મુખ્ય ગણાતું. પછી
ઈ. સ. ૧૧૩માં તે ઇરાની સત્તા નીચે
આવ્યું અને છવ્ઠે ૧૫૬૧માં તે ટર્કી
અંગ બની અયું. ઉલટલા યુરુશીમ
સંસ્કૃતિના આદિ સ્થાપક આરબ પ્રભુથી
વસાયેલ તે પ્રદેશ આજે લેબેનોનની એમુક
વસતી બાદ કરતા સંપૂર્ણ ઈરાકી
સંસ્કૃતિની રંગાયેલ છે.

એક વખત ટુર્કની સત્તાના પાયા
ટૂક સ્પેન સુધી ગાળતા છતાં તે કાળે
પણુ સીરિયા પાલેસ્ટાઈનને પ્રદેશ યુરો-
પના રચનો વિષય હતો, એટલું મુખ્ય
કારણ એની ભૌગોલિક મહત્વની અગત્યતા
છે. ૫૨ અને ૫૬માં વચ્ચેનો એ પૂર્વ
છે. ભૂમધ્યમાં એટલું પ્રવેશદાર, સુએઝની
નહેરની નિકટતા, ઇરાનના અખાત અને
ત્રણ ખંડને જોડતી સંધિવિભૂતિ ઉપરનો
એનો કાઠુ અને તે ઉપરાંત ખતીબેનો
એનો વિપુલ લશ્કર કુવિયાના મહાન
સામ્રાજ્યોની નજર ખેંચતાં જ રહ્યાં છે
અને હજારે ખેંચતાં રહેશે. યુરોપ અને

ઐશિયાને સાંકળતાં બધા જ વ્યવહાર
માર્ગો-દરવો, તરી અને ખૂશી-ના મુખ્ય
મથક તરીકેનું એનું સ્થાન અનાદિકાળથી
જ અગત્યતા બોધવતું આવ્યું છે અને
હજારે ભોગવતું રહેશે. ફ્રેંચોએ આ અગ-
ત્ય પિગાનેલા તો ટૂંક કિશિયન યુગના
ઉગમ કાળથી દિદી અને ઐરિયાઈ
વ્યાપારને યુરોપ સાથે સંકળતું સંસ-
માસેલસ બંધર એ વખતે પણ સીરિયા
સાથે વ્યાપારી વહેવારે સંકળાયેલું.
અને ન્યારે ટુર્કી સીરિયા પાલેસ્ટાઈનને
કળેલો લોપો ત્યારે પણ યુરોપી ધર્મ-
લોપો (crusades)માં અગ્રણી થઈ મહા-
લાંકા સંધને કંઈ શેષ પાસેથી ખિરતી
દેવળના પ્રથમ સંતાન (The eldest
daughter of the church) અને
પૂર્વ ખ્રિસ્તીઓના સંરક્ષક (The
Protector of the Oriental chris-
tians)ના હક્કોના માર લેવાને ઉડ
તો નહોતો જ રેશમ, ગરજાત, તેલના
અને કપરનો પૂર્વનો અમૂલ્ય ખળનો
યુરોપમાં ફાંચતો એનો વ્યવહાર માર્ગ
અભાધિત. રાખતા મરેના એ બધા
પ્રયાસો હતા.

ઈતિહાસના ઉગમ કાળથી જ અને એ
ઈતિહાસ રચતો આવેલ આ દેશ પૂરતી
પ્રવર્તી બધી સંસ્કૃતિઓના રંગથી રંગા-
યેલા છે ન્યારથી એ દેશના ઇતિહાસની
સાંકળ જોડી સમાય છે ત્યારથી તો એમ
માહુમ પડી આવે છે કે તે પહેલ વહેલા
આસિરિયન સંસ્કૃતિની અસરમાં આવેલ.
તે મુખ્ય તો તે ઈ. સ. પૂર્વે ૩૩૨માં
મહાનિયા-ગ્રીસ-ના મહાન વિભેતક
સિકંદરના હા નીચે આવ્યું
અને એણે ગ્રીક સંસ્કૃતિને પ્રવાહ કરીદેયો.

અને એથી જ ટર્કીની ખૂસરીમાંથી ઇસ્લામ મંથરી સીરિયન પ્રાંતને પ્રથમ પ્રેરણા આપનાર ફૂંચ જ હતી પ્રથમ સીરિયન કોચેસ જેરીસમાં જ મળી હતી

સીરિયાની રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા બાજુ યદ્ય ૧૯૦૮માં ટર્કી સાથે કરાવવા આંતરના સંઘર્ષના લાગણમાંથી ૧૯૧૩ના બંધન માસમાં સીરિયન કોચેસે ટર્કી પાસેથી સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાનો નિર્ધાર કર્યો અને પરિણામે ટર્કી સત્તાએ રાજ્યવંચના કષ્ટ સુધારા કર્યા પણ આ આ બધા સીરિયન બનાવોમાં પેરીસ થયું જ રસ લેવા હતું અને ૧૯૧૯ના રિસેબ્રની ૧૧મી તારીખે તે વખતના ફ્રેંચ મુખ્ય પ્રધાન પોનોમરે ફ્રેંચ નીતિ સ્પષ્ટ કરતા કહેલું, 'આપણું સીરિયા અને લેબેનોનના હિતો રક્ષાવા જ એમણે

અને એથી જ વિશ્વકુદ પહેલાની યુદ્ધઆવમાં જ એવું ટર્કી પુરુષો એકાદ કે દુસર જ કાંસે સીરિયાને પાલેસ્ટાઇનથી સ્વતંત્ર બંદરે કરી તેને કબજે લઈ લીધો. તે વખતે યુરોપી વાતાવરણમાં યુરોપિય કોચેસ વાંધો લીધો નહિ પણ તે ૧૯૧૧ની મેની ૧૬મી તારીખે થેલ્સિન અને સ્ત્રિયામાં વિપરીત કરી દ્વારા સીરિયન સમુદ્ર વિસ્તાર ઉપર કાંસના અભાસિત દબને સ્વીકાર્યા અને ૧૯૧૯ના પ્રદેશની સ્વતંત્રતામાં એનું વાલીપણું સ્વીકાર્યું છે તે મુદ્દા પર થયું ત્યારે ફ્રિંચની સ્વતંત્રતા કરવા મિત્રશક્તિઓ માંથી બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ સરકારે સીરિયા અને મેસોપોટેમિયાને કમંડુ સ્વાતંત્ર્ય વચ્ચે દેરી જવા વહીવટના તથા આવી તેની ઉપર પોતાનો અકુપ્ત વધારો સીરિયન સમુદ્ર પર ઉપર ફેંચના અકુપ્ત મહોર મારી અદરના પ્રદેશનો વહીવટ અમીર ફૈઝની આગે સત્તા નીચે રહેલા દેશમાં બાળ્યો અને સાથે સાથે એના સંસદ તરીકેની કામગીરી કાંસની રી, એમ સ્વીકારતા કાંસને વાદ યદ્ય લેવા ગળામાં વડ મળી

જાનું આ રીતની દબાવિરિ આરને સાખી થય્યા નહિ એમણે એકાદ પોતારી ૧૯૨૦ માં દમાસ્કસમાં મળેલી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ દ્વારા પરદેશીઓની કબજીરિ વચ્ચના સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે સીરિયાને

બંદરે કહ્યું, અને ફૈઝને તેઓએ રાજ તરીકે સ્વીકાર્યો પણ ફૂંચ અને બ્રિટિશ રોએ ફૈઝની સત્તાનો સ્વીકાર ન કર્યો અને ફૂંચએ સીરિયાનો લશ્કરી કબજે લીધો અમીર ફૈઝને સીરિયા છાડવા પડ્યું ૨૪ મી એપ્રિલ ૧૯૧૦ના રોજ મિત્રરાષ્ટ્રોની ઝાંઝ-ઝાંઝનીલે દસને સીરિયા ઉપરનો કબજે સંપૂર્ણ પૂરું કરી કરી તેને ફ્રેંચ મેનડે બતાવુ તેમ છતાં આરને ત્યારપછી જાપાને રહ્યા જ નહિ

પરિણામે એટલી નીતિ અજમાવતા સીરિયાના આજ કહ્યા કર્યા સીરિયા (૧૯૦૦ થી આ ૨૦૦૦૦૦૦ વસતી અને રાજધાની દમાસ્કસ), લેબેનોન (૩૮૦૦ થી આ ૭૦૦,૦૦૦ વસતી અને રાજ્ય ધાની બેરુત), લેબાનીયા (૧૮૦૦ થી આ ૩૫૦,૦૦૦ વસતી) અને જેલસુડ (૧૪૦૦ થી આ ૫૦,૦૦૦ વસતી) આ ચાર રાજ્યોની એકતા તેમી નાખવા માટે એમની વચ્ચે કોઈ પણ ભંડો રાજકીય સંબંધ રહેવા દેવામાં આવ્યો નહિ ૧૯૨૪માં ટર્કીના દબાવણે વશ થઈ અને ટર્કિ પુરા કરવા એના સંપૂર્ણ સમુદ્ર બંદર એલેક્ઝાન્ડ્રિયા (Alexandria) લાલુ હોવાય-જયારે દેશ-ટર્કી સમુદ્રા વહીવટ વચાવવાનું સ્વીકારી, છે તે ૧૯૩૬ માં ટર્કિને સુવામ સોંપ્યું

આ રીતે અજ પ્રત્યક્ષ કબાધા છતાં સીરિયન પ્રાંત પોતાની એકતા અભાસિત રીતે ભંગી રહી લેબેનોનની કિશોરન લઘુપત્તિએ પણ પોતાની સ્વામીની આગે રાષ્ટ્રીય એકતાનો જોગ કરી પણ આખી નથી અને એથી ફૂંચનો સીરિયાનો કબજે સુવાળી સંધામાં કબજ એવો તે નથી રહેલો સીરિયન પ્રાંતને વારે વારે ઇંગ્લેન્ડના જોમરી છે અને ફૂંચએ એમને લશ્કરીની અણીએ જ ફેંચની રાખ્યા છે ૧૯૨૬ના વિધેયને દબાવવા એમને દમાસ્કસ ઉપર તોપખાંડો પણ મારેલો છે ૧૯૩૬ના ફરીથી પ્રાંત ઉપર લેવા તે વખતના ફ્રેંચ વડા પ્રધાન થો. બુલ્મે સીરિયાનું સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય સ્વીકારતા અને બંદરમાં સીરિયન પ્રાંત ફ્રેંચ હિતોને રક્ષાની બાંહેધરી

આપવા કરારો થયા તે કરારો અમલમાં આવવાના હતા ૧૯૩૬માં પણ ત્યાં તે વિશ્વકુદ બીજી ફાળી નીકળ્યું અને ૧૯૪૦માં તે કાંસના જ ખૂ બે કામગીરી પડી ગયા

એ વખતે સીરિયામાંનું ફ્રેંચ લશ્કર બીચી પડે હતું અને ફૂંચ કરવા આવેલા બ્રિટિશ સાર્વભૌમિક અને જનરલ કેટ્રોસે સીરિયન પ્રાંતને ફરીથી આજ યો આપવાની બાંહેધરી આપી હતી, અને તેને અમેરિકન અને બ્રિટિશ શાહી સરકારે કમલ રાખી છે

આમ છતાં યુરોપી મુદ્દા અત્યંત થતા જ, એની પોતાની આગ્રહી પણ એમનામાં હતી અને જો માદમાદ આને બેનું થયું છે તે કાંસની જનરલ સ્વીચ અને જો પાયા સીરિયાની આગ્રહી જુલ્યો લેવા માટે ચાલ રખી રહ્યા છે સીરિયામાં પોતાનું વર્ચસ્વ જાળુ કરવાનું હજી ફેંચને જો જીત વ લાગતું નથી તો એમની નાજ પુરમથી ફરેલા ફેંચ પણ પાયા એ નાજીએ જિવાજ નાજી પસવા સીરિયામાં લેવા માટે ત્યારે સર્વપ્રભાવી આજ યો માટે લડતા મિત્રરાષ્ટ્રોની 'સર્વ' પ્રભાવી બ્યાખ્યા હા હશે એ કહેવું મુશ્કેલ તે નથી જ

અત્યારે તે બ્રિટેન ફેંચને 'કેસ બર્વ' નો અવાજ સુલભાવ્યો છે, પણ એની પાછળ અદેખર સીરિયન પ્રાંત તરફની હમરો છે કે પછી એમને એના હિતો મરિની લોકી જીતે લાવ્યે કામ કરી રહી છે જ એ તે હોય, સરિયા આને કમંડુ પૂર્વના પ્રદેશમાં એ રીતે સહ લઈ છે એ એવા બ્રિટેન પણ મધ્યપૂર્વમાં પોતાની લાજવજ જતાયે એથી ન થાય એ વફેદારી રાખતા સીરિયન પ્રાંતની મેતો તે ભળ વરી રીડી અને બ્રિટિશ જ માત્ર હોય તે જ બ્રિટિશોની નીતિ સમજવા માટે હાલતો થયું છે

છતાં સીરિયન પ્રાંતની આગ્રહી આડે આવવાની કાંસને સખા નથી, એ તે સીરિયન પ્રાંતને જાળ્યું છે અને જાળવી આપશે

અ લ યુ ને શ ર યુ

નિરંજન વર્મા : ન્યમદ્વલ પરમાર

૩

ભરણું ભરીને ઘેર આવે ત્યાં અલયુ કહે :
‘કાં શરયુ ? પછી નવો બળદ વેચાતો લઈ આવ્યો ?’

શરયુ કહે : ‘નવો બળદ લઈ આવે યુ ?
હું તો બળદ ખરીદવા આવ્યો દેશ રખડી વળ્યો.
તો ચે સારો બળદ ન મળ્યો. છેવટ એક પારો
ખરીદ્યો. પારો લઈને ખાનપુરમાંથી નીકળ્યો.
તો આખા ગામના માણસો લોગા થઈ ગયા.
બધા લોગા થઈને કહે : ‘અરે પારો તો જંગલી
છે જંગલી. કાંધે હળ નાખ્યો કે હળના કટકા
કરી નાખ્યો અને તમારા ફેલા કાઢી નાખ્યો.
મને થયું કે આવો પારો લઈને ઘેર જઈશ તો
તો વળી તું ખિનઈશ. એટલે પારો ખાનપુર
મૂંઢીને હું તો હાડ્યો આવ્યો.’

અલયુ શરયુ ઉપર ધૂવાંકૂવાં થઈ ગયો. કહે :
‘ગાંડા, એક તો પૈસા પાણીમાં નાખ્યા અને ઉપર
જતાં અછલની વાતો કરે છે ? જા, પૈસા પારો
લઈ આવ ત્યારે જ ઘરમાં પગ મૂકજે. ખાનપુરમાં
તો ધુતારા વસે છે. એ તને ધૂતી ગયા !’

શરયુ ખિનતો ખિનતો ઘર બહાર નીકળી
ગયો. એમ થયું કે રોજ ને રોજ અલયુ મારા
પર ખિનયા કરે છે. એ કરતાં કયાંક નોકરી જ
ગોતી લેવા દે. ઘેર પાછો આવું જ નહિને.’

આમ વિચારી એ ચાલતો થયો. ચાલતો
ચાલતો એ ખાનપુર આવ્યો. ખાનપુર આવીને
‘ગામને ચોરે બેઠો. એ ગામમાં એક ચોરો જમીન-
દાર રહે. જમીનદાર ચોરા પાસેથી નીકળ્યો.
શરયુને જોઈને કહે : ‘એલા, કેમ આવ્યો છે ?’

શરયુ કહે : ‘મને તો નોકરી કરવા આવ્યો છું.’

જમીનદાર કહે : ‘નોકરી તો હું આપું. પણ
એક શરત.’

શરયુ કહે : ‘કહો.’

જમીનદાર કહે : ‘નોકરી કરતાં તું ખિનઈ
જા તો તારી એક આંખ લઈ અને હું ખિનઈ
જાઉં તો મારી આંખ લઈ. પણ ખ્યાલ રાખજે
નવાણું આંખ મૂંઢીને ગયા છે. તું વળી એક વધારે.’
શરયુ કહે : ‘ભલે. એ શરત તો કબૂલ. કામ શું
કરવાનું છે એ કહો ને ?’

જમીનદાર કહે : ‘જો કામ તો જાણું નથી.
રોજ છ એકર ખેતર ખેડવાં, એટલા ખેતરને
ચારે ખૂલે વાડ કરી, રોજ શિકાર કરી આવવો.
વળતી વખતે મારી ઘોડી માટે ઘાસ અને
રાંધવા માટે લાકડાં લેતાં આવવાં. અને સાંજે
મારી રસોઈ કરવી.’

શરયુ કહે : ‘ભલે.’

બીજે દિવસે સવારમાં શરયુ બળદ લઈને
ખેતરે જીપડ્યો. જુએ તો ખેતર એક ટેકરીની
તળેટીમાં આવેલું. આખું ખેતર પથરાળ. તો ચે
શરયુ હળ હાંકવા લાગ્યો. પણ પથરાળમાં હળ
હાલે નહિ અને બળદ હળ માંડે નહિ. અડલાહ
તોબાએ બપોર મુખી હળ હાંક્યું ત્યાં શરયુ
યાદી ગયો. ‘પાછળ નગર ફેરવે તો માંડ અર્ધું
એકર ખેતર ખેડાયેલું. હજી સાડાપાંચ એકર
ખેતર ખેડવાનું, ખેતરને વાડ કરવાની, ખડ
વાડવાનું અને લાકડાં લાવવાનું તો બાકી હતું.
એ બધું યાજ કયારે ? યાદીપાછીને વિચાર કરતો
શરયુ એક બાંડ નીચે જઈને જડા આટો પડ્યો
કે જીંઘ આવી ગઈ.

ઘોડીક વાર થઈ ત્યાં ઘેરથી કાઢી લતવારી લાત લઈને આવી. શરુને ઉઠાડીને કહે: 'લે આ લાત. જમીનદાર સાહેબે લતમાં રોટલા બાંધી દીધા છે. પણ કહ્યું છે કે ઉપરની એક પણ ગાંઠ છોડ્યા વિના રોટલા ખાઈ લેજો.'

શરુ જુએ તો લાત ઉપર ગાંઠ ઉપર ગાંઠ જઠડાવીને બાંધેલી. પણ ગાંઠ છોડ્યા વિના ખાતું કેવી રીતે? શરુએ કંટાળીને લાત ખાધા વિના પાછું મોઢવ્યું અને પાછો ગાડ નીચે સૂઈ ગયો. સાંજ પડી એટલે ચિકાર કર્યા વગર, ખડકે લાકડાં લીધા વગર બળદ હાંકી ઘેર આવ્યો. શરુ બળદ બાંધતો હતો ત્યાં જમીનદાર આવીને પૂછવા લાગ્યો: 'કાં, છયે એકર જમીન ખેડી નાખી?'

શરુ કહે: 'ના. એટલું બધું તો કેમ ખેડાય?'

જમીનદાર પૂછે 'ત્યારે વાડ કરી?'

શરુ કહે: 'ના. વખત જ પછી કર્યાથી રહે?'

જમીનદાર પૂછે: 'ઘોડી માટે ઘાસ લાગ્યો?'

શરુ કહે: 'ના. એટલા ઘાસ પછી ઘાસ ક્યાં લેવા બાક?'

જમીનદાર પૂછે: 'રાધવા માટે લાકડાં લાગ્યો?'

શરુ ખિન્નપણે કહે: 'ના. ના, ના નથી લાગ્યો, નથી લાગ્યો.'

જમીનદાર કહે: 'આજસુના સરદાર! ત્યારે આજો દિવસ તેં કર્યું શું?'

શરુ કહે: 'આટલાં બધાં કામ હું એકલે હાથે કેવી રીતે કરી શકું? તમારા' જાપનેા જાપ આવે તો એ એકલે હાથે આટલું કામ ન થાય.'

જમીનદાર કહે: 'એલા આટલું પૂછ્યું ત્યાં ખિન્નઈ કાં ના?'

શરુ કહે: 'ખિન્નઈ નહિ તો શું કરું?'

જમીનદાર કહે: 'તું ખિન્નયો હો તો શરત પ્રમાણે લાવ તારી આંખ.' આમ કહી તરત જમીનદારે પોતાના નોકર બોલાવ્યા અને પકડીને શરુને હેડે નાખ્યો. છાતીએ ચડીને એક આંખ કાઢી લીધી અને કહ્યું: 'નીકળ ઘર બહાર. આપણી શરત તેં પાળી નહિ માટે તને રના.'

આંખ ગુમાવી રોતો રોતો શરુ ઘેર પાછો આવ્યો અલપુ કહે: 'અરે, પણ તું તુએ કાં? તારી આ આંખે શું થયું?'

શરુએ માંડીને જમીનદારની બધી વાત કરી. અલપુ કહે: 'હું તો તને કહેતો હતો કે તને ઘર બહાર કામ કરવું નહિ દાવે.'

શરુ કહે: 'હરો, લાઈ! મારી એક વાર ભૂલ થઈ. હવે ફરીથી ભૂલ નહિ કરું. લઈ આપણું એતર અને લડી આપણી ખેડ. ખેડ મૂકીને હવે કયાયે બહાર જઈ જ નહિ ને?'

બીજા દિવસથી શરુએ મન દઈને ખેડ કરવી શરૂ કરી દીધી.

૪

પણ અલપુને વિચાર થયો કે શરુને હેરાન કરનાર પેલા ખાનપુરના ધુતારાને અને માનપુરના જમીનદારને પરચો તો દેખાડવો જોઈએ. પહેલાં ખાનપુર જવા દે.

અલપુએ એક દુબળોપાતળો ઘોડો લીધો, અને એના પર આડાઅવળા પટ્ટા ચીતરી દીધા. પોતે જમીનદાર જેવાં સુંદર સુંદર કપડાં પહેરી દીધાં અને સાથે એક નોકર પણ લઈ લીધો. એક થેલીમાં ઘોડાનાં લોંડાં લઈ લીધાં અને

લીંડાંમાં રૂપિયા ભરાવી દીધા. નોકરને થોડીક સૂચના દઈને એ ખાનપુર ચાલ્યો.

ખાનપુર આવીને ચોરા ઉપર જ એણે ધાઓ નાખ્યો. એનાં કપડાંને લપકો, ઘોડો અને નોકર બેઠેને ધુતારા એની આસપાસ ટોળે મળ્યા. મોટો માણસ બહીને આગતાસ્વાગતા કરવા લાગ્યા.

ખીજે દિવસે સવારે આસપાસ ધુતારા બેઠા હતા ત્યાં જ અલપુએ નોકરને કહ્યું : 'કિમરે, કાલનું કામ પતાવ્યું કે ?'

નોકર કહે : 'ના સાહેબ, હમણાં જ પતાવી લઉં.'

એમ કહીને તરત નોકરે થેલી કાઢી અને ધુતારા દેખે તેમ લીંડાં લાંગવા લાગ્યો. લીંડું ભાંગે ત્યાં ખનનન રૂપિયા પડતો ભય અને નોકર રૂપિયા ઉપાડતો ભય. ધુતારા બધા બેઠે રહ્યા.

એ દિવસે ઘોડાએ કરેલાં લીંડાં ધુતારાના દેખતાં જ અલપુએ લઈ લીધાં. રાત પડી એટલે એમાં રૂપિયા ભરાવી દીધા. બીજી સવારે વળી ધુતારા ભેગા થયા કે નોકર લીંડાં લાંગવા લાગ્યો કે ખનનન ખનનન કરતા રૂપિયા પડવા લાગ્યા અને નોકર રૂપિયા ઉપાડવા લાગ્યો.

ધુતારાને થયું કે જો આ ઘોડો મળી ભય તો આખી જિંદગીનું દાળદર ફીટી ભાપ, ધુતારા બધા ભેગા થઈને અલપુને સમજાવવા લાગ્યા કે આ ઘોડો અમને વેચાતો આપે.

અલપુ કહે : 'ના ભાઈ, આ ઘોડો તો મારી જીવદોરી છે. એ આખી જીંદગી તો પછી હું ખાઉં છું !'

ધુતારા કહે : 'તમને ચાર હજાર રૂપિયા આપીએ પછી કાંઈ ?'

તો એ અલપુ હા ના કરવા લાગ્યો. ધુતારા ગામના મુખી મતાદારને તેડી આગ્યા અને અલપુને સમજાવવા લાગ્યા. છેવટ અલપુ માન્યો અને આ હજાર રૂપિયામાં ઘોડો વેચાતો આપ્યો.

ધુતારા રાજી રાજી થઈ ગયા અને અલપુ આઠ હજાર રૂપિયા ખિસ્સામાં નાખીને ઘેર બિપડ્યો.

રસ્તામાં એણે એક ગામમાં જો સસલાં વેચાતાં જોયાં, જોય સસલાં તેણે વેચાતાં લઈ લીધાં અને ઘેર આણ્યો. ઘેર આવીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે ખીજે જ દિવસે ધુતારાને ખજાર પડી જવાની અને અહીં આવી પહોંચવાના એમને પહોંચી વળવાની એણે તરકીબ વિચારી કાઢી.

ખીજે દિવસે સવારે એણે એક સસલુ ઘેર સંતાડી દીધું અને ખીજું સસલુ સાથે લઈને ખેતર જવા બિપડ્યો. જતાં જતાં એની વહુને થોડીક સૂચના કરીને ખેતરે જઈ દૂધકાઠે વાટ નેતો બેઠો.

થેલી બાજુ ખીજે દિવસે ધુતારા ઘોડાનાં લીંડાં ભેગાં કરી લાંગવા બેઠો પણ ભાંગે તો અંદર કાંઈ નહિ. ધુતારા હાથમાં ડાંગે લઈને અલપુને ગામ બિપડ્યા. સામે મળે તો મારી જ નાખવો એમ વાતો કરતા ચાંદી નીકળ્યા.

અલપુને ઘેર આવીને રાડ દીધી : 'એલા અલપુ છે કે ?'

અલપુની વહુએ બહાર આવીને કહ્યું કે 'એ તો ખેતરે ગયા છે.' ધુતારા ખેતરે બિપડ્યા કે અલપુની વહુએ સંતાડેલું સસલું ખારણે ખાંધી દીધું.

ધુતારા આવીને ખેતરે જુએ તો અલપુ એક ખાટલા પર સૂતો સૂતો હુલ્લો ગર્ગડાવે છે. ધુતારાને ભેતાં જ એ 'અ હો હો હો, આવો, આવો, ભાઈ' કહેતો બોલો થયો અને ધુતારાને ભેટી પડ્યો. ધુતારાની આગતા સ્વાગતા કરવા લાગ્યો અને કુશળ સમાચાર પૂછવા લાગ્યો. ધુતારા જરા મૂંઝાતા મૂંઝાતા બેઠો ત્યાં અલપુએ ખાટલા હેઠેથી સસલી કાઢી અને સસલીને જો ટાપડી મારીને બોલ્યો :

'જરે સસલી ઘેર ઘેર ચાર મિલાનની કરશે ઘેર'

આમ કહીને, એણે સસલીને છૂટી મૂકી કે સસલી ભાગી છૂટી. ઢોહતી ઢોહતી ખેતરમાં અલૌપ થઈ ગઈ.

ધુતારા અલપુની આ રીતલાત જોઈને અચ-
ખામાં પડી ગયા. તેમને થયું કે પહેલાં જોઈએ
તો ખરા કે આ શું કરી રહ્યા છે. પછી એને
મારશું.

ખપેરે ચારે ધુતારાને લઈને અલપુ ઘેર
આવ્યો. ધુતારા ઘેર આવીને જુઓ તો ખારણમાં
જ સસલી બાંધી છે. એમને થયું કે ખેતરેથી
છોડી મૂકેલી સસલી અહીં આવી લાગે છે.

તરત અલપુની વહુએ યાળીઓ પીરસી.
ખરાખર ચાર માણસો ધરાઈ રહે એટલું સંધેલું.
ખાઈ રહેવા આવ્યા એટલે અલપુ એની વહુને
કહે : 'હ મહેમાનનું સંધ્ય છે ને !'

અલપુની વહુ કહે : 'ના, ના. મેં તો
ચારનું સંધ્ય છે. તમે સસલી સાથે ચાર મહે-
માનનું કહેવરાવેલું ને !'

'અલપુ કહે : 'મેં તો ચાર મહેમાનનું
કહેવરાવેલું પણ આવતા જતા કોઈ મહેમાન
આવી ચડે તો એની તારે તૈયારી રાખવી
જોઈએ ને !'

અલપુની વહુ કહે : 'પણ કદા વગર કેમ
ખગર પડે !'

અલપુ ત્રાડી ઊઠ્યો : 'કદા વગર ખગર ન
પડે એમ !' આમ બોલતો લાંબી લઈને ઊતરી
પડ્યો અને વહુને ઝીંકવા લાગ્યો. થોડી વારમાં
વહુ મુઠ્ઠા જેવી થઈ ને નીચે જઈ પડી.

ધુતારા અલપુને સમજાવવા લાગ્યા : 'અરે
લલા માણસ, આમ આટલી વાતમાં બાયડી જેવી
બાયડીને મારી નખાય !'

અલપુ કહે : 'એજ લાગતી છે. રોજ
મારીએ અને મરી જાય ત્યારે જ એ ઠેકાણે
રહે છે.'

આમ કહીને તેણે ઘરમાંથી એક વાંકીચૂંકી,
લાકડી કાઢી અને વહુ માથે ત્રણ વાર ફેરવતો
ફેરવતો બોલ્યો :

ઊઠ રે વહુ હું બિભી થા,
જમી કરીને રમવા જા

તરત એની વહુ બિભી થઈ અને ખાઈ કરીને
હસતી હસતી બહાર ચાલી ગઈ.

ધુતારા આ બધું જોઈ ને અચંબામાં જ પડી
ગયા. એમને થયું કે આ સસલી અને લાકડી
આપણી પાસે હોય તો કેવી મજા પડે ! રોજ
જંગલમાંથી ખાવાનું કહેવરાવવાની લપ ટળે અને
આપણી બાયડીઓ પણ સીધી થઈ જાય. તેમણે
અલપુ પાસે આ બનેની માગણી કરી.

અલપુ કહે : 'ના લાકડી એ તો નહિ જ
આયું. મારે રોજ ખેતરે જવું એટલે સટ્ટેયો
ચોકલવા સસલી જોઈએ જ, અને મારા સ્વસાન
રહ્યો તીજો. હાલતાં ચાલતાં ખિખાઈ જઈ અને
વહુને મારી બેસું. આ લાકડી ન હોય તો હું
રાંડી જ પડું ને !'

જેમ જેમ અલપુ ના પાડતો ગયો તેમ તેમ
ધુતારા સસલી અને લાકડી આપવા માટે દબાણ
કરવા લાગ્યા. છેવટ માંડ માંડ અલપુએ આંડ
હજાર રૂપિયામાં સસલી અને લાકડી ધુતારાને
આપ્યાં. ધુતારા રાજ્ય થતા થતા ખાનપુર
પાછા આવ્યા.

બીજે જ દિવસે ચારે જણા ખેતરે ઊપડ્યા
અને તેમની સ્ત્રીઓને કહેતા ગયા કે અમારે
ખાવું હશે તો આ સસલી સાથે સંદેશો કહાવશું.
સસલી કહે એટલા જણાનું જ સંધ્યો. આમ
કહી તેઓ ખેતર ઊપડ્યા.

ખપેર થયા એટલે તેઓ સસલીને માથે
ટાપડી મારી બોલ્યા :

જરે સસલી ઘેર ઘેર
ચાર જણાની કરને ઘેર

આમ કહી સસલીને છૂટી મૂકી કે સસલી
ઢોહતી ઢોહતી ખેતરમાં અલૌપ થઈ ગઈ.

આ બાબત ચારે ધુતારા લાતળી વાટ જોતા
બેઠા પણ કયાંય મુખી ભાત ન આવ્યું સંદેશો
થયો અને સાંજ પડી તો ચારે લાત ન આવ્યું.
એટલે ખિખાતાં ખિખાતાં ઘેર ઊપડ્યાં. સ્ત્રીઓ

પાસે તો સસલી આવેલી નહિ તેથી આજે તેમને ખાવું નહિ હોય એમ ધારીને વાતોના તડાકા મારતી બેઠેલી. ધુતારાએ ઘેર આવીને જોયું તો સ્ત્રીઓ બેઠી તડાકા મારે છે. તેઓ ધુ'વાધુ'વા થતા બોલ્યા : 'કેમ ચાર જણાનું ભાતન મોકલ્યું ? સસલી સાથે કહેવરાવેલું ને ?'

સ્ત્રીઓ કહે : 'સસલી ઘેર આવી છે જ ક્યાં ?'

ધુતારા ત્રાડી બોલ્યા : 'કામ કરવાની આજણે સસલીને ય સંતાડીને બેઠી બેઠી તડાકા મારે છે કે ?' આમ કહીને તરત ડાંગો કાઢી અને ધડોધક સ્ત્રીઓને મારવા લાગ્યા. કાળી ચીસો પાડતી ચાર સ્ત્રીઓ ઘડીવારમાં મરી ગઈ.

ચોડી વાર થઈ એટલે તેમણે પેલી વાંડીચૂકો લાકડી કાઢી અને એક સ્ત્રી માથે ફેરવતાં ફેરવતાં મારો ભાઈ બોલવા લાગ્યા—

ભાઈ રે વડુ તું ઊભા થા

જમા કરીને રમવા જા

ફરી ફરીને એ બોલવા લાગ્યા પછુ મરી ગયેલી વડુ શેની લેખી થાય ? એ પછી વારા-ફરતી ખીનએ, ત્રીભએ અને ચોથાએ પોતા-પોતાની વડુઓ પર લાકડી ફેરવી, પછુ વડુઓ હલે કે ચલે. ચાર વડુને મરી ગયેલી જોઈને ધુતારા પોકેપોકે રડવા લાગ્યા.

એમને રોતા સાંભળીને ગામના ખીન ધુતારા લેગા થયા, છાના રાખીને પૂછ્યું ત્યારે બધી વાતની ખબર પડી, ગામના ધુતારા લેગા થઈને કહે, 'આ તો પેલા અલખુનાં કામ. એના ભાઈ પાસેથી આપણે પાટો પડાવી લીધા છે તેથી તેણે આપણા આ હાલ ક્યાં, એ પાટો પાછો આપી આવેા નહિ તો ક્યાંક આપા ગામનું એ ઘનેાત પનેાત વાળી નાખશે.'

ખિચારા ધુતારા પાટો હાંકીને અલખુને ઘેર આવ્યા અને બોલ્યા : 'ભાઈસા'બ હવેથી કેઈ દિવસ તારા ભાઈને નહિ યુતીએ કેઈ રીતે અમારો કેટો મૂંઝીશ ?'

અલખુએ હસતાં હસતાં પાટો ઘેર બાંધી દીધો અને ધુતારા છાનામાના ખાનપુર રવાના થઈ ગયા, આજી આરતે બે કે

કિશોર અંથાવલિ

લેખકો

નિરજન વર્મા : જયમલ્લ પરમાર

વાર્ષિક સવાજમ રૂ. સાદાપાંચ

કિશોરોનાં જીવનમાં શૌર્ય અને સાહસ, શુદ્ધિ અને ચાતુરી, હાસ્ય અને મનક પ્રેરે તેવી લોકજીવનની આ વાર્તા—પુસ્તિકાઓ. કિશોરોથી માંડીને કુમારો, યુવાનો, આયેડ અને છોક્રોને પણ સરખી રસદાયક ઘણું પડશે.

(૧) ચૌબોલા રાણી—ચૌબોલા રાણી, ચાર ભાઈ/બધો, બે મોર, નિમાસાનું કારણ.

(૨) ઢાલતપરી—ઢાલતપરી, કંઠર અને કાનીમર, ચરમાપરી અને સૌથી મીઠું શું ?

(૩) સોના પદમણી—સોના પદમણી, ધુતારાની દોકરી, વાસુકિ નાગનો મથિ; શુદ્ધિ બકી કે પેસા ? અક્ષીરાણી.

(૪) નાગકુમારી—નાગકુમારી, ચંપકુમાર, ખેડપરીનો પોકાર, અખૂટ હાંકી.

(૫) નીલમણિ--નીલમણિ, શિયાળગેર, બબ્બદેમ, જ ખીન જૂત.

(૬) ફલવંતી—ફલવંતી, રામ ચંદ્રમેન, ગોડિયા અને સુજોમાઈ રજપૂત.

આ છપે પુસ્તકો ઘેર બેઠાં માત્ર રૂપિયા સાદાપાંચમાં.

ચરીકથાઓ : ખંડ પહેલો.

ઉપરની પ્રથમ ત્રણ પુસ્તિકાઓ હ
સંગળ પાકુ પુસ્તક

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પો. બો. ૯૭૮, મુંબઈ ૧ : પો. બો. ૭૩, અમ ૧૧૬

એકાગ્ર દેશભક્તિ, મોતની બેપરવાઈ ભરેલી. વીરતા અને ઉગ્ર ક્ષેયનિષ્ઠાને લેખકે અહીં આદરભરી સલામી આપી છે. દેશની સુક્રિઅર્થે ચોતાના પ્રાણ અરંચનારાઓની ને સમપાણીની અણખૂટધારાની યશોજ્વલ ગાથાને લેખકે તેજસ્વી ટ્રેલીએ ઉતારી છે.

૧૨મી લોકકાન્તિની નવલકથા

અણખૂટધારા :

લેખક : 'અધિનીકુમાર' પ્રકાશક : કલકાત કાર્યાલય
૧૯૨૫. લેટ પ્રસ્તક : મોલ એજન્ટ : ભારતી
સાહિત્ય સંઘ પો. બો. ૯૬૮ મુંબઈ-૧ કિમન
૩૧ ત્રણ ૮, ખ. ત્રણ આના.

થોડા સમય પહેલાં, ૧૯૨૨ના યોગ-રતના બનાવોએ જાગૃત શાસ્ત્રીશ્રી અને તેના આત્મચરિત્ર પ્રવૃત્તિપ્રવાહો વગેરેની અસર ગ્રજાતી સાહિત્યમાં કેમ દેખાઈ ન નહિ એનો પ્રશ્ન હાલવામાં હતો અને કેટલાક સાહિત્યકારોએ તેની સ્વાર્થ કરી તેનો જવાબ આપવા ચલ કર્યો હતો. છતાં, એ પ્રવૃત્તિપ્રવાહો ને આદરભરી સાહિત્યમાં પ્રતિબિંબિત નથી થયા, અપવાદો તો છે પણ સાહિત્ય ઉપજાવ્યું નથી એનો સ્વયંભૂર ભેદો કૃષિદાસે પેલા પ્રશ્નની અદર બદલે હતો, તેણે જીના ખુલાસાઓની અસર કહેવા દર્શાવે છે પણ બ્યક્ત તો થયો ન હતો 'અધિનીકુમાર' કૃત આ 'અણખૂટધારા' ભલે એ આશિષ કે જીજ્ઞાસાનો જવાબ આપતો હોય એવું પહેલું પ્રસ્તક છે.

સુઆત મુંબઈ-અમદાવાદને ભળીતા થયેલાં કોમી દુષ્કાંડથી કરી છે પણ તેમાં કેન્દ્રવર્તી પ્રસંગો અને વાતાવરણ છે મુંબઈથી જ સ ૧૯૨૨ના યોગરતની નવમી વારીખ પછીના આપણા દેશના શાસ્ત્રીઓનાં પ્રવૃત્તિપ્રવાહો જ આંધીલુટ 'કરો જા મરો' એ સૂત્ર, એ સૂત્રે જાગૃતો હતા, એ હાલે લખેલું ૨૨૨૫ મે પહેલાં વહેલું, અને એ સર્વને પ્રેરતી મનોદશાને સમજવા, સમજાવવા, અને ન્યાય કરવાનો સ્તિષ્ઠ પ્રયાસ એમાં વર્તાય છે. ગાંધીજી-બેપિંત અદિ'સ' અને તેની પાછ તોડી પડી આવેલી જાગૃતીની પ્રવૃત્તિ એ બનેલું ૨૨૨૫ વિના વિન કે પ્રતિબિંબ તરીકે અહીં

વાર્તાભાવી નિરૂપણ જ કરવામાં નથી આવ્યું, સંદર્ભિત કૃષિદાસે તેની તપાસ કરી ને સ્વાર્થ કરવામાં આવી છે. ગાંધીજીની પદ્ધતિએ કામ કરતા કુલુમ્બ અને સાવિત્રીદાસની સામે છટા, કુલુમ્બ, રામચંદ્ર આદિને મૂળને તેમના કાર્યો, સંવેદનો અને વાણી દ્વારા લેખકે આ સાંધ્ય છે કુલુમ્બની છટા અને રામચંદ્ર સાથેની સ્વાર્થિ આ સંબંધમાં એવા એવા છે કથામાં આખરે છટાને એની પદ્ધતિની હલતમાં નિષ્ફળ થતો અને ઘણા સાધી-એના લોક પછી એકાદી પછી જતો બતાવ્યો છે તેમાં રામચંદ્ર પર એની છાપ પડવાનો સંજ્ઞ છે કે લેખક એની કાર્યપદ્ધતિને પોતાનો મત આપતા નથી તેમ છતાં તેવી પ્રવૃત્તિમાં પડેલા સર્વ (છટા, કુલુમ્બ, કિશોર, રામચંદ્ર, રણછોડ, મહેન્દ્ર)ની એકાગ્ર દેશભક્તિ, મોતની બેપરવાઈભરેલી વીરતા અને ઉગ્ર ક્ષેયનિષ્ઠાને અગ્રણી કરી તેમના હૃદયોને આદરની સલામી આપવાનું પણ લેખકે કર્યું છે એ સ્પષ્ટ છે. ખરી રીતે તો આ કે તે પોતાને સૂત્રવા તે માગે' દેખી સુક્રિ અર્થે પોતાની યજ્ઞિ અને પ્રાણ અરંચનારાઓની-એવાઓના સમપાણીની અણખૂટ ધારાની-એ લેખકને વાત કરતી હતી ને જ અને એની વાત કરતી હતી ને કેટલાક સાચા પ્રશ્નોને બ્યક્તિઓ પસંદી લાંબા લાગ્યાં આ કથાનાં પ્રશ્નોને બ્યક્તિઓને આદરનો પુલ એમણે આપેલો હતો ને.

પ્રસ્તકનું સાહિત્ય ૨૨૨૫ છે નવન-

કથાનું, અને તેના કથાલેખમાં લેખકે અનુકરણ કર્યું છે જીવનદાસની 'પરે-બાદિરે'ની કથાસીદાનું કથાના ત્રણ મુખ્ય પાત્રો કુલુમ્બ, છટા અને કુલુમ્બને પાત્રો આગળ પોતાની વાત કહેતા અચાનક જાવાળીને (એવી રીતે બતાવીને કે કથાવલ્લ તેના સમયિક કથમાં જાયતો અને ચિન્હ સતો રહે અને વચ્ચા વિચ્છેદ પડે નહિ) તેમણે આ પ્રયોગ સાધ્યો છે એ પ્રયોગ પ્રયોગ તરીકે અસરકારક નથી એવું પ્રમાણ પત્ર તેને આપી શકાય તેમ છે એ પ્રયોગ લેખકને સ્વચ્છાભર્યું પણ હતો પોતાના નહિ પણ પાત્રોના એ વિચારો છે એમ બતાવવાનું અને પોતે એને માટે જવાબદાર ન હોવાનો કે તત્કર્ય હોવાનો, આભાસ ઉપજાવવાનું એથી બને છે, 'આભાસ ઉપજાવવાનું' શબ્દો એકલા માટે કે ખરી રીતે તો લેખકના અભિપ્રાયો ને વિચારવલ્લો એની હિતમાં ફર્યા રહી શકતા ન નથી અને આપણા લેખકનું વલણ કર્યું છે તે હમણાં જ આપણે જોઈ.

પ્રસંગોનો પ્રવાહ અસ્પષ્ટિત વહેતો રહે છે અને લેખકની રીઠો સારા પ્રમાણમાં ચિત્રાત્મક અને પ્રવાહી છે. પત્રોએ, એમાંના સ્વાર્થતત્ત્વ કે વિચારદર્શનના અન્યથા વાર્તાસ્થપા વિનકર એખોમોની દાખરી છત વાર્તા વાર્તા તરીકે પોતાનું એકાદી કરી રહે છે કથાનો અન્ત ભણે બાહ્ય ઉત્તરવલે લખેલી લેખો છે પણ એ અસ્થિરિથિતો આ પુરવા ચીતરવા મધ્ય છે તે પણ કથા કાઢ સતોજાકર અતિમ પૂર્ણવિસ્મરને પામેલ છે.

ગગનને ગાળે :

લે. નિરંજન વર્મા અને જયમદલ પરમાર : પ્રકા. ભારતી સાહિત્ય સંઘ : પો. યો. નં. ૯૯૮ મુંબઈ-૧. મૂલ્ય સાડાવણ રૂપિયા.

‘આપણે આંગણે બેઠાં’ની માફક તેના ઉત્સાહી લેખકોના અભ્યાસ, વાચન અને યોજના સુંદર ફળ જેવું આ પુસ્તક આ જ નામ તાલે ‘જૂઠાબ’ સાપ્તાહિકમાં દર્શતી પ્રજા યજ્ઞેલી તેમની લેખમાળાનું લક્ષમત તણ ગણી વિસ્તાર સાથે અંબજ સ્વરૂપ છે. આકાશદર્શનના શિખાઉ સંસ્થા-ઓને શશિઓ, નક્ષત્રો, તારામંડળો, તારા, નિદાર્શિઓઃ ઇત્યાદિ વિશે દર બધા માસના નક્ષા સાથે જોગ્ય શૈલીમાં શાસ્ત્રીય માદિની આપરા મથતું આ પુસ્તક લોક-ભોગ્ય શૈલીમાં લખાયેલાં વૈજ્ઞાનિક પુસ્તકોના આપણે ત્યાંના અલ્પજ્ઞ અવધન સાહિત્યમાં મહત્વનો ઉમેરો ખણીયો.

ઐતિહ્ય ખગોળશાસ્ત્ર આમ તો એવો સ્થિત વિષય છે કે તેની નરી વૈજ્ઞાનિક માદિની પણ કંઠાએ આજે નહિ. તેમાં વળી આ પુસ્તકના લેખકોએ તો વૈજ્ઞાનિક અંશમાં આથી જતાં શુદ્ધતા ને ભારજમ-વેગને પૂરેપૂર્ણ અંચનિધાન કરવાની પહેલેથી

લેખિકા પ્રતિજ્ઞાને સરસ અમલ કર્યો છે. ખરિલુએ, લોકભોજ્યતા એ પુસ્તકનું વિશિષ્ટ લક્ષણ બની ન્યય છે. પુસ્તકમાં શાસ્ત્રીયતા નથી એમ નહિ, પણ લેખકોની નજર મુખ્યત્વે તેના નિરૂપણની લોકગચ્છતા પર રતી છે એટલું જ. એથી જ શાસ્ત્રીયતાનો ભાર ન લાગે માટે માદિતી બધાં પ્રકરણોમાં ચોક્કી ચોક્કી પહેચી નાખી છે, અને દરેક પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ સ્પષ્ટતાં રચ્ય વર્ણનો સાથે ભરણીયાયક, પ્રચલિત દુર્ગા-કહેવતો, રેશનિદેશની તારાને લગતી યુગલુષ્યાઓ અને લોકગતીઓને મચલો લરી, સમગ્ર લખાવટને ક્યારેક વર્ણન-મોહુરૂપી, ક્યારેક ક્ષપનાભાસિત્યુપી અને ક્યારેક તત્તરચિંતનથી રચકરી બનાવી છે. આ વિષયને શોધની અનેકો રીતે રજૂ કરતા દાકાશદેવની શૈલીનું લેખકો શોધાની રીતે અનુકરણ કરવા અથા છે એમ પણ લાગે છે. નિરૂપણને આમ રક્ષાળ ને દળતું બનાવવા જતા લેખકોને ચોક્કી માદિતીને

ગાઝા સંદેશમાં લીધી પડી છે અને ખરિ-ણામે પ્રસ્તાર વિશેષ થઈ ગયા છે. દરેક પ્રકરણના આરંભમાં આવતાં સ્પષ્ટવર્ણનો બંને સુંદર છતાં વધુ પડતી, અને આ પ્રકારના પુસ્તકમાં જેનું આશિત્ય રાકાસ્પદ ગણાય તેટલા, જ્યાં મેળવી ગયાં છે. છતાં એટલું સ્વીકાર્યું વિના આથે તેમ નથી કે લોકલોભ્યતા ખાતર શાસ્ત્રીયતાનો અર્દો ભોગ અપાયો નથી. તારા, નક્ષત્રો, શશિઓ આદિનાં અંગ્રેજ ને અરબી નામે આપ્યાં છે ને તેમને વિશે ખગોળ-શાસ્ત્ર અભ્યાસ સુધીમાં જે માદિતી લેખી કરી છે તેનો પૂરતો લાભ ખણી લેવાયો છે.

પુસ્તકમાં આપેલા નક્ષા પ્રત્યક્ષ આકાશદર્શન દ્વારા તારાઓને પરિચય કરવા માગતા વાચકોને માર્ગદર્શક ને મદદગાર બનશે, અને સુમત્ર પુસ્તક યુજ-શાનીઓને છાત્રાને એક સ્પર્શિક આનંદ ઊપાસવા લલચાવી તેને માટે સ્વયં કરી આપવાનું પુણ્ય રજશે.

હિંદુ ધર્મ :

અનુવાદક, ચંદ્રશંકર શુક્લ; પ્રકાશક, પોરા એન્ડ કંપની, મુંબઈ; સોલ એન્ડ, એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, મુંબઈ-૨. [મૂલ્ય સવાચાર રૂપિયા]

પ્રથમને તેની બાવમાં હિંદુ-ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સમાજવ્યવસ્થા અને સંસ્કૃતિના મૂળ તત્ત્વો સમાવવાનાર મોરિય અધ્યાપકવરસરસાધ્યાધ્યુતના અંગ્રેજ નિબંધોનો આ અનુવાદ છે જે ખાંચ અંગ્રેજ લેખોનો આ અનુવાદ છે તે જુદે જુદે વખતે લખાયેલા અને રાધાધ્યુતનાં જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાં છપાયા છે. આમ જુદાં જુદાં રચયોમાંથી ચૂરી એકા કરવા નિબંધોને એક વિષયના હોતમાં તે પરીવાઈ જુલાઈ બેચ એવી રીતે તેનો અનુવાદમય બનાવવામાં અનુવાદક રા. ચંદ્રશંકર શુક્લની વિશિષ્ટતા રહેલી છે. એમના ‘ધર્મોનું ચિવન’ એ અનુવાદકની સમીક્ષા કરતા આ જ હોવામાં કહેવામાં આવ્યું હતું તેમ જ શુદ્ધ એવા અનુવાદક જ નહિ પણ સાદેશ્ય સંપાદક પણ બન્યા છે. રાષ્ટ્રજ્ઞતા પુસ્તકોનો એક એમ

અનુવાદ કરવા કાંતા આવી ચૂક્યો રીતે તેનો પ્રથ બનાવવામાં વધુ વ્યવસ્થા અને રીયની એકા જગવાય છે.

આખા ત્રયમાંથી હિંદુ ધર્મ હિંદુ સમાજવ્યવસ્થા, હિંદુ સંસ્કૃતિ અને હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનનો સંલેખમાં પણ સારજાદી પરિચય ગણી રહે છે. હિંદુ ધર્મનું આખ્યા-રિમક રિચિએ સ્વરૂપ સમાવે છે. આમાંના હિંદુ ધર્મનો પ્રાણ અને સમાજવ્યવસ્થાનો પરિચય કરાવે છે બાણીના, ‘હિંદુ ધર્મ’ હિંદુ સમાજવ્યવસ્થા અને હિંદુ સંસ્કૃતિ એ તણ, નિબંધો આ પંથમાંના હિંદુ સમાજવ્યવસ્થા અને હિંદુ ધર્મનો પ્રાણ એ બે હાંબા નિબંધોને સાર પુસ્તકની સામગ્રીનો પરિચય આપી દે તેમ છે. એ જમાના સ્મરણમાં બંધી અને સખા-જનો સંજ્ઞા થઈ શર પુરુષાર્થ,

પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. માંડવરવ્ય બનાવવાનો તો આશ્ચર્યક-સામગ્રિક, નૈતિક-પ્રાણિક, અને રિચિક, એક તણ વિશિષ્ટ રિચિકનુધી કર્યા કરવામાં આવી છે. હિંદુ સમાજવ્યવસ્થામાં બંધનનું માર્ગ કેવી રીતે સમાજશાસ્ત્ર છે અને તેમ છતાં લોકસંસ્કૃતિ કે સમીપિના બેચ સાથે બંધનને કેવી રીતે નેવવામાં આવી છે તે, કેવી રીતે તેમાં સાચું લોકસંસ્કૃતિ રહેતું છે તે, વર્ણ પછી ભવિષ્યવરણા કેમ થતું થાય તે, ભવિષ્યવરણાથી વ્યવેત દર્શનનો, આધારના સ્વરૂપમાં ભવિષ્ય કેમ દર્શનમાં છે તે, કેવી રીતે, વર્ણપ્રમતી બનાવવા બંધન રીયની પ્રતિમાં મદદગાર છે બંધન-વાદ નહોતો તે—એમ થતું પડ્યું તેમાં થતું છે. હિંદુ ધર્મનો પ્રાણ એ

એન્ડ એન્ડ

બાઈ-ઈશ્વરનુભર એ એની વિરિણ સમજ અને વ્યવહારક્ષણ કે કલ્પકાર્યતાની નીપજ નહિ પણ વિરિણ હિતા પરિણામ રૂપ ઉદારતા એ સર્વધર્મસમન્વિત સમાજની, યોગ જ્ઞાન, ભક્તિ, કર્મ આદિ સાધના માર્ગોનું રહસ્ય બતાવી, હિંદુ ધર્મને મૂળથી આપ એવા કર્મ અને પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત સંપાદ્યજીવને રક્ષક કર્યા છે

હિંદુ ધર્મ અને સમાજરચનાની વિરિણ શતઓનો આમ પરિચય કરાવતી વેળા સંપાદ્યજીનની નજર વર્તમાન દુનિયા પર પડી જાય છે, એટલા ભુતકાળ પર નથી હોતી એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે આથી વર્તમાન જગતને યથા યાચ તેવું ધણું ધણું સંપાદ્યજીન એમાથી બતાવતા પદ્ધતિ નજર છે દાખલા તરીકે, 'હિંદુ સમાજરચના'માં પ્રાણીઓ અને નીતે પડતે બોલતા 'શિશુપ્રકરણ' કહી જીવનની એક પ્રવૃત્તિ નથી એમ કહી હથેલીન જેવી બની જોઈએ સમય-સાંપ-પ્રાણ સામે એમણે વિરોધ પુકાર્યા છે તેવી જ રીતે સ્ત્રીય વિશે જ લગ્ન દિવા-અદિ સાગી અને વર્તમાન પુરુષીતિની ચર્ચા કરી છે, અને વૈષ્ણવ એ જાણતા વર્તમાન જગતની કોલકલેરી, માનવગ્રાહી અને નીતિ-જાનક ધનતાકસાને ઉચ્ચેષી વૈષ્ણવો હિંદુ આદર્શ પૂત રજૂ કર્યા છે હિંદુ સંસ્કૃતિ એ નિમ્ન ધર્મા વર્તમાન જગતની આત્મશાંતિ પર પરિવેશિત સૌક્ય નિરૂપણ કરી, અભ્યર્થનને બધા ધર્મોના પાયા રૂપ બની એ જાણતો સમન્વય સાધી વિશ્વધર્મ અને વિશ્વસંસ્કૃતિ બંધી કરવાની નરર બતાવતો જગતની જ ઉદાર એવા હિંદુ ધર્મ તરફથી જ એમા નેતૃત્વ કે માર્ગદર્શન મળશે એવી કદા નિષ્કલ્પને વ્યક્ત કરી છે ભારતીય વનદર્શનમાં અખા જગતને રૂચે તેવા અંશો છે, અને દુનિયાને નવું દર્શન, નવો ધર્મ કે સંવિદ્યો માર્ગ તો ભારત પાસેથી જ મળશે એવી એમની કદા જ નીચેના ન્વાયે મકથાની પ્રેરક છે --

૧ 'સાચા ધર્મના, ન્યાયી સમાજવ્યવસ્થાના, મનુષ્યના સંસારી ને આંતરિક આર્થિક ને રાષ્ટ્રીય રાષ્ટ્રીય ને આત્મરાષ્ટ્રીય, સબધોમા ઉદારતાની નવી

દિશ્યાવના સિદ્ધાન્તો હિંદુ ધર્મના મૂળભૂત તત્વોમાથી મળી આવે એમ છે' (પૃ ૨૦૭) ૨ 'હિંદુ ધર્મ' એ જગત પ્રત્યે એવાની એક એવી દ્રષ્ટિ છે જે જીવિને સતેષે રૂચે, હૃદયને દલારે છે, ને સકલ શક્તિને હ તેજી પ્રદા કરવા પ્રેરે છે તે ભારતવર્ષ ને નવી દુનિયાની સાથે મેળ ખાય એવા નવો આદર્શ આપે છે (પૃ ૨૧૮)

'ભારતવર્ષ' હજી ધમધમ રહ્યું છે લોકમત દુર્માચિ જીમિત સંકલ્પશક્તિ ને ઇન્દ્રિયનિર્ણય દશામાં છે, તેને રક્ષક દિશા દર્શન કરવામાં આવ્યું નથી, તે લગભગ રેલ્વેની દશા બોલતું છે અને જ્યાં હિંદુ ધર્મ, ધર્મની સાચી ભાવના, અતર્કિત સલાહ ને આપ્યું, ત્યાં બાકી બધું જ સહચાર વડે, આપણા મૂંઝવેલા મુઠ્ઠાને ખોલે રસ્તો છાંડી ખરે રસ્તે ચાલે છે' (પૃ ૨૧૮)

આમાનો ઉદ્દેશ ઉદારો એક બીજા વાત એ પછી કહી નય છે કે સંપાદ્યજીન આપણા ધર્મની વિરિણતાઓના શુભાન આશ જગતને પછી તે કામ લાગશે એમ એકલા બતાવ્યા કરતા નવરે આપણી નજર બીજીએ ને ખામીઓ પછી તે નિ સંકલ્પ બતાવતા નય છે હિંદુ ધર્મને પ્રાણી જગતો છે પણ સમાજરચીર રાષ્ટ્રીય જનને છે તેથી સમાજવ્યવસ્થામાં નરરી ફેરફારો કરવાની અગત્ય તેઓ સમજે છે જીવિ એ અને અસ્પૃશ્યતા સામેના તેમજ ઉદાર પછી આથી જ એવા મને છે આપણે પુસ્તક વીચરણપૂર્વક અને

વિચારસમૃદ્ધ છે, અને નકામા ભાષાવિવા અને એમા બહુ સ્થાન નથી એ કહેવની નરર રહેતી નથી

આપણે જોતે જઈને આપણી સંસ્કૃતિ કે ધર્મની વિરિણતાઓ પારખીએ તદિ પણ આપણા જ કોણ વિવેચનન કે કામ તીર્થ, કોણ દર્શના કે સંપાદ્યજીન બતાવતી દુનિયાને એમની ભાષામાં એ સમજતી આવે તે પછી ને તે પરથી એ સમજાવે એવું આપણે ત્યાં અનુક્રમ પ્રમાણમાં બન્યું છે નવી રજૂઆત ને નવી વિચાર જીવો લાક પછી આથી આપણા એ પુરાણ વાર્તાને મળે છે કે આત્મરેખીતિએ પોતાના એ સાંસ્કારિક વાર્તાઓ ન હોય તો પરિચય કરવા, અને પરિચય હોય તો એનું દર્શનરૂપ કરવા બધવા તેની પુનર્વિચારના કરવા આવા ત્રણ વાચકો ને પચાવવા જેવું એ એમ કહેવામાં આ ત્રણ વિરે કહેવાતે પછી કહેવાઈ જાય ન બધાવે

ને એ એમ છે તો આવા ત્રણેય તેમને ધરવા બહોળા પ્રચાર માટે જુદા સરવા બનાવવા એમને સરક દરિયા વર્ધક કાર્યક્રમ જેવી બહોળી પ્રચારક્રિયા ધરાવતી પ્રચારનસરવા અનુસારને આજ પ્રચારકો આપતા હોય તેથીય વધુ પ્રચાર આપીને પોતાની રીતે જાતી પ્રતો બધાથી સાર સરતી કિમતે તેને મનમાં ફેલાવી ન શકે હિંદુ ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને વન જ્ઞાનને બહોળા જનસમૂહના જાણી મુખી પહેચાઈવાના એ સંસ્કૃતિના મિથાને લાયક ન એ કામ છે

વિવેચન ગ્રંથાવલિનું

★ નવું પુસ્તક ★

[૧] આલોચના : લેખક. રામનારાયણ નિ પાઠક

આડ બાંહીર શૈલીએ લખાયેલા આ લેખોના સમક્રમાં વિદ્વાત અને અગ્રામ ભારતભાર ભરેલા છે કિ મત ૩-૮-૦૦ પોસ્ટ ૦-૩ ૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

૧૦ જો ૨૭૮, સુબધ-૧ • ૧૦ ને ૭૩ અમદાવાદ

ભાસ્કર

માર્ગે

જાપરચળા

સ પા દ ક • ઇ શ્ર ર લા લ દ વે

ઓગસ્ટ

૧૯૪૫

નાંક : ૫

કુલ ૧૦ આના

ખાસ લેખો

રાષ્ટ્રપતિનો મહેશો

બહુકો આવી ને બહાદુરો રજાં

સ્વરાજ્યની મહાદેવભાઈ

મહીનાં છોરુ

મેલેરિયા અને નિસર્ગોપચાર

ચોલાન્ડ

તમે આ પુસ્તકો વાંચ્યા ?

૧ સુવર્ણમૃગ

રામનારાયણ ના. પાઠક ૩-૮-૦

૧૧ પ્રાચીના

ઉમાશંકર ત્રિપાઠી ૨-૮-૦

૨ ખંડિત કલેવરો

નિરંજન વર્મા : જયમતી પરમાર ૩-૮-૦

૧૨ ઉર્વશી અને યાત્રી

કુવેશિ શાસ્ત્રી ૨-૦-૦

૩ દીપનિર્વાણ

દર્શક ૩-૮-૦

૧૩ રાષ્ટ્રગીત

સં. કરસનદાસ માલુક ૧-૮-૦

૪ શમા

એલુ સંગતદ એસ ખંદુકવાલા ૫-૦-૦

૧૪ સાંબેલાના સૂર

અવેશ્યક મિથાણી ૨-૮-૦

૫ લખચોરાસી

પન્નાલાલ પટેલ ૩-૦-૦

૧૫ ગગનને ગોખે

નિરંજન વર્મા : જયમતી પરમાર ૩-૮-૦

૬ પશમી અને બીજી વાતો

હરજીવન સોમૈયા ૨-૮-૦

૧૬ સો વર્ષ જીવવાની કળા

ડૉ. જટારાકર નાન્દી ૨-૮-૦

૭ બીલીપત્ર

મકનજી પરમાર ૩-૦-૦

૧૭ હઠીલાં દર્દો

ભૂપતરાય દવે. ૨-૦-૦

૮ પરિભ્રમણ

અવેશ્યક મિથાણી ૩-૦-૦

૧૮ દવાનો છેલ્લો ઘૂંટડો

ભૂપતરાય દવે ૨-૮-૦

૯ આલોચના

રામનારાયણ વિ. પાઠક ૩-૮-૦

૧૯ દૂધ મૃત્યુલોકનું અમૃત

કાંતિલાલ શાહ ૨-૮-૦

૧૦ રવીન્દ્રવીણા

અવેશ્યક મિથાણી ૨-૮-૦

૨૦ ધનુર્દોરી

ચન્દુલાલ ગોંધી ૦-૬-૦

— ન વાંચ્યા હોય તો મંગાવો —

ભા ર તી સા હિ ત્ય સં ધ

૧૬, શ્રીમાળી સોસાયટી, અમદાવાદ-૬ - મીમરાજ બિલ્ડિંગ કાલ્યાણેવી રોડ, મુખ્યદ્વાર

મકારાઈ . લક્ષ્મીદાસ પુરુષોત્તમ ગાંધી, લાતી સહિત્ય સંઘ, ૧૬, શ્રીમાળી સોસાયટી, અમદાવાદ
સુદ્રઃ : ચંદુલાલ જોડાવાળ બચાવ, રત્નામય સુદ્રજાલય, રાણપુર (અમદાવાદ)

یہ ہمارے سیاسی زندگی کا ایک تاریک وقت ہے

جو عارضی نثری پیش قدمی ہے، غور سے دیکھی جائے

صحیح نوعیت ہمارے سامنے ہے۔ نہ تو دیوار

آفسر کو دیکھی حشمت سے زیادہ وزن دینا ہے

اور یہ وقت کی واقعی حکمتوں کو نظر انداز کرنا چاہیے

ہم نے رعبوں کے مختلف کے ساتھ ایک قریبی منزل کی راہ

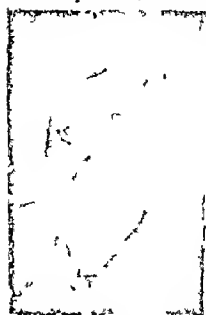
کھلتی ہوئی بیلنوں کے فائر سے (ہاتھ بچا رہا)

’میں کھیت تو رہے قدموں کا گزر نہ کرنی چاہیے۔‘

اور انہی گھر سے زرا کسی پلٹے نہیں آئے۔

यह हमारी सियाखी जिद्दीका एक नामक चक्र हूँ. जो आरक्षी मंशल पेश आ गर हूँ जहरी हूँ के उसकी सही नोइयत हमारे सामने रहें. न तो पावेल ऑफर को उसकी हैसियत से उपादा धमन देना चाहिये और न बरत की बाकइ मरुदहतुं को नशर धन्याय करना चाहिये. अपने उसुतुं के तहफुशके साथ एक घन्टी मंशल की राह मुखली है तो बिना तामिल उससे फायदा उठाना चाहिये. नहीं मुखली तो अपने कदमुं की निगरानी करनी चाहिये और इन जगहसे डरा भी हिलना नहीं चाहिये.

[દિગુરુનાનના ગાંધી લાઇ આદેશની મુજબ વધારા પાંચ રૂપિયા ઉપરના જ વાગીત રીતે દુધાળા દ્વારા અર્ચન કરવાને પાતાની વાલ સમજી, અને એ રીતે રાષ્ટ્રસાધના ઉત્તરવરણ દુનિયામાંથી દુરાચારો તે રાષ્ટ્રપતિ ને લાગી અમુક જગ્યા આપાદના દરેકદરેક દિગુરુનાની જગ્યા મારેમો કરશે]

[જીવાઈ માસની ૧૫મી તરીએ
પ્રો વિષ્ણુપ્રસાદ ર ત્રિવેદીને ૧૯૪૪ને
૧જીજીવસમ સુવલ્લુચક્રક અપલુ કરાને
મેળાનકો થી રામનારાયણ વિ પાકના
પ્રમુખપદે અમનાવાદમા ચલેા પ્રો
વિષ્ણુપ્રસાદે ચક્રક અપલ કરવા મડે
સલાને આભાર માનીને ત્રિવેચનની
પ્રતિષ્ઠા વિો વ્યાખ્યાન આરેલુ તેમાથી
ધોરી વિચારકલિકા અર્થો ગતારી છે]

ત્રિવેચનની પ્રતિષ્ઠા

સૌન્દર્યનુ પરમ તરત એક છે,
અનહ સૌ દ્યના પરમ તરત વિના
મનુષ્યમા કદપના દારા સમાનભાવ
સમાન સવેદન થાય નહિ તે વિના
પરમ વેદનાં કે રસ વેદનાં કદપનથી
થતો આનંદ અશક્ય પ્રતિસર્જનમા
પણ આ તરત મૌલિક વાપાર છે
પ્રકૃતિ માત્ર ઉપયોગી પરિચિતિમા
ટકે એનુ જ નહિ પણ રમણીય
સર્ગે છે પણ ભિન્ન ભિન્ન રચણ
સમયના ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યો દારા
એ તરતો આવીર્ણા વિશ્વવિધ રૂપે
થાય છે અને શુદ્ધમા નિહિત
સૌ દ્યના પરમ તરત જેટલુ જ
મહત્ત્વ પ્રગટાવ્યે સરકૃતિ મસ્કૃ
તિમે આ તરતે સાહિયકળામા ને
પ્રગટ રૂપ આપુ છે તેને ડે આલે

પૂર

પૂર ! પૂર ! આવે છે પૂર !

જગના માનવી બંને રે દૂર

આવે છે પૂર ! પૂર, પૂર૦

નદીને આજે નથી કિનારા,

જમતી એક જ સાગરઆરા,

જળે જમોજશે જગને સારા

વેળી વિખેરતી, છાતી હિલોળતી, આવે બનીને ગાડીતર

જગનાં માનવી હોગે રે દૂર

આવે છે પૂર ! પૂર, પૂર૦૧

આઝરનુપુર ફગવી કીધા,

સહિયવૃંદને સાથમા કીધા,

મનડા આજે મોકળા કીધા

ચડી બનીને, જળે ધૂમીને, રાસ રથયાનુ ચડયુ છે ચાર

જગના માનવી આવે છે પૂર ! પૂર, પૂર૦૨

મૂળથી જીએડયા જાડ ને જાખર,

તાણ્યા ખેડુ, તાણ્યા ટાર ને ટાખર,

પૂરના ઘોડાની જૂવે શી પાખર !

મડીલા જળે, છાપરાં વળે, રોકવા ઠેાની છે મગદૂર !

જગના આવે છે પૂર ! પૂર, પૂર૦૩

ગાઈ ઘેરા ઘોઘરા બુધવાટે,

થાકી કચારે તો ઢેક અકારે,

આવીને પોઢરો પુરાણે ઘારે,

પણ ને ધરા, પલગી જરા, તે તો હવે પલગઈ જરૂર

જગના આવે છે પૂર ! પૂર, પૂર૦૪

અકેળી

(૫૨૫)

હજીય નવ ઝોળખ્યો!—

મને હજી લગીય નવ ઝોળખ્યો હે' સખિ!
પ્રણાંત ગમગીનીએ દપકતી ઉભે આંખડી
હજીય ધરી પ્રશ્ન શું મુજ રહસ્યને શોધતી—
સમુદ્ર તણી છાતીએ જયમ વિલોકતો ચંદ્રમા
અલાંગ ઝોકીટશે મુખ નમારીને આલથી?

૨

છુપાવ્યું નવ કાંઈ મેં—

નથી તુજથી છુપવ્યું કંઈ જ મેં કદાપિ હજી;
હશે કંઈ જ જે હુંમાં સકળ તે સદા પાથરી
રહ્યો હું તવ અક્ષુની સમીપ કાળજી જોડીને.
કદાચ અથવા તને મુજ સમસ્ત મેં દાખવ્યું
ન તેથી કરીને જ હું મુજ પિછાન પામી શકી.

૩

અરે, મણિ જ હોત તો શત સહસ ખડા કરી,
ઘડી વિવિધ ઘાટ ને ભુગતથી અકેકે ગણી
પરોવી મણિકાર હું તુજ ગળે પહેરાવતે.
અને નવ પ્રભાતમાં પવન હેરીએ ડોલવું
સુગેળ સુરભેભર્યું હત વસંતવું ફૂલડું,
ચુટી જતનથી ધરી શકત તો હું અજોડલે.

૪

પરંતુ આ તો હૃદય: શી વિધ ભાંગવું, ચૂંટવું!
કયંહાં જલ, કયંહાં તટ-જમીન, સૂએ નહિ,
અગાધ અહીં એહવું રહસ-ધામ છે રાણીજી!
અનંત મ્હારાજ્ય છે-નગરી છે છતાં આપની.

ટેરામેન્ટ, ગ્રીક ટ્રેન્ડી, અર્થાત
યુરોપની સમગ્ર પ્રાચીન સંસ્કૃતિ
સાથે હેમલેટ જેવી અસાધારણ
સૌન્દર્યવાળા શેક્સપીયરની ટ્રેન્ડીને
લોહીનો ગાઢ સંબંધ છે. લોહિયાળ
યુરોપી ટ્રેન્ડીનો યુરોપનાં યુદ્ધો અને
હંદ યુદ્ધો આદિની લોકપ્રિય પ્રથામાં
બંધન અત્રા યુદ્ધ-ભાનસ સાથે
સ્પષ્ટ સંબંધ છે, સીતા, સાવિત્રી,
દમયંતી, મૈત્રેયી, યુદ્ધ સાથે કુમ્ભક,
કુસુમ, જ્યા, સરસ્વતીચંદ્ર આદિનો
કુદુર્ય સંબંધ છે.

રહેણીકરણી ને રસારવાદ

પ્રજાની રહેણીકરણી સાહિયકાર
અને સાહિત્યારવાદમાં બેદ ભલા
કરે છે. તેનાં યુરોપી યુદ્ધ કેમેડી
અને ગુજરાતી આખ્યાન સાચાં
ઉદાહરણ છે. સ્ત્રીપુરુષનાં શિથિલ-
બંધન સહચારની ભૂમિમાં કેમેડી
ઉત્પન્ન થઈ; ધર્મકથાવાચન ધાર્મિક
વ્યાપાર મઠી સામાજિક વ્યાપાર
બંધો તેને પરિણામે ગુજરાતી
આખ્યાન જન્મ્યું. કેમેડી તરફ
આપણી, આખ્યાન તરફ અંગ્રેજીની,
બિન્નશિન્ન ડુધિ હોય જ. છતાં
સાહિત્ય સમસ્તવું પરમ તત્ત્વ, જે
બધા જ ઉચ્ચ સાહિત્યમાં હોય, તે
આ સર્વ સાહિત્ય પ્રકારમાં હાજર
છે તેનો કેળાએલા ભાવકોને
સાક્ષાત્કાર છે.

માતવ ભાવોનું નિરૂપણ

વિવેચકે ત્યારે માહિત્ય કળામાં
(મહાત્મા તારતમ્ય કાઠવા) વ્યાપક-
તાનો મુખ્ય શોધવો રહે મનુષ્યના
જીવનનું 'અનુકરણ' એટલે મનુષ્યના
જીવનમાંની ક્રિયાઓ, લાગણીઓ તથા
વિચારોનું 'અનુકરણ' સાહિત્યમાં
હોય છે. એ અનુકરણ જીવનનો
રોડાગ્રહ નહિ, પણ કલ્પનાને સાચું
છે એમ સ્વીકારતાં બાધ કે કલેશ ન
લાગે એવું જીવનનું ચિત્રણ અર્થાત,

પ્રતીતિજનક ભાવનાનુસારી નિરૂપણ.
ભાવના એટલે સત્તતરતને જ સચ-
નાર ક્રિયા કે વ્યક્તિની આદર્શરૂપ
કલ્પના નહિ, પણ સદસતની ગુણ-
વશુભૂતી અસંખ્ય કોડીઓના ચિત્તમાં
રહેતા અમૂર્ત ખ્યાલ, સેતાન, ધ્યાનો,
રાવણ, નૃત્યદાસી એ અસતની ભાવના
મૂર્ત કરે છે. એવા સ્ત્રીપુરુષો જીવ-
નમાં ન જડે, છતાં કલ્પના તેને
સંભાવ્ય જ નહિ, સાચાં ગણે છે.
કેવળ અસતતા અમૂર્ત ખ્યાલને
મૂર્ત, જીવંત, નામધારી, અચુક
સ્થળે રહેતું, હલ્લું ફરતું, બવદાર
કરતું, પાડોશીથી થે વિશેષ પરિચિત
તેને લાગે છે.

જીવનની વિશાળતાનું આલેખન
મહાન સાહિત્યકાર-કવિ-જીવન
વ્યોમને જીવન સમરતને માપી લે
છે અને તેની આરપાર જોઈ શકે
છે, તે ક્ષાન્તદર્શી યાપ છે. એના
સર્જનમાં, એના પાત્રોમાં, પાત્રોની
લાગણીઓ અને વિચારોમાં, ઘટના-
ઓમાં, ઘટનાઓના નિર્દલ્યમાં
વિશાળ જીવન સમાર્પ જતું હોય
એમ લાગે, વિશાળ જીવનમાંની નાની
મોટી બાબતોનું રહસ્ય સમગ્રજ
જતું લાગે, અને જીવન સમરતનું
રહસ્ય બાજુ પ્રત્યક્ષ યાપ. ભાવનાઓ
ઉપરથી કેવળ કાલ્પનિક પાત્રો સર્જવાં
એવો સાહિત્યકારને આમાં આદિશ
નથી. પોતાની આસપાસના જીવન-
માંથી, પોતાની બુમિનાં વ્યવસાય,
વનજી, રહેણીકરણી વાતચીત આદિનાં
ભૌમિક, અનન્યસાધારણ લક્ષણોવાળાં
પાત્રોની સૃષ્ટિ સ્ત્રી, કિંવા કેવળ
વ્યક્તિવિશેષ અને કુમળાવોની સૃષ્ટિ
સ્ત્રી, હાર્ડી જેમ કે હીકન્સ જેમ
એકાંચથી જીવનની વિશાળતાને
જીવનદૃષ્ટિ સાહિત્યકાર પ્રગટ કરે છે.

૫

તને શી વિધ દાખલું, ગઢન ચૂઢ અંકાર આ
બજે નિશદિને પ્રતિપલ અબોલ સંગીતના
તલે હૃદયને જાડે, ગગનવ્યાપી ને ગાયબી
અધાર રજની તણા સૂર સમા-સખિ! શે કહું!

૬

નયું મુખ જ હોત તો ફક્ત એક આંછે દિમ્તે
નચાવી મુજ હોઠ ને જગવી દેત આનંદ હું,
કથા હૃદયની બધી કળવી દેત એકી કણે,
જરૂર નવ રેત તો કથનની જરીકે સખિ!

૭

નયું હઃખ જ હોત તો નયન બેજ અથુ વડે
છટ્ટી પઠત સઘ ને મુખ ગરીબકું' થે જઈ
બતાવી ચકતે તને નજરથી મનોવેદના,
નયાં મુખ-દિદારની બની રહેન મૂંઝી કયા.

૮

પરંતુ સખિ! પ્રેમ આ—

પરંતુ સખિ! પ્રેમ આ હૃદયનો, ન જેને વિશે
મુખેા હઃખ તણે કદીજ અંત' વા આદિ છે,
સદાય ભરપૂર ને વળી સદાય ખાસી જ છે,
અહીં નિશદિને નવી નવી અમૂઝણા જાગતી;
ન એથી મુજને સહે સમજે પાડવાનું તને,
અને ન તુજને પડે સમજ માહરી એટલી.

૯

ભલે નયન નેનકું ઉરની વાત વાંચ્યા કરે,
ભલે દિવસ રાતડી ઉર ઉરે ઉઠેલ્યા કરે,
છતાં અરધ પ્રેમ ને અરધ પ્રાણ પ્રીછી શકો.
સમજ તણી પ્રીછ તો કદી જ કેણ પાત્રી ચકયું!

(નવાન્નનાથ : સોનાર તરી : દુર્બિધ)

સમાજ : સાહિત્ય : સંસ્કાર

માસિક નોંધ

ચરણુર-પર્શ અને ચરણુ રજ
પંડિત જવાહરલાલ સિમરણી
બીરની લાહોરમાં અગાધ
મળેલી જાહેર સભામાં એમણે નેતા-
ઓના ચરણુ-સ્પર્શની વાતને વખોડી
ક'દતાં જણાવ્યું કે—

‘માસ કરીને રાજકારણમાં તો આ
ચરણુર-પર્શની પ્રથા જગ્યા અને શુભા-
ચીની મનોદર્શા બતાવે છે, ઉપરાંત એ
પાછા જોખમકારક રિવાજ છે. સિમરણમાં
તો મેં જોયું ત્યારે મને તકેદારી ન
સાચવી હોત તો હું ખીજીમાં ગળી
પડ્યો હોત. હું લશ્કર મારવા નીમળેલો
ત્યારે એક માણસે એકાએક આવી
ચીને પ્રેમથી મારા પગને ઝડકવા પ્રયત્ન
કર્યો હતો. આ ચરણુ-સ્પર્શને ધ્યાને
તો આઝાદીની ખુદ બાવતાની વિરુદ્ધ
છે. હિન્દ દેશનાં નર અને નારીઓ!
આ પછે પડવાનું ને ચરણુર લેવાનું
પ્રસીદ્ધીની કાઢી નાખો. એ આપણા
જે રાષ્ટ્ર વિષાતક છે. મસ્તકને ઉન્નત
અને છાતીને ઉઠાર સખીને આવતાં રાખો.’

નેતાની ચીજોનું લીલામ

ઉપજા સમાચારની જોડમાં હવે
નીચેના સમાચાર મૂકીએ—

‘લાહોરમાં પં જવાહરલાલ નેહરુના
સ્વાગત સમયે તેમની કાઉન્ટન-પેન
તેમનાં તેમના રમાલની હરસણ બોલાવાઈ.
એના રા ત્રણ હલર અને એક હલર
ઉપત્યા. રમાલ ખરીદનારને પડિતણએ
રમાલ પર પોતાના હસ્તાક્ષર કરી આપ્યા.’

પહેલા સમાચાર આનંદાચક
છે, બીજા એટલા જ દુઃખકારક છે.
ચરણુર-પર્શ અને ચરણુરજના રિવાજ
કરતાં આ હરસણને રિવાજ લગાડે
ઓછા જોગવાઈ અને શુભાચીનો પોષક

નથી. સારા કામને માટે પણ નેતા-
ઓની ચીજવસ્તુની મનસ્વી કીમત
મેળવવી એ પણ આઝાદીના મૂળ-
જૂત મિજાજથી વિરુદ્ધ જતી
વાત છે. એમાં નેતા પાછા પોતાનાં
લીલામ થયેલ રમાલ પર હસ્તાક્ષર
કરી આપે તો આ માનવ-ચૌરવના
વિષાતક રિવાજને નવી આવંદા
આપવા ખરેખર છે. પં જવાહરલાલ
તરફથી આવી પ્રથાને અનુમોદન મળ્યું
એ આશ્ચર્યકારક છે. મહાત્માજી એને
વારસ બનાવવા હુજી છે, પોતે
વારસાની પ્રથાને વખોડનાર છે. છતાં
અમણે આ વારસો તો નથી સંભાળી
રહ્યા ને પંડિતજી ?

આયાઓનાં ભોગ

બનતાં બાળકો

પોતાનાં બાળકોને આયાઓના
હરાલામાં સોંપી દેતી માતાઓ જે
દોષ કરી રહેલ છે તેના સંબંધે
મુંગઈમાં ઉઠાપોઠ જાણે હજો
તા. ૩-૭-૪૫ના ટાઈમ્સ ઓફ
ઈન્ડિયામાં શ્રી એમ. એન. મુંગઈ-
વાળાનું નીચે મુજબ ચર્ચાપત્ર હતું.

‘મે સગી આંખે જો આયાઓને
જમ્યાં સાથે દુર્વર્તન કરતી દેખી છે.
જરી નેટલું જાડાનું મળતાજ બાળકોને
તથાચા પડે છે, અને હાથ મરડવામાં
આંદે છે ને કાન આમજવામાં આવે
છે. આયાઓ તો ખાંડકા પર એકી
મળીને ગરખાંમાં મારે છે. થોગાને
ભગાવેલ બાળકોની રમતવમત પ્રત્યે જરી
પણ લક્ષ નથી દોઢ. તેઓ તો ગરી
પરથી પર બેઠાં દોષ છે. ધર અંદર
આયાઓ બાળકોનો લશ્કાપતો કરે છે તે

પરથી માતાઓ ઉતસાહ છે. ચીચિતી
શુભાકાંત લઈને જઈ જાયે તો ખજર પડે.’

હવે પાછા ચોક્કી રાખો !

ચૂંમાં સંતાનોની મનોવેદનાનું
આ આયા-પ્રકરણ અજવાળે આવ્યું
તે સારું થયું છે. આંદી વસનારા
ગોરા શ્રીમંતો અને તેમની જ દબે
તેમનાં વસતી-સ્થાનોમાં વસવા
લાગેલાં દેશી કુટુંબો પોતાનાં
બાળકોને આયાઓના હાથમાં સોંપીને
જે અનર્થ કરે છે તેનો સ્કાન્દ આયા-
ઓના આચારો પર ચોક્કી કે અચા-
નક નિરીક્ષણ કરવાથી થનાર નથી.
આ તો બાળકો પ્રત્યેના વાતસલ્યનો
પ્રશ્ન છે. આયાઓ દોષિત નથી. તેઓ
જે સમાજમાંથી આવે છે તે સમા-
જનો પણ દોષ નથી. આ પગારદાર
આયાઓ અને મંગલાના તોફરસાકાર
પાસેથી આઠે પહોર, સાઠે ધડી, ત્રીસે
દિવસને બારે માસ એકધારા અપત્ય-
પ્રેમની આશા રાખવી એ પ્રકૃતિ
પર જીલમ કરવા જેવું છે. પેટનાં
છાકરાંને પરહરને સોંપી મહેમતો
મુલાકાતીઓ સાથે ગર્ખાં મારવા
અથવા તો કલમો, ચીચિટારો અને
સલાઓના શોખ કરવાનાં હિતુક
માતા-પિતાઓ આ આયાઓ ને તોડી
પાસેથી પારકાં બાળકોની નાજુક
સાચવણની આશા રાખી શકે નહિ.

આ સમસ્યાનો ઉકેલ માતાએ પોતે
જ બાળકોની માવજત હાથ ધરવાને
અનુકૂળ પડે તેવું જીવન જીવવામાં છે
અને પતિએ પણ સાંજ સવારના
કર્તર રજાપાટો છોડી ઈ બાળ-
સંભાળમાં પત્નીને મદદ કરવામાં છે.

ઉચ્ચ શિક્ષણની સાચી સમજ

પણ આ બાળકોનેની બાળન સમય સંસારજીવનથી નિરાળા પાડી નહિ રાખા. પ્રથમ આ છે, કે નવા કુળની નારી સમગ્ર જીવન પ્રત્યે કંપુ વસણ ધરાવવા હિંચે છે? એ મળજીત પ્રશ્નનો જિલ્લેબ કલકતા મુનિવર્સિટીના પદવીગ્રાન સમારંભમાં વાઈસ-ચેન્સેલર ડૉ. રાધાવિનોદ પાલે પોતાના આત્મકાર-અવ્યવસ્થામાં કહે છે-

‘નવી શૈત્યુએક ઓછોને પોતે પ્રથમ જોયા છે ને પણ શૈત્યુએક છે એ નહિ છતાં વિશ્વિત કરી તેઓએ ન બૂધા જઈ એકએ કે તેઓએ પુરુષ વિદ્યાર્થીના જેવા જ અભ્યાસક્રમ લાંબા દોવા છતાં અને તેમના જેવા જ પરવાઓ મેળવવા છતાં તેમણે વર્લ્ડ જઈ છે તેઓએ એમ ન સમજવું એકએ કે તેઓએ લાંબા દુષ્કર શિશુ તેમને તેમના જીવનવૃત્તિમાં ફરતેમાથી મુક્ત કરે છે’

શું હમેશાં સ્ત્રી જ ફસાય છે?

એક શહેરના સમાચાર પ્રકટ થયા છે-

‘એક ગરીબ વાણીયા સોનીની જીવાન સુત્રીને એક હુલાયો ફસાવીને ભગાડી ગયા છે હઠનાય છે કે સોનીની સ્ત્રી સોલાની પાસે રહેતા તમામ ઘરેણા પણ હપાઈ ગઈ હતી.’

સ્ત્રી અને પુરુષના સારથે નાસ્તી જવાના આવા પ્રત્યેક કિસ્સામાં ‘ફસાવનાર’ અને ‘ભગાડી જનાર’ હમેશાં પુરુષને જ કદાચ લેવામાં આવે છે એવું શું કારણ છે? ‘અપદરણ’ તો તે પણ પુરુષ જ કયું હોય છે? અને આમાં પડાખેનો પકડાઈ ગયા પછી-એમાં પરિણામોમાંથી અચ્ચતને માટે એ સંડોવાયેલી સ્ત્રીને પણ આ

જ છટકાવીની સમજ મળી રહે છે. એ એમ કહીને છુટી જાય છે કે મને તો મંજૂર પુરુષે ‘ફસાવી’ હતી કે ‘નસાડી’ હતી લાખનખર સંદેરમાં જોતલા નિર્મળા પ્રકરણમાં આખરે એમ જ જ્યુ છે. સંકટ સમયની સાંકળ ખેંચતા ટાણે ‘મને તો પુરુષે ફસાવી હતી’ એવું કહેતાં સ્ત્રી અચકાતી નથી એટલું જ નહિ પણ આપણે સૌ એ જ ચચણી સિક્કા જેવા વાક્યનો વ્યવહાર કરીએ છીએ. ઉપર આપેલા એક શહેરના સમાચારમાં તો સ્ત્રી ધરાણીનો દાખરો લઈને પરપુરુષ સાથે આવી ગઈ છે છતાં એને તો ‘પુરુષે જ ફસાવી ને ભગાડી’ એવું માની લેવું જરા-મુશ્કેલ છે.

રશિયનોને હિંદમાં રસ

જાતાનીકાવ નામના એક રસ વિદ્વાને આપણા દુવસીકૃત સમાચારોનો રશિયન સાપ્તાહિક અનુવાદ કર્યો છે અને તે સાથે સર્વ દુલ્લભી-સંસ્કૃતી જીવન-કથા પણ ભરી છે. મોરકા નવનવી પ્રાચીન અભ્યાસની ‘એકરેમા એક સાપ્તાહિક’ મળેલો સલામા મજૂર બાળનસારે એ સમાચાર-કાવ્યના છઠ્ઠા અંકમાંથી કેટલાક સાગી સમજાવ્યા ત્યારે શ્રોતાઓમાં ગરબી રાતિનું વાલવરણ છવાઈ ગયું હતું.

આ સમાચાર સોવીએટ સુત્રી-અનંતુ એક અખગાર આપે છે. અહીંના સામ્યવાદી સાપ્તાહિકો પણ ‘સોવીએટ રૂઠામાં પ્રાચીન હિંદી સાહિત્ય’ એ મધાળા નીચે મહિતી આપે છે કે ૧૯૧૭ની ક્રાંતિની પૂર્વે ધરુ પ્રાચીન કાળથી આપણાં પંચગવ, હિતોપદેશ, જ્વલક કથાઓ, મહાભારત કથાસંકલિતપ્રકર, નળ-દમયંતી, વગેરે પૌરુષ ગ્રંથોનાં અસંખ્ય સંસ્કૃતમાંથી રશિયનમાં ભાષા-

નગા થતાં આવ્યાં છે, અને ક્રાંતિ પછી પૌરુષ માહિત્ય પ્રત્યેનો પ્રગ્ન-રસ વળો વધી ગયો છે.

સાહિત્યરસ પરથી

ખોટાં અનુમાન

આના સમાચારો પરથી રહે આપણે એવું અનુમાન તારવીએ કે સોવીએટ રશિયાનો હિંદની રાજ-કારણી મુકિતમાં પણ રસ વધી રહ્યો છે. આ બંને બાળનો એક બીજીથી અલગ છે. હિંદની પ્રાચીન સાહિત્ય-વિદ્યાનો અગ્રમ જર્મનીમાં પણ મોટું જ્ઞાન રાતો હતો. ખુદ નાજી શાસનકાળમાં પણ જર્મન વિદ્યાર્થી હિંદના વિદ્યામંડાળનું પરિશીન કરતામાં જરૂર પાછો પાની કરતી નહોતી. અ-વ કુળની દેશને પણ હિંદની પ્રાચીન જ્ઞાનસંપત્તિમાં સંકિષ્પ રસ છે. જિતવ પણ એ બાળનમાં કોઈથી કમ નથી એ જ રીતે આપણને હિંદમાં અ-વ પ્રગ્નઓની જ્ઞાનમામ-ઓમાં રસ છે. વિદ્યાવાનનો વિનિમય તો અરસપરસ થતો જ રહે છે. દુલ્લભિની વાત છે કે એક પ્રગ્નનો અ-વ પ્રગ્નના વિદ્યારસંકારોમાં નીપ-જતો આપો છોડો રસ એ વિદ્યાર્થન પ્રગ્નનાં લોકોની પન-માન રાજકારણી અભિલાષાઓ પ્રત્યે હમદર્દી જ-મા-વતો નથી. સોવીયેન રશિયાને હિંદની આઝાદીની અભિલાષાઓ માટે કેટલીક ખેતના છે તે તો એક નિરાળા બાળ છે. એ એટલી કહેવાય છે તેટલી હો તો સારી વાત છે. સુદો આ છે કે હિંદ પ્રત્યેના સાહિત્યકાવ કુલપને કે રમને પરદેશી પ્રગ્નની હિંદ મળેલી રાજકીય દિલસોટાની પારાશીથી ન સમજી લઈએ.

ઈસ્લામી ટાયદાઓમાં સુધાર

ઈસ્લામી કાયદાને આધુનિક યુગની આવશ્યકતાઓ અને પરિસ્થિતિઓ સાથે બંધ બેસતો બતાવવા માટે એમાં સુધારણા કરવાની જે પ્રવૃત્તિ પેચેરકાઈન દેશના ઉલેમાઓએ (ઈસ્લામી ધર્મપુર-વોએ) ઉપાદી છે, તેમાં સાથ આપવા મોલાના અણબ કલામ આગ્રાદે હિંદી મુરિશમેને ભક્ષામણ કરી છે.

આવી પ્રવૃત્તિ જે હિંદમાંના કોઈ મુરિશમે ઉપાદી હોત તો તે તુમુલ વિરોધનો ભોગ બન્યો હોત. કારણ કે આ દેશમાં ૨૦૬૬ની રૂપ ધારણ કરેલ કોમનવેલની મનોદશા પ્રગતિની આડે આવી રહેલ છે. ઈસ્લામના મુળ પ્રવૃત્તિ એક મહાન પ્રગતિકાર હતા. એમણે લગાવેલ સમાજ-વ્યવસ્થા સદા જડતામાં ઝડપાથી જ રહે એવું કદપણ પણ કદિન છે. એમણે આપેલા આદેશોનું હાઈ સમજીને તેને અનુરૂપ જીવન-સુધારણા કરવાની ધંતર મુરિશમે દેશોએ ફરજ માની છે. તૂર્કી તો ધણું આગળ નીકળી ગયું છે. હિન્દની મુરિશમે સ્ત્રીઓનું પરદામાં સજડવું, મુરિશમે સખાવતોની સંકુચિત દશા, સુની શિયા વચ્ચેના વૈમનસ્યે પહોંચી ગયેલા ભેદ વગેરે અનિષ્ટોને મિટાવવા માટે અને હિંદી મુરિશમે સમાજને અન્યથર્મોઓ તરફ સહિષ્ણુતાની દૃષ્ટિ આપવા માટે જમાનાની જરૂરીઆતોનો સુમેળ સાધે તેના પુનર્વિધાનની આ પ્રવૃત્તિ ઉપાદી લેતાજ પેચેરકાઈનના ઉલેમાઓ ખાસ અભિનંદનને પાત્ર છે. કેમકે મોટે ભાગે ધર્મગુરુઓ જે પ્રગતિને ખાળનારા હોય છે.

માતૃભાષાને મોટું ગૌરવદાન

મોલાના અ. ક આગ્રાદેને અંગ્રેજ નથી આવડતું એમ ન માની લેા, એમનું

અંગ્રેજ જ્ઞાન તો એનુએનેય ટકર મારે તેહનું છે. એમણે વાચેલાં અંગ્રેજ પુસ્તકોની સંખ્યા પણ વિષુલ છે. છતાં પોતે કહી અંગ્રેજમાં ભાષણ કરતા નથી, કહી અંગ્રેજમાં કેમ નિવેદન ઘડતા નથી, સુંદર માતૃભાષાનું જ શક્તુ લે છે, તેનું કાલજ કે એમને પોતાની માતૃભાષા પર એટલો પ્રેમ છે.

પં. જવાહરલાલે કહી એ વાત આપણને એક સખત આંચકો લગાવેલો આપણી નિંદમાંથી અઝકાવે છે. આપણી પહેલાંની પેઢીના માણસોમાં અંગ્રેજ ભાષામાં વ્યવહાર કરવાનો દોષ હતો પણ તેમનું જમા પલ્લું એ હતું કે તેઓ શુદ્ધ સુંદર અંગ્રેજ લખતા બોલતા. આપણે તો આજે અંગ્રેજને જે ગુજરાતીને બેઠને બગાડી રહ્યા છીએ અને ગુજરાતીમાં બોલતે બોલતે વાકુળતા બતાવવી હોય ત્યારે અંગ્રેજીમાં 'દોષે રાખીએ છીએ.' મોલાના સાહેબે તો સિમલા પરિષદમાં જઈ વાઈસરોય સાથેના વાર્તાલાપો દુભા-વિશે રાખીને માતૃભાષા માં કર્યાં, એટલું જ નહિ પણ પરિષદની બેઠકની બેઠકે પોતે ઘડી લાવેલ રાજકીય તરીકેનું રાજકારણી નિવેદન પણ માતૃભાષામાં વાંચ્યું જેઓ ન સમજી શકે તેમ હતા 'તિમને માટે અંગ્રેજ તંત્રુ-માની નહોતો વહેંચી દીધી. છોપેલ ભ.પણ વાંચતે વાંચતે નરા ઉમેરા કર્યાં તે પણ માતૃભાષામાં જ. પર-દેશી રાજસત્તા તરફથી બોલાવાયેલ સત્તાવાર પરિષદમાં આવું બેઠક પગલું પહેલી જ વાર લાઈ છે.

આપણા દેશની વાત

એસ્ટીકાની સરકારે એક આદેશપત્ર પ્રકટ કરીને ફરમાવું છે કે એસ્ટીકામાં આયાત થતાં તમામ પદાર્થો ચિત્રો,

પ્રતીકો ભાષામાં ફરિયાત 'ડબ' કરનાં પડશે, ને એ રીતે 'ડબ' કરેલાં ચિત્રો જે એસ્ટીકામાં ચિત્રનુંહોમા બતાવી શકશે.

મોજમનહુ'ના તા ૨૨-૭-૪૫ ના અંકમાં આ અને આના પ્રકારની બીજી સમાચાર-કેડિકાઓ આપીને શ્રી. ગુણવંતરાય આચાર્ય મયણું બાધે છે કે 'પણ આપણા દેશની તો વાત જ જવા દો !' આ દીક્ર એમણે તો ચિત્રપોના પ્રદેશ પૂરતી કરી છે, પણ ચિત્રપદ સુધી કયાં જવું પડે તેમ છે ? આપણી રેલ-ગાડીના ડબાઓ પર નજર કરો, રાજદંડ લાખો દેશજનો જે રેલમાં મુલાકાઈ કરી રહેલ છે, તે રેલ્વેઓના પર પહેલા, બીજા, ત્રીજા વર્ગને નિર્દેશ પણ અંગ્રેજીમાં ! અમુક રેલનાથી અમુક રેલના વચ્ચે દોડનાર ડબા પર પણ અંગ્રેજીમાં સ્થળા ! અંગ્રેજ ન જાણનારને આંધળાં-ભીત અને રથવાયાં દોર જેવાં ખનાવનારો જ સમરત વ્યવહાર વતે છે. કારણ કે એ વ્યવહારનું માધ્યમ અંગ્રેજ છે. એને બદલાવવા માટે તો શુ પણ જૂનના પહેલા બીજા વર્ગનાં સડાસોની જમાના લુની યુરોપી બેઠકોને બાલાવાવું વ કાઢીને વાદ નથી આવતું એ અંગ્રેજ બેઠકા પર આપણું તાજેતર સેકન્ડ-કલાસીઆ' બનેલ હબરો દેશી રૂઢિનાં સ્ત્રીપુરો કઈ રીતે ગોઠવાતાં અને પખાલ લેતાં હરો તે તો પણ એક વિચાર કરવા જેવું છે.

અ. હિં. રેડીઓનો

કોમબેદી વર્તાવ

'બોલ કંડીઆ રેડીઓ'એ સિમલા પરિષદ અંગેની પ્રતિદ્વિમાં ક્રોચિસ-પક્ષનાં નિવેદનો-સમાચારો

અને મુરિદમ લીમનાં નિવેદનો-સમા-
ચારો વચ્ચે કામી પક્ષપાત બુદ્ધિથી
બેદલાવવાળું વચણ આપવાર કયું
છે અને તે પ્રત્યે લોકસાગરોએ રાજ
અનુભવો છે? એ મતવચનું હિંદુસ્તાન
દાખલના ૨-૭-૪૫ના અંકમાં
લાખાણ છે.

એલર્ફીઆ રડીઓના રદિયાર
સંચાલન બાજત તો પાર વગરની
ફરિયાદો છે. હિંદી-ઉર્દુ વચ્ચેના
ભાષાબેદને એણે ધરાધૂરક ત્રીન
ખનાવ્યા હોવાનો પોકાર બાજીને છે.
તેની સાન ઠેકાણે લાવવાનો સતા-
ધિકાર તો પ્રભ પાસે નથી, છતાં
એના આવા વર્તાવથી તેજેવજ અનુ-
ભવતી પ્રભ પાસે એક માગ' તો છે:
કે એના કાર્યક્રમોમાં સ્વમાન તેમજ
રાષ્ટ્રમૌરવની રંચ પણ લાગણી ધરા-
વના માણસોએ સાથ આપવાનું
બંધ કરવું.

સમીક્ષકોની બેજવાબદારી

ગૂજરાતી સાહિત્ય અને સંસ્કારના
ઉદ્ધાર અર્થે ત્રૈવી વધુ સક્રિય તેમજ
લોકમનગૃતિકર રહેનારી ઉત્સાહી ગુજ-
રાત સહિત્ય સભાની ૪૩-૪૪ની
કાર્યવહીના મંત્રીના નિવેદનમા આ
ફરિયાદ છે --

“આજસુધી વિદ્વાન સમીક્ષકો એક
ચા બીજા કારણે મોઢ જ કરતાજ પણ
આ વખતે તજ સમીક્ષક બાઇઓમાથી
એક સમીક્ષક કાર્યએ જ પોતાનું કામ
પડ કરીને આપ્યું છે, બ્યારે બીજા બે
કાર્યએમાથી એક અમદાવાદ આવી
સમા સમક્ષ પોતે કરેલી સમીક્ષામથી
મહાવના લાગતુ વાચન કરી અથા અને
આઠ દિવસમા તે પડે બે કલાવી આપ
વાનો વાચત આપીને અથા તે અથા જ,
અને કેટલીયે ઉપસાહીઓ છતાં એ કામ
પડ ન કર્યું તે નજ કયું : સભાએ તો
પડ ન કર્યું આવી પોતાન કાજ

પડ કયું છે ત્રીન્ સમીક્ષક બાઇએ
એમને સોપાયેલું કામ કરવાનું સ્વીકારી
એવી આપણી મારી કે એમો કયાં છે,
કું કયું છે, એના મહિલી સરખી
પણ સમાને આપવાનો વિવેક સરખો
વે દાખરો નહિ.”

ઉપાય ગુ. સા. સભાના હાથમાં

ગુ. સા. સ. નો આવેલ સતત
કડવો અનુભવ આપણી બેજવાબદાર
મનોદશાનું ત્રીન લાન કરાવનારો છે.
પણ સાચો ઉપાય તો સભાના પોતાના
જ હાથમાં છે, જેમની પોતે વારિક
સમીક્ષકા તરીકે વરણી કરે તે બંધિત-
એને નીમતા પહેલાં યુગાવી લેતું કે
સમીક્ષાનું કામ સ્વીકારવા તેમ જ
મુદતસર કરી આપવા એ તૈયાર છે
કે નહિ. જવાબમાં હા આપ્યા યછી
જ બંદેરાત કરવી, ને પછી સમારંભ
પર જે સમીક્ષક પોતાની સમીક્ષા
ઠપાવવા માટે તૈયાર સ્થિતિમાં લખીને
તૈયાર ન લાવે તેમને સમારંભમાં
અધુરું નવાચન કે મુખેથી પ્રવચન
કરવા ન દેતું. ઉપરાંત હવે તો
ધણાં વરોતો અનુભવ યગ
પછી, નવી નવી બંધિતઓને કેવળ
ઉત્તેજન આપવાની લાગણીથી
સમીક્ષા સોપવાને બલ્કે ભુનિ સમીક્ષ-
કોમંત્રી જેમણે મંત્રાપરક કામ કરી
ખતાબ્યું છે તેવાઓને પુનઃ એ કામ
સોપતુ (એનું ફરી વાર શ્રી અનંત-
રાવ રાવળની નિમજૂકથી નવા વર્ષ
માટે યધું છે તે ક્રિષ્ટ યધું છે.) ગૂજ-
રાતને ત્રિસે જવાબદારીનું લાન ધરા-
વનારી બંધિતઓમાં બે ચારની શ્દ્ધિ
કરવી એ અધકચરા અને બેજવાબદાર
પચીમ-પચાસને સમીક્ષકપદની દારકા-
બાપ આપરા કરતાં વધુ મહત્વનું
કામ છે. ગુ. સા. સ. એ કંઈ વિવે-

ચન-લેખનની તાલીમ આપનારી
સંસ્થા નથી. એ સંસ્થા તરફથી તો
બહાર પડતા પ્રત્યેક બોલની ચિર
મતિ હા બંધાવી બેઠી.

ચર્ચાલ-એમરીની સરકાર
બય છે.

મિત્રની ચૂંટણી પરિણામ
બહાર પડી ગયું છે. ક્રિતિકાસમાં
અભૂતપૂર્વ એવી ફેદ મજૂર પક્ષને
મળી છે. ચર્ચાલના પક્ષની રેવડી
દાણુદાણુ ઘર્ષ ઘર્ષ છે. ખુદ ચર્ચાલ,
એનની છંડન અને એકાદીવર રોમડી
સિવાયના બીજા શ્દ્ધિચૂરત પ્રધાનો
પોતાની બેઠકા ગુમાવી બેઠા છે.
૧૯૪૦ થી હિંદી વછર તરીકે નામ
માન બનેમ એમેરી બીડી ગયા છે.
તેમની ૩૪ વર્ષની પાલોમેન્દરી કાર-
કર્મોતો અંત આવ્યો છે. તેમના
હરી રજની પામદત પણ મજૂર
ઉમેદવાર સામે હારી ગયા છે. તેમની
ભૂમીતગીરી જમ થઈ છે.

ચર્ચાલે વડાપ્રધાન તરીકે રાજીનામું
આપી દીધું છે. શહેનશાહે એટની
પ્રધાનમંડળ સ્થવા આમત્રણ આપ્યું
છે. ક્રિતિકા મતદારો મજૂર પક્ષે કેટલી
હદ સુધી ગયા છે તે તો નવેના
આંકડા જ કહે છે, પણ ચર્ચાલનો
કાર્ક અતરયો મજૂરપક્ષી ઉમેદવાર
દયા હમર માત મેળવે તે ધણું સુચક છે.

મજૂર પક્ષે પોણા ચારસે ઉપરાંત
બેઠકા મેળવી છે. શ્દ્ધિચૂરત પક્ષ બસે
બેઠક પણ ન મેળવી શક્યો. બાકીના
પક્ષોમાંથી પંચ વીસ સભ્યો શ્દ્ધિચૂરત
પક્ષને મદદ આપશે તો પચીસ નોંધ
મજૂર પક્ષે લાગશે એમ લાગે છે.

ક્રિતિકાના પંદરશમી તરીકે
બેવીન, તથા હિંદી વછર તરીકે લોડ
લીસ્ટોવેષ આપશે એમ લાગે છે.

‘બંદૂકો આવી ને બહાદુરો રડ્યાં’

તાંચણ પોથીનાં થોડાં પાનાં : હપ્તો છઠ્ઠો

અવેરચંદ મેઘાણી

૫૦૦-૬૦૦ પાનાંની એક ટાંચણ-પોથીને ૮૦-૧૦૦ પાનાંમાં વલોવી લખને તે પછીની પોથી ઉપાકું છું અને ચમ્પુ સમીપ ખડો થાય છે એક કદાવર આદમી: વાને નાગર જેવો ઊજળો, હરાવદાર કાળી મૂછ દાઢી, અંબાઈ લીલા રંગની સુરવાળ અને પહેરણ. મુખમુદ્રા પર કુમાર છતાં ધધો કરકાષનો, બાવસાય ભેતાં ગળું ત્રાડો પાડતું હોયું’ ભેઈએ છતાં મારી યાદદારતામાં એક મુલાયમ કંઠ સંધરાયો છે.

એવું નામ રાણા આલા મલેક. ‘૨૬ની સાલ દશે બહારનરિયાતું’ સંશોધન ચાલતું હોયું’ ભેઈએ. એક દિવસ જામનગર રાજ્યના મહાલ લાલપુરથી પતું આવ્યું: ‘અમારી પાસે બહારવટાની, વાધેરાની, રાધદ બૂચડની ધણી ધણી પાપાદાર વાતો છે. કહો તો મોકલી આપું. હું પોતે એજન્સી પોલીસની ધણી ૨૫ નોકરી કરી આવ્યો છું. ધણી બહારવટિયાનાં ધીંગાણાંમાં કામ કર્યું’ છે. હાલમાં એજન્સીતું પેન્શન લઈ આઈો રાજ્યમાં ફાજદાર છું. લી. તાબેદાર જત રાણા આલા મલેક.

❧

સુપ્રતે સોનાના મરની ખચર મળે જેમ અડપે દોટ કાઢે તે અડપે હું ટૂંન પકડી લાલપુર પહોંચ્યો. કડકડતા શિયાળાની સવારે, ગજના બેર વહેતી નદીની ભેખડ પર આવેલા એ પોલીસ-થાણામાં પહોંચ્યો અને એ કદાવર આદમીને મળ્યો. પહેલી જ વાત એ કરી કે ‘તમે મારા ‘તાબેદાર રાણા આલા’ નહિ પણ કાકા થાઓ. શે સગપણે? એજન્સી પોલીસને સંબંધે. મારા પિતા ને તમે, જેહ એજન્સી પોલીસની રચાવના પછી પહેલી ભરતીના સંબંધ-લાઈએ.

❧

કાલિદાસભાઈના દીકરાને -દેખી ખેડડા આનંદે એ રાણાભાઈની જગ્યાન વહેતી થઈ. ટાંચણ કે કાગળની એને જરૂર નહોતી. એને મન તો બહારવટિયાનો ઇતિહાસ એ એક જીવતું જગત હતું, એ જગતનું તે પોતે એક પાત્ર હતા. એક પશુરોકાણે અટક્યા કે યાદદારતાને

તાજ કર્યા વગર, રાણાભાઈએ કડકડાટ વાતો કહેવા માંડી ને મેં ટપકાવવા માંડી. જાણે કે કોઈ જાણેલ મોપડી વાંચતા વાંચતા પોતે લખાવે જતા હતા! નિરક્ષરતાની દુનિયામાંથી ખડો થયેલો એ જત જુવાન, એજન્સીની નોકરીમાં સોળ શેરની બંદૂકને ખજે લઈ ડાન્ડેગલની ઉલ્લી પાપરીથી આરંભ કરી છેવટે ફાજદારી સુધી પહેંચેલ તે કલમના જળથી નહિ, જવાંમર્દીના ભેરથી. લખતાં તો એને શીખતું પડ્યું. ગામડાંના પોલીસ-પટેલ કરતાં વધુ વાક્યરચના આવડતી નહિ પણ વાચા એના કંઠમાં હતી. સવાર અને સાંજની બે બેઠકામાં એણે મારાં પાનાં ને પાનાં ભરાવી આપ્યાં.

❧

એ પાનાંમાંથી આગલાં ધણાં પાનાં મારી પોથીમાંથી ચાલ્યાં ગયાં છે. ખાજી વીરેક વળગી રહ્યાં છે. ગયેલાં પાનાંમાંથી મેં ધણીખરો સંભાર તો બહારવટિયાનાં જતાંતોના મણે ભાગમાં ભરી લીધેલ છે, છતાં કેટલીક લાક્ષણિક વાતો ગુમાવી છે એવું લાગ્યા કરે છે. આ જતો, સંધીઓ, અને વાધેરાનાં કયાનકા તો ઠીક, પણ એમની પ્રણાલિકાઓ, પરંપરાઓ અને આચારવિચારો, જેને હું વધુ મહત્ત્વ આપું છું, જેની પાછલું પૂર્ણ લગર નરી વાર્તાઓના છુટ્ટા ઢિંકા લાગે, ને જેની પ્રાસિ રાશી-ભાઈ જેવા માણસો જ આપણને કરાવી શકે. દાખલા તરીકે ભીમા જતની હકીકતમાં એક પ્રસંગ છે,

‘ઇસવીઆ ગામના જુવાન સુધી હાસમ બાબા ગુણેભને લીમા બહારવટિયાનાં માણસોએ પકડીને મારી નાખ્યો. એનાજ ગામને અંધે એને મરેલો ખીલા માથે બસાવેલો. કાચને દિવસે સવારે સુધીઓ લેવા ચલા ડાયરો ભેડો છે. તે વખતે મરણ હાસમની વડુ માથા પરનું એકલું ખજે નાખીને ત્યાંથી નીકળે. સુરખાઓની મરબદ લોપનાર આ બાબને દેખી સુધી ડાયરો વાલુજ બન્યો. કાઈએ બાબને એની જીવદળ માટે કપડો આપ્યો. બાઈ બોલી કે ‘હું’ લીમા સિવાય કોઈ બીજીની લાજ કાઢીશ નહિ’ એટલા જ શબ્દોએ સુધીઓને આનંદ થઈ વી ખડા કર્યાં.

પોનાના ધણીને મારનાર પર ક્રોધો લેવા મટે ઉરે રવા કોષને નામરો, દિયકારાઓ કે એવું કશું કહેવાને

ખાલે એક રાટેલી જુવાન ઓરતે એટલું ખબે નાખીને જ કાનિલ સકત કર્યો, એ મારા આજ સુધીના સજા-ધનમાં એક નીન ખામત છે રાજાભાઈએ તો ઉપરા-ઉપર સધીએ, જતોતા જુના કિસ્સા રેલાવવા માંડ્યા

૨૬૬

એક આ વાત ટાયણમાં અણપરખેલી છે—

‘શ્રવણ ગામના મહેક રાણો તથા સધર તથા છાણુ ને ડામવ, થારે જણા જામનજરને રાણુપર ખામે જતા દતા રણુપરમાં એ દબર જતો રહેવા થાર મુખીએ જામસાહેબના આમીર દતા રમારી શિયા, રૂંડો ગામેતી, હાલ મચીઓ સધી, રૂંડોનો દબર મચરે મગી જામના રાણુપર રણુ કરતા દતા રામજનવી રાણા સતાઇએ રાણુપર છડી લેવા પોતાના બે દબર મેર, વડેન લીધન સોદા મચરે મગી સાલ દબરનું કદક વહેતું કરેલું એવી રિપતિમા રાણુપર જતા આ થારે શ્રવણરાજાએને રરનામા લોચા ગામ આવ્યુ ત્યાં બદેન મલાબાઈએ કહ્યું કે ‘રાણુપર જાઓ નહિ તેા ધારૂ, કેમકે ધાણેરા ડામગીને દારામના પ્રવેશ કરી ગામ બાજુએ-એટલે તેઓ માણ મરણા ને ગામે આવ્યા બાજામરાજાએએ કહ્યું કે ‘મહેક, ન જવ તો સાતુ ધાણેરાએ એડા બાંધ્યા છે’ એટલે સધર મહેક જવાબ દીધો ‘તમે ન બિલ્યા હોત તેા અમે રોડાલ પછુ દબે તેા નહુજ જોશે’ ગયા ધાણેરા ત્રીપ દત તેમણે તારોરો કર્યો આ ધારેમાથી દરકને થાર થાર ગેભી લામી થારે જણુ થોડેથી જીતરી ગયા વરાશોની રમત ચલાવી ખરી ગયા થોડીએ થાર શ્રવણ જઈ લાસ નજમ પડેલા શ્રવણરાજાએએ જાહેરે રણુમા ધાણેરા સાથે ધીગણુ મધું હુકો છે—

ચગધા દીકા થાર,
કહિ હિ સો મને,

લીઆરે લાવ જુલાવ
તે રગેા સધર મુલતાનીઆ !

(કેલેઈ નહીને કહે મે થાર પાગિયા દીકા હે સધર મહેક !
તે લીઆરા હુજરને રુધિરે લાલ રગેા)

૨૬૭

‘તમે ન કહ્યું હોત તેા અમે રોકાલ’ એ mottoઈ આ સોરરી જીવનમા ખૂમ ખેન લાજવી ગયો છે જે ન કરવ તુ કહેતાપ તે જ કરવાની દગિવાઇ-આ રિસામાં જાણ ના ! આ ઓરડો ઉધાડીય ના ! આ વાવનું પાણી પીરા ના !-ના પાડવામા આવે તેટલા મરે એજ કે વાંમા આવે, લોકકથાએના કિલત વરતુને આજળ મપ ગતા માટે ‘મોગીક’ની આ કરામત કિરમત રૂપી

વાર્તાકારે જીવનમા પછુ આમ જ વાવરી છે અને કરજીવાઓ નિપજવી છે.

૨૬૮

મીછ એક ખાખત, જે અગાઉ કદી કોઈની પાસેથી મળી નહોતી તે રાણા મનેકે કહી કાઢિયાતાકની દહેમી કરવા સખ્યાંબધ ગેરા આવ્યા પછુ તેમની નૈતિક ચોલચલત વિશે કતિદામ ચૂપ રહ્યો છે. માગીઆના મિ આજી બહારગિયા વાલા નામેરી અને મામદામની જે વાત રાણાભાઈએ કહી તેમાનુ ટાયણુ બોલે છે—

‘મામદામ ને અલાલો જામ બેલ વિચાર કરે છે અલાલો કહે કે તારી વહુ સાથે ફિરકરલાઈ ચાલે છે (ફિરકરલાઈ તે વખતના એકાદ દુ ધી જવનર દતા) એટલે મામદામને થોતાની વહુને નહુ અફીલ પાણુ’

છેક ૧૯૨૬મા દૂર દૂર લાલપુર મુકામે લાયેનો આ અંશ ૧૯૩૬માં મે આવેખેથી ‘સોરઠ તારાં વહેતાં પાણી’ની વાર્તામાં કામ કરી ગયો છે. એમા જે મે ગેરાં પાગે આવે છે, તેમાથી એકમાં મે આ ગેરચલત મૂકી છે,

૨૬૯

રાણાભાઈએ રાષ્ટ્રે બૂચક નામના બહારવટિયાની વાત કરી. ખાશડી પ્રદેશનો આ બપર ચાતુ બકારિ વડિયો કૌટુંબિક વેરના પ્રસંગમાથી જીભે મચા દતો સધીએની ટોળા બધી હતી તેની સાથે કરમારી પોલીસે કરવા મેકના કુનરનાળા ધી રાણાનું ટાયણુ રાણાભાઈએ કરાવ્યુ છે—

‘બાબુ સાહેબ ને નરસી છુલ અને જમાદાર નધુ ચાલ —

ચેના કુંજર પર સામસામા બધી ગયા

‘ચાલે ! દાવ દબે કસુમા પીતા’

‘દબે તેા કરા ! સરપાપામા કસુમા પીણુ’

આખેર દિ’ ધિગણુ કરીને ચાલે જીતયેઈ

જીવમ બહુ વધી પડયે

દહી સાહેબ નિમાણા તેના જ આસીરકટ સોરઠ અને પિલા સાહેબ દતા

દહી ઉત્તર મેપરામા પડેલા

રાણુ આવાને દુકમ કર્યો કે કોળી કથરા બલજીવવાને વધારી પાસે રાખે

કથરાને પકડી રાખશે તે વખતે કથરાએ કહ્યું કે તમને કાચરો ચાચ તેા બાવળી આણુ સાહેબ પારે લઈ ચાલે, રાણુ આવા સાહેબ પાસે લઈ ગયા

ગણા ને સીરિરાની હદમાં સોટર સાહેબ રીટલા લઈને આવ્યા. રાણા આલા વગેરે ત્યાં હતા. સમગ્ર લઈને આવ્યા.

એક પટેલ : માથે મોરીઓ લઈને આવ્યા આવે

અમે પૂછ્યું, 'એમાં શું છે ?'

'પણી બરવા નહીં છું.'

'ક્યાં રેખા ?'

'વેકરી'

'વેકરી તો ત્રણ ગણ આવ્યું—ને આંદો પાણી લેતા.' એમ કહીને મોરીઓમાં બંધકોને કહે માથે બદલે દારૂગોળો પડ્યા.'

(બહારવટીયા માટે જ લઈ જતા હતા)

'ક્યાં છે હજારગોળો ? ગાતા, નહિતર મારી નાખ્યું.'

'હાલે બતાવું.'

કાંટમાં લઈ ગયા.

જોઈ રોકરી પર આવીને જોલેલા એને અમે બહુકે માથે. ગળા બાજુરિયા સામ્યા, પણ પાછા આવી એ મુએલ જુવાની હારા લઈને જ ગયા.

પાછળ અમારી ધસત.

બહારવટીયા ગામમાં દાખલ થતા આવ્યા લોકો આડા પડી કહે કે 'સાહેબ અમારે આમ બાળી નાખે.'

બહારવટીયાએ એમાંનાં ત્રણ જણનાં માથાં કાપ્યા ગાડાં લઈને ગઈ કથો.

અમે આવ્યા ગાયાં વાતો કરવા બધા.'

(બહારવટીયાએ કાપેલ લોકોનાં માથાં વાતો કરવા મથતાં હતાં.)

અમે ગાડાં પર ગાળી મારી, ગાડું પૂર્યું. કોઠા પર ને જુવાનો ઈસા હતા તેમના પર અમે ગોળાઓ ચલાવી. તેઓ ધોડાદાર ઉપર ખાબક્યા. ગાડું મુકીને બાર જણ ચડી ગયા. ત્યાંથી તેઓ ધીંગાળું કરવા લાગ્યા અમે સ્થાવીને ઘેર એકાકી લઈ ગયા. ત્યાંથી અમે ગોળી આંદી મુઝરીયા જુસાને માથે છતાં બહારવટીયા કોઠા ઉપર એકા એક પાવા વગાડે, કાસી ગાય

છેતર નીચે લીટર્યાં મુએલા મુઝરીયા જુસાની હારા લઈ લીધી કિનાખાના રેરા એકાકીયા લોબાન કર્યાં, દંડનાળીને લાગી ગયા.

પાંચ દહાસ માણસ લેતા ચઈ ગયા. આવ્યા જમાદારે કોઠા ઉપર ચડી સળગતો પૂજો કરી અમને સમજાવ્યું કે હવે સલામ કરો મા.

કહેનાર પોતે જેમાં સામેલ હતા તે ધિંગાણાતું આ એણે શખ્તરા: કહેતું વર્ણન છે. રાણાભાઈની કાન્ય કે અલંકાર, વર્ણન કે ભલક વિહોણી, એક પોલીસ-કાયરી જેવી કહેણી પણ પ્રાણવંત મિન આપે છે. મેં હમેશાં માન્યું છે, કે જૂના વખતના કાઠિયાવાડી પોલીસખાતાના માણસો એ આ પ્રકારનું સાહિત્ય મેળવવાનાં સારાં સાધનો છે. બહારવટીયાઓ ને ડાકુઓ સાથે હાથોહાથ ધિંગાણાં ખેલેલા, તેમના પતો મેળવવા માથું કારે મુકીને ભયંકર જગ્યાઓમાં ભટોલા, યુક્તિપ્રયુક્તિઓ ને પ્રપંચો વાપરીને તેમનાં રહેઠાણોમાં જઈ પહોંચેલા, અને છેવટે તો બધો જ જશ પોતાના ગોરા ઉપરની જ ખાદી જવા દઈ રૂપિયા બે પાંચનાં દંડામે અગર નજીવ પ્રામોશનથી સંતોષ લેનારા આ દેશી પોલીસ નોકરોમાં કોંટીઆ વર્ણના લોકો હતા તેટલા જ પ્રમાણમાં પ્રાણલો પાણીઆઓ હતા આવાં પાત્રોના સંપર્ક મને સારા પ્રમાણમાં મળ્યા છે. તેઓનું એક મહત્વનું લક્ષણ એ છે કે બહારવટીયા હુંદારાની વાતોમાં પોતે સામા પક્ષને ઉતારી પાડી પોતાની જ શેખી ગાતા નથી હોતા, પણ સામા પક્ષની બહાદુરી, નેકી, હિમાનદારી વગેરે પણ બીતરે છે. એક જ ધરતીનાં સંતાનો દેવગતિથી બે સામસામી છાણીઓમાં વહેંચાઈ ગયા અને માથે આવેલી કડકી ફરજ બજાવવાની જ હતી, એ આ લોકોની વૃત્તિ હતી.

૨૬

રાણાભાઈ પાસેથી મળેલ છેલ્લું ટાંચણ આપીને એમના મૃતઆત્માને સલામ દઈ છું—

સુરચંદના જમાદાર ઉમા આમદ બેગા જુસો મને નોકરીમાં હતો જમાદારે હુકમ કર્યો કે સુરચંદના આચર ભીમા કાળાની દીકરા-વહુને તેડવા ગાડું મોકલ આસેટિ બધ છે તેની સાથે બાવ.

વહુને તેડીને ગાડું સોનારકીને પાદર આવ્યું.

મૂળ મણેલ (વાયર બહારવટીયા) તે વખતે જમાદાર યહને સોનારકીના બરાકીઆને ઘેર રહેલ, પાસે પૈસા ન મળે એટલે ખાસી મેળવવા માટે વાવેરોએ એકા બાંધ્યા હતા ગાડું નીકળ્યું. મુઝ્યું.

'ક્યાંનું ગાડું ?'

'સુરચંદનું.'

'ક્યા ચુક્યું ?'

‘આસેડિ’

‘કાણુ છે સાથે ?’

‘જુસો મનરો’

એણે મૂળ માણેકે આડુ હુટવાની ના પાત્રી પણ વીધી માણેક ન માન્યા પણ મૂળ માણેકે કહ્યું હતા ખરચીને અભારે છેવટે આડા સાથે ચાલ્યા માથે ધાળળા એકીને બાબાઓ સાથે બાંધે બચા

કુરંગટ નળક હળું આયરે આડુ ઠોડું જુસો મનરો દેવના સળચાવી ચલમ બરે છે આદિરની દીરા-નહુના બધા કુરાણુ પોતાના દમાચામાં છે

એમા મૂળ માણે? જુસની બંદૂક જેથી લાંબી રંગેશ્ય દેવલોઈ લખારી, બંદૂકે ભરી

જુસો મનરો કહે, ‘બંદૂક હું કામગીર વરસારે આવી નહ’ એક દાચે છરી, હમલો બાને નાથે લીટી, જુસો કચો ખરીયા ત્રણને માચા

આડામાંથી વડુ ફરી, સાસળને કહે ‘પીરયા? જોઈ છું’

જુસાની વરસાર વડુએ ખેચી અને વડુ ફરી

ફરારો કહે ‘અરે દીસી! મને વરસારે રે’

રે ના બાપ તને ન દોષ’ બાઈ મદી, બે નવુને માચા

મૂળ માણેકે કહે ‘દરે બચ’

હાથો લખારીને ચાલ્યા તથા

૨૨

આ દેશના પ્રમથમાંથી બે મુદા નોધપાત્ર બને છે. એક તો બરે દાણે સોરઠી ઓરન મરદાઈ દાખવા ફરી પડે ને બીજું, કાઠિયાવાડના કાંદીયા લોકોને બંદૂકો પ્રત્યે નફરત છંટી વેળેતો મામલો મચે છે અને મરવું

‘દેશમાં માણુમોને ખાવા ન મળતું હોય ત્યારે પેટ ભરીને ખાવાનો કાઈને અધિકાર નથી. આજે વાયુનું કે ઈંદની બે ઓરતોને પહેરવા કપડું ન મરવું એટલે આપપાત કરવો પડ્યો. હિંદુસ્તાનમાં આટલું કાપડ થાય છે એ જાણ છે, ક્યાં કે કહે છે કે સિમિટરીવાળા લઈ જાય છે. પણ ભલે ને એ મોજાને ન્યામજારે. હિંદુસ્તાનના ખૂણામાં પડેલી બહેનોને કાપડ વારતે આપપાત કરવો પડે તો હિંદુસ્તાનનું રાજ સંધાનનારાઓએ આપપાત કરવા જેવું છે.

‘જો સિમવાની વારાપાટમાંથી કાંઈ પરિણામ ન આવે તો નિરાશ ન થવું જોઈએ. અને બહાર રહ્યા તો સરકારને આ રીતે કામ ચલાવવા નહિ જોઈએ. જેલ જવું પડે તો થોડા સામાન પાડે રાખીને આજના છાંએ. હવે પછીની લડન ઉઠતી હશે. તેને મટે જુમ

એ ત્યારે નિશ્ચિન હાથે છે, ત્યારે પણ ‘આવો તરસારે’ એવો વીર-પડકાર સંભળાય છે આખરી દાણે ગજસદ કે રીવંતો સંભિષાત નથી પણ શાંતિ અને ચીરત સાથે હાથોહાથની સમરોરખાણ બગાડીને પડી અનમ થયે તેની ખ્યાલે છે. બંદૂકો ત્યારે આ પ્રતિ પહેલારેની આવી ત્યારે બંદાડુરો જાણુ રંગ પાચ્યા દના, જ્યારે રોષા પણ હતો એમ કહેવાનું હતું ઠેર ઠેર સાંભળું છું.

૨૩

કારણ કે તેમનો પોરસ હમેશાં હાથોહાથની લડાઈમાં મરતાઈનું પાણી બનાવવામાં હતો. વાત સાંચી પણ છે. સામયમાં આરીને ને મુકાબલો થતો હતો તેમાંથી પ્રેમ ચીવેના ફેટલાક ઉચ્ચ અરીા પ્રકટ થતા. બંદૂકોએ એ અરીા બોલા કર્યા લડાઈ જેમ જેમ વધુ શાંતિ જનની અર્થ તેમ તેમ બચીનમ ખાતલાનીનું પ્રાકાશ કમરી મધુ ફરે કહેજે માણીના માઈસો ફરે રહીને જ્યારે તો આકાશમાં ચડીને ઝાળા વરસાવનારાઓને ખારે મુખેમુખ માનવનાનું દર્શન અને જેના પોતે ભોમ સહરદેખ હોય છે તેમ પ્રત્યેનું કિમિસલેન અઠાસ છે મારનાર મરનારને જેતો નથી. મૂળ માણીની પાસે મરીનમન હોત તો એની ઝોટી સંખ્યા સામે એક બંદૂકવિદોષો સિપાહી ફાત છરીભર લડી રહેલ છે બને એક આજુબ અનજા તરસાર લઈને જાતરી પડેલ છે એથી એને ને દેવે જ્યોત્ષ્ણા અક્ષિત ને માઈવ પ્રગટ્ય તે પ્રગટન નહિ અને બરેશું લીધા જ્યારે એ પાડો ફરી જન નહિ.

આહુ

રજવાડી હિંદનો પરાજય

લેખક : મગનલાલ દેસાઈ

ખંડ બીજો (ચાલુ) પેશવાઈનું પતન [૧૯૯૬-૧૯૦૨]

[નાના ફણ્ણીસના જવાની સાથે મરાઠા રાજ્યમંડળમાં કોઈ નિવાસ શક્તિ રહી નહિ ને કેવું અંધેર પ્રવર્ત્યું તે, અને તેના લાગ કમ વેલેસ્લીએ સાધી લીધા તે આ હપતામાં આપણે જોવાનું છે.]

૮

જસવંતરાવ વેર લે છે

નાના ફણ્ણીસ હતો ત્યાં સુધી તે મરાઠા રાજ્યમંડળમાં ભિન્ન ભિન્ન બળોને સમતોલ રાખી પેશવાઈનું કામ ચલાવતો હતો. તે ચતુર રાજપુરુષના જવાની સાથે બે જ વર્ષની અંદર તે સમતુલા નાશ પામી અને આખી મરાઠાશાહીની સત્તા પૂરી પડી.

પ્રથમ પેશવા બાહરાવથી જ આ પીડા શરૂ થઈ. નાના જવાથી તે આખો ને આખો સિંદને દરરોજ જઈ પડ્યો. પણ એના વિચિત્ર સ્વભાવને આ કમગમે કે એટલે, સિંદને પ્રલાય કમી કરવા તેણે સિંદના બીજા શત્રુ જસવંતરાવ હોલકર આજીવન નગર કરી. પરંતુ તેની જ સાથે સિંદને પુરા રાખવા કે શાથી, તે એક-એક ન કરવાનું કરી બેઠો કે જેને માટે, જે તે સમજી હોત તો, આખી જિંદગી પત્તાત-આજ અરસામાં (૧૮૦૧) તેણે જસવંતરાવના લાઈ વિહા-જીને, હાથીને પણ બંધાવીને પોતાની નજર સામે મરાવી નાંખ્યો. [એવું તાદશ વર્ષનું અંગ્રેજ ઇતિ-હાસકાર બિવરજી (પા. ૭૪૪) દેતા અંધમાં આપે છે, તે ચર્ચા છે.]

આમ કયાં પછી જસવંતરાવ જોડે સારાસારી કેળવવાની તો વાત જ ક્યાં રહી કે બદલે આ અપમાયથી, જસ-વંતરાવ કે જે અત્યારસુધી સિંદ સામે જ ઝૂઝતો હતો તેને પૂના તરફ પણ આવવાનું જણે બાહરાવે નોતરું આપ્યું!

પેશવાને માત કરવાના અંગ્રેજોના દોરીસંચા પણ આ બધો વખત ચાલુ જ હતા. તેઓ પણ સિંદ પૂનામાંથી ખસે તો જ બાહરાવ પાસે આપણો ગજ વાગે, એમ માનીને વર્તતા હતા. એકે પૂનામાંથી સિંદે ભય તો તેઓ રાહ જ હતા.

બીજી તરફ સિંદને પણ પૂનામાં ભરાઈ રહેવું પાલવે એમ રહ્યું નહિ. જસવંતરાવ હોલકર ૧૮૦૧ સુધીમાં એટલો જખરા બની ગયો કે સિંદને તેની શહ લાગી. નાના મરી ગયો એટલે સજેરાવ ઘાટગેને બાહરાવ સોંપી પોતે હોલકરને દાળવા સારુ પોતાના રાજ્યમાં પહોંચ્યો ઉત્તરની બે મજબૂત મરાઠા સત્તાઓ માંહિ-માંહિ આખડી મરવા લાગી: હોલકર સિંદની ઉજ્જવન નગરી ઉજ્જડી ને લૂંટી હતી તેના બદલામાં સિંદે તેના ઇશ્વરના એ હાલ કર્યો. છતાં જસવંતરાવ એમ જરાત યાગ એવો હતો નહિ. સિંદે આ જ વખતે તેની માતાઓ પણ પજવવી હતી અને વળી કાશીનાર હોલકર આ કાળમાં છટી જઈ પોતાના લાઈ જસવંતરાવને જઈ મળ્યો. બેઝીએ હવે પોતાના

પિતાની ગાદીની પૂર પ્રતિષ્ઠા સ્થાપવા કરાવ કર્યો.

આ જ અરસામાં પેશવા પોતાની મનસ્વી આઝાદી શોધવા સિંદને કાચ્છ ટાળવાનાં ફાંદા મારતો હતો. અને તેમાં, જસવંતરાવના લાઈનું ખૂન કરવાથી, તેની પાસેથી મદદની આશા તો ગઈ જ. એટલે તેણે ન કરવાનું વળી બીજું કામ કયું— મદદને માટે અંગ્રેજો તરફ નજર દોડાવી. આ દેશદોહી કામ કરવામાંથી હવે તેને વારનાર કોઈ રહ્યું ન હતું. ઇતિહાસકાર મિલ કહે છે, '૧૮૦૧ના અંતભાગમાં પેશવાએ બ્રિટિશ લશ્કરની મદદની વાત કરી. પણ તે એમ કહેતો હતો કે, મારી બીડ વખતે તે સેના મારા રાજ્યમાં આવે, બાકીનો સમય તેણે કંપનીના રાજ્યમાં રહેવું જોઈએ. અને મદદના ખર્ચ પેટે તે એવો ખસક આપવા કહેતો હતો કે જેનું મૂલ્ય ધૂળ જેટલું હતું.

વેલેસ્લી આમાં ફસાવ એવો બોલો નહોતો; ગરજ સામે પક્ષે હતી તેને પેશવાની આ વાત ન લાગી. એમાં તો પેશવા રવતંત રહે અને અંગ્રેજોને કશે એના ઉપર કાચ્છ કે લાલ તો મળે નહિ, અને લશ્કરી મદદ આપવાના સોદામાં દેશી રાજ્યો પર વચગેરે સ્થાપનું, એ તો સહાયકારી સેના પહોંતિને મુજબ મુદો હતો. આ વાત સ્પષ્ટ કરી એણે તેના પૂનાના એલ-મીને લખ્યું કે, એમ તો લશ્કર

અપાય નહિ. છતાં એ હુઆ મુન્સદી-એ જશુખું કે, જો પેશવા સારી સરખી જમીન કે રકમ આપે તો વળી જુદી વાત; દરર અહાર રહે એ માનીએ; પણ તે તો આપવા મૂકવામાં પણ રાજ કરતો નથી. દૂકમાં, જરાય હાથ મુકવા કે તો આગળ પર પહેંચો પકડી રાકાય, એમ તે રપટ લખે છે. (લુઓ મિત્રનો હતિહાસ-પા. ૫૬૬)

બાહરાવની જુદિ આ વખતે કાંઈક ઠેકાણે હતી, કેમકે તત્કાળ તેને કશી ભીતિ નહોતી એટલે એક વરસ પછી જે પોતે કબૂલે છે તે ૧૮૦૧માં તો તેણે ન માન્યું. પણ ન તે જસવંતરાવેય મનાવી શક્યો. બરકે તેણે તો સિંદને રીઝવા નીકાળને માયો એટલું જ નહિ, મહારાવના બાળકને કાશીરાવના છટક્યા પછી સિંદને હવાલે કર્યો, અને જાહેર કયું કે કાશીરાવને હોદ્દર ગાદીએથી પદબદ્ધ કરું છું. જસવંતરાવ મોટે હવે પૂતા બને જઈને હોદ્દર-ગાદી પાછી લેવા વિના બીજે સ્તરે રહ્યો નહિ-તેણે હવે પૂતા તરફ ફર્ય શરૂ કરી

પેશવાનું પલાયન

અમાર મુઠીના વખતે પરચી એટલું તો સમજ્યું હતું કે, બાહરાવને કમળમાં લેનાર માણસ પર આખા ચરાકા રાજ્યકર્તા આધાર રહેતો. સિંદે નાનાને હરાવ કરી છોડે પેશવાને પોતાને હાથ કર્યો હતો અને તેની મારફત હવે તે હોદ્દર-રાજને પૂરું કરવા તાકતો હતો. પ્રતાપી જસવંતરાવે આ બદલાવનો સંજ્ઞ

સામનો ખડા કર્યો. એટલું જ નહિ, હવે તેણે બાહરાવને પણ તેના પક્ષ પાતના દોષને લઈને પકડ્યો. તેણે બાહરાવને કહ્યું કે, તમારે તો પોતાના એ સરદારો વચ્ચે વિવેક રહેવું હતું; મેહને સરખા ગણી ચાલવું જોઈએ; એટલે હું એનો ફેસલો કરાવવા પૂતા આવું છું.

પૂતામાં રવ. નાનાના જૂના મંડળના લોકો પણ બાહરાવના સરેલાં અરાજકથી તારવા હતા. તેમણે પણ સલાહ કરી કે, હોદ્દર આપીને જો બાહરાવનો કબજો લે તો કદાચ સુધરવા-ચારો આવે.

અને બાહરાવે હિંદોળને મારીને જે અપકૃત્ય કર્યું હતું તેનું વેર લેવાનું તો બીજું જ હતું

અજેનેને પણ આ જ કાવતું આવે એમ હતું, કેમ કે આંતરકલ હતી જ તેઓ પોતાનો પેસારો કરવામાં હવે પાપી રોકે એમ રહ્યું હતું.

જસવંતરાવ ૧૮૦૨ના અંત ભાગમાં પૂરા લગેલગ પહેંચ્યો. હાપસર શામે તેની અને પેશવા-સિંદની ફાળેની બેટ ચર્ચ. સહેલાઈ કહે છે:

‘આ કંઈ સમયે બાહરાવના બધા જ સલાહકારી તેના જ જેવા અગચોટ જન્યા હતા. આપણું પોતાનું જે થાઓ તે યાઓ, પરંતુ પૂતામાં મરાઠાસાહીની રાજધાનીમાં અંદરો-અંદર લડવાનો તમાસો જગતને દેખા-ડેવા નથી અને રાજ્યનો જવાબ કરવો છે, એવી લાવના એક જણમાં પણ ન ઉદ્ભવી. શિકડું, પોતાના જવાબ

માટે અને રાજ્યનો નાશ કરવાય તે ક્યવાયા નહિ તેઓએ બાહરાવને કયું, ‘તમે આજના ગજરાઓ છો કેમ? તમે નિરાંતે, બેસો; અમે હોદ્દરની રેવડી કરી નાંખીશું.’

જે વચ્ચે ખૂબ વાટાપાટો ચાલી. હોદ્દર સામે બાહરાવે ઓસલેને પણ લખ્યું હતું તેના માણસો પણ વાટાપાટમાં પડ્યા હતા. જસવંતરાવે એ છું જ કહ્યું, ‘પેશવા સામે મારે ઝગડો નથી, તે સ્વચ્છ રહે; માત્ર તેમની જુદિને સિંદે જાણી શકી લીધી છે તે જાહેરે હું તવના-રથી તોડું; એવે બસ. પેશવા પ્રતે વિવકલ બેઠાં મી હું કરનાર નથી.’

છવરે લકઈ ન જ રળી શકી ૧૮૦૨ની દિવસોના સપરમા દિવસોમાં જ. બે મરાઠા સિંદોની હેળી લાગી. તેમાં પેશવા-સિંદનું સેન હાથું.”

બાહરાવે તો હોદ્દર આવે છે એ સાંભળે પારથી જ ઠોકલમાં નામી જતું એવો મનસૂનો કરી મૂક્યો હતો. હારના સમાચાર મળતાં તે હવે નાંદો અને તે જ વખતે મનમાં તેણે વિચારી પણ લીધું, અને કેટલાકે સલાહ પણ આપી ખરી, કે અંજોળેની મદદ માગવી એટલે તે આડાઅડચણ ચર્ચને મુજબ ગયો ને છોડે વસઈના હિંદામાં આવીને બસાયો. આમ અજેનેની ધડી પાકી અને તે તેમણે કેરી તરત જાણી લીધી તે બેરો પહેલાં પૂરામાં શું થયું તે તરફ જોતા જવું જોઈએ.

આ વાત હવે પછી ચાલું

મહાદેવભાઈ

રોજકારણ અંગેના મહાદેવભાઈના જ્ઞાન, અભ્યાસ કે કામગીરી વિશે આપણે બહુ જ જાણી લઈએ તોપણ તેથી તેમના મત્રીપદના સ્વરૂપનો પૂરો ખ્યાલ ન મળે. રાજકીય કામગીરી એ તો તેમના સમગ્ર મત્રીપણાને એક અસાધ્ય ગણાય. આધીન કદ એકલા રાજપુરુષ થોડા છે? એમને તો દુનિયામાં ધર્મશાસ્ત્ર-રામરાજ્ય સ્થાપતુ છે, અને તે અર્થેજ તેમની સ્વરાજ્ય-સાધના ચાલે છે. તે કદ કેવળ રાજકીય પ્રશ્નોના ઉકેલ કે રાજકીય સત્તાની પ્રાપ્તિ પૂરતી મર્યાદિત નથી આથી તેમના મત્રી બનનારે ખરેખર તો સ્વરાજ્યમત્રી જ બનવાનું રહે છે. આ રીતે મહાદેવભાઈ આધીનના કેવળ રાજમત્રી નહિ પરંતુ ભારતવર્ષના સ્વરાજ્યમત્રી હતા. અધીનની પ્રવૃત્તિ તો સમગ્ર જીવનને આચરી લેનારી નહીં જીવન ભરેલું ચિત્તિષ અને વિશાળ એટલા જ વિવિધતા અને વિશાળતા એમના પ્રયોગો અને કાર્યોમાં પણ હોય. સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરનાર અને સ્વરાજ્ય સિદ્ધ કરનાર અનેક પ્રયોગો અને પ્રવૃત્તિ આધીન હાથ ધરતા હોય તે બધામાં તેમના મત્રીએ પરીપાઠ જવાનું જ હોય. સત્ય અને અહિંસાને

૪૨ ની યુગ્મની મહાસંમિતિમાં અધીન અને મહાદેવભાઈ

લક્ષ્યમાં રાખીને • બાહ્ય રાજકીય પ્રશ્નોના ઉકેલ વિચારવા માંડ્યા તેમાંથી તેમને અસહકાર, બંદિષ્કાર, સ્વેચ્છા નયમગ અને સત્ય શ્રદ્ધ વગેરે સાધન જોડ્યા એકતાર એ બધા નિયમ તરીકે- સિદ્ધાંત તરીકે સ્થાપિત થયા એટલે પછી દુનિય ભરના ઇતિહાસમાં જ્યાં જ્યાંથી આને આધાર કે સમર્થન મળે એવી ધટનાઓ તેમ જ વિચારોના અધ્યયનમાં મરાણ થઈ જવાનું હોય અહિંસાની સધના કરતા કરતા આધીનને રેડિયો જોડો, તો પછી રેડિયોમાં ગૂંથાય જવાનું છેક ૧૯૧૯-૨૦માં એમણે આપણને કાપડ- ઉડોળોના કપડાં વિનાશ વર્ણવતા પ્રિટિશ રાજ્યના અમલના પ્રારંભિક ઇતિહાસનું દર્શન કરાવ્યું. 'હિંદ કેમ પાંચમાય થયું?' તેની લેખમાળા આપેલા પાંચે વણાહકામ શીખ્યા. કાવરા-પીંજવાનું તો બહુ સુદર બહુલા અને વર્ણની બાજતમાં સ્વાવકળી થવા નિયમિત કાવરા કોઈ પછી કામ એકતાર હાથમાં લીધું એટલે એમાં આરપાર નીકળી ગયે જ જાય

નિશાનયુગમાં રેડિયોની વાતને હસી કાઢ નાસાએને મહાદેવભાઈ જાત વે કે દુનિયા ભરમાં આને પણ ક્યા ક્યા દેશમાં રેડિયો શાયે છે અને લોકજીવન પર તેની કેવી અસર છે. પુરોપના દેશોના આમલ એમાં રેડિયોપ્રવૃત્તિ લોકોને કેવી ઉપકારક છે, કનિયામાં રેડિયોનો જીણોદાર કેમ થયો વગેરે અનેક પ્રકારની રસપ્ર માહિતી પીરસ્યા જ કરે. સત્યનિષ્ઠાથી ભરપૂર એવો સાચો હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ લખનાર અંગ્રેજ સમજના મિ હેવન જેસા ક્લામેન્ટીના અનુસાર રેડિયોપ્રવૃત્તિના સમયનાં લાભી મૂકે ૧૨૫ વર્ષ પહેલાં પિ કોલકુકે લખેલ 'અગાળની ખેતી' નામનું પુસ્તક ભેદ જણને તેમાંથી ખાદીનું સચેટ સમર્થન કાઢી જણાવે લગભગ ૬૦ વર્ષ પહેલાં સુકિંગલવાળાએએ આવીને હિંદુસ્તાનની ભયકર ગરીબી ભેદ તેનું પુચકરણ કર્યું અને તેના નિવારણના ઉપાયો માટે સિદ્ધાંતો નહીં કરી એ ઉપાયોના ચોક્કસ લક્ષ્યો નિશ્ચિત કર્યાં આવા કોઈ ઉપાય હોય કરવા માટે તેઓ

ધણા મમ્મદ પણ પોતે જ સચ્ચેલા લક્ષ્યો અને સિદ્ધાંતોને આલરી લે એવા કરી ઉપાય ખેળી રાક્યા નહિ આધીનનો રેડિયો કેવી અગળ રીતે એ બધા કોયકાના જવાબપૂ એક મત્ર સચેટ ઉપાય છે એનું પેલા અપાતમાં આપનારાઓને મહાદેવભાઈએ જાણ કરાવ્યું

'ખાનમાં તો રાજના મદ એ રાજ આતા મળે એમાં તે ખાદી કયાથી ચાવવાની હતી? એ કરતા માણસ કારખાનામાં ન જાય? હિંદુસ્તાનના ઉદ્યોગ-ધંધા, સરેરાશ આવક અને ભયકર ગરીબાઈ વિશે જાણે અગાળ ધરાવતા વાત-રાષ્ટ્રાઓની ખાસે તો મહાદેવભાઈ જાણે એની નકર હકીકતો લાવીને મૂકે કે હિંદુસ્તાનમાં ધણી જગ્યાએ-અરે મટા કુવા કોન્ટ્રી ધરે માત્રેત ચાલતો કાચા લોહાની ખતો ખો વામાં પણ મનુજેને સરેરાશ નડ પેલા મળે છે, ને તે નિષ્પત્તિમાં હમને મનુજે કામ કરે છે, ત્યાંજ જ આખ લખડે અને એના લાખિ માણસો માટે ખાદીકામ કેમ ઉપમરક છે તેનો

ખ્યાલ આવે વળી બાપુજી ત્યારે પેટપૂરતી રોજીનો સિદ્ધાંત ખાલીકામમાં દાખવે કરવાની વાત કરે અને કમીકરો પછી સમગ્રી નય, ત્યારે ટાપુ કા મા જ એને જરૂર તરીકે કામ કરતા અંગે જરૂર મિ કીનન જેવાના મનુરોની વિધિ વિધિ દિલ કાપવાના વાજીના રૂબી કરીને પેટપૂરતી રોજીનો નાધીસિદ્ધાંત કંટાળે અનિવાર્ય છે તે સમજાવી દે

આંધીજી કરેડા જરીમાના આરોગ્યની દૃષ્ટિએ સુકાદારના અખતરા કરે તે વળી એને અંગેની દરવાજામાં માદિતી એકઠી કરવા માટે દેવ-વિદેશના આદાર શાસ્ત્રના પુસ્તકો ને સામયિક ઉપવાવવા માટે પ્રેરિત વિદ્યાર્થીની સમજાવવા આપણી ને સામાન્ય માનુષ્યને રોજીના આદારમાં ઉપયોગી નીવડે એવું માર્ગદર્શન કરાવતી રજીનાઓ અને જેના આપે પછી આ દિશામાં ન્યા કયાય પ્રયોગો આવવા હોય તેના બધાન એકઠા કરે ખબર પડે કે દંડિય કારકના પ્રિયતી મિરાંતીઓ તકરવી ચાલતી કોઈ સરનામાં કરે એમાં વાપરના કાણે વિવાદોનું જનન થયું છે તો તેની માદિતી મેળવીને એનું પ્રયત્ન છાવી ન રીપ્ત હેય—દૂધ-પીતી અને છામ મૂળી રાક્ષસ એવી વસ્તુની શોધ મોટે આંધીજી રોજીઓના અખતરા કરવાનું નક્કી કરે તો ટૂંક સમયમાં કંટાળે ચરખી, પ્રેરિત, વિદ્યાર્થી વગેરે છે તે બધું જાણી દે, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં કય કંટાળે વાવેતર સોચાઓનું થાય છે, ત્યાંના લોકોમાં એ વિષેનો રસ અને વપસાર કેટલા વધતા નય છે તેવી દુષ્ટાંતો શોધી કાઢે વળી આપણું લોકોને એમાં રસ પડના માટે છે એવું જાણે છે ટૂંક સમયમાં તેમાં કેટલા વૈદિક તત્ત્વો છે, કયા કયા ને કેવી જમીનમાં એ જમીન કાં, એના પ્રાકૃતિક જમીનને કેવી અસર થાય, એને કેવા દગાપણી માફક આવે તથા કેટલું ખાતર એજ એ કેવી બધી દુષ્ટાંતો નિમ્ણૂતો પાસેથી મેળવીને પ્રયત્ન કરે મહાદેવભાઈ આની આવી અનેક દુષ્ટાંતો શોધી લાવે ત્યારે જ આપણને તો ખબર પડે કે સોય બીનનો ઉપયોગ સૌથી વિશેષ

ચીન અને ભૂષાનમાં થાય છે, અને ત્યાં લોકો ચોખ્ખી સાથે માસની જાએ સોચાઓન વધારે છે

અરે, કોઈ વિચારન સોચાઓમાં વાગ્યું હોય કે સુરજીવની પૂલમાંથી તેલ નીકળે છે, તો તે પાણીમાંથી તે ટપકાવી દે અને કોઈ જમીન વૈજ્ઞાનિક આધારમાં અભિધિ તરીકે આવી ચડ્યા હોય તે તેને પૂછીને એ સચોટી જ્ઞાન અને માદિતી એકઠા કરી દે

બીડી-વખાડુ જેવાં જીવનની વાત હોય તો એ બધી વસ્તુમાં કેટલું હેર છે અને તેનો ઉપયોગ કરનારના દૈન્ય ઉપયોગ શરીર, મન અને આત્માનો કેવા વિનાશ થાય છે તેનો જીવનસરના વિજ્ઞાનોએ અને પ્રયોગશીલોએ કરેલ અભ્યાસ-અનુભવ વગેરેનો વિચાર મહાદેવભાઈ તૈયાર કરી આપે

આશ્રમમાં સાધુ નીકળે અને જીવીજીવ બધાન એ પ્રથમ રોકે કે ટૂંક સમયમાં મહાદેવ ભાઈ એ વિષયના અવશ્યકતા રોજી જ જ્યા સમજવા પછી સાધુની બતો, કયા કયા સાધુ હશે, એના ઉપયોગ કેમ લેવા વગેરે ઉપયોગી માદિતી તજજ્ઞો પાસેથી તેમણે એકઠી કરી લાવી જ હોય

આંધીજીએ વધાર્યાનાનો-પ યાનો કેળવણીનો-પ્રથમ હાય પધોનને જાણી જાણેલા લોકો કાઢી જાણ્યા, આ તો છોકરાં એને મનુર જનાવવાનું કારણ નથી, અત્રી તે કઈ કેળવણી હોય ? એ પ્રશ્નની જમ જાણે માટે અંગેજી અધ્યુરથી રીકનાસએને ત્યારે જ સતેષ થાય ને, ત્યારે યુરોપ અમેરિકાના કોઈ કેળવણીકારના આના સમર્થનમાં કઈ અંગેજી લખાણ નરે કે વળી પાછા ચડા દેવભાઈ કેળવણીના પુરોધારે એ લાભેલા પ્રયોગો વગેરેનું સાહિત્ય અને તેને લગતા પ્રયોગ ઉપયોગના પદો નય. એકિસકોમાં દરેક સાળા સાથે જમીનનો ડુંગરો રાખીને જ કેળવણીનું કામ ચાલે છે એવી દુષ્ટાંત લાવી અધી અત્યાર સુધીની કેળવણી સાવ નિષ્ફળ આઈ છે એવું આંધીજીના રાજીથી નરે પરાં

સકારી તથાસ્તના અહેવાલોમાંથી જ આકાશ, દુષ્ટાંતો તેમજ નિષ્ફળતામાં એકરારે ટાપી ટાપીને બનાવી આપે રિવરનું લેવડના ટો પ્રોત્તા, વિવિધ મનસન જેવા અમેરિકન અમેરિકાના લખાણોનો અભિધ્ય કતાને જ્યા કયાયથી એકમેકે કેળવણી સબંધમાં ઉત્તમ ઉત્તમ લખાણ નરે ચડે તે બધું જોઈ જાહેરે તેમાંથી આવ્યા આવ્યા વિચાર મોટાકાં વચનારને જોઈ પડે

‘હાઈવેલ્ડી સિયાય મનની કેળવણી થઈ શકે નહિ, હાજ વાપરવાની રીત વધે તેમ મનની રીત વધે, એકલ જ નહિ પરાં હાજ ન વાપરવાથી જાનવરની રીત લાગે કાગે પામે પામે નેજામાં છે’

—અમેરિકાની કેળવણી વિદ્યાર્થીના લલિત કથાના નિયામક મોરિસ પકાઇ

‘યુરોપમાં યિરુજી વસેલા લખી કથાનો થાય વિદ્યાર્થી કયા છે એ જોડી કેળવણીથી આપણે આપણા કાળ કોના અનુકૂળ છે ને અત્રી માર્ગે ચલાવ્યા છે સદાર અને વિનાશ આ કાવતે હોય તો સમજીતિવાળા મનસી જરૂર છે ને તે હાયકોચની કેળવણીથી જ થઈ શકે’

—રૂઢ એક આઈસ’ નામના અમેરિકન મલિકમાંથી

યુરોપ-અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ કેળવણીકારોના અવધા લખણો દરવાજામાં સાહિત્યમાંથી તારવી તારવીને લોકો સમજ પડતા રહે પછી વૈજ્ઞાનિકના આંધીજીની કેઈ પૂરી નિશાળ જેવી અવિજ્ઞાનિ જાન વાણી પદ્ધતિ છે એને પૂરવડ કોના આધારે ટાપી સકેડી અરે, સાધારણ લોકો માટે તો બધું વાચે ને તારણ કરે, પરાં એજ અને પૂડ જેવા સમર્થ કેળવણીકારોને હિંદની કેળવણીવિષયક વપસાર કરીને જે વિચારો ને અભિધ્યો લખ્યા તે બધું વાચી જઈને તેનું વાંચ કરી લઈને આંધીજીના વાતનું તે કેડુ સરસ સમર્થન કરે છે એ પ્રત્યે મહાદેવ સરકારના કેળવણીપ્રધાનોનું લક્ષ પછ મહાદેવભાઈ જ રહે

આંધીછ એને પ્રાણપત્ર ગણે છે એવા હરિજન-પ્રશ્ન વિશે તે પૂછવું જ શું ? ચરુચિંતાના પાપની સાથે તે મહાદેવ ભાઈએ બારે અતિ વેદનાપૂર્ણ અને નકર સમભવકારી તીર્થ કલમ ચલાવી છે. ખિરતી મિરાનીઓ અને ધર્મતરના સવાલો વિશે તે તેમને અભ્યાસ પણ એટલો જુલોડો. પૂના-કાર પછી ડો. આંબેડકરે જે વલણ લાખું તેથી માત્ર હિંદુસ્તાનને જ નહિ પરંતુ ખુદ હરિજનોને જ સીધી વિશેષ ગેરલભ છે એ સમભવવા તેમણે રીતે તે લખ્યા જ હતા, અને ડો. આંબેડકરની આંખો ઉઘાડતા, તેમના વલણને ટેકો આપનાર રાજ્યની ભતિના વિદેશવાસી અથવા અભ્યાસીઓની કલમમાંથી જ આંધીછના અભિપ્રાયનું સમર્થન કરનારા ઉતાણ આપી આપીને કોટ ધરવા મંડ્યા

એકવાર અહીંના કોઇ ખિરતી મિરાના આરોમ્પરવામી તામના કોઈ પ્રચારકે, આ આખી હરિજનોદ્ધારની પ્રવૃત્તિના મૂળમાં કારોડે હરિજનો હિંદુ મંત્રી જરી એ ડર અને રાજકિય સ્વાધીની દૃષ્ટિ છે એવા આશ્વેષવાળો લેખ લખેલો, તે મહાદેવભાઈએ ટુરત જ હિંદુસ્તાનના રાજ્ય-કારણ પહેલાં પણ હરિજનોદ્ધારની આ પ્રવૃત્તિ કેમ ચાલવી હતી તેના આખા ઇતિહાસને મુંઢર ચિતાર આપી દીધો

પણ આમ કેટલોક પ્રવૃત્તિ ગણાવવી ? હાલુ-મુરિલમ એકમ, દારૂબંધી, ગોસેવા, માનકલા-અરે, કોઇ પણ વિષય એવો નથી, આંધીછએ ઉપારેલો કે વિચારેલો મેડી કે નાની કોઇ પણ પ્રવૃત્તિ એવી નથી કે જેના અભ્યાસમાં મહાદેવભાઈ તક્લીન બનીને રોકાઇ ગયા ન હોય. આને એ નદીજળવાળા ડો. કીડમેન સાથે લાખ રૂપિયાવાળા ઇનામી રેડિયોની ચર્ચા કરતા હોય, વળી કાલે કાલે ગાઢ સાધુ ભેડે ગાઢ ધર્મની ચર્ચા કરતા હોય, અભ્યાસ કે ઓળી સાથે કરતે ગોખા, સોયાબાળ કે ખેતીની વાત કરતા હોય તો ધમીક પછી વળી કોઈની સાથે ગોસેવાનો પ્રશ્ન ચર્ચાતા હોય, આને પારદેશી ખગોળશાસ્ત્રી સાથે આશ્ચર્યવાન

રસિક વાતો કરતા હોય તો કાલે વળી દુષ્ટિમ ઉપાયનો ઉત્સાદભરે પ્રચાર કરનાર કોઈ માર્જરેટ સેઝરને આંધીછનું દૃષ્ટિબિંદુ સમભવતા હોય. ક્યારેક આમસફાઈ જેવા રોજિંદા જીવનના પ્રશ્નો ચર્ચામાં પડ્યા હોય તો ક્યારેક વળી સર ચંદ્રશેખર રમણ જેવા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી સાથે વિષ્ણુ ભૌતિક અને આધિભૌતિક નિયમોના સંબંધની ગહન ચર્ચાઓ પણ ચાલતી હોય- આંધીછએ સમગ્ર જીવનને એવાની દૃષ્ટિ આપી એટલે પછી એટલો જીવનમાં રસ એટલો જ તેના કોઇ પણ પ્રશ્નમાં રસ, આથી જીવનના નાનામોટા તમામ પ્રશ્નો, જે કર્તવ્યપથે જતાં હોય, તે તમામને અભ્યાસ કરવામાં એકસરખાં જ રસ, ઉમંગ અને તત્પરતા તેઓ બતાવી શકતા

*

આવી આવી અનેક રચનાત્મક બાબતોનાં અભ્યાસ અને લેખનસિવાય અન્ય લેખનકાર્ય પણ ક્યાં ક્યાં રહેવું ? મહાસલાનાં ઉત્સાદ-કલકતાં વિશદ અધિવેશનો હોય, આંધી સેવા સંઘનાં સુદમત્તવરદૃષ્ટિથી પ્રવૃત્તિ વર્ષિક સમેલનો હોય કે મહાસલાનાં ક્વાર્ટરની જાણી પ્રશ્નોનો હોય-એ બધાંને સત્તર પરિચય કોણ કાર્યો ? વચનાં ભણે પીવાની નમર સમક્ષ ભેતો હોય એવાં ઢૂંઢૂંલેણોનો લે કેળવણીની દૃષ્ટિએ અપાની પ્રશ્નની સમજૂતી અને નવા વસ્તે પ્રશ્નન વારનારને ઉપયોગી તેમ જ માર્ગદર્શક નીવડે એવી અર્થિત સ્તરનાઓ-એ જાણું મહાદેવભાઈની સર્વશ્રદ્ધા અને ધારણી કલમ જ કરી શકે. આંધીછના દેશવ્યાપી પ્રવાસો અને ગેજેટ પરિષદ વખતનો વિલાયતનો પ્રવાસ-એ બધામાં અનેકવિધ માહિતી અને ભાષ્યપ્રદ સામગ્રીથી ભરેલાં વર્ણનો વાંચીને માણસને એમ જ થાય કે પોતે જ ભણે આંધીછ સાથે પ્રવાસ કરી રહી છે.

સ્વરાજ્યચિંતને અર્ધે ચાલતી કોઇ પણ જાતની, સંસ્થા કે ગણે તેના નાનાકા માણસનું પુરવંચાઈ લાગે જ ક્યારેક સ્વરાજ્યનિષ્ઠ દૃષ્ટિએ ચર્યા પછી રાજદાનના પામ્યા વિના રહી દરી. દેશવંદેશની પ્રસિદ્ધ સંસ્થાઓ અને પ્રવૃત્તિના તેમના

અહેવાલોથી વીસ વરસનાં 'નવજીવન' અને 'હરિજન'-પત્રોનાં પાનાં બરપક પડ્યાં છે.

આંધીછની પાસે દેશવંદેશના અનેક વિષયાત માણસો આવે, એ બધાને આપણે તે ક્યારે એવાના હતા ? શેતપોવાના વિષય અંગેની આંધીછ સાથેની ચર્ચાના રસમય સંવાદો અને એ અતિથિઓ તથા તેમની પ્રવૃત્તિ વિષેના દંઢા પરિચયોથી આપણે દુનિયાનાં કેટકેટલાં માણસો તથા પ્રવૃત્તિ વિષે તેમની માર્ગદર્શક ભણી શક્યા છીએ ! છેક ૧૯૧૯થી માંડીને આજ સુધી એમણે આપણા દેશનાં નર-રત્નોની પરિચય તે કારણે જ છે. અલોભાશ્યો, બરોડાદા, રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર, માલવીયજી, મોતીલાલજી, કૃષ્ણભાઈ, વિનોબાજી, કાકાસાહેબ, ડો મનુજીલલ સાહેબ, દેશબંધુ, લાલાજી, મુરેન્દ્રનાથ કિનનજી, જમનાલાલજી, ધનરજામજી, બિડડા, ડો રાય, ડો. રમણ-કેટલાંક અણગનાં ? કોઈ એવી ભણીતી વ્યક્તિ નથી કે જેમના વિષે કાં તો એમના કોઈ મહાન કાર્યને પ્રસંગે કે અવસાન જેવા કા.ખ. પ્રસંગે આપણને સાચી પુરવંચાઈ મહાદેવભાઈની કલમ દ્વારા ન મળેલી હોય. સરદહના આંધી એ ડો ખાનસાહેબને પુરાણ ખિદમત ચાર તરીકે વિશાળ દુનિયાએ બોલાવ્યા મહાદેવભાઈની કલમ દ્વારા મૌલાના આઝાદ સાહેબને વિષે કંઈ ભણવું હોય તોય, મહાદેવભાઈએ આલેખેલ જીવન પરિચય ભેલો પડે. આવા પ્રસિદ્ધ પુરવંચોને બાદ કરીએ તો કેટલાય અજ્ઞાત કર્મચોરી અને સેવકોનાં નમ અને કામથી તેમણે આપણને વાકેફ કર્યાં જ કર્યાં છે, નહિ તો એજ ધરીને ચોરિસાનાં ગામડાં જુદનાર ગુજરાતના સેવક જીરામભાઈને તેનાં પત્ની, કબીલાના હરિજન-પ્રશ્ન પર કટ સહન કરનાર નાથાભાઈ, ખાનદેશ બિલ્વાના આજુબાજુ મહેતા કે આપણ સાહેબ પદાર્થને તેમને આપ્રમ, પીપરોના રામભાઈ કે બાળવાના રોટ્કાભાઈ, બારોડાનાં તપરિવતી ત્યાંબી બેન મંતુબેન, મલવાના હરિજનસેવક શામલભાઈને જાણીતી દરિજનસેવક

દુષ્કાળકર આ બધા સેવકોને તેમ જ હિંદુ ખૂણે પડેલા તેમની પાલનકારી પ્રતિનિદેશ શી રીતે નાખી શકે અને તેમાંથી ઉચિત પ્રેરણા શી રીતે મેળવી શકે? શાન્તિનિગમનને તેા દુનિયા નાજીવી હોય, પણ અતુરના વિનયાશ્રમ કે મહાત્માજી વૈશ્યવિવાચયને કોણ નાજીવુ હોય? સતી ચળામુની લોકોદાસ સમાજો વિષે આપણા રાષ્ટ્રીય કાર્યકરોમાંથી પણ કેટલાકને જ્ઞાન દરો? બગાળની મતવારી પ્રશ્ન વિષે આપણે શું નાખીએ છીએ?

વળી, વિદેશી અતિથિઓને લઈએ દીનબંધુ એડ્વર્ડ, પાલ રિસાર, પર્વલક કે ક્લીન-યુ-વાય જેવા સુપ્રસિદ્ધ નામ તેા મોટે ભાગે ધણીખરાને સબળા હોય અને એમના સહાયોની યોગ્યધણી પરિચય પણ હોય, પરંતુ હજી બ્રિટનની તોણે આવે એવો કક્ષાના બ્રિટીશ સાધુપુરુષ ડો. રિવરક્રંટર કે એવી જ કક્ષાના સધુપુરુષ ડો. મીડ રોલ્ડનનો આપણને શો પરિચય હોય? કેમકા પડયા પડયા અ તરારાષ્ટ્રીય શાંતિના રવખા સેવન ર રિવરક્રંટરનના વચાત્મા ડો. સેરેસોન્ટુ નામ પણ પછી પારો કયાથી આવ્યું? આશ્રમમાં

અતિથિઓના કાપ પાર છે? આવે બળી ભાંચર શુદ્ધ બધ કાલાનાર પુરુષ ભરિત સતિ સાધવી કુમારી એમિલા હે બ હાઉસ આવે કે કાલે વર્ગી ઉત્તરથી દહિ તેથી ભજિની ચુરિયલ હિરપર આવે, આને લેઈ લે દિશન સેગવના મહેમાન થઈને જોની સાંચે નીમે જોસી બોજન કરતા હોય ને યળી-વાડકો હાથે માણ ચેલા હે ય તેા વળી કાલે હિંદુઓનો પરિ ચારક કેટન રટક આવી ચરથા હોય, કાઈવાર કીક શેપર્ડ કે હિંદના પરમમિત હોરેસ એલેક્ઝાન્ડર મહેમાન હોય તેા કાંઈ વાર એ રટીવિચારી સર બરકામ રિવનસ જેવા પણ આવી ચરથા હોય, હેક્ટરલેવેકિયાના પ્રસિદ્ધ બગાળવેતા કારેવ હુબેર આગા હોય ને રિવરક્રંટરનના પ્રખ્યાત ગ્રાન્ડા શી ડો. રેલ પણ આવ્યા હોય-આ બધાનો પરિચય અને ગાંધીજી જેવા મહાન યુગ્મની સાચેની આ બધા ને ને જોની વાનગીત આપણને તેા

કયાથી સામગ્રી મળે? કોઈ વાર આધી છની ધર્મનિર્ણયી આચાર્યજીને તેમને બ્રિટીશ બનાવવાના લેખે કોઈ પુરત બ્રિટીશ શ્રદ્ધા આવી ચરથા હોય તેા કોઈ વાર દુનિયા સાધનેથી સંતોહિનચમન કરીને જમતને દુ ખમ્મકા ક વાના ધેવા તરંગો સેવનાર કોઈ માગરિંટ રોચર કે હાઈમર્થિન જેવા બહેનો આવી ચરથા હોય, એમની વિચારસરણીને અને એમના દેશોની આ બાબતની રિથિત તથા લોકમાનસ વિષે આપણને કોણ પરિચય મળે? દુસ્તિતા નના પ્રસિદ્ધ મહિલા મેડમ હલ્કે અલીબ હનુમ, ચીનના રાષ્ટ્રીય ચાન્-કાઈ-ચોક અને તેમના પત્ની, લોડસેવાઈ સુપોપતે અ ત્યાંથી રાજકર્તા વગેરેનું અભિમાન ઉઘી ગરીમોની સેવા સ્વી કારનાર એક વખતના ચીનના વિદેશમ ત્રીની બતીલ શ્રીમતી તિયો, યુલયુદ્ધની પ્રચક વિરોધી અને જાપાનની નવજનન પ્રચિની પ્રતિનિધિ બેક મહિલા ડો. ટામીડા કોરા, બૌદ્ધ સાધુ ડો. કુખી કે થોડા રિવસ આશ્રમજનન બાળવાની ઇચ્છાથી આવેક કોઈ જાપાની સાધુ આ શી મહાન સીધુરોશીના છત્રવર્ણ, તેમની પ્રજિતો અને તેમના દ્વારા તેમના દેય, લોકો, રીતરિવાજ અને વિચારોનો ખ્યાલ આપણને મહાદેવભા ઇની રસાળ કલમ દ્વારા મળ્યા જ કથો છે આપણા દેશમાં જ ચાલતી કેટલીયે પુરુષ પ્રજિત અને તેનું સચાલન કરનાર પુરુષામાંએને પણ આપણે કયાથી પણ બોળખી રાખીએ? સર ડેનિયલ હેમિલ ટનની નજીમદારીના બગાળના સુદર્શનમાં આવેવ લગભગ ૧૫ થી ૨૦ આમમાં વર્ષ પહેલાથી લગભગ વર્ષા-પરિવ્રત સનુ સર જાગકોને ઉલોચ-પ્રધાન અને ઉલોચ દ્વારા કેવણી આપનામાં આવે છે એની આપણામાંથી કેટલાકને માહિતી દરો? મિસ મેરી ચેટ્રા અને મિસ મેરી બાર જેવી અથેન કુમ રિકાઓ હિંદમાં આવ્યોને મધ્યપ્રતના લિડા ગરીબ જામગામાં અંબાજી, અજ્ઞાન અને કજાલ લોકો વચ્ચે રેડિયો, અલ્ટ્રા-વ્ય સર્કી અને સિસ્ટમનું કામ લઈ લોકરોશ કરે એવી આપણી સજીવી બહે

નોને પ્રેરણા આપનારી કયાઓની આપણને કેટલી ખબર છે?

આવા અનેક સાધુરોશીના પરિચય સાધવાનું, નાનમોઠા અતિથિઓના સહાર કરવાનું, અનેક પ્રતિનિધિમંડળો અને વ્યક્તિઓની ગાંધીજી સાથેની સુલાપતો ગોઠવવાનું, અમે તેવા ધૂની કે નાકો માણસો આવી ચડે તેની સાથે ધીરજ અને મીઠાશથી પતાવવાનું, રાજાસજી સિવાયની બાધુની ચોક્કસ ટપાલ વાચવાનું ને તેમાં પેરમા દુખવાથી માંડીને તરજ્જાન સુધીના તમામ પ્રકારના સતાયો યુગાયા હોય તેના જવાબ પહોંચાડવાનું, અને આ બધુ પોતાની શૈલેરોશના મુખ્ય મહત્વના કામોને અચ ન આવડતા દેખી એ રીતે કરવાનું-મહાદેવભાઈ આ બધું કેમ ઉકે લતા દરો તે સામાન્ય માણસની કા નામાં પણ ન લીવરે મેલુ છે

મહાદેવભાઈના કામ, ઉત્તમ, પરિશ્રમ, ખત, ભ્રષ્ટિ અને અનેકવિધ શક્તિઓનું વર્ણન કવુ મુશ્કેલ છે બાધુને રજાભળી ને કદપના કરી અને એને બુદ્ધિમત કરવા માટે ને ને બનીરથ કથો દાખ ધયા' એ બધા કામ પાર પાડવા માટે બીજા અનેક સેવકોની જેમ મહાદેવભાઈએ પોતાની ભત સમર્પી દીધી અને પોતાની કમપરાયણતાથી જોને ચકિત કરી દીધા

તેમની અમળ અને વિવિધ કામ શક્તિ એઈને દેશવિદેશના અનેક શક્તિ ધરી પણ અભર્થ જતા દતા તેમના અવસાન પછી એકવાર 'બાધુનું આરુ બધુ કામ હવે કોણ સભ જશે?' એવી લાતશીલ આવની દની ત્યાંથી શ્રી દેવદાસ-બાઈએ કહેલું કે, 'આવડા મોગ કામને તેા મહાદેવભાઈ જ પહોંચી શકે જેમની ચેટલાભરીમાં અર્ધા જન મત્રીથી પણ પહોંચી વળતુ કહિન છે'

(સંલ્લિપ્ય મંદિર ભાવનશર્મી મહા દેવભાઈના છત્રવર્ણવિવરણે તા ૧૫મી ઓગસ્ટ બાર પતનાર છત્રવર્ણવિચારથી)

ચાર સાર

★

જેનાં મૂળ ગ્રામીણ બુદ્ધિધામંજરી, કથા-સરિત્સાગર અને
નવલક કથાઓમાં છે, પણ જેનું કલાવિધાન લોકવાણીએ કરેલું છે,
તેની અદ્વિતીયતા સિદ્ધિ કંઈક વાર્તાઓનું 'વજ' છે બારેશત.' નામનું
સુવિસ્તર પ્રવેશકવાળું વાર્તા-પુસ્તક (લેખક-અવેરચક મેઘાણી
પ્રકાશક-ભારતી સાહિત્ય સંઘ) આ મહિને પ્રકટ થનાર છે. તેમાંની
આ એક વાર્તા છે. શુદ્ધ લોકસાહિત્યની સુશોધન-દૃષ્ટિએ આ
વાર્તાઓમાં લોકવાણીના કથન-પ્રકાર સાચાવામાં આવ્યો છે.

★

રોજને અને મનસાગરા પ્રધાનને હતી તો આંતરે
માંદ્યું. એકબીજા વિના છારડો જીવી ન શકે. એમાં
એક દિ' રાજ બદલી બેઠો. રાજ, વાજ ને વાંદરો, એનું
કાંઈ કેમણું નહિ. કોણ જાણે શો વહેમ આગ્રો ને રામએ
મનસાગરા પ્રધાનનું મોઢું જ જોવું બંધ કર્યું. અરે
રાજ! મારા ડાહ્યા રાજ!

"જે સુ' ખાંધલ છવ, તે સુ' અન તાર્જીએ' નહિ.
મન સુકાય શરીર, તોય ખીલ' ન થયે' બાંદરો!"

જેની જોડે છવ બાંધ્યો હોય તેને ન તરજોડીએ.
અરે આવો અણખનાવ જે નિ' હંસાની ને સાવળી વચ્ચે
થપો હતો, તે નિ'—

હંસાનાં બિડું બિડું હુવાં પાંખું પસારું,
જળથું પાદર ચારો ને ઢોક નવાં નિહાળ્યું.

સાથર સુઝાણું, હંસાનાં ચારા વિનાનાં થઈ રહ્યાં,
ને કોઈક નવાં નવાણું નિહાળવા બિડું બિડું થવાં.

ત્યારે સાથર ફુલાઈને મોઢું કે—

હંસા! પ્રીતિ કાગળી, કપટ પડ્યે બિડ જાય;
સાચી પ્રીતિ શેવાળી, જળ સૂકે શરમાય.

હે હંસા! મને સરોવરને કંઈ પડ્યે બિડી જાય તે
તો કામગીરીનાં કામ. સાચી પ્રીતિ શેવાળી, કે મારાં
જળ સૂકે એટલે પોતે પણ કરમાઈ જાય.

ત્યારે ડાહ્યાં માણસોએ કહ્યું કે એ હંસા!

હંસા! સાથર મતાવીએ, કતીએ હાથાંજોડય.
'જેથી કંઈ લાગીએ', તેથી તાણી મ ખેડો—

હે હંસા, તું સાથરને મનાવી લે. એ તો આપણી
જોડલી મણખ જેનીથી આપણે સારાં લાગીએ ને શોભીએ,
તેનાથી દાસ્તી ન તોડાય

હંસા, સાથર સેવીએ, જેની જળ બરેબર પાળ,
આગ્રો રાજ ન સેવીએ, જેનો ઉચાળો બાંતરિયાળ

પણ હંમસો તો ગયો તે ગયો. જ્યાં જ્યાં કહેતો
ગયો કે મારે તો ધણાયે સરોવર પડ્યાં છે, કાંઈ આ
એક માથે બુંજળું નથી લાંબું; ત્યારે સાથરે કહ્યું
કે હા ભાઈ!

હંસાને સાથર ઘણાં, પોહપ ઘણાં ભમરેશ;
સુમાળુએ સુમાળુસ ઘણાં, મરને જાય વિદેશ.

પુખ્તને ભમરા પણ ધણી મળી રહેશે. સારા માણસને
સારા માણસ સાંપડી રહેશે બલે તું વિદેશ જતો.

આમ, પ્રધાન પણ રાત દિ' સજૂરી સાચવીને બેઠો
છે. એને તો આશા છે કે કોઈક દિ' રાજનું મન કેમણું
આવશે. એમાં લગવાનને કરવું છે અને હાથરને વાત
રાખવી છે તે એક દિવસ પ્રધાનને કાને આવ્યા બોલ
પડ્યા—“ત્યારે કેહ ચાર સાર! એક એક સારનાં રૂપિયા
એક એક હજાર!”

“સમજે તો લાખના

“ને ન સમજે તો રાખના!”

અરે, આ ચાર સાર કોણ વેચે છે? જીતેને મારને
માથે ડોક કાઢ્યું ત્યાં તો એક ફૂરેર બોલતો હતો—

‘ત્યારે લાઈ ચાર સાર: એકએકનાં રૂપિયા એક
હજાર: સમજે તો લાખનાં ને ન સમજે તો રાખના!’

સાંજળોને માણસો મરદારી કરતાં કરતાં ચાલ્યાં જાય
છે. કોઈ વળી કહેતાં જાય છે કે ‘જેલસાગરો છે, જેલ-
સાગરો!’ ત્યાં તો મેડી માથેથી મનસાગરા પ્રધાને સાદ
કર્ચો, “એ સાંઈ! આંહી આવજો આંહી.”

મેડી માથે તેજવીને રૂપિયા ચાર હજાર સામે મેડી
છડી કહ્યું કે “લાવો ચાર સારનો ખરડો.”

ફૂરેર ચાર સાર લખેલી કાગળની ચપતરી આપી
તે મનસાગરે પ્રધાને વાંચી—

“કે.ધ વખાણુ સાર, તેના રૂપિયા હજાર

“જગ્યા સો નર સાર, તેના રૂપિયા હજાર

“વેડીને આદરભાવ સાર, તેના રૂપિયા હજાર

“અચ્છી વાંકે માર સાર, તેના રૂપિયા હજાર.”

“સમજે તો લાખના

“ને ન સમજે તો રાખના!”

“હીક, જુઓ સાંઈ, આ ત્યારે આ ખરડો, અને

રામને મો'લે જાવ. રામને હાથોહાથ દેશો માઃ પશુ એના આરસાળે રાતને ટાણે ચોડીને ચાલ્યા આરાગે."

એ સમાના બાવા કુપીર કમિનદાર, એટલે ઠેક રામના મો'લામાં પશુ જાવ આવે. કોઈ એને અટકાવે નહિ. ચાર સારવાળા કુપીર જઈને ચાર સાર પી ચખાવ્યા રામના મહેલને આરસાળે ચોડીને ચાલ્યા આવ્યા.

: ૨ :

હવે કમરાનને વાત સાર્થકી છે તે એજ રાતે ગામમાં બસાયા રમે. ચોક્કમાંથી બૂગળાં વાગવા માંડ્યાં અને અંત્રપખાજની અડી બોલી. રામ પોતે જાવવા જોવા ગયા છે, અને રામની બેન જુવાન હતી તેને પશુ જવાયા જોવાનું મન થયું એટલે એ મરદનો વેશ પહેરીને પહોંચી જવાયા જોવા. બેળા પોતા પી બાનડીઓ, એને પશુ મરદનાં લૂગાં પહેરાવેલાં. કુ'રાણાની એક કાર રામ ટોલીઓ દળીને બેઠા છે અને બીજી કાર રામની બેન મરદવેશ અને હથિયાર પડીઆર બાંધીને બેઠી છે, કોઈ એને ઓળખી શકે એમ નથી. જાણે કે કોઈક પરગામનો ગણસિંચો આવ્યો છે.

રમતમાં તો વેશ પછી વેશ બદલા લાગ્યા. ગળી-શનો, ડાંગળાનો, બાહજીનો. અને અંત્ર-પખાજ માથે અપટ કરતા, ચાપીઓ દેતા નાયક બાવા લાગ્યા કે—

"બાવડી એદરે જીર્યો સમરામજી રે
"નાવજી કરે રે જીર્યો સમરામજી રે
"બોજન કરે રે જીર્યો સમરામજી રે

પછી વળી—

"બસા મારે રામા, બસા મારે રામા
"આજ મારે રામા, બસા મારે રામા !

એમ ગાતા ને નાચતા નાચતા માથે છત્રી ઝૂલાવતા પુરખીઆ બે કાર બે જ પડીઓને લઈ પડ મજબતા આવ્યા. પછી તો કેરનાનો વેશ આવ્યો, પશુ શુ એના નટારંભ !

"સુવર પદ ધૂધરદે બાજત બજત સિંધુ,
"દાંડીઆ અલુવટકી ફોજ બસવારી હે;
"ધૂધર ફવ અંતરકે પાખજ બિજાય ઘોડે;
"બીજન પર બાજતકી દાલ અડી બારી હે;
"સીમન યર સીમનકે નેજ જરીન સોડે,
"ખજન પત્તીકી અરે કચ્ચત્ત કહ્યું ધારી દે."

એના કેરનાનો વેશ માથે રામને મોજ આવી, ને

એણે રૂપિયા એક સોની મોજ આવી, જવાયાના નાપકોએ કાલકાર દીધા કે 'હાઈ ખરાં !'

'અરે છોડિયું ! આ તો બાધ આપણી રમત લાઇ ચિયા !' એમ પોતાની બાંદીઓને કહેતેક રામની બહેને બેવડો ચડાવો કરીને રૂપિયા બસો જાહેર કર્યા એની વાદવા બોલાણી, એટલે તે રામને રૂવે રૂવે અંગારા મેલાઈ ગયા. રામની બેન પશુ પોતાને બાઈ ઓળખી જશે એવી બીકે અટ'અટ બીડીને રામબોલે માથો ગર્ધ અને મોડી રાતે એ જ મરદવેશ મા બેળી સર્ધ ગર્ધ બિધ બહુ આલવી હતી એટલે લૂગાં ખસાવવાની વેળા રહી નહિ.

રામ પશુ રીસમાં ને રીસમાં ઘેર આવ્યા. મેલમાં અમાળ જોવા દીવા જળી રહ્યા છે, એને અજવાળે એણે જોયું તો માની હારે કોઈક મરદ સતેલો ! થરીરનાં બાસં હજાર રૂવાં સડડ કરતાં બેઠાં ધઈ ગયાં. તરતાર ખેચી. 'હમણાં જ બેળના કટકા કરી નાખું !' જોવા બેલણમાં પગ જૂડવા જાય છે એવો એનો હાથ આરસાળે મોડેલ કામજ માથે પડ્યો. એમાં એણે વાંચ્યું—

કોઈ વિસામજી સાર
તેના રૂપિયા હજાર !

કોઈ આવે ત્યારે વિસામજી કરવી, વિચાર કરવો, સખૂરી રાખવી, એજ મર્મવાળો એક હજાર રૂપિયાનો સાર !

આ શું : આ ચિટ્ટી બાંદી કેણે ચોડી ? કોઈકે જોડો બેદ લાગે છે !

ગમ ખાહને બે પગથિયાં હોડી જીતરી બેસી ગયો. ફરીવાર એની નજર એ ચિટ્ટી ઉપર પડી વાંચ્યું—

'જાગ્યા સો નર સાર.....'

આ તો બેદ વધે છે. અને જ કોઈક એવવતું લાગે છે. ઓહો ! ત્યારે તો હમણાં આપણે ચૂંડું નહિ. જાગતા રહેવું. મારી જાતને માટે જ કોઈકે સારે દર્શી. એમ વિચારીને રામ બેઠો.

રાતના ત્રીજા પહોરે જાગને માથે બે પ'ખાંડાં બેઠાં બેઠાં વાતો કરે :

કે 'હું હંસપ'ખી ! આ રામનું આપણું કેટલું ?'

કે 'હું હંસપ'ખણી, ત્રણ દિનું.'

- 'અર ! ત્રણ જ દિનું ! પશુ રામ તો કાંઈ માંહ નથી. રૂવાડેય કોઈ રામ નથી'

‘હે હંસી ! ત્રીજા દિની રાતે આ રાગને સરપ-ડંશ થશે.’

‘સરપ-ડંશ શા માટે ?’

‘આ રાગના ઘોડાના ઝમઘા હેઠળ એક સરપનું બચ્ચું બાંધું થયેલું છે. તે વેર લેવા આરશે.’

એટલી વાત કરીને પંખી ઊડી ગયાં. રાગ તો સાંકળીને પરસેવે રંજાયેલ થઈ ગયો.

સવાર પડ્યું એટલે રાગને પહેલો સાર ફર્યો. મ દ્વેશે મા બેળી સુતેલી તે તો પોતાની બહેન જ નીકળી ! કોધમાં ને ક્રોધમાં બેયના કટકા કર્યા હોત તો પાછળથી કેટલું પરતાવું પડત ! ત્યારે તો હવે બીજો સાર પથ સામે પડ્યો. નક્કી સરપ કરડવા આરશે. પથ હવે કરવું શું ?

ફરી વાર નજર આરસાખ સામે ચોડેલ ચિઠ્ઠી ઉપર પડી : આગળ લખ્યું હતું—

‘વેરીને આદરભાવ સેા સાર :.....’

હા-હા ! સરપ આપણો વેરી છે. વેર લેવા આવનાર છે. એને જો આદરમાન હઈ, તો નક્કી એમાં કાંઈક સાર હશે. હવે સરપ જેવા વેરીને આદરભાવ શેના દેવો !

ત્રીજો દિ’ થયો અને રાગએ ફૂલવાડીમાંથી ઢગલા બંધ ફૂલ મગલીને પોતાના રંગમોલમાં પથરાવ્યાં, પલંગ ઉપર ફૂલનાં ઉલેચ બંધાવ્યાં, અને સાંજ પડી એટલે પલંગને ચારે પાંચે કટલ દૂધનું-અક્રેક ફેડું મેલાનું-પછી પોતે પલંગમાં ચડીને બેઠો. દેહ તો ચરચર ધ્રુજે છે, પણ ઓરવા ચાર સાર ઉપર આરથા રાખી છે, એટલે મનને મજબૂત રાખીને બેઠો છે.

અધરાત થઈ એટલે નાગ આવ્યો. ફૂં ! ફૂં ! ફૂં ! ફેણમાંથી વરાળ નીકળે છે. રંગમોલ આપો ધગી ઊઠેલો છે. રાગની રાડ ફાટતી માંડ રહી ગઈ. પણ જેવા એ વાસંગી નાગ ઓરડામાં આવ્યો તેવા તો ફૂલના થર ઉપર ફૂડાકા મારવા લાગ્યો, અને પલંગને પહેલે પાંચે ચડવા ગયો. ત્યાં દૂધના ફૂડામાં જ મોહું આવી ગયું, ચસ ચસ ચસ પોતે દૂધ પી ગયો અને પછી વિમારયું : ‘હવે આ પાંચે ન ચડામ. મેં એનાં લૂણપાણી લીધાં.’

પટ દઈને એ પાંચેથી નાગ પાછો ફર્યો, કાંણુકે જાતવંત, દેવશેષી નાગ છે ખરો ને !—

તવીએ પ્રથમ તંબાળ, અલે તાગ અરહીઆ;
ત્રીજા તાગ તલીઆ, ગણીએ ચાર ગડગડીઆ;
પાંચમે ધામણ પણા, અટમે એથર બાણ,
સાતમે રીતળ શામ, આઠમે તાગ કંબુ.
નવમે શાલ ફૂલનાગ, કુંડળ સમ કારયપાસ;
અજરાજ કવન ઓચરે, રૂપ નવ કળ નાગરા.

એમ આ તંબાળીઓ નાગ નહિ, અડીઓ નહિ, તલીઓ નહિ, ગડગડીઓ નહિ, ધામણ, એથર કે રીતળો નહિ, કંબુ-પણુ નહિ, આ તો બધાવ કરતાં ઊંચા નવમા કુળનો ફૂલનાગ હતો.

પાછો વળીને ફૂલના કુંવાળા ફગરમાં આજોટતો, જેલ કરતો, ફૂલનાગ તો પલંગને બીજે પાંચે પહેંચ્યો, ત્યાં ચડવા જાય તો ત્યાં જ મોહું દૂધના ફૂડામાં પડ્યું.

ત્યાં ચે ફરી દૂધ પીધું. ત્યાંથી પથ પછી તો કેમ ચડાય ? એનું દૂધ પીધું ! એમ મીઠે પાંચે, અને ઉલે ચોથે પાંચે. પછી તો નાગે વિચાલું ‘કે હવે પાંચેથી તો પલંગે ન ચડાય. એનું લૂણપાણી પીધું. માટે બીજી કાઈ શુદ્ધિ કરવી જોઈએ.’

અરે શા કાર છે એના ! આજ છવતો મેલું નહિ ! એમ વિચારતો ચલો એ તો અદર, અને છાપરેથી ડીલ પલંગ ઉપર પડ્યું મૂક્યું. એટલે તો પડ્યો ફૂલના ઉલેચમાં. આવો આદરભાવ કરનારને કેમ ડસાય ? નાગ હતો ઈમાની. કાણુકે એ તો નવકુળ માયલો નાગ હતો, જાતવંત હતો. વાસંગીના વંશનો દેવાંગી નાગ હતો.

પ્રસન્ન થઈ ગયો. દેવ-રૂપ ધારણ કરીને રાગની સામે વેઈને કહે કે ‘હે રાગ ! માગ માગ ! માગે કાલ છે કે તું માગીશ તે આપીશ.’

રાગએ માથું કે ‘હે વાસંગદિવ ! હું છવ માતરની બોલી સમજું એનું વરદાન ઘો, અને ત્રણ કાળનું લાણુ’ એવી ચાનની આંખો આપો.’

‘અરે રાગ ! એથી તને શું કામદો છે ?’ વાસંગી દેવને રાગની માગણીમાં ડહાપણ ન લાગ્યું.

કે ‘મહારાજ ! આપો તો ઈજ આપો. હું છવ માતરની બોલી સમજું અને ત્રણ કાળનું લાણુ !’

‘જા ત્યારે, સમજશ અને ભાળીશ, પછુ એક શરતે.’

કે ‘શું મહારાજ ?’

કે ‘હે રાજા ! તારી અત્તી આગળ કોઈ દિ’ એ માયલી વાત કરીશ નહિ. કરીશ તે દિ’ તારો કાળ સમજશે.’ એમ કહીને નામ તો ચાલ્યા ગયા અને તે ધડીથી જ રાજાની આંખો અને કાન બ્રહ્માંડમાં રમવા લાગ્યાં. કોડીમકાડ, પશુ-પંખી તમામની બોલી સમજે અને ગેજમાં ભાળે.

: ૩ :

હવે ભગવાનને વાત રાખતી છે તે એક દિવસ જૂની રાણીનો ભાઈ મરી ગયો; એવો- બેવો અને પુણ્યશાળી માણસ હતો કે એનો શુદ્ધ બહાર નીકળીને દેહને બચીએ ભરવા લાગ્યો. નોખા પડ્યું ન ગમે.

નાગનું વરદાન હતું કે રાજા ત્રણે કાળનું ભાળે, એ પ્રમાણે આ કૌતુક ભાળીને રાજાને રોતું આત્મી થયું.

પછી એક દિ’ નવી રાણીનો ભાઈ મરી ગયો. પછુ એ હતો કુકર્મી. એટલે એનો શુદ્ધ બહાર નીકળીને દેહને ગાયે ખાસકાં મારે ! એ પછુ રાજાએ જ્ઞેયુ. અને રાજા તો હસવા લાગ્યો.

પોતાનો ભાઈ મરે અને રાજા હસે ! એવું કોઈ કાંઈ ? નવી રાણીએ હઠ લીધી કે ‘હે રાજા ! હમ-વાનું કારણ કહો.’

કે ‘કહેવાય નહિ.’

‘ના, બસ કહો ને કહો ! નીકર પેટ કટાર નાખીશ !’

રાજા પડ્યો વિમાલશુભાં. જો કહે તો પોતાનો કાળ આવે, ને ન કહે તો રાણી મરવા તૈયાર થાય !

કહેવું જ પડશે, અને ‘આંહો ને આંહો કાજ આવશે તો શુદ્ધ અવગતે જશે, માટે ચાલ કાશીએ જઈને કહું, એટલે મોત આવે તો મેં શુદ્ધ ગતે તો ગય.

રાજા રાણીને કહે કે ચાલ, કાશીએ જઈને કહીશ. એહ હાલી નીકળ્યાં. જાતાં જાતાં બારસાખને સાથે ફરીયા પાછા ચાર સારે વાંચ્યા.

કોણ વિમાલશુભાં સાર.....

‘જાન્યા સો નર સાર.....’

‘વેરીને આદરભાવ’ સો સાર.....

‘અત્તી વાંકે માર સો સાર.....’

‘સમજે તો ભાખતા,

‘ન સમજે તો રાખતા !’

જાતાં, જાતાં, જાતાં, મારગને કાંઠે એક કૂવો આવ્યો. અને એને કાંઠે બકરો ને બકરી ચરે. બરાબર રાજા-રાણીને નીકળતું અને બકરીને બોલતું—

‘અરે હે રામા બકરા ! હું છું બારેવચી અને મને ચયું છે આ કૂવામાં જાંકે પાણી આગળ વેલો જાઓ છે તે ‘આવાનું’ મન. માટે અંદર જતરીને મને એ વેલો કાઢી દે તો જ હા, નીકર તા.’

ત્યારે બકરો બોલ્યો : ‘રાંડ બકરી ! હું કોઈ આ રાજા જેવો મૂરખો નથી કે તારા સાંતુ ચર્કને કૂવામાં શુદ્ધ ખોવા જીનું. એના લાડ કરીશ ને, તો હું તો તને દીકે દીકે લાંબી કરી નાખીશ. ઓળખજ મને ! હું કોઈ આ રાજા જેવો ગાલાવેનો નથી કે ખાવડીના ગેવ-સાગરા લાડ પછુ પૂરા કરું.’

બકરી તો ચૂપ થઈ ગઈ.

રાજાને તો નાગદેવનાનું વરદાન છે, કે શુદ્ધમાનવી બોલી સમજે. એણે આ બકરા-બકરીની વાત સાંભળી અને એ તો સડક ચર્કને જીતો રહી ગયો. એક તો એને બકરાનું મેલું લાગ્યું, અને બીજો એને એ લ્યા ચાર સાર માવલો ચોથો સાર સંકલ્યો. ‘અત્તી વાંકે માર સો સાર.’

તુત એણે નવી રાણીને કહ્યું : ‘જામી-ર.’ પાછાં વળતું છે કે મારા હાથની ધોલ ખાવી છે ? હડ કરવી છે ? આંહો ને આંહો ધમારી નાખીશ, લોડી !’

રાણીનાં તો મોતિયાં જ ત્યાં મરી ગયાં, અને એણે રાજાને કરમરીને કહ્યું : ‘હવે કોઈ દિ’ હડ નહિ કરું. વલો પાછા.’

પાછા આવીને રાજાએ ચારે સાર સાચા પડેલા જોયા. એણે તપાસ કરાવી કે આ ચાર સાર મારે બાર-સામે ચોડનાર કાણ ?

અબર પડી કે એ તો મનસાગરો પ્રધાન હતો. રાજાએ મનસાગરને તેમનીને એની ગારી માખી અને પછી એના યાજ્ઞા ખીતરુની સાથે રીસ કરવી બૂખી ગયા. આધુપીડું ને રાજ કીડું.

બહાદૂર માનવીઓ

મહેન્દ્ર મેઘાણી

‘આંખમાંથી કણું કાઢે એમ છોકરાને લઈ લીધો!’

એ બોલનારની આંખમાં એ વખતે આંસુ નહોતાં રડી રડીને એની આંખો સૂઝ ગઈ નહોતી. બે દિવસથી કાળીઓ ધાન પછી ગળે નથી બેસતી. એમ એણે કહ્યું નહોતું. કામમાં ક્યાંય છૂટ જોડતો નથી એવું પણ એના વર્તન ઉપરથી દેખાતું નહિ.

માવીસ કલાકમાં ભાત એક જતી ગાડી અને એક આપતી ગાડી સવાર-સાંજ બીલી રહે છે, જેની બેઠક બાજુના સાત-સાત માઈલના અંતરમાં બીજું સ્ટેશન નથી અને ભાંઈની નજીકમાં નજીકની વસ્તી પણ પોણા માઈ ઉપર પડેલી છે એવા સ્ટેશનનો એ સાંધાવાળો હતો. આઈસ ગામડાની સગવડ સાચવવા, સહુથી સરખે અંતરે પણ બિંને વગેરે ખડું કરાણેણું એ સ્ટેશન રેલવેના નોકરીઆતોમાં આજે પણ ‘કાળાપોણી’ તરીકે ઓળખાય છે. મગજમાં જેને રાઈ બરાણી હોય, ઉપરીએને અળખામણી બન્યા હોય, શિક્ષાપાત્ર ઠર્યાં હોય, એવા નોકરી-આતોને માટે સજ્જ ભોગવવાનું જાણે એ એક રથાન બન્યું છે.

એક કૂબે, બે પીપર, પાંચ લીમડા અને પાંચ સ્ટેશનના નોકરી-આતોનાં કુટુંબ ત્યાં પડ્યાં હોય અને એસતા- એમાસે જ એમની આસપાસ લીલા ધાસની નાજમ બિઝાવી દીધેલી હોય એ દૃશ્ય ત્યાંથી સવાર સાંજ પસાર થતા મુસાફરોને

સોહામણું લાગે છે. વરસાદ વધતો જાય છે તેમ તેમ એ ચાલમાંથી કૂટતાં આવતાં લીલાં તરણાં પેનીશમાં, પીંડીસમાં, ઘૂંટણમાં થઈ થઈને હવામાં ડાલતાં હોય એ જોવાં કાવ્યમય લાગે છે. અને ઉનાળાની ગરમીથી તસેલાં, ઘસ્ટીમાં જીંડાં દર કરીને મહિનાઓથી બહાર પડેલાં સાપ, વીંછી અને ઝંઝરો વર્ષાદિવસે દુવા દેતાં દેતાં એ ઠંડી લીલી નજમ ઉપર બેઠકર અને મસ્ત બનીને મહાલતાં હોય એ તો સ્પષ્ટિના એ દૂકાને જાણે કલ્પના-પ્રદેશમાંથી સંધિ મુલુલોકમાં ઉતારી લીધો હોય એવા કદાચ બનાવે છે.

એવી સુંદર કલ્પનાભોમની એક નાગણીના દર્શે બે દિવસ પરજ આ સાંધાવાળાના દીકરાને આ મુશ્કેલી પરથી વિદાય આપી હતી.

અડતાલીસ કલાક પહેલાં જ પોતાના અગિયાર વર્ષના કિસારને દેન દઇ આવનાર એ માણસ નિરાતે બેઠાને સ્વર્ગસ્થનાં સંભારણાં પણ ઉબેળતો નહોતો. સિનવ સાફ કરીને આવેલા એના બીજા દીકરાએ સમાચાર આપ્યા કે ‘ગાડીની લેન થઈ છે’ એટલે એ બેઠો થયો. મુએલા દીકરાને ખરખરે આવેલાએને બે વાત પણ પૂરી કરી નહિ. એરડીનાં છન્ન નીચે ખાટલી બેસી કરીને એ સ્ટેશન ભણી વળ્યો.

ત્રીસ કલાક ચાલતાં ચાલતાં વળી એણે કહ્યું, ‘એમ તો છોકરા કામ-ગરો ખડું. સિનવ સાફ કરે, તેજ પૂરી આવે, અંતી પેટાવવા હારે આવે.

માસતરનાં કામવાસણ ઉટકતો હોઈ ત્યાં પણ બેગો આવીને ભાણાં વીંછો.....’

પછી એ ગયો મારતરની ઓફિસમાં: ‘છૂટી ગઈ? એલા છોકરા ગાડી છૂટી ગઈ!’ કહેતો એ બહાર આવ્યો. વળી પાછો અંદર ગયો અને ખાતરી કરી કે ‘છૂટી ગઈ’ કે ‘લેન થઈ?’ બહાર આવીને ખુલાસો કર્યો, ‘છૂટી તો માલગાડી છે. ‘ફાસ’ ગાડીની તો હજી લેન થઈ છે.’

‘ત્યારે તો છોકરા તમને વાલો બહુ હશે?’ ખરખરે આવેલા બેન-નણુમાના બીજાનાં લૂગડાંવાળા એક મેં પૂછ્યું.

‘આ બધામાં એક નંબરનો હતો. નાનો પણ મોટાથીય વાલો લાગે.’

‘મોટો ક્યાં છે?’

‘વડવાણીની હોટકમાં કામ કરે છે.’

ત્યાં વળી પાસિંજર આવ્યાં. અંત્યા માઈ દૂરને ગમેથી પગી આવ્યા એને પોતે કહ્યું:

‘એમો એમો પગી, આજ તો કરોસિંગ અહીં છે.’ એટલું પગીને કહી દુરત પોતે એક પેસિંજર બાહને ચેતવી:

‘એ બાઈ, બાપા, તમારા છોકરાને ઈ પીપરથી છુટું’ રાખો. યાં જ રે’ છે નાજાપા.’

પછી પગીને અને બીજા પાસિંજરને બધી વિગત સમજાવી: ‘ઓલી

યાંજલી હેઠે બેઠાંતો. અહીં સામા દેખાવાર સાંધા બેઠાંતા. આનંદિય પૂળમાં હું બેઠાંતો. ત્યાં તે દોડતો દોડતો આવ્યો કે, 'બાપા મને એક કરાવ્યો.' અમે તો કાંઈ એ દોડાય નહિ.

કામતો સાદ પડ્યો:

'નાનજી, મારતર બોલાવે.'

અંદર ગયો. પાછો આવીને બેઠો. બાંકડાની પડી વૂડી ગઇ હતી એટલે વળી બિભે થયો. તેર વરસનો બીજો દોકરો બીડી ખીતો હતો એ એણે બાપને આપી, એમાંથી પોતે કૂંકે લીધી અને પછી વળી, બીડીની કૂંકમાંથી જ મળી આવ્યો હોય એવો ઉદગાર કાઢ્યો: 'એનો કાળ જ આવી રૂંચો હોય એમા આપણાથી શું થાય ?'

'બસ ઈ સાચું કીધું,' એતાં-સમુદમાંથી એક વાત આગળ ચલાવી. આ સામે દેખાય ઈ ગમગમમાં ધણાય એર ઉતારે છે. પણ ઈ ટાણે ઉંધા મારગ જ સુએ એટલે જ એને જરૂરનને દવાખાને લઈ ગયા ને !'

'હા બાપુ ! છોકરાના નસીબમાં જ ઈ લખ્યું હશે ત્યારે જ ને ! નહિ-તર એલો વાધરીતો છોકરોય કપા આધો બેઠાંતો ! તોય એને મૂકીને અને જ કેમ ટસકાવ્યો ?'

ચકર-ચકર, ચકર, ગોળ-ગોળ: ગોળ એના આંટા ફરે' જતા હતા.

ગાડીની લેન ધઈ એટલે સૌ પાર્સિંગર સામઘાં યવા માંડ્યાં; દિક્કિટો લેવા લૂગડાની માંડ્યો હુબે.

જવા લાગ્યો,

પાણી પાવા સાંધાવાળો મને એને ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં ઘંટી બધ કરીને ખાટલી ઉપર બેડી બેડી મરેલા દોક-રાની માતા એક નાના બાળકને ધવરાવતી હતી.

મેં પૂછ્યું: 'છોકરો કાંઈ લાગેલો ખરે ?'

'હા, ઈમતો નારણીઆંકાગળ વાંચી જાયે. આજણ આને ધણાય લણવવો છે ક્યાંક નિશાળ હોય તો છોકરો કાંઈક લાગે એટલા સારું બડીય માગીતી. અને જીવીશમીતે દિ' જમતો ઓડર સોત આવી યો હતો. પણ હવે તો લણનારને વાસે રાખીને અમારે હાવી નીકળતુ પડશે.'

જકરીએ બેંકારો કર્યો એટલે એ નારણ સાધવાળાએ મને પૂછ્યું: 'યા પાતો બાપુ ?'

'ના, હું નથી ખીતો. ચકરી તમારી છે ?'

બાપા ? બાવીમ રૂપિયાના પત્રાત દણાય માંડ માંડ પોતે છે.'

'- પૂછનારને લોહામણુ, આનું વાત બટવી: 'જરૂરનમાં છોકરો કેટલાક કંઠાક જાયો ?'

'એ' ઈજકસન દીધાં અને પછી ત્રીજું દીધુ ત્યા સામ બીડી બો. હાકતરે તો બિચારે મેનન કરી ઈજકસન નો'તાં તે સારાસાર સાધિય ઉપર ગામમાંથી મગાડ્યા. આંધળી ગાડીમાં જ મેળા ધઈ ગયેલા એટલે મયમ સોતે ચોપડી દોવો'તો.'

'પછી શું વળતી ગાડીમાં પાણ આવ્યા ?'

'ગાડી તો બપડી અઈ તી કે એણે પરાણુ છોડ્યા. વળી ગાડીમાં તો મહું લવાય પણ નહિ ને ! સધાએ ધણું કીધું કે આંઈ જરૂરનમાં જ દેન હઈ છો પણ આંઈ એની મા ને છોકરો બધાં કલેજાટ કરતા હોય ને ત્યાં દેન કેમ કરીને હઈ દેવાય ?'

'પછી..... ?'

'પછી શું બાપુ ! હવ રૂપિયાની વોડગાડી કરીને રતના સામાર-એકે નીકળ્યા ત્યાંથી.'

'અહીં આવીને અધારામાં જ દેન દીધું ?'

અમરપટ્ટે લખાવીને આવ્યો છે ? ઈ
આડે ય ઓરડિયુંનાળા ટાણું થયું ને
આધાપાછા થઈ ગ્યા. એક અલસો
મુસલમાન હતો ઈ વળી આવ્યો.'

'ગામનું મસાણુ તો ઓલા
ગરનાળા હેઠે રૂયું ઈજ ને ?'

'ઈ પોળો ગજી યાય અને આ
નાનું ગામડું જરાક હૂંકું પડે એટલે
મેં તો પછી આ નાને ગામડે જ
દેન દીધું. ગામમાં જઈને વળી બે
ગાંસડી છ.ણાં લીધાં.'

'શું બેઠું ?'

'અરી-ચણુ રૂપિયા તો બેઠા
હજી એનાય.'

'લાકડાં કેટલાંના લીધાં ?'

'લાકડાં તો પછી નોતાં લીધાં.
બે મલેપાટ આંધળી ઉપાડતા ગ્યા'તા
ઈ બેગાં મૂકી દીધાં.'

'આપા, ગાડી સિંગલ માગે છે,
છાકરાએ આવીને ખબર આપ્યા.

'હાલો આપા,'

અમે ત્યાંથી બહા પારે પેહું
ધાવતું બાળક માના બોળામાં જ
જપેી ગયું હતું ધંટીનો હાથો અને
બાઈના હાથ અખંડ કાઈ ફેરુદરડી-
માં એકતાન થઈ ગયા હતા: ધંટી
પાછી ફરતી થઈ હતી.

'ચકર-ચકર-ચકર; ધરુરુ-ધરુરુ
ધરુરુ: જોળ-જોળ-જોળ.

હુઆડા કાઢતી ગાડી આવી.
કાળા કાળા એ ગોટાની અંદર લાલ
લાલ તિખારીઓ પછુ બેઠી હશે.
પણુ રાખ અને મેચના ગોટગોટાની
વચ્ચે એ ક્યાંથી દેખાય ?

ગાડી બીમી રહી અને હેરાડાના
એક ડબ્બાનું બારણું બિઝડ્યું એ તરફ
નારણુ સાંધવાળાનાં મૂંઝા પગલાં
વળ્યાં. સપંદ સથી મુએલા નાનાબાઈને
ખરખરે આવેલી સસરવસી બેન,
કાખમાં હોકડુ લઈને એમાંથી
બીતરી. એનું એક બચકું માથે ચડા-
વીને બાપ એની પાછળ ચાલ્યો.
એમના પગ ઉતાવળે ઓરડી બહી

જતા હતા. ગાડી ત્યાં જ પડી રહેવાની
હોય અને એને બદલે બપડી જનારી
ઓરડીને પકડવા દોડતી હોય એમ એ
બાઈની છાતી થાસભરી ધબકતી હતી.

થોડી વાર તો ગાડી બીમી રહી.
ઓરડીમાંથી ધંટીની ચૂગવળ હજી
સંભળાતી હતી.....ચકર-ચકર-
ચકર...ધડી એકમાં જ એ અવાજ
સંભળાતો બંધ થશે અને એની
જગ્યા લેશે બે-ચાર રૂમકાં, હિંયું
બેઠતી એકાદો પોક.

'બહાદુર માનવીઓ'ની મેં
ચીતરેલી તસ્વીરને છેક જતાં જતાં
ખંડિત થયું પડશે એવી મને રહેલ
લાગી. એક જ પળ અને બધું જ
ખસાસ ! આખા લેખ ઉપર પાણી
ફરી વળશે !

પણુ ત્યાં તો બહી ગાડી ચાલી
નીકળી. બાપ-દીકરી ઓરડીમાં
પહેંચી ગયાં હતાં છતાં અને હજી ય
મેના મર સંભળાતા હતા:

ચકર-ચકર-ચકર; ધરુરુ-ધરુરુ,
ધરુરુ.

‘હા, એ પુસ્તક છપાઈ રહ્યું છે !’

“.....અચાનક મેં ‘જિર્મિ’ના બે છૂટક અંકો જોયા. તેમાં રવિશંકર મહારાજના
‘જીવનના બે પ્રસંગો-અહારવટિયાનો અને બળી ગયેલ ઓરડાનાં માલિકનો-તમારી કલમે
નવલિકા કરતાં ય રોમાંચક અને આકર્ષક વાંચ્યા. Truth is stranger than fiction.
પણુ એ સત્યને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં રાખવું એ કેાઈ અલગારી કલાકારની કલા માગી
લે છે. તમે એ પ્રસંગો કેટલા સરળતાથી છતાં કલામય ચીતર્યા છે !

“ એનું આખું પુસ્તક થશે ?.....”

(શ્રી. ધનશુભલાલ મહેતા : એક પત્રમાં)

મહીનાં છોરુ

અનેરચંદ મેઘાણી

શ્રી. રતિભાર આ રાજનો લોકરૂપક લેખાનં ૮ મા

૧ 'કયા પરસેવો ઉતાર્યો હતો ?'

ખાનર રેના વગેરેની ૧૮૬૮ અને એલુમરાઓને આશરો આપનાર એ ૧૮૬૯ના લેખો જ છે એવો આક્ષેપ મૂકીને સરમરે ને મ્યુનીનીન ટેમ્સ નાખીને હતો તે હૈદરા બેરાની સાત ચાવી ગઈ છે

આ અન્યાયી વેરા મામે ના મરની લ ત બીપડી, મહીમા મહારાજ સલાખતા હતા રતિભાર પછી ધર વકરી અગર એક પછી દોર જમીમાં ન આવી ગ્લાર એની તકવારી ગખતા હત

એક દિવસ કાઠુ ગામની બનરમા એક બારેશે મળો તેના મામા એક સોનાની વાળી હતી આ વાળી મહારાજે દેખી અને બારેસને પોતે ટપાચો —

'કો હેમતા કોંગો ! આ વાળી મનમા રાખી કેમ ફરો છો ? જલ્દીરાજા જોશે તો ઉચકાવી જશે

'મજૂ મહારાજ ! હેમતા બારેસાએ મો મનકાવીને લાજવતી જવામ વાળો. 'કયા પ રેશે ઉતાર્યો હતો ?

'કેમ ? ત્યારે વાળી ખાધી આવી પડી ? આકાસ માથી વરસી ?'

જવાબમા હેમતાની જીમ પાણીના રેના પેટે ચાલી બારેસાને ટેકો લઈને અને માથા પરનું બોથાણું ફાળિયુ જરા કીમ મરે કરતે એણે વાત ચલાવી

'એ તો એમ અનેનુ મહારાજ ! કે એક દહાડો રાતે હું ને ઘેર જઈ ચડ્યો (એણે એ નામચીન મોટા માણસનું ને કાંઈના એક ગામનું નામ લીધું) ત્યાં એ નવી મેડીઆ ચણાવતા હતા ચણતકામ બધ પહેલુ જોઈને મે પુછ્યુ, 'કેમ બગેનો અધૂરો છે સાહેબ ?

એ કહે કે હેમતા તમે કીક રાણામર આન્યા બગેલો અધૂરો છે એ રૂંદો મરનાનો છે પછુ નાણા નથી કહેલો હમણે કયાય ગયા છો કે નહિ ?

મે કહ્યું કે 'ના હમણું તો સાહેબ ! હું એ કામે નથી જતો

એટલે ચલાજને લગાર તપાવીને એ સાહેબ મહે કે 'જવુ પડે માર કાકાન અધૂરુ છે, જોતા નથી ?

હું ત્રિચારમાં પડી ગયો એનામા તો અને એકા દતા ત્યાં અધરનું બારણું બિપડ્યુ અને એમાંથી એક પૈસા જાણુ ને કયો મે એને બારણે એ કાન્દાનો બામણુ હતો બહાર આવીને મને મહે છે કે કયો છો ને ?' મે કહ્યું કે 'છીએ રતો ! મૂને મૂને મહારાજ, મને પછુ શરીરમા કાટો આવી ગયો બામણુ કહે કે 'કયો હો તો પછી આસા મેળા જવામ કેમ દો છો ! હીંગ !'

મે મહુ કે 'હોવે હીંગો' મને તો રાતે ત્યાં જમાડ્યો, ને પછી અધારુ થાકુ થકુ ત્યારવેગએ એ બમનાના માહેમ અને એ કે દવાનો ધુલે બામણુ મને મહી પર લઈ ગયા એક હોડી ત્યાં ઉભી હતી એમા અને મજે એક પાર પટેળીને માહેને મને તથા બામણુને ઉતાર્યા બામણુ મને ગામમા લઈ ગયો એક સુધારનું ઘર આજુ ઘર બધ હતુ ને ચોમેર અધારુ હતું ઘરની બહાર એક પથારી પાથરેલ આટનો દાખો હતો, પછુ પથારીમા કાઈ થકુ નહેલું સુધાર માડી ચનમતને હતો એટલે કઈ બહાર ગયેનો બામણુ મને છેટેથી આટનો બતાવીને કહ્યુ, જાઓ કોર, એને બોરીકે ચાવી છે, તે લઈને ધર ઉધાગને ધરની અંદર બારણાની કાળી ગમ એક તાકુ છે તે બોલને ને અંદર ને કઈ હોય તે લઈ લેને એ તામની ઉપર એક મજૂ છે તેમાંથી પછુ ને મને તે લઈ લેને બીજે કશે બ કીક ન મારતો, જા

મને તો મહારાજ ! આ બધુ બામણુના મ્હા પ્રમાણે કરી લેતા હેકો પીએ એટલી જ વાર લાગી તાકામાંથી ને મજૂમાંથી જે મળા તે ચીલેની રોટલી બાધીને હું તો બહાર નીકળીને નહીમંડે આવતો તબો દીવાલગી કરી એ નિશાની જોઈને હોડી દર બેસેવી તે કાંકા તરફ આવી અને હતુ તો હોડી થોડે છેડે હતી થા હોડી પરથી અવાજ આબો—

'કાં—સિંદ કે કિયાર ? એ અવાજ સહેજનો હતો મે સામે જવામ વાગો કે મિહ !

એટલે સામેથી સાહેને પુછી થઈ મહુ કે વારુ !

અલ્યા માછી, જા, કઠિયા હેમતા લાઘને તેડી, ભીષ્મને હોડી પર લઇ આવ.'"

મને તો માછીએ આપીને લઈ લીધા. હોડી પાછી હંકારી. હોડીમાં...સાહેબે મારે માટે દારૂ ને ભૂંસું તૈયાર રાખ્યાં હતાં. મને આગ્રહ કરી કરીને પુષ્કળ દારૂ પોતાને હાથે પાચે, ને ભૂંસું અવરાળ્યું. મારી પાસે જે પોટકી હતી તેમાંનું બધું જ પોતે લઇ લીધું, અને મારી મેનલ્ય બ્લસ ફક્ત એક હોડીને મદાય તેટલું રૂપું આપ્યું પણ હું તો પછો ખરો કરી મહારાજ ! તે આ વાળી મેં છાતીમાંની કેડે ચઢાવી લીધેલી ! એ છે આ વાળી. હવે એ સરકારવાળા લઈ જાય તો મુઠું ! ક્યાં પરસેવો ઉતાર્યો હતો !

એટલું બોલીને જુવાન હેમતો બારીયો ધારિયું પાછું ખમ્મે નાખીને મોં મલકાવતો મલકાવતો આવ્યો ગયો. તે મહારાજના હૃદય પર કડી ન ભુલ્યાય તો કાળા રંગે ત્રણ આકૃતિઓ આલેખતો ગયો :

એક અંગલાવાળા મોટા માણસની, એક યુદ્ધ ધ્વજીની, અને આ મેઢિને સંધરનારી એ કાળી રાતે વહેલી જતી મહી નદીની.

૨ : 'રોડલો તૈયાર' રાખજે.'

જેશીકૃત્તા ગામની ધરતીને જે હજી હોત તો એ ચીસ પાડી બહત. બારીયો મોતી એ ધરતીના પુત્ર હતો. ખેતર ખેડી ખાતો. પણ એની બીરીના પ્રેમ એક બીજા બારીયા પર હતો. એ બીજો બારીયો જેશીકૃત્તાને રાવણિયો (સરકારી પસાવતો) હતો.

મુઠું ! બેરી બીજા સાથે પ્રેમ કરીને જ પડી રહી હોત તો મોતીને બોલું લાગત પણ એ તો જઈને રાવણિયાના ધરમાં રહી.

અચું ! એ બીજું ધર જેશીકૃત્તા ગામના બીજા કાઈ પામાં હોત તો નબરથી દીસતી વાત બનત. મોતી બારીયો વેડી લેત પણ એ રાવણિયાનું ધર પણ મોતી રહેતો તે જ વાસમાં, અને મોતીના ધરની સામે આવેલું હતું.

સામે આવેલા ધરમાં બેઠાં બેઠાં એ બંને જણાં પ્રેમ કર્યા કરત તો યે મોતી બારીયો મન વાળીને રહેત. પણ વાત ઘણી આગળ વધી ગઈ. બૈરીકૃત્તા ધરમાંથી સંધ્યા ખેતરે જનાર અને ખેતરથી સંધ્યા ઘેર આવી હાથે રોટલા ફેંકી ખાઈ સુઈ રહેનાર મોતી પણ રાવણિયાની સહેવાયો

નહિ. સરકારનો સત્તાધારી હતો ખરો ને, એટલે રાવણિયો મોતીને રોજ રોજ ધમકાવતો.

રાવણિયાની ધમકીને પણ મોતી હરવી લેત. પણ રાવણિયો ધમકાવતો તેમાં બેરી પણ સાથ પુરાવતો એથી મોતીના જીવ કાચવાતો હતો. બોલામાં પડું એ ચપું કે રાવણિયે મોતી બારીયાને સરકારી હાજરીમાં ધસાવ્યો અને મોતીની મૂંઝને વળ ધાકતો રહ્યો.

ખેર ! આ દશામાં મોતીને એકલાં રહેવું ગમ્યું નહિ. એનો જીવ આંહીથી બહુ મુંઝતો હતો. વળી ખેતરના કામને પણ એકલે હાથે પહોંચી વળાવું નહોતું. મોતીએ ફરીવાર પરણી લીધું. એના આ નવા સંસાર પર પણ રાવણિયાએ અને આગલી બેરીએ સામે ઘેરથી માછલાં ધોવાવું ચાલુ રાખ્યું.

એક દિવસ બરાબર બપોરની વેળ ચર્ચ તયારે મોતી ખેડ કરીને ઘેર આવ્યો. સાથે બે મૂળા લાગ્યા હતા તે બેરીને આપીને કહે કે મારાથી રહેવાતું નથી એવી બૂખ લાગી છે. તું જ રોડલો કરી આવ્ય એટલે આ મૂળા ને રોડલો ખાઈ.

'હા, બેસો, આ જ ધડીએ રોડલો કરી આપું છું.'

એમ કહીને વધુ ચૂસો એતવી, કલ્યાદું (તાવડી) ચઢાવી, લોટ મસળવા લાગી અને મોતી ચૂસા સામે તાકીને બેઠો છે. ત્યાં તો ગામના એક વોરો ખેડુ દોડતો આવી બોલાવવા લાગ્યો : 'મોતી ! આ ભાઈ મોતી ! તું છે કે ઘેર ?'

'હા, કેમ શું છે ભી ?' કહેતો મોતી આંધરીમાં આવ્યો, પણ બૂખ સહેવાતી નહોતી. આવનાર કડવો ઝેર જેવો લાગ્યો.

'જી ભાઈ, અંત જી હે દોડ. મારી બેસો નાકી છે. મારાથી વળી શકી નથી ને હવે મારાથી આંખી કાઢશે નહિ એ તો જાણ છે દોડદોડ; ને તું જ નહિ વાળી આવ તો એ જરો-કોઈકે હાથ પડી જશે. મારું સત્યાનાશ જશે. તું ભલો યમને જી, દોડ.'

'પણ...ભી !' મોતી ચિડાઈને બોલી બિઠ્યો : 'મારાથી બૂખે રહેવાતું નથી. હું ખાધા વન્યા નહિ જઈ શકું.'

'એમ હોય કેઈ મોતી ?' વોરોને મોતીની બૂખની કલ્પના નહોતી તેથી તે વધુ ઉતાવળો બન્યો : 'ભલો યમને જા, મારી બેસો હાથથી સમજી જશે.'

મોતી બિઠ્યો. લાલું લીધું. વડુને કહ્યું કે 'તું રોડલો ધડીને મૂળા ને રોડલો તૈયાર રાખજે, હું આવું છું.'

‘હો, જાઓ, વેસા આવજો.’

ભાગી સર્પને બૂખ્યો મોતી દોડતો ગામ બહાર ભાગ્યો
વટાવી જેવો બોમો પાછળ પડી રહ્યો છે, તે જ વખતે
સામેથી બે જણ એ ગામની સીમ બાજુએથી
આવતા હતા. દોડતો મોતી એમને ઝોળખતો નવરો
નહોતો. મળવા તો બિલકુલ ઉત્તરે નહોતો. એ તો
બેસોના ધ્યાનમાં જ દોડ કાઢતો જતો હતો, પણ
એણે સામે આવતા બે પેદાના એક જણના મોંમાંથી
ગાળોની ઝડી વરસતી સાંભળી, ગાળો પણ કંઈ જેવી
તેવી નહોતી, બીચમાં ગૂઝીય ગાળો હતી.

કાળા કુધામિને ન મણકારનારા મોતીના પગ આ
ગાળો સાંભળી ધીમા પડ્યા. ગાળો દેનાર સરકારી સત્તાધીશ
ચેલો રાવજીયો હતો, મોતીની વડુનો યાર હતો. દારના
કેમમાં ચકચૂર હતો.

બૂખની આગમાં વૈરનું ઘી હોમાયું અને મોતીએ
આજીવન સુધી સાચવેલી સમતા દૂરી પડી. એક સપાટ
ધરી જઈને મોતીએ રાવજીયાની છાતીમાં લાલો બોંછા દાખો.

પટકાઈ પડેલા રાવજીયાના હૃદ ઉપર મોતી ધડકાર
ભીનો રહ્યો; વિચાર ચડ્યો: ‘ભારી ચર્ક’ રોટ્યો આપો
નહિ. વડુ વાટ ભોતી હશે. મૂળા કેવા મીઠા ભેળને
લાગ્યો હતો! એ પણ પડ્યા રહ્યા. તે આ વેરો તે
વેરી ચર્ક ક્યાંથી ખસાડે અતી પડ્યો. મને શી ખબર
કે આ રાવજીયો સામે આવતો હશે! મુઝો દાર તે
ક્યાં જઈને પી આંચો હશે! ન પધિર હોવ તેર થે જાઓ
તો દેવ જ, પણ મને લાલા સામે દેખીને કંઈક હદમાં
તો રહેત ને! અરે છેવટે કંઈ નહિ તો નાસી તો છૂટત!
આ તો ખરી ચર્ક

અસ! એને મટે અન્ન માગ નહોતો. એ નાસી ગયો.
ઘેર ચૂમામાં જરાબર જળતુ થયું હતું. બૈરીએ પહેલો
રોટ્યો ધડિતે કલ્યાદામાં નાખ્યો પણ હતો. ખીજનો
લોટ હજુ મળતો હતો. તે કાણે એને કાઈએ ભાગ્યો
બહારના બનાવની ખબર કરી. એ પણ જે રિયતિમાં
હતી તે જ રિયતિમાં ધરને સાંકળ ચડાવીને નાસી ગઈ.
આટલા કાચ પોવા પણ એ ભીની ન રહી.

ચેલોએ આવીને બપોરે ધર ઉપાડી ભેંચું ત્યારે
રોટ્યો હજુ ચૂપા પર કલ્યાદામાં હતો, તે મૂળા કરમા-
ચેલા પડ્યા હતા, રોટ્યો અને મૂળા ત્યાં ને ત્યાં પડ્યા
હતા કારણ કે તેમને પગ નહોતા. તેઓ પરસ્પર મોતી

ખરવાની બૂખ રિમે ચર્ચા કરતા કરતા જાણે કે પોલીસને
જોઈ ચૂપ બની ગયા હતા.

[૨]

ખાંર તેર દિવસ પછી વડોદરાના રેલવે પર મહારાજ
રવિરાંકર એક ટ્રેનની રાહ ભોતો હતા. ટ્રેન આવી.
અંદરથી પોલીસ અધિકારી ભવર્ષા. મહારાજ એમને જે
જે કરીને પછી પૂછ્યું. ‘કાં, પેલાને હજુ પકડતા કેમ નથી?’

‘કોને?’

‘રાવજીયાનું ખૂન કરનાર બેથીકાવાળાને.’

‘ક્યાંથી પકડીએ? જડતો નથી.’

‘આને ઝાળખો હો?’ એમ પૂછતે પૂછતે મહારાજ
પોતાની જોડેનો એક આદમી બતાવ્યો.

‘ના.’

‘એ છે-તમને જે જડતો નથી તે જ.’

પોલીસ અધિકારીનું મોં વકારનું રહ્યું નહીં
માથા ખતેલો, બાર દિવસથી ન પકડાઈ શકતો, આખા
પોલીસખાતાને ચાપ હતો એક પોળા ફિવરને ન ખરા
બયેરનો ખૂંટી, જગર બેડીનધે ને વગર દોરકે, વગર
ચોકાપહેર ને વગર બાંકે પોતાની સામે સચ્ચરીભરભીનો
હતો! ઝાંખાજન પડી જઈને અધિકારીએ પૂછ્યું.

‘ક્યાંથી રોટ્યો?’

‘મેં નથી રોટ્યો.’ મહારાજ કહ્યું: ‘એ પોતે
જ મને શોધતો આવ્યો હતો.’

‘ક્યાં?’

‘ભેરીકાવે, નહું પરુ’ વસાવેવ છે ત્યાં મારે ઉતાર.
મેં કહ્યું કે હોંઠા વરોદરે, સોંપી દઉં, એ કબૂલ થયો.
રાતે ને રાતે અમે હોડી નીકળ્યા. મહી પાર કેરીને
આંખા. તમે ઘેર નહોતા એટલે સ્ટેશને સામે સોંપવા
આંખો ખું.’

‘તો હવે?’

‘હવે ચાલો પાછા પેટલાદ. ત્યાં સોંપીશ, અહીં નહિ.’

‘વારું, ચાલો.’

પેટલાદ સર્પ જઈને વડા પોલીસ અધિકારીએ
મોતીને પેટપર ખવરાવ્યું. ને પછી મહારાજ મોતીને
છેન્છી વારના મળ્યા. મોતી કહે:

‘હું મહારાજ! વળીવ કરીને બચાવ કરીએ
તો કેમ?’

‘તારી સામે તો બેઠે રસ્તા ખુલા છે મોતી. એક મારે ને બીજો વકીલનો. મારે રસ્તે મુતો કબુલી લેવાનું છે. એ રસ્તે તારા તદ્દન છુટકારો નથી પણ સળ એક, બે કે પાંચ વર્ષની અથવા જનમટીપની થે થાય, પણ ફાંસી તો થાય; અને વકીલને રસ્તે જતાં કાં ફાંસી મળે, અથવા તો તદ્દન નિર્દોષ ફરી છુટાય. તું તારે દીક લાગે તે માગ લેજે.’

એમ કહી મહારાજ ગયા. ‘મોતીને મારપીટ ના કરશે’. એટલું જ એ પોલીસ અધિકારીને કહી ગયા.

મોતીએ વકીલનો માગ લીધો. ને એ માગે એને દોઢ જ વર્ષની સળ થઈ જવાય એવો લાવવામાં આવ્યો કે રાવણિયો જ્યાં જિભો હતો તે ટેકરા હતો, મોતી નીચે જિભો હતો. રાવણિયો મોતી પર ધમી આવ્યો, ને મોતીએ પોતાના રક્ષણ માટે આડે ધરી રાખેલ ભાલો રાવણિયાની છાતીમાં પરાવાઈ ગયો.

મોતી હયાત છે. મહારાજને મોતીએ મઠણ કરેલ માગનું દુઃખ નથી. મોતી બચે તો એને આનંદ છે. મહારાજના વજીનમાં વારંવાર એક ચિત્ર અડકી રહે છે : ‘પોલીસે આવી ધરમાં ભેળું ત્યારે ચૂસા પર કસ્યા-દામાં રોટલો જમીને તેમ પડ્યો હતો અને મૂળા બે કરમાઈ ગયા હતા !

૩ : બાબરિયાનો બાપ

ચરેતરવાળા પાટણવાડિયાએનાં સગાંઓ મહી પાર સાંપરા ગામમાં રહેતા હતા. તેમણે એક દિવસ ચરેતરવાળાઓને સંદેશ મોકલ્યો : ‘મહારાજ અમારે ત્યાં ના આવે ?’

‘ના શાં માટે આવે ?’ એમ કહેવરાવીને ચરેતરવાળા એક વાર મહારાજને સાંપરા તેડી ગયા. ત્યાં સાંપરા-વાળાઓએ પેટની વાત કહી કે ‘અમારો મહીજ છે ના એક, એ મોટો ચોર છે. એને એ લત છોડાવો બાપજી !’

તેઓ મહારાજને મહીજને ઘેર લઈ ગયા. થોડી વાર બેસી, બીજી ત્રીજી વાતો કરી મહારાજ પાછા ફર્યા. ફરી એક વાર મહારાજ, મહીપારથી સાંપરા ગયા. મહીજને ઘેર ગયા. મહીજની બેરી મહારાજને મળવા આવી ત્યારે એના રંગદંબ બદલી ગયા હતા. એનાં શરીર પર નવાં કપડાં હતાં. એના મોં પર રૂપ ફૂટ્યું હતું. એણે પગે લાગીને કહ્યું કે ‘મહારાજ, તમારો

ચેલો હવે સુધર્યો છે.’ પાછી ધરમાં જઈને રામભાઈ બેઠેલા મહીજને બહાર તેડી લાવી. પગે લાગતા મહીજને મહારાજે પૂછ્યું, ‘મહીજ, આ સાચું કહે છે ?’ મહીજ કહે, ‘હા મહારાજ. આજ સુધી હું ફૂંટરો હતો. હવે પૂઠો આવી આવે.’

‘સાંપરે કયું મહીજ.’

બેરી કહે, ‘હવે તમારા ચેલાને કંઈક આલો મહારાજ.’

‘શું આલું ?’

‘કંઈક રાખ આલો.’

મહારાજને થોડીવારે સમજાયું. આ લોકો મને કોઈક ચમત્કારી પુરુષ માને છે. કંઈક સિદ્ધિમંત્રની આશા કરતાં જણાય છે. પણ હું શું આપું ! મારી કને શી સિદ્ધિ ને શા મંત્ર બન્યા છે !

‘ના મહારાજ !’ મહીજની બેરીએ હડં પકડી : ‘આલો ને આલો. તમે તો પરતાપી પુરુષ છો. જે ધારો તે આલી શકો.’

છવટે મહારાજે પોતાની પાસે એક માળા હતી તે ઉતારીને આપી કહ્યું : ‘લે આ. મારા ગુરુજીની આપેલ છે. એ તું નહાઈ ધોઈ ઘીનો દોલો કરી ફેરવજે, રામનામ લેજે. એ પતિતપાવન છે.’

એ પછી રોઢ બે વર્ષે ન્યારે મહારાજ પાછા સાંપરા આવ્યા ત્યારે મહીજને ઘેર ઊતર્યા. મહીજની બેરીની કપડાંલતાની લાખક અને મોં પરની ચમક વધી હતી. એણે પરશાજમાં ખાટલો ઢાળી આપ્યો. બેઠેલા મહારાજને કહ્યું કે ‘બાબરિયાના બાપા હમણાં જ આવે છે.’

પરશાજમાંથી ધરનાં બારણાંની આરપાર મહારાજની દૃષ્ટિ પર પાછળના વાઙમાં પડતી હતી. ત્યાં એમને વાઙાતી પાછલી વાજ પર બેરીઓનાં લૂગડાં દેખાયાં. મો તો દેખી શકતાં નહોતાં. ને મહીજ પછીત પાસે જઈ કંઈક પોટકી લેતો ને પાછું દેતો દોલ તોલો લામ થયો. આશ્ચર્ય થયું, શું હશે ? મહીજ આટલી બધી વાર ત્યાં રું કરતો હશે તે આનંદો જ નથી !

ગ્રામી વારે મહીજ આવ્યો. આનંદમાં જણાયો. પછી મહારાજ નાહવા માટે એના પાછલા વાઙમાં ગયા ત્યાં તેમણે પારાતાર માખીઓ બહુજાણી નેઈ અને એક ખૂલ્લામાં ગંધાની મીઠાઈના, લાડવા દીઠા, નાદીને પોછા આવી બેઠા પછી મહીજએ નિરાંતે બેઠાં બેઠાં વાત કરી :

‘હવે તો બાપજી, તમારે પરતામે લીલાલેર છે. કૂતરાનો ધધો કરવો પડતો નથી. તમે આપેલી માળા ફળી છે.’

‘એવું શું છે?’

‘હવે તો વેપાર કરું છું.’

‘શાનો?’

‘લાડવાનો. બધું સાડું ચાલે છે બાપજી! રાજના રૂપિયા બે ઝેટલું પડી રહે છે, તમારે પરનારે લેવું છે.’

‘લાડવાનો વેપાર! લાડવા કોણ લે છે?’

‘ઘણાં લઈ જાય છે. મોટે ભાગે તો ખેડાં લે છે.’

‘તું ક્યાં વેચે છે? હાટડી રાખી છે?’

‘ના રે ના મહારાજ! હાટડી તો ઝેટલી ના ચાલે. અહીં પાછળા વાડામાં જ વેચું છું.’

‘વાડામાં બૈરીઓ શી રીતે લેવા આવે છે?’

‘પાછલી વાડેથી રતો. ભાગેજો હવે પાણી ભરવા આવે ત્યારે મારા વાડા પછાડે વાડય પર ધઈને હાથાની પોટથી અંખાવે, ને સામી લાડવા લેતી જાય. હું એ પોટથીમાં જ મીઠાઈ આપી દઉં.’

‘ઓહો! વાડુ!’

ઝેટલું કહીને મહારાજ અટકી ગયા. ને પછી ખીચડી રૂંધી આપને પાછા રહેતે જવા તૈયાર થયા.

‘આશરિયાના બાપા!’ બૈરીએ મહીટને કહ્યું ‘તમે ય બચો જોડે, ને મહારાજને દીકસ કદાવી ચાલો.’

‘હોવે. જઈ છું. ચાલો મહારાજ.’

‘તું દીકટ શીદ કદાવી આવે મહીટ?’ મહારાજ બહુ પથ્થુ થાતિ સાચવી બહાર ચાલ્યા.

‘મારે દીક છે.’ એમ કહેતો મહીટ સાથે ચાલ્યો.

‘ના, પાછો વળ.’

‘પથ્થુ મારે સ્ટેશને કામ છે.’

‘શું?’

‘લાડવા લેવા છે.’

પછી લાડવાની વાત ચાલી. મહારાજને પૂછ્યું:

‘હે’ મહીટ, લાડવા લેવા કોણ આવે?’

‘બધાં. પુરુષો, બૈરા, ને છોકરાં પથ્થુ.’

‘તે એ ઘેર જઈને ખાય?’

‘ના, છાનાંમાનાં. વાડા પછાડી જ ખાઈ લે.’

‘ઘેર લઈ જઈ કોઈને ના ચાલે?’

‘ના રે ના. પેટનાં બાળકોને પથ્થુ નહિ.’

‘શું કારણ?’

‘હું-હું-’ કારણ ન સમજ્યા? કારણ કે હાથુ તો ધરમાંથી ચોરી કરીને પોટથીમાં લાવે ખરાને.’

‘હે’ મહીટ! મહારાજે થોડું વિરમી જઈને પછી, ગળામાં કંઈક લાકડા લોભા જેવું સવચાપ ગણું હોય ને એ ગળા હેઠે ઉતારવા મથતા હેય તેવી મથામણુ કરતે કરતે પૂછ્યું: ‘તારી વડુ બે એમ કરે તો?’

‘શું કરે?’

‘ધરમાંથી હાથુ ચોરી જઈને પછી કોઈને ત્યાંથી લાડવા લઈ તને ને બાઈરિયાને મૂકી ચોરીથી આપેલો તો?’

‘તો તો કોમારી જ નાપું ને સાસરીનીને!’ કહેતે કહેતે મહીટએ પોતે પકડેલી કાંચ લેંચી કરી.

‘ને બાઈરિયા કરે તો?’

‘તો એને પથ્થુ.’

‘ત્યારે પેલી ગામની બૈરીઓ લઈ જાય છે તેવું કેમ?’

‘એ તો એની જાણે લેવા આવે છે.’

‘બહુ પાપ બેમે છે, મહીટ! બહુ પાપ બેમે છે તને. આ અધારી ને સરેલી મીઠાઈ, તેને પથ્થુ ચોરીથી મૂકી ગામલોકો ખાય, બેરી ધણીને મૂકીને બને મા પેટના ઈલાંથી છૂપી છૂપી ખાય, એ તો મહીટ! પૂત્રી રચાતાજ નવા જેવું. કુદરતના કાનૂન બચી મથા!’

મહારાજનું કાળજી વલોવાઈ ગયું. એને લાગ્યું કે આ કરતાં તો મહીટ ચોર હતા તે જ લાગે હતા. મહીટએ કહ્યું:

‘તો હું બંધ કરું. પથ્થુ એવા કળા ફેર નહિ પડે.’

‘શાથી?’

‘ગામમાં એક લવાણો ને એક પાટીદાર, બે જણ આવી જ રીતે મીઠાઈ વેચે છે!’

‘મહીટની વાત મહારાજને સાચી લાગી. ને એના મનમાં પ્રથમ જાગ્યો આ બપુઆર ગામડામાં કોણ મહેયુ લઈ આવ્યું! ને આ જાહેર અનીતિ સાચી ચાલુ રહે છે? બાંકિયત સાચાથાની રૂતિએ જોર ક્યું છે તેથી રતો! જાહેર અનીતિનો કોઈ અવરોધ કરે નહિ, કારણ કે સૌ વિચારે-છે જ બાંકિયત દષ્ટિએ, કે ‘મૂઠું’! બેશનાં શોળમાં બેશને ભારે પડશે. આપણે શું! આપણે આપણી જાનને સાચવીને રહે!’

એ મનોદશા લખકર છે!

આ પરિવાર સાથે પોતે દેનમાં બેઠા.

મેલેરિયા અને નિસર્ગોપચાર

લેખક : રમણલાલ એન્જિનીઅર

એક દિવસ એક મુરખી સાથે નિસર્ગોપચાર વિશે ચર્ચા ચાલી. પૂઠ ગાંધીજીના ચુસ્ત અનુયાયી હોવા છતાં તેઓશ્રીને નિસર્ગોપચારમાં ઝાઝી શ્રદ્ધા નહોતી. એમણે નિસર્ગોપચારના દોષો વારાફરતી ગણાવવા માંડ્યા. કેટલાક દોષો સાચા હતા. કેટલાક મને કદિપત લાગ્યા.

મે' કહ્યું: "આ તો તમે હડીલા રોગોના અનુભવો છો. હડીલો રોગ એ તો દરેક પદ્ધતિ માટે એક વિકટ પ્રશ્ન છે, પણ નિસર્ગોપચાર એના અંશે પ્રભાવ તો ઉપરોક્તો જ આવતો છે."

એમણે કહ્યું: "એ હું માનતો નથી. મેં એ જોયું છે કે જો સોડા મેલેરિયામાં ક્વીનાઇન લે છે એમના મેલેરિયા મૂળમાંથી જાય છે. જો કદાચ જેઓ ઉપવાસ, કડીરનાન અને એવા જ બીજા અપચાર કરવા શરૂ છે, તેઓ તેમની હકને કારણે રિવરો અને મહિનાઓ સુધી પારાવાર પીડાય છે, છેવટે ના છૂટે ક્વીનાઇન લે છે, ત્યારે જ તેમની તબિયત કંઈક ઠેકાણે આવે છે. દવાઓના વિરોધી હોવા છતાં ગાંધીજીને પણ છેવટે ક્વીનાઇન તો કમ્પ્યુલ રાખવી જ પડી છે."

મે' કહ્યું: "આ તો તમે અપવાદ ઉપરથી નિયમ સિદ્ધ કરવા નીકળ્યા."

"એકે જ"

"એટલે એમ કે તમે અને મેલેરિયા જેવા કેટલા રોગ બનાવી શકો છો કે જેમાં દુષ્કીની રીતે એમેલોયી નિસર્ગોપચાર કરનાં ચિકિત્સાતાં પરિણામ બનાવી શકી હોય?"

આ પ્રશ્નો એમની પાસે જવાબ નહોતો. કોઈની પાસે પણ નથી.

થોડાક અપસદ્ગર્ભક રોગોમાં કે કેસોમાં જો કોઈ પદ્ધતિ નિષ્ફળ જાય તો એટલા માટે એ આખીયે પદ્ધતિને નિંદી શકાય નહિ.

પણ પ્રશ્ન એ છે કે મેલેરિયામાં નિસર્ગોપચાર જ નિષ્ફળ જાય છે કે દરેક ચિકિત્સાની પદ્ધતિ ઓછાવત્તે અંશે નિષ્ફળ જાય છે?

હિંદુસ્તાન માટે મેલેરિયાનો પ્રશ્ન બહુ જ અગત્યનો છે. દર સાત દસ કરોડથી વધુ માણસો આ રોગથી પીડાય છે. અને દસ લાખથી વધુ માણસો આ રોગથી મરે છે. આ રોગથી દેશના માનવજાતને અઘણો બહુ મોટા પ્રમાણમાં નાશ થઈ રહ્યો છે એટલું જ નહિ પણ એમાંથી બચેલા માણસો લાંબા વખત સુધી આ રોગની પચાત અસરો અને અચકિતથી પીડાય છે, જેનાથી એમનાં કમાવાની સકિત ઉપર ભારે ફરકો પડે છે, અને આ રોગની નજગાઇમાંથી જ પાંડુરો કષ્ટ સુધીના અનેક નવા નવા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. હિંદુસ્તાનમાંથી મેલેરિયાને જો દેશ-પાર કરી શકાય તો રાષ્ટ્રીય આરોગ્યની દિશામાં એક બહુ જ મોટું પગલું લેવું ગણાય.

આ રોગ આપણા દેશમાં, તેમજ દુનિયાના બીજા અનેક દેશોમાં હજારો વર્ષોથી હોવા છતાં એનાં કારણો ઉપર પૂરતો પ્રકાશ તો છેઠ્ઠા સો-સવાસો વર્ષોમાં જ પડ્યો છે છતાં

આ રોગ વિશે વૈજ્ઞાનિકો પણ હજુ ઘણું બાળ્યો માટે પૂરતું જાણવા નથી.

ધણી ઇતિહાસકારોએ એવો મત છે કે રોમન સામ્રાજ્યના નાશમાં મેલેરિયાએ મોટો ભાગ જોડ્યો હતો. એ જ રીતે મેક્સિકો અને મધ્ય અમેરિકામાં ઈન્કા સંસ્કૃતિના નાશમાં પણ મેલેરિયાના મજબૂત કારણભૂત બન્યા હતા. ભૂતકાળમાં અનેક મહાપ્રજ્વળો, સામ્રાજ્યો અને સંસ્કૃતિઓને આ રોગે નાશોપ કરી નાખ્યાં હોવા છતાં એને નિર્મળ કરવાનો ઇલાજ કોઈ હાથ લાગ્યો નહોતો. આ દેશના તેમજ અન્ય સંસ્કૃત પ્રજાઓના પ્રાચીન વૈદ્યશાસ્ત્રમાં આ રોગને નિર્મળ કરવાનો કોઈ વિશ્વાસપાત્ર ઇલાજ હાથ આવતો નથી.

મેલેરિયાના ફેલાવાનું સાચું કારણ કેટલીક સદીમાં રોસ અને બીજા વૈજ્ઞાનિકોની શોધોથી જાણ્યું. એણે એ સાબિત કર્યું કે મેલેરિયાથી પીડાતા દરદીના લોહીમાં પ્લાઝ્મોડીયમ મેલેરિયા નામના વનરપતિ વર્ગના પરોપજીવીઓ હોય છે. એ દરદીને એનેફેલિક જનનના મજબૂતી માદા કરદી એના લોહીમાંથી એ જાંતુઓ લઇ, એ ત્યારે બીજા તીરોગી માણસને કરડે છે, ત્યારે એ માણસ પણ મેલેરિયાથી પીડાય છે, આ રીતે મેલેરિયાનો સર્વજન પ્રચાર થાય છે. આ કારણ સમજનાં જ એ નક્કી થયું કે મેલેરિયા નાબૂદ કરવા મજબૂર નાબૂદ કરવાં જોઈએ અને મજબૂર

નાબૂદ કરવા માટે એમનાં ઉદરસ્થળો, અધિકાર પાણીના આભોધિયાં નાબૂદ કરવાં જોઈએ. એટલે યુરોપ-અમેરિકાની પ્રજાઓએ વીસમી સદીમાં અખળે રૂપિયાનો ખર્ચ અને લોગી-રથ પુરપાથ કરીને ધણી મોટા પ્રદેશો મેલેરિયાથી મુક્ત કરીને ચાનવ વસવાટને લાયક બનાવ્યા છે. મેલેરિયા અને પીળા તાવના મન્છરોના નાશથી જ પનામાની નહેર બંધાઈ રાખી. અને પનામા અને એની આલુબાજીનો પ્રદેશ વચ્ચે લાયક બન્યો પનામાનો પ્રદેશ સાફ કરતાં પહેલાં ત્યાં નહેર ખોદવા માટે આજીલા સેંકડો મન્છરો મેલેરિયા અને પીળા તાવનો ભોગ બનીને મરણ પામ્યા હતા આ ઉપરથી એ સમજણ કે મેલેરિયાનો નિકાલ એ વેદ્યક્રમ પ્રથમ નથી, પણ સૈનીટરી એન્જિનીયરીનો પ્રથમ છે. ડાઈપલુ દેશ, ગ્રાંત, શંદર કે ગામનું સેનિટરાન સુધરતાં કોલેરા, ધોગ, ટાઈફોઇડ, બળિયા અને એવા જ બીજા એધી રોગો જેમ નાબૂદ થઈ જાય છે, તેમ મેલેરિયા અને પીળા તાવ પણ નાબૂદ થઈ જાય છે.

મેલેરિયાનો પ્રતિબંધ

મેલેરિયાનો પ્રતિબંધ બે રીતે થઈ શકે (૧) વ્યક્તિગત અને (૨) સામાજિક રીતે. વ્યક્તિગત પ્રતિબંધનો માર્ગ એ છે કે વ્યક્તિની જીવનશૈલી વધારવી, એનું શરીર શુદ્ધ કરવું અને એના આરોગ્યનું ધોરણ જીવન લાવવું. આ રીતે વર્તવાથી દરેક માણસ મેલેરિયાથી મુક્ત રહેશે, એમ તો હું નહિ જ, કહું પણ એમ જરૂર કહીશ કે એનાથી મેલેરિયાનો ચેપ લાગવાનો સંભવ બહુજ ઓછો રહેશે, અને કદાચ ચેપ લાગશે તો પણ એ વ્યક્તિ

ઝડપથી યોગ્ય સારવારની મદદથી ચેપમુક્ત થશે.

એને માટે ચોખ્ખાસાની ઝાતુ પહેલાં ખોરાકમાં ફેરફાર કરવો. ખોરાક મુખ્યત્વે દૂધ, ફળ, કાર્બોહાઇડ્રેટ અને શાકભાજીનો રાખવો.

શાકભાજી કાપી અને રંધિલી બંને પ્રકારની લેવી. બપોરે દૂધ અને ફળ અને રાત્રે દૂધ અને શાકભાજી એ રીતે જમવું. આ રીતે વેચુથી ચાર અઠવાડિયાં ખોરાક રાખ્યા બાદ ખોરાકમાં આખા ધઉના ઝીણા દળેલા લોટની ભાખરી થોડા પ્રમાણમાં ઉમેરવી. આ ક્રમમાં દરેક માણસ પોતાની પ્રકૃતિ મુજબ ફેરફાર કરી શકે છે. આ ઉપરાંત નિયમિત આસનો જેવી હળવી કસરતો કરવી, જોડા શ્વાસોચ્ચાસ લેવાં જરૂર જણાય તો એનિમાની મદદથી પણ કબજિયાત દૂર કરવી. અને હવાસ્નાન, સૂર્યના અને ધર્મજ્યુસ્નાનથી ત્વચા મારફતે મેલોસર્ગ વધારવો. નેસર્ગિક જીવન-નિર્ગમનના બીજા નિયમો પણ કાળજીપૂર્ક અમલમાં મૂકવા.

એ ઉપરાંત ચક્રવ હોય તેણે મન્છરદાનીનો ઉપયોગ કરવો. જેમની મન્છરદાની વસાવવાની વેગ ના હોય તેમણે જૂનાં ધોતિયાં-સાલ્યા વગેરે કપડાંમાંથી મન્છરદાની બનાવી લેવી.

ધરત્યંત્રે તુલસી, લીલી આ, ડમરો વગેરે ઉચ્ચ વાસનાળી વનસ્પતિઓ વાવવી.

ઘરમાં લીમડાનાં પાનનો કે અકબ કરતો ધુમાડો કરવો.

બે ભાગ ચાનું તેલ, એક ભાગ સીડાનું તેલ, બે ભાગ કપુર, અને પાંચ ભાગ પેટ્રોલનું મિશ્રણ કરી

ઘરમાં છાંતવું. અથગત અત્યારે તો આ ફોર્મ્યુલાનો ઉપયોગ અશક્ય છે, પણ કેવળ વાંચકની નજર માટે અને ભવિષ્યના ઉપયોગ માટે આ રહુ કરી છે.

મન્છરને પીળા રંગ પચંદ નથી, એટલે સવાના ઓરડાનો પીળો રંગ, સૂવાનાં પીળાં વસ્ત્રો, પીળી મન્છરદાની વગેરે પણ મન્છરને દૂર કરવામાં મદદરૂપ નીતરે છે.

સામાજિક ઉપાયો

સામાજિક ઉપાયોને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી શકીએ (૧) સેનિટરાન (૨) પ્રાણીજ ઉપાયો, (૩) વનસ્પતિ-જન્ય ઉપાયો.

પ્રકાશ અને અંધકાર એ બંને જેમ એક જ જગ્યાએ એકીપાથે ફરી શકતા નથી, તેમ સ્વચ્છતા અને રોગનું યજ્ઞ છે. સેનિટરાન-સામાજિક સ્વચ્છતા-સુધરતાં ઉમ રોગો જેવા સામાજિક રોગો આપોઆપ નાબૂદ થાય છે, હિંદુસ્તાન મોટામોટા ચહે રોમાં સેનિટરાન સુધારી મેલેરિયા નાબૂદ કરવાની દિશામાં ઘણી મોટી સિદ્ધિઓ મેળવી શકાઈ છે. મુક પછી આ સિદ્ધિઓ કર્યાએ અને ગામડાઓને પણ મળે એમ આપણે ઇચ્છીએ. મેલેરિયાને સેનિટરાનથી નાબૂદ કરવાનું કામ ધણું જ ખર્ચાળ છે, પણ એક વખત નાબૂદ થયા પછી, જો પૂરતી તકદારી રાખવામાં આવે તો બહુ જ ઓછા ખર્ચે મન્છરમુક્તિની આ શુભ સ્થિતિ સાચવી શકાય. ગામડાંમાં બે સ્વાસ્થ્ય સહકાર અને સાચી સમજણ હોય તો વગર ખર્ચે પણ આ પ્રશ્નો ઉકેલ આવે. પણ એ નથી. એટલે એની વધુ ચર્ચા અમરતુત છે.

(૨) પ્રાણીજ ઉપાયો. તળાવો, બધો, નહેરો વગેરેમાં મચ્છરોનો નાશ કરતી કેટલીક જાતની માછલીઓનો ઉછેર થઈ શકે. એમાં ખાસ કરીને હેરોક્ષાલ્પસ, ખેસીલસ, ચેલા અને બ્યુઝ જાતની માછલીઓ વધુ મદદરૂપ નીવડી શકે છે, “રેગનફાયા” નામની માખી દરેક જાતના મચ્છરોનો નાશ કરે છે.

(૩) વનસ્પતિજન્ય ઉપાયો

કેટલીક વનસ્પતિઓ આ રોગને દૂર કરવામાં મદદરૂપ થાય છે. એવો આપણા પૂર્વજોનો હમ્મરો વર્ષોની અનુભવ છે. આધુનિક વૈજ્ઞાનિક સંશોધન પણ આ અનુભવમાંનો મોટો ભાગ સાચો છે એમ સિદ્ધ કરે છે. આ આજતમાં એક એ કાખસા તો બહુ જ જાણીતા છે.

કમકાતાના મસીક પેપેસની આસપાસ ઇન્ફસુએન્સા અને મેલેરિયાથી લોકો બહુ માંદા પડતા હતાં એના માલિક દેવેન્દ્રનાથ મસીક વિકાસ દેના. એમણે આગળ મોટા ભાગમાં તુલસી અને ફીલી આ વનસ્પતિ એ આગ લોકોને ફરવા માટે ખુલ્લો મૂક્યો. તેથી એ ભાગમાં આ રોગો ઓછા થઈ ગયા. કલકત્તાના પ્રાણી-સંરક્ષણમાં પણ આજ પ્રયોગ અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો.

મુંબઈમાં વિક્ટોરિયા ગાર્ડન ખીલવવાનું કામ સર જ્યોન્ બર્ડવૂડને સોંપવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ મેલેરિયાના ડરથી મજુરો કામ ઉપર આવતા નહિ હેતુએ એક દિવસ એન્જનીયરે ત્યાં તુપાસીનું વન તાવતા કહ્યું. આ મુશ્કેલીનો અમલ થયાંજ મચ્છરો દૂર થઈ ગયાં, મનુષ્યો કામ ઉપર આવવા લાગ્યા, અને આગ તૈયાર થઈ ગઈ.

હેલા કેટલાંક વર્ષોમાં એક નવી શોધ એ થઈ છે કે કોક્ષનું વાવેતર વધારવાથી મેલેરિયા ઘટાડી શકાય છે. બંગાળમાં મેલેરિયાનું અનિશ્ચય પ્રમાણ અને પંજાબમાં એનું અત્ય પ્રમાણ હોવાનું કારણ એક પ્રાંતમાં ચોખાનું વાવેતર છે, જ્યારે બીજા પ્રાંતમાં ઘઉં અને કોક્ષનું વાવેતર છે, એમ આ સંશોધકોનું કહેવું છે.

એક ગામના ખાડોદરા સરખા કરવાનું કામ પ્રમાણમાં સહેલું છે, પણ મેલેરિયા નાબૂદ કરવા માટે તો ગામની આલુઆલુ જાખમે ત્રણચાર માઇલ સુધી મેલેરિયાના મચ્છરો ઉડેલાના સ્થળો નાબૂદ કરવાં જોઈએ. ઘણી વખત તો કપાસના ઝાડના ફૂલોમાં વસવાટું પાણી ભરાઈ એમાં પણ મચ્છરો ઉછેર છે એટલે ગામની આલુઆલુથી મચ્છરો નાબૂદ કરવાનું કામ ઘણું જ મુશ્કેલ છે. આ રીતિમાં જો ગામની આલુઆલુ તુબી, ડમરો, લીધી ચાહ અને કોક્ષનું મોટા પ્રમાણમાં વાવેતર કરવામાં આવે તો બહારના મચ્છરોથી ગામની વસતિને ઘણું રક્ષણ આપી શકાય.

એટલે મેલેરિયાના પ્રશ્ન ઉપર ત્રણ દિશાએથી આક્રમણ થવું જોઈએ. સેનિટરન, પાણીની શુદ્ધિ અને વનસ્પતિઓનો ઉછેર તો જ સામાજિક રીતે આ દિશામાં સતોપકારક પરિણામો મળે.

બ્રહ્મદેશનો બેલ્થપાક

ઈ. સ. ૧૯૪૨માં બ્રહ્મદેશમાં શાહી સુલ્તનમાં સેનિટારને બહુ મોટા પ્રમાણમાં મેલેરિયા લગુ પડ્યો. આ અનુભવથી ચોંકી જઈ સુલ્તનના વડાએ એ મેલેરિયાવિરોધી ઝુંબેશ હાવી. આ ઝુંબેશનું પરિણામ એ

આલું કે બીજા જ વર્ષે મેલેરિયાનું પ્રમાણ અત્યંત અત્ય ઘટી ગયું.

ઢાવણીની આલુઆલુનાં ખાડા-ખાખોશમાં પૂરી દેવામાં આવ્યાં. સેંકડો માછલોની ગરો પાણી વહી જવા માટે ખોદવામાં આવી. મચ્છરોના ઉડેરસ્થળો ઉપર ટનખંધી તેલ રેડાયું. હમ્મરો ગ્રેસન જંતુનાશકો મકાનો ઉપર ડાંટ્યાં. મણુના મણુ મચ્છરપ્રતિબંધક મલમો સૈનિકોને વાપરવા માટે વહેંચવામાં આવ્યાં. અત્યંત ખરાબ પ્રદેશોમાં આગા-ડીઓ અને રોશનો પર વારંવાર છૂટથી જંતુનાશકો છાંટવામાં આવ્યાં. સીન કેટલાક રથળોએ એ પ્રદેશ ત્યાં સુધી મચ્છરમુક્ત ના થાય ત્યાં સુધી સૈનિકોને ઢાવણી નાખવાની મનાઈ કરવામાં આવી. મચ્છરવિરોધી ધુરખા, મોન, જળાઓ અને મચ્છરનાનીઓ હમ્મરોની સંખ્યામાં વહેંચવામાં આવ્યાં. મચ્છરો દિત તબૂઓ તૈયાર કરવાની બાબતમાં અનેક પ્રયોગો થયા એટલું જ નહિ પણ મચ્છરને ભગાડી મૂકનાર વધુ અસરકારક મલમો અને લોશનો શોધવા માટે શાસ્ત્રજ્ઞોએ સેંકડો પ્રયોગો કર્યાં.

આ બધાંના પરિણામે યુદ્ધ પછી આમગ્રજને મદદરૂપ નીવડે એવી મેલેરિયા અટકાવનાર કેટલીક સસ્તી અને અસરકારક શોધોનો લાભ આપણને મળશે એવી આશા રાખી શકાય.

મેલેરિયાની ચિકિત્સા

ચાર દુષ્ક્રિયાદુષ્ટો

દરે આપણે મેલેરિયા લાગુ પડ્યા પછી એની ચારચાર થી રીતે કરવી એ સંબંધી વિચાર કરીએ. એને માટે આપણે ત્યાં સારવારની

ચાર પદ્ધતિઓ ચાર દિટિબિંદુઓ રજી કરે છે. એ ચાર પદ્ધતિઓ (૧) આયુર્વેદ અને યુનાની (૨) એલોપેથી (-) હોમિયોપેથી અને (૪) નિસર્ગોપચાર છે.

આયુર્વેદના પ્રેક્ટીશનરો મેલેરિયાને પિત્તજ્વરને નામે ઓળખે છે, અને કેટલાંક પ્રાચીન ગ્રીસીપ્શનોથી એની સારવાર કરે છે. હવે કેટલાંક વૈદ્યો ક્વીનાઇનનો દવા અને ઇન્જેક્શનના રૂપમાં છૂટથી ઉપયોગ કરે છે. કેટલાંક વૈદ્યો સોમન અને કેટલાંક રસોઈના ઉપયોગ કરે છે. રસોઈમાં પારો આવે છે.

મેલેરિયાના અટકાવ માટે આયુર્વેદના આદેશો મુજબ દિનચર્યા અને ઋતુચર્યા રાખવી જોઈએ એવો વૈદ્યોનો મત છે. સેન્ટ્રેશનના પ્રશ્ન ઉપર વૈદ્યોએ બિનમુશ્કેલ ધ્યાન આપ્યું નથી, એમ કહીએ તો પણ સાલે.

નિસર્ગોપચારકોને આ દિટિબિંદુ-મંથી, તેમજ આ સારવારમાંથી ઝાઝું થી ખવા જેવું નથી, માત્ર થોડાક નિર્વિષ ઔષધો ગૌણ ઉપચાર તરીકે સ્વીકારવા જેવાં ખરાં.

એલોપેથીનું દિટિબિંદુ એ છે કે એથી રોગોનું મુખ્ય કારણ રોગજનકો હોય છે. એટલે રોગજનકોના નાશમાં જ એ રોગનો નિગ્રહ જીએ છે. એલોપેથી બીજા ઉપર અલિપ્ત હાર મૂકી ક્ષેત્રની સદંતર ઉપેક્ષા કરે છે.

એમનાથી બીજી રીતે નિસર્ગોપચારકો અને હોમિયોપેથી પ્રેક્ટીશનરો ઉપેક્ષા કરી ક્ષેત્ર ઉપર વધુ હાર મૂકે છે.

એલોપેથીમાં ક્વીનાઇનનો પ્રવેશ થયે માંડ ૧૫૦ વર્ષ થયાં છે. જનુ-

શાસ્ત્ર રચનાએ ૬૦ વર્ષ અને મેલેરિયાનો જનુ જરૂરે આળોસેક વર્ષ થયાં છે.

ક્વીનાઇનની શોધ પેરુના જંગલી લોકો પાસેથી થઈ. દક્ષિણ અમેરિકામાં સંક્રાંતના નામનો છોડ જીતેલો. એનો યુરોપીયન વિજેતાઓએ યુરોપીયન વેદક્રમ પ્રવેશ કરાવ્યો. શરૂઆતમાં એલોપેથીક દાકતરો તરફથી આ શોધનો પ્રખર વિરોધ થયો, અને મેલેરિયામાં ક્વીનાઇન વાપરનાર દાકતરો નાતજદાર મુઠાવા લાગ્યા! પણ એ ૧૧ પરિણામોથી લોકોને આ દવા પસંદ પડી એટલે ધીમે ધીમે દાકતરોનો વિરોધ ઘુટો થઈ ગયો. ત્યારબાદ સંક્રાંતનામાંથી ક્વીનાઇનને 'એલેયોઈડ' તરીકે છૂટી પાડવામાં આવી અને હવે તો એ એલોપેથીની સહુથી માનીતી દવા થઈ જઈ રાખેલા જીવાંજીવોના રાજ તરીકે ઓળખાય છે!

ક્વીનાઇનની શોધ પહેલાં એલોપેથીમાં મેલેરિયાની સારવાર અનેક જનતા અજડંબજડં ઇલાઓથી થતી. તે હરિદ હરિદા કંપનીના સમય સુધી આપણે ત્યાં અંગ્રેજ દાકતરો કેલોમથરથી મેલેરિયાની સારવાર કરતાં ક્વીનાઇનની મેલેરિયા ઉપરની ચમત્કારિક અસર જણાતાં જ દાકતરો અને દરદીઓ એ બન્નેની એ બહુ જ માનીતી દવા થઈ પડી. જેણે ક્વીનાઇન કદી ના વાપરી હોય તેના શરીર ઉપર તો એ જરૂર ચમત્કારિક અસર કરે જ છે!

સિંધમાં બ્યારે ગ્રીર લોહો રાત્રી કરતાં હતો, ત્યારે એક અંગ્રેજ દાકતર ત્યાં ગયેલો. ગ્રીરને લાંબા વખતથી મેલેરિયા હતો. વૈદરાણે

અને હાથોમાંની સારવાર સદંતર નિષ્ફળ નીવડી હતી. પેલા દાકતરે થોડાક ગ્રે. ક્વીનાઇન આપી ગ્રીરનો મેલેરિયા ભગાડી દીધો. આ ચમત્કારિક દવાથી ગ્રીર એટલો બધો ખુશ થઈ ગયો કે એણે દાકતર પારસી ક્વીનાઇનનો તપામ જાયો. ખૂંચવી લીધો. એ જગ્યાએ તેણી એતાં એક રત્ન ક્વીનાઇન થઈ. એણે હુકમ કર્યો કે આ શીરંગી દાકતરને એની જાડુઈ દવાના બદલામાં બારીબાર સોનું આપવું!! (ક્વીનાઇનનાં કાળાં બગર આજે ખૂબ જામાં હોવાં છતાં એનો આ બાવ બાળે પણ કોઈ આપતું નથી)

થોડા સમય બાદ પેલા અંગ્રેજ દાકતર પોતે જ મેલેરિયાથી પટાર્ક પડ્યો. એણે ગ્રીરને વિનંતિ કરી કે મને થોડા ગ્રેન ક્વીનાઇન આપવા કૃપા કરશો. ગ્રીર સાંક ના પાડી. એટલે છવટે એને જિયારાને હાથોમાં કાઢા પીવા પડ્યા, અને માંડ મહિને બે મહિને સાજો થયો.

આ તો ગઈ. સદીને દાખલો થયો, પણ નીચેનો બનાવ તો મયા દશકામાં જ બન્યો હતો.

સેસીલીયા એક ટાપુસંસ્ક્રમમાં એક અમેરિકન દાકતર સંયોગનશાવ જઈ ગયો. ત્યાંની જંગલી પ્રજાના રાજનો પુત્ર મેલેરિયાથી પીડાતો હતો, એનો રોજ મહાકાવમાં રચાવેલો જીવાંજીવ નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા. દાકતરે એ લોકોને વિશ્વાસમાં લઈ એ છોડતરને એટલેકાં આપી થોડીક ટીકડીઓથી જ એનો મેલેરિયા નાખૂદ થઈ ગયો. આ ઉપકારના બદલામાં રાત્રીએ દાકતરને એક મોતી આપ્યું. એ મોતી આખી દુનિયાના મોતીઓમાં સૌથી મોટું, સુંદર અને અત્યંત કીમતી છે. આ

રીતે આ દાકતરને દુનિયાનું સૌથી વધુ કિંમતી મોતી માત્ર એટલિનની થોમિક ટીકડીઓના બદલામાં પ્રાપ્ત થયું. કવીનાર્ધનનો જે સમકાર અતલિસ લોકોને આટલા બધા આંજ નાખે છે, એની પાછળનું રહસ્ય શું છે? કયા નિયમને આધારે કવીનાર્ધન પોતાનું કાર્ય કરે છે? આ એક વૈદકનો અને વિજ્ઞાનનો દંજ અચૂકિયો કાર્ય છે. એને માટે આજસુધીમાં અનેક ખુલાસાઓ બહાર પાડવામાં આવ્યા છે, પણ કોઈ ખુલાસો તમામ મહત્વની હકીકતો સંકળીને સત્યો જવાબ આપી શકતો નથી. એવોપેથો સરઆતમાં કવીનાર્ધન ટેકવિઝમ (Empiricism) રીતે વાપરતા. મેલેરિયાનો જંતુ જડયા પછી તેઓ એમ કહે છે કે અમે લોહીમાંથી જંતુઓ મારી નાખવા માટે વાપરીએ છીએ. હોમિયોપેથો એનાથી સામ્યોપચારનો નિયમ સિદ્ધ કરે છે. નિસ્ક્રીપચારકો કહે છે કે કવીનાર્ધન રોગદાન માટે વપરાય છે. જંતુઓના વિનાશનો ખુલાસો પણ પૂરેપૂરો સંતોષકારક નથી. કારણ કે, કવીનાર્ધનનું જેટલું દ્રાવણ જંતુ મારવા માટે શરીરની બહાર નોંધ્યે છે, એના કરતાં એટલું દ્રાવણ શરીરની અંદર નોંધ્યે છે. ઉપવાસ કે જ્વોપચારથી કવીનાર્ધનની મામામાં કેટલી વધુ કરવાની જરૂર પડે છે, એને વિશે કોઈએ પણ આજસુધી વૈજ્ઞાનિક સંશોધન કયું જ નથી. એટલે કવીનાર્ધન અને મેલેરિયાના નિષ્પમાં દંજ ધવું સંશોધન અને છેવટેના જવાબ બાકી જ રહે છે.

પહેલે તકાફ ભારે સમકાર બનાવતી કવીનાર્ધન "કાંઠે પડી ગયા પછી" કેટલી ગ્લિઅસરકારક નીવડે છે, એ એક નળુથી હકીકત છે. આજે સા માટે બને છે એ પણ એક કામ્ય છે.

કવીનાર્ધન મેલેરિયાની રામબાણુ દવા છે, એ એક શ્રમ છે. રામબાણુ દવા તો તે જ કહેવાય કે જે રોગને મૂળમાંથી મટાડી દે, દરેક કેસને સરખો લાભ કરે, પાછળ કોઈપણ જાતની પથાત અસરો ના મૂડી નાથ, તેમજ એક રોગ દાખી બીજો રોગ ઊભો ના કરે. આ કસોટી ઉપર કવીનાર્ધનને કરી જોતાં એ મેલેરિયાને મૂળમાંથી મટાડતી નથી. જુદા જુદા કેસમાં અણુસરખા પરિણામો આપે છે, કવીનાર્ધનથી કેટલાક કેસો એકદમ સાફ થાય છે, બપારે બીજા કેટલાક મહિનાઓ સુધી લંગાય છે. પાછળ પારાવર પથાત અસરો મૂડી નાથ છે, અને ઉગ્ર મેલેરિયા દાખી દઈ હોલીસો મેલેરિયા તેમજ બીજા અનેક કુસાધ્ય વ્યાધિઓ ઊભા કરે છે.

બહોલો કિલનિકલ અનુભવ ધરાવનાર અને આંખો ઉઘાડી રાખી પ્રિક્ટિસ કરનાર દાકતરો કવીનાર્ધનના કેટલાક દાવો તો સમજે છે જ. એની અપૂણ્યતાઓ પૂરી કરવા માટે એટલિન અને પ્લાઝોક્વિન જેવી દવાઓ દવે વપરાય છે. કવીનાર્ધન નો મેલેરિયાની રામબાણુ દવા હોત તો દાકતરો કેવળ એની ઉપર જ આધાર રાખી, પણ તેઓ સાથે સાથે સ્પેક, સ્વેટ, નિદ્રાસ વગેરે દવાઓ જરૂર મુજબ વાપરે છે, એ જવાબ છે કે મેલેરિયાની બધી જાણ્યોને એટલી કવીનાર્ધન સફળતાપૂર્વક પહોંચી વળતી નથી.

સદા મુખની દસાઓની શોધ પછી એક એવી સદા દવા શોધવામાં આવી છે કે જે વાંદરાઓનો મેલેરિયા મટાડે છે, એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે. પણ વાંદરાઓમાં જે મજર મેલેરિયા રેલાવે છે, તે

મજર માનવીને મેલેરિયા આપનાર મજર કરતાં જુદો જાતનો છે. એ ઉપરાંત એ દવા માથુસો ઉપર બિલકુલ અસરકારક નીવડતી નથી.

આપણે છાપાઓમાં વારંવાર નવાંનવાં જંતુનાશક દ્રવ્યોની ખ્યાતિ સાંભળીએ છીએ, જે અનેક રોગો સાથે મેલેરિયા પણ મટાડે છે એવો દાવો કરવામાં આવે છે. પણ આજસુધી બ્યવહાર અનુભવે આમાં કોઈ દાવો સિદ્ધ કર્યો નથી, અને આજે પણ એલોપેથિક પ્રિક્ટિસમાં મેલેરિયાની ચિકિત્સાનું મધ્યમિંદુ કવીનાર્ધન છે. લગભગ ૯૯% એલોપેથિક દાકતરો કવીનાર્ધનના પરમ પ્રદેસી હોય છે, અને તેઓ એમ કહે છે કે યોગ્ય માત્રામાં અધિકારી વ્યક્તિને હાથે જો આ દવા વપરાય તો એનાથી લેથ માત્ર તુકસાન થવાનો સંભવ નથી.

આ માન્યતા એક જોડી માન્યતા છે એ આપણે આજળ ઉપર નોંધ્યું. મેલેરિયા અને હોમિયોપેથી હોમિયોપેથીનો સ્થાપક હાનમેન કવીનાર્ધનના કાષ વિશે શોધ કરતાં જ હોમિયોપેથી તરફ વળ્યો, એ એક નળુના જેવી હકીકત છે.

હાનમેને પોતાના જમાનાની વૈદ્ય અધ્યાધુનીયી કંટાળી જઈને પ્રિક્ટિસ છોડી દીધી, અને હિટલરનાંક માટે અપ્રત મુશ્કેલ એવો લેખન બ્યવસાય શરૂ કર્યો. હાનમની મેડિરિયા મેડીકાનું અંગ્રેજીમાંથી જર્મનમાં ભાષાંતર કરતાં કરતાં કવીનાર્ધનના કાષ વિશે કમને કરસો ખુલાસો હાનમેનેને ગલે ના ઊતર્યો. એ જમાનામાં જંતુઓ મોઢાયા નહોતાં. કવીનાર્ધનના કાષ વિશે અનેક જાતના મનસ્વી તરજો અને સિદ્ધાંતો પ્રચલિત દવા મુશ્કેલીન દાકતરોનો એક વર્ગ

કવીનાઈનવાદમાં માનતો, 'એટલે' કે એકએક રોગ કવીનાઈનથી મટી શકે છે, એવી એમને નિશ્ચય હતો. કલનનો ખુલાસો અવગણ્ય સાગતાં હાનમેને પોતેજ સત્ય શું છે, એ નક્કી કરવાનો પ્રયાસ કર્યો.

તત્કાલે માથુસ ઉપર કવીનાઈનની શું અસર થાય છે, એ જાણવા માટે એણે પોતે કમશઃ બહુ મોટી માત્રામાં કવીનાઈન લીધી. પરિણામે એના શરીરમાં ટાલિયા તારવતી તમામ લક્ષણોએ કેળા દીધી. એણે કવીનાઈન બંધ કરી, એટલે લક્ષણો ધીમે ધીમે અદરપ થઈ ગયાં. ત્યારપછી એણે ફરી પાછી કવીનાઈન શરૂ કરી, એટલે ફરી પાછાં મેલેરિયાના લક્ષણો દેખાયાં. આવી રીતે કવીનાઈન અને બીજી દવાઓ વિષે વારંવાર પ્રયોગ કરતાં એની ખાતરી થઈ કે દવાઓ માન દેહ ઉપર કઈ રીતે કામ કરે છે એને લગતો વિશ્લેષણ એને જરૂર છે, એ નિયમ નીચે મુજબ છે.

'જે દવા મોટી માત્રામાં લેવાથી જે પ્રકારનાં રોગલક્ષણો ઉત્પન્ન કરે એ જ દવા નાની માત્રામાં લેવાથી એ જ પ્રકારનાં રોગલક્ષણો દૂર કરે.'

આ નિયમને આધારે હોમિયોપેથીનું આપું શબ્દ રચાયું, અને હોમિયોપેથોએ ઉગ્ર અને હલીલા રોગોમાં અત્યુત્કૃષ્ટ સફળતા મેળવી. છતાંય મેલેરિયાની ચિકિત્સાના પ્રયત્નો હજી હોમિયોપેથો પણ સફળ હોય લાગી શક્યા નથી. હાનમેને 'ઓરગેનાઈન'માં કવીનાઈન ઉત્પાદનની માત્રા વાપરવાની સલાહ આપી છે. પણ ત્યારપછીનો હોમિયોપેથોનો જ અનુભવ એ બતાવે છે કે હાનમેન આ બાબતમાં ભીંત જુઓ હતો.

મેલેરિયામાં કવીનાઈન ઉપરાંત બીજી દવાઓ ધીમે ધીમે હોમિયોપેથીના ઔષધકોષમાં એકઠી થવા માંડી અને હવે તો હોમિયોપેથો પાસે સો ઉપરાંત ઔષધો મેલેરિયા માટે છે. મેલેરિયાના કેષ પણ કેસમાં આ સોમાંથી ગમે તે એક ઔષધ અસરકારક નીવડે. કમનસીબે દરેક કેસમાં સાચું ઔષધ શોધવાનું કામ એટલું બહુ મુશ્કેલ છે કે બહુ જ ઓછા હોમિયોપેથો કવીનાઈનની સલામતિવા મેલેરિયાના બધા જ કેસોની સફળ સારવાર કરી શકે છે.

કેવળ સામાન્ય હોમિયોપેથોમાં જ નહિ પણ હોમિયોપેથીના સિદ્ધકર્તા રાખોઓમાં અને એના નિશ્ચિન્નપાત નેતાઓમાં કવીનાઈનના પ્રશ્ન પરવે ઉગ્ર મનઃકે પ્રતો' છે. હાનમેન, હેરોમ, રો, વીનરો, વેલ્સ, કનહામ ગોસલ્લીન, બેલ્સ, નેરા, કન્ટ, લીપો અને બેન્ટે જેવા ક્લિનિશિયનો કવીનાઈનના કદર વિશેષીઓ છે. બીજી બાજુ હેલ, કાપકો, રોચ, મેલર, હોલકોગ્ગ, એમીસ, ક્લાસ ક્યુલ્સ, કપેક્સ, પુલ્ટ, અને બીજા કેટલાક એટલા જ નામાંકિત ક્લિનિશિયનો હોમિયોપેથીની મહત્તા સ્વીકારતા હોવા છતાં અનેક કેસોમાં કવીનાઈનની અનિવાર્યતા મુકત કરે સ્વીકારે છે.

હોમિયોપેથો કિંદુસ્તાનમાં આવી, એટલે અનેક દિંદી દરદીઓ અને દાકતરો જુની પદ્ધતિને ત્યાગી આ નવી પદ્ધતિ અપનાવવા લાગ્યા. કિંદુસ્તાન અને એમાં ય બંગાળા મેલેરિયાનું કાષ્ઠ્ય રહેણું હેવાથી દિંદી હોમિયોપેથોએ મેલેરિયા સંબંધી ધણી કિંમતી અનુભવ એકઠા કર્યા.

જાણીતા બંગાળી હોમિયોપેથ ડૉ. મહેન્દ્રલાલ સરમાર એમ. ડી. લાંબા અનુભવ પછી કવીનાઈનના દિમાલતી

થયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૭૪માં આંતર-રાષ્ટ્રીય હોમિયોપેથિક પરિષદ બાંગળા બાપલુ આપતાં એમણે કહ્યું છે કે "હોમિયોપેથો થવાની ફિરમમાં આપણે ચિકિત્સા થવાનું જુરી ના જાય. હાનમેનની ઉપાસના કરવાના ઉત્સાહમાં જાણી મળે ત્યાંથી સત્ત્વ સ્વીકારવાનું રખેને આપણે બંધ રાખીએ." તેઓ એમ માનતા કે હું પહેલો ચિકિત્સક છું, પછી હોમિયોપેથ છું.

બીજા જાણીતા બંગાળી હોમિયોપેથ શરતચંદ્ર લોપની પુત્રી જ્યારે મેલેરિયાથી બિમાર હતી ત્યારે કવ-કતાના બધા જાણીતા હોમિયોપેથો પોતાની આવડત અજમાવી ચૂક્યા પછી એ જ્યારે સારી ના થઈ ત્યારે એને છુ કવીનાઈન ૧ મેનના કેસમાં આપવાથી એને ઠીક થઈ ગયું.

સામાન્ય રીતે એમ જણાય છે કે હોમિયોપેથીનો અમેરિકન સંપ્રદાય કવીનાઈનની વિરુદ્ધ છે. જર્મન સંપ્રદાય તરફથી છે, અને અંગ્રેજ અને હિંદી સંપ્રદાયના લેખકો એ વિલાયમાં મહેનદી મળા છે.

આ બધી ચર્ચાનો ઉત્કર્ષ તો સાર એ છે કે જે પ્રતિભાસંપન્ન હોમિયોપેથ હોય તો એ મેલેરિયાના બધા કેસો કવીનાઈન સિવાય સારો કરી શકે. સામાન્ય હોમિયોપેથનું એ ચણું નથી.

અલગત હોમિયોપેથો કવીનાઈન માટે લાગે હોમિયોપેથિક માત્રામાં જ વાપરે છે. એ નિષ્ફળ નીવડે, તો જ એલેપેથિક માત્રામાં આશ્રય લે છે.

એટલે હોમિયોપેથો મેલેરિયામાં કાંઈ જ કરી શકતા નથી, એ એક જેવાં ખોટા મત છે, તેવા જ ખોટા મત હોમિયોપેથોને કવીનાઈનની કાંઈ જ જરૂર પડતી નથી એ છે.

[ખાતરી આપતે બંદે સંકેત]

ગાડી ભાડું

લે. સવાઈ જ્યોતિન્દ્ર

તમે આ બંધા લેખો વાંચો છો ? અહાબલા અને એ મમાળાં હેઠળ પ્રગટ થતા ? એમાં છેલ્લા બે વખતથી સવાઈ જ્યોતિન્દ્રનું સર્વે ચર્ચા ગયું છે એ જોયું ? મારા મનમાં કે મુદ્રાસક્ષિનું એ કારસ્તાન હશે. પણ પછી તો બાણી જોઈને જ સવાઈને સંકડાવવામાં આવ્યું હોય એમ લાગે છે ! હશે : મને એવી નાની આખતમાં તકરાર કરવાનું હીક નથી લાગતું, તેમ હું નરસિંહરાવ કે નાનાલાલ નથી. યા કેરાયલાલ કે બળવંતરાય નથી કે એટલા માટે મહાભારત બિયું કરું. ભલે સવાઈને બદલે સર્વે. આ જમાનો એવો છે. જગ્યાની તાણુ એટલે સંકડાઈથી અહાબલું પડે.

કાગળની તાણુ અને પોસ્ટની ટિકિટની મેંધારી છતાં મારા ઉપર કેટલાક લાખજોના કાગળો આવ્યા છે. એમણે એ કાગળો C/o. બિમિ કાર્યાલયમાં લખ્યા છે. મને ત્યારે જાન ગયું કે આ આપણે જે C/o લઈ બેઠા છીએ, એના શો અર્થ ? બિમિવાળાની છત્રછાયા હેઠળ, એમ જ ને ? પણ હું બિમિવાળાની દુખરેખ હેઠળ યા એમના છાપરા હેઠળ, યા એમની કાઈ પણ મહેરબાનીના ભાર હેઠળ રહેતો જ નથી. એક મહેરબાની એ ખરી કે આ છાપે છે તે-એમની મનશીમાં ન આવે તો ન થે છાપે. ખરું જોતાં 'C/o. વાણુ' મારફત જોઈએ, માસ્ટરિયા અટક એથી જ પડી હશે.

એ લાખજોમાંના કેટલાકે એમ કહિયાદ કરી છે કે આ અહાબલામાં કંઈ ટોપીકલ તો લખો. સ્વૈરવિહારવાળા પેલા રામનારાયણ કેમ વારંવાર ટોપીકલ લખતા હતા; બળ્યું, હવે તે એ સ્વૈરવિહાર પણ નથી લખતા. બળ્યું શબ્દ મારો નથી; મારા પર કાગળ લખનારનો છો. જ્યોતિન્દ્ર હવે લખે છે, ત્યારે ટોપીકલ હોય છે તો તેને કોમીકલ કરી નાખે છે, અને કોમીકલ હોય છે તેને હાથ જ લગાડતા નથી. આવું આવું ઘણું એ કાગળોમાં છે. કાઈવાર હું થાડી જઈશ, અને હાડકાની દરામજોરી કરી હશે, ત્યારે એ કાગળોમાંથી જ કેટલુંક પ્રગટ કરીશ-અલબત્ત, એમનાં નામો છાનાં રાખીશ.

આલો લલા ત્યારે હવે ટોપીકલ લખીએ. આ વખતે ગાડીભાડું આપી મને પારલાવાળાઓએ ખાસ મુખાર્થ બોલાવ્યો હતો. એમનો પચ્ચીશ વર્ષનો ઉત્સવ હતો એટલે આ ગાડીભાડું આપવાની વાત મારે ગમે તરત જીતરી. સ્ટેશન પર-અમદાવાદના રતો-એક મીલ માલેકના માલેતુજાર નખીરા ઠીકરા મળ્યા. તે કહે 'લલા તમે સાહિત્યસેવક, ગાડીભાડું લઈને હેંડ્યા'. એમના આજ્ઞાસાર્થ તબિયેતવાળા, પણ સાહિત્યમાં ખાસ કરીને અત્યંત લોકપ્રિય એવા નવલકથાના ક્ષેત્રમાં પુષ્કળ નવચારને કારણે ખૂબ જ ઝંપલાવેલું હોવાથી સ્વાભાવિક પ્રાપ્ત થયેલી સાહિત્યકીય છુલ્લિવાળાં ધમ-પત્તિએ જોયેલું "અને તે પણ સેકન્ડ ક્લાસ !"

વાત મુઢે એમ હતી કે જિંદગીમાં પાંચ વાર આ વરવડની જોડી મારી સાથે અકસ્માત જ ટ્રેનમાં સાથે થઈ ગઈ હતી. પણ તે સમયે હમેરાય બખ્ખે કલાક પહેલાં સ્ટેશને દોડી, ખિસ્તર ખિલાવી પારીએ ગોઠવાઈ ગયા હોઈએ, અને ગાડી જપડવાના ચોડાજ સમય પહેલાં આ વરવડની પધરામણી થતાં અમને જોઈ,

વર : 'ઓહો ! તમે છો ? ક્યાં મુખાર્થ !'

વડુ : "અરે એ તો દર ત્રીજે દિવસે, કેમ સવાઈભાઈ !"

સવાઈ ઉપર ભાઈ જોમેરી ભાઈ ઉપર દોડો ભાર મૂકી વડુરાણી બેલતી, અને પછી તરત સારે કંઈ તો બોલવું જ પડે, એમાં સ્વાભાવિક જ બોલાર્થ જવાતું.

"તમે"

બને સાથે જ : "અમે યે મુખાર્થ, તમારી આગળ જ સેકન્ડમાં બેઠા છીએ."

લલ્લભલો નાટકનો સુત્રધાર ગમે તેટલા રીદક્ષસો કરાવે તોયે આ વરવડ જે તાદાત્મ્ય સાધી એક જ અવરોહથી આ વાક્ય એકધારા સળંગ આસે બેલતાં એવું બીજે જાણે જ બનતું

અને ત્યાં ગોઠવાયા પછી પાછા એકાદ મિનિટ મારી ખજાર કાઢવા પણ આવી જતાં : મનમાં ટિકિટ ખર

માટે સંતોષાતાં; જરા ફૂલાતાં, એમાં પુરુષ કરતાં સ્ત્રી વધારે મચકાતી, હરખાતાં, પ્રકુષ યતાં, અને પછી તરત જ મને ખૂબી જતાં, તે મુખામુના સ્ટેશને રખેને એમની સાથે ગાડીમાં એટલે કે મોટરમાં સથવારો વ્યોષવો પડે તે ઉજળી રહેવારે સામે વ્યથાકાતાં પણ નજર ચુકાવી બહારવટિયાની પેઠે અલોપ થઈ જતાં.

આ વખત પણ અનામાસે તો નહિ પણ મારા એક બાંધ દોસ્તની તરફીએ લાકને આપણો ગિરતરો-તે જ પેલા તમડાના પાટીઆ પર પથરાતો તે-નીચેના ગાડીઆ પાટીઆ પર પથરાઈ ચૂક્યો હતો. અને બાંધ્યો પૈસો વછોડવાની આનાકાનીમાં, અને છોડવાના નિર્ણય પછી પણ, ઉપર મજલેથી બોંધ તળાએ પડવાનું કોઈ પણ દિસામે બાર પંદર આડાવ્યવળા કામાટામ માપી પછી તેમ જ આડિત્રેડી રીતે પૂંઆફૂંવા કાઢ્યા પછી પણ અચકપ લાગતાં રહેવાળા ઉપરની મીઠ મહાચણી ખેડારા પર ચોદતા હતા.

હું સાહિત્યનો સેવક અને મેં ગાડીભાડુ' લીધું એ મારા બધુંકર ગુનો. આપવાવાળા તો મરખા જાણે એમનો ગનો કરો નહિ, પણ મેં ગાડીભાડુ' લીધું તે ભારેનો ગુનો થયો. મને યાદ છે એક રોઢ એણે ચોતાના નેહરને કંઈ લાવવા મોકલ્યો. એને જવા આવવાનું બસભાડુ' આપ્યું હતું. એ એનો નોકર હતો. નોકર એટલે ચાકર, ચાકર એટલે સેવક. સ્વયંસેવક નહિ, રોસેવક. સાહિત્ય-સેવક નહિ. ખીન્ન એક શૈક્ષણિક ત્યાં માંદગીના પ્રસંગે મુખમુખા એક શકરે શી ઉપરાંત ભારેનું ગાડીભાડુ લીધું હતું. અને પછી તો મારું મગજ ચાલ્યું-દોડ્યું, કંઈ વગલ બારરટ્ટોએ સ્ત્રી ઉપરાંત સેવાના કામમાં લીધેલાં ગાડીભાડાં યાદ આવ્યાં, પેલા મુખાઈ યુનિવર્સિટીવાળાના સેનેટરોમાંના એક પંડિત અને યાદ આવ્યા. એ જ તે મને કહેતા હતા કે અમને ત્રણ ફરટકલાસ મળે, અને જઈએ અમે ગમે તે કલાસમાં, એ મેં શિશુલુના તો સેવક જ ને. ધારાસભાના સભ્યો, મોટા ભાગના સેવકો, સરકારના સાહેબો બધા જ રીતે નેટનેટનું ગાડીભાડુ લેતા તે બધા મને યાદ આવ્યા. અને નેહલા યાદ આવ્યા તે બધા મેં એમની સાથે ઝીંક્યા.

ગાડીભાડુ' ! ગાડી ચાલે અને મારું મગજ સળવળે. કાણુ ગાડીભાડુ' નથી લેતું ! વાયસરોય સાહેબ નથી લેતા ? વીમા કંપનીના માલિકો, સંચાલકો, એજન્ટો, બહેર-

ખાતાના કાર્યકર્તાઓ, કાણુ નથી લેતા ? શિક્ષકો ગિયારા નથી લેતા. બહુવાવવા બપ ત્યારે ખજારમાં હોયેરી પણ નથી આપતા. એ શિક્ષકો તો ગાડીભાડા વિના ચલતી રહે, પણ યુનિવર્સિટીના સેનેટરોને પણ ફરટ' કલાસ લેઈએ, કારણુ એમને માથે ભાર, જલ્મબદારી, જુગ્મ-દારી, શિક્ષકોએ શું બહુવાવવું એ નક્કી કરવાનું, કેવી રીતે બહુવાવવું એ નક્કી કરવાનું, કપારે બહુવાવવું, કોને બહુવાવવું, કયાં બહુવાવવું, બહુવાવવા પછી એની લાખકાત તપાસવી, એ માટે પરીક્ષા, એના સવાલો, તે સવાલોની સેટી, એનું ધોરણ, વગેરે અનેક વિદ્યવનાજનક મુદ્દાઓ એમને આળવાના રહ્યા, અને એ બધા માટે એમની લાખકાત નક્કી કરી એમને ચૂંટી કાઢે ગ્રેજ્યુએટો એટલે કે ગ્રેજ્યુએટોના ચૂંટાએલા ગ્રેજ્યુએટ સેવકો. તે સેવકો ગ્રેજ્યુએટોની સેવા કરવાની ધમકા સાથે બહાર પડેલા એ સેવકો ગાડીભાડુ લઈ રહે.

ન લઈ રહે તે ક્રૂત વિદ્યાર્થી. કારણુ એનો અર્થ તે જ વિદ્યા. અર્થ એટલે પૈસો પ્રોફેસરો બધીની નોટ્સ કાઢે છે જે નહિ. અલખત, એ અર્થની મોખી-માંથી રૂપિયાની નોટ્સ ટીક ટીક, બની ધાપ છે એટલે અર્થ એટલે પૈસો તો ખરો જ. પણ ટૂંકમાં ને વિદ્યાર્થી એમ. એ કે બી એ. માટે પરીક્ષા આપવા બપ, તો એને ગાડીભાડુ' ન મળે. કદાચને સામા પૈસા પણ આપવા પડે. આનું કારણુ એમ છે કે પૈસો પૈસાને ધસડે છે વિદ્યાર્થી કંઈ રળતો કમાતો જીવેડા નથી. પ્રોફેસરો, પ્રધ્યાપકો, પ્રાધ્યાપકો, અધ્યાપકો, પ્રીન્સીપાલો, વગેરે જેઓ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાંની આવડતને લઈને ચૂંટાએને યુનિવર્સિટીમાં બિરાળે છે તેઓ તો કમાતી વ્યક્તિઓ છે, એટલે એમને વધારે કમાવાની જરૂર, એટલે એમને તો ગાડીભાડુ' જોઈએ જ અને તે પણ ફરટકલાસ હું તો મારું છું કે એમને સવનનો અર્થ આપવો જોઈએ. એમની સેવાના પ્રમાણમાં ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી તો આપવી જોઈએ.

અમદાવાદથી ઉપડી ગાડી નડિયાદ, આણંદ, વડોદરા, લણ્ય દોડી જતી હતી, અને હું ગાડીભાડાનું પુરાણ જીકલ્યે જતો હતો.

‘પેલા એ વરવું કેમ નોંધ્યાં એની લમચાળીકે અચણે આપણે માટે નકામી છે.

ત્યારે આપણે ટોપીકલ દૃષ્ટિનિહુ ધ્યાનમાં રાખીને આગળ ચાલવાનું છે. તેથી તો વિસેપારસાના સાહિત્ય સંમેલન વિષે હું લખવા માંગતો હતો. અને એટલામાં સાહિત્ય બાબતે રહ્યું, અને પેલા બાઈએ ગાડીલાડાનું ડોડવાનું કયું.”

પણ આપણે આ સંમેલનના વિશે વિચારીએ તે પહેલાં આ યુનિવર્સિટીની વાત નીકળી છે તે જ તપાસી લઈએ. વળી આગળ ઉપર પણ યુનિવર્સિટી વિશે હું લખી ગયો છું. મેં સચવેલી યુનિવર્સિટી નીકળે કે ન નીકળે, પણ જે છે તેને કંઈ બૂલી શકાવાનું હતું ?

લગભગ વખતે કે કોતરીઓનો ટંગલો કેવો બિલ-રાઈ જાય છે ! તેમ એપ્રિલ મહિના આવતાં જાતજાતના ઓળખીના બિલરાઈ જાય છે, અને મોટે, ખાશખાર, કોઈની મારફત, ફેન કરી, ચીટી લખી, હેન્ટે કાગળ કે તાર કરીને પણ ઓળખાણ તાણ કરવામાં આવે છે. આ વખતે એ અંદાજે મેટ્રિકના સવાસે, ઈન્ટરના ચાલીશ, બી.એ.ના બન્નીશ, અને એમ. એના ત્રણ નંબરો મારા ઉપર આવ્યા છે. એક લાઇ પોતે અમુક ન્યાતના હોવાથી જ મારી ઉપર નંબર મોકલવાની એમને જરૂર જણાય છે. બીજા બાઈના વડુ મારી સાથે લાજતા હતા, એટલે એમના હાકરાને મારે પામુ કમવે જ નેઈએ એમ લખે છે. એમના વડુ મારી સાથે લાજતા હતા, પણ ત્યારે પરજવાળેજ હું નહોતો ગણાયો. બીજા એક દેસસેવક, ખાદીપહેરક, ચાલે વળી પહેરક શબ્દની મારામારીમાં ના કીતરલા-સત્યના સંરેક્ષક, અહિંસાના ઉપાસક, એકહંયુ સત્તાના સંચાલક, લાગનાવાદી, ફક્ત હાકરીના વિવાદ પડી જાય એ બીકે કાઇ પણ ઉપાયે પાસ કરાવવા મને લખ્યું છે.

જાણે કે વિદ્યાર્થીઓને પાસ કરાવી આપવાની મારી પાસે એજન્સી ન હોય. એ ભાઈનો કાગળ વાંચવા જેવો છે.

“આમ તો રમી આપણી હોશીઆર છે. હેલ્થ આર મહિનાથી તો ખાસ ભારતર રોક્યો હતો. અને એ બંનેએ મહેનત તો ધણી કરી છે. પાસ તો થશે જ, પેપર પણ સારા લખ્યા છે, પણ ભાઈ આ યુનિ-વર્સિટીનું બહુ પૂછવું, નાપાસના પાસ કરવાની ભાંજ-

ગમાં ક્યાંક આપણું પાસ થયેલું બચ્યું” રજીબ ન પડે, એટલા માટે તમને તરફી આપુ છું, તમને બધે ઓળખાણ ભારી, અને એ વાતમાં કેમ કામ લેવું તે વધારે સમજે રમીતો નંબર...”

આ નંબર જાહેર કરું તો રમી બિચારી પાસ થતી અટકી જાય. કામકે લાઇએ મને સલાહ આપી કે એ નંબર યુનિવર્સિટીને મોકલી આપો. જ્યાં સીધા દોર થઈ જશે. વાદ લાઈ દીક નંબરે મોકલાતા અટકાવવાનું કામ મારું નથી, યુનિવર્સિટીનું છે. હાકરાઓના વરસ ખગડે, અને મારા જેટલા રનેહી સગા છે તે દુરમન થઈ બેસે, એટલે મારો તો અવતાર જ ખગડે એ ક્ષયદો મારે નથી લેવો.

મારી એક જૂની ઓળખીતી સ્ત્રી છે. હતી તો કન્યા, પણ પછી તરત જ સ્ત્રી થઈ બેઠી હતી. મોટે ઘેર પરણી એટલે મોટી પણ થઈ પડી. મોટી મોટી છે, પણ મોટાઇ વિનાનો છે, એનો મને રંગ છે, પણ ધણીઆણીને એવી કરાની પડી નથી. આમ તો સ્ત્રીઓ રતલાવે શરમાળ ગણાય છે, પણ આ તો સ્ત્રી નીકળી. એની નણુંદનો નંબર મોકલાવ્યો અને પેલી નણુંદ વળી ભારેની ચતુર, તે એણે એની બહેનપણીઓના નંબરો પણ સાથે ભેળખ્યા. ચતુરાક એવી તે સાથે કાગળ પણ લખ્યો છે. એમાં લખે છે. “હું તમને ઓળખતી નથી, પણ ભાળી કહી છે કે તમે રતલાવના સારા છો, એટલે આ સાથે કુમુદ, રજની, પ્રેલા, હેમંતી, મનુ, રંગન, અંજન, ના નંબરો પણ મોકલ્યા છે. બનવું કરજો.”

અકસ્માત જમલે જ થાય છે, પણ આ કિસ્સામાં તો એવો સરસ થયો કે એકનો એક નંબર બે વાર આવ્યો. આ નણુંદની પાદીમાં હેમંતીનો નંબર તે બીજા ભાઈની પાદીમાં મકરંદનો નંબર, પહેલાં તો થયું કે યુનિવર્સિટી ભૂલેા કરે છે, અને તે કપૂર પણ કરે છે, તેમાંની આ એક એવી કંઈ જુલ જ હતી. પાસ થયેવાને જેણે નાપાસ જાહેર કર્યા છે, વધારે સરવાળા-ઓના ઓછા સરવાળા ગણ્યા છે, લખેલા જવાબપત્રો જેણે ગુમાવી નાંખ્યા છે, તે સરસ્વતિદેવી એક જ નંબર બે વખતેને પણ આપી શકે.

આ બાબત જરા મેં યોગીને ચીકણી કરી. ચીકાશ

ગરૂરી જોતાં જણાયું કે પેલી નણ્ડ ભારેનો દાગળો
એણે છાકરીઓના નામો મોકલેલા તે બધીમા એની
બહેનપણીઓ નહીં, પણ બધા જ બહેનપણીઓ-યુવાનો,
ના કિશોરો એ મકરદંને એ સારી રીતે ઓળખતી
પરીક્ષામાં પાસ થયા વિના એમનો એ બેનો નજર
લાગી જ ગયો હતો-દ્રુકમાં બનેએ પરણ્યાનું નક્કી કરી
નાખ્યું હતું મને થયું ચાલુન હવે એ બે પાસ થાય
કે નાપાસ, આપણે શું ? મને નીચે નિચાર એ થયું
આબો કે આટલી ચમરાક, દોશિયાર, બાંધર, રસિક,
અને ચતુર નણ્ડ પરીક્ષામાં નાપાસ થાય ખરું ? શુનિ
વર્મિટી શી એની પરીક્ષા લઈ શકવાની હતી !

પણ આ નબરોની વાતો જવા દહએ જૂન મહિનો
આગે અને એનો ઉત્તરો સમી જશે એ તો વાર્ષિક
રોખ્યાયો છે ફાગી નીખે અને સમી પણ જાય, એની
હવા કેવી-એનો બિચાર જોતો ? એ તો ચાલ્યા કરે,
આપણા દેશમાં જૂનમરો નથી ? લોકો ચરધા નાગા
નથી કરતા ? રિધવાઓ નથી થતી ? મોકરી નથી ? વરો
એક પર બીજી નથી પરણતા ? બહેની નાતરે નથી
જતી ? મેનેરિયા નથી ચાતુ રહેતો ? ઘણી વસ્તુઓ
જડખુજ ધારી નિરવરતી જ જાય છે એનો વળી
બગાચો શોનો ?

અને એની વસ્તુઓ આપણે ત્યાં નાખ્યાં થાય તો
પછી લોકોને કામ કરવાના, એવા અપનાના, ઝડો લાઇ
આગળ ધમવાના, અનેક છેલ્લો નહિ મગે એમલે રવય
સેનકા, લોકસેનાબાવી સ્વીકુરોની સખ્યા વધારના મારે
ઉપરની ઘણી વસ્તુઓની આવશ્યકતા છે અને તે
નાખ્યાં કરનામાં ઘણું જોખમ રહેલું છે

આનાને આના નિચારમાં ‘રાત્રીરેવ જરૂરીત’ જાટલે
કે જામ અને સીતાએ વાર્તાનાપ શરૂ કર્યો ત્યારે રાત
એમને એમ ચાલી ગઇ, તોયે વાર્તાનાપ પૂરે ન થયો,

એવું બાગમૂનિત કથન છે આ વિષય પણ એટલો !
લાંભે છે

સારારે ત્યારે તમે પારલના સાહિત્ય સમેતનમ
જવાના, એવો સવાન પૂછ્યો ત્યારે રવાબાવિક તોજ
કાકેને બહલે અનાજમાં આજીવની માત્રા જરા તરતલી
જણાઈ ‘તમે તો લાઈ સાહાર, અમને કાઈ ત્યા થોડા
લઈ જાઓ,’ વતવકુમાથી વારાસરતી સવાલો પૂછતા હતા
અને સવાલો ઉપરથી લાગતું હતું કે રાતે એમણે પીધી
ચર્ચા પણ કરી હશે.

ફરીથી ઉપનો સરલ વધૂમુખે પાડો પૂછ્યો જ્યે
એ લાઈ રોજ મિનમાં જાય છે ત્યાં મને સાથે લઈ
જાય છે યા મિલમાં શા મારે-ગમે ત્યાં જાય છે ત્યાં
હમરે, કારગીર, રાઈલોંગ, ઉડાકામડ

સવાર સુધારના મે જવાન આપ્યો, ‘તે તમે પણ
આગળેની, મે કમાના પાડી છે’

“હા, હા તો તો હવે આવજી-ભલે નહીં સમજ્યે

“ના, ના નાહક વિવેક ન કરો, આવજો મેંકુ

“જરૂર આવીશું-” હરખના ગલગનીયા ઉત્તરમાં
અને બોલી કાઢ્યા

જૂના પક્ષતી વખતે મે કહ્યું, ‘ત્યારે તમારી
બેની રિકિટ હું લઈ જઈશ’

“શેની રિકિટ ?”

“સમેવનમાં જવાની”

‘તે ત્યા જવાને રિકિટ હોય ?’ પતિએ પૂછ્યું
અને ઉમેર્યું ‘તો તું તારે જજે, મને તો સુખમાં
થણ કામ છે”

એમની વારે ધાતા વડુશણી તડકમાં, “હારજો
રિકિટો તો હોય જ તે એમણી તો આ લોકોને ગાડી
લાકુ આવશે કમ ખરુંને સવાઈલાઈ”

આત્મા અને પરમાત્માના સમ્યક્જ્ઞાનની શોધ તેજ પરમશોધ

ચમને અદબ : ૪

પ્રા. વિજયરાય ક. વેદ

૭. પરમ શોધ

‘માણસ પોતાના સ્વરૂપને સમજતો થાય, તેને જાણતાં શીખતો થાય ત્યારે તેના વડે એ પરમ શોધ કરવાને શક્તિમાન બને.’

‘એ’ પરમ શોધ એટલે કઈ? એ શોધ એટલે વ્યક્તિના હૃદયમાં પ્રકટતું, એના પંડ સહિત સમસ્ત બ્રહ્મંડનું, સમ્યક્ જ્ઞાન પામવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા અને એ ઉત્કંઠાથી પ્રેરાઈને તેણે આદરેલી શોધ.

એવી શોધ તેણે સૌથી પહેલી તો ક્યાં કરવાની છે—તો કે? એની પોતાના અન્તઃકરણમાં. બહાર નહિ ને અંદર જ શા માટે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પશુ રા. પૂળકાલની પ્રવૃત્તિ નવી પુસ્તિકાના [આ લેખની શરૂઆતનું] અવતરણ પશુ એમાંથી છે! અન્તરાગમાં આપણે છે: માનવીના ‘દિવ્ય જીવન’નું સ્થાન બધકે તરત જ પરમાત્મા, તેનાથી વિખૂટા પડતું એ તેને માટે સૌથી મોટી વિપત્તિ હતી તેવી રીતે પૃથ્વી પર તેના જાનનો પ્રારંભ થયો ત્યારે દિશાએની એકી કરતાં અગણિત સૂક્ષ્મ આસુરી બળો માનવને તેની એ રાત્રી, અસંસ્કૃત ને અધઃપતિત દશામાં જ રાખવા મથતાં હતાં. પંછી શું બન્યું?

‘એ રિયલિટીમાં જીવનના મૂળ પ્રતિ આરોહણ કરીને જવું એને [માનવને] માટે સર્વથા અશક્ય હતું તેથી એ મૂળ એના પોતાના અન્તરમાં પ્રગટી બીઠ્યું;’ એ ‘જીવંતી ન્યોલિસ’ ઝીંજરા અસમર્થ માનવના ‘અસ્તિત્વના કેન્દ્રમાં’—તેના હૃદયના બીજાણમાં, “એ ન્યોલિસ ઝળહળી બીડી” ત્યાર લગી તો તે અશક્ય હતો, પરમ પ્રેમસ્વરૂપ પ્રભુની સાથે પોતાની ચેતનાનું અનુસંધાન કરવાને—જડ અને અદ્વય-ચેતન જેવી પ્રકૃતિથી—એના જ વડે પ્રધાનતઃ—વર્ણનાપલો હોવાથી. એ સમયથી શરૂ થઈ છે માનવીની પોતાનું આદ્ય સ્વરૂપ ફરીથી ઓળખવા માંડવાની સાધના, એ અંતરિક્ષમાંથી ઊતરેલી દૈવી શક્તિની સાહાય્ય વડે. હજી એના સિદ્ધો તો મનુષ્યજાતિમાંથી ઝાઝા થયા નથી.

આથી એવું સ્વરૂપસ્થાન આપણે પામવાની પહેલી શરત એ છે કે આપણામાંથી સર્વ પ્રકારનો અદ્ભુત

જે સાત્ત્વિક અદ્ભુત કહેવાય છે તે પશુ—ખેરવી નાંખવો. આ કાલે એમ ને એમ થતું નથી. એની પ્રક્રિયા એવી છે કે આપણે આપણા વ્યવહાર માત્રમાં બહિર્મુખ મરી જઈ અન્તર્મુખ બનવું જોઈએ. પરંતુ એ અન્તર્મુખતા આપણામાં બીડી બીડીને શમી જતી, મનને આમતેમ ભ્રમવતી, તરવતઃ નિર્બંજતાની સૂચક છે એવી વૃત્તિઓ જાણીની હોય તો તો જીવંજનન માટે નકામી છે. તે આપણને આત્માભિમુખ કરનારી અન્તર્મુખતા હોય તો જ કામની. એને માટેનું પહેલું પગલું એ છે કે “આપણે આપણા સચેત સ્વરૂપમાં એક બિંદુ અને સામંવરણશી મનનો સમન્વય બોલો કરવો જોઈએ” સચેતથી જાણવું જે અચેત સ્વરૂપ, તે આપણી જીવમાનતાની એટલે કે અવિદ્યામાં જાણી લપેટાઈ રહેલી ચેતના—એમ કહીએ કે આપણી કામચલાઉ જાત, કે જે આપણી કામથી જાત (પરમ ચેતના અર્થાત શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ) નથી.

મનુષ્યમાં રહેલું એ તત્ત્વ શું છે, તેના મધુરકાવ્યમય વર્ણનોમાં પરિચય, ફ્રેન્ચ ને ઈંગ્લિશપરથી ગુજરાતીમાં ઉતરાયેલી આ મૂળે, શ્રી. (માતાજીના પાંચશિક વર્ષ પરના પ્રવચનરૂપ) મૂલ્યવાન પુસ્તિકા આપે છે. એનો પહેલો ભાગ ભારતિક કહી શકાય તેવો, તો બીજો જગતઘરનાં દુ.ખી તથા પતિતોને સંબોધીને લખાપલો છે, આ ઉપરાંત કારણે તો સૌથી અધિક અંશે, ‘આધ્યાત્મિક સાહિત્ય’માં સ્વરૂપ ગણાય તેવી (શ્રી અરવિન્દ આશ્રમથી પ્રગટી) ‘પરમશોધ’ સર્વ સંસ્કારી વાચકોને આકર્ષક નીતરતી જોઈએ.

૮. ઇતિહાસ-પૂર્વનું ગુજરાત

પડિતો જેને ‘પ્રાગૈતિહાસકાલીન’ જેવા ભારેખમ વિસ્તૃત વર્ણવે તે ઇતિહાસકાળની પહેલાંના ગુજરાત વિશેની ધણી રસિક માહિતી-સંકલિત તેમ જ નિરૂપણાત્મક—ધ એરી વોલ વેટ ગુજર દેશ’ એ નામના ભારતીય વિદ્યાભવનના પ્રકાશનના પહેલા ભાગમાં મળે છે. એમાં, હિંદના પશ્ચિમ કાંઠા સાથેના ઉત્તરનિવાસી આર્યજાતિના સંસ્કૃતી માંડીને, શ્રીકૃષ્ણના મહાપ્રવાણ મુખીની કથા, શક્ય તેટલાં આધારભૂત સાધનો પરથી, કહેવાઈ છે.

મેટાં સવાસેથી ય વધુ પાતંગો આ અથ ત્રણ વિભાગે ને આગિવાર પ્રકરણોમાં સમ્પન્ન છે. એના લેખકોમાં, ગુજરાતી વાચકોની દૃષ્ટિએ પ્રતિષ્ઠાના અનુક્રમે નામો લેતાં રા. કનૈયાલાલ મુનશી, ડૉ. હસમુખ ધી સાંકળિયા, પ્રા. કી. એન. વાઝિયા તથા ડૉ. પુસાળકર છે. આમાંના પહેલાંએ બીજો વિભાગ, પછીના બંનેએ ત્રિમ જ રા. ધનપ્રસાદ એ. મુનશીએ મળીને પ્રાચીન પહેલો, અને છેલ્લા પિંદાને ત્રીજો વિભાગ લખ્યો છે.

પહેલાં ત્રણ પ્રકરણ સ્વાભાવિક રીતે જ ગર્થ હળદો વર્ષ દરમ્યાનની ગુજરાતની જરૂર રચના, સાબરમતીના તીર પ્રાન્ત વગેરેમાંનાં પશ્ચિમ પુરાતન આદિ માનવ તથા અપરાન્ત, આનર્ત વગેરે આ બાબતના પ્રદેશનાં જૂનાં નામોના નિર્ણયને આપવામાં આવ્યાં છે. એ વિભાગમાં આ રીતે, તે તે વિષય સંબંધી આપણનાં તેમ જ વર્તન [રીસર્ચ] અવેપણોનાં ફળ-ફળીકરો તથા અનુમાનો રૂપે-આપણે પહેલી જ વાર પામીએ છીએ.

આદ્યતન [અર્ચાઇવ્સ] આર્યોના ગુજરાત સાથે સમાગમ, અર્ચણ આર્યો તથા વરુણ-મનુના સંપ્રસૂષ, પશ્ચિમ એશિયામાંના સુરેરિયા સાથેનાં આર્ચાજનિતો સંપર્ક, સિંધુ તીરની સંસ્કૃતિ ગિરહો-જોદારો, હરપ્પા અને દેશના પશ્ચિમ કિનારો, સપ્તસિંધુના પ્રદેશમાંથી વેદકાલીન આર્યોનાં નિષ્ક્રમણ એટલે બહાર જવાનો પ્રસંગ આ વિષયો દિવસગ બીજાના છે. પુસ્તકનાં

સૌથી રસમય ખૂબી રીતે અદ્યતનસિક કહેવા જેવાં પૃષ્ઠો આ વિભાગમાં હોવાથી, એનું ઉત્તરમાં તે હર છે.

અર્થાતિ માનવ તથા એના કુળનો, ઉત્તરની આર્ચ-જાતિમાંથી, સૌથી પહેલો સંબંધ ગુજરાત સાથે દેશ સંબંધ ધરાવવામાં મતિ તથા ભૂમીનાં કુળો ય અર્ચ, પણ એ તેની પછીનાં. પ્રસંગોપાત અહીં એ પણ નમૂનો છીએ કે આર્યોના આદિનિવાસસ્થાન તરીકે જૂની રીતે મધ્ય એશિયા કે પૂર્વ યુરોપને નહિ પણ પશ્ચિમ તથા બહુચી-અશ્વધાનિ-રતાનને સમાવનારા, એ કાળે સમસિંધુ નામે ઓળખાતા પ્રદેશને માન્ય રાખવામાં આવ્યો છે. એકંદરે વૈદિક કરતાં પૌરાણિક પ્રમાણે આદિ આર્યો વિશે સખતાં વધુ અંશે સ્વીકાર્યો છે.

એ વિભાગમાં બીજાથી ચોથા પ્રકરણોમાં, (૧) વેદકળ પહેલાંના અર્ચણ આર્યોને મનુસંદિક આર્યોથી જુદા પાડ્યા છે એ તરી વાત ખાસ વિચારવા જેવી, (૨) એક કલ્પનાશીલને છતિદાસગ્રંથો ગુજરાતીનું માન્ય છે. સ. પૂર્વે ૩૫૦૦ થી ૪૮૬ સુધીના સમયનું, આર્ચ પશ્ચિમદિશ, હિંદન તથા એશિયા માઈનરના વિસ્થારક સંસ્કૃતિક સંબંધેને પહેલી જ વાર, વિષયના વિભાગ ને બહુવિધ વાચનપ્રાંતિક અર્થો રચી કરી આવે છે.

પુસ્તકનાં છેલ્લાં ત્રણ પ્રકરણ જુદાં કારણે મહત્ત્વમાં છે, તેમાં યાદવકુળ, શ્રીકૃષ્ણની ઐતિહાસિકતા તથા એ જિનાને પડકારે મહાકાશરના પુદ્ગલો સમપ્રદર્શી નજરે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

૨૨

૨૨

૨૨

૨૨

પણી વખત ટાઈફીડ તાવ આવવાથી બાળકોના નેત્રોમાં યોટી ઉંમરના માથુસેની નસો સ્નાયુઓ જેવાઈ જાય છે. પરિણામે કાપ, પગ, ગરદન ટૂંકા થઈ જાય છે. અને હાંદગી ભરતી બોધ તેઓને બોલવથી પડે છે.

આ પ્રકારના દર્દને શારીરિક તેમ માલિશ કરવાથી નસો, સ્નાયુઓમાં કુમાર આવે છે. શરીરમાં એવર પ્રગટે છે. શાસ્ત્રીય તેમ માલિશથી બુદ્ધિભૂત રોગો ઉપર ચમત્કારિક અસર પડેલી છે. આ ઉપરાંત અસક્ત અને નબળાં શારીરિક સંપત્તિવાળા બિંદો-માલિકની સારવાર લે છે તે તેમનામાં નવું લોહી અને ચરબી તરતુ પ્રમાણે નેચરિક રીતે વધે છે. સાથે સાથે ખોરાકમાં સત્રા-સોસબી, અલનસ, દાઘ નેચા રસાણાં ફોલો લેવાં જેથી શરીરમાંથી ત્રિજનીય દ્રવ્યો, ભાગી જાય છે. અને શરીર નીરોગી-નદુરસ્ત બની રહે છે.

—બુધતરાય દવે

લે પી રા. ભારદ્વાજ

ભૂંસાઈ જવાનું નિર્માણનું ન હતું. તેથી એટ પોલાંડનાં બ્લાઈસલોસ લોન્ડોનામના ક્યુકે તેને મરતું બચાવ્યું. એ અને લીટલ પોલાંડને પાછા બેઠી કાઢી તેમાંથી તેણે ફરીથી પોલાંડને સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રને દર્શાવે ચડાવ્યું.

પરંતુ સ્થિતિરચાપક સરહદોને ફેલાવતાં જતાં પોલાંડની મોટી ભૂલ તો એ હતી કે જેમ જેમ પ્રશિયા પશ્ચિમ તરફ દબાણ કરતું ગયું તેમ તેમ તે પૂર્વમાં રશિયા તરફ આગળ વધતું ગયું સ્વિડુઆનિયમો પોતાની સરહદમાં સમાવેશ કરી (૧૮૭૩) પોલાંડે ખરે જ એક મોટી ભૂલ કરી હતી. કારણ કે રશિયન સામ્રાજ્યના મોટા દેકડા તે સહેલાણી પચાવી શકે તેમ હતું જ નહિ. અને એ પોતાના જ ભારતી કચ્છાદ ૧૭૭૨માં પછાદ ખાઈ બેઠું. પોલાંડનાં જે પાંચ ભાગ-લાઓ તમારિખને પાને નોંધાયા છે તેમાંનો પહેલો ચારે પાસે

હતો તે માત્ર મુશ્કેલ સરહદો બની ગઈ હતી.

એક કહેતી છે કે જ્યારે પોલાંડનો 'સકેદ ગરુડ' ફરકતો હોય છે ત્યારે પ્રશિયાના લાલ ગરુડે નીચે પડતું જ બેઠેલું. છતાં પ્રશિયાનો લાલ ગરુડ એકસોને ચાલીશ વર્ષ સુધી યુરોપી 'ધરતી ઉપર ફુંકાર કરતો ફરતો રહ્યો. જે પોલ પ્રજાના ખીમીમાં ગૌરવવંતા હતિહાસના અમીનું સિંચન ન હોત તો એ પ્રજા ક્યારનીયે રશિયનો, પ્રશિયનો અને ઓષ્ટ્રિયનો વચ્ચે વહેંચાઈને એવી તો વેરણ છરણ ચર્મિ મળી હોત કે પછીથી એક રાષ્ટ્ર તરીકે પાછા જીવ્યાનું પોલાંડ માટે સંકેપ જ ન બનેત પરંતુ પોલ પ્રજાએ પોતાનું રાષ્ટ્રીય સ્વત્વ હેઠે સુધી સાચવ્યું હતું અને ૧૯૧૮માં પાણું પોલાંડ બેઠું પણ ચર્મિ ગયું. તેના બે મહાન નેતાઓ પિત્સુ-

અને પેડરબીએ જે લુદા લુદા મુખ્ય નેતા તરીકે પોલાંડની રાજ્ય સંભાળા સૂચો ચલાવ્યા. આખરે પિત્સુવરથી લશ્કરી નેતા હોવાથી લગભગ સરમુખત્યાર જેવો બની ગયો. અને તેથી ૧૯૨૦માં પેડરબીને કાયમ માટે પોતાની જગ્યાનું રાજીનામું આપી ક્રાંસ જતું પડ્યું. અને પિત્સુવરથીના કાયમમાં અમાપિત સમા આવી.

પિત્સુવરથીની પરદેશીનિતિ સંકેપાની તરફેણમાં તો નહોતી જ. તેથી જ્યારે રશિયા ડેનીશીન નામના રોસાક બળવાખોરોને દબાવવા રોકાઈલ ત્યારે રશિયાના પછીના આક્રમણના આશયી ભયે પોલ લશ્કરે રશિયન સરહદ અંદર ત્રણસો માઈલ ખેતી બધી ૧૯૨૦ના મે માસમાં ડીવ કબજે કયું. એ વખતે તો એમ પણ સામ્ય હતું કે પોલાંડ પોતાના લુના સામ્રાજ્યના

છેવટે રિમાની સંધીથી કાઠપણ પક્ષની હાર ન થઈ ગણાય તેવી રીતે સમાધાન થયું અને લેનાથી પેરિસની પીસ કોન્ફરન્સે દોરેલ સરહદ કરતાં પણ થોડી પૂર્વ તરફ વધુ સરહદ પોલાંડને મળી.

આ રીતે પૂર્વની સરહદની આખ તમાં કંઈક રીતે સફળ થયેલા પોલાંડને એક કચરાટ હતો લેની 'કારીડાર'નો. એને સમુદ્રને પહોંચવા માટે માર્ગ જોઈતો હતો. વિસ્તૃત નદીના પ્રદેશને પોતાના પોલીશ પ્રદેશ તરીકે મૂળથી ગણાવતા આપતા પોલાંડને પોતાની કારીડારમાં એનો સમાવેશ થાય તેવી ઈચ્છા અને એ દ્વારા પોતાને જળવહેવાર અપાધિત બનાવવાની ઈચ્છા પણ હતી. પરંતુ પોતાના કબજા દરમિયાન જર્મનીએ એ પ્રદેશમાં કૃત્રિમ રીતે જર્મન વસતી વધારી દઈને એ વિષયને કાયમનો અગાડો વિષય બનાવી દીધેલો હતો. છતાં તે વખતે તો વિસ્તૃતની બંને બાજુની પચાસ માહલની પટ્ટી પોલાંડને મળી અને તેના કિનારે આવેલું યાન્ઝીમ બંદર 'આંતરરાષ્ટ્રીય મુક્ત શહેર' બન્યું (free city).

આ બધું હોવા છતાં પોલાંડની સરહદોને કુદરતી રક્ષણ દક્ષિણ બાજુએ કાર્પેથિયન પર્વતો સિવાય ક્યાંય નથી. તેથી ચારે બાજુ દુરમનોથી ઘેરાયેલા રહેવાનું તેને નસીબે લખાયેલું જ છે. પોલ લોકો તો કહે જ છે કે 'અમારે એક બાજુ ગેતાન અને બીજી બાજુ અતળ મહાસાગરની વચ્ચે સદાયે દેદ ભોગવતું રહેવાનું છે.' એ સેતાન તે જર્મની અને મહાસાગર તે રશિયા. એથી જ પોલાંડના પ્રશ્નો વિષે ટીકા કરતા એક અંગ્રેજ

મુસદ્દીએ કહ્યું છે કે, "પોલાંડને સાહસકથાનાં વીર કથાનાપકતું પાત્ર લખવાનું છે." આ વસ્તુ બીજા એને ઘણી જ રળિયામણી લાગશે. પણ એ પાત્ર લખવતા નડેને પૂછતાં જ ખાતરી થાય કે એ રિથિત કેટલી લખંદર છે. આ રીતે સદાયે બહારના આક્રમણના ભય નીચે રહેતાં પોલાંડને બીજો આંતરિક ભય પણ હતો.

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે ૧૭૯૫ના પંડેલા લાગણ્યે પોલાંડને નામશેષ બનાવ્યું હતું. અને એ ત્રણે ભાગે ફરીથી સંધાતાં મહાયુદ્ધ પંડેલાને અંતે પોલાંડ ફરીથી ઊભું થયું. પરંતુ એ ત્રણે ભાગે પોલાંડ શહેરને કેન્દ્રમાં રાખતો જર્મન પોલાંડ વિસ્તાર, વોર્સો ફરતે રશિયન વિસ્તાર અને ઓસ્ટ્રિયન પોલાંડનો વિસ્તાર આર્થિક સમતુલ્ય અને વસતી સમાસની દ્રષ્ટિએ એટલા તો વિષમ બની ગયેલા હતા કે તેમને અંતેર્યંદર સાંકળી તેમનો વહેવાર ફરીથી ધરેડે પાડવો એટલો જ મુશ્કેલ હતો.

આ છે આજના બીજ વિષય. યુદ્ધના પાયાના મંડાલની હકીકતો. ત્યારમણી થું થયું તે તો જનતા રાજબરોજ જાણતી આવેલી છે. આપણે એ પણ જોઈ ગયા છીએ કે પોલાંડનો પ્રશ્ન રશિયાને મન જર્મન નીતિને અને જર્મની માટે રશિયન નીતિને પ્રશ્ન ચર્ચ પડ્યો છે. અને તેના કદી અંત આવ્યો જ નથી. તેથી જ્યારે એ બંને વચ્ચે મિત્રી ન હોય ત્યારે પોલાંડને એ બંનેની દુશ્મનાવટનો ભોગ થવા વગર છૂટેકો રહે જ નહિ. અને તેથી જર્મની અને રશિયા મિત્ર હોય કે દુશ્મન પણ એક આખતમાં

તો હમેશાં તે બંને તુરંત એકમત થઈ જાય કે તેમની વચ્ચે પોલાંડ હોતું ન જોઈએ. અને તેથી જ્યારે જ્યારે એ બંને વચ્ચે યુદ્ધ ફાટી નીકળે ત્યારે પોલાંડ જ તેમનું રક્ષા-મેદાન બન્યા કરે અને બંનેમાંથી જે કાઈ વિજેતા થાય તે થોડુંક પોલાંડને કોતરી ખાધા વગર રહે પણ નહિ. અને જ્યારે બંને વચ્ચે સમાધાનીની શરતો થતી હોય ત્યારે પણ તેમની નીતિ તો કમશઃ પોલાંડના અંગે કાપી લઈ પચાવી જવાની જ હોય, અને તે એટલે સુધી કે પોલાંડ પાછળ કંઈ જ ન વધે તો પણ વાંધો નહિ.

છતાં પોલાંડ આ બંને પડોશી-આમાંથી જર્મનીને વધુ ધિઝારતું રહ્યું છે. તેથી જ જર્મની જ્યારે આક્રમક શક્તિનો સંચય કરતું હતું ત્યારે એને મૂળમાંથી જ દાખી દેવા માટે ૧૯૩૩માં માર્શલ ધિસ્તુદરકીએ ફ્રાંસને જર્મની સામે યુદ્ધ પોકારવા બે વાર આહ્વાન આપેલું ૧૯૩૬માં પણ જ્યારે જર્મનીએ રુલાઈલેન્ડનો કબજો લઈ લોકોતોના તદ્દનો લાંબ કર્યો ત્યારે પણ પોલાંડે ફ્રાન્સને ફરીથી પડાણું હતું કે જો ફ્રાંસ પશ્ચિમમાંથી જર્મની ઉપર ઘા કરવા તૈયાર થાય તો પોલાંડ જર્મની ઉપર આક્રમણ કરવા તૈયાર જ હતું. પરંતુ એ વખતે પશ્ચિમના પ્રદેશો માટે લોકોતોની સંધિ દ્વારા જર્મનીએ એક સલામતીનું એવું ક્ષેત્ર ઊભું કરેલું કે તેના ભરોસે બેલ્ગમ રહી ફ્રેંચ વગેરે મહા સત્તાઓ જરાયે સળવળા નહિ. અને પરિણામે પૂર્વ અને અગ્નિ ખૂણાના મુરોપના મૂળ ખોદવાની તૈયારી કરવાની જર્મનીને સારી તક પણ મળી ગઈ.

ત્યારે આ બંધુ દોડા છતાં એનું
ખુશી નહોતું કે પોતાને ધરી પશખા
નથી જતાની તક પછી ન મળી હોય
જેવર એ ડી-પોર્ટના પેડમાં બાંધી
પાછાં રચિયા ઉપર આક્રમણ કરતા
પોતા ને એ વારલાસય પછી આપેલી
એને એ એ રીતે તેનું માથું બંને
તેા મુકેમિતો અમુક બાજ તેને પણ
મો તેમ હતો પગ આપણે આજણ
નેહિ મયા છાએ કે પોતા પોતાની
સમજોમાં પૂરેના રચિયાના દુઃખો
સાચી શકે તેમ નથી છતાં બે
પોતાની ધરી પછે ભાગ્ય દોલ તે
આજની પરિસ્થિતિ જુદી દોલ કાચુ
કે મુદ જ્યાંથી છર થયું ત્યાંથી ૫૦૦
માથિ દૂર રહુ થયું દોલ અને તે
રચિયા મારે ખતરનાક નીન સુ દોલ

પછી તે પોતાને જ સરનાય
ધો એક બાધુની જમીનએ આગળ
વધી અને બીજી બાજુથી રચિયાએ
આગળ વધી ૧૯૩૮ મા પોતા ના
મોથી વારના ભાગના પાડી લીધા
પરંતુ જમીનએ બાજુમાં પછેના મારતા
રચિયા, પે તોડ અને જિગ્ગ વચ્ચે
૧૯૪૧ માં થયેલા કરારથી રચિયાએ
જમીન સાથે થયેલા મારવાળા પોતા
ઉપરના હક્કો જતા કરી એ કરારને
૨૬ ક્ષેત્રે છતાં પાણુ જમારે જમીન
પીગદ કરતા માંડયુ ત્યારે રચિયાએ
૧૯૪૬ ના મોનેટોલ-રિનેટ્રોપ લાઇ
નની હા સુધીના પોતા ઉપરનો હાથ
કરતા માંડ્યો અને ૧૯૪૮ ના નવેમ્બર
૨ માં તહેરનમાં થયેલ કરારોની રચે

રચિયાએ એ હક્કો ઉપર વિરોધ અને
અમેરિકન મંડેર પણ મેડી લીધી

એ થયા પોતાના પાચળી વારના
ભાગના અનખત એમાં ફેર માન
એવો જ છે કે રિનેટ્રોપ-મોનેટોલ
લાઈનને જ લે કર્જન લાઈનને પોલીસ-
રચિયાન મરદ તરફ રીમારવામાં
આવી છે અગાઉના ભાગનામાં અને
આ વખતના ભાગવામાં તફાવત પણ
છે અને તે એ કે આમાં પોતાને
પૂર્વમાં મુખાવેલા પ્રદેશોનું વગર
પશ્ચિમમાં મો છે વારનામાં પોતા
આપુ પશ્ચિમ તરફ અને છે પણ
પોતાને મારે જેટલું પૂર્વ તરફ અમતુ
અડુગની છે તેટલું જ પશ્ચિમ તરફ
અમતુ અડુદ તી છે પણ આ બંધમાં
રચિયા ખરેખર ચાલ રી ગયુ છે
એ ચાલને ન મમજવામાં નિમ્ન અને
અમેરિકા બંનેએ બૂન પણ આપી છે

૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૨ મીએ
આમસામા બોલતા મી અર્થોલે
કહ્યું હતું મને કહેતા આનદ થાય
છે કે યુરોપની અથણી સત્તાઓમાં
સ્વતંત્ર અને મગધિત પેલાંને અરિત
તમાં લારવાનું અને રકવરનું માર્ગલ
રેલિન પણ માને છે

પરંતુ કુ બની વાત એ છે કે
માર્ગલ રેલિન જે રીતે પોતાની
હવાતિમાં માનતા હોય છે એ રીતની
પોતાની હવાતિમાં પોતા ભોડા સમેત
બીજી યુરોપી પ્રજાઓ માનવી પણ
ન હોય એનો અર્થ એમ નથી કે

માર્ગલ રેલિનના રમોમાં કહ્યું સ
ન હોય પરંતુ એમાં તાત્કાલીનિતે
એ હેઈ છેક પૂર્વ અને પશ્ચિમને
દરિમોદ પણ હોય શકે

હાલ મી અર્થોલે એમ મા યુ
હોય કે સરનાયે મમુત પેને અર્થ
તપ્પતિ પડિન અને એ રીતે તેમને
અધુ સાચ મુપણ છે પરંતુ છે પરંતુ
ત્યાં જ તેની બૂન છે પૂર્વ પે તોડો
અને એ કહી રચિયા થોવ માન ન
હોઈ શકે એ તો કાઇ ભડિ મકાન
થોવનું માન માન હોઈ શકે

વળી વગર માનથી વગરને
હેતુ પણ સરને નથી આમસામા
૧૫ મી સિપ્ટેમ્બર ૧૯૪૪ ના રોજ
મી અર્થોલે ઘડા મુજબ પોતા
જમીનેને હાથ ને સહન થયું છે
તેનું તેને વગર જમીનેને ભેગે
પણ મળતુ જ નોંધએ એ અધુ
હો પરંતુ એ પોતા ને ભોગે એ
વગર રચિયાને જ મળતુ હોય તો
તેનું શું ?

આ રીતે પોતાને પાચળી
વારના ભાગવા પણ પોતાને ન્યાય
આપી શક્યા નથી અને તેથી જ
યુરોપી રાજ્યપરણી ગૂચો હજી
ઉતરી શકી નથી એ જ પોતાને
પ્રજા ફરી રચીનેદાન નહિ બન વે
તે કહેતુ એટલું જ મુરકેન છે

તા ૧૮ ૭ ૪૫

[શ્રી. ભગલભાઈ મહેતાને શુભરાત પોતાના એક મુજા સેવક તરીકે યોગ્ય છે. એમણે ગામમાંના પ્રભમાં સમજ અને સંસ્કાર પ્રસરે તે માટે આત્મ કલિતપણે, ગામની ભગલમાં મુખના રાત કરેલાં, આ અખલભાઈ રાત્રીઆતમાં તો નવીન હતો પણ એણે લોકમનમાં ઊંડું સ્થાન મેળવી લીધું સાદા, દૃઢ, અક્ષરે, કહેવાની રીત પણ એટલી જ સાદી છતાં સચોટ, વાંચનારને ઘણું પોતાનું અંતર ધપાવું લાગે. આવા આ ભીંતપત્રો 'ભિંમ-નવરચના'માં આપવાનું રાત્રી ક્યું છે. કેટલાક સાવ જ પ્રાસંગિક હોવા છતાં એ રોમેંસોનના હિતિહાસ હોઈને એનું મહત્ત્વ ગણીને આપ્યાં છે. —સંપાદક]

૧

ખારડોલીનો પ્રવાસ

હેઠ્ઠા વિસેક દિવસથી હું ખારડોલી તાલુકામાં ફરતો હતો. વેડછી આશ્રમના શ્રી. જુગતરામભાઈને તો આપણે સૌ યોગ્યપણે છીએ. એ હમણાં જ જોશમાંથી છૂટીને બહાર આવ્યા. એમને ત્યાંના આશ્રમ તો હજી જન્મ્યો છે. સરકારી અમલદારોએ એ વિજ્ઞાનમાં ખૂબ તાસ વતવેલો. આશ્રમની આજુબાજુમાં રહેતા ખેતર કુટુંબો એ તાસથી કંટાળીને ધર છોડીને નાસી ગયા હતા.

ચાંગાના વર્ગમાં શ્રી. જુગતરામભાઈ આવ્યા હતા. એ વખતે એમણે મને વેડછી આવવાનો ખાસ આમંત્રણ કર્યો એથી મેં ત્યાં જવાનું નક્કી કર્યું હતું. એમણે ત્યાંના રાત્રીપરજ પ્રદેશમાં અમારા પ્રવાસ ગોઠવ્યો હતો. વરસાદના કાલ્પકીયકામાં પેલ્લ ચાલવાનો આ પ્રવાસ હતો પણ મને તો બહુ મજા પડી.

સરકારે વેડછી આશ્રમ જન્મ્યો છે પણ એ વેડછી આશ્રમના નાના નાના વિવાર્થોએ એક એક ગામ લઈને ખેંચી ગયા છે અને એ ગામોમાં એમણે નાના નાના આશ્રમો કાઢ્યા છે. કાંઈ ગામમાં રેડિયા અને સાથે ચાલે છે, કાંઈમાં ખાસ

વાડી ચાલે છે તો કાંઈમાં નાના નાના વિવાર્થો ચાલે છે.

સરકારી તાસથી કાંઈ ગયેલા લોકો ફરી પાછા ટહાર થઈ ગયા છે. હું ફરતો હતો ત્યારે અમને મળવા માટે લોકોનાં રોજેરોજાં આવતાં. એમને ત્યાં જઈએ ત્યારે એ લોકો અમારું સ્થાગત કેવા પ્રેમથી કરતાં ! તેઓ આપણા આગેવાનોના ખજાર અંતર પૂછતા, કાંઈ વળી સિમસા પરિવહની વાતો પૂછતું તો કાંઈ ઋણ રહતના કાયદાની વિગતોમાં જીતરતું.

સરકારે વેડછીનો એક આશ્રમ જન્મ્યો કર્યો, પણ આજે તો વેડછી આજુબાજુ બીજા ધણા આશ્રમો થઈ ગયા છે. નાના આશ્રમવાસીઓનો ગામ સાથેના મોંઘા સંબંધ અને ગામ લોકોનો એમના પ્રયેનો પ્રેમ જોખને હું તો રાજ રાજ થઈ ગયો. મને થયું કે સાડું થયું કે શ્રી. જુગતરામભાઈએ મને આ પ્રવાસ માટે બોલાવ્યો, નહિ તો રાત્રીપરજ પ્રદેશમાં આવું સુંદર કામ ત્યાંના જ લોકોએ ઉપાડી લીધું છે એ નજીકનજીક જોવાનું મને ક્યાંથી મળત ?

તા. ૫-૬-૪૫

૨

કેરીઓ ખાવાની બહુ મજા પડી કેમ ?

આ વખતે રહેલો જુગતરામ બધા હોવાથી કેરીઓ બહાર નથી જઈ શકતો એથી કેરીના ભાવ ઓછા મળ્યા. પણ બધા લોકોએ-ગરીબ ગુરખાંઓએ પણ કેરીઓ ધરાધને ખાધી એ મને બહુ ગમ્યું. આપણે ત્યાંના વિવાર્થોએને તો કેરીઓ ખાવાની બહુ મજા પડી લાગે છે. તમે કેરીઓ ખૂબ ખાધી છે એ હું ગામમાં આવ્યો કે તરત મને ખજાર પડી ગઈ. શેરીએ શેરીએ અને આંગણે આંગણે એની નિથાનીઓ પડી હતી !

ઋણ ઋણનાં ફળ ખાનાં એ શરી સ્વાસ્થ્ય માટે બહુ સાડું ગણાય છે. એ પ્રમાણે તમે સૌએ કેરી ખાધી એ તો સાડું જ ક્યું પણ તમે તો સાથે સાથે કેરી ખાવાનો દેખાડો બહુ કરો છો ! એ મને પસંદ ન પડ્યું. તમે રસ્તા ઉપર ગમે ત્યાં ચાલો તો પણ તમે કેરીના ગોટલા છોતરા તો આવવાના જ નથી ત્યાં માખીઓનો બહુબળાટ અને ઓ મટે એવી ગંધ અને મંદકી !

કેરી ખાવાની તમને કેાણ ના પાડે છે ? પણ કેરીના ગોટલા તથા છોતરાને તમે ગમે ત્યાં શા માટે

ફેફા હો છે ? એને એકાદ ખુભામાં અત્રગ અત્રગ એકાદ કરો. 'હાતરાં દોરના ખાણુમાં નંખારો. ગોરલા સુકાયા પછી એની ગોટલી પણ ખાણુમાં નંખારો અને ગોટલાના સુકા હોડા પાણી ગરમ કરવામાં વપરાશે આમ કરવાથી ગંદકી થતી અટકશે. અને હાથમાં માખણુ તથા છે અને ટુવડ કહેવાઈએ છીએ એ પણ નહિ બને.

તા. ૬-૭-૪૫

૯૨

૩

હુમણું સંભાળવા જેવું છે

તમે હાપમાં તો વાંચતા જ દરોડા કે ધણી જગ્યાએ હોલોના કેસો બને છે. અનુભવીઓનું કહેવું છે અને આંકડાઓ પણ પુરવાર કરે છે કે મોટા યુદ્ધો પછી મરણી, મદામરી આદિ રોગો ફાટી નીકળે છે. એના કારણે બીના તો અનેક દરો પણ લોગોને ખોરાકમાં પુરતાં પોષક તત્વો નથી મળી શકતા તેથી રોગ સારો મૂંઝવાની એમની શક્તિ ફીણુ થઈ જાય છે એ પણ એક કારણ છે.

ચાલુ ચોમાસામાં વરસાદ અપડાવંધ પડતો નથી પણ જરૂર જરૂર પડ્યા કરે છે અને એ રીતે યથેચ્છ બીના પોચાસામાં દોર તથા દળ લાકડાને જવા આવવાનું થાય એથી આપણી શરીરો અને આંગણામાં કાદવ કાદવ થઈ ગયો છે. માખીઓ પણ ખૂબ વધી ગઈ છે.

આ માખીઓ વધતી જ જાય તો ગામડું રતારત્ત બધામાં સુકાય આવે વખતે આપણે થોડી કાળજી લેવી જરૂરની છે. દોરનાં છાણુ સુતર

કે ફેરીના ગોટલા ઉત્તર જેવા કહો-વાઈને મંધ મારતો કચરો શરીરોમાં નાખીને ગંદકી વધારતી નહિ.

બીજું પોતપોતાના આંગણામાં બે ત્રણ ટોપલા ટેખાળા કે નાળેનાં ઠીકરાં નાખી લઈએ તો આંગણાનું કચકાણુ બંધ થઈ જશે.

ખરું બેનાં તેરી કે આંગણાની આવી મરામત તો વરસાદ શરૂ થાય એ પહેલાં કરી લેવી બેઈએ.

“આજ લાગે ત્યારે ભેળે ફેલા નહિ બોલાય.”

તા. ૮-૭-૪૫

૯૩

૪
પાણી સ્વચ્છ અને
ગાળેલું જ પીએ

હરહંમેશ પાણી તો સ્વચ્છ અને ગાળેલું જ પીવું બેઈએ. પણ આ ચોમાસાના દિવસોમાં એ તરફ ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર ગણાય. કેમકે નવાં પાણી આવવાથી નવાંજોનાં પાણી હોળાઈ જાય છે ત્રાડ પાન છાણુ, માટી અને છત્તજંતુ ઝોગળા ઝોગળાને પાણીમાં ભળી ગયાં હોય છે. આપણા ફૂલાકડિં લુઓને ફનડીઓના કેવા ઘરના ઘર બાજુના છે ! એ શું પાણીમાં નહિ પડી જતી હોય ?

આવે વખતે સ્વચ્છ અને ગાળેલા પાણીમાં આમલ ન રાખીએ તો અનેક બિમારીઓ પેદા થાય. બિમારો માટે તો ઉકાળેલું પાણી જ સલાહ-ભર્યું ગણાય. પાણી ગાળવાનો કડોડો સ્વચ્છ અને કચરો કચરો એમાંથી ગળાઈને પાર ન આવે એવો રાખવો.

ફૂલાકાંઠાના ફનડીના એવા ત્યાંથી દૂર થાય એવું કરવું તજાવવી પાળ કે આરા એવાના ઉપર લોગો મોડે ફરવા જતાં દેખાય છે. નવા પાણી સાથે આ બધું તજાવમાં જ બેચાઈ આવે ને ! તમે જ વિચાર કરો કે પછી પાણી કેવું બની રહે ?

વિચાર કરી શકે એવા કોઈ માણુમ તજાવની પાળો મોડે ફરતે બગાડે નહિ.

તા. ૧૨-૭-૪૫

૯૪

૫

સિમલા પરિપદ

ઇ. સ. ૧૯૪૨માં હમી ઝોગડે કોન્ગ્રેસે 'ગિવટ ઇન્ડીઆનો દરાવ ક્ષેત્રો' ત્યારપછી સરકારે ગાંધીજી સાથે કોન્ગ્રેસના બધા આગેવાનોને પકડીને જેલમાં પૂરી દીધા. પાછળથી થું થું બન્યું એ બધું તો તમે જાણો છો.

સરકાર કહેતી હતી કે જેલમાં પૂર્ણ છે એમના ઉપર કામ ચલાવવામાં આવશે અને બધા તોફાનોની જવાબદારી દરાવ પસાર કરનારાઓના શિરે જાય છે.

પણ પાછળથી તબિયતને કાણે સરકારે ગાંધીજીને છોડી મૂક્યા. ગાંધીજીએ બહાર આવ્યા પછી સરકાર સાથેનો એમનો બધો પત્રબદલાવ બહાર પાડ્યો એથી સરકારની બધી બાજુ પ્રજાઓ સમક્ષ ખુલ્લી પડી ગઈ.

આજે હેશું રાજ્યતંત્ર પ્રજાના ચૂંટલા માણસોથી નહિ પણ પચાસ દાર નોકરોથી ચાલે છે. આથી હેશમાં લાંચસ્વત, કાળાં બજાર અને બની-તિનો અખાડો ખોલાયો છે. બંગાળમાં

લાખો લોકો અને વિના ભૂખમરાથી મરી ગયા. આ સમાચારથી દેશ પરદેશમાં હાહાકાર વર્તી ગયો. સાન-ફ્રાન્સિસ્કો પરિવટમાં ઘિટનને હિંદમાં આવતા અધેર રાત્રી માટે સંભળાવનારા મળ્યાં. હિંદી સરકાર પણ આ અધેર રાત્રીની આકૃતિમાંથી ઉગરેલા માગતી હતી. એને જાપાન સાથે હજુ યુદ્ધ કરવાનું બાકી છે.

એટલે યુરોપનું યુદ્ધ થાળે પડતાં સરકારે તક જડવી વાઈસરોય લોડ વેવેલ લંડન જઈ આગળ અને એક સાંજે જોહરાત બહાર પાડી કે હવે બહુ થઈ ગઈ. તમારી પણ ભૂલ હતી, અમારી પણ ભૂલ હતી. ગઈશુજરી આપણે સૌ ભૂટી જઈએ. ચલો આપણે સમાધાન કરીએ અને તાત્કાલિક પ્રત્યક્ષ સરકાર સ્વીએ. આજ સુધી નાણાખાતું અને પરદેશખાતું અમે અમારા હાથમાં રાખતા એ હવે વિદીઓના હાથમાં આવીશું.

જેલમાં સેડવી મારવા હતા એ સરદાર વલ્લભભાઈ, અને જવાહરલાલ તો કહેતા જ રહ્યા કે હમી મારીખના દરાયમાંથી કાતિમત્તા પણ પાછો ખેંચાશે નહિ. એ તો ધક્કાનું વાક્ય છે. એમ છતાં સરકારે કોંગ્રેસ કારોબારીના બધા સભ્યોને છોડી મૂક્યા, અને વાઈસરોય સાહેબે કોંગ્રેસ તથા બીજા પક્ષોના ૨૨ આગેવાનોની સિંધકામાં ગઈ તા. ૨૫મીએ એક પરિપત્ર બોલાવી. હવે પછીનો રાત્રી વલિવટ કોના હાથમાં સોંપવો એની આજે આ સિમલા પરિવટમાં ચર્ચાઓ ચાલે છે.

કોંગ્રેસ કારોબારી સમિતિના શબ્દોએ બહાર આવ્યોને દેશ અને દુનિયાની પરિસ્થિતિને જોઈ લાંબી હવે

પરદેશી આક્રમણનો ભય હિંદ માથે રહ્યો નથી. બીજી બાબતો ચાલુ અગલ તળે પ્રગ્ન રહે' સમર્થ રહી છે. એના સ્વાતંત્ર્યને જીવરો દબાઈ રહ્યો છે એને રાહત આપવી હોય, સ્વાતંત્ર્યને જીવરો ફરી સજીવ કરવો હોય તો રાજતંત્ર પ્રગ્નના હાથમાં આપવું જોઈએ. જરૂર એમાં સ્વમાન તો સચવાવું જ જોઈએ. સરકારનું બદલાવેલું વલણ જોઈને કોંગ્રેસે પરિવટમાં ભાગ લેવાનો નિર્ણય કર્યો અને ઉદારતા બતાવીને તંત્ર ફક્ત કોંગ્રેસના હાથમાં જ નહિ પણ પ્રગ્નના બધા પક્ષોના હાથમાં આવે એવું વલણ દાખવ્યું ને કોંગ્રેસ પ્રમુખ મોલાના આગ્રહ તથા શંકીના આ ઉદાર અને ઉમદા વલણ સાથે બધા પક્ષો સરકાર મુઠાં સંમેત થયાં છે. કોંગ્રેસ એક રાષ્ટ્રીય સંસ્થા છે એ કોંગ્રેસનો દાવો વાઈસરોયને પણ કબ્જા રાખવો પડ્યો છે.

પણ આ પરિવટમાં એક મુશ્કેલી જાણી થઈ છે. હિંદના સમસ્ત મુસ્લિમોની પ્રતિનિધિ ફક્ત મુસ્લિમ લીગને હોવી જોઈએ એમ જનાજ ઝીણાનું કહેવું છે જ્યારે બીજા ઘણાં મુસ્લિમ પક્ષો આ વાતનો ઈન્કાર કરે છે. એમણે વાઈસરોયને આ સામે વિરોધ બતાવતા તારો કર્યા છે કે લિગ લિગી-મુસ્લિમોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવી શકે, બધા મુસ્લિમોનું નહિ. વાઈસરોય સાહેબ આ વિરોધને નકારી શકે એમ નથી. પણ જનાજ ઝીણા કહે છે કે અમે મોઝલીએ સિવાય મુસ્લિમોનો બીજો કોઈ પ્રતિનિધિ વાઈસરોયની કારોબારીમાં નહિ આવવો જોઈએ. આ લેવો મઝા છે. બધા પક્ષો એક મત થયા છે. ફક્ત લિગનો વાધો

જોતો છે. નિર્ણય આપવાની સત્તા વાઈસરોયે પોતાના હાથમાં રાખી છે. હવે એ શું નિર્ણય કરે છે એ જોવાનું રહે છે.

પંદર દિવસની મોકુફી પછી આ પરિપત્ર ફરી આજે મળવાની છે એ છેવટમાં નિર્ણય થઈ જશે વાઈસરોય સાહેબની દાનત પણ પરખાઈ જશે.

તા ૧૪-૭-૪૫

૬

સ્વર્ગસ્થ મહાદેવભાઈનું

સ્મારક

ગાંધી હાલ વખતે રાષ્ટ્રપતાનું પહેલું બલિ સ્વં મહાદેવભાઈ બન્યા. તા. ૯મી ઓગષ્ટ બધાને પકડી ગયા અને ૧૫મી ઓગષ્ટે તો એમણે આગાખાન મહેલમાં દેહત્યાગ કર્યો. મહાદેવભાઈ એટલે પૂજ્ય ગાંધીજીના હાથ પગ. ઉલ્લાસ, પચ્ચીસ વર્ષથી એમણે પોતાની જાતને અને કુટુંબને ગાંધીજીના ચરણમાં અર્પણ કર્યા હતાં.

ગાંધીજીની સેવા કરતાં કરતાં એમણે દેશની સેવા કરી, કેમકે એ એક લેખક, વિદ્વાન અને ત્યાગમૂર્તિ દેશસેવક હતા. મહાદેવભાઈ ન હોત તો ગાંધીજી વિશે આપણે આજે બાજુએ છીએ એટલું કદાચ ન બાજુ શક્યા હોત. તેઓ ગાંધીજીના અનન્ય ભક્ત, પ્રિય શિષ્ય, સાચાં મિત્ર અને એક પુત્ર જેવા હતા. આજે પણ મહાદેવભાઈની ખેંદ કોઈ પૂરી શક્યું નથી. એમના મરણ બાં ગાંધીજીએ એક નાના વાક્યમાં મહાદેવભાઈ વિશે બધું કહી નાખ્યું કે 'એ તો યોગી હતો.'

આવા પવિત્ર પુરુષના સ્મારક માટે ગુજરાતે ૨૫ લાખનું સ્મારકકંડ કરવાનું વિચાર્યું છે એમાંના ૧૫ લાખ મુખ્ય આપવાનું છે અને ૧૦ લાખ ગુજરાતે એકા કરવાનાં છે.

મહાદેવભાઈ સાચા સેવક હતા એટલે ગુજરાતની સેવા કરી શકે એવા સેકા તૈયાર કરવામાં જ આ કંડ વાપરવું એવી આ સ્મારકની યોજના છે.

આજે ૧૫મી જુનનાં છે આનતા મહિનાની ૧૫મી તારીખે ૨૧. મહા-દેવભાઈની ત્રીજી સંવત્સરી ઉજવાશે આ એક મહિનામાં આ કાળો ઉપ-સાધી લેવાનો છે.

સ્વર્ગસ્થ પ્રત્યેનું યજ્ઞ અદા કરવું એ દરેક ગુજરાતીની ફરજ છે. સ્વાતંત્ર્ય યત્નના પ્રથમ યજ્ઞના સ્મૃતિ-ચિહ્ન તરીકે પણ આપણે એ કાળામાં કોઈક ને કોઈક આપી દેવું જોઈએ.

હાવેલી પાવતી છુટા આવી ગઈ છે. પોતાનો કાળો આપીને ૨૧. મહાદેવભાઈની હમીરાણી અને અ. નિ. ઇક્કરની સહીરાણી પાવતી લેતા જાઓ.

આરા દરેક પ્રસંગે આપણા ચામતે શોભે એ રીતે આપણે યથા-શક્તિ આપણે કાળો આપના આગળ છીએ. આ વખતે પણ એ જ રીતે આપી દેવીએ એવી મતે ખાતી છે.

તા ૧૫-૭-૪૫

૭

સિમલા પરિપદ નિષ્કૃણ કેમ ગઈ?

સિમલા પરિપદનું ચલચર એટલી દહે ચલ્યાય ગયું હતું કે દેવે એની દોષ જ બાકી રહી હતી આમંત્રણ આપાયું હતું એ જ્યાં પહોંચે વાઈ-સરોય સાહેબે રણ કરેલા ચારેય મુદ્દાઓના રિવજાર કર્યો હતો. કારો-બારીના નામો સંબંધી પણ બકા પહોંચે સારી ઉદારતા બતાવી ગણાય. પ્રભુ પરિપદની સમજતા માટે એટલી સે રાહ નોંધ રહી હતી પણ-લીગ પહે એમાં લેલો નાખ્યો અને પોતાનો કક્કો જ ખસે કરાવના આગ્રહ રાખ્યો. ખૂદ વાઈસરોય સાહેબ એની સાથે સંમત ન થઈ શક્યા પણ આ દેખીતા અન્યાય નિરુદ્ધ યુદ્ધાદિ આપ-

વાની એ દિશ્મત ન બતાવી શક્યા એમની આ નમજાદને કારણે એમણે કારોબારીના નામો જાહેર ન કર્યા પણ પરિપદને નિષ્કૃણ કરાવીને પૂરી થયેલી જાહેર કરી.

દુનિયાના કોઈ દેશમાં જ્યાં જ પહોં બંધી બાજતોમાં એકમત થયા હોય એવો આજસુધી અનુભવ નથી આવે વખતે કોઈ સ્વચાલુ કાપ અટકાવવું નથી, પણ બહુમત જોઈએ એ પ્રમાણે કામ આગળ ધપાવે છે.

આપણા દેશમાં એક જ માણ સમી જદ આખા દેશનું કામ થવાથી શકે છે આનું કેમ? આપણી સરકાર પરદેશી છે. એની નીતિ જ બનેલ કલતા રાખીને પોતાની સમા કામ રાખવાની છે. આથી જ આપણા આગેવાનો કહે છે કે આ રીતે પદા જવા નોંધાયે.

એ તેમ હો પણ આ પ્રમંથરી કોંગ્રેસની આનું વધી છે, દેસ બને દુનિયાની સહાયુક્તિ એના તરે વધી છે અને એની રાષ્ટ્રીયતા ફરી એક વધુ વાર પૂરવાર થઈ છે.

તા ૧૬-૭-૪૫

‘હિસા કે અદિસા, વધુ મદદની વાત તો એ છે કે કોઈ સત્તાની લાતો ખાવા કરતાં લોકોએ પોતાની દિશ્મત બતાવવી જોઈએ. જો બિલિશ સરકાર આપણી ઉપર ફરી વાર હુમલો કરશે તો એનો સામનો થયો, અને જે કોઈ મણુપ ઉપર એ હુમલો થશે એ એનો સામનો કરશે એ સામનો કરનારા દસ હોય કે દબાર. કદાચ પણ એ હુમલા આગળ નથી પણ પડે પણ આ બતની વર્તણૂકને તાલે થાય એ રાજ્ય મરેહુ સમજવું. હું નથી છપ્પતો કે મારા દેશની પ્રજા એ રાજ્ય મરેહુ સમજવું. હું નથી છપ્પતો કે મારા દેશની પ્રજા એ રાજ્ય મરેહુ હોય માટે જ એ એવો હુમલો થાય તો એનો સામનો કરવો જોઈએ.’

અલપુને યશું કે આ ધુતારાઓને તો રવાદ અખાડી દીધો હવે પેલા જમીનદારની ખાતર કાઢું.

તેણે જૂનાંપાનાં લૂગડાં પહેરી દીધાં અને ચાકરનો વેશ લઈને જમીનદારને ગામ આવ્યો. આવીને જમીનદારના ઘર પાસે દયામણા અવાજે બોલવા લાગ્યો : 'દોઈ નોકર રાખો રે નોકર.'

એ સાંભળીને જમીનદાર બહાર આવ્યો અને બોલ્યો : 'નોકર તો રાખું, પણ એક શરત.'

અલપુ કહે : 'કહેને ?'

જમીનદાર કહે : 'કામ કરતાં ખિત્તઈ બ તો તારી આંખ લઈ' અને હું ખિત્તઈ તો મારી આંખ દઈ. સો જલ્દી આંખ મૂકીને ગયા છે, ઇં વળી એક વધારે.'

અલપુ કહે : 'ઓહો, આમાં શું ? કામ કહાને ?'

જમીનદાર કહે : 'દિન છ એકર ખેતર, ખેતરને ચારે ખૂણે વાડ કરવી, મારે માટે શિકાર કરી આવવો, ઘોડી માટે ઘાસ અને રાંધવા માટે લાકડાં લઈ આવવાં. સાંજે મારી રસોઈ કરવી.'

અલપુ કહે : 'કબૂલ છે સાહેબ.'

ખીજે દિવસે વહેલી સવારમાં હજા અને જળદ લઈને અલપુ ખેતરે જાયો. તેણે એક એક એકરમાં હજાને એક એક ચાસ પાડ્યો અને ખેતરને ચારે ખૂણે ઘોડીઘોડી વાડ કરી નાખી ! એ પછી જળદને ખાતરને ગાંધી લખાવીને સ્ત્રોત.

જયેાર થયા કે કાણી ભતવારી ભાત લઈને આવી. ગાંઠો પર ગાંઠો બાંધેલ ભાત આપીને કહે : 'જમીનદાર ચારેજો કહું' છે કે ગાંઠ ઓડ્યા વગર રોટલા ખાઈ લેને.'

અલપુએ ભાન હાથમાં લીધું. ગાંઠ ઓડ્યા

વગર ભતાણું હેઠેથી કાપી નાખ્યું અને રોટલા કાઢી ખાવા લાગ્યો. ખાતાં ખાતાં સામે જુએ તો ભતવારી સાથે જમીનદારની વહાલી કાળવી ફૂતરી આવેલી. તેણે ઘોરોક રોટલો સાચવી રાખ્યો.

ભતવારી પાછી ચાલી કે અલપુએ ફૂતરીને રોટલો નાખ્યો. ફૂતરી રોટલો ખાવા લાગી કે અલપુએ એને પકડીને બાંધી રાખી.

સાંજ પડી એટલે ફૂતરીને મારી લૂગડામાં એતું માંસ બાંધ્યું. ઘોડા માટે અડખેપડખેથી કોળી જેટલું ઘાસ લઈ લીધું. રાંધવાનાં લાકડાં માટે હજાના કટકા કરી, ખણે નાખીને એ ઘેર આવ્યો.

ઘેર પહોંચ્યો એટલે જમીનદાર કહે : 'છએ એકર ખેતર ખેડ્યાં ?'

અલપુ કહે 'હા સાહેબ.'

જમીનદાર કહે : 'ખેતરને ચારે ખૂણે વાડ કરી ?'

અલપુ કહે : 'હા સાહેબ.'

જમીનદાર કહે : 'મારે ખાવા માટે શિકાર કરતો આવ્યો.'

અલપુ કહે : 'હા સાહેબ.'

જમીનદાર કહે : 'અને ઘોડી માટે ઘાસ તથા રાંધવા માટે લાકડાં લેતો આવ્યો ?'

અલપુ કહે : 'સાહેબ.'

જમીનદાર કહે : 'મારે માટે હમણાં ને હમણાં રાંધી નાખ.'

તરત અલપુએ ફૂતરીનું માંસ ઓડી જમીનદાર માટે ગોસ્ત રાંધી લીધું. જમીનદાર જમવા બેઠો અને હંમેશની ટેવ મુજબ ખાતાં ખાતાં પોતાની વહાલી ફૂતરીને બોલાવવા લાગ્યો : 'કાળવી, કાળવી, આવ, આવ.'

અલપુ કહે. 'સાહેબ, હવે કાળવી કેમ આવે ? એને તો તમે બેઠા બેઠા ખાઓ છો. મેં એને મારીને તમારે માટે રસોઈ કરી.'

પોતાની વહાલી કૂતરીને મારી નાખેલી બેઈ ને જમીનદાર બરાડી બોલ્યો : 'હરામી, મારી કૂતરીને તો મારી નાખી !'

અલપુ કહે : 'સાહેબ, તમે ખિન્ન થયા કે ? આપણી શરત તૂટી.'

જમીનદાર ટાઢો પડીને કહે : 'ના, ના, હું ખિન્નયો નથી, પણ કાળવીનો કાંઈ શિકાર કરાય, એમ તને કહું છું.'

અલપુ કહે : 'તમે મને કયાં ના પાડી હતી ? હવેથી કાળવીનો શિકાર નહિ કરું.'

જમીનદારે કાળવીનું ચોસ્ત ફેંદી લીધું અને અલપુને કહ્યું : 'મારે માટે થોડીક કઢી કરી નાખ પણ એમાં એક બે લવીંગ નાખવાનું ન ભૂલતો.'

તરત અલપુએ ચૂલે કઢી મૂકી અને કૂવા કઠિ જળને બે દેડકા પકડી આણ્યો. એક દેડકો કઢીમાં નાખ્યો અને એક દેડકો ખિરસામાં રાખ્યો. કઢી તૈયાર થઈ એટલે જમીનદાર જમવા બેઠો. કઢી ચાખતાં અંદર લવીંગની વાસ ન આવી એટલે જમીનદાર કહે : 'આમાં એકાદ-બે લવીંગ નાખ્યાં હતાં ?'

અલપુ કહે : 'એક લવીંગ નાખ્યું હતું. બરાબર વાસ ન આવતી હોય તો આ રહ્યું બીજું લવીંગ.'

આમ કહીને એણે ખિરસામાંથી દેડકો કાઢીને ચાળીમાં મૂક્યો. દેડકાને બેઈને જમીનદાર બરાડ્યો : 'હરામી, આ દેડકો તો કઢીમાં નાખ્યો છે ?'

અલપુ કહે : 'તમે ખિન્ન થયા કે ? તો આપણી શરત તૂટી.'

શાંત ઘઈને જમીનદાર કહે : 'ખિન્નયો તો નથી. પણ હું તને કહું છું કે કઢીમાં કાંઈ દેડકો નખાય !'

અલપુ કહે : 'સાહેબ, અમે તો અમારા હેઠમાં આને જ લવીંગ કહીએ છીએ. તમે એને દેડકો કહેતા હશે એની મને શી ખબર ?'

જમીનદારે બોલ્યા વાલ્યા વગર કઢી ફેંદી દીધી અને ખાધાપીધા વગર સૂઈ ગયો.

બીજે દિવસે જમીનદાર કહે : 'આજથી તારે મારે માટે રસોઈ નથી કરવાની. ખેડ કર તોય બસ છે. બળદ લઈને ખેતરે ભેપડ.'

અલપુ કહે : 'પણ હજી તો નથી. એકલા બળદને ખેતરે લઈ જઈને શું કરું ?'

જમીનદાર કહે : 'તને નવુંનકોર હજી કાલે જ આપ્યું હતું ને ?'

અલપુ કહે : 'એને બાંગીને તો મેં લાંકડાં થઈ અને કાલે રસોઈ કરી.'

તરત જમીનદાર બરાડ્યો : 'મૂરખા, હજી બાંગીને એનાં લાંકડાં કરાય ?'

અલપુ કહે : 'સાહેબ, ખિન્ન થયા કે ? તો આપણી શરત તૂટી.'

શાંત ઘઈને જમીનદાર કહે : 'ના, ના, ખિન્નયો નથી. આ તો તને સમજાવતો હતો કે હજીનાં કાંઈ લાંકડાં કરાય ?'

અલપુ કહે : 'તો પહેલેથી કહેવું હતું ને ? હવેથી ભૂલ નહિ કરું.'

જમીનદારે સુતારને ત્યાં બીજું હજી કરવા નાખ્યું. હજી તૈયાર થતાં બે દિવસ ગયા. ત્યાં સુધી અલપુએ આંટા માર્યા. ત્રીજે દિવસે હજી લઈને ખેતરે ગયો. ખેતરમાં એકરે એકરે ઓંક વાસ પાડી, ચાર ખૂણે બોરડીના ચાર ગાળિયા નાખી દીધા અને બળદને બાવળે બાંધીને સૂઈ ગયો.

ખપોરે જમીનદાર ખેતરે આવ્યો. જુએ તો અલપ્ત પડ્યો ઘોર છે. અલપ્તને જગાડીને કહે : 'એલા, મેં તને ખેતર ખેડવા મોકલ્યો છે કે ઘોરવા ?'

અલપ્ત કહે : 'પણ સાહેબ, ખેતર ખેડી લીધા પછીયે જરા આડો ન પડું ?'

જમીનદાર કહે : 'આમાં ખેતર તે કયાં ખેડયું છે અને વાડ પણ કયાં કરી છે ?'

અલપ્ત કહે : 'તમે કહેલું કે છયે એકર ખેડી નાખજે અને ચારે ખૂણે વાડ કરજે. જુઓ, છયે એકરમાં ચાસ છે કે નહિ ? અને ચારે ખૂણે ભોરડીના ગાળિયાની વાડ કરી છે કે નહિ ?'

ખિજાઈને જમીનદાર કહે : 'હરામી, મારે તારી ખેડ ભેઈતી જ નથી. તારે ઘેર હમણાં ને હમણાં રવાના થા.'

અલપ્ત કહે : 'સાહેબ, ઘેર ખાવા હોત તો તમારી પાસે આવત જ થું કામ ! તમે ખિજાઈને મને કાઢી મૂકો છો માટે લાવો તમારી આંખ એટલે ચાલતો થાઉં.'

કંટો પડીને જમીનદાર કહે : 'ના લાઈ, હું કાંઈ ખિજાઈ નથી. હું તો તને સમજવતો હતો કે આમ તે કામ કરાય ?'

જમીનદાર વિચારમાં પડી ગયો કે અત્યાર સુધી તો કેટલાય ને નોકરોની આંખો ખેંચી કાઢી પણ આ માથાને મળ્યો. આનાથી છૂટવું કેમ ? બીજે દિવસથી તેણે અલપ્તને ખેતરે જવાની ના પાડી દીધી. અલપ્ત લહેરથી આંટા મારવા લાગ્યો અને દિવસો આનંદમાં વિતાવવા લાગ્યો.

થોડા દિવસ થયા ત્યાં જમીનદાર તેની વહુને તેડી લાવવા ઘોડે ચડીને તેને સાસરે બિપડ્યો. સાથે નોકર તરીકે અલપ્તને લઈ લીધો.

ચાલતાં ચાલતાં અર્ધે રસ્તે એક ગાંમે

પહોંચ્યા ત્યાં રાત પડી. ગામ બહાર જ એક ઝાડ નીચે જમીનદારે પડાવ નાખ્યો. ઘોડીને ઝાડને ઘડે બાંધી અને જમીનદાર ઘોરવા લાગ્યો.

અલપ્તએ આસપાસ નજર ફેરવી ત્યાં એક વણઝારાની વણઝાર બિતરેલી. તરત એના મનમાં એક તરફીબ ચમકી અને તે વણઝારા પાસે પહોંચ્યો. જઈને કહે : 'એક રાત માટે આંકેલો સાંઢ આપો તો મારા શેઠની નવલખી ઘોડી આપું અને સવારે સાંઢ પાછો અપાવું.' આમ કહી તેણે પોતાની તરફીબ રજૂ કરી. તરફીબ સાંભળીને વણઝારા હસી પડ્યા. તરત તેમણે જમીનદારની ઘોડી છોડીને સંતાડી દીધી અને તેને ઠેકાણે આંકેલો સાંઢ બાંધી દીધો.

વહેલી સવારે ઊડીને જમીનદાર કહે, 'એલા, અલપ્ત, ઘોડી માથે પલાણુ નાખ એટલે વહેલા વહેલા ચાલી નીકળીએ.'

અલપ્તએ ઘોડીકવારે જવાબ દીધો કે પલાણુ નાખી દીધું છે જમીનદાર ઝાડ પાસે ગયો અને દોરી છોડીને જોયો ઘોડી માથે બેસવા ગયો ત્યાં તે એ...ક...ધા...એવો બરાડો નાખીને સાંઢે જમીનદારને હેઠો નાખ્યો અને શીંગડે ચડાવવા લાગ્યો. 'વોય બાપરે...' કહેતો માંઢ માંઢ બિલો થઈને લાગી છૂટ્યો અને અલપ્તને કહે : 'એલા અલપ્ત, આ તે ઘોડી છે કે સાંઢ ?'

અલપ્ત કહે : 'રાતે તમે જ ઘોડી બાંધી હતી ને સાંઢ કયાંથી થઈ જાય ? ઘોડી જ હશે.'

ત્યાં તો વણઝારા આવી પહોંચ્યા અને 'આ રહ્યો આપણો સાંઢ અને આ જ લાગે છે ચોર.' કહીને જમીનદારને મારવા કૂટવા લાગ્યા. વણઝારા જમીનદારને માર્યા કરે અને અલપ્ત બિલો બિલો હસ્યા કરે.

માંઢમાંઢ વણઝારાએ જમીનદારને મૂક્યો

એટલે જમીનદાર અલપ્તુને કહે : 'એલા, તું નોકર છો તો ચે મને મદદ પણ કરતો નથી ?'

અલપ્તુ કહે : 'હું તમારો કામ કરવાનો નોકર સાચો. પણ તમે કોઈનું જનાવર ચોરી આવો પછી હું શું કરું ? ચોર સાથે કાંઈ ચોર થવાય છે ?'

વણુજારા કહે : 'આ ચોરને કોરટમાં જ લઈ. જઈએ ત્યાં જ એ ઠેકાણે આવશે.'

જમીનદાર મૂંઝાયો. એને થયું કે મારો નોકર અલપ્તુ પણ વિરુદ્ધમાં સાક્ષી આપશે અને અને મને સને સજા થશે. બિચારો હાથે પગે લાગીને વણુજારાને કહે : 'જાઈસાબ, હવે તમારો આ સાંઢ અને મને છોડો.'

વણુજારા કહે : 'એમ તો કેમ છોડીએ. કોરટ-ને જ બધું પતાવવા દે.'

જમીનદારે બિરસામાંથી દસ રૂપિયા અથા ત્યારે માંડ વણુજારા સમજ્યા અને સાંઢ હાંકીને હસતા હસતા ચાલ્યા ગયા.

જમીનદાર સાસરે ચાલતો ચાલતો જ્યાં તો તો એની આબરૂ શી રહે ? આથી તે પોતાને ગામ પાછો ફર્યો અને બીજા એક ઘોડી લઈને અલપ્તુ સાથે સાસરે બિપર્યે. સાસરાના ગામથી થોડે દૂર રહ્યો એટલે અલપ્તુને કહે : 'તું આગળથી જા અને મારે માટે રસોઈ તૈયાર કરાવી રાખ.

અલપ્તુ ખપાટાબંધ પહોંચી ગયો અને સમાચાર દીધા કે 'મારા જમીનદાર હમણાં આવે છે. એમને સાંજે વહેલુ વાણુ કરવાની ટેવ છે માટે હમણાં જ રાંધી રાખવાનું તેમણે કહેવરાવ્યું છે અને એક બીજા વાત હમણાં તે માંદા છે એટલે હંકીમની કરી પાગે છે. શેર મીઠાની રાખ સિવાય બીજું કાંઈ રાંધ્યો નહિ.'

સાંજે તો અલપ્તુના કહેવા પ્રમાણે શેર મીઠું નાખીને રાખ તૈયાર કરી. ઘોડીવારે

જમીનદાર આવ્યો. એટલે પાટલા લાગીને જમવા બેસાડયો. જમીનદારને એકલી રાખ પીરમી અને પડખે અલપ્તુને બધું ખાવા દીધું. જ્યાં જમીનદાર રાખ મોઢામાં નાખે ત્યાં તો ખારી જિસ ભેળી. આ કેમ ખવાય ? પણ ન ખાય તો ક્યાંક સમુને સારું ન લાગે તો ? આમ વિચારી કટાણું મોં કરી જમીનદાર રાખ પીવા લાગ્યો. પડખે બેઠો બેઠો અલપ્તુ લહેરથી મીઠા મીઠા ગોસ્તના બટકા ચડાવવા લાગ્યો.

રાત પડી અને જમીનદાર ઉતારે સૂવા ગયો. પડખે જ અલપ્તુની પધારી હતી. પણ અધ-રાત ઘઈ કે જમીનદારને ઝાડા થઈ પડ્યા. સીંકની રાખે બરાબર અસર કરી દીધી. જમીનદાર કહે : 'એલા અલપ્તુ, મારે દિશાએ જવું છે. ચાલ ગામ બહાર.'

પધારીમાં પડ્યા અલપ્તુ કહે : 'કો રાખો, અત્યારે તે ગામ બહાર જવાય ? ચોરીદાર ચોર ધારીને બેસારી રાખે તો શું કરીએ ? એ કરતાં એમ કરો. હું તમને એક હાંડકી આપું તેમાં અત્યારે પતાવી લો સવારે હું નાખી આવીશ.'

જમીનદારને ઝાડા થઈ ગયેલા એટલે રાંઢ બેવાય તેમ ન હતું તરત હાંડકી લઈને દસગાર થખત હાજત પતાવી લીધી.

વહેલી સવારમાં જમીનદાર અલપ્તુને જગાડવા લાગ્યો, પણ જવાબ જ કેવો આપે ? જાણે જુગલુગની બંધ લેખી ઘઈ હોય તેમ પડ્યો. પડ્યો નસકોરાં બોલાવવા લાગ્યો. બીજા ગાળુ અજવાળું થવા આવ્યું. ઉતારામાં આવી હાંડકી પડી રહે અને સાસરિયાં આવીને જુએ તો આબરૂ શી રહે ? ઘાડીને જમીનદાર પોતે જ હાંડકી બગડમાં સંતાડીને ગામ બહાર નાખી દેવા આવી નીકળ્યો.

તુરંગ માં

આ દીવાલ.....!

આ દીવાલ જેલની,

અનેક ઊખડેલની

ધૂતતા નિવારવા અહીં ખડી ખડી હસે:

-સિવાય જીવમગાર, કો હસી શકે ન હાસ્ય જે.

રાંગ આ તુરંગની

રિખાવતી, ઝુરાવતી, દમી દમી દખાવતી;

અનેક માણસોની માણસાઈને

મરી જતી નિહાળતી !

લાવશૂન્યે ભીંત આ-

ભીંતમાં પછીત ને પછીતની પછીતમાં

સમાન્તરે સમાન્તરે અનેક કેદકોટડી.

કેદીઓ જ કેદીઓ.....

ખૂનીઓ, ઝનૂનીઓ, રહસ્યભૂર્તિ તસ્કરો,

વેરઝેર-વૈમનસ્યને વધારનાર, કે

ઘણા ઘણા કરી શુના, અને ઘણાય બેશુના

થતાં અહીં, ફના ફના.....

આ બધા ય કેદીઓ

શુભ સંસ્કૃતિ તણી

સ્વયં સેવનાર શું છે બધા જ એદીઓ ?

નશા થકીય બેવડું છકાવનાર છે રૂઆબ !

દે જવાબ : દે જવાબ.....

બરીખને, શુભામને, અને, વીરત્વગર્વિલાં

ગોરવો ય ગોંધતી, મનોરથો મૂઝાવતી

આ જ કેદકોટડી !

દીનથી ય દીનને

દીનથી ય દીનને

ઇન્કિલાબી ફેજના સિપાઈના ખમીરને

જીવતાં દબૂરતી :

ઘાવને વડૂરતી :

કાંતિ કાંતિ અખતા કરોડ ધાસ રૂધતી

આ જ કેદકોટડી-આ દીવાલ જેલની !

રંગહીન, રાગહીન કોટ આ તુરંગને.

વહે હવા મમત્વહીન, માનવત્વ સોરતું.

સૂનમૂન આ બધું નિહાળનાર મોત તો

ખધું ખધું કખતું.....!

-શાંતિ યે વિવાદસિકત કષ્ટ જેવી કારમી..!

શું કામ શાંતિ કારમી ?

કારમી ન હોય શાંતિ કષ્ટની-બિહામણી ન આટલી.

કષ્ટમાં ય અસ્મિતા, વિપાદ, ઔર વેદના;

પરાક્રમે ય કોઈનાં પ્રભુત્વભદ્ર કેતર્યાં,

એક એક કષ્ટની

તક્ષીએ ને તક્ષીએ....

પથથરે ને પથથરે....

....થરે થરે તવારીઓ લખી હશે જ કેકે ત્યાં.

-કંઈ નહીં ને કેકે તો હશે જ માનવત્વ ત્યાં-

એક ઔર સ્વત્વ ત્યાં-

પૌરુષેય કેકે તો અમૃમિથું હશે જ ત્યાં....

કપ્પ એ ન કપ્પ, કિન્તુ મંઝીલો મહાનગી,
મૃત્યુ એ ન મૃત્યુ, કિન્તુ તર્જ આત્મજ્ઞાનગી.
કપ્પની ય લીતો લીતો
એક એક ઊર્મિગીત.

-ને, તુરંગ-આકૃતો ?
જીવતા જ દાટી દેય, કપ્પ શી કરામતો !
કરે હજાર જખમ, ચૌર જખમ પે મરામતો.
જીવતાં જ ભોઈ લેવી કેદમાં કયામતો-
જીવમગાર તોય ના વિમાસતો, વિસામતો...!

આ દીવાલની બહાર...
પાંખપાંખનો પસા...-
વ્યક્તિ વ્યક્તિનો વિકાસ,
માનવીય સંસ્કૃતિ તણા ઉત્તસ.

ને દીવાલ-લીતરે-
આ તુરંગ-લીતરે !-
માનવત્વનો, ચરે, હરેક સ્વત્વનો ય હાસ.
-ગધે ય આરપાર અધ અધકાર...
આ દીવાલ એક માત્ર અંતરાયઃ અંતરાલ !

આ બધાં ય બધેનો,
આ બધાં ય રૂધનો,
કલાન્ત કેકે કન્દનો,
છત્ર છત્ર સંધનો
-કે, હશે હતાશ ને પરાસ્તની કુતરીઓ.
તો વળી અનેક બંડખેરની બડાઈઓ.
કેટલી ય જિન્દગી તણા પ્રદીપ
દીપ્ત તેજસેરમાં જલ્યા કરત...જન્મદીપ !
-અર્થહીન આત્મદીપ !

આ બધું ય જોલની
સમાન્તરે સમાન્તરે ખચેલ કોટડી મહી
અને બીજો કપહી નહીં.
છતાં ય આજનો સિપાઈ
જોલની સરાઈમાં,
જંગના ઉછંગમાં કે કોઈની લલાઈમાં,
રાષ્ટ્રની દુહાઈમાં કે જીવની જીદાઈમાં-
એકરાગઃ એકરંગઃ ગાય જંગના અલંગ...
સરકરોશી રાષ્ટ્રકાજઃ-એ જ તાન ને તરંગ

સ્વતંત્રતાની ખ્યાસમાં જ રાષ્ટ્રની ઉપાસના
ઉપાસતો ઉપાસતો
આહરે શૂરો સિપાઈ
ભાત સાથ વસ્ત્ર ને સિતમની સાથ સાંધમાંધ

આ તુરંગ આવીશાનઃ છો રહો હું બંદીવાન
જાગરૂક આત્મભાન ગાય છે સ્વતંત્રગાન.
હોઠ પે રહો સદાય...
-છોને વામરોમ ગાય...
ભક્તિપૂત, શક્તિપૂત, મુક્તિપૂત રાષ્ટ્રગાન

તુરંગે જેવી જિન્દગી !
ખપી જજો તુરંગમાં...
કે પછી,
નિઘાતભોગના અનાસરંગમાં
હળી જજો, મળી જજો, હસી જજો-
સમર્પણની સંગમાં..... !

વેણીભાઈ જ. પુરોહિત

લવેલવે ધ દશેન

લોકેન્દ્રશિક્ષણ તાલીમવર્ગ

[ખેડા જિલ્લાના ચાંચા ગામમાં શ્રી. અબલસાહ મહેતાના સંચાલન નીચે લોકેન્દ્રશિક્ષણ વર્ગ ઉનાળાની રજાઓમાં શરૂ થયેલો એ વર્ગ અનેક રીતે વિશિષ્ટ પ્રકારનો બન્યો હતો. પંદર દિવસના એ વર્ગમાં જે દૃષ્ટિ રાખવામાં આવી હતી તે દૃષ્ટિ સમન્વયના પૂર્ણાકૃતિના પ્રસંગે શ્રી અબલસાહજી એક નિવેદન કરેલું જેમાથી મદદતનો સાર નીચે આપવામાં આવ્યો છે.]

આ વર્ગ ચલાવવા પાછળ અમારો જે હેતુ હતો તે મોટે ભાગે સર્થો છે. એ બદલ અમને ખૂબ આનંદ થાય છે: પણ સાથે સાથે અમને એ વાતનું ખૂબ ભાન છે કે હજી આથી તો બીજું ધણું કરવાનું બાકી રહે છે અને વિદ્યાર્થીઓમાં દેશ માટે પ્રેમ પ્રગટે, એમનામાં બીજાઓ માટે ધ્યાવાની ભાવના ભરી, ભવમહેનત પ્રત્યેની એમની સૂઝ દૂર થાય તથા વિદ્યાર્થી દશામાં જીવન ધરવા માટે એમને બીજા અનેક મુદ્દેઓ પર એ હેતુથી આ વર્ગ કાઢ્યો હતો. આ દિશા વરફે અમે આ વર્ગમાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓની દૃષ્ટિ તો વાળી શક્યા છીએ પણ એ મુદ્દેઓ વધારે દૃઢ થાય, એમનું જ્ઞાન હાલુ ને વધારે સુસમન્વરિત થાય, ને એમની શબ્દિય ભાવના વધારે બળવાન બને એ માટે હજી વધારે પ્રયત્નો કરવાની જરૂર છે એમ અમને લાગ્યા જ રહે છે.

આ વર્ગમાં કુલ ૮૬ બાળ્યો આવ્યા છે જેમાંના ૮૬ વિદ્યાર્થીઓ, એક શિક્ષક અને બે વેપાર કરનાર બાળ્યો છે આવેલા બાળ્યોમાંથી લાલુકા અને ગામ પ્રમાણે નીચેની સંખ્યા અણાવી શકાય.

કપડવંશ	
(૧) કપડવંશ	૩
<hr/>	
નરિયાલ	
(૧) નરિયાલ	૮
(૨) પીપલ	૧
(૩) નરસરા	૩
(૪) ઉત્તરસરા	૧
<hr/>	
૧૩	

બોરસદ	
(૧) બોરસદ	૨
(૨) મુરુડા	૧
(૩) રાસ	૧

(૪) ડભડી	૧
(૫) વડદલા	૩
(૬) પોરડા	૧
<hr/>	
૬	

માતર

(૧) હાંબાસી	૩
(૨) બાધલી	૩
(૩) નવાગામ	૨
(૪) માતર	૧
<hr/>	
૯	

મહેમદાવાદ

(૧) મહેમદાવાદ	૪
<hr/>	
આણંદ	
(૧) વાસન	૧
(૨) ઓડ	૧
(૩) યાના	૪
(૪) ભમરેડ	૬
(૫) આણંદ	૧
<hr/>	
૧૧	

વડોદરા શામલ

(૧) વડોદરા	૫
(૨) શાદાણ	૩
(૩) જાંતરવળી	૧
(૪) બાંધાણી	૪
(૫) સોણરા	૨
(૬) વસો	૧
(૭) ગાડા	૧
(૮) મહેવાવ	૧
(૯) રેલગાદ	૩
(૧૦) ગાગા	૫
<hr/>	
૨૧	

હતર

(૧) હાહોલ	૨
(૨) આલ	૧
(૩) બફુઆલ	૧

(૪) મુંબઈ	૨
(૫) અમદાવાદ	૨
(૬) કલ્યાણી	૧

અબલાસી દૃષ્ટિએ ભેઈએ તો કોલે-જમાં બન્યા ૧૩ બાળ્યો, અગેજ સાતમાં ધોરણમાં બણ્યા ૨૪ બાળ્યો, અગેજ છઠ્ઠા ધોરણમાં બણ્યા ૧૪ બાળ્યો તથા એથી નીચેના ધોરણમાં બણ્યા ૧૮ બાળ્યો હતા કેમ વાર જાણીએ તો પામીગર ૪૬, વાણીયા ૨૩, બ્રાહ્મણ ૬, કોળી પટેલ ૨, રાખુલ ૨, બારેલ ૨, હુદાણા ૧, બારસાર ૧, બ્રહ્મણી ૧, સોની ૧, પાટણાદિયા ૧

આવેલા ૮૬ બાળ્યોમાંથી ૬ બાળ્યો પાંચ સાત દિવસ રહીને અંગત કારણેથી પ્રથમ ઘઉંને પેર ગયા છે. હાલમાં કુલ ૮૩ બાળ્યો અહીં છે આવેલા બાળ્યોમાંથી ફક્ત ૧૭ વિદ્યાર્થીઓ દોરદેલ રે બાઈડે ગયા રહેતા અગર રહી આવેલા હોય એવા છે.

આ વર્ગમાં સામાન્ય રીતે નીચે નજીવેલા દિનચર્યા રહી છે

૫-૩૦ વાગે છાત્રનું,	
૫-૩૦ થી ૬-૧૫ સાય, જાતબુધી	
પરમારનું,	
૬-૧૫ થી ૬-૪૫ પ્રાર્થના, બાળન તથા	
ડુંકું પ્રવચન.	
૬-૪૫ થી ૭-૩૦ કાચાત	
૭-૩૦ થી ૮-૦૦ નારનો	
૮-૦૦ થી ૮-૩૦ સફાઈ વગેરે દિબ્બિ-	
ના કાર્યો	
૮-૩૦ થી ૯-૩૦ ગામનું કામ (ગામ સુધી)	
૯-૩૦ થી ૧૦-૩૦ રનાન	
૧૦-૪૫ થી ૧૨-૩૦ એ વ્યાખ્યાન ૫૦,	
૫૦ મિનિટના	
૧૨-૩૦ થી ૨-૩૦ બાળન તથા ગારામ	

- ૨-૩૦ થી ૪-૧૫ બે વ્યાખ્યાન ૫૦,
૫૦ મિનિટના
૪-૨૦ થી ૫-૫૦ કોનાલુ તથા મુનાઈ
૫-૫૫ થી ૭-૪૫ રમતો
૮-૧૫ થી ૯-૦ કોનાન
૯-૦ થી ૧૦-૩૦ આર્યના, કાળના, મનો
રત્ન, પ્રક્રોતીની વગેરે
સહી નવુ

૧૦ ૩૦

વ્યાખ્યાના

- તા ૦ શ્રી ગોવિંદ વાસુદેવ મ વલકર
શ્રી સિવસકર મહારાજ
તા ૮ શ્રી શિવાભાઈ ગો ખટેલ
શ્રી ચુનીભાઈ શાહ
તા ૯ શ્રી મુરેન્દ્રજી
શ્રી બળવલાઈ મહેતા
તા ૧૦ ૧૧ શ્રી ભુવરરામ દેવે
તા ૧૨ શ્રી ચક્રાન્ત શાહ
તા ૧૩ શ્રી ગોવિંદરાવ શામજી
શ્રી નમીનદાસ પારેખ
તા ૧૪ શ્રી હનુમાદાસ
તા ૧૫ બાપાશાહ યેન
તા ૧૬ શ્રી રમણીકલાલ શાહ
તા ૧૭ શ્રી ખરીશિતલાલ મઝમુદાર
તા ૧૮ શ્રી બાપુભાઈ જાડાભાઈ
શ્રી રાવજીભાઈ મણીભાઈ ખટેલ
તા ૧૯ શ્રી હનુલાલ યાજ્ઞિક
તા ૨૦ શ્રી પુષ્પાબહેન મહેતા
શ્રી વલુભાઈ શાહ
તા ૨૧ શ્રી મનમલાઈ દેસાઈ

આ દિનચર્યા પ્રમાણેના કાર્યક્રમ મેલે
બાકી પાટ પડતો. પણ રાત્રે આમમ
નહોર વ્યાખ્યાન શાખામાં આવતાં ત્યારે
સહેલે અમારા સુવામાં મહેલુ મોડું
થઈ જાય

પરંતુ દિવસમાં અને આમમાં ત્યાર
નહોર વ્યાખ્યાનો શાખા દ્વારા અને બે

વખત મેનોની સભા મેલવી હતી

આ પદર દિવસ દર્શનયાન વર્ગમાં
વિદ્યાર્થીઓને સંબોધવા મળેલી એ જગ્યાએ
મહેમાનો આવ્યા હતા અને એમણે નીચે
જણાવ્યા વિષય હપર વિદ્યાર્થીઓ સાથે
વ્યાખ્યાન તથા પ્રક્રોતીની પદ્ધતિથી
વાર્તાલાપ કર્યો હતો.

વિષય

વિદ્યાર્થીઓની તાલીમ એટલે શરિત્રનું પદવર.
વિદ્યાર્થીની તાલીમ એટલે મુલેવો.
આત્મ દ્વારા સેવા, વલ્લભ વિરાગય શુ છે ?
દેશી શાળાના પ્રશ્નો અખબારી કૃતિયાના, શાશાલાલ.
છત્રના ધર્મનું રચના
અમરના પ્રશ્નો વર્ધા શેળના
આમરિ આમરછત્રન દેશી આમર શુ છે ? વિદ્યાર્થી શી
શી સેવા કરી શકે ?
અર્થશાસ્ત્રના મૂળતત્વો દિદુરવાનનું અર્થશાસ્ત્ર દિદુ-
રવાન પ્રશ્ન
આષ્ટાંગ સ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ
શ્વેતદંતાશ યોગીર અને એમના છત્રનું પદવર
સેવાદળનો ઇતિહાસ તથા સેવાદળની તકીમની તરફ
આપણું આગેગય અને તે સાચવવાના ઉપાયો
વિદ્યાર્થીપ્રશ્નનો ઇતિહાસ તથા એનો હેતુ
આપણે દર્શનનો પ્રશ્ન
આપણી રચનિક સરચાઓ આપણી ધારાસભાઓ,
દશિણ આદિકામાં ગર્હીત
સહકારી પ્રશ્નના સાશાલાલ કેળવણીમાં ઉર્વેગોનું રચન.
આપણી બહેનોના પ્રશ્નો
અધિકાર સમાન રચના એટલે શુ ?
પ્રક્રોતી

આ ઉપરાંત રોજ સવારની કામીના
બાઈ ચારિત્ર અંત કરવામાં પ્રેરણા મળે
તથા થઈ એવીવા વાતલાખના જેવાં સેલવાલ
નવ્ય એવી વાતો શ્રી બળભાઈ મહેતા
કહેતા

શ્રી સિદ્ધાર્થ ખટેલ, શ્રી મોહનભાઈ
ખટેલ તથા શ્રી ખરીશિતલાલ એ રોજ રોડ
કલાક મુલેવી કલાલત તેમજ રમતગમતની
તાલીમ આપી છે

આ વર્ગમાં રોજ ૪૦ કલાક સીરિમમ
ખાળે અમારા

૪૦ કલાક મુલેવી

વિષયો પાછળ

અપાતા

- ૧ કલાક રૂપરચાય
- પાછળ અપાતો
- ૪૦ કલાક અગત્ય
- કામ જાગજ
- ૪૦ કલાક કુવર
- પ્રશ્નકોશ
- ૮ કલાક અપાતો
- તપ હથ

૨૪

આ વર્ગમાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓમાં થી

૧૫, વિદ્યાર્થીઓ કાલના જાણતા હતા,
૧૫ કાળમાં નવેસારથી શીખ્યા ૪ કાળમાં
મુનાઇ જાણતા હતા, ૧૫ નવેસારથી શીખ્યા
૧૫ દિવસ દર્શનયાન આ વિદ્યાર્થીઓએ
૨૧૧૮૮ વાર સુવર કાંચ રોજના સુરસય
કાલનારની સંખ્યા ૬૪ હતી અને રોજના
સુરસય ૩૮૧ વાર સુવર દરેક નવે કાંચ

ઉત્તર પ્રશ્નના ચૂરેલા ૧૦૦ પુસ્તકોનું
એક પુસ્તકાલય શાખામાં આવ્યું હતું
એમાંથી ૫૮ પુસ્તકો વચાયા અને ૫૨
કાઈએ પુસ્તકો વાચ્યા.

એ ઉપસાત સારા સારા પુસ્તકો વેચાત માટે પશુ રાખ્યા હતા કુલ રૂ. ૧૦૫-૫-૬ ના પુસ્તકો આ પૈકી દિવસ દરમિયાન વેચાયા એ ઉપસાત રેડિયા પછી વગેરે બીજા સુભમ રૂ. ૮૫-૫-૬નો વેચાયો હતો.

વર્ગ દરમિયાન ખમડ નામનું એક દૈનિક નીજીય એમા વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું કહ્યું માર્ગદર્શન મળી રહે, સુચન, સમાચાર મળી રહે તથા પ્રેરણા મળે એવા લખાણો આવતા, આ દૈનિકના કુલ ૧૨ એક નીકળ્યા છે અને વિદ્યાર્થીઓ એના ઉપયોગ ઉત્સાહપૂર્વક કરતા અને કુતુહલ એમથી નોવો પશુ કરી લાખી છે.

આ વર્ગ દરમિયાન પ્રેરકશક્તિ પશુ ચોભયા હતા એક ઉદ્દ્યાન પ્રસંગે એક નિઃસ્વાની માહિતી આપત પ્રગર્ભ તથા બીજી પૂર્ણાવસ્થિ પ્રસંગે આરોગ્ય અંગેના આલેખો તથા સંચાર આકાશમાં આપત પ્રસંગેના આ પ્રસંગના આવા નમુનાઓ આપવા માટે થામણા સંસ્કૃત શ્રામશાળાના મુખ્ય શિક્ષકોના તથા નિરીક્ષકોના થી નકલો કાઢીને લઈ આગામી એમના નમુનાઓ વડે આદિત્ય પ્રદર્શન કે કરી આપ્યું એ બદલ એમનો અમે આભાર માનીએ છીએ આ વર્ગમાં કુલ ૨૮ થીતો તથા મળતો માણ અગાધીને સિખવવામાં આવ્યા એ ઉપસાત પ્રાર્થના તથા બીજા પ્રસંગોએ વિવિધ કાયદો સાસજવાની તક તેા અમને મળતી ન.

અમે અહીં રહ્યા એ દરમિયાન શિબિરની સફાઈ બગાવર રહે એ માટે અમે પૂરતી કાળજી રાખતા એમા અમારી સજવડ તેા સજવાતી ન પણ સાથે સાથે વિદ્યાર્થીઓ તથા ગામલોકોના પશુ બાવાતને કાપ ફેંચાય એ અમારી ઈચ્છા હતી વિદ્યાર્થીઓ એ ભલેની સફાઈ તરફ આકર્ષા છે એ તેા અમારા અનુભવની વાત છે ગામલોકો કાપી કેટલા આકર્ષાય છે એ તેા આજે કહી શકાય નહિ.

આ વર્ગમાંથી જતા પહેલાં દબે પછી વિદ્યાર્થીઓ પોતે જઈને પોતાના છત્રનમાં કંઈ ભવના ફેરફાર કરી, એ વિરેના મારા ઉપર આસપડે પગારેક મર્યા આવ્યા.

ઉ એનો સાર તારુ તો નીચે જણાવેલા વાચકો આપી શકાય.

- (૧) અમે વધારે સ્વચ્છતા સાચવવા પ્રયત્ન કરીશું.
- (૨) અમે નિયમિત થવા પ્રયત્ન કરીશું.
- (૩) અમે નિયમિત ક્ષતર વાચન કરીશું.
- (૪) અમે ધરના કામમાં માથાપને મદદ કરીશું.
- (૫) અમે કાઈક ને કાઈક સેવાના કાર્યો કરીશું.
- (૬) અમે સત્ય બોલીશું.
- (૭) અમે નિયમિત કાનીશું.
- (૮) અમે નિયમિત કસરત કરીશું.
- (૯) અમે અહીં આવ્યા તેથી ન દેશના આટલા બધા પ્રશ્નો સમજના છીએ આવા વર્ગમાં ન આવ્યા હોત તેા અમારો ધરો અપરાધ અપૂરો રહી નવ અમે પરતત.
- (૧૦) અમે અવ્યાસ પૂરો કર્યો પછી કોઈને મેલ શ્રામસેવા કાર્યમાં પછી.

આ બધું જોવા આવ્યા વર્ગો વિરે આપા જોશે છે અહીં જાવેલા વિદ્યાર્થીઓએ આ વધર દિવસમાં ને સલાહ સુધી અને ઉત્સાહથી વર્ગનું કામ સરળ બનાવ્યું છે એ માટે હું એમને ધન્યવાદ આપુ છું પણ સાથે સાથે એ આપા રાખુ છું કે ને રસ્તે એ વળ્યા છે એ રસ્તે એ આગળ અને આગળ વધતા કરી વિદ્યાર્થીઓ એમના ચારિત્રને ધેડે, સુદર રેવા પાડે અને સમાજ સેવાના પ્રયોજના સમજાવપૂર્વક અવ્યાસ કરે તેા એમાંથી ન એ આપણા દેશના આશરપદ નાશરિંગે બનવાના છે એ ને કોઈ ક્ષેત્રમાં પડશે એ જોઈને ઉભળી મૂકશે એના દરેક કામમાં સંસ્કૃતિવાની ફેરમ આવશે એની દરેક પ્રવૃત્તિમાં ગરીબો પ્રત્યેની દાઝ તરફની આકર્ષ્ય અને પ્રસંગ આવ્યે આપણા દેશની આગામી એજવવા માટે સર્વરેખન જલિદાન આપવામાં પશુ પાછો નહિ પડે.

પણ અજ સુધીના ચાર વર્ગોના અનુભવો ઉપરથી અમે કેટલાક ટાંચો કાઢ્યા છે તે આ પ્રસંગે રખું કરીએ છીએ વિદ્યાર્થીઓમાં દેશપ્રેમ અને શ્રામ-

નતા પ્રત્યેની હમદર્દી વધતા નય છે એ પ્રયોજના એમને રસ પડતો થશે છે અને કાઈક કરવાની તમના પણ બઝત પછી છે આપણા ગુજરાતમાં આ વર્ગે આટલા બધા વર્ગો નીકળ્યા છે એ એની નિશાનીરૂપ ગણાય, પણ મને લાગે છે કે વિદ્યાર્થીઓના ચારિત્રવનુ ખરું પડતર કાઢવા પૂરેર દિવસના વર્ગથી ન પણ નય એ માટે તેા જામેગામ સુદર અવ્યાસપૂરું શરૂ થવા જોઈએ અને એ અવ્યાસપૂરું સલાહન કરી શકે એના બાનનારીત અને અનુભવી કાર્યકર્તાઓએ એ કામ લઈને જેસી જવું જોઈએ આપા ગામના નવ જુવાન વર્ગે કયા વાડે ચાલવું જોઈએ એનું માર્ગદર્શન આ ગામમાંના વિદ્યાધામમાંથી મળવું જોઈએ, ગામનું આપણ અવ્યાસપૂરું શરૂદોમાં ચાલતા કોઈક આદર્શ છાત્રાવધની નરબ પૂરી પાડી શકે આ થયુ કાયમનું અને જેકું કામ એમાંથી ન આપણે સાચા અને ચારિત્રસીલ તોજ રીકો પેા કરી શકીશું.

પશુ આ કામ કાઈ બધે ન એક સાથે શરૂ થઈ શકવાનું નથી એનો ફાલો થતા હજુ વખત લાગશે ત્યાંસુધી આપણા તાલીમવર્ગોની પશુ અગત્ય છે પણ દબે હેર હેર વર્ગો નીજતા લાગ્યા છે એ વખતે આ વર્ગો અગે કાઈક ગોઠસ ધોરણ અને ગોઠસ અવ્યાસક્રમો પશુ નક્કી થવાની જરૂર છે.

અમારા અનુભવ ઉપરથી કહી શકું કે આવા વર્ગોમાં સંખ્યા મર્યાદિત કરી દેવી જોઈએ આવનાર વિદ્યાર્થીઓનું ધોરણ પશુ નિશિખ કરી દેવું જોઈએ, અને દબે પછીના હો શિ. વર્ગ માટે બે વરસના અવ્યાસક્રમ અગત્ય એક જાણુ પણ અમે વિચારી રાખ્યું છે એના આધારે પડેલ વર્ગ પૂરું કર્યો પછી બીજા વર્ગમાં નઈ શકાય એનો બે વર્ગના ક્રમિક અવ્યાસક્રમ થઈ શકવાની કમવા છે એ વર્ગની ખસિયતોમાં કાઈક આવડો વધારે શાખાબિમુખપણ, નવમહેનવ તરફ વધારે ટોક, રસોઈવિજ્ઞાન તથા છત્રને સ્વચ્છ બીજા પ્રયોજન સિખવ કાર્ય જ્ઞાન વગેરે સંખ્યા ઓછી થઈ

જગથી વિદ્યાર્થીએના હવનમાં વધારે એતથેના ધવાને આવકાસ મળશે અને નિશ્ચિત આવકાસમાં પ્રેમ કરવા માટે તાત્કાલ શિક્ષકો મેળવવામાં આવશે એ વર્તમાન હવનની ખાસ તૈયારી કરતા હવનના વિદ્યાર્થીએને જ આમત્વજ આપ વ મા આવશે, પણ આ અંગેની ચોક્કસ વિગત પાઠ્યથી આપી રહ્યો

વિદ્યાર્થીએને તેો હ એટલું જ કહી શકે છે આ વર્તમાન ધર્મી ખામીઓ રહી જ્યાં પામી છે તેમ છતાં તમે તેઓ તમારો સતોષ નહોતે કરો છો એ તમારી હાત મહત્વ કરવાની જરૂર નથી એ તમારી એ જરૂરને ખીલવો કેમકે એ જરૂરથી માણસ આજન વધી રહે છે તમે અને અમે પહેર વિષય સાથે રહ્યા છીએ એ પહેર વિષય આપણું સલામતુ તેો મધ્યમ રહેશે જ કહી શકાય છે કે આપણે સખ્ય કિનપ્રતિદિન વધારે થઈતા અને અમે તમને કોને જણાવવાની તક લઈ છીએ જ્યારે મારી જરૂર પડે ત્યારે જોવાય છે અને મળે અને ખવત્તવદારથી તેો કાયમના સખ્ય રાખશે જ તમે નહીં કરતા કેટલેક કાંચે પાર પડે છે ૧ એમાં શું વિચાર આવે છે ૨ એમાં તમે ઉત્તરોત્તર રીતે પ્રગતિ કરતા નાવ છો ૩ એ અને જણાવતા રહેછો તેો અને જણાવતાં કરો આ જગમાં જોમ મૌખિક વ્યાખ્યાનોર થયા છે એમ કેટલાક મૂક વ્યાખ્યાનોર પણ થયા છે કેટલાક જાણીએએ તમારી સામે આવેને વાણીનેા વિવાદ નહિ કરો હોય પણ જોમના હવનથી, એમની ફરજ અને સેવાના આવરણથી તમારી સામે એમણે વ્યાખ્યાનોર જ આપ્યા છે તમે એ નજર સાધી દશી તેો એમના મૂક વ્યાખ્યાનોર સાવનમાં દશો એ મૂક વ્યાખ્યાનોર કેટલા ઉમરનો છે એનો પણ તમારે વિચાર નહિ કરવો એ આ જામના છે કે પરમામના એનો પણ તમારે વિચાર ન કરવો સખ્ય છે કે એ તમારી રાજે બ્રહ્મચારી પણ હોય

રજુનતા ચોખાની આપણને જરૂર છે ?

હિન્દુસ્તાનના જીવન જીવન પ્રતોષા આજે જરૂરો બુધધરો છે, મુકાદ્દારની ખામી પણ છે એ વગેરે કહીએ બ્રહ્મચારીની વાત આપીએ દાખલા કાઢી તેમાં એ અનાજ ખાવામાં આવે છે તેને ખામીને ન ખાતા ચોખ્ય રજીરમાં ખાવામાં આવે તેો મુકાદ્દારની દરિએ જણે કાયરો થાય, એ દરિથી મુકાદ્દાર થઈ જોખાને કહીને ખાવાથી તેના કિલ્લિને કેલિયમ તથા હવનવરવ બી, બી ર જેના ઉત્તમ ખાદ્ય તત્વો મુકાદ્દારને હાલે અને તેથી રોગના દોષ થયે છે એ અને પ્રચાર દોષો આજન કરવામાં આવેલા સામાન્ય લોખના મુકાદ્દારના અસરને કાણે, પંચાંગનાને ખીલ રીતે ચોખાનો તત્વો મળી રહેતા હોવાને કાણે, હાલે ચોખા ખાવવાની ખામીરૂઠેને કાણે, સર્વે ચોખાના રજીરના મોદરે કાણે વગેરે એવો કાણેરાર લોખોએ આ વસ્તુને અપનાવતા વાર લગાડી તેમજ વળી હાલેછતા ચોખા વસ્તુ તેો લોખોનું કઈક આજરજુ પણ અડું પણ વડન કરા ખાવા માટે તેો કાણે જ ઉત્તરોદ પતાવેલા હાલેછતા ચોખામાં મોલમાં છડેલા ચોખા કરતા વધારે ખાવતરવો દોવાનો સખ્ય છે ખરી, પણ ન્યવદારમાં એ વસ્તુ જણાવતા રહેવા પામે છે હાલે છાવના પણ પ્રમાણ તેો મીઠાના ચોખાને જ માનવામાં આવે છે મીઠાના ચોખા તેવા મિષ્ટકાલ સર્વે ન વાય ત્યાં મુખી છડનારની આખને સર્વેય નથી રતો એટલે એ કે આજે પણ હિન્દુસ્તાનમાં વિવાદ થતા મુક ચોખાના ૭૩ ટા ચોખા હાલેછતા દેવાર થાય છે, પણ તેથી ખાલતરવેની દરિએ જણે કાયરો થાય છે એમ રહી રાજાએ જોમ નથી એ કાયરો તેો કરા જ કરી છડે છે એને સખીએ કરાડો જ આજન રાજાએ છે-હાલેછથી એમણે સતોષ નથી માન્યો

જ્યાં મુખી ખાવતરવેની દરિથી જ વિચાર કરવામાં આવતો ત્યાંથી લોખને અને સરકારે એ વસ્તુ લેખાઈતી કાંચી

પણ મુકને અને લોખોને માલેલો જોમ થયાં ત્યારે લોખોની ખાસ કરીને સામાન્ય આખ વધીને આ પ્રમ તરફ બીજું જ દરિએ જોવાની શરૂઆત થઈ ખાવતરવો ઉપવત ચોખાના જરૂરની વાત પણ વિચારવા લાગી. જોખાને છડનારી ચોખાના જરૂરના થતા મુકાદ્દારના ખાસ ખાવતરવો મુક સામાન્ય સાથે સધે થતો ખરી પણ તે જોખરજે દરે જરૂરના મુકાદ્દારને પ્રથમ રેશન લેવા માટે પ્રવરદેશ જાણીએલા દાખલા તથા વળી થાણેલે, હરોજાલે તથા અલારેથી હિન્દુસ્તાનમાં આવત થતા જોખા અલાર પદ્યારને ચોખાને વિરે રેશમાં ચિતા વ્યાપી આ જોખ કઈ રીતે પરી વાલવી ૧ જોખાના જોખા ઉપવત વધારવામાં સરકારની દરિએ તાણેલાં જોખાના લાગેલાં અને તેમાં રહેલું જોખની ઢંખે ખાતાઓ જોખા પ્રચાર કરતા માણ્યો

હવે આપણે રજીર ચોખા વિષેની ખરિદવિત તપાસી લઈએ કેટલા મુકાદ્દાર આકાશ પ્રમાણે ૧૯૩૫થી ૧૯૩૭ દરમિયાન હિન્દુસ્તાનનું જોખાનું સરકારી વાલેલ ઉત્પત્ત લગભગ ૧,૮૩,૦૦,૦૦૦ ટન હતું તેમાં બડારની કુલ આવકાવ ૨૭૪૬ ૧૦૦ ટન ઉમેરાની ચોખાની બીજ, એટલેકે ઉપવત, નિષાસ વગેરે માટે બાદ રહ્યો જોખાક માટે ૨૭૫૧,૦૦૦ ટન ચોખા રહેલા આ હિસાબે બડારના ચોખાની કુલ આવકાવ હિન્દુસ્તાનના ઉત્પાદન ૭ ટાથી સર્વેય વધારે થઈ, અને જોખાક માટે વપરાતા ચોખાને હિસાબે જાણીએ તેો લગભગ ૮ ટા જેટલો થઈ આ ૮ ટાની આવકાવ રેખાની રીતે અને એમાં એક બીજ થઈ તેથી આપણે જોખા જમન પણ બીજ રીતે, કાયમ આપણે જેમાં થતા વધારે ટા બજારમાં આવ્યા છીએ તે વસ્તુ બજાર રીતે કોઈનું કાયમ ચીવે નથી એ મુકસાન કઈ રીતે અને કેટલું છે તે આપણે જાણીએ

જોખાને ત્રણ રીતે આપણે બજારમાં આવ્યા છીએ (૧) છડીને, (૨) રાધાની વખતે થોળેને તથા એત્રામણ જેઠી કઈને, (૩) જોખાને સંચરવા માટે ચોખ નજર રખાવ અલાવી મીઠામાં છડવામાં આવે

કે હાથે હરવામાં આવે બન્ને પદ્ધતિમાં ચોખાને ધોળા ફેંક કરવામાં આવે છે. સરકારી આંકડા બતાવે છે કે એ રીતે હરવામાં ચોખાનું ચોખામાં ચોખું ૮ ટકા નેટવું વજન ચોખું થઈ જાય છે. એટલે ચોખાને હરવાનું એ બધું કરવામાં આવે ને ૬૨૬ જ ખાવામાં આવે તો બહારની આવાતનો તો સીધો જ છેદ લીધે જાય છે. આ થયે માત્ર વજનની દૃષ્ટિએ વિચાર. બાકી ચોખાની રચના ભેતમાં તેનાં ઉપરનાં પડોમાં તથા અંતરમાં પ્રોટિન, ફેસફરસ, સ્વતંત્ર વજન બીજા, બીજા, વગેરે ખાસતત્વો દેખિત્ર વચ્ચેનાં હોય છે ને વજનના ભાગમાં ફેરફાર થઈ જ રહે છે જેની ચોખાદ્રવ્ય તરીકે ચોખામાં ચોખા કિમત છે. હરવાથી આ બધાં દ્રવ્યોનું નુકસાન થાય છે તે બુદ્ધિ, હરવાના ખર્ચની દૃષ્ટિએ એ વિચાર કરીએ તો બેરહી દાનિ ખુલ્લી થાય છે.

રાંધની વખતે ચોખાને ધરી ધરીને એ ત્રણ પાણીમાં ધોવામાં આવે છે તથા છૂટા ભાતની ફેશનને લાગે તેને વધારે પાણીમાં રાંધી ચોખામણ કાઢી લેવામાં આવે છે. એક ગણતરી એવી છે કે નેટવું નુકસાન ૬૨૬ને હરવાથી થાય છે તેથી કદાચ વધારે નુકસાન ચોખાને ધોવાથી ને ચોખામણ ફેંકી દેવાથી થાય છે ચોખામણ ફેંકવાથી થતા નુકસાનના આંકડા નીચે આપ્યા છે. ચોખામાં નેટવું દ્રવ્યો હોય તેનો કેટલો ભાગ ચોખામણ દ્વારા નીકળી જાય છે તે, એમાં બગાડો છે.

ચોખામણ ફેંકવાથી થતું નુકસાન

પ્રોટિન	૧૦ ટકા
લોહ	૦૫ "
ફેસફરસ	૫૦ "
ફેસફરસ	૫૦ "
વિનઝ દ્રવ્યો	૫૦ "
કેલ્સીયમ (ઉચ્ચતા માપ) ૧૫ "	

ચોખામણનો કાઢી રાજ વગેરેમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તો એકદરે હીક છે પણ બધે એગ થઈ નથી. આ નુકસાનમાં ૧૫ ટકા કેલ્સીયમ નુકસાન થવાનું છે એનો સીધો અર્થ એ છે કે ૧૫ ટકા નેટવું વજન ચોખું થાય છે.

ચોખું નુકસાન ચોખાને સંપરવામાં થાય છે બેજવાળી જમીનથી, ફોસફો અને ઉદરના બગાડથી સરકારી આંકડા પ્રમાણે દર વર્ષે લગભગ ૩૧૦,૦૦૦ ટન એટલે કે નુકસાનના ૧ ટકા ઉપરાંત ચોખા બજારે છે આનો વિશેષ વિચાર ચનાજ સંબંધના લેખમાં કરીશું

આ ત્રણે ભવના નુકસાન બેજાં કરીએ તો કેવલ ચોખાના ચોખામાં ચોખ ૧૫ ટકા નેટવું નુકસાન તો વધર થાય. દિનંદ-રતાનમાં સરેરાશ કેવલ ૬,૦૦ ૦૦,૦૦૦ ટન અવજન પેદા થાય છે તેમાં અર્ધાં તો ચોખા જ હોય છે. એટલે ચોખાનું નુકસાન અટકે તો ખોસાડનો કેટલો મોટો બચાવ થાય એ સહેલે સમજી શકાય છે. સરકારે 'વધારે આન પડે' નો ને પ્રચાર કરવા માંડ્યો છે તેને પરિણામે સરકારી આંકડા પ્રમાણે દરવર્ષે લગભગ ૮૫૦,૦૦૦ ટન ચોખા વધારે પેદા થાય છે. એટલે કે કેવલ વપરાતા ચોખાના લગભગ ૩ ટકા નેટવો વધારો થયો. કમી રહેતો વધારે અસરકારક કહેવાય કે નુકસાન અટકાવવાનો કે વધારે ચોખા પેદા કરવાનો જ અને છતાંય સરકારે નુકસાન અટકાવવા માટે નેટવું ધ્યાન આપું નથી છે. દમણીં દમણીં ચોખાને ચોખા હરવાની તેને મલામણ કરી છે. વધારે ચોખા ઉત્પન્ન કરવા તરફ તેણે નેટવું ધ્યાન આપું છે તેથી થતું વધારે ધ્યાન ઉત્પન્ન થયેલા ચોખાનું થતું નુકસાન અટકાવવા તરફ આપું નેટવું. સરકાર એ કહે કે ન કરે આપણે જાણુ થઈ જતું નેટવું.

અવેરબાઈ પટેલ

માણસને કેમ ચોખાખરો ?

૧ ચાલ ઉપરથી : ખસા વાક શખોને ચાલનાર માણસ આત્મસંપત્તિ અને નિયતી હોય છે.

૨ લાંબાં લાંબાં ટપાં ભાનાર માણસ દીર્ઘદર્શી અને મીઠા રસાવના હોય છે.

૩ જઠ જઠ પત્તાં ભરનાર માણસ વપળ ચાલનાર પણ સંકુચિત મનના હોય છે.

૪ ઠરસાદાર અને બારે પગમાં ભરનાર માણસ અભિમાની અને રાણી હોય છે.

૫ ડોલતો અને હોડા લેતો પગમાં ભરનાર માણસ રવજાલે સરવ હોતા નથી, પણ તેઓ જવાબદારી શખનારા હોય છે.

૬ ખુશ માટીને ચાલનાર માણસોમાં : આત્મવિશ્વાસનો અભાવ હોય છે, પણ તેઓ બુદ્ધિમાન હોય છે છતાં લોકોનો પ્રેમ સંપાદન કરી શકતા નથી.

હાથ ખરેથી : હાથ મોટા હોય તો તે માણસ સ્વભાવે વિચારમાં બિનરે પણ તેની ક્રિયામાં ટીક શકે હોય. હાથ ટૂંકા હોય તો તે માણસ બહુ વિચાર કર્યા વિના, કામ કરવા મંડી પડે છે.

આંગળાઓ : લાંબી હોય તો તે માણસ લાજભી પ્રધાન અને સરકારી હોય.

આંગળાઓ ટૂંકી હોય તો તે માણસ બુદ્ધિમાન જા અને ખડતલ હોય.

આંગળાઓ નાલુક હોય તો તે માણસ પેલાનો માજ કરી લે એવો હોય.

આંગળાઓ કઠણ હોય તો તે માણસ ચરમાણ હોય.

આંગળાઓ સીધી હોય તો તે શક્તિશાળી હોય.

આંગળાઓ વળેલા હોય તો તે માણસ અશક્ત હોય.

આંગળાઓ એક સીધી લાંબીમાં હોય તો તે માણસ કાર્યદક્ષ હોય.

આંગળાઓની ચરચાત ભરતીનીયો હોય તો તે માણસ રસભાવે રવજા હોય.

પટેલો આંગળી ને અંગુઠા વચ્ચે છેડે વધુ હોય તો તે માણસ રવજા, દંડ અને દાઝાદી હોય.

પટેલો આંગળી ને અંગુઠા વચ્ચે બહુ છેડે ન હોય તો તે માણસ જાના મતનો હોય.

દંધળી : જેની દંડ પટેલો હોય તેને બહાર ફરવું બહુ ગમે.

જેની દંડે સંકી હોય તે પરાક્રમી રસભાવો હોય.

જેની હથેલી મૂળ હોય તે કાર્ય-
દક્ષ હોય

જેની હથેલી ધોની હોય તે રત્ન-
યોગ હોય

ભાલના પશ્ચી મોઢ માણસ કંઈ
પછે ત્યાર પહેલાં 'આવો' કહેનાર માણસ
વ્યવહારદક્ષ કહેવાય

તેને યોદ્ધા વાર લાગે ને પ્રથમ પુછવા
દે ત્યારે બોલે છે તરંગી માણસ કહેવાય
હાથના મેળ પશ્ચી તમારો અને
હાથ જીડો અને આંગળા જાળામાં ભરાયે,
એ તમારો ડાંગો અગ્રી. ઉપર રહે તો
તમારો સ્વભાવ વિચારપરાયણ છે અને
એ જમણા હાથનો અગ્રી. ઉપર રહે તો
તમારો સ્વભાવ ક્રિયાપરાયણ છે એમ સમજો

ચ દુલાસ વ્યાસ

જાણુવા જેવું ?

મ.-સમુદ્ર તળિયે કેવું દરો ?

ઉ-આપણી પૃથ્વી જેવું ક્યાં તેમાં
વિશાળ મેદાનોના મેદાનો પડેલા છે ત્યારે
ક્યાં મોટા મોટા ખર્તો અને મોટી મોટી
ખાઈઓ હોય છે તો કેટલાક જમ્યાએ
તો સ્વાત સાવ દબાર માંહ નેટલી લગાઈ
વાળી પર્વતમાળાઓ હોય છે હં સ.
૧૬૨૦માં જર્મન જહાજ એમડને ફિલિ
પાઈન્સના ટાપુએ ખાસે આવેલી પ્રણત
મહાસાગરમાંની ખાઈની ઊંડાઈ માપેલી,
તે લગભગ ૩૫૦૦૦ ફુટની નજીક હતી
આનો અર્થ? તમે સમજો છે? જનતામાં
સર્વેવ્ય એવા આપણા કેલાસ શિખરને
જેવ્યોને એમાં નાખો અને એના ઉપર
શ્રિંગના ચિત્રનિર્મિત નાચના એક જીયામાં
જ્યાં જીખરને જીવ્યોને એના ઉપર
ગોઠવે તો પણ તેની ઉપર પાણીની
ઊંડાઈ ૨૦૦૦ ફુટ નેટલી રહે!

ઉપર ને પર્વતમાળાઓની વાત કરી
એ પણ ૬,૫૦૦થી ૧૦,૦૦૦ ફુટ નેટલી
ઊંડાઈએ આવેલી હોય છે

પ્ર-સમુદ્રના પાણીમાં બધું મીઠું,
મીઠું ને મીઠું જ છે ?

ઉ-ના દુનિયામાં વૈતનિડોએ જુદા
જુદા ૬૦ તરંગો રોપી કાઢ્યા છે
એમાંથી ત્રીસ ભાગ કરતાં વધારે તરંગો
દરિયાના પાણીમાં છે દરિયા તો રત્નાકર-
રત્નોનો ભંડાર છે દરિયામાં કરોડોની
શિમળા મોટી, પરવાળા, સોડા જેવો
ક્રિયમ, તેલજ, અને બીજા દારૂ વગેરે
પડેલા છે

અમેરિકાની એક અજુતરી પ્રમાણે
દરિયાના દક્ષ ૨૫૦માં નેટલા વાગ
માંથી જ સાઠ લાખ ટન મેગ્ને
સિયમ, અગિયાર કરોડ ને સિતેર લાખ
ટન મીઠું, નવકરોડ ચાલીસ લાખ ટન
ચી, પાત્રીસ કરોડ પાવ લાખ ટન ગંધ
કરો તેલજ, ત્રીસ લાખ ટન સોડા અને
ક્રામણક તથા આયોડિનના પહો મોટા
તથા અલગ પાલી રાકાય!

કેહ કહેલો કે દરિયાના પાણીમાં આમડ
બધું ચાલી સોડા છે તો ચાલોને આપણે
તે કાઢી લઈએ ને ધનવાન થઈ જઈએ
પણ ચર્ચેસની વાત એ છે કે પાણીના
પ્રમાણમાં સોના ચાલીત પ્રમાણ એટલું
એણું છે કે ફક્ત એટલા માટે મહેનત
કરી એ બલભલા ચળવળોમાં માટે
પણ જિખારી બનવા જાય જ થયો છે

પણ દારૂનો તરંગ એટલું જાહ નથી
એ તો લગભગ ૩૫ ટકા નેટલું છે ને
જનતાની ચારી ને મોટી મોટી ડગનીઓ
એમાંથી ધનવાન બનવા મથી રહી છે
ને ધનવાન થઈ પણ છે

પ્ર-દરિયા તો બધે જ ખાઈ દરો મેં
ઉ-ના બધે દરિયાનું પાણી એક
સરખું ખાડું નથી આગલાઈ સમુદ્ર દેવી
વધારે ખારો છે દિહી મહાસાગરનો
ખારોથી ભાગવમાં બીજો નબર છે, અને
પ્રચાલનો ગોળો નબર છે આમાં ખૂબ
જાણુ કઠિબધના ભાગોમાં સમુદ્ર દેવી
વધારે ખારો હોય છે, વિજયતના ભાગોમાં
મેથી એછા ખારો હોય છે, અને જા
પ્રદેશોમાં સીધી એછા ખારો હોય છે

બીજા ખુબા સામર કરતા મુકાલે
ખાધિયાર ગણાય એના સમુદ્રે ક્યાં
વધારે ખારો તો ક્યાં જોવા ખરા
હોય છે દાખલા તરીકે ઈરાનનો અખાલ
કે સોત સમુદ્ર કે ભુમધ્ય સમુદ્ર વધારે
ખારો છે, જ્યારે ઉત્તર સમુદ્ર અને
ખાલિક સમુદ્ર એના ખારો હોય છે

પ્ર-તો ક્યાંય સમુદ્રના પાણી મીઠું
દરો ?

ઉ-સાબ મીઠું તેનાંકે પણ લગભગ
મીઠું કહેવાય એવા પાણીવાળા સમુદ્ર તો
છે! દાખલા તરીકે ફિનેલેન્ડ અને
ગ્રીનલેન્ડના અખાલોના પાણી લગભગ
તાજાં મીઠું પાણી જેવા જ છે!

પ્ર-દરિયાના પાણીને મીઠું ન
બનાવી શકાય ?

ઉ-દરિયા આમ છે જેમ તો જ
મીઠું ન બનાવી શકાય, પણ એના
પાણીને મીઠું પી શકાય એવું બન
વાની રીતે દબાતા દબાણમાં થઈ છે
જ્યાં આધુનિક દરિયાએવેલેસા જ
દરિયા પર લાખ પાણી વિના તરસે મરી
જવાના દાખલા બનેલા જ છે

શુનિલાસ પ્ર ખારો

પ્રાચીના :—

ઉમાસ્વરૂપી ભણી

અમુક નારિકઓમાં નાટ્યતત્ત્વ અને વિચારસરણીની વિશિષ્ટતા બનેલો મયોગ છે, મનોરમ કદમ્બા અને
વિશિષ્ટ પાત્ર પ્રિયસથી વાચવી ગમે તેવી છે “કુલ્લજાળ” કિમત રૂ ૨-૮-૦ પોસ્ટલ ૦-૩-૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પા. બા ન ૭૩, અમદાવાદ પા. બા ન ૮૭૮, મુંબઈ

ગ્રંથ સમીક્ષા

ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ

પ્રસ્થાવન યુગ, ખંડ ૧ :

ભા ૧-૨, લે રત્નમણિરાવ

બી ભેટે, પ્રકા ગુજરાત

વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમ

દાવાદ કીમત, ચાર રૂપિયા

મુમ્મથ સરકારના હસ્તેખાથી આવતી

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી સંયોધન

અથમાળાનું આ નવમું પુસ્તક છે અમદા

વાદ અને ખલાત પર પ્રમાણભૂત ઇતિહા

સિક તેમજ સંસ્કૃતિક માહિતી આપનાર

અથદ્વયના લેખક રત્નમણિચંદ્ર ભવા આવા

વિવચ પર લખવાના અધિકારી ઇતિહાસ

વિદ્ એના કર્તા છે

પુસ્તકનો વિષયપરિચય 'ઇસ્લામયુગ'

એમ કહીને કરાયો છે, પણ ખરી રીતે

પુસ્તકના બેમાથી બીજા ભાગ ન એની

પાઞજ રોકાયો છે, ને તોપણ પુસ્તક

આખા ઇસ્લામસમયને પ્રેર કરત નથી

એ બીજા ખંડમા થશે એમ લાગે છે

પહેલા ખંડપ આ પુસ્તકમા પહેલા

ભાગમા ઇસ્લામયુગની પ્રારંભિકા ભેગા

પ્રતિષ્ઠાસિક કાળથી તે હિંદુ ગુજરાતી

સામાજ્યની ઉત્પત્તિ સુધીના વિદ્

ગાનસાકની ને સારગ્રાટી ઇતિહાસ અપાયો

છે, જે ઉચિત થયુ છે

ઇસ્લામયુગના તથા તેની પહેલાના

યુગના દરેક સમયના લેખા, મદિરા,

રવાપત્ય, સહિત્ય, સાહિત્યકારો ને સતો

વિશે લેખક ઠીક માહિતી રાખીય ઇતિ

હાસ ભેટે આપતા ગયા છે, ને એ રીતે

પુસ્તકનું નામ તેમણે સાધ કરાવ્યુ છે

આપણે ત્યાના ઇતિહાસદેશના દરિદ્ર્ય

માટે તેમણે પુસ્તકમા એકથી વધુ વખત

અસ્સાસ વ્યવ કર્યો છે એ પરિસ્થિતિમા

વેતુ ઇતિહાસ પુરાણથી સમુપજૂલ્ય

કરવાનું કહ્યું છે તેમ, ઇતિહાસનું સાહિત્યના

ઉદ્ભવો અને પરપરાઓથી સમુપજૂલ્ય

કરવાની અત્ય મોખી છે એમ તે સ્વીકારે

છે, અને એવું સમુપજૂલ્ય તેમણે આ

પુસ્તકમા તેમને યક્ય તેમજ ક્યું પણ છે

પુસ્તકમાથી કેટલાક નવી માહિતી

મળવાની મળે છે, એવી કે, ઐતિહાસિક

ગુજરાતનું પહેલું પાઠનપર જુનામદ હતું,

વલ્લભીસમયમા ગુજરાતમા કાર્તિકેચની

ભક્તિ પ્રચલિત હતી સોનકી સમય સુધી

મદિરા લાકડા ને ઈંટના હવા, અમળવેલો

ગુજરાતની જમિ સાથે સમય હતો,

ચાવડાઓ તે નાના કાકોરો ને ચોર-તુ ઢારા

ભેગા ન હતા, વગેરે પણ પુસ્તકનું ગૌરવ

પ્રકારણ તો છે 'ગુજરાતી સમાજનું બધા

રજી' નામનું પદરમું પ્રકારણ ગુજરાતના

સમાજબાધારણની ચર્ચા, 'સમાજ' તો

સનાતન છે' તેથી, પ્રાચીન સમયથી ઉપા

ગીને કતાએ ત્યા કરી છે ગુજરાતનો ઢાલનો

સમાજ ને કાલોન અસુરે, જુઓ, ચુઓ,

નાચો, આલોરો, ગુજરાં, રોકો, ઢુણો

અને જુની જુની નાતમા હિંદુ ભતિમા

મેળવી દેવાયેલા મહમદ ધોરીના લશ્કરના

મુસલમાન કેદીઓ, એમ અનેક ભતિઓના

મિશ્રણનું પરિણામ છે એ તેમા' સિદ્ધ

કરણ છે ગુજરાતના નાગરોના નાગભતિ

સાથેના સળધની વિસ્તૃત ચર્ચા પણ ક્યાન

ખેચે તેવી છે જુની જુની ભતિઓના

આવા મિશ્રણ પછી જુની જુની ધર્મ-

સપ્રદાયોનું થયેલું મિશ્રણ વિગતે બતાવી

આજના ગુજરાતી સમાજના બધારણ

પરતે તથા સમાજનું માનસ ધરાવામા

એની રી અસર થઇ છે તે પણ લેખકે

દર્શાવ્યું છે ગુજરાતમા આ બેઉ પ્રકારના

મિશ્રણને કાચે ગુજરાતીની પ્રકૃતિ સહિ

પણતાવળી અને સમધારણ બની છે

તેમ ન અન્ય પ્રાતોના લોકો કરતા પ્રાંતિક

અસ્મિતાની દલગ કે ગૂંચ તેનામા એણું

આવ્યું છે આ બતાવોને લેખક અગ્રી

ગયા નથી મદ્યુ' ગૂંચની ભેગા પરદેશી

આ દેશમા આવી દબર દોડદબર માણલ

પેટી ભઈ વતનીઓને લૂંટી નધ અને

વતનીઓ નાસવાય ચિચાય કહી કરી રહે

નહિ એવું કારણ તેમજ બધાને પોતામા

સમાવી દેનાર હિંદુ સમાજ મુસલમા ને

તથા ખ્રિસ્તીઓને કેમ સમાવી ન શક્યા

તેના કારણ, સમાજ ને વર્ણવાને તેમણે

અત પ્રયાસ કર્યો છે બીજ બાળતના

કારણમા તેમણે સહિયુગના ને વિચાર

સ્વાતંત્ર્યની અતિશયતામાથી નબેલી અસ

હિયુતા અને સાપ્રદાયિકતાની વિપુલતાને

તેમ ન પરધર્મ ને પરસંસ્કૃતિના

આક્રમણની સામેના પ્રતિકાર સંસ્થાત્મક

વચ્ચે ગણવિવ છે મુસલમાનો તથા

ખ્રિસ્તીઓની સરકાર સિતતાને તથા સામી

સંસ્કૃતિ ભેટે ન લખવાની તેમની સ્વધર્મ

અદબ્ય મનોરૂપિને કર્તાએ નથી ગણાવ્યા

એમ નહિ, પણ તેમણે ઉઠાવેલા પ્રશ્નો

અર્થો નવાજ એમા છે એ સમજને મૂકાય

તેમજ કાર તેના પર મૂકવામા આવ્યા નથી

પુસ્તક આમ માહિતીપ્રદ તો થયું

બન્યું છે એમા સપાદિત, સહલિત ને

સરીપિત માહિતી આપી નથી. મુમ્મથ કરે

એની સીધી ને તે આપે તે સ્થાળતા લખા

વડમા નથી પણ કર્તા ઇતિહાસકાર છે,

અને ઇતિહાસ કલા તો પછી, અધમ તો

શાક ન છે, એ સમજમા લાવીએ તો

પછી કરી ફરિયાદ કરવાપણું નથી

રત્નમણિરાવનું વાચન, એમણે લીધેલો

અમ, અને નિર્ણિત વિષય માટેનો એમનો

અનુરાગ પુસ્તકની પમિઓમા સ્વયંસેવ

બોલી બેટે છે પાઠશીરોમા એમણે ઉઠાવે

જેલા પ્રાચીન, મધ્યકાલીન ને અવધીન

દેશવિવેશી અધિકારો ને તેમના ગ્રંથો

એમના વાચન ને જમની સાક્ષી પ્રેર છે

ગુજરાતના ઇતિહાસ પર લખનારઓમા

કેમિસેલિયેટ, રક્ષિલાલ ખરીખ અને

દુર્ગાચંદ્ર શાસ્ત્રીને તેઓ વારવાર ઢાકે છે

ને મુદિ કે મતલબ નોધે છે આ ઉપલા

વાત એ પણ બતાવે છે કે રત્નમણિરાવને

પોતાની સ્વતંત્ર દૃષ્ટિ પણ છે, ને ધણી

છે બીજાના બધા નિર્ણયો એ સ્વી-

કારતા નથી

કાવ્યવિચાર મૂળ લેખક, સુરેન્દ્રનાથ

દાસગુપ્તા, અનુ નગીનદાસ

પારેખ, પ્રકાશક, ગુજરાતી

સાહિત્ય પરિષદ તરફથી

ભારતીય વિદ્યાભવન, મુમ્મથ,

મુમ્મથ, ચાર રૂપિયા.

સાચી સાહિત્યરસ જ માટે એવરેડો ટકથી રાઈ થયેલ પાશ્ચાત્ય કવ્ય-સાહિત્ય-ચર્ચાના એટલું જ ભારતીય કાવ્ય સાહિત્ય-વિચારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત અત્યંત ઓછું છે એ વિશેષ મેં મત નક્કી રમણુભાઈ, નરસિંહરાય, - આનંદરાઈ, રામનારાયણ પાઠક આદિએ છૂક છૂક ભારતીય કાવ્યમંત્રણના ફેરવાક પ્રતિપાદનોને સિદ્ધાન્તોની ચર્ચા કરી છે ખરી, પણ રસતત્ત્વના પરિચય તથા તેના પર આપણે ત્યાં ઓછા લખાયા છે 'રસસાગર' (છાંદાવાલ જઈ), 'કાવ્યસાગર' અને 'નાટ્યસાગર' (નવુરામ શુભ), 'કાવ્ય સાહિત્યમીમાસા' (કમળાકર ત્રિવેદી) અને કાવ્યપ્રકાશનું કાલાનંદ (રા વિ પાઠક ને ર છે ખરી) એટલા પુસ્તકોના નામ આપીએ ત્યાં ચાલી જતી નથી છે કે, કાણે અને દાસગુપ્તાના જેવા કાવ્યસાગરના કૈતિકદારિશ તેમ જ દુવેના તમક દાદિએ લખાયાના અભ્યાસ થયો તો ગુજરાતીમાં નથી જ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રમુદ કરેલ રા નબીન દાસ બારેખન દો સુરેન્દ્રનાથ દાસગુપ્તાના બચાવો 'કાવ્યવિચાર'નો આ અનુવાદ આપીને એ ઓટ કરી પાઠવાની છુટ્તા કરે એ એક રીતે ગુજરાતીમાંની વિદ્યા પ્રતિતિની હસી છે, તો બીજી રીતથી એક સેનાધર્મ છે

એ સેનાધર્મ અનુનાદના સન્નેમાં સંસ્કૃત કાવ્યચર્ચાના પ્રાપ્તિમ પરિવર ક્રૂરિ આ પુસ્તક સાંચું છે અને એ અનો અનુવાદ કાલાના ગાને તો એ નિપમા રસ ધ્યાનનાર અનેકને એ ઉપદેશી થઈ પડે એ હેતુથી પેસાયેલું છે, એ હેતુ આ પુસ્તક પર લાગે છે આ રાકોને જન્મ આપે છે પુરવઠની લખાણ પહેલા પ્રકરણની જ મુળદીની રીતગીટા દેવની માફક રા દાસગુપ્તે ઝડપથી વિદ્યાવર્ધી કર્યાં થયા છે એ પાપ શુભ રીતિ, વહેલોવાદ, રસ, રસવિરતા રાહસ્યે હાથેલિના ચાર મેલે અને તે સુખથી કવ્ય આલકારિણો વળજી તપાસ, ધર્મ, રસોદ કવ્યરૂપિ પર અત્યાસુધીના અલકારસાગરના સાહિત્યને નિહા એમણે હેલેલી નાપથે છે. પાશ્ચાત્ય

સાહિત્યવિચારની જાણ કરતીયની એટલેવના તેઓ કરતા અથા છે પોતે શીખવવા બેઠા છે તે વિષયમાં મુખ્ય મુખ્ય પુસ્તકોનું જ્ઞાન વાચનારમાં અપેક્ષિત કે ગૃતીત કરીને કર્યાં તેમને કાવ્યચર્ચાના બેલા પાણીમાં એકદમ લઈ જતા લાગે છે સાચાં જાણીને કરેલા છે અને કાલાકાલિન્ય જાણે છે એ જાણને લીધે એવી બાપ પડે છે કે ગાલાનાં અલપોધાય, ભારતીય કાવ્યવિચારના પ્રાથમિક પરિચય કરતા માત્રનાર વિચારો-કલાના વલ્લકોને માટે તો, આ પુસ્તક કામ નહિ આપે એ નિષ્ણતા તાલિવિરોધે અને એમ એના અલકારસાગરના શુભાગી વિચારોને માટે તો એ ખૂબ ઉપદેશી થઈ પડશે એમાં શક નથી મતનજ કે, એ વિદ્યારોમ્ય છે

મૂળ કર્તાની પદર જ દૈવચળી નવ રાજના સંપ્રદાયની આ પુસ્તક નિષ્ણ છે એ, વધા પોતે સરસ્વત નથી એમ જણાવતા અનુનાદના શ્રમ અને અર્થ નિવેશન, એ સરપ્રકળ છે, એ બેડે આમતો ખાસ સાર નાથ આગી લે તેથી છે શુભ રાતીમાં આજા સાજાચની આયાત કરનાર અનુવાદ ધન્યવાદના અધિભારી છે

અં મ છતા, સારજ, વિરખાને વ્ય રોમીમાં રસિક વિચાર રીને કા તીર કાવ્ય ચર્ચાનો સર્વજાતી પરિચય કવચનુ મેહિક (અરે, અનુસ - નહિ તેલું) ગુલામી પુસ્તક તો હજી ગુજરાતની સંસ્કૃતિ પસે લણું રહે છે એ કાળ આપ્તોઈ સંસ્કૃતિના ગુજરાતી પ્રેક્ષકો રા કે, અનુ નિહાને ર અર્ચન' આ પત્રની રાને પત્રી લખે

રાગતાણી મૂળ લે-ક, રવી દ્રનાથ દાસે, અનુવાદ-કે અલેવદ નેરણી, પ્રકા. ગુજ'ર મથ દાન દાર્શન, અપદા સિદ્ધ મુખ્ય એ રૂપિયા

કવિવર રવીન્દ્રનાથે પોતાની ચીવરની વધે પધાર છદમાં લખેલ બુદ્ધિમાન નાટક 'શૂન' એ કાળમાં રા એવલેદ મેષાણીએ એવીસ વર્ષ પડેલા ગુજરાતી નસા

વાદની આ બીજી આર્થિક છે, પ્રાચ્ય નાટક લેખે એટલું સુવાચ્ય છે તેટલું દરર નાટક લીકે તપ્તા પરચદના લાયક જાણે છે એ એના અનુવાદનો અભિપ્રાય એકદરે એને માટે સાચો છે નાટક કરજાના છે, અને કરજાનાત નાટ્યોની સામાન્ય પ્રકારોને દીક પાની જવાને છે પ્રાચ્યતાત પતિપતિચાલ- તાની મુમિત, અનેક ઉત્તમ તાલે નો પડેલો તેવો જ ક કુમારોન, નિદોષ પ્રમખાણી શુધા ઉલ, અને વદાદા મકર એ વાદે આ નાટ્યની ખરાબી પર પોતાની ફોરમ ફેલાવી જનાર પાણોને તેમના કયા જ વાચના વજર મુલ્યને શરણે થઈ પડે છે, એ એમને માટે સહાનુભૂતિનું અનુકૂળન અનુવાદનાર વાદો કે પ્રેક્ષના અવરખાથી દાસપરો જગારી ન્યથે કોવી મદદી વિનંદ છે રામ વિકમદેવ જે આ નાટકનો નાયક છે, લેને પોતાની આત્મનિર્ભરિણ પ્રિય માના મિલવને અને કુમારોન વસા છાને લક્ષ્યમધે એડી રાતે મેળવવા ધારેલા આનંદનો સ્વપ્ન રા ને માટે હાથગાળી આપી જતો રહે છે એ તેના છવગની પેલા વિનંદિના નેત્રી ન રણ અને વિરમ આપ્તિ છે આ વિરમ દુર્લભ નામાં ત્રિવેદી, ભારતીય રાણી રેખા, અને ચિત્રમદેવના કાલકેરી મુલ્યો મુલ્યો છત અને ન્યસોનને ચાટો દોરો રાતો છે જાણે ઘોષા કરજાનાત નાટ્યોમાં નવ કરી જ કે હ નાની જાણ કે પાપ કે દોષ જ એને માટે મુખ્યત્વે જગાનાર હોવ છે, તેમ અલો પડે છે ચિત્રમદેવની અ-રામપાત્ર પ્રતિ જ લોના વધા કોની રાખેલા આનંદના પાને ના રિ રાત મુખ્ય કાલન છે અને કાવ્ય પ્રમાણને નાજાળેલી નથી અને ઉનાદ જ નાની ન્યથ છે પ્રમથ અનેક યોગમાદ ને પરી મુલ્યોમાં આપી દુર્લભને ખેંચી લાવે છે કરજાના નાટકના નાયકોમાં એમના પ્રથમે વાકા-પ્રેક્ષાની આપાર સદાનુભૂતિ છતી લાવે એવી ઉદાત્તા ને મુલ્ય પતિ હોય છે ચિત્રમદેવ મરવ પ્રેમી છે, અને વીર રૂપિય છે એ પેલા દુર્લભના પહેલા દલા-કુમારોન પ્રથમે દાખવવા માટે છે તે ખર્ચામાં તેના અતીતી મુલ્ય અનુભવાય

છે આમ છતાં, એ પાત્ર આપણી સદા
તુષ્ટિ નથી છતી ચક્રુ એના પ્રેમે ન્માદ
અને યુદ્ધોન્માદ અતિશયોક્ત, અસ્વાભાવિક
ને નાટ્ય લાગે છે. પેવા કામ્બોરી સર
દારેને ખાતર યુદ્ધ ચરનાર પાછળથી પાછો
તેમના હાથમા રમકડા બેસે બની બધી
એકાએક કરતો દેખાય છે તે નથી ગમત
મતલબ કે, અહીં તેના જીવનની નાટકના
અન્ત વખતની ક્ષણેલા આપીને સંક્રાન્તરૂપા
નહિ, પણ એ તો એ જ લાગેના હશે
એ બાજુ જ્યાંથી ભય છે પરિણામ, જો આ
કર્યાના નાટકના નાયકની હારમા તેને
ખેડાયા તેમ નથી તેનું અન્ત પહેલાનું
પરિવર્તન થેજી કતાંએ તેના પક્ષમા
આપણને ખેડના થેજી ચલન કર્યો તો
છે, પણ તે એની આગતી વર્તણૂકને
ધોણ નાખે એવા સળગ નથી રીન્દ્ર
નાથે પાછળથી આ કૃતિને રૂં કયાનું
યા મોઢી મોઢી કનિમા નની નીતે વાપ
યન્તુ અનુવાદક જણાવે છે તે. સાચું
જેય તો ખુદ રીન્દ્રનાથને પોતાની આ
કૃતિની કથાસ વહેલી પરખાઈ ગઈ હશે
એમ ધારતુ બાબર છે

વેદની - વિચારધારા • લે રાધા
ફાલ્ગુન . અનુ ચરકકર
નુકવ પ્રકાશક વોરા એન્ડ
કું. લી. મૂલ્ય ૩-૦-૦.

રાધાકૃષ્ણનના 'ઉદ્દિશન દ્વિસોદ્ધિ એ
નામના ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનના ઉત્તરકાલેને
તેના પ્રકરણોના અનુવાદ' દ્વારા કહે કે કહે
જીવજાતીમા ઉતારવાના અભિલાષની
અસત સિદ્ધિ બનતુ આ પુસ્તક રાધા
કૃષ્ણનના એ ત્રયના બીજા અને ત્રીજા
પ્રકરણોના અનુવાદ' છે અનુવાદના આ
શબ્દોમા એનો પરિચય આપી ભય છે
'વેદ એ ભારતીય પ્રજાનો જ નહી પણ
સગર માનવજાતિનો જૂતામા જૂનો જન્મ
છે, અને આપણા ધર્મ' ને તરવણનો
મૂળ આરભ ત્યાંથી ચાય છે, અટકે
ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનના કલિદાસમા એનો
અજ્ઞાપ્ય અનિચાય છે' એની સૂચના,
તરફ ને સ્વિક્ષિ સમાયે વળા આ પરવચ્ચ
ભાગેથી છે'

એના 'જન્મે'ના સૂક્તો' નામક પ્રથમ
ખડમા વેના સાદિત્ય, રવરૂપ, કર્તા,
સમય અને તત્ત્વર્થ વિનેના મિનન મતો
વિષે સંશયમા માહિતી આપી, કર્તાએ
વેદિક દેવમંડળનો પરિચય આપી,
'દેવ'—મિસર્જનની પ્રથમ અવસ્થાનો
સૂચક, (૨) વરુણ—પાછળનો અતિશય
નાતિમાન ને નાતિયોગક દેવ, (૩) ઇન્દ્ર—
વિજય અને સામ્રાજ્યસ્થાપનાના મુખ્યને
સ્વાર્થી દેવ, (૪) પ્રભાવતિ—એકેશ્વરની
ભૂમિકાની ક્ષણવિરયા કે પસાકાઠા' એવા
અવસ્થાના સૂક્તોમા વર્તાતો ધર્મવિચારો
વિકાસક્રમનિર્ગમી, અને દેવતાવાદમાથી અધિ
દેવવાદ અને એકેશ્વરવાદ પર યજ્ઞને અદ્વિત
બ્રહ્માની વાવના સુપ્રીતો વેતાર્થત ધર્મ
વિચાર, એ બધી ભૂમિકાએ વચ્ચેની
જેવા ખાવા જેવી અવસ્થાએના પરિચય
સાથે, રજૂ કર્યો છે જન્મે ના સૂક્તોમા
પ્રચલ ધર્મજ્ઞ સહિવિજ્ઞાન નીતિનિયમ
અને સચાર અને મતોત્તર જીવન
ચબધી વિચારોનો વ્યવસ્થિત સામ્રાટી
પરિચય ત્યારબાદ કાવચમા આપ્યે છે
બીજા ખડમા એની સામગ્રીની બીજા રૂ
કાતા નોખા પડી જતા અર્થવે' વિશે
એ સ્પષ્ટિકર્મકંડ પર ભાર મૂકી મેવા
ચતુર્વેદ અને આજ્ઞા વિશે માહિતી
આપી સહિસન્ન, નીતિનિયમ અને
મુખ્યત્વે જીવન સળખી તેની કલ્પનાઓ
કે વિચારણાના ખ્યાલ કતાએ આપ્યે છે

ગોડોનવકૃત સરજ સહિત્યના દર્શિત
હાસતુ પ્રોત્સાહનવાદ દેવજી જીવજાતી કાવ
ન્તર, આચાર્ય આનંદકર લિખિત હિંદુ
વે ધર્મ' અને જીવજાત વિચારોની 'વેદિક
પાડાવલિ' નેના પુસ્તકોમાથી ને થોડું
દોડું વે' વિશે જળખાનું મને છે, એ
સ્વિચય જીવજાતી કાવચમા વે સાદિત્ય
વિશે વિરલન માહિતી આપેના એકે જય
નથી એ રિશતિમા કાલાન્તરત્રય તો
કાલાન્તરત્રય પણ આવે મને છે એ
આનંદની વાત છે આ ચ વેનાર્થત
ધર્મ-તત્ત્વ-વિચારને રચ્યો છે તેવા તેની
સહિત્યજનુને એજાખારનો નથી તેમ
જે પક્ષ રૂપ મનિષ પક્ષ ભારતીય
તત્ત્વજ્ઞાન જ એવો વિષય છે, અને આજ

ત્રયના આ તો એ પ્રકરણો જ છે એ
ધ્યાનમા લેતા એના ખુલાસો' અપી રહે
છે, ચારે વે', પ્રાનિશાખ્યા, વ્યાજ્ઞેલા,
આરવચક અને ઉપનિષદોના સમજસાદિ-
ત્યને તદ્દતર્થત સામગ્રીની વાનગી રજૂ
કરતો વિરલન પરિચય કાવતેને જીવજાતી
ત્રય તો પ્રગટ થશે બાકી જ છે

રાધાકૃષ્ણનના લખાણોના આવા અનુવાદનું
કામ પ્રેમપૂર્વક હાથ લાઇ બેઠેલા અનુવાદક
થોડા પ્રકરણોના શબ્દો માગી લે છે મૂળ
ત્રયનો વિષય પેતાનો પ્રિય વિષય હોય,
એ વિષયને તેનું સાર નિરૂપણ કરનાર
સમર્થ લેખક મળેલા હોય, અને એ લેખકે
કરેલા નિરૂપણમા ત્યારે પોતાની પૂર્વ
સમર્થિત હોય, ત્યારે ક્રિયાત્મક અનુવાદમા
પોતાનું વિવ રી રી છે જા અદ્રાકર
મુકલ આવા અનુવાદક છે 'આગવા' દિહિ
ધર્મ'મા અનુવાદ કરવા ઉપશત મૂળ લેખ
કના લખાણનું સમર્થન કરે એવા મૂળ
સામ્રાજ્યોના વચ્ચેના જોળાને ઠેકઠાકો,
રૂઝબિરોજ તથા જીવજાતી અનુવાદ સાથે
એમને આપ્યા છે, આ જેની વિચારધારામા
પણ રાધાકૃષ્ણનના ઉપશત પોતાના
ટિપ્પણો એમણે આપ્યા છે, અને આનંદ
ચકર ને બાંધીછ નેવાના વચ્ચેના પણ
સમર્થનાથે' ક્યારેક ક્યારેક ટિપ્પણમા
એમણે આપ્યા છે, એ એમનો સારાભ્યાસ,
હિંદુ ધર્મ-તત્ત્વજ્ઞાન પર પ્રીતિ અને
નિઃકામ્યોર્થે જમ બતાવી આપે છે ધણીવાર
તો એમ પણ લાગે છે કે રાધાકૃષ્ણનનું
લખાણ પણ અનુવાદકને માટે એક આધાર
કે આધાર જ થયેય છે ખરિજામ એ આલ્યું
છે કે આ અનુવાદો વેદિયા કે ભાટુની નેવા
જનશય લાગવા નથી ભાષાની રચના અને
શિલ્પના પણ કલાન ખેડે તેવા છે

અનુવાદક માટે અહીં કહેજુ એમ
ઉપવા અરહોક્તને ય લાગુ પડે છે, તેમ
પુસ્તકની કિમત અને પ્રચાર માટે ઉપવા
અરહોક્તમા કહેજી ગયના આ પુસ્તકન ય
લાગુ પડતી ગણતરી આને માટે તો ખાસ
એ કહેવાય કે આના કુખ પસરેના
અનુવાદની કિમત લોકોને આકરી પડે
એના કરતા સરજ સહિત્યર્થક કાવ તથ
રાધાકૃષ્ણનના બે ભાગ વાંચા આખા જ

અંગેનો અનુવાદ આપણા અનુવાદક પાસે
તૈયાર કરાવી પાંચ સાળ રૂપિયાની ફિમ્મનમાં
થયે તે બધાને સારું થાય જ મ ર

ભીતપત્રો દ્વારા લોક શિક્ષણ
લેખક બમણભાઈ મહેતા
પ્રકાશક પુસ્તકાલય સ. સ.
મડલ લી પો. બો નં. ૧૦
વડોદરા કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

આમકામને કામ કરતા બેસતાર સેવકને
કઈક અંશે માર્ગદર્શક થઈ પડે એવું આ
પુસ્તક બેતા લેખકે એમના છવત અનુ
ભવના પ્રતિબિંબ નેત્ર લખ્યું છે

પ્રાદેશિક શિક્ષણ મંદિર અને ગ્રામગામ
ન્યારે સમાચાર પત્રોના અજ્ઞાન હોય છે
ત્યારે લેખકને એમના અનુભવમાથી સુએલી
આ કલ્પના ખરેખર તવીન ને આપર્થક છે

રોજન રોજના પ્રશ્નો એમણે સાગી,
દુઃખી ને સુધમિત બાપામાં મુક્યા છે
કલમને બહેલાવાવા ખાતર કે પોતાના
અદમને પોષણ એમણે આ ભીતપત્રો
નથી લખ્યા પણ દૈનંદને વચ્ચા આપણા
મન ઉપર સત્યાગ્રહની અસર પડે છે
આવા પ્રયત્નની અસર કીધી પણ જીવી
હોય છે એક સમગ્ર ગામડાની પ્રભને
બદલાવવાનું કૌવત આવા પ્રયત્નોના મૂળમાં
હોય છે

દરેક ગામની લાયકેરીમાં આ પુસ્તક
હોવું એટલે લેખકને અમિ આપુ નિરોગી
ને ઉપવેશી પુસ્તક આપવા માટે અભિ
નંદન દુઃખે જામે

અમારી ધનુવ શિક્ષણ લેખક
ના મ પદાર્થન પ્રકાશક
ઉપર પ્રમાણે કિંમત રૂ. એ

શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં ૩૦ વર્ષથી વધારે
અનુભવ લાપા પછી લેખકે આ પુસ્તક
લખ્યું છે વાળકના જન્મથી અને ઉછેર
કરવામાં કેવી કાળજી રાખવી એટલે,
ત્યાંથી જીવન થાય ત્યાં સુધીમાં કેવી
નિવૃત્તિ કરવામાંથી એને પસાર થવું
પડ્યું હોય છે એનું સચોટ વ્યવન ને
પ્રગટ્ય કર્યું છે

આ ઉપરાંત છવન ઉછેરના ધણા
પ્રશ્નોને એમણે આ પુસ્તકમાં આવરી
લાધા છે જીવન યોગ્ય-ઠાકીઓને
જેમ કેટલાક વાતોની યોગ્ય કે અપૂરી ખબર
હોય છે તે અંગતી માનસશાસ્ત્રિય રીતે
મળતી આપે છે એ જમરે બાવના
લાગણી ઉઠાવવી હોય છે તે કોણની સુધિ
પ્રમાણ અભ્યજ નેત્ર સહેલું હોય છે
ત્યારે એવે દેખણે નત્રવ સુધિથી વિચાર
કરવાને ધેરે તેવું આ પુસ્તક છે શિક્ષ
કો ને વિદ્યાર્થીઓ આ પુસ્તક જરૂર
એક જાણ

રાષ્ટ્રભાષા વિષે વિચાર લેખક
માધીજી પ્રકાશક નરજીવન
કાર્યાલય અમદાવાદ, કિંમત
બાર આના.

પૂ ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રભાષા ઉપર
આજ સુધી ને છઠ્ઠી છવાયુ લખ્યું તેને
એકિત કરીને આ સમગ્રમાં મુકવામાં આ
વેતુ છે રાષ્ટ્રભાષા ને રાષ્ટ્રભાષા પ્રચારકોને
આ સંગ્રહ ખૂબ ઉપવેશી થઈ પડશે.

અહાર અંદર પોષણ લેખક અંદર
ભાઈ પટેલ પ્રકાશક ગુજરાત
વિદ્યાપીઠ પ્રાસિદ્ધાન ઉપર
પ્રમાણે કિંમત આઠ આના

પ્રાથમિક શાળાને ઉપવેશી થઈ પડે
એવો દબરી થી અંદરભાઈએ આ પુસ્તકમાં
લખ્યા છે પ્રૌદ શિક્ષણના કામમાં પણ
એ ઉપવેશી થઈ પડે એવી છે

શરીરની અંદરના અવયવોની કેમ
સલામત હોવી તે લેખકે આમાં બતાવ્યું છે
'એ ક્રિયક મ્મ જ્ઞ. અર્થશાસ્ત્રીય લખ્યું છે કે
'મને આશ્ચર્ય છે કે આ પુસ્તકના દબરીની
સંખ્યામાં વધારો અમને છે કે બાપજીની
એ આશ્ચર્ય થશે જ

હુધવતાં પૂરે લેખક ગુનીલાલ
મડિયા, પ્રકાશક એન. એમ.
વિપાવી લી સુખી-કિંમત
સાડીચાર રૂપિયા

સતમીસ વાર્તાઓ પદ્યમય પુન
વતુ રૂ. ૧-૦-૦ થી ગુનીલાલ મડિયા

સાહિત્યમેત્રમાં પ્રવેશ કરે છે જેમ પુસ્તક
પૂરમાં નિર્મળ જળની સાથે કોંઠા, ગાળ
વનવાળીના કબરો અને પૂલપાદના પદા
હીને ખાવે છે તેવું જ આ પુસ્તકમાં પૂરમાં
ખન્યું છે આ વાર્તાઓ પૂર કબર
પ્રવાદમાં ગેરો બન્યું છે તે કબર
હુમરીઓમાં ગુપ્તી પણ છે છે એ ક
સાચુ છે આ પૂરમાં લખાયું અને છે
ક્યારેક તો એમ થાય છે કે એ પૂરમાં
લખ્યા જ કરીએ

આ વાર્તાઓની ખૂબી તો છે છે કે
તે છવનનું દર્શન કરાવે છે માનવ રત
બાવની વિચિત્રતા અને વિષમતા આ
વાર્તાઓ આસાનીથી પ્રગ્ન કરે છે લેખક
પ્રેમગામી નહિ, કોઈ ક્યામથી નહિ
પણ માનવજીવનમાંથી વસ્તુપ્રસદ કરે છે
પછી એને આત્મિક સ્વરૂપમાં વાગેલા
વળી છે છે, એમ કરવામાં તેમની સર્વવંદ
બાત, બુધિ સેલી અને કાર ઉપમાઓ
અંદર આવી પડેલ છે થી અધિક કમના
મુખને બરાબર પોષી બસા છે એવી એમની
વાર્તાઓમાં સામાન્ય પ્રસંગ પણ કમના
સ્વાભાવમાં ખડેલા થાય છે, લેખક વાર્તા કરેલા
ખાતર વાર્તા કહેતા નથી પણ છવનનું
કોઈ સદૃશ સ્વભાવનો કોઈ અંશ કે કોઈ
ગૂઢ સમરથાને ન્યારે તેમને વ્યક્ત કરવાની
હેય છે ત્યારે જ તે વાર્તા કહે છે આથી
તેમની વાર્તાઓમાં છવનનું શિલાયુ ચિત્ર
બની પછી અંદર અને અનુભૂતિ વિશદ રીતે
રેખાઈ આવે છે લેખકને અનુભવ કુશળ
પ્રકારને નિષિષાતો હોય તેમની રીંછીમાં
ખૂબ સ્વરૂપતા અને પ્રાસાદિકતા આપી
આપ આવી રહે છે આ ગુણને કોઈ
તેમની વાર્તાઓ વાચ્યા પછી ચિત્ર પ્રચન
થઈ ડોલી રહે છે
પણ ને વાર્તાઓમાં લેખકને કહ
કહેવાનું હોતુ નથી, ન્યા તેમનું કથ
ચિત્રવ્ય જ સામાન્ય હોય છે, ન્યા
વાર્તામાં વિષય છવનમાંથી નહિ પણ
ઉપજાવી કહેલા તુલ્ય નેત્રા હોય છે ત્યા
તેમની વાર્તાઓ કલાત્મક નેત્રા નહિ પણ
પ્રસન્નચિત્ર નેત્રા જ આસ્વાદ્ય કરે છે છે
અને આશ્ચર્ય લખાયું છે તેમ આ
'પુષ્પવત્તા પૂર માં એવા કબરો પણ
થઈ ગયા આમાં છે

‘જેવો તે બહાર ગયો કે અલકું છિડયો. થોડે દૂર સૂતેલા જમીનદારના સાળાને કહે : ‘જિઠો, જિઠો, મારા જમીનદાર સાહેબ તમારાથી રિસાઈને ચાલ્યા બાક છે. કાલે તમે કોણ બાંહે એમને કેલું થે ખાવા આપ્યું કે તેમને એ ન ગમ્યું અને અત્યારે છાતામાતા ચાલતા થયા છે.’

તરત જમીનદારનો સાળો તેને મનાવી લેવા પાછળ બિડયો. જતાં જતાં અલકુંએ શિખામણ આપી : ‘તેમની બગલમાં લૂગડાનું પોટલું છે. તે ખેંચીને આવતા રહેશે. તો એમની મેળે પાછા આવતા-રહેશે.’

સાળો એકદમ જમીનદાર પાછળ દોડ્યો અને જમીનદારને પકડી પાડ્યા.

જેમ સાળો જમીનદારને પાછો ખેંચવા પ્રયત્ન કરે તેમ જમીનદાર હાંડલી સંતાડી ભોગવા પ્રયત્ન કરે. છેવટ સાળાએ બગલની પોટલી ખેંચવા ઝોંટ મારી કે હાંડળી નીચે જઈ પડી અને પડતાં લેગી કૂટી ગઈ. અંદર સરેલી વિચ્છાથી જમીનદારનાં કપડાં ગંધાઈ ઊઠ્યાં. સાળો આ બધું જોઈને હસી પડ્યો. જમીનદારને તો શર-મથી મરવા જેવું થયું. એ સમજી ગયો કે આ બધાં કામ અલકુંનાં છે. એ અલકું ઉપર એવો ખિન્ન થયો. પણ અહીં શું કરે ? મનમાં સમ-સમતો જમીનદાર ખીજ ગળી ગયો.

બીજે દિવસે સાસુએ જમીનદારને વિદાય આપી; પાલખીમાં વહુને બેસાડી, અલકુંને સાથે લઈ જમીનદાર થોડે ચડીને પોતાને ગામ જવા નીકળ્યો. ચાલતાં ચાલતાં સાંજ પડવા આવી ત્યારે જમીનદાર તેના ગામ પાસે પહોંચવા આવ્યો. બરાબર મસાણુ વટાવીને આગળ વધ્યા ત્યારે જમીનદાર પાછળ વળીને જુએ તો પાલ-

ખીવાળા ધીમે ધીમે ક્યાં થે દૂર ચાલ્યા આવે છે. જમીનદારે અલકુંને તારીફ આપી : ‘જા, જા, હમણાં ને હમણાં તારાં બાઈજી ત્યાં હોય એવાં અહીં પહોંચાડી દે. આમ પાલખીવાળા ચાલશે તો ઘેર ક્યારે પહોંચશે ?’

અલકું દોડ્યો અને પાલખીવાળાને કહે : ‘તમે તમારે પાલખી અહીં મૂકીને પાછા વળો. અમારા ગામમાં અત્યારે પાલખીવાળાને લઈ જવાનો રિવાજ નથી. હમણાં અમારા પાલ-ખીવાળા આવીને પાલખી લઈ જશે.’

પાલખીવાળા ચાલી નીકળ્યા કે તેણે બાઈ-જીને બહાર કાઢ્યાં અને ‘જો એક હરફ પણ જોડ્યાં તો મરી ગયાં સમજજો’ કહીને બાઈને પડખે વગડામાં લઈ ગયો. વગડામાં એક ઝાડને થડે બાઈને બાંધીને પોતે પાછો વળ્યો અને મસાણુમાંથી એક મરડું કાઢીને પાલખીમાં મૂકી દીધું. મરડાનો એક પગ કાપીને અલકું જમીનદાર પાસે આવ્યો અને પગ આપીને કહે : ‘લો આ મારા બાઈજી.’

જમીનદાર કહે : ‘આ શું છે વળી ?’

અલકું કહે : ‘હું તમારો નોકર. તમારી આજ્ઞા પશુ. તમે કહ્યું કે તારી બાઈજીને આ ને આ ઘડીએ ત્યાં હોય એવાં અહીં પહોંચાડી દે. મારાં બાઈજી અત્યારે ત્યાં પાલખીમાં બેસાં છે અને અહીં પગરૂપે તમારી પાસે પણ છે.’

આ સાંભળીને જમીનદારના શુરસાનો કોઈ પાર રહ્યો નહિ. એ તાકડકે : ‘હરામી, તેં મને તો અનેક રીતે હેરાન કરીને અર્ધી કરી નાખ્યો. અને મારી વહુને તેં મારી નાખી ? લાગી ના અહીંથી.’

જમીનદાર અને અલકુંની રાગે સાંભળતાં આરુપાસથી માણસો એકઠા થઈ ગયાં. અલકું કહે : જમીનદાર સાહેબ તમે મારા પર ખિન્ન થયા કે ?’

જમીનદાર કહે : 'હા, ખિન્નયો ખિન્નયો, સાત વાર ખિન્નયો તારે કરણ હોય તે કરી લે.'

અલપુ કહે : 'તો આપણી શરત તુટી. લાવો મારી આંખ.'

આમ કહેતાં જુવાનભેદ અલપુ ધક્કો મારીને ઘરડા જમીનદારની છાતી પર ચડી બેઠો. લોકો જમીનદારના ત્રાસથી હેરાન થઈ ગયેલાં જોઈને કોઈ વચ્ચે પડ્યાં નહિ. અલપુએ ખિન્નયામાંથી છરો કાઢી જમીનદારની આંખ કાઢી લીધી. આંખ ખિન્નયામાં મરીને કહે : 'લો હવે તમે છૂટા. હવે ફરીથી આ શરત પ્રણાલિ કોઈને હેરાન કર્યો. લો ખીજીએ આંખ ચુમાવશો.' આમ કહીને અલપુ ચાલતો થયો.

જમીનદાર બિચારો આંખ આડા હાથ

દેતો ઘેર જઈએ. કોઈ લોકોએ તેની વડુને વગડામાં બાંધેલી જોઈ ત્યાંથી છોડીને ઘેર પોતાં ચલી ફરી. એ પછી જમીનદાર આંખ લેવા-દેવા ની સરત રમવાી લૂહી ગયો.

જમીનદારની આંખ લઈને અલપુ ઘેર ગયો અને શરપુના હાથમાં મૂકીને બોલ્યો : 'લે આ જમીનદારની આંખ હવે કદી એ કોઈની આંખ લેવાની હિંમત નહિ કરે.' શરપુ તો અલપુની બધી વાતો સાંભળીને મોંમાં આંગળો વ નાખી ગયો.

આ પછી શરપુ બરાબર ખેડ કરવા લાગ્યો અને અલપુ સાંજે બેસીને તલાશીગીરી કરવા લાગ્યો. છતાં ત્યાંથી બન નેલાઈએ હળીમળીને સંપૂર્ણ આનંદ કર્યો.

બાળકનો ખિલખિલાટ

બાળકોના સર્વરોગનિવારણ અને
બાળકના બાંધાના ઘટતરફ

બાબુલીન

તમારા બાળકને હંમેશા આપવાનો આગ્રહ રાખો

★ સોલ એજન્ટ ★

બી.એ. એન્ડ પ્રધર્સ મુંબઈ-૨ અને કલકત્તા

ભાસ્કર

ધર્મશાસ્ત્ર હવે

ગાંધી

ગાંધીવાદ

એ શિયા જાગે છે

એશિયાની આઝાદીની ઉપા ઊગી ચૂકી છે. ગોરા સામ્રાજ્યવાદના પાપા મૂળ-
માંથી હુયમચી ઊઠ્યા છે. ગઈ કાલે સુધી મેઘાં હતાં, શુભામ હતાં એ માનવીઓ
એકાએક વિદૂરી બેઠાં છે. તેમનાં મોટા ભાગનાં દળ પાસે શત્રુઓમાં તેો લાકી જ
છે. પણ આત્મા જાગ્યો છે ને! એ જ્યોત હવે નહીં ધૂએ.

આજે હિંદીચીન અને જાવામાં અજામી અને ઇન્ડોનેસિયનોએ કથું તે
આવલી કાઢે જમા અને મલાયાના વતનીઓ કરશે. હિંદની કૃત્ય તેો ચાલુ જ છે.

આ ક્રાંતિને-આ વિરાટની ગર્જનાને જાપાની ચઢામણીનું પરિચામ માનવાની
બૂલ ન કરશે! આ તેો પીડિતોનાં હિલની આગનેાં હાવાનજ છે. જાવાની આઝાદીના
નેતા સોએકાર્નોને ગાંધીજીની જેમ જાવાનપદ્ધતી કહેવાના સ્વાર્થાધોના પ્રયાસો ધૂળમાં
મળશે. પીડિતોની આ કૃત્ય હવે મુકમ્મીલ આઝાદી હાંસલ કરીને જ ચોલશે.

કોટાખર : ૧૯૪૫

અંક : ૭ મો

ભારતી સાહિત્ય સંઘ : મુંબઈ : અમદાવાદ

જમીનદાર કહે : 'હા, ખિન્નથો ખિન્નથો, સાત વાર ખિન્નથો તારે કરવું હોય તે કરી લે.'

અલપુ કહે : 'તો આખી શરત તૂટી. લાવો મારી આંખ.'

આમ કહેતાં જુવાનએ અલપુ ધક્કો મારીને ઘરડા જમીનદારની છાતી પર ચડી ગેઠા. લોકો જમીનદારના ત્રાસથી હેરાન થઈ ગયેલાં એટલે કોઈ વચ્ચે પડ્યાં નહિ. અલપુએ ખિસ્સામાંથી છરો કાઢી જમીનદારની આંખ કાઢી લીધી. આંખ ખિસ્સામાં મારીને કહે : 'લો હવે તમે છૂટા. હવે ફરીથી આ શરત પ્રભુણે દોષને હેગન કર્યો. તે બીજાએ આંખ સુમાવશે.' આમ કહીને અલપુ ચાલતો ગયો.

જમીનદાર ગિયારો આંખ આડા હાથ

દેતો ઘર જહોંચ્યો. કોઈ લોકોએ તેની જુને વગડામાં ગાંધેલી જોઈ ત્યાંથી છાટીને ઘર ચતી કરી. એ પછી જમીનદાર આંખ લેવા-દેવા ની મરત રમવી ભૂલી ગયો.

જમીનદારની આંખ લઈને અલપુ ઘર ગયો અને શરપુના હાથમાં મૂકીને મોટાં : 'લો જમીનદારની આંખ હવે કદી એ કોઈની આંખ લેવાની હિમત નહિ કરે.' શરપુ તો અલપુની બધી વાતો સાંભળીને મોમા આંગળાં વ નાખી ગયો.

આ પછી શરપુ બરાબર ખેડ કરવા લાગ્યો અને અલપુ સાંને ગેસીને તલાલીગીરી કરવા લાગ્યો છતાં ત્યાસુધી જ નેભાઈએ હાજીમગીને સંપૂર્ણ આનંદ કર્યો.

બા બ ક નો ખિલ ખિલાટ

બાળકોના સર્વશોભનવારણ અને
બાળકોના બાંધાના ઘડતરરૂપ

બા બુ લી નું

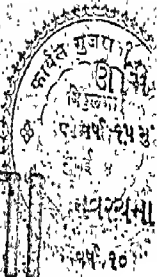
તમારા બાળકને હંમેશા આપવાનું

★ સોલ જોનન્ટ ★

બી. એ. એન્ડ પ્રધર્સ

ભાસ્કર

સં. ૫૦૬૬
ધ. ૨૨ લાલ - ૬૬

જાળે

જાપરખા

એ શિયા જાળે છે

એશિયાની આઝાદીની ઉપાં જીગી ચૂકી છે. ગોરા સામ્રાજ્યવાદના પાયા મૂળ-
માંથી હચમચી જઈ ચા છે. ગાંધી કાલ સુધી મેઠાં હતાં, ગુલામ હતાં એ માનવીઓ
એકાએક વિદ્યુતી જોડાં છે. તેમનાં મોટા ભાગનાં જળ પાસે શસ્ત્રોમાં તો લાકી જ
છે. પણ આત્મા જાગ્યો છે ને! એ જ્યોત હવે નહીં ધૂએ.

આજે હિંદીચીન અને જાપાનમાં જાગ્રતી અને ઇન્ડોનેસિયનોએ કથું તે
આવતી કાલે જર્મી અને મલાયાના વતનીઓ કરશે. હિંદની કથું તો ચાલુ જ છે.

આ ક્રાંતિને-આ વિરાટની ગર્જનાને જાપાની ચક્રાવળીનું પરિણામ માનવાની
ભૂલ ન કરશો! આ તો પીડિતોનાં દિલની આગનો દાવાનળ છે. જાપાની આઝાદીનાં
નેતા સોએકાનેને ગાંધીજીની જેમ જાપાનપટ્ટી કહેવાના સ્વાયંધીના પ્રયાસો ધૂળમાં
મળશે. પીડિતોની આ કથું હવે મુકમ્મીલ આઝાદી હાંસલ કરીને જ ચાલશે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ સંચાલિત
શુ જ રાત ની શ્રેષ્ઠ ગ્રંથ માળા

અં જ સિ ગ્રં થ માળા

વર્ષ દસમું

વાર્ષિક લવાજમ માત્ર રૂપિયા આઠ

[૧] રંગ છે ખારોટ!

હવેરથં મેવાણી :

શ. ત્રાણ

લોકોનને સ્પર્શતી આ વાર્તા કિયોર, જીવાન ને વૃદ્ધ સૌ કોઈને એકસરખો આના આપયો. સચોટ ને લોભભરી રેખીએ લખાએલી આ વાર્તામાં લોકસંસ્કારનાં નવધડતારનાં દર્શન થયો, દેશપરદેશની લોકવાર્તાની મીમાંસા કરતો ૪૦ પાનાનો પ્રવેશક અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થઈ પડયો.

પ્રગટ થઈ ગયું છે

[૨] પાવડનવાલા

ચુનીલાલ મળિયા .

શ્રી સાહાત્રણ

શાળા-મહાશાળામાં અભ્યાસ કરતા જીવાન વિદ્યાર્થીઓને પહેલી વાર નવલકથાનાં પ્રાત્રો દ્વારા સજીવ કર્યા છે. આશા ને આકાંક્ષાઓ જેનાં હૃદયમાં છલેછલે ભર્યા હોય છે તે વર્ગની આ કથામાં જીવંતઅનુભવનું બળ 'પૂરાણ' હોઈને એનાં પ્રાત્રો ને ન્યાતાવેરણુ જીવંત બની ગયા છે. જરૂરી લોકકાન્તિને પણ આ વાર્તા સ્પર્શે છે.

પ્રગટ થઈ ગયું છે

[૩] સુરભિ

ખન્નાલાલ પટેલ

શ્રી સાહાત્રણ

મધ્યમ વર્ગનાં જીવાન-જીવતીઓનાં મનોમથન દર્શાવતી આ નવલકથા લેખક પેદાશ

એક મવા વિષય ઉપર અજમાવી છે. લેખક પાસે પેતાની નવીન શૈલી રજૂ કરવાની

કોશિલ છે.

પ્રગટ થઈ ગયું છે.

અછતને કારણે આછી નકલો ઉપાવી હોઈને તમારું નફાસ વળાસરે મળવી લેજો.

બળનાર માણસો વધે છે ખરાં. છતાં અંતરથી તેઓ ગાંધીનું નમ્રોગ્રહ આહવાન તો નહિ હોય. પછી તો જ્ઞાની જાણે !

* * *
ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રને આત્મ-
બળ કરાવ્યું છે, અને ત્યારે
ત્યારે પ્રજામાં મુશ્કેલીના તબક્કા
આવે છે ત્યારે ત્યારે દુરત કોણ
જાણે કયાંથી ગાંધીજી નવો
એકાદ સંજીવની-મંત્ર લઈને
બહાર નીકળે છે. એ મહાત્મા-
જીનો નિર્વિવાદ મહાન ફાળો
છે. બાકી દેશની રાજદારી, સામા-
જિક કે ધાર્મિક સમસ્યાઓના
વ્યવહાર ઉકેલ તરફ ગાંધીજીનાં
પગલાં ધારણ પ્રમાણે ફળીભૂત
બન્યાં કહી શકાય નહિ. એમાં
હજી મહાત્માજી પ્રયોગકારની
દશામાં રહ્યા છે; અને મોટી
સંખ્યાનો મતભેદ તેમણે
નોતર્યો છે.

* * *
ગાંધીજીને ઘણા અવતારો
ગળે છે, કેટલાક એમનામાં
અલૌકિક વિભૂતિઓનું આરોપણ
કરે છે, એમના શબ્દ માત્ર પર,
આચરણ માત્ર પર અને વિચાર
માત્ર પર આંધળો છતબાર મુક-
નારા પણ ઘણા છે. છતાં મહા-
ત્માજી માનવી જ છે, માનવો-
ચિત્ત. મર્યાદાઓને પણ અધીન
છે, અને એ માનવીપણાની,
વેચે જ પોતે શીલો છે. આ
વાતનો ખ્યાલ એમણે પોતે જ
હમેશાં અનુયાયીઓને કરાવ્યા
કર્યો છે. સ્વ. કરતુરજ્ઞાના ઉત્કલા

કેંકની કાગવાસની મિત્ર બદારતોની કથાઓ તો મહાત્માનાં મૂળ-પાણી
હિતારી લે તેવી છે. અને તેઓ અગર પાણી ચૂક્યા છે કે નવેસર
કારવાસ તો આત્મની એટલી-સરકાર નીચે પણ મૂક અર્થિલ સરકારના
કાળ જેટલા જ તેમના પગ પાસે પડ્યો છે, કાંઈ પણ પહે કળ ફગાવ,
દેવનું અર્ચું બિલકે, ને અંદર પોતાને ઓરાઈ જવું પડે. તેમ છતાં,
તેઓએ મળાને વજી વર્ષ પૂર્વેની જ વાત મંભળાવી-કે 'દિંદે હોડો !' ન-
ના, તેઓ આજળ વંધા-—એશિયા હોડો !'

દિલ્લિ-ગોબેલ્સ, મુસોલીની, રોલે વગેરેના, પરાજયની ભયાનક પણ
આવી પહોંચતાં જે પામર સમાપ્તિ-પત્તો આપણે જોતા છે, તેને મુકા-
બને આ હિંદી નેતાઓનું પ્રાણ-પોલાદ કેવા રણકારા કરે છે !

અને તેઓએ ઉચ્ચ કોટિની પ્રામાણિકતા ધાવવી છે. મહુર સરમર
આવી છે માટે તેને પંપાળવા ખેડા નથી. હિંદનાં દોરતો તરીકે દુનિયામાં
પિજન પામેલા આ ચિદિશ મહુર-પ્રતિનિધિઓ અત્યારે મહાસભાને
વખોડીને વિષમ પરિસ્થિતિમાં મૂકી રહેલ છે. તેઓ મોટા અનર્થ કરી
શકે તેવી રિચ્છિતા છે તેની ખેતના રાખી નથી. નરમાસને એક દાવચેય
તરફ વાપરી નથી. સોષ ઝટકીને મુણાવી દીધું છે, કે ડરના ઓગરતની
તમી રાતનો આ જ રથાન પર કરેલો ડાંચ બિંતો છે-એ પાછો ખેતવાની
નાકશીડી ધમાવીને પછી જ હોડવા માગતા હતા, તેમાં કંઈ વચ્ચ નથી

ચીજ મહુરની ખાખત આ અધિવેશને એ સિદ્ધ કરી, કે મુસ્લીમ
લીગને છતી સલામ ઈઈ દીધી. ઘણું મોડું ઘણું છે, ગર્વા વર્ગમાં ઘણું
મહિમા અપાઇ ગયો છે, ધણો મોટો અનર્થ મુશ્કેલી ગરો છે,
હાથના તીર હાથમાંથી છૂટી ગયાં છે, અને હવે તો ઉપખલેલ
અનર્થને લુપ્ત કરતાં નવ નેળ પાણી ચડશે, કામવાદનો મગર મુલ્ય
પામતો પામતો પણ પૂઠું મારતો બરો (મુખર્મમાં એ જ બની રહ્યું
છે, બીજે બનવાના કાણકારા છે), પરંતુ એ નેખમ વહોયાર વગર
આરોવારા નહોતો. પાકીસ્તાનનું, દેશના દેહવિચ્છેદનું નામેઆચરણ પણ
સહી ન લઈએ એવી ઉમ મનોદશાએ દેશને હાઈ ગયા વગર કલાજ નથી.
એશિયા હોડો'નો નાદ જ્યેમ ચરતવાળુએ ને સરદારે અગ્રોએ છે, તેમ
આ લીગની સાથે લડી લેવાનો મુખંદ બોલ જવાહરલાલે ઉપાડ્યો છે.
ચૂંટણીમાં ઘણી મતીન લીલાઓ ખેતવાની છે તે છતાં, અને સરકારે
નાપાક લાગે તેવી ઉત્તરણ આદરી છે તે છતાં, એલો બીલડી નથી તે
છતાં, હુલ્મકો ફેણ બીચટી રહેલ છે તેને એક સપાટ ડાંબી દેવાની કશી જ
તાકીદ દેખાડાતી નથી તે છતાં, મહાસભાએ ચૂંટણીનું આહ્વાન આજ
મુદ્દા પણ ઉપાડી લીધું છે 'દિંદે હોડો !' એટલી એની પ્રામાણિકતા છે.

આજ પહેલી જ વાર પ્રજાને આવી સ્વચ્છ દોરવણી રાખ છે. અને
કારાગૃહોની બહાર કેમ જાણે કદી કરી મળવાના જ નહોતા એવી લાગણી
વચ્ચે રાષ્ટ્રીયોને કુડુંબમેળા ચડ્યો, અથુ નીનગતાં શરીરો એટલાં-કાને
ખજર છે કદાચ છેવટે મારે !

અમે ગાશું

અમે ગીત ગાનનાં ગાશું
 જે અમે ગીત મગનમાં ગાશું.
 કલકલ ફૂગન સુણી પૂછશે
 તમે : અરે છે આ શું ?
 રે અમે—

સૂર્યઅંદરને દિયો હોલવી, ઠારો નવલખ તાર,
 હથેળી આડી રાખી રાઠો વરસંતી જલધારા.
 અમે સૂરસરિતમાં નાશું.
 રે અમે—

જુઓ રાતદિન વિહંગ કોડે કર્યાં કરે કલયોર,
 સાંજસવારે કોકિલ યુલયુલ, ગોડી રાતે મોર.
 જાપ્યા વિષુ ગાયે લાશું,
 રે અમે—

પાંખી માત્રને મુનિવ્રત આપે, ચૂપ કરીંદો ઝરણાં,
 પૂરો ઝેડીમાં દદયદદય પર નર્તનનાં પ્રભુચરણાં.
 ઉર મૂઠી મોકળાં ગાશું,
 રે અમે—

પ્રચંડ જનકોલાહલ વીંધી ઝમે કાલસવ ઝીણા,
 જાંખી જાળજગ ત્યારે ગાને તિમિરની અનહદ વીણા.
 એ રહસ્યસ્વર કેં હાશું,
 રે અમે—

ગાગક હાલરડાં માગે ને યૌવન રસભર પ્યાસા,
 ખૂંડા ભજન ભજુકાર થયે—એ આપે કોઈ મતવાલા.
 અમે દિલદિલને કંઈ પાશું
 રે અમે ગીત ગાનનાં ગાશું.

દિવસો બ્યારે જેલમાં ગુજરતા
 હતા, ત્યારે પોતે જાનાવેલી
 વિકલતા, સરકાર પર લખેલા
 ઉત્તેજનાયુક્ત કાગળો, અમુક
 તપીળી સગવડોના અલાવ પ્રત્યે
 એમના દિલમાં મચી ગયેલ
 તુમુલ પ્રશોભ—અન્ય હાલતે
 કારાવાસીઓની ઠેરઠેર એવી જ
 હાલત હતી તેના સંજોગોની
 વચ્ચે આ એક કેદીની પ્રમાણમાં
 તે ક્યાંયે વધુ સગવડભરી
 દશા પરનો આ તરફહાટ
 આજન્મ તપસ્વીને માટે અને
 મનોનિશ્ચિનના અવિરત પાઠ
 ભજવાનાર તરીકે વિચિત્ર હતો,
 પણ તે માનુષોચિત્ર હતો.
 ગાંધીજી તે કાળે માનવીઓ
 જેવાજ માનવી હતા, ને
 સદાકાળ માનવી હોય છે.
 માટે જ એ આપણી સામાન્યોની
 નિકટ છે. તેજઅંબાદમાં આપ-
 ણને આંજી હાથે આગગા
 રાખતા નથી.

પોતાને આજુ પડું જાન
 છે. એટલે જ પોતે પોતાના
 પ્રત્યેક વિચાર, વાણી ને વર્તનની
 જોડણી ટીકા વિવેચના થવા દે
 છે. આ શુભ એમને જગતના
 મૂકીભર મહાપુરુષોની દૈતિમાં
 મૂકી આપે છે. બીજું ઘડું ઘડું
 સહેલ છે, પણ પોતાના પર
 આક્રમમાં આકરી ટીકા ચવા
 રેવી ને પિત્તો ન શુભાવશે એ
 રાખના અચટીને માટે તે
 સુરહેલ બને છે. કારણ કે મનો-
 દશા જ મુદ્દામેશા આપે પુની
 ધરાઈ લાય છે. આજે તે આ
 એક જ ગાંધી-શુભને અંજલિ
 આપીને કદીએ દે 'જાણી હોયો!'

ગાંધી જ્યન્તીનું

સાચું સ્વરૂપ

ગાંધી જ્યન્તી નિમિત્તે ગાંધી કુટિરે બંધાય છે તેમા નાહ કનાં નેચા ઝાઝમણ વિચળીના રંગરેંબી દોરા, રીતેમાની રેકડાં સંભળાવા લાગે રંગીકરી, બસકભર્યાં વચ્ચે પહેરેલી બારણ માનાની છપી ચાચવા લાકાળની પ્રતિષ્ઠિતિ, સુતરનો દાર પહેરેલી એકાદ 'વાપુ'ની છપી, રોજ સાંજે પોળની કન્યાઓ પરરેંબી માલના ત્રીણા પાર ઈક બારે વસોમા સમજ થઈને ત્ય બજળાય છે, બજળની પૂત મચી રહે છે ને રોજ પ્રસાદ વહેચાય છે કોઈ દિવસ બાપનું ગોઠવાય છે, એ કે બાપજીમા જરૂર લોક આવતા નથી ત્યા દરિદ્રન ભાગ્યે જ હોય છે ખાદી પજ કાં જિન નમરે ચઢે છે કળોના આ બજ નીમે સા ઈને રવાન નથી દિદ જરીબ છે ચેકાર છે, ચુલામ છે એ તો ખખરે પજ પાટી નથી આ પજુ એકે ભક્તિનું જ સ્વરૂપ છે, પજુ એ ધ્યાન્ય હોવચી વિનાનું છે એ જનુવ નથી એનાથી ભક્તનું કે રેવાનું કાઈ કશય જુ નથી કેવળ પોળ પોળનું મમત કે સરસાઈ કરવા ખાતર આપણે આ ઉત્સવનો આ ભક્તિનો ઉપયોગ કરીશું? એ ભક્તિ જ્ઞાનપ્રદેશ ચાપ તેવો આપણો પ્રયાસ ભેઈએ જ્ઞાન વિન ની અજા અજા છે.

તા ૨૩-૮-૪૫ના 'ગુજરાતી પંચ' માં પાઠાદિક માથી દોકલ આ વિચાર ઘણા વાંધી ઘણા માણસોને સત્તાવી રહેલ મનોમથનને માફ ઉચ્ચારણ આપે છે અગાઉ એક ફક્ત 'જ્યોતિર્ધર' એકનું ને અટલુ આ ઉપરચાન બતાવતું હતું ને કદાચ અળખામણ વે બનતું હતું અમારે સુધી ગાંધી-જ્યન્તીના આવા વાર્ષિક જલસા પર વખાણો જ વેરવામાં આવતા અને આપણે 'ભક્તિનું જ એક સ્વરૂપ' ને કહીએ આ તો હરેકાઈ અવસરને જલસાઓથી ભરી દઈ પોતાની આમોદ પ્રગે દટિ સતોષનારે ઉત્સવિયા લોકોનું પ્રદર્શન મણાય ઉત્તમરૂતિ એ કાઈ પૂરી વાત નથી પણ એકા દોગ, દભ ને જુઠ લળે છે ત્યારે એ પૂરી બને છે ગાંધી જ્યન્તીના ઊજવણમાંથી જળના અશોને બાદ દેવાનો મત ખસ નથી માણસો રાષ્ટ્રના જ ગીતો-નીરસ ને ધૂળ જેવા હોય તો ચે-ગાય એમ પણ ને હોવુ ભેઈએ રાષ્ટ્રપરવના ઉજવણમા જન્મતાને પ્રાણ જૂજવી રીતે પ્રદુષિત બને તો ઈઈ છે કેવળ ખાદી રીચવા પણ બરાબર નથી દેશના પ્રાણોપાક મેળાએ આજે જ્યારે નૂરી જાંટતાને પામેય છે ત્યારે તો લાખોની જનતાને માટે આ જ્યન્તી-નિમિત્તે આદર્શ મેળા પણ થોજી શકાય ઉચ્ચ સંગીતને પણ રચાન મળવું જ ધો મહાન

છે તે સર્વ સદશી સુખેથી વિસ્તી રહે ન જોઈએ કેવળ દેવાનિહીન કંઠાર અને આંધળી પ્રતિભાપૂર્ણ 'ધોં બેરે ગગા'

જોવી હોય તો !

શ્રી હેમતકુમાર નીલાકંઠ શાખી જીવે છે કે એક દરિદ્ર જનસેવક જમનેનો ગંગોત્રી આદિ પુવથાનોની યાત્રા કરીને ત્યાંથી આચારવિચારની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ લગવીને છુદ પવિત્ર નમા જળ કવાતમક અજાનળીમા લાવેલા છે તેની કિમવ ને મને તે સપ્તથી રશમ ગુજરાત દરિદ્રન સેવક સંધને દાનમા આપી દેવાની છે બોલમા બોલો કિમવ રા ૧ ૪-૦ રાખેછો છે એ કે એ મટે કોઈ કોઈ ભાવિક દિનકુમે રા ૧૦૦ સુધી પણ આપેલા છે આચારી માધીસાહનમા પૂજ્ય આદીજીને પૂજા વહાલા એમા આ પુરુષાર્થ માટે ભાવન રીલ દિનકુમે આ પવિત્ર ગંગાજળ ખરીદીને દાન કરવાનું પુણ્ય યેળવી શકો

દરિદ્રન આશ્રમ સાધરમદારથી તે મજાજળ મળી શકશે પ્રધીક દિનકુમે ધરમા પવિત્ર ગંગાજળ રાખનારો એક આદિ સરકાર છે એનો લાભ ભાવિક દિનકુમે ફેરી બેરી આચાર છે

ઉપના સમાચાર તા ૨૭-૮-૪૫ના 'ગુજરાત સમા' આરંભથી લીધા છે એ જાહેરખબર તો નથી જીજ્ઞાસી કરણુ કે સમાચાર રૂપે જ છપાયુ છે ઉપરાત 'આ ગંગાજળ દરિદ્રન આશ્રમ સાધરમદારથી મળી શકશે' એવો પણ નિર્દેશ છે સાધરમદાર દરિદ્રન આશ્રમ તરફથી માન્ય બનીને આ ખબર બહાર પડેન છે એમ તો બેશક ન માનવુ ધો પરંતુ સામાન્ય વાચક વર્ગ આ બેશક ને માનવુ ધો પરંતુ સામાન્ય વાચક વર્ગ આ ગંગાજળની જાહેરમદારથી કેવો ભાત ખતરો તેનો વિચાર કરવો જોઈએ ગંગાજળ-અને તે એક દરિદ્રનસેવકે આણે છે તેટલા ખાતર-સત્તા છે જ રા ની તો એણામા એછી ફીમતે વેચાવા બહાર સુકાય, અને ભાવિક દિનકુમે તો રા ૧૦૦ સુધી પણ આપેના છે એવાં પ્રતોલન પિરસાય, તે શુ દરિદ્રનસેવકોને, આશ્રમના સચારકોને, તેમ જ એ તમામના પથપ્રદર્શક મહાત્મા ગાંધીજીને દિનકુ ધર્મના અથવા કોઈ પણ ધર્મના દિતમાં દાસસ કરતો દેખાય છે? અને એ ગંગાજળના આવા વેચાણનું ઉત્પલ ગુજરાત દરિદ્રનસેવક સંધને દાનમાં દેવાનું છે માટે જ શુ ખાદીની બંધી જ કિસા પુવથાની જાણને? ગાંધીસાહન પવની માથે આ જળ-વેચાણના મામને જોડવાથી એ સમાહને મહિમા પણ ખોટા અપર્મા લેવાય છે ગંગાજળની પવિત્રતાને આજના જમાનામા પણ આટલી દહે બેસી જવામાં દિનકુ ધર્મનું દિત નથી આવો વેપાર ને કાઈક રિચુત સનાતનચિ માર્ગે

હોત તો તેની સુધારકા ધૂળ કાઢી નાખત. સારી પ્રગતિ એને પેપરા ખાતર ગંગાજળ જેવા પદાર્થને નક્ષાજોરીના ધોરણે વેચવા કદાચ અને તેની સાથે હિંદુ ધર્મના સડાને કાઢવા નીકળેજ ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિ કે સરચાતું નામ થોળાયે, એમાં અને તો જુની રિયતિના પુનરાવર્તનનાં વધુ ગંભીર પગરણ નોંધે એ છીએ.

લગ્નનો

નવો પ્રકાર

એવામામના આશ્રમમાં મહાત્માજીએ ડા. તેંડુલકર નામના એક જર્મની અને રશિયા જન્મ આવેલા ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત પુરુષ અને શ્રી, ધ્રુમતી નામના કવે વિદ્યાપીઠનાં સ્નાતિકા યુવતી વચ્ચે નવીન વિધિએ લગ્ન કરાવ્યું. પુરોહિતપદે બ્રાહ્મણ નહિ પણ એક અંતજન લગ્નવિધિ પરંપરાગત રીતરૂતમાં નહિ પણ શ્રી-કાલેશકર અને શ્રી. વિનોબાએ હિંદુસ્તાનીમાં તૈયાર કરેલ. સત્તપદી નહિ પણ તેને બદલે નીચે મુજબની રીત પ્રતિષ્ઠાએ.

(૧) તમે આને લગ્નવિધિથી જોડાવા તૈયાર થયા છો, ત્યારે તમે માનસિક રીતે સ્વચ્છ તો છો ને ?

(૨) તમે સાત યજ્ઞો (ગ્રાપલ, જલપલ આદિ) કરાં છો ?

(૩) હમ એ કામચાલના તૃપ્ત કરવાનાં સાધન માત્ર નથી એક તમે માનો છો ?

(૪) તમે ધર્મશાસ્ત્રના, ત્યાગશાસ્ત્રના અને સેવાશાસ્ત્રનાથી લગ્નજન્યે જોડાઓ છો ને ?

(૫) આથી તમે તમારા સેવાકાર્યમાં પરસ્પરને વિશ્વરૂપ નહિ થવાની અને મનસા વાચ્યા કર્યા પરસ્પરને સહાય કરવાની પ્રતિજ્ઞા લો છો ?

(૬) હિન્દુ સ્વતંત્ર ન બને, ત્યાં સુધી પ્રત્યેષ્ઠિત નહિ કરવાનો તમે પ્રામાણિક પ્રયાસ કરો ને ?

(૭) કહેવાતા અશ્વતો સાથે એક પગે બેસી જમવામા કે અશ્વતો સાથે લગ્નજન્યે જોડાવામા તમે માનો છો ? એવા લગ્નોને તમે યોગ્ય મણો છો ?

(૮) સી અને પુરુષોના સમાનતામા તમને શ્રદ્ધા છે ?

(૯) તમારો સમગ્ર સેવક અને સેવ્યને નહિ પણ મિત્ર તરીકેના રહે એક તમે માનો છો ?

(૧૦) સાત યજ્ઞો સ્ત્રમપદીને સ્પર્શ છે એક તમે માનો છો ?

લગ્ન કરાવવાની જ

રીત જરૂર હોવા ?

વર્તમાનપત્રમાં આ નવા પ્રકારના લગ્નવિધિ પર જે વિવેચનો આવ્યાં છે તેમાથી 'ન્યોતિર્ધર'ના પ્રોફેસરે કરેલા તંત્રીની ટીકા નોંધપાત્ર છે. એ વિગતપૂર્ણ ચર્ચાનું તાત્ત્વ આપું છે-

આ પ્રશ્નોમાથી 'લગ્ન' શબ્દ કાઢી લઈએ તો કેવળ પણ સમાજસેવાના આશ્રમમાં ફાપલ થવા હિંદુનારને જે ભલતા પ્રકો પછી તેની લાયકાત માંગવામા આવે તે ભલતા પ્રકો છે, વરજન્યને ઉદ્દેશને એ પ્રશ્નોનું ખાસ પ્રયોજન બજાત નથી.

'દરે પ્રશ્નમાથી એક પણ પ્રશ્નમાં લગ્નજનન માટે અને પતિપત્ની વરીકે જોડાવાની યોગ્યતા માટે કોઈ વધારે આવરજક તત્વ-પારંપરને સાથે હિંદુ ગાંડો પ્રેમ-એ વિશે કસારે પણ નથી.

'પરિશિષ્ટ પતિપત્ની વંદનરત હોય અને' ને બનેનાં મન મળેવા હોય, તેમ જ બને સંમત હોય, તો પતિપત્ની વરીકે દેહસંબધ બાધે તેમા પાપમય, નિઘ, કે વાધો લેવા જેવું હું છે તે અમને સમજતું નથી સમસ્ત વિશ્વમા વનસ્પતિ, પ્રાણીઓ અને માનવજાતિમા ને એક નૈસર્ગિક નિયમ છે તે મનુષ્યજાતને અસુક ધોરણે રચી લગ્નજનરમા વાધમા સમાજને સુલ્લવરિયત રાખવા માટે, મર્યાદિત કરેલ છે એ ભલતા દેહસંબધમાં ધૃણુરૂપ અગર પ્રતિબધ કરવા જેવુ કાપી લાગે છે ? હિન્દુની સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ અને પરિશિષ્ટ કંપનીના અગમચર્ચને શો સંબધ છે ? એ કંપની 'અદાચર' ન પાળે તો હિન્દુની સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિને શી અસર થવાની છે ? વળી, હિન્દુ સ્વતંત્ર્ય ક્યારે સધેલું જણાય એ વિષય પર થલો મતબદ્ધ હોવા સંભવ છે આ નવપરિશિષ્ટ કંપનીનું આપું જીવન વ્યતીત થઈ નવથ ત્યા સુધીમાં સ્વાતંત્ર્યના અસુક અર્થમાં હિન્દુ સ્વતંત્ર્ય ન થાય એમ પણ બને, તો તેમણે જીવનપર્યંત પરિશિષ્ટ હોવા છતાં-અલગચાળે પાલ્યા કરવું ? શા ન માટે ?

'ઉપર બજાવેલો પ્રતિજ્ઞાઓનો સામયો વિચાર કરતા એમ કાગે છે કે આ બનેને 'લગ્ન' કાપવાની જ રીત જરૂર હતી ?' અસામાન્ય કોટિનાં

નરનારી ?

પ્રજન્યધુમાં 'સંસારશાસ્ત્રો' એમ માને છે કે 'મામાન્ય કોટિનાં નરનારીનું આ લગ્ન નથી. સુધીની પેઢે આ લગ્ન દામપત્નના ઉચ્ચતમ આદર્શને પ્રકાશ દર રહ્યું રહ્યું પણ અજઙ્ઙાપરો' એની સામે ન્યોતિર્ધરના તંત્રીનું એવું વિધાન છે, કે 'આ એ વ્યક્તિઓ 'સામાન્ય કોટિ' કરતાં જરા પણ ઉચ્ચ કક્ષાનાં છે એવું માનવાનો 'સંસારશાસ્ત્રી' પાસે કોઈ આધાર છે ?' એક જણુરશિયા જર્મની જર્મ આપ્યું છે. બને જણાં રાજદારી લડતમાં જેલ જર્મ આવેલ છે, એટલાથી તેમાંનું એક પણ 'મામાન્ય કોટિ' કરતાં ઉચ્ચ કક્ષાનું હોવાનો ન્યોતિર્ધરનો મત જણાતો નથી.

પ્રતિજ્ઞાઓથી

આ બધું જન્યે છે ?

ન્યોતિર્ધરના મુદ્દા મનનીય છે. પરજુનારં વચ્ચે ગાંડ, લીંડો અનુચિત હોવા, એ તો લગ્ન-જનનનો મુખ્ય

ગાંધી જયન્તીનું

સાચું સ્વરૂપ

‘ગાંધી જયન્તી’ નિમિત્તે ગાંધી કહિરા બધાય છે તેમાં નાહ-કાંઈ ભેદનાં કાઠકાળાં, વિચ્છેદનાં રંગરંગી દીપા, શરીરમાની રંગે સજાનાનાં લાઠીરૂપીકરો, ભલકભલક વસ્ત્રા પહેરેલી ભારત-માતાની છબી આપના લોકારાની પ્રતિરૂપિ, સૂતરનો દારૂ પહેરેલી બેઝાર ‘બાપુ’ની છબી, રોજ સાને પોળની કાચાઓ પાટેથી માલના ઝીણા પારદર્શક કાદે વસ્ત્રોમાં સજા થઈને ત્યાં વરજા ગાય છે, ભલનની પૂત મચી રહે છે ને રોજ પ્રસાદ વહેવાય છે. કોઈ દિવસ ભાવણુ ઝોઢવાય છે, એ કે બાપણુમાં બહુ લોક આવતા નથી ત્યાં હરિજન ભાગ્યે જ હોય છે. ખાદી પણ કે જિત નહરે ચડે છે. જાનો આદ્યજ નીચે સાંકળીને સજા નથી હિંદ ગરીબ છે, કોષ્ટક છે, શુભાસ છે એ તો ખબર પણ પડતી નથી. આ પણ એક ભક્તિનું જ સ્વરૂપ છે, પણ એ થોમ્ય રોડવણી વિનાનું છે, એ જનુત નથી, એનાથી ભક્તનું કે દેવનું કશું કશું નથી. કેવળ પોળ પોળનું મમવ કે સરસાઈ કરતા ખાતર આપણે આ ઉત્સવનો, આ ભક્તિનો ઉપયોગ કરીશું? એ ભક્તિ જ્ઞાનપૂર્વક થાય તેવો આપણે પ્રયાસ નેહીએ. જ્ઞાન વિનાની શકા અશ્વ છે.

તા. ૨૩-૬-૪૫ના ‘ગુજરાતી પંચ’ સાપ્તાહિક-ગાંધી દોષેવ આ વિચારે ધણું વર્ણાથી ધણું માણસોને સતારી રહેવ મનોમંથનને માફ હિચારણ આપે છે. અગાઉ એક ક્ષત ‘જયેતિથિ’ એકધું ને અદ્યુત્ત આ લેખરથાન બતાવતું હતું ને કહાય અળખામણું જે જનનું હતું. અત્યાર સુધી ગાંધી-જયન્તીના આવા વાર્ષિક જલસા પર વખાણો જ વેરવામાં આવતાં. આને આપણે ‘ભક્તિનું જ એક સ્વરૂપ’ ન કહીએ આ તો હરકોઈ અસરને જલસાઓથી ભરી છ’ પોતાની આમોદ પ્રમેદ દ્યુતિ સંતોષનાર ઉત્સવિયાં લોકોનું પ્રદર્શન ગણાય. ઉત્સવરૂતિ એ કોઈ ખૂરી વાત નથી. પણ એમાં દોષ, દંભ ને ભૂક લણે છે ત્યારે એ ખૂરી બને છે. ગાંધી-જયન્તીનાં જીવવણુંમાંથી હળવા અંશોને બાદ દેવાનો મત બસ નથી. માણસો રાષ્ટ્રનાં જ ગીતા—નીરમ ને ધૂળ જેવાં હોય તો જે—ગાય એમ પણ ન હોવું નેહીએ રાષ્ટ્રપૂર્વના ઉજવણીમાં જનતાનો માણ જૂળવી રીતે પ્રયુક્તિલ અને તો હઈ છે. કેવળ ખાદી રંદિયા પણ બસખર નથી. દેશના પ્રાણપોષક મેળાઓ આજે ત્યારે નૂરી બપટાને પામેલ છે ત્યારે તો લાણેની જનતાને માટે આ જયન્તી-નિમિત્તે આદ્ય મેળા પણ યોગ્ય રાકાય. હવ્ય સંગીતને પણ સ્થાન મળવું જ પડે. મદી-ઈનાં ખેવ પણ શા માટે નહિ? જે કોઈ રાષ્ટ્રવિધાયક

છે તે સર્વ સંદર્શો સુખેથી વિશ્વની રહે. ન જોમ્મી કેવળ કસાવિહીન કાઠાર અને આંધળા પ્રતિભાપૂર્વ.

‘ધેર એકે ગળા’

જોવી હોય તો!

કો દેવમંત્રમાર નીલાંક લખી જણાવે છે કે એક દરિ-જનસેવક જમનેનાં ગજોનો આદિ પુણ્યપાત્રોની યાત્રા કરીને ત્યંત્રી આચારવિચારની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ બળવાને શુદ્ધ પવિત્ર અંશ-જળ જવાતમક અનાજીમાં લવવા છે તેની જિમવ ને મને તે સંપૂર્ણ રક્ષા ગુણાત હરિજન સેવક સંધને દાનમાં આપી દેવાની છે. બોહામાં બોહા જિમવ તા. ૬-૪-૦ રાખેલા છે, એ કે એ માટે કોઈ કોઈ ભવિષ્ય દિનુએ રા. ૧૦૦ સુધી પણ આપેલા છે. આમાંથી ગાંધીસમાદર્માં પત્ય ગાંધીજને ધણુ વડાવા એવા આ પુણ્યધાર માટે ભાવનાશીલ દિનુએ આ પવિત્ર અનાજળ, ખરીદીને દાન કરવાનું પુણ્ય મેળવી શકો.

હરિજન આશ્રમ, સાબરમતીથી તે અનાજળ અગ્રી રાકી, પ્રતીક દિનુના ધરમાં પવિત્ર અનાજળ રાખારો એક આદિ-સંકાર છે એનો લાભ ભવિષ્ય દિનુએ હેરા એવી આપા છે.

ઉપસા સમાચાર તા. ૨૩-૬-૪૫ના ‘ગુજરાત સમા-ચાર’માંથી લીધા છે. એ જાહેરખબર તો નથી જણાતી કારણ કે સમાચાર રૂપે જ છપાયું છે. ઉપરાંત ‘આ ગંગાજળ હરિજન આશ્રમ સાબરમતીથી મળી ચકરી’ એવો પણ નિદેશ છે. સાબરમતી હરિજન આશ્રમ તરફથી માન્ય બનીને આ ખબર બહાર પડેલ છે એમ તો બેસાક ન માનવું પડે, પરંતુ મામાન્ય વાચક વર્ગ આ ગંગાજળની જાહેરાતથી કેવા ભાંત બનશે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. ગંગાજળ-અને તે એક હરિજનમેરો બાણેજ છે તેટલા ખાતર-સરા છ છ રા.ની તો એ.હામાં એટલી કીમતે વેચાવા બહાર મુકાય, અને ભવિષ્ય દિનુએ તો રા. ૧૦૦ સુધી પણ આપેલા છે એવાં પ્રતેભાન વિરસાય, તે શું હરિજનમેરોને, આશ્રમના સંસ્થાકર્મને, તેમ જ એ તમામના પયપ્રદારક મહાત્મા ગાંધીજને હિંદુ ધર્મના અથવા કોઈ પણ ધર્મના દિતમાં હાસિ-કર્તા દેખાય છે? અને એ ગંગાજળના આવા વેચાણનું ઉત્પત્ત ગુજરાત હરિજનસેવક મંધને દાનમાં દેવાનું છે માટે જ સુ-જાણીની બધી જ દિવા પુણ્યદાથી અગ્રી! ગાંધીસમાદર્માં પવની સાથે આ જળ-વેચાણના કામને જોડાયેલી એ સમાવતો મદિમા પણ ખેટા અપર્મ લેવાય છે. ગંગાજળની પવિત્રતાને આજના જમાનામાં પણ આટલી હદે એવી જગ્યામાં હિંદુ ધર્મનું દિન નથી, આવો વેપાર ને કોઈ રૂઢિચુસ્ત સનાતનીએ માંડે.

હોત તો તેની સુધારકો ધૂળ કાઢી નાખત. સારી પ્રજાતિ એને પેપરા ખાતર ગંધાજળ જેવા પદાર્થને નફાખોરીના ધોરણે વેચવા કઠોળ અને તેની સાથે હિંદુ ધર્મના સડાને કાઢવા નીકળેલ ગાંધીજીની પ્રજાતિ કે સરથાનું નામ થોળાય, એમાં અમે તો જુની રિયલિતા મુનરાવતંત્રનાં વધુ ગંભીર પગરણ નોંધ્યે છીએ.

લગનનો

નવો પ્રકાર

સેવાશ્રામના આશ્રમમાં મહામાણએ હો. તેડુલ-કર નામના એક જમની અને રશિયા જઈ આવેલા ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત પુરુષ અને શ્રી. ઈદુમતી નામનાં કેવં વિદ્યાપીઠનાં સ્નાતિકા સુવતી વચ્ચે નવીન વિધિએ લગન કરાવ્યું. પુરોહિતપદે બ્રાહ્મણ નહિ પણ એક અંત્યજ: લગનવિધિ-પરંપરાગત સંસ્કૃતમાં નહિ પણ શ્રી. કાલેશકર અને શ્રી. વિનોબાએ હિંદુસ્તાનીમાં તૈયાર કરેલ. સંસ્કૃતપદો નહિ પણ તેને બદલે નીચે મુજબની દસ પ્રતિશ્રાઓ.

- (૧) તમે આને લગ્નમંથપી બેઠાવા તૈયાર થયાં છો, ત્યારે તમે માનસિક રીતે સ્વસ્થ તો છો ને ?
- (૨) તમે સાત થોડો (ચાપલ, જલપલ આદિ) કર્યા છો ?
- (૩) લગ્ન એ કામુવાસના વૃક્ષ કરવાનું સાધન માત્ર નથી એવું તમે માનો છો ?
- (૪) તમે ધર્મશાવના, ત્યાગશાવના અને સેવાશાવનાથી લગ્નસમયે બેઠાઓ છો ને ?
- (૫) આથી તમે તમારા સેવકાર્યમાં પરસ્પરને વિખરવ નહિ થવાની અને મનસ્થાવાયા કર્મણા પરસ્પરને સહાય કરવાની પ્રતિજ્ઞા દો છો ?
- (૬) હિન્દુ સ્વતંત્ર ન બને, ત્યાં સુધી પ્રજોત્પત્તિ નહિ કરવાનો તમે પ્રામાણિક પ્રયાસ કરો છો ?
- (૭) કહેનાલ અશ્વતો સાથે એક પંજતે બેસી જમવામાં કે અશ્વતો સાથે લગ્નસમયે બેઠાવામાં તમે માનો છો ? એવા લગ્નને તમે ધોગ્ય ગણો છો ?
- (૮) રી અને પુરુષની સમાનતામાં તમને મદદ છે ?
- (૯) તમારો સંજ્ઞ સેવક અને સેવ્યને નહિ પણ મિત્ર તરીકેના રહે એવું તમે માનો છો ?
- (૧૦) સાત થોડો સમપદીને સ્થાને છ એવું તમે માનો છો ?

લગન કરાવવાની જ
શી જરૂર હતી ?

વર્તમાનપરોમાં આ નવા પ્રકારના લગનવિધિ પર જે વિવેચનો આવ્યાં છે તેમાંથી 'ન્યોતિર્વરના પ્રોદ અને દરેલા તંત્રીની દીકા નોંધપાત્ર છે. એ વિગતપૂર્ણ મચાવું તારતમ્ય આવું છે-

આ પ્રશ્નોમાંથી 'લગન' સ્પષ્ટ કાઢી લઈએ તો કેટલું પણ સમજાસેવાના આશ્રમમાં દાખલ થવા ઈચ્છનારને જે ભતના પ્રશ્નો પ્રધી તેની લાયકાત માપવામાં આવે તે ભતના પ્રશ્નો છે. વસ્તુનાં ઉદ્દેશોને એ પ્રશ્નોનું ખાસ પ્રયોજન જણાવું નથી.

દરે પ્રશ્નમાંથી એક પણ પ્રશ્નમાં લગ્નસ્થાન માટે અને પતિપત્ની તરીકે બેઠાવાની યોગ્યતા માટે સૌથી વધારે ગ્યાન-સ્વક વલ-પરસ્પરનો સાચો ઠહો માદો પ્રેમ-એ વિશે ઇસારો પણ નથી.

પરિશિત પતિપત્ની વંદુરવ હોય અને જે બંનેનાં મન મળેલા હોય, તેમ જ બંને સમત હોય, તો પતિપત્ની તરીકે દેહસંબધ બાંધે તેમાં પાપમય, નિધ, કે વાંધો હોવા જેવું હું છે તે અમને સમજાવું નથી. સમસ્ત વિશ્વમા વનસ્પતિ, પ્રાણીઓ અને માનવસૃષ્ટિમા જે એક નૈસર્ગિક નિયમ છે તે મનુષ્યસમાજે અમુક ધોરણે રચી લગ્નસંસ્થાના વાદમાં સમાવેને મુલ્યવરિયત રાખવા માટે, મર્યાદિત કર્યો છે. એ ભતના દેહસંબધમા ધૂણારપદ અચર પ્રતિબંધ કરવા જેવું સાચી લાગે છે ? હિન્દની સ્વાતંત્ર્યપ્રતિષ્ઠિ અને પરિશિત દંપતીના પ્રતિસ્યંને શો સંબંધ છે ? જે દંપતી પ્રતિસ્યં ન પામે તો હિન્દની સ્વાતંત્ર્યપ્રતિષ્ઠિને શી અસર થવાની છે ? વળી, હિન્દ સ્વતંત્ર્ય ક્યારે થયેલું જણાય એ વિષય પર ધણી મતભેદ હોવા સ્પષ્ટ છે આ નવપરિશિત દંપતીનું આખું જીવન ગ્વાતીત થઈ જાય ત્યાં સુધીમાં સ્વાતંત્ર્યતાના અમુક અર્થમાં હિન્દ સ્વતંત્ર ન થાય એમ પણ બને, તો તેમણે જીવનપુષ્ટિ પરિશિત હોવા છતાં-પ્રતિસ્યં પાળ્યા કરવું ? શા માટે ?

ઉપર જણાવેલ પ્રતિસ્યંઓને સામંતો વિચાર કરતા એમ લાગે છે કે આ બંનેને 'લગન' કરાવવાની જ શી જરૂર હતી ?

અસામાન્ય કોટિનાં

નરનારી ?

પ્રભજધુમાં 'સરસારાસ્ટ્રી' એમ માને છે કે 'સામાન્ય કોટિનાં નરનારીનું આ લાભ નથી. સ્પર્ની પેઠે આ લગ્ન દાખલના ઉચ્ચતમ આદર્શોના પ્રકાશ દર રહ્યું રહ્યું પણ અજઠગાવશે.' એની સામે ન્યોતિર્વરના તંત્રીનું એવું વિધાન છે, કે 'આ બે વ્યક્તિઓ 'સામાન્ય કોટિ' કરતાં જરા પણ ઉચ્ચ કક્ષાનાં છે એવું માનવાનો 'સરસારાસ્ટ્રી' પાસે કોઈ આધાર છે ?' એક જણ રશિયા જમની જઈ આવ્યું છે. બંને જણાં રાજદારી લક્ષમાં જોઈ આવેલ છે, એટલાથી તેમાંનું એક પણ 'સામાન્ય કોટિ' કરતા ઉચ્ચ કક્ષાનું હોવાનો ન્યોતિર્વરનો મત જણાતો નથી.

પ્રતિજ્ઞાઓથી

આ બધું જમને છે ?

ન્યોતિર્વરના મુદ્દા મનનીય છે. પરંતુનાં વચ્ચે ગાદ, ઊંડો અનુરોધ હોયો, એ તો લગ્ન-જીવનનો મુખ્ય

રચાં છે. બીજી વિધિઓ, આચારો તે પ્રતિષ્ઠાઓ, એ તો આપણા દેશની જે સાસનપદ્ધતિ હોય તેના હમવિપચક કાયદાઓના પાલન પૂરતાં, બ્યવહારે આચરવક હોય તેટલાં પ્રમાણમાં જ ફરજિયાત આચારથી બાબતો છે. કેઈ પણ સુશિક્ષિત વ્યવધૂને ન તો પ્રાચીન પરંપરાગત વિધિઓની જરૂર હોય, કે ન તો નવી 'દસ પ્રતિષ્ઠાઓ'ની યોગના હોય. આવી, પ્રતિષ્ઠાઓમાંથી પરણનારાં સુશિક્ષિતોને મારે કઈ બાબત નવી છે ? કહ્યું નવું ગાંભીય ? કે પાવિત્ર્ય આવી પ્રતિષ્ઠાઓ દ્વારા લગ્નમાં પેદા થઈ શકે છે ? માનસિક સ્વચ્ચતા, ધર્મભાવના, ત્યાગભાવના, સેવા-ભાવના, પરસ્પર સહાયપ્રતિ, સ્ત્રીપુરુષની સમાનતા અને મૈત્રીભાવ, એ તો શિક્ષિત દંપતીની અગોચર સુપાત્રનાની સહજ તેમ જ અંગત બાબતો છે અને બેઉએ કરેલાં પસંદગીમાં અભિપ્રિત છે. એ તો પ્રગટ પ્રેમમાંથી પ્રકટ થતા, ક્રમે ક્રમે સહવાસથી કેળવાતા અને ધગતા સંસ્કારો છે. એને સાડુ પ્રતિષ્ઠા શી ? પ્રતિષ્ઠાથી શું એ જન્મી શકે છે ?

કામવાસના પ્રત્યે

આટલી કરકાશ કેમ ?

'લગ્ન એ કામવાસના તૃપ્ત કરવાનું' સાધન માત્ર નથી એ તો પ્રાકૃતમાં પ્રાકૃત, કનિષ્ઠથી એ કનિષ્ઠ, જૂના અને નવા હરએક લગ્નમાં રહેલી માનવ-સમજણ છે. લગ્નની એ એકમાત્ર ઉપયોગિતા હેવાનો હાલો તો કહી કેાઈ કેાઈએ થયો નથી. છતાં એ ચુકા પર પ્રતિષ્ઠાનો ભાર આ 'આદર્શ' લગ્નમાં જ શાને માટે ?

કામવાસનાની તૃપ્તિ પ્રત્યે આજકાલ કંઈક વધુ પડતી 'પવિત્ર' કરગ્રાંથી દાખવવામાં આવે છે. કામ અને વાસના, એ મૂળે જ શું પાપમય છે ? એ તો એક નિસર્ગ-નિરુપિત બળ છે, તે માનવ-જીવનમાં મોટા ભાગ લગ્નવચાને નિર્માણ પામેલ છે. તેમ છતાં જો તે એથી વધુ પર રહેતું હોય તેને માટે તો આપણી મત બસ નથી. માણસો રાંઝ-અપ આશ્રમેની જોગવાઈ છે.

ધૂળ જેમાં હોય તો ચે—ગા

જેણે સંપૂર્ણતા ઉગ્ગવણમાં ન

રીતે પ્રકૃતિલિપ્ત બને તો કૃષ્ટ છે.પાં સુધી પ્રવેશપતિ કરતા પણ બરાબર નથી. દેશના પ્રાણુ એક મોટી વિદ્યમ્બના છે આપણે નરી પ્રકૃતિને પામેલ છે, નાએ જ એ દાખલો બેમારી આ જ્યનતી-નિમિત્તે તો સંતાનો પરાધીન દિલ પર આજીવન સંપાદિત પા. પ્રવેશપતિ એ સ્ત્રીકલ્પની એક આજીવન સંપાદિત કામના છે. નારીને પ્રાણુ

જેટલા પ્રમાણમાં સ્વાભાવિક માતૃવની જૂઝ સેવનો હોય, સંતતિનો ભાર વેળા સચકત હોય, સ્ત્રીપુરુષો માર્ગમાં પ્રગ્ન વિચારૂ ન બને તેવું હોય, અને પ્રગ્ન નનની કિંવા દ્વારા જેટલે અંશે નારીના દેહપ્રાણુ નવીન સૂચિ, ચેતના તેમજ પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ હોય, તેટલે અંશે પ્રવેશપતિ સર્વજ છટ છે, નહિ તો એ સ્વતંત્ર દેશમાં ચે શાપશૂ છે. એ વાતને લગ્ન-પ્રતિષ્ઠામાં સ્થાન શાને ? કામવાસનાનું અને પ્રગ્નવેગજાતું આવું સમજું દમન, એ તો આ દસ પ્રતિષ્ઠાઓમાં રહેલાં ખીખાં તરવેને જ વિષાતક બનશે.

વ્યેતિર્ધરેના પ્રશ્ન સામે છે, કે તો પછી આ લગ્ન જ શા માટે ? કામવાસના, પ્રગ્નવેગજા, અને તે દ્વારા પ્રકટતા નાના મોટા હિમિઉલ્લાસોથી પર જઈ પહોંચેલાં કેવળ આત્મ-લગ્ન (જે એના જેવું કંઈક હોય તો) ની કક્ષાએ જિરાજનારાઓ શું નરી મૈત્રીથી જ ઉપલી દમે પ્રતિષ્ઠાઓમાં નિરુપેક્ષ કલ્યાણ-તત્વોની ઉપાસના ન કરી શક્યાં હોત ?

વ્યક્તિઓ સામે

હંદ્રેપાત્ર નથી

'પ્રગ્નવેગજા'ના સસારના રંગમાં ધી. સંસારશાસ્ત્રીનું

કહેવું એમ છે કે—

'શ્રી. તેડુલ્લર અને શ્રી હન્ડમટીએ આત્મપ્રકાને ભરે હેટમય જીવન જીવવાનો સમય કર્યો છે. એકાં તે એમજ લગ્ન અવશ્ય કરી છટે છે. જલે પછી એ હેટ હાઈને રુચ્છો આવે ને હાઈને ના પણ આવે. એ હેટ નિરોધ ને નિરુપદરી હોય, સમાજના યોગ્યેમ સાથે એવું અનુસંધાન થયું હોય, એટલું પૂરું છે.'

ઉપરુ વિધાન પ્રસ્તુત જે વ્યક્તિઓ પૂરતું સત્ય છે. સમાજને નક્કર ન કરે તેવા કેાઈ પણ લગ્નને પગેડવાનું લાજમ નથી. જલે પછી એ લગ્ન આજે વિચિત્ર અને વિદ્યમ્બનાપાવ લાગે. બેડ પસંદનારાં એમની મરજી મુજબ થી બનતી સુખપ્રતાર છે. પરંતુ આ દશ હજારો લાખે લગ્નોની પેઠે સ્વાભાવિકપણે ધયેષ લગ્ન નથી. આ તો આખા જગતના આદર્શ-સેવીએનું લગ્ન કિન્દત કરનાર એક સ્વળ તેમજ એક વ્યક્તિ દ્વામ મદિમાને પામ્યું હોઈ સમાજની દરિયાં એક આદર્શની લલક જોગી કરનારું લગ્ન બન્યું છે, અને તેનું નાન વિધિવિધાન પણ એવું સચવે છે કે જાણે આ નરન પ્રકારને આદર્શરચાને સ્થાપવાનો આશય હોય.

મૂર્તિખંડનની

પાછળના સંકલ્પો

કાશિયાવાડના તળાજા ગામના કુચર પર આવેલા જેનોતા ગ્રામીન તીર્થધામમાંથી એક રાત્રિએ બે પુરુષ તન દેવપ્રતિમાઓ લાંગીને બહાર નાખી દેવાનું હલકટ અને નિંદ્રા કામ કાઠક કરી ગયું છે. હિંદુ કામમાં અનેક ધર્મપંથો, સંપ્રદાયો છે, અને એમાં અનેકના સિદ્ધાંતો માન્યતાઓ તેમજ વિધિવિધિઓ પસંદગી થાય છે એટલું જ નહિ પણ પંચરૂપ વિરોધીપણાનાં સ્વરૂપો ય ધરાવે છે. પારસી, ખ્રીસ્તી, યહૂદી વગેરે કેક કોમો એકબીજાથી ધાર્મિક મતાન્તરો સેવે છે. છતાં કોઈ પંથની દેવપ્રતિમાનું ખંડન તો શું પણ અપમાન અવલેખના ય પીળાએ કરી બાણી નથી. માનવમાં અવગણાણને પરસ્પરે નિભાવ્યું છે. મૂર્તિ સામેનો કદર ખોદ એક કક્ત ઇસ્લામીઓમાં પ્રવર્તે છે. મૂર્તિખંડનમાં ત્યાં પુન્ય મનાયું છે. ઇસ્લામના શાસ્ત્રોના આધાર તો મોટે હો, છતાં એ ધર્મની સ્થાપનાથી માંડી સદીઓ પૂર્વે ત્રણલિકા મૂર્તિખંડનની ચાલી હતી. આજે તો પ્રજાન તરફના નાગરિક ધર્મો પાંચિક ફરજોથી જીવે પદે સ્થપાય છે. મૂર્તિખંડન એ ગંભીર યુગો કૌશ છે. અને ધાર્મિક પુણ્ય રળવાની ગેરમાન્યતાથી દોરવાઈને પણ હિંદુ સિવાયના કોઈ દેશમાં મુસ્લીમોએ છસસ મેરીની મૂર્તિ કે અન્ય કોઈ મૂર્તિ બાંધવાનું કયાંય સાંભળ્યું નથી.

એ બને છે માત્ર હિંદમાં. હુપ્પીઓરીથી બને છે, અથવા પુરુષાં હુલ્લડોમાં બને છે. અને ઉધાડી દુકમનાવટના બહેકાટમાં તો પછી એ પરસ્પર બને છે. મૂર્તિઓની સામે મરજી પણ લગાય છે. પણ હવેની લાંગરડા ધાર્મિક પુન્ય કમાવાને માટે નથી થતી. નેકપાક એવા લાખો મુસ્લીમો એવા પુન્યનું સ્વપ્ન પણ નથી સેવતા. હવે તો આ કેવળ રાજકારણી યુગાશાહી અને મવાલી પણાનાં હમકાં હોય છે. ને એમાં એકબીજા કોમને નાગરિક દૃષ્ટિએ દયાવા ડરાવવા કચડી નાખવાની તેમ હોય છે. એ કૃષો પાછળ અવિચારી એક-બે વ્યક્તિઓ પણ હોય છે તેમં અવશિષ્ટ વિચારપૂર્વકનું સાધનમંથન દાવતરું પણ હોય છે.

કદી વખોડી

કાકેડ છે ખરું ?

તળાજાનું મૂર્તિખંડન કરનાર પકડાયો નથી. કાપદાની એ મપાઈ છે કે અમુક કામમાંથી આ થયું છે

એમ પણ બોલ્યું ન બેઠ્યું. છતાં પરિસ્થિતિની ખાસ વિશિષ્ટતાઓને પરિણામે બહેર પ્રજાનું દિલ સંશયગ્રસ્ત બનતાં અટકતું નથી ને કંટાપકંઠ વાતો થતી રોકાતી નથી. કાપદાના લાંબા હાથ એવી માન્યતા-અચારને પહોંચી શકતા નથી. એવા સંલોગમાં 'મુબુદ બેન'ના તંત્રી એક એવું સ્થળ કરે છે કે—

‘આવી પરિસ્થિતિમાં મુસલમાન લાઈઓ પોતાના પાડોશી સમાજની સાથે જ છે અને તેમનાં મંદિર કે મૂર્તિનો જે હાત કરવામાં આવ્યો છે તે પોતાની મરજીને તોડવા બંધાય જ તેઓ લેજે છે તેવી હમદર્દીની પ્રતીતિ-એ પરસ્પરનો લાઈચારો મુસલમાનોને પણ એટલી જ છંદિ વસ્તુ હોય તો સલાઓ, બહેર નિવેદનો તેમજ અન્ય સર્વ વહેવારુરીતો વડે મુસલમાન લાઈઓએ હિંદુ સમાજના દિલમાં ઉત્પન્ન કરવી બેઠ્યું. આવા પ્રસંગે કેવળ મૌન ધારણ કર્યો ન ચાલે.’

ઉપલી આશા રાખવી એ વધુ પડતું છે. મૂર્તિખંડન ઉપરાંત જીવતાં માનવીઓને-સ્વામી મહાનંદને, અસાબક્ષને એવા તો કેટલે-મારી નાખવાના કિસ્સા બન્યા છે. પૂરવાર થયા છે. એમાંના એકને પણ વખોડી કાઢવાનો કાચ તો કદી થયો નથી પણ બે શબ્દોનું નિવેદન ય બહાર પડ્યું નથી. આ બાબતનો અત્યુત્સાહ તો આપણામાં જ નેવામાં આવે છે. છેલ્લે છેલ્લે તો મુસ્લિમ લીજના યુખપત્ર ‘ડાન’ના તંત્રી તરફથી એટલી દહે સાફ લખાયું છે કે મૌ. અબુલકાશમ આઝાદ જેવા દોગસાં પૂતળાં તો છીડા અને શાંડાં મારને જ પાત્ર છે ।

પ્રતિમાપૂજકો

પોતાની ફરજ વિચારે—

બીજાઓએ બજાવવાની ફરજને બાલુએ રાખીએ. પ્રતિમાઓના ખુદ પૂજકોની ફરજ વિચારવા જેવી છે. પ્રતિમાઓ પ્રત્યે એ પૂજકોની ભાવના કેટલી કે ઠેર ઠેરથી જોના રાય, ધિકાર અને વિરોધના તારો અજીજ છે તે જેને પોતાની પ્રતિમાઓને માટે કેટલો ભોગ આપવા તત્પર છે કે દેવમૂર્તિ એ શું તેમના પ્રાણ સાટેની બાબત છે કે પ્રતિમા પધરાવવાના ઉત્સાહીઓ એની રક્ષાની ત્રેવડ ધરાવે છે કે ભાડૂતી મોડીદારોને દવાલે છોડી દેવાય એવી સસ્તી આ પ્રતિમાઓ શાને કેવડ ઉપરાંતની પ્રતિષ્ઠાઓ કમ કરે જ જવાય છે કે લક્ષ્મીની વિપુલતા અને ધર્મની વેવલાઈ, એ બે બોળાં થયાં છે તેવી જ શું કે ભાવનગરના મહારાજા પર તારાની શૃષ્ટિ થઈ છે કે યુનેયારને

ઝટ પકડી સળ કરો. રાજસત્તાએતો ઉત્સાહ આવી ખેળતો પરત્વે કેવોકે છે તે બહુમતિ છે. કુલજાએ સૂચન કરેલું કે લક્ષા લાઈએ. મોટા પગારનો કાંઈક સ્વતંત્ર બાણીની નિષ્ણાત તમારા ખર્ચે જ રોકીને આ ગુનાનો તાગ લેવાયોતો. પણ ખૂતિએતો સંખ્યા એટલી બધી પધારી મુકાઈ છે કે ક્ષણિક લાગણીથી વિશેષ કરશે પુરુષપ્રેમી પ્રકટવાને અવકાશ નથી. ગામડે ગામડે પ્રતિમાઓ છે. કુંગરે કુંગરે દેરીઓ છે. રક્ષાની જેવડ નથી. જમતો લખડેર પુરકાટા કરે છે. ડોરી મરે છે એ તે હીક, પણ જમ ઘર લાલ છે. ત્રેવડ ન હોય તો તમામ પ્રતિમાઓને એકજ સ્થાને ભેળી કરીને એકજ મહિરમાં પુલવી ચકાય. આ કરાવો, સભાઓ ને તારો તો નર્મી આપશારક બન્યાં છે. સંખ્યાદૃષ્ટિએ ખૂતિ-મોહનો જે અતિરેક થયો છે તેને અટકાવો.

એ સંસ્કાર-વ્યક્તિઓની

વહિપૂર્તિ

સંસ્કારપ્રેમી ગુજરાતીઓને આનંદ યાવ એવા બે મુખારમોની આ વર્ષે તૈયારી છે. શ્રી ક. મા. મુનશીના '૧૨૬ મહોત્સવ અને કાકા કલેલકરની વહિપૂર્તિ' રાત્રી સાહિત્યની જ નહિ પણ સમગ્ર ગુજર સંસ્કારિ-તની જીભળી સેવા કરનાર આ મેઈ વ્યક્તિઓને સદા વર્ષ પૂર્ત યાવ છે. કાકા સાહેબનો સમારંભ અમદાવાદની ગુ. સા. સભાએ અન્ય સંસ્થાઓના સહકારથી યોજાયો છે અને મુનશીજીના મહોત્સવ માટે શ્રી દેના બેન્કવાળા પ્રાચુલાસભાઈના પ્રમુખપદે સમિતિ ચલાઈ રહી છે. આવા અવસરે આનંદન થયો યોગ્ય તે મેરુદું ક્રેષ છે. આ વર્ષે અવસરોએતો કામના યાવ તેવી સૌની જમેદ હોય. માનપાત્ર વ્યક્તિની પ્રચરિતના કરતાં તેમણે આપેલા કાળાતું અનેક દૃષ્ટિએ મુખ્યકન, શુશ્રુષાપતું તુલનાત્મક મુલાકાતજ પ્રખતે ઉપકારક બને. ગુનશીખ તરફથી ગુજરાતને સાંપડેલા બહુવિધ કાળાઓમાં ભારતીય વિદ્યાબંધન અત્યારે અગ્રપદ ભોળે છે. આ અવસર નિમિત્તે એ સંસ્થાનો રચગુપચિત્તાર બને, તે ઉત્સવનું સાચું પ્રયોજન થશે.

દક્ષિણના સાહિત્યને

સીકું પિછાનીએ

તામિલનાડના વિરેક કવિ સુખરૂપ ભારતીની પ્રશસ્તિ વારંવાર યાવ છે અને એમની પુરુષતિય ઉજવના ક્ષપતંત એમનાં રમારો પણ થઈ રહેલ છે. એમ સંખ-

ધમાં થી વિજયરાય વેલ ગુજરાતી સાહિત્યકની 'સંસ્કાર-મુકુર' નામે કવિતાઓમાં વ્યાખ્યાની લખે છે, કે—

‘એ માનવતાપ્રેમી અને ભારે નિર્લકષ રાષ્ટ્રવાદી ભારતીય કવિ વિશે આપણે જ શોધ આ દિવસોમાં બહુ શક્યા જાએ તે બિન (1) ભારતીય (અભારતીય) ભાષા અંગ્રેજ દ્વારા જ આપણી બહુ બવાતી રાષ્ટ્રીયતા રાજકીય સિવાયના પ્રેરણામાં પણ ગજબતી ભેઈએ ગુજરાતી લેખકોમાંથી શોધા ને સામાન્ય ક્ષણો ને ક્રિય શોરક અભ્યાસ મરાહી, હિદી ને જગજગનો કરવા હોય છે તો બીજા કેટલાકે હવે દક્ષિણ ભારતના ભાષા-ઓને બહુતા પિછાનતા થઈ તેમાંનું સાદું સાદિય ગુજરાતી વાચકોને આપણું ભેઈએ.’

દક્ષિણ ભારતની ભાષાસાહિત્યસમૃદ્ધિ સાથે સંપર્ક સંધિવાની આ સંસ્થા વેળામરની છે.

કલાસાહિત્ય

અને રાજ્યાશ્રય

એક વિવાદાર્પદ ગુજાને પણ થી વિજયરાયે આ જ ઠેકાણે ઉઠાવ્યો છે.

‘કલાકારોએ (તેથી, સાહિત્યકારોએ પણ) રાજા રાણાઓ બહુ આપ્ય તથા ઉત્તેજન માટે દલે ભેડું ભેઈએ નહિ પણ પ્રભ બણી ભેલું, એડું સ્વ. કવિ ભારતીય’ મતબ હેસ (પી ઈ. એન) પત્રિકામાં ઉપાયું છે. આ વિચાર નવો નથી પણ વપાસના બેલો છે જ. અમુક સુખાકાંત ગુજરાતી લેખ-કોએ ને રાજ્યાશ્રયને અસિમાનપૂર્વક ઉલ્લેખ્યો હોત તો સ્વાચ્છ સાહિત્યમાળામાં અને ભાવનગર રાજ્યની મધ્યેત્મક ક્ષતિઓ સદાથી આપણે પાળ્યા જાએ તેનાં (કેલોક સાપતણુ તેો બીજા કેટલાક ખરેખર સાચાં પુરસ્કા) બોઈ બેસા ન હોવા’

બોઈ બેસાં હોત એમ તો ન કહેવાય, સત્યશીલ ફૂલિઓને પ્રકટ થવાનો અત્યારે ગુજરાતમાં હીક હીક અડકાસ સંપર્કી રહે છે; છતાં ભાષ વિનો મુરો સાચો છે કે બધો જ રાજ્યાશ્રય વિના વિવેક ખરાબ ન કહી શકાય. રાજ્યાશ્રયનો ભખ તો ત્યાં રહે છે કે ન્યાં એવા રાજ્યાશ્રયના અહેસાનભાર તમે દલાવેલા કલાકારને કે લેખકને માથે મઠકૂર રાજ્યનાં અનિષ્ટો દાંકવાની રીંધી આકતરતી કરેજ બિની થતી હોય, અગર તો ન્યાં એવું રાજ્ય પોતાના તંત્રના જુલમોટા પર આ દલાસાહિત્યો-તેજનની ઝરિયાની ચાદર પાથરવાની ફૂલિ સેવડું હોય. બાકી વડોદરા કે ભાવનગરની માફક આતી ઉતેજક યોજનાઓ સ્વતંત્ર સમિતિઓને સ્વપદ શયેલ હોય, ત્યાં રાજ્યાશ્રયને તિરસ્કારવાની જગર નથી તો તો પકડી એ ન્યાં રાજ્યોની રજબની પણ ન લેવી ભેઈએ. વળી કલાસાહિત્યમાં સાચો (Creative)

રસ ન હોય તેવાં રાજ્યો પશુ સમગ્ર તંત્રના એક અંગ લેખે સાહિત્યોત્તેજ્ય યોજનાને વસાવતાં હોય તોયે એમાં શું ખોટું છે ? તો એવી યોજનાના લાભનો સ્વીકાર એ કંઈ પાપ નથી. એમ બે હોત તો તો રાજ્યોની પાસે જઈ ખાદીના તાકા અપાવવા અને દીવાનો પાસે જઈ મહાદેવ કાળા ભરવવા એ જરા વધુ મોટું પાપ ઠરે.

પશુ ભાઈ વિજયરાયને તો રાજ્યાશ્રયથી ઊઝટા એવા પ્રગથ્ય વિશે પશુ સ્વતંત્રપણે થોડું કહેવાનું છે—

‘અનન્ય નિર્ભયપણે હિતાવહ હોતો નથી ગયા અદી-નણ દાયકાઓનો ઇતિહાસ રૂપકપણે પ્રસાર કરે છે કે ‘જનતા’ની મહેરબાની મેળવવા એ રીતે મોટાકા તેમ જ પૈસા કમાવા એટલું તો હીન કેમદિનું ‘સર્જન’ થયા ક્યું છે કે એનું વિસ્તરનું હવે શી રીતે કરવું એની ચિંતા પ્રત્નની નીતિમત્તા, રચયિત્ર અને સાહિત્યાર્થ માટે એવના રાખનાર સર્વને થાય’

ગુજરાતીઓની કલાવિમુખતા અને મુખ્ય રેડીઓ

‘મુખ્યની આકાશવાણી’ એ શિર્ષક તરે ‘જીવન’ માસિકના સપ્ટેમ્બર-અંકમાં શ્રી C. M. M. એક સખ્ત ફરિયાદ નોંધે છે. મુખ્ય રેડિયો પર પિરસાતો કાર્યક્રમો પર ગુજરાતીઓ પોતાને લાગે છે તેવી કડવી ટીકાના કાગળો લખતા નથી, ત્યારે મુસ્લિમો અને દક્ષિણીઓ પોતાની ભાષાના કાર્યક્રમો ખસ હાજરી લઈ નાખે છે : બીજા પ્રાંતવાળાઓ ત્યારે પોતપોતાની ભાષાનાં ગીતોની રેકડં યસંદ કરે છે, ત્યારે ગુજરાતીઓને કેવળ દિલ્લી રેકડં જ થેલું લાગ્યું છે અને રેડીઓ પર પશુ દિલ્લી ગીતોની રકાબીઓ વધુ વાગે એવું ઇચ્છે છે. એમની ટીકાનું તારણ આ છે કે—

‘આપણા ગુજરાતીઓ છેલ્લા પચાસ વર્ષમાં સાહિત્ય સંગીત કળા બાબતમાં બેપરવા બની ગયા છે અને પ્રાત્યાહનને અભાવે ગુજરાતી કલા વગેરે નિમ્નસ્થ બનતા જાય છે x x x એમ ને એમ કરતા ગુજરાતનું ગુજરાતીપણું ચાલ્યું, સંગીતમાં બંગાળીઓના દાળ આભ્યા, સાહિત્યમાં અંગ્રેજોનાં અનુકરણો ને બંગાળીઓના અનુવાદો આભ્યા, કળામાં એટલા પ્રવૃત્ત ફરી કે ગુજરાતના સાધારણ માણસને કારણે ચીતરાતી ય ન આપડે આ ઉપેક્ષા બે બે દાયકા જ ચાલશે તો ગુજરાતીઓ ચલ્લકીઓની માફક મોટાના ચોક્કસ પિરસામાં ભરી કાઈ વિશિષ્ટ સરકારી વિનાના માનવીઓની પંડે આમતેમ રજગશે.’

શ્રી. C. M. M. ની એક વાત સાચી છે, કે મુખ્ય રેડીઓ રોજનીયી હિંદુસ્તાની, અંગ્રેજી, ગુજરાતી

ને મરાઠી એવી ચાર ભાષાના કાર્યક્રમો શા માટે હોવા જોઈએ ? કક્ષકતાથી ગુજરાતી કાર્યક્રમ અપાય છે ? લાહોર દિલ્લીથી અપાય છે ? મરાઠી અને ગુજરાતી બે જ ભાષાને પૂરતો અવકાશ મુખ્યથી મળવો જોઈએ. અન્ય ભાષાઓના શોખીનો સાડુ અન્ય રોજનો મોજુદ છે,

નવી પેઢીમાં

કુરસ પેલા કરનાર

વાત તો વિચારવા જેવી છે. પશુ કલા, સાહિત્ય, સંગીત, એ બધા માણસની નિર્મૂલ્ય રચયિત્રને અર્પીત તત્વો છે. ગુજરાતની અભિરુચિ ગંભીર મૌલિક કલા પ્રત્યેથી વિમુખ બની બનતુ ચીજો તરફ વળી છે તેમાં જવાબદારી નવીન પેઢીને અપાતાં શિક્ષણની છે. અભિરુચિઓનું અમુક પ્રકારનું બનતુ ધક્કર લાધને તેઓ શાળાઓ કેલેન્ડરમાંથી નીકળ્યા છે. શાળાઓ ગુજરાતમાં દુકાનો બની છે. તેઓ જેમ આકર્ષક રેડિયોનાં રાખે છે, તેમજ પરપ્રાંતીય કલાકારોને નલાવે છે એ કલાકારોની મદદથી જાહેર પ્રભુ પાસે બાળકોના જસસા રજુ કરે છે ને એ દ્વારા પૈસા કમાય છે ગોટાળી અભિરુચિ લઈને ખદાર આપતાં બાળકોને દિલ્લી રંગરામ તો ગળચૂપામાં પાવા જેવો મામવો છે. દિલ્લો કંઈ અટકે નહિ, શાળાઓની હાટડીઓ કંઈ સાચી કલોપાસનાની કડાકામાં બીનરે નહિ, ને ગુજરાતી લોકરુચિ કંઈ જાયે આવે નહિ

ગુજરાતી શિક્ષિતો

કેમ ટકતા નથી ?

પરપ્રાંતીય અધ્યાપકોની આચાર સામે જે ઉકળાટ આ લેખમાં તેમજ જનમણિ-પ્રવાસીને પાને થી હમેશ્વર્ગ્ય મણિવારે દર્શાવે છે, તેનાં પર નોંધ લખતાં ‘યુગાન્તર’ સાપ્તાહિકના સાહિત્ય-કંડિમા લખનાર એક એવી ફરિયાદને અનાજ આપે છે, કે સારા ગુજરાતી શિક્ષકો મળતા નથી, જે મળે છે તે ટકતા નથી. અન્ય જરાક સારી તક મળતા ચાલ્યા જાય છે. ઉપરાંત અત્યારે તો વેપારોદ્યોગના ક્ષેત્રમાં આવેલા જળકાટનું ખેંચાણ પશુ શિક્ષિત ગુજરાતીઓ માટે વધ્યું છે. અન્ય પ્રાંતોના શિક્ષિતોના કરતાં ગુજરાતી ભણેલાઓનું બચવાર-ધારણ યડિયાતું હોઈને તેઓ દૂર દરમાયામાં સુક્લીમ શિક્ષણ-ક્ષેત્રે ટકે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. કલોપાસના કે વિદ્યોપાસનાને વૈરા સાચા રંગાપેલા ગુજરાતીઓની અબજ છે.

સમન્વયની દૃષ્ટિ

રાખવી ધટે છે.

પરપ્રાંતીય તત્ત્વોના આક્રમણ પ્રત્યેના અણુગતો અને તળ શુજરાતી તત્ત્વોની અણત, એ બેની વચ્ચે શુજરાત અકળાતું રહ્યું છે. પરપ્રાંતીય સંસ્કાર પ્રત્યે ગેરચા માંડવાના હોય નહિ. આપણે તો માગીએ છીએ સમન્વય. શુજરાતી અસ્થિતાને ઉદાર રંગે રંગનારો સુમેળ પરપ્રાંતીય તત્ત્વોની સાથે સંધાવે ધટે છે.

આયુર્વેદ પદ્ધતિ

શું અવૈજ્ઞાનિક છે ?

‘હિંદમાં પ્રગત’ આરોગ્ય’ એ વિષય પર લંડનના વળનદાર સરકાર-વાર્ષિક પત્ર ટાઇમ્સે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે—

‘આત્મે હિંદમાં પણ લાખ ડોક્ટરોની એટલે કે હાથના કરતાં આપ બહુ ઓછી સંખ્યાની જરૂર છે

‘આત્મે આત્મ દબાર નથી’ એ તેને બદલે સાત લાખની જરૂર છે

‘આત્મે પાંચ લબર મિડવાઈટ છે તેને બદલે સીતેર લબ-ની જરૂર છે.

‘આત્મે અપ્રજ્ઞતાને પરિણામે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન હિંદના સ્વ-આરોગ્યના પ્રમતી કરાને પણ સ્પર્શી રાખ્યું નથી

‘ધર્મશાસં લોકો હજી પણ દેશી આયુર્વેદ પદ્ધતિ અવગણન લઇ રહેલ છે આ પદ્ધતિએ શાસ્ત્રીય આરોગ્યના સુખ-મા કરી ન ફાળો આપ્યો નથી. તે છતાં એ પદ્ધતિ કેટલીય ઈતીહાસ સરકારે હરતક આપ્ય અને અધિકારો મેળવવાનો હિસાબ છે તે મેળવી પણ રહી છે. અને આ તો વૈજ્ઞાનિક પાષાણપર્યારને લોકો યદુ રહ્યું છે વૈજ્ઞાનિક તબીબીને મળ્યું રાખ્યું બિલકુલ કમડી છે.’

હિંદુ નિજનું

તે બધું જ ખરાબ !

ઉપલી ટીકાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે, કે દેશી આયુર્વેદ પદ્ધતિ અવૈજ્ઞાનિક છે, રોગો મટાડતી નથી, ને તે નાહકની ફાવી જાય છે ! આવી બેજવાબદાર ટીકા સ્વાભાવિક છે. હિંદી પ્રજાનું જે કંઈ નિજનું છે, તે તમામને આ પરદેશી પાશ્ચાત્ય સરકારનાં સુખપત્રો નપાવટ ગણાવે છે. કેળવણી, ધર્મ, કલા, સાહિત્ય, ન્યાયપાત્ર, મકાનગાંધણી, ખેતી, શું ખરાબ નથી ? આયુર્વેદ પદ્ધતિને અવૈજ્ઞાનિક કહેનારાઓ એ વિદ્યા વિશે કેટલું જાણે છે ? સ્ત્રોતપર્યારમાં ગમે તેટલી પ્રગતિ કરી ગયેમ છતાં પાશ્ચાત્ય તબીબી પદ્ધતિએ આયુર્વેદમાંથી

ધણું ઉઠાવ્યું છે. સુરોપી તબીબીનો ગામો ગામો ફેલાવો થાય તે આપણે માટે નયું નિર્મળ કલ્યાણ તો નથી જ. એના અવગુણો અનેક છે. અને એ જેટલા પ્રમાણમાં આપણને સાંપડે છે તેટલા પ્રમાણમાં પણ કેટલોક કાળ અને ધણી બધી ગેરલાભ પણ અપાવે છે. આયુર્વેદ પદ્ધતિ બિચારી પ્રિ. અમલમાં બિલકુલ ઉપેક્ષાને પામી લેભાગુએને હાથ પડી ગઈ છે. રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્યના નેજા નીચે એને એની જ્ઞાનિકતા સ્થાપવાનો તેમજ વિકસાવવાનો અવકાશ મળ્યો હોત. એની હાથ અસાર નધિણિયાતી છે તેટલા સાદુ થઈને જ એને પીટી શકાય છે. બાકી રાષ્ટ્રોપચારનો પાશ્ચાત્ય ફાળો દિર પર ચઢાવી લીધા પછી હિંદી પ્રજાએ તો પોતાની બુદ્ધિગત, તેમજ હનરો વરોના ચિંતન શોધવ અને વિશ્વાસનો વારસો ધરાવતી આયુર્વેદ પદ્ધતિને જ આશ્રય લેવાનો છે. આપણું આશ્રયન શુભાવધા આપણે તૈયાર નથી. એ પદ્ધતિના હાર્દમાં જ કેટલોક શુભ તત્ત્વો પડ્યાં છે. એ સાદી છે, સરતી છે, સ્વાવર્તની છે. એમાં સ્વાયંમાગનો અવકાશ છે. દેશી વૈદના ભક્ષી બ્યારસને આપણે પુનઃ અપનાવવો જ પડશે અને એકવાર વૈજ્ઞાનિક બુદ્ધિમાં પર સ્પીદવાથી એમાં પેસી ગયેલું પુણ્ય લેભાગુપણું બાપોઆપ વિશુદ્ધ થશે.

બતતને માટે

માન કેળવો

ભિંમીના ગતાર્કમાં આવેલી ‘શાહીદા ખીમીસ’વાળી વાર્તા વાંચીને એક રીઠા લોકસેવક લખે છે કે—

‘વાંચીને મને મારો બહુ મ્હો અનુસવ યાદ આવ્યો. પુત્રાન હતો ત્યારે કિતર હિંદુસ્તાનની દેશની તમે વળ્યું છો તેથી કાચરતા ઉપર વિદારમા પ્રવેશી લગભગ અઢાર મહિના સુધી જે એરોજ બધા કર્યો જેનેમાં ગારા અગર કાળા લશ્કરીઓ, રોહિલાઓ કે પહાણો વગેરે જમર વિગર’ મુલ્ય ફરી કરતા હોય તેમાં જ જરૂરે યસુસ અને માર, ગાંભી, ધમખી, અપમાન વગેરે સહેવા પણ ખરડું નહિ અને એ જોતિ દળી મધ વસા તો ગોરબી વધુ વધે અપાકની વાત થઈ. નજરોનો ઉપર માંડીએ લખાણ, એવા લશ્કરીઓવાળા કળા ન હોય તો આજેકે બધે દિવસ એમાં નજરો પર પડેલા રહું, પણ એવા કળાઓ હોય તેજ આજેકે રોપીને બિનુ. એમ કરીને પોતાની બત મને માન કેળવતાં રીખ્યો.’

ભિંમીમાં આવતાં બીનું લખાણો વિશે પણ વાચ-કેનાં મતભ્યો નોતરીએ છીએ.

નારીજીવન અને શ્રીકૃષ્ણ

કાકા કાલેલકર

સી અને પુરુષ મળીને કુટુંબ થાય છે. સ્ત્રી અને પુરુષ મળીને સામાજિક જીવનની શરૂઆત થાય છે. સ્ત્રી અને પુરુષ અનેક રીતે કિલ હોવા છતાં એમનું સદૃજીવન અલગ છે.

- માનવી જીવનનો-તમામ માનવી જીવનનો-આધાર સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધની સુંદરતા ઉપર નિર્ભર છે.

કેણ કહી શકે કે દુનિયાની અપાર સુધી ખીલેલી દસ વીસ પ્રધાન સંસ્કૃતિઓમાંથી એક પણ સંસ્કૃતિએ એ સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધની સુંદરતા ખીલવવામાં અથવા ભજવવામાં સફળતા મેળવી છે. આજે તો સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધ એટલે એ બે જાતિ વચ્ચેનું લૈંગિક આકર્ષણ અને એમાંથી ઉત્પન્ન થતા સવાલોની ચર્ચા કે વ્યવસ્થા એટલું જ મનાય છે. પણ એ બધું સંકુચિત અર્થે થયો. પુરુષોનું જીવન, એની આકાંક્ષાઓ અને એનો પુરુષાથ અનંતવિધ હોય છે. સ્ત્રીઓનું જીવન પણ એટલી ઓછું સમૃદ્ધ નથી હોતું. પુરુષના જીવન કરતા વખતે એ વધારે ઊંડું, વધારે વિવિધ અને વધારે ઉત્કટ હશે.

હવે આ બે પ્રકારની જીવનસમૃદ્ધિ પાસે પાસે આવે ત્યારે કૃત લૈંગિક આકર્ષણને કારણે જ એ આવે છે એમ માનવું એ તો સમગ્રજાગૃતિનું છીછરાપણું જ છે.

જે જે લોકોએ માનવી જીવનની જરૂરિયાત અને એની સમૃદ્ધિ, બંનેનું યથાથ દર્શન કર્યું છે, તેઓ બધા સ્વીકારે છે કે સ્ત્રી પુરુષ સંબંધનો માણસના જીવન વિચાર કર્યો જ નથી. સ્ત્રી ઉદ્ભવું જોડાણ અને પુરુષનાં પરાક્રમની ઉત્થાપના એ બેનો મેળ માણસના જીવન સાધી શકી નથી. અને તેથી જ માનવી જીવન દરમિયાન સુધી એક શોડાંતિકા જ નીવડ્યું છે. સ્ત્રી-વિનાય જેવા જીવનદૃષ્ટાને પણ અતે કહેવું પડ્યું છે કે લગ્ન સંબંધ એક સંસ્થા તરીકે દરમિયાન થયો નથી. સ્ત્રી-પુરુષ સમસ્યાનો સમાજને દરમિયાન પૂરો ઉકેલ આપ્યો નથી.

સામાજિક વ્યવસ્થાનું નિર્માણ કરી આપનાર દીર્ઘદર્શી સ્ત્રીઓએ, સમાજ અને સ્થાપકોએ અને આજના કાલના ધનારાઓએ સ્ત્રીપુરુષના સદૃજીવન માટે જે અણખડ વ્યવસ્થાઓ આજ સુધી કસવી છે તે તો આજ સાથે ફરજિયાત કરીએ. પણ સ્ત્રી-વિનાય

જે લોકોએ સ્ત્રીપુરુષ સંબંધની ચર્ચા ઉઠા પાંચ દહાસ વરસથી દેશદેશાંતરમાં ચલાવી છે, તેઓ એટલે કે કવિઓ, પુરાણકારો અને નવલકથાના લેખકો અખંડ ચર્ચા કર્યાં ઉપરાંત કશો નિષ્પત્તિ કરી શક્યા નથી. એ કેટલી નિરાશા ઉપજાવનારી બીના છે એ તરફ પણ કોઈનું લક્ષ્ય ગયું નથી. અને હવે તો જાણે ચર્ચા કર્યાં જ કરવી, એની અંદર જ ફનાઈતા છે, એમ એ આખી ન્યાત અને એના અનુયાયીઓ માનતા થયા છે. સનાતની સમાજ વ્યવસ્થાપકો અજાણને કહે છે કે ચર્ચા છોડો જ મા, એ ચર્ચા જ તમામ વિદેશીઓનું મૂળ છે. એની સામે કવિઓ અને નવલકથા લેખકો જોરે જોરથી કહે છે કે ચર્ચા કરવાનો અમારો જીવનસિદ્ધ અધિકાર છે. અધિકાર છે એ વિષે શંકા નથી. શંકા એટલી જ છે કે એ અધિકાર જીવનસિદ્ધ છે કે મરણસિદ્ધ ? કોઈ મોંઘા માણસ આજના દેશદેશાંતરના નૈઘો ભેગા થાય અને અખચરિયતાપણે એના મંદવાડની મીમાંસા કર્યો જ શણે અને દવા તો કશી આપે કે મૃત્યુ નહિ, ત્યારે એ મરી જતી જે હાલત થાય તે જ હાલત મનુષ્યસમાજની આ સવાન પડે ચડે છે.

દેશદેશાંતરના કવિઓએ સ્ત્રીપુરુષ સંબંધમાંથી ક્ષતિ થતી જાતજાતની નિષ્કાઓ અને એમની સુવાસ વહુવી નથી એમ નથી. સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધમાંથી ઉત્પન્ન થતી જીવનવીરતાના મહાત્મ્યો, કવિઓએ ગાયા નથી એમ નથી. સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધની સુખશાંતિ અને સુંદરતા ખીલવીને કેટલાક લોકોએ આ પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ઉનારી બતાવ્યું છે એની ચે તા નથી. સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધની નિષ્કાએ મનુષ્ય જીવનને પામરતામાંથી ઉગારી, ધર્મચીરિતા શિખર ઉપર પ્રસ્થાપિત કર્યું છે. એ વસ્તુનો સ્વીકાર કર્યા પછી પણ દુઃખ સાથે કહેવું પડે છે કે વ્યાપક સમાજની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધનો પ્રશ્ન દરમિયાન અણકોટીનો જ રહ્યો છે.

આજા મૂલગામી સાગરનો ઉઠેલ આજુવાનું કામ કોઈ સમજવામાં કે કલ્પનાવિદારીનું નથી. એ તો કોઈ વિશાળદર્શી જીવનકોષાંતર વાંચવું જ કામ છે. એવો એક પ્રયોગવીર આપણે ત્યાં ચડે ગયો. જેની જ્યોતિ આજના પદ, સ્ત્રી-પુરુષ સી કોઈ સેનાઓથી ઉજવના આજ્યા છે.

શ્રી કૃષ્ણ આગળ અટપટા એવા કષા પ્રશ્નો નહોતા ? જન્મતાને ત્રાહી પાંચાસના પાંચ સામ્રાજ્યના સામ્રાજ્યનો નારા એને કરવો હતો તત્કાલનાર્થી સિન્ન સિન્ન દશનેના અગ્રગણો મંગડવા દતા સરિયોએ ખીલવેલી તમામ જીવનદશિઓની એકાગ્રિતા દૂર કરવી હતી બાદબાજી, છુદ્ધિબાજી, ધનબાજી અને સધમગને ઉતારી પાડી હુકમ બગલી પ્રતિષ્ઠા વધારવી હતી માનવી મરુતિનો આઓ પામે કવળ તારિત્ર સર્ચાર્થી નદિ પશુ પ્રત્યક્ષ વ્યવદા રિક કાર્થો દ્વારા બદલવો હતો બારનીય સરુતિના એકેક અગ્રઉપાંગની નવેચર રચના કરવી હતી આરા આવા મદાન કાર્થો જેણે પોતાને માથે લીધા તેણે સ્ત્રી-પુરુષ સળધ ન છેડવો, એ શેરમા નવા ના અખતારઓ ન કરવા, સમાજનેતા અને ધર્મકાર તરીકેની પોતાની પ્રતિષ્ઠા જોખમમા ન નાખવી એમાં જ ગ્રહપણ હતું પશુ મનુષ્યજાતિના સદ્માર્ગે શ્રીકૃષ્ણ જેવા પ્રયોગનીર પામે એ એક જ ગ્રહપણનો અભાવ હોય છે નાનપણમા માતપિતાને બી માનામાથી હોડાવવાનું ચુપડું કાપું, નજર આગળ હોના છતા જેણે ગમેયો સરાલ પોતાનો કાર્થો અને ગેત્યાલતુ નામ મેઘવી લીડુ એણે જ તમામ દુનિયાની અને અગણિત પેઢીઓની ટીકા વહોરી લઈને પશુ સ્ત્રી-પુરુષ સળધનો સરાલ પોતાનો કાર્થો અને ગોપીજનવલ્લભનું નામ મેળવ્યું એવા એ શ્રીકૃષ્ણના જીવનમા કષ્ટ કષ્ટજાતની સ્ત્રીઓ આવી, અને શ્રીકૃષ્ણ એમના જીવનની કદર કષ્ટ કષ્ટ રીતે કરી એનું આજને દિવસે આપણે ચિત્તન કરીએ

શ્રીકૃષ્ણનું દૈવ પશુ કેવુ વિચિત્ર કે એના જન્મ પહેલા જ એને કારણે એની એક બહેન મરાઈ "કાઈ" પશુ જાતની બૂન ન જ થવા દેવા બદોબસત કરવો હોય તો તે અણીશુદ્ધ કરવો જોઈએ" એ સમ્રાગના વ્યાકરણને અનુસરીને સમ્રાટ કસે વસુદેવના તમામ બાળકોને મારી નાખવાનું નક્કી કર્યું એમાં એની હઠેટમા એ કન્યા આવી સ્ત્રીધાત કરાય નહિ એ આર્થ નિયમને જોરે મૂકી કસે એ નિર્દોષ બાળાનું ખૂન કર્યું પશુ એ ખૂન સાથે જ કસને અનુચવ થયો કે અખળા બાળા પશુ વિઘુર્તની શકિત ધરાવે છે એ કન્યાએ મરતા મરતા કસના હેવામા વહેમ અને બીકનો વજ્રધાત કાર્થો અને એ રંગમાં ગઈ

શ્રીકૃષ્ણ જન્મની આગાહી બપે નાસે કરી હોય પશુ શ્રીકૃષ્ણ જન્મની બીક તો કસના હલકમા એ બાળાએ

જ વારી દીધી અને તે દિવસથી એ બાળાના વક્ષ વાદ કરી કરીને કે સમ્રાજ્ય જળ, રચળ અને કાં પાંચાણમાં કૃષ્ણને જોતો થયો

આમ શ્રીકૃષ્ણ આગમનનું મીડુ સૂચન એક બાળાએ જ કર્યું અને કૃષ્ણાવતારનું રહસ્ય પશુ એ બાળાએ જ કરીને સમગ્ર યુ અગળાને મારી નાખ્યું સહેલુ છે પણ એનું દૈન્ય અમર જ હોય છે, એમ શ્રીકૃષ્ણની એ ભગિનીએ કસને પૂતાર કરી આપ્યું

શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થયો કારાગારમા, બી માતપિતાને પેટે એ માતાના દૂધનું એક દીપુ પશુ શ્રીકૃષ્ણ પી ન શક્યા છતા એને બીવાસમાથી હોડાવવાની પોતાની જવાબદારી શ્રીકૃષ્ણે એટલે સુધી માની કે એ માતાના ઉદાર કાર્થો પછી જ પોતાની કેળવણીના વિચાર મનમા આવ્યા દીધે

‘પ્રથમ કેળવણી, પછી માતાની સેવા’ એ દુનિયાનું નક્કર કડાપણ માનવજાત શ્રીકૃષ્ણને સમજુ નહિ થઈતા દુષે શ્રીકૃષ્ણને દરેક જાતનો યજ્ઞ આપ્યો એ કષા એટલી બધી પ્રગટ છે કે એનું વિશેષ ચિત્તન કરાવવાનું રહેતું નથી માતા સાથેનો બાળકનો પહેલો સળધ બડખોરનો હોય છે બાળક જે જાતજાતના તોફાનથી માતાને હેરાન ન કરે તો માતાની વતસલતા અણખેડાએની જ નહી જાય માતા સાથે ચતુરાર્થના દાવ એની ખેરીને શ્રીકૃષ્ણે દામોદરનો ક્રીકાળ મેળવ્યો

જ્યતયરનું મિશન લઈને આવેલા બાળકને તોફાન ઉપરાંત પશુ માતાની વિશેષ સેવા કરવાની રહે છે એની સેવા એણે ગીનગાન પહેના જ કસ મોદ ઉધાડીને કરી પોતાના વદાપસોના દોકરાના મોદામાં વિસ્મરપનું દર્શન કરતાર માતાનું અશ્વત્થ નાણીથી બચત ન જ થાય એમ સમજીને ગીતાનો અગિયારમો અધ્યાય સખતાર વ્યાપે ત્યા મૌન ધારણ કર્યું છે પોતાની માતાના જ ગુરુ ચનાર બીજો અવતારી પુરુષ દુનિયામા થયો છે કષિલેવેને અવતારી પુરુષ ગણીએ તો વાત જુદી સ્ત્રીજાતિ વિશ્વજનની છે મારે જ એ નિસહર મૂળપાત્ર છે પશુ આ કાઈ જન્મે દેવી નથી

● દામ એટલે દોરી અને લંડર એટલે પેટ શ્રીકૃષ્ણકે તોફાનોથી આજાઓલા થયોહા અને કે બવર પેટ (કે) દોરી બાધી બાડીઓ સાથે બાધી સખતી તે પશ્ચી કૃષ્ણનું નામ દામોદર પડ્યું એમા પશુ માતા ન ફાળી અને દોરાએ આજાજીના એ ગાંડ પાડ્યા એ વાત આચરના વાગો જતમ રીતે ભણે છે

હોતી. એનામાં આસુરીવૃત્તિ પણ પ્રગટ થઈ શકે છે અને પછી પોતાની જ વિફલ મનોવૃત્તિને કારણે અથવા કોઈના કહેવાથી એ પૂતના પણ યદ્ય શકે છે.

અવતારી પુરુષને કાણે કાણે એર પીપુ' જ પડે છે. સૌકેરીસ જેવો જીવનને અતે એ પામે. મહાદેવ જેવો કલ્પાંતના પ્રસંગે પામે. શ્રીકૃષ્ણે જીવનના પ્રારંભમાં જ એ પીપુ' અને પંચાંગુ *.

આ પણ એર પાઈ' શકે છે એ વસ્તુસ્થિતિ શ્રીકૃષ્ણના, જીવનમાં જાહેર થઈ એ બધી રીતે યથા-યોગ્ય જ થયું. પ્રહલાદની પેઠે શ્રીકૃષ્ણે પણ પૂરવાર કરી આપ્યું કે સમજણપૂર્વક પીપેલું એર અમૃતરૂપ થાય છે.

જેમ પૂતનાએ શ્રીકૃષ્ણને એર પાપુ તેમ એને અમૃત પાતાર તીવડી એની સખી રાધા. પ્રેમધારા, જે ધણીવાર નિમ્ને વહે છે તેને ઉપાંગી કરનાર તરફ એ ધારાને રાધાનું નામ મળ્યું.

રાધા એ શ્રીકૃષ્ણની બાલસખી, પ્રેમના ક્ષેત્રમાં એની દીશાચુક અને અધ્યાત્મની દૃષ્ટિએ એ એની જ શિષ્યકૃતિ છે. ત્રણે દૃષ્ટિએ શ્રીકૃષ્ણના જીવનમાં એનું સ્થાન અનુરૂપ છે જેમ રામ માથે રીતાનું નામ અવિ-ભાજ્ય છે તેમજ કૃષ્ણ સાથે રાધાનું નામ અવિનાશ્ય થઈ ગયું.

અને ત્યાં જ અંતરપ્રેરણા કવિઓએ ખતા આપી એમણે માની લીધું કે 'રાધાનો શ્રીકૃષ્ણ સાથેનો સંબંધ માનવી દૃષ્ટિએ તો મર્યાદા જ કહેવાય પણ શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ પરમાત્મા, એને તો કશું પાપ ચોરે જ નહિ. કાપડા યાલુ કરનાર રાજાને કહે જેમ જૂનો ચદન ન હોય તેમ પરમાત્માને કાંઈ કાંઈ કાંઈ ન જ ઉત્તમ આચાર, એને અનાચાર કહેવાય જ નહિ. એ 'ત્યાગે જ એ સંબંધ ગુદ દત્તો અથવા રૂપકણી દત્તો એમ માનવું ઘટે છે."

ખરે જોના રાધા અને કૃષ્ણનો સંબંધ તો પત્ની, માતા, પ્રતિ, જમિની, મખી હિંમતી તમામ સંબંધોનો નિર્મોહ દાદી, એવાંથી તેવાર કરેલા પ્રેમના સંજીવની રમાપણનો તોલ દત્તો.

દરેક જીવનના સંબંધનું વિશુદ્ધિકરણ એટલે કે દેવી-

* ત્યાં પછી એ નવમ વિષયની એક છાંયાએ ખંજુ એટલું જ આપેલું કહ્યું; આદ્યત્વ ત્યાં કહ્યું અને પાંચમી યોગે દ્વાસ એ અમર થઈ.

કરણ થયા બાદ એ બધાસંબંધોમાં પોતપોતાની વિશિષ્ટ પ્રમાણી કાયમ રહ્યા છતાં એમાં તાત્વિકભેદ રહેતો નથી. એવા સંબંધને બહુ બહુ તો અગ્રેદ ભક્તિનો સંબંધ કહેવાય પણ એ રાખે પણ અહીં અપૂરો જ સામે છે. ભક્તિમાં જે ઉપાસ્ય-ઉપાસક ભાવ રહે છે તે રહ્યા છતાં કોણ ઉપાસ્ય અને કોણ ઉપાસક એ કહેવું મુશ્કેલ થઈ જાય છે. તેના જેવો એ સંબંધ હોય છે.

એ સંબંધને જો કોઈએ ન્યાય આપેા હોય તો તે મહારાષ્ટ્ર કવિ શ્રીકૃષ્ણને પોતાના અમૃતાનુભવના પ્રારંભના પ્રકરણમાં આપેલ છે.

રાધા સ્ત્રીભક્તિની પરમ ઉત્તમ સ્થિતિની પ્રતિનિધિ છે. ગદ્યા એ શ્રીકૃષ્ણની સર્વોચ્ચ કૃતિ છે.

એજ ગદ્યાની કાવ્ય-પાકી વિભૂતિઓ તે પ્રગતી ગામીઓ છે. એ ગામીઓમાં રાધા એકાદીવતી પ્રતિબિંબિત થયેલી આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

રાધા એ કોઈ અદ્વિતીય વ્યક્તિ નથી પણ તમામ સ્ત્રીભક્તિની દરેક વ્યક્તિએ પોતાની આગળ ભક્તિમ અનુકરણ માટે રાખવાનો આદર્શ છે એમ બતાવવા માટે જ કવિએ રાધાની આસપાસ અનેક ગામીઓની સૃષ્ટિ કરેલી છે.

જીવનશુદ્ધિ અને પ્રેમની જીવનમધુરિ એનું પ્રતીક તે શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલા છે. પોતાના પ્રગંગમાં આવેલી બીઓને 'આ તો કેવળ આ છે' એમ એમની અવગણના કર્યા વિના એમની પ્રેમશક્તિની મૂર્તિને આધારે દરેકને ઉપરને ઉપર ચઢાવવાનો શ્રીકૃષ્ણે મદ્ય પ્રવૃત્ત કર્યો. શ્રીકૃષ્ણના અવતાર કારણે એ એક મહત્વનું અંગ છે.

શ્રીકૃષ્ણને મિદાન ખવડાવનાર ત્રણપત્નીઓ, અને સંભમ માથે શ્રીકૃષ્ણની મહેમાનગીરી કરનાર વિદુર પત્ની એ પણ બધી શ્રીકૃષ્ણનું સ્ત્રીભક્તિ પ્રત્યેનું આતાર-રૂપ સમજનારી બહેનો જ હતી.

સિંચમેને કારણે સ્ત્રી-પુરુષોમાં જે વિદ્યાર પેદા થાય છે. આખા સંસ્કારો જે કામુક્ષના પ્રવર છે તેના ઉપર પ્રેમનો વિનય પ્રેમની જીવનને ગુદ અને મુખદ કરનાર શ્રીકૃષ્ણની દીશાને કૃપાથી કરનાર એ બહેનો હતી.

રેવણી અને મળોદ પત્ની મુન્દાળી જેવી બે જાત બીઓ શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમમાં આવી હોય તો તે કુતી અને ગાધારી છે ગાધારીએ પોતાના દીશાઓ પ્રેમના એ દત્તે વધ થઈ કૃષ્ણને કાઢવું રાખ આપેા પણ સિંચપ્રત્યે

અને પક્ષપાત રહિત એવા ધર્મકૃત શ્રીકૃષ્ણને કેાઈ પણ શાપ શાપરૂપે હાથે જ નહિ. તેણે તરત જોઈ લીધું કે ગાંધારીના શાપ પછી પોતાના અવતારકૃત્યનો પોષક જ છે. એક બાકે કહ્યું છે. ક્રોધોડિપિ દેવસ્ય ઘરેણ તુલ્યઃ બગવાનનો કેાઈ પછી તેના વર જેવો દક્ષાશુકારી હોય છે. એ જ પ્રમાણે બગવાનને મળેલો શાપ પછી એના અવતારકાપને સાધક જ થાય છે. બગવાન કેાઈ કાળે કબંધા તંત્રને અધીન રહેતા નથી. એ તો એ તંત્રના સ્વામી હોય છે.

કુંતી માતા તો યશોદાની જેડે શ્રીકૃષ્ણને પોતાના દીકરા તરીકે માનતી હતી. જે પણ યશોદાએ શ્રીકૃષ્ણને આપ્યો તે જ પણ શ્રીકૃષ્ણે કુંતીને અપાંચ કર્યો અને એ દુઃખિનીને હિંદુસ્તાનના સમ્રાટની માતાની પદવી આપી.

સત્યજામા અને રૂક્મિણી એ બંને એ જ્વનની પત્ની એાની પ્રતિનિધિ છે અને બંનેની કદર તો શ્રીકૃષ્ણે જ કરી. સત્યજામા માનિની હતી. પોતાના પ્રેમની પોતે જ કદર કરવાની અહંકારી વૃત્તિ એનામા હતી. શ્રીકૃષ્ણે એનું યત્નિચિત પછી અપમાન ન કરતા અનેક રીતે એની ખુશામત કરી એના અહંકારનું પોષણ કયું કેમકે એ જાણતા હતા કેવાલિમાની અહંકારવૃત્તિમાથી વીર-વૃત્તિ, ઉગ્રાકી શકાય. એ સાધનામા અથવા એ શિક્ષણ-કાપમાં શ્રીકૃષ્ણ કેટલા સફળ થયા એ કામરૂપદેશ પર શ્રીકૃષ્ણ ચલાઈ કરી ગયા તે વખતે પૂરવાર થયું. અસંખ્ય રાજકન્યાઓને પોતાના બંદીખાનામા પૂરી રાખનાર નરકાચર સામે કટક લઈ જઈ એ રાજકન્યાઓને છોડાવી લાવનાર શ્રીકૃષ્ણે તે મુહૂર્ત સેનાપતિપદ સત્યજામાને જ આપેલ હતું.

કામરૂપદેશમાં સ્ત્રીરાજ્ય હતું. ત્યાં પોતે લડવા જાય એ કેટલું બેદરદાર છે તે સમજીને જ શ્રીકૃષ્ણે સત્યજામાને સેનાપતિપદે નિયુક્ત કરેલી હોવાી જોડ્યો.

પોતાની છોકરીઓને માતપિતા ગમે ત્યાં ખરણાવી દે, કે છોકરીઓ પોતાની ગેજે પોતાની પસંદગી કરી લે તે પ્રશ્નને જવાબ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના અને પોતાની બેનના વિવાહ પ્રસંગે પ્રત્યક્ષ અચરણ દ્વારા આપી દીધો.

સમક્ષ તો એની સગી બહેન પણ સુહદા હતી કેપદી એની વધારે માનીતી બહેન હતી. માનિની દ્રૌપદી ની ભોલી જેવા આંસુ લૂંછી કરવા માટે શ્રીકૃષ્ણે શુ શુ ન હોય શ્રીકૃષ્ણના હાથમાં રાધા પાંછી ને કાઈ જોડું

સર્વોચ્ચ સ્થાન હોય તો તે દ્રૌપદીનું હતું. ગાદીમાં આ સંબંધ પતિપત્નીનો જ હોઈ શકે એમ માનનારા પ્રેમ-છીછરા લોકોએ જાણ્યું જોઈએ કે રાધા ને દ્રૌપદી બંને સાથેનો સંબંધ જ શ્રીકૃષ્ણને મન સર્વોચ્ચ સંબંધ હતો. દેવ માનો તો દ્રૌપદીનું ધ્યાન કરો, અને અદેવ માનો તો રાધાનું. શ્રીકૃષ્ણનો ચૂકાદો આ છે.

શ્રીકૃષ્ણનો ગૃહસ્થાશ્રમ દીપાઓ રૂક્મિણીએ પણ એમને દીકરી મળી હતી. એને માટે પણ શ્રીકૃષ્ણે માનવી શક્તિ કરતાં વધારે શક્તિ પ્રગટ કરી. રામકૃષ્ણ ઉદાર માટે અને ધર્મની સંરક્ષાપના માટે પણ જે અતિ માનવીશક્તિ શ્રીકૃષ્ણે ન વાપરી તે ઉત્તરા જેવી પોતાની દીકરી માટે વાપરી.

સ્ત્રીશક્તિ માટે શ્રીકૃષ્ણે શુ શું કયું તેનું તારણ કાઢતી વખતે શ્રીકૃષ્ણની વૃત્તિનો પરમ ઉત્કર્ષ જતાવવા માટે છેલ્લો કુબ્જનો દાખરો લેવો જોઈએ અહો આપણે બાળવનકારને પણ પ્રમાણ ગણી શકતા નથી. કુબ્જ નામે ચક્ર, પ્રતિજ્ઞામાં કેવળ દાસી. તેનું ચિત્ર ઉજવળ રીતે કાણ રંગે! બાળવનકાર એ ચિત્ર જેમ તેમ પતાવી દીધું છે.

કુમ્ભી કાટ-પંતમ સિકે તમામ વિશ્વનો ઉદાર કરવા નીકળેલા શ્રીકૃષ્ણને મન કુબ્જ કેાઈ નગણ્ય પ્રાણી નહોતી. ખુરુ છે કે એ ચલા હતી, દાસી હતી, એટલું જ નહિ પણ કુરૂષ, ત્રિવક્ત્ર, કુબ્જ હતી એના પ્રેમ પાર્થિવ હતો. કુબ્જ હોવાને કારણે કેાઈ એના સ્વીકાર કરે એમ નહોતું આહવ્ય અને સ્ત્રીશક્તિ અત્યંત વિશિષ્ટતાં એમ કહ્યું જુઓ રહી શકે છે એની એ પ્રતિનિધિ હતી શ્રીકૃષ્ણે એને જોળખી પોતાના સર્વગ્રાહી સર્વસ્વીકારમા પ્રેમથી અપનાવી એની વક્તા દર કરી. એનું પ્રેમશક્તિનું સાંદર્ષ જોળખી એની કુરૂષા દર કરી અને એના ત્વં પાર્થિવ પ્રેમને અપમાન ન કરતા એની લીમાઈ વધારી અને એને નિર્વિકારી પ્રેમનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો.

એ હતો પૂર્ણાવતારી શ્રીકૃષ્ણ જેણે અર્ધા માનવ જાતિ-સ્ત્રીનું મદલ જોળખ્યું અને એના ઉદાર માટે પોતાની તમામ પ્રતિજ્ઞા, તમામ શક્તિ ખર્ચી અને સિકાઓ સુધીની ગેરસમજ અને નિંદા વહોરી લીધી. યુગાંતવારનું એમનું વક્તા કાપ એમની સ્ત્રી-સેવામાં આડે ન આવ્યું.

શ્રીકૃષ્ણને પશુપણે જોળખતા આપણે કેટલા યુગે વિતાકીયું તેની ખબર નથી તેથી દર વર્ગે આપણી રીધિત પ્રમાણે એમને કમશા જોળખવા પ્રેરતા કરીએ.

ધર રહેશે, રહેશે ધરમ; ખપ જશે ખુરસાણ-

દાંચળુપોથીનાં વધુ પાનાં : હપ્તો આઠમે

અંગ્રેજી મેઘાણી

દાંચળુમાં નવી એક લાત પડે છે. અખૂંધ નરની પડખે કવિતાની જાણકાર નારી દેખાય છે—

મેઘા માર : ચોરી આપેતો આહીર માલધારી હતો નહીં
કમા એક નેસવાણ (નેસવાણે વારી) પાછળથી ચારણ : માલ-
વાસિયું માલુસ : રિયતિએ જીવ્યો-પોતાને તો કંઈ આવડે નહિ,
પણ ધરમાયી ચારણીએ એક કુટો રચા આપ્યો :

ચારણ્ય ગોળી સગવડ કર,

એ નેતર ને રજા

મારૂં માર્ગો મેઘડો

સમયે જોસ સુવા.

(અર્થ-હે મારી ચારણી ! તું મહી વધોવવાની ગણતરી તૈયાર
કર નેતર ને રજાઈ હાથમાં લે કારણ કે તું મેઘા મારને
નજીવના જઈ છે ને એ વખેર મને થોડા સમયમાં દેશે.)

હે ચારણ, આ કૃતિ લખતે તું મેઘા માર કને પડેલ ને
કુટો કંઠે રાખે.

રહેતે જતો જતો ચારણ કુટો ગાખતો ચાક્યો પણ એક
તેતર લશ્કર કરતું વાડમાયી બેઠું ને ચારણ કુટો જુલ્યો ગયો
એને લાગ્યું કે 'તેતર મોળો કુટો લે મો [તેતર મારો કુટો
લઈ ગયો.]

હવે હું હવે વગર હાવારને ધીર જવું શી રીતે ? પોતાના
માથિયાધને ધીર રાત રહો. એસો દોષની હતી પોતે જુજી,
'હોવશના !' [દોષવાણ !]

પોતાની બેસો નથી છતાં હોવાવવાનો આનંદ કવો !
રોડેથી પસંદી નય છે ને પોતે ભાલો નય છે : 'વાડ પાતા-
ગની પદમણી ! વાડ નસૂદા [સંદ વિનાના] દાખી ! તોળા
વપન્ય લા. [લાસ વાસણું લઈ]

એ આનંદમાં ચારણને ભાલથેયો કુટો ચાક થઈ ગયો.
પડોષથી હાવાર પાસે કુટો સાંકળીને મેઘા માર ભાલથેયો :
'જડા ! આ કુટો તમારો રચેલો નહિ'

ચારણ સાધુ બાલથે. 'કુટો તો ચારણને કહેલો છે'

'જડવા, મોળા.'

'માત્રુ કુ એક સેસ'

'નપ, એમ નહિ, વંશ લો, ને મેઘા એસ આ ખડુમાંથી
જતી ધાય એટલી તાપરી.'

જાણે વાળી (સાદ પાડ્યો) ત્યાં તો વીસ વાળી ગઈ. જુસે

વીસ હાવારે રઈ દીવી

ચારણીએ બીને કુટો રચી મોલથેયો હતો—

વાળીઓ વણુર

ધાનકે થોડી તણુ

કાંઠરની કાળા

મેઘડા મેની છં.

(અર્થ-ચોરશના રથનાતમા હે વણુર આહીર, તું તો વાઢ
જાઓ મેઘ છે, માટે હે કાળા મેઘડા ! તું પણ તારા નામ
મુજબ જઈ કરે.)

હર

કાન્યક્રશરિતનો સાહિત્ય-પ્રકાર તો ચળકેજૂતો
છે. મહારાજાઓ રીઝના ને લાખોનાં દાન દેતા. સૌન્દર્યના
નાનકડા માલધારીઓને પણ આ પ્રશસ્તિઓથી પોદસ
ચડતો. પશુધનનાં દાન પણ પ્રચલિત હતાં. આ
પ્રશસ્તિ, આ પોદસ ને આ દાન, એની વચ્ચેથી આ
જીવનનો પ્રધાન ધર તો એ નીકળે છે, કે પશુધન એ
કેવળ પાર્થિવ સંપત્તિ નહોતી, પણ આ નિરક્ષર અને
સંસ્કૃતિથી વેળળાં માનવીઓનું ઉચ્ચ હસિતોર્મિધન હતું.
આ પશુધનના કાન્યક્રામન વડે એમની લાગણીઓ પુષ્ટ
રહેતી ને સંસ્કાર પકડતી. એ બેમો કે થોડાં સમયતા,
પણ દિલ ચાલે. એકાદ મોયે કરેલો કુટો પણ
જુસી જનાર ચારણને માટે બેસ એ એક જીવનું કાન્ય
હતું. એ મૂંઝા પડતે દઈને અને પ્રાપ્તિએ પ્રિયતા
પણ કુટાણીની પેઠે જ 'પ્રામત્તે' જુસી અર્પાત દૂધ
એકળાં ચડતી. એટલે કાન્યક્રશરિત કાતામી નહિ પણ
એ પશુની જનની આ રજુ મારાં દાંચળુમાં એવા એક
પશુનના કામેલા ચારણનું રચેલું બેમ વિગેનું કાન્ય—

કાસેકની આવાલાબીય, પડાઈડગની દૂધ,
કાડાં ઉખેરી મૂળ લલાસે ભેરણ,
કાડાં જીળ લી જેનાં, વાક્યાદસ જેના દાંડે
ખાણુકી છોડ તેમ ચલ હે ચોરાણુ ર

અંગ્રાજા જાળ મો તો જાળગા સરીખ મોળે,
મોળુ મોળા જત્યા દેઢ, ચોમની મે નજ,
દોંચવ જા લાગા બને જાંડગા વિદેર થોમે,
મુખ મે સોજી બરલો દીપતી માચાગ ર

કુલો જત્યા મોલ તેમ ચર વનુ જતી કંઠ,
ધોલ દેવગાસા જત્યા પડોવાના દેશ,

પરંતુ : ધર રહેશે, રહેશે ધરમ; ખપ નશે ખુરસાણું—

ગોળા નધું ધરાસ લાગ, હડાગા રૂપાળા ગણ, —
રૂપાળાં ભરેલાં હાડ પાલળાં ડાક, ૩

રેડવેળ પાસા ઢળા, અંજવાળા ધાટ રૂઢા,
તેમ ચોડા પીઠ લાગ દીપતા તમામ;
નખોડા એહવા બાળ નેતરેલા પૂછ નાખી,
દેખે અંજવાળી માળ દેવ સેસ દામ. ૪

ખીંચળાસ માક તેમ કાળા નાગ નરસી પાતે,
હુવાળાં અંજવાળા વાળાં વેલ કા દેખાય,
પડાળા રમેય વાળા, દાનહીં લોપાળા રમે,
ખરે હી ગોવાળા દોવા વાળા બદલાય. ૫

ધાંચાસ શેડસ લાળી, ચણે કૂંચવાળી ધારા,
હિલોળી ભરે છે હાડા અંજાળી હમેચ,
ફણકે સિંચ નધું ગોળી દશિક વરોળી દેખા,
ભલેરી ધીમાળી વીઝનંદા વાળી ભેસ ૬

સિંચ વણુ ખાણુ લેવે, બાણુ સાધે ચાડી ચોટે,
નવે ખરે વરે કોટે, વખાણાય નામ,
કંટાળા-લોપાળ રામ નોળ એડી ભાળે કમી
ભેસળા સમાપી એડી આહીરાડા નમ ૭

અમરું

૧. માયાના ઠેલા દહને પહોરનાં સિખરોડગમગાવતી,
ઝાડનાં મૂળ ઉખેડતી આ નોરાવર ભેંસ, નેનાં હાડકાં
ગોળાકાર છે, જે યાકેલા હંસ માફક મલપતી ગતિએ
ચાલે છે, ખાણુ ખાડને મહેનમતા પડે છે.

૨. શરીરનાં લક્ષણો તે કાચીનાં લક્ષણો સમાં છે.
મીણુના ગોળા જેવા મુલાયમ દેહ, મોઢાની નાળય શીભે
છે, શીંગો ખૂળ આટા લઈ ગયેલ છે, ડોક (સાંકળ)
પણુ માપવા છે.

૩. પરચરની કુંભી જેવી પગતી ખરીઓ છે, છૂંટણુ
ચાર તસ પહોળી કહું છું. (કહાં) પગ દેવળના રથેલ
જેવા છે. ધડાનો ભાગ ગોળા જેવો છે, છાતીનાં હડો
રૂપાળા છે. હાંડ દૂધે ભરેલ છે. ડોક પાતળી છે.

૪. અંગોના ધાટ દાંતના પાસા જેવા સરખા છે.
પીઠભાગ પહોળા છે, ખોડખાપણુ ચિનાનાં (નખોડા)
એવાં લાસણુવાળી, ને અંજોડાવાળી (આટા લઈ ગયેલ
શીંગડાવાળી) ભેંસને દેખી ગરાક (માગ) હજાર
(સંસન્નહસ) રૂપિયા આપવા ઇચ્છે.

૫. વેંત વેંતનાં તે અંચળ-છે. પરાધરં રામ
નામના દાતાનાં આવાં દાન સનં રાગવીઓ નોઈ રહે.
અંજોડાવાળી તે એને દોવા જાણવા પડે.

૬. દોતાં દૂધની ગાળતી ધારાઓ વહે છે. —
ને હાંડા ભરાય છે. એના વલોણુની ગોળી તે
શી ગળના કરે છે. વીકાનો નંદ (પુન) એવી
ભેંસ સમથે છે.

૭. સિંહના પ્રાણુ લેનારી, વાણુ (ચીસ) પહો
સિંહ સામી દોટ કાઢનારી એવી ભેંસ વખણાય
એવી રોકે લક્ષણુ કર્મો (કમી) ભેંસ કંટાળા મામ
દરખાર રામ નોળ આપે છે.

૮

ભેંસને વાંલ (સાદ) દહને મોલાવી ખરી કરાનાં જે
કાવ્ય, દાતારનું દિલ કોળાવવાને જેમ કાવ્ય, તેમ અંગો
માનવીને પણ મોલાવી કરવાને કાવ્ય કામ લાગતું. આ
કાવ્ય-કરામતનો નીચલો પ્રસંગ ટાંચણુમાંથી નીકળે છે

ગોળાના રાગની સપ્રામણુ બહુ મૂળા રહેતા. રમેય ન બાલે
હમીર ધામસે પોતાની ઉચ્ચાંજીવાળી હમેળીની અંજળી વીડ
અરીણીની શેવરાવી તેા પણ ન બાલેલ એને બાણુમાં
કવિએ આ ગીત કહીને બોલાવ્યા—

સધ નળસા જાલ એવંદા સુખમલ ૧.

કે કે સપ્તશી કેક કળા ૧

પલટણુ દલા અંજારા પૂણુ

(કે) ગદ બુનાનો વિશેષ અળા ૧-૧

(અણુ) નળાં પલટણુ કિમ બરા ૧

નહ સાડુ કહેને સવભાણુ,

દેવાહરા ૧ કળાં અપ દેવા

(કે ના) રામનું ઠાલાયેરા નરુસાણુ ૧-૨

બનતાં ખંખી પડાવ્યાં જાલે,

દલમાં કુલ ન કે દલા;

કુંભા તણુ પ્રાકમ અંજ દેસ

(કે ના) સિધ ભેજારો ખેલા સળા ૧-૩

દેવળ તેય પડછંદા દેવ,

હઠીએ તેડું તે ન કહે.

મેપત બોલો ખુબ મનથી

(તે) રાગસાને મોલ રહે-૪

કરડા તણી ધર લેવા માલે

(દં તે) નર સોસાકાં ચામે નામ.

આણુ રોક ધાકથી આખ્યા

(કે વ) રેવણી કપડી સમાપ ૧-૫

સંગીત જાણ, જાણ મનરસના,
ઘાટ સમજાણે ઠાક ધણ,
સંગમલ અરથ કળ્યાં જગ સધરે
તું બાલકાથી જાણ તણા ૧-૬

મૂંગા રહેવાનું કારણ તો કહિયાર સમામજને ચામ
તે હો, પણ ચારણે એને બંગમાં કપોટ દીધો : હે
સમામજ ! હે જાણના જોગદાર, સિદ્ધ ! બોલ તો ખરો,
કે તું શી શી વિદ્યાની સાધના કરી રહ્યો છે ? તું તે
શું દિલ્લી સતારા કે પૂનાનો રાજપૂતો વિચારી રહ્યો
છે ? કે શું તને જુનાગઢનું રાજ્ય હતી લેવાનો સ્વાદ
લાગ્યો છે ? આવું મૌનવત શીદ લીધું છે ? કે શું
કવિઓને કાષ્ટ મોટી પહેરામણીઓ કરવાનું વિચારે છે ?
મોટા રાજ્યો સાથે અજાણવાની ક્ષણ કરછ ? અરે
વનનાં પંખીડાં પણ દિલમાં કરો દગો રાખ્યા વગર
આપણા બોલાવ્યાં બોલે છે, તો તું મનુષ્ય કેમ ચૂપ
છે ? અરે નિહાળ દેખણ પણ આપણા અવાજની સામે
પડ્યા આપે છે, ને જેનું કહીએ તેવું કહે છે, તો તું શું એ
કરતાં પણ પ્રાણહીન છો ? હે મહીપતિ ! બોલતા રહો,
તો રાજસભાને પણ મેળવ રહે. નહિ તો કહી દે કે તું
શું કાષ્ટ કરતા રાજની ધરતી છતવા મનસૂઓ કરી રહેલ
છો ? કે શું તું કાષ્ટ આજીવનથી કે કારણથી ઉતરસો
મહાયોગી છો ?

નવાઈ નથી કે સોરઠિયા કહિયાર પોતાને આરોપ-
વામાં આવેલ આવાં છુદ્દ મિટ્ટે અને ઉપમાઓના
હાદમાં છુપાએલ હાસિનો માર્યો મૂંગો મટી ગયો હોય.
આજી કવિએ તો ઉપાસલ અને પરિકાલ દેવામાં કંઈ
જાણી નથી રાખી. પંખીઓ અને પંથકોથી પણ રાજ
જેવા રાજને વધુ જરૂર કહી દીધો.

જીકડો પાનાં—

ચીતળમાં કાઠી દરબાર હમીરવાળો : રામ રાદિયા નામે
એનો કાઠી રામ રાદિયાને ઘેર મહેમાનજવમાં સમરની
હમીરધું થડે

એ વાર ખુમાણે મહેમાન થઈને ચીતળમાં આવ્યા.
આમમાં પેસીને જતા થયા. થોડાં ખુરો રહ્યાં છે પણ ચરતર
કરે છે કે કયે ઘેર જવું ?

એ દરબારજમાં બહુ તો ખરિયું (ખાદી કહી) મળ્યો.
સારર દખતી હમીરધું તો રામ રાદિયાને ત્યાં મળ્યો

‘હાલો હાલો રામને ઘેર થોડાં’

આ વાતરવીત દરબારમંડળી રેલોએ બેઠે બેઠે દરબાર
હમીરવાળો અને એના કાઠી રામ રાદિયાએ જરબે
કાનોકાન સંબળી.

રામને જીક પેડી : નક્કી દરબાર રત્ન આપશે !

દરબાર મમં કથો : ‘જવ રામ રાદિયા, સાકરની હમીરધું’
ચાલો. આઈ તો ખાદિયાં છે !’

રામને ઘેર ખુમાણે દાયરો જીતવો, રોજની રીતે તુડી ભાતની
મહેમાનમતી માણી ને પછી આજળ જીપડવા થોડે પવાણ મંડાય
છે ત્યાં જ દરબાર હમીરવાળો આવોને દાખલ થયા. રામ
રાદિયાને પૂરા કાસકો પડ્યો.

દરબાર મહેમાનોને કહે કે ‘બા ! રોકાણ જવ’

કે ‘કાં આપા ૧’

કે ‘રામ રાદિયાને ખામ જવું છે. જોઈએ મારે એને
ખીનરિયું ખામ દેડું છે.’

તે જ વખતે ખીનરિયું ખામ દીધું.

હવે પણ રાદિયા ખીનરિયું ખામ છે.

સોરઠી જીવનનો ‘સંસ્કાર’ ‘સંસ્કાર’ એમ હું જે
વારંવાર કહું છું, જે સંસ્કારને હું સોરઠી સાહિત્યકલા-
સંપત્તિનું જનક ગણાવતાં માકતો નથી, તે જ આ
સંસ્કાર છે. જેની ગણો ખાતાં ખાતાં પણ ક્ષુધત કંઠિયાર
વજેસંગ ખરા બપોરે છાસની ઘેંચ પામ્યાં તે જેડૂતને
મોટું દાન દીધું, જે પોતાનો કારમો જીવ દતો તે
વીરવાળા પર વિષપ્રયોગ થનારો જાણીને તુલત ચાતુરી
કરીને ખાંટ ભાષા મેરે રાતને બચાવ્યો, જે પોત નીચીને
પરણી બેઠે દતો તે જીવલને રાતના અધકારમાં જીવદાયે
ધવલેલો પડેલ દેખી કાંધે ઉપાડી વાયેર પર મેગો કથો,
(બહારગટિયા ભાર વાયેરનાં બહારગટિયા) પરજાજના
જે પટેલને એની પરજાણાકરી જલ જીવજીવથી ગોંડળના
કુંવર પડુભાએ પોતાની જમીન જમીન પારકી જમીન
સરપાવમાં સમર્પી તે પટેલને તે જમીન તેના ધણી કારીરાને
ખરેખાત આપી દીધી, (સંધાર ભા. પ) એવા પ્રમંગો
સોરઠી જીવનમાં ઠેર ઠેર પડ્યા છે. સાહિત્યમાં મળે તો તો
કલાકૃતિ તરીકે જ મારા લાગે, અને વાસ્તવ-જીવનમાં તો
એ સામા મળે તો પણ કાં કલ્પિત લાગે ને કાં ભેદ-
કૂશીનાં પરિણામો લાગે, એની એ ઘટનાઓ છે માણુમાઈ
ધમાતી ધમાતી પણ આરણ જમાના પછી જીવનની
અનેકવિધ દીનતા વચ્ચે મળે છે, તે જ આવા ‘સંસ્કાર’ની
ઊંડી જડને આસારી છે.

‘કરિયાવર’ નામની વાતો, (સંધાર લા. પની પહેલી) તો યાદ હશે. દમભાંજી જૂનમાં એક લાઈએ યાદ કરાવી. પરંપ્રતિ વસેલ એ લાઈએ કહ્યું કે ફલાણુ ફલાણુ એક લાઈ આ વાનાં વાંચી વારંવાર રચ્યા છે. વાનાં એવી છે, કે એક રૂદ્ધ બની ગયેલા વિધુર પિતાએ, પોતાને સંતાનમાં જે એક જ હતી તે પુત્રીને પરણાવી કરી, એને આણે તેણા આવેલ જમાઈ સાથે પોતાના ઘરની કુલગ્રપટ સંપત્તિ સાથે વિદાય દીધી. જેવી બાઈ બધે કરિયાવર લઈને ગામ સોસરી વેઠામાં નીકળે છે તેવા જ ચોર બેઠેલા પિતરાઈઓ ડાંગે તલવારો લઈ આડા ફરે છે. ‘નહિ લઈ જવા રહ્યે આટલું બધું.’ વાસે અને વારસ બેઠા છીએ.’

બાઈએ કહ્યું—વેલકું પાણું વાળો.

તેણા આવેલ ઘણીને એણે કહ્યું કે ‘ધાધલ, આ લે, તું આ રૂપિયા લઈ જા બીજા પરણી લેતો.’

‘કે કાં ?’

‘કે હું તો મારા બાપને દીકરા થયા પછી જ આવીશ. તે પહેલાં તું મારે બાઈ છે !’

બાપને બીજા પરણાવ્યો. દૂધના કડા પાછ મઈ બનાવ્યો. વરસ દહાડે નવી માને દીકરા આવશે એની છટ્ટી કરી, પછી ધાધલ પળિને કહેવાવાયુ કે ‘હવે તું તારે મને તેડી જાશે.’

પછી તો બધું જ લઈને દીકરી સાસરે જવા નીકળી. ચોર બેઠેલા પિતરાઈઓને વેળની ફડક જોયી કરીને કહ્યું: ‘હવે આવો આડા ફરવા.’

‘હવે શું આડા ફરીએ ?’

‘હા જ તો, શું ફરો ! થોડીએ બાઈ રમે છે.’

૨૪

આંદોં સુધી તો મેં વાત આપી છે. પણ તે પછીનો પ્રસંગ રાંચજીમાં જ રહી ગયેલો આજે સાચો મને છે. આ વૃદ્ધ કહીના જે બે દીકરા થયા તેનાં નામ સરો ને માત્રો. મોટપણે એમણે સાંભળ્યું કે વઝળના કણુમીએ પોતાના બે બજારનાં નામ આપણાં નામ પરથી સૂરો ને માત્રો પાડ્યાં છે માટે જઈને એને કાર મારીએ ગયા પછેને ખેનરે. જુએ તો પોતે બેઉ બગદારી ગમાણમાં એક કાર ખોળી લેતાં છે ને બીજી કાર કંપાશીઆ લઈ છે. બેઉને ખાતું હોય તેટલું ખવરાવે છે ને ‘બાપો મુરો !’ ‘બાપો માત્રો !’ કરતો જવા છે. ૧૮૫૦ પ્રમથી ઝોંઝો એણે ધર્મ રચી છે.

બેઉ લાઈએ ગયાં તો પોતેને મારવા, પાછા વળા બન્નેની થોડીઓ પોતેને ધનામમાં આપેલો.

એની એ જ વાત સંસ્કારે આજે આપણે એને એકદિલી, રમતવીરતા, રોપીટરમેનશીપ વગેરે અનેક શબ્દો વડે કહીએ છીએ.

૨૫

દાનના પ્રકારે વર્ણવું હું તે જ રાણે રાંચજીનું નું પાતું દાનના ઉદાત્ત સંસ્કારનો મૂર્ખ બતાવતો પ્રસંગ રજૂ કરે છે—

ખાનખાનાન નવાખ, એ નામના મોટા અમીર અકબરસાહેને રાજદરબારે શોભતા હતા. ધોનેશ્વરી હતા. પણ દાન દેતા દેતા શરમાતા. કવિ પ્રથમ લખી મોકલે છે.

સીએ કહાં નખામ છ,

એ સી રૂતે રૂત !

જ્યુ જ્યુ કર જિયે કરો,

રૂં રૂં નીચે નેન.

હે નવાખ ખાનખાનાન ! આતું દાન દેવાતું ક્યાંથી શીખ્યા, કે જેમ જેમ હાથ ભર્યો કરો છો તેમ તેમ નેણાં નીચાં ઢળે છે ?

ખાનખાનાન જવાખ મોકલે છે. (તે કવિ હતા)

રૂને વાલા ચોર દે,

ભેળત સો દિનદેન,

બોલે બજમ હમ પે ધર

યાતે નીચે નેન.

અર્થ—હે કવિ, દેવાવાળો તો કોઈ બીજો (અચ્છાદ) છે. દિવસરાત મોકલે છે તો એ. પણ સોતો એનો પ્રમ મારા પર વ્યારો છે, (કે હું આંદોં છું.) તેથી સત્તળ પામીને મારાં નેણાં નીચાં ઢળે છે.

૨૬

અખર-દરબારનાં ‘રૂત’ ગણાતા એ તેકપાક શાહિર-સેનાપતિ ખાનખાનાન પર, રવગરથ મદારાણા પ્રતાપસિંદના પુત્ર રાણા અમરસિંહે, મુમલ-સામાન્યનાં પીડનોથી તોખાદ પુકારતા આ બે કુદા મોકલ્યા તે પણ આજે રાંચજીમાંથી જડી આવે છે ને ર. ગમુખાઈ સમરણ તાત્ત્વ દર્શાવે છે.

કમલ દાસ કુરમા,

મદલો મોજ કરન,

કદન્યો ખાનખાનાન મે

બવથર દુગા દિન

અર્થ-રાડોડો, હાડાઓ ને ઠગવાલા ક્ષત્રિ રાજવીઓ
તો અકબર-સામ્રાજ્યને શરણે ધર્મ જીવને મરેલોમાં મોજ
કરે છે, હું એક જ વનનું વનચર બનીને ભટકું છું.

ચલવાણું દલ્હી ગઇ,
રાડોડો દનવજન;
કહજો આનખાનને
એ દન હીસે અજન.

અર્થ-ચલવાણીની દિલ્લી ગઈ, રાડોડોનું કનોજ ગયું,
એજ દિવસ મારા મેવાડનો પણ આજે દિને છે.
તેના જવાબમાં ખાનખાનનાં ભાવિની વાણીથી ભરેલો
દુહો મોકલે છે.

ધર રહસી, રહસી ધરમ,
ખપ જસી ખુસ્સાણ,
અમર ! વિશંભર ઉપરે
રાખ નહરો રાણ !

અર્થ-ધરા રહેશે, ધર્મ રહેશે, ખોરાસાનીઓ (પરદેશી
ખીડો) ખપી જશે. હે અમરસિંહ ! વિશંભર પર
વિશ્વાસ રાખજો.

‘ધર રહસી, રહસી ધરમ...’ એ શબ્દો મારા જન.
ચારણમિત્ર ગુણાઈ નીલાના કટ્ટથી બપોરે પ્રથમ વાર
જીક્યા ત્યાર વેળાનું તેમનું મોં અપારે પશુ તજરે તર-
વરે છે. એ મોં પર, આ દુહો બોલતાં બોલતાં, ખાન-
ખાનનાનું આત્મસંવેદન પ્રગટ મારતું હતું. મોં પર પસીનાનાં
ટીપાં ખાંડાં. કુંડર ગુલાબી ઝીણી મિતરવાળા કુપ્દાનો
છેડો લઇને પોતે મોં લૂછતા, હાથના પંજની અડધો
મારીને કહેતા-‘ખપ જસી ખુસ્સાણ.’ ‘ધર રહસી’
બોલતે ધરણીના પરમ સ્થૂંનું મદારરૂપ હાથની સ્પર્શ-
મુદાએ ખટું કરતા. અને આકાશ સામે આંગળી ચિંધા-
ડીને, માનવના તૃટતા મદાસામર્થ્યને ટેકવી લેતા હોય
તેમ બોલતાઃ ‘અમર ! વિશંભર ઉપરે રાખ નહરો રાણ !’
-આશા અને આસ્થાનાં શા એ બોલ દના ! થોડાક જ
બોલ, પણ ચારણના બોલ, વલોવાઈ જતા એક મુસી-
મના હોવા-બોલઃ-‘ધર રહસી, રહસી ધરમ...’

૨૨

પરિવસ તો જેની વાળીમાં પગલે પગલે આવવો
હતો, એ ગુણાઈની પામે આ ત્રણ દુદા ઉચ્ચારી
વેળા નહી પ્રાર્થના, નહી આરજ, નહી આપન જ
જાઈ રહેતી. આંખોમાં જળતા દશીઆ આપના. ધીરો-
મિત કાનૂન વાળી ધટનાએને એની ઉકટત.એ પટંગ્યા-

ડનામાં ગુણાઈ કેટલા પાવરધા હતા તે તો મારી ‘રાડોડ
ધાધલ’ની વાત (સંસ્કાર ભા.)ને યાદ કરનારા વાગડો
કંઈ શકશે. બેગીદાસ પ્રમાણે અતે રાડોડ ધાધલે
મળીને એક કાળા બપોરે વીજળીની બેતર વચ્ચે સંકીઓ
સડંતો એક જોગનજોદ કણુથીને બરછીએ માર્યો, અને
ધણીને જ્યાવવા માટે પોતાના દેહ પર હાંમેલાં તમામ આભ-
રોને ઉતારી દેતી આણ્યાત કણુજીવ સુવતીએ ધણીને મરનો
દેખી કાઢાળીના જે ધૂમકાશ પોતાને કપાળે ખાધા,
તેનું વણુંન માદ આવે છે ? એ વણુંન ગુણાઈનું કહેયું.
એ પાતકની આઢ વૃદ્ધ કાડી રાડોડ ધાધલને કેવી જલાવી
રહી હતી તે યાદ આવે છે ? એ વણુંન મધુભાઈનું
કહેયું રાડોડ ધાધલના વીરમહુને epic ધટના બતાવીને
કહેયું આલેખન યાદ આવે છે ? એ શિષ્ય ગુણાઈનું.
એ ધિત્રો આલેખના ટાણે કાણુ કહી રોકે કે ગુણાઈની
સસના-પીછીમાં હજારાશ પશુ ભારોભાર દમી -એ
હજવાસતો દાખવો મારા ટંચિયુંમાં એકસિયા બદાસ-
વટિયાના બખાન રૂપે મેલુદ છે. છોકરું મોહાઈયો
રમતું હોય એટલી મોજભરી બાતીમાં ગુણાએ
એકસિયા નામના ચોરને આલેખ્યો-

૨૩

ચારણ દત્તો. મૂળ નામ ખુવરવ. પહેલાં મીંવાણા
મોવર સંધ્યાશ્રી બેળો બદારવટે. પછી ભાંચું નાં. એકલું
બદારવટું આદ્યું. એકલે પડે જ. જેથી કહેવાયો
એકસિયો.

પાસે એક ટારડી થોડી. જમણસ તાળે બાદર નીમાં
એક દો ટારડીને ધમરે છે. ત્યાં દરજારી માંખુમે કુંવર
છવા ખાચરની થોડીયું ધમારવા આવ્યા. કનું કે એસા
તારી ટારડીને બદાર કાઢી લે. ધર્મ બોલાયાથી,
એકસિયે બદાર નીકળીને દરજારી માંખુમેને પોતાની
ટારડીની સરકથી માર્યા. કાનડીટું તોડી નાખી. દરજાર
આવે ખાચરે ત્રણ મહિનાની કેદ આપી. છટ્યો ત્યારે
કહેતો ગયો કે દરજારને કેળ્ને, મેનના રડે.

મોટા અપૂર્ણાણી સામમાં પટેલને ગેર થોડી હતી.
વત્તી દટે કે ‘થોડી લેતી છે.’

કે ‘કપિયા ચાદઓ પારો.’
કે ‘ચડી નેડ.’

પટેને તો આગેમણ જેરજમ મચાવ્યા, થોડીને
દાખ દીજક કરી. એકસિયા મગ્યો, મેકાદ પાત્રી લેવ-

૫૫૨ : ધર રહેશે, રહેશે ધરમ; બપ બશે ખુરસાણ

રાત્રી પછી જોયું' અવરાનું ને કયું 'હ્યો રામરામ.
આસા ખાચરને કેળે રા. ચારસો તમને ચૂકવી દે.'

દરણ ખોડાં કરે એમ ઘોડી મઈ.

આંચો જસદણની બગરે. અરીણના કનિરદારની
ફૂકાને ઘોડી ઉભાડીને કહે 'અરસો શેર અરીણ જોખ.'
જોખું. 'લાવ છામાં.' લઈને જોખયો. 'કેળે
દ. આલાખાચરને, કીમત ચૂકવી આપે.'

મંડયો જસદણ તાખામાં લુંટવા ને બૂંદડું મરવા.
દરબાર કહે 'માજા સાપ ખોડાં કર્યો.'

૨૨

રાયપર ને કુંડળ વચાળે ગીડા કાડીઓનાં ગામ.
એક ગાડું હાલ્યું જાવ. ભેળા અસવાર. અસવારો ગાડાને
આગળ જતા દકને ભેડા ભેડા હોતો લારે.

એકલિયો કહે 'રામરામ.'

'એ રામ ! કેવા છા ?'

'કોડી છું. નામ હમીર ભોરીઓ. હોડા પારો ?'

ઘોડી પર ભેડે ભેડે હોડા તાણવા માંડ્યો. ગાડાને
સારી મેડે-છેડે' પડ્યા દીધું. પછી હોડા આપી દકને
ફોડી લાંબી લાંબી કરી. પહેાંચે ગાડાને. માંઈ બાધઓ
કોડીથી તેને કહે 'એનું ધરાણું કાઢી આપો. ખરગીખૂટ છું.'

એમાં એક રાંડિયાં બાઈ. જાને ગીડા કાડી. કહે કે
'બાઈ, એક કેકડું નીકળતું નથી.'

કે 'બેન, તારું બીજું કંઈ' આમાંથી જોતીને
પાણું લઈ લે. ને કામ પડયે ભાડીને યોચારજે.'

એમ કહીને ગયો.

એ બાઈ હતી કુંડળની એને ગીડા ભાષાતોએ કુખ
દવા માંડ્યું બાઈએ એકલિયાને ખજર કહેવરાવ્યા. ગયો
કુંડળમાં. (૨-૬ ગીડાને માખાં ને કહેતો ગયો 'બેનને
છેત્રાઈ કાઢી દેજો. નીકર ગીડા દીડા નહિ મેળું.'

૨૩

જગો ગીડા જસદણના મોટા અમલદાર. નીકળ્યા
એકલિયાની વાંસે. વાંસિવાંસ એકલિયે ચડયો. ફરી
ફરીને જગા ગીડા ઘેર ગયા. એકલિયો પણ રેક એને
ઘેર પહેાંચે. ગીડા તરવાર છાડી, લાપડું મેલી, ટોલિયા
માથે જ્યાં ભેડે છે ત્યાં પહેાંચે.

કે 'બગા ગીડા ! લે બધું, હું જ એકલિયો.'

બધુંકે તો હું દયે ! ગીડાને દાર માયો. લાગ્યો.
'જા જાવ ! જાવ ! જાવ !'

કોટડા દરબારનું ગામ રાયપર. બહાર ચારણનું
મગડું પડ્યું છે. ઘોડાં બાંધ્યાં છે દરવાજો દો'. તે
દો' શુકન કરીને ચારણો ઘોડાંની સોદાગરી કરવા
બહાર નીકળે. લાપડી રંધાતી હતી. મરવા ભેરલા.
ત્યાંથી એકલિયો નીકળ્યો.

કે 'જા જોતરો. આસા વખા જાવ એને કાલકદમા !'

ભેડા, સૌ ભેળા ખાવા. એમાં એક ગીડા નીકળ્યો.
ભેળું બાહુ છે. દેખીને લાપડી ખાવાનું મન થઈ ગયું.
ચારણોને કહે-

'રામરામ બા.'

કે 'જોતરો આપા.'

કે 'જોતરે ક્યાં આપા ! એકલિયાની વાંસે નીકળ્યા
છયે.'

અમ એકલિયો જોયો. ઘોડી પલાણી. પડાવોડો
'હું એકલિયો. લે બાલો !'

ચારણો આડા પડ્યા. હં ! હં ! હં.

કે 'ગીડા તો દોડે ન મેળું.'

કે 'ના, આંધ કાંઈ ન થાપ.'

કે 'બૂડી તો મારીય.'

લાલાની બૂડી ગીડાને મારી; બે તમુ પછી મઈ.

૨૪

દેવળિયે રાણીશવાળાની ટેલીએ ગારખો ગીડા ભેડો
ભેડો એકલિયાની વાંછી બોલે. અંદાં એકલિયાને પણ
આશરો હતો જોવાનજો એકલિયો એ સાંભળે. નીકળ્યો
બહાર ને યોથો. 'આ લે મારી તરવાર. હું લઉં' ભેડો.
જા, ગીડાની તરવાર ને મારો જોડો.'

ગોરખા ગીડાને મૂંગ વણ્ણી.

૨૫

દુધો ગીડા કાઢી. ડીધું એવું જાડું કે રોડ હાથ ઉઘારો.
માથે ગાડું મ ચડી ન રહે. હાંડા આંચળીને લીધા રહે.
આડસર જેવી જુલજો. લાપાણી પાસે જેનું કાંધ. ભેળો
મરખમ કાઢી સડીને ધુંવાડે ગયેલા ગેટનું પાંચળું હોપ
એવી તરવાર રાખેલી. બે મ ચાપા આવે એકલિયો
વોંડળમાં ઘોડીને બાજરો દકને ભેડો છે.

એઈ અરવાર ચાપા જામે છે, ને દુધો ગીડા ભેલે
છે. 'લાપડા દશ એકલિયાને મેટ્યા નથી ના !'

અમ્મ અસંવાર થાતોને એકલિયો પાછળ પડ્યો.
'કુંભા ગીડા ! તૈયાર છું.' ગીડાએ થોડી દોટાવી મેલી.
પણ એકલિયો તો પતંગિયો હતો, ક્યાં ભેળાં આડા
પડીને હાથ ભેગ્યા કરી મરમલ કાઢી કહે કે 'રે'વા દે.'

કે 'તું ખરો ના.'

કે 'પહેલું માડું માડું વાઢીને ના.' મરમલે આડું
દોડું. હાથ બેડીને કરચ્યો.

'હીક ત્યારે નવા દઈ છું. પણ થોડીનો મોચર તો
ઉતારી લઈશ, ધોંશીએ લઈ લઈશ.'

કુંભા ગીડાનું એટલું લઈ લઈને પોતે ગયો. પણ
એમાં પોતાનો મોક્ષાળ વોંકળામાં પડ્યો રહ્યો. એ
મોક્ષાળ લઈ લઈને કુંભા ગીડા દેવળિયે રાણોગવાળાને
ત્યાં આપ્યા.

'ઓહો ગીડા ! તમે ક્યાંથી ?

કે 'બા, એકલિયાની વાંસે ગયા'તા. બેઠાં કરી આવ્યા.'

'ઓહો ! રંગ છે.'

કે 'એણે માળે કાણ મળ્યું કેમ કરીને મારી થોડીનો
મોચર લઈ લીધો, પણ તો મેં એનો મોક્ષાળ લઈ લીધો.
આ જુઓ.'

'હા બા, સાચું. આ મોક્ષાળ તો એનો જ.'

એ જ વખતે રાણોગવાળાની રેલીએ સંતાળેલ એક-
લિયો બહાર નીકળ્યો ને કહ્યું 'હાવ મોક્ષાળ. ખોટું
ખોલ છ ? તે' લઈ લીધો ? હવે તો બૂકી માર્યા વગર
રહે જ નહિ.'

ગીડાને બાંધાની બૂકી મારીને લોહી કાઢ્યે રહ્યો.

૨૨

એક દી' આપ્યો સનાળામાં. એક રેડા માથે બામણ
ને બીએ કડ્યે. બાલે કિનખાપનો રેળે ચડાવેલ. કહે
કે 'હ રેળે તો માડું ખાંપણ છે ખાંપણ.'

બજારમાં ચડતે પહેારે આપ્યો. આલે ચાક માથે
કાડી મગનાં આલે પૂઠું, 'ક્યાં રેડું ?'

કે 'હાતારમાં.'

'કેરા છે ?'

બોરીયા. દમીર બોરીયો. આપા રેળે. થોડી પર-
મ પીરી છે.'

આપ્યો હરજવન વાણિયાની હુકાને 'શેઠ, બાજારો
તોળને છ ગર.'

પૂઠું 'કેટલા પૈસા ?'

કલા પ્રમાણે પૈસાનો બા કર્યો.

ગણીને હરજવને કહ્યું. 'બે પૈસા વધારે છે.'

'એના કૂતરાને રોટલા નીરજે, લાવ્ય બાજારો.'

'કહે છેને થોડી પરમ પીરી છે !'

કે 'વાણિયાને કેમ કરડે છે !'

૨૩

'રંગ છે છુપા ગીડાના લોહાને !'

એમ બોલીને એકલિયો દાપરામાં બેસીને કહ્યુંબો પીએ.

કે 'કાં એવા રંગ આપો ?'

કે 'બા, બુધો ગીડા શુરવીર હતા. એવા શુરવીર કે
લોઈ બાળીને મરી ગયેલા ! એટલે હું કસુબામાં એને રંગ
દઈ છું. ગીડાની તરવાર ને માડું ખાસકું. ગીડાની હારે
હું તરવારે લાકડીએ તો લઈ નહિ.'

૨૪

મોરબીની જેમમાં પોતાને નખાવનાર એક ભગવત-
સિંહ ગાંધીઓ હતો. જલા ગામમાં રહેતો. ઊપડ્યો
એને મારવા. ગામની ખજાવાડમાં ગરક્ષીઓ બળાં ભરે
છ. વાડ્યે રોકાણો ને કહ્યું, 'કાં, દરબાર, તૈયાર છે ને ?'

'હા તૈયાર' કહેતો ભગવતસિંહને દોટાળા બંધૂકે થોડે
ચડી બહાર નીકળ્યો. મેળા સંધી સંવાર. મંડ્યા સામ-
સામ ખપટ કરવા. એકલિયો પાછળ ને પાછળ ખમતો
નળ. મનમાં એમ કે ભગવતસિંહનો હાડુગોળ ખરે તો
બેળાં કડું. ધકમક ધકમક થાતું નળ. આપો નીકળી
ગયો. પાછળ અવાજ આવતા બંધ થયા. એમાં પાટાં
ગાડ, કમકડી જમીન, બને નેરે ખજાડ્યે નળ, હાટોપ
વડ, એવી જગ્યા દેખી મન થયું કે માણુ નાકબં તો ફીક,
પડ્યે જારવાડ ગાડર ચારે. કહ્યું કે 'એલા વડ માથે
ચડીને ખજાર રાખ, કોઈ અસંવાર આવે છે ?'

નાખે બહાર નીકળ્યો ને અપવાર નટક આવ્યા
ત્યારે જારવાડે કહ્યું.

એકલી રાવાળ પહેરીને થોડીએ ચડ્યો-જાગ્યો.
ભગવતસિંહે બંધૂક મારી, જરાખર એકલિયાના પમનું
બૂડ તોડીને ગાળા 'થોડી મોસરતી ચઈ પછી થોડી
આવી ન રહી.

કુદીને એકલિયે સધી માથે ધા કુર્ચો. હોડો ઉચ-લાવીને એની ઘોડી માથે ચડી ગયો, ને હાંકી લગવત-સિંહે બંદૂકને ફરી કેપ ચડાવ્યો, પશુ કેપ પડી ગયો. આંહી એકલિયો લાકે પશુ ઘોડી ચાલે નહિ. ૫૩૫ બંધાઈ ગયા. જીતયો હોડો, વળ્યો પાછો, બીજા સધી માથે આવું કપું. એની ઘોડી પર ગયો ને ભાગ્યો. એમાં પોતાની બંદૂક વડે પડી રહી.

નવાણીએ પહોંચ્યો. ખગનું બુદ્ધ ગયેલ, તરસાર નાખી દીધેલ. ફક્ત એક ભાલો હતો.

દરબાર લોભોવાળો બેડેવ, એળખ્યો, 'આવે વેશે કેમ પનો.'

કે 'લૂગડ મગાની ઘો. રાટલો ને રળ લાવો.'

હા

દેવળિયે પાલાસ વેંકળામા વાપરીએના વાડમાં રહ્યો. પાટાપોડી, ને ખાવાનું રાણીગરાળો મોકલે લૂણા ધાધલ રાજ બેસવા બલ્ય

પશુ રાણીમવાળો, ને આજ સુધી એકલિયાને સંધરનાર હતો, તેને જ બીક સાગી પોતાના નાણાની એના કહેવાથી ગોરખે ગીડે જસદણમા નહેર કપું. એકલિયો ભાગી ન બન એટલા મોટે બ્રાહ્મણ લગ મહારાજનો લાઈ પાલાવે વેડયો જઈને ત્યાં વાતોચીતો કરી સુતાણુ કરાવે. એ બ્રાહ્મણે કહ્યું કે પરમ દિવસ સુધી તો હું રાહી રાખીશ

ગીજે દિવસે સવારે બે પહોર દિવસ ચડતા વેંકળાને કાંડે જીમેલા વાધરીએ રાડ પાડી કે 'પુનવ લા, અસનાર આવે છે લાલા ઝગે છે, ભાગો.'

'ભાગી તો રીયા હવે લાગવું લખ્યું હોત તો આજ રોકાણુ જ રીડ કરત ?'

એટલું કહીને એકલિયે પોતાના વાતઝાળા ત્રિશ્વસ બ્રાહ્મણ ભાઈમંધ આમે નજર તોધી 'લગડા ! ખૂટ્યો કે ?' બ્રાહ્મણને મોટે મથ દળી ગઈ.

પોતાની આગળમાં ચીદ ગદીઆણુનો હેમનો ફેરવે હતો તે કાદીને બ્રાહ્મણને કહ્યું 'એક અડખેત બેળો તારા પ્રાણુ કાઢી નાખી શકું. પશુ હું એકલિયો. માડું મરણુપાણું ન બચાડું. આ લે આ 'દક્ષિણા, અને માંડ લાગના. હમણા આંહી ગોળીઉતી પ્રાણુ બોલશે.'

ફેરવે લઈને બ્રાહ્મણ વહેતો થયો અને બીજા બાણુ

માથમાંથી છુણો ધાધલ નામનો કાઢી એકલિયાને હોમો પીનરાવવા આવતો હતો તે પશુ બીકનો માર્યો જાળા આડો છુપાઈ ને બેસી ગયો. એણે કનોકન વાત સાંભળી.

વાધરી કહે, "બાપુ, હાલો. હોજ ગામમાં જવાનો વખત છે."

"અરે હરિ હરિ કર લાઈ, હું એકલિયો હવે લાણું."

હથિવારમાં ફક્ત એક ભાણું જ હતું તે ઉપાડીને એકલિયો જામો થયો. વાધરીને કહે 'હું હવે ખસી જ' એમ કહીને વેંકળાને કાંડે ચડ્યો. ચડતાં જ ગીસત સામી દરસાણી. ગીસતની અને પોતાની વચ્ચે આડું એક ખીચીખીચ ગાણું આવેલું હતું. પશુ ચેતે બીજા બાણુ તર્યો નહિ જરાક તરીને ચાલે તો શરુઓને વાસો દેખાડ્યા જેવું થાય એટલે સામી છાતીએ જાળા મોસરવો પડ્યો, કાંટે ઉઝડાતો ગયો ને બહાર નીકળ્યો.

ત્યાં તો ગીસત લગોળગ ચઈ ગઈ લાલા સોતો એકલિયો હજંગ મારીને ગીસતના સરદાર વેળા ખાચરને માથે ગયો, પશુ એ લાલાનો ધા મૂકવા મોટે વેળો ખાચર ઘોડી ઉપરથી નીચે ખાગ્યો, કે તુરતજ એકલિયે ઘોડીને લાણું ટેકવી, પેઢામા પગ દઈ હને હાથ મારી ઘોડી માથે ચડવા હતુઓ દીધી. દેતા જ એવું માથું ઊંચુ થયું તેમ તો ધડ ! ધડ ! ધડ ! એકસામટી સાત ગોળીઓ માર્યાની ખેપરીને વીંધતી ગઈ

તોય એકલિયો પડ્યો નહિ લાલાનો રોડો લઈ ગોઠણીઆબર બેઠો. હટવી ધડીએ બારવહિયો ભારી રોડો દેખાયો, ત્યાં તો પ્રાણ છટી ગયા. એટલે કાળી-ઓએ આવીને એના મુઠા ઉપર પેટ ભરીને લામા માર્યા ને ગીડાઓએ એના લોહીથી પોતાના કાતવા રંગ્યા એની લાશને જસદણ લઈ ગયા

હા

'વેળા ખાચર !' દરબાર આલા ખાચરે બાર-વટિયાના સરિર ઉપરના જખ્ખો જોઈ ઝીણે ચ્ચવાને કહ્યું, 'આ બધા બંદૂકના ધા તોય બા ! આ તો વેરી મુઝી ઈ પછીની પરાક્રમ લાગે છે !'

'અને ગીસ અસનાર ચઢને એક માંધા શરુનેવ છપતો ન જાદી શક્યા બા ! રંગ છે !'

પાત્રાવાને વેંકળે રાતોરાત કાઈ એક આમી જીવે કરીને સીંદુર ચડાવી ગયું હતું. અત્યારે એ આંશી ત્યાં છે

★

વાપૂકી કહાણી-કાકાકી જવાની

કાકા કાલેલકર

[૧]

ઇ, સ. ૧૯૩૦માં યરવડા જેલમાં બાપુજી સાથે રહેવા માટે મને ચોકલવામાં આવ્યો ત્યારે મારી સાથે પૂરતા પ્રમાણમાં કપાસની પૂણીઓ લેતો પહોંચેલો. ત્યાં મારે પાંચેક મહિનાથી વધુ રહેવાનું થશે નહિ એમ હતું. પાંચ મહિના પછી બહારથી પૂણી મંગાવવી પડે તેમ હતું.

પણ થયું એવું કે થોડા જ દિવસોમાં સરકારે વડલબાબુને યરવડા જેલમાં લાવીને રાખ્યા. પણ એક બીજા બાબુના વોર્ડમાં, વચ્ચે માત્ર એક દીવાલ હતી. બાપુને આતું બહુ દુઃખ થયું. કહેવા લાગ્યા કે આ સરકાર કેવી તંગ કરી રહી છે. વડલબાબુને સાળરમતીથી અહીં સુધી લાવી રાખ્યા. એમનો અવાજ પણ આપણે કોઈ કોઈ વાર સાંભળી શકીએ છીએ પણ મળી શકાતુ નથી. સરકારને આમ શું મઝા આવતી હશે ?

જે લોકો બાપુને ફરથી ભેળે છે તે એમની પીશદારીતા જ ભેળે શકે છે. એમનો પ્રેમ કેટલો ઉત્કટ હોય છે અને એના ઉપર આઘાત થવાથી એ કેટલો ઘાયલ થાય છે તે તો બહારના લોકો ક્યાંથી જાણી શકે !

રોજ સાંજે આંગણમાં ફરતા ફરતા એમનું ધ્યાન દીવાલની પેલી બાજુ જતું હતું.

એક દિવસ મેન્ડર માર્ટિન (યુપરિટેન્ડન્ટ) વડલબાબુની એક ચીટી લઈને આવ્યા. એમાં લખેલું હતું કે ‘મારી બધી પૂણીઓ ખત્તાસ થઈ ગઈ છે. તમારી પાસે થોડી હોય તો મોકલશો.’ વડલબાબુ ખૂબ કંતતા હતા. ત્યારે કાંઈ ખાસ કામ ન હોય ત્યારે તેઓ પોતાની કોટડીમાં કાં સિંહની જેમ આંટા મારતા હોય

અથવા બેઠા બેઠા કંતતા હોય. એમની બાને પણ કંતવાની ખૂબ આદત હતી. એ ત્યારે આંધળા થયા ત્યારે પણ એમણે કંતવાનું નહિ છોડ્યું. ઘરના માણસોને પોત પોતાની પૂણીઓ છુપાવીને રાખવી પડતી. ક્યારેક જો પૂણી મળી ગઈ તો એઓ કાંતી નાખતાં. એવી માતા એ દીકરા !

બાપુએ મને પૂછ્યું, ‘કાકા તમારી પાસે પૂણીઓ છે ?’ મેં કહ્યું ‘ભેળેલો તેટલી છે પણ મને પીંજતા નથી આવડતું’ આ આપી દઉં પછી શું કરું ?’ બાપુએ કહ્યું ‘કાલથી હું તમને શીખવીશ નહિતર હું તમને પીંજીને પૂણીઓ બનાવી દઈશ.’ ડરતા ડરતા મેં પહેલો ચિકટપ પસંદ કર્યો. અને મારી પાસેની પૂણીઓ વડલબાબુને મોકલી આપી.

હવે બાબુના ઓરડામાં બધો સરંભમ તૈયાર કરીને બાપુ મને પીંજવાની કલા શીખવવા લાગ્યા. થોડા જ દિવસોમાં હું તૈયાર થઈ ગયો.

એટલામાં વરસાદના દિવસો આવ્યા. પીંજણની તાંત ભેજવાળી હવાને કારણે દીલ્લી અને પોચી થઈ જતી હતી. હું એના ઈલાજ થોષવા લાગ્યો. ત્યારે તડકો નીકળતો હતો ત્યારે તો પીંજણને તડકામાં રાખું પણ વરસાદ તો ખૂબ પડતો હતો. અમારા આંગણમાં પાંઉરોડીની ભટ્ટી હતી. એંગ્લો ઇન્ડિઅન કેરી છોકરાઓ એ ચલાવતા હતા. હું સાંજે મારી પીંજણ લઈને ત્યાં જતો અને ભટ્ટી પાસે રાખી આવતો, એથી તાંત સૂકી અને ટકારા મારવા જેવી થઈ જતી પણ એને ટરકરી પણ બનાવવાની જરૂર હતી. એ માટે લીંબડાના પાંદડાં તોડીને તાંત ઉપર ઘસેતા.

એક દિવસ બાપુએ ભેળું કે ચાર-પાંચ પાંદડાં માટે હું એક રાજખી તોડું છું, ત્યારે તેમણે

કહ્યું કે આમાં તો હિંસા છે. થોડો તો ન સમજે પણ તમે તો સહેજેથી સમજી શકો એમ છે કે આ ચાર-પાંચ પાંદડાં પણ આડની કમા માગીને તોડવાં બેઠાં તેને 'બદલે તમે તો એક સારી ડાળખી તોડી લાવો છો.

જેલમાં બાપુ આદર્શ કેદીની જેમ તો રહેતા જ હતા પણ આદર્શ અહિંસાના પ્રતિધારી થઈને પણ રહેતા હતા.

ખીજે દિવસથી મેં સુધારો કરી નાખ્યો. હું ઠીક જિંદો છું. જિભા જિભા જ ચાર-પાંચ પાંદડાં તોડી દેતો.

ન્યારે બહીનો લાભ ન મળતો ત્યારે વાંત પર હવાની અસર ન લાગે એ માટે વાંત પર ત્રીજીજતી ધસતો હતો. એની અસર સારી થઈ. બાપુ પણ પ્રસન્ન થઈ ગયા.

* * *

સવારમાં દાંતણુ કરવાને માટે બહારથી આવતા દાંતણુ બંધ થઈ ગયા હતા. મેં બાપુજીને કહ્યું 'અહીં તો લીંબડાના ઝાડ ઘણું છે, હું તમને તાણું સરસ દાંતણુ લાવી આપીશ. ખીજે દિવસે છાલ ઉતારીને સરસ કૂચો બનાવ્યો.

વાપરીને કહેવા લાગ્યા. હવે એને ઉપરનો ભાગ કાપીને પછી એને જ નવો કૂચો બનાવજો.

હું કહેવા લાગ્યો કે અહીં તો રોજ તાણું દાંતણુ મળે એમ છે, બાપુએ કહ્યું "એ તો હું પણ બાણું છું. પણ આપણે એના અધિકારી નથી. ન્યાં સુધી એક દાંતણુ સાવ સૂકાઈ ન જાય ત્યાં સુધી આપણે એને કેમ ફેડી દઈ શકીએ?" ખીજે દિવસથી બાપુની સૂચના પ્રમાણે કરવા લાગ્યો. ક્યારેક ક્યારેક દાંતણુ સાડું નહોતું થતું. બાપુના થોડાક દંતોને અને એમના પેઠાને તકલીફ થતી. મારાથી આ સહન ન થતું. પણ ન્યાં સુધી એક

દાંતણુ સાવ નાનું ન થાય કે સૂકાઈ ન જાય ત્યાં સુધી નવું દાંતણુ બનાવવાની અને રત્ન નહોતી.

[૨]

ચરોહા જેલના જેલર મિ. દિવન એક આય-રિય હતા. રોજ સાંજે એ અમારી ખબર પૂછવા આવતા. આવીને બેસે એટલે કાંઈ ને કાંઈ વાત થતી. એક દિવસ બાપુને કહેવા લાગ્યા કે 'હું આપની પાસે ગુજરાતી શીખવા ઇચ્છું છું.' બાપુએ કહ્યું 'સારી વાત છે.' એ રોજ બાપુ પાસે ગુજરાતી બાળપોથીતું પુસ્તક શીખવા લાગ્યા અને બાપુ પણ સમય આપીને પ્રેમથી ભણાવવા લાગ્યા.

એક દિવસ એના ગયા પછી બાપુએ કહ્યું 'હું બાણું છું કે તમે મારા કરતાં એને સારી રીતે ભણાવી શકો અને તેમ થાય તો મારો સમય પણ બચી જાય પણ એની હોંધ મારી પાસે શીખવાની છે.'

પછી તો એ સવારે આવવા લાગ્યા. એક દિવસ એ ન આવ્યા. અમને થોડુંક આશ્ચર્ય થયું. મેં તપાસ કરી. કારણ જાણ્યું. ખીજે દિવસે જમ્યા પછી બાપુને મેં કહ્યું કે દિવન કાલે કેમ નહોતા આવ્યા. એની મેં તપાસ કરી કાલ સવારે અહીં પડ્યો એક ફાંસી અપાઈ. એમને ત્યાં જઈ પડ્યું હતું.

મારી વાત સાંભળતાવેંત જ બાપુ ખૂબ અસ્વસ્થ થઈ ગયા, એમને ચહેરો બદલી ગયો. કહેવા લાગ્યા કે ખાપેડું અનાજ પેટમાંથી હમણા બહાર નીકળી પડશે.

બાપુ ફાંસીની જમ્યા ભણતા હતા. ન્યાં અમે રહેતા હતા ત્યાંથી એ નજીક હતી. પોતાની નજીક જ કાલ એક માણસને ફાંસી દેવાઈ એ વાત સાંભળીને જ એમના મનમાં એવું ચિન્ન ખડું થઈ ગયું અને બાપુ એવા તો અસ્વસ્થ થઈ ગયા કે હું ગભરાઈ ગયો.

(અનુસંધાન પાન ૫૨૧)

ચમનની વહુ

લેખક : યાત્રી

પરણીને આઝા પછી ચાર પાંચ રાત તો એ માંડ ત્રીજે માળ પરને ઝોરડે સૂતા ગઈ હશે. છઠ્ઠી રાતે એને એકલીને માટે ખીજ માળે એક ખંડમાં સૂતાનું ગોઠવાઈ ગયું એનું નામ લાડકી વહુ.

એ ધરને ત્રણ માળ હતા એટલા પરથી જ તમે સમજી શકો કે નાના એવા શહેરગામમાં લેરઅંદ કપાસીની કેવી મોટી સાયબી હશે. રૂના રાજ તરીકે લેરા શહેરને એ પંચકર્મા પાણીશરડે પનીઆરીઓ પહોં જાય.

પનીઆરીઓએ તોરણિયા ફૂંપાને કંઠે વળતા જ પ્રજાતે 'વાયરલેસ'થી જાણ્યું કે લેરા કપાસીના દીકરા ચમનની વહુ લાડકીને ધણીની પયારી છાડવી પડી છે. અને તેમનામાં વાતો વહેતી થઈ.

'કાંક કેવાપણું હશે તમે જ ને માડી !'

'હા, નકર ગણાખેનો ગોટો છે, એક વાર તો મોળા પગરણની હોય તોયે મેલી દેવાનો જીવ ન હાલે.'

'આમ તો ખોરડું મોહું, સાસુ અમળૂડ, ડેલી કેવી બંદોસ્તવાળી, થળી રૂપાળો ધોરી રસ્તો પડ્યો યહને પયો જાય, એટલે આમ તો ધરની વહિવારની શી દેન કે આદમી હારે આખુંય મેળવી શકે !—'

'હવે રાખોને મારી બઈ ઝાઝી જામદાઈયુ ત્યાં ઝાઝી કાંકા. હેડે હોટલું, પાનખીડીની હાટડિયું, સપા-છના પેરા; એમાંય હવે તો સપાઈ યુમાંય મુઝા ધણાખરા જીવાન ફૂસડાઈયા જ હાલ્યા' આવે છે. રાત બધી બેઠા હોય એટલે.

'ને અંતે તો પર જ ખોડીશું ના ! સાસુના ભવાય....'

સડેડાટ સીંચણિયાં ગરેડીઓ પર ચઈ ને કુવામા દોડે છે, લોહાની ગરેડી...રી...રી...રી કરતી સીંચણિયાના સરસરાટ રપથંથી જાય કે દાઝતી હોય તેમ ચીસ પાડે છે, ધડા ને ડોલો પાણી સાથે ભરે રવરે અડળાઈને પછી ભ...ભ...ભ...ભ અવાજે ભરાય છે, ઉપર ખેંચાતાં પાછી ગરેડીઓ ટી...ર, ટી...ર, ટી...ર, કરતી જાય વેણુતો વેળા-ભાર અતુલવે છે, અને બેઠાં જાયકી ઉચકી ચાલી જતી સ્ત્રીઓ સીંચણિયાને વીટવાની જેડે વાતને પહોં રાગનુંચળે વીટાળી લેતી જાય છે કે—

'હશે મારી બાઈ ! પારકાની શી પંચાત સૌ સૌનાં ધરનાં ધણી. ઈ ભલેને સપાઈને લઈને બેસતી કે પાનખીડીવાળાને લઈને. ક્યાં ઈ આપણા કોઈના ભાવડાને લઈ જાય છે ! સૌનાં ઢાંક્યાં સારાં ! હે ભગવાન, સૌનું ઢાંક્યું રે'વા દેજો.'

બિચારી પનીહારીઓ ! ભગવાનને ભળાવતી હતી ઢાંકવાનું કામ, પોતે બળવતી હતી ઉઘાડાં કરવાનું કર્તવ્ય.

પોતાના દીકરાનો રાખખંડ વહુએ ઊંડે જ દિવસે ત્યાગ્યો હતો એ વાત ચમનની બા ગુલાબનાએ જાણી ત્યારે એને જરીકે ફાળ પડી નહિ. દીકરાને કે વહુને એણે કશું કહ્યું કે કરવ્યું નહિ. કહ્યું કે ગુલાબના તો બડીખમ બાઈ હતી. પરરાજામાં આઝા નાખીને બેસતાં ત્યારે રાગની રાણી લાગતાં. પ્રજાતે પોતે પરરાજાના જે પર બેસી ભાગ્યાં

મોળા મોળા દાતણ ધસતાં ત્યારે તો સવાયું રૂપ ભભકતું. સાડલાનો સરગટ ઠળી પડ્યો હોય, ઘેરી અટકસના કમખામાં છાતીએ સળી જેવી આછી થે કરચલી ન પડતી હોય, ઉઘાડી રાતી ડાકમાં હેમની માળા બૂલતી હોય અને આવેલુંને બપોરે 'આવો !' એટલું જ કહેતાં હોય ત્યારે સામાને એમ લાગે કે પોતાને મોતી-ચાળે જાય વધાવી રહેલ છે. જેવાંતેવાં તો એ 'આવો !' જેટલા બે અક્ષરો પહોં હુલંભ.

'આવો !' એટલું કહીને એક વાર એક આવનારીને લાડકી વહુએ સત્કારી હતી, વહુને એમ કે સાસુના મોમાં દાતણ છે એથી એ બોલી રાખ્યાં નહિ હોઈ પોતે વિવેક કરવો જોઈએ. પહોં એ આવનારીના ગયા પછી ગુલાબનાએ વહુને રૂપણ કહી દીધું, કે હું ખેડે તમારું એ કામ નહિ. જે કરતા હો તો જ ક્યાં કરવું.'

તે પછીથી લાડકી વહુ સવારે ઊઠી પાણીઆરે રસોડે જ લાગી જતી ને રાતે જેટલું બની શકે તેટલું મોહું થવા દઈ પરભારી પોતાને ખીજ માળેને ઝોરડે ચાલી જઈ ચૂક જતી.

(૨)

'કેમ મોટી બાઈ !' પખવાડીઈ તો માંડ માંડ છરરી ચકાયેલ પ્રજાને લઈ એક સાંજે એક પડોશયુ સગી આવી ગઈ, અને વાતે વળગી, 'આ તો ગામમાં ભારી ચાલ્યું છે ! શી બાજરતા છે આવકી બધી ?'

'કશી નહિ બાઈ !' ગુલાબના સાંજે પહોં ભાંગ ધસતાં ધસતાં થંભીને કહી લેખાં : 'એક વાતની અમારા

પિયરમાં તો સાત પેઢીથી ગાંઠ વળી છે, કે અતિ રૂપ-અતિરે રૂપ ધર-આંગણે લાવવું નહિ મેં ચમત્તના બાપાને પેલેથી કહ્યું તું, કે વાલિયા ! વાલિયા, તમે વધુ પડતું રૂપ ગેરતે મા; પણ ધ ન માન્યા; ને મારી ઉપરવટ જઈ રૂપનો જ દગલો લઈ આવ્યા ચમત્ત માટે. આ એના જ દમ થયાં છે.

‘એમ કેમ બોલો છો મોટી બાઈડી !’ આવનારીએ કોસ કર્યો, ‘ચમત્તલાઈ શું એણે રૂપાળા છે ? ફોના લાર છે કે તમારા ચમત્તલાઈને લગી ગમ જેવી દીકરી જણે ? એવી જાણનારી તો હજી પાછી નથી આપણી હાલારતી પ્રથમીમા.’

‘એ તો ઠીક છે બહુ’ બાઈડી જેવી હું હોઉં એવું માડું પેટ પાકે. મારામાં શું એવું રૂપ બન્યું તું !’ વિધવા શુભાજ્યા એ બેલ બેલની વેળા હતી તેથી સવાળા રૂપાળા લાગ્યા

‘એમ કેમ કહો છો ? ચમત્ત-લાઈના રૂપ આગળ તો હાલારતી છાડીઉં માતર પાણી ભરે. દેન તરફ કોઈ નાગરતી છાકરીની, કે ચમત્ત-લાઈથી જૂથ બાઈ ન ગમ.’

‘અરે બાપુ !’ શુભાજ્યાએ ગર્વમાં કહ્યું કે કલેશભા; તે તો ન સમગમ તેજે કાપડો. રહ્યો, પણ એમણે કહ્યું : ‘મારો ચમત્ત થોડો એણે રૂપાળો હોત ને, તો તો હું ધરજનો પાક માનત. નિશાળમાં છાકરાઓએ સખે લજવા નથી દાધો, જાગીને સમો થયો ત્યા તો સાધુઓ લઈ જવા ફર્યો, તાટક કુંખની આવીને આંહો પગાડેને ડેલે પડીતી તે એણે ચમત્તને સ્વાવવામાં બાકી ન રાખી, ઠીકરોને મારે આદર્શ વરસ ડાઘીમાં

સાચવવો પડ્યો’ છે એ મુઠ્ઠા મારી કૂબને પ્રતાપે જ તો ! પણ હું તે મુઠ્ઠા કુંડું થું ! અમારા બાપને ઘેર સાત પેઢીથી નીમ, કે રૂપ ધરમાં ન લાવવું, પણ મારી બાપુ રૂપ પર-ણીને આવ્યા પછી જ ઘેર જેવું ગાંધીના લપાઈને બેઠું તે બહાર નીકળી પડ્યુ એમાં કોઈ શું કરે ! પણ મેં કોઈ દી’ મારો રૂપનું શુભાન કહ્યું નોતું. ચમત્તના બાપાને જ દમ માન્યા. પંજી ભલે ધ મને પરણી લાવ્યા ત્યારે સૌ કહેવું કે કાગડો દહોધુ ઉપાડી આવ્યો ! મારે તો ક’ કાગડો સાક્ષાત શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ જેવો હતો. દબેલીએ જતી તોય એનામાં જ મનનો વાસો રહે એવું માગતી. સારા પ્રતાપ જનકિદારી મહારાજના તે ચમત્ત આડે વપો આવ્યો. મેં તો વાંચ્યું’તું કે છોકરો એના બાપ માથે જ જીતરે, પણ તમારા સસરાએ મારાથી ઉલટું જ વાંચ્યું, કે નહિ, બસ, ચમત્ત એની મા માથે જીતરે, એની મનજા ધણી. જેવો છે તેવો પણ મારો છે ને મારા ચમત્તને કોઈ વધુ પડતું રૂપ લઈ આવીને તુચ્છ-કારે ક’ કેમ પોસાય ? ચમત્તને જેમ પોસાયું હશે એમ થતું હશે બાઈડી વહુને એના વરે નોખી સુના કાઢી તેમા હું શું કરું ? કાઢે કાઢી હોય તો. પોતામામાં પોતાપણું હોય તો વહુએ જ જઈને શરણાગત થવું ભેવે ને !’

નીચે પરચાળમાં ત્યારે આ વાતો ચાલતી હતી તેજ વેળા લાડકી ત્રીજે માળે પતિનો પવન અપડવા, દીવા બતી જૂકવા, પાણી વગેરેની ભવરથા-કરવા મઈ હતી. એવીતી જઈ ચડી હતી. ત્યાં એણે જે બેધું તેથી રતન્ય બતી મઈ.

એક ગોરી યુવાન સ્ત્રીને દોડી, મોં નહિ, પાંદ દોડી. ચરીમામાં ભરી ભેતી, પીળા રેશમી ચણીઆ પર બાધણીની એદદણી ગોઠારતી, કાંચળા-આળા બાહુઓ ધીક ઢાંકતી તો ધીક ઉપાડા કરતી, લટકાં કરતી—

આ શું ! આ એદણી તો મારા જેવી, આ કમળો ને ચણીએ પણ મેં પહેલી રતે પહેરવાં તેને જ મળતાં—ને આ મારો જ દૂંક ખુરસો પડ્યો છે શું !—હા, અરે, આ તો મારી જ બધી માંભે ! પતિએ કોઈ રૂપાતને પહેરાવી છે શું ?

પણ એ ક્યાં ?

જાળ લાગી, જીભી જીભી અદમ્ય હંદ્યામિએ સળગી રહી હોઈ કમળા લાગ્યા, ઝટ નાઉં, દોડું, એ પર-સ્ત્રીનાં કુલકાનાં જંદીયાં પીંખું,—

જંદીયાં પીંખવાના વિચારની સાથે જ દૃષ્ટિએ એ સ્ત્રીના માથા તરફ દોટ દોધી. બને એણે દોડી નહિ-જંદીયાં કે કેરા દોડા નહિ. એણે દોડી બાપરી જ રહ્યા

—ને ચરીસા સામે જાણે સ્ત્રીએ લાડકી તરફ મો ફેરવ્યું. શરમથી એ મોં પાણું ફરી ગયું તે પૂરે તો લાડકીને રૂપડ દેખાય.

એ સ્ત્રી નહેળી. ખુદ ચમત્તલાઈ હતો. ને એણે ધારણ કરેલા પોદાક લાડકીના પોતાના જ હતા.

સ્ત્રીવેશધારી પતિ સંતોષ ગયા, ને લાડકી નીચે જીતરી મઈ.

(૩)

તે પછી તો એણે ચમત્ત ધરમાં ન હોય ત્યારે જ પતિનો શયન-ખંડ સાફચી કરવાની નીવડ

રાખી. ચમન નિયમિત પેટી પર જાય છે, નિયમિત ખાધપીએ છે ને નિયમિત સજા સમિતિઓ તેમજ કોર્ટ કચેરીઓમાં હાજરી આપે છે; નકાવું ધોધું, સ્વચ્છ સુધક કપડાં પહેરવાં, હાથમત દરાવવી, ધરની જરૂરીઆતોની ખરીદી કરવી, મહેમાનોને મ્યાચવવા, એકેએક કામમાં ચમન નિયમિત અને અંજેલમાં જોને 'નોમ'લ' કહે છે તેવા રહે છે. માત્ર સુધારા પછી ચમન જુદી સંજિવના માનવી બની રહે છે. એ સુધ્ધિ એના ત્રીજા માળના ઝોરડામાં વાસો કરે છે. એકુનિયમમાં પ્રવેશ કરવાને માટે આવીશાન મકાનને પાછલે ભાગે ખારણું આવેલું છે. દીવે ઘોડો ચડે છે. અને એ પાછલા ખારણાનો અવરજવર મગી રહે છે, ત્યાંથી ચાલ્યા આવે છે-એ શહેરના ઉતારમા ઉતાર ચાર-છ છુનાનો; પાનપટ્ટી ચાવતા ચાવતા, પિયકારીઓ લગાવતા લગાવતા તેઓ જે ઘરથી ઉપર જાય છે તે ઘરમાં કામકાજ કરતી લાડકી વહુ જોઈ રહે છે, પેતાના બીજા માળના ઝોરડાની ખારીઓ પછી ચાડિયણો છે. એ ચાડિયણોને લાડકી બધ કરતી ચુપ મરી રહેવાનું થીખવે છે.

અને 'આવો' એવા જેનો મુખ-ખેલ શહેરના ચમરખંડીઓને પછી ફુલેલ છે તે ગુલાબના આ સર્વને માન્ય સહકારતા : 'આવો ! અફસાવન લાઈ આવો ! સતાર લાઈ, આવો. આવ હડીઆ, -આવ ચંડુડા ! એવા બોલે લડી પડે છે. વહુ બ્યારે નીચે ધરકામ કરતી હોય છે ત્યારે ગુલાબનાને ચોકળા નીચે પરશાળમાં જ હોય કે, વહુને રેરી મળીને ઝગ્ગું પછી ફર

યવું એ તો અવેરાતા દાખાને ઉધારો રાખીને અજાણ જવા બરોબર છે એમ પોતે સમજે છે. 'રૂપ ! માડી ! અતિશે' રૂપ તો સાપના ભારા છે.' એ ગુલાબખાની મુદ્રાલેખ બની ગયો છે.

ગુલાબખાની આ બીક, દિન-પ્રતિદિન શરારી બ્યાજ શિકે વધતી જાય છે તેમા પછી તેમનો હોય નથી હોય લાડકી વહુનો છે. વહુનું શરીર જીતરતુ નથી, રૂપની કોર સુધા સુકાતી નથી, વહુ તો સંપૂર્ણ સૌકામ્ય જોગવતી સદ્ભાગ્યવતી હોય તેવી નીતવાં જ કરે છે. નથી ક્યાંય બહાર જતી આવતી, નથી કોઈ જોડે જહેનપણું નથી કોઈ આવે તેની સાથે એકાંતે સુખદુઃખની ગોઠડી કરતી, ને નથી કોઈને 'આવો' કહેવાનો. પછી અધિકાર માગતી, નથી માંદી પડતી, નથી એણું અટકું અલખાતી, નથી કસેલ કરતી, રડતી કે વાદપ્રતિવાદ મચાવતી. નથી નિમ્નસા પછી નાખતી, નથી કોઈનાં હોરે દુખીને વલોપાતે ચડતી, આવી વહુના રૂપના તે શા ભરોસા ! નહિને કોઈક દી' ઓખર કરવા જાય તો ! મોટા ધરની કાર્તિ' માથે પાણી ફરી વળે. ખાટે રૂપનાં તો રખવાળા કપે' જ છૂટકો મારી ખાઈ, ! અતિશે રૂપ કાંઈ સારા છે જાય !

એક વાતનું મહત્ત્વમ્ હતું. લાડકી વહુને પિયરમા સ્તીતજના પાદર જેવું કોરે કાઢીર હતું. ન કોઈ કામ-જાની ચમરખી પે લખખાર કે ન કોઈ સારે માટે પ્રમંજી તેવું કરનાર. અડીને કોઈક કોઈક સગાં દતાં, તે શહેરમાં આવે ત્યારે 'હાઉકેલી કરી જતાં. એમને 'આવો !' કહેનાર તો ગુલાબખા જ બોલે હોય ને આ બાધા-

પાછાં હોય તો 'આવો !' ન કહેતાં તુરત લાડકી વહુ અંદર જઈ આવે ને તેડી લાવતી. આના આવતાં સુધી મહેમાન ફળીમાં જ બિભે બિભે, સિન્નલ બહાર બિભે રહેલી રેલગાડીની દશાને યાદ કરતો.

પછી પછી તો વાટ જોઈ જોઈને બેઠેલું ચામલીક પછી કંટાળેલું. વાટ હતી લાડકી વહુના ઓખર કરવા નીકળવાની. બાજ પડશે, કાલ પડશે, પાંચે પંદરે પછી પડ્યા વગર થોડી જ રહેશે ! એવું બોલનારા લોકો જમની જપાનના પરાજ્યમાં બ્રહ્માંડ ફરે'મ ન માનનારાઓની માફક આખરે જોઈ પડ્યા. ને 'એવું' જો અને તો એમાં બાવડીને વાંક પછી શું ! મોટા મુનિવરે પત્ન્યા છે અને સતી સાધ્વીઓના પછી ગર્વ છુટ્યા છે' એમ કહી હાટરે, ફુકાને, કારખાને, સાતીમાં ને મહિરામાં, ધાણીએ ને ચડીએ બેઠેલાં માણસો લાડકીને ઓળખ્યા પાળખ્યા વગર પછી એનો પક્ષ લેવાની તકની રાહ જોતા હતા. પછી મંદિનો માસ, છ બાર માસ, વરસ વચોટ, બે પાંચ વર્ષ-એટલી મુશ્કેલ તો ગામનાં એકાદ અણુટીલ માનવીના સનના પારખાની વાટ જોવા કોણ નહીં હોય ! ગુલાબખાના બાકીના દીકરાઓ પછી એક પછી એક સારે ટેકાણે પરણી ગયા, પરણવાની વહુ-ઓની એક પછી એક અધરણીઓ આવી ગઈ, નાનેરી વહુઓને બોલે બેટા રમતા થયા, એ લગો, સીમંતો, પુત્રજન્મો, આણુંપરિવાહાં અને જીવજણમા પછી લાડકી વહુ એવી ને એવી બની રહી, -પછી તો વાટ જોઈ રહેનારાઓને ખાતરી ઘઈ કે લેવા દેવા વગરનાં આપણું કામકાજ

મોટી થાય છે. ખીડીઓ વાળનારા
પણ પછી તો ભુદી વાતોએ ચડી ગયા.

આમ અગ્નિ-કુંડમાં જીવંતુ એ
લાડી વહુને માટે નેટલું મુકેલ
નહોતું નેટલું તો આ લોકોને લાડી
વહુનું આગપાણું માનવું મુશ્કેલ બની
ગયું. છેવટે એક મતભેદ પર આવીને
સૌ ઊભા રહ્યા. એક પક્ષ કહે કે
વહુ પોતે જ છે ખીજી જાતની, ને
ખીજો પક્ષ કહે કે નહિ, એ તો અડી-
ખમ શુભાળ શેઠાણીની સાતધરી
ચોક્કાને આભારી છે. મોંમાં જીવતી
લડારી છે, જીવતી! જાણો છો?
પોતાના સગા ધણી લેરા કપાસીને જ
નોતું પાઈ દીધું એર! અમથી કાંઈ
વહુ સતી બનીને નથી બેઠી.

[૪]

પાંચ વર્ષ વીતી ગયા હતા.
આખું શહેર ચમત્-લાડીની
કમજીવનની લીલાથી વીરકે હતું.
આખા પ્રદેશને જાણ હતી કે લેરચક
કપાસીનું મોત તે રાજકોટથી
અવારનવાર આવનાર એક દાકાર
સ્નેહીને કારણે નીપજેલું કમોત હતું,
ને એ નીપજનાર શુભાળના હતી,
કારણકે કોઈ દી' નહિ ને એક કમ-
નસીબ કાળ-દિને લેરા કપાસીએ આ
દાકારસ્નેહીના નિર્વચિત છેડ રાજકોટથી
ધાત આવનજાવન સામે અણગમે
ખતાવની જરૂરકે જીલ જ કચરી હતી
આખું શહેર આ ધરની તલેતમ વાત
જાણતું હતું, તે છતાં નવું દીખજ
વહેતું મુકાયું.

‘શુભાળ આપણ’ સારા ધરની
એક જીએ જઈને સેલમાં દોરો
પરોએ: ‘આ તે કંઈ જીવને
સાંડું કાર્જે?’

‘શું?’

‘ચમત્લાઈતો વેલો જ રું વિના
કારણ બધી જાત દેવો છે?’

વિજળીની ચાંપ દળાઈ હોય તેમ
શુભાળ શેઠાણી અગમમાં અને ધીર
રહીને બોલ્યાં:

‘આપણે જાણું કે આજ નહિ
તો કાલ, કાલ નહિ તો પરમે, પાંચે
પંદરે બધું સરખું સતર ઘરો ને
ને શ્રીનાથજી સૌતું પેટ દારો’

‘ચમત્લાઈતો જોઈએ જોવા છે,
ઈ તો આપણું કાઠી નાખજો મોટી
આપણ, પણ એના વેલાનો રથો-
વાંક!’

‘ચમત્તને સમજાવો બાઈ!
માને તો સાંડું.’

દીખજમંથી તો મંબીર તત્તવાળ
પાણીમાંથી બરફ જામી જાય તેમ
જામી પડ્યું. શુભાળ શેઠાણીએ ચમત્-
લાઈનો નવો સસાર મંડાવવાની વાત
સાચેસાચ જોરજોરથી વહેલી મૂકી.
અને આખા શહેરમાંથી, સમાજમાંથી,
કુંડબમાંથી એક કરતાં એક પણ
માણસ ના પાડનારો ન મળ્યો. જીવંતું,
‘હા, શા સાડું’ ને! દહજ તેલ જીયીને
જીભો થાય છે લાકડાં ને આ ધરમા
કયાં સાંકડ ચઈ જવાની છે! એવા
ટાપસી પુરનારા સૌ જજી મળ્યા.
કુનિમા ખરેખર દીખજી છે.

એકાદ મહિનામાં તો ચમત્લાઈને
કન્યા જેવાર આપ પણ જડી ગયા.
અને દીખજની અવધિ તો એ ચઈ
કે ૪૦ વર્ષના પુરુષને ૨૪ વર્ષની
કન્યા સાથે પરજીતો અટકાવવા એ
‘કુમેળાં કળીનાં’ને તારજીકારે ‘પ્રચંડ
ભૂભેદ’ કરવા નીકળી પડતા વેમને આ
ચમત્લાઈના લીમી વાંત પચી ગઈ.
નીજે દિવસે તો શ્રીજી આવવાનું હતું.

આ બધું લાડી વહુએ પણ
જાણ્યું. છતાં સાંજના રમણના
સ્વાદમાં કાઠ્યે કશો ફરક નેપો નહિ.
સાંજે અપાવન સતારીએ વગેરે ચમત્-
લાઈની ચિત્રમંડળી પિયકારીએ કચા
વતી ઉપર ચડી તેમને માટે આણી
પ્રીણી ખતાવીને પણ રાજની જમ
એણે મોકલી. રાતે એ મુલા મઈ, અને
સવાર સુધી એના ઝોરડામાંથી કશો
નવીન સંચાર કોઈ કાન મોડવા છતાં
સાંજના શક્ય નહિ. પરાઈએ એ જાણી
હતી તે પ્રમાણે જ જીવી, અને આ પાણી
પડ્યા પછી ચમત્લાઈને બદલવાની
કપડાં પણ એણે આપ્યાં, કમનાં
બેન શાલતી વેળા એકાદી વાર કડી
પડી પણ મઈ નહિ. ધરમાં જે જે
લાવવા કરવાનું કહેવાનું હતું તે પણ
એણે બાની મારફત કહેવાયું અને
આકાની દિનચર્ચા પણ આખો દિવસ
મૂં જે નિષ્ક્રિયતાથી આકાશને
અડી લાક રહે છે તે જ નિષ્ક્રિય-
તાથી ચાલુ રહી.

પછી તે રાતે ચમત્તના લીધરા
દાણે લાડીએ પતિના શયનખંડમાં
પગ દીધો, ત્યારે એના પગનાં તળાંબાં
હેઠળથી એક દહર આહસો ને ત્રીજ
રાત્રિએ સળવળા જીડી પાંચ
વધે પોતે આ ગયેલે ધણીની હાજરી
હોય ત્યારે જાના રાત્રિના પ્રકરમાં
ખીજ વાર પ્રવેશ કરતી હતી.

ચમત્લાઈ કોઈ જાણે. એ
જાણે મારવા આવી હતી! ખંજર
લાઈ આવી હતી. અથર ધણીની રમજ
પોતે જ પ્રાણ કાઢવા આવી હતી!
લાવજીત બની જાણે ને કેવલ વિદેહી
એની અમાણસાઈ બોલી જીડી ‘પણ-
પણ-મું’ કે-તે-’

‘બીઓ મા.’ લાડકીએ કહ્યું :
પત્ની તરીકેનું આ એનું, જીવનમાં
પહેલું જ સંભાષણ હતું : ‘હું એટલું
જ કહેવા આવી છું, કે એકનો ભવ
તો બગાડ્યો, હવે બીજનો શીદ બગા-
ડવા ક્યાં છો ?’ અને એ બેલતાં
બેલતાં એની આંખના ધુમાડામાંથી
બે જળબિન્દુઓ બાંધાઈ ગયાં. બેબાકરો
પુરુષ-સત્તાવીશ વર્ષની વયનો છતાં
એક બીધેલા બાળકની જેમ બોલી
છેલ્યો:—

‘તું-તું-તું-શું કહી દર્શ સૌને ?’
‘રામ રામ કરો. હું કોઈને નહિ
કહું. મારા કહેવાની બીક બતાવવા
નથી આવી. હું તો કોઈને નહિ કહું.

તમને પરણવા જ દર્શ, ગીતો પણ
ગાવા સૌ બેળા બેસીશ. માટે મારાથી
બીજો નહિ. તમારી જાતથી જ બીજો.
બીજનો ભવ શું બગાડવો છે ?’

એટલું કહીને એ દાદર બીતરી
ગર્ભ ને પોતાને ઓરડે જઈ ચૂકી રહી.

પ્રભાતે બીતરી એ પચીસ-ત્રીસ
પરોણાઓને માટે કબાટમાંથી કેપ-
રકાબી કાઢતી હતી, શુભાષદાની
વગેરેની સમ્મત કરતી હતી, ગોર
આવી પહોંચ્યો તેને માટે કેકું,
ચોખાની યાળી અને ગોળ-ધાણાનો
ખુમ્બો ભસ્તી હતી, તે વખતે ચમતે
બદારથી આવીને ચાકળા પર બેઠેલાં

ચડીબમ રાજરાણી જેવાં શુદ્ધાબ્યાને
કહ્યું:

‘બા, બધું બધું રહ્યું છે. હું
જર્મ આબો કાકાની પાસે, અને
કહી આવ્યો.’

‘તું શું કહી આવ્યો ?’

‘કે બધું રાખ્યું છે.’

‘તુ ! તુ ! તું-તું આ શું બોલ
છ ? તું બીતરી કરી આવ્યો-તું બીતરી ?
કપાતર !’

દરમ્યાન તો પસીને રૂબરૂબ થતો
ચમત ઉપર ચડી ગયો. અને
શુભાષદાની તથા લાડકી વડૂની
આબો સામસામી સામસી સો સો
તકવારો અફળાવી રહી.

વા પૂ ફી ક હા જી [પાન પરદ થી ચાલુ]

[૩]

મિ. કિવને બાપુને કહ્યું કે ‘હું ગુજરાતી
લખાણ વારંવાર વાંચી શકું એ માટે એક વાક્ય
કાગળ મર લખી આપો.’ બાપુએ એને લખી
આપ્યું, “કેહીઓ પર પ્રેમ કરો અને કેહ
કારણસર મનમાં ગુસ્સો આવી નય તો ગમ
ખાઈ જઈને શાંત થઈ જવું.’

આ મિ. કિવન પાછળથી ત્યારે વિસાપુર જેલમાં
સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ થયા અને ગુજરાતના રાજદારી કેહીઓ
ત્યાં ગયા ત્યારે એક પ્રસંગ પર કિવનને બહુ જ
ગુસ્સો આવ્યો, અને રાજદારી કેહીઓએ પણ
એને એટલો બીજ્યો કે કદાચ ગોળીબાર પણ

થઈ બેસે. પણ મી. કિવન પાસે જેલમાંથી લખી
આપેલ પેલો ગુજરાતીમાં લખેલ વાક્યવાળો
કાગળ હતો. એને એણે વારંવાર વાંચ્યું. શાંત
થયો અને એણે સત્યાગ્રહીઓની માફી પણ માગી.

એક વાર જેલના એક એંગ્લો ઇન્ડિયન
નોકરે બાપુ પાસે Autograph-સ્વાક્ષરી-માંગી.
બાપુએ લખી આપ્યું, ‘It does not cost to
be kind’ હયાણુ ઘવામાં કહ્યું શુભાવવાપણું નથી-

એ જીવવાને મને ઘણીવાર પછી કહ્યું કે આ વાક્ય
વાંચ્યા પછી મારો સ્વભાવજ આખો બદલાઈ ગયો.

[જીવનના વિવિધ પ્રશ્નોની સર્વશ્રાદ્ધી સમીક્ષા કરતાં શ્રી. ખમલભાઈનાં દૈનિક લીંતપત્રો એમનાં ગામમાંનાં પ્રજાજનોને જેટલાં ઉપયોગી છે, એટલાં જ રસપ્રદ અને અસ્પષ્ટતાથી એ ગુણશતભરનાં ગામમાંનાં માટે છે. સમાજ, રાજકારણ, ધર્મ કલ્યાણના જોજ-બ-જોજ ઉઠતા પ્રશ્નોની આવી વિરાટ છણાવટ વાચકોને સાચી દૃષ્ટિ આપનારી બનશે. —સપાદક.]

લો ક શિ ક્ષણ

[લીંતપત્રો મારફત]

ખમલભાઈ મહેતા

[૧]

અણબોમ્બની શોધ અને
જાપાનની શરણાગતી

અમેરિકાએ સર્વવિનાશક અને
મહાભયંકર અણબોમ્બની શોધ કરી
અને એક નાના કોશ જેવડા બોમ્બ-
થી જાપાનનાં મોટાં મોટાં શહેરોને
બાળી નાખ્યાં તે બાળુબાળુના પ્રદે-
શને હવેમચાવી મૂક્યો.

આ સામે ટકી નહિ સકાય
એવું માનીને જાપાનની સરકારે મિત્ર
રાષ્ટ્રોની શરણાગતિ સ્વીકારી છે.
આ રીતે આખી દુનિયાને ભરખી
રહેલા મહાક્રુદનો ઉપરે અંત આવ્યો
છે. આ શાંતિ કાષ્ઠમની નહિ ગણી
શકાય કેમકે ફરી પાછા, જાપાન અને
જર્મની વેર લેવા જીલાં નહિ ચાપ
એની શી ખાત્રી છે? મિત્રરાષ્ટ્રો
પણ અંદરઅંદર નહિ જ લડી પડે
એની પણ શી ખાત્રી છે? એમ
જતાં આ સુદના અંતથી પ્રજાએને
તાત્કાલિક રાહત તો મળશે જ એ
એક આનંદની વાત છે.

તે કે આપણે ત્યાંની બધી
પરિસ્થિતિ સામાન્ય અને સરળ બની
જતાં પહેલાં હજી સહેજે જ બાર
માસ આ સરકાર કાઢી નાખશે એવાં
એનાં લક્ષણ જણાય છે.

અણબોમ્બની શોધથી મિત્ર
રાષ્ટ્રો આજે રાત્રે છે. એની ઉપ-
યોગીતા વિષે પણ અત્યંત આગાહીઓ

કરવામાં આવે છે. એની ઉપયોગીતા
તો સિદ્ધ થવાની હશે ત્યારે થશે, પણ
એણે આજથી જ દુનિયાના મહા
વિનાશનાં પર્વણ શરૂ કરી દીધાં
છે; એ ગણતરી વાત છે.

તા. ૧૭-૮-૪૫

[૨]

શ્રી. નાનાભાઈ ભટ્ટની
સોનેરી સલાહ

ગઈ પંદરમી તારીખે ૨૦૦ મહા-
દેવભાઈ દેસાઈ સંવત્સરીને પ્રસંગે
બોયાસણ (લાલુકે બોરસદમાં) ગુજરા-
તના એકનિષ્ઠ અને આચાર કેળવણી-
કાર શ્રી. નાનાભાઈ ભટ્ટના ગુણ હરતે
સમગ્ર મામસેવા વિદ્યાલયની ઉદ્-
ઘાટન ક્રિયા થઈ.

એ પ્રસંગે એમણે વિદ્યાર્થીઓને
તેમજ ત્યાં આવેલા મહેમાનોને બહુ
શુદ્ધ ચિંતામણ આપી એ વખતે
એમણે જણાવ્યું કે સીધી સપાટી
ઉપર એકાએક કદી જાયું ચિખર
પેલા નથી ચતું, પણ બાળુબાળુ
જાચાણવાળો પ્રદેશ હોય એમાંથી જ
એકાદ જગ્યાએ જાયું ચિખર બને છે.
એમ શુભરાતના આ મામસેવક
વિદ્યાલયમાંથી આદ્ય અમરેન્દ્રો
નેહતા હોય તો એ વિદ્યાર્થીની
બાળુબાળુ રહેવારા આપણે સૌએ
પણ આપણા જીવનમાં એની પાછળ
રહેવી ભાવના ઉતારવી પડશે.

એમણે એમ પણ કહ્યું કે આ

બુદ્ધ પુરું થયું છે, એટલે હવે આપણે
ત્યાં હમણાવધ માલ કંચારો એવી
આપણાં બાળો જીવરાઈ જશે. થોડા
દિવસ સોંધવારી પણ દેખાશે, પણ
સંભવ છે કે હવે એ લોકો જાપાન
ઉતરવું એમ એક બીજા સાથે દરી-
શાહમાં ન પણ ઉતરે અને વેપારની
વહેંચણી કરી લે તો તેઓ આપણી
પાસે એમના માલની મનકાજની
કિંમતો વધુ કરી શકે.

એ મોઢવારીથી બચવાનો આપણે
માટે એક જ ઉપાય રહેવાનો છે.
રહેશે અને મામદોશની મીનોતું
ઉત્પાદન અને એની વપરાશ. એટલે
પ્રભાએ આજથી જ એ આપતમાં
સાવધ થઈ જવાની જરૂર છે.

તા. ૧૮-૮-૪૫

૩

બાલવાડી ફરી શરૂ થવાની છે

આપણે ત્યાં ૧૯૪૨ પહેલા
ચાલતી એ બાલવાડી ફરી શરૂ થવાની
છે. એની તૈયારી પૂરી થશે એટલે
ખબર આપવામાં આવશે.

આપ સૌ જણો છો કે બાલ-
વાડીમાં કાષ્ટ રહેત, પેન કે મોપડીઓ
વતી જણવાતુ નથી હોતું. બાલ-
વાડીનું બીજુ નામ હવેવાય સંસ્કાર-
કેન્દ્ર. બાળક સામાન્ય શાળાએ જતો
થાય એ પહેલાં એનામાં સારા
સંસ્કારો પડે અને એના મનમાં
શાળા વિષેનો ખોટો ભાવ દૂર થઈ

મોય એ જાણતમાં આ જાણવાડી સારા હિરમે આપી શકે છે.

જાણવાડીમાં આવનારું જાળક રવજી બનશે વિનવથી બોલતાં જાણતાં શીખશે. એના ઉચ્ચારણ તથા કાપામં શુદ્ધિ અવશે અને બીજી કેટલીક સારી સારી ટેવો તથા ઉચ્ચ સંસ્કારો એનામાં પડે એવા પ્રવર્તે થશે. આવડું થાય તો હું તો ઘણું માનું.

જાણવાડીમાં ૪ અને ૫ વર્ગની ઉમ્મરનાં જાળકોને દાખલ કરવામાં આવશે. જે વાણીઓ જાળકને દાખલ કરાવવા ઇચ્છનાં હોય તે જાળકને લઈને મને મળી જાય અને નામ હામ તોંધારી જાય.

તા. ૨૦-૮-૪૫

સોજાત તેવી અસર

માણસો જેવા થવું હોય એવી સોજાત શૈક્ષણી નોંધએ, કેમકે માણસના, જીવન ઉપર સોજાતની બહુ અસર થાય છે.

સારા અને સંસ્કારી કુટુંબના જાળકો પ્રજાજ સોજાતથી ચોરી કરનારા, દારૂ પીનારા, લ'પટ, બેસની અને સદ્ગામાં પાપમાત્ર રૂઢ ગયાના દાખલા આપણને જોવા મળે છે. અને વારસામાં ભારે સંસ્કાર વિદ્યા કે ધન ન હોય એવાં જાળકો પશુ સારી સોજાત મળવાથી ઉચ્ચ સંસ્કારવાળાં, નિદાન અને સારી સ્થિતિનાં અનેલાં પણ જોવા મળે છે.

આપણે આપણાં રાજદા જીવનમાં જ નથી જોતા કે આપણાં જાળકો ગંદા, ગાળો બોલનારા અને ખાઉધરા છોકરાઓ સાથે રમતા હોય છે, તેજ એમને પશુ એવી ટેવ પડે છે. અને સંસ્કારી જાળકો સાથે રહે-

વાથી એમનામાં પણ સારા સંસ્કારો આવે છે.

નાના જાળકો જ નહિ પણ મોટાઓ માટે પણ "સોજાત તેવી અસર" એ અનુભવી વાક્ય અક્ષર અક્ષર સાચું છે.

તા. ૨૨-૮-૪૫

નિશાળે ગયા પછેલાનું શિક્ષણ

જે આપણે એવું માનતા હોઈએ કે જાળક નિશાળે જાય પછી જ લખવા લાગે છે, તે એ મોટા ભ્રમ છે. જાળકનું લખતર તે એ જન્મનું ત્યારથી શરૂ થઈ જાય છે એ વખતે એનાં શિક્ષક એનાં મામાપ અને ધરતું વાતાવરણ જાને છે. મામાપ અને વાતાવરણ જેટલાં સંસ્કારી હશે, એટલા સુસંસ્કારી જાળકમાં ઉતરવાનાં. એમાં દોષ હશે તો એ પણ જાળકમાં અવવાનાં, એટલે જ ધરમાં જાળક જન્મે એ સાથે જ મામાપની જરવાખરી વધે છે. જાળકને ખાતર પણ આપણે આપણી કાપા, વર્તન અને રહેણીકરણી ઉપર યોગ્ય નિયમન મુકવું નોંધએ.

સારુ કે નરડું આપણાં ધરમાં જે હમે એ જાળકને મળવાનું જ. દરેક જાળક આ રીતે જ ધ્યાપ છે. ધરમાંથી જાળકને કુટુંબસાવના, એક બીજા માટે ઘસાવાની રીત અને પ્રેમ રહે છે. કુટુંબનો એ મોટામાં મોટો ફાળો છે. કાઈ શાળા એની ખોટ પૂરી નથી પાડી સકતી.

જાળક ધરમાં ભાષા પણ ક્યાં એછા શીખે છે? આપણી દુનિયાથી વિપરુત અંગરખું જાળક જન્મ્યા પછી જે વચ્ચે વર્ષમાં જ કેટકેટલી ચીજ

વસ્તુઓ અને એનાં નામક્રમથી પરિચિત થઈ જાય છે?

નાક છોકવાનું, નહાવા ધોવાનું, ખાવાનું એ યંત્રું જ એ ધરમાં શીખી જાય છે. ત્યારે શું ધર એ જ એક મોટી શાળા નથી? જાળકને જન્મ નાની ઉમરે ધરથી અલગ કરવું એટલે હું તો મુઠ્ઠા સમજું છું, કેમકે ધરની ખોટ કાઈ પણ શાળા પુરી સકતી જ નથી.

આપણા ધની રીત રમયોમાં જાળકને કોઈ જાતનું કુશિલકય ન મળી જાય એટલે ધરમાં મુધારા કરી લેવા નોંધએ જાળકનો સ્વભાવ એવા હોય છે કે સારી કે અગ્રણ જે કાઈ જાણત એ જુએ છે, એવું એ અનુકરણ કરે છે, એટલે એને સાડું અનુકરણ કરવા મળે એવું જ કરી.

શાળાએ ન જતા ૪-૫ વર્ષના જાળકનો ધર ઉપરત દિવસમાં જે મજા કરાકે માટે જાળકના સમૂહ જીવનનું, અને સારા સંસ્કારી મળી રહે એ માટે જાણવાડી એક સુધર સાધન છે, પણ મામાપ અનુકૂળ વાતાવરણ ન બનાવે તો જાણવાડી કે શાળા કોઈ બહુ વધારે ન કરી શકે.

તા. ૨૩-૮-૪૫

હિંદો એક બહાદુર વીર થયો

છાપાંઓ સમાચાર આપે છે કે શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોસ્ને વિગ્રહમાં અકસ્માત થયો અને મારનાર અર્થે હોરિપટલમાં લઈ ગયા ત્યાં એમનું અવસાન થયું છે.

શ્રી. સુભાષ જાણીતી સેવાઓ કરી છે. એમણે લગભગ આખી જીંદગી સરકાર સામે લડતાં લડતાં જેમમાં ગાળી છે. એક વખત એ

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રમુખ પણ ચૂપા હતા.

એમના રસ્તો જરા જુદો હતો. કહેવાય છે કે એ જપાનની મદદ મેળવીને હિંદને મુક્ત કરવા માગતા હતા. એમના એ વિચારથી ભયે આપણે જુદા પડતા હોઈએ, પણ એમણે દેશની આઝાદીના પ્રયત્નમાં જે જે વેકરું છે અને આપણે આપ્યા છે, એની પાસે આપણે મરતક હમેશાં નમવાનું એવા બહાદુર પુરુષોના જીવનમાંથી આપણે દેશ ખાતર ફાટી થવાની તમના કેળવવી જોઈએ.

મનુષ્ય યત્ન અને હથિર કૃપા

મને કેટલાક બાઈઓ તરફથી પૂછવામાં આવે છે કે આ માતાઓ ધૂણે છે, એ શું સાચુ છે ?

મારા એ બાળક એક જ જવાબ છે કે એ શ્રદ્ધાનો વિષય છે. જેને શ્રદ્ધા હોય એને સાચું લાગે. જેને શ્રદ્ધા ન હોય એને સાચું ન લાગે એ બાળક કાઈએ કાઈના ઉપર દયાથી કરવું ન પડે.

પણ મારી પોતાની એવી માન્યતા છે કે આપણે જેને પરમાત્મા કહીએ છીએ એજ મહાશક્તિ છે. એ શક્તિ વડેજ પાંદડું સરખું ફાળી શકે છે. એના જવાબના જ આપણે સૌ છીએ છીએ.

પણ એ પરમ શક્તિએ કેટલાક અચળ કાયદાઓ ક્યાં છે એ પણ ભૂલના ન જોઈએ. બે

(૧) કરેલા કર્મનો બદલો ભોગવવો જ પડે

(૨) મનુષ્ય યત્ન અને હથિર કૃપા. આ બેમાં એકપ્રમાથી છૂટી શકાય એમ નથી. માણસ કહે કે

હું જ બધું કરી શકું છું. હથિરો શક્તિ જેવી કાંઈ ચીજ જ નથી તો એ નયું અભિમાન થયું. માણસ કહે કે નશીમમાં જે લખ્યું હશે તે ચરો, હું શું કરું ? તો એ પાંચળાપણું થયું. નશીમ તો ખરું. પણ પહેલો પુરુષાર્થ ક્યાં પછી. જે પુરુષાર્થ કરવાનો ન હોત તો ભગવાને માણસને હાથ પર કે બુદ્ધિ આપ્યાં જ ન હોત.

આપણા સમાજમાં ધર્મની શ્રદ્ધા ઊંડી છે અને એમાં આપણું બળ રહેલું છે, પણ એ શ્રદ્ધા આંધળી ન હોય તો જ. ગર્જ કાલે જ અને ભાગ્યવતી કયા વાંચતા હતા એમાં આજુ હતું કે સમજ વિના ગાડ રિયા પ્રવાહ પ્રમાણે અને દેવ કાપરી એ ડરથી યાત્રી આવતી છંદની પૂજા બધ કરીને ગોવર્ધન પર્વતની પૂજા શરૂ કરવા માટે શ્રી. કૃષ્ણભગવાન નદરાયજીને કહે છે કે “કાઈ” પણ દેવનું પૂજન સમજ, પ્રેમ અને શ્રદ્ધા પૂરકે ચાપ તો જ એમાં ધર્મ છે. દેવો માત્ર પરમ ભગવાનના અંશો માત્ર છે. તેમની દ્વારા આપણે ખરી રીતે તો ભગવાનનું જ પૂજન કરીએ છીએ, એટલે કાંઈપણ દેવને સ્વતંત્ર રીતે કાપ કરવાનો અધિકાર નથી. બીકથી પાલેલી ધર્મ એ ધર્મ નથી.

એવા ધર્મ પાલેલી તો આપણી સત્ત્વકાની યાવ.” ઉપરના ભગવદ વાક્ય ઉપરથી આપણે એટલો સાર તારવી શકીએ કે દેવદેવીઓની પૂજા અંતરની સાચી શ્રદ્ધાથી કરવી જોઈએ. એ કદી ડર બનાવે નહિ દુનિયા તો હથિરો શક્તિએ ધરેલા કર્મના નિયમ પ્રમાણે જ ચાલ્યા કરે દેવદેવીઓને લાલચ પણ ન હોય. એટલે એમને લાલચ આપીને ખુશ કરવાપણું

પણ ન હોય. હજાર પાપ કર્યાં બાઈ એકાદ તોરણ આપીને કાઈએ દેવીને ફાંસલાવવા નીકળે એમાં ધર્મ ક્યાં રહ્યો ? અને દેવદેવી એ ગમે ફાંસલાતાં પણ નથી.

આપણે સમાજ નશીમવાદી બની ગયો છે, એથી જ એની પાતી થઈ છે. “જેવું નશીમ” એમ બોલીને એ લેમણે હાથ ફેરવે એસે છે નાચે પુરુષાર્થ કરવાને બદલે દેરા પાપ અને માનતાઓ માનીને સહેલા લાભ મેળવવા નીકળી પડે.

પણ માતા તો મહારાત્રીનો અંશ છે. એ મંગળમય છે. એ બધું બધું છે, એ કાંઈની લોચનથી લવ ચાતી નથી કે કાંઈને કાંઈ મેળવવા કરાવતી નથી. એ પાંચળા કરેલા કે લાલચ લોકોને પસંદ પણુ કરતી નથી.

શિવાજી મહારાજ અખામાનાના ભક્ત હતા, પણ એ કદી સ્વાયં ખાતર માનતાઓ માનવા નહોતા એસતા. એ પુરુષાર્થ કરતા અને પછી માંતાની કૃપા અવતરતી. ‘મનુષ્ય યત્ન’ અને ‘હથિર કૃપા’ એ બન્ને વચનો સાથે જ જાય છે. યત્ન વિના કૃપા આવતી જ નથી.

તા. ૨૫-૮-૪૫.

ચિતવા જેવું ક્યાં છે ?
માતા તો આપણને સખી, સમજવું અને બજવાન બનાવવા માગે છે પુરુષાર્થ બનાવવા માગે છે, પણ કેટલાક જગ્યાએ એથી ભીડું બને છે.
માસરામાં એ ‘જેવું’ છે કે ત્યાં ફળીએ ફળીએ અને એટલે જેને માતાઓ છે અને પર ઘેર લોકોએ છે અને દિવસમાં વખત એ લોકોએ

ધૂણે છે કોઈને તો આગ્યો તો
પણ માતાનો શુદ્ધો થયો હોય,
કોઈને શુદ્ધ થયું તો પણ માતાની
ગાંઠ નીકળી ગયા. આમ આખા
ગામને વહેમ અને ભયથી ભરાયેલો
ધેરી લીધું હતું. માતાને દારૂ પાપ,
માતાને પાડા બકરાનો ભોગ ધગમ,
અને પંદર દહાડે એકાદ પંદરકું
કાઢીને માતાનો રથ કઢાવે, ખાવા
કરે કે મરણ વધેરે. જેમ વેદ દાકતરોની
આજ્ઞાન દુકાનો ચાલે છે એમ
ત્યાંના ભુવાઓએ પણ એમની કમાણી
સર કરી હતી.

આપણી માતાભક્તિ આપણને
આવા વહેમમાં, પુરુષાર્થહીન નકીલ-
વાદમાં કે ઉપર જણાવ્યા એવા
ભુવાઓનાં હેતુપથી ગમ્યા ન ખેંચી
જોય એટલા ચેતતા રહેવું જોઈએ.

તા. ૨૫-૮-૪૫

એક સૂચન

આજે આપણે ત્યાં વહેરાઈ
માતાની પુનઃસ્થાપના થાય છે. એ
આનંદનો દિવસ ગણાય. એ વખતે
મને એક સૂચન કરવાનું મન થાય
થાય છે.

માતા શક્તિપિણી કે. એનાં
બાળકો આપણે પણ શક્તિવાળાં
બનીએ એ જ માતાને તો ગમે, પણ
શક્તિ કાંઈ બેઠા રહેવાથી કે માત્ર
વાતો કરવાથી એાછી શરીરમાં આવી
નથી છે? એ માટે તો પ્રયત્ન
કરવો જોઈએ.

શિવાજી મહારાજે માતાની ભક્તિ
કરીને બળ મેળવ્યું એટલું જ નહિ
મહારાષ્ટ્રના ગામેગામે એમણે કસ-
રતના અખાડા ખોલાવ્યા અને ત્યાંના
જુગતોનાં શરીર મજબુત બનાવ્યાં.

આપણે પણ આપણાં બાળકોનાં
શરીર સુદૃઢ અને બલવાન બનાવવા
હોય તો માતાજીની પુનઃસ્થાપના
વખતે એમની રીતી છાયા નીચે
માતાના મોઢમાં જ એક અખાડો
સ્થાપીને આ પ્રયત્નને સાધક બનાવી
શકીએ.

ગામનું દિન દેરે ધરાવતા ફરક
ભાઈએ અને માતાના સાચા ભક્તે
આ અંગે વિચાર કરવો અને એ
અંગે ધીની ભેગમઈ કરવી.

આપણે આવો પુરુષાર્થ કરીશું
તો માતાના શુભ આશીર્વાદ અને
કૃપા તો આપણા ઉપર ઉતરવાનાં જ.

તા. ૨૬-૮-૪૫

૧૦

વળકેળ અને વળકાયેલું માનવ

આપણે ત્યાં બળ અને જ્ઞાન-
અંગે આદર્શ હતુમાનજી ગણાય છે.
રમણની એકનીક સેવા એ કરી
સકયા, કેમકે એમણે બળ અને જ્ઞાન-
ચર્ચાની ઉપાસના કરી હતી આપણે
પણ બેજવાનમાં કાંઈ મદદના આદર્શ
સિદ્ધ કરવાનાં સ્વપ્નો સેવતા હોઈએ
તો બળ અને જ્ઞાનચર્ચાની ઉપાસના
કરવી જોઈએ.

મારી વાત સાંભળીને આપણે
ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ વહેલી સવારમાં
કસરત કરીને શરીરને દૃઢ કરવા
લાગ્યા છે એથી હું બહુ ચાલુ થયો છું.

પણ મારે એક બાબતમાં મા-
બાપનું જ્ઞાન ખેંચવું જોઈએ. કસરત
કરવા આવતા વિદ્યાર્થીઓની શારી-
રિક તબાસ કરી તો એ બહુ નબળી
જણાઈ કસરત રોજ, અને નિયમિત
ચલુ રહેશે તો ચોક્કસ મદિનાઓમાં
એમનાં શરીરમાં ફરક પડતો જશે
પણ ફરક કરતાં જણાવું છે કે

૩૫ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ફક્ત છ સાત
જણને જ આખા દિવસમાં પાંચેર
અઢેર દૂધ ખાવા મળે છે આજ-
કાલ ઘી દૂધ મોઢા છે, એ હું જાણું
છું. પણ આપણા બાળકો તો એ ઘી
દૂધ કરતા પણ મોઢાં છે એ વાત ન
ભૂનવી જોઈએ.

તમારા બીજા ધણા ખર્ચાઓમાં
કાપ મૂકી શકાય એમ છે. પણ તમે
બાળકોનાં ઘી, દૂધમાં કાપ ન મૂકો.
એ સાચા તાજા અને સુદૃઢ આધાના
દશે તો તમને બીજું ધણું એકકું
કરી આપશે.

કસરતમાં આવના વિદ્યાર્થીઓને
એક એક જોડે પણ મીઠાની આપજો.

તા ૨૭-૮-૪૫

૧૧

માતાજીને ધૂપ કે અગરબત્તી જ ધરો

માતાજીની પુનઃસ્થાપના પછી
વહેરાઈ માતાજી પડે બહેનોમાં બહુ
ભાવ ઉભરાયો છે. એથી ધણી બહેનો
ઘીનો દીવો અને ઘી લાંબે ફર્શન
કરવા ભય છે. આ સારી વાત છે.
પણ ગઈ કાલે ઘીના દીવા ખૂબ કર્ષ
એટલે ઘી ખાવા માટે ફતવા આપ્યાં.
તમે માતાજીના દીવા માટે ભાવપૂર્વક
આજે હું મોંઘું ઘી ફર્શને ચાડી ગયાં.
માતાજીની મૂર્તિને ગમ્યાવી પાડી અને
એમી એની આખો પણ અગાધ.
આવું થાય એ મને તો ન ગમે.
કોઈને ન ગમે.

એટલે હું તો એવી ભવામણ
કરું કે ભાવ ધરાવતાં ભાઈબહેન
માતાજીનાં મંદિરમાં ધૂપસળી અગર
ધૂપ લઈ જઈને સળગે વે તો ફતવો
રજીડ નહિ કરી શકે અને માતાજીનાં
મંદિરમાં સુન્દર સ્વાસ પ્રસરશે અગર

તો ફેરનાં માતાજી સુધી પહોંચી ન શકે એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

હું તો ધૂપ જ વધારે પસંદ કરું. મંદિરનાં આરણ્ય યાત્રા તો પશુ કેમકે આપણે એના બેકાળજીવાળા છીએ કે ઘીતળા હાથ મંદિરમાં ગમે ત્યાં લેંછીને માતાજીનું નવું રંગીન મંદિર પશુ બગાડી મૂકીએ છીએ. જ્યાં ત્યાં ઘીના રેશાસ અને મેશનાં કાળા કાળાં ધાનાં પોંડીએ છીએ.

તા ૨૭-૬-૪૫

૧૨

જી'યા આદર્શ સેવો

કોઈ પશુ માણસ એકાએક મહાન નથી થતો, પશુ પહેલાં એને જી'યા જી'યા આદર્શ સેવવા પડે છે અને પછી એમાંના એકને પસંદ કરીને એની પાછળ પુરુષાર્થ કરવો પડે છે.

વિદ્યાર્થીઓએ કદી આદર્શની આખતમાં અપસંતોષી ન બનવું

હતુમાનનો આદર્શ સેનારો કોઈ દિવસ રામમૂર્તિ અને છે. દરિયે દે મુરનો આદર્શ સેનારો કોઈક દિવસ મહાત્મા ગાંધી અને છે. અને લામારાનો આદર્શ સેનારો કોઈક દિવસ જમનાવાસઅખજળને છે

આપણે ખૂબ ભણ્યું છે. ખૂબ ચાત્રપરીક્ષા બનતું છે, ખૂબ બળવાન બનતું છે અને પછી દેશની અને માનવજાતની ખૂબ સેવા કરવી છે. આપણે સુખી થયું છે અને બીજાં જોને પણ સુખી કરવા છે.

આપા આદર્શવાળો જો દૃઢપણે એના આદર્શને વળગી રહેશે તો જ કદાચ એક દિવસ એ એની જાતની અને આપણા ગામની સુરત બની નાખશે.

પશુ કાંઈ આદર્શ જ ન હોય અમર તો હોય તો બેંડુ દુદ્ધ હોય એ થુ કરી શકે ?

તા. ૨૮-૬-૪૫

૧૩

પકડેલા આદર્શને ચોંટી શકે.

નારે જ સફળ થાય છે નીચે આપેલા ચિત્રમાં એ છાક-રાઓ ટેકરીઓ ચડવા નીકળ્યા છે. એક ખુલા માથાવાળાએ એક ટેકરી પકડી છે. એના ઉપર જ ચઢ્યા કરે છે. સાંઝ સુધીમાં એ ટાં શિખર ઉપર પહોંચી જાય છે.

ખીજે ટોપીવાળો શોડું ચઢ્યા પછી આતા કરતાં તો પેલી ટેકરી સારી છે; એના ઉપર ખુદ એમ કરીને એ ટેકરીઓ બદલા કરે છે. સાંઝ પડી છતાં એ નીજ ટેકરીની દબે-રીમાં જ રહી ગયો છે.

કોઈ પશુ આદર્શ માટે આ જ નિયમ લાયક પડે છે.

તા ૨૮-૬-૪૫

૧૪

બાલવાડીમાં બાળકોને

કેવાં ચોકલશો ?

રામજી મંદિરમાં બાલવાડી શરૂ થઈ ગઈ છે. બપોરે ૧૨થી ૨ બાલવાડી ચાલે છે. એમાં ૪થી ૫ વર્ષની બાળિકાઓ બાળકોને દાખલ કરવામાં આવે છે. પશુ તમે બાલ-વાડીમાં બાળકોને કેવાં ચોકલશો ?

નવાવેલાં વાળ હોળવા નખ કાપેલા ધોધેલા કપડાં પહેરેલાં

નિકાલુઆ મટે બાળકોને કપડાં અને એક એક ચોકલો કરડો પશુ એના મજવામાં માથ એવો આપણે

તા. ૧-૬-૪૫

૧૫ ચોમાસાથી સંડોળ વર્ષ ઉલટશે

ચોજ નિમનિત આવરા હિંજીતા હોય એ સંજીતમાં એમનાં નામો નોંધાવી શકે છે. સામે ફાાથી જાા સુધી આ વર્ષ ચાલશે. એમાં સારાં સારાં ભગનો તાવનદ રીતે અને કાનને છબે એ રીતે ગાતાં શીખવામાં આવશે.

તા. ૧-૬-૪૫

૧૬

પણેપળનો સદુપયોગ કરો

ભણવા જતા હોય કે ભણ્યા ન જતા હોય જે પોતાની પળેપળનો સદુપયોગ કરવા હિંજીતા હોય એમણે દિવસના કામનું સમયપત્રક ધણું જોઈએ. સમયપત્રક પ્રમાણે કામ કરવારે પોતાનો સમય કયાં વેકાઈ જાય છે, એની તરત ખબર પડી જાય છે અને એ કદતાં ફેરમારે કરી શકે.

નમુના આતરે હું મારા આજના આખા દિવસનું સમયપત્રક નેચે રજૂ કરું છું.

૫૪:૫૦એ	ઉઠવું
૫૪થી ૬	દાનજી
૬થી ૬:૩૦	પ્રાર્થના
૬:૩૦થી ૭:૩૦	કવાયતભા
	(વિદ્યાર્થીઓ સારી)
૭:૩૦થી ૮:૩૦	કવિતપત્રો લખવાં
૮:૩૦થી ૯	આંગણવાંની તથા
	ચોક્કસ સફ
૯થી ૧૦	હાલુ ધાતુ
૧૦થી ૧૧	પુસ્તકાલયનું કામ
૧૧થી ૧૧:૩૦	બોજન
૧૧:૩૦થી ૧૨	બાલવાડીનો તેવારી
૧૨થી ૨	બાલવાડી
૨થી ૩:૩૦	કાંતનું તથા મુજીવું
૩:૩૦થી ૪:૩૦	ટપાલ લખવી
૪:૩૦થી ૫:૩૦	અંગત વાચન
૫:૩૦થી ૬:૩૦	વિદ્યાર્થીઓને
	સવાદો વહેંચા

લાથી જાણે સંગીતવર્ગ
ચલાવવો
જાણી તા કરવા જતું
લાથી હ મોજન
હથી ૧૦ પ્રથમ તથા નાના
વિદ્યાર્થીઓના વર્ગ
(હાલમાં ગોખેતું હવન)
૧૦થી ૧૦૧ વિશ્વમિત્રોસ
દશનનું સમુદ્ગમન
૧૦૧થી ૧૧ નોંધ કરવી
૧૧ વાગે સુધી જતું
તા. ૩-૬-૪૫

૧૭

નિરૂપતા અને સ્પષ્ટ વક્તવ્ય
તે આહુ નામ

વિશ્વ મુદ્દનો અંત આપ્યો
તેથી મિત્રરાજ્યોએ વિજય ઉત્સવ
ઉજવ્યો. આપણા દેશની સરકારી
શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને રજાએ
આપવામાં આવી અને પતારાં
વહેંચવામાં આવ્યાં. પણ આ વિજય
યનો ઉત્સવ એ વિજયનો ઉત્સવ
નહોતો, પણ આયુષ્યોત્સવ દેશને લાખો
નિર્દોષ સ્ત્રી બાળકો અને સામાન્ય
નામદારીકાનાં ખૂનમાંથી પેદા થયેલો
સંહારક વિજય ઉત્સવ હતો.

આથી હિંદુઓનાં સરકારને
ગઈ લગાઈમાં ખૂબ સાથ આપનાર
અને જાતે લાનનાર એક બકાદુર
પાદરીએ એનો વિરોધ કર્યો અને
જાણીતું કે 'સંત આર્યામના
દેવળમાં ગુરૂ ગુરૂનીની બંદી હ
કગવી શકતો નથી કારણકે જે
ખનાવ માત્ર પશુજાતનાં એવેગ
ઉપયોગથી જ બની શક્યો છે અને
જે આજ દિન સુધીની પૃથ્વી લગા-
ઈનાં મૌથી ઘાતકી અને કમકમાટી
ભર્યાં ફૂલો કરતાં છુની જ એક
આંધળી કલેઆમનું પરિણામ છે

તેને માટે પ્રભુનો પાંડ માનવાની
માનું અંતઃકરણ ના પાડે છે.' એણે
બંદી કરવા આવેલા બધા લોકોને
પાછા મોકલ્યા. દેવળના ઘંટ વગાડ-
નારાઓએ આવા કલંકિત વિજયનો
ઘંટારવ વગાડવાનો પણ ઇન્કાર કર્યો.

આપણા જેવી શુભામી માનસની
પ્રજા માટે આ જનાવમાંથી ધણું
ધડો લેવા જેવું છે.

તા. ૪-૬-૪૫

૧૮

હૃદય અને શુભ

શુભ એ હૃદયમાં આલતા
લાવતો પડ્યો છે. આથીજ માણસ
એની વાણી ઉપરથી કેવો છે એ
પરખાઈ જાય છે.

કોઈ હૃદયમાં મેલો લાવ રાખીને
વાણી મીઠી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે,
પણ એ લાંબા વખત સુધી લોકો
નથી રહેતું

હૃદય જેટલું શુદ્ધ એટલી વાણી
શુદ્ધ, હૃદય જેટલું મેલું એટલી વાણી
મેલી અને હૃદય જેટલું સરળ એટલી
વાણી પણ સરળ.

એમ છતાં હૃદય વાણીને મદદ
કરે છે અને વાણી હૃદયને મદદ કરે
છે. જેમ છત્રિયો મનને ખેંચે છે, એમ
આ બે પણ સાથે જ સંકળાયેલાં
છે. એટલે વાણી અને હૃદય બન્ને
પવિત્ર, સરળ અને મીઠાં જનાવવાનો
સાથે સાથે જ પ્રયત્ન કરવો.

મોઠામાંથી માળ, હુંકારો કે
અપરાધ ન નીકળી જાય, હૃદયમાં
કોઈના વિશે કટુલાવ ન જાગે એ
બનેના ઉપાયો સાથે સાથે કરીએ
તો આપણા હૃદયમાં અને આપણી
આયુઝાલુ બધે પ્રસન્નતા વ્યાપી
જશે.

તા. ૪-૬-૪૫

૧૯

ધૃતિ

કોઈ પણ વ્યક્તિ કે સમાજ
વિકાસ કરવા માગતો હોય કે લીધેલા
કામને સફળ કરવાની ધારણા રાખતો
હોય તો એનામાં ગીતામાં કહેલી
દેવી સંપત્તિમાંની ધૃતિનો શુભ અર્થ ત
આવડય છે. ધૃતિ એટલે મુશ્કેલીઓ
વચ્ચે પણ લીધેલી વસ્તુને પકડી રાખ-
વાની શક્તિ, આજે અંગ્રેજ પ્રજામાં
એ શક્તિ આપણા કરતાં ધણી વધારે
છે. એથી જ એ મહાન યુદ્ધો જીતી
શકે છે અને એથી જ એ આપણા
ઉપર રાજ્ય કરે છે. એ લોકો અંગ્રે-
જમાં એ શુભને 'ડેસિસિટી'નો શુભ
કહે છે.

આપણે ત્યાં જે વર્ગો આવે છે
એ ઉપરથી આપણામાં એ ધૃતિનો
શુભ કેટલો ઓછો છે એનો મને
ઠીક ઠીક ખ્યાલ આવે છે.

હવનમાં સફળ થવા હિંદુનારે
આ યોગિકપણું-સ્થિરતા અગર તો
ધૃતિનો શુભ કેળવવો જ જોઈએ.

તા. ૬-૬-૪૫

૨૦

દેવી અને આસુરી સંપત્તિના ધુણો
શ્રી લંગવાન બોલ્યા :-

અભય સત્વસુદેહિ
વ્યવસ્થા જાનરે થયાં;
નિશ્ચય દાન સ્વાધ્યાય
યજ્ઞ આજીવ ને તપ
આદિસા સત્ય અકોષ
ત્યાગ સાતિ અપૈશુન્ય;
મુદ્રતા સ્થિરતા વ્રતબંધ
ભૂત દ્વી જવાલસા,
દામા અમાન અદોષ
તેજ વિશ્વ અપરિજાતા
દેવી ભાવ વિશે નમી
તેને આ સપ્તરા મળે
અજાન માન ને કષ્ટ.

દંભ કે ઘ કોરત,
આસુરી ભાવમાં બંને
તેને આ સપ્ત મળે
દેવી સપતિ કે ગોણ
આસુરી બધાંરિણી
(ગીતા ધર્મભાષી)
તા ૬-૯-૪૫

૧૧

પ્રામાણિક પ્રયત્નની જરૂર

છેલ્લા પાટીદારમાં આકાશ

આત્મા હતા એ જોતાં પારીદાર
વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસમાં પ્રમાણમાં
બહુ કાયા જણાયા

એનું કારણ શોધતાં જણાય છે
કે ધણાખરા વિદ્યાર્થીઓને તથા
એમના મામાપોને વિદ્યાર્થીઓને
ભણાવવાનો પ્રયત્ન પ્રામાણિક નથી
હોતો કેટલાંક વિવાદ ચાલ્યા મુધી
ભણાવવાની ક્ષાન્ત્ય રાખતા હોય છે
તો કોઈ એવું જ માનતા હોય છે કે
લાગુ તો તીર નહિ તો થોડું આપણા
ખેતર અને હજી સાકડાં તો પડ્યા
જ છે ને !

પાટીદારને ત્યાં ખેતર હોય એ
રતાભવિક છે અને સાડું છે, પણ
કોઈ આપણને પૂરેપૂરા પ્રયત્ન વિના
માણસના હાથમાં નથી આવતી આમ
કરવાથી તો આવના એવ બગડે છે
એના કરતા જે તે એક પસંદ કરીને
પૂરા વિશ્વાસ એની પાછળ મરી
પડ્યું જોઈએ

દમણ ત્રીમાસિક પરીક્ષા લેનાર
એનું પરિણામ જોતા આપણે ત્યાંના
વિદ્યાર્થીઓ બહુ કાયા જણાયા

ભણવાનું લીધું જ છે તો એને
મુંદર રીતે પાર પાડ્યું જોઈએ જેમ
તેમ કરીને ઉપદા વર્ગમાં ચડ્યું એ
કાઈ ભણ્યા ન કહેવાઈએ

સવારનો સમય બહુ કિમ્મતિ
જણાય છે વિદ્યાર્થીઓ સમયપત્રક
ગોઠવીને એનો અવશ્યક માટે બરાબર

ઉપયોગ કરે તો પરીક્ષા વખતે જે
આજ્ઞા બધી ચાપ છે, એ ન ચાપ
રોજનું નિશ્ચિત વાસ્તવ વિદ્યાર્થીને
બહુ સાસણી નીતરે છે

અનિચારે કથી દનો સમય કોઈ
પણ વિદ્યાર્થી એની અભ્યાસની
મુશ્કેલી કાપને ચારી પાસે આવશે તો
તે એને મદદ કરીય

તા ૯-૯-૪૫

૧૨

મતાધિમર

હવે દુનિયાના બહુ ઓછા

દેશોમાં રાજ્ય રાજ્ય રહ્યું છે રાજ્ય
એની આપણીથી થાકીને રોડેશમાં
હવે પ્રજાનું રાજ્ય હોયું જોઈએ
એવી મા પતા દક થઈ છે

પ્રજા ઈન્કિલાબ પછી આજે પ્રજાની
પાલિકાનું રાજ્ય મનાય છે ત્યાં
રાજ્યને રાખ્યો છે, પણ નામના પુતળા
તરીકે અને આપણા હિંદુસ્તાન દેશમાં
પણ બ્રિટિશ સરકાર ડાળ એવા કરે
છે કે અહીં પણ રાજ્ય તો પ્રજાનું
જ ચાલે છે વાઈસરોય કે ગવર્નર
તો પ્રજાના પ્રધાનોને કેવળ દોરવણી
આપનારા જ જણાય છે પણ એ
નહીં અસત્ય છે, એ તો આપણે સૌ
જણીએ છીએ

વળી અહીં પણ તન ચતારવા
માટે ધારસભાઓ બનાવી છે અને
છે કાંઈ ધારો કરવો હોય એ પ્રજા
જનોએ પોતાનો મત આપીને ધારા
સભામાં મોકલેલા એના પ્રતિનિધિઓ
મારફત કરાવી શકે છે, એનું કહેવામાં
આવે છે પણ એવ નહીં અસત્ય
છે, કેમકે ગવર્નર કે વાઈસરોય એની
આપણુદ્ધારણી પ્રજાને રહેણી નાખે
એના સેક્રેટરી એડિટર સો જાહેર કરે
છે, એ પણ આપણે જાણીએ છીએ

ખીજ દેશમાં પુષ્પ વધના એટલે
૧૮ વર્ગથી ઉપરના દરેક સ્ત્રી પુરુષને

મત આપવાનો અધિકાર હોય છે પણ
આપણે ત્યાં તો મંદગત મહામાં
૧૮૫ અને પ્રાતીકમાં ૨૭૮૬ પ્રજાને
જ મત આપવાનો અધિકાર મળે
એવી સાલ ખરબી ચોજના જે જવામાં
આવી છે

એટલે ખરેખર પ્રજાના મત
પ્રમાણે માથા ધડામાં આવના હોય
તો પણ અમુક જમીનદાર કે પૈમાદાર
કે અમનદારો જ ચોતાનો અંતરંગ
રહ્યું કરી શકે એમ છે બાકીની
સામાન્ય જનતાનો તો કરી આવજ
જ પહે એ એવું નથી

તા ૧૦-૯-૪૫

૧૩

ચૂરણી આવી રહી છે

આટલો ઓટો મતાધિમર હોવા

છતાં બરિશ્વત્તુ જે કોઈ બધારણ
કે કાપદા થશે એ ધાવતો કે એનો
અમલ કરવતો અધિકાર ચલુ પ્રધા
પ્રમાણે જે થોડા ચૂરણને ગણાવશે
એમના હાથમાં જ રહેવાનો એમને
આપણે પુષ્પ વધના દરેક મટે મવા
વિકારનું ધોરણ બાપક બને એ
ખાતર પણ જે માણસોને ચૂરણે
ધારાસભામાં મોકલવાના હોય એ
આપણી દૃષ્ટિએ કોઈક સ્ત્રા હોય
એમને જ આપણે મત આપવો
જોઈએ

સુખઈ સરકારે માંચે મુધીમાં
ચૂરણી પતાવી લેવા વિગેની જાહેરાત
કરી છે

આ વખતની ચૂરણી ઉપરથી
સરકાર કયા પણ પાછળ પ્રજાનું
કેટનું બળ છે એનો પણ અદાજ
કાઢવા માગે છે એથી જ દરેક વખ
આજ્ઞા જ ચૂરણીની તમારી કરી
રહ્યા છે

આપણે કોંગ્રેસમાં માનીએ છીએ
અને કોંગ્રેસ નથી કરશે એમને મતો

પણ આપીશું. પણ આ વખતની સરકારે બહાર પાડેલી મતદારની યાદીઓ ખામી ભરેલી છે. વિરોધ હોવા છતાં સરકાર એ નવેમ્બરથી બનાવવા તૈયાર નથી પણ એણે એવી ગંહેરાત કરી કે જેમનાં નામ રહી ગયાં હોય એ આવતી ૧૫મી પહેલાં કલેક્ટરને પહોંચે એ રીતે અગ્રણી કરીને મતદાર તરીકે પોતાનું નામ નોંધાવી શકે છે.

આપણે ત્યાંની માદી ખડુ ખામી ભરેલી છે એટલે જેમનાં નામ રહી ગયાં હોય એમણે પેનાસર અરજી કરી દેવી જોઈએ

તા: ૧૧-૯-૪૫

૨૪

એ જાણી લેએ

(૧) કેઈ પણ સ્ત્રી કે પુરુષ મતદાર ૨૧ વર્ષની ઉંમરનો અથવા એથી મોટો નાહો.

(૨) જ્યાં રહેતો હોય ત્યાં ૧૮૦ દિવસ રહેલો હોવો જોઈએ.

(૩) રૂ. ૮ કે એથી વધુ મહેસુલ ચાલ એટલી જમીન મહેસુલ ચાલ એટલી જમીનને.

અ-વ ખાતેદાર હોય અથવા એટલી જમીન ધરાવતો હોય કે જમીન પટેથી ખેડતો હોય અથવા

ક મનદાર વિભાગમાં આવેલી ઈનામી જમીન ધરાવતો હોય કે જમીન પટેથી ખેડતો હોય અથવા

દ મતદાર વિભાગમાં આવેલ ખેડી ભાગીદારી કે નરસદારી ગામનો ખેડ અથવા ભાગીદાર હોય.

(૪) રૂ. ૧૮ કે એથી વધારે વાર્ષિક ભાડું ભરતો હોય

(૫) મુજબ 'યુનિ. નો મેટ્રીક' મેળવેલો હોય

(૬) સરકારી પેન્શનર, લશ્કરી અમલદાર, ધારાસભામાં કેઈ પણ

વખત થયેલો સન્ન, લો-એડ તથા મ્યુ. પ્રમુખ તથા સરકારી ખેડતો વડો.

(૭) સ્ત્રીઓ તથા હરિજનો ફક્ત વાંચી લખી શકે એમાં હોય તો પણ મતદાર થઈ શકે છે.

(૮) અણ્ણ સ્ત્રીની ધણી રૂ. ૩૨, અથવા એથી વધુ મહેસુલ અથવા રૂ. ૩૬, અથવા એથી વધુ મકાન ભાડું ભરતો હોય તો એની સ્ત્રી પણ મતાધિકાર મળે

પત્રકો આપી ગયાં છે

મતદાર તરીકે હોવા જોઈએ છતાં માદીમાં રહી ગયેલાં ભાઈ ખડેનોએ કલેક્ટરને જ અરજી કરવાની એનાં છાપેલા પત્રકો આપી ગયાં છે.

જેમની પાસે સ્વયંસેવક પત્રક ભરાવવા આવે એ પત્રક ભરી આપજો. અને કેઈ રહી ગય તો જાતે આવીને ૧૩મી પહેલાં મારે ત્યાં આવીને પત્રક ભરી જાઓ.

તા. ૧૧-૯-૪૫

૨૫

અગ્રણી અવસાન

આપણા ગામના અને કદી સર્વ વિદ્યાલયમાં વર્ષોથી શિક્ષક તરીકે કામ કરતા શ્રી ઉમેશભાઈ રણજીભાઈ પટેલ ૩૮ વર્ષની જુવાન વયે કડીમાં અગ્રણી અવસાન થયું છે.

આપણે ત્યાંનો એક સુશિક્ષિત અને લાવનાશીલ જુવાન આદર્શ જતા આપણા ગામે એક રત્ન ખોલ્યું છે. આપણે સદ્ગતતા આત્માને શાંતિ ઈચ્છીએ છીએ અને એમના કુટુંબી-જનો ઉપર આવી પડેલી અજીબારી આદતમાં ટકી રહેવાનું પ્રયત્ન એમને બળ આપે એવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

સદ્ગત સગીતાના ઉપાસક અને સાસ ગાયક હતા. આદુ:ખદ સમા-

ચાર આવવાથી આપણો આજનો સંગીતનો વર્ગ બંધ રહેશે.

તા ૧૧-૯-૪૫

૨૬

ખિલાદી સ્વચ્છતાનો આદર્શ ખૂસો પાડે છે

આપણે ફત્તોને ગમે ત્યાં પિશાચ કે ઝાડો કરતા જોઈએ છીએ પણ બિયાડીને તમે કાઢીને શૌચ નિધિ કરતાં જોઈ છે? એ એના આગલા પગ વતી જમીન ખોદીને એમાં જ શૌચ ભય છે. પછી પગવતી જ એના ઉપર માટી ઢાંકી દે છે. આજ દેન એ એનાં બચ્ચાને પણ વારસામાં આપે છે.

હવે આપણે આપણો વિચાર કરીએ. આપણે તો બહાર મકાનના એમવાના એટલા આગળ થઈ કે, મળ. લીટ અને દાંતણની સીરીઓ ફેંકીએ છીએ. કેટલાક તો રાત્રે એટલે સુતા આવે છે, એ ત્યાં જ પિશાચ કરતા બેસી ભય છે. આ તો ખાવા બેસેલ ત્યાં જ લોટ બેસવા જેટલું થયું

સીરીઓ કચરાની ઢગલીમાં નાખી હોય તો?

અને પિશાચ કરતા માટે તો આપણે નજીકમાં જ સુન્દર મુતરડીઓ બંધાવી છે.

તા. ૧૨-૯-૪૫

૨૭

તાલીમ લઈને આવી ગયા છે

આપણે ત્યાંના ગોવિંદ, શેઠ અને મુજબભાઈ નડિયાદ જઈને ત્યાં ઉધડેલા વર્ષમાં દસ દિવસની મેના-દળની તાલીમ લઈ આવ્યા છે.

આવતી કાલથી તેઓ આપણા બ્યાયામ મંદિરમાં નવા નવા દાવો તથા ત્યાંથી શીખી લાવ્યા છે એ કસરત-ક્રિયામત શીખવવા આવશે.

તા. ૧૨-૯-૪૫

૨૮

અમ્યાસગૃહની મળણી

મારી પાસે અડીના કોઈ કોઈ વિદ્યાર્થી "તમે પહેલાં જેવું અમ્યાસ-ગૃહ કાઢોને !" એવી માગણી કરે છે. હું કહું છું કે નોકરી ગઈ કાલે જ આપણે ત્યાંના દાલમાં કેલેન્ડરમાં લાંબા વિદ્યાર્થીએ પણ કહ્યું કે તમે પહેલાં ચલાવના એવું અમ્યાસગૃહ કરી શરૂ કરો. એવી અમને તો બહુ લાભ થયો છે.

દાખા અંગ્રેજી ભણવા જતા વિદ્યાર્થીઓને નોકરી મને પણ એમ તો થાય છે કે અમ્યાસગૃહ નીકળે તો આ વિદ્યાર્થીઓને સારો ફાયદો થાય.

પણ મારી એક મુશ્કેલી છે. આપણી પાસે પહેલાં અમ્યાસગૃહ મારે કાન્ય દેવું એ ચોરાનું મકાન દાખમાં ભાડે આપેલું છે.

એમ છતાં અમ્યાસ કરવાની ખરેખર તમલાવાળા વિદ્યાર્થીઓ તમાર થાય તો એ અંગે હું જરૂર કંઈક વિચાર પણ કરું અને ઉપાય પણ શોધું. એવા કોણ કોણ છે ? એ મને જણાવી ગમ.

તા. ૧૩-૯-૪૫

૨૯

આપણે ત્યાંના મતદારો

મુખ્ય ધારાસભાની ચૂંટણી અંગે મત આપનારની માદરમા આપણાં બાવીસે માણસોની વરવી વાળાં ગામમાં સરકારે ફક્ત ૩૮૫ નામો બહાર પાડ્યા છે. એમાંના ૪૦ તો દેશોક ચર્ચ ગયા છે અને બીજા સવાસો નેટલા એમના કાયદાની દૃષ્ટિએ મત આપવાના અધિકારી છે, પણ એમનાં નામો નથી. એમ છતાં મરકાર નહોત કરે છે કે માદરમા સંપૂર્ણ છે !

તા. ૧૫મી પહેલાં રહી ગયા

હોય એમણે નિશ્ચય કરીદરને અરજ કરી દેવી નેમણે. પણ કોણ રહી ગયા છે, એ નજીક મારે સરકારે બહાર પાડેલી યાદી તો જોવી નેમણે એને. તા. ૧૩મી મુખી આપણા ચોરાના મુખી તલાવી પાસે એ યાદી આવી નથી. હવે ક્યાંથી નેમણે અને શી રીતે અરજ કરવી ?

આથી ચાલુ તંત્રની નહોરાતો બહાર પડે છે !

આપણે આજુબ સમિતિમાંથી એક યાદી મેળવી રહ્યા છીએ, એને આધારે ૬૫ અરજીઓ આપણે વખતસર મોકલવાની યત્નમાં છીએ પણ હજી ઘણી અરજીઓ મોકલવાની છે. એ માન્ય રખાશે કે મુદત ચાલી ગઈ એ તો આ સરકાર જણે. આપણે તો આપણી અરજીઓ મોકલીશું જ.

તા. ૧૪-૯-૪૫

૩૦

સત્તર ભેટ

રેડિયા બારસ નજીક આવી રહી છે. હવે એને સત્તર દિવસ બાકી રહ્યા છે.

ગાંધીજીના જન્મદિવસે કેટલાક બાઈ બહેનો એમને નાણાંની થેડીઓ ભેટ મોકલતા. ગાંધીજીએ નહોત કહ્યું છે કે મને તમે નાણાંની ભેટ મોકલો એના કરતા તમારે હાથે કાલેયા સુતરની આડીઓ મોકલવી તો હું વધારે રાજ ચાઈ.

એથી આ વખતે ગામગામથી કેટલાક લાવનારીય લાઈ બહેનો એમને સુતરની આડીઓ ભેટ મોકલવાનાં છે. આપણે આપણાં ગામગામથી પણ થોડી આડીઓ મોકલાવશું ને ? જેમને નેટલી આડીઓ મોકલવાની ભિંમ થાય એ એટલી આડીઓ પોતાનું નામ દાખ લખીને તારીય ૧૨મી પહેલાં મને આપી ગમ.

તા. ૧૫-૯-૪૫

૩૧

ઝીંચ નીચના ભેદ ટાળો

જેમ બાંધીએ રેડિયા વહાવે છે અને એ રરતે ચાલવાથી જ આપણું સાવું સ્વરામ્ય અંતરણ છે એવું એમનું માનવું છે, એમ લીંચ નીચના ભેદ અને આભારે આપણા સમાજને વેરણું લૂ કરી નાખ્યો છે એ પણ એમની દૃઢ માન્યતા છે.

જે આપણે સ્વરામ્ય મારેની લાવકાત કેળવવી હોય તો એકતા રક્ષાપવી નેમણે. આપણા સમાજમાં આવનાર કોઈને પણ હવેકા ગણિને તુરંકારના અટકી જવું નેમણે.

એ તો એમ પણ કહે છે કે આદિકામાં આપણને હરિજનોથી પણ હવેકા ગણવામાં આવે છે, એ આપણે આપણી આજીવાણી હરિજનો પ્રત્યે આજીવણી જે વર્તાવ રાખ્યો છે એવું કહે છે, એટલે આજીવણી કરેલા પાપનું આપણે પ્રાયશ્ચિત કરવું નેમણે.

આ વિચારને લક્ષમાં લઈને તા. ૧૩-૯-૪૫ના "ગુજરાત સમાચાર"માં લિંકુ કુટુંબોને નહોત વિનવિત કરવામાં આવી છે કે આગામી ગાંધી સપ્તાહ પ્રસંગે અમદાવાદના ૭૬ લિંકુ કુટુંબો હરિજન લાઉઓને પેલાને ઘેર આપણી યા તો જમવા મારેલા આમંત્રણ આપે એવું કહ્યુંએ છીએ.

આ જ જાતની વિનવિત બેઠા નિવરણને પણ થઈ છે. આપણે ત્યાંથી આવેા વિચાર કોણ કોણ કરે છે ?

આ બધા પાછળનો મુખ્ય દેવ એક જ છે કે હરનામાંથી જીંચ નીચના અને બોડી મોટામના ખાસો દર કરવા

તા. ૧૬-૯-૪૫

માલતીબહેનનું આપરેશન !

લેખક : સવાઈ જ્યોતિન્દ્ર

માલતી બેનને તમે ઓળખો છો ?

હસસુખી, મમતાવર્ધ, ખૂબ જ વાંચનાર, નિયમિત જીવન જીવારના તે માલતી બેને તમને જાણના નોતર્યા હોય અને આત્મતા કે બચમાં પાંચ મિનિટ એમને બંધાયેલ પહોંચતાં મોડું થાય તો તમારે અચિયારસ સમજાવેલી. માલતીબેન જાણના બેસી જ નહય. આઠ વાગે એટલે આઠ જ વાગે. પણ આઠ એટલે આઠ, નવ કોઈ કહેવું નથી. પણ માલતીબેન આઠના આઠ જ કરતાં, વારંવાર બોલતાં. બારે પૂરી સંજગાવતાં, નિયમિતપણે બોલપાઠ આપતાં.

તમે પછરો કે પછ પાંચ મિનિટ મોડું થાય અને માલતીબેન જાણના બેસી નહય તો એ કઈ પાંચ મિનિટમાં મોડા જ નથી હો છે-મહેમાનને પછી પછ મોડા મોડા પણ સાથે બેસાડે તો ખરો ?

મારો જ દાખલો ક્યોને. હું તો બચમાં અથા દતો, પણ બચ મોડી મોડી થઈ. બચ મોડી થઈ કારણ માલતી બેનના બંધાવામાં ધીજ રહેતી આઠ નવ મોઝરમી જરા બાંધી સમજા મોડાની માફક તેછછી સાથે મોડી હતી, તેની અડફેટે અમારી બચ મોઝર થઈ, અને અમે રસ્તે જરા સવવાઈ પડયા. એમ મોડું થયું, પણ પાંચ મિનિટજ, અને માલતીબેન જાણના બેસી અર્થાં દર્તા.

સને, મહેમાનને, નાદકની વિવેકબા-જમાં વખત બચાવવા વિના શરૂ તો કરાવ્યું, અને માંડ માંડ બે કોળીના નહિ અર્થાં હોય ત્યાં પચ્ચીસમી વાર સાંભળેલું થી. માલતીબેનનું નિયમિત પુરાણ શરૂ થયું.

“વખત એટલે વખત આઠ એટલે-આઠ જ એમ થયું વસ્તુએ ને છ તે તે જ, એમ મને મનાવી. ફિલસૂફીમાં એક નાણીની વાત છે. છે ને નથી નથી નથી નથી એ છે. છે નથી અને છનાં છે. તેમ જ છે નથી અને નથી જ. અદ્વૈત

દૈતના દંદે યુદ્ધમાં આ રચનાનો ખાસ વપરાશ સાલમ પડે છે. પણ માલતીબેન તો મૌલિક તત્ત્વજ્ઞાન નિયમ જીવતાં દર્તા. આ વખત એમની જુદી જરા ખીલો. મોઝર વાર એમ ખીલો જતી. “આઠ એટલે આઠનો ટકોરો જ.” જ રહો, પણ એમાં ટકોરો ઉમેરવો. છમનો તેમ જ એમના દાંધનો, દાળની વાટજ ઉછળતાં જરા બચી અર્થ, નહીં તો સાડી ચારસોની સાડી બચત અને નિયમિતપણામાં જાળવું પડત.

કારણ એ સાડી પાઠા ક્યારે પહેરો એની એમની પાસે કંઠવાર નિર્ણય થઈ દર્તા સાડી લેવાણી, પછી પહેરાણી, માધી ક્યારે ધોવાણી, ફરી કેટલી વાર કળારમાં મૂકાણી, એ પહેલી પહેરી ત્યારે એ પ્રસંગની થડી કેમ ઉભાણી, અને એની પાછી થડી કેમ કાણી એ બધું એમને સાદ.

ક્યો, દાળના વાટકે તો દયા બાધી અને ન ઉછળ્યો, પણ માલતીબેન એ ઉછળતો તો હું થાત અને એમાં ખાસ કરીને એ સાડી બચત તો હું થાત વગેરે ઉપર જણાવેલી બધી જ સંકોચો બીજી કરી, અને એને નાજુ પછ કરી.

પછ પછી તો આઠના ટકોરો ઉપર પાઠા ફરકયા. ફવાણુ ભાઈ, દીક્રી બેન, ને ને ઉછળો મારી જેમ યોગપણા મોડા અને મોડાં જ થા સાડી, વહેલાં પછ થયા દરે તેમના બચા પ્રસંગો અણે જાણી અણી કહી સંજગાવ્યા.

“નનુઆઈ વીસ મિનિટ વહેવા આપ્યા. તો થે મે” તો એમને બેસાડી મુકયા. આઠ એટલે અઠ જ, સાત એમજણપણાં નહીં કે આઠ એક નહીં સાત ઉઠાણીય પછી નહીં અને થેલી મેર આઠ બે નહીં. આ લખું છે તે લખનાં મને કંઠાયો આવે છે. તમને વાંચતા તો આજુએ જ. ત્યારે બચા વાચકો, વિચાર કરો કે જાળના જાળની સરખાવટમાં પાંચ મિનિટની દીલ મોડે આઠ એટલે આઠ જ, અને તે સાત એકનાં

નહી, કે આઠ બનોય નહીં, એ વાતવા કરે તો જાણે શું તમે-અચિયારસ નહીં તો બાંધેલી અચિયારસ, રૂપથી સેવ અર્થ અઠ તેમ, પણ તેથી કઈ પડ વરાય બાપુ !

એ આપણું માલતી બેન, પચ્ચ પંખી એટલે કે પચ્ચુઅજ પંખી સમતા પંખી, રમતા પંખી, બેસતાં પંખી, હોય છે તેમ. અથ જાણે પાંચ આંખોએ પ્રવચ કરેલા એટલે આ જાણે જાણે ત્યારે રૂપથી અમથો તો સમજ્યા, પણ સોનાની યાળી હીરાનકિત વેણે મળી હતી. હવે વેણે કઈ હીરાનકિત આવતાં નથી, પણ મુઠો કહેવાનો એટલો કે જાણે ત્યારે બાપુ પાસે લાખીની હોલત અને લઈનાના વેગે કરે હોની રચેલી. એના બાજપણના મ-તરમા બે આચા, ચાર નોઝરોને ફાળો પણ હતો, નોઝર શબ્દમાં ફક્ત પુરુષોનો જ સમાવેશ થાય છે, એટલે આચાએને ફરી ગણવાની અને સંદર્ભાનિય કે સંદર્ભિ-લુમા પુરુષ અને જો લેખા યાતાં પ્રેમમાં પડવાનો કે પછણી બેસવાનો ને ભય બીલો થાય છે, અને એ ભય સાથે પણ પડે છે, તેથી પરિસ્થિતિ આચા અને નોઝરમા એમની કેવળુને અચાને બીજી મની નથી.

એટલે બે આચા, ચાર નોઝરો, છ શીકરો, ત્રણ માળી અને બે દરવાન વગેરે વારાફરતી એને બંધકી, બાલે ટપકા મારી, માથે દાંધ ફેરવી, ગણપત્ય કરી, રમાડી ફેરવી ઉઠરી હતી.

આચા અંગેજ હતી અંગેજ એરે પ્રિયર આપણે માનીએ છીએ કે પ્રિયરો ફક્ત અહીં જાણ જ કરવા આવે છે, એ વાત ખોટી છે. વાઈસરોયો અવનંદી, કલેક્ટરો, મેનેજરો, ઉન્ડરનેરો, ડાક્ટરો, સેક્રેટરીઓ, ડેપુટી વડાઓ, હાંડી બુદ્ધા ખાતાના વડાઓ, કોલેજના પ્રીન્સીપાલે, ધર્મના ખાતાના વડાઓ, પાટરીઓ, સાધુઓ, રમત અમતના ખાંઓ, નિખુતો, ખાસ કમિડિના સચ્ચો, અને સેલર સેલરો તો ખરા જ, એ બધા પ્રિયરી દમદમ અથ આવે છે, પણ ડીપાર્ટમેન્ટ એટલે કે દવા-

તંત્રની બાબતથી હમણા તરતોળ રહેતી બીજી ધંધાએ પણ એ લોકો કહે છે અને એ કરતા એમને સારૂ પણ નથી આવતી એટલે આપણ શુદ્ધ શ્રિષ્ટિ હતી એા ધ્યુત સોમુ, મા એસેક્શની અને બાપ સસેક્શને, કોઈને સમ થાય કે છે ત્યાંથી આવતો ધંધો કરવા હિન્દુસ્તાન સુધી આવી પહોંચે એમા નવાહ શુ કે હિન્દી પ્રાંત છે તેા કાળી, અણુપદ, બિનઅનુસરી, અને સંસ્કારી અને કાણેલી બન વગરુ બીડું તેા કિત્તેને જ ઝડપુ છે. એ તેા સવશ્વકા શ્રિષ્ટનાસીઓને વારેવારે બાર મૂકી કહેતુ પડે છે અને આ બાલુ માલતી બિગ્ગીના માતાપિતા સરકારી કાણેલા ગળેલા સુધે રેલા, હિન્દુસ્તાનની એવાદ સુધારાની ધરણવાળા, રેલને ફાશ્વે માય તે એવા વાળા, એટલે લગભગ બધી જ બાજતોમા રેલો વસ્તુએ કરવા શ્રિષ્ટિય વસ્તુએ જ વાપરવા અણુપદ, બિનકેળાયેલી, મૂળ, ગમાર, અણુસમુલ, કુડ, મેલી, બરી, કાની ગામડી આપણ કરતા એમને આપણા હબાર ફાળે સારી અને વાર કરી પડે જવા એ ત્યાંથી આવવા ઉપર હતી એનેા વા મેગેરેસમા એક મિથમા નોઠરી કરેતો હતો એણે હા ખાતે એટલે શ્રિષ્ટિય આપણા હિન્દુ બેગરી અને ખાસ કેલિનમા મુસાફરી એટલે આપણે ત્યારે એની લખે વલે પણ સારી હતી

પણ આપણા જ યા મટે પહોંચી શ્રિષ્ટિય ઘડેલીએ હિન્દમા નોઠરી કરવા આપણે એ આપણો કાશ એક સમને ત્યા શોફર હતો ધેએ દાથી મદાવવાની જગ્યાએ અને એ શોફરનેા સાદુ રેલના થાડાને અલગજ વળતો. એનેાની સાથે એક મદારાળની ઉપવડુ તરીકે રહેતી હતી અને એ લગભગ મદારાળી જેવી સળંગી મારાડી ઠાકરી મુલકમા એક રેમણે કેસરેવાયનનેા ધંધો હતી

પણ આ સમાવદાલા છેલી વિચલ કાંઈથી વધાય ચડે કરીએ તેા ક્યા શ્રિષ્ટિયારો અનેક પ્રમાણની નોઠરી કરતા જણી

નથી મુકેા જરા મોટા થવા ધરણ ફેાડ બાપે પોતાને ઘર જમવા તેડયા ત્યારે એના હાથમા ફેાડએ હોસે હોસે મદા મહેનતે સારાની એકા કરવા એ રૂપિયા મુકયા તે ફેાડી દીધા ત્યારે ફેાડ પાછો લેવા ચલા તે સમયે ફેાડએ એને બે મિનિટ મટે નીચે જમીન ઉપર મૂકી હતી, ત્યારે ધરતીમાલ સાથે એમના પાદપદ્મનેા કમનસીબ રૂપરૂ થયેા હતા તેજ જાગી તેા આસર, સિમેન્ટ, પાલી ચાની પગપાડો એમને બૂલેા રીઠી પણ તેમાયે મોટા કામનેા રૂપરૂ તેા ચામણનેા, પગરખા વિતા તેા મહેનતવા ફેર જ નહીને.

પણ આ બધી આગ વાતો છે આપણે માલતીનેનુ એક દેક રેખાચિત્ર એક લઈએ એમની રેખા દાખવી જડુ સારી, એટલે સુખી કુટુંબમા જમ રીસે રેખામા કમળ દેડ પ્રમાણમા જરા વધારે પડાયેા, અને એ કમળ સારીમા સુરમ આત્મા અણેશલિયાન રૂપે જ રહેલા રતના યોગીન, પુખ્તના પ્રેમી, ફેરવાને ઉત્તેભા, સુખધના સંધેનાર, અને અડગ એકેા પુરવડાના વાચનાર અત્યાર સુધીમા બાર જલની મોટામા ભેલા, તેજ પારેય ફેરવા, અને રૂઝ એટોમિક બેર કોદેલી, બીજાઓની સડીએથી એમા એમા પાલ રેલગતની સડી હતી, તે જ પાના ઉપર પાલ રીયાની સડી હતી એની કાચે ઘસાળીમની સડી હતી અને એની પાછળ મદારમા જાળીની સડી હતી

આ ઉપાદીપ મેાડુ કે રી એટલે કે કિરાર ને દિવસે એણે સંચુરી કરી તે જ દિવસે એમણે એ સડી મેગરી હતી જાળીના સડીરાજા પાંતા ઉપર જ એ એની પાસે સડી કાપી દેલ તેા હિન્દુ સુરિયમ એવા સાધવાનેા કેસ સુર યોગ નિપજ આવવા પહોંચા જાળીન જ સડી ન કાપ, માણુ હંમણીપ પાસડીમા સામે એટલે કે ઠાપી કિરમા સડી નોઠાવી હતી

એમને મિત્રો જડુ પણ મુકવાને તેા શરૂ જલવા એજબીજ, બીજ વર્તમા પાળખીયા, ગોલ અમરપા, શિયા ખાસ એ બધામાથી વારવાર ફેલાવને પોતે આ

પીતા બેલાવવા, તેનેા આધાર એમના જમવા ન જમવા ઉપર રહેતો એટલે કે એમને ને દિવસે જમતુ ન હોય તે દિવસે એથી પણ ને રોઈ આવતુ તેને નિવ મિતવણ સમતુ પડતુ આઠ તેા અઠ જ આ વખતે આરે અરે આરે પણ થતી ચારે એટલે ચાર જ

પણ આપણે વળી પડા મૂલ વાત પસરી આપણા નીચી ચલા વખતે કાચ કાઠાળો આવતો હતી પણ માલતીનેલના એાપરેયનની પાલ એમની આજી આપી એાળખાલ વિના કેમ કટી રાકે એમના લાડ છવળની ધન્ય ફાણેમાની રેલો અનિવાર્ય એવી ધરનાએ આપણે ભલેએ નહી તેા આપણે જ એમા સુમારપણુ રહે છે એમનુ લોહી વલન કુદ દડ એટલે કે વૈજનિક દડ રર મદિને એ રાકરે પાસે પોતાના લોહીનુ પુષકમુ કાપવા એવા બ્લફરેશોની જાળી નેધપેશી રહેતી

આ મોરે એ બદલાતુ પાણી સામુ પીતા નહી સલસળ જગ્યાએ એ ખાસ મવા હોલ ત્યા પાણી ઉભાનેડ છે કે નહી તેની ખાતી કરતા નહી તેા કાળ વલા કાપવા, અને પાળી એતુ મેરેડ પાણી પીતા એથી ફેાડ પણ પ્રમાણ બદારના જડુ એમના હરીમા પ્રવેડ યાકા જ નહી એમની પાસે નહી સુતી જલની નીચે પચેમેસો હતી જાની, કાળી, રેડાની, પાણીની, ફાસડી, બાઠની, એથી રેડે પેથ વસ્તુની અલગ પરી ચમેસો રહેતી અને બદારક જ નય ત્યારે એ આખી પાળ સાથે ફેરવી

એથી એ માતા કાચે જ પાના-રે પડતા જ નહી છતા વજવાને જ રૂંડે દરવાલ રોઈ ચમે તે મલકાડને અડા પુરી નહિ બવા રે એની રેખરેખ સમતે, તેમ એક કુટુંબી ડાહ્યા ઉપરના જ લગેને ખાસ પોતાને એક ડાહ્યા રાખેા હતો, તે રેખ સારે એની નાહ, કાલવા પલારા વધાસને, ઉપરાન એમના હીસે સંજામા દરવાકાના નિધિય રેખના પ્રથકમુ કરતો, અને ચિામિન વખતે ની વધારની રેલિટી વારી બદારે ર ને. આથી એ માતા પ જ ન નહી

નિરનન સગાને તમે ઓળખો છો ? નવલકથા ધસતે છે એમા કયાક કયાક ગોઠવેવા તુકાઓને વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંતોમા ધરાવી, તેને સત્ય સ્વરૂપ પણ આપે છે માલતીમેને એની એક નવલકથા વાંચેલી, એથી જરા એમને માટે માન પેદા થયેલ અને અકસ્માત એના હોટે. યહ અર્થેથી તે વિરમ ધરીએ શ્રી નિરનન સમયે જરૂરસર ઉપર સાદો વાર્તાલાપ કર્યો હતો અને ફૂગદિના રસો પીવામા પણ ખૂબ કાળજી રાખવા આજ્ઞા કર્યો હતો. એ સુદરમનયી બોધાયક વેદક વાર્તાલાપને પરિણામે માલતીમેને ત્રણ ચાર વર્ષથી ખૂબ કાળજી લઈ પોતાના બગલાની આસપાસની વિસ્તીર્ણ નમ્યામા જગી ખેડેલ સમગ્ર દરેક ભતના ફૂલોના ઝોડો ઉગાડ્યા હતા કૃત દ્રાક્ષોના માડેલા નહોતો બધાથી શ્રાંતો, ફળ નાનું પણ માવજત મેળી, એટલે નારંગી, સત્રા, દાંડમ વગેરે સારા પ્રપાલ્યમા ઉગાડવામા આવતા માલ લંબન એ ફૂલોના રસ જ પીતા

એ વાંદીમા એકાદ દિવસ અચાનક શ્રમજાત વનકાંચુલર સોસાયટીવાળા ભણીતા રો મચ્છર ચડી આવ્યા અને નિરનન હાથે માફક એમણે સ્વચ્છતા ઉપર અવગણ્યપણે બાપણ આપી દીધું જઈ અને ત્યા પાકે છે અને એને અટકાવવા ખૂબ કાળજી રાખવાની જરૂર છે એવા અનેક વિધાનોવાળા પ્રવચનને પરિણામે માલતીમેને એ ફૂલોના રસમા કોઈ જડ મૂળથી પણ જરૂર ન પેરે એ માટે આંતરે પાણી પાવામા પણ પાણીમા જરૂર વિના રાક દેવોને ઉપયોગ કરાવો યાને છાંડવાની આસપાસ ફિનાઇલ વિગેરે છાંડવામા આવતુ

એક દિવસ ન્યોપિત્ર દેવે માલતી મહેનતા મહેમાન બન્યા હતા જમવામા અને દેવે સાહેબને આઠ એટલે આઠ જ એની બરાબર ખબર હતી તે દાયેમા જ આવાસમા ધરિયાળ હજીને બરાબર વખતે જ જઈ પહોંચ્યા હતા બગલાના દરવાજા આજ બંધી તે એ સાત છપને જ પસાર થયા એમની અજૂતી તો દિલ્લરની માફક સાત પચાસની હતી, પણ દરવાજે જરા સરાહ

જવાબમાં મિનિટ વધારે લઈ લાંબી એમ એમની અજૂતી બધી વળી પણ એમ તેા દિલ્લરની અજૂતી પણ ક્યા બધી નહોતી વળી ?

પણ ન્યોપિત્ર દેવે તેા દિલ્લરની પણ વધેલા વાંદીને ત્રણ મિનિટો રસો એમણે મે મિનિટમા કાપે, અને પેટી કોમા બરાબર સાત મે એંગલપ્રસારે આવી પહોંચ્યા તરત માલતીમેને ખબર આપવામા આવ્યા, અને બરાબર આઠ એ શ્રી ન્યોપિત્ર દેવેનું સ્વાગત કરે તે પહેલા તેા અલાગમ ધરિયાળે ડાકા બાળવી દીધે, અને તે લગભગ ત્રણ મિનિટ સુધી ચાલુ રહી પરિણામે આંતરે મેથે માલતી મેન આવ્યા અને ન્યોપિત્ર દેવે ધરિયાળ બતાવી દીધું અને બોલ્યા પણ ખરા “આઠ એટલે આઠ જ હું વિચારમા રૂબી ન ભઈ એટલે આ આવાસમા સાથે જ લાવેલા હતો દેવો હવે આ ધરિયાળ તમને ઉનામ એટલે કવિષ્ઠમા તમે મે મિનિટ મોડા નહી પડો ”

તે સાંને નમ્યા પછી બહુ વાતો ચાલી એમા ફૂલોના રસની વાતો પણ થવી એ સુભગ પ્રસંગો પરપર વાર્તાલાપમનેા રસકળે આ રહો

માલતીમેન લગાઇના સળવધા તમે શું કારણ છે

ન્યોપિત્ર દેવે લગાઈ અને ધાનસુ એ બેને કહી જ સબખ હોઇ ન શકે ધરીને લગાઈ થતી નથી લગાઇમા કારણ ઉપર હવેલા થતા નથી

માલતીમેન તમે મને સમજાવા લાગતા નથી

ન્યોપિત્ર દેવે મારે પણ એ જ કહેવાનું છે

માલતીમેન તમે ઉંચિયા વાચ્યો છે ?

ન્યોપિત્ર દેવે હાથેય કહ્યું નહી વાચ્યો હોય ? પણ અસાધવાળા મને એના કરતા વધારે અપીલ કરે છે, રસપ્રદ અને મનો રસક, સુહૃદ્દિવેગ અને હૃદયમય લાગે છે

માલતીમેન અસાધવાળા કોણ ?

ન્યોપિત્ર દેવે એક શિવમજુર છે

માલતીમેન હું તો કવિ હાથેયની વાત કરું છું

ન્યોપિત્ર દેવે અસાધવાળા પણ કવિ છે

વચમારે શ્રી ન્યોપિત્ર દેવે કહેલા મહેવ, અપર કેલેલા તુકાઓ, એ બધા માથી નિષ્કલ્પે ન હારવત્સ અને એમાથી ઉપજારેલા ફિવસની હાવ તરન છોડી દઈએ અને સીધા ફૂગરસ વિખેની વાર્તાવિત ઉપર જ આવીએ

માલતીમેને મે મારા બાપમા ભતભતના ફૂલો ઉગાડ્યા છે તમે શું કારણ છે ? એ ફૂલો સબખી મે ધણા નિષ્ણાતોના સલાહ લાંબી છે ને મારી માથી એ ઠગે છે, તે મારીમા એક પણ ભતનો ખરાબ જરૂર પેદા ન થઈ શકે એની હું કાળજી રાખું છું હમણું મોડા દિવસ પહેલા મારે ત્યા પેલા ભણીતા સુહૃદ્દિવસ દીનર પર આવ્યા હતા

ન્યોપિત્ર દેવે પીછોના કાઠ

માવતીમેને ના, પીછા ભતે જ

ન્યોપિત્ર દેવે નામ આપી કોઈ બીજા તો નહોતા જમી ગયા ને ?

માલતીમેન એવું કહ બને ?

ન્યોપિત્ર દેવે કેમ નહિ બને ? મારો જ દાખલો દેવો હું ન્યોપિત્ર દેવ છું, એની શી ખાતરી તમે તેા મને પહેલા જ વાર લુએ છો ને ? કીક, એણે યુ કહ્યું ?

માલતીમેન એણે કહ્યું કે આ નારંગી મોસળી દાંડમ વગેરે ઉપર જરૂર બેસે, મચ્છરો બેસે, અને રસ ચૂસતા કાગ બરાબે એટલે એ રસમા પણ જરૂર બેસે એટલા માટે લમે બાજુ જ ફૂલો ઉપર એકેક બિવસનેા બોલો રહે એવી મચ્છરદાનીએ બાધો,

ન્યોપિત્ર દેવે કહ્યો એવી

માલતીમેન શું ?

ન્યોપિત્ર દેવે કહ્યું નહિ મને લાગે છે કે એક ઝાડના પચાસ ફૂલો ઉપર અરમા વારની મચ્છરદાનીએ બાધતી, એના કરવા આમા ઝાડ ઉપર જ મચ્છરદાની દડો તેા તે સરત નહિ પડે ?

માલતીમેન મે એ અજૂતી કરાવી

ભેદ છે પણ હું ઝાઝા સતત વિદ્યાર્થી માનું છું.

જ્યોતિન્દ્ર : હા, સમજાવો, કુળની આશા સમીપે

માલતીમિત્ર : આવી મનઃકાંક્ષાઓ આસ હેતુથી તૈયાર કરવામાં આવી છે. એમાં નાની નાની સળંગોત્રી ચોક્કસ બતાવી, એની ઉપર મનઃકાંક્ષાની કાંઈક મદી લેવામાં આવે છે અને ચાંદની છે, તમે આવશો, આપણે ત્યાં જઈને ભેટીએ, થોડીનીમાં બહુ સરસ લાગે છે.

અને અને છવ ફોલિયનમાં સરકાયાં, માલતીમિત્રનું પ્રવચન સાંભળે નહીં.

“આથી તમિયતને કરી ન વધી આવતો નથી હું આજ રસ પીઉં છું. જમ્યા પછી તમે ને રસ પીધો તે પણ આજ ફોલિયન આવી શુદ્ધ ફળરસ મેળવવાનો બીજો એક ઉપાય ભવવામાં નથી.”

“આ ફાંદમ અને નાજીવેરી હોય તે નાજીવેર પર મનઃકાંક્ષાની બાધવાની જરૂર નથી. એના પછી એની નહીં પેસી પેસી કરે એવા મનઃકાંક્ષા દળ આપણે ત્યાં પાસમાં નથી.”

“તમારો કેટલો આશાર માનું, ખરેખર મારી કેટલી બધી મનઃકાંક્ષાની બાધા છે.

“પણ હું તમને બધી જ મનઃકાંક્ષાની બાધાથી શકાય એવા ઉપાય બતાવું,” જ્યોતિન્દ્રે દબાવે બોલ્યું.

“કહો કહો. હું તમારી અત્યંત આશારી થઈશ.”

“જુઓ બહેન! તમે આ બધું જાણી જાણી કરો છો. પણ માણસનું શરીર જોઈએ છે કે એમાં જોઈએ ત્યાંથી જોઈએ પેસી જાય અને નહીં પેસી જાય તે અંદરને અંદર પેસી જાય છે. આ તન, મન, તણાઈ, દાંડાણાની કાચા, આ મોસ લોટીડું નિજર, એમાં અસંખ્ય નહીં જાય છે, ઉત્તરણ છે, મરી જાય છે, નસા ઉડાવે છે, કોઈ સાપ, કેટલાક નાસા, ચાંદા જ કરે છે. શુભ રાત્રી વિચારો પણ આવે છે, શરીરને નહીંના ધાવે કહી છે—”

“તો પછી પેસી ઉપાય કહો ને.”

“આ ઝાઝાનાના મૂળમાં તમે જાણ નાશક દવાએ ફેરો છે, અને આ ફોલિયન બચાવવા આટલી બધી ટકાવો દવા છે, એને બદલે શ્વાંસલ ફિનાઈલ તમે જ રોજ પીધા કરો તો આ દેહ રૂપી ધાવે જાણવિદિન જ રહેશે, અને ઘણી માથાકુટ બની જશે.

“કુપાકરી બાસા રહેશે, હું જતા નાશ લઉં.”

પછી એમણે ફિનાઈલપાન કરું કે નહીં તે તો બહાર નથી; નહીં જ કરું હોય; પણ એટલા કાળજી લેનાર; અને શરીર સ્વાસ્થ્ય સાચવનાર થી. માવતી બહેનનું જોપરેશન છે, એની વાત એકાએક મારે કાને પડી, અને હું ચોંકા જયો.

અને તે પણ જુલુસમાં લેથી સારી હોસ્પિટલમાં શુભરસ મેલુલ લગભગ બસાઈને ખુબઈ ગયા દત્તો. એટલે કે જ્યોતિન્દ્ર ત્રણવાર કહ્યા પાલોના ખાસ ડાહસ, કુટુંબને ડાહસ, કોઈનીમન; સરભન; બધા મુબાઈમાં ધમાલ મોડી રહ્યા દત્ત.

મને યહું કે હું પણ ભડકું.

લગભગ ને બહેને તે કહેતા, “માલતી-મિત્રનું જોપરેશન છે. લોટી તપાસાયું, બીજું પણ તપાસાયું. રિપોર્ટ ઉપર રિપોર્ટ, ઘરેલીદલમાં ખાસ સત્વર કરવામાં આવે છે. ફોલિયન શીટ્સમાં અસાધ્યતા સુબાઈ આજુબાઈ આવે છે. ખબર પડવા અસાધ્યતાઓ મટી ખાસ નિયમો ધરવાયા આવ્યા છે. એમને જાણ દેવા માટે ખાસ માણસો રેલવામાં આવ્યા છે. એમને જાણમાં આવ્યા માટે અસાધ્યતા તાલમાં આવવામાં આવે છે. સાથ માલતીમિત્રનું જોપરેશન છે.”

હું પહેલાં સંભળવા પ્રમાણે ભલે જાણ એમની ખબર લેવા આવે છે. ભય છે અને યહું હું જ જતા હિદાર સુપારીને ભડકું. પહેલાં તો એક સંજ્ઞામાં જઈને વાળ સરખા કરાવ્યા, અને ત્રણ દિવસ પર જો મિત્રે કહેલું કે આ જોડા તો

કીક છે, પણ આ જાણી વડે નેના નેના વધાર્યા છે, તે તો કપાય, સાત દેવો રહી બને દાંધના આંખોના નખ પણ કપાવી નાંખ્યા. સલુવલો કાપે નહીં. એના ખાસ પેસા માંથી પછી તો ઘેર જ આવ્યું હતું કાપી નાંખ્યા અને નિશ્ચિત સમયે હોસ્પિટલ પર ડાહસ થઈ ગયા.

કાંઈ તો નહોતું, એટલે કાપવા પર નામ લખી આવેલું હતું. વાતાવરણમાં, અને બહાર દબું. તો કેઈ લગભગ જોપરેશનમાં જોવાતા હતા. બહારના

દરવાજા ખાસપાસના જોપરેશન સંબંધી વાતો કરતા હતા બહાર મોટે દાંડરો કરતા હતા કોઈ મોડમાં હસતા હતા. થી માલતીમિત્ર પર જોપરેશન કરા કરેમાં આવ્યું છે, તો એટલા મલ્ટી મળી કે પછે પાંડો છે એટલે પછે જ જોપરેશન કરવામાં આવેલું હતું.

અતે મારે અંદર જાણો વખત આવ્યો. માલતીમિત્ર કરતાં દત્તો. હોસ્પિટલમાં ખાસ જોપરેશન વાતાવરણ તો તમે જાણો છો. નસો જોપરેશન કરાવે ના ફરમાવી, પણ નસો જતા મલકી-મારી જોપરેશનની નીકળી

મે ખબર પડી, હવેના ને દેને પૂછાય તે રીતે, અને બહાર નીકળ્યા. ખરેખર મારી પાછળ આવી એને મે બહુ પામિથી પૂછ્યું કે જોપરેશન શું છે?

નસો જાણ આપો કે જાણ પડવા અંદરના નખ પ્રમાણમાં જતા વધારે થોડા થઈ ગયા દત્તો, તે જાણ્યો છે. વાતાવરણ કાગમ હોશિયાર સાચબ અને શાલાક એવા રોડ હુડકો જે જોપરેશન કરું છે રોજી કરું છે મે પૂછ્યું.

“હુડકો કે જોપર.”

નસો કહ્યું. ખાસ અમેરિકાની એન્જિનમાં જોપરેશનમાં આવ્યા છે ત્યાંની બાળીની કિલિના નિખાલ છે

હું હોડકો લગને શીધો પર પડોનો ગયો.

આયુર્વેદ અને નિસર્ગોપચાર

લેખક : રમણલાલ એન્જિનીયર

૧) નિન્નવચનના નૂન-લુહાઈના અંકમાં છપાએલ એક લેખ 'નિસર્ગોપચારનાં કેટલાંક ભટ રવરપોષા ન્યાયપત્રે નીચેનું ચર્ચાપત્ર મારા મિત્ર પ્રાણછામણ રાહોરે મોકલ્યું છે. શ્રી પ્રાણછામણે આયુર્વેદ અને વનરપતિશાસ્ત્રનો અભ્યાસ લેતા છે.

'નિસર્ગોપચારનાં કેટલાંક ભટ રવરપોષા લેખક શ્રી 'સત્ય-શોધક' આયુર્વેદની બાળવતીમાં મારા ન વિચારોને અનુસર્યાં છે, એટલે આ ચર્ચાપત્રને ન્યાય આપવાનું કામ મેં માથે લીધું છે. સૌથી પહેલાં તો આ લેખકપ્રકારક બાળવતી ચર્ચા ઉપાડવા માટે હું સાઈ પ્રાણછામણને અભિનંદન આપું છું અનેક વૈદ-દાક્તરો ખાનગીમાં નિસર્ગોપચાર વિરુદ્ધ બહુ ન કરતા હોય છે, પણ ભદોર ચર્ચા કરવા લાગ્યે ન કોઈ આગળ આવે છે, એનો મારો અનુસર છે.

દરેક વિષયમાં સત્ય શોધવા ઉચ્ચતા માણસે પરમસદ્વિધ્યુત ક્ષેત્રની ભેદબે. એવી સદ્વિધ્યુત ક્ષેત્રવાનો અમારો લાભ વખતથી પ્રયાસ છે. એના કોઈ પુરાવા રૂપે એ ન્યાયવાની રમ લઈએ છીએ કે ભ્રમિન્નવચનના આરોગ્ય અને વૈદકતા વિભાગના કોલેજી અમારા ગમે તેવા પ્રખર વિરોધી સામાન્યજનો કે વૈદ-દાક્તરો માટે કાયમ ખુલ્લા હોય છે. શ્રી. પાકની પેઠે હું પણ મનબેદને છવનની એક નિયાતી સમજું છું. દરેક બાળત વિષે એકમત તો એ રાખી યઈ થકે કે પછી એ રૂબ-લાનીએ યઈ રહે. સર્વજ્ઞ હોવાનો મારો દાવો ના હોવાથી મારા વિષયમાં બીજાઓ પાસેથી નેટકું શીખી રાખ્ય તેટલું શીખવા માટે હું હમેશાં આતુર હોઈ છું.

અભિપ્રયા આવા ન બીજ ચર્ચાપત્રે મોકલવા હું સાઈ પ્રાણછામણને વિનંતી કરું છું.

ચર્યાપત્ર

પ્રિય ભાણશ્રી 'સત્યશોધક'

આપનો "નિસર્ગોપચારનાં કેટલાંક ભટ રવરપોષા" વાળો લેખ 'ભ્રમિન્નવચનના' નુહાઈ અંકમાં મેંયા પણ આયુર્વેદ ઉપરનો આપનો અભિપ્રાય જોતાં આપે એ શાસને બરાબર સામન્યા ચિત્તાય અન્યાય કશે છે એમ મને લાગે છે.

"એના હવે દા ઉપરનો, લાજ અભિપ્રાયીન (Out of order) હોવાથી ત્યાન્ય રહે છે." એમ આપ કહો પે હું આયુર્વેદના એક અદના વિચારથી તરીકે આપની પાસે સમન્ન અને ન્યાય ઉચ્ચ" છું કે ખાણીને ને કામ ત્યાન્ય નથી એમાં આયુર્વેદના કયા અંગેના આપે સ્વીકાર કર્યા છે? અને શા માટે? અને બીજા અંગે શા માટે ત્યાન્ય રહે છે? આપ એનાં કારણો સહિત જવાબરો?

પરંતુ આયુર્વેદ ઉપરની આપની માન્યતાનાં કારણે આપે ને સરખામણી આયુર્વેદ અને નિસર્ગોપચારની કરી છે એ આપની દૃષ્ટિએ કદાચ સાચી હશે, પણ સર્વસામાન્ય નિયમ તરીકે કોઈ ખરું સામાન્ય જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય એ ન સ્વીકારી શકે એવી છે. લાખવા તરીકે (૧) આપે એમ કહ્યું છે કે આયુર્વેદ દિ હુસ્તાનમાં નન્મેશુ પ્રાચીન શાસ્ત્ર છે નિસર્ગોપચાર નર્મની અને અમેરિકામાં નન્મેશુ અવાચીન શાસ્ત્ર છે આમાં આપને એક પક્ષ કે કોઈ પણ શાસ્ત્રના સાચાસચનો આધાર એ કયાં નન્મેશુ છે એના ઉપર હોય શકે ખરી? તો તો પછી કોઈ પણ પ્રભુ કલ્યાણની વસ્તુને બીજે રેશ ઉપરથી ન ન કરી શકે. કારણ કે એ અમુક રેશમાં વિદ્યરૂં છે એટલા માટે ન એના પ્રત્યે સ્વયં કે નકરત કેળવાય. નર્મની અને અમેરિકામાં નન્મેશુ છે માટે એ સાચું અને દિ હુસ્તાનમાં નન્મેશુ છે માટે એ નકામુ એમ શા માટે?

પ્રાચીન અવાચીનની વાત પણ કેવી વિચિત્ર લાગે છે? નતું એ ન સાચું અને નુદું એટલું તમામ ખરાબ એમ શું આપ માનો છો? સંસ્કૃત, ગ્રીક જેવી પુરાણી ભાષાઓ ધણી પ્રાચીન હોવાના કારણે નકામી ગણી ચકાસી ખરી?

એક વસ્તુ તો આપ સ્વીકારી ન કે જેમાં પ્રભુ પોતાના ઉડાઈની કલ્યાણની કાવના નુદે એને એ અપનાવે. કોઈ પણ આદર્શ કે ભાવના વિનાના શાસ્ત્રમાં નન્મેશુવાળી ભાવના હોઈ શકે ખરી?

એ આયુર્વેદમાં કોઈ પણ પ્રકારનું જળ ન હોત તો પ્રભુએ એને ક્યારેનું ય ધણલાવી રીધું હોત આને વસ્તોથી ને શાસ્ત્ર રૂપી રીધું છે, અનેક દલવાઓમાં પણ ને પોતાપણું સાચી રીધું છે એમાં શું કશું ન ફેરત નહિ હોય? અને આને પણ દિ હુસ્તાન સાત લાખ સામાન્યમાં જેનો પ્રચાર છે, પ્રભુ જેને પોતાના એક અંગ જેવા શાસ્ત્ર પ્રત્યે પ્રેમ અને સમતા જતાવે છે એ શું છે?

(૨) આપ કહ્યું છે કે આયુર્વેદમાં જેમ લેખક નુદે એમ એનું મદલ વિરોધ ગણાય છે નિસર્ગોપચારમાં લેખક જેમ નવા એમ નેનું મદલ વિરોધ મન્ય છે આ પણ કેવી દલીલ છે? નુદે લેખક નારો છે એમ શું આપ કહેવા માગો છો? કોઈ પણ શાસ્ત્ર એ ક્યારે અને કોણે વખતું છે એ શું એની ઉત્તમતાની પાસાસી રીધું છે? તો તો પછી આપના નુદેને અતિ પ્રાચીન કાળમાં લખાયા છે, અને છતાં ય આને હુનિયાને અભ્યાસી વખે એને ઉત્તમ સાદિત્ય તરીકે ગણે છે એ બૂબ કહે છે એમ આપને માનવું નેહ્યે. કારણ કે એવા પછી તે નહિ, સમાજ અને એવા બીજા છવન ઉપરથી શાસ્ત્ર ઉપર કલ્યાણ પુરતો નવામાં નવા સંક્રમણે લખ્યા છે એ ન ઉત્તમ રહે. અને એવા પ્રાચીન દોષાના કારણે

નકામાં હરે, અને શાસ્ત્રની ઉપમાનો આધાર એના લેખક ઉપર હોય છે કે એ શાસ્ત્રમાં કારેવા પ્રત્યક્ષવાચી આદર્શ અને કાન્યા ઉપર.

(૩) 'આયુર્વેદનું' વિજ્ઞાન પ્રાચીન તત્વજ્ઞાન ઉપર રચાયું છે નિરુપાયવારું' વિજ્ઞાન અર્વાચીન સંશોધનો ઉપર આધાર રાખે છે." આમાં આપ શું કહેવા માંગો છો એ નથી સમજાતું. પ્રાચીન તત્વજ્ઞાન અને અર્વાચીન શોધખોળ એકે છે શું ? કેઈ પણ વૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્ર શોધખોળ વિના અદિતત્વમાં ન જ આવી શકે એમ તો આપ જ કહેા છો તો પછી શું આયુર્વેદ વિજ્ઞાન નથી ? શું તમે એમ માનો છો કે આયુર્વેદની ઔષધીય યોજના કેઈ પણ ભત્તા વખતના કે શોધખોળ વિના જ શરૂ કરી હેતમા આપી છે ? પછીજ સ્વીકારીએ કે આમ જ બન્યું છે તો પછી એમ પણ કેમ ન બને કે અનુમાનથી ને યાત્રા રચાયું હોય એમા જુદા હોય દાખલા તરીકે સોઢાઈ એક આયુર્વેદિક ઔષધ છે એનો ગુણ પેથાળ લાવવાનો-પસીનો લાવવાનો-સોજ ઉતારવાનો-અને શક્તિ આપવાનો છે. રેફરેન્સ ઉપયોગમાં એ આમાનુ એકેય કાષ્ઠ ન કરે તો એના લખનારાશ્રીએ ખરાબ માયર્સ ઓ એમ કહી છાકાય આયુર્વેદના ઔષ્ધોમાથી એનાં કયા ઔષધ છે કે ને પોતાના ગુણ પ્રમાણેના કપેડે નથી બતાવો શકતા ? આપ એ જવાબો આપો !

આચાર્યશ્રીએ એ ત્રિદેવપરાશનું પાયા ઉપર સ્થાપુ' છે એ વાત
સારી છે. પણ રેગોનાની એકતાનો સિદ્ધાંત એરે છે ? ને એ
રૂપથી કહી શકાય છે. નિર્ગુણપદ્ધતિનો નિર્વાણપદ્ધતિનો શોધક
અથવા આજના રેગોનાની એકતા એરે છે એમ દરેકના રૂપથી
ચિંત્રી તે નથી કહેવા ને ? એ વાત કહેવાય છે તે
આચાર્યશ્રીએ એનાથી આજના નવ છે એ તો કહે છે
કે કોઈ પણ દરજ્જા નિર્વાણ અને ચિદ્રિશ્વર કેવલ એના
ચિદ્રી ઉપર ન હોય પણ એ ચિદ્રી યા મળે છે. પાન થયા
એનો વિચાર કરો.

આયુર્વેદની દૃષ્ટિએ નિદ્રામ કરતી વખતે ખાંચ વસ્ત્રનો વિચાર કરવામાં આવે છે.

निदानं प्रत्येकरूपाणी रूपाण्युपशयस्तथा ।

संप्राप्तिं श्रेयसी विज्ञानं रोगाणां पंचधास्मृतम् ॥

વિદ્યાન, રૂપ, વર્ણરૂપ, ઉપચાર અને સમાપ્તિ એમ પાંચ પ્રકારનો ઉપદેશન વિદ્યાન થતો. સમગ્ર ખ્યાલ આપતું હોય એ રીતે જ વિદ્યાન કરવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત પણ રૂપઈ, રાઈન વગેરેનો પણ સારો સમા-
જવા સહિ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આખ, મુખ, હાથ, પગ
વગેરેની ધરીક નો પણ નિર્દોષ છે.

પણ આ મધ્યમે આપે તે વખે હોડા છે એમ વિદેશીય
ઉપદેશ છે આ વિદેશીયને નજરમાં રહે છે એવા સિવાય
એવી તત્ત્વજ્ઞતા જ્યાં સુધી સિવાય એ ઉપદેશ થોડા સુખે, માન
મુશ્કેલી આપે તે હોડા એને આ રીતે મૂકે.

મને લાગે છે કે તમે એકાદ તો સ્વીકારશો કે સુગમે
 છત્ત રવિપ્રભા રાખશો ગાદે પ્રજા વરુની જરૂર છે, જેમ
 અમીત અને ચિતન (અંતિ) આ પ્રજાના સચોટ અને માન,
 પિત અને કદ કદી રાખી

અરિરને પાલખી નજર છે એ મુકુ પાડે છે ઘરિને
અરમીની નજર છે એ પિત પુર પાડે છે. અને ઘરિને વેળ
(શ્રી) ગણે શાખાનું માર્ગ વળ દાર શરૂ છે.

આમા પોણ, ગણી અને મેળાનિ ખિતિ એ નવાડ, પિય, કદે છે આમા નેનું મોળા વધતાપણું થાય એના કણ એ પ્રકારના રોગોની અનુના કારવામા આપી છે પણ આપણે એક નાઈ લીટીએ કાણુ કે એ તો એક રવનન થઈ જાની બદ છે આપણે તો એકદમ નવાડું છે કે નિરોપવાદ એ રૂપ કષ્ટવાના ગોળા તથી પાણુ એની પાછળ એક પૈત્રીએ રખા પાણુ છે.

આપ આજણ ત્યાં કહો છો કે "આધુનિક" બોધધર્મ
 બર ઉપર મુખ્ય આધાર છે નિઃશ્રદ્ધાપણમાં રહેલી કાલ્પિતી
 શુદ્ધિ ઉપર મુખ્ય આધાર છે" આ વસ્તુ - ખરું એટલું
 અસત્ય છે કે આપને યશ્વંત્રી કે જેનું યાત્રા રોજના નિર્વૃત્ત
 ચિંતિત્વા કારણે બરફ કાચળીની ચિંતિત્વા કરતું હોય તેમ
 બોધધર્મપણા મુખ્ય હેતુ શું બને ? અને બોધધર્મપણા
 હેતુ છે ? બોધધર્મના આશયમાં શું આધુનિકમાં તો કલ્પનાઓ
 ખરું બોધધર્મ ગણવામાં આવે છે. પછી જુદા એક કોષે
 છે જીવિર્ણે મેષજં ધારી અને ધાવના એક રહીને જ
 દિવસના ઉપવાસ કાળો ખામીગજાને રક્ષ પીરકાવના બેને
 શું બોધધર્મપણા કહેવાય ? તો તો પછી આપણે બોલો
 છાએ બેને એ ખરું એક રીતે કોષપણા ન બોલી બધા કે
 સમી વાત તો બે છે કે આધુનિકના પાયામાં બોધધર્મ તો
 પછી આવે છે પ્રથમ રચના તો છે તમે કહો છો એમ રહેલી
 કાલ્પિતી શુદ્ધિ" અધારી દિનપણી, અનુષ્ઠાના આચરણ પ્રતિ
 રૂપે પછી છે અને પછી આવે છે રોજને બાનુદાને આધુનિકની
 પચાઈમાં વિધિ રનેદન, રોજન વગના, નિવેશન અને બરડા. આ
 બોધધર્મ પ્રકાર છે. આ પચાઈમાં વિધિદારા યાત્રીના દેવને
 કૃપા કરવામાં આવે છે અને પછી જ એ ત્રણ ગણના તે
 દુષ્ટા આપણમાં આવે છે યાત્રીને આ કારણે છે

[illegible]

અને તમે જેને વેપરબાધ કહો છો એને અમે રનેહન કહીએ છીએ. ગામમાંના માણસો તાહ કહે છે. આમાં હું તફાવત છે ? એટલું ખરું કે તમે એને જમાનાની કહેવાળી મુખરેણી રીતે રહી કરો છો. કોડીઓ બનાવો છો ખુસી ગોઠવી દંડોને એમાં બેસાડી પેક કરી વરાળ આપો છો. અમારા અરીઠ દેશમાં આ ખર્ચ નથી પાસાણું, એટલે અમે તો એમને એમ ઘરમાંના ધાળળો ચીરી લીધી લઈને કામ પતાવી લઈએ છીએ, આટલા સાધનના તફાવત સિવાય કોઈ સિધાંતનો તફાવત છે ખરો ?

તમારું માલકી અને અમારા રનેહન અલગ જના પ્રકારો હું એક નથી ? ચામા ક્યાં ભેં પડે છે એ બતાવશી. એક વાત સ્પષ્ટ છે કે તમે આ બધી વસ્તુને પ્રલેને શુ રહે છે એ દ્રષ્ટિએ તમા જમાનાનો એપ આપીને રહી કરો છો. બીજી રીતે કહું તો ચહેરોને જ પાસાય એટલા બચાળ રીતે એનો અમલ થાય છે. નરેર આટલો આ બંને વચ્ચે તફાવત છે.

અને દવાની વાત આવે છે ત્યારે તો મને હસવું જ આવે છે. નિસર્ગોપચારમાં દવાને સ્થાન નથી એમ કહેનારાઓને વીડામીનની પેટલ દવાઓ વાપરતા મેં મારી નરેર એવો છે. અને આ આરોગ્યવિભાગના સુપાદક શ્રી રમણલાલ એનિન-ગીશ્વર પોતે આવી બતાવેલો વાપરે છે એમ કહેતા મને જરા ખુલુ સંકોચ નથી ત્યારે અમે વૈદ્યો દવા આપીએ છીએ પણ અમારા ઔષધો હિન્દુસ્તાનની જમીન ઉપર અનેક વનસ્પતિઓ થાય છે એમાંથી જ પસંદ કરવામાં આવ્યા છે. અમારા કવિ-મુનિઓએ એનો અનેક અખતરાઓ કર્યા પણ એના શુભ હોષ નાકી કર્યા છે, આને એનો ઉપયોગ અમને ન નહિ પણ પ્રાચીન વિજ્ઞાને પણ ઉપકારક બન્યો છે. હિંદની વનસ્પતિઓને રૂપોર કરીને બ્રિટિશ ફાર્માકોપિયા વાપરે છે ત્યારે અમે વૈદ્યો તો કુદરતી રીતે જ ઉત્પન્ન થયેલા વનસ્પતિઓનો ઉપયોગ કરીએ છીએ.

તમે નિસર્ગોપચારકો દવામાં માનતા નથી એમ કહેનારાઓ ને ઉપચાર પદ્ધતિ અજાનો છો એ જ એમને છે એમ અમે આપુવેદ દ્રષ્ટિએ કહીએ છીએ.

તમે દંડોને બાલકો ખરાડો છો. બુદ્ધિ બુદ્ધિ કુદ્દળદંડના રસો પીતરાનો છો એ શું છે ? બાલકો રેષક શુભ છે એનો વિચાર કરીને અમે એનો ઉપયોગ કરીએ એ ઔષધ અને તમે કુદરતી સારવારના ઓઠા નીચે મળ્યુંકિ કરતા મટિ એને વાપરો. એ ઔષધ નહિ એમ કહી રામકય ?

સાચી રીતે તો આપુવેદ એ દવાનું સાસ જ નથી પણ આપુયનું સાસ છે. મદર્મિ ચાહે તો એના ઋણી રાગ્યાત-મા જ કહું છે કે :

નરો હિતાહાર વિહાર સેવી
સમીક્ષકારી વિપયેષ્ય શક્ત
વાતા સમઃ સત્ય પરઃ ક્ષમાયાનુ
આપ્તોયસેવી સ મવલ્યરેગઃ

પણ આને આ રીતે વતે છે કાણુ ? ધમાલિયા જીવનમાં રહેલીકરણી ઉપર ધ્યાન કાણુ આપે છે ? અને એવું ખરિણામ આવે છે પેટનો બચાડ થવામાં પેટમાં સંકેદેલા મળ્યો જ રોગોના મૂળ નબાધ છે. તમારું નિદાન પણ આ પેટ બગડ-વાના કારણ ઉપર જ રાખ્યું છે ને ?

સર્વેશામેવ રોગાણામ્ નિદાનં કૃપિતા મહા

આ શ્લોક આજના કોઈ નર્મન-કે અમરિત નવા યુગના લેખકનો તો નથી ને ?

સાહેબ સત્યોદધક ! આપે ઉલ્લે તો લખવામાં માઝા મૂખ છે. આપ કહો છો કે અવધીન, વૈદ્યીય પ્રકોનો ઉકેલ એ પ્રાચીન સાત્ત્વો નહિ આવી રહે સાચી વાત છે પપ્પ આપને એક પ્રમ પૂછું ? આજના આ કહેવાતા નિસર્ગોપચારનો ઉદય કેટલા વખતથી થયો છે ? નરેરો વખત થયો હોય તેટલા ગાળામાં હિંદને ઉપકારક થવામાં એણે કેટલા સફળતા મેળવી છે ? આ સાત્ત્વના ઉદય પહેલા હિંદમાં એના સ્વાસ્થ્યની રક્ષા કેમ થતી હતી ? એ વખતે હું કમચકર રોગચાળા અને રોગોની આધારૂષી વાતતી હતી અને આ સાત્ત્વના અસ્તિત્વ પછી બધ પડી ગઈ છે ? અથવા કોઈ થઈ ગઈ છે ?

સાચી વાત તો એવી વિરુદ્ધ છે. તમે કોઈ પણ ગામડે જાઓ, અને તપાસ કરો કે એ ગામમાં માણસો માઠા પડે છે ત્યારે હું કહે છે ? એ કોઈ નિસર્ગોપચારકને રોગચાળા બધ છે કે ગામના પાદરેથી બેઠો, લીંબડો કે ચાકડો ટાવી એમથી પેળાની રોગમુક્તિ મેળવે છે ?

આ મહાકાવ્ય વિશાળ બરીબ દેશને તો ઓઠ માં કોઠા ખચે જમાની રોગમુક્તિ થાય એ જ પદ્ધતિ એને ઉપકારક થવાની. આપુવેદના સાત્ત્વ પ્રચાર અને એવું જ્ઞાન એજ આજે તો દેશ માટે ઉપકારક છે, કારણ કે રોગની સાન્તિ માટે એજ પ્રદેશમાંથી એને ને ઔષધોની નરેર હોય તે મળી રહે છે.

એટલે ને લોકો આપુવેદ નકામું છે, પુરાતત્વના સંકેદ-સ્થાનોમાં એને સૂચી દો એવું કહેનારાઓને મારી નર વિનતિ છે કે સમજાવ રહિયો આપુવેદને જુઓ અને પછી જ આપને અભિપ્રાય આપો. હું તો એમ જ કહું છું કે આપુવેદ એ જ નિસર્ગોપચાર છે. પ્રલેએ એનો સુહિત્વરક અને નિજાસાચી અલ્લાસ કરવો એજ એ.

એ બીજી વાત પણ આ સ્થાને કહેવાનું મન થાય છે કે આજે નર્મ નર્મની-અમરિકા કે હિંદમાં આ પદ્ધતિનો પ્રચાર કરવામાં આવ્યો છે. ત્યાં એના લાલ્ક ગામડાને કેટલો મળ્યો છે ? આપણે એ ન જુલુવું એણે કે હિંદુસ્તાનમાં તો ચહેરો જ ઓઠો જ ત્યારે ગામડાં તો જ લાજ છે આ તમામ કાણુ નિસર્ગોપચારની સારવાર પહેલી ચાહે ખરી ? કારણ કે એના નિજીત વજન આ સારવાર લઈ રામકય એવું તો નથી લાગતું. શ્રદ્ધિથી જમે તેટલું સમજવું હોય તો પણ તમામ

પાણીની આદરને ઉપયોગ ચાલી કરી એવો ભય તો ભવભવા
મહારાષ્ટ્રીને પણ લાગે છે એ તો તમે અનુભવ્યુ દરીજ એટલેજ
એના નિષ્ણાત જમર સારવાર ન લઇ શકાય એમ હું માનું છું.
જ્યારે અમારા ઓપધોમા લાવમા ઉપવાસ કરેવો અને ગ્રેજી
લેવી આમા શુ ભય છે ?

આ જાધા પછી એક વાત જાહેર કરતા હું શરમ અનુભવ્યુ
છું આયુર્વેદને એની ઉચ્ચતમ કક્ષાએથી નીચે લાવી વર્તમાન
પરિસ્થિતિમા લાવના-માટે એના ક્ષોધારી રીતે લાભાવાળની
દ્રષ્ટિએ ઉપયોગ કરનાશમ્ભો એના જ્ઞાનભંદાર છે એમ કહેવા
મને જરા પણ સંકોચ નથી પણ એથી એ શાસ્ત્ર નકામુ છે
એમ તો ન જ કહી શકાય

ભારતની નવી પેઢી આયુર્વેદના સાચીય અલ્પચાસ તરફ
આકર્ષીત છે અને જાનિધ ભતાવરો કે આયુર્વેદ એ ઉચ્ચ શાસ્ત્ર
હય, છે અને હશે

રજરજકં પ્રેકીતિનાર વૈદ્ય પ્રાગજી મોનજી સોડા
ભાવનગર

હવે આ ગર્વાપનના વિચતવાર જવાબ આપતા પહેલા
આયુર્વેદ વિજ્ઞાના મારા વિચારો ક્રમાંમા જાણવી લઈ ને
વાચકો મારા લખાણો નિયમિત વાંચે છે, તેઓ તો મારા વિચારો
સાચી રીતે જાણે છે, પણ નવા વાચકોની જાણ માટે જ
આ દેશી રજુઆત છે

એક દિહી અને દિહુ હોવાથી મારા દેય, ધર્મ અને એના
પ્રાચીન જોરપણું કલિંકાસ માટે મને સ્વાભાવિક રીતે અભિ
માન હોય જ પૂર્વે તરફનો પૂજ્યમાર એ એક સરકાનું
અનુભવ્યુ લક્ષણ છે એવા શ્રી મુનરોના મત સાથે સી સમજી
માણસો મળતા થશે જ જીવનના અનેક ક્ષેત્રોને પોતાના પ્રજા
પુરુષાર્થથી સમૃદ્ધ કરનાર આપણા પૂર્વજો, જેમા જરા સુમુદ્ધાદિ
આવી નહય છે, એમને મારે મને કાંઈપણ વેદના જેટલુ જ
માન છે

પણ સાથે સાથે હું એમ પણ માનું છું કે જીવન એ એટલું
તો ઠીક, વ્યાપક, અકપટ અને હરકપચ છે, કે એનો સજ્જ
તાજ કોઈપણ એક અંગ્રિ, સરકા, પ્રજા, યુગ, ધર્મ, વિજ્ઞાન
કે ક્ષત્ર કાઠી થઈ નહિ

દેશ દેહ, કાળ અને પ્રજા પરત્વે જીવન તરફની દૈનિકીયો
જરૂરતા રહે છે, અને જરૂરતા દરિલિંકાસે મુજબ
માનવ પુરુષાર્થો પ્રજાક પણ પસારાતો રહે છે
આધ્યાત્મિક વિષયમા કદાચ જીવનના સ્નાતન મુશ્કેલી દરી, પણ
એકિક ભાવતોમા તો જીવનના સ્નાતન મુશ્કેલી હોવાનો સ્મર
લડુ જોડા છે એટલે આ કુષળી પ્રજા પોતાના ત્રાજવાથી
પ્રાચીન વિવાહમાએને માથે અને એમને વિશે સારોનસો
અભિપ્રાય આપે એમા પૂર્વજો તરફ ઉપેક્ષા જણાવે, કે
અપાદર નથી પણ એ તો કેવળ પસારાથી પરિકેષિત અને
ક્રિષ્ણ પરિણામ છે, એ રીતે એનો વિચાર થવો જોઈએ

સંદેહ સાધાનો હું પરમ પ્રસયક હોવા છતાં રજુઆત
તરીકે તો હું દિહીને જ રવાન આણુ દેશવાસના મદિશની
શિષ્યકલા અને લાભમહાલની સ્વામ્યકલા આપવર્તની નો
વરપ કલાઓ હોના છતા એમના આધુનિક અનુકરણોને હ
રાષ્ટ્રીય સંપત્તિના જગાડ લેણે જ ભેટ પ્રતાપ અને શિવ
આપણા પૂજનીય મધ્યકાલિન મહાપુરોષ પછી ના હોવા છતા,
આજનો રાષ્ટ્રપ્રેમ તો દિહુ-મુનરોમા એકવાનો જ છે એજ
રીતે આયુર્વેદને પ્રાચીન આચાર્યોની એક ચોટી સિદ્ધિ માનતો
હોવા છતા હું દિમાયત તો નિસર્ગોપચારની જ કંડુ અને
એનુ કારણ દેખીડું છે "દિલિંકાસના કુરી અધેલા પના
કુરીથી દેશી ચકાવા નથી" એ દેશવાના ગિધ્યા પ્રસારે મા
પ્રજાની ઉન્નતિ નથી પણ અધોગતિ છે

પ્રાચીનકાળમા દિહુનો બીજા જાતોના રોગો વેદો
વિષયોમા પણ જગતભરમા અધેસર હતા જગતની જીવ
વેદશીય પદ્ધતિઓને મુજાબે આયુર્વેદની પ્રેમતા દેક સતરથી
સડી કુપી કરી, છેલ્લી ત્રણ સદીમા પશ્ચિમા જગતજ્ય વિજ્ઞ
કલાઓને અદ્યુન વિજ્ઞાસ થયેા જગતભરમા રહે કહી નહિ
થએલો એવો પૌરોનો વિજ્ઞાસ પણ આ સમય ફરમાન જાયો
આ વિજ્ઞાસને નજર સામે રાખીને જોતા, આયુર્વેદ એ એક
વાણજી યાજ દેખય છે પણ એને માટે દેહ પ્રાચીન આજ
યોનો નથી, પણ નહ ના રેખીકારનારા, જાનુ ના લાગતાર,
અને અત્યુચિત રીતે ચાલનારા અપ્રાચીન વૈદોનો છે

હવે આપણે ગર્વાપનના મુલ્યો એક પછી એક તપાસીએ
સૌથી પહેલા તો સાધ પ્રામજીએ આયુર્વેદ એ સર્વજ્ઞ
શાસ્ત્ર છે કે અપજ્ઞશાસ્ત્ર છે, એ જ કહેના નથી જ એ
વૈદોનો એવો એક કણો પ્રોટા જઈ વિલમાન છે કે ન જ
રહેમા હેઠમાન કુપસારવાસને અવાસ છે, એમ કહવ
કરવાને જ દેશર નથી તેઓ તો કહે છે કે
નિજાજાઈ અધિપુનિઓએ ઉપરી પ્રેમણા હેઠળ લખેશ
અપોરુચ્ય ગ્રંથોમા કુપસારવાસ કરવાનો આપખને તે શો
અધિમાર ? તેઓ આયુર્વેદને સર્વજ્ઞ શાસ્ત્ર માને છે, અને
એની સાચવાઓની કોઈ જ મર્યાદા આમા નથી આયુર્વેદની
અનેક પ્રજાની કષ્ટપતાતી સિદ્ધિઓ ધેનથી રામય છે, એવે
એમને દદ વિજ્ઞાસ છે દા ત જ્યારે એ નીચેનુ લખવ
૧૧ ૧ ૧૯૪૭ના વરોદશથી નીહળના 'અચાલવિજય મા વાન્યુ
સ્વારે મારી જાનવળીનો પાર ન રહી

"પ દભાર ૧૧" પહેલા મહાભારત કળમા વૈદોપુરુષ સીત
સભેજ વિના પુત્ર કે પુત્રી ઉત્પન્ન કરી શક્યા દ્રોણ કૃપ અને
કૃષી તેના હાખલા છે, તે વખતના વૈદોમા આ રીતે સ્તબ
ઉઠડાનું એક સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર હોવ જોઈએ."

આ દિગમરમુખી વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર દાહામુવાલો કે દેહાકુ રંગ
કર્મ નથી પણ કારોરમા કારોરવ અખિલ દિહ અપુર્વ
મહાસમાન ગુણો સમેલના પ્રમુખ ગાળના સમર્પન વૈદો
જાણનારો ૩ જોડારો પોતાના પ્રમુખ તરીકેના મનનીય જ
હુમા ક્યું છે

ઈતિહાસ, પુરાતત્ત્વ કે વૈદક પારત્વની અર્થચિન્તા વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ જેને જેને લાગી છે, એવા કોઈ પણ અભ્યાસી આધુર્વેદના આ મહાપરિવર્તન માત્ર સાથે, ક્યાંયે ન મળતો થઈ શકે.

એટલે જો આઈ પ્રાગજ્ઞાણ એમ માનતા હોય કે આધુર્વેદ એ સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર છે, અને એને માટે ક્યું ન આશય કે અસાધ્ય નથી, તો આ ચર્ચા આટલેથી ન સમેટી લેવી જિલ્લિત થશે. કારણ કે નિષ્કર્ષોપચાર એ એક ભ્રમ, વિનિર્ણયિત વિશ્લેષ પામતું અને અપૂર્ણ શાસ્ત્ર છે. એને ઘણી મર્યાદાઓ છે. સંભોગ સિવાય બાળકો પેદા કરવા જેવા નિર્મલત્વના ખેલ એ કરી શક્ય નથી. એટલે જો પૂર્ણ શાસ્ત્ર સાથે અપૂર્ણ શાસ્ત્રને સુખાળસો યાચ તો, "લાંબા બેઠે ઢુંકો નય, એ મરે નહિ તો મારો યાચ !"

પણ હું સમજું છું ત્યાંસુધી તો આઈ પ્રાગજ્ઞાણ જુદિવાદની મર્યાદાઓમાં રહીને ન આધુર્વેદ અને નિષ્કર્ષોપચારની ટુવના કરવા છડે છે. જુદિવાદની પહેલી મર્યાદા એ કે આપણે એ સ્વીકારવું જોઈએ કે માણસ પોતે ન અપૂર્ણ હોવાથી એના રવેલાં શાસ્ત્રો, દર્શનો અને કલાઓ અપૂર્ણ છે. "No science is greater than man" માણસ કરતાં કોઈ શાસ્ત્ર જોડું નથી. એક માણસના સમર્થન બીજો વિસ્તરતો કરી શકે. એક પ્રતિભાશાળી પુરુષના સમર્થન કરતાં, એના અનુભામી બીજો પ્રતિભાશાળી પુરુષ એ વધુ સાધનસંપત્તિ હોય, તો પોતાના પુરોગામીઓના, અનુભવોના લાભ લઈ વધુ સત્વું સમર્થન અવરથ કરી શકે. ન્યૂટન અને માર્કેનહાઈનનાં છત્રવર્ણનો આ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરે છે. ન્યૂટનનું સંપૂર્ણ મનાવું છત્રવર્ણન આઈન્સ્ટાઈનના છત્રવર્ણનનો એક ખંડ માત્ર બની ગયું છે. આ ને આ નિયમ દરેક રોજને લાગુ પડે છે, એટલે આપણે ટકે એવાનું એ રહે છે કે આધુર્વેદ અને નિષ્કર્ષોપચાર એ જ શાસ્ત્રીમાંથી ક્યું-શાસ્ત્ર વધુ અપૂર્ણ છે.

આધુર્વેદનો કયો કાગળ ત્યાંત્ર અને કયો કાગળ પ્રાગજ્ઞાણ એ આપના પ્રશ્નના જવાબમાં એમ કહી શકાય કે કેટલાક પ્રાગજ્ઞાણ સૂત્રો અને શ્લોકો તેમજ આધુર્વેદના વતરપતિ-શાસ્ત્રો મોટા કાગળ આગની દૃષ્ટિએ સ્વીકારી શકાય, બાકીનો કયો કાગળ બરીપુરાણો અને નિષ્કર્ષોપચારો તેમજ ઘણી વખત તો અન્યથા હોવાથી ત્યાંત્ર રહે છે.

નિષ્કર્ષોપચારકો ત્યારે એમ કહે છે કે "આધુર્વેદનો દેવો કાગળ નિષ્કર્ષોપચારો છે" ત્યારે હર્મિલ દેવો ઉદારાઈ નય છે. પણ તરફ કદા મનની વિચાર કરીશ તો જાણ્યો કે પ્રવૃત્તિદર્શક દેવોની લઘુમતી આધુર્વેદનાં જુનાં અંગો ક્યારાક્યું ન હોય પણ ત્યાંની રહી છે, અને એવું રચન અર્થચિન્તા વૈજ્ઞાનિકોને આગવી રહી છે.

"પ્રત્યક્ષ શારીર" લખીને કનિષ્ઠ જનનાય સોને પ્રાચીન શરીરચિન્તા શાસ્ત્રને ત્યાગ કરી, અર્થચિન્તા શરીરચિન્તાશાસ્ત્રને (Anatomy) અપનાવ્યું છે. વિદ્યાના આધુર્વેદ સંપન્ન દેવો પાસે છે. ચિત્તિશક્તિમાં પણ એકલેષીની શીલ પરીમાપવાની જગ્યાએ અને હન્યોદ્યને વૈષ્ણવાનનાં હોષાદ્રિય થતા મર્યાદાં છે. સુમુદની

સંસ્કૃતિનું રચન અર્થચિન્તા સંસ્કૃતિની લાગુ છે. આ પ્રવાહ ક્યાં જઈને અટક્યો ? તરફ કદા મનનાં કસી સો વર્ષ પછીનો જમાનો જુઓ એટલે તમારી ખાતો થશે કે પ્રાચીન વૈજ્ઞાનિક રચન અર્થચિન્તા વૈજ્ઞાનિકો દેશે. ટકે જે વસ્તુ પ્રવૃત્તિદર્શક વૈજ્ઞાનિકો કહે અને કેટલી રીતે કરી શકા છે, એની એ તરત નિષ્કર્ષોપચારકો એકાદોકરવાનું કહે છે, એમાં તેઓ છું ખોટું કરે છે !

(૧) "આધુર્વેદ દિવસનામાં જમાનો" પ્રાચીન શાસ્ત્ર છે, નિષ્કર્ષોપચાર જમાની અને અનિષ્કર્ષોપચાર અર્થચિન્તા શાસ્ત્ર છે" આ વાક્યમાથી બંને શાસ્ત્રોની પૂર્વભૂમિકા જુદી છે, એટલે ન અર્થ કાઢવાનો છે. એથી વિશેષ નહિ. દિવસનામાં જમાનો છે માટે ન કોઈ વસ્તુ નકામી છે એમ કેમ કહેવાય ?

આધુર્વેદમાં જળ ના હોવ તો પ્રલંબો એને ક્યારનું ય ઉચ્ચાળી રીધું હોત એ દલ્લેખ બસબર નથી. આધુર્વેદ ઉપર દલ્લેખ થયો છે ન ક્યાં ? અંગ્રેજ રાજ્ય આવતા પહેલાં દિવસનામાં સેક્રેટ વર્ષ થયાં આધુર્વેદનો કોઈ દરજી દત્તો ન નહિ. સુરભી આદરશાહો, મહિંદા તેરતા, પુરનાભલા બાળના અને કોકોને વશાવના, પપ્પુ એમણે ક્યાંય ક્યારાક્યું આધુર્વેદનો છપ્પેડ ક્યાં હોય, મોટા પર માસ જુનાં હોય કે વેદકના ત્રયોની જોગી કરી દોય, એવો ઇતિહાસમાં આધાર મળતો નથી. આધુર્વેદિક અને પુરાની પદ્ધતિ એ બેનો પેટ છત્તી. સુરભી આદરશાહો વેરોને દલ્લેખો ગણીશો ન રાજ્યામય આવતા. આધુર્વેદ ઉપર પહેવરદેલો દલ્લેખ એકલેષીનો થયો અને દલ્લેખ એ દલ્લેખ જાત ન છે.

દિવસનાં સાત લાખ આમણમાં આધુર્વેદનો પ્રચાર છે, એ વાત સંકળીને ન હું તાત્કાલ યાદું હું દિવસનાં સાત લાખ આમણમાં આજના, અધમજા, ધર્મ, વેદમ, ડાર્શનિક, જાદુઈ અને ટેકવિંદના સમુદાયો જેવા એક પદ્ધતિ પ્રચલિત છે ખરી ! એને તમે આધુર્વેદ કહો છો ! જો એને તમે આધુર્વેદ કહો છો તો એ વિધાનથી તમે આધુર્વેદનું નિરવ પારો છો. આવી છપ્પ પદ્ધતિને આધુર્વેદનું નામ શોધે નહિ. રજતરી અને લઘુ-ત્રયીનો તેમજ આધુર્વેદના પ્રાચીન અર્થચિન્તા શાસ્ત્રોને એમણે પદ્ધતિર અસ્થાસ ક્યાં હોય એવા સાત લાખ વેરો આ દેશમાં છે ખરા ! આધુર્વેદ એ એક વ્યવસ્થિત વિજ્ઞાન છે કે પછી યોગો અને મુશ્કાલીનો સંક્રમ છે.

(૨) અધુર્વેદમાં જુના લેખકનું વધુ મદદ છે : ત્યારે નિષ્કર્ષોપચારમાં નવા લેખકનું. એ વાત શાસ્ત્ર સમજી છે. આધુર્વેદમાં અર્થ, સુમુદ અને વાજપત્ય એ મદદ છે, તે ન મદદ, જુનાય સોન, નડું કદાજ કે પદેજ નથી જાતર પદે નિષ્કર્ષોપચારમાં દ્રોણ કે કુન્દને એના જુના લેખકો કરતાં માર્કેસ કે હીટલર જેવા નવા લેખકો વધુ મદદ છે. કારણ કે એક હીટલર સાથે જ, ત્યારે બીજું પ્રવૃત્તિદર્શક સાથે છે.

દા. દ્રોણ નામના એક મદાન નિષ્કર્ષોપચારકે અર્થ સ્તીમાં અનિષ્કર્ષોપચાર થય જવા. પાનના મુશ્કેલ મો "The Hydropathic Encyclopedia" આ એ નહિ છે કે બેરોન હું ક્યાં કરે છે, એને વિં વેદકાદ્યને હજી

નથી. ટા. લોહિતાર નામના ઘીસખી સહીના નિદ્રોપચારના પુરવઠામાં બજોળનાં કાચં વિંષ પાનંઓ કરીને લખાણ છે. રજાસવિહી રીતે ન નિદ્રોપચારનો લોહિતાર વધુ આયુર્નિક યોગ્ય હોવાથી એને માન્ય અને છે, કારણ કે સરીસકાંદ સંબંધી શોષકોનોનો એ લાભ દેવાને મળ્યા નહોતા તે લાભ લોહિતારને મળે છે. આજન કેવળ નહીનલાને ફરતે કોઈપણ લેખા સર્વમાન્ય નહીં અને સાધે સધે એ પરિત અને પ્રવિ-ભાસવન પુરુષ તે હોવે ન બેભુએ દુન આ વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિ-નિદ સાધે આયુર્વેદનું દ્રષ્ટિબિંદુ સરખાવી જુલો બેઠે છે. યજ્ઞ, સુષુપ્ત અને વાગ્યા આઠઆઠસી જાળતોમાં જીવ જુલ્યા દલા એકું નિઃશ્વવાથી કહેનારા અને પોતાના વિધનને દોષગત દક્ષોથી સિદ્ધ કરનારા કેટલા વેદો આ દેશમાં મોખૂર છે ? ઠોઠક પછે પ્રાચીન આચાર્યોની દરેક જુવ એ જાણે કોઈ અદ્યુત શોષ દોષ એમ સાબિત કરતા મદે આયુર્નિક શસ્ત્રોનો ઉત્પત્તિ કરનારા વૈદો સંખ્યાબંધ છે આ પ્રકારની પ્રશ્નિને વિદ્યોને બ્યક્તિયાર કહેતાં હું સદેને સરોય અનુભવીશનદિ-
તને પડકારોને વિષે

પડકારોને પ્રાચીન હોવાથી એ નાના છે એમ કોઈ કહેવું નથી પણ આવીને કાંઈ એમ કહે કે સાખ્ય એમ કહ્યું ફરતે છે, બાણીના બધા મિથ્યાદર્શનો છે આલો અને પશ્ચિમીય તમામ જ્ઞાન સાખ્યા છે, તે એ દાર્શનિકને આપણે જરૂર જાણવી શાસ્ત્રિક કટીયું

રજાગી વિગ્રમનક, અર્થવિક પાત્ર અને સર શાધાધ્યમ્ન જેવા જ્ઞાતીય તત્ત્વજ્ઞાનના સુચક અવ્યક્તિયોર અને એટલા મદે આદરપાત્ર મનાય છે કે તેઓએ ઉદ્યોગો ઉપરાલ એમના સમન્વય જેવા સમન્વયીકારો, અને સુદ્ધ જન, ગિરતી અને ઈરવામી દર્શનોનો અભ્યાસ કર્યો છે, એટલે ન નહિ પણ સાચીસાચે આયુર્નિક વિજ્ઞાનના જ્ઞાનદર્શનનો અભ્યાસ કરી, આ સધનાં દર્શનિદ્યોને એ જ મેળવી જ્ઞાનના મહાપ્રયોજ કરવા તેઓ પોતાના નિબુધો આપી રવા છે સાખ્યા ન માનવજ્ઞાનનું સર્વોચ્ચ યોગ્ય એવા દાર્શનિક આત્મીય રજુ દલાર વર્ષ ઉપર અપનુ-ટક દતો આને એ આઠ-ઓનુ-ટક છે એ કે સાખ્ય તે એવું એ ન છે. આને આ વિચારસરણી આયુર્વેદને લગ પાડી એટલે માનું કહેવું રૂપક સમન્વયી

(૩) પ્રાચીન દને તેના આયુર્વેદ એ-સાત દશે, પણ આયુર્નિક યોગ્યોની કસોટીને કસતાં આયુર્વેદ એ વિજ્ઞાન નથી. એ એટલેથી એ તત્ત્વજ્ઞાન વિનાનું વિજ્ઞાન હોય તે આયુર્વેદ એ વિજ્ઞાન વિનાનું તત્ત્વજ્ઞાન છે સરીસકાં જામી આપવાથી માંડીને 'કરોડ' હોજા દરદીઓની સારવાર સુધીના દરેક પ્રક્ર પદને આયુર્નિક દક્ષિના અવ્યક્તિયોને આયુર્વેદ નિરાસ ન કરે છે.

ભાઈ પ્રાજ્ઞાભાઈ વર્ણુન મુજબ કામ ના આપનાર આયુ-નેરિક બીવશે ભજુના મારે છે

(૧) સર્વદંડના બીવશે સુવર્ણની હાંડીન ઇન્દ્રીયકુશમાં ટા. મહસરે કાચ સુખાદિ લેખાઓ વર્ણવેલ તમામ બીવશે આત્મીય ભેશ છે, અને એ બધા ય નિર્વાર્ષ માલમ ખર્ચા

છે. સર્વદંડનાં સંજ્ઞ ઉપચાર મદે હાંડીન ઇન્દ્રીયકુશ ભદેર વધેલું-ઈનામ લેવા દલ પણ કોઈ આજન આયુર્વેદ

(૨) વાંદકાશુ અને રસાયન બીવશે આ પ્રાચીન બીવશેની કુશલિતમાં પાસાવાર અતિરેષિતિ કરતાં આ છે દનદેર વર્ણુ આયુર્વેદ, મોખૂર સદસરતિ, આ ભેશ કિં કરી સાખ્ય એવા હોવાથી છે ? અ્યવનપ્રાચારવેદ આત્મીય આ નમાનામાં અ્યવનકલિની પેઠે કેઈ છુટો જુલન થશે હેમ એવું એવામાં આયુર્વેદ છે ?

(૩) સંજ્ઞિતસમ્પત્તી આત્મીય દવાઓ,

(૪) કાયાકલ્પના પ્રયોગ, ૫૦ માસવિષાલેને આ દિલ્લો બેવેલી નિષુળતા જનભદેર છે.

આ તે મેં કેટલાં એવા દેખીતા કાખા ભજુના કે ભેમાં મેથોદ વર્ણુનેમાં અને બ્યવહારુ અનુસરમા મને આકામનનું અંતર દેલ્ય

રોગીની એકલાને સિદ્ધાંત સમન્વયે હાય તે ભૂં-દને વાંચી લેવે

ત્રિવેણાદ વિષેનો પ્રાચંબાઈનો ખુલાસો મારે એ અર્થ નથી. આયુર્નિક સરીસકાંદપાસાચ (Physiology)નો એમે એમને અવ્યાસ થયો છે, તે કહેવું એ લોવરો નહિ એ મે બેવું છે કે ત્રિવેણાનાની નેશા વેદો એટલે આખાઓ છે પૂર માસવિષાલેને જાણવેલ નેવરિયક પણ આ પ્રકારે સર્વમાન્ય ખુલાસો ભદાર પાડતામાં નિષુળ નીતી દલી થતા એમ કહે છે કે આયુર્નિક પરિપાપમા ત્રિવેણા સમન્વયી યાચ નહિ. વળી કોઈ એમ કહે છે કે ત્રિવેણા વર્થવધુથી નથી સમન્વયી, પણ જ્ઞાનવધુથી સમન્વય છે આ બધા જ્ઞાનમાં અ્યલો છે. ત્રિવેણાજ અમને થયે જા સમન્વયે યોગ, પણ તમે તે સમન્વય છે ને ? તે તમે સમન્વય દોષે ત્રિવેણાદ મુખ્ય યાચીય ચિકિત્સા - કઈ અને અરોચેલ ચિકિત્સા ઇ એ તમા સમન્વયી ? પશિમમાથી અરોચ અને અરોચીય ચિકિત્સા પેદવિઓમાથી ત્રિવેણાના પ્રારંભ ઉપાસના રચીત્યું પદવિઓ કેટલા અને અરોચીયો કેટલા ? એલેપીપચાર વિષેની મોટા કાલની દીક્રા નેશનિક નિદેશ પચાત્ત ઇલિંગે સમન્વયા સિવાય ન થઈ છે. એને મદે "આરોચ્ય" કાલિમાં કાપાયેલ પનિસરોપચાર અને એપાં પચાર" એ નામનો મારો લેખ વાંચી ન્યે

"અલેપચાર, એનીમા, માલ્લસ, વેપર બાય અને મલેન પા" એ નિદ્રોપચાર નથી નિદ્રોપચારનો આત્મા એવે જ્ઞાન છે, એ સમન્વયા પછી ન ઉપચારી ઉપચાર કિયાએ ઉપચેષ્ટી નીવડ. નિદ્રોપચારનું તત્ત્વજ્ઞાન સમન્વયા સિવાય ઉપચારી કિયાએ કરવામાં કેરવેડ અને લેવેડેલ થસનો અ્ય માયમ મોખૂર હોય છે કાં વાં હું એવા એ કેસ નહ્યું છે કે ભેમાં દરદીઓ હોનારની આદાથી પીડાતા દલ્લે ઇલ્લસી માલ્લસાએ એમની ઉપર માલ્લીય અ્યમાથી પશિમાને રક્તમાવથી તેઓ મરી જવા એ નીતે કેસમાં આલોસ કરવાથી રચનિક કેસર સવર્ણીય કેસર થઈ નહ

દેહી વહેલો મરે છે. આ પ્રકારનો એક કેસ જે એલિસ વાન્-કરે રાંધ્યો છે, જેમાં સ્વનનું કેન્સર, માલિયથી સ્વાસ્થ્ય થઈ બાઈ મરી ગઈ.

એટલે ઉપર નજીવિયા ઉપચારો કર્યાથી નિસર્ગોપચાર થઈ રાહતું નથી નિસર્ગોપચાર થવા માટે તો સાચે સાચે શરીરચારી, રોગચાલીને અવશ્ય આવશ્યક છે આ પ્રકારના અભ્યાસસિદ્ધાંત કેવળ દેખાઈપોથી નિસર્ગોપચાર અભ્યાસનારા લોકો મહર્ષિ વરકના સુદેહમાં કહું તો હૃદયદ (વિદ્યારી) વેદ છે.

વૈદો પચ્ચર્મથી-શરીર શુદ્ધિ કરે છે, માટે એમને નિસર્ગોપચારને કહી શકાય નહિ. વૈદ્યોય કવાની દૃષ્ટિએ સુદેહનો પ્રશ્ન એ છે કે “કેટલી જીવનશક્તિના બ્યયથી તેઓ પોતાનું કામ કરે છે ?” બાકી એમ તે રસ્તે શરીરશુદ્ધિ કરનાર એ નિસર્ગોપચાર કહેવાતો હોય તો કલોમત અને એક સદૃશી શરીરશુદ્ધિ કરનારા એલેપેથોને પણ નિસર્ગોપચારને માનવા રતો આપણે ત્યાં વૈદો મોટે ભાગે આપોષાપચારકરે છે, પણ મવબાર તરફ તો હલચ આ પચ્ચર્મની ક્રિયા થાય છે, એ બધી નિયમી પ્રક્રિયાઓમાં અને ઉત્સાદપ્રદ તત્વ ઝૂં ન હોવાનું નથી, જીવતપણે સમય, શક્તિ, પેસા, અને જીવનશક્તિનો ભરકાર દુર્બલ હોવાથી છે. જીવનશક્તિથી ઠરકસારવાળી શરીરશુદ્ધિની ક્રિયાએ જ કહેવાય છે જેના પરિણામે ઉચ્ચ રોગોમાં મરણપ્રમાણુ એકાકીમાં ‘આણુ’ આવે અને હઠીસા રોગોમાં મટાહ પ્રમાણુ વધુમાં-વધુ આવે.

બીજે મહત્વનો પ્રશ્ન એ છે કે વૈદો એ એક બાહ્ય શરીરશુદ્ધિ કરતા હોય અને બીજી બાહ્ય પાસ, સોમય જેની ઊંચી દવાઓ વાપરી પોતાના દર્દીઓનાં શરીર અશુદ્ધ કરી મૂકતા હોય, તે પછી પચ્ચર્મની શરીરશુદ્ધિનો અર્થ રહ્યો થયા, એ કેહ સમજવનો ?

અર્થાત્ત વૈદ્યોય પ્રક્રિયાને કાંઈ આધુનિક જેવા પ્રાચીન સાત્રપી નહિ આવી શકે એમ કહેવામાં કે જપવામાં માત્રા મુકાતી નથી. આ એક નક્કર અને વારાનંદિ કહેવાત છે. એમાં આધુનિકને જાળ દોષી નથી કે દલકું પાડ્યું નથી પણ નાચુ-વૈદ્યને રોગ્ય સ્થાન બતાવ્યું છે.

મારી વિધાર્થી અવસ્થામાં અમે શ્રી રામનારાયણ પાઠક સાથે ચર્ચાલાપ ગોઠવી દત્તો, એમાં આ દેશના મુસ્લીમ અમલ વિષે પ્રશ્ન એમણે નજીવું દત્તું કે : “જૂના જમાનાના મુસ્લીમ બાદશાહોના નુકસાને ઉપરથી તેમનો રાજઅમલ દરેક રીતે અશબ્દન દત્તો એમ કહી શકાય નહિ.”

“એમાં અમલવા ગુજરાતેનું” સાચું મૂલ્ય કન એ જમાનાની પરિસ્થિતિના પ્રકારમાં યજુ જેવું. એ જમાનામાં ઈસ્લેમમાં હું દત્તું ત્યાં પણ પ્રેરકરતા અને રોમન કેથોલીક એક બીજી ઉપર અભ્યંચાર કરતા દત્તો.”

શ્રી અલેપેથે મેપાલી સાથે જીવનસતતા સુલનનો વિષે ચર્ચા થયેલ, ત્યારે એમણે કહેયું કે “મને જીવનસતતા સુલનનો તરફ ખાસ આકર્ષણ છે. તેઓ રાજનિષ્ઠાથી દત્તો. અને ખાત્રિક નુવમ તે એ જમાના ન સરસામ્ય દત્તો.”

આ બંને સંદિહાકારોનું દૃષ્ટિકોણ સાચી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિમાથી કદમ-યુ છે હવે આજ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી આપણે આધુનિકને એવા ભેદે, અધુનિકની સિદ્ધિઓનું સાચું મૂલ્યાંકન એ જમાનાના બીજા દેશોએ વૈદ્યમાં-કેટલી પ્રગતિ કરી હતી એ બેઠેને જ થઈ શકે એ રીતે, જેના આધારને આધુનિકની મહત્તા અવરથ હોવાય છે, પણ આજની પ્રગતિ વૈદ્યોય પ્રગતિના પ્રકારમાં આપણે જે આધુનિકને ભેદે અને એ વામણે દેખાય, તે એમાં હોય આધુનિકને નથી, પણ આધુનિકની અસ્થાને સરખામણી કરનાર અતિ ઉત્સાહી વેદોનો છે.

પણ મારી વાત કદાચ પ્રાચીનમાં ગમે નહિ ઠાવે. એ કહેયે કે તમે નિસર્ગોપચાર કે દોષથી તમને આધુનિક તરફ પ્રેરક છે. તમે આ શાસ્ત્રને સમજાવવી જોતા નથી.

તો ગીમોના અભિપ્રાય નરો ભેરો ? એના લેખક શ્રી દુર્ગાદેવ કેવળામ શાસ્ત્રી અહીં બહુજાના ભાષાનું અને આપણા એક સુવિખ્યાત વૈદ છે. ઇતિહાસ અને પુરાતત્વના, શેરમાં એમણે કરેલી બહુમૂલ્ય સેવાએને જીવનસત વર્ષોથી પિગાને છે. આધુનિક તરફ તેઓશ્રી સમતાવથી નથી જોતા, એમ કાગરે જ કોઈ કહી શકો !

“આધુનિકમાં પણ એથી વધારે વિતાવેના સમાવેશ થાય છે. અત્યારે પાશ્ચાત્ય વૈદ્યશાસ્ત્રના પારખન થતા માટે જેમાં શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન આવશ્યક ગણાય છે, તેટલાની જ્ઞાન વખતમાં આજ ન રાખી સકાય.”

“આ ઐતિહાસિકશાસ્ત્રોનું પ્રાચીન સ્વરૂપ આજનાં પાશ્ચાત્ય ધારણથી માપવું ન જોઈએ એ જમાનામાં બીજા દેશોએ આ વિષયમાં કેટલી નિપુણતા મેળવી હતી એ જ્ઞાનમાં રાખતાં, અને એ વખતની સાધનસંપત્તિ જેવા પ્રાચીન આર્યોએ કેટલી વૈજ્ઞાનિક મહાશક્તિ (Scientific insight) મેળવી હતી એ જ ભેરોનું છે.”

(“આધુનિકને ઇતિહાસ” પાન ૫)

એ જ રીતે આજળ જતાં નિસર્ગોપચારના એક મહત્વના અંત સમાન નિષ્ણાપચાર વિષે તેઓશ્રી કહે છે કે:-

“કાનેદના વૈદ્યવિદ્યોએ પાણીમાં નરર કાંઈ નોતદર રહ્યા માની છે. પણ આ કાવાના દિદી અને પુરોપી અર્થો ને વખતે સાચે રહેતા તે વખત નેટલી બૂની છે, એમ કય પ્રભચોના પ્રમીન સંદિહાત્તી સરખામણીથી જમાય છે. કદાચ શીત અને ઈજ્યુ સનાનના કાયદા પાણીનો રોમદર મદિમા જાનાર કવિતા બજવામાં હોય; પણ દાહમાં નિષ્ણાપચારશાસ્ત્ર (Hydropathy)ને જે વિકાસ પધે છે તેને તો અધુનિક જ માનવો પડશે. પાશ્ચાત્ય આધુનિક સંદિહાત્તી નિષ્ણાપચારની ગત્રી વાત નથી. એ ઉપરથી ઉપચાર અનુમાનને પુષ્ટિ મળે છે.”

(આધુનિકને ઇતિહાસ પાન ૨૧)

‘આધુનિક એ જ નિસર્ગોપચાર છે’ એ પ્રકારનો ક્લામ પ્રચાર જેમ વહેલો બધ થાય એમ બહુ જ સાદું. અધુનિક

પ્રમો ઉત્તરના માટે આધુનિક હિંદુ જેઠાએ આધુનિક પુરાણના પ્રાચીનતા અર્થાત્તીન માત્ર વારાણસી એ નામના વૃત્તિ વચ્ચેના બાદ ન સ્થળ છે

સાચી વાત એ છે કે આધુનિક નજરે, ખાસ મદાભૂતો સાવ ધાતુઓ, અને નવ નાગચીત્ર તત્ત્વજ્ઞાન નવરા દાર્શનિકોએ તાર્કિક કુરતી કરના માટે એમ એકલુ ઉપચારો હોય તો પણ એ આધુનિક વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ અસરજ પ્રાણપ્રદો ઉપર સેષ માત્ર પ્રમાણ કે પ્રી યાદ નથી, તેમજ આધુનિક વૈજ્ઞાનિક વૈજ્ઞાનિકો નિરાશા અને કલાકારોને સેષ માત્ર સાચા માર્ગદર્શન આપી શકતુ નથી.

મેટા સાનના વૈજ્ઞાનિકો તો લઘુપ્રતિષ્ઠિ (Inferiority complex) પોતા હોય છે કે પશ્ચિમમાં કાઈ પણ નવી શોધ થાય તો તે અમારા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં છે, એ સાબિત કરના આકાશપાતાળ એક કહે છે પશ્ચિમમાં જરૂરના રૂપપાત્ર એટલે વેદમાં પણ જરૂરમાં છે, એમ તેઓ સબિત કરના કાચા નિષ્કર્ષોપચારે જરૂરના પદ્ધતિ કહ્યું એટલે તેઓ કહેવા કાચા કે અમે જરૂરમાં માનવા ન નથી અને તો ત્રિલોકપદ્ધતિ માનીએ છીએ અને આ રીતે રહે નથી શોધ નૂતના ગ્રંથોમાં શોધાય છે અને એ શોધ નામની થતા અર્થે પણ એ બુદ્ધિજીવ્ય છે ઇતિહાસ અને પુરાણવત્તો આનાથી બહુ ભૂડા ઉપચાર હ કદાચ યાદો નથી

વિચારોને અક્ષર એ ને એકાધેયનુ અપવશજી હોય તો વિચારની અમાધુર્ય એ વેરોનુ દુષ્ણુ છે કોઈ અવર્તીત પ્રશ્ન ઉપર એ વેડ એકમત થતા ન નથી

તમે સામ્યપ્રકાર કરી કે એકાધેયોમાં, હોમિયોપેથોમાં અને નિઃસર્વોપચારોમાં પણ વિચારના મતવેરો આ નથી હ કદાચ કે અન્યથા છે પણ આ ક્રિષ્ના-પદ્ધતિઓના ક્રિષ્ના પાત પાતાની પદ્ધતિઓના પ્રાણપ્રદો ઉપર એકમત છે બધા એકાધેયો મેલેરીયામાં કચીનાહન, બળિયા અઠાવરા વેરોનેદન, ડિફ્ટેરીયામાં એન્ટીકોસીન, સીરીલીસમાં ૬૦૬ અને એપેન્ડી સાઈડીસ કે પવરોમાં એપેન્ડીના પ્રકાર ઉપર એકમત છે હોમિયોપેથો, સમ, સજી, ને સુશ્રમા સર્વોપચારી નિયમ માટે એકમત છે નિઃસર્વોપચારો, ઇવનસ્ક્રિપ્ત, વિનલીય દ્રવ્ય, મલેરિયો, અને દવા, રસી અને વાઙાપના વિરોધ માટે એકમત છે

તમે કહેશો કે વેરો ત્રિલોકપદ્ધતિ પ્રકાર ઉપર એકમત છે પણ એ ત્રિલોકપદ્ધતિ કોઈ સમજતુ નથી, સમજતી શકતુ નથી, નેના કાઈ બ્યવહારુ ઉપચાર નથી, એ વાદ ઉપર એકમત થયોને અર્થ શોધ

(૧) તમે તેમ જ બીજા અનેક વેરો એકાધેય કરી છે કે આધુનિક તત્ત્વજ્ઞાન એવી કોની ભૂમિમાં ઉપર છે, કે નેમા એકાધેયી, હોમિયોપેથી, નિઃસર્વોપચાર વગેરે આધુનિક પદ્ધતિ એક તત્ત્વજ્ઞાન સમાઈ નય છે ને આ દાવા સાચી હોય તો તેની કસોટી કરવાને એક સાર સહેલો રસ્તો છે

તમારી પાસે કે બીજા કોઈ વૈજ્ઞાનિક પાસે ને દર્દીઓ આરોગ્ય માટે આપતા નથી તમે કે સારવાર આપી છે

તે તેમને મારો નામના માટે આપતા નથી, પણ સાલ કરવાને ઉચ્ચથી કુદ બુદ્ધિથી આપી છે દલે માટે કે તમારો એક યોગદાનને દર્દી મરી ગયા તમે કહેશો કે એ રોગથી મરી ગયા, હ કદાચ કે તમારી પોતી સારવારથી અથવા તો મરી સારવારને અમારે મરી ગયા આપણા ગ્રંથોથી સમજ કે હ એ રી રીતે નથી કર્યું

કાઈકોઈના સૌ કેસ હો આધુનિક વિજ્ઞાનના સાને, જરૂરનીયા, વીકલ રેસર્ચ, ક્રિષ્નાકલ સજીવો વગેરે એમ કાઈકોઈ ન છે, એમ ક્રિષ્ના કે રોગનુ કાળજીની માટે વાત્તપિત્તકોષનાર મુશીના નામોમાંથી ને કાઈ નામ કાઈ હોય તે પાસે એને સાચી, શીડી, ચિલાલ, માર્ગ કે બીજા ને કાઈ દવાઓ આપવી ધર એ આપી (કાઈકોઈના ત્રિલોકપદ્ધતિ તત્ત્વજ્ઞાન મુજબ શુ સારવાર હોઈ શકે, એની રે અજર નથી) સારવાર પરી થયા બાદ કેટલા દર્દી મરી ગયા કેટલા મરી ગયા, એની હુનિયાને બહુ કરે એ ત્રિલોકપદ્ધતિ તત્ત્વજ્ઞાન આધુનિક પદ્ધતિમાં કરવા કોની ભૂમિમાં ઉપર કે તો સમાવેશ રીતે ન એનુ અરુણમાયુ એકાધેયી હોમિયોપેથી અને નિઃસર્વોપચાર જેવી આધુનિક પદ્ધતિમાં કાઈ કોઈ હોતુ ન નેહ્યો

તત્ત્વજ્ઞાનને વિજ્ઞાનની કસોટી ઉપર કરવાની આ પદ્ધતિ "કોઈ પદ્ધતિ"ના નામે ઓળખાય છે આવી ને કોઈ પદ્ધતિમાં આજે નહિ હોવામાં આવે તો વૈજ્ઞાનિક અસરજ વાદો વાદ્ય અને વિતરણદેન ન નમ આપવી

કાઈકોઈના પેટ, કંઈકોઈએ, કૌશલ્યુમેનિયન ડિફ્ટેરીયા, મેનિલ્લોડિસ કંઈકોઈ પ્રાણપ્રદો ઉપર રોગના આધુનિક વાઙાપ માટે એવી નેહ્યો

તમે દર્દી કરી કે આપ પદ્ધતિમાં અને પુરોષ કામ મારા નેના એકકોષક વૈજ્ઞાનિક રી રીતે કરી શકે? હ કદાચ મુશીકાતુ કહુ છ પણ આધુનિક દાલેને અને દર્શિયો આ કામ કરી શકે કે ના કરી શકે? આપણે ત્યાં કોઈકો હોમિયોપેથી છે, અને કાઈકોઈ સમયને લાભ છતુ નથી મરે કુદાશી થઈ શકા છે, તો આવી વૈજ્ઞાનિક તપાસની વખતે નરે જાણી નથી

આજે વેરો એક ન છે અને તે વિજ્ઞાનની પદ્ધતિઓ પણ ને આધુનિક પદ્ધતિમાં સાથે દરીકા કરવી હોઈ, તો એમની રમવા નિયમો મૂલ્ય કરના પડે

આજનીથી એ વેરોએ આધુનિક પ્રાચીન અર્થાત્ત સાદિયમાં તેમજ આધુનિક માસિઓમાં અને એમની મુશી કાલોમાં મારે આ પ્રકારની વૈજ્ઞાનિક તપાસને નિરે સમજ નરે નથી ને મારી સરવજી થતી હોય તો ધ્યાન રાખે

દલે ન્યા મુશી આવી પ્રકારી દરીકામાં અધુનિક પદ્ધતિ મેળતા ક્રિષ્ના કરી નથી, ત્યાં મુશી નિઃસર્વોપચાર એ આધુનિક ઉપચાર છે, એવો ને અનેક વેરો દલે કરી શકા છે, એ જાણી છે, ખરી

ખરી હોઈ તો એ છે કે હમ રોગોમાં આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની નિર્વારવા ધણ પ્રચલિત વેરો નેહ્યો રવા છે, અને

એટલા માટે તેઓ એલોપેથિક નિદોષ દવાઓ દ્વારા વાપરી રહ્યા છે. દા. ત. આપણા ભણીના વનસ્પતિચારી અને સુનિષ્ઠાત વેદ બાપાલાલભાઈ “પ્રસ્થાન”માં સુતિકાન્તવરમાં પ્રાચીનસીલ વાપરવાની દિમાયત કરે છે, અને આયુર્વેદિક દવાઓની અસરકારકતા વિશે સંકેત ઉઠાવે છે,

— હવે મારા જેવાને પ્રશ્ન—એટલો જ યાચ છે કે પૈવો એ એલોપેથી આજ દ્વાર કયવ કરવાં શરમાતા ના હોય, તો તેઓ નિસર્ગોપચારમાંથી સાચી વસ્તુ સાચી રીતે શા માટે સ્વીકારતા નથી ?

— (૧) જાણીએ વિશે આયુર્વેદને શું કહેવાનું ? છે ? બે પરસ્પર વિરોધી છાન્દોગ્યોમાંથી ત્રિદોષવાદના તત્ત્વજ્ઞાન મુજબ સાચું કોણ છે.

(૩) વેદસીનેશનનો પ્રશ્ન એ આજના યુગના વૈદકોનો એક મંદાન પ્રાણપ્રશ્ન છે. કેટલાક રોગોમાં વેદસીનેશન ફરજિયાત છે. કેટલાક રોગોમાં મંત્રજન્યાત છે, એને વિશે આજ યુગી અનેક રોગોમાં કમીઓનો પણ નિમાર્થ છે. એના દિમાયતીઓ અને વિરોધીઓ અને એ પોતપોતાનો પક્ષ સિદ્ધ કરવા માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યાં છે. બધા મુધરેલા રોગોમાં એન્ડોમેટ્રીસિટીસ ચોસાય-ટીઓ હોય છે. આ પ્રશ્ન વિશે આયુર્વેદને ત્રિદોષવાદની દૃષ્ટિથી શું કહેવાનું છે ? કહી શકું નહિ. જોને જેમ કહે તેમ વર્તે છે. આપણા દેશમાં ફરજિયાત વેદસિનેશન છે, આ કાયદાને ઉલ્લાહથી વધારી લેવા-કે એનો ઉત્તર વિરોધ કરીએ એ સબથી વેદોના કાકતીય મંડળો કે પ્રતિક મંડળો તરફથી દુઃખ મળે છે. ત્યાં સુધી તો કમી જ વ્યવસ્થિત માનદરેન આપવામાં આવ્યું નથી.

મને ટોચી વધારે રમૂજ તો એ આવી કે આયુર્વેદના એક ભણીતા માસિકમાં મારો બળિયાની રસીની વિરુદ્ધનો લેખ “નવરચના”માંથી ઉતારવામાં આવ્યો હતો. એના એજ અંકમાં યોગેશ પાનાઓ પછી એક એલોપેથનો બળિયાની રસીની દિમાયત કરતો લેખ છપાયો હતો. એ અંકમાં વંત્રીએ કમી જ લખ્યું નહોતું. વિચારોની આ અધ્યાપીમાં બિચારા સામાન્ય લાચારી શી દશા ?

તમે કે તમારા જેવા બીજા જે કોઈ વૈદ એમ માનતા હો કે આયુર્વેદ એ અતમત્તરનો ઉદારો નથી. પણ એક વ્યવસ્થિત નિયમબદ્ધ વિજ્ઞાન છે, એમની પહેલામાં પહેલો અને પવિત્ર ફરજ એ છે કે એલોપેથો કે નિસર્ગોપચારો કે કમીની પણ ઇશ્વર સાચા સિચા આયુર્વેદના તત્ત્વજ્ઞાન મુજબ અવગતિન પ્રકારે ઉપર કોણ પણ જાનની સંરક્ષિતા સિચાય રખાય, સ્વેદર અને નિર્ભય નિર્ભય આપવા નેહાય. જ્યારે આમ ના યાચ ત્યાં સુધી મારા જેવા માણસો એમ માને કે એલોપેથીની ધેરે આયુર્વેદનું ચિકિત્સાસાધન એ પણ એક ટેકો પેટું છે, તો તેઓ દેવપાત્ર બનાવ ખરા ?

(૪) જેવું બળિયાની રસી વિશે તેવું જ બીજા બધી રસીઓ વિશે. વેદોએ રસીઓનો ઉપયોગ કર્યો કેના કર્યો ? ને કરી છે તો તમે ત્રિદોષવાદની દાર સ્વીકારી નહીં કરાવી છન

સ્વીકારો છા. ત્રિદોષવાદની દાર ન સ્વીકારતા હો તો પણ એની મર્યાદા તો સ્વીકારો છા. રસીઓના ઉપયોગથી જ તમે એમ કહી રહ્યા છા કે જાણીએ રોગો જેવા પ્રાણપાતક રોગોમાં ત્રિદોષવાદનું ટુંકું નહિ ચાલે એ રોગોમાં તો જાણીએ આરોગ આપવા જ શીર સુકાવવું નેહરો. ને રસીઓ ના વાપરવા માગતા હો તો રસીઓ જેવાં જ પરિણામો આપી શકો છો ?

જે કમીમાંથી જેવી પ્રતિષ્ઠિત કમીમાંથી તરફથી બદાર પડેલ આયુર્વેદ ચિકિત્સા સારમાં રિફરેરીઆની સારતર આપીને ટેકલ લખવામાં આવ્યું છે કે કહે છે કે રિફરેરીઆની મીરમ સારી અસર કરે છે? આવાં સંરિધ વચનોનો ચો અર્થ કાઢો ? બીજા એક ભણીની-કમીમાંથી ને રસીઓ વિશે પુકાવ્યું ત્યારે એમણે જણાવ્યું કે “અમે કાંઈ ચોક્કસ જવાબ આપી શકતા નથી”

બધા એલોપેથો કહે છે કે રિફરેરીઆની સાંવાર રસી સિચાય કરવી એ એક જાનહિન કૃત્ય છે. બધા નિસર્ગોપચારો કહે છે કે રિફરેરીઆની સારવાર રસીથી કરવી એ એક ગુનાહિન કૃત્ય છે.

આવા બંધકર મતોમાં વેદોને શું કહેવાનું છે? વ્યક્તિ-અત રીતે અને સામાન્યિક રીતે ?

ધારો કે આવતી કાલે તમને જ સાવનપરમાં એક રિફરેરીઆના કેસમાં બોલાવવામાં આવ્યા. સંરિધારે એક એલોપેથિક દાકતરને પણ બોલાવ્યા. દાકતર સ્વાભાવિક રીતે જ કહેશે કે “દમમણી દમણી એન્ડોટોક્સીનનું ઇન્જેક્શન આપી દો. રસીની સારવાર ટેકલ રિફરેરીઆનું મારણપ્રમાણ નહિવત્. અત્રા બંધકર રોગમાં તમારું જાણીએ આયુર્વેદ કામ નહિ કરે. તમારે સ્થાપવું હોય તો અપચામાં દિગ્ધાત્મક આપવો, પણ મહેરબાની કરીને અદા માણું ના મારો.

તમે શું જવાબ આપો છો ? “દુઃકમી કહી શકો છો નહીં” જેવું કહેશો ?

તમારે રસીની તરફેણમાં કે વિરુદ્ધમાં મન આપવો તો પડશે જ. રસીની તરફેણમાં મત આપો છા તો એલોપેથીની બંધકા અને આયુર્વેદની લાચારી કમી કરો છા. ને વિરુદ્ધમાં મત આપો છા તો રસી નેટકો જ અચવા તો એથી વધુ અસરકારક રેપી દવાઓ તમારી પાસે છે, એ સ્વર્ગિન કરવાની જવાબદારી તમારે ધામે આવી પડે છે.

(૫) આયુર્વેદના નિદાનમાં યશોભારથી મંડોને એકસરે જેવાં નિદાનમાં અધુનિક સંધનો વાપરવાં કે ના વાપરવાં ? ને વાપરો છા તો પ્રાચીન નિદાનનું અધ્યાપણ આપણા સિદ્ધ કામ છે. નહીં વાપરતા તો આ સંધનોને નેહનું જ ચોક્કસ નિદાન તમે કરી શકો છો ?

અને આ જવાબના સંધનોથી રોગરોગિનું નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ કયા પછી એ રોગોને ફરેક દાખલામાં પ્રાચીન નહીં વગરનારો આગત કેટલે અરો વ્યવસ્થી કરી ?

(૬) આયુર્વેદનું ઉપચારનું ચારો છે ?

#

કારણેને લીધે જીવનશક્તિ (Vitality) ઘસાઈ જાય છે. આને લીધે ધીરે ધીરે શરીર ઉપર ધમ્મારાની અસર દેખાવા માંડે છે. આમને આમ છ-આર મહિના કે વધુ સમય જતાં ક્ષય રોગનો ભોગ યદ્ય પડે છે.

ગંદી અને ભેજવાળી હવા

ક્ષય રોગનું મૂળ ગંદી હવા અને ભેજવાળી જમીન છે. શુદ્ધ હવાથી માણસ નીરોગી રહે છે. જ્યારે ગંદી હવા માણસને બીમાર પાડે છે.

એક સુપ્રસિદ્ધ પ્રયોગ અર્દો રજુ કરું છું.

ટ્રુડો (Trudeau) નામના ક્ષય રોગના નિષ્ણાત વિદ્વાને કેટલાંક નીરોગી સસલાને ક્ષયરોગ લાગુ પાડ્યો. તેમાંથી થોડાં સસલાને યુલ્કી હવામાં, પ્રકાશમાં, ભેજ વગરની જગ્યામાં રાખ્યાં. આમાંથી કેટલાંક તરત નીરોગી રહ્યાં અને બન્યાં ગયાં. કેટલાંકને સાધારણ ક્ષયની અસર યદ્ય. જ્યારે બીજાં કેટલાંક સસલાને સૂકી પ્રકાશ કે ચોક્કસ હવા ન મળે તેવી અધારી, ભેજવાળી જગ્યામાં રાખવામાં આવ્યાં પરિણામે તે બધાં સસલાને ક્ષયરોગ લાગુ પડ્યો અને મૃત્યુ પામ્યાં.

આ નિયમ માણસને પણ લાગુ પડે છે.

ક્ષયના પ્રકાર

ક્ષયના અનેક પ્રકાર છે. ફેફસાંનો ક્ષય, આંતરડાનો ક્ષય, હાડકાનો ક્ષય, કરોડનો ક્ષય. આવા બીજા અનેક પ્રકારના ક્ષય માનવીના શરીરમાં જુદા જુદા સ્વરૂપે દેખા દે છે. પણ મોટા ભાગે ફેફસાંના ક્ષયથી પીડાતાં માનવીએની સંખ્યા આપણા બેવામાં આવે છે. એટલે હાલ તો ફેફસાંના

ક્ષય વિષે વિગતો આપવી વધુ જરૂરી છે.

ક્ષયનાં બે રૂપ ઉંચ અને મંદ

ક્ષય પણ ઉંચ અને મંદ આમ બે સ્વરૂપે દેખાય છે. સામાન્ય રીતે જે માણસને ઉંચ ક્ષય રોગ થાય છે તે લાગે જ બચે છે. કારણ કે આ ઉંચ રોગ થયું મોટી ઝડપથી ફેફસાંમાં ફેલાઈ જાય છે. ઈલાજને શરૂ કરતાં કરતાં તો દર્દીનું જીવન પૂરું થાય છે. આ ઉંચ ક્ષય દર્દીને દરરોજ ઉતરતો હોય છે છતાં એની ખબર તેને સમયસર નથી પડતી. પરિણામે દર્દી ત્રણ કે છ મહિને મૃત્યુ પામે છે.

ક્ષયનો મંદ (ક્રોનિક) પ્રકાર

ક્ષયના મંદ સ્વરૂપમાં દર્દીની સારવાર કરવાને પૂરતો સમય મળે છે. દર્દીએ સમગ્ર રીતે વિચારી શકાય છે. ક્ષયનું નિદાન યોગ્ય રીતે કરી તેની સારવાર શરૂ થવી ભોંછાયે. કારણ કે શરૂઆતમાં દર્દીની શક્તિઓ મંદગતિથી ઘસાતી જાય છે. આ વખતે બુદ્ધિપૂર્વક યોગ્યતા કુદરતી પ્રકારે કામ કરી જાય છે. આથી દર્દીનું જીવન આરામ લેવાય છે.

આપણી અજ્ઞાનતા

આપણે ત્યાં શરૂઆતમાં રોગ વિષે બેદરકારી રાખવામાં આવે છે. રોગની ગંભીરતાનો કશોય ખ્યાલ પણ કરવાં નથી. જ્યારે રોગનું, જેનું પ્રમાણ એકાએક પ્રસરવા માંડે છે ત્યારે દર્દીના સગાં-સંબંધીઓ દવા-દારની પછાડે તડામાર પ્રયત્નો કરે છે. અને પૈસાનો પુષ્કળ વ્યય કરે છે. છતાં દર્દી બચી શકતો નથી. આટલું જલ્દયા પછી ક્ષયરોગ વિષે થોડી જાણ્ય પડે કે તરત જ સાચી સાર-

વાર શરૂ કરી દેવી જોઈએ. આમ અને થોડા ખર્ચથી દર્દી રોગમુક્ત બને.

ક્ષયનાં લક્ષણો

શરીરમાં થાક લાગે છે, શરીર આરતે આરતે ઘસાતું જાય છે. ઉપરસતું કંસકું આવે. હાડકાં ઝીણા ઝીણા તાવ રહ્યા કરે છે મન નિત્તાસાદ અત્યુભવે છે, લગભગ આખો દિવસ માનસિક થાક લાગે છે, પાચન-ક્રિયા મંદ પડે છે. રક્તિ અને શક્તિ અદસ્ય થાય છે પરિણામે સ્વભાવ બદલાઈને ચીડિયો બને છે.

આ ઉપરાંત કબજિયાત, અપચો થાય છે, જેને લીધે શરીરનું વજન દિનપ્રતિદિન ઘટતું જાય છે. નાકીની ગતિ ઝડપી બને છે. લોહીનો રંગ લાલને બદલે ફિક્કો દેખાય છે. મોં ઉપર નિરોજતા છાઈ જાય છે. આંખો ઊંડી અને આંખપવાળી બને છે. ફેફસાંમાં અને ખભાની પાછળ સતત ઝીણા ઝીણા ડુંબાચો રહ્યા કરે છે. અને ઈલાજને વખતે સામાન્ય તાવ આવવાની શરૂઆત થાય છે, પાછલી રાતના પરસેવો આવે છે છતાં શરીરમાં અસુખ લાગે છે.

આ ખર્ચ ચિત્તો શરીરમાં દેખા દે ત્યારે ગુણત ન રાખતાં કેઈ અનુભવી નિષ્ણાત ડોક્ટરની પાસે દર્દીનું શરીર, ફેફસાં, લીવર, બેડર, આંતરડા, મૂત્રાશય, ગળદા, પેશાબ, સોડી, મગ વગેરે તપાસીને પહેલી તકે નિબૂંધ કરી લેવો. આ બધા પછી દર્દીના ફેફસાંને એક્સ-રે ફોટો છબી લેવી જોઈ ક્ષયનું સાચું સ્વરૂપ પારખી શકાય છે.

કદ વિષે એક જમણા મંગલદાસનું શરીર તત્ત્વ નીરોગી છે, એક દિવસ તેમને મોટી ઉપરસ

આવતા ગળા સાથે થોડું કાલ રંગ જેવું દેખાયું આ લાલ રંગનો ગળાને તેના મંગળાસા ખૂબ જ ગમતો ગયો. આખે અધારાં આવી ગયાં, શરીર પ સેવા વળી ગયો. તેમનાં સગાંબે ડોક્ટરને બોલાવ્યા. થોડી-વારમાં ડોક્ટર તેમની તબિયત બેવા આવી પહોંચ્યા. ડોક્ટરે તેની તબિયત-ફેસાં, નાડી વગેરે બેઠેને કહ્યું કે કંઈ નથી અમરચો લાલ ગળા છે. બીજું એક ચિકિત્સા દેખાતું નથી. ફેસાં તલન રવગ અને મગજમાં છે પણ મંગળાસના મનની નબળાઈ ન ટળી. ફરીવાર ડોક્ટરે એવું મોં તપાસ્યું તો તેના કાકા વધી ગયા હતા તેમાંથી એ લોહી ગળા સાથે બહાર દેખાયું હતું. આટલી રપટ રીતે બહાર પેલા લાકડેને સમજાવવામાં આવ્યું ત્યારે તેની મનની સંકાત સમાધાન થયું.

આમ કેટલીક વખત કંઈ-ગળા સાથે લાલ લોહી દેખાય છે આથી માની ન લેવું બેઠેએ કે ક્ષય છે. ઘણી વખત કાકામાંથી ઘસાઈને કંઈ આવવાથી લોહી દેખાય છે. તેમજ દાંતના પેદામાંથી લોહી નીકળે છે અને કંઈ કાઢતી વખતે કફની સાથે લોહી મળી જાય છે. આ જાણત સૌ કોઈએ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

પણ બ્યારે મોં વાટે લોહીની જીલ્લી થાય ત્યારે ક્ષય છે એમ માની લેવું બેઠેએ. ઘણી વખત સખત પરિશ્રમ કર્યો હોય, ભારે વજન ઉચક્યું હોય, તો પણ લોહીની જીલ્લી થાય છે. આવું કંઈક થાય ત્યારે ક્ષયના નિશ્ચય અને નિરવાહ ડોક્ટર પાસે રોગગુ નિદાન કરાવવામાં બેઠકારી ગેમની નહિ. તરત જ ડોક્ટર પાસે

જઈ બધી સંભવ દૃષ્ટીકતથી વાકેફ કરી અને તાત્કાલિક ઇલાજ કરા કરવા. જરૂર પડે તો બે-ત્રણ અનુભવી અને કાબેલ ડોક્ટરોનો મત લેવો. જેથી આપણા મનની અનુભવ અને ભાર દળવો બને છે

ક્ષયનો ત્રાવ અને પરસેવો

ફેસાં—જાતના ક્ષયમાં તાવથી ઝડપી નિદાન કરી શકાય છે. તાવ વધારે આવે તો સમજા લેવું કે દર્દ વેગપૂર્વક આગળ ધમે છે. સામાન્ય રીતે તાવથી ક્ષયનું સ્વરૂપ પારખી શકાય છે. ક્ષયના દર્દને તાવ આવે છે. પછી બીજા ચિકિત્સા દેખાય છે.

તાવ સ્થિર રહેતો નથી. અત્યાર ત્યાર વધેઘટે થવા કરે છે. ખરી ખૂબી તો એ છે કે દર્દને સવારમાં તાવ દર્શન હોતો નથી, શરીર તંદુરસ્ત માથુસ જેટલુંકુંડું રહે છે. બપોર પછી તાવની સવારી આવવી શરૂ થાય છે, તે રાતના નવ વાગ્યા સુધીમાં હલા થી ૧૦૦ ડિગ્રી સુધી પહોંચી જાય છે. આ તાવની મુદત બેથી ચાર કલાકની હોય છે. બપોરના ત્રણથી છ સુધીમાં તાવનું ટેમ્પરેચર વધુમાં વધુ હોય છે. તેમજ મધરાત પછી એટલે કે બે થી ચાર વાગ્યા સુધીમાં સામાન્ય સ્થિતિમાં શરીરની ગરમી સામાન્ય હોય છે અને તાવ જીતી જાય છે. આવી જાય છે અને તાવ જીતી જાય છે.

ઉપર ને કહ્યું એ તો શરૂઆતની વાત ચઇ. પણ બે દર્દી કાળજી ન રાખે તો ત્રાવ શરીરમાં ધર પડી જાય છે અને પછી તો આવાદિયો કે પંદર દિવસ સુધી દરરોજ એક-ધારો રહે છે. શરીર તપેલું જણાય છે. ફેસાં સડી જઈને પાંતું પ્રમાણ વધે છે તેમ તાવનું સ્વરૂપ જાય બને છે. કારણ કે પડ લોહીની સાથે લાગે છે.

આ વિષયી તોવ સતત રહ્યા કરે છે અને મુદત લંબાય છે.

ક્ષયના દર્દીની પરીક્ષામાં પરસેવો મહત્વનું કાર્ય કરે છે. તાવની સાથે સાથે પરસેવો વધે છે. તાવ ચઝીતર થાય છે, તો પરસેવો પણ વધુ ઓછો થાય છે. વહેલી સવારે તાવ જીતી જાય ત્યારે દર્દી પરસેવાથી નીતરી જાય છે. સવારે, બપોરે કે સાંજે દર્દી બિંબ લેતો હોય છે ત્યારે પરસેવાની ટસરો ફૂટ્યા કરે છે. પરિણામે દર્દી અચકત બને છે.

પરસેવા વિશે પણ મતભેદ છે. ઝાડા, જીલ્લી થાય તો પરસેવાનું પ્રમાણ એટલું ઘટી જાય છે. મીઠા-પ્રમેહના દર્દીઓને પરસેવો જુગ થાય છે.

ક્ષયરોગના દર્દીને જાતી ઉપર વધારે પરસેવો વળે છે. ત્યારે બીજા પ્રકારના તાવમાં આખે શરીરે પરસેવો ફૂટે છે. ક્ષયના દર્દીને પરસેવો ફૂટે છે છતાં અમુખ-બેચેની રહે છે. બ્યારે બીજા પ્રકારના તાવમાં પરસેવો વળે છે ત્યારે તાવ જીતી જાય છે અને દર્દીનું શરીર હળવું ફૂલ જેવું બને છે.

રાતના પરસેવો ક્ષયના દર્દીને નબળો બનાવે છે. સામાન્ય રીતે સાદા તાવમાં જોગ્યન પછી દર્દીને તાવ આવે છે તો તેને ખબર પડી જાય છે કે મને તાવની અસર શરૂ થઈ છે. પરંતુ ક્ષયના દર્દીને જોગ્યન પડી તાવ આવે છે તો તેને ખબર નથી પડતી.

તાવ માપવાની રીત

તાવ માપવામાં બપોરમાં ઘરનો મીઠર-અક્રવામાં આવે છે. આથી તાવની સાચી સ્થિતિ જાણી શકાતી નથી. મોંમાં ઘરનો મીઠર, રાખવાથી

તાવનું સાનુ પ્રમાણ જાણવા મળે છે. જગલ કરતા મોંમાં રેખરેયર એક-ડીમી તાવ વધારે હોય છે.

હૃદય : હૃદયની શરૂઆતમાં હૃદયનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. 'દર્દનું' સ્વરૂપ ઉગ્ર અને છે તેમ હૃદયનું જોર વધે છે કેટલાક દર્દીને હૃદયની અસર દેખાતી નથી.

ગળફો : ક્ષયરોગની શરૂઆતમાં ગળફોનું સ્વરૂપ સજેખમના ગળફો જેવો થઈ, ચીકણો અને સફેદ હોઈતો જેવો હોય છે. ક્ષયનો વિકાસ થાય તેમ ગળફોનું પ્રમાણ વધે છે અને ગળફોનો રંગ પર જેવો દેખાય છે. અને વધારે પ્રમાણમાં ગળફો છૂટે છે. આ ભારે ગળફોનો રંગ લીલાશ જેવો નજરે પડે છે. આ ભારે ગળફો પાણીમાં નાખીએ તો તળીએ ખેસી જાય છે. આ ગળફોમાં ક્ષયનાં જંતુઓ હોય છે.

ક્ષયથી ઘેરાયેલા દર્દીને ગળફો અગ્નિ ઉપર નાખવાથી ડુર્ગંધ મારે છે આ ક્ષયનું હ્રિ સ્વરૂપ ગણાય છે.

નાડી (Pulse) : નંદુરત માણસની નાડીના ધનકારા દર મિનિટે ૭૦ થી ૭૫ સુધીના હોય છે. પણ ક્ષયરોગથી ઘેરાયેલા દર્દીની નાડીના ધનકારા ૮૫ થી ૧૨૦ સુધી પહોંચી જાય છે. ક્યારેક એથી વધારે પણ થાય છે.

અહિરોના રંગ.

ક્ષયમાં કેટલાક દર્દીના અહિરો ઉપર કાંજના લાલાશ દેખાય છે. આથી રેનેલીઓ સમજે છે કે દર્દીની સ્થિતિ સુધારા પર છે, પણ આ એક ગેર-સમજ છે. એ પર લાલાશ આવવાનું ખાસ કારણ એ હોય છે કે ફેસાં

નળામાં પડી જવાથી લોહી સંપૂર્ણ શુદ્ધ થતું નથી. આથી અશુદ્ધ લોહી અહિરો ઉપર ધસી આવે છે, જેને લીધે અહિરો લાલ અને હરથુર દેખાય છે.

જીભ : ક્ષયના દર્દીની જીભનો રંગ લાલ રહે છે અને જીભ ચોક્કસ રહે છે. તેના પર ચીકણો-સફેદ પટાઈ દેખાતો નથી.

જ્યારે મેલેરીઆ તાવમાં જીભનો રંગ મેલો હોય છે.

અવાજ : ક્ષયના દર્દીના અવાજમાં પણ ફેરફાર થતો આવે છે. સામાન્ય રીતે ક્ષયના દર્દીનો અવાજ ખેસી, ગયેલ-ઘોઘરો માલમ પડે છે.

ફેસાંના ક્ષયમાં ત્રણ સ્થિતિ

પહેલી સ્થિતિ : જેમાં ટ્યુબરકલ નાચનાં જંતુઓ ફેસાંના અચૂક ભાગ ઉપર હુમલો કરીને સોજો લાવે છે,

આ સ્થિતિમાં દર્દી થોડું કામ-કાજ કરે ત્યારપછી થાક લાગે છે, અશક્તિ દેખાય છે, સવારે થોડી ઉધરસનું ફસડું આવે છે. કાઈ કેસમાં છાતીમાંથી કફ છૂટે છે ત્યારે તેની સાથે થોડું લોહી દેખાય છે. સાંજે ઝીજોઝીજો તાવ પણ રહે છે.

બીજી સ્થિતિ : ફેસાંના જે ભાગ ઉપર સોજો આગળો હોય તે ભાગ કંઠણુ જાને છે અને ફેસાંનો આસપાસના ભાગ ઉપર સોજો આવે છે.

આ નવમતે અશક્તિ-સારી પેટે દેખાય છે. સાથે ગાયે શરીર પસતું જાય છે. શરીર ફિક્કું અને છાતીમાં કુખાવો થાય છે સર્જિના તાવનું પ્રમાણ થોડું વધે છે, ઉધરસ ઉગ્ર અને છે તથા કફ મોટા પ્રમાણમાં છૂટે છે.

ત્રીજી સ્થિતિ : ફેસાંનો ભાગ કંઠણુ થયો હોય તે ભાગ મુલા-યમ થઈ સડે છે અને આખરમાં ખાકા જેવો આકાર લેખી આવે છે.

આ સ્થિતિમાં છાતીના ભાગ સડાકાને ખેસવા માટે છે. પાંસળાઓમાં દમના દર્દીની માફક ખાકા દેખાય છે.

આ ઉપરાંત તાવનું જોર વધે છે. ઉધરસ ખૂબ જ આવે છે. જેથી દર્દી થાકી જાય છે. કફ ચીકણો ભારે અને ડુર્ગંધવાળો હોય છે, ક્યારેક લોહીથી રંગાયેલી પણ દેખાય છે. શરીર દિન પ્રતિ દિન મુકાવું જાય છે વજન પણ ઓછું થવા માટે છે ચામડી સૂકી અને હોઠ કાળો રંગ ધારણ કરે છે જૂખ લાગતી નથી. અને ક્યારેક ક્યારેક પાણી જેવા ગાઠા પણ થાય છે.

આ આખરી સ્થિતિમાં દર્દીને કાળજીપૂર્વક કુતરતી સારવાર આપવામાં આવે છે તો કેટલાક કેસોમાં દર્દી નવું જીવન-નવી નિર્વહી મેળવી શકે છે.

ક્ષયરોગ અને દવાઓ

ક્ષયરોગની ભપકરા કઈ નાની-સૂતી નથી. જેને ક્ષય લાગુ પડે છે, તેને દરેક પ્રકારે પાલમાલ કરે છે. ક્ષય માટે આજસુધીમાં અનેક પ્રકારની દવાઓ, ઇન્જેક્શનો, ભરમો, કાઠાઓ, પાવડો વગેરે અનેક ડોક્ટરોએ-વૈદ્યોએ, હકીમોએ દમગરો દર્દીઓ ઉપર અજમાવી નેવાં છે. પણ કાયમ મારતું પરિણામ મુબ દેખાયું નથી.

માત્રી વાત તો એ છે કે હાની રાયખાણ દવાઓ પજવાટે વૈતાનિકા-નનદિવસ મંથી રતા છે પણ કોઈ કિમિયો હાય લાગે નથી, દર વડે

નવી નવી દવાઓ ઇન્જેક્શનો વગેરે પ્રજા પાસે વૈજ્ઞાનિકા ધરે છે-રજી કરે છે. -દાખલા તરીકે ઇટાલીમાં વેક્સીન અને સીરમ, ઇરાનમાં દાદાનો અયોગ, જર્મનીમાં ટ્યુબરક્યુલીન, ઇંગ્લીશમાં સ્પાઈર્લોજન, ફ્રાન્સમાં કાસમેટની રસી, રશિયામાં કુમીસ, આફ્રિકામાં વનસ્પતિપ્રયોગ, અને હિંદુસ્તાનમાં ભરમે અને રસાયણો વગેરે. ઉપર જે નામો મતામાં છે તે દરેક દેશે ક્ષય માટે શ્રેષ્ઠ દવાઓ તરીકે પ્રજા પાસે રજી કરેલી છે. પણ દર્દીઓને કેટલી અસર કરે છે તેનું સંતોષકારક પરિણામ રજૂ નથી કયું.

આ ઉપરાંત ફીઝોસોઈ અને ગ્રાપ્ટીસ કાબેનિટ, કોડલીવર તેવ, કેસરમ, સોમલ, આયોડોફિમ, આયોડીયન, હાઇપોફોસ્ફોરસ, સોનુ, રૂબી, સોલ, તાંબુ, પારો વગેરે પાર વગરની દવાઓ ક્ષયના દર્દીને નાશુક કરવા માટે દવાના અખતાર તરીકે દિન પ્રતિદિન ચાલુ છે.

શૂંઘવાની પણ વિવિધ દવાઓ ક્ષયના દર્દીને આપવામાં આવે છે. જેવી કે કાર્બોલિક એસીડ, થાઇમોલ, આયોડીન, મેન્થોલ, કિસેઓટ, યુકલીપ્ટસ, ટર્પેન્ટાઇન વગેરે. આ ખંધી શૂંઘવાની દવાઓથી ઘડીબર

દર્દીને શાંતિ હાળતી હશે પણ કાપ-મતી સહનન મળે એ રાજ્યાવિક છે.

ક્ષયનો દર્દી થયો એટલે ડોક્ટરોનો તેના મટાડ માટે ઇન્જેક્શનોનો 'કોર્સ' શરૂ થાય છે. એમાં જે ઘણા પ્રકારના ઇન્જેક્શનો વપરાય છે. જેવાં કે પ્યુઅર ક્યુલીન, સોનુ, સોમલ, કેસરમ, પારો, ફોરમેલીન, ઈધર વગેરે ઇન્જેક્શનોનો છૂટથી ઉપયોગ થાય છે. પણ ક્ષયને દર્દી સારો થવાને બદલે દવાઓ-ઇન્જેક્શનો તેના દર્દને દાખી દે છે.

હમણાં છેલ્લે છેલ્લે ક્ષયના દર્દીઓને ફેસમાં હવા ભરવાનો પ્રયોગ બહુ જ પ્રચલિત થતો જાય છે. જેને લેકો A. P. (Artificial Pneumothorax) નામથી ઓળખે છે.

આ સારવારથી દર્દીને તાત્કાલિક લાભ મળે છે. એની અસર ત્રણ-ચાર વરસ સુધી રહે છે. પાછળથી દર્દીને ક્ષયનો હુમલો થાય છે. એવો ક્ષયના દર્દીઓને અનુભવ છે.

ક્ષયના દર્દીમાં દેશી દવાઓ ક્ષયરોગમાં વેદરાજો અખરખ ભરમને રામચાણુ ઇલાજ તરીકે માને છે. સુવર્ણભરમનું મંદિર પણ અખરખથી ઓણું નથી. સુવર્ણ-ભરમમાં સોનાનો ધરક આવે છે.

ઉપરાંત બીજી ભરમે જેવી કે પ્રવાળ, લોહ, મેતી વગેરે ભરમેનો છૂટથી ઉપયોગ કરે છે. એની સાથે દૂધ, ઘી, માખણ, મધ જેવા સત્તવાળા પદાર્થો દર્દીને આપે છે, જેથી દર્દી સહન અનુભવે છે.

પણ આ બધા પ્રયોગો દર્દીને કાપમ માટે રોગચુકત નથી કરતા. સાચું કહું તો દવા એ દર્દનું પીગડું છે. આજ સુધીમાં ક્ષયના દર્દીઓને રોગ-ટોચે ઇન્જેક્શનો, પેન્ટ દવાઓ, ટીકડીઓ આપ્યા કરી છે છતાં ખરિ હામ રત્ન આવેલું છે. દર્દી રિખાઈ રિખાઈને સાવ મરવા જેવો થાય છે ત્યારે, ડોક્ટરોની પીરજ ખૂટે છે. છેવટે ક્ષયના દર્દીને કહે છે કે 'તમે બહારગામ હવાબદ્ધો કરવા જાવ. દવા તમને માફક નહિ આવે.' આ શબ્દો ક્ષય-રોગની શરૂઆતમાં દર્દીને કહેવામાં આવ્યા હોત તો દર્દી દવા તથા ઇન્જેક્શનોના ત્રાસમાંથી જરૂર બચી જાત.

કુદરતના નિયમે પ્રમાણે દર્દી અનુસરે છે તો કદાચ પણ રોગ શરીરમાં દાખલ થતો નથી અને કુદરતના કાનૂનોથી માનવી બચે કરે છે તો રોગ શરીરમાં આવે છે, તેનો મટાડ પણ કુદરતી ઉપચારો છે.

વધુ બાબતો અંગે

મારો જલોપચાર : જર્મનીના જાણીતા જલોપચારક ફ્રાંઝ કનાઈઝના

My Water-Cure નામના પુસ્તકનું લાખાન્તર આ મહિનાની આખરે પ્રગટ થશે. આ પુસ્તકની જર્મન લાખામાં ૩૦૦ જેટલી આવૃત્તિ થઈ છે અને લાખો નકલો વેચાઈ ચૂકી છે. તેના અંગ્રેજી લાખાન્તર પરથી આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. ૪૦ જેટલાં ચિત્રો આપ્યાં છે. તમારો ઓર્ડર આજે જ મોકલો.

મહાસભાની પુનઃરચના

લેખક : નીરુ દેસાઈ

મહાસભા ત્રણ વર્ષના ગાળા પછી પુનઃ કાયદેસરની સંસ્થા બની છે. કાયદેસર અસ્તિત્વ હોવાનું ગૌરવ મહાસભા ધરાવી શકે નહિ. વ્યાસુધી ક્રાંતિની મજલનો સફળ અંત આવે નહિ ત્યાંસુધી મહાસભાના સમસ્ત અસ્તિત્વને હોડમાં મૂકી દેવાના ધણા પ્રસંગો આવવાના છે, અને આઝાદી માટે લડતી કોઇપણ સંસ્થાને કોને પણ ગેરકાયદે કામ કરાવવાનું-ગેર-કાયદેસર એટલે છૂપું જ એમ નહિ માનવું નોંધવું-આવશે. વિપક્ષે એમ કહી શકાય કે મહાસભાએ ગેરકાયદે સંરક્ષણમાં જ અભિમાન લેવું નોંધવું. કાયદેસર અસ્તિત્વના ભયરથીના પણ ઠીક ઠીક છે. એમાં આદર્શથી દૂર એવા તકલાદી માથુસોની ભરતી થવાનો સંભવ રહે છે; કાયકોરનું ધ્યાન ક્રાંતિની શક્તિ ધરાવેને બદલે સત્તાધારીના - મેળવવા તરફ હોડે છે. મકાનો, મિત્રકત ઊભી ચાપ છે, અને પં. નહેરુએ કલા પ્રમાણે-મહાસભા સ્થાપિત હિતો પેદા કરશે તો એની લગ્નક શક્તિનું બળ ધટશે.

મહાસભાએ દેશની આઝાદી હજી મેળવવાની છે-અર્થાત્ એ દાન તરીકે મેળવવાની નથી, પણ આંધ્રી લેવાની છે-એ મુદ્દાને લદ્દપમાં રાખી મહાસભાએ પુનઃરચનાનો વિચાર કરવો નોંધવું. હવે બ્રિટીશ સરકાર સાથે સંગ્રામ કરવાની વારી આવવાની જ નથી એવી કેટલાકની માન્યતા આધાર વગરની છે. મુલ્કોત્તર પુગનાં બ્રિટીશ સરકારનું વલણ હિંદને વધારે સત્તાએ આપવા તરફ નહિ,

પરંતુ એની પકડ દબ કરવા તરફ જ રહેશે એ વિશે કશી શંકા રહી નથી. હિંદના રાષ્ટ્રવાદ અને સામ્રાજ્યવાદ વચ્ચેના ચિરંતન ઝગડો મહાધાન કે વાટાધારો દ્વારા કદીએ નહિ ઉડેલી શકાય. એ માટે તાકાતનો જ મુકાબલો કરવાનો રહેવાનો છે. બ્રિટન હિંદને સ્વતંત્રતા આપે એમાં એની હરિતને જ ધણુ નોખમ છે. એ હિંદને આજ્ઞા કરે તો એ ખીળા દરખાસ્ત રાખ્ય થઈ જાય, એનું જીવનધોરણ નીચું આવી જાય. નૈતિકદૃષ્ટિનો વિકાસ થયો હોય તો એ આ રિયલિટી સ્વીકારવા તૈયાર થાય. પરંતુ આજે તો એની સંભાવના નથી.

માટે બ્રિટીશ સામ્રાજ્યવાદના બધા પ્રવાસો હિંદમાંની એની સત્તા ટકાવવા માટેના જ હોય છે. કોમી પ્રશ્નો કોણે, લઘુમતિઓના દાવાઓ, હિંદના ઉદ્યોગોને ઉત્તેજનનો અભાવ, હિંદની બ્રિટનમાંની સ્વર્નીય અનામતો હોડવાની આનાકાની, બ્રિટીશ ઉદ્યોગપતિઓને અપાતી પસંદગી, ૧૯૩૫ના કાયદામાં બ્રિટીશ પૈદીઓ માટે રાખવામાં આવેલી સલામતિઓ, ધારાસભાએ ફગાવી દેવાના કરેલાં ઠરાવોનો અસ્વીકાર આ બધું સરવે છે કે સીધી રીતે બ્રિટીશ સરકાર પોતાની સત્તા હોડવા તૈયાર નહિ જ થાય.

એનો અર્થ એવો થયું નથી કે આ રોપણમાં નાના લાગીદાર તરીકે હિંદીઓને નોતરવામાં નહિ આવે. પોતાનો હાથ કાયમ રાખીને ખીળ-

એને એમાં મદદ આપવા નિમંત્રવા એ ચાલખાજી પુરાણી છે. ક્રિષ્ન ચોળના અને વાવેલ ચોળના આવી ચાલખાજીના અંગો જ હતા. હવે જ્યારે મુલ્ક પુરું થયું છે ત્યારે 'લોક આગળ મો દેખાડવા માટે' એ પછી કાંઈક આવી વાત વહેતી મૂકશે તેમાંય મજૂર સરકાર આવી છે. એણે ત્યાં અનેક પ્રકારના વચનો આપ્યા છે. એ વચનોનો અમલ જો ત્યાં વ્યવહારુ સમાજવાદ એવો થતો હોય તો આપણે માટે એનો અર્થ ગૂઢ પણ વધારે કડક સામ્રાજ્યવાદ જ થવાનો છે. હિંદ પરની પકડ મજબૂત કર્યા વગર છઞ્ઞેડમાં નવા મુધારાઓ આપવાનું રહેતું જનવાનું નથી.

એટલે મહાસભા આગળ સવાલ એ આવેને ઊભો રહેવાનો છે કે એ ક્રાંતિકારી સંસ્થા રહેવા માગે છે કે વિનિત થવા માગે છે. એ જો ક્રાંતિકારી સંસ્થા થવા માગતી હોય તો એણે આજના સ્વરૂપમાં-ધરમૂળનો દેરદાર કરવો જોઈએ.

૧૯૪૨ ની દેશબ્યાધી લડતે આપણી સંસ્થાની અનેક નિર્બળતાઓ સ્પષ્ટ કરી છે. તા હમીએ એકાએક લડત આવીને ઊભી રહી ત્યારે એવો ખ્યાલ આવ્યો કે આપણી પાસે કશી તૈયારી નહોતી. ચોળના નહોતી, તાલીમ પામેલું યોડ્યમ વિચારમરણીયાળું જીવ નહોતું. આમ છતાંય દેશે પ્રતિકાર તો કર્યો જ. માટે તો એ વિશેષ અભિનંદનિય બને છે. પરંતુ દેશને અભિનંદનો પાકે-

વાથી વાતનો છેડો આવતો નથી. ૧૯૪૨માં લડત આપણે કરવા માગતા નહોતા, એવું કહેવાનો કરી અથ' નથી. ગાંધીજીએ હરિજન મારફતે આ 'ખુલ્લા બંડ'નો વારંવાર આગ્રહ કર્યો હતો. પ્રથમએ આ અનુરોધના આધારે જે જે કોઈ હાથમાં જરૂરું એ વડે સરકારનો સામનો કર્યો. ખુલ્લું બંડ કરવાનું હતું તો એ વિશે કરી પૂર્વ-વિચાર કરવાનું કેમ નહિ સંજય હોય. એ આજે પણ સમજાતું નથી. સરકાર તૈયારીઓ કરવાનો સમય આપશે. આપણે બંધાને સૂચનાઓ મોકલી રાખીશું, નિયત કરેલા દિવસે અગાઉથી સૂચના આપી બંડની-મહાભારતના સુદની યાદ આ વેળાએ આવી અપ છે, જ્યારે બંને સૈન્યો યોદ્ધાસ દિવસે સમરભૂમિમાં આવી ઊભા રહ્યા, યોધાનો જ્વનિ થયો, ગુરૂપૂર્ણ થઈ, અને લડાઈનો આરંભ થયો-શરૂઆત થશે. આવી જવાબી ખ્યાલ આજના જમાનામાં કોઈ જ નહિ ધરાવી શકે. સરકાર પ્રથમ આક્રમણ કરે, અને એવું કર્યાને જ આપણે તૈયારીઓ કરવી જોઈએ અહિંસાત્મક સુદમાં કરી પૂર્વ તૈયારીઓ કે યોજનાઓ હોય જ નહિ એવું હું નથી માનતો. હિંસક સુદની પેઠે અહિંસક સુદ પણ યોજનાપૂર્વક અને વ્યવસ્થિત રીતે લડી શકાય. એની પોતાની વિશિષ્ટ Technique હોવી જોઈએ. એ જો ન હોય તો આપણું બંડ આજે કે કાલે કોઈ દિવસ સફળ થવાનું નથી.

આજે મહાસભાનું સમસ્ત તંત્ર અમ્યોદિત અવ્યવસ્થિત બની મથું છે. ગમે તે વ્યક્તિ ચાર આના - ૧૦૦ મળ્ય થઈ શકતી હોવાથી

એના સંખ્યાબળમાં અપૂર્વ વધારો થયો છે. પણ એથી આપણે ગુણ-વત્તામાં પણ પગા છીએ. સંખ્યા ખાતર સંખ્યાના મોઢમાં પડીને મહાસભાએ ગુણને ગુણપાટના કપ-કાંતી ચિવા કરી છે. આવા સંજયને કોઈ નિયમનું બંધન નથી હોતું. એને સંજય બનાવતી વેળાએ મહાસભા કિયે કરી સમજ આપવામાં આવતી નથી. મોટામોટા કારખાનાઓમાં તો વગથી મહાસભાના સત્તાવાચકોએ આમ-નોંધણી કરાવે છે. અને કોઈવાર તો પેસા પણ પોતાના મજવામાંથી જ ચૂકવે છે. મહાસભામાં આ કારણે ગમે તેવા વિચારવાળા માણસો સારા પ્રમાણમાં પેસી મથા છે. મહાસભાને પુનઃ શુદ્ધ કરવી હોય, એને વધારે પ્રાણવાન અને સક્રિય બનાવવી હોય તો સમજ સંજય જ એમાં આવે એવો કરી પ્રબંધ રવો જોઈએ. જેઓ અમુક સમય આપતા હોય, જેઓમાં અમુક પ્રકારની સમજ હોય એટલે કે જેમણે અમુક પ્રકારની તાલીમ. લીધી હોય એવા સંજયો જ મહાસભાની સંમિતિઓમાં આવી શકે, એટલું તો ઓછામાં ઓછું થવું જોઈએ.

એટલી જ મહત્વની વસ્તુ સંજયોની તાલીમ હોવી જોઈએ. બીજે બધે જ રથોડામ કરનારાઓને apprenticeship-નુમાસ્તાગીરી કરવાની હોય છે. અમુક ખંચે દુકાનમાં મહેનત કર્યા વગર માણસને કરી જગજગરીવાળું કામ સુપ્રત થતું નથી. એક મહાસભા જેવી રાજકીય સંસ્થામાં માણસ એક સભામાં ખાદીના કપડાંવહેવું કાપકર થઈ શકે છે. એની પાસે કરી તાલીમ હોવાનું આવશ્યક મનાતું નથી. મહા-

સભાના તમામ હોદ્દાઓ માટે અમુક તાલીમ મુકરર થવી જોઈએ. રાજ-કારણના દહો, આઝાદીનું તત્વજ્ઞાન, લડતોનો ઇતિહાસ, રચનાત્મક કાર્યક્રમની તત્વદષ્ટિ, અહિંસાત્મક પ્રતિકારની સુચોક્તિ નીતિરીતિ, આ બધી વસ્તુઓ એને જ્ઞાન હોવું જ જોઈએ. આવી રીતે જે ધડાચો હોય એ જ હોદ્દાદાર થઈ શકે, એમ નક્કી થવું જોઈએ.

આવી તાલીમ સાથે સમસ્ત કામ-કાજને આવરતી માનવદષ્ટિ-એને અમુક પ્રકારનાં આચાર દ્વારા દૃઢ કરવી જોઈએ-કાપકરે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. આવી દષ્ટિ શિક્ષણ દ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે એમ નથી હોતું. એ અંતરે માંથી જ જાગે છે. સત્તનિશ એ જ્ઞાનનો વિષય નથી. પણ આવી સત્તનિશ મોટેનો આગ્રહ ધરાવવાનું ચક્ર છે ખરું. આવી દષ્ટિના અભાવે ધણી સંકુચિત વાડાઓમાં મહાસભા વહેંચાઈ જાય છે. મહાસભામાં પણો કરતાં વધારે તો જૂથો આજ બધામાં છે. બધી જ પ્રાંતિક સંમિતિઓમાં સંખ્યાબંધ જૂથો બધાઈ ચૂક્યા છે અને કામકાજને કાનિ પહોંચાડે છે. આનાં જૂથો કોઈ રાજકીય દષ્ટિ અનુસાર બંધાયેલાં હોતાં નથી. મોટે ભાગે હોદ્દાની આસપાસ જોડવામાં હોય છે. આ દૂર કરવા માટે માનવદષ્ટિ જ સહાયબૂત થઈ શકે એમ છે. તાલીમ અને દષ્ટિ સાથે આવા કાપકરોની આજીવનિકા વિચાર કોંગ્રેસે કરવો જ જોઈએ. કોંગ્રેસ પાસે આજીવન કાપકરોનું જુથ હોતું જ જોઈએ. સર્વેન્સ ઓફ દિલ્હી સોસાયટી, પીપલ્સ સોસાયટી જેવી સમાજસેવક સંસ્થાઓ પ્રાંતભરમાં

હોવી નોંધાયે. જે જે જીવંતો સેવાના ક્ષેત્રમાં ઝંપલાવવા માંગતા હોય તેમને જીવનની આર્થિક બાબતો વિશે નવીન કરી દેવા નોંધાયે. મહારાષ્ટ્રે આ દિશામાં શુભ પગલુ માંડ્યાં છે. ગુજરાત તો જે દિવસે ધારે એ દિવસે આ કાર્ય-ભાર ઉઠાવી શકે એમ છે. આવા લાખ માણસો દેશભરમાં વેરાપલા પડ્યા હોય, એ જ હશે, એક વિચારે કાપ કરતા હોય-તો ખીટી લગત યશસ્વી થવા વગર રહી શકે ખરી ?

આ સાથે એટલું જ મહત્વનું આનંદ જે આજીવન કાર્યકરો ગામડાઓમાં યા અન્ય ક્ષેત્રે પડ્યા છે, એમને સાંકળવાનું છે. ગુજરાતમાં કોઈ નહિ તો આવા ૨૦૦ કાર્યકરો હશે. મજૂર સંસ્થાઓ તથા કોંગ્રેસના અન્ય વિભાગોમાં કામ કરનારા માણસોની સંખ્યા પણ ૧૦૦ જેટલી થવા જતી હશે. આ બધાને સાંકળતો એક ય વિચારદેર નથી, બસાની પાસે ચોક્કસ વિચારદૃષ્ટિ નથી, કાર્યક્રમ નથી, વર્ષમાં એકવાર પણ મળીને વિચારોની આપલે થાય એવી કશી યોજના નથી. આટલું કરવામાં આવે તો પણ ધણું મહત્વનું કાર્ય થઈ શકે.

મહાસભાના જનતા સાથેના સંપર્ક વધારે સજીવ અને સક્રિય થવો નોંધાયે. રચનાત્મક કાર્યક્રમ જનતાના વિશ્વાસ જીતવાનું અને એને ધડવાનું અગ્રોધ સાધન છે. આખા કાર્યક્રમમાં મહાસભાવાદીઓના સમૂહને ફરાવો પસાર કરી શકા જાહેર કરી છે, પરંતુ આવી શકા આપણા બધા કાર્યકરોને છે ખરી ? જેમનાથી મુક્ત થવા બદ જે જે ફરાવો કર્યા એનો અમલ કેટલો

થયો ? કેટલે રચને રેડિયાનું કામ નવું ચાલુ થયું ? કેટલે રચને એકત્ર મંડળ કે મજૂર મંડળો રચવામાં ? કેટલે રચને ગામડાંઓમાં નવી દૃષ્ટિ અનુસાર કેન્દ્રો રચવામાં ? અનુભવે એમ જણાયું છે કે રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં આપણી શકા કર્યાં તો સાંપ્રદાયિક કે ઔપચારિક છે. અગર એવી શકા છે જ નહિ. રચનાત્મક કાર્યક્રમ ખીજની સામે ધરનાવું એક સાધનજ છે, એમ બહુ લાગે છે. કોંગ્રેસે લગત સંસ્થા જ જે રહેવાનું છે, તો આવા પ્રાણવાન રચનાત્મક કાર્યક્રમ પર એની દૃષ્ટિ સ્થિર થવી જોઈએ. આને મહાસભાના મોટા ભાગનું ધ્યાન પાર્લામેન્ટરી કાર્યક્રમ પર ફરેલું છે. પાર્લામેન્ટરી કાર્યક્રમ અચૂક અચૂત જરૂર છે, પણ રચનાત્મક કાર્યક્રમ આગળ એ ગોણું છે. એના પર જ મહાસભાનું આલંબન વધશે તો આનંદો એનો સડો ધટવાને બદલે વધશે. પાર્લામેન્ટરી કાર્યક્રમ રચનાત્મક કાર્યક્રમથી જિતરે તો જ ગણપો નોંધાયે-અને આખીન હોવો નોંધાયે. પાર્લામેન્ટરી મનોદશાવાળા માણસોને મહાસભામાં જિંદા દરજ્જાના રચના સુખત ન થવાં નોંધાયે. એનો સહાર નિર્જનતાનો એકાર છે, એમ ગણવું નોંધાયે. મહાસભાના સાચા, એકનિષ્ઠ-કાર્યકરો તો રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં ગૂંથાઈ જનતાની તાંકાત વધારવામાં જ રોકાયેલા હોવા નોંધાયે.

મહાસભાનાં કાર્યકરો અને એના ટેકથી ચાલી સંસ્થાઓમાં કાર્યક્રમતા ધણી ઓછી હોય છે. આપણી સંસ્થાઓની એકિસનાં દર્શનના કર્યાં ટેકણો ન હોય, આ દર્શનમાં ઉપ-

યોગી એવી કોઈ માહિતી ન હોય, કાગળોના બરોબર જવાબ ન આપતા હોય. વ્યવસ્થા જેવી વસ્તુ શોધ કરતાં પણ ન જડે. આવી વસ્તુચિંતનો સત્તર અંત લાવવો નોંધાયે. કામ-કાજની ખરેખર વહેંચણી થઈ જતી નોંધાયે. વેપારી પેઢીઓ ને બેંકોની પેઢે આપણી એકિસે ચાનવી નોંધાયે. બેનમૂન વ્યવસ્થા આપણે ત્યાં દાખલ થવી નોંધાયે. સમિતિની એકિસમાં બધી નોંધો અને માહિતીઓ હોય, ઉપયોગી પુસ્તકાલય હોય, Information Department-માહિતી ખાતાઓ હોય. અને આ બધાનું એકીકરણ હોય.

આ બધાં સ્થિતિના અમલ વગર મહાસભા હવે આગળ વધી નહિ શકે. જગતમાં બ્યારે ચોક્કસ વિચારસરણીએ ચાલનાર બધા જ પક્ષો વધુ સંગઠિત બની, વધુ વ્યવસ્થિત બની પોતાના પક્ષોને વધારે સમજ બનાવી રહ્યા છે, ત્યારે મહાસભાને અચ્ચત્તિ, અતંત્ત રિયલિટમાં રહેવાનું નહિ પાસવે, આને મહાસભા બૂના આદર્શવાદ, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદ સામેની સ્વાભાવિક લાગણી અને ગોંધીજી જેવાની તથા નિષ્ઠા પર ટકે છે પણ આટલું જ પરતું નથી. કોઈ પણ સંગઠનને તોડતા પ્રવચન તવેનું પ્રાણત્વ પ્રત્યેક દેશમાં વધી રહ્યું છે. એકતાનાં તત્ત્વો જે એટલા જ સંગીન અને સમજ નહિ હોય તો મહાસભા વધારે ને વધારે ભાંગતી જશે. પ્રચારની કક્ષા આપણે ક્યારનીય વડાની ચૂક્યા છીએ. હવે આપણે સંગઠનની કક્ષામાં છીએ. એકવાર સંગઠન પાડું યશે, ૧૯૪૫ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય પર અતીત થા કરવામાં આપણને વાર નહિ લાગે.

ગુર્જરાનું મહિમાવન્ત મહારાજ્ય

લેખક : પ્રા. વિજયરાય ક. વૈદ્ય

૧

ભારતવર્ષના સૌથી મહિમાવન્ત મહીષાસુરમર્ધિ એક તે હતો. રણમાં જેવા શરો, લક્ષ્મીના વળી લાડીયા, વિદ્યાનાથ તે એવો જ નિધિ હતો. વિદ્યેશમાં વિદ્યાવતોનો એવો પોપણુદાર કે એની પ્રજાના વિદ્વાનોમાં વ ભવન એટલા વૈભવશાળી હતા કે તે એ મહાન ગુર્જર સમ્રાટની ત્યાગસ્વીચાનાં ગળે કીર્તિગણે દેશસમરતમાં ગણ્યામાં હતાં. તે સરસ અર્ચાગીન દતિહાસમાં^૧ પણ રાજધિએ જન્મેક વિદેહી તથા માર્કસ આરેલિયસનો સમાવેશ પણ વાધો છે. એવો તે સાધુચરિત્ર અને નિષ્ઠામ કમ-યોગી હતો, અને વિદ્વાતામાં, 'સરસ્વતીકંઠાસરણુ' કાર એ પરમાર કુલધ્રુવણુ ઉજ્જયિનીનાય બોજદેવ એની પછીના શતકમાં અણ્ણહિલપુર પાટણના વિદ્વન્મણિ હેમચન્દ્રાચાર્યનું સ્મરણુ કરાવે તેવો અનેક વિદ્વાતવાનો વિશારદ હતો.

જે ગુર્જર દેશની સીમા હમણાની ગુજરાતભૂમિ કરતાં અધિક વિસ્તરેલી હતી, તેની પર અધિપત્ય ભોગવતા ગુર્જર મહારાજાધિરાજોના ધીન મહારાજપના એ પ્રતાપી રાજનીતી પુરાગામી તથા અનુગામી ગુર્જર એટલે હિહના દતિહાસમાં અમર છે તેવા શુભ સમ્રાટ પછીના ચિરસ્મૃતિય ગુર્જર સમ્રાટો.

૨

હમણાં આપણે જે દેશવિભાગને "ગુજરાત" નામથી ઓળખીએ છીએ તેટલો જ આ ક્ષેત્રનો 'ગુર્જરદેશ' નથી. આજના ભૌગોલિક ગુજરાત ઉપરાત, એમાં માળવા તથા રાજપૂતાનાનો ધણીખરો ભાગ સમાવેલો હતો. ભરતખંડના એ ખરી રીતે ત્રણ પ્રાન્તોને ગુર્જર દેશ એવા એક જ નામથી ઓળખવાનું કારણ એ છે કે આપ્રજાનીની ગુર્જર નામે જાતિના રાજ્યોનું સામન એ પ્રદેશ પર ચાલું હતું. એમના રાજવંશે એટલે ક્ષત્રિયકુલો પ્રતિદાર, પરમાર તથા ચાલુક્ય. એ રાજકુળોની ચઢતી પડતીને, એમના

ચત્રોનો તથા ખંડિયા રાજાઓનો પણ પરિચય આપણને આ છૂટક ઇતિહાસના ગુનવિધાનરૂપ પતાવતા થાય છે. એમનો સમય આશરે ઇ. સ. ૫૫૦થી ૧૩૦૦ સુધીના સામસાતનો શતક પર પથરાયેલો છે.

સ્વાભાવિક છે કે પોણા હજાર વર્ષ નેટલા વિસ્તૃત કાલપટ પર પથરાયેલી એ રાજ્યસત્તામાં પાટનગર પણ બદલાયે ગયાં હોય. સખ્યામાં એ છ હતા અને નામે હતાં [કાલકમાનુસાર] શ્રીમાળ, આલોર, ઉજ્જયિની, કાન્ધકુબ્જ, ધારા તથા અણ્ણહિલવાડ. આ પરથી ૨૫૯૨ થશે કે એ સત્તાનું મધ્યવર્તી બિન્દુ તો, "કાળના ધણાક વારાદેરા છતાં, આયુગિરિ રહ્યું હતું. એટલું ખુરું કે પાટનગરો ઉપર પ્રભાણે ભૂલ્યાં, એ જમાના-ઓના પ્રમાણમાં એકબીજાથી સારી રીતે દૂર પણ હતાં તેથી, સૌથી મહત્તરને લીધે પણ, તેથી ગુર્જરેશના દતિહાસમાં સાતત્ય અપ્રાપ્તિ છે કે તેનો અસાવ-આ અભાવ જ વધારે તો-જોવામાં આવે છે ખીજ આજી, ગુર્જર સમ્રાટો એમના મુખ્ય કે આદિ નિવાસસ્થાન (રાજપૂતાનાના એક ભાગ)થી સાંકળથી તેમ જ કેટલેક અંશે રક્તસબ્ધ તથા પરપરાથી સંકળાવવા હશે, આખા ગુર્જરેશની સમરત પ્રજામાં પણ કેટલુંક અભિજાત હશે એમ જણાય છે.

૩

એ ગુર્જરેશના વિકાસમાં જે ચાર તબક્કા પડે છે તેની યુગવાર વિભાજણી આ રીતે કરવામાં આવી છે:

- ૧ સને (૫૦૦ કે) ૫૫૦ થી ૭૫૦
૨. " ૭૫૦ થી ૮૪૦
૩. " ૮૪૦ થી ૧૧૮૯
૪. " ૧૧૮૯ થી ૧૩૦૦

આમાંના પહેલા યુગમાં ગુર્જરોની રાજધાની શ્રીમાળમાં હતી. ત્યાંથી બહાર પડી, એ પ્રદેશના પ્રતિદાર તથા માહમાન રાજાઓ અર્ચગીન ગુજરાતવાળી જૂનિમાંના ત્યારના રાજ્યોને શિકરત આપતાં અને તાણે કરતા. તેમણે ધણેકરના (કનાજ) પ્રસાકર, વર્ધન સામે પણ પોતાનું બળ અજમાયું હતું. વળી, અવારનવાર, ઉપતા બને રાજવંશોના

^૧ 'મ ઝોરી યે વોઝ ગુર્જરેશ' ગ્રંથ ત્રીજી પૃ ૧૫૧; તા મુસલ્લીફ એના ગુર્જર સમ્રાટો વિશેના નવ જગ્યાથી આ લેખમાની ઘણીકતો લેવામાં આવી છે.

નખીરા કનોજપતિઓના ખંડિયા સમાન પશુ બનતા. આ સમયમાં હાલનાં રાજપૂતાના, ગુજરાત તથા માળવા મોટી નાની ઠંકરોમાં વિલકત હતાં પશુ રા. મુનશી ના મન્ત્રવ્ય અનુસાર એ આખા પ્રદેશની પ્રજા તો 'હોલોહનિયમ' એટલે અલિખ કે એકમતીય જેવી હતી. શ્રીમાળના એ પ્રતિહાર તથા ચાહમાનેવ્યે રાજ-પૂતાનામાંનાં સાંભર તથા મંદાર કબજે કરીને પોતાની ઉત્તર તરફની સરહદ મજબૂત કરી હતી.

અસોધી પશુ વધુ વયેના બીજા યુગમાં પ્રતિહાર રાજવંશીઓ એક એવા બળવાન સંચલનના નેતાઓ બન્યા, જે હનુ આંતરિક રથેષ અને જેની નિયતિ હતી તેમણે પરાક્રમપૂર્વક જિતેલું કનોજનું સમ્રાટપદ. એ પદથી તેમણે ધણાં ડગમગતાં રાજ્યો ટકાવ્યાં તેમ જ એ કાળના ઉર્વર ભારતના રાજકીય ને સાંસ્કારિક જીવનના મુખ્ય પ્રવાહ વહેવરાવ્યા.

વિક્રમરાણા તથા રવભાવે જ ધણા મહત્વાકાંક્ષી એ પ્રતિહાર નૃપતિઓને દક્ષિણ હિંદના રાષ્ટ્રપ્રેમી અને પૂર્વ બંગાળના પાલ રાજ્યોની સામે, વચ્ચે વચ્ચે, રજુસંગ્રામો ખેલવાના થયા હતા; તો પશુ તેમણે એ વંશમાં થએલા નાગજટ બીજે, મિહિર ભોજ, મહેન્દ્રપાલ પહેલો તે મહીપાલ એ ચાર સુસમર્થ રાજ-ઓના સમયમાં, ઇતિહાસમાંના કોઈ પશુ બંધ સામ્રાજ્ય જેવું જાણે એક સામ્રાજ્ય-મંદિર ખડું કર્યું હતું. એ મહારાજાઓના અબુદુલ કાળે એમની સત્તા ઉત્તર બંગાળથી છેક સારાણી સુધી હતી. પરંતુ એમનીય કાળખલે પડતી થઈ જ. દમમા શતકમાં (સને ૯૪૦માં) જ્યારે દક્ષિણના રાષ્ટ્રકૂટ વંશમાં થએલા કૃષ્ણ ત્રીભએ ઉત્તર ભારત પર આક્રમણ કર્યું ત્યારે પ્રતિહાર વંશનો સ્થંધ અસ્તાવ્યલે ભૂતર્યો, જે કે, એમનો નાશ તો ત્યાર પછી અમુક દસકાબાદ મહમદ ગઝનીની સેનારીઓ આ દેશ પર થવા લાગી ત્યાર પછી થયો હતો.

પ્રતિહારોત્તું એ સામ્રાજ્ય કે મહારાજ્ય એટલે ગુજર દેશનું-પહેલું વચરતી મહારાજ્ય.

૪

ગુજરાતના કીર્તિકાળ વડે ઉજળવળ એવો જે ત્રીજો યુગ તે સને ૯૪૦થી ૧૦૭૪નો. એ સવાસોથી વ વધુ વર્ષોના ગાળામાં ધારાના પરમારોએ કાન્યકુબ્જના પ્રતિહારોની રાજ્યસત્તાને ઊંચેડી નાંખીને બીજું ગુજર મહારાજ્ય રચાધું. એમની પછીના અણ્ણદિલવાડ પાટણના ચૌલુક્યોત્તું જે આપણને અધિક પરિચિત છે તે મહારાજ્ય ત્રીજું અને છેલ્લું હતું. એનો સમય, ઉપર જોયું તેમ, ૧૦૭૪-૧૬૦૦.

આ રીતે, મહાન પ્રતિહારોની પછી, ગુજર દેશની સત્તાનું સાતત્ય, એમના સીધા ઉત્તરાધિકારીઓએ જળવી રાખ્યું હતું-પરમાર વંશના સિંધક, વાકપતિ મુજ તથા પરમ મહિમાન્વિત ભોજદેવે જોનાથી આ લેખ પ્રારંભાયો તે જ, અને, ચૌલુક્યવંશના કણ્ણ ને સિદ્ધરાજે, કુમારપાલે, બાલ મૂલરાજ ને ભીમદેવ બીજાએ.

ઇસવી સનની સાતમી સદીથી બારમી સુધીમાં હિંદ પર જે ઇસ્લામી હુમલા થયા તેનાં પૂર એ પ્રભાવશાળી ગુજર સમ્રાટોએ પોતે કે બીજા રાજ્યોને મદદ કરીને ખાળ્યાં હતાં. વળી, જે ચૌહાણ કે ચાહમાન વંશનો હતો ને સિદ્ધરાજનો પ્રપૌત્ર થાય, તે પૃથ્વીરાજ ત્રીભએ ૧૧૬૧ માં શાહબુદ્દીન ગોરી સામે ટક્કર ઝીલી હતી-જે કે તે વળતે વર્ષે તો, જાણીતું છે તેમ, હારી ગયો હતો.

છેલ્લા અને ચોથા યુગમાં તો એ ચારે ચાર રાજ-કુળો દુર્ભાગ્યે નબળાં પડી ગયા હતાં. પરિણામે, દેશના ઐતિહાસિક પાટનગર દિલ્હીમાં સ્થાપિત નવા દેશપતિઓની સત્તા જમવાયી, કુતબુદ્દીન ઐબકે ૧૧૯૧માં અને અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ ૧૩૦૦ના અરસામાં, ભારત વર્ષમાં આઠેક શતક સુધી અપૂર્વ સત્તાધારી એવા, અદ્ભુત રસિક ઇતિહાસમય એ ગુજર દેશને પૂરપૂરે વિનષ્ટ કરી નાંખ્યો.

અભયનું દાન

બામુલાલ વૈદ્ય

સામાન્ય રીતે જો છે તેમ, મારે ત્યાં રાષ્ટ્રનાથકો બીજે ગાયથી આવવાના હતા, તે ધાર્મિક કરતાં ધણી મોટા આપ્યા. તેઓ મોટરમાં આવ્યા કે તરત જ તેનો ક્રાઈર પાછો પેલે ગામ જવા માટે ઉતારવા કરવા લાગ્યો.

જો આગળથી મારે રોઈ વગેરેની તૈયારીઓ બરાબર કરી રાખે. ક્રાઈરને વહેતું જતું હોય તો તેને સૌથી પહેલાં જમાડી લેવા જાય તૈયાર હતા, પરંતુ એ કોઈ વાતે માનતો ન હતો.

રાષ્ટ્રનાથકો આંગણે આવ્યા હતા એટલે રાજાઓ જ તેમનું સન્માન કરવા, તેમની સાથે વાતો કરવા, તેમની રેકે મજરા સમરાય તેની કાળજી રાખવા અને ઉત્સુક હતા. એ વખતે ક્રાઈરની સાથે વાત કરવામાં અમને શી મળ પડે ?

જ્યાં ક્રાઈર પોતાનો ઘોડો વચમાં કુલીની રજો હતો રાષ્ટ્રનાથકોમાંના એક મહેમાન જ તેને તરત પાછા જવા માટે ઉતારવા ન થતા સમજાવી રહ્યા હતા.

‘હુઓ, આ લાઈનમારે જમવાનો બંદોબસ્ત હમણાં જ કરી રહો. તમને મેણું નહીં કરે’ મોટરમાં આવેલ મહેમાને ક્રાઈરને કહ્યું.

‘પણ મારે જમવું નથી,’ ક્રાઈર વરે કહ્યું.

‘તમે અમારે ત્યાંથી જમવા વિના જાઓ તો અમારું ખરાબ દેખાશે!’ ક્રાઈર સાથે વાત કરવામાં નેરોલે ખબત બમડતો હતો તેટલો નેનાઓનો લાજ ઓછો લેવાથી એ ખ્યાલથી મેં કહ્યું.

‘લાઈ, મને આટલું વહેતું વાણ કરવાનું કાલે નહીં.’ ક્રાઈરે કહ્યું.

‘તો મોટરથી તમને કાલે તમારે વાણ કરવું. બાકી જમવા વિના તો નહીં જવાય.’ મેં કહ્યું. ‘હમણાં જરા બેસો. પાણી-ખાણી પીઓ-પણી પાણી પીસાવ એટલે તમને બોલાવું છું.’

‘લાઈ, મારે જતું જ જોઈએ. રોકની વરધીમાં મારે જવાનું છે. આવ મને બોલી ન કરો.’ ક્રાઈરે કહ્યું. તેના અવાજમાં થોડો કંપ હતો. મેણું થાય એ તેને પોસાય તેવું નહોતું એમ મને લાગ્યું.

‘તો તમારી ખરડા તમને પરાણે નહીં રાખીએ, જમવા રોકાવા હોત તો બહુ બોલી ન કરત. ન જ રોકાવાય તેમ હોય તો બીજું શું થાય ?’ મેં કહ્યું. હું ક્રાઈર સાથેની વાત જટ પતાવવા માગતો હતો. ન જ રોકાવોના દોષ તો જલે જાય, એ મારા મનનો લાવ હતો.

‘ત્યારે તમે જાવ છો ને ? મિત્રો અમારા સલામ કહેવું.’ મહેમાને ક્રાઈરને કહ્યું.

‘હા, જઈ’ તો છું, પણ...’ ક્રાઈર અમથાવો.

‘શું છે ?’ મહેમાને પૂછ્યું. ‘કંઈ બેટ-બેટ... ?’

‘નારે, સાહેબ, એ શું બોલ્યા ? હું કેનો ક્રાઈર ? મારાથી બેટ મજાક થયું ખરી કે ? પણ આજ કેસને મારીમાથે મોકલે તો...’

‘ક્યાં ?’ મહેમાને પૂછ્યું. ‘ગામના પાટર મુખી’

‘કેમ ? આ ગામનો અત્યાચાર ?’

‘ના-હ, પણ મહીના મહારાણીઓ સાથે અમારે તકરાર મળે છે. અંદરામિયા પહેલાં એમના એ જન્મનું અમારે ગામ ખૂન થયું છે મારી મોટર ગામમાં આવી કે તરત જ એમનો એક જન્મ પાછો પડે છે. મને બીક છે કે એ લોકો મારા પર શા કરશે. હું ગામની દરની બહાર સામેનરવો નીકળી છું’ એવો કોઈ મજબૂત સંચારો મને આવ્યો.

ક્રાઈર સંધી હતો. એનો દેખાવ કરકો હતો. આખી પાટન, મોં કાટ, કાળી રૂઝાંચાળી કાળી રિત્ત-લનીરોષી, લોમુની કાઠ જેવી રુમ્મી આંખો, પીંડીના કાંઠા જેવા મુખના કાળા, તરી આવતી મુદ હાલી, મજબૂત કાંઠો વગેરે પરથી તે કાળ વરે ખડતલ અને દિંમતી દેખાતો. ખ્યાલશક્તિ મનોદતો, પણ એના અંતરમાં કાલ જેવો હતો. તેનાં કર્તા મુખ પરથી જ અત્યારે તો નિર્ધીકારનું હતું તે ઝરતો હતો. તેને સંચારોની જરૂર હતી. અગાઉ ધણ પહેલાં પાછા પડેથી જવાની તેની અધીરોઈ હતે સમાનજ.

મહેમાને મને પૂછ્યું, ‘તોને મોકલશે ?’

‘બીન કેને મોકલશે ? હું જ જઈ’ મેં કહ્યું. જતુ મમનું તો ન હતું, પણ બીજો ઉપાય ન હતો. જો અમનાં કામમાં બીજને દોષાય કરતાં જાને જતું સાર.

‘તમે ?’
‘હા.’ મેં કહ્યું.

‘ઠીક ત્યારે, જઈ આવો.’ મહેમાને કહ્યું. ‘કાઈને અભયનું દાન આપવું, એ ધણી મોટી વાત છે.’

મહેમાનનાં આ વાક્યે, હું કોઈ મહાન કામ કરી રહ્યો હોઉં તેવું મને લાગ્યું લાંબા-ઘોડા સુદૃઢ સંધીયુવાનને મકરાણીઓના ધાથી રક્ષા હું જઈ રહ્યો છું, એ ખ્યાલે હું થોડા મગ્ન બન્યો. ગામના મકરાણીઓમાંના કોઈને હું પિયનનો તો નહોતો, પણ મારા ગામના માણસો મને તો ઓળખતા હશે ને ! મારી હાજરીમાં એ લોકો ધા નહીં કરી શકે એવી મને શ્રદ્ધા હતી. અને કાઈવરને સહીસક્ષાત મૂંઝી આવ્યા પછી માનવતં મહેમાનો સમક્ષ મારી શ્રદ્ધાદરીની વાતો કરતાં કેટલો આનંદ આવશે ! એ હતી અંતરની ઊંડી ઊંડી ઇચ્છા.

કાટ-ટોપી પહેરી હું બહાર નીકળ્યો. મોટરમાં બેઠો. મોટર ઊપડી. ક્રાઈવરે પાછું વાળીને જોયું અને દયાએક શ્વરે મને કહ્યું, ‘જુઓ, પેપેા હજી ચ પાછળ જ છે.’

ક્રાઈવરના હાથ ‘રીઅર્વીંગ વ્હીલ’ પર મૂકતા હતા. હવામાં યુક્તી ઠંડી હતી છતાં તેના કપાળમાં પર-મેવાનાં બિંદુઓ જમનાં મેં જોયાં. એના શરીરમાં યથેક લયનો સંચાર થયો ૨૫૫૮ હતો.

મેં પાછળ જોયું તો કોઈ દાઢી-વાળો બાલુની શેરીમાં જતો મને દેખાયો. ‘કોણ હવું’ તે હું બરાબર જોઈ શક્યો નહીં. એ ‘કોણ હવું’ તેની ખાતરી કરવા મેં ક્રાઈવરને કહ્યું, ‘જરા મોટર ઊભી રાખો તો હું ત્રેષ આગુ કે એ કોણ છે. અહીં ગામમાં લય જેવું કંઈ નથી.’

‘ના, લાઇ ! હવે મોટર ઊભી નથી રાખવી. ચલુ હશે તે થશે. હવે તો આડેધડ જવા દો.’ કાઈવરની મંજૂરણનો પાર ન હતો.

મને ડર લાગ્યો કે પેલા મકરાણીઓ તો મારતા મારશે પણ કાઈવરની આવી વિકળ દશાને કારણે ક્યાંક મોટર બંધી વળશે તો અમે એ ચ જોખમમાં જઈશું. પણ એ સંધી યુવાનનો મોટર પર અજબ કાબૂ હતો. તેના હાથ ક્રમશઃ છતાં મોટર રસ્તો ચાલતો ન હતો. લયને કારણે તે પિલ્લગ બન્યો હતો છતાં મોટર તો ધણી સરળતાથી ચાલી જતી હતી

ગણીશીમાં ઈશ્વરે ગામબહાર પાદરે પહોંચ્યા ત્યારે મેં કહ્યું, ‘બપો ! હવે મને જીતરવા દો !’

‘ના, લાઇ ! મને ડર છે કે એ લોકોએ જરા દૂર ઘોડા બંધ્યા હશે. તમે મેં રવાની કરીને ત્યાં સુધી ચાલો. ત્યાંથી તમને ખટારો સામે મળશે, તેમા પાછા આવતા રજો.’

ક્રાઈવરના મુખ પરનો લય હું વાંચી શકતો હતો. રાખૂને-મહેમાને કહેલ ‘અભયનું દાન’ દેવા નીકળ્યો છું તો હવે કૃપણ શા માટે થયું ? કેટલો જમ નશો ચડે છે તેમ દાન-સેવા વગેરેના ચ નશો હોય છે. હું અત્યારે એ જાતનો નશો અનુભવી રહ્યો હતો. દાનવૃત્તિ, અભય કે સેવા કશું જ છત્રનમાં વણાઈ તો થોડું જ ગયું હતું ! આ તો ખબા શરીર પર ઊઠતા ફેલા જોવા પ્રથમે હતા. એ બધું કંઈ પચાવી ન હોયું ચક્રાંતુ. હું મોટરમાં બેઠો રહ્યો. મનમાં મક્ક-કાતો હતો. મોટર પચામ માઈલની ઝડપે દાડી જતી હતી. ક્રાઈવરના

અંતરમાં ધાક હતી મારા અંતરમાં કોઈ અવનવું સાહમ કરી રહાનો લાવ હતો.

અમે આડેક માઈલ પહોંચ્યા ત્યારે ખટારો ત્યાં ઊભો હતો. ક્રાઈવરે ખટારાના ક્રાઈવરને લક્ષ્યાગ્રહ કરતાં કહ્યું, ‘આ ભાઈને જેતપુર લઈ જવાના છે. જાડું નથી લેવાવું,’ અને તેણે પોતાની મોટર પૂરવેગે મારી મૂકી.

ખટારાના ક્રાઈવરે મને સલામ ભરી, મારે માટે આગલી બેંક ખાલી કરાવી દીધી. મને એ ઓળખતો હતો. એ પણ સંધી હતો. પણ પેલા ક્રાઈવર દેખાવમાં જેટલો કરડો હતો, તેટલો આ દેખાવમાં વેપારી માણસ જેવો દેખાતો. તેની આંખોમાં નમ્રતા હતી. તેના પહેરવેશ પણ સામાન્ય રજૂર જેવો હતો. એના સ્વભાવ વિવેકો હતો.

ખટારો માર્યો એટલે તેણે મને પૂછ્યું, ‘ભાઈ, સહેલ કરવા નીકળ્યા હશે ?’

‘ના-રે !’ મેં કહ્યું.

‘ત્યારે શું આગા’તા ?’

‘હું તો એ ક્રાઈવરને મકરા આગ્યો’તો ?’

‘મૂંઝવા ? શું કામ ?’

મેં એ ક્રાઈવરના ડરની, તેને મેં આપેલ અભયની વગેરે વાત કરી. મારી વાત સાંભળતો ગયો તેમ તેમ ખટારાવાળો ખદલાતો ગયો. સામાન્ય રીતે વિનયી ગણાતો એ ખટારાવાળો મારી વાત સાંભળી કંઈ ન સમજાય તે રીતે ઊઠ્યો ઊઠ્યો હોય એમ મને લાગ્યું. મારી વાત પૂરી થઈ ત્યારે એણે કહ્યું, ‘લાઇ, તમે ગમ્મન કરી !’

‘એમાં ગળપ શું?’ ખટારાવાળો મેં જોડેલ સાદસની વાત કરી રહ્યો છે એમ જાણી મેં કહ્યું. વિવેકને ખાતર હું મારા સાદમને સ્વાભાવિક ગણાવવા માગતો હતો.

‘સંધ્યાના દીકરા ડરો એને મૂકવા એક બામણુ બાણુ!’ ખટારાવાળો ધૂજતો હતો-ક્રોધથી. મેં પેલા ક્રાઈવરને અભયનું દાન કહ્યું. એ ક્રોધ શૂનો કર્યો હોય એમ તે પળવાર મારી સામે જોઈ રહ્યો. એની અનિમેષ નજર પળવાર મને ડારવા મથી એનો આખો સીનો ફરી ગયો. પણ તરત જ શાંત બનવાનો પ્રયાસ કરી તેણે બોલ્યું, ‘માફ કરજો! હું તમારે અપમાન કરવા નથી માગતો. મારા એવો ક્રોધ પ્રકટ ન હતો. ઈ ક્રાઈવર મારા કાકાનો દીકરો છે. નાનાયક મોતથી ડરી ગયો! મકરાણી સામે ઈ બામણુની મદદ માગવા બેઠો! મરી ગયો હોત તો કપો ખંડ ઉઠડ રહી જાત! હાઈ, તમે એને મદદ નથી કરી, કાપર બનાવ્યો છે. નામરહની પડખે બેઠાવામાં મળ શી!’

મારૂં અજાણનાં ઘનતું કાન્ય તો

ખટારાવાળાનાં આ સંભાષણ સમક્ષ વિલુપ્ત થઈ ગયું.

ખટારાવાળો બેઠો હતો. આસપાસ માંડતો હતો, ત્યાં ખટારાવાળાએ મને બોલાવીને કહ્યું, ‘હાઈ, હાડાના પાંચ આના આપતા જવ!’

પળવાર હું તેની સામે જોઈ રહ્યો.

આ ખટારાવાળો ગુલામી સ્વભાવનો માણસ હતો. મોટર ક્રાઈવરની ધધાદારી બહુલ જાવના ઘણી તીન હોય છે. મારી પાસેથી પૈસા ન લેવા તો પેલા ક્રાઈવરે ભલામણ કરી હતી. પણ આ ખટારાવાળાને તો મેં ઘણી વાર રસ્તેથી લોકોને મક્કત બેસાડતાં જોયાં હતાં. ગરીબ તે બલે હોય પણ ઉદારતા તો તેનામાં સભર હતી. હું એને ઘણા વખતથી પિછાનતો હતો. આટલી તોછડી રીતે ક્રોધની પાસે તેને પૈસા માગતો મેં નહોતો જોયો.

તેની તોછડાઈથી ધવાયો હોઈ એમ મેં તેની સામે જોયું. તેના મોં પર પણ મને કચ્ચટાનાં ચિહ્ન જણાયા. જેને હું અભયનું દાન માનતો હતો. તેને એ તેજોવધ ગણતો હતો. હું માનતો હતો કે, મેં

સંધી ક્રાઈવરને મદદ કરી હતી. પેલા ખટારાવાળો માનતો હતો કે મેં તેનું નાક કાપી લીધું હતું.

મારાં આ વર્તનથી તે સળગી બેઠો. હોય તેમ લાગતું હતું શું કરવું એ તેને સૂઝતું ન હતું. મેં તેના જાત-ભાઈનો તેમજિવધ કર્યો તેનું વેર લેતો હોય તેમ એ મારી પાસે પાંચ આના માગતો બેઠો હતો. એને મન આ મોટામાં મોટી તોછડાઈ હતી.

પણ વધારે ઉચિત તો એમ લાગે છે કે મારી મદદ માગનાર પેલા ક્રાઈવરને એ ખટારાવાળો મારી પાસેથી હાડાના પૈસા લઈને મળ કરી રહ્યો હતો. એક ક્રાઈવર બીજા ક્રાઈવરની હાલામણુ કરી ન બિંબે એ અણુવણુ ધોરણને ઉચાંપીને ખટારાવાળો પોતાનો શેષ મૂર્તિમંત કરી રહ્યો હતો. એ સિવાય બીજો માર્ગ પણ તેની પાસે શું હતો? એનો ગુસ્સો મારા કરનાં પેલા ક્રાઈવર પર વધુ હોય તે દેખાતું છે. તેની ભવામણુને દીકરે મારી પાંચ આના માગતો તે બેઠો હતો.

મેં તેના હાથમાં પાંચ આના મૂક્યા. અને હું ચાલતો થયો.

★

વ. શ. દા. રી

“તું એમને કહી દે કે હું તમને આદતી નથી.”

એક દેખાવડો અને પ્રીત પુરુષ કમળાને કહી રહ્યો હતો. ‘એ સિવાય બીજો જોવાય નથી.’ એણે ફરીવાર દરતાથી કહ્યું. કમળા આ શબ્દો સાંભળીને મોન બેસી રહી કારણકે પોતાના પતિને આમ કહી દેવાનું તેના મન સરળ ન હતું. જેના તર-

ફી તેણે સતત દશ વર્ષ સુધી નિર્જીર જરણા જેવો અવિરત અને એકધારા ગ્રેમ મેળવ્યા કર્યો હતો; તેમને આમ કહી દેવું કેટલું કઠિન હતું તે એ સમજતી હતી. વોય એણે દરતા-પૂર્વક કહ્યું.

‘હું કહી દઉં’ કમળાના મુખમાંથી આ શબ્દો સાંભળીને એકદમ ઉત્સાહમાં આવી જઈ સુરલાલે કહ્યું

અનુવાદક : ધોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી

‘એ જ સૌથી સાચું છે. એ ધરમાં ન હોય ત્યારે ચોરી-પીધી તને મળવા આવીને આમ ક્યાં સુધી આપણો સંબંધ છૂપાવી શકશે? આ રીતે તો આપણે તારા પતિને કે આપણી જાતને કોઈને વફાદાર રહી શકતા નથી.’ ધોડીવાર પછી પાછું એણે કહેવા માંડ્યું. ‘હું સમજી શકું છું કે આ વસ્તુ તેમને ધણી આપાત

પહોંચાડશે. પણ આપણે નિરુપાય છીએ. માઆપની મૂખાંધને કારણે આપણા લગભગ બીજા સાથે બંધાયો. પણ તેમાં આપણે શું કરી શકીએ? તારે હવે તારા પતિને જાણવી દેવું જ રહ્યું કે તું એમને ચાહતી નથી.”

૮ ૭ *

સુંદરલાલના ગયા પછી કમળાને યાદ આવ્યું કે એના લગ્ન થયાને આજે બરાબર નવ વરસ પૂરાં થતાં હતાં. એ વિચારે ચડી. ‘નવ વરસની પરિચિત જિંદગી! નવ વરસ થયાં એ એવા માણસ સાથે જોડાયેલી હતી કે જેણે પોતાની પત્ની સિવાય બીજા કશાનો વિચાર કર્યો નથી. આવા માણસ સાથેના પોતાના સંબંધ પૂરા કરવાના વિચારથી એ ભડકી ઊડી. એણે મનમાં કહ્યું ‘ના એ નહીં બની શકે, કદી નહીં મતી શકે. મારી પાસે આમ કરાવવાનો સુંદરલાલને શો હક્ક છે? અને એ જાણે તો છે કે હું મારા પતિને આહું છું.’

એક કલાક પછી એ વિચારતી હતી ‘પણ આખરે એક દિવસે તો એમણે સાચી વસ્તુ જાણવી જ પડશે. બ્યસન હંમેશાને માટે ફૂર્યું રહી શકતું નથી. લાંબા સમય પછી આ ભેદ ફૂટે ત્યારે ઊભટાતું એમને એ વધુ આઘાત કરશે. તો આજે જ શા માટે આ વાત ના કહી દેવી? એ જ વધુ સાચું છે. આખરે આજનો દિવસ એક મોટી બૂનની યાદ જ છે કે બીજું કંઈ?’

અને દસ મિનિટ પછી એ પોતાની જાનને પૂછતી હતી ‘પણ આ જાનની સજા માટે એ લાયક છે? મને સુખી કરના એમણે શું નથી

કયું? હું એમને આ વાત કેવી રીતે કહું?’ આમ એ કોઈએ આવીને બારણાં ખખડાવ્યા ત્યાં સુધી હા, ના, ના, હા, એમ વિચારતી રહી.

ઓપીસના પટ્ટીવાળાએ એક સુરોક્ષિત બોણું કમળાના હાથમાં મૂક્યું. કમળાએ એ બિલાસાપૂરક ઉઘાડ્યું. અને એ એકદમ દરખાઈ પડી. એમાંની સુંદર ભાતની રેશમી સાડી જોઈને નિશાળમાં લાજની નાની બાળાની જેમ એ નાચી ઊઠી. અને તેની માથેની ચિટ્ટી વાંચવા માંડી. તેમાં કરેલું ‘સંબોધન વાંચી એના ગાલે શરમના શેરડા પડ્યા. દિવસે દિવસે તેના પ્રત્યે વધી રહેવા પ્રેમના પ્રતીકરૂપે તેના પતિએ તેને આ ભેટ મોકલી હતી. અને તેમનાં આવતાં વર્ષો બૂનકાળના જેવાં જ આનંદમાં પસાર થાય તેવી ઇચ્છા તેમાં વ્યક્ત કરી હતી.

ચિટ્ટી વાંચીને કમળા ઉદ્ધસા નિર્ણય પર આવી ગઈ કે ‘પોતાના પતિને તે કદી એક બાપી શકશે નહીં-કદી નહીં’ સાંજે તેના પતિ ઓપીસથી ઘેર આવ્યા ત્યારે એકદમ દોડી જઈને બારણાં ઉઘાડ્યાં અને એમની સાચું જોઈ મલકાઈ પડીને કહ્યું ‘સાડી તો ખૂબ સરસ મોકલી છે.’ તેના પતિએ કહ્યું ‘આથી વધુ સારી બીજી મળી શકી નહીં.’

* * *

બીજે દિવસે કમળા બહાર જવા તૈયાર થઈ. તેણે તેના પતિને કહ્યું ‘થોડીક ખરીદી કરવાની છે એટલે પાછા આવતાં થોડી વાર થશે.’ જો કે ખરી રીતે તો તે સુંદરલાલને

મળવા જતી હતી. સુંદરલાલ સાથેની તેની આ છેલ્લી મુલાકાત હતી.

તેણે સુંદરલાલને કહ્યું ‘આપણા સંબંધ વિષે હું મારા પતિને વાત કરી શકું તેમ નથી. મારાથી તે બની શકે તેમ નથી. થોડી વાર પછી પાછું તેણે કહ્યું ‘તમારા માટે હું દિલગીર છું. પણ મારાથી બીજું કંઈ થઈ શકે તેમ નથી.’

સુંદરલાલ કટાક્ષમયું હસ્યો, અને કહ્યું ‘હું જાણું છું કે તું મને ચાહે છે. અને હું તને આહું છું તે પણ તું જાણે છે, છતાં સાચી વાતની ઉપેક્ષા કરીને તારી જિંદગીના બાકીના સમય સુધી પણ તું તારા હૃદયને છેતવાં કરવા માગતી હોય તો ભલે તેમ કર. આમ કહીને તે આવ્યો ગયો.

* * *

પોતાના પતિ સાથેના બિન-વફાદાર સંબંધની સમાપ્તિ થતાં કમળાના હૃદયને ઊંડા સતોષ થયો. તેના હૃદયની સર્વ અણુદાતાને તેણે નારા કર્યો હતો એટલે તેને પોતાની જાત ખૂબ સ્વચ્છ અને સ્વચ્છ લાગવા માંડી.

પણ ઘેર આવીને કમળાએ જોયું તો એ ગમ આઈ ગઈ એને પતિ કેઈકેને કહી રહ્યો હતો ‘હું ખૂબ દિલગીર છું. પણ એમાં મારો વાંક નથી એવદૂક પટાવાળાએ જ આ ગોટાળો કર્યો, અને એ સાડી ઘેર લઈ આવ્યો. પણ મેં તો એ તારા માટે જ ખરીદી હતી. કારણકે બરાબર ગઈ કાલે આપણા સંબંધને આંક વરસ પૂરાં થતાં હતાં.’*

* એક અચિત્ત વાતને આધારે

‘પોચી ગુજરાત’ના અડીખમ પુત્રો

ગુજરાતની ધાંચી કેમોના ગોરસમા થી. રવિરાંકર મહારાજ, વાત કરનાર અને શોષી ખમીરને પોતાની ઓજસવંતી કલમિ અરહાવનાર થી. સ્વેચ્છા મેધાણી સાંભળનાર : એ સુભગ સંધ્યાગમાંથી ‘માણુસાધના દીવા’ નામનું અને ‘પુ’ સાજન થયું. એમાં હેખકનું આ નિવેદન હજુ કવવામાં આવ્યું છે.

મહારાજ રવિરાંકર ગુજરાતના અનન્ય લોકસેવક છે. હું લોકજ્ઞાન અને લોકહૃદયનો નમ્ર નિરીક્ષક છું. અમારી સમાજમાં ફક્ત એકાદ વર્ષ પર ચર્ચ થયેલો. ગમે વર્ષ એ સાંજગતી જેલના કેદી હતા ને એમને મોંઘીને કારણે અમરવાદની સિવિલ હોસ્પિટલમાં રાખવામાં આવ્યા હતા. હું ત્યારે અમરવાદમાં એકાદ મહિનો રહી હતો. મને એમની પાસે હાઈ જવાનો સતત આમંત્રણ હતો. સાહિત્ય સંધના સંવાદક મારા યુવાન સ્નેહી લાઈ ઈન્સલાઇ દેવે કર્યા કરતા. એ કહે કે તમે મહારાજની વાતો તો સાંભળો, તમને રસ પડશે.

આકર્ષણ અને સંદેશની દ્વિધા

જાણ્યો હતો. લાઈ રતીલાલ અદાણીએ દરિયુરા મહાસભા જેળા કુલગામમાં મહારાજનાં ને સંસ્મરણો આલેખેલાં તેણે મને ઉત્ક્રિષ્ટ કર્યાં હતાં. એક કરતાં વધુ કારાવાસમાં વારંવાર મહારાજની સાથે મહિનાઓ ગાળી એમની વાતો સાંભળી ને મિત્રો, સ્નેહીઓ બહાર આગતા તેઓ પછુ કલા જ કરતા, કે મહારાજની વાતો ત્યારે સાંભળવા જેવી છે.

‘હું’ એક તરફથી આકર્ષિતો હતો ને બીજા તરફથી ખચકાતો હતો. મારા સંસારનું કારણ હતું હું નર્મ સાહિત્યના હોરને આદમી, એટલે લોકસેવાના આજ્ઞાન દીક્ષિત એક સંપૂર્ણની સામે જન તેમનાં અતરની પવિત્ર ગણુલી વાતો પ્રસિદ્ધિને ખાતર લખવા ગેમના અધિકારી નથી એવું લાગ્યા કરતું. કલાય કોઈને આ લાખન-અધિ લાગશે. એ ને હો તે. મારા સંકલ્પ એ એક હકીકત હતી.

મહારાજની મનોહારી મુર્તિ

આખરે લાઈ ઈન્સલાઇની લાગણી ફાવી, ને અમરવાદની સિવિલ હોસ્પિટલમાં મારે ને મહારાજનો મેળાપ થયો. મારા પર એમની આંખ અમીમરી હતી તે તો ઠ જાણ્યો હતો. એએક વાર મળેલા. એકવાર

તો અમરવાદના છેલ્લા કોમી હુલ્લડ પછી, ‘કુલગામ-કાર્ડન કેસ’ નામે જાળપતિસી ચડેલા અમારો પરના સુકદંભ દરમ્યાન, અમારી અંદાલતની સામે જ આવેવ કેસિસ કચેરીના કૂટપાથ પર પોતે ઊભા હતા. પાતળી કાઠીની, અડીખમ, પરિમમળે ને ટાટાકે ગાંધારણી ખમીરી ટીપીને કાઈ દિશાએ પડી હોય તેવી એ માન-વખતિ, સ્વચ્છ પોતિયે, સ્વચ્છ આલખુ-અડીએ, ને પોળી ટોપીએ, ઉપર મોટ પગે એવી શોળી હતી કે મારા અંતરમાં એ હમેશાંને મરે વસી ગયું છે. હુલ્લડમાં હોમાયેલા નિર્દોષ જનોનાં મુઝાને બાળી બાળીને પછી તાણું જ. સ્નાન પરવારીને આવ્યા હોય તેવા એ કેખાપા હતા.

વાતસલ્યની પીઠિકા પર મિલન

એ એકાદ મિનિટ ને મોંઘલકાટખર્ચ પોતે મારા પર પેલા કૂટપાથ પર કરણાદ મીટ વરસાવી રહ્યા તેમાં તો હું આજેય નહાઈ રહ્યો છું.

એવા એમના વાતસલ્યની પીઠિકા પર અમારું બેઠું મળતું એમની મોંઘીની સરકારી પમારી ઉપર થયું. મળવા તો કેટલાંય માણસો આવતાં પછુ પહેરે-ગીર પોલીસ ફરજને વસા હોઈને, કમને પછુ મુલાકાતીઆઓને જટ જટ ઉઠાડતો હતો. હું યે એમાં અપવાદ નહોતો જવા મામતો. પછુ કોને ખબર સાથી,—એક સાહિત્યકાર આવ્યો છે તે મહારાજની વાતોમાંથી જાહેરને કશીક રસભરી પ્રસાદિ પિરસવાનો છે તેવી કાષીક આંતરિનૃદ માન્યતાથી !—મારું યોડું વિશેષ શોભણ એ સરકારી યોશીદારો સહી લેતા.

રસધાયુ શ્રાતા

મહારાજ પોતાના અતુલવેા પોતાની જાણે જ કહેવા નહોતા મોંઘા-એમને પછુ મારા નેવે જ સંકલ્પ થયો. હશે, કે આમસારારને ગામડી વાતોમાં શો સાર જણાવાનો છે ! પછુ મારી પ્રતિભા એક

લાજકાંઈ તત્ત્વ છે, હું એક રસથોડું ચોતા છું. સામાની વાતોને સાંભળ્યા જ કરવાનો રવાણો છું. કંઈકે પ્રશ્ન પૂછીને મેં જ પ્રારંભ કર્યો હતો, ને પછી તો મહારાજની વાચારા ચાલ્યા જ કરી હતી.

આટલી વાતો જો બીજા કોઈએ કરી હોય તો કદાચ કંટાળો નહિ, અણગમો પણ નહિ, કંઈ નહિ તો વક્તામાં 'હું—અહમ્' છલકાઇ જતું હોવાની સામણી થાય. તેને જાહેર મહારાજ બોલે ત્યારે બોલતા ન જ અટકે તો કેવું સાડું, વધુ ને વધુ બોલશે જ તપ્ત તો કેવું સાડું, અટકી તપ્ત તે પૂર્વે કંઈકે પ્રશ્ન—ટમકું મૂકીને એમને અવિસ્ત બોલતા જ રખાય તો કેવી મળ, એવું મને થયા ક્યું.

સાથી ?

મહારાજ પોતે જ કડાકાર છે

એ કારણથી, કે પોતે આ મહત્તાઓનું મુખ્ય અને કેન્દ્રસ્થ પાત્ર હોવા છતાં પોતાની ભત્તને ગોણપટે રાખીને બિનબ મનુષ્યોની જ ભિમિએ પાતતાઓ અને પ્રકૃતિ-તત્ત્વોનું જ આલેખન મહારાજ કરે જતા હતા. એમનો દૃષ્ટિકોણ એ નીચલા યશનાં માનવોનું જ યથાદર્શન કરાવવાનો હતો. વેવલાઈથી વેગળું, ગુણદોષનાં પડલા સરખા રાખતું, અને માનવ પાત્રોનાં જ રૂપરેખા એકનિહિતથી ઉપસાવે જતું એ વર્ણન હતું. એમાં પ્રચારવશી નગર નહેાતી પણ વાસ્તવની જ વશાદારીભરી પિંગળ હતી. પોતે કહે છે કે 'હું રાજકારણનો માણસ જ નથી, હું કંઈ મુદ્દાઓમાં રસ લેતો નથી. કોંગ્રેસમાં તો હું ગાંધીજીને લાગે જ આવી પડ્યો છું, જે પુરજ આખા દેશનું કલ્યાણ કરી રહેલ છે તેમને એ કલ્યાણકામમાં નહ સહાય કરીએ તો જીવન સાર્યેક થાય, એ દૃષ્ટિએ જ હું જાહેર કામમાં છું.' ઉપરાંત મહારાજ પોતે એક સિદ્ધવસ્ત વાર્તાકાર છે. એમનાં વાક્યો સંઘેડાકાટાર હોય છે. એમની કથનશૈલીને કલાના સર્ગ ગુણો વરસા છે. કથનનું કે ગોપાં ખાતું એક પણ વાક્ય મેં એમનાં કથનમાં જોયું નથી.

આત્મપ્રશસ્તિનો ભય હતા

સાંભળી જાનિ હું બપોરે ટાંચણ કરવા લાગ્યો ત્યારે એમનામાં એક ભય સંચરતો નિકાળ્યો. એ ભય આ

વાતોની પ્રસિદ્ધિનો હતો એના કરતાં વિશેષ તો આ વાતો દ્વારા એમની પોતાની પ્રશસ્તિ થશે એ જિગે હતો. એક બે વાર મને પોતે ટીકાર પણ કરી, કે મારી વાતો બીજા એક બે ભાઈઓએ લખી છે અને તેઓ જાદાર પાઠવાની કુવિજા ધરાવે છે પણ મારાં મનુષ્ય સુધી એ પ્રકટ ન જ થાય તેવું મેં એમને કયું છે.

મારા તરફથી મેં ચોખવટ કરી : કે મારું પ્રધાન લક્ષ્ય હમેશાં એક વ્યક્તિનાં કીર્તિકથન નહિ કરવાનું છે, હું તો લોકજીવનનો નિરીક્ષક અને ગાયક છું, તમે કદી દેશો છો તે કથાઓમાં પણ હું તો તમારાં કથનનાં પાત્ર માનવીઓની જ વલણશુભાઓ ને પ્રકૃતિ-તત્ત્વો પર નજર રાખી રહ્યો છું; હું જો આ કથાઓ આલેખું તો તેમાં મારું પ્રયોજન, તમે બેઠક એક મુખ્ય પાત્ર તરીકે એમાં જોડલા અનિવાર્ય છે તેટલા પૂરતા જ તમને જાણવી લાગે આ પ્રગળાં જીવનને જ રણ કહેવાનું છે, ને મેં આજ સુધી એ જ કયું છે. મારા રસ વ્યક્તિ-પૂર્ણમાં નથી.

કસ્તાવેલ મૂલ્ય

મારા સંકેતપત્રી પ્રામાણિકતા મહારાજનાં દિલમાં વળી ગઈ. મને આશા છે કે આ સમસ્ત આલેખનમાંથી મારો એ આશય રચ્ય થશે. કથનમાં હું મહારાજની જ કહેણોને, રકમ હતું તેટલા પ્રમાણમાં વાદાર રત્નો છું. તળવળ ભાષાપ્રયોગોને પણ મેં પકડવા મનાં કર્યા છે. સંવાદોને વાર્તાકાવ્યે મહારાજના છે. જાણવેબધ પણ એમનું છે. મારી શિષ્યકાને એમનાં ચિત્રોને માંધે લાદી ન દેવાય તેની કાળજી રાખી છે.

'ભિમિ' માસિકમાં આટોકે મહિનાથી આ પ્રસંગો પ્રકટ થાય છે. કેટલાય સાહિત્યકાર જુદેઓના પ્રશરિતપદાં કામશે આખા છે. બિન વાચકોની તારીફ પણ મારા સુધી પહોંચી છે એમાં એવો પણ એક મુદ્દો ગોપે છે, કે સૌરાષ્ટ્રની રચધાર અને જાદારવડીઓમાં જે જમાવટ થઈ છે તે આમાં નથી. નથીરતો ! પ્રયોજન જ એ જમાવટથી વેરજા રહેવાનું હતું. મેં 'માયુ' હોલ તો આ પ્રસંગોને જમાવટવાની કંઈ મુશ્કેલી નહેાતી. પણ તે એનું કસ્તાવેલ માપ ન રહેત ને તો એ મારી પોતની

કૃતિઓ ગણાઈને મારે માટે થેલાં વધુ વંખાણ મેળવી આવેત, પણ મારાં મુખ્ય ધ્યેયને તો મારી જ નાખત.

ઓલવાતા દીવાને તેક પૂરનાર

મારું મુખ્ય ધ્યેય આને દસ્તાવેજની મદદતા અપાવવાનું છે. એ દસ્તાવેજ છે-અનેથી ધટનાઓનો, લોક-માનમનો, જનતાનાં મનોવિશ્લેષણોનો, અને જનતાની ભાષાનો, લેખક કેવળ માધ્યમ રૂપે જ પોતાની મર્યાદાનું પાલન કયું છે. માનસશાસ્ત્રના, માનવવંશશાસ્ત્રના, જાતિઓ અને કોમોના અભ્યાસ અવલોકનનું જેઓને કંઈ મદદ હોય તેનાઓને આ મહારાજની કહેવી કથાઓ સદર કહું છું. ગૂજરાતની જે અપીરવંતો સંતાનો ચોર હુદારા ને ખુનીઓનાં ખાનામાં પડીને સરકારી જેલ અગર પોલીસ કમેરીને રજીસ્ટર પુરાઈ રહેલ છે તેમનામાં વમેથી માણુમધની આ દસ્તાવેજ પરિચય છે. માણુસાઈના દીસા છતાં માનવોમાંથી કેમ અને ક્યારે ઓલવાવા માટે છે, માણુમ નેવા માણુસનું આત્મચલ ક્યારે ને કેવી રીતે અધીગતિને પામે છે, અને અકસ્માત એ રામ થઈ જવા આવેલા દીવાસા તેત પૂરનાર કોઈક એકાદ પણ સાચો પ્રુપ્ત મેડી જતા દીસા કેવા સતેજ અને છે. તેની એક સળંગ કથા આ જુજવા પ્રસંગોમાંથી વણાઈ રહે છે.

વધાઈનો પ્રસંગ

મારા લેખકજીનના તો આ એક મોટી વધાઈનો પ્રસંગ છે, આજુસુધી સૌદર્યનાં જ માનવીઓની ધોંગી ધોંગી, અણુધક આકારની વીરતા, ખાનદાની, નાદાની ને કામજતાના પ્રદેશો દૂંદતો હતો. ગૂજરાત સુધી પહોચવાની આશા નહોતી. જનતાના છવન-પડોમાંથી જન્મ્યા વગર કે એ પડોનાં જ પાણી પીધા વગર, એની હવાનો પ્રાણુપ્રાણુ સીધા વગર કે એની માટીમાં આળોટ્યા વગર એ જનતાની પિંજન શક્ય નથી, નહોતી. મારા સૌરાષ્ટ્રી કાચકેતનની બહાર જઈને અન્ય કોઈ જનસમૂહની ધરતીમાં શેપવાનો મારે માટે બહુ સંભવ નહોતો, પણ મને મહારાજ બેટ્યા. મહીકાંદાની જનતાનાં સકળ પ્રાણુતત્ત્વો

માંથી ધડાથેલા એ પુરુષ ન બેટ્યા હોત, એને બદલે કોઈક બીજાએ વાતો કરી હોત, તો હું આને અનુભવી રહી છું તેવી મીઠી આત્મસંતાતતા આ ગૂજરાતી પાટણુ-વશિષ્ઠા બારેવાનાં છવન જોડે ન અનુભવી શક્યો હોત, પરિણામે એમને વિશે લખી પણ ન શક્યો હોત. બીજું તો દીક પણ એમની ભાષાની ટાકાત પણ મને કાણુ પકડાવત ?

શું આમાં સાહિત્ય છે ?

લખાઈને 'ભિમિ'માં પ્રકટ થતી ગઈ તેમ તેમ આ વાતો મહારાજની નજરે પણ પડતી ગઈ. એમને એક વિરમય થયું, કે અરેખર શું આ પ્રસંગો સાહિત્યની સંદિર્ભાં સ્થાન પામી શકે તેવા છે ? અમને બેચાર જણને એમણે પૂછ્યું એ ખડુ. કે શું સાહિત્યના પ્રેમી જનો આ લખાણનો આદર કરે છે ? અમે એમને એક કરતાં વધુ વાર ખાતરી આપી કે આ વાતોમાં સાહિત્યના ઉચ્ચ ગુણો પડેલા જ છે. કદાચ આ સંશય એમનામાંથી પૂરેપૂરી ન પણ ટપ્યો હોય. પણ મારા મુદ્દો છોડો છે. મહારાજ નેવા સરકારમંચન, સંસ્કૃત ચાન ધરાવતા, ભાષાના સ્વામીને જે નો આપણી 'દુનિયાની સંકીર્ણતાનો અપ્રાપિ પથ'ત પૂરા લેાય થયો નથી એ સાચું કે નહિ ?

સરકારનું વાત્સલ્ય

આ પુસ્તક શ્રી વન્નમમાઈ પરતને અર્પણ કરવાની રજૂઆત મને એકાએક થઈ હતી. પણ એમની નિકટનો આત્મજન હોવાનો હાલો હું કરી શકું તેમ નહિ, એટલે એમની પરવાનગી મળાવવાની મારી ફરજ લાગી એ પરવાનગી એમણે પ્રસન્ન હૃદયે આપી છે તે માટે હું એમનો ઝણી છું. 'કવિના સંગ્રામમાં હું જાણે કે ભુલો પડીને કારાજીમાં કેડિયું કરવા ગયેલો, તે વેળા એએક મહિના પોતે પણ સાબરમતી જેલમાં અમારી વચ્ચે હતા. મારા પ્રત્યેનું એમનું તે કાળનું વાત્સલ્ય મારા હૃદયમાં જે રચાન લઈ બેઠું છે, તેને મારી એકાદો એપીડીમાં અંકિત કરવાનો લોક જતો કરી શક્યો નથી.

ગ્રંથસમીક્ષા

પીતામ્બર પટેલ

ધનરુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા
ધર્મરાલ દવે

ધૂધવતાં પૂર : લેખક : સુનીલાલ
મડિયા પ્રકાશક : એન. એમ.
નિપાકી લી. મુબઈ. ૨.
કિંમત રૂ. ૪-૮-૦

(ઓગસ્ટ-૧૯૪૫ના અંકમાં પાન ૪૦૮થી
અપૂરું રહેલું 'અવલોકન અર્થાત્ પૂરું' થાય છે.)
પણ ને વાર્તાઓમાં લેખકને કઈ કહે-
વાનું હોય નહીં, ત્યાં તેમનું કથિતત્વ
જ સામાન્ય હોય છે, ત્યાં વાર્તાના વિષય
જનનમાંથી નહિ પણ ઉપજાવી કાઢેલા ટુકડા
જેવા હોય છે ત્યાં તેમની વાર્તાઓ કલા-
કૃતિ જોવા નહિ પણ પ્રસંગિક જોવા જ
આવવા કરાવે છે અને 'આગળ વળ્યામ્'
છે તેમ આ 'ધૂધવતાં પૂર'માં એવો અંકોરો
પણ ધસડાઈ આવે છે.

બાકી પ્રસ્તાવનાકાર શ્રી રસિકરામ
ધરીએ કહ્યું છે તેવા 'અપૂરતા'નો તો આ
વાર્તાઓ અનુભવ કરાવી શકતી નથી. આ
લખનારે આ પૂરે આથી પણ સુંદર, ગ્રજ-
દળની પાસાદાર હોશ જેવી લખાઈઓ
વાંચે છે. એથી મનમાં આશંકા થાય છે
કે સ્વસ્થ પ્રકૃતિના અને લાગણીવાદથી
દરદરેયે દૂર રહેનાર વિવેચક એમને
વિવેચક કરતાં સરકારી વાચક કહેવા એજ
વધારે સચું છે) શ્રી રસિકરામએ આ,
વાર્તાઓ માટે સાથી 'અપૂરતા'ની લાગણી
અનુભવી એમ લખ્યું દરો ?

ધૂધવતાં પૂર, વાની મારી કોયલ, આઠી
લતરી, દરવા, પોટલું, રાધે નતેડા...આ
વાર્તાઓ વચ્ચે સાચે જ ચિત્ત ધુલકિત
જને છે. સૈદ્ધાંતો અનુભવ કર્યા પછી
જે રસાનંદ થાય છે તેવો જ રસાનંદ આ
વાર્તાઓ કરાવે છે. પણ પ્રસ્તાવનાકારની
પેટે 'વાદ...વાદ...' તો દર-દીક્રે ચોલાઈ
નથી એટલું જ નહિ પણ 'વાદ...વાદ'
કહેવાયે તેવી તો આમાં એટલે કૃતિ નથી.

'લગતાં પૂરમાં સચું' કાવ્ય જોનારને
પૂજાનું 'હિલ શાય છે-પ્રપચ વધ' અને
પણી-માં ક્યા કાવ્યવસ્તુનું દર્શન ક્યું ?
આ વાર્તામાં લેખકને યું કહેવાનું છે તે
જરાયે રમૂક થયું નથી. મસાલાનું પાન,

રાણ બંચડી, ફેર બેઠે ગજા, કાપણી, મોંધી
અને ડાં. મહેતા અને છાપરપાની એ આ
સંજ્ઞાની સામાન્ય વાર્તાઓ છે. તેમાંયે
મોંધી અને ડાં. મહેતા, મસાલાનું પાન
વાદ કરતાં પ્રસંગિક વધારે લોગે છે.
છાપરપાનીના સાસુનો પાસ અંગેનાર
અચૂક અણેશ હોય તેમાંથી નાનીન્યેનો
અનુભવ થતો નથી તેમ તેની રમૂઆત
પણ ચોટદાર જની નથી રાણ બંચડી,
ફેર બેઠે ગજા, કાપણી, પેશ જેવી વાર્તા-
ઓમાં લેખકનું દર્શન ધુમ્મસ જેલુ ઝાંખું
હોય તેની રમૂઆતમાં પણ રુચિરતા
આવી નથી. તેનો આકાર પણ ક્લાસિક
ન બનેલો હોય ચિત્તમાં કરાવેલોયે સરકાર
મૂખી જતી નથી. સત્યાવીર વાર્તાઓનો
સંજ્ઞા કરવાને બદલે આવી સામાન્ય
વાર્તાઓ લેખકે બાદ કરી હોત તો આ
સંજ્ઞા તેની રસિકદિષ્ટી બદલુમ્મય
થઈ પડત

આમાંની કેટલાક વાર્તાઓ સુચિત્તે હોય
એમ લાગે છે હજીકાલે અને મોંઘોગર
કરશે એ વાર્તામાંની પડના ગામડાઓમાં
લોકાંતરે વસેલા છે લેખકે પણ એ
પરંપરાગ્રથી જ આ વાર્તાઓનું સ્થાન
જેલુ યું દરો 'ગુટેલા દાતનું' વસ્તુ કોઈ
અચિત્ત વાર્તા-પરથી ઉપાસ્યું હોય એમ
લાગે છે એને મળતી એક જ મેંચ વાર્તા
વાંચ્યાનું રમણુ છે (દાવ એનું નામ
યાદ આવતું નથી) કદાચ એ લેખકની
મૈત્રિક કૃતિ પણ હોઈ શકે.

જરૂર, કાવ્ય જેવા રસારવાર કરાવે
તેવી આ સંજ્ઞાએ વાર્તાઓ છે. તે છે
વાની મારી કોયલ અને ધૂધવતાં પૂર.
'ધૂધવતાં પૂર' વાર્તાનું રસરસ અને જનન
દર્શન જોવી કેમકરું છે એમ નહિ પણ
તેના વળુંજની છતાં, મેળાનું અને પદમસલા
આવના પૂરનું આલેખન એક સમયે કવ-
મનો પરિપાક દેખે ચિત્તને ગ્રાહી રાખે
છે એ વાર્તાના અવનું પોતપરસ્પરવાચ
હિનબાજ જેલું છે. એ ગ્રજ ક્યાક તો
તેના ઉત્કૃષ્ટ રસપ્રધાન કવિતા જેલું
જની જાય છે.

'કમાઈ દીકરો' વાર્તામાં લેખકે જાતીય
વિષયને ખૂબ જ કુશળતાથી આલેખ્યો છે.
પણ હજીકા કોયને લાંબે એ વાર્તા પ્રતી
તિર જનની નથી, અને એથી તે ઉત્તમ
વાર્તા બનતા અટકી ગઈ છે. કામથી પ્રભવ-
સિત થયેલા પાટો તેના માલિકને મારવા
હોરે છે, હોરે છે તે છે દૂર સુધી હોરે
છે અને તેને મારી નાખે છે. પાટો તેના
માલિકને શા મટે મારી નાખે ? તેનું
લક્ષિતુ તો એસજ દત્તી તો તેને નજ-
રથી દૂર કરી તેના માલિક પાગળ આ
રીતે પાટો હોરે ખરો ? લેખક એ વાર્તાને
બીજી રીતે પણ તેમના અધિકારને અલ્પ-
વાળુ રાખીને લખી શક્યા હોત

પહેલે જ ધડાકે લડા બેસે, ના મનને
પગડી રાખે એવી વાર્તાઓને ઉત્તમગ્રાહી
કોણ આપનાર નહિ આપે ? એની સારી
બાજુને દલુષે બહેલાવીને બતાવી શકાય
તેમ છે પણ પ્રસ્તાવનાકારે કહ્યું છે તેમ
વિવેચકો. આ લેખકને સારી પેટે જવાબ
અને એના મિલનને દેખાતે રાખે લેખકને
મિજબ દેખાતે લાગવા નો નહિ પણ વાત-
એની બીજી બાજુ ખૂબ બતાવવાના
ઉદ્દેશથી આલેખું લખ્યું છે.

ન્યારે વિવેચકો લેખકને ખોટું જાની
જરૂર જેવા અધર્મી નબળી કૃતિનાં પણ
વખાણ કરવા બેસી જાય છે તે સમય
તમે, મુખ્યત્વે રસિકભાઈ તમેજે કામચાક્ર
અને સંસ્કૃત સાહિત્યના આદરભરિતરૂપ
જગીથી પણ પ્રસ્તાવના લખતાં સ્વસ્થતા
ગુમાવી બેશો. વખાણ, અર્થિ વખાણ
કરીને તમે જ એક નસા આધારપત્ર અને
પહેલા જ પુરગણી નામના કાગળર ઉપ-
ક્રમે વચારી મારો છો. આ પ્રકારની
પ્રસ્તાવનાઓ લેખકને તેમ - સમીક્ષક
સમરવને નુકસાન કરે છે.

શ્રી સુનીલાલ મડિયાનો આ વાર્તા-
સંજ્ઞા વચ્ચેનો વર્ણવ અમી જતી. તેઓ
બીજી પાળી વાર્તાઓ તમે એમ આ
વાર્તાઓ વાંચ્યા પછી કહેવાનું મન થાય છે.

કેવડાના કાંટા લેખક વિ. સ. ખાંડેકર અનુવાદક વાડીવાન દેવાઈ સોન એન્ટ રી. શાંતિ લાનની કુા પ્રિન્સેપ રટી, મુમર્ત મુદ્ર ૩૧ નવ્યુ

શ્રી વિષ્ણુ સખામ ખાંડેકર મદા શાસ્ત્રના અગ્રગણ્ય વાર્તાકાર છે તેમણે દેશી વાર્તા તો તેમનું વિશિષ્ટ સાહિત્ય સર્જન છે તેમના નમે સત્તર ભેટલા તો વાર્તાસંગ્રહો પ્રમાણ ૫૪ ગ્રંથો છે આમ સખ્યાની દૃષ્ટિએ તો શ્રી ખાંડેકરને કોઈ પણ ગુજરાતી વાર્તાકાર પહેલાં શિકે તેમ નથી

આ સંગ્રહમાં અનુવાદકે લેખકની બાર વાર્તાઓ રજૂ કરી છે પૂલ અને ખંચર જેવી શાવનના વાર્તાસંગ્રહમાં અને દીપી હરી ૧ લેખકના સર્જન સંગ્રહોમાંથી અનુવાદકે ચૂંટી કરીને આ એક વાર્તાઓ અર્ધા મૂકી દરી એમ નહિય છે આ વાર્તાઓ વાચતા એમ નહિય છે કે શ્રી ખાંડેકર કલાવદની નથી પણ અનન્યની વાર્તાકાર છે એનો અર્થ એ નથી કે લેખકની વાર્તાઓમાં કશા નથી, પણ તેઓ કશાના જે પછુ અનનની શાસ્ત્રર સમી જોધ નિરૂપ્યા વગર રહી શકતા નથી પણ એવા તો કલાકાર જોધ નહિ પણ દૃષ્ટિ આપે છે સાચો કલાકાર તેના સર્જનમાં અનનન રહસ્ય છે અનનન દર્શન વધ્યા વગર વડી રાષ્ટો નથી પત તે બધુ કલાની મર્યાદામાં નહીને ન અને જે કઈ કહેવાનું છે તે પતી કલાકૃતિમાંથી ન પુખ્તી મુગધની પેઠે રજૂ થાય છે બીજી રીતે દર્શો એ તો કલાકાર પ વ્યવસ્થા નહીં પણ વ્યવસ્થામાં ન સર્જે કઈ કહી દે છે આ અર્થમાં શ્રી ખાંડેકર વાર્તાઓ શુદ્ધ કલાકૃતિઓ બની શકી નથી

શ્રી ખાંડેકર તેમની વાર્તાના વિવેક વિશેષ કરીને અનનની અપ્રમુખ ૧૨ સમજે અને સમાન્યતામાંથી નવન વિસવાદમાંથી પસંદ કરે છે માનનીય દેવામાં વહી રહેન ૭૫ પ્રસાદોનો, દિવસા ગોપાલ દેવો કાષ્ટ શુદ્ધ ભાવને, હાથમાં આવીને છટકી નવ્ય તેવી કોઈ જામિને, અવતાર રાક્ષસ વાણુવાઓને

તેમની મેધા સ્પર્શ કરતી દેખાતી નથી તેઓ અનનની ઉપસા સપાટી પર છબ ધમિયા કરવા દેખાય છે આથી તેમની વાર્તાઓમાં કાષ્ટ ચિરવનભાવનું અનનની અભિલાષનું માનનીય સંજોગાન અત્યંત દર્શન થઈ શકતુ નથી

બીજુ લેખક કવ્યનાની પાંખે જીંદને અનુસરતુ અવગ્રહન કરીને તેમના પર ખંચિત અનન મર્જાદારી બહાર નઈ શકતા નથી તેઓ ધર્મેશ્વર કોષ તેમની વાર્તાઓમાં શિક્ષક, શાળા અને વિવાર્થી અનન ભણે અભણે પણ કોષાક્ર ભય છે આ સંગ્રહની પૂનરચાન, આકાશી મૂન, પહેલી ભૂત કેવડાના કાંટા-વાર્તાઓ શિક્ષણ દેશની શોમેર મુખે છે એથી તેમની વાર્તાઓમાં એકતાનતા આવે છે ત્રીજુ લેખકને કુ થી વાર કહેવાની વિશેષ કાવટ છે, સંગ્રહમાં બોટા શિવ લેખો પૂન રચાન ફરિદ ખમીશ, દાનજી દેવા, દીવાદાન એ રીતે આલેખાયેલ વાર્તાઓ છે ને કે આમાં બધી નવ્યાએ કુ એક ન નથી એણે વાચકને કનેશ થતો નથી

આ વાર્તાઓ વાચતા એક અસર એ પણ પડે છે કે લેખકને સ્વપુરુષના તેમાં પતી પત્નીના સબધની વર્તાઓ લખવી સારી કાંબે છે રમેલવન કે પરી પિખાણ પછીથી લગ્ન કરવા પતિપત્નીના અનનનો વિરાદ થયેલુ તેને આસાનીથી આણે છે અને કદાચ આ નેમશબને કાણે ન તેમની વાર્તાઓમાં અને વાર્તાના નાશમાં સુદા પૂલ વારનાર દેખાયા દરી કે માત્ર અડ રમાવ ન

શ્રી ખાંડેકરની આ વાર્તાઓ મરાઠી સાહિત્યના સાસના સારી કૃતિઓ હોય તેલ ભેટક કહી શકાય તેમ છે કે ગુજરાતી વાર્તાઓ તેની કામચલાથી અને અનનની અનુભૂતિથી મરાઠી વાર્તાઓ કરતા ધણી આગળ છે

લેખકમાં કલાકૃતિનો અજ્ઞાન અને બીજુ મર્યાદાઓ જાતવ્યા છતાં કહેવું પડે છે કે તેમની વાર્તાઓ વાચનક્ષમ છે, આસ્વાદ્ય છે, અને તેનું મારલુ તેમની પ્રાસંગિક ભાષા છે શ્રી ખાંડેકરની ભાષામાં પ્રસાદ અને કાષ્ટર્થ સદા નીતે આવેને જોઈ નવ્ય છે તેમની દેવી

શરજ અને વિશદ છે લેખક સંસ્કૃત સાહિત્યના અભ્યાસી છે એવી તેમના નિરૂપણમાં સરફ સાહિત્યના અવતરણો ન નહિ પણ તેવી ઉપમાઓ પણ સદા રીતે આવે છે તેમને એને માટે પૂર્ણ ચાલ કાચો પડતો નથી આથી તેમની વાર્તાઓમાં નિર્ગુની વાદિમા જેનુ લોલ વિશેલ વાત વાણુ ડાકરાશ રહે છે આ ગુણને લીધે તેમની અને તેવી વાર્તા પણ વાચકને પડી રાખે છે

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખી છે યુવાન વિવેચક શ્રી સુધવત શુદ્ધે શ્રી સુધવત શુદ્ધે શ્રી સુધવત શુદ્ધે શ્રી વાર્તાઓનું દાન અને લેખકની શક્તિનું દર્શન કુશળ થી કરાવી શક્યા છે તેમણે બીજુ પ્રસ્તાવનાકારોની પેઠે પુસ્તકના માત્ર સારા વાચકે જાતવી જોઈ ન રહેવા તેનું હરથ વિવેચન પણ મુખે છે પ્રસ્તાવના લખતા આપણા સંપાદિત અને પીઠ વિરે થોડા વખાણ ના કાશર્થ કરતા જોઈ નવ્ય છે તેમની સમ આ પ્રસ્તાવના લાલ જતો બની રહો વિવેચનની નિષા બળથી શખનાર વિવેચક સુધવત શુદ્ધે ગુજરાતી જોઈ આરો છે

અનુવાદક શ્રી વાડીવાલ દેશકે આ પહેલાં પુસ્તકથી ન તેમની કાવોનો પરચો જતાવી રીધો છે મૂળની વફાદારી સાથે ગુજરાતીમાં ભાષાવર કરીને તેમણે જોઈ સંગતા મળવી છે તેઓ આવા બીજુ પુસ્તકો આપે એમ કહેવાનું સહેને મન થઈ આવે છે

* * * હીરાનો ખાણુ લેખક ચંદુલાલ પટેલ પ્રકાશક એન એમ કાંકરની ક પત્રી મુબર્ક ર કિ મત : નવ્ય રૂપિયા શ્રી, ચંદુલાલ પટેલ હીરાનો ખાણુ લઈને ગુજરાત સમક્ષ ત્રયરથ વાર્તાકાર તરીકે પહેલાંકાર હાનર થય છે તેમની ખાણુમાં હીરા તો છે પણ કેવડા પાસાં વેગરના, કેવડા જનાવી, તેન વગરના હીરા પણ જોમાં જળી થયે છે એથી આ સંગ્રહ હીરાની ખાણુની જે છે આપણુ ચિત્તને તેમના પૂર્ણી ગળદળનુ જનાવી થાતો નથી

આ વાર્તાઓમાં વસ્તુવૈવિધ્ય છે, રમણમળનું પાત્ર વૈવિધ્ય છે અને ચોટસાર નિરૂપણ છે. લેખકની ભાષા ભાવને વળી રાકે તેવી અર્થવાદી છે. તેમનાં વર્ણનો રક્ષતરી બાનીમાં આલેખાયેલાં હોઈ હૃદયગમ છે, તેમની વાત કહેવાની છતાં, શૈક્ષક શબ્દોમાં વાતાવરણને છત્વત બનાવી મૂકવાની તાકાત અને રજસ્થાં શૈક્ષમયી ઉપસાની ભાવના કુમારા જે કુરાળ વાર્તાકારને ઝેલ આપે તેનાં છે. શ્રી ચંદુલ સ પંટેલ છત્રવતમાથી કોણપણ નાનો કે મોટો પ્રયત્ન લઈને કે ક્યારેક કોણક પાત્ર લઈને તેને વાર્તામાં કસાળીની પેઠે મકથા ઘસી ન્ય છે. પણ મુદે કર્તા બનાવવી છે, સારી વાર્તા બનાવવી છે એવી સમાનતાથી તેઓ તેમની રજસ્થાં શૈક્ષમાં તેમનું અલેખન કરે છે. અને આ સમાનતાથી તેમની વાર્તાઓમાં પછીવાર રજની વેરાય આવી ન્ય છે.

કેઇ પણ જ્ઞાના સર્જકે એ વસ્તુનો
 સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકાર્યો નેહ્યે કે તેણે
 નિરૂપ્ય વિષયમાં તમયતા સાથે વર્ણવતા
 અવશ્ય રાખ્યો નેહ્યે. ઉર્મિનું આદેખન
 કરતાં પણ તેણે વાસ્તવ્ય તે રાખ્યું ન
 નેહ્યે. ન્યારે આપું વાસ્તવ્ય કે સૂચ્ય
 નથી જળગતો ત્યાં ઉર્મિ નહિ પણ ઉર્મિ-
 લતા આવે છે. શ્રી. ચક્રદાસની વાતચિત્માં
 આ ઉર્મિલતાનો દેખ આવો મળે છે.
 તેઓ પાત્રોની વેનનાં પરલક્ષી દષ્ટિએ
 નિરૂપી હોતા નથી. નહીં તેમની વેનના
 પોતીથી હોય એવો એપ આપે છે.
 આપી તેમની ઠગુણ વાતચિત્માં કાવચ
 નહિ પણ હાલખગાપા આવી મળે છે.

છવન કહુંજીતારી સચાવકર છે વેદના
કેટલાયે છવોને રેસી રહી છે 'ગ્રેટ્ટે
કહુંજી વિરણી લેખક પસદ કરે તે સમજ
સાચ તેમ છે પણ એના અર્થ' એ
નથી કે તેને કહુંજીનાનો ધેરા રૂઝ આપી
કથમિનાઅને સાચાગ્રીવેણી તરખાળ કરી
દેવું, લેખક નિરખણમાં આટલા ભૂમિંસતા
દાખવે છે છતાં બાકી રહી જતું હોય તેમ
લેખકને દરેક વાળનાં અંતે કવિ સમજના
યેકે કુસરને પાછું રડની કે વેદનામાં સહા-
નુજૂતિ બતાવની પડ્યું છે. (દાંત તરીકે
'પાણીને બાથ'નો અંત જુઓ)

લેખનને ગૈબીના નવા નવા પ્રયોગો કરવા એ છે. તેમની રીઠી ચેવનના કમુંબત રંગને અચ્છી રીતે આલેખી રહે છે. તે વાતાવરણમાં જીવનનો નરો બરી રહે છે. અને ન્યારે વાર્તાનું વસ્તુ જ એવું હોય છે ત્યારે એ રીઠી વાર્તાને ખૂબ જ હૃદયપ્રસન્ન પાછું છે એના સુદર નમૂના તે 'સ્વપ્નને સવામ' અને 'દેહનું કૂલું' આ બંને વાર્તાઓનું સ્વરૂપ સામાન્ય હોવા છતાં તેની રજાદર્શી રીઠી વડે એ વાર્તાઓ મધમધતા પુણ્ય ભવી બની છે. પણ લેખનની રીઠી નેમ એક મરો તેમની રીઠી જે તેમ જ એમની પછો પછો પણ બની રહે છે. 'લેખક એ રીઠીના મોઢામણી ન્યારે બહાર નીકળી ચકતા નથી ત્યારે વાર્તાનું વસ્તુવ્ય મોણું પડી જાય છે અને જે કંઈ ધ્યાન ખેંચે છે તે માત્ર તેમની રીઠી અને આ રીઠીને અતિરેક થતાં તે રાજાણ બની જાય છે અને એમણી કરાર્યના પથ અર્થબોધ થતા નથી. ન્યારે લેખક રીઠીને યોગ્ય આપવાનો સક્ષમ પ્રયોગ કરે છે ત્યારે તે રીઠી વાચાળ અને ડાળપાણ બની રહે છે. સુર્યને બદલે આકાશમાં નેના ફરારી રાખે શાને વાપરતા દરોડે જમીન સુધે એવું એમ કહેવાને બદલે જમીન વરસે આંખો સંકાન્ત કરી એમ લેખક લખે છે સંકાન્ત રાખે આ સંકેર્ભમાં વપરાય જરોડે તે જીવાન હતી તે હજી પછી 'સરીર પર ચેવનના નમ્રતા ઊઠ્યા દતા' એમ કહેવાનો શો અર્થ? નમ્રતા ઊઠ્યા દતા એવે જીં ઊઠ્યું હતું આવા અર્થદીન પ્રયોગો રીઠીને નામ શાને કરતા દરોડે આ તે પણમાંના ચેવન દાખલા આપ્યા છે.

લેખક રસાયણ પ્રયોગશીલ છે તેમજ
 આ વાર્તાઓમાં આધોન્યૂની નવી રીત
 અપભ્રંશ કરી છે. પદ્મશ્રી, ખીજાને,
 શિવપુર કમલ તેમજ મુન્દિરપ
 આવી વાર્તા કહેતા ક્યા છે.
 દોરાની ખાણ. પોરીપુર, પદ્મશ્રી
 પાણીને ત્યાં બગેરે વાળેઆ વારી રીત
 માં લખેલ છે. આવી વાર્તામાં તાત્પર્ય
 છે, નવીનતાનો એક આવે છે. પણ
 આમાં નિરખનની વાર્તાવલ્લભ રજવાડી

નથી. એથી અધિકારી વાચક વચને તે
આ પ્રશ્નો માત્ર શાખાં જ લખે છે.
પ્રાદેશમાં લોકો મુખી, શિવપુર ગામ,
ખીપળા ગરેરે રવચુપે વાત કહે છે ત્રણ
ચિત્ર ચિત્રન બ્રહ્મચર્ય છે એમ કહીએ
તો ત્રણના મુખમાંથી ચિત્ર પ્રકારની કાષા
કેમ નીકળતી નથી ? લોકો આની શાખા
બોલે ખરો ? શિવપુર અને ખીપળાની
કાષામાં કયાંથી ફરક છે ખરો ? એ એક
પ્રકારની કાષા આ પણ કહેવાની હોય તો
પણ લેખક જ સીધેથી વાત કાં નથી
કહેતા ? એ જ રીતે 'પગડા'માં પગડા
એસંગ અને લખની બધી જ વાત ભણે
છે તો લખની ઘરમાં હતી કે નાસ્તી ત્રણ
તેનો કેમ કેમ ભણી નથી ? એ ત્રણ
કહેવામાં જ અવારનવાર કાષા થાય છે
અને વાતની બધી જ ભલ મારી નય છે
'પાણીને બાથ' આરંભથી લેખક વાત કહે
છે આખળ જતા એ વાત વાતાં પાત્ર
'હુ'ની વાત કહેવા મંડી પડે છે આથી
સીધી અભિવ્યક્તિ થઈ જતી વાત શુદ્ધતા
જાતી કરે છે. અને પરિણામે લેખકની આ
પ્રેરણાશક્તિ સ્વાસ્થ્યમાં કલ્યાણ થવાને
બદલે કલેષ કરે છે.

લેખક પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે કે એક
વિદ્ય વાતાંએમાથી સ્વર રીતિ છે.
આની આર શક્તિ છે. તે તે આર
વાતાંએ કથી ? લેખક તેના નામો નિર્દેશ
કરે નથી તેમ શાખાથી સ્વયં રીતિ
તે પણ બધાથી નથી પણ આખાની
એ વાતાંએ પર દિશ્વચિત્રની કાષા હોય
એમ કાળે છે. આખાખાનની કાષામાં
પરથી દિશ્વચિત્રની કાષા રાખી વાતાં છે,
તેની રીતે 'સ્વર' રીતે કાળે—તેના—અત
'વા'પર દિશ્વચિત્રની રીતે મળેલા આવે છે.

લેખકનો સળંગ કાવ્ય છે, સાગરો
બધા કાવ્યો સંપ્રદાયમય છે, વાર્તાકાવ્ય
વસ્તુ પસંદ કરવાની સૂઝ છે, વાન
કહેવાની સુંદર દૃષ્ટિ છે. બૃહત્કાવ્ય યોગ્ય
સંવાદો છે છતાં તેમની વાર્તાઓ અનન્ય-
તાનો આસ્વાદ કરાશે સમી નથી તેવું
કારણ તેમના અનન્યસર્જનના રહેલું છે.
તેઓ જેવું વસ્તુદિવ્ય લાભી માધ્યા છે
તેવું અનન્યદરશ્ય, અનન્ય અનેક પાસ-
કેવું દર્શન લાભી રાધા નથી તેમનું

અનુભવમાં શુદ્ધ સંભાગો નથી તેઓ
ને સ્વતંત્ર અનુભવ છે તેવું સમજાવેલ
વાચકમાં જાણી શકતા નથી આથી
ગણિતોની શોધ શોધી પડે છે

આ બધી સર્વાંશોના જાણના પછી
પણ હજોતું રહે છે કે શ્રી વૃંદાવાદ
પહેલ આ પહેલા સંપ્રદાયી ન વાર્તાસિ-
કાનું જ્ઞાન બેસાડે છે. તેમાંથી છેલ્લું
ફલ, સર્વજ્ઞને સંપાદન, હીરાની ખાલ અને
સંપાદન સિદ્ધિ જેવી વાર્તાઓ તેની કલા-
મુલ્યવાળી અને વાળીસરી રજાવાળી
આસ્ત્રાને બની રહે છે. લેખક આ પહેલા
સંપ્રદાયી ન સારી વાર્તાઓ આશા
આવી જાય છે

પીતામહેશ્વર પટેલ

* * *

પાંખ વિનાનાં : લેખક ઉમેદવાદ
મહિમાર, પ્રકાશક : ભારતી
સાહિત્ય સંઘ મુમુક્ષુ-અમદાવાદ
૫૫ : ૬૬૨ : કિ : ૩૧. ૩૦-૦

આ તેર નવલિકામાંની બધી જાણી
નુસાર નુસાર મહિમામાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલા
એકલે ઉમેદવાદ મહિમાર, લેખક તરીકે
આ સંપ્રદાયી પ્રસિદ્ધિ પહેલા જાણકોને
પરિચિત છે પરંતુ પ્રવચનના લેખક તરીકે
આવાઈ ન સહિત્તવાના કૈવલ્યા પામી શકે
છે. પ્રવચનમાં લખનાર આજુબી છે તે
પ્રમાણે એમની બે નવલિકાઓ 'સપ્તા' અને
'હણ' અને એક બીજી નવલિકા
સંપ્રદાયી કૈવલ્યામાં આજુ સમયમાં બહાર
પડેલી 'વિદિત માર્ગ' ગ્રંથમાંની એમની
બાર રેઠોમાંની બે બહાર પડી છે અને
બે બહાર પડવાની છે કે વરતમાં પડી
અથવા છે ને ઉપરથી જાણાય છે કે લેખક
અત્યંત હળવા સંપીડના નાચક પણ છે
એ કે આ સંપ્રદાયી સંપીડના માત્ર એક
ન નાતો સંપાદન કૈવલ્યાને લેવામાં આવે છે

"આ વાર્તાઓ" નામક શિર્ષક નીચે
લખાયેલ લેખકના બે ગ્રંથમાં લેખક લખે
છે કે "આ વાર્તાઓ પ્રસિદ્ધ કરતાં મારી
હાથ સંકોચાતો નથી" એના ઉત્તરમાં
વાચકો આ વાર્તાઓ વાંચ્યા પછી એમ
નરેડ કહી શકે કે 'સંકોચાવાની નરેડ
પણ નહોતી વાર્તાઓ વાચવી અને તેની

છે એવા અભિપ્રાય વાચકોના મોટા ભાગ
નરેડ આપશે આજુ આજુ લેખક લખે
છે. "આ વાર્તાઓના ગુણ-રોપની ચર્ચા
શ્રી લેખકોએ પ્રસ્તાવનામાં કરી ન હોય.
ફરી વાર્તા ફરી રહે અને છતાં વાર્તા રહે
એવી કાળજી સમજા સંપાદન પ્રયત્ન કર્યો
છે." ઉમાશંકરની "મુખી વાર્તાઓ" નામની
પ્રસ્તાવના વિશે પછીથી અત્યારે તે કોઈ
હજોતું નરેડ છે કે "ફરી વાર્તા" ફરી
ન છે છતાં વાર્તા છે એ લેખકનું જ્ઞાન
સાચ છે ૧૯૨ પાનમાં તેર નવલિકા સમાય
છે એટલે સંપ્રદાયી એક નવલિકા ત્રીસ પદ
પાન આવે છે. પણ 'શિવચંદ' અને
'હણ' એ બે લાંબી વાર્તા પાનમાં છલકે
તો સંપ્રદાય બાર પાનની વધુ નહિ
આવે.

એ જોતાં લેખક નવલિકામાં નાહકનું
લખાણ કરતા નથી એ તો સાફ જાણી
આવે છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં એમના
નેરેડ ન ફરી વાર્તા લખનાર મારા જાણુ-
વામાં તો મારા જુલો કાઢી છે તેમના
"પરબના પાણી" અને "પ્રેમજ્ઞ ભોવત"
એ બે સંપ્રદાયી વાર્તાની લંબાઈ માત્ર
બાર બાર પાનની છે.

"બાળકોના મુમુક્ષુ બના નાના પ્રેમ-
ગામથી એમના મનની ફેરવણી
જાંબી કરાવવાની" મહત્ત્વપૂર્ણ લેખકે
સેવી છે એમ લેખક કહે છે અને એ
દિશાને એવા વિચિત્ર પણ કહે છે
પણ આ સંપ્રદાયી એવી વાર્તા કેટલી
ખાસ કહી શકાય એવી તો માત્ર એક
જાણુવાય "લાડી બહેન" એ વાર્તા
સામાન્ય લાગે છે એમાં જાણુમાનસ
કલાત્મક ચિત્રણ નથી, ને ઉપરો વાર્તા
કહે છે તે ઉપરોત્તર વચ્ચે આમ એ
વાર્તા કહે નહિ એમ પણ આપણને લાગી
જાય છે વિશાલ આ વર્તમા લેખક
કઈ વાર્તા મૂક્યા માત્રવા હરી કૈવલ્યા
"મહેન્દ્ર" અને નવનીલને બે વર્ષમાં જાણુ-
વતા હરી. એ બે વાર્તામાં લેખકે 'ભાવ-
માનસનિષ્ઠ' કરતાં અણુ "Complex"
(માનસપ્રવિ) બતાવવા ચલ્ય કર્યો છે.
'નવનીલ'માં એ 'કોમ્પ્લેક્ષ'ની કઈ કઈ
પરિણામ આજુ નથી એટલે લેખકોના
આશય સ્પષ્ટ થઈ આવતો નથી "મહેન્દ્ર"

માં મહેન્દ્ર ચોરસી, મનુષ્યથી ડર તેવો
બીજા મથો એ માનસિક નિર્બંધકારી
ફળ જાણુવા લેખકે બીજા બીજા જ્ઞાન-
અનિર્ણય, અનિર્ણય પ્રવૃત્તિની ઉશ્મણીનાં
વાચકો છે એ જાણી જાણુપછે. વહેમ અને
બીક એ બે કે મરીઆઈ બહેનો
જાણુવા પણ વહેમથી નિર્બળ મનને વહે-
મથી ન રહ્યું બતાવ્યું હોત તો પાંચુલામ
વધુ કલાત્મક બની શક્યું હોત વહેમની
પ્રસ્તાવના, ચોરસી બીજોના મુખ્ય પ્રયત્ન
અને પ્રેમ-હૃદય રૂપ અંતર્યામી એ વધુ
જાણુમાં એકલા સંકાતી નથી એવી રસ
કળે છે આ બે વાર્તામાં દારૂ અને
કરણ એ એમાંથી કોને પ્રાધાન્ય આપ્યું
એ લેખક આશયમાં નહીં કરી શક્યા
હોત તો વાર્તા નિરૂપક સરસ થાત. આમાં
તો 'બાવાલ' બને-અજાણ્ય છે.

હણની બે લાંબી વાર્તા 'શિવચંદ'
અને 'હણ' છે. સંપ્રદાયી ઉત્તમ વાર્તામાં
આ ગ્રંથમાં કોઈક આવી શકે તેમ નથી
છતાં આ ગ્રંથમાંથી વધુ સારી વાર્તા
"શિવચંદ"ની "હણ" વાંચવી બને
તેવી વાર્તા છે પણ વાર્તામાં નાચકને એટલી
મૂખ વીતરો નથી છતાં 'હણ'ની ખરી
માનસવૃત્તિ એને સમજાય નહિ એ
માન્યામાં આવે તેમ નથી. જ્યાં 'હણ'
પોતે વિચારે સુધી જાય અને લખને
દિવસે ન નાચકને પસંદવાની ના પાડે
એવું નાચકનું ચિત્રણ નથી. ને પ્રમણે
નાચકનું આલેખન છે તે પ્રમાણે તો ને
શક્તિ નાચકને ખબર પડે કે ચનાર પતિને
જાણુને દારૂ મગવાનો નથી તે શક્તિ ન
તે ના પાડી દે, અને એવી જાણુ-માટે
લેખકને કેટલેક વિચારો જાણી નરેડ નહોતી
'તમે ચિત્રકલ સમજવા નથી' એ વાણ્યને
નાહકનું લેખકે આજુ પ્રાધાન્ય આપ્યું
જાણુ છે નાચક તો બધું ન સમજીને
પણ નાચક પછુ બેચેચેરે જતા સુધી
કેમ ચિત્રકલ નહિ સમજી શકે વાચક
ઉપર-Gold digger-જાણુ જુદાને
જેવણેર જુદાને વાર્તાની આજુ નમારે
ને આજુની વિષયકે એને અતિ દ્રશ્યવાન
પતિ પ્રાપ્ત કરીને ઉપલવવી છે તે આજુ
જમાવે કે 'હણ'માં જાણુ જોડીને તોડી
નથી, પ્રેમકે મનોમથન પણ નથી.

'શિવરાત્રી'માં લેખક અવધાની વાત કંઈ નય છે, એ કે એમાં પણ લેખકના મનમાં દારૂ-કાણુનો ચોરા ચોરા કરડો તો રહે ન છે આ વાર્તા દારૂચર પ્રવાન ન અણધારી સકાય અવધાન, શિવરાત્રીને 'મે તેરી સાથા' તરીકે ડૅઆઈ ગિલ્દી રહેવાનું છે ન પણ આવી પહિરિશતિમાં જ્યાં સુધી નાયક અતિ હોમિય, કોમળ દુઃખવાળો સ્વિતસચો ન હોય ત્યાં સુધી એમાં કાઠળી દિહોચર થાય નહિ, માત્ર એના પ્રયે ચોરી દયા ઉપર થાય શિવ રાત્રે વશીકરણકરમનો આશ્રય લોધો તે બધે તેરી અના છતા, નિસધાર, નિજી માનકનો પુરાવો છે એવા માનકવાળા શિવરાત્રીને 'બજલે એવા દહીસો' કહેવો એ ઉપમા અપાય નથી એની દહી પીચળી એટલે એ ઉપમા પણ પીચળી ન અર્થ ને। આથી વાત સરસ છે અને પત્ની તુલસી પેચમાં દત્તી એટલા માટે પતિને પૂછતી દત્તી તે કે કહે છે પતિ સમજ્યો એ અમલાર પલ દુદર રીતે રખ કરવામાં આવ્યો છે

હવે 'ઈશ્વરી માયા', 'ઈર્તિદુષ્ણ-ખરેશન' અને 'વર' એ ત્રણ વાતો એઈએ આમાંની પહેલી વાતમાં પ્રવ્ર મૃત્યુ આવે છે એટલે વાત કાણુનાં છે પણ લેખકનો મૂળ સુરો તો એક કાણુ, ધનદેવને પૂછ નાનનાર મરુખનું ઇશ આલેખન કરવાનો છે અને એમાં એમણે સરસ સંધના મેળવી છે સંબંધીએના મરુખનું કેટલાક દુરી નય છે કેટલાકના મરુખનું પહિરતન થઈ નય છે ત્યારે કેટલાક એવા ને એવા દેખાવા નિર્મિત ઇવનસય' કંઈ નય છે નવલન રીક આ ત્રીજ વર્ગના દવા વાત સરસ છે, કાઠળી મરી છે છતાં ઉમાદાર પોતાના પ્રેરકમાં લખે છે (પા ૧૨) તે પ્રમાણે 'મરુખ ઇવનમાં અનુસ્તવ યથેલો અગ્રાપ કણુવાને વાર્તાને રચું કરી કે છે' એમ તો નજાન નથી એટલું જણાય તો વાતમાં નથી.

વરની નવલિમાં વનથી આવેલ એક પચીસ વર્ષનો યુવાન, તેની તેર વર્ષની પત્ની, અનિધાર વર્ગનો ભણ અને મ્હ એવા મનુષ્યોના કુદબી તેમના મુન

ઈના એક માનમાં પીતેલા ઇવનની સજન કયા છે વાચકને અધે તેની ઝીળી વિનતો સરલતાથી એમાં ચૂંથી લેવામાં આવી છે પોતાની પત્ની અને ભાઈ વચ્ચેના નિર્દેષ તોડન અને કમોટી પતિને વહેમ પડે છે અને પહિરણે તે પોતાના વાના કાઠને મારવા માટે છે આખરે એ મારકુટી કરાળીને મ્હ અને નાને ભાઈ વતન શાસ્ત્ર નય છે એટલો આ વાત છે આ વાર્તા સિદ્ધિ 'વર' ને બરલે 'દયા' કે 'વહેમના વમળમાં કે એવું કાઈ રાખવામાં આવેલો દોલ તો વધુ શરૂ અણુત આમાં વેર જેવું મ્હ નથી

'ઈર્તિદુષ્ણ-ખરેશન' સાધારણ અણુય તેવી લોહિપ્રિય વિધાનીની વાત છે પણ પ્રવેશક-લેખકે આ બંને પાત્રો મહાકિની પાછળ ગાડા બન્યા દવા એમ ત્યા ઉપ રી લખી નાખ્યું દહી કે આમાં 'ખડે રાવ' પાત્ર તો માત્ર રીડકા દોરસના ટે વોટકન જેવું કાય' કરે છે 'મહાકિની' પાત્ર પણ એક નિમિત્ત માત્ર નાનય છે એક સામાન્ય મૂખ' લુગાનીઆની વક્ષ પચીસની એક પ્રસન્ન આ નવલિમાં આલેખન માત્ર છે ઈર્તિદુષ્ણને ઉમાદાર 'પ્રાગલ પ્રેમી' તરીકે એજાખાવે છે એપણ એ પાત્રને વધુ પડતુ સ્થાન આપવા જેવું છે એવું કારણ એ કે લેખક એ પાત્રના દેખાડનમાં અણુક પ્રમાણતુ મિથિય બવાવે છે ઈર્તિદુષ્ણને 'પ્રેમી' માનવા પણ આપ જુને રાધા ઉપત્ત થાય છે, અને એ માત્ર મૂખ' છે એવું દેખાય છે 'ખરેશન' ઈર્તિદુષ્ણના પોતાના કિરયા ઉપરથી મરા હીમાં 'મૂખ' પ્રેમી' નામની વાર્તા લખી અને ઈર્તિદુષ્ણને વચાવી' અદાથી વાર્તા અકામી દોલ અને ઈર્તિદુષ્ણને એ વાર્તાના મોલો વાર રૂપિયામાંથી એજ ખાવામાં નહિ એજાવો દોલ તો લેવાના એજ એજી મૂખ'ના અને પ્રીમીપણની એજ થઈ છે તે ન થાય।

આ બધી વાતો કરતા આઝીની પચ વાત-પહેલો, બીજો, ત્રીજો, ચાલ્લી, સાતમી અને તેસી-અઠવાર છે 'આજકાલ બરનો વેરી' અને 'છપાપ' એ એ વાત આ પાત્રમાં કણુ ન્હા છે-એ કે ખરી કાળનાં તો 'છપરપચી' ન નજાય અજાણ બરનો

વેરી'માં એનાને માથે દુખ પડે છે અને તે ખબુ પડેલા પ્રવાનમાં મવાડી બજલેવને લખેને એ વાત સાની, પણ પછી એનાના પતિના મૃત્યુને ખબુ બજલેવાના કોપડે ઉપરવે છે એ સ્વયં નથી લાગતુ 'છપર પા' સારી કણુ ન્હા છે પણ એમાં થ ઉમાદાર કરતુ કમન '૧૨ મરના મરવા મ મને વગાવતી અર્થ।' એ વાક્યમિત્રિમાં આગળ વધી રિલામગીએ કે મૃત્યુ કરતા વધુ કણુ છે એ વધુ પડતુ અને સત્યથી વેગળ લાગે છે આ બંને વાતોમાં લેખકની નિવાય' કરણુવાને ખબુ અનિધાર' રહેવા દેવાની રૂતિ અને કણુ પહિરણમની અનિવાર્યતા માટે પ્રકી સામગ્રી યોજવાની મેરકમની ની, વાતો સરસ છે, વચ્ચી બધે તેવી છે છતાં એજાવે તેમજી કમળના લીઠી આવતી નથી

બીજા એ વાતો 'રૂપિયા-આના-પાઈ' અને 'વર પધરાવો સાવધાન' આગળ એ વાતો 'આજકાલ બરનો વેરી' અને 'છપર પચી' કરતા પણ સરસ છે, અને છતાં લેખક દલ આ બે વાતોને વધુ સરસ બનાવી રાખ્યો હોવા 'રૂપિયા આના પાઈ'ની વાતમાં માધવરાસ અને રીવાતી ને બંને પાત્રો ઉપર રમચંદ્રપ્રકાશરાખતી કાલજ લેખકે નહિ રાખી દોલ અને તેમાંથી એક ઉપર ન કળસ દોલો દોલ તો વાત એજાવે નમન, માનના સોનીની વડુ સપાટજુરિપિ થામાં આ રી મોહરી કરે કે મ્હ એ નાની વિનતોના પ્રમજા ફરેને તો પણ રીવાતુ મધુ પ્રયેનુ પાસમ્મ વળુવવામાં લેખકે કપાટી રાખી છે એટલે રીવાતી મુખ્ય પાત્રનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી સકતી નથી આ વરુ ઉપરથી એક અણુક નવલિમાં રમણ થાય છે નના છાકાને ઉપરવાટ કાય' કરતી એક બારી છાકા મિડા થાય એટલે બીજો ધેર નય ત્યાના છે કે નોડ વના તોજી ધેર નવલિને જડ પડે બાર ૨ ન વ એવું ને નવા નય ત્યા છાકા પ્ર યે અડગ રનેદ દરે એટલે રેક સુધે નુલિનાં સમય ઉપરિજન થતા બર્ડુ નય ત્યા કમળની ઈનિનિન થા નય 'રૂપિયા-આના-પાઈ'ની વાત પણ લેખક દોલ કદબની એ રી કરી દારી રાખ્યો હોવા માધવરાસ ૧૨ ૫

વધારે સ્પષ્ટ અઘણે છે વાતનો અત
દીર્ઘાણી આડું ભેળે, બાહ્યા વિના પોતાનો
પગાર ત્યાંને ત્યાં ખૂળેને ચાલા નહ હોત
તો વધુ ખીવત

‘વર પધરાવો સાવધાન મા લેખકે
વરતુ ખૂબીથી મૂલ્ય છે સગીતની બાસામાં
કહીએ તો આમાં એમણે લેલ પગાર જેની
શખી છે વર પક્ષ તરફથી ‘જીભળા કૂધ
જેના જીવાને બંધે ૪૦-૪૫ વર્ગને
ખૂબી ફાળી આપાનો’ વર તરીકે ધર
વામાં આવે તો કન્યા પક્ષ તરફથી મૂલ્ય
અને આડી રોકાઈને કન્યા તરીકે પધરાવી
દીધી । આમાં વાચકને કહીશું નજીવી
નથી શા મઠિ નજીવી ૧ બાપની લાડથી
કન્યા તો કુવારી છે ન’ એમાં પિતાને
‘કુ બ ન બેવકુ’ ચવાનું કારણ નથી
અમરારિક અત મધુર અમેરિકન લેખક
એ હેનીના કથાવિધાનનું સ્પષ્ટ કરાવે છે

દરે હી મત્ર પેલી વાત ‘હુ એકાદ
ન છ’ ‘છ’ રીતે લેવા એ વાત આ
સમજમાં કે છે એટલું ન નહ પણ
અન્ય પ્રથમ વર્ગના લેખકોની કૃતિઓની
લેણેલમાં બેસે તેવી છે વસ્તુ સાવ શાક,
નિર્લક્ષ અને ગુણ વગરનું એક પુરુષ
શુભાશી દ્રુપદા ગૌલ વર્ગના લગ્નમાં બેસે
છે છે કે પથરી વેળા એક મુશ્કેલી એ
લગ્નમાં દાખલ થાય છે આડી ઉપડે છે
એટલે પેલા પુરુષ એ મુશ્કેલી પોતાની
બારી આગળની સીટ આપીને
પોતે ઉપર પાટિલા ઉપર ચડી નય છે
હાજુર એ પુરુષ પેલા મુશ્કેલીને ભેળે
કામચિત્રા થાય છે એ પ્રમાણે માત્ર
મનથી આવી વગાએ મનુષ્યોમાંથી
કેલા બધા એ પ્રમાણે ન પોતનું
શક્તિ પતન કરે ન છે ને-અને એક
રેશનનેથી તોપી વખતમતો ગેરકા હઈ
તે ખાઈને પછી નિરાશ થાય છે, પેલા
યુવતીને વડોદરે ઓટી નવાનું હોય છે
યુવકને સ્વપ્ન આવે છે એ સ્વપ્નમાં
પોતે એ યુવતીને લપાડી નવાનું કરે છે,
રેશન માસ્તર એને મારે છે અને પોતે
રેશન માસ્તરને મારે છે પોતાનું માથું
કે ભેડે અશ્વત્થથી સ્વપ્ન અને વાસ્તવ
વિશ્વા એક થઈ નય છે અને પેલા
પુરુષ નજીવી નય છે નજીવી પોતે નજીવી

છે કે વડોદરા તો ગુપ્ત અને પેલા સ્ત્રી
ત્યા ઓટી પણ ગઈ પણ સ્વપ્નમાં
પોતાના થયેલા પતનથી પચાવત કરતો
પુરુષ કોણી ઓ છે ‘દરિ રહે’ દરિ રહે ।
ફણ ફણ । કેવા ભય કર સ્વપ્નમાં આવે
છે । દુરોએ નજર ચેલામાં લસણ
નાખ્યું હશે ।’

પાત્રોમાં બીજા ઉતાડ્યો, પેલા સ્ત્રી
એ બધા માત્ર ખ્યાલ રૂપે છે પેલા
પુરુષના માનસિક પતન અને તે પણ
માત્ર ફણવારના પતન ઉપર ન આખી
નવલિકા રચાઈ છે પણ આપણા સ્વપ્ન
વરતુ આપણા લેખકે કેટલું સુદર ચાકુ
તર કહ્યું છે । વાચકને યાદ રાખવું
ધરે કે આ વાર્તામાં પણ લેખકે વિરાટ
માનવીઓ સંખ્યા નથી ફલક પણ પછી
નાનું છે અને એમાંની નાશી પણ સારી
અને સમભય તેવી છે અને છતાં આખી
કૃતિ કેટલી કલામય દીધી ઓ છે । લેખકે
આ વાર્તા છેલી લખી હોય તો એમ
સદન આપણા શખી રાખવું કે આ
પછીના સમજમાં લેખક આપી ન ઉચ્ચ
વાર્તામાં આપણે ‘હુ એકાદ ન છ’ એ
વાર્તા આ સમજમાં સહેલાઈથી પ્રથમ
સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે અને નજીવી પોતાના
નામનું આર્થિક કરીને કહે છે કે આ
સમજમાં ‘હુ પણ એકાદ ન છ ।’

પણ આ સારી કલામય નવલિકાના
સમજમાં પણ સાક્ષ હમાશકરે પોતાના
પ્રવેશમાં કેટલાક અવિશ્વાર વાતો લખી
વારુકે ને ગુણવત્તા નાખ્યા છે પ્રવેશમાં
લખેલ છે ‘પણ પુરુષ પોતાની નિદ
બીડું છે નજર વધારી રાખે છે આનો
આત્મપાત્ર નજર થાય છે’ આ પ્રયુક્તો
બોલુ છે મહાસા હુદ નેરોસી સુદર
યુવતીને ભેળે અને માનસિક શોક સણે
ઉત્તરવે પછી એણે લસણનો ગેરકા
ખાધો અને એ લસણ સ્ત્રીમાંય હોય,
કામચિત્ર હેતુ હોઈ એને ખરાબ સ્વપ્ન
આવે છે નજીવી પછી એનું પહેલું વાક્ય
‘નજર દુરોએ ચેલામાં લસણ નાખ્યું
હશે’ એને તદ્દન નિરેપ કેલે છે એટલે
પછી એને કામચિત્રે દેવતા અને એની
નિદાશીમાં જેરનો વધારો ભેળે લખા એનો
આત્મપાત્ર થયો એનો નિર્લક્ષ બાપનો
એણે માત્ર અંતિમવેળામાં નજીવી

આ પ્રવેશ એટલું કહેવું પણ ઉપ
રિચત થાય છે કે હવે પુસ્તક સાથે અ ય
લેખકોના પ્રવેશકો આવે છે એટલે વિરે
અને એ બંને વિરો વિરેલન કરવાનું
રહે છે પ્રવેશકના લેખકની ફાળ મૂળ
લેખકને અગ્રક રીતે માર્ગદર્શન કરવાની
અને વાચકને એ કૃતિમાં રહેલ શુભ-
દોષનું વિદિ માવડે બન કરવાની હોય
છે પણ ને શુભો લેખકમાં નથી
તે જતાવધાથી તો ઓટું મૂળ લેખ
કને અન્યાય થાય છે અને વચ્ચેના સમ
કાલ એ લેખક ખોઈ બેસવ નો સભર
ભરો થાય છે આ સમજમાં લેખકને
‘આપણી જગતના ઉત્તમ કલાકૃતિઓમાં
ઉમેરો કરવાનો અધિકાર’ આપી દેવામાં
ઉમાશ કર ઉતાવળ કરતા નજીવી નથી ।
એકાદ બીજો સમજ-ઉચ્ચતર કૃતિઓના
લેખક પ્રસિદ્ધ કરે તે વાતને પછી થાય
સાચ એ અધિકાર આપી હોત તો ।

લેખકે વાચકોના મન સ્વપ્ન થાય
તેવી વાતો લખી છે તેમનામાં વરતુ
વિચિત્ર છે તેમની રીતો નિરા નરી અને
આર્થિક છે એમની વગેરે લેખકો પછી
એ નિદાશ છે અને ‘હુ એકાદ ન છ’
‘વર પધરાવો સાવધાન’ એવી કથાની
વાતો અન્યાયમાં લખી તો લેખક નજરે
ઉચ્ચતર સ્થાન આપણા નવલિકા સર્વિદ
સ્થાન પ્રાપ્ત કરી આપણા મારે એમને
કૃતિક અભિનંદન આપ્યા કહે પણ
આપણે તો કહેવું પડશે કે લેખક યામક
હાઈ, કોનરેડ, રૉલરૉથ વગેરે નેશ
‘મનુષ્ય અને નિર્ધતિ ના ગૃહ પ્રભોની,
ઉત્તમ રીતે, બહુલ કરતા પ્રથમ વગના
મહાદારોથી કરના લેખકો વિશ્વાનથી
પોતાને વાતો—કરી વાતો કૃતિ રીતે
લખાને મશકર થયેલ દ્વિતીય વર્ગના
લેખકો લેખકોને વધુ મળતા આવે છે
‘પાપ વિનાના’ એ નામ ઉપર ઉમાશ કર
દિવસથી લખી છે
અને તેમ કરીને તેમને આ સમજમાં
કૃતિઓના ને જીડાળ નીરખવું છે તેવું
ડાહ્યુ એમાં નથી એ નિરસાય છે લેખક
થરી વાતોમાં હાસ્ય અને કહણ બનેનો
સમ વય સાધવાનો ચલ કરતા બંને ખોઈ

ખસે છે. વાતોમાં હુ ખા છે તે બહુધા શારીરિક છે-માનસિક નથી નિયતિના-વિધિનાં નમે ભયાનકતા અને અનિવાર્ય આક્રમણ પછુ નવલિકાઓમાં ખાસ દક્ષિ-ગોચર થતાં તરી આ સંબંધની છેલ્લી વાત માત્ર હવે કક્ષામાં આવે તેવી છે. બાકીની વાતો વાંચવી ગમે તેવી, લોકપ્રિય યાચ તેવી તે છે પણ હોંશાણુ બરી ન હોઈ શકાય. એટલે જ મારું કહેવું છે કે પ્રવેશક લેખકે અતિ પ્રયત્નથી વાચકને મૂળ લેખક તરફ ઉપનય તો સમજાવ કરી નાખવા ન ભૂલ્યો. શોમસ હાર્ટ અને કોનરે મહાન છે એવી સમસ્તેટ મોખની લોકપ્રિયતા ઓછી થતી નથી. અને એવું મુખ્ય પણ ઓછું કરવું નથી. લાઇ મણિયાર આ સંબંધથી લોકપ્રિય લેખક થઈ શક્યા છે,

ભવિષ્યમાં 'મહારથી' થવાના માર્ગે પ્રયાણ કરી રહ્યા છે.

અંતમાં, ફર થઈ શકે તેવી ક્ષતિઓની ત્યાગ કરી, લેખક આ સંબંધની દૃતિઓ કરતાં હવે તર, વધુ ક્ષામય નવલિકાઓ આપણને અર્પે-અને આ સંબંધ ભેટાં તેવી આશા અરથાને નથી જ-એવી હવેલા વ્યંજ કહું છું. સંવિરોધક રાવળના સાદાં અને એથી વધુ ક્ષામય લાગતાં કવર જેટલે માટે એમને જૂન અભિનંદન.

ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા

મસ્તોખોરાં : લેખક તરફ શાક પ્રાચક કમલા ટેરેલ, પહેલે

માલે રેશનરેશ, ખાર, મુંબઈ-૨૧ કિંમત ૦-૧૪-૦

ખાળ માનસને આનંદથી ભરી આપે એવાં મીતોનું સર્જન કરવું મુશ્કેલ નહિ તેા જોડો અભ્યાસ કરે મારી લે છે. અહીં લેખકે એવા અભ્યાસ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

સાવ કમાલ ને માયકાંબલા મીના બાળકો પાસે જાવાં તેના કરતાં એઓના દેશમાં પ્રસવતા ને હોલસ પેરે તેના જાવ છલકતાં મીના આપના એ ભરી છે. લેખકે એવું કરવાની કોશિશ કરી છે. કેટલાક મીના સાવ સામાન્ય પણ આમાં આવી ગયા છે એ ન લોધા હોત તેા સાદું યાત. ઇશ્વરલાલ દવે

ખા ખ ક નો ખિ લ ખિ લા ટ

બાળકોના સર્વશોગનિવારણ અને

બાળકોના બાંધાના ઘટતરૂપ

ખા ખુ લી ન

તમારા બાળકને હંમેશા આપવાનો આગ્રહ રાખો

* સોલ એન્ડ *

બી. એ. એન્ડ પ્રધર્સ મુંબઈ-૨ અને કલકત્તા

બાધથી,

અમે 'સદ્કાર સાહિત્યમંદિર'ને નામે પુસ્તકો પ્રકટ કરવાનું તા. ૧ શી એપ્રિલ ૧૯૪૫થી શરૂ કર્યું છે. આજ સુધીમાં 'સાહિત્ય મંદિર' ભાવનગર તરફથી પ્રકટ થયેલ તમામ પુસ્તકો અને અમારા પાંચેથી જ મળશે આપના સહકારથી અમે અમારા સંકલનને સફળ બનાવી શકીશું.

શિ આપના
લક્ષ્મીદાસ આધી, જયન્તીવાલા શાહ

નાં
પ્રકાશનોનું સૂચિપત્ર

ત્રણ વિશિષ્ટ પુસ્તકો

૧ મહાદેવભાઈ

પૂરા પત્રોડ વરસ સુધી ગ્રંથીજના પુત્ર સિખ ભગ અને મત્રીનું ચતુર્વિધ સ્થાન શોભાવે છે. આપને એમનામાં જ આત્મ સાક્ષાત્કાર પામી જનાર ગુજરાતના સુપુત્ર રૂપ મહાદેવ દેસાઈની શુદ્ધસાધનાદ્વારા એમના સાધનામય જીવનના યાવ પ્રકાશનું વાંચનારને દર્શન કરાવતું પુસ્તક પાના ૧૩૬-૫૬૩ પૃષ્ઠ-દ્વિગી જેકેટ બ્લેક કાગળ રૂ. ૨૫ (૮ ખ ૦-૧-૧) એન્ટિક કાગળ રૂ. ૩૩ (૮ ખ ૦-૩-૦)

૨ મહાદેવભાઈનાં વિચારરત્નો

'નવજીવન' અને 'હિન્દુજનશ્રુતિ' માંથી તારવેલા રૂબ ના મનનીય વિચારોનો સંગ્રહ ૪ પાના ૮ ખ રૂ. ૧૦-૦-૦

૩ ચમનલાલ વૈષ્ણવના પત્રો

'આ પત્રોમાંથી વિચારપૂર્વક જીવન થવા ધન્યકાર તરફ તેનજ બીજને પણ યશો પ્રાપ્ત થયો છે તેમ છે અને તે જોવાથી હિંચકાર અને ક્રોધ સવા માટે ઠીક ઠીક સામગ્રી મળી છે. આ પત્રોમાંના કેટલાક તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં હૃદયસ્પર્શક પ્રેમ કરશે એવી મારી આપા છે.'

-દિશેશ્વરજી ધ. મરાઠવાળા

બીજી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૫૬૩
રૂ. ૨-૦-૦ (૮. ખ ૦-૦)

૪. ચિરંતન નારી (સિયારામચંદ્ર ગુપ્ત) ૩-૦-૦

આ કથાની વાણીના બેલ 'બનાવટ કે નજારા'ની, શાકાહારી કે કુતિપ્રકૃતિ કરી શકતા નથી એને પાખલવેશી કહાને આપ્રય છે. પડતો નથી. એને રોલક જમાવવા આડકથાઓના ડબ્બાઓના આગળ કાઢવા પડતા નથી. આમને જોઈતો સાક્ષ્યનો હોય તો હિંદીમાં સિયારામચંદ્રગુપ્તની વાણી વાંચવી.
—અવેશ્વર દેવધાણી

૫ દુર્ભિક્ષ (કાન્તિલાલ શાહ) ૩-૦-૦

ખગળના પ્રથમ પ્રકિના કલાકારોએ સત્યપરના અને ભવમંદિરની ઉપરથી લખેલી આ વાર્તાઓ 'રૂઝના જમાના'ના દુષ્કાળને વાચનારની આંખ આગળ મુર્તિમત્ત કરે છે. આ વાર્તાઓના વાચનાર પેટે જ લૂપ અને રોગ, ૪૨ અને પ્રવચના કર્યો નહીં હતો. હોય એમ અનુભવે પુરવઠાના પાનાઓ માંથી નીતરતી કરુણા એની આંખ લીની બનાવશે અને જેના દિલને દાડશે.

૬. ધરતીને મથાળે (અનુ મૂળાશંકર મો. ભટ્ટ) ૩ ૦ ૦

એક પશુબંધન ગુમાવ્યા સિવાય દિવસો અને રાત્રીઓ સુધી બંધીના તરફ મેલોના ઉપર રહી શિયાળાના વિમાનવેશે અને વૈજ્ઞાનિકોએ કેવા સાદરો અને ભેજમો ખેંચે નથી શોધખોળ કરી એના સફળ પ્રવાસનું બધાને 'સાંઈ સિકાની સુદિ' સાબરમતીના 'પાતાળપ્રવેશ' અને 'મહાન સુસારો'ના સફળ આલેખો આડો બીતાવું છે.

૭ એકાન્તના સાંસાન્યમાં (એડમિરલ ખાચર) ૩-૪-૦

એકલો, દુન્ય એકલો! દરિયોપરના નાખી નહીં ન પકડે ત્યાં સુધી બંધીના મેલોના ભવેશ્વર ધર બનાવીને પચ મહિના વસંતવાટ કરી મોતને આરોપી પાછો આવનાર એક પ્રવાસી એનિમલ ખાચરે સાતે જ પેતાની સાહસકા આડો રખ કરે છે.

૮ હરતાં-ફરતાં હાડપિંજરો વચ્ચે (કાન્તિલાલ શાહ)

એડમિરલના દુષ્કાળને આલેખી જીવતા હાડપિંજરોની ભેખેલ-સંકલેષી અને કમ્પાના રજ વિનાની સીધીસઘી પ્રવાસકથા લેખક પેતાના પ્રમથ જ્ઞાતિ દ્વારા આડો રખ કરે છે. (છપાય છે)

૯ લોહાના ચણા (મૂળ લેખક-ઈવાન ટર્ગેનેવ) ૪-૮-૦

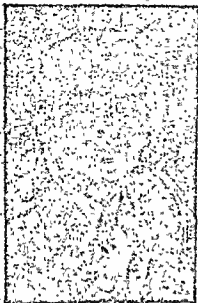
રશિયન સાહિત્ય સાથે સંપર્ક ધરાવનારોમાં ટોચેના સમકાલીન અને એના જેવા જ સમર્થ લેખક ઈવાન ટર્ગેનેવના નામથી સામ્ય જોઈ જાય છે. એમની સર્વોત્કૃષ્ટ રૂઝિ 'વર્મિન' શોધવડુ આ કાલિન સાવતરે હિંદી આજની રિપરિટુ રૂઝિન પહેલાના રશિયન સમાજ સાથે કેટલું બધું સામ્ય છે તેના સ્પષ્ટ બધા આપી જાય છે.

સંસ્કાર સાહિત્ય મંદિર • ભાવનગર • [કાઠિયાવાડ]

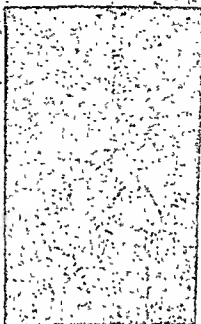
જુ થ

આઝાદ હિંદ સેનાના અગ્રણીઓ

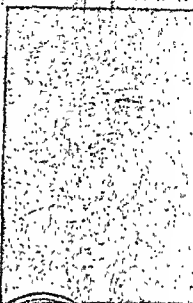
હિંદી

કે. શાહનવાજ

કે. પીલન

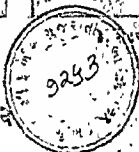

ભારત

પ્રાંત

જાપાન

સંપાદક
ઇશ્વરલાલ દવે

નવેમ્બર
૧૯૪૫

અંક : ૮

૭૫
૧૦ આના

૨. ડૉ. ભરમાખેન

સુભાષ બોલે રચેલ 'જાંસીની શાહી' નામના શ્રીગીતાનાં જાનો સેતા શ્રી. વલ્લભીચંદ્રનાં પ્રમુખમાં રંગૂનમાં આઝાદ હિંદ સરકારની રચનાનો વાર્તાકારનાં તાજેતરમાં લેખ વાંચો.

પ્રમુક પર્ષિ આઝાદ શરિતે ધ્યા લેકેવે હિંદની મુક્તિની લડતે બદારથી નહીં પણ રેહમાં જ રહીને કરવી એવો મહત્તમ નિર્ધાર હિંદુસ્તાન સરકારનાં ચલન ઉપાદાન વચ્ચે બાધા કર્યો છે.

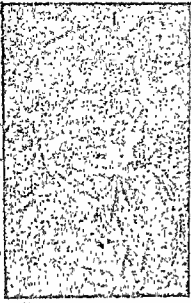
ભારતી સાહિત્ય
મંથાન

ન્યું સંઘ
અમદાવાદ

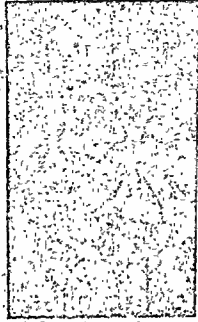
જ ય

આઝાદ હિંદ સેનાનાં અગ્રણીઓ

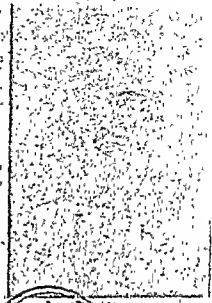
હિંદી

કે. શાંતલાલ

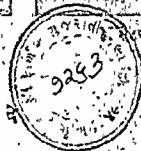
કે. પીલક

ભારતી

સંપાદક

ઈશ્વરલાલ દેવે

નવેમ્બર

૧૯૪૫

અંક : ૮

અર્થ

જાપરુચળા

છાક

૧૦ આના

કે. ડો. લક્ષ્મીબહેન

સુભાષ બેનિ રંગેલ, 'ભાંસીની
રાણી' નામનાં સંગીતનાં દળનાં
મેલાં 'શ્રી. લક્ષ્મીબેનનાં' પ્રમુ-
ખપદે રંગૂનમાં આઝાદ હિંદ
સરકારની સચવાતો 'વાર્તા' કાલેવ-
તા જે તત્ત્વમાં 'દિન' નામે.

ત્રણેક વર્ષ આઝાદ રહેલે આ
લોકોએ હિંદની સ્વતંત્રતા
ખજાનથી નહીં, માનવ મનુષી
શક્તિને કંઈથી આતેના પમારે કપાવ.
'પંદર વર્ષ પૂર્વે' જ્યાં સ્વતંત્રતા ને
મેલેરીયાનાં વાદના મંડળેથી અતારે
કાલે ગામડું પણ કાંઈ રજુ નથી.
દાખીયરો જોશ લેતા દિવાળી
માણે કાંઈ મેલેરીયાની છાતને
આ કદરાની ભાગ્યગી-પદનિ અને
મામળી અમેરિકા આશય છે, મુદ્દમાં

**ભારતી સાહિત્ય-
સંબંધ**

આ ર તી સા હિ ત્ય સં ઘ સં ચા લિ ત

નિસર્ગોપચારનો શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની માહિતી આપતી

આ રો ગ્ય ગ્રં થા વ લિ

વર્ષ પાંચમું : વાર્ષિક લગભગ સાઠસાત રૂપિયા

આ વર્ષનાં પુસ્તકો

૧ મારો જલોપચાર : સળેસ્ટીઅન કનાઇપ ત્રણ રૂપિયા

આ પુસ્તકમાં ૧૦ પ્રકરણો છે તેમાં શરૂઆતમાં કાંધર કનાઇપનો પરિચય છે ત્યારબાદ શરીરને ખડતલ બનાવવા માટેની વિવિધ કસરતો છે. અને પછી ચાદરનનાન, વિવિધ જાતના ઠંડા ગરમ પાણીના વરાણરનાન, પુવારાનનાન, જલપ્રસાદન, લીના પાટાઓ અને છેવટે પાણી કેટલું અને કેમ પીવું એ વિષે શાસ્ત્રીય માહિતી આપી છે. ૪૩ ચિત્રો છે તેમાં એક કાંધર કનાઇપની લાક્ષણિક તસ્વીર છે.

[નવેમ્બરની શરૂઆતમાં પ્રગટ થશે]

૨ ઉત્તરોગોમાં નિસર્ગોપચાર : રમણલાલ એન્જિનીઅર બે રૂપિયા

આ પુસ્તકમાં આઠ ઉત્તરોગોની સારવાર આપવામાં આવી છે. માથાનો દુખાવો, શરદી અને સળેપ્રમ, ઈન્ફલ્યુએન્સા, ન્યુમોનિયા, કોલેરા, મેલેરિયા, બળિયા અને એપેન્ડીસાઇટિસ, ઉપરના આઠ રોગોની સવિગ્નર સારવાર આપવામાં આવી છે.

[નવેમ્બરનો શરૂઆતમાં પ્રગટ થશે]

૩ નિસર્ગોપચારનું જીવનદર્શન : રમણલાલ એન્જિનીઅર ત્રણ રૂપિયા

આ પુસ્તક વૈજ્ઞાનિક નિસર્ગોપચાર કોને કહેવાય તેની ઝીલી છવાવટ કરી વિગતથી સમજણ આપે છે આ પુસ્તકમાં ૧૨ પ્રકરણો છે. (૧) નિસર્ગોપચારની પ્રશ્નોત્તરી, (૨) નિસર્ગોપાસના વિરુદ્ધ નિમર્ગોપચાર, (૩) કુદરતી અને અકુદરતી, (૪) દવા અને યોગાક, (૫) નિસર્ગોપચાર અને રોગનિવાર, (૬) ઉત્તરોગો અને હઠીલા રોગો, (૭) મેનીનજાઇટિસનું મૂળ, (૮) નિસર્ગોપચાર અને આલ્પીયચાર, (૯) શસ્ત્રોપચાર, (૧૦) સર્જિકલ કેસોમાં નિસર્ગોપચાર, (૧૧) વેડકમાં કુદરત, કલા અને કેળવણી અને (૧૨) નિસર્ગોપચારનું અર્વાચીન સાહિત્ય.

આ પ્રકરણોનાં નામ ઉપરથી જોઈ શકાય છે વૈજ્ઞાનિક નિસર્ગોપચારે તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન સત્તા માટેલા એ ત્રણેનો સમન્વય કરી શરીર સુઆકારી માટે તદ્દન નવું જ માર્ગદર્શન કરાવ્યું છે. છે આ નિસર્ગોપચારને સાચી રીતે સમજવામાટે આ પુસ્તક એક દીવાદાંડી જેવું બની રહેશે. ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રેમ કરો એની મારી આશા આહક થવા માટે આજે જ લખો.

-કિશોરલાલ ધ. મશરવા

સા હિ ત્ય સં ઘ

બીજા આવૃત્તિ પાકું પૂકું
ફિ' શા ૧-૧-૦૦ (૮. ખ. ૦)ન

{ : અમદાવાદ નીમૈરજ બિન્દીંગ, કાલબાદેવીરોડ : સુ'બધ-૨

રકાર સા હિ ત્ય મુજારતી સાહિત્ય સંપ, ૧૬, શીમાળી સોસાયટી, અમદાવાદ
૪ નો ૩૨ બનાવટ અપ્રેમ ભય કાલબાદેવીરોડ (કાલિયાવાડી)

ભર્મિ અને નવરચના : નવેમ્બર : ૧૯૪૫

૨૦૦૨ ના પ્રભાતે

અલ્પાણ પર્વને આંગણે

૨૦૦૨નું બેસનું વર્ષ આપણે મહત્વ ધરાવે. કારણ કે તે દિવસે. તા ૫-૧૧-૪૫ ના રોજ ત્રણ દિહીવાનો પર એક ગંભીર લશ્કરી આરોપ સુકાળને એવો સુકાળે મંડાશે, કે જેની સાથે દિહીનાં રોજ, સ્વાભિમાન, સ્વદેશપ્રેમ અને દિહી શોષિતની કુરબાનીને સંબંધ છે.

ચાલનવાળ, સેલેબસ અને ધિનન: એક સુરક્ષા, એક હિંદુ ને એક શીખ: સારા દિહીની કોમી એકતા અપહરતાનું જેમનામા કુદરત-સંકેતથી પ્રતિનિધિત્વ પેદા થયું છે એવા યજ્ઞ યોદ્ધાઓ પર તોદમત છે 'શાંતની વિરુદ્ધ જન જગા-વવાનું.' શાંત છે પરદેશના. આ યોદ્ધા છે સ્વદેશના.

અસહ્ય એ પ્રણે દિહીની સરકારી ફોજના અકુસરો છે દિહી પ્રેમભવન સાફ નકાર છતાં રિશટ દિહી ફોજને ગીરી સત્તાઓના, પારખા હોળાખામાં હોમવામાં આવી. પૂર્વપ્રદેશીના સામ્રાજ્ય-પથારામાં લયકર બળાણ પડ્યું. ત્યારે કેક ગોરા બાંઓ કટ્યા. દિહી સેનિકો સહવાઈ રહ્યા. બર્મ, મલાયા, નવા, દિહી-ચીન વગેરેમાં નિરાધાર બની અણેલા દિહી જનતામાંથી એક રાષ્ટ્રસેના ખડી પડી હતી તેમાં આ સરકારી સેનિકો સામિત થયા. પરદેશીઓની લટલણીના અને સરિયામ નહણીમાતી બેઠવા વચ્ચે આ રાષ્ટ્રસેના ફાણ આપતી ખડી રહી. અને દિહીની પરાધીનતા તોડવાને તેમણે ક્યો ઉઠાવ્યો.

પણ જપાન કામ્યું. ગીરી સનાઓ ફેર પસી આની વચ્ચેથી લયકર આગળ

દિવાળીને આ પર્વે આપણને હિંસી પહેલાં સાંભરે છે આપણા પડોશી એશિયાઈ બાંધવ ચીનાઓ. આજ અનેક વર્ષેથી આપણી દિવાળી જેના વડે ઝઘઘગેળ, રોમાંચક અને રંગપ્રકાશપ્રેરક બને છે તે ફટકડા આપણા ચીના લાઈઓની જ કારી-ગીરી અને સૌપહેલી શોધ છે. લયકર સંહારની સામગ્રીપ રફેટક પગથોળો આવો રમ્ય રસા-નંદપ્રેરક ઉપયોગ બીજી કોઈ પ્રગમે કયો નહોતો. આજ અને લોહા માંથી એ પ્રગમે ફૂલો અને તારા-મંડળો સરમગ્યાં ને જગતનાં બાળકોને રમાડ્યાં.

સમગ્ર દુનિયાનાં બાળકોને દારૂ-ખાનાની નિર્દોષ રમત પૂરી પાડનારાં આ પડોશી ચીનાઓ આઠ વર્ષથી નવરાં નહોતાં. જીવ સારેની લડાઈમાં તેઓ એસાર્ઈ ગયાં હતાં. આજે હવે એ ચાલીસ કરોડને આસ બાવાને સમો આવ્યો છે. આપણે એમને આશિર્વાદો મોકલીએ, કે પ્રભુ તમને સુલેહ શાંતિ અને મુક્તિ આપે, કે જેથી જગદી અમારાં દિવાળી-પર્વના વર્ષેથી ચાલતા સ્તનકાર લીનરૂ અને તમે બનાવેલા ફટકડા-લડીંગી-આની છુબો, ટેટા, ફૂજઝ, બીંટીઆ તારામંડળ, લંબેડીઆ, લીંકા રાતા અપેરિયા, ચાંચકિયા ને દવાઈ જેવાં, અમારી દિવાળીનાં રાવિલિસને રખુ-ગારનારાં રમકડાં અડી આવી પડેને.

આપણી દિવાળીમાં રસ પૂનાર મિષ્ટ વાનીઓ બનાવવી મુરદેષ છે. આંક બકો ગેળ પણ માંડ માંડ, મર્ધાદિત અને મોંઘા મળે છે. ઘીનો રમપ્રસન્ન બન્યું છે. તજનું તેલ ઘી જેટલું જ ફૂર્લ છે. શીંગડું તેલ પણ સરકારી દરબારી કામુ દેળ, એટલે અમારા જ અમમાં વચ્ચે પા રોર અધશેર મળવાનાં સાંસાં પડ્યાં હતાં. આવી રિથિતિમાં બાળકોનો અને ફળ વારે તહેવારે જ મીઠા કેળાઓ પામતાં ગરીબ જનોનો આપણને વિચાર આવે છે. જપાનથી દસ લાખ દન ખાંડ વિજેતાઓએ લાપ કરી છે, તેમાંથી દસ લગર દન દિહીને મળશે. પણ આપણે તે મારીએ, કે જપા-નનાં બાળકોનાં મોંમાંથી મૂંટવાયેલ હોય તે તે ખાંડ આપણા બાળકોનાં માથામાં ન જ આવશે.

દિવાળી આવે છે તે પૂર્વેના બે મહિના તાવ દમણાં દરવર્ષે રમણાણ મચાવે છે. મેચેરીઆ તાવે ગામડાં-શહેરોની પ્રગળે પધારીમાં ફાળી દીધી હોય છે. અજુરુપા ઉગ તાવની કડામાં શાખો ઝુંગપ છે. ખેતુતો ખેતી કરી એકે નરિ, મનુરો મનુરી ચૂકે, નોકરીઓનોના પમારો કપાય. પંદર વર્ષ પૂર્વે ત્યાં રરખેવ નહોતા તે મેચેરીઆનાં વાડન મં-ગરેયા અત્યારે કોઈ ગામડું પળ કોડું-ચળુ નથી. લડખીનરો અનેમા લોધા રિવાજોને માણે મું! મેચેરીઆની છતાનને સાફ કડાતી ભોગમોન-પદ્ધતિ અને ગામડી અમેરિકા આગળ છે. મુદર્મ

કાનાને હતો; દિલ્હી બિનદિલ્હી બનમાલની રક્ષા કરતા ખરી રહેવ આ સમુદાયના પોતાનું કામ બાબત કરીને પાછી વાપેલ ગોરી સૂતાને ગોરવગેરે હાથીયાર સોપ્યાં.

* * *

કલ પચાસ હંભર : પેટલા પડાયા છે તે ખબર નથી. પડાચોલા પર 'શાલની સામે જુદું કરાવેલ' આરોપ છે. શીશ્વેય આ તણ બદલેરોથી થાય છે. તેમને બચાર ફેંચેલે હાય થયેલ છે ત્યાં પણ કોમલે પડાવવા પ્રયત્ન થયો કોમી બચાવના કહેલુને એ ત્રિપુ-દિગે નહારી દોષાં છે.

* * *

'નય દિદા' એ તેમનું સ્વર છે. તેમને મળવા ગયેલા પં. નવાદરાલાદની બચાવ-સમિતિને દિલ્હીના લાલ દિલામાં સ્થાપિત હોયું. 'નય દિદા'ના હલકાર અને લાકરી સલામી વડે તેઓ ત્રણે ખુશમિલ-જમાં છે તાપ્ત તેમને બચાવ કરે છે, બીથી તેઓ આનંદ પામ્યા છે '૩૦ ના બદલાથી દેનિશ પ્રત્યેન આધી-વલણ અત્યારે પુનરાવર્તન પામ્યું' નથી

* * *

કે-કે નિત્ય મૂકેને ધરતુળથી પછડી જાપનારી, દિન્દી સ્વતંત્રતા સુઝાવેને જુદું અર્થ નવબિમાસ આપનારી, દિલ્હી દીના પ્રશ્નનું પસાપાતી સ્વરૂપમિદાઈ એ આંતરેનિડેનની અલગ લગી રહેલી શલિમતાનો અંત આણનારી, અને ફોર્થી વેચેલ તો દિન્દી પ્રશ્નના કોમી સ્વરૂપનો કલકર અંત આણનારી કોઈ અર્થ અદ્યુત પરિસ્થિતિ આ મુદ્દમાની અંદરથી જ નહીં બહારે બહારે અપાપાપીએનું તો વડું દરો તે, એના ગુણદોષ પરથી અર્થે પાયા તેઓ મરી નાંચે છે

* * *

આ રીતે દિલ્હી સમુદાયના લાંબા સંઘર્ષની સમજૂતિને સીમારે એક નવીન પ્રશ્નનું નવરૂં ઠાકે છે તા પમીયે અખિલ દિદ એ નવારથને વંદના દેરી 'વોરને નમન કરશે અને તેમણે આપેલ' નવું સ્વર ગતન ગતવરે- 'નય દિદા'

એમણે સેનિડેને સુરક્ષિત રાખવા એ કસિજ સમુદાયને લાંબી હતો અરેરે! આપણે ત્યાં કેમ કોઈ સરકાર દરજાર કે પ્રમખ્યો એ બોખ્યાંગેનો પ્રમખ ન કરે!

- દિવાળીના દિનેનો આનંદ નવાં સુસોલિત વજપરિધાનવિહોલું! તે શો હોઈ શકે! એસતા વર્ષનાં પ્રજાત બેરાળ ને બેડુકાં બનાં છે. પાંચ વર્ષથી સાચી રાખેલા એકના એક કૂડતા અજાની ધરીએનું ડેઝાનું નથી કહિલા કાટલા હોય, બાં ઉતરકાઈ હોય, તો પછી એ જ પહેરીને લોકા દેવ-દર્શન અને સાલમુખારક કરતા ચાલે છે. સ્ત્રીરૂઢ નવી સાડીઓ વિનાનાં છે એ તો અસહ્ય કહેવાય. અર્દાનું કાપક કાં પરદેશી પહેર્યે છે, અથવા તો અર્દાના ચોર બખબરીઆના હાથમાં પડે છે. ખાદીનાં યડેકાણાં ન રલાં. આવી લૂપી તે દિવાળી હોય!

* *

એકાદ પીતળનું વાસણ ખરીદીને નવા વર્ષનું શુકન લેતાં તે દિવસ પીતળ છે આને શેર હતું. આને અઢી રૂપિયે શેર છે. આ લાલ-ધોરણ

નૂ ત ન—વ પાં લિ નં દ ન

'જામિ'ના વિચાળ-અને પ્રતિમાસ વધુ વિચાળ બનતા જતા વાચક બહેનોશ્રીએવરે 'જામિ' દિવાળીનાં વંદના અને ૨૦૦૨ની શુભેચ્છાઓની અંજલિ અર્પે છે. 'જામિ' માસિક તેમજ ભારતી સાહિત્ય સંપત્તિ સર્વ પ્રગતિઓ લોકકલ્યાણુકક્ષી રહે એવા તમ સૌ વાંચકોના આશીર્વાદ યાચીએ છીએ.

'જામિ'ને આશીર્વાદ ગણીને એનાં પાંતમાં સત્ત પુરનાર લેખક બંધુએ તેમજ વડીલોએ આ વર્ષ-તે આભારભાવ અનુભવી રહેવાય છે. તેમની કલમે આજામી વર્ષમાં પણ 'જામિ'ને શીખત વિશ્વનિમત્ત બનાવે, અને જે ધોરણ તેમણે સૌએ મળીને સ્થાપિત કર્યું છે તેને ઉત્તરોત્તર ઊંચે લઈ જવામાં અમને સદામમ્ત બને. તેમની લેખિનીઓ હમેશાં મંત્રવા અને શીખણ રહે. આ પ્રાંતને વિશે ગુજરાતી સાહિત્યકક્ષીઓનાં માનસિક, આત્મિક અને મુખ્યત્વે કરીને તો આર્થિક દેન્યતા આ સંવત્સરના વિલપની સચિત્સથ જ અંત આવે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ બાજુ 'જામિ' દ્વારા પોતાના અંગતુત નાના મોટા સરેને શુભેચ્છા અર્પે છે, ને તેમની સંવતી એકનિષ્ઠા મારે આભાર માને છે.

શું કહી નીચું નહિ આવે! કોણનું શાક કરીને જે ખીચું શુકન લેતાં તેનાં તો દર્શન પણ થતા નથી જે ભારતભાગ્યવિધાતા! અમારી દિવાળીને આવી રકે, શ્રીકીન ન રાખો.

દિવાળીને રૂપળી બનાવનારાં એમતા વર્ષનાં કાડને હું ન જૂઠી થકું. બાર માસની મહાવર્ણી હુદયોને અધિક સુકમાર બનાવે છે. નીરસ જીવનમાં નવે સોત વહાવે છે. શુક્રતાનાં અસ્થેમાં હીરવણી કપારીઓ ઉગારે છે. પરસ્પર સુંદર ચિત્રોની કાવ્યની આપ-લે વડે પણ આપણા અશુભા પર્વને સલ્લહ સખરમવતું બનાવી શકીએ

* *

વિરમી જાએ-આ પુનિત પર્વ-હુની વાતાવરણમાં પત્રબર મારે પણ વિરમી જાએ અકિતગત જે સામુદિક કલકલેલો. કદરૂપતમાં સોદર્ષના કોટા પૂરા, મનના મદ મળે. સંકીર્ણતાની સોમકીઓ વિસ્તરે. શરદના ચંદ્રે લોપી લોપી સ્વચ્છ કરેલા નિરલ પ્રકાંડની પેરે આપણાં ચે નાનકડાં દીપક-કોડિયાં મૂકેને, આંગણુને, આંખો નજારેને, તેમજ હરેયેને અજવાળી રહે!

સંહારકાન્ડના શોધકને

શાંતિ-પારિતોષિક

રોકડોમ : મોહટોવર પા. ૮-૨૦૦૦ એકડોમીએ ૧૯૪૪નું રચાયણ વિરાનું નોએવ પારિતોષિક, અલ્પશ્રાવ્યના શોધક ડૉ. એડોલ્ફ દાન નામના જર્મનીને અર્પણ કર્યું છે. આ વિદ્વાન શોધક ૧૯૪૪ સુધી જર્મનીમાં અને અત્યારે એ અમેરિકામાં છે.

ઉપલા સમાચારમાં વિશ્વસ્તરૂતિની જે ભયંકર મસ્કરી થઈ છે તે આજ સુધીના સર્વ અત્યાચારોને ટપી ત્યા છે. નોએવ પારિતોષિકના અર્પણ પાછળ વિશ્વ-શાંતિની વિકાસો હેતુ રહ્યો કહેવાય છે. ૨૧. શ્રી નોએવ એ સ્વીડનના નિવાસી હતા. હુનિયા પર 'ડાઈમર્બર્ષ્ટ' સુરંગ-વિદ્યાની સૌપ્રદેશી શોધ એણે કરી. એ શોધ કરવામાં એનો પુત્રિત હેતુ મોટી લાંબી આજોને અને જંગી અભેદ પદાર્થોને સુરંગો વડે ખોદી શકાય અને તેને પરિણામે જળન સમૃદ્ધિવાન અને, માનવ-મજૂરીનો માર્ગ પ્રદેશ બને, પૃથ્વી પર આખાઈ અને સમગ્ર પ્રસારે તેવા હતા. પણ એ સુરંગ-શોધ તે એના શોધ-કના ઉમદા આરંભથી હજારો વર્ષોમાં—માનવસંહારને સમઘ બનાવવામાં, શુદ્ધો ખેતવામાં વપરાઈ. શોધકને અનુનાયક-યોગી, એણે પોતાની જાનને મદાપાપમાગી માની અને પ્રાપ્તિત લેખે એણે પોતાની અજાણેની આપકસાર્થમાંથી આ 'નોએવ પારિતોષિક'ની રચાવના કરી કહ્યું કે 'માનવજનનું કલ્યાણ કરનાર એને ફોલો.'

આજે એ પારિતોષિક માનવસંહારનાં આચારનાં સર્વ દરેકને ટપે તેવા અલ્પ-શ્રાવ્યના શોધકને અપાવાનું વાંચીએ છીએ. કમ્બ છે કે એ શોધ એ વિજ્ઞાનની અપ્રતિમ અદ્યતનતા છે. એ પણ કમ્બ સાખીએ કે મજૂર અલ્પશ્રાવ્ય-સહિતનો સમાજો ઉપયોગ થાય તે હુનિયા નંદનવન અને. પણ અત્યારે તે એ સહિતએ સાખો નિર્દોષ માનવીઓથી ભરેલાં જે જવાની નગરોના ઝડપી વિનાશ કર્યો છે, અને એ સહિત જેના કબ્જમાં છે તે રાજસત્તાઓના સ્વરૂપના સંહારક જાળના સપમાત્રથી જ લાગણ પડેલે સરજાગતિ લાંબી છે એ જાણી ધરતીનાં તળીઓમાં તે સમાજે ચડેલા સર્વ પથોની મેલી જાનન વચ્ચે જેવી સખાઈ લેખીને ઝાંઝ સંવાયો અલ્પશ્રાવ્ય શોધકના પત્નો કરી રહેલ છે, સમાજ સંહારક જનતાની તકની જે ગદ બેસાય છે.

આ શોધક

જર્મની વતી કામ કરતો

વિદ્યાર્થનાની અવધિ તે આ છે, કે અલ્પશ્રાવ્યની આ શોધ આ જ શોધકને દક્ષત નાગી જર્મનીમાં જ આસની હતી, અને એના દુરાચય પણ સાથી રાજ્યોનાં ગામો નગરોના છુંદા કરી નાખી સરજાગતિ સ્વીકાર-વવાનો હતો. શોધ જે પહે પૂરી થાય તેજ પહે જિલ્લન અમેરિકા પર એનો પ્રયોગ ચુલરવાનો હતો. એ શોધની પરિપૂર્ણતા પ્રથમ હિટલરને લાય ન પડી મઠ એ તે કેવળ અકસ્માત અચર તે વિદ્યાતાની વક્તા હતી. એ શોધ જે ત્યાં મઠ ચૂકી હોત અને એના બને જે હિટલર હુનિયાને દીન સરજાગતિપુલ્ક 'સુલેદ' સ્વીકારવાની ફરજ પાડી શકેલો હોત, તે સ્વીડીશ એકેડેમી આ શોધકને મજૂર પારિતોષિક આપન-ખરી કે ? ના, તે તે એ શોધક અત્યારે કર્પણ દેહાન્તને જ પાત્ર રાક્ષસ કર્યો હોત; તે જે શોધ વિવરુક અનેતિહ હોત તે અત્યારે નેતિહ તે ઠીક પણ પારિતોષિકને પાત્ર રે છે.

આ શોધકને એની અપ્રતિમ અદ્યતનતા માટે નોએવ પારિતોષિકના કરનાં ૫ મોગનું યુગ્મદ બીજું આદે તે માન, ધનામ, ઇલાજ, દર-ને, દાસત અપાયાં હોત તે એ હિતિત ગણાત. પણ એને અપાધું છે એક પવિત્ર પારિતોષિક. માનવ-સંસ્કૃતિની આપી મોટી કુલા બીજી કામ કરવી શકાતી નથી. દિંદી વિજ્ઞાનમણિ શ્રી સી. વી. રમને આ શોધ અને તેના શોધક પ્રત્યે તેમજ એ શોધક પર હુદમાન બનેલ 'ક્રોડેમી' પ્રત્યે નફરત જાહેર કરી એના સમઘ પણ મટી જવા કહે છે.

સામ્રાજ્યના ભંગી

દિંદી વ્યુત્થાનો

નીચેના જનાવ યુગ્મના જંદર પર જન્માનું મોતે વિદિન છે.

'મોહટોવરની શોધી વારીએ 'બોલ' નામના ૧૯૦૦ સેનિટોને લઈ જવા જતાં ૭૫૨ એટલા ૩૦૦ વિશ્વધોષોમાં અમે પણ દગા. અમને રેક ઉપરને જુરો એ જુલો રહેલ મટે અપાયો હતો. આવામાં પડેલાં સેનિટોનો અને પછી અમારો રાજો અવતેલ બોજન-ખંડમાં અમારાં નાટ્યો લઈને અમારે જવાનું હતું અને સહી વધુ મિલિટર અમને ત્યાં એકલા રેક નંદે. અમારા રેક ઉપરનાં આખું જવાનું એને ઉપયોગ કરવું હતું એ જાન-જર અને સંદાસો સાક કરાવું

અને બોજનવેળા યાજ્ઞોચિ અને વાસુલો બોજન-ખંડમાં લઈ
જવાણ કામ અમારે કરવું પડશે અથવા નીચે ઉતરી જઈ
પડશે એમ અમને ઓપડવાની આજ્ઞા રાતે કરવામા આવ્યું.
આ બધું કામ પોતાની રાજસુત્રીથી કરવાનું વિદ્યાર્થીઓએ
સ્વીકાર્યું હતું. બીજી સપાટે આ-નારતા વેળા માર્કફોક્સ ઉપર
દુક્રમ થયો કે દિલ્લી વિદ્યાર્થીઓએ તરવ જ નીચે ઊતરી
જવું. પંદર જ મિનિટમા અમારે સરસામાન પીઠ ઉપર ઉપાડીને
જલોજ આપી કરવું પડ્યું.

‘બંદરી બોય ઉપર અને બેઠા હતો ત્યાં એક નોકો-
અધિકારી એ કાગળ લઈને આવ્યા અને જોને સૂંઝ કરવી
હોય તેને એમાં સહી કરી દેવા કહ્યું’ સંકાસો, ભોજન-ખંડ
અને સૈનિકોનાં કેક સાફ કરવાની અને કપાનના ને કાઈ
હુકમ થાય તેનું પાલન કરવાની કબુલાત એ કાગળમાં સહી
કરનારાઓએ આપવાની હતી સાજના ચાર પછી અબર
આવ્યા કે બાબુઆ પરેલી ‘ઝોરાશાન’ રીમરમાં જવાઈએ
મટિ વ્યવસ્થા કરાઈ છે. ત્યાની સ્થિતિ તો દલ વિરોધ ખરાબ
હતી અપમાનકારક રીતે ઉપર સહી કરવાની અમે તો પરેલી
એટલે અમે ઝોડાની બહાર નીકળે ગયા અમને અમારી ટિકિટ
પણ પાછી આપવામાં આવી

‘મારા હૈનકાને અપાતો એ જ મોરારી અમને અપાતો
અને એમાં મુખ્યત્વે તો ગાયક’ માથે જ હવે એ માસ ન
ખાવા દેાય તેમને જીવું’ કાઢી અપવાની અપારી અરજ
સાક્ષી પછી નહિ. એમને ક્ષમા મારા થા અને પછી જરૂર રહેશે’

ਲੰਗੀਕਾਮ ਕੁਟੀ

હાલકે નથી

આ નિવેદન, એ ગુલામીખત પર સહી ન કરીને અહીં રહી ગયેલા ત્રણ યુવાનોનું છે પરદેશ-પ્રવાણુની આજે પ્રવર્તી રહેથી સાધન-સંકટામય વચ્ચે સૈનિકોને વતનમાં પહોંચતા કરવાની ફરજ આપડે રહે એ બરાબર છે, સૈનિકોને અપાતી સવલતોની અંદર હિંદી નામિકોનો થોડા સમાવેશ કરવાની ઉદારતા પલ્લવ પ્રગટ્ય છે, અને મંજૂર નોકરા મેળવવાની સુરક્ષા આપારના કાળમાં અતિ તીવ્ર છે તે પ બાજીનું છે. જાહાજ પરનું બલકે દરોઝા રચણ પરનું એક પલ્લવ શ્રમજીવી કાપે આપણે મન હવડું ગણીલું ન બરે. સૌ સુમાફરોની વચ્ચે સરખા ફરજો એ સર્વ કારોની વહેંચણી કરાઈ હોત તો એ કરવાનો હિંદી વિદ્યાર્થીઓનો નકાર કપાકપાત બની જતન પરંતુ અહીં તો હિંદીઓ અને ચીનાઓને ગોરાઓના ગુલામે બંગીઓ ગણતી વળુંબમંદી દટિ કામ કરી ગઈ છે. સરકારની શાશ્વત્તિ લખીને પ્રવાણ કરતા હિંદી ચીની યુવાનો અત્રે ગાઈ આચાર્ય છે અને તેનેવધ કરાયો છે.

विदेशप्रयासुना

व्या. सेनपात

આ ગોરા વર્તાવની જીંદગી અને જાણીતી હલકા
તો લાજવાળ છે, એ તો મનૌષ્ય વ્યાપક છે, અને તે
આમત દિલે સાધસાજ છે, પણ આવી નામેશીયરી
શત્રીથી ભરેલા હાથમુચરકા પર કાઠું કાપી અપાર્ણ
ખીભ બહાજમા ચડી એસનાર વિદાયશ્રી માટે શું
કહેવું! એમણે દાખવેલ દૈન્યની પાસે જેવા ગોરા કેપને
ખતાવેલ વર્તાવ તો કોઈ વિસાતમાં નથી. તેઓ શા
માટે મૃત? કયું ભણતર ભણવાની આશાએ કે ફેફસ,
અન્નનું, કામ અને કુટુંબોનું તેમણે નાક વઢાવ્યું છે
તેઓના પર તો ગોરા કમાન થઈ તો પણ આશ્રય
પામવા જેવું નથી યુવામીના વધુ અક્ષરો છૂટેલા બધા
કાખલી દૂનારાઓને માટે એ જ ઉચિત પુરસ્કાર
જણાયો. હિન્દી માણસાઈના આવા દ્વાસને તાળે ન થતાં
પાછા ઘેર ચાલ્યા આવનારા યુવાનોને અલિનંદન છે.
શેઠા જ વખતે પર, ઇંગ્લંડથી અહીં ખાતે સૈનિકોને લાવતાં
ફાઇ જહાઝો પર, હીણપતભરી રિયતિમાં મુસાફરી કરવાની
સાફ ના સંભળાવનારા હિન્દી સરકારી અગ્રદાશીને
ઉમળો કિરમે આપણી સાંભરણમાં છે. તેઓને તો
વર્ષો પછી વતનમાં આવવાનું હતું તેઓ મૃત્યુનાં અર્ચ-
માથી પાછા વળ્યા હતા. બાલમન્યાં અને રત્નનોને
બેઠવાની તેમની તાલામેવી કેટલી તીવ્ર દશો ! અને સરકારી
ફરમાનનો એ અવાદર તો તેમના શિર ઉપર 'હાદ'માસ'ની
કેક વિટબનાઓ નોતરવાર હતા. તે છતાં તેમણે હિન્દી
આત્મમૌરવને શોભા આપી તોડોનાં ટોળાંની પેઠે બ્રિટન
અમેરિકા તરફ ભેડી રહેલા હિન્દી યુવાનોની એકદર
નૈતિક કક્ષા કરી છે તેવું માપ કાઢવાની પારાશીશી રૂપ
જો મુખર્જના બનાવને માનીએ, તો તો દેશના અગ્રણીઓએ
સત્વર આ વિદેશ પ્રયાણના સનેપાત સામે આંગળી ઉઘ
કવી ધો.

રાજ્યભાષાના પ્રશ્નને:

રૂપરૂ ભડકે।

હિન્દી-હિન્દુની તકરાર વિશે ગતાંકે લખાયા પછી એક મહિનામાં તે એ મુદ્દો ધુમ્ધામો મચીને બાકાત રાખેલ મારાણુ કરી બેઠો છે. હિન્દી સાહિત્ય સમજી નવાં જુન પરીક્ષા માધ્યમના પદ્ધતિની ગૂંચવણ વગેરે રચનામાં પ્રચાર કરતા કાકા કાર્યોગર દેર દેર પ્રગતિ

રાષ્ટ્રભાષા તરીકે હિન્દી-ઉર્દૂના સમન્વયમાંથી જ બની શકે તેવી હિંદુસ્તાનીને અપનાવવા તેમજ દેવનાગરી અને ફારસી બેઠ લિપિઓને પણ સ્વીકારવા હિમાયત કરી રહ્યા છે, ત્યારે શ્રી. મુનશી ઉદ્દેપુરમાં મંગેલ હિન્દી સા. સંચેલનના અધ્યક્ષપદેથી એ ગાંધી-મતનો પ્રતિકાર કરી રહેલ છે. કાકા કાલેલકરના એક તાજા (નવસોરાષ્ટ્ર તા. ૨૨-૧૦-૪૫માં છપાયેલ) ભાષણમાંથી નીચેનું અવતરણ લીધું છે—

‘બે લિપિ શીખ્યા સિવાય કુઠકો નથી. એક લિપિથી રાષ્ટ્રને લખેલા થયો છે. એ તો બેઠ આખો છે. એક શીખીયું તો આપણે કાણા યદ્યુ-કોણા કહેવાઈયું, બે લિપિથી લાલ છે. એથી આપણી શક્તિ વધે છે. મુરલિમો નાગરી લિપિ નહિ શીખે તો તેમને પ્રકાશન થયે, આપણે ઉર્દૂ લિપિ નહિ શીખીયું તો આપણને પ્રકાશન થયે નેહુ’ નવું શિખાય તેટલું ગાંધી લેવું જોઈએ.’

હવે ઉદ્દેપુર હિં. સા. સં. માં શ્રી મુનશીએ કરેલી જાહેરાત જોઈએ.

‘મને હિન્દી-હિન્દુસ્તાની વિના કોઈ રાષ્ટ્રભાષા રાખ નણ્ણતી નથી એને જ્ઞાનાવસિક રાષ્ટ્રભાષા માનું છું. સ્ત્રી-ઓથી એ મધ્યપ્રદેશની બ્રાહ્મણની ભાષા રહી છે નાગરી હિન્દી સ્વાભાવિક તથા વિશિષ્ટ રૂપ છે. ઉર્દૂ એની ફારસી-આરબી શૈલીનું સ્વરૂપ છે.’

આ પછી થોડાક વ્યાવહારિક પ્રશ્નો પર શ્રી મુનશી આવે છે. હિન્દી રાષ્ટ્રભાષા અને તો મુસલમાનોનું શું ? પંજાબના હિંદુઓનું શું ? ઉર્દૂનું શું ?

એનો જવાબ પોતે એવો આપે છે કે—

આ પ્રશ્ન ભાષાવિજ્ઞાનનો નથી, સાહિત્યના વિશ્લેષનો પણ નથી, એ તો રાજનૈતિક પ્રશ્ન છે. હિંદુ મુસ્લિમ વિરોધ ટાળવાને વારંતે રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિકોણથી આ પ્રશ્નની ચર્ચા યાચ છે. આજના આપણા બધા પ્રશ્નો રાજકીયજનના વર્તણૂકમાં હુમલો આપને ડહોળાઈ નય છે.’

જનતાની ભાષા

‘શબ્દો બદલે બને ?

કાકા કાલેલકરની દૃષ્ટિએ સંસ્કૃતપ્રચુર હિન્દી અને ફારસીપ્રચુર ઉર્દૂ એ બેઠને ગાળી નાખી જનતાની ભાષા હિંદુસ્તાનીનું ધરતર કરવાની જરૂર જનતા-સંપર્કને કારણે દેખાય છે. પણ એવી ભાષાની નિષ્પત્તિ કેવળ ‘રાહ’ ને બદલે ‘વાટ’ શબ્દનો સરહદના ગાંધી વર્ધામાં આવી ઉપયોગ કરે તેથી, કે ‘રાહ’ ન સમજે તેવી સરસ

આરબી ભાષા બોલતા મૌ. અબુલ ક. આઝાદ એની ભાષામાં સાદા શબ્દો અપનાવે તેટલા માન્ય થશે ખરી ? કાકા કાલેલકર તો ભાષા-વિજ્ઞાની છે, એ સાહિત્યની ભાષા તો નહિ બને પણ બોલચાલની ભાષા તરીકે ય વધુ-સંકરી સ્વરૂપને પામશે. પોતાનાં ભાષણોને રાજદારી વ્યાસપીઠ પરથી કેવળ તાર્કાલિક સમજાવટને ખાતર સુખમ બનાવવાં એ એક વાત છે, અને સુરમ્ય એક લોકવાણીનું સજ્જન કરવું તે બીજી વાત છે. કાકા પોતે જેમનાં દૃષ્ટાંતો દઈ રહેલ છે તે ગુણસીદાસ, સુરદાસ, કપીર વગેરેનાં જનભોગ્ય ભાષાસજ્જનો આ મૌલાના સાહેબ કે સરહદ-ગાંધીના શબ્દપ્રયોગની રીતિએ તો દરમિજ નહોતાં થયાં.

આ તકરાર

ક્યારે ઉકલશે

મુનશી કહે છે કે—

‘હિન્દી-ઉર્દૂનો પ્રશ્ન હિન્દુ-મુસલમાનોનો નથી. એ તો કારમીર અને પંજાબના ઉર્દૂ બોલવાવાળા હિંદુઓની મુસ્લિમોના પણ સંવાલ છે, પણ આજે એ પ્રશ્ન હિન્દુ મુસલમાનોના વિરોધનું કારણ બની ગયો છે. બન્નાં સુધી મુસ્લીમ જનતાનો આક્રમણપૂર્ણ વિભાગ હિન્દુઓ અને તેમના સંસ્કાર અને સાહિત્ય પ્રત્યે માનરૂતિ ધારણ કરતાં ન શીખે ત્યાં સુધી આ મુસ્લિમો કેમ દબશે તે ભારી સમજામાં નથી આવતું. જે દિવસે મુસલમાનો અને હિંદુઓ, સ્વાતંત્ર્ય, સંસ્કાર અને સાહિત્ય આદિ વિષયોમાં પરસ્પર વિશે આદરબુદ્ધિ રાખીને ભાગીદારી સ્વીકારશે તે દિવસે આ પ્રશ્ન આપોઆપ ઉકલી જશે.’

ઉદ્દેપુરનો

રૂપદ ઠરાવ

આમ શ્રી. મુનશી અને હિન્દી સા. સં.ના અનુયાયીઓની દૃષ્ટિએ આ પ્રશ્ન જનતાની મુસ્લિમોથી નહિ પણ રાજકારણમાં જુદો ચોતરફ જમાવી બેઠેલા એક વગને રીઝી લેવાની વૃત્તિથી પ્રેરિત છે. એ ગમે તે હો, ભારતીય પ્રજાના આંતરૂપવધારને સરવ બનાવવા સારું એક માધ્યમ રૂપ ભાષાની જરૂર છે, તેની ના નહિ પાડી શકીએ. પણ તેવી ભાષા કૃત્રિમ રીતિએથી નહિ નીપજે. એવી ભાષાની નિષ્પત્તિ એ તો હિંદી સાહિત્ય-જગતનું જ કામ છે. એ માટે આપણે ત્યાં મુસ્લિમોનો સુરદાસ ને કપીરો ભલે યાવ, પણ દેશનાં

કરોડો ઊકરાં પર અસાધ્ય રીતે વધુ બાપાભણ્ણતરના બોળ તો ન જ સદાઓ મહાત્માજી તેર બાપા બળે છે, વિદોખા સાત ને કાઠા કાલેવકર અતર બળે છે એ વસ્તુ કરોડો બાળકોને ફરત્યાત ઉડું લણુવવાની દિમા-મતમાં દવીલરે ન ટીકો રાકાય. હિંદી સા. સમેલને હોદ્દપુરમાં જે ઠરાવ કરી નાખ્યો, કે 'હિંદી જ રાષ્ટ્રભાષા છે, અને ઉડું એ તો હિંદોની જ એક શૈલીમાત્ર છે, ગાંધીજીને ખ્યાલ અવ્યવહાર અને અસ્વીકાર્ય છે, દેન-નામરી જ રાષ્ટ્રીય સિપિની સાયકાત ધરાવે છે કેમકે રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ તે સંપૂર્ણ છે ને સહેલાઈથી શીખી શકાય તેવી છે, ઉપરાત ઉડું સિપિ રાષ્ટ્રશુદ્ધ નથી' એ ઠરાવની અવગણના નહિ થઈ શકે. આંતર્રાષ્ટ્રીય અવહારની જેટલે અશે જરૂર પડશે તેટલે અંશે પ્રાંત પ્રાંત વચ્ચે આ સગવડ પુરી પાડનારાઓ જરૂર ઊભા થશે, એ અવહારની યત્રમાળ આપોઆપ ગોઠવાયા કરશે. દુલ્લસીદાસ કબીર અને સુદાસ તો છેક સુજરાત કાઠિયાવાડમાં પણ ધર-આગણના જ હોય તેવા સુગમ બની રહેલ છે. એમને સમજવા માટે સમગ્ર બાળક્રમ પર શિક્ષણની અંદર હિંદી બાપા પેમારવી નથી પડી. આંતર્રાષ્ટ્રીય અવહાર ને કેવળ રાજકારણી નહિ પણ સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યકીય હશે તો આને ગણવાતી મુશ્કેલીઓ નહિ ટપી રહે

શ્રી. રાધાકૃષ્ણનું
દષ્ટિએ ગોરાળો

પણ આપણે તે આંતર્રાષ્ટ્રીય અવહારના મુદ્દાને બાળજી ને આગળ લેતા જશું તો ક્યાં જઈ અટકશું એ કહેવાતુ નથી નિદાણો આપણા પરમ શ્રદ્ધેય શ્રી સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણનને. એ તો કરાચીમાં મળેલી યત્રકાર પરિષદ પાસે એટલે સુધી કહી બેઠા છે કે—

‘માનુષ્યાને શિક્ષણ માધ્યમ બનાવવા બાળતમા આ દેશમાં લાયકર હો ગોરાળો ચાલી રહેલ છે શિક્ષણને એ કાર્ય-સાધક બનાવવું હશે, તો ભ્રષ્ટ્ર એ માનુષ્યાના માધ્યમ નરે જ બનશે. પણ એ માધ્યમ દિવ્વિ કે હુડું હોણું ભેદ્ય એમ ન્યારે આપણે કહીએ છીએ ત્યારે તો આપણે તર્કમાં બહુ મોટા કુન્ડા મરીએ છીએ દિવ્વિ કે હુડું’ એ તો બિલકુલ આપણી માતૃભાષા નથી ને બાળને બાળની દુનિયાની સાથે સંબંધ છે તેના પર આપણે સંજોગો માણ હોય તો પણ જ આપણુ શિક્ષણ-માધ્યમ માતૃભાષા થઈ શકે’

એમ કહીને પોતે તો અંગ્રેજી બાપાને જ વિશ્વભાષા ગણાવી તેની સિદ્ધિ પર બાર મૂકે છે. ઉચ્ચ વર્ગોમાં આપણા પોતાના માધ્યમ ઉપરાત અંગ્રેજીને માધ્યમ બનાવવાની પોતાની દિમાયતને એ ચીન અને જપાન વગેરે દેશોના દાખલાથી પુષ્ટ કરે છે. અને શ્રી રાધા-કૃષ્ણની વિચારણા સહેલાઈથી હસી કાઢવાની બૂમ તો મહાત્માજી પણ નહિ કરે.

એકાદ દાયકા

મોકૂફ રાખે

બંને પક્ષોએ ત્યાં પ્રામાણિકતા અને રાષ્ટ્રના તેમજ સંસ્કૃતિના કલ્યાણની યુદ્ધ છે, બંને હારણીઓમાં પ્રખર પ્રતિભાશાળી તેમ જ સર્વમાહી ગતિવાળા પુરુષો છે, ત્યાં આ અંત-અભેદનો નતીજો શ્રી મુનશી કહે છે તે જ હોઈ શકે—

‘સમેલન અને ગાંધીજી જેકે પોતપોતાના સ્વપર્શને પરસ્પર ઘસારાવી અનુકરે

‘હિંદીમાં માનનારાઓ અને ઉડુંમાં માનનારાઓ, બંનેને પરસ્પરને બંને શૈલીઓને રીમીટીંગ્સથી વંચર અને નિષ્કૌંઠાય પછે ખીલવવાની ક્ષત આપવી

‘બેધી, તે ભાષાથી અમુક એક જ શૈલીનો ઉપયોગ કરશે કે ભેત મિથણુ વેવાર કરવું એ દ્વિધા આપોઆપ મરી નરી

‘ભારતની આબની રિયતિમાં હિંદી અને ઉડું’ બંનેના વિકાસનો અવસર આબો છે કાઈ ને કાઈ દિવસ એ બંને નિઃસિંચ શૈલીઓતુ એકીકરણ સ્વયમેવ થશે

‘આને એ વધુ અલગ છે આને ને આને એમનો સમન્વય થઈ નવ ને હિંદુ-મુસલમાન એક બાપા સ્વીકારે એ અને રાકય નથી નજીવ’

અમે આટલું જ ઉમેરાએ છીએ ઉતારણ જ શી છે? પોતાની મોટા આગળ ચાલીને મૂકવા જેવું ને અનેક બાળતેમાં થયું છે તેમાંની આ એક છે. અને ચારી અટકીને ઊભી છે, એકેય બાળતમાં સિદ્ધ મળતી નથી. એકાદ દાયકામાં તો બાપાનો પ્રમ્ન આતરરાષ્ટ્રીય જૂમિકા પર મુકાર્થ જુરી અને કોને ખબર છે પ. જવાહરલાલનો મુગ પૂરગદારમાં પ્રવન શી તો તો રોમન-લિપિ પણ વિશ્વગિપિ તરીકે અપનાવાઈ નરી માટે કારતી જેવી તદ્દન અવાસ્તવી જગત્તી સર્વ લિપિઓથી ઊંચી ચાપતી રિપિનો બોળ લણુતરમાંથી કાઈ નહિ તો એક દાયકા દૂર રહી શકે છે.

કૃપાનિધાનોને

નકારતા હરિજનો

કોંગ્રેસ હરિજન સેવક સમિતિના આશરા હેઠળ મુંબઈના કોંગ્રેસ-ગૃહમાં હરિજન બાળકોને છનાચો વહેંચવાનો એક મેળાવડો હતો. તેની અંદર હરિજન યુવાનો યુવતીઓના નીચે મુજબ કેટલાંક લખાણો થયાં—

‘જીવન હરિજન ધી. છાત્રભાઈ કહે છે કે સામાન્ય નગરે ચઢા શકે છે તેથી તેા ધણા વધુ વેગે હરિજન-નગરિ આવી પડા છે. મહેરબાનીની કે સુરખીયતની સહે અસ્પૃશ્યતાની સુધારણા કરવાનો વર્તાવ હવે નહિ ચાલે, હરિજનોના પ્રશ્નની ક્ષેપ નેમ ખુદ હરિજનોમાંથી જ કાર્યકરો ખડા કરવાની અને તેમના જ હાથમાં પ્રશ્નનો દોર સોંપી દેવાની હોય એવું છે. ને હવે તેા જે ને વીસીઓ, લોગ, કે રેસ્ટોરામાં હરિજનોને પ્રવેશ ન મળે તેની સામે સત્યાગ્રહ કરવો એવું છે.’

વાત તો સાવ સાચી છે કે અસ્પૃશ્યોમાં પોતાનામાં જ પોતાની પ્રગતિનું સંચાલન કરવાની શક્તિ આવવી જોઈએ. મુંબઈમાં બોજનગૃહોમાં અસ્પૃશ્યોને મનાઈ હોવાનું અમે જાણતા નથી. તેમને કોઈએ હાખસ થતા રોક્યા હોવાના કોઈ ખબર બહાર આવ્યા નથી. પણ સત્યાગ્રહની જેદમતમાં જિતરીને છાણે વીંછી ચઢાવવા કરતાં, એટલે કે ‘અમે હરિજનો છીએ માટે અમને પ્રવેશ આપો જ આપો’ એવી ધાંધલ કરવા કરતાં, આજે જે કોઈ બોજનગૃહનાજા સામેથી જ ‘તું હરિજન છા?’ એવું ન પૂછતા હોય તો તેા શાંત એકીકરણની જે ક્રિયા ચાલી રહી છે તે બહેતર નથી ?

પછી એક કોલેજમાં ભણતી હરિજન વિદ્યાર્થીનીએ જે કંથુ તે વડુ વિચારણીય છે—

‘આ મિહાઈએ અને થોડાં કપાંના દુકાન અમને વહેંચવામાં આવે છે તેનો દુઃખિરોષ કંઈ છે. આથી તેા હરિજનોમાં વધી રહેલો આપભજનો જુરસો પાછો પડે છે, એ કાલ તો હરિજનોમાં સ્વમાન અને સ્વાવજન સીંચવાને સાડુ આપો-ગિઝ વગેરે ચલાવવામાં શક્ય તેટલો મદદ અપાવી પડે છે.’

પ્રત્યાધાતી પક્ષે

ચાલ્યા જવાની બીક

એ વાત પણ વ્યાજબી છે. પરંતુ ત્યાં ચલેલાં હરિજન-બાળકોમાં એવો એક લાંબ મુકાવાનું ‘ફી-પ્રેસ જર્નલ’ જણાવે છે કે—

‘કોંગ્રેસનું અમારા પ્રત્યેનું આ મહેરબાનીમયું વલણ નિઃકુશ બૂનરાણી બની ગયું છે, અને એ વાળથી વલંવ

નહિ બતાવવામાં આવે તો હરિજનો પ્રત્યાધાતી પક્ષો તરફ વળી જશે.’

છિપવો અને કંઈક વમકીનો ખ્યાલ આપતો ભાસે છે. કોંગ્રેસનો, તેમજ કોંગ્રેસ બહારની બીજી અનેક હિંદુ સંસ્થાઓનો થત અસ્પૃશ્યતા મિટાવી દેવાનો છે. આ સંસ્થાઓ અસ્પૃશ્યતામાં માનતી નથી. એવું ચાલે તો એકસપાટે આ બેદને મિટાવી છે; પણ પાટણી સરકારનો એમાં સહકાર નથી. લોકશાહીનો રાહ લાંબો ને યકવી દેવાનો છે. આ સંસ્થાઓ પ્રગમતને બેશબેર કેળવી રહી છે. અનેક કારણોથી પ્રગમત ટીલાં પગલાં ભરે છે. વિશ્વવ તો શક્ય નથી, કારણ કે રાજકારણી સત્તા આપણે હસ્તક નથી આમ છતાં હરિજનોની દિશામાંથી આવી ધમકીના સર વારંવાર આવી રહેલ છે—એક અથવા બીજા રૂપમાં—કે અમારું જે આમ કે તેમ નહિ કરે તો અમે સામા પક્ષોમાં ચાલ્યા જશું ! એમ કરવાથી હરિજનોનું દિત ઝડપી ખનનું હોય તો તે પણ છેા કરે, સત્યાગ્રહ કરે, પોતાના ઉદ્ધારનો દોર સ્વદરને પકડી લે, એ બધું જ બરાબર છે, પણ કોંગ્રેસ જ જાણે આ અસ્પૃશ્યતાની અપરાધી હોય અને અમે સામા પક્ષે ચાલ્યા જશું તો કોંગ્રેસના મરાસમાંસ રજા પડશે એવા તોરથી ધમકી આપવી, કહો કે એવો લય સેવવો અથવા બનાવવો, એ તો કોંગ્રેસે જેવું જેવું શ્રેય સાધ્યુ છે તે પ્રગમમુદ્ધોમાંના અનેકની લાદાધિક આસિયત બની ગઈ છે. કોંગ્રેસ એ તે શું કોઈ રચાપિત દિતો ધરાવતો પક્ષ છે ? એ તો સૌ કોઈ હિંદીઓનેની બનેલી સાવજનિક સંસ્થા છે. કોંગ્રેસ તો એમાં એક પણ મુસલમાન નહિ રહે તો પણ જેમ મુસ્લીમોની રહેવાની છે, તેમ જ એ એક પણ અંધજન વગર અંતરનેની રહેશે. એ કાંઈની દરીફ હાડકીદાર નથી.

રેલવે મુસાફરોનો

ગંદી આદતો

મુગ્ધની લોકસચાઈમાં એક વેપારી અને બીજા એક મુસાફર વચ્ચેનો થોડા દિવસ પૂર્વેનો આ શબ્દ કથ્થ સાચો સંવાદ છે.

‘અરે ભાઈ, આ જગ્યા તમે અદિ ક્યા છે ત્યા જ ક્યા ? નાહો બાલુ પાને અથા દોન તો ક્યાં રહે રહે ?’

‘તુમ્હા તે ક્યાં વમરી ઉપર પડ્યું છે ?’

‘આમારી ઉપર તો નથી પડયું’ પણ આઠઠાં બધા માણસો બ્રહ્મા છે, કૌને આલવાનો આ રસ્તો છે તેમાં તમે બળબા કુચ્યા ?’

‘તેની તમારે શી પચાત છે ? તમારું કામ કરો તમે.’

‘પચાત તો ખરી ને આમારે. ગામમાં મંદી તમે એકલા ન થોડા બેઠા છો ? આઠઠાં બધાં માણસો બેઠાં છે તે બધાંયે ડિગ્રી લીધેલા છે.’

‘તે છું’ ગામી તમારા બાપની છે તે આ ‘બધું’ ડહાપણ કરે છે ?’

‘હાઈ, ગામી મારા બાપની નથી તેમ તમારા બાપની પણ નથી, આપણા સહુની છે એટલે ન તમને આપણ કહેવું પડયું.’

‘હું કરવા પછુ તમારે બીજને કહેવું એઈએ ? કોર પાટ-પાટુનું પહેલું એઈયે બસ એક સાહેબની જેમ શૈફ ન કરો છે ?’

‘હામ, અમે સાહેબ નથી એમ કુ બ છે. સાહેબ હોય તો તમારી સાથે આઠઠાં છઠાંએ ન કરે. એ તો તમને વચ્ચેને ગામી બધાર ફેમી દે પછુ અમેય તમારા જેવા કળા છએ. બીજું’ તો છું મંદી જળસરતી થોડી થાય છે તમારી ઉપર.’

‘બસ ત્યારે જમી રહે જાનામાના વિ વિ’

આ સંવાદ રસપૂર્વક માંલજનારાં ડાળાના ખીસાખીચ મુસાફરોમાંના મોટા ભાગનું મન આવી ગઈ પ્રત્યે સુખ જરૂર પડાવતું હતું. પણ એ સુખ મુંગી અને ઉદાસ : રહેતી હોરાથી નિવારી શકાય એવી આવી અને ઊંચ કેટલીક અપવરોઃ રહેવાનાં મુસાફરોને મોખવતી પડતી ગય છે. આપણાં મુસાફરોની ગંદી આદતો માટે કોઈ રાજસભા કે રહેને સત્તા જવાબદાર નથી, એકલા અશિક્ષિતોની પણ આ વાત નથી. શિક્ષિતો એમાં શામિલ છે. તેઓ યુક્તા નહિ હોય તો ફૂલની છાલ, આથ પસારોનાં એમ કુકા, પોપેલાના બીઆં અને બીડી રીંગારેટનાં ખોખાં તો બેવાસક છૂટથી દેનમાં જ ફાંટી દેતા હશે. એ ત્રીજ વર્ગમાં જ થાય છે એમ પણ ત્રીયી. પહેલા-બીજા વર્ગનાં ડાળા પણ એના જ ભોગ અને છે.

ઉપરાંત જાતીનાં જોળા, ક્રિડાપડીઓ, રકુ-ખીસાં વિ. કાઠી જવાથી કે ભાંગી તોડી નાખવાથી અને ડાળાનાં દિવાનો ઉપર સારા-નરસાં અનેક ચિત્રાચણો કરવાથી બેટનું પુરુ મુસાફરોને જ વેઠતું પડે છે તેટલું રહેવેને સહેતું નથી પડતું.

આ ભાતની મંદી, ચોરી, ભાંગતોડ વગેરેમાં મુસાફરોને મોટા સમૂહ ભાગ્યે જ ભાગ લેતા હોય છે. છતાં

પણ એ યથા કરે છે કારણ કે કરનારાઓ પ્રત્યે બીજા મુસાફરો ઉદારીન રહે છે.

હરીશ્ચંદ્રની બીડે

હાહી બનતી રહેવેઓ

મુખ્ય અને મુરત વચ્ચેની સફર ઝડપી બનાવવા માટે લાઘવ પહેલાં બી. બી. સી. આર્થ. રેલ્વે ઉપર ‘શિક્ષી રાણી’ નામની ગાડી દોડાવવામાં આવતી હતી. તેને અનુસરીને, વડવાણથી ભાવનગર, પોરબંદર, જુનાગઢ અને ભાવનગર સુધીની ગળિયા બળદ જેવી કાઠિયાવાડની ગાડીઓને પણ ઝડપી બનાવવાની અને ગતિમાન બનેલી એ નવી મેઈલ-ગાડીને ‘કાઠિ-રાણી’નું નામ આપવાની એક યોજના વડવાણ મુકામે મળેલી કાઠિયાવાડની રેલ્વેઓના વડાની એક સભામાં વિચારણા હોવાતું કહેવાય છે. આ નવી ગાડીને પરિણામે ભાવનગર, પોરબંદર, વેરાવળ, ભાવનગર વગેરે રથો સુધીની પરેશાન કરતી મુસાફરી આજે જે ક્ષણે લે છે તેથી આધો જ સમય લેશે. જેની ઉપર રેલ્વેની પણ કમાણીને તેમ જ તેનાં સંચાલનોને મુખ્ય આધાર છે તે ત્રીજા વર્ગના મુસાફરો અને રેલ્વેના નીચલા તોડિયાત વર્ગનાં ભલા માટે આ મંજલિમાં કોઈ વિચારણા થઈ નહિ તે કહી બહાર બાહ્ય નથી.

કાઠિયાવાડના રેલ્વે-બંધવાદમાં ગતિ-પ્રાણ પૂરવાતું આ પગલું હવે જરૂરી બન્યું છે, કેમકે જમે તેટલા અવરોધો છતાં રેલ્વે સામે બીજા બંધવાદ-સાધનોની હરીશ્ચંદ્ર હવે જીતી થશે ન. લાઘવ પૂરી થઈ તેથી જીતી જતારા અંકુશમાં સીપહેલો પેટ્રોલ પરનો અંકુશ હશે. પેટ્રોલના કાવ એછા થશે તેની સાથે સાથે પર-દેશી ધણી સરતા ભાવની મોટરો અહિં આવી પહોંચશે. લાઘવી કામગીરીમાંથી હાલના-સામાજીક ખટરાઓ છૂટા થશે. અને અગાઉ હતા તેનાથી અનેકગણા વધુ ખટારા-ઓ કાઠિયાવાડમાં ગાય-ચહેરોને રાજેશન-સાંકળતા થશે. સરકારે વિચારેલી રસ્તા-યોજના એક મા બીજા સ્તરે મૂકી જશે તો તો પછી દુકા ગાળાની મુસાફરી કરનારાઓના મોટા સમૂહની આવક રેલ્વે પાસેથી ખટારાવાળા છીનવી જશે. આ ભયથી કાઠિયાવાડના રેલ્વે-માહિકો અબળ ન હોય તે રખીનું છે.

રેલ્વેઓને બીજો પણ એક ભય છે. એ છે વિમાની બંધવારનો. લાઘવ પહેલાં પણ મુખ્યથી કાઠિયાવાડ

જનારાઓ માટે વિમાનમાર્ગે જવું એ રહેલી ખીજ વર્ગની મુસાફરી કરતાં સુગમ અને સસ્તું યર્થ પાતું લગાઈને કારણે ખીજ વર્ગના મુસાફરોની સંખ્યામાં જે એક જગ્યા ધુઆવો આવ્યો છે તેનો અચૂક લાભ તો હમેશને માટે એ વર્ગમાં મુસાફરી કરી શકવાની આર્થિક ક્ષમ્યે પહોંચી ગયો છે. ખીજ વર્ગના લગાઈથી પંચ-દસ રૂપિયા વધુ આપીને પણ કાઠિયાવાડી રહેલી ધીખી, સફી અને અગવડદીન મુસાફરી એ ટાળશે અને વિમાન-માર્ગે પ્રવાસ કરતો થશે. હવાઈ મુસાફરીની દરીયાઈ સામે ટકી રહેવા માટે પણ કાઠિયાવાડની રહેઠાણોએ ગાડીની ઝડપ અને મુસાફરીની સગવડો વધારવી જોઈશે.

દિલ્હીમાં રાષ્ટ્રીય સરકાર હોત તો કલમને એક બગરો જે કરાવી શકત તે નવા સંલોગોને આપીને યર્થને પણ રાન્તો પોતાની મેળે કરે તે આવકારદાયી છે.

એન્ડ્રો ઇન્ડિયન

યુવતીઓ ને પરદેશી સૈનિકો

‘અમેરિકન સૈનિકો અને તેમની સાથે પરલેલા એન્ડ્રો ઇન્ડિયન છેલ્લી પોતાના લગ્ન અંગેના અમેરિકન લશ્કરી ખાતાનાં પ્રમાણપત્રો લઈને રૈન્સેજન દિલ્હીના થોડે કમિશનરની ઓફિસમાં આવીને પાસપોર્ટ માટે માગણી કરી રહ્યા છે. આવા લગ્નને પ્રમાણપત્ર આપતાં પહેલાં દરેક કમિશનરની પૂરતી તપાસ કરવામાં આવે છે. અત્યારના કાયદા પ્રમાણે જેનામાં ૫૦ ટકાથી વધુ ગોત્રું સોહી હોય તેને જ અમેરિકન રાહોરીપણોના લક્ષ મળે છે. આ એન્ડ્રો ઇન્ડિયન લવનાઓમાં ગોરા લોનોના કેટલાક હતા છે તે નક્કી કરી પછી યુરોપ છે તેથી પ્રેટ લાગે તો એમની આમલીના રજ પત્રથી જ એની સાવધાન-બિનસાધ-કાલેના નિર્ણય લેવાનો હોય છે.

આ નવા સાદસને પહે પહેલાં ઓફિસોના બાલિ જિયો એન્ડ્રો-ઇન્ડિયન સમાજને આગી આપ્યા નથી એમને રહેલવ છે કે અમેરિકન જીવનના કલા જ અવસર વિનાની આ ઓફિસો અમેરિકન ગુલિની તરીકે સફળ નહિ બની શકે.’

દિલ્હીથી આવેલા આ સંદેશમાં કવકામાં, મુગઈ અને કાગની જેવાં ખીજાં દિ-દી સંદેશમાં જે બની રહ્યું છે તેનો પણ સમાવેશ યર્થ જાય છે. લગાઈને કારણે આપણા દેશમાં આવેલા પરદેશી ગોરા સૈનિકોના મોહમાં પડેલી અનેક યુવતીઓની કરૂણ આપવીતી ઊપાંને પાને એકથી વધુવાર ચડી ચૂરી છે. દોસ્તી, પ્રેમ, લગ્નમરિયી જોડાવાના કાલ અને કેટલીકવાર તો હજાર પૂર્વેના ગમધારણ સુધી પહોંચેલા રેની યુવતીઓ મારેલા

પોતાના મંબધેને છેલ્લી પડીએ લગાં ઉપરની રજની માફક ખાંચેરી નાખીને એકાએક ચાલી નીકળનારા વિદેશી સૈનિકોના અનેક ક્રિયાઓ અવગત-અવગત પડ્યા છે. આવા સદચાર દ્વારા મળેલો આવદ મેળવ્યા પછી પોતાના સૈનિકોના જીવનમાં એ કાંઈ પણ પ્રકારે રધાથી તત્ત ન બની બેસે તે માટે વિદેશી લશ્કરોના મતાવાજા અપત સાવચેતી રાખના હોય છે. આવા આંતરરાષ્ટ્રીય-અને તેમાં કાળા-ગોરા વચ્ચેનો-સહો પ્રત્યેનો એમનો અણગમો એ વારંવાર મળેલ કરતા પણ આગ્રા છે.

છાત્રીઓનું કારખાતું

તેમ છતાં કેટલાક આવા સૈનિકો પોતાની માથુકને રમવાનું રમકડું મથુવાને બદલે એની સાથેની દોસ્તીને વધારાર રહે અને પોતાના માર્ગમાં અંતરાયો હોવા છતાં એને જીવન-સંગાથી જનાવવા દૂરના રવરો માથે લઈ જાય તે બેશક તેમની અભિનંદના પાત્ર બદાફરી મથાય. પણ ખીજ બાજુ અમેરિકન ગૃહ-સંચારના સંગાથીઓ કેટલી દુઃક મુતાલના સાથીઓ રહેતા હોય છે અને કેવી નજીવી વાત ઉપર છટા પડી જતા હોય છે તે મળીએ ત્યારે આવી ઓફિસોને દેખાપેખીને અવગતને પથે વળાવાની હોય તેમ લાગે ‘છાત્રીઓનું કારખાતું’ એ મથાળા દેશન એક ચિત્રમય લેખ અમેરિકાના ‘લાઈફ’ આવાઈકમાં આવ્યો છે કે—

‘એક જળા અમેરિકામાં દર છ લગને એકમા છાત્રીઓ લેવાવા, પણ આને છાત્રીઓની જિતિ વધી જાય છે. લેગ એન્ડ્રો લગ નામના નિલવામાં જયે વર્ષે ૧૯૦૭ છાત્રીઓ લેવાયા હતા ૧૯૪૪માં યથેવા કુલ લગોના આ આંકે ૫૩% ધિરનો બતાવે છે. કુલજ ધારાચાલોએ એવી સિદ્ધતથી કેસ ચલાવે છે. કે માત્ર વજુ જ મિનિકામાં એક યુવલનો કેસો યર્થ જાય છે. ‘માનસિક દુસ્તા’ એ કારણ મોટા લાગના કિસ્સામાં અપાટ દોષ છે એમાં કોઈ જાનુ ચાલ ચલ કરના પતિથી માંડી રવાઈટ એન્ડ્રો ન જનાવરી સી મુડીના દો. સમાઈ જાય છે પણ મુખ્ય કારણો તે જ છે (૧) જુવાન યુવલોનાં જીવનજિયાં હમો અને (૨) અજુગમવા સાથીથી કાચા નેચલા નાનાની ધૂલ આ જિલવામાં રોમના ૮૦ ને વિલામ મુમકેડા લેવાય છે એને માટે રોસે અનાસાઓની ઉમર ૧૬ થી ૨૨ વર્ષની હોય છે. અને માટે વડોલોની રી ૨૧. ૨૦૦૦-૨૫૦૦ થી તે કાર્ડ ૧૦ ૧૨ ૨૩ થી ૨૫ લાગ મુડી પડે વતી દોષ છે એમ મનાવ છે કે હાર્ડ પ્રી થયે દેનિસો થેત પાગ વતે ત્યારે છાત્રીઓની સખા દલ વપની નથી.’

‘અમારી ઉપર તો નથી પડયું પણ આઠમાં બધા માણસો બેઠા છે, હોને ચાલવાનો આ રસ્તો છે તેમાં તમે બળ્યો કુખ્યા !’

‘તેની તમારે શી પંચાત છે ? તમારું કામ કરો તમે.’

‘પંચાત તો ખરી જ ને અમારે. ગાદીમાં બધું તમે એકલા જ યોદ્ધા બેઠા છો ? આંટલાં બધા માણસો બેઠાં છે તે બધાથે દિગ્દશ લેવેલી છે.’

‘તે છું ગાદી તમારા બાપની છે તે આ જ બધું હઠાપણું કરો છો ?’

‘સાઈ, ગાદી મારા બાપની નથી તેમ તમારા બાપની પણ નથી, આપણા સહુની છે એટલે જ તમને આટલું કહેવું પડયું.’

‘શું કરવા પણ તમારે બીજાને કહેવું એટલે ? કેટલું માટે-ખાટયું પહેલું એટલે બસ યોદ્ધા સાહેબની નેમ રોકે જ કરો છો ?’

‘સાઈ, અમે સાહેબ નથી એ જ કુ જ છે સાહેબ હોય તો વમાની સાથે આઠસી છતાંએડી ન કરે. એ તો તમને જીવંતને ગાદી બદલ કેડો દે પણ અમેય તમારા નેજા કાળા બીએ. બીહું તો છું સાઈ જીવંતરતી થોડી ચાલ છે તમારી ઉપર !’

‘બસ ત્યારે બેસી રહેને છાત્રાભાસ વિ વિ.’

આ સંવાદ દસપૂર્વક સાબળતારા ડાબા પાંચોખીય મુસાફરોમાંના મોટા ભાગનું મન આવી ગઈંથી પ્રત્યે સગ જરૂર ધરવતું હશે પણ એ સગ મંડળ અને ઉદાસીન રહેતી હોવાથી તિવારી શકાય એવી આવી અને બીજી કેટલીક અગવડો રહેતા મુસાફરોને ભોગવવી પડતી હોય છે. આપણાં મુસાફરોની ગંદી આદતો માટે કોઈ રાજસભા કે રેલ્વે સભા જવાબદાર નથી, એકલા અસિદ્ધિતાની પણ આ વાત નથી, સિદ્ધિતા એમાં શામિલ છે. તેઓ યુક્તા નહિ હોય તો ફોનોની યાવ, ખાલ પદાર્થોના એકા દુકાન, પેપરના બીઆ અને બીડી સીગારેટનાં ઓખાં તો બેતારાક છૂટથી રેનમાં જ ફગાવી દેતા હશે. એ ત્રીજા વર્ગમાં જ ચાલ છે એમ પણ ત્રીયી. પહેલા-બીજા વર્ગના ડાગ પણ એના જ ભોગ બને છે.

ઉપરાંત બીજાના ગોળા, પ્રિટાપડીઓ, રફ-ખીમાં વિ કાઠી જવાથી કે લાંગી તોડી નાખવાથી અને ડાબાની દિશાએ ઉપર સારા-નરમા અનેક ચિત્રામણો કરવાથી જેટલું જુદું મુસાફરોને જ વેડું પડે છે તેટલું રેલ્વેને સહેવું નથી પડતું.

આ જાનની મંદી, ઘોરી, ભામતોડ વગેરેમાં મુસાફરોનો મોટો સમૂહ લાગે જ લાગ લેતો હોય છે. છતાં

પણ એ યાત્રા કરે છે કારણ કે કરનારાઓ પ્રત્યે બીજા મુસાફરો ઉદારીન રહે છે.

હરીશ્ચંદ્રની બીક

ઠાહી બનતી રેલ્વેઓ

મુખ્ય અને સુરત વચ્ચેની સફર ઝડપી બનાવવા માટે સાર્ક પહેલાં બી. બી. સી. આઈ. રેલ્વે ઉપર ‘ગ્રીક્ષી રાણી’ નામની ગાડી રોગવચામાં આવતી હતી. તેને અનુસરીને, વડવાણથી ભાવનગર, પોરબંદર, લુનાગઢ અને જામનગર સુધીની ગણિયા બળદ જેવી કાર્ટિયાવાડની ગાડીઓને પણ ઝડપી બનાવવાની અને ગતિમાન બનેલી એ નવી મેઈલ-ગાડીને ‘કાર્ટિ-રાણી’નું નામ આપવાની એક યોજના વડવાણ મુકામે મળેલી કાર્ટિયાવાડની રેલ્વેઓના પડાની એક સભામાં વિચારાર્થે હોવાનું કહેવાય છે. આ નવી ગાડીને પરિણામે ભાવનગર, પોરબંદર, વેરાવળ, જામનગર વગેરે સ્થળો સુધીની પરેશાન કરતી મુસાફરી આજે જે કસોટી લે છે તેથી અપેક્ષા જ સમય લેશે. જેની ઉપર રેલ્વેની પણ કમાણીને તેમ જ તેના સંચાલનને મુખ્ય બાધાર છે તે ત્રીજા વર્ગના મુસાફરો અને રેલ્વેના નીચલા તોફારિયાત વર્ગના ભણ મારે આ મનસિદ્ધમાં કાંઈ વિચારણા ઘર્ષ કે નહિ તે હજી બહાર આવ્યું નથી.

કાર્ટિયાવાડના રેલ્વે-વ્યવહારમાં ગતિ-પ્રાણ પૂરવાનું આ પગલું હવે જરૂરી બન્યું છે, કેમકે અમે તેટલા અવરોધો છતાં રેલ્વે સામે બીજા વ્યવહાર-સાધનોની હરીશ્ચંદ્ર હવે ઊભી યશે જ. સાર્ક પૂરી યર્ષ તેથી ઊડી જતાના અંકુશમાં સૌપહેલો પેટ્રોલ પરનો અંકુલ કરો. પેટ્રોલના ભાવ ઓછા થશે તેની સાથે સાથે પર-દેશથી ધણી સસ્તા ભાવની મોટરો અદિ આવી પહોંચશે. વરહરી, ધુમ્પરી, પ્રીતી, દમરો-સાથે, ખાટારો, ધુમ્પર, યશો અને અગાઉ દત્તા તેનાથી બનેકણા વધુ ખટારાઓ કાર્ટિયાવાડનાં ગામ-સહેરોને રેલ્વેરોજ સંકળતા થશે. સરકારે વિચારેલી ‘રસ્તા-યોજના’ એક મા બીજા સ્વરૂપે મૂળ બનશે તો તો પછી દુકાન બાજાની મુસાફરી કરનારાઓના મોટા સમૂહની આવક રેલ્વે પાસેથી ખટારાવાળાઓ છીનવી લેશે. આ ભાગથી કાર્ટિયાવાડના રેલ્વે-માલિકો અભણ ન હોય તે દેખીતું છે.

રેલ્વેઓને બીજો પણ એક ભય છે એ છે વિમાની વ્યવહારને. સાર્ક પહેલાં પણ મુખ્યથી કાર્ટિયાવાડ

જનારાઓ માટે વિમાનમાર્ગે જવું એ રહેલી બીજા વર્ગની મુસાફરી કરતાં સુગમ અને સરતું થઈ પડતું. લગાઈને કારણે બીજા વર્ગના મુસાફરોની સંખ્યામાં જે એક જમરા પુરાવો આવ્યો છે તેનો અમુક ભાગ તો હમેશને માટે એ વર્ગમાં મુસાફરી કરી શકવાની આર્થિક ક્ષાએ પહોંચી ગયો છે. બીજા વર્ગના લાગણી પાંચ-દસ રૂપિયા વધુ આપીને પણ કાઠિયાવાડી રેલ્વેની ધીમી, સડી અને મગવડીન મુસાફરી એ દાળશે અને વિમાન-માર્ગે પ્રવાસ કરતો યશ. હવાઈ મુસાફરીની દરીકાઈ સામે ટકી રહેવા માટે પણ કાઠિયાવાડી રેલ્વેઓએ ગાડીની ઝડપ અને મુસાફરીની સગવડો વધારવી જોઈશે.

દિલ્હીમાં રાષ્ટ્રીય સરકાર હોત તો કસમને એક વખરે જે કરાવી શકત તે નવા સંજોગોને આધીન થઈને પણ રાજ્યો પોતાની મેજે કરે તે આવકારદાયી છે.

એએસ ઇન્ડિયન

યુવતીઓ ને પરદેશી સૈનિકો

અમેરિકન સૈનિકો અને તેમની સાથે પરણેલી એએસ ઇન્ડિયન છોકરીઓ પોતાનાં લગ્ન અંગેના અમેરિકન લોકો પોતાનાં પ્રમાણપત્રો લઈને રેલ્વેના દિલ્હીના ચાક કમિશનરની એડ્રેસમાં આવેલા પાસપોર્ટ માટે માગણી કરી રહ્યા છે. આવા લગ્નને પ્રમાણપત્ર આપવાં પહેલાં દરેક કિસ્સાની પસંદગી વખાસ કરવામાં આવે છે. આવાના કાયદા પ્રમાણે જોનામાં ૫૦ દાખી વધુ ગાંડું લોટી દોષ તેને જ અમેરિકન રાહદીપણનો દક્ષ મળે છે. આ એએસ ઇન્ડિયન લગ્નનાઓમાં ગોરા લોટીના કંઠકા દાક છે તે નક્કી કરવું થયું મુશ્કેલ છે. તેથી થોડે બાજે તો એમની આમણી જ ન પડતી જોની કાયમત-બિનકાય-કાતને નિર્ણય લેવાનો હોય છે.

આ નવા સાદકને પચે પરોલી છોકરીઓનાં બાર વિશે એએસ-ઈડિયન સમાજને ઝાઝી આશા નથી એમને કહેવાતું છે કે અમેરિકન છવરના કંઠકા ન અનુસર વિનાની આ છોકરીઓ અમેરિકન ગૃહિણી તરીકે સફળ નહિ બની શકે.

દિલ્હીથી આવેલા આ સંદેશમાં કમકતા, મુજબ અને કરાંની જેવાં બીજાં દિલ્હી શહેરોમાં જે બની રહ્યું છે તેનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. લગાઈને કારણે આપણા દેશમાં આવેલા પરદેશી ગોરા સૈનિકોના મોઢમાં પરોલી અનેક યુવતીઓની કુણુ આપવીની છાંયને પાને એએસ વધુવાર ચડી ચૂકી છે. દોસ્તી, પ્રેમ, લગાઈથી દેનેગ્રાવાના કોલ અને કેટલીકવાર તો લગ્ન પૂર્વેના ગમ પડે એવા

પોતાના સંબંધોને ઉવરતી ધડીએ લગાં ઉવરતી રજની માફક ખાંચેરી નાખીને એકાએક ચાલી નીકળનારા વિદેશી સૈનિકોના અનેક કિસ્સાઓ જાણ્યા-અજાણ્યા પડ્યાં છે. આવા સદચાર દ્વારા મળતો આનંદ મેળવ્યા પછી પોતાના સૈનિકોના ઉવરનાં એ કોઈ પણ પ્રકારે રચાયેલી તત્ત્વ ન બની બેસે તે માટે વિદેશી લશ્કરોના સત્તાવાળા અત્યંત સાવચેતી રાખના હોય છે. આવાં આંતરરાષ્ટ્રીય-અને તેમાંય કાળા-ગોરા વચ્ચેનાં-લગ્નો પ્રત્યેના એમનો અણગમો એ વારંવાર જાહેર કરતા પણ આવ્યા છે.

છુટાછેડાનું કારણનું

તેમ છતાં કેટલાક આવા સૈનિકો પોતાની માનુષને રમવાનું રમકડું ગણવાને બદલે એની સાથેની દોસ્તીને વફાદાર રહે અને પોતાના માર્ગમાં અંતરાયો હોવા છતાં એને જીવન-સંગાથી જતાવવા દુસ્તા રવેશે સાથે લઈ જાય તે બેશક તેમની અભિનંદના પાત્ર બકાદૂરી ગણાય. પણ બીજી બાજુ અમેરિકન ગૃહ-સંસારના સંગાથીઓ કેટલી દૃઢ મુદતના સાથીઓ રહેતા હોય છે અને કેવી નજીવી વાત ઉપર છુટા પડી જતા હોય છે તે જાણીએ ત્યારે આવી છોકરીઓને દેખાંપોખીને અવદશાને પચે વળાવાતી હોય તેમ લાગે. 'છુટાછેડાનું કારણનું' એ મથાળા હેઠળ એક ચિત્રમય લેખ અમેરિકાના 'લાઈફ' અંદાવાડિમાં આવ્યો છે કે—

એક વખત અમેરિકામાં દર છ મને એકમાં છુટાછેડા લેવાતા, ૧૪ આને છુટાછેડાની અંતિ વધી ગયું છે. લોહ એન્-લસ નામના જિલ્લામાં એ વર્ષે ૧૦,૮૦૩ છુટાછેડા લેવાયા હતા. ૧૯૪૪માં થયેલાં કુલ લગ્નોના આ આંકડો ૫૩% ટિરસો બતાવે છે. કુલજ ખાસાણાઓ એની ચિંદવથી ફેસ લેતાવે છે. કે માત્ર ત્રણ જ મિનિટમાં એક યુવકનો ફેસલો થઈ જાય છે. 'માનસિક ક્રાંતિ' એ કારણ મોઢા જાણના કિસ્સામાં અપાડું દોષ છે એમાં કેઈ બહુ વાંચ વાંચ કરતા પતિની માંડી રવાઈટ સેલ્ડન ન જનાવતી એ મુશ્કીની હોય સમાઈ જાય છે પણ મુખ્ય કારણો તે બે છે: (૧) જુવાન યુવતીનાં જીવાલિયાં લમો અને (૨) જીવનમલા સાધીથી દેકરા નેહલી નાજાંની પૂર આ જિલ્લામાં જોનાના ૮૦ ને દિસામે છુટાછેડા લેવાય છે. એને માટે ફારેટ અંદાસાઓની વગર ૧૬ થી ૨૨ વર્ષનો હોય છે. આને માટે વજલોના ૨૧ ટા. ૨૦૦-૨૫૦ થી તે કોઈ ૩૫૫ ૨૧ ટા. પોણા લાખ મુખી પહેાચતી હોય છે. એમ મનાય છે કે લગાઈ પરી થયે સૈનિકો જે જાણા વગરો ત્યારે છુટાછેડાની અંજા વધતી જતે

પા વખીને આપને સંભારવા બદલ ફરી એકવાર તમારો આભાર માનીએ છીએ

તિ.
તમારા.....

મુબઇનાં હુલ્લકાનો સોનેરી બોધપાઠ

મુમઇમાં હુલ્લક ફાટી તીકળું એની નવાઇ નથી નવાઇ તો એ છે કે આ વખતનું હુલ્લક થોડાં દહાડામાં જ ખતમ થયેલું ગયું. છુપાં અને અણુછુપાં ઝિંસાદન છતાં, થોડીમખાતાની ટિચ્ક ટિચ્ક ‘રોડી એટસનેતરીય’ છતાં, ચાલી આવતી ચૂંટણીને સારા માઠાં હાથ પછી ક્યાંકે કહોળી રમોળી નાખવાની કામવાદી પક્ષોની સચાતાઓ છતાં, આ ચૂંટણીને હિંદી રાજધારી પ્રજા પર આખરી નિષ્ણાંક બનાવવાના પોતાના બહેર કરેલા નિરંધારને સવામન માગ કરી આપવાનો ઝિંદગને કચો જ ઉત્પાદ ન હોવા છતાં-હુકમાં મુબઇ જેવાં હુલ્લકોના ફાટોળાથી છલોછલ સ્થાનમાં એક કરતા વધુ દિવાસળી ચંપાવા છતાં આ વેળાનું હુલ્લક ‘કામી’ ન જ બની શકે, પ્રિરિત થોડા મુકાઓની જ હુકેછવી છુરીમાછને લગેથી માથું ગયું. કમાડીપુર જેવા હર હુલ્લકને બહેકાવી શકતા અતૂલી લત્તાઓએ પછી આ હુલ્લકને પારી આપી નહિ એ લત્તાની બને કોમોએ પોતપોતાની મુલેહ-સમિતિઓ સ્થાપી દીધી એટલું જ નહિ પણ પોતાને પ્રજાળાવી શકવા આવનારા ભજતા વેશધારી એજન્ડોને-પછી પકડી, મેથીપાકથી ધરવી, સચક નામનિશાનો સાથે પોલીસહવાલે કર્યા-એ આખો ઇતિહાસ એક અણુમૂલ પાઠ વંચાવતો ઊભો છે : કે હુલ્લક મૂલે કેમી હોતાં જ નથી, કોમોને છુરીમાછમાં બિતરવાની નવરાશ નથી; કષ્ટોષાધાપા તેમને જાડુ વઢાલા છે, બાવબચ્ચાં, એરતો, શાંતિ, મુલેહ, અને કાપેસર નાગરિક છવન તેમને વધુ પ્યાર છે. ‘કામ કમ’ ભવમાં છે, ની બૂમો તેમને બનાવટી માલમ પડી છે, અને

સૌથીએટલે સાર તો આ સૌને એ સાંપડ્યો છે, કે એક મારવા જરૂં તો સામ બે ખાટું, આ કાંઈ મોડી બામખીનું એતર નથી, ને સૌને પ્રબુએ બે હાથ તો આપ્યા જ છે; અહિંસાને નામદંધવી હવે લગી લઈ જવાની તો હવે અહિંસાના પરમ ઉપામક નેતાઓએ પણ ના કહી દીધી છે, માટે શાંતિથી છવો અને છવવા તો, નહિતર આપણે જ રંગાઇ જરૂં

મુમઇની હાવા જેવી મુલેહ સમિતિએ, મેવરની બોલાવાતી શિંદાચારી સલાઓએ કે નેતાઓના હાથીવા દાંત, શા નિવેદનોએ નહિ, પણ જનતાએ ફગાવી દીધેલા કેટલાંએક લાંબા કાળના વિક્રમોએ જ આ હુલ્લકને આમ મુકે દાલે લાકો કાઢ્યું છે એને રરતો આમ પકડવનારા હદનિશ્ચય માણુમોએ હિંદુ-મુસ્લીમ લાખો નરનારીઓ બાળકોની ડુવા મેળવી છે. અને મુબઇ બની જવાથી એમ પણ કહી શકાય કે આખો દેશ કદાચ ઊમર્યો છે, કારણ કે મુબઇમાં જો હુલ્લકને સંજ્ઞાન મળત તો કોને ખબર છે, ક્રિય માણુમોનો કાર્યક્રમ અન્ય નગરો તરફ પણ આગળ વધેલો હોત. ‘કામી’ એવી જૂડી હાપ મળ્યા પછી હુલ્લક હકેવા જેટલું જ મેં પી બને છે.

શ્રી. તેંદૂલકરનો

ખુલાસો

શ્રી તેંદૂલકર-ઈંદુમતી લક્ષ પર મળા કે સવિરતર ચર્ચા આપી હતી તેમનાં એક મોટા મુદ્દાનો નિકાલ તો શ્રી તેંદૂલકરે મહાભાઈ પર લખેલ કાગળની પ્રસિદ્ધિથી આવી જાય છે. પ્રકટ થયેલા પત્રમાં શ્રી તેંદૂલકર ગાંધીજીને લખે છે કે—

‘દેશને સ્વાધીનતા ન સાંપડતાં સુધી સંતાનોત્પત્તિથી રુધ્ધ તેટલા વજન શહેવાડું અમે સ્વીકારીએ, પણ પ્રજાચારી શહેવાડું સ્વીકાર્યું નથી, અને હિંદુમતીને માનવદત્તે અધિાર ઉછળી જાવતી ચાલ નહિ, આ સમસ્યા ગાંધીજી સમક્ષ અમે કરેલો જ હતો’

★

એક મુધારો

“ભિમી”ના સપ્ટેમ્બર અંકમાં “સપ્તરશ્મી”ના કુદરતી ઉપચાર“વાળા પહેલા ઠાલમમાં બીજા ઠાલમમાં “તેમજી મને ઝોરાક વિવેની ગેરસમજને કારણે છપાયેલ છે તે વાચકોએ મુધારીને વાંચવું.

વાપુજીના પ્રસંગમાં

કાકા કાઠેલકર

[૧]

ઈ. સ. ૧૯૨૭ પછીની વાત છે. મેસોરમાં વિદ્યાર્થીઓનું એક વિશ્વ અધિવેશન (વર્લ્ડ ફેડ-રેશન) હતું. વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે કામ કરતા અમેરિકાના રેવરંડ મોટ અધ્યક્ષ હતા.

હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી બાપુને મળીને એ ઘોડા દિવસમાં જવાના હતા. એમણે બાપુ પાસે સમય માગ્યો.

બાપુ બહુ કામમાં હતા. રાત્રે સૂતા પહેલાં નવ વાગે ૧૦-૧૫ મિનિટનો સમય આપ્યો. હું વિદ્યાર્થીથી આશ્રમમાં ગયો. કુતડલ હતું કે ૧૦-૧૫ મિનિટમાં કંઈ વાત થયે.

બાપુ આંગણમાં સૂતા હતા. પાસેના એક બાંકડા ઉપર રેવરંડ મોટ આવીને બેઠા. પોતાને પૂછવાના સવાલ એ લખીને લાવેલા. હરિજન આન્દોલન માટે એમણે કંઈક પૂછ્યું. મિશનરી લોકોની સેવાથી અહીંના સમાજ પર શું શું અસર થઈ એ પછું પૂછ્યું. પણ બીજા બે સવાલ એમણે પૂછ્યા તે મારા મનમાં ઊંડા ઉતરી ગયા. એવા સવાલ કાગ્યે જ કાઢી પૂછતા હશે.

પહેલો સવાલ હતો.

‘ગાંધીજી, આપના દુનિયામાં આશા-નિરાશાના રંગ બહુ આવતા હશે. એમાં આપને શેનાથી વધુમાં વધુ આશ્વાસન મળે છે ?’

બાપુએ તરત જવાબ આપ્યો :

‘લોકોની ગમે તેટલી ઉદગ્રાહ યાચ તો પણ આ દેશની જનતા પોતાની અધિસત્તાતિને છોડતી નથી. એ વાતથી મને સૌથી વિશેષ આશ્વાસન મળે છે.’

બીજો સવાલ હતો :

‘અને એથી કઈ વાત છે જે આપને દિનરાત ચિંતામગ્ન રાખે છે ? જેથી આપ દુઃખેશ અસ્વસ્થ રહો છો ?’

સવાલ જેના વિચિત્ર તો હતો. બાપુ એક ક્ષણ ઘોલી ગયા, પછી કહ્યું :

‘શિક્ષિત લોકોની અંદર દયાબાવ સુકાઈ ગયો છે એ વાતથી હું હંમેશા ચિંતામગ્ન રહું છું.’

આ પ્રશ્ન અને એનો જવાબ સાંભળીને હું અસ્વસ્થ થઈ ગયો. વિદ્યાર્થીઓમાં જઈને સૂતો તો ખરો પણ ઊંઘ ન આવી. હું વિચારવા લાગ્યો : ‘આજે જેમને હું લાણીવારી રહ્યો છું તે જીવાનો ને એમને અપાતી આ કેળવણીથી તો હું બાપુને આશ્વાસન દેવાને બદલે એમને ચિંતિત અને અસ્વસ્થ કરનારો વર્ગ વધારી રહ્યો છું. મારા પરિશ્રમનું આ જ ફળ ! હું જે શિદ્ધાણ આપી રહ્યો છું તેને સાર્વજનિકતાનું લેખક લાગેલું હતું ખરું પણ એથી મને સતોષ ધાય તેમ નહોતું.’

આ પ્રસંગ પછી મેં વિદ્યાર્થીઓમાં શામસેવાના દીક્ષિતોના અભ્યાસક્રમ ચરૂ કર્યો.

* * *

[૨]

ઈ. સ. ૩૬-૩૭ની વાત હશે. એ દિવસોમાં બાપુજી વર્ધામાં મગનવાડીના બગીચામાં રહેતા હતા હું રોટમાંડમાં રહેતો હતો. એ દિવસોમાં બાપુ ખૂબ કામ કરતા હતા. આવેલા પત્રોના જવાબ દેવાનો પણ વખત મળતો નહોતો, એટલા માટે રાતના બે-ત્રણ વાગે ઊઠીને પત્રોના જવાબ લખતા હતા. ત્યારે મેં આ વાત સાંભળી ત્યારે મારાથી આ સંકલન ન થયું. મેં યુદ્ધિગી વાત કરી. મેં કહ્યું : બાપુજી, આપે દક્ષિણ આફ્રિકામાં એક પુસ્તક લખ્યું-આદોબ્યતા વિશે સામાન્ય જ્ઞાન, એમાં બધી વાતો આવી ગઈ છે-આદારથી માંડીને ગ્રહ પ્રકરણમાં ફી-પુસ્તક સંબંધ સુધી બધી વાતો આપે લખી છે, પણ એક વાત રહી ગઈ. બાપુએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, ‘શું ?’ મેં કહ્યું, ‘મેં

માટે એમાં એક પણ પ્રકરણ નથી.' બાપુએ કહ્યું કે 'જિંઘ માટે લખવા જેવું શું છે? માણસને જિંઘ આવે છે ત્યારે સૂઈ જાય છે. એથી વધુ શું લખી શકાય?' મેં કહ્યું કે એ જ તો વાત છે. આપ વખત પ્રમાણે ખાઓ છો. બરાબર મુકરર વસ્તુ ખાઓ છો. આખા દિવસનો કાર્યક્રમ નિશ્ચિત હોય છે. જેટલા માણસોની પ્રેમની કે સેવાની હંડીઓ આપના ઉપર આવે છે એ સૌને આપ રાજી કરો છો. કોઈ પત્ર લખે તો એને એનો જવાબ મળે જ છે. માત્ર એક આપની જિંઘ ઉપર આપાચાર થઈ રહ્યો છે. કામ વધે છે તો લૂંટાઈ જાય છે જિંઘ. આ કેમ આવે? ખોરાકનો ઉપવાસ કુદરત સહન કરશે, પણ જિંઘના ઉપવાસ માટે સજા લોગવથી પરશે.'

હું બહુતો હતો કે મારી મર્યાદા છોડીને બોલી રહ્યો છું, પણ હુંય શું કરું? રહેવાયું નહિ એટલે કહ્યું.

બાપુ ગંભીર થઈને બોલ્યા કે 'તમે કહો છો તેનો અર્થ તો એ થયો કે હું ગીતાધર્મી નથી. હું તો શરીર આપે છે તેટલું જ કામ એની પાસેથી લઉં છું. હું ચેડું જ માતું છું' કે જે કામ કરી રહ્યો છું તે માતું કામ છે. આ તો ભગવાનનું કામ છે. એની ચિંતા એને છે. હું તો

મારા ભાગના કામ માટે બંધાયેલો છું. એથી વધુ કરું એ અભિમાનની વાત બહુાય.'

ચોક્કસ દિવસો ગયા. ચોરગાંવથી મગનવાડી આવ્યો હતો. મહાદેવભાઈએ મને કહ્યું કે આજે બાપુનું સ્વાસ્થ્ય સાડું નથી, એ સત્તા છે. સવારે બીડીને પોતે કહ્યું કે 'મારું શરીર સાડું નથી. પ્લઝમેથર વધી ગયું છે. ડોક્ટરને બોલાવી લ્યો તો સાડું.' આટલું કહીને મહાદેવભાઈએ આંગળ કહ્યું, આજ સુધી બાપુએ કદી પોતાનાં તરફથી કંઈ નહોતું કે ડોક્ટરને બોલાવેલો.

હું બહુ જોઈને બાપુને મળવા ન ગયો. પૂછપરછની હેરાનગતિ એટલી નથી થતી. સાંજની પ્રાર્થના પછી બાપુએ પોતાની તબિયત વિશે જ કહેવાનું ચર કહ્યું. શરૂઆત જ એવી રીતે કરી કે હું પૂરો ગીતાધર્મી નથી.

હું તો જુની વાત ભૂલી ગયો હતો, પણ આ વાક્ય સાંભળીને એ દિવસની વાતચીત યાદ આવી ગઈ. મેં મનમાં ને મનમાં વિચાર્યું કે હું બાપુને કંઈક કહું એ પહેલાં જ એમણે મારું મોઢું બંધ કરી દીધું.

ત્યારથી બાપુએ જિંઘનું ઝણ સમયસર અંદા કરવાનો નિયમ રાખ્યો છે.

લેખકોની એકતાનો અરુપ છ પ્રયાસ

પરિવર્તન વખતે કામગીરી અંગ્રેજોમાં જ ચાલતી એ એક અનુભવ બીના છે, કારણ કે પરિવર્તન તેમજ સંસ્થાનક વક્તાઓની બહાર થયેલા નેમ તો હિંદની બહાર જતા વક્તાઓના વિચારને હોતેલ નાખવાની છે. કાંઈ સમભય નહિ એવા ઉચ્ચારો છતાં અને ભાષા ભાંગીટી બોલાવી છતાં વક્તાઓએ અંગ્રેજોમાં જ ભાવવાનો આગ્રહ રાખ્યો હતો. અપવાદ ફક્ત એક કેચ માણસે લખી એક કવિતા ફ્રેન્ચમાં જ લખી સભાગણે તેનો હતો ચોક્કસ સાંજના વક્તાઓ એમની પોતાની ભાષામાં પણ વધારે સડું બોલી ચક્રવા હોત.

'એક બનો ફ્રેન્ચવાળો લેખકો' આ સંજોગમાં પી. ઈ. એન.ની નેમ સમાધ નય છે પણ એ ભાષા કપરી નેમ રે કારણ કે જનતા લેખક લોકોમાં એક પ્રકારની વર્ગ-ભાવન જણાય છે. છતાં પણ સરખાને તો એ તેજો

રહો છે, એક છ. વેસ્ટ નેચા સમૂહો અને પ્રેમચંદ નેચા સમૂહોની વચ્ચે એકતાની કડી જ કઈ છે?

'એક બનો હિંદના લેખકો' પણ ચાને કાળે એક બનો? અપુરે એનો જવાબ નથી આપ્યો, રામકૃષ્ણ, આર્યિક અને સામાજિક સ્વાતંત્ર્ય, હિંદની ભાષાઓનો વિકાસ અને લેખક માટે કામ કરવાની વિશેષ અનુકૂળતા—એ બધું કીડ છે પણ આ સામાન્ય ઉદ્દેશોથી વધુ કાઈ એકમની માટે મથવું એ અપ્રાપ્તસુર છે.

અર્થાત્ કે ઐતિહાસિક લેખકોનાં 'કોર્ડ' કે 'ગિલ્ડ' ભામાં છે. લખાણ એ કાઈ ફોર્મ કે બ્યુટીની સામૂહિક ઉપવાદને અધીન વસ્તુ નથી.

— 'હિંદુસ્તાન ટાઇમ્સ'

વીજળીને ચમકારે રે મોતીડાં પરોવવાં !

તાંચળ્યોથીનાં વધુ પાનાં : જોતો નવમે

અવેચંદ્ર મેઘાણી

જો રમવા ગામમાં, દીવાળી યાજું દઉં. લેખ્યું (લેખકો)માં આપા પોતે ગાંડું (ગણો) ચારવા નય. ત્યાં કણ્ણીની એક છોકરી દોર ચારવા આવે. એના માથામાં કાંદારી : માથું ગદબી ગયેલ. આપાએ એના માથા પરથી ફેંચી લેતી હતી. ત્રણ વખત માથું ચાટ્યું. છોકરીને નવનિર્મિત થઈ ગઈ.

આપા દાના નામના ચઘાળાની જગ્યાના કાકી સંતતું રમવાય કરાવતું ઉપલું ટાંચળ્યુ મારી પોથીમાં એક દુબળા, પાતળા, બેડી દડીના, આંખે લગભગ અખમ (નહિ દેખતા) અને ફાંત વગરના મોંમાંથી પાતોનાં અપૂત વહેન ચાલુ રાખતા છુટ્ટા સૂરા બારોટની આકૃતિને ખંડી કરે છે. હઠાળાના રૂપાળા દરબારગઢના બેઠકાનામાં ક્યે દેઠાણે સૂરા બારોટ બેઠા દતા, ગળામાં જેવા રંગના પારાની માળા દતી (કાળા રંગની) અને અગાજ કેવો દતો, તે બધું અદાર વર્ણો ગયા છતાં વાદ છે. મોરડી સંતોના સંશોધનના શ્રીગણેશ એમણે કરાવ્યા. પાંચાળના મોલકડી ગામના સિંદ્ર-મેર રતા જગત કાકીથી લઈ એમણે એ પ્રારંભ કરાવ્યો. ટાંચળ્યુ આવે છે—

‘રામજાણી : ગેળી બાવાડું’ બોલે : દુધપાક : ત્રણ ભજનની રાક્ષી : સુરજ, વાસંતી, ગેળી, ને રતે, સોગરે રમવા : આંતરે ગાંડુ : લાઈબધાઈ :

લાકડી પડે એમ યજુમાં પડી ગયા.

‘પળે નીમળ્યો : આપ સરીખા કર્યા.

રામજાણી એટલે હરિની બકરી. ચરવા આવતી બકરી પાછી સાંજે કુંજરામાં ચાડી જતી. ક્યાં જતી ! રતો પાછળ પાછળ ચાલે. ગેળી બાવાને બોલે જઈ બીમી રહી. એ બકરી રોહીને બાવાએ રતાને દુધપાક ખવરાવ્યો, રતો સંત બન્યો. સંતોનાં ગેળી ધામ કે દેવનાં પુરાતન ચાંતકા, હમેશાં પાતળામાં આ રીતે જ પ્રકટ થતાં બતાવાય છે. કાં તો જાણી ને કાં ગાથ એ ચાંતકોનો પતો આપનારાં હોય છે. ચરીને પાછી વળતી ગાય આપોઆપ ન્યાં બીમી રહીને દુધની પારાએ આંચળમાંથી વહેતી મૂકે તે રવાનમાં લાંઘા બીનરો તો ચિત્તિમ કાં સામિપ્રામ સાંપડે.

સૂરા રાવળે એ મોરડી સંતોનાં દર્શન કરાવ્યાં. સુકનદતા સારા મન્યા તે આજ પછુ સંતો અને સંત-વાણ્ણીની નવનવી સામગ્રી લાવે છે. મારા મોરડી સંતો—કાકી, કુંભાર, કાળી, કડીઆ, માળી, રજારી મુસ્લીમ, અને હરિજન જેવી કામોમાંથી બીરોડા, નિજ-નિજના ધંધાધાપા કરતા કરતા, ખેતરો ખેડતા, દોરાં ચારતા, ચાકડો ચઢાવતા, ગાયોનાં છાણના સંકા શિર પર ધરી વારીદાં વાળતા, કોઈ કુકડ તો કોઈ ધર-સંસારી, લોકસમાજની વચ્ચે રહેતા, ધરતીની ધૂળમાં આળોટતા, સાદા ને સરસ આ મારા મોરડી સંતો મને વડાલા લાગે છે. ટાંચળ્યુ બોલે છે કે—

‘રતો ભજન ખેતરમાં ચાંતી દારે, ચાંતીની કોરા ધરતીમાં દહાયેલ કોઈ ચરનાં કડામા લદાય, ત્યારે ભજન લાખે કે—

‘ભજમી, તારે મારી હરખા (હંચી) હોય તો પેદ પડ (મારે ધર અવગાર છે), બાજી દું’ તો પરસેવાનો પેસો ખાનારે.’

એવા રતા ભજનને ઘેર માંગાઈ દોકરી જન્મી, મોટી થઈ, પરણી, પછુ જમાઈ જાદરો કપાતર કાઢી, દોકરીને કુંઝ દેવામાં અડધી કરી, પછુ ભજત ખોતે નીંદ. જાદરોએ એક દિવસ વેળા-બે સાવચેતી સાથે ખેતરમાં સસરાના ખેવ. કમાઈ ગયો. કુકડોનો પરિતાપ બિપડ્યો, કહે કે ‘મને ઉદારો !’

‘જા, હું નહિ, તને તો યાનગદમાં કુંભાર મેળો પરમેદ દેશે.’

ગેળો યાનગદને કુંભારવાડે, મેળો ચાકડો ચઢાવે, કામડાં બનાવે, વડુઈ દોકરીકે કામ લઈ તરફે ચુકવે. કુકડો જાદરો ટાંપીને ભેમે. બાઈઓ ગમે, મેપાએ જાદરો ત્રણ ચાકડે-ણી (લાકડી) મેળી, બીડી ચારી, જાદરું કે જમ આનો માપડો મરી ગયો છે.’

પ્રમેલો. (દાશ દામી.)

એવાં એવાં મંતવરિયા મુગ બારોટ દડાળા ગામે ક્યાં; અને એમણે અધૂરા મોલ પામગ ફરી પાછા મદિનાએ ગયે, વડીઆમાં રાવત જેમીઆએ ઉપાડી લીધા. ૨૬ અને સુરદાસ કાકી રાવતમાઈ, વડીઆના ૨૧,

દરબારથી બાનાવાળાના સચરા, એણે મને પાસે બેસારી
ત્રિમથી સતોતી વાતો કરી. ટાંચણુ બેલે છે—

‘દાના ભગત કુલદામાં ગામ કરનભે આપું વાટે ભાવનપર
મહારાજને છોડે નહિ. ભગતને વાલ કરી, નાળીબેર મોકલ્યું.
મહારાજને કુંવર આવતો. એ પ્રતાપ ભગતને ભણીને મહારાજને
કરનળા ગામ દીધું.’

ભગતનો જવાબ તો બુઝો—

‘ના બાપ, બાવાને ગામ નહાય. ખેડૂતોને મારી આપુંના
સંતાપ દુરો તેથી જ ગામ દીધું લાગે છે. અરે એમ કે દહે
અધિથી વધા ભવે દાલો.’

આજ નીકળ્યા.

મુડી વા મુડી વા (તમ્મ તમ્મ નેટલી) જમીનને
મટો ભ્યાં આટકા લેડે, ત્યાં, તે જ સોરડી ધરામાં ગામ-
ગરાસતો. હાંધો પછુ નહિ લેનારા સંતો, એ જ ભોંપ-
ભૂખી કોમોને પેટ પાક્યા, મટો જ મને સોરડી સંતો
વહાવા લાગે છે. મટો જ મેં એમને મારાં ‘સોરડી
સંતો’ અને ‘પુરાતન ભ્યોત’માં લાડ લડાવ્યા છે,
પછુ હવું જન્મક આગળ જન્મ્યો, ને રાવત જેખડી-
આંખે કરાવેલ એક મોકાવનારું ટાંચણુ ઉઠીએ :—

૨૨

ગીંગા ભગત—ભલે ગઈ મા ધણીની નામ લાખુ :
ગુરૂ પંજાબેલી પોતે બહોમી. ધણી ઉલખાત કાઠી પૂજી
તે મોસાળ તેડી આંખા ધણીએ બીસુ ધર કહ્યું. મોસાળિયા
કહે કે આપણે લાખુને બીને દય્યો. પછુ લાખુએ તા પાડી
એક વાર ચલાખામાં લાખુ પાડોચણના છાકરાને રખાડે
રમાડતા રમાડતાં મન થયું ‘સંવતિડ’

અવેશ પાસે લઈને ભગત (દાનેર) નીકળ્યા કહે કે—

‘લણું લાખુ, વાસના મારતી નહિ, વાસના નડે ફતલ્યા
બાવાનું છું. લઈ લે.’

લાખુને એક બાવા જેડે સબંધ થયો આટલા રહી

‘સા ધરાવતા ધાંધી નહિ, તે આપાના (દાના ભગતના)
મુઠાખોમાં ભઈને રહી.’

એથી બંદોખી થઈ : ‘વિચાણું’, ‘ફવામાં પડું.’

ભગત રાતે તીકળ્યા, ફવાડે લાખુને એક.

‘લાખુ, ફવામાં પડીને હાથપગ ભાંજીતી નહિ તારા પેટમાં
છે ભગસદઈ કેલોને માર્યો મરે ની.’
જનજનો. નામ પાડ્યું જોખો. છ મહિનાતે. રાતે મરણ લેવા
રમાડવા. સાલ વર્ષની ઉંમર. ગીંગા સડયો વાહત મારવા.

ઈથી મોટા થયો, એટલે મંડેલા આપું આજના.

આપીય વર્ષનો થયો : પાંચાળના સોનજડી લાંબો ભગત
આવેલ તે ને દાનો ભગત છાકા છે. ટેલવા આચારૂ વાસીડું કહે છે.

ગીંગા હાણુનો સૂડો માથે ઘણ નીકળે છે. હાણુ આજું છે
મોં માથે રેખાડા ધવરે છે.

લાંબો ભગત—દાના, ગીંગામો રૂઢેલો ઉતરાવ.

દાના ભગત—હવે ઉતરાવો.

‘ગીંગા સૂડો જીતારીને આપાને પેચે લાખ.’

ગીંગા કહે ‘બાપુ, હાથ પેચીને આપું.’

‘ના, ના, હું ને હું બાબ્ય.’

એમ ને એમ બાબ્યા, માથે હાથ મૂક્યા. ‘ગીંગા,
હારે બાવેલ પરમન. હું અમથી ભયથી મોટા, ને લાખુ
પ્રતો (ધંધો) બઈ’

બાવારી રૂઢ લાખુ બાબી. ભગતે રાખ કરાવી. પોતાની
બેણ ગીંગાને અને લાખુને ખરાણ્યું.

૨૩

માનવતાનો આપી જીવે આદ્ય આપણને નહિ
જડે. વાસનાને મારવી ને, વાસના નડે, ફાંસી આપાનું
પુકું લે લે.’ એ તો આધુનિકોને જે અલગ લાગે તેરી
ઉદારતા છે. ‘ફૂલે પડીને હાથપગ ભાંજીય ને, તારા
પેટમાં ગળાલદ છે.’ એવી હામ દેનાર સંત દાનો પાપ-
પુણ્યના રૂઢિગત ખરાયો લખીને બેઠા જનસમાજની
વચ્ચે જવતા હતા, તે એ જનતાને આધારે નિર્બંધતા
હતા. તે છતાં તેણે ચક્રાટ ન અનુભવ્યો. તિરકૂત માતાને
માનવેર જવાડી, એના પુત્રને સંતપદે સ્થાપી, ને એ
મુસ્લીમ મા-બેટાની સાથે સંતો એક યાળામાં જળ્યા.
આજે ગીંગા પહોડો વચ્ચેનું ધર્મરચાન સતાધાર એ
ગીંગા ભગતનું કર્મલેખ હતું. ધેતુઓની અને પીતિયાં
કુટિયાં યાત્રીઓની, એ બેરી મેલા, મતાધારતી બે
સંત—ધૂળીઓ હતી. ભર્ષકર રોગ રક્તપીળ, એની ગિર્મિષ
સારવાર કરનારાં સોરડામાં જણ સંત-સ્થાપકો હતાં ગયે
ગીંગા ભગતનું સતાધાર, રખારી સંત દેવીદાસનું પરમ-
વાવડી, અને મુસ્લીમ સંત જમિમલહાદને જિતનારી
દાતાર-કુંગરી. કિન્દમાં બીજા હાઈ સંતે આ કાળ-રોગની
સેવા કરી જળણી નથી.

૨૪

શવતસાઈ જેખડિયાની કથનીમાંથી તો સંત-કુળની
કલંક-કથા પછુ મળી હતી. લોકજગ્યાન ફૂંડને લુપાવતી

૧૦૮ : 'વિજયીને શમકારે કે મોતીડાં પહેવવાં !'

કાળનાં પુતરાંને પોતાની મોટરમા અને પાડખડ ઉતાર્યો
પુકો બાવો, અડીજીના કેદમાં દૂલી ગયેલ, પુરા રખે
પણ ન નીકળે, પણ અને આરથજી માનીને એકતારો
મેળાવો વેળાના સમાધમદિરે બેઠો એકે માડખડ માથા
પંદરેક રામૈરાકૃન બળનો, રાચથુમાં એ કોળી
શિકારીને ઓગળેલ આત્મા દેખાય છે—

‘મનખા જેવડું મઠા પદારથ
વેણુમા દે વેણુ’ વેણા દે ધણી !
આરે કોરથી વેપારી આવ્યા,
હું તો વેપાર કરી નવ બલે વેણા દે ધણી !
દયા દે કરે ને ગુરુ મેરે મરે
મારા રૂઢિયા હે બીવર બલે વેણા ધણી !
આ દે શેરમા બી બી વસ્તુ
ઝાંઝે ન મળે નાણુ વેણા ધણી !
આરે કોરથી સળખાવી દેશે
હું તો સુપણુ શેર હુઝાણુ વેણા ધણી !
વેણાથ વરલો બાલિયા રામૈયે
એણે આવ્યાને લગાડે વેણા ધણી !

૮૬

વેણાએએ ‘ગુરુને ચાલે’ શરણાગતો બનીને ગાયેલ
બાજનોતો તો પારનાર લયો છે પુરુ બળનિકા મેટ
બાજે મળે છે તે બસાની અદર એક લાત પડે છે
તેઓ બાજનકારીની લોખણુ નામતી ‘જોનજીવીની મેરી’
પોતાના પર વિશ્વાસકંઠ અને ધૂત રાજવી લાખાને
ગાળી નાખે છે તેની દાર્શનિક-વાણી પચાસેક પદોમા
પડી છે તેના ન્ખે, પણ વિશેષ નિરાળો ને વચલી ભાત
તો ગળા સળી સામુતા, પોતાની પુત્રધૃ વેણી પાનળાને
પ્રત્યેક્ષતા મખ્યાખમ પદો પાડી રહ્યા છે એ ચોખક
બાજનોમાથી વ્યકટેક દૂક વ્યાધુ છું—

મેરે દે હો ને નેના મનને હોરે દે પાનળાઈ,
મરને ભાથા દે પડે બરમાડ દે

વિષત પડે વણુસે નહિ દે એ તો
દરિનના ખરમાણુ દે-મેરે દે હો

શીવજી સાધુને વારે વારે નયમે પાનળાઈ
નેના બાલે નહિ પ્રમાન દે,
ચિતની શતિ નેની સ્વથ નિરમળા દે
એને માગાળ ઘડેલા મેલ્યાન દે

લાગ્યા બાગ્યાની બ્યા હોની મેરે મનમા પાનળાઈ,
ત્યા હોની ભગતિ નહિ થાય,
ચરીરે પડે વાકા ધા તો લડે દે પાનળાઈ,
સોઈ મરણવા કહેવાય દે

મનને વિષર કરીને આવો દે મેળાનમા પાનળાઈ,
તો તો મરાડું સરવે કહેય,
દરિનો દેલ વમને દેખાડું દે પાનળાઈ,
બ્યા નહિ દે પાણુ ને વેણ

જમીને તો ‘જંખા રમીએ’ દે પાનળાઈ,
મેલી દે આ દોડની મરબદ,
દરિના દેલ મા તિ ગુણુ નવ મ મે
તો દોષ ત્યા વાદ ને વિવાદ દે

જીવતિ બધ્યા વિન ભગતિ ન શીમે પાનળાઈ,
મરબદ લેખાઈ બાલે બધ,
મરમ અનાદિ નો જીવતિ થી એલો
જીવતિથી અલભ તો જીવધ દે

૮૭

‘વિજયીને શમકારે મોતી પહેવણુ’ પાનળાઈ,
નહિવર અધાનક અપાર થશે,
એત નેતામા વિષત વળા ગયા દે પાનળાઈ,
એકવીસ દલરકસોનેમળ ખાશે

૮૮

આવા પદો પર પદો સામુએ રાજ જીવિને સભળાવ્યા
ત્યારે વડુ પાનળાઈ જવાબ દે છે.

જુથા દે તોર હોરે નો મારીએ બાધછ,
મોથી લણુ નવ નય,
મોથ માથા વાંધી નાખ્યા બાધછ
છતી મારી કમ્પ કમ્પ થાય દે
બાણુ દે વાચ્યા ને રવાડા વિધાણુ બાધછ,
સુખથી કણુ નવ નય,
આધોને વરદ ધુને લાલ ન લેવા,
પરિપૂરણુ કહોને વિશાય.

પણુ માનવ-પ્રાણુની છીછરાઈને નજીવારી ગયા
સતી જવાણુ વરો છે-હણુ વાર છે પરિપૂરણુ ક્રિયા બ્યા
જવાની હણુ સાચાં બાણુ વાગ્યા નયી બાણુ વાગ્યા
પણી તો વાચ્યા ન રહે વડુ

હજી પુરાં બાણ તમને નથી લાગ્યાં પાનબાઈ,
બાણ રે લાગ્યાને છે વાર,
બાણ રે લાગ્યાથી સરવા ચોરે અસમાનમાં,
પછી તો દેહદશા મરી નાથ.

બાણ રે લાગ્યાં હોય તો બાલાય નહિ પાનબાઈ
પરિપૂરણ વચનમાં- વચનાય,
જંગા સતી એ મ બાલિયા રે
તેજ પૂરણ અધિકારી કહેવાય

૨૨

અને સાસુએ તો વહુને બોળામાં બેસારીને રસ-
લાલો પાધો-

બોળામાં બેસારી તમને વરણ રે આપુ
ભૂધી આપાપણું બળી તરતજીવે,
વખત આવ્યો છે મારે ચેતવાનો પાનબાઈ,
માન મેલો માવને દુરડીઆર રે.

આવ્યો રસ ને બોળામાં બેસારી
મૂક્યા મરતક ઉપર લાપ.
જંગા રે સતી એ મ બાલિયા
ત્યાં તો નિરખ્યા ઝિંભોવન નાથ.

૨૩

અને લાકિત એ તો રહેણીથી વેળળા વસ્ત્ર છે એવે
પણ એક ભમ છે, જેને ગંગા સતી પ્રાણ છોડતી પહેલાં
નિવારે છે-

માણવો હોય તો રસ માણી લેને પાનબાઈ,
હવે આવી ચૂક્યો પિપાલો,
કહેવું હવું તે તો કહી દીધું પાનબાઈ,
હવે રેણી પાળવા હેતેથી હાલો.

રેણી થકી ભેમે રામ, રીડે પાનબાઈ,
રેણી થકી રસ ચરીમાં ખવરે,
રેણી થકી રોમે રોમ વિનંત્ય પાનબાઈ,

* * *

રેણી થકી અદર ઉવરા પાનબાઈ,
રેણી થકી પાર ચોળી જવાય,
રેણી તો સરવથી ગોરી રે પાનબાઈ,
રેણીથી મરજવા બનાય.

એનું પ્રયોધીને ગંગા અતી રૂપામ ગર્ધા. પ્રથમ તો
પાનબાઈને અધિકાર થયો; પછી-

વરવને વિચારવા આનંદ લખનવો
મગી ગયો મનનો સારવે રોષ;

અંતર બદલ્યું નિરમળ બની ભક્ષ
કંઠક સમાણો ચૈતન મઈ,
હાણ ને લાલની મરી ગઈ કંપના
પ્રકીર્ણ બીલી ગયા ચિત્તવાઈ.

ન્યા રે એવે ત્યાં તો હરિ હરિ બોલ્યા,
રસ તો પીધો અગમનો અપાર,
એક નવધા ભગવંતે સાધતાં
મળી ગયા ઉચિયામાં તાર

૨૪

નવાં પાનાં લીધે છે, અને મહિનાઓ પૂર્વે સાંભળી
રાખેલું નામ-ફુલા ભગત-ટંકાયેલું છે. શ્રી ફુલાભાઈનો
પ્રથમ મેળાપ ભાવનગરમાં થયો. પ્રભુના ને સારણી દેવી-
એના નિગરડ્યા છતાં મને સંભળાવ્યા. ડીંગળી વાની
પર સારો કાણુ, કંપનાઓ લીચી, પાણુ ઝડઝમક-ઝડ-
ઝમક-બેહદ ઝડઝમક. આજે તો એની વાણી એ તમામ
ઝડઝમકને ગાળી નાખીને સાદા સલણા સંવેગીય
કાવ્યપ્રકારમાં આસાનીથી રમે છે, અને ટેટપાંકે તો
અપૂર્વ ગણી શકામ તેનાં સ્વરૂપોને સિદ્ધ કરી
ચૂકી છે. સહજમાં રનેદ બધાંજ જાય તેવા
રસિક અને હેતાળી જીવાન. મંડ્યા ગીરની ને દરિયા-
કાંઠાની વાતુ કરવા. એમાંથી ભાવનગર-કાંઠાળના
આચિષા સાગર-સિંહાની જોળખાણુ મળી : ખીમો
વાળે કોટડાનો, કાળો બીલ કોટડાનો, કંટો કોટડાનો
કોટડાનો, એવા મંખરા બહાદુરોનાં જુતાંતો સાંભળ્યાં,
અને પછી તો એક દિવસ એ ગીરના અને સાગરતીરના
પ્રવાસે ફુલાભાઈની સાથે ચાલી નીકળ્યો. અમારી
જાંતની સ્વારી તળાજ, જોખનાથ, ઝાંઝોર, મંકુવન ને
મેથળા થઈ, ન્યાં જગડ નહીં દરિયાને મળે છે એ 'દરિયા
બાર' નામને રથાને, ભરતીનાં નીર જીતરે ત્યાં સૂધી
વાટ જોઈ પછી જીતરાણુ કરીને જીયા કોટડા પર
ચડી ત્યારે સાંજ નખી ગઈ હતી. દરિયાની તરફથી
જરાજર કાટખૂણે ખડા થયેલા એ બધાનક જીયા ખડ-
કની ઉપર, આંચિયાનું વસેલું ગામ કોટડા જોવાને અને
ધરતીની દિશાએથી ઢાળ-માંગે ચડ્યા, ત્યારે આંચિયાની
બોલવાવાનું કારણ નજરે દીઠું. ત્રણ તરફથી દરિયામાં
કાટખૂણે જોમેલ આ જોરવી ખડકને માથે જવાનું જે
પ્રવેશદાર છે, તે તો બે જ બંદરોના કે સમગરતીરના
સેંકડોની ફેળને આળી રાખે તેવું વંકું ને જીકિનવાર છે.

૨૫

ઉપર ગયા, પુરાતન ચાંચિયા કાળા બીસની કાઠિયો
(માસ સંતાડવાને માટે ખડકમાં દરિયાખાલુએ કોરેલાં
બોંડાં દોંડાં) જોઈ. અને એનાં પરાક્રમ સાંભળ્યાં. કોટ-
ડાની એ ચાંચિયો ખાર વહાણુ રાખતો, રાતોરાત ગોળા
સુધી લૂંટ કરી આવીને ઘેરે આવી સૂઈ જતો, સરાસર
કોટમાં આવી પહોંચતો. એકવાર ફિરંગીઓ પાછળ
થયા, પકડયા, અને ગોવાના હિલ્લામાં ચણી લીધી હતો.
તેમાંથી આ કોટડાની ચાંચિયા-ફેવી ચામડાએ છોડાખેલી-

કાળાને ગદબે કાંગરે
નડિયલ એકાં ને,
એ માંથી ઉપાડયે
તે હેરાલોચા ચામડાડી.

પછી દક્ષિણ ચાંચિયા ખીમા વાળની વાત સાંભળી,
એનાં પશુ વહાણુ ચાસતાં—
થળ પર હાલે થાટ
જળ પર જહાજ તાહરાં;
વાળ ! એને વાટ
ખીમા ! ધર કુખી ખની !

(હે ખીમા વાળ ! તારા તો પૃથ્વી પર સંચો ચાલે
ને જળ પર જહાજ ચાલે અને મારે તો ધરણીને રૂપી
રાખી છે.)

શત્રુનો કવિ કહે છે—

ખીમા ! મ કર ખડવલાં,
મ કર મામદ છું મેળય;
જગજન તણો જડ કાકરો,
કાળ વણુ ઘોડો ફળ.

(હે ખીમા ! તું જગજગજના બેઠા મામદયાદ
સાથે લુહ ન કર, એ કાળ જેવો તારી જડ કાકરી)

ખીમો ઉતર વાલે છે—

કાળ વણુ ઘોડો કાંઉ કરે
એને ખાંચા બળ દોય;
હું ખર ને હું ખીમરો
લુહ કરુ તે નોય.

(અરે તારો કાળ જેવો બાદશાહ પણ જેને ખાંચામાં
સુળમાં બળ છે તેને હું કરોરું હું લુહ કરું તે
એકો લેજો.)

પછી બાદશાહનો કવિ કહે છે કે મામદયા તો
ફણીધર છે. તો ખીમાનો કવિ ખીમા વતી પકારે છે,

ફણીધર તેને ઘર ઘર ફેરવું,
ના ઠ ચકાવી ન થ;
હું ખીમો લખધીર ફા
હઉં ગારડી સમરથ.

(તારા ફણીધરને તો હું નાકમાં નથ પરાક્રમે ધેર
ઘેર ફેરવીશ. હું તો સમર્થ ગારડી છું.)

૯૨

આ બાદશાહ મામદયા કાણુ લોડવાલી તો આમ
કહેવાય છે. ખીમો વાળે કાંઠ ગાજડની વાધેરી કપાને
પરલુલા. કપાને લાકને વેલકું ચામડું ચાવતું હતું, રસતામાં
કંટાળા ગામ-પાસે ધોડકવા ગામે થાને નીકળ્યું. ત્યાં
એણે મામદયા બાદશાહનો બગીચો દોડી. પછી દોડે
આવ્યાં. ત્યાં તો બાદશાહે ઉઠ્યું દોડું. પતિને કહ્યું કે
'ઓહો ! તું બાદશાહનો બગીચો છે ! આંહો તો તમે
કહેવ આંખાંબળીને બદલે બાવળ ને બોરડી જ છે !
ખીમો કહે-હા, બગીચો તો ધોડકવે જ છે, બનર બગીચા
વાળા કને.

વાધેરી શણી ચાવી. દેલ ભરીને મામદયાને બાંધે
જઈ જીતી રહી.

મામદયા કહે 'કાણુ ?'

કે 'મેણીઆલ.'

કે 'મેણું' પ્રદા ઉતારશે. બેન છાં.

બેન કરી રાખી. બેનને કાંચ દીધો કે તારો
ધણીને મારીશ નહિ પણ કોટમાં તો પામરીશ. કોટકે
બાદશાહી ફેરવે ઘેરો પાલ્યો. તથા વર્ષ ચર્ચા પણ કાં
વર નહિ. પણ ખીમાએ એક વાર 'રતનાગરની ચાખ'
લોપીને ભર્યના એક વાણિવાને લૂંટ્યો. વાણિયો ગોડો
ચર્ચ ગયો. રતનાગર રતનામા આવ્યા. કહેતે બાદશાહે
કે સરા પહોર દિ' ચારે ખીમો પગમાં હથિવાર છોડી.
ખીમાએ એ દિવસ એક સાવ વાવટાવાડું વહાણુ જેણુ
વહાણુ દોડા બેણું સમર્થ ગયું. ને ખીમાએ રતનાગર
રતના ગણી તરવાર છોડી.

૯૩

ખીજ વાત એમ છે, કે ખીમો અજિત હતો.
કારણ કે એને મા ચામડા તરફથી ચૂકી મળેલી તે
પોતે કાંઈ પહેરી રાખતો. બાદશાહને આ અજર પડી
એણે ખીમાને મેળું દીધું—

‘ખાકડી છે તે ખોલોયું’ પહેરશું ?’

એ મહેલુથી ચૂડી ફગાવી દબને ખીમો લગાડ્યામાં
ઊતર્યો, હાંચો, પકડાયો. એની આંખો સીરી લીધી. પછી
ખાદશાહે દમણને પાવટવા ચણક કરી. તેમાં ખીમ-
વાળને સાથે લઈ જઈ ત્યાં પોરી મુસલમાન
પરણીવી હતી. એના વંશના દંછ પછી પોરા વાળ
કહેવાય છે. એના વહાણમાં ભીત કાળી લડવૈયા હતા.
શદના દૂવા ઉપર માતા ચામુંડાનું ત્રિશળ ચતું.

એના ભીત લડવૈયામાં ઉગો ને હાગો એ બે નામો
જાણીતાં છે. ઉગાને ચણ્યો હતો દમણના કોટમાં, હામાની
એડીઉં જૂટમાને ધ્રતપે ગળી. બંદીખાનું તોડીને ભાગ્યો,
એક દૂવાચંક વગરના વહાણમાં ચડી જઈ એ વહાણ
હાંડી કોટડે આગ્યો હતો.

●

આવી આવી આગિયા ખદાદુરોની વાતો એ
રાત્રિએ હેઠા કોટડા ગામના એક ભીત ગામેલીએ-
જેને ઘેર અમારો ઊતારો હતો તેણે-ચતુકાળ નજીક
હતો તેવા દિવસોમાં, હેઠા પી પીને શરીર કંટામાં
રાખીને સંભળાવી હતી. પછી એ સંવં વીરતાને સામે
પડ્યો નીચેની એક જ વાત હું ઊંચા કોટડાના ભેરવી
ખદક પરથી મગજમાં લઇને ઊતર્યો હતો—

ખડક પર, ગામની વચ્ચે, દેવી ચામુંડાનાં ફળાંની

નજીક જ એક ચુનાચંક ચણેલ ઓટો હતો. એ જોઈને
મેં પૂછ્યું ‘આ ‘શું’ છે?’ લોકોએ ‘મને જવાબ દીધો—

‘વે’લાંની વેળમાં, આંઈ એક પરેશી શેપીવાળો
આવેલો. એણે આવીને ખીલું કાંઈ ન કર્યું’, પછી એક
ધુડોના પહેરો મનાવી, તેના પર એક લાકડી બોડી,
એ લાકડી ઉપર પોતાનું એક પગરખું ભરાવ્યું, ને મૂંગો
મૂંગો બસ આગ્યો જ ગયો. પાંચ વસ્તે એ પાછો
આગ્યો, તપાસ્યું તો પોતે ગોઠવેલ પગરખું, લાકડીની
કાંચે બરાબર જોમનું તેમ છે ! બસ, ચુપચાપ પાછો
ઊતરી ગયો, ને થોડા જ દિવસમાં આંઈ દરિયાકાંઠે
ફિરંગીઓનાં ધાડાં ફરી વળ્યાં, મુલક સર કરી લીધો.’

મેં પૂછ્યું, ‘એ જોડાવાળી વાતનો મર્મ શું ?’

‘મર્મ’ એટલો જ ખાપુ, કે એણે લોકોનું દેવત
પારખી લીધું. એણે જોયું કે જે લોકો આવી કરામતથી
પછી કરી જઈ, પાંચ વર્ષ સુધી એ પગરખાંને અડક્યા
પછી નહિ, તે લોકો નીચીંજતાને ઉકે ઉત્તે પાટલે બેસી
ગયા હોવા જોઈએ, માટે હવે આંઈ ફિરંગી ફોલું
ઊતારવામાં વાંધો નથી.’

એ આપણી દેવતવિદેહાણી દશાનું આ રમારક છે.
આંઈ ફિરંગીઓ પાકો ઓટો બનાવીને આપણા
કપાળમાં કાળી દીલી તરીકે બોડી ગયા છે.

કાળ પ

ધોળાં રે વાદળ કાળી છાંયડી,
લાગે હુંગરને ડાઘ.
લીલુડા હુંગર કંઈ મેણાં વઢેઃ
‘હૈયું’ મેત અધોગાં’

વાદળ ઠાલે ને યોલે: ‘લાજ તું’ !
કેણે લીધા શલુગાર !
તને રે પડસવતાં હૈયું ગણ્યું,
કાળપ રહી ના લગાર.

આને રે પછડાયો પડતાં જરી
હૈયું તુજ અમડાય !
એટલડી કાળપ મારી ના જયો
ચાકયા પંધીની છાંય.

કવિઓ અને નાટ્યલેખકો, નિબંધકારો અને પત્રકારો, તેમજ નવલકારો, અર્થાત સર્જનાત્મક વાકમયના વિશ્વભરમાં વસતા ઘડવૈયાઓને અન્યોન્યના જીવતા સંપર્કમાં આણીને તેમને એક કમંદિત્ર પર સ્થાયી કરવાની ઉમેદ સેવતી પી. ઈ. એન. નામે એક સાહિત્ય-સંસ્થા છે, અને તેનું એક સંમેલન, જયપુર-દીવાન શ્રી મિરજાં ઇસ્માઈલના સૌજન્યથી તા. ૨૦ થી ૨૩ જયપુર જેવાં કલાશોભન સ્વચ્છ પુરાતન નગરમાં મળ્યું હતું. પ્રમુખપદે શ્રીમતી સરોજિની નેડુ હતાં. તેમણે જણાવ્યું કે આ પહેલો જ પ્રસંગ છે કે જ્યારે હિન્દની તમામ જીવતી ભાષાઓના તેમજ અમૃતમયી મહાભાષા સંસ્કૃતના પ્રતિનિધિઓ હાજર થયા છે. શુજરાતી ભાષા જીવતી હિન્દ-ભાષા છે, પણ તેના પ્રતિનિધિ પ્રકારના નથી.

અનેક ભાષાઓમાં રમતી એક વિચારણા

હિન્દને તો પાર વિનાની ભાષાઓ છે, એવો દોષ કાઢીને હિંદી પ્રમુખતાની ખુણામાં કરનારાઓને આ સંમેલનમાંથી સંજ્ઞા નવાળા મળ્યો: ચાહે તેટલો જુદો અમારી ભાષાઓ

થી. સ્વિકાર મહાશયનાં વિશિષ્ટ સંસ્મરણો અને શ્રી મેઘાદ્યુની પ્રાસાદિક કલમના સુભગ સંયોગથી રસાળ ખનેલ આજ્ઞાસાધના કીર્તીની ઘોતક પ્રસ્તાવના ઠાકા ઠાલેલકરે લખી છે. અર્જી રજૂ થતી એ પ્રસ્તાવના અભિનવ દષ્ટિ આપે છે.

ધારાળા, પરિવાર કે પાઠશુવાડિયા કામ વિશેનું મારું આકર્ષણ જૂનું છે. ગૂજરાતની લોકસંખ્યામાં લિંગ લિંગ કોમેન્ટ પ્રમાણ કેટલું છે એનો અભ્યાસ કરતાં અને એમાં ધમજીવી દેશ છે તેમ જ ખેડા કે ઉજ્જિયાત કેટલા છે તેનું પ્રમાણ શોધતાં “અદાર અને એરો” વાળો લેખ મેં લખ્યો હતો. અસહકારની લગત દરમ્યાન જ્યારે બોસલ તરફ હું ફરતો હતો, ત્યારે એક વાર એ કામની એક ‘પરિપદ’માં હાજર રહેવાનું સદ્ગામ્ય પણ મને પ્રાપ્ત થયું હતું. કેટલાક પારીદાર પરેલોએ જ્યારે પટલાઈ ઊડી ત્યારે બારેયા કામના લોકોએ એ લીધી હતી અને એને અંગે કંઈક ઝગમગો પેદા થયા હતા. એક બે ખૂન પણ થયાં હતાં, એમ મેં જાણ્યું હતું. એટલે એ કામની નક્કર સેવા કરવી જ નોંધે એમ નક્કી કરી મેં બોયાસજીમાં એક વિદ્યાલય, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ વતી ખોલ્યું. પ્રથમ એનું નામ “બારેયા વિદ્યાલય” રાખવાનો નિયત હતો, પણ તેમ કરતાં તેમાં કામી તરવા દાખમ થઈ અને આજળ જતાં એ બાપજીને નક્કી એમ મને લાગવાથી, મેં વિચાર પૂરક એ વિદ્યાલયનું નામ “વક્ત્રલ વિદ્યાલય” રાખ્યું.

૧૯૨૩-૨૪ના દિવસોમાં જ્યારે પહેલીવાર હું નેસ ગયો ત્યારે ત્યાં કેસિસના એક કાપકર્તા શ્રી શામળભાઈ પરેલો પરિચય થયો હતો. એમની પાસેથી એકાદ જગ્યામાં પારીદારોના અને બારેયા લોકોનાં જીવન અને સંબંધ વિશે મેં ઘણું સાંભળ્યું હતું. ‘ના-કર’ની લગતમાં શામળભાઈને જ મેં એકાદ જગ્યામાં કામ કરવા મોકલ્યા હતા. એમની સાથે ચિ. બાળ કાલેવરને પણ એ જ કામ સોંપ્યું હતું. એ કામ કરતા ચિ. બાળને પોરીસોને ઢાંધે અનેવાર પંજરીપાક પણ મળ્યો હતો. બંને પાસેથી મેં બારેયા કામની બહાદુરી વિશે અને એમના સ્વાભાવની ખૂણાઓ વિશે ઘણું ઘણું સાંભળ્યું હતું અને તેથી જ એ બેને એ વિદ્યાલય ચલાવવાનું કામ સોંપ્યું. એ વિદ્યાલય ઉત્તમ ચાલે એ ઇન્ટરનીયા મેં વિદ્યાર્થીના વિદ્યાર્થી ધી અપિસરાય મહેતા અને કસાપેલા રાષ્ટ્રીય શિક્ષક શ્રી ડાકાભાઈ પાઠક એ બેને પણ ત્યાં મોકલ્યા હતા. આ બધાએ મળીને પાઠશુવાડિયા કામ વચ્ચે કેળવણીનું બંને અંગૂઠાનું સરસ કામ કર્યું. ત્યાર પછી મારાં આશ્રમમંજિરી પૂત્ય ગંગા બેને બોયાસજીમાં જ સેવાનું કામ કરવાનું પગલું કર્યું અને શ્રી સિવાલાલ પટેલ એ વક્ત્રલ વિદ્યાલય આજે ઘણી મોખતાથી ચલાવ્યું છે.

વિશેષ આનંદની વાત એ છે કે વિદ્યાપીઠના પ્રામસેના દીક્ષિત શ્રી. અબલાઈ મહેતા, જે પોતે ડોક્ટર તરફની ઠાકુર કામમાં જીજ્ઞાસુ હતા, તેમ કરી રહ્યા છે, તેઓ પણ વલ્લભ વિદ્યાલક્ષ્મી કામમાં રસ ધરાવે છે અને સૌથી સદ્ભાગ્યની વસ્તુ એ કે આ ચોપડીના મુખ્ય પાત્ર કે કથા પાત્ર થી રવિશંકર મહારાજે અમારા વલ્લભ વિદ્યાલક્ષ્મી હવે પોતાનો પત્ની વસવાટ કર્યો છે.

ત્રણ વરસની આ વખતની જેલને અંતે જહાર આવતાં જ્યારે મેં ૧૯૪૫ કે રવિશંકર મહારાજે બોચાસણમાં રહેવાનું કબૂલ્યું છે ત્યારે મેં પસાધારણ ધન્યતા અનુભવી. એમના ચિરંજીવી શ્રી મેધાનત તો બોચાસણમાં આયુર્વેદની દવા આપવાનું કામ કરાવતા કરતા હતા જ.

કુલનાયક તરીકે વિદ્યાપીઠનું સંચાલન જ્યારે હું કરતો હતો, તે વખતે હારેયા કામ માટે, ખેડ, કાર્ય તેમ જ પંચમહાલ ગિલ્લામાં વલ્લભ વિદ્યાલક્ષ્મી જેમાં એક પછી એક અનેક વિદ્યાર્થીઓ સ્થાપવાનો મારો વિચાર તો. એને અંગે, તે તે પ્રદેશમાં હું ફર્યો પણ હતો. તેથી, અને શ્રી. રવિશંકર મહારાજ સાથે લાંબા કાળનો, જહાર તથા જેલમાં પરિચય નડાથી, ગૂજરાતીના સમય લેખક શ્રી. જવેરચંદ મેઘાણીએ લખેલા ૧૧ રવિશંકર મહારાજ વિષેનાં આ સંસ્મરણો ચિત્રની જેલમાં જ અત્યંત સંપૂર્ણ હું વાંચતો હતો. જહાર આખા પછી જ્યારે શ્રી ઈશ્વરલાલ વેચે શ્રી મેઘાણીની આ ચોપડી માટે પ્રસ્તાવના લખવાનું મને સ્પષ્ટ પારે મેં એક ક્ષણનો વિચાર કર્યા વગર, તરત હા પાડી.

હાલે એક પ્રગત્યક તરીકે પણ શ્રી રવિશંકર મહારાજની જીવનકથા સાથે અને શ્રી જવેરચંદ મેઘાણીની સાહિત્યકૃતિ સાથે મારો સંબંધ ખેડાય તો એવી તક હું કેમ ગુમાવું ?

(૨)

કુટુંબીવાદના ગયા જમાનાના લગ્નગીર અને ચારણોની જીવન-કથાઓ અને લોકકાવ્યોનો સંગ્રહ કરી ગૂજરાતી ભાષામાં એ રોમાંચક જીવનમૂલ્યોને આપાદ રીતે ચિત્રિત કરનાર શ્રી જવેરચંદ મેઘાણીએ આ પુસ્તકમાં અદ્ભુત સંખ્ય વાપર્યો છે અને આ ચોપડીમાં શ્રી રવિશંકર મહારાજની જ ભાષા અને શ્રી વાપરેલી મહાકાવ્યના જીવનચરિત્રોનાં જીવન મૂલ્યો કેતાં છે, અને એ મૂલ્યોમાં મૌનિક દેરદાર કરવા મથનાર સંસ્કૃતિવીર શ્રી રવિશંકર મહારાજે પોતાનું જીવન કેમ નીચોવ્યું છે એનું જીવન ચિત્ર આપણને આપ્યું છે. મને તો લાગે છે કે આ મંથમાં શ્રી જવેરચંદ મેઘાણીની અદ્ભુત રમ્ય સાહિત્યશૈલી ઉપર કહેલા સંખ્યા ઓપને કારણે સોજે કળાએ પ્રગટે છે. આ ચોપડી વાંચતાં મેઘાણીની સંખ્યામયમય શૈલીએ મારા પર જે અમર કરી છે તે બીજી કોઈ પણ ભાષાની ચોપડીએ, ભાગ્યેજ કરી હશે. હું આજે રાત્રી છું કે “માણ-સાધના દીવા”ના અનુવાદે દેવ પરદેશની અનેક ભાષાઓમાં થયે અને

રહી, છો એની લખવાની શૈલી નિરનિરાળી રહી, એ પ્રત્યેક ભાષાના પાયામાં પડેલા પ્રધાન વિચાર એક જ છે, સર્વને સંકલિત કરનાર છે. એમ કહીને એણે શ્રદ્ધાપુત્રાથી લઈ કન્યાકુમારી સુધી રમતાં લોકગીતો લોકકથાઓ પ્રત્યે આંગળી ચીંધી.

હિંદી ભાષા વેદિધ્વના નિંદકોને પં. જવાહરલાલે પણ એવો જ જવાબ “હિંદી સાહિત્યનો વિકાસ એ સંયોજનાત્મક ગળ છે કે ખંડનાત્મક ?” એ વિવધની ચર્ચા ચાલુ કરતાં આપ્યો:—

‘ઉપરજીવે જોનારને તો કે હિંદી ભાષાએનો વિકાસ પ્રાંતિક ભોતો ખડી કૃત છે. જુદાં જુદાં સાહિત્ય-સ્વરૂપો ધરાવતી આ ભાષાએ એક જ જોનમાંથી પ્રેરણાજન્ય પીએ છે.’

આ સુદો ભુલાઈ ગયો છે એટલે જ આપણે હિંદીમાંથી ગુજરાતીમાં ને ગુજરાતીમાંથી હિંદીમાં પણ ભાવાન્તરો કરી રહ્યા છીએ. પ્રાંતભાષાઓ વચ્ચેના સંયોજનાત્મક જોડા સાચ્યને આપણે ખોઈ બેઠા છીએ માટે જ અન્ય ભાષાઓનું પરિરીક્ષન છોડી દઈ તરજૂમાની હતે ચડ્યા છીએ.

ટાચે બેઠેલાઓએ જ બેઠા વધાર્યા છે. મણુ આ પ્રાંતભાષાઓ વચ્ચેની આંતરિક અભિન્નતાને ભાંગી કેણે ? પં. જવાદેસાએ જવાબ દીધો: ટાચે ચડી બેઠેલી લેખકોની નાનકડી

જન્મતોએ. ભાષાલેહ તેમણે વિક સાગ્યો. કારણ? કારણ પશુ જવાહરે જ સાચું થતાઘ્યું:—

‘એ તે કાપામાં અનુભવો વ્યક્ત થયા હોય તેનો વાંધો નથી, પણ ખ્યા માટે સમાન એવા અનુભવના ઊંચાણ સુધી પહોંચવામાં સાગી મહત્તા રહી છે.’

આજે લેહો તીવ્ર ગત્યા છે, અંદે, એક જ સાપાની અંદર પશુ લેહોની જ વિતંડા ચાલી રહી છે, કારણ કે ટોચે એટલી કલમે જનતાના અનુભવની શાહીમાં યોજાતી નથી.

આધુનિકોને શીડ

જૂડી રહ્યા છે?

‘આધુનિક બુદ્ધિવતોએ જગતની કુસેવા કરી છે કે સેવા?’ એ હતો આ સંમેલનમાં ઉપસી આવેલો ખીનો સુરો. શ્રી સ રાધા-જીજ્ઞુને તો ખૂબ વરાળ કાઢી:—

‘આજનું સાહિત્ય બૌદ્ધિક ભૂમિકા ર જ અટક્યું છે. સાહિત્યને લગ્નકરી મતી દારી બનાવી દીધેલી છે. માનવીઓ યંત્ર બની રહ્યા છે. વિશ્વના દ્વિપ્રતિવાકીય માનવીઓએ પાતાના ધ્યેયને દગો દીધા છે તેઓએ કુટ મનનીએને બીએ ચડાવ્યા છે અને માનવગતિના પદમાં ઊભાવાને બદલે અચક ટ્રાળીઓનું ને ખરાબ માણસોનું સમર્થન કર્યું છે.’

પશુ વર્તમાનને આતે જ સમસ્ત વિપાદ, નિરાશા તેમજ તિરસ્કારનો ખડકેલો હરવાની આ વૃત્તિ ચોવી છે. આધુનિકોએ શું દેવાયું જ કાઢ્યું છે? પોતાના યુગકાળનું સમજ સ્વરૂપ કાઢ્યું જ

સંસ્કૃતિવીર રવિચંદ્રનાં પુરોચારોનો આ દસ્તાવેજ માનવકોટીના સાહિત્યમાં પોતાનું સ્વાભાવિક સ્થાન લેશે.

સમાજ અને સરકાર જેમને યુનેસ્કોનાર ગતિ દાવે છે તે ગતિ પાસે પશુ કેવા ઊંડા અને ઉમદા છાનના આદર્શો છે એ હંધની દૃષ્ટિથી તપાસી શક્યા તેથી જ શ્રી રવિચંદ્ર મહારાજ એ લેહોની અંદર આદર્શ પરિવર્તનનાં તત્ત્વો ઉમેરી અથવા વાવી શક્યા છે.

(૩)

છવનના આદર્શો કાણ ધડે છે? ઋષિમુનિઓ, પરમેશ્વરના પપ-અંબરા, મહાકવિઓ, લોકનેતાઓ, ધર્મચાર્યો, ન્યાયમૂર્તિઓ, જનતાની પંચાયતો, ભાટ અને ચારણો, ન્યાતના આગેવાનો, જૂના જમાનાનું સ્મરણ રાખતી ડાસડિઓ અને કાંઈ પ્રસંગે પાકટ સસાદ આપનાર ડોઆઓ, જૂનવણી રિવાજો સામે જેઠાદ પોકારનારા સુધારક ધુવકો અને અસહ્ય અન્યાય સામે દંબધ વગરની જેઠાદ પોકારનાર બહારવડિયાઓ, બધા જ પોતપોતાની ઢબે છવનના આદર્શો ધડતા આગ્યા છે.

આ આદર્શો દરેક વર્ગ પોતપોતાના છવનદર્શન પ્રમાણે ધડતો આગ્યો છે.

દરેકનું છવનદર્શન સરખું નથી હોતું. બહુ જ થોડા લોકોનું છવનદર્શન સંપૂર્ણ અથવા સર્વાંગીય હોય છે. દરેકની અનુભૂતિ જેટલી હોય એટલી જ એની છવનસમૃદ્ધિ, અને જેટલી છવનસમૃદ્ધિ તેટલું જ એનું છવનદર્શન. ‘સહુત્પારાનું’ છવનદર્શન એમના સ્વભાવને કારણે વિકૃત પશુ હોય છે. એકમિતા, માણસનો મોટામાં મોટો શાપ છે. એને કારણે છવનદષ્ટિ વિકૃત થાય છે, અને પછી માણસ છવનસાક્ષી બોધ બેસે છે એટલું જ નહિ પણ છવન માટે શાપરૂપ પશુ યદ્ય બેસે છે.

કાંઈની છવનદષ્ટિ સુધારવી એ એની ઉત્તમમાં ઉત્તમ સેવા છે. એવી સેવા જે કરે તે જ નવા અર્થમાં સાચો બ્રાહ્મણ છે.

આ થોડાંક સરખાં રેખાચિત્રો કારા રવિચંદ્ર મહારાજે આપણને પાટણપાડિયા જેવી બાદોશ પશુ કુરેવી કામના ‘છવનદર્શનની’ ઝીંખી કરાવી છે, અને એમનું એ છવનદર્શન સુધારવા માટે એમણે કેટલી તત્તરલિધા, ધીરજ અને કુનેહ વાપરી છે એનું પશુ અહિં-આપણને પરિચય દર્શન થાય છે.

ધીરજ અને કુનેહ એ જેટલાં ડહાપણથી આવે છે, તેના કરતાંય વધારે ઉત્કટ પ્રેમથી આવે છે, નૈપથિક પ્રેમ અને અહ પ્રેમ ભલે આંધળો હોય પણ નિર્હેતુક, શુદ્ધ પ્રેમની દૃષ્ટિ તો લગભગ દિવ્ય હોય છે. અને કેળવણી ડહાપણ કરતાં પ્રેમનું ડહાપણ આખરે બધી રીતે શ્રેષ્ઠ અને કલ્યાણકારી હોય છે. શુદ્ધ પ્રેમેને લીધે થયેલી ભૂલો પશુ સમાજને અને ઊપર જ ચડાવે છે.

પ્રેમ અને તત્ત્વનિષ્ઠા મૂળમાં એક જ છે. પ્રેમની લક્ષિત સમુદ્ધ હોય, તો તત્ત્વનિષ્ઠાની લક્ષિત નિયંત્ર હોય છે એટલે જ ફેર-પણ મૂળમાં બંને એક જ છે.

જંગલમાં રહેતારાં પશુઓની અંદર જીવનકલહ ચાલે છે. પણ તે કલહને કારણે કાંઈ તેમને યુનેગાર કહેતા નથી. જાનવશને માટે કર અથવા સૌમ્યતાં વિશેષણો આપણે લગાડી શકીએ છીએ, પણ તેમને આપણે યુનેગાર કે પ્રામાણિક કહી શકતા નથી. એવા બેઠ તેમને માટે છે જ નહિ. તેઓ જંગલનો નિયમ પાળે છે.

કેટલાંક પ્રાણીઓમાં સામાજિક વૃત્તિ ઉત્કટપણે દેખાય છે. તેઓ અંદર અંદર સામાજિક વૃત્તિ અને સદાપરત્તિ, અમુક હદ સુધી, બતાવે છે અને તેથી આપણને આશ્ચર્ય પમાડે છે. કેટલાંક પ્રાણીઓ એવી સામાજિક વૃત્તિ પોતાના જીવનસાથી પ્રત્યે અને બચ્ચાંઓ પ્રત્યે જ બતાવી શકે છે. બાકીની દુનિયા એમને માટે કાં તો લાક્ષણિક અથવા તો શુદ્ધ છે.

માણસમાં સામાજિક વૃત્તિ ક્યારે ખીલી એવો દત્તિદાસ જણતો નથી. માણસ પ્રથમથી જ, ઓછેવતે અંશે સામાજિક પ્રાણી છે અને તેથી એણે પોતાની પ્રાકૃતિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિ પરત્વે જાતજાતના સામાજિક આદર્શો ધડી કાઢ્યા છે. એ આદર્શો એને વખતોવખત બદલવા પડે છે એ ખરું, પણ એક વખત ધડાવા પછી, અને અમુક કાળ સુધી ટકવા પછી તે એવા તો દૃઢમૂળ થાય છે કે તે મનુષ્ય સ્વભાવનું જ રૂપ ધારણ કરે છે.

એ આદર્શો ખીલવાનાં ક્ષેત્રો મુખ્યત્વે ચાર પાંચ જ છે. કૌટુંબિક જીવન એ એક ક્ષેત્ર છે. એમાં લગ્નસંબંધ અથવા વૈવાહિક જીવનની શુદ્ધિ, મિત્રકત ઘોષરતો કુટુંબીજનોનો સરખો જ સામુદાયિક હક્ક, અને પરિણામતના એટલે કે આતિથ્યના ઉદાર આદર્શો, એ ત્રણ આ ક્ષેત્રનાં મુખ્ય તત્ત્વો છે.

કુટુંબ બહાર સામાજિક જીવનનાં તત્ત્વો ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં પણ આતિથ્યનો આદર્શ, સરણાગતને રક્ષણ આપવાનો આદર્શ, અપમાન કે અન્યાય કરનાર વ્યક્તિ કે ગતિ પર બલો લેવાનો આદર્શ, બ્યાનવહું કરતા ન કરવાનો આદર્શ, વચનપાલન, સત્યવાદિતા અને ન્યાયનિષ્ઠાનો આદર્શ, એ બધા આ ક્ષેત્રમાં જ આવે છે.

આના આદર્શો ધડાવતું કામ કુટુંબના કર્તાદર્તા પુરોગતું, વડુએ ઉપર રાજ કરનાર સામ્રાજ્યનું, અને કુટુંબોને હોરનાર ગોર કે ચારણ લોકોનું હોય છે.

ત્યારે સમાજને અને રાજ્યો રચવાય છે ત્યારે રાજ્યો અને ન્યાયાધીશો, પંચાયતના પ્રમુખો અને સમાજને હોરનાર કવિઓ અને પદ્યબંધુ સમાજ માટે આદર્શો ધીરે ધીરે ધડી કાઢે છે.

આદ્યોપવાની આદત-શું સાહિત્યના કે શું રાજકારણના ક્ષેત્રમાં માંદલી મનોદશાને જન્માવે છે. એટલે હિંદ-પ્રેમી નામાંકિત આંચલ અધિકાર શ્રી ફ્રાન્સિસ, કે જેમને લંડનની પી. ઇ. એન. શાખાએ ખાસ પ્રતિનિધિરૂપે મોકલ્યા હતા તેમણે જવાબ વાલ્યો:

‘હું તો અર્ચાગીત સાહિત્યને ધણે જગે રચાને બેસાડું છું. એને દાસનાં ને ચાલનાં વખોડતા લોકો સાથે મારે મતભેદ છે. બુદ્ધિસંપન્નો અને લેખકોને ઠપકા દેનાર શ્રી રાધાકૃષ્ણની સાથે હું મળતો નથી થતો. મને તો લાગે છે કે વર્તમાન કાળે પણ શક્ય તેટલું સાડું કામ કરી બતાવ્યું છે.’

પ્રાંતલોપાઓમાં બળ પ્રકટ્યું છે શાધી ?

આપણી પ્રાંતલોપાઓનાં સાહિત્યનો આજે ત્યાં ને ત્યાં જગરો ઉત્કર્ષ થઈ રહેલ છે તેનું કારણ સર્વત્ર સમજાતું નહોતું. એની સમજ પૂ. જવાહરલાલે ત્યાં પાડી:—

‘પ્રાંતીય ભાષાઓ અને સાહિત્ય આજે વિશેષ પ્રાધુર્યતાં છે કારણ કે તેઓ જન્મતાના જીવનને રૂપરેખા પાછાં વળ્યાં છે અને ગ્રેરણ પણ જનતામાંથી જ જેવી રહેલ છે. સાહિત્યની મદદતા મર્વજનતામાન્ય એવા અનુભવનાં સાચાં તળાઓને રૂપરેખા કરવામાં જ છે, ખજી બંને એ અનુભવ આદ્યે લેવામાં વ્યક્ત થાયો.’

કારખાતું કરી ન મૂકશો પી. ઇ. એન. પરિપક્વની ઓટી સફળતા જ આ હતી કે

તેને આશરે વિચારભિન્નતાને જુગુપ્સી રીતે વ્યક્ત થવાનો મોકો મળ્યો. સમ્બેલનની પુણ્યકૃતિ કરતાં કરતાં, હિંદ-શાખાનાં સંચાલક ઉત્સાહમૂર્તિ શ્રીમતી સોદીઆ વાઢીઆએ જે કહ્યું તેને આપણે સર્જકપ્રતિભાના મુક્ત પ્રાકટ્યની શુર્યાવી ગણીએ. એમણે કહ્યું કે-

‘આ સંસ્થાને કોઈ વાદ કે ઝગડ નથી એ તો સાચી સંસ્કારિતાના છત્ર તળે કામ કરે છે અને સાહિત્યમાં એકધારાં ધોરણો એને આપના નથી. કારણ કે એથી તો સાહિત્ય અમૂક નંખરતો માત્ર કાંઠાનું કારખાનું જ બની જશે.’

ન્યૂનતા આઘી

પશ્ચ લેખકોની સર્જકતાને માત્રી નાખતી અને એના વિકાસને રૂઝતી વિદ્યાર્થીઓ આ સંસ્થાના કાર્યક્રમમાં ક્યાંય વિચારણા ન થાતી એવી એક દાંતરી આપનારની ફરિયાદ છે. હિંદ-શાખના પ્રતિનિધિ હોય છે કે ‘પુરસ્કારના ભવતા દરો, પરપ્રત્યા પોતાની કૃતિને ઉત્સાહવાળી મુઝાણો, અને પ્રત્યાપ્તિઓ સાથેના અંતરાયો પાર વિનાના છે. હું રાજ ભેડું અથેલ લખ્યો તો પૈસા રેલો, પોતાની કાના પાર અસાધ્યજી પ્રકૃત્ય પરાવતા હો તો પણ પેશ-પધો ક્યાં વજર પેઠ ન ભરાય એટલે પો હ એન જે ધારે તો રાજસતાની મદદથી એક એવું પ્રકાશન-ખાનું જોદી શકે કે જેમાંથી વ્યાજની પુરસ્કારે તરફથી આપતા ધુવાન લેખકોની કૃતિઓ પ્રકટ કરી ચકાવ દિરી ક્યાની કૃતિઓ અથેલમા ઉત્સાહવાળું અદોલન પણ આ સંસ્થા કરી શકે પણ આ મારે જુગુપ્સી એ છે કે પો હ એન સંસ્થા પરનો આજ્ઞ-દિરીઓને કાજ એલો યાવ, કારણ કે એ લોકો તો અથેલને કાચમ નરેલા હોઈ પ્રાવકાં હયો પડે લાજણી ન જ પરાવતા હોય’

ધર્મપ્રધાન સમાજોમાં અપિમુનિઓ, સમૃતિકારો અને આચાર્યો મરં દિનકારી દીર્ઘદૃષ્ટિથી, અત્યંત વ્યાપક અને ઉગ્રમળ આદર્શો સમાજ આગળ મૂકે છે, અને માનવસંસ્કૃતિને જોયે લઈ જાય છે. ન્યારે જીજ્ઞાસુએ રાજ્યો અને રાજ્યકર્તાઓ પોતાનો સ્વાર્થ અને સમાજની લાગણીઓ, બનેલો વિચાર કરી, સમાજમાં નબી શકે અથવા સમાજ પામેથી નમાવી રકાપ એવા આદર્શો રદ કરે છે

પ્રસ્તુત દસ્તાવેજમાં આપણે પાટણવાડીયા કોમનો સ્વાભાવિક જીવન આદર્શ એમની વચ્ચે રહીને પોતાનું યુગ્મવાન શોધનારો ગાર લોકોએ ચકાવેલો મધ્યકાલીન હિંદુ આદર્શ, દેશી અને પરદેશી રાજ્યકર્તાઓએ વિચારપૂર્વક ખીલવેલો પણ અલ્પક, રીતે અમલમાં આણેલો કાપકનો આદર્શ, અને મહાત્મા ગાંધીજીએ દેશ આગળ અને મનુષ્ય જાતિ આગળ રજૂ કરેલો માણસાઈમિયો અને બહાદુરીમિયો સત્ય અર્થિસાનો કથાશુભ્ય આદર્શ—એ બધા આદર્શોના સ્વભાવમુર આધાનપ્રત્યાક્ષાત જોવાને મળે છે. અને એ દૃષ્ટિએ ન્યારે આપણે આ આપુ બધાન વાંચીએ છીએ ત્યારે નિરપૂઢ અને પ્રેમજન, નિરંકારી અને સેવાપરાયણ સંસ્કૃતિવીર રવિશંકર મહારાજની મર્તિની ઉચાપની લખ્યતા માપી શકીએ છીએ.

“અથા તારે કાપકને રસ્તે જવું હોય તો તે મોઝ તારે મારે ખુસો છે. અને મારે મારે જવું હોય તો તારે મટે મેદનન કરવા તૈયાર છું મારે મારે જતાં સળ તો થશે જ, પણ એ એણમા એણી યાવ એને મારે હું પ્રત્યન કરીશ!” એમ રવિશંકર મહારાજે એક જળને સમજાવ્યું જેવાએ વધોયોની સલાહ માની, એ મારે જતાં યુનેહવારને મહારાજ પારતા હતા એના કરતાં વ એણી સળ ધર્મ અને મને તે પ્રકારે જાયે હોય પણ યુનેહવાર બચી મયો એટલાથી જ રવિશંકર મહારાજ રહ્યું યથા એ દરમ એ આ બધા પ્રસંગોને અને આગળી માનવી સંસ્કૃતિની સેવકનો નીચોડ છે.

અને ત્યાં જ અનાસકત પ્રેમધર્મી રવિશંકર મહારાજની લખ્યતા મેં બાળી છે. આવી અનાસકત પ્રેમમર્તિ જ સંસ્કૃતિને ઉમે ચર્ચી શકે છે.

શ્રી મેલાણીએ રજૂ કરેલી મહીકાંશાની આ જીવનકથામાં રનાન દરીને તીર્થસ્નાની ધન્યતા હું અનુભવું છું. આશા રાખું છું કે વાચકોને પણ એજ અનુભવ થશે.

રાનીપરજ અને ડુબળા હળપતિની સેવા કરનાર મારા મિત્ર શ્રી જીવનકામ દવે સાચે એમના લેખમાં, તાપી, મીડાળા, પૂજી અને વાગિમી નદીઓને કડિ આ પ્રસ્તાવના કટકે કટકે લખી છે એ પણ એક આનંદનો વિષય છે.

ચારુ પુનેમ

કાજા કાલેલકર

રાણી ગીન્દાલો

મકરન્દ દવે

હિંદી પ્રજાનો આત્મા જાગ્યો છે, એવી ખબર મળતાં કાંતિનાં પૂર વહાવનાર રાણી ગીન્દાલોનાં અદ્ભુત વ્યક્તિત્વને લેખકે આ નાટિકામાં ઝીલવા સફળ પ્રયત્ન કર્યો છે.

પં. જવાહરલાલે તેમનાં 'યુનિટી એક ઇન્ડિયા' નામનાં પુસ્તકમાં ગીન્દાલોએ 'જે કાવ્યમય હૃદયે' કર્યો છે તેના પરથી ગ્રેસી આર્ટી લેખકે પોતાની રચનાને વહેતા મૂકી પ્રાણવાન નાટિકા સજ્જ છે. સ.

[ચેતના પ્રથમ દિવસો છે. વસંતનો પ્રાણ નળી ઊઠ્યો છે. લોકોનાં હૃદયમાં પણ ધડી તાન્વીની લહેરી ફરતી ગઈ છે. ગામ બહાર-જ્યાં પાર્શ્વભૂમિમાં જાચી ટુકડીઓ અને સંપત્તિ વનરાજીના દર્શન થાય છે, ત્યાં વાસના રતબેા પર પાસનો કઠક વેરાળ મદય બાધતા, રાજાઆરતો એટલેકે એક નાનું સરખું કાણુ જાય છે મુવપન બધા મળીને અને ખીજ કહીએ જીવ જીવ આદમી જાય છે]

ગીત

પંખી શું પીંજરાતું સળગ્યા કરે
અથવા, જીવતરને શેલે ઉડાવ્યા કરે ?
તારી પાંખયુને જીડવાની આશા નથી
તારે સુણવાની પાંદડાંની ભાષા નથી
હવે બેસી શું સૂતમૂત બાળ્યા કરે
અથવા, પંખી શું જીવને પ્રત્યક્ષ કરે ?-પંખી.
અરે ! ગાંઠાં, શું સળિયામાં ચાંચ્યું ધર્યે
એનાલોખડી આગળિયા અળગા ઘરે ?
કાલું જોને તારે મોંચે લોહી ઝરે
અથવા, પંખી કાં જીવનને ખોઈ મરે ?-પંખી.
જરા ગાઈ લે ! ગાઈ લે ! અડધી ધડી
તારી ચંત્યાને એકવાર મેલી પડી
જોને જીવનિયું વેગેથી જાયે સર્યે
અથવા, જાતું પછી નવ પાછું ફરે.-પંખી.
હવે નાચી લો ગાઈ લે ! જાંધી લેને !
હાં રે મીઠાં તે સપનાંને સૂઢી લે ને !
શેલે પંખીડા, પીંજરામાં સળગ્યા કરે
તારા જીવતરને જવાળા શું વળગ્યા કરે ?-પંખી

એક : જો એવ ! ગોર બાપા હાલ્યા આવે.

ખીજે : આણુ ફેરે તો ચોકખું સુણાવી દેવ છે
હો ! આપણે ખોટો ખગ્યો કરતા હોઈએ તો એમાં

ખીજે : આખી જિંદગીમાં એક દીવે આનંદ ના
કરવો એમ ?

ચોથો : ગોરબાપા અટકી કાં આ ? શું વચારમાં
પડ્યા હશે ?

પાંચસો : આપણી માથે દુ.ખનાં ઝાડ જીગી ગયાં
છે ઇ. એમની છોડી ગીન્દાલો પશુ ઈજ કર્યે છે.

એક : ગીન્દાલો કયે છે કે આજીવ આપણને ભરમ
જાળમાં ફસાવે છે.

ખીજે : તઈં કાઈ દીં દસવાતું પ નઈં ?

એક : જો આ ગોરબાપા આવી પૂર્યા.

[ગીન્દાલોને પિતા-જો આ
લોકોના પુરોહિત છે-પ્રવેશ છે]

ખીજે : ઈ રંવા દેને ! ગોરબાપા, પરમથી જ કહી
રાખું છું, કે ઈ રંવા દેને ! જીવના સમ છે હવે કાણુ
છે તો !

ચોથો : પણ ગોરબાપા, આ આજીવ તો આપણા
બાપદાદાની વારીથી હાલ્યો આવે છે. એને અટકાવાય
કેમ કરી ?

ખીજે : કાં અટકાય સુધી કાઢ્યો મના ન કરી ?

પાંચસો : આજો અવતાર વૈતરું દરડી છોં, ગોર-
બાપા ! એક દી તો હ્દાવો લેવા હો ?

પુરોહિત : તમારું ભણુ ચાલે, પણ ઘરમાં ચપટી
લોટ ન હોય, છાકરાં ને પીવા દીપું પ દૂધ ન હોય ને
આ આજીવ ! કરને નાણાં ઉપાડીને જરડા સ્ત્રીરવાનો
ધંધો છે.

ખીજે (પોતાને કાને હાથ દઈ) : ઈ ખબર છે,
સઘી પ ખબર છે પણ અતારે કયોમા ગોરબાપા ! પગે
પડું. અતારે એને સંભારો મા !

ખીજે : આખો જનમારો કાળો - મનુદૂરી કરવાની
છે ને ! કર્યાં કર્યું.

ચોથો : નસીમમાં સખાવીને આવ્યા છો ગોરબાપા !

પુરોહિત : કાંઈ ખબર ન પડે. પણ ગી-દાસોની વાતું માલગી હવે આ ખમાતું નથી. હવે આ જોયું નવું નથી, કાંઈ?

એક : ના જ મૂળ વાત છે. ઇ ગી-દાસોના જ કામા.

પાંચ : તમે એને લાચુલી શું કામ? એને લાચુલી એટલે જ એનાથી કાંઈ વેઠાતું નથી.

ત્રીજો : નાહક વચારવાયુ થઈ જાય તે કંઈક ખૂત વળગે.

પુરોહિત : જૂત એને વળગ્યું કંઈ પહેલાં એની મા સુરમાને વળગ્યું હતું. મામાં પછાડીને ઇ મરી ગઈ છે, કે આનો કાંઈ ઉપાય? ગી-દાસો સાચુ જોઈ હું તો જાણે સુરમાની જ આખ્યું પડે છે, આનો કાંઈ ઉપાય?

ચોથો : આપણું લખત જ, ગોરમાપા. આથી સપરમે પરમે કર્યા હયાહોળી કરવા બેઠા.

પાંચમો : એવજ તો કરવા જોવે, ગોરમાપા.

એક : ગી-દાસો કયે ન કયે એક દીએ ગવડુ મોહું ન કરવું?

બીજો : રોજ મૂડી ધાન તો પામતા નથી. સારાં વરતર તો દેખતા નથી. દુઃખ રોયા કરીને દી કાઢવા એના કરતાં થોડીક વાર તો કંઈ જુની જાત રી. તમે કાંઈ માણસ છો, ગોરમાપા. શરાપ ના દેતા. ગી-દાસોને મેં જોઈ છે આપો ભરીને જોઈ છે. કાયાને ધસીને બેઠી છે ગાંડી, કેણુ જાણે શું તપ તપવા?

ત્રીજો : નાહક સળિયામાં ચાંચું મારી છવ કાઢવાના ઉપાય.

[નેપથ્યમાં ગીત]

ગીત

સોનાની ધરતી આ વિલસે છે
તોય અભાગીના પેટમાં ખાડા
અન્ન કપાસના એક હસે છે.
તોય અભાગીનાં અંઝ ઉઘાડાં
આયુને ઉંઘરે પગલું દેતાં
હાય અભાગીને ચેતના મેળા
જીવન-હાસ્યની ભરેલી ટાણે
હાય અભાગીને રૂદન વેળા
બારણું ખોલો! એ બારણું ખોલો!

શાને આ હામતી અંતર શિલા?
તોડી રાં બાંધે આજે મિટાવો
જીવનના અપમાનની લીલા
જીવન હણતી પાથવી લીલા.

ચોથો : ગી-દાસો! કંઈ ગી-દાસોનો જ અવાજ!

પાંચમો : એને ના પાડી રા. ગોરમાપા, આજે વેણુથી મણમાં પાછી લાપ લાગે છે એને ના કેદી છો!

બીજો : હાપ રે! સુખની સેજમાંથી જાણે કાંઈ પરાણે બાવડું ગાંડી જેવી જાય છે.

પુરોહિત : સુરમાએ રાત્રી એટલણી તે દિવસે ચોડી હતી. આખોમાં તો જાણે અંગારા સળગ્યા હતા. જાણે સળગતી મશામ. જાણે છવતી ચિતા! ખબર છે? એનાં જાણે બાળકોનો સરકારે મોજ લધો દનો. સાચુ એક વેણુ કેતાં મળ ઉપરવડું કામ કરાવી શ્યે મારી સુરમા એ કપાથી બૂલે? પેટના જણનાં જોણે વળ અનુભવ્યા છે એને એ જાળની ખબર છે. ગી-દાસો એનું કૂલ. મને કહે એનું જાતન કરો! એને લાચુરખો! એને લગવાન મારગ બતાવશે તે દુઃખનાં એક એ જોતી લાવશે, મરતી નારીના આ શબ્દો, મને એ દિવસ બરાબર યાદ છે.

[ગી-દાસોના પ્રવેશ પાતળું ફિક્કું ઠરી, આજે બહાર ને વેધક-અર્ધ સ્વભાવરૂપામાં રમતી.]

ગી-દાસો : પે...લી ટેકરી માથે ત્યારે શરમળી ઉઠ્યાં ફિરજો હું ઝીલતી હતી ત્યારે ઝાડીમાંથી મગફળાએ તમારા બીના સ્વર સંભળાતા હતા. થયું કે જાણે ગાઢ જંગલમાં પેંપી બુલું પડી ગયું છે ને મને મનાવવા મથે છે. જાણે સૂતી ઝાળી પર એકલુ બેનું બેનું શાપ છે કે અહીં જ મારો માજો છે શાને આંધળું આ બાલુઆ જ મારુ આયુનું ખેતર ને પાણીનો ઝરો છે.

એક : કંઈ પ્રાણુ આપ્યા ગી-દાસો! તું ખરે દાણે જ એવી વાત લઈને આવ્ય છે, કે માઝ જાણી ગમેકે મન બેમાણું થઈ જાગી જાય છે.

બીજો : આ તે વારને દી જ કમનસીમીના એકાંચે જાનને તું આંખ આગળ તેડી લાવ્ય છે, ગી-દાસો!

ત્રીજો : એવજ જીવવાની તું સંધાવે ના પાડે છે? એને તું ભરખળા કંઈ?

ગીતાલો : ભિત્તિ જીવનવાની મેં ના નથી પાડી, ના નથી પાડી. પણ કાણુ મળે એની ઝાંખપનો આજે પાર નથી ! એટલે જ કહું છું, ક્યાંક નહીં જુવ છે અવાજ ઉઘો કરતાં મળામા દુઃખની કંકરી તરકાવ છે. ભિત્તિ તો એવો હોય કે આનંદની ભરતી એની મેળે આપણને ઉછળાવી દે !

એવો : એવું તે બનવું હશે ?

પાંચમો : આપદાંદા કરી ગયા છે તે આપણે પરાણેય કરવું નેવે !

ગીતાલો : એમ નથી, એમ નથી. આ છત્તી સદિ જ આપણને સાદ દધેને બોલાવી રહી છે. આમ ને ! પણ દૂર વતની લીધી કુન્નરમાં પવન વાંસળી વગાડી રહી છે, ને કેસુમાંની અગનન્યેત ઝરણાને કંઠે ભળી જીડી છે. પંખીનાં ગીતમા ભડભડપાં સર ચૂંચી ઊઠ્યા છે. આમ તો ને ! કેવા રંગના દુવારા ત્યાં બેઠે છે ! કેવા અંગ મરોડી વાંસનાં કુંડ ગાઈ રહ્યાં છે ! આપણને સાદ પાડી પાડી એ બોલાવી રહ્યાં છે ! કાન તો માંડી ને !

[બધા નિઃશ્વસ. થોડી વાર]

ગીતાલો : મારી ના નથી, ઉત્સવની ના નથી. ભિત્તી વાદળોની જેમ મારે નાખી બેઠું છે, પણ જાણે કોઈએ જમીન માથે પગ જડી દીધા છે. એવા ઉત્સવની ગાથ માટે હું શતદિવસ રખડું છું એવો ઉત્સવ ! કે છત્તી પછી કોઈ દિવસ અકાર નહાશે. કોઈ કાળે એનો અણુમો ન વસે.

એક : એવું શાય કદી ગીતાલો ?

બીજો : અટાણેય એનવ વખતે ટાઢક તો વળે છે. તારી અણુજન્મી વાતુથી અમારી માંડી નીંદા ચે કાં હરી લે ?

ગીતાલો : એ નીંદર નથી. અરીજીતું ઘેન છે. એવા મનીરામને આજે થાણે લઈ ગયા. અરીજીતો ઇન્દ્રદારે તેની પરવખરી વેચી નાખી તોમ પૂરું ન થયું હવે કટકા ખાસે કે જેલ ભોગવશે. યેનમાથી નજ્યા પછી કીય ભાગી. જાય છે, લાઈ ! પણ આપણે ઉત્સવ તો કરવો પડશે. એટલે જ ઉત્સવ કરવો પડશે. આ કુદસ્તમાં નનજનનો પ્રકાર દેશલો છે અને આપણે અધારે કેમ ખેસી શક્યું ! મારું હૃદય ચીસ પાડે છે કે

મારે પ્રકાશ જોઈએ છે ! એા મા ! તારો પ્રકાશ જોઈએ છે ! સમે તૈયારી કરી રાખજો ! આસન બિલાવશું તો દેવતાને સ્વાતમે આકાશથીય અવતરવું પડશે.

[નય છે.]

એવો : ગોરવાપા ! તમે કાં બોલતા નથી ? એવ ગોરવાપા ! ગીતાલોને વારને ક્યાંક ગાંડી ન થતી જાય !

પાંચમો : અરે ! તેના કાળજમાં કેવા અજપાએ માળા બાંધ્યા છે ?

પુરોહિત : મારા હાથની વાત હવે કાંઈ નથી રહી. મંત્ર ભણીને ગમે તેવા ઝોડને પહેલાં ભગાડી દેતો. આ ગીતાલોનો વળગાડ હવે મારા પર પણ બોલાયો થાડે છે.

[ધીમે ધીમે અધાર કાતરે છે.]

બીજો : હવે આજ તો આ માંડવાને હાથે મ નહિ ભગાડી શકું. વાજોડાની જેમ આવીને વહી ગઈ. આ હાડકાનું માળખું કેવું ચરચર ફૂટે છે હ એને ખબર છે ?

ત્રીજો : રાતની નીંદરા પછી સંધ્યુ મ ભૂલી જતાવાની મેં ટેવ પાડી છે. નહર છવાય કેમ કરી ? આજની વાત સુસારી ?

[અધાર વેરાવ નય છે નેપથ્યમાધી પહેલાં ૨૫૪ પછી આજો આજો મનો નતો સંજોગવનિ વિવચ પામે છે. સહુ હાથ ચા વિવિસાય છે.]

ગાત

એ નહિ સંભળું તારો હો સાદ !

આજ નહિ મારું કાળજું તૂટે

ને નહિ વરસે એધની ધાર

નેજે પાતાળ દૂવા મારા ખૂટે

લીપણ પેદાને પડછાયે

નપ જાયા તારા ખેસીને ધૂળે

આવ, પ્રકાશને પગલે સ્વામી !

આતુર આ મારાં નયણાં ખૂલે

તેજનાં તોરણુ દહયે શ્વે

દ્રષ્ય બીજું

[ભિત્તી નીચા ટેકા, વજોની ગાંડી ને તેમના ચિર પર અત્રવપરો પદારો તોળાઈ રહ્યા છે. તેમની વચ્ચે જાગરોનો અવરતો વશો નય છે. જામકાના લોકોના ટોળા મેળમાં ભાય]

લેવા જઈ રહ્યાં છે તે ગાંધીમાથી પસાર થતાં કોઈ કોઈ વાર દેખાવ છે. અરપણ કોલાહલ પણ સંભળાય છે ગીન્દાલો એ સિવાય પર અન્યમનરક બેઠી છે. થોડીવારે ગીન્દાલોના પિતા પ્રવેશ છે.]

પુરોહિત : (પગકેડી પરથી ગીન્દાલોને જોઈ જતાં)
અરે ! હું અહીં બેઠી છે ? ન ખાતું, ન પીતુ, ન ધરતું
કામકાજ કરતું. હવે તો વાંચતું ય છોડી દીધું ને આ ક્ષત્રિ
ધેસણ પાછળ પડી છો, ગીન્દાલો ? જ્યાં આસો નથી,
એવાસો નથી એવા દરિયામાં પડી જિંદગી વેઠી નાખના
તેવાર થઈ છો. તું જધાને તારા પ્રવાહમાં બેઠી જાય
છે, પણ પાછળથી આકરા સંતાપની આળ વિના કાંઈ
નથી હાથમાં આવતુ.

ગીન્દાલો : હું જાણુ છું, બાપુ ! બીતરથી જાગે છે
તેને જારી રાખ્યા અનેકવાર મધુ છું. રણુ એથી તો
અધિ વધારે સળગે છે.

પુરોહિત : લોકનાં હૈવાંમાં તે પાછી અસંતોષની
દાવાસળી ચાપી છે. એના આખાપટ ચહેરા હવે નથી
જોવાતા, બેટા ! પાછી ફરે ! તારી વાતો ને તારાં સ્વર્નાંધા
'આ જુદાંય તું બેઠી જાય છે. એ તારા સોણા હવે
સંકેતી ના ! પાછી ફરે, ગીન્દાલો ! તારા કદપનાના
માથમથ પાછળ ફરતુ હવે છોડી દે !

ગીન્દાલો : ના બાપુ ! એમ કહેશો નહિ. મારા
ઉત્સવની હું તૈયારી કરું છું તેમાં વચ્ચે આવી વિધન
ન નાખશો. હવે વાર નથી જુઓ લુઓ ! એક છબી
વારંવાર મારી આંખે આવીને તરતરે છે.

પુરોહિત : જુઓ છે એ છબી ?

ગીન્દાલો : એણે રાત્રી ઓઢણી એટલી છે મુખ છે
સ્વેત પોષણી જેતુ. આંખોમાં લામકતું તેજ છે. વીજળીની
તરસાથી એ જાણે જીતી આવે છે.

પુરોહિત : છોકરી ઘેર સાક, જરૂરી ઘેર સાવ, આ
નવા દિવસોમાં તને કોઈ બરખી બસી.

ગીન્દાલો : ડરશો નહિ બાપુ ! એ મારી સાથે હશે
છે, મારે સાથે હાય મૃતે છે... મને ચૂપી...

પુરોહિત : ગીન્દાલો !

ગીન્દાલો : મારી સાથે એ વાત કરવા માગે છે
બાપુ !

(ગામની છોકરીઓ ગાલી ગાલી પ્રવેશ છે.)

ગીત

દુખખાણુ વાચુની લેરખી બેની !

વ્યાકુળ ધરતી શ્વાસ

આ જગાડે - બારણું બારણું

વનના સૂતા વાસ

યાને કારણે ત્યારે નેન લાંબવે !

એકલી બેસીને - મન મૂંઝાવે !

હેયે ન કેમ ઉત્તસ !

મનને તળિયે રૂપીને બેની !

કેમ વલોવતી પ્રાણુ !

કેમ ન બોલે હૃદય તારે

આજ કે બોલ અનળુ !

તારે જીવન ચૂવે આજ નોધાતં

આભનાં શ્યામ આ વાદળ કાળં

કેમ ન -મગડે ભાણુ !

છોકરીઓ : ગીન્દાલો !

પુરોહિત : એને મનાવીને બેઠી લાવજો. એ
તમારા બોળાંમાં તાણી લેજો ! મારી પૂળને મોઢુ યર
છે, બેટા ! એને તમારા શબ્દની સાંકળાએ બાંધીને
પાછી વાળજો ! (નાચ છે)

એ છોકરી : (નાચ છે)

આજ ઘણી મારા કરી

માંડ હવે હારા કરી

તારી કાઠી ભાળ

હવે હાલ ! હવે હાલ !

નાચની આ વેળા હવે

જય અવધડી સરી

બીજી છોકરી : વાંસળી આ વાગી હવે

જોને આખું વન ભરી

ત્રીજી છોકરી : હાલ હવે ! હાલ હવે !

ભિલા અહીં જગા ફવે.

[અનુસંધાન પૂર ૧૫૧]

હારેકો હરનામ

લેખક : ગિરીશ

લીમ્મણ પયારીમાં ઉધતો પડ્યો હતો. કીકાને રડતો સાંભળી એ જાગી ગયો અને પયારીમાં પડ્યાં પડ્યાં આંખો મીચી રાખીને જ એણે મોટે સારે કહ્યું, 'સોના, એ... સોના! આ તારો છે! બોકાસાં નાખે છે. હારે ઉધાવળી!'

પડ્યો જ સોનાની પયારી હતી અને તેની જ પડખે છાપરાની વળીઓ સાથે બાંધેલી કીકાની ઝેળી હતી.

સોના ભીમજીની ધરવાળી હતી. ભીમજીના કહેવાનો કાંઈ જરાખ મળ્યો નહિ અને કીકાનું બૂમરાણ ચાલુ રહ્યું, એટલે એ આંખો મોળતો પયારીમાંથી બેઠો થયો અને ધરમાં-ધરમાં શાને? એારડીમાં-ચારેમેર નજર કરી.

સવાર પડી હતી એટલે છાપરાનાં બાકારામાંથી ઝાંખો પ્રકાશ એારડીમાં પડતો હતો.

સોનાને એણે પયારીમાં દીડી નહિ ધાધુ' કે એ પાણી ભરવા ગઈ હતી. પણ પાણીનું માટલું ને મોરિયો ધરમાં જ દીડાં. ધાધુ' કે એ જાગરુ ગઈ હતી. અને ભીમજીએ જીડી કીકાને ઝાળીમાંથી લીધો.

કીકાએ રાતભરના ઝાડા, પેશાબથી તેની નીચેનાં બાજાંતિયાં બગાડી મૂક્યાં હતાં, એટલે ભીમજીએ સોનાની પયારીમાં પડેલો સોનાનો જૂતો સાડલો લઈ કીકાને તેમાં લપેટ્યો અને રડતો કીકા ધડીવાર ડાહ્યો જન્મ્યો.

જાગરુ જઈ આવતાં કેટલી વાર? ભીમજી રાહ જોઈ પાક્યો. બહાર પૂરેપૂરું અજવાળું ફેલાઈ ગયું હતું. એણે બારણું ઉઘાડ્યું અને દાંતણ મ્હોંમાં ધાલી કીકાને તેડી ઉતારામાં ઢીંતો રહ્યો.

ઉપરે ભીમજી ધરમાં આવ્યો. કીકાને એક ગોદડી પર સુવાડી એણે ચૂલો સંક્રમ્યો અને તપેલીમાં ચાનું પાણી મૂક્યું. એટલી વારમાં એણે એારડીમાં બધે નજર ફેરવી. વળગણી પર સોનાનાં કપડાં ન હતાં! એ ચોક્યો.

ચા પીધી. કીકાને પણ ચાદૂધ પાયાં અને ભીમજીએ સોનાની તપાસ કરવા બહાર જવા કપડાં પહેર્યાં, પણ ધર બહાર જવા પહેલાં એણે ગઈ કાલની કમાણી સંભાળી લેવા કીકામાં હાથ નાંખ્યો.

કીકામાં કાંઈ જ ન હતું. એને હારે નવાઈ લાગી. ગઈ કાલે રાત્રે સૂતા પહેલાં સોનાને બતાવીને જ, પોતે પોતાને સજે હાથે, રૂપાનું નાનકડું હુમર કીકામાં મૂક્યું હતું અને પછી કીકા પર માટલાં-મોરિયાની ઉતરડ ગાળી હતી.

એટલે એણે બાળમાં વડેલો એક જૂનો ટ્રંક ફેંદ્યા માંડ્યો તો એમાંથી રૂપિયાની એક ચીંદરડી તેને ગૂંમ થતી જણાઈ. વળી એમાં પડ્યાં રહેતાં સોનાનાં લગ્ન-સાડલો, ધાધરો ને કાપડું-પણ એમાં ન હતાં.

ભીમજીની ખાત્રી થઈ કે સોના ક્યાંક ચાલી ગઈ છે-ધરમાં બધે હાથ ફેરા કરીને ચાલી ગઈ છે. પણ વળી વિચાર આવ્યો કે ત્યજ ક્યાં? કીકાને મૂકીને ત્યજ? અને વળી છેલ્લા દસ-પંદર દિવસથી તો તેઓ લગ્નમાં પણ ન હતાં. પણ સોના ન હતી એ એકસ વાત હતી.

ભીમજી વિચારવા લાગ્યો: 'સોના ક્યાં ગઈ હતી? કોઈની સાથે ચાલી તો નહિ નીકળી હોય?'

અને એનાં મગજનાં ચક્કર ચાલુ થયાં. પોતાના જૂદાજૂદા દોરતો સાથેના મોનાના વધુ પડતા વહેવારમાં એને ગંધ આવી. એને નક્કી લાગ્યું કે કાં તો શવજ સાથે કે કાંતો મેઘજ સાથે મોના ચાલી ગઈ.

'હા ગઈ! મારા ધરમાંથી એક પાપ ટળ્યું! હતી તો બાવડી પણ મારા પર રો રૂઆઈ ચલાવતી હતી! એક રીતે કાશ ગઈ! પણ આ એના છોકરાનું મારે શું કરવું? હું એને શી રીતે સંભાળીશ-સાચવીશ?'

અને ત્યાં તો કીકાએ રડવાનું આદરી દીધું.

ભીમજી મૂંઝાયો: 'રાંડ ક્યાં ઉધળી ગઈ એ અબર પડે તો આ એના છોકરાને ત્યાં ફેંકી આપું.'

ઝાળીમાં સુરાડેલા કીકા પાસે ગયો અને એના દિલમાં એક આંધો આવ્યો. એને કાંઈ ચિરપરિચિત હોય એવું જણાયું. કીકા ભીમજીની સામું જોઈ મચક્યો અને ભીમજીને પણ કીકાની હીરાસમ ચમકતી કીકાઓમાં પોતાનું સદૃશ પ્રતિબિંબ જણાયું. કીકાના મ્હોં પરની રૂપાઓમાંથી ભીમજીએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા ઉઠતી તીરખી.

એ સમજી શક્યો નહિ પણ એને ઉમળકા આવ્યો અને એણે હસતા કીકાની આખી ઝાળીને જંચડી દેવા સરસી ચાંપી અને કીકાને ચૂમીચોથી નવરાવ્યો. ભીમજીની મૂંઝના લાંબા વાળે કીકાને ગભરાવ્યો અને છતાં એ પ કાઈ જુગલૂની ઝોળાખાણ હોય એમ બિલબિલ હસ્યો.

એણે આમ કેટલીય વાર સુધી કીકા સાથે જોડ કરી અને હાંચકાવી કીકાને ઉઘાડી દીધો.

ધરને સાંકળ વારી એ બહાર નીકળ્યો. બજારમાં એક ઘટાર મારી એ ધર લણી પાછો વળ્યો. કીકાની હસતી આંખો ને જિંવાનીયા થતા તેના નાનકડા પગ એની નજર સામેથી ખમતા ન હતા. 'એ રહતો હશે', એ બૂખ્યો થયો હશે': આ એક માત્ર પૂકાર એતા અંતરમાં ગૂંથ રહ્યો હતો.

'સંડે પથુ કરીને? ગધે...ને મારી તો નહિ પથુ આ ફૂલ જેવા બાળકનીયે દયા ન આવી? જો કપાંક મળી ત્યારે તો એની મળવી જ ચીપી નાખું.' એમ નિયાર કરતો એ એક કંઠાઈની દુકાને કીકા માટે પાશીર પેંડા ખરીદવા જીએ રહ્યો.

ભીમજી ઘેર આવ્યો. કીકા જાગતો હતો. એની એળામાં એ સળગળતો હતો: 'મા મા મા' કીકા આણું કંઈક બગડ્યો હતો.

'તારી માને બાપા ઉપાડી ગયા, બેટા! તારે એની વાંસે જવું છે?' એમ બોલતાં એણે કીકાને એળામાંથી બહાર કાઢી તેડ્યો અને વણી બહારવતો ઉમળોડા બાવતાં એને દેવા સરસો ચાંપ્યો.

કીકા બૂખ્યો થયો હતો એવું ગેહડું જાણે માના રત્નને શોધવું હોય એમ ઉઘાડીયું થતું હતું ભીમજીએ સવારમાં દેવની ચાખાથી ચોડી રાખી મૂકી હતી તેમાં થેકુ દૂધ નાખી કીકાને ચમચા વડે પીનાવવા માંડ્યું: 'પી, બેટમજી પી, તારી મા તો ફૂટરીમાંથી પથુ ગઈ. માડું નસીય તો મારી મગડ પથુ એ વંચીને તારીયે દયા ન આવી. શેરીની ફૂટરી પથુ પોતાનાં મરી ગયેલા ગળુડિયાંની ચોટી કરતી જોસે ફૂટરીમાંથીયે એ ગઈ! પથુ તું

સવામત છે બેટા! હું કેવો રક્ષક જેવો બેટા! હું તારો બપુ! મરનાં મુધી મારી જાતી પર રખાસ તને.'

x

ભીમજી વાધરી હતો પથુ એણે વાધરીનો દાંતણ વેચવાનો ધંધો ચૂકી દીધો હતો અથવા નાનપણથી જ એ બીજી રીતે ઉછર્યો હતો. એની મા વાધરણ હતી પથુ એનો બાપ શહેરમાં વમતો કેાઇ બીજો હતો. મા મરી જતાં એ વાધરીએ બેંગો ન જતાં શહેરની ઉત્તરિયાત વસતીમાં ઉછર્યો હતો અને મોટો થતાં ગામના સફાચો સાથે રખડતાં અને દાદા-ગીરી કરતાં શીખ્યો હતો એ ભુગાર ખેલતો, ખિસ્સાં કાતરતો, દમદારી દઇ કેાઈ પાસેથી પૈસા આકાવતો કે કેાઈ અદ્યારતિયાઓની મોંઢામોંઢેની તકરારમાં પચારદાર મુકા તરિકા કામ કરતો. નાટકચાળા કે સતિયામાં ભીમજીને દરવાજા તરિકા નોકરી મળતી. અથવા મેળાઓમાં કે જાગાઓમાં એને બપખાં પાકતાં. શહેરના એક દલકા લતામાં એ દમણું એક ચોરડી રાખી રહેતો હતો

સોના વાધરણ હતી. દાંત-જીવાળી તરિકા શહેરમાં સોના ખૂબ જાણીતી હતી સારાસારા માણસો પથુ સોના પાસે દાંતણ લેવા રોકાતા અને બટકમોલી સોના એ બધાને અરવતી રીતે જમાવતી. વાને કાળા છનાં દેખાવે નમણી સોના દરામ-ખોરાની પથુ ભાષ્યબધ બનતી અને એનો ઉપયોગ દરામખોરાને કીક કીક કમાણી કરાવતો. સોનાએ ભાંગ્યાં ન હતાં તેટલાં જોખરાં કયાંં હતાં.

ભીમજી અને સોનાનો મોટો ઘડ ગયો. સોનાએ અખાંડ બેચાર ધર માંડ્યાં હતાં અને છેલ્લે પોતાના

વાધરી જણીનું નાક કાપી જેલનવામે ગઇ હતી. 'વાંચી બધારે છવી તારે ભીમજીએ એનો હાથ આપ્યો ને એને પોતાના ધરમાં બેસારી.

ચાર છ મહિનાથી વધારે કાંઈનું ધર ન સાંદનાર સોના ભીમજીના ધરમાં સાવ બુદી બુ રીતે રહેવા લાગી ધરને વ્યવસ્થિત કર્યું અને ઉખડેલ જેવાં જણાતાં બેડે જણ્યાં ધરમાં એકમેકની સાથે બહુ હળીમળીતે રહેતાં, ભીમજી જે કાંઈ કમાતો તે સોનાના હાથમાં મૂકતો અને બહાર એની લફંગાઈએ તેમ મરાતી જતાં ધરમા ભીમજી સાવ ખીલે જ હતો. એનું અંતર સંસ્કારોને અજાણે મોટું દેખાતું હતું, છતાં એમાં બીનાઇ હતી. કે ને ઉતરતાં, કાંઈનું ખિસ્સું હળવું કરતાં કે કાઢતા પર પોતાનો દડો અસાવતાં ભીમજી એક અનુસ્યે કંપ અનુભવતો. શેજની રૂવ અને સોજતને કારણે ભીમજી હુચ્ચો ઘડ ગયો હતો, છતાં છુપી ખાનદાની સાવ તેને ત્યાગી ગઈ ન હતી. મરીમને જોઈને એને દયા આવતી. એ એના ભાઈ બધો મેઘજ કે ચવજ જેવા વાંસેથી ધા કરનાર ન હતો. મોટું બોલવતું ખાસ કારણ ન હોય ત્યાં એ ભાએ જ મોટું બોલતો. ધણીવાર તેમોમતદારના પીજરોમાંથી અપેલા જવાબો ધડ-ભર ન્યામાધીશને થભાવી દેતા.

વળી છેક બાળપણથી ધરનાર વધાર રખડી મોટા થનાર ભીમજીને સોના મળી જતાં પોતાનું ધર બધા-થાનો જાતો સંતોષ થયો હતો અને એ ધોરણે જ જો એનું ધર આઈં હોત તો પાંચ વરસ કેડે વતનમાં નહિ તો કયાં બીજો પથુ ભીમજી મુક રમનાં પેડે રહેતો ધઈ ગયો હોત.

પણ અધવચ જ આમ એવું ગાઠું
અટલી પડ્યું. સોનાની શોધ નિષ્ફળ
થતાં એ મન વાળી કીકાને મોટા
કરવામાં મગ્ન માણવા લાગ્યો.

* * *

વર્ષોને જતાં વાર લાગતી નથી.
મધ્યપ્રાન્તમાં વસતા એક કાઠિયાવાડી
વાણિયાને ફસાવનારી એક ટોળકીમાં
સોના. કંપાની મા બનવા નાગપુર
આણુ ઉપડી ગઈ હતી અને એ પ્રપંચ
પકડાતાં સોનાખાધને જેલવાસ મળ્યો
હતો. બધા દિવસો અનુકૂળ જતા નથી.
સોના કેટલાનામાંથી છૂટી તારે માંદહું
શરીર અને બહાર મન સર્ધ બહાર
આવી, પણ એના આગસા સાપરીતો-
માંથી માછી રહેલા કોઈરડાખાડ્યાએ
એની લાળ-લાંધી નહિ એની પાસે
હવે રૂપ ન હતું, ચૌરન એસરી ગયું
હતું અને નવા પાસા નાંખવામાં
બીજાં કેટલાંયે બુદ્ધિભરે એની
જગ્યા પૂરી દીધી હતી. સોના નાગ-
પુર શહેરના કૂટયા પર પડી રહેતી
અને રાહદારીઓની દષા પર દહાડા
કાઢતી.

કાઠિયાવાડના વાધરીઓ સાહ-
સિક સોદાગરોની માફક, બંને થોડી
સંખ્યામાં પણ બહારગામ ઉપડે છે
અને ત્યાં પણ પોતાનો આપ-વધો
ચાલે તો કીક નહિ તો કારખાનાં કે
બીજે કોઈ કેટલે મજૂરી મેળવી પ્રમા-
ણમાં કીકીક રોજ દૂરી કાઢે છે.
બીમજી અને કીકા પણ એવી જ રીતે
નાગપુર નજીકના કોઈ ગામમાં જઈ
રહ્યા હતા. કીકા બીજે વર્ષનો થયો
હતો અને વાધરીનો દત્તજી વેચવાનો
ધધો એણે પોતાની ઉમરના બીજા
વાધરી કુમારોની હરીફાઈમાં કીકીક
સફળતાથી ઉપાડી લીધો હતો. કાઠિ-
યાવાડી-ગૂજરાતીઓ પણ આ વાધરી-

એના મુરબી બની એમને એમના
ધધામાં આગળ વધારવામાં પોતાની
વતન સેવાનો સંતોષ અને આનંદ લેતા.

કીકાને માની નમણાઈ અને
બાપની મરદાઈ મળ્યાં હતાં એને કંઈ
સુરીશો અને ઘીકા હતો. દાતજી વેચી
નફા કરનાર દીકરાને બે પૈસા વાપર-
વાની બાપ તા ન પાડતો અને દીકરો
રોજ સાંજે મોરેથી સિનેમાના ઉદ્દશા
વર્ગમાં ઉપડતો. શેષબની સ્વથે એ
સીનેમામાંથી ધધાના ઉપયોગની બે
સુરીશી બીજે લેતો આવતો અને બીજે
દહાડે બજારમાં દાતજીની છડીઓ સર્ધ
એ સહકારતાં એનાં દાતજી વાન વાતમાં
ઉપડી જતાં.

એક દહાડો એવી રીતે દાતજી
વેચતાથી પરવારી સો વાધરીઓ એક
ગૂજરાતી હોટલમાં ચા પીતા ગયાં
જૂતાહતા મંડળમાં બીમજી પણ હતા.

એક જગે કહ્યું: 'એલા, મારો
સાથો કાલ નાગપુરથી આવ્યો'તો ઈ
કે'તો હતો કે આપણા મલકની કો'ક
બાઈ માણુદ ધણીધારી વગરની રેરતા
માથે પડી રે' છે.'

'બાપુ, એને પૂછતું તો ખરું
કે ઈ કાણુ છે, ક્યાંની છે ને શી નાત
વરણુની છે.' મંડળીમાંની એક વાધ-
રણે પૂછ્યું.

'ઈ'તો કાંઈ માલમ નથી એમ
કે તો તે, પણ એટલું કાણુ કે લાગે
છે આપણા વરણુની.'

બીકીની ઘૂંટ લેતાં બીમજીને કાને
આ વાત બિડી ચોંટી અને એને
એ બાઈ સોના તો નહિ હોય એવી
શંકા બિડી એણે મનમાં મનમાં
નાગપુર જઈ આવવાનું નક્કી કર્યું
અને તે જ રાતે કારખાનાના
કાઠિયાવાડી શેઠ પાસેથી રૂબ મેળવી
કીકાને માથે સર્ધ એ બીજે દી સગરે

નાગપુર પહોંચ્યો. ત્યાં આ બાઈ
બધો હતા એટલે તત્કાલ કરતાં ગઈ
કાલે જેની વાત માંભળી હતી એ
બાઈની લાળ મેળવી એની પાસે એ
જઈ પહોંચ્યો.

એળખતાં જરા વાર લાગે તેવો
મેળાનો દેખાવ બની ગયો હતો, પણ
બીમજી એને તરત જ એળખી ગયો.
એ આંખો મીચી બેમાન જેવી હાલ-
તમાં પડી હતી. જરા વારે પાંપણો
ઊંચકતાં એણે પોતાના એકવારના
હરથાર બીમજીને જોયો ને એ રતબધ
બની ગઈ. કાંઈ જ બોલી શકી નહિ.

'તુપ કેવી છુડી, અમે બે ડગલાં
છે હતા ને અમને ખચર પણ કરતી
નથી?' બીમજી સોનાને માથે હાથ
મૂકતાં બોલ્યો.

'મને અપચમાં તું, મને માઠો
રોગ છે.' એ સોનાના બોલ હતા.

'હવે આપણે ગામની એક
ખાનાર વાધરી એને બળી સારા
માફા રોગની બીક કેવી?' બીમજી
મેળાવું માથું બોલે લેતાં બોલ્યો.

'પણ તું આણીકાર ક્યાંથી ?
કીકલો છવે છે કે.....' એ વધુ
બોલી શકી નહિ.

'તઈ આ તારી સાથે કીકો છે
ઈ કાણુ છે ?' ક્યાં એળખાણુ
રાખી છે ?' એમ સોનાને રહેતાં
એણે કીકાને પોતાની પાસે બોલાવતાં
એને કહેવા માંડ્યું: 'ગા, આ
એળખી કાણુ છે ? તારી જનમ
દેનારી ! માના સાચુ જ્ઞેતો ખરો.'

કીકા નજીક આવ્યો ને બાપની
પડખે બેઠો. કીકા માળી મીટ મોડતાં
મા બોલી: 'મારા બાપ, મોરેથી
વાન કરતે મને અડતો નહિ, આપણા.'
અને એ મુનેવી જાતી દીણી પડી
ગયેથી આંખોના બંને ખૂણામાંથી

આંસુની ધાગ્યો વહેવા લાગી. બીમજી પણ આંસુ ભેરે પોતાની આંખો લૂગા સાચ્યા. કાંઈ સ્વપ્ન અને મૃદ ગા બેસી રહ્યો. બે-પાંચ મિનિટ કાઈ બોલ્યું નહિ. અને રહેલી રાહવારીઓને તો આવાં દૃશ્યો જોવાની ધૂરમ્ જ ન હતી.

‘મને ક્યાંક અડખેપડખે કોઈ-પાંતું અરપતાલ છે એમાં મૂકી આવ’ સતેતુ’ સીધરીર બોલ્યું.

‘તું હવે ક્યાંક દર મા.’ એમ બોલી બાપ-દીકરા ત્યાંથી ઉઠ્યા અને થોડી જ વારમાં મંદિરને ખવાય-પીવાય એવું શેરડુંકે લઇ આવ્યા. સોનાએ તે આપ્યું.

સોજ નમના આવી હતી.

સોના બોલી ‘તંજી તમે બાપ દીકરા ઉતર્ના છે ક્યાં? વાણુ ક્યા કમો?’

‘હાંબુ’ શુ રશે. અમે આપણા સાડું એક ઝોરડી બાંટી રાખી લેશું અને તને ત્યાં...’ એમ બોલતા બીમજીને અટકાવી સોના કહેવા લાગી. ‘એવી બ્રૂ ન કરતો, મુરખા ! મને રેખી તને બાંટી મથેલી ઝોરડી તાર તરફ આવી કરવી પડશે. મને અરપતાલ.....’

‘લે દીક, હું ગયાને વચામને થેર સ્વરણી પછા પાડો મ્હનું હું. ત્યારે આપણે ગોઠવણ કરશું.’ કહી બીમજી હાથે ને પોતાના કાર્મ્સે વચામને થેર જઈ બેસી ઊભા થઈ. વચામને ને બીજા જવા કહે : ‘હા આઈ બેલે જ કાં સાવ માયું છે. અરપતાલ જ ન માડું દેહાણું છે. ભક્તમ્મા લમેઠી રોષ દબ અરપ-તાલમાં પચારી નાખે છે.’

વલુપી વચારી કાઠાની મુલાની રજા કરી બીમજી સોના પામે

આવવા નીકળ્યો ત્યારે અડખેપડખે રહેતો ને ટોળામાં મળી દોઢાખીડી પીવા કાપરાને કહેતો થયો કે ‘બાપું, મારી વાટ બહુ ના બેઠો, હું તો ત્યાં જ પડ્યો રહીશ.’

સોના પોતાની રાજસમાધિમાં પડી હતી તે બીમજી આવતાં જાગી. કાંઈ પડે ન હતો એટલે એણે બોલવાની છૂટ લીધી.

‘વાપરી, મેં તુને પ્રીત્યે નહિ’

વળી થોડી વારે બોલી.

‘વાપરી, બીજું ધર તો કયું’

છે ને ? અપણો ગંગો તો મારો લાગે છે. એની ઝોરમાન મા કાંક સારા બાપની દીકરી લાગે છે. બાકી તો આપણે વાપરાં.....પણ તું બોલતો કેમ નથી ?’

એમ બોલવે થોડી મોનાએ બોલ્યે રાખ્યું ન છૂટકે જવાખ દેવો પડે ત્યા જવાખ દેતો બીમજી મોનાના માથે હાથ ફેરવતો છેક મોડે સુધી બેસી રહ્યો સોના જરા જાગી ગઈ.

અરજતર બધે થયો. રાતની મોઢીના પડકારો કરતા પેલીસે જતા આવતા. કાંઈ બોલતા જતા : ‘રડીને કાંઈ ભયેમોએ આઘણી ભરમાયા દે.’

છેક મથેસે સોનાએ આંખ બાપડી ત્યારે પણ બીમજી તેને માથે હાથ રાખી બેઠેલો તેણે જોયો.

‘તું તે માફમ છે કે દે ? મને વલેતો નથી, બીજાને નથી, કમમ્મા તો નથી ને જોયો જોયો મારા મોં મામુ શું જોયા કરે ?’

‘હાંબુ’ જ કરતું છે પણ સવાર પડે ત્યારે ને ?’ બીમજીનો જવાબ આવ્યો.

‘પણ જરા આંખી. પાછો તો અરો કે હું આજ દી લગી ક્યાં

હતી, શું કરતી હતી ને આમ કેમ છું ?’ સોના બોલતી હતી

બીમજી મૂંગો રહ્યો.

‘તું નહિ પણ તો મ હું કહ્યા વિના નહિ જાઉં.’ એમ કરી સોનાએ પોતાની કમની કહી. વચર રંગેલી, બની હતી તે જ કમમાં.

બીમજી સાંભળી જ રહ્યો.

‘હવે તો કોઈકે બોલ, બુઝા’

સોનાની વાણીમાં આજેવ અને ઉપાસન દર્શાવે. પૂરું અને પશિમ જણે સચે. બીમજીએ પશું તોફાનો કર્યાં હતાં, બીજાનાં ખૂટો કરતાં કે કરાતાં પણ જોયાં હતાં, જેટલી ચે ઉઘળી આશાઓને એણે વિનંદી હતી, પણ આજે તે અંતિ ગાત બની સુનમત્તે બેઠી રહ્યો. તેને માત થોડાં કમકમો આવ્યાં.

મગસકું વડી ગયું હતું. થોડી વારમાં દેમહિરની આરતીના બંદારવ સંભળાયા.

‘તે’ મને પકડી પાડી પણ હું એમ જાણું એમ નથી, વાપરી. મને જાણવા ન મળતો. કોઈકે ક્યાં ના, ના, પણ એમ પૂછનારી હું જાણું.’ એમ બોલતાં સોનાએ ગાંઠાની માથા જવાકામાં હાથનાં આંગળેમ બેસાર લટકાં કર્યાં અને વળી બોલી : ‘લે ત્યારે વાપરી, રામરામ, આપણે દી મળી ગયાં. તે’ મને દીક પાડી પણ હું કોઈકાની જાણું એમ નથી. તારા થયે ક્યાં ? પણ ના, ના, હું તો પતંગી તને મારે મો અગાધ.’

ત્યાં કોઈ સાણું હંપનોને ‘મન બધ દારો દગ્ગામંતું’ ભજવ નજર મર માથે માતાં પચાર થતા મંબળી ઊઠી દીપશિખા અને તેમ મેના અગ્રી : દારો દા દરતામ અને રીતો ખૂબ મો.

ત્રણ વરસ પછી—

પુરાનન સુચ

ત્રણ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. હરિજનોના શાલ માટે ચાલી રહેલી એક દુકાને દું બોલે હતો. ત્યાં એક આર-તર વર્ગની ઉમ્મરના બાળકે મારી પાસે આવીને અને પૂછ્યું:

‘સારેજ, ચંપલને પાલીસ કાપશે ?’

‘ના.’ મેં યાચીથી કહ્યું.

‘એકદમ ચંપલ કરી આપીશ.’

‘ના.’

‘પણ નંમે અને ચંપલ પાલીસ કરવા ન આપો તો રાત્રી બીજું શુંજ આપશે ?’

તેના પ્રશ્નથી મને આશ્ચર્ય થયું. અત્યાર સુધી મેં તેની પ્રશ્ને લજ્જાપૂર્વક નહેતું જોયું. તેણે કહેલાં ને મેલાં ચર્ચા-રેનીય પહેરેલાં કપડાં, તેના હાથમાં એક નાની પોલીસની છબી અને બ્રશ કપડાં. મધ્યાના વાળ વિખરાયેલા હતા. મેઝાવેલા જેવા જેવાના છોકરાઓ પ્રશ્ન યાચનાને મેં તેની સામે તોડ્યું ત્યારે અને અપભ્રંશ કે મેલાં કપડાંની નવે દેશલેલા કડી-રમાં એક કુવાણું રચ્યો હતો થય-હાથ મારી રહેલું હતું. મેં તેનો પડથો તેની રમતિલાજ આંખમાં પડી રહેલો મેં જોયો.

‘કેમ એમ કહે છે ?’ મેં તેને પૂછ્યું.

‘તમે તો અમારું થયું હામ કરી આપો છો, તેથી એમ કહે છે.’

‘તું શબ્દ છે ?’

‘સારેજ, હરિજન છું. મને તમે ન જોગવો, પણ હું તો નમને આગળ ને ?’

‘સે, પોલીસ કરી નાંખ.’ મેં તરત પ્રશ્નમાંથી ચંપલ કાઢીને આપ્યા. સત્તા-ચંપલને ચંપલને પોલીસ કરાવવાની અને જરૂર નથી લાગતી. તેથી હું કરી દેલ પાસે એવું હામ કરાવવાનું પહેલ નથી કર્યો. પરંતુ એક અપવાદ નહીં જ મેં તેને ચંપલ કરી આપ્યા.

તેણે મારી સામે રડવાની આજ્ઞા પર પડાંની વાતો. ‘ચંપલને જાળવે સારું કરવા માંગ્યા. મેં તેનામાં આન પડેવનાં પૂછ્યું:

‘તારું નામ શું ?’

‘આજુ’ તેણે મારી સામે રોડેને કહ્યું.

‘ક્યાં રહે છે ?’

‘અહિં આ નમારી દુકાનની પાછળના હરિજનવાસમાં.’

‘જોહો... ત્યારે તો તું મારો પડોશી છે ?’ મેં હામને તેને કહ્યું ને એ પછી ઉત્તરમાં હા કરીને હા પડ્યો. મેલીના શબ્દો જેવા તેના હાન જેવાં અને શબ્દો કે કોઈએ જવાબે તો રચ્યો હતો. પણ પરિસ્થિતિએ જ તેને કહેલાં ને મેલાં કપડાં પહેર્યાં હતાં.

‘સો સારેજ, ચંપલ તૈયાર છે.’ તેણે પોલીસનું હામ પૂર્વ કરીને અને ચંપલ પાછા યાચનાં દાખી કહ્યું.

‘જરૂર પૈસા આપું ?’

‘સારેજ કહેવામાં જે જાણે સામે છે તેજા જ-મે પૈસા આપ્યા.’

તેના આવા હિતચર્ચા અને તેની પ્રત્યાજ્ઞાના વિષે કહેવાય આપ્યો. મેં તેને પૈસા સુધી આપ્યા ને

આજવા માંડેના હતા ત્યાં તેને મારીને મેં પૂછ્યું:

‘આજુ, એક હામ કરીશ.’

‘જરૂર, કહેવો આંદેજ.’

‘પહેલાં તો એ કે તારે મને

‘સારેજ’ ન કહેવો.’

‘ત્યારે શું કહે ?’

‘એકવું ‘બાક’ એમ કહેવું.’

‘હવેથી મળીશ ત્યારે ‘માઈ’ કરીશ.’

‘બીજું પણ એક હામ કરવાનું છે. કરીશ ?’

‘હા, જરૂર કરીશ. કહેવો.’

‘તું તો મારા પડોશમાં જ રહે છે ને ?’

‘હા, કેમ ?’ વાત કરનાં કરનાં એ આજુ-અજુ દોઝ લાગ્યો.

તેને પાછા હામે જવાની ઉત્તરણ હતી. એ હું અમુક અમો. તેથી મેં તેને તરત કહ્યું:

‘જો, તું એમ કરજે, કહેવો આજે પોલીસનું હામ કરીને મેં પાછો ત્યારે ત્યારે અને મળવો રહેજે. એકવું કરીશ ?’

‘હા, બાક, એકવું તો જરૂર કરીશ. એ ને હાંક હામ કરવાય ?’

‘હા, ત્યારે હવે તું જા.’

એ નિવરતેનામાં હાંક અમુક થય મળો. પરંતુ એને વિંડ મને એણે વિચાર કર્યો કરી દીધો.

બીજો દિવસે આજુ મારી પાસે આગો ને મને કહેવા લાગ્યો:

‘આજુ, મારી મા માંડા દિવસ પહેલાં જ મરી ગઈ. મારા આજા

અપંગ છે. તેથી અમારે માટે પાંચસ કરીને પૈમા રળી લાવું છું.’

બાબુએ સામેથી વગર પૂછ્યે મને પોતાની વાત કહેવા માંડી તેથી મને કંઈક આશ્ચર્ય થયું.

‘તું રજે છે એ તો ધણું માંડું કહેવાય.’ મેં તેને મહાનુભૂતિથી ધન્યવાદ આપ્યો.

‘મેં મારા બાપાને વાત કરી હતી કે હું દરરોજ લાંબને મળવાનો છું. એ જાણીને બાપા રાજ થયા. એ તમને જોળખે છે.’

‘તો તો આપણે જાન મળવાનું મળે ને ?’

‘હા, હવેથી હું દરરોજ અંદિ તમારી પાસે આવીશ.’

‘પણ હું તને કહું એમ કરીશ ખરો કે ?’

‘હા, કેમ નહિ ?’ તેણે હસીને કહ્યું.

‘તું દરરોજ કેટલું કમાય છે ?’

‘આડંથી બાર આના તો ખરા જ. ને વળી કેાંક દિવસે રૂપિયો પણ કમાઉં.’

‘તો હું તને એક સરસ રસતો બતાવું, એમ કરીશ ?’

‘હા, જરૂર કરીશ.’

‘તારે દરરોજ બેથી ચાર આના આ ફુકાને જ્યાં તરિક મૂકી જવા. તને એક ચોપડી આપીશ. તેમાં તને તેની દરરોજ પહેાંચ મળશે ને જ્યારે તને જરૂર પડે ત્યારે તને તેમાંથી પૈમા ઉપરવાની છૂટ રહેશે. એવું કરીશ ?’

એ પડીકે તો મારી સામે જોઈને ‘આં પડી ગયો ને પછી બોલ્યો:

‘ને બધાજ પૈસા મને પાછા દ્યારે મળે ?’

‘તને ત્યારે જોઈએ ત્યારે. પૈમા તો તારા જ ગણાય. પણ હું ગમે તેમ વાપરે તે કરતાં થોડા થોડા જયારે તો તને જરૂર પડ્યે ખપ લાયકે ને ?’ મેં તેને બચાવું રહ્યું સમજાવતાં કહ્યું.

બાબુ મારી વાતમાં સંમત થયો. ને તેણે નિયમિત રીતે રાજ ચાર આના બચત તરિક મૂકી જવાનું ચાલુ રાખ્યું. તેને હિસાબની એક નાની ચોપડી આપવામાં આવી હતી. તે પોતાની પાસે સંભાળથી રાખતો. ને હોશથી સફૂને પોતે કેવી રીતે બચત કરે છે તેની વાત કરતો...

ત્રણ વર્ષ પછી હું જેલમુક્ત થઈને આશ્રમમાં આવ્યો. મને જુદા જુદા મિત્રો મળવા આવતા હતા. ત્યાં એક દિવસે એક સાધકેશ્વર બેસીને એક જવાન મારી પાસે આવ્યો ને તેણે મને કૃપાને દાર પહેરાવીને નમસ્કાર કર્યો.

ત્રણ વર્ષના સમય દરમ્યાન ઘણાં નાનાં બાગેકો મોઠાં થઈ ગયેલાં. તેથી તેમને તરત જોળખી કાઢવામાં મને મુશ્કેલી નહીં હતી ને નામ તો ઘણાંનું હું વિચારી ચૂક્યો હતો. આ નવા આવનારે મને દાર પહેરાવ્યો ને મેં તેને મારી બાબુમાં બેમાડ્યો, ત્યાં સુધી મને યાદ જ ન આવ્યું કે આ નવા છર્ગ પરિચિત લાગતો જવાન કેણુ હતો.

‘આપણે હવેના કયાં મળેલા ?’ રમરણુ તાણું કરવાનો પ્રયામ કરતાં મેં તેને પૂછ્યું.

‘ભાઈ, મને ન જોળખ્યો ? હું બાબુ-આપને ત્યાં પૈમાની બચત

કરતો હતો તે... પેંજો બુઝાવીને વાળો...’

‘અરે હા, બાબુ હું તો બુઝાવેશો ને હોશીઆર અર્ધ રખો છે ને શું ?’ મેં તેને જોળખી કાઢ્યાં હમીને પૂછ્યું.

બાબુએ ખાદીનું પહેાણુ ને લેધો પહેાઈ હતાં. વાળ હોંપ્યા હતા. તેની વાતચીત કરવાની જ નમતાવાળી હતી. તેને કેાંક દરિયા ન કહે, એવો એ સુધક ને રવચ્છ હતો.

‘ભાઈ, ઘણા વખત પછી તને મને જુલો છે, તેથી ભૂરી અજાબ ?’ ને પછુ હું તમને હમેશા યાદ કરતો હતો. ને તમે જે જે વાત કીખરી ગયા હતા તે પ્રમાણે કરતો ગ્લો છું !’ તેણે કહ્યું.

‘હમણાં શું કરે છે ?’

‘મ્યુનિસિપ નિરીમાં તોડીએ જાઉં છું. બાપાની ચાકરી કરું છું હું જ રાંધું છું ધર માફ કરું છું ને રાતની શાળામાં જણાયા જાઉં છું. હવે તો તમે બહાર આપા હો. તેથી તમને પણ મળતો રહીય.’

‘જરૂર મળતો રહેજે. તોડીએ ચડ્યો છે ને ખું’ ધરકામ કરતાં ઉપરાંત રાત્રીશાળામાં જાય છે એ બધુ સાઈ કહેવાય. કંઈ બચત કરી છે ખરી કે ?’

‘હા, ભાઈ બચત તો ધણી થઈ છે. પણ બચતના કરતાં તમે જાણ પછી તમે વાળો કરેલી એ પ્રમાણે હમેશાં નાચાવું, કપડાં માફ રાખવાનું, ધરકામ કરવાનું, ને અપંગ બાપાની ચાકરી કરવાનું કામ નિયમિત કરું છું’ તેથી મને ખૂબ જ લાખ થયો છે. હું તમારી પાસે આવતો

હતો, એટલાથી જ મને ઘણો લાજ થઇ ગયો છે. આ વાત તે દિવસે તો નહોતી સમજાઈ પણ આજે હવે ખરેખર સમજી શકું છું.’

હવે બાપુ ફરીથી મને નિયમિત મળતો રહે છે. અમે અને એકબીજાને માત્ર મળીએ છીએ, તેથી પણ અમને ઘણો આનંદ થાય છે... મને એક વાતની વધુ ને વધુ સ્પષ્ટતા થતી જાય છે કે આપણે અસ્પૃશ્યતા નિવારણ પદોત્તરમાં પદોત્તર કરવું હોય તો હરિજનોની સાથે આ રીતે નાતો બાંધવાની સફળતા જરૂર છે. પ્રત્યેક એવો દૃઢ નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે તે એકદમ હરિજનને પોતાનો મિત્ર બનાવશે.

૨

...અને ત્રણ વર્ષ પછી બીજું,

ચિત્ર પણ જોઈ

એક હરિજન મહોત્સવામાં હું પહોંચ્યો. ઘણું હરિજન ભાઈઓને અને નાનાં બાળકોના બૂના ચહેરાઓ મને દેખાયા. જ્યાં મેં જોવાની કાઢ્યાં. સમય વીતી ગયો હતો, તેથી મેં તેઓમાંના કેટલાકની નજરમાં ફેરફાર થયેલો બાજો. સહુના ખુશી-ખુશર પૂછીને હું પાછો ફરવા જતો હતો, ત્યાં એકાએક મને એ મહેલામાં વસનાર મારો એક બૂનો પરિચિત ભાઈ સાંભરી આવ્યો. એટલે મેં તપાસ કરવા ખાતર પૂછ્યું:

‘બપુ ક્યાં છે?’

‘ભાઈ, હજી એ નોકરી પરથી પાછો નથી આવ્યો. હમણાં જ આવવો જોઈએ.’ કોઈકે મને ઉત્તર વાળ્યો. પરંતુ એ ઉત્તરથી મને સંતોષ ન થયો. મેં સહુની વિશ્વ

લીધી. ઘણું વર્ષ પહેલાં મેં હરિજન મેનામાં કાપનો આરંભ કર્યો હતો, ત્યારે અખત્યાર કરેલી મારી રીત સાંભરી આવી. ને હું એક બાબત માટે તરફ ફેટાઈને ધીમે ધીમે ચાલવા માંડ્યો.

સામે જ દારૂ પીકું હતું. પીકાની બહાર બપુ, તેની સ્ત્રી, ને તેની નાની છોકરી બેઠાં હતાં. નજીકમાં ખાટલી પડી હતી, તેમાંથી ત્રણેય જણાં વારાફરતી રવાદ સાથે પી રહ્યાં હતાં...

ઓચિંતી જ એ ત્રણેની નજર મારી નજર સાથે મળી ગઈ.

બપુ પહેલાં તો એ માટે ગયેલો હતો. તેમાંથી તેને પાછો વાળવામાં મેં સફળતા મેળવી હતી. તેની નાની છોકરીને હું શાળામાં દાખલ કરાવી આપ્યો હતો ને તેને જણવામાં પુસ્તકો, શાળામાં પહેરી જવાનાં નવાં કપડાં પણ હરિજન સંસ્કૃતિ તરફથી પૂર્વ પાઠરામાં આવેલાં હતાં. બપુ ને તેના કુટુંબ સાથે મારે ધનિક નાતો હતો. તેથી તેમણે મને ઓચિંતી જ જાણી. ત્યારે તેમના ચહેરા સાવ બીલા પડી ગયા. જ્યાંએ બેઠાં પડી ગયાં. હજી નસો ચડ્યો નહોતો તેથી તેઓની શુદ્ધ ખુદી જાણત યઈ ગઈ હતી.

હું મારા માટે ચાલ્યો જતો હતો. મેં તેઓની સામે જોઈું ત્યારે મારી દૃષ્ટિમાં લેધ પણ તિરસ્કાર કે ઘણા વ્યક્ત ન કર્યો. મને ખૂબ જ દુઃખ થતું હતું તે વ્યક્ત થયું. હું એ પીકાની નજીક એક કાણુ પણ જતો ન રહ્યો. ધીમે ધીમે તેઓની સાથે દૃષ્ટિની આપલે કરીને જ આગળ ચાલી નીકળ્યો..... યીજે દિવસે હું બપુને ઘેર ગયો.

ત્યારે બપુ કે તેની સ્ત્રી કોઈ જ ઘેર ન હતું. તેની બાળા વિશે તપાસ કરી તો મને કોઈકે કહ્યું કે ‘મણી તો નિરાણે ગઇ છે.’

મણી કઈ શાળામાં જાય છે તેની તપાસ કરીને તરત હું એ શાળામાં ગયો. ત્યાંનાં શિક્ષિકા બેનની રમ લક્ષ્મી મેં મણીને વર્ગની બહાર બોલાવી

લગભગ સાત આઠ વર્ષની નાની મણી વર્ગની બહાર આવી. મને નમસ્કાર કરીને મારી સામે જાતી રહી. તેણે હમણાં પ્રયાસ કર્યો. પણ તેના ચહેરા ઉપર શરમના શેરડા પડતા મેં જાણ્યું. તે નીચું જોઈને શાન્ત જાતી રહી એટલે મેં તેને પૂછ્યું:

‘મણી, તું તો બહુ મોટી થઇ ગઈ છે ને શું?’

‘ભાઈ, તમે ઘણું વરસ સુધી ક્યાં ચાલ્યા ગયા હતા?’

‘હું બહાર ગયો હતો. તું બહાર જરૂર છે ખરી કે?’

‘જાણું છું, પણ તમે તો મને બૂલી જ ગયા ને?’

નાનકડી બાળા નીચું જોઈને કંઈકે રોષ સાથે મને કપડા આપતી હતી એ મને ગમ્યું. ઘણાં હરિજન બાળકોની સાથે મેં ખૂબ નિકટનો સંબંધ કેળવેલો હતો. તેમાંની મણી એક હતી. તેની મોડી કપડા-ભરતી દેખાતો અર્થ હું-તરત કળી ક્યો, ને મેં પૂછ્યું:

‘મણી તારા બાપા નોકરીએ જાય છે?’

‘હા,’ નીચું જોઈને મણીએ મને ઉત્તર દીધો.

‘તારી બાપુ નોકરી કરે છે?’
‘હા.’

શકતી નથી! ગરીબને ચૂનો પુરા પાડવાનું કામ નો ક્યા-
યુમ આદારયોગ્યતા જ કરી શકે. જેમ પતિ કમાર્પલાવે
અને પત્ની સદ્વ્યયોગ કરે, તેમ કસા સત્તન કરે અને
કુદરત મંરેશ્વર અને સુખવરચા કરે!

આ "Vis medicatrix Nature." એટલે કે
કુદરતની રોગનિવારક શક્તિ વિશે છેલ્લામાં છેલ્લો એક
સિદ્ધાંત કે જેના ચુરેમ માર્કસ પ્રજાજ સમર્થક છે તે
એમ છે કે આ રોગનિવારક શક્તિ એ બીજી કઈ જ
નથી, પણ આંતરમનની (Subconscious Mind.)
શક્તિ છે. અને એ શક્તિથી જ રોગ મટે છે. જેના
પુરાવામાં દિબોદાત્રીય અને કાઉની પદ્ધતિદ્વારા થયેલું
રોગનિવારણ આજળ ધરવામાં આવે છે

રોગને મટાડનાર બધા પ્રાણુબળ નથી પણ
મનોબળ છે. એ સિદ્ધાંત આપણે કબૂલ કરીએ

તો પણ આપણે ઉપર જોએલું કુદરતનું માર્ક
કરતું નથી, કારણ કે આંતરમન એ પણ બહુ
અનુભવોનાં મંચ વડે જ રચાયેલું અને હદેશ
છે. એટલે કુદરત એટલે બુદ્ધિશાળી એ સિદ્ધાંતે આ
સિદ્ધાંત પણ ટેકા આપે છે.

જો કે મારે એ અહીં રપટ કરતું જોએ! જ
નવો સિદ્ધાંત સર્વાંગે માલો નથી. તેમ જ ને જ
માન્ય થયો નથી. રોગનિવારણમાં પ્રાણુબળ અને કે
બળ બંને કામ કરે છે.

હુંકામાં કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે કસા
શક્તિ પ્રત્યે નિમર્ગોપામો અપ્રમદ છે કે સિદ્ધાંત
રોગ આસ્તિક છે અને વેદશાસ્ત્રો નમિત્ત છે

[અંક]

★

જીવન સૌરભ

જૈતન્ય મહાપ્રજ્ઞા એ જીવન
પ્રસંગો છે.

આ પ્રસંગો ખૂબ અર્થસૂચક
છે અને સહૃદયી સત્સંપાદકોથી જ
તેનો અર્થ સમજી શકાય તેમ છે.

એક વખત તેમની આધ્યાત્મિકતામાં
એક બ્રાહ્મણ યાત્રાગુએ તેમના પિતા
શ્રી. જગન્નાથ મિશ્રને ત્યાં ઉતારાની
માગણી કરી. અતિથિનું સ્વાગત કર-
વામાં આવ્યું અને ગંધા મારે તેને
વામજો આપવામાં આવ્યા બોજન
તેવાર થયા પછી અતિથિએ આંખો
મીચીને કૃષ્ણ પ્રભુને ભોગ ધરાવ્યો.
બરાબર તે જ વખતે આજ ચૈતન્ય પ્રભુ
અવાનક ત્યાં આવી ચડ્યા અને
ભોગમાંથી થોડુંક ખાઈગયા. છોકરાના
સ્પર્શથી ભોગ અમઢાઈ જતાં, અતિ-
થિ નારાજ થઈ ગયા. મનઃમતે તેને
બીજી વખત રસોઈ કરવાની વિનવિ
કરી. અતિથિએ બીજી વખત રસોઈ

તેવાર કરી અને ફરીથી ભોગ ધર્યો.
આ વખતે ચૈતન્ય પ્રભુને બીજો લઈ
જવામાં આવ્યા હતા છતાં તે ત્યાં
આવી ચડ્યા અને ભોગમાંથી થોડું
ખાઈ ગયા. હવે છોકરાને ઓરડો
વળગે તો મારી પૂરી દેવામાં
આવશે તેવી અનિચિતે ખાતરી
અપાતાં તેણે ત્રીજી વખત રસોઈ
તેવાર કરી. પણ ત્રીજી વખત પણ
તે ત્યાં આવી ચડ્યા અને ભોગમાંથી
થોડું ખાઈ. તે ત્યાં કેવી રીતે આવી
ચડ્યા તેની કોઈ ખબર પડી નહિ
પરંતુ આ વખતે અતિથિએ વાધો
દઈત નહિ, કેમકે તે ધ્યાનમાં હતો
ત્યારે પ્રભુએ તેને આપીને કહ્યું હતું
કે 'તું' અને વાતવાર બોલાવે છે
એટલે જ એ આવીને પ્રમાદ આપ્યો છે.

* * *

કામીગના કેશવ હાલ નામના
કોઈ 'દિગ્ગજ' બને રથને વિચ્છ

છાસાસાલ માનસિંગે કામી

પ્રાપ્ત કરીને તુલસીપદમાં અગા
સમયે તુલસીપદ વિદ્યાનું કામ કરત
આવીને તેને અતિમ વિચાર પ્ર
કરવાનો હતો. એમ કહેવાય છે
તેને સરસ્વતી દેવીનું વસ્ત્ર હતું
ચૈતન્ય પ્રભુ ત્યારે નિમદ હતો
ભોગખાતા હતા. તે વખતે
બાકરજીના મહાત્મ પતિ હતા
દિગ્ગજીના અંજા નરીતા કારે નિ
ક્રમા પરિચયમાં આવ્યા નિમદ
વિનવિધા દિગ્ગજીએ નમસ્કાર
સો મોડોતાને ત્યાં સ્ત્રી કામી
રસોઈ સ્ત્રીથી ફરત બેઠું હતું
ખૂબ યુગ્મિત થઈ ગયું હતું
નિમદજીએ તેમાંથી એક સ્ત્રી
પડિતીને તેના ચુલ્લોથી રિજ
કરવાનું કહ્યું પોતાના કોઈ કોઈ
દેવ હોઈ રહે તે વાત જ પડિતી
મનઃમતે હડકામ કરી પણ બને
નિમદજીએ તે એક જ મોડો પડિ
તને કેટલો બુનો બનાવે તો

હતો, એટલાથી જ મને થયો લાજ થઈ ગયો છે. આ વાત તે દિવસે તો નહોતી સમજાઈ પણ આજે હવે બરોબર સમજી શકું છું.'

હવે બાપુ ફરીથી મને નિમંત્રિત મળતો રહે છે. અમે બંને એકબીજાને માત્ર મળીએ છીએ, તેથી પણ અમને થયો આનંદ ઘણ છે... મને એક વાતની વધુ ને વધુ રપટતા થતી જાય છે કે આપણે અચળતા નિવારણ વહેંચામાં વહેંચી કરવું હોય તો હરિજનોની સાથે આ રીતે નાતો બાંધવાની સહુએ જરૂર છે. પ્રત્યેક એવો દર નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે તે એકદમ હરિજનોને પોતાનો મિત્ર બનાવશે.

૨

...અને ત્રણ વધુ પછી બીજું, મિત્ર પણ નહીં

એક હરિજન મહોદ્દામાં હું પહોંચ્યો. ઘણાં હરિજન લાઈબ્રેરીઓ અને નાનાં બાળકોના બુના ચહેલાઓ મને દેખાયા. બધાને મેં એાળખી કાઢ્યા. સમય વીતી ગયો હતો, તેથી મેં તેઓમાંના કેટલાકની નજરમાં ફરકાર થયેલો લાગ્યો. સહુના ખુશી-અખર પૂજીને હું પાડો કરવા જતો હતો, ત્યાં એકાએક મને એ મહોદ્દામાં વસનાર મારો એક જૂનો પરિચિત જાઈસાંભરી આવ્યો. એટલે મેં તપાસ કરવા ખાતર પૂછ્યું:

'બધુ ક્યાં છે?'

'ભાઈ, હજી એ તોફારી પરથી પાડોં નથી આવ્યો. દમણ જ આવશે જોઈએ.' ડોકકે મને ઉત્તર વાળ્યો. પરંતુ એ ઉત્તરથી મને સંતોષ ન થયો. મેં સહુની વિદાય

લીધી. ઘણાં વધુ પહેલાં મેં હરિજન મેવાનાં કાપડો આરંભ કર્યો હતો, ત્યારે અખત્યાર કરેલી મારી રીત સાંભરી આવી ને હું એક બાબૂના માગે તરફ ફેંટાઈને ધીમે ધીમે ચાલતા માંડ્યો.

સામે જ દારુ પીકું હતું. પીહાની બહાર બધુ, તેની સ્ત્રી, ને તેની નાની છોકરી બેઠાં હતા. નજીકમાં ખાટલી પડી હતી, તેમાંથી ત્રણેય જણાં વારાફરતી રવાદ સાથે પી રહ્યાં હતાં...

આચિંતી જ એ ત્રણેની નજર મારી નજર સાથે મળી ગઈ.

બધુ પહેલા તો એ માગે ગયેલો હતો. તેમાંથી તેને પાછો વાળવામાં મેં સફળતા મેળવી હતી. તેની નાની છોકરીને હું શાળામાં દાખલ કરાવી આજો હતો તે તેને બાથનાં પુસ્તકો, શાળામાં પહેરી જવાના નવાં કપડાં પણ હરિજન માર્કેટમાં તરફથી પૂર્વ પાડતામાં આવેલાં હતાં. બધુ ને તેના કુટુંબ સાથે મારે ઘનિષ્ઠ નાતો હતો. તેથી તેમણે મને આચિંતી જ વ્તેયો ત્યારે તેમના ચહેરા સાવ વહીસા પડી ગયા. બધાથે બેઠાં પડી ગયાં. હજી ત્રણે ચડ્યો નહોતો તેથી તેઓની શુદ્ધ બુદ્ધિ તથા ચર્ચા ગઈ હતી.

હું મારા માગે ચાલ્યો જતો હતો. મેં તેઓની સામે જોયું ત્યારે મારી દૃષ્ટિમાં લેણ પણ તિરકકાર કે કૃણા બધકા ન કર્યાં. મને ખૂબ જ દુઃખ થતું હતું તે બધકા થયું. હું એ પીહાની નજીક એક ઘણુ પણ જોતો ન રહ્યો. ધીમી મતિએ તેઓની સાથે દૃષ્ટિની આપણે કરીને જ આજળા ચાલી નીકળ્યો.....

બીજા દિવસે હું બધુને ઘેર ગયે

ત્યારે બધુ કે તેની સ્ત્રી ડાઈ જ ઘેર ન હતું. તેની બાળા વિશે તપાસ કરી તો મને ડાઈ કે કહ્યું કે 'મણી તો નિશ્ચયે ગઈ છે.'

મણી કઈ શાળામાં જાય છે તેની તપાસ કરીને તરત હું એ શાળામાં ગયો. ત્યાંનાં શિક્ષિકા બેનની રમ્મ લક્ષ્મી મેં મણીને વર્ગની બહાર બોલાવી

લગભગ સાત આઠ વર્ષની નાની મણી વર્ગની બહાર આવી. મને નમસ્કાર કરીને મારી સામે જોઈ રહી. તેણે હસવાનો પ્રયાસ કર્યો. પણ તેના ચહેરા ઉપર શરમના દોરડા પડતા મેં જોયા. તે નીચું જોઈને શાન્ત જોમી રહી એટલે મેં તેને પૂછ્યું:

'મણી, તું તો બધુ મોટી થઈ ગઈ છે ને શું?'

'ભાઈ, તમે ઘણાં વરસ સુધી ક્યાં ચાલ્યા ગયા હતા?'

'હું' બહાર ગયો હતો. તું બરોબર ભણે છે ખરી કે?'

'ભણું છું', પણ તમે તો મને બૂલી જ ગયા ને?'

નાનકડી બાળા નીચું જોઈને કંઈક રોષ સાથે મને કપડાં આપતી હતી એ મને ગમ્યું. ઘણાં હરિજન બાળકોની સાથે મેં ખૂબ નિકટનો સંબંધ ડેળવેલો હતો. તેમાંની મણી એક હતી. તેની મીઠી કપડા-બરડી ટકારતો અર્થ હું તરત કળી કયો, ને મેં પૂછ્યું:

'મણી તારા બાપા નોકરીએ જાય છે?'

'હા', નીચું જોઈને મણીએ મને ઉત્તર દીધો.

તરી નોકરી કરે છે?'

‘તું રોજે નિશાએ આવે છે?’
‘હા, પણ કોઈકવાર નથી આવતી.’

‘કેમ? શાથી નથી આવતી?’
‘મારી બા મને આવવા ન દે તો પછી મારે નહુટકે ગેરહાજર રહેવું પડે છે.’

મણીની સાથે વાતચીત કરતાં હું સમજી શક્યો કે મણી મારી પાસે હજુ કોઈક ખીજી જ વાત સાંભળવા માગતી હતી. તેના ચહેરા ઉપર હજુ એક પ્રકારનો સંકોચ, શરમ ને હાથ પ્રસરેલાં હતાં. હું તેને ખીજે પ્રશ્ન પૂછું તે પહેલાં એ ખોલી ઉઠી.
‘ભાઈ, તમે ગઈકાલે અમને જોયાં હતાં ને?’

‘હા, કેમ?’ મને તેની વાત સાંભળવાની ઈચ્છા હતી. તેથી હું વધુ કંઈ ન બોલ્યો.
જાણે મણી જ્યું સમજી ગઈ હોય તેમ બોલી:

‘જુઓને, મને માડા બાપા કેરલી થે વાર ત્યાં લઈ જાય છે. ને હું ન જઈ તો મારે છે. બાને પણ કોઈકવાર મારે છે. તેથી મારી બા ને હું—અને તેમની સાથે પાંડે જઈએ છીએ.’

મણીએ મારી સાર્થે બિના બિના પોતાના, પગના અંગૂઠા વડે સાદી ઘસવા માંડી. હું તેની અસહાયતા જોઈ શક્યો.

‘પણ હવે તો જ્યુ તને પરાણે ત્યાં નહિ લઈ જાય ને?’

‘ના, તમે અમને જોઈ ગયા છો. તેથી બાપા ગઈકાલે કોઈની સાથે બોલતા જ નથી.’

‘ને તને હજુ પણ પાંડે લઈ જાય તો તું જઈશ?’ મેં પૂછ્યું.

‘ના, પણ હવે તો મને બાપા કદી લઈ જશે જ નહિ.’

‘કેમ?’ મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

‘બાપા જાણે છે કે તમે તેને કપડા આપો તેથી.’

‘હું જ્યુને કપડા આપું ને તે ન માને ને તને પરાણે પાંડે લઈ જાય તો તું શું કરીશ?’ મેં પૂછ્યું.

‘ભાઈ, મણીએ મારા હાથ પકડ્યો ને ઘણમણી દિશિથી મારી સામે જોઈ રહી. ‘તો તમને હું દર વખત કહી દઉં. તમે તો મને ખ્યાલી શકશો ને?’

મણીના તદ્દન નિર્દોષ ચહેરા ઉપર અસહાયતાની છાયા પથરાઈ ગઈ. તેની નાનકડી આંખોનું બીનું તેજ મેં ઝીની લીધું ને તેના માથા પર હાથ મૂકી મેં તેને સાન્તવન આપ્યું. મણી પાછી પોતાના વર્ગમાં ગઈ. જતાં જતાં તેણે મને હસતી નમન ક્યું ને કહેલી ગઈ:—

‘તમે મને વારંવાર જરૂર મળતા રહેજો. હા ને!’

ત્રણ વર્ષ પહેલાં મણી અમારી બાળશાળામાં દરરોજ આવતી. ત્યાં તે માથું ઝોળાવતી, હાથના નખ કપાનીને સ્વચ્છ રાખતી, ઘાંત સાફ કરતી. કપડા સ્વચ્છ પહેરતી. એ એક ચાલાક છોકરી હતી. તેને પોતાના ઘર કરતાં અમારી બાળશાળામાં વધુ મજા પડતી. તેથી તેની બા પણ તેને અમારી શાળામાં વધુ વખત સુધી રહેવા દેતી.

આ રીતે બાળકોને સતત સંપર્કમાં રાખવાથી તેઓની સ્વચ્છતાની ટેન ફેળવાની મેં જોઈ હતી. પરંતુ ત્રણ વર્ષનો સમય વીતી ગયા પછી મેં આ પ્રયત્ન એ પણ અનુભવ કર્યો કે બાળકમાં સારા નરમાવી વિવેકદષ્ટિ પણ એ રીતે જન્મત થઈ શકે છે.

હરિજનોને આપણે સતત સંપર્કમાં રાખીને અનાવાસે જે આપી શકીએ છીએ તે આ આંતર તેમ જ ખાલ શુદ્ધિની ભાવના જ છે. એમ મને થોડા વર્ષના હરિજનોનેવાળા અનુભવમાંથી સમજાયું છે. ફિલ્ડ ધર્મમાં આજાડછેલને જે સ્થાન મળ્યું છે તેનો નાશ કરવાનો માર્ગ મને બાપા સંપર્કમાં દેખાયો છે. કારણ કે આપણા સમાજનાં આ એક દુષણને રાખવા માટે પ્રયત્ન બંધિત આવરી શકે તેવો આ સરખ માર્ગ મને લાગ્યો છે.

વૈદકમાં કુદરત, કલા અને કેળવણી

લેખક : રમણલાલ એન્જિનીયર

માનવજનનું અંતિમ ધ્યેય શું હોયું તેમણે એ સમયથી શીસુદોમાં ઘણા મતમતાંતરો હોવા છતાં, એ હકીકત તો ઉઘાડી નોઈ શકાય એમ છે કે પ્રાણી માનવી પ્રકૃતિ સુખની શોધ અર્થે છે

હવે આ 'સુખ' એટલે શું એના ને વિચાર કરીએ તો જણાશે કે એ કોઈ નક્કર હકીકત, સ્થિર પરિસ્થિતિ કે સર્વમાન્ય ધોરણ નથી. દરેક આત્માનો જેવો વિકાસ એવું એવું સુખનું દર્શન અને એ સિદ્ધ કરવા માટેના એના સતત ધર્મપ્રગટા. કોઈને રસના યોગ્ય દોષાવવામાં સુખ મળે તો કોઈને સાધ અને અહિંસા દ્વારા પ્રજાપ્રાપ્તિ કરવામાં સુખ મળે.

કુષ્ઠ કોઈને ગમતું નથી. એને ટાળવા માટે દરેક માણસ પોતાની અક્ષય આવડત અને સાધનસંચય પ્રમાણે પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે. ઘણી વખત માણસ જ્યારે રાજસુધીથી અને હસતે મોઢે કુષ્ઠને આવકારે છે, ત્યારે પણ એમ કરવાનું કારણ એ હોય છે કે ભવિષ્યનું મોહક અને રમણીય મિત્ર એની દૃષ્ટિમુખ હોય છે. પોતાના ત્યાગ, ત્રાસ અને કષ્ટથી પોતાને, પોતાના સમાજ, દેશ કે પછી આખી માનવજનને લેશ માત્ર લાભ અર્થાર્થે કે ભવિષ્યમાં થવાનો નથી એવી ખાતરી પછી કેટલા માણસો રાજસુધીથી કપ્પ સહન કરશે ?

રોગના રૂપમાં શારીરિક કુષ્ઠ પણ કોઈને પ્રિય લાગતું નથી. એને ટાળવા માટે આજ સુધીમાં માનવીએ અસંખ્ય રસ્તા અખત્યાર કર્યા છે. હજી પણ એના પ્રયત્નોનો અંત આવ્યો નથી ઉગ્રતા એ દિનપ્રતિદિન વધુ ને વધુ પ્રખ્યાત થતા જાય છે. રોગરૂપી શારીરિક કુષ્ઠમાંથી છૂટી-આરોગરૂપી શારીરિક સુખ પ્રાપ્ત કરવાના માનવીના અસંખ્ય પ્રયત્નોનું ગચ્છિતશસ્ત્ર એટલે વૈદકશાસ્ત્ર.

વૈદકશાસ્ત્રમાં અને એમાં ખાસ કરીને નિસર્ગોપચારમાં 'કુદરત' એ શબ્દ વારંવાર વપરાય છે. એ શબ્દના અનેક અપાનમૂલક અર્થો આમજનતામાં, લાજેલા લોકોમાં અને વૈદ દાકતરોમાં પ્રચલિત છે. નિસર્ગોપચાર ઉપર ઘણા પ્રકારો કુદરત શું છે એ સમજવા વિના જ થતા હોય છે.

વર્ષેથી અનેક હઠીલા રોગીઓ પીડાતા એક દત્તીએ મને કહ્યું :

'મારો દાકતર બહુ જ સારો છે. એ પણ તમારી પેઠે "કુદરત"માં જ માને છે.' મેં કહ્યું 'વાહ ! બહુ ખુશી થવા જેવું છે ! તમને શાથી ખબર પડી કે એ કુદરતમાં માને છે ?'

'મારો રોગ મટાકવા એણે બહુ જ જહેમત ઉઠાવી. અનેક જાતની દેશી વિદેશી દવાઓ વાપરી. પાર વગરનાં ઇન્જેક્શનો આપ્યાં. પણ જ્યારે કલાની કારી કાવી નહિ, ત્યારે એણે મને કહ્યું કે હવે બીલકુલ પૈસા બચાડશો નહિ. હવે બધું 'કુદરત' ઉપર છોડી દો !'

મેં જવાબ આપ્યો, 'ધારો કે તમે મુસાફરી કરતા હો, અને રસ્તામાં એક ગાઢ જંગલ આવે. તમે મુઠાઈ પડો. એવે વખતે કોઈ ભોમિયો આવે, તમને વિશ્વાસમાં લે જંગલની આરપાર કારી આપવાની ખાતરી આપે, અને તમારી પાસેથી પૈસા લે. બરાબર અર્થે રસ્તે અત્યંત વિકટ જગ્યાએ તમે આવી પડો. ન આગળ જવાની મુશ્કેલી પડે, ન પાછળ જવાની સમજણ પડે. એવે વખતે તમારો ભોમિયો તમને કહે કે 'હવે તમે આગ્રહ છો. ત્યાં જવું હોય ત્યાં સુધેથી જઈશો છો.' એમ કહીને એ નાસી જાય તો તમે એને કેવો ભોમિયો કહેશો ?'

સહેજ ચમકી જઈને એમણે જવાબ આપ્યો 'આવો માણસ તો બહુ લખકંદર ભોમિયો કહેવાય.'

"તો પછી તમારો દાકતર માણસ તરીકે ગમે એટલો સંજ્ઞા હોય તોપણ આરોગ્ય માટેના ભોમિયા તરીકે પૈસા ભોમિયા જેટલો જ લખકંદર માણસ છે. તમારા કેસમાં સતત દવાબાજી કર્યા પછી, એ કેસને સુધાય એટલો સુધી નાખ્યા પછી હવે એ તમને ઈશ્વરને આશરે છોડવા માગે છે ! તમને ને પહેલેથી કુદરત ઉપર છોડવા હોત તો તમારી આંટી કુદરત તો ના જ થાત. હવે જ્યારે કુદરતી રોગ અને દવારોગ બે એકા ચક્રને તમારો કેસ અસાધ્ય થયો, ત્યારે એણે એમ માની લીધું કે જે એનોપેક્ષ માટે અસાધ્ય છે, એ દરેક ચિકિત્સા

ત્સાપદ્ધતિ માટે અસાધ્ય હોય જ નોંધાયે. જે પોતે નથી મટાડી શકતો એ દુનિયામાં કોઈપણ મટાડી શકે જ નહિ.

‘તમે જે આવી ધપડી અને મુખર્ષિ ભરેલી સવા-હને અનુસરશો, તો તમારે માટે સાબ થવાનો કોઈ ખારો નથી. તમારે જરૂર કુદરતની નથી પણ કલાની છે. એક કલાતી નહિ પણ અનેક કલાતી. અને એવી પાછળ જે પૈસા નહિ ખર્ચાડે તો તમે તમારી ઇંદગી ખર્ચાડશો.’

આ દરદીના દાકતરની પેઠે ધણા માણસોને બ્રમ હોય છે કે “કુદરત” એટલે નમીય.

એક વખત એક વૈદરાજે અને કનુ કે ‘હું પણ કુદરતમાં માનું છું હું સાતપુઝા-સલાદીથી માંડીને હિમલય સુધીનાં જગતોમાં રખડ્યો છું અસંખ્ય કુદરતી વનસ્પતિઓ એકરી કરી લાગ્યો છું, અને આ કુદરતી ધલાનેથી અનેક દરદીઓના રોગ મટાડ્યા.’

મેં કનુ કે તમારી ‘કુદરત’ અને નિસર્ગોપચારની ‘કુદરત’ જુદાં જુદાં તત્વો છે ! મારો જવાબ સાંભળીને એમને હારે આજખખી થઈ

નિસર્ગોપચારમાં કુદરત એ શબ્દ પરમાત્મા, પુણ્ય, પ્રકૃતિ, પંચમહાબૂતો, પ્રારબ્ધ કે પુરુષાર્થના અર્થમાં વપરાતો નથી નિસર્ગોપચારની કુદરત એ કેમ અગમ્ય ગેમી કે પરલોક સાથે સંબંધ ધરાવતું તરત નથી એ જ રીતે અંગ્રેજમાં જેને Nature અને યુજસતીમાં પ્રકૃતિને નામે ઓળખીએ છીએ અને જેના અભ્યાસમાં વનસ્પતિઓ, પશુપક્ષીઓ, પૃથ્થરો, ખનીજો વગેરેનો અભ્યાસ આવી જતા છે, એ કુદરત પણ નિસર્ગોપચારની કુદરત નથી યુજસતી ભાષામાં ‘પ્રકૃતિ’ નામનું તૈયાસિક શ્રી હરિનારાયણ આચાર્યના તત્ત્વપદ હેઠળ નીકળે છે, એમાં આવા વિયોગના સુદ્ધ લેખો આવે છે પણ આ પ્રકારના અભ્યાસને અને નિસર્ગોપચારને કોઈ જ લાગતું-વળતું નથી. બંને વિયોગના કાલજોરો તદ્દન જુદાં છે.

તો પછી નિસર્ગોપચારમાં “કુદરત” “નિસર્ગ” અથવા “પ્રકૃતિ” એ શબ્દ કયા અર્થમાં વપરાય છે ?

નિસર્ગોપચારમાં “કુદરત” એ શબ્દ પ્રાણીમાનના વિરામજ માણસના શરીરમાં રહેતી જીવનશક્તિ, જીવનબળ, અથવા જીવનના અર્થમાં વપરાય છે.

પાશ્ચાત્ય વૈદકો આઘપુરુષ મેકાન ઓફ મિડિસલ ઓપોઝેટીન જીવનશક્તિને “Vis medicatrix Nature”

એટલે કે કુદરતની રોગનિવારક શક્તિને નામે ઓળખાતે. આ શક્તિ Vis conservatrix અથવા તો સંરક્ષક શક્તિને નામે પણ ઓળખાય છે, કારણકે એ રોગો-માદક તત્વો અને પ્રતિકુળ વાતાવરણ સામે સ્થિરતું સંરક્ષણ કરે છે.

માનવદેહમાં આવી બે કેમ શક્તિ હોત નહિ તો માણસનત ક્યારનીયે પૃથ્વીના પડ પરથી નાબુદ થઈ જતો. સંરક્ષક શક્તિ પ્રદેશોએ હમણે વર્ષ થયાં, માણસ રોગ, મરણ અને પ્રતિકુળ વાતાવરણ સામે અગ્રહતો બાળ્યો છે. એનું વૈદ્ય ટેક બાળસુધીનોટ લાગે જોઈવેકુ રહ્યું છે. એ વૈદ્યો એને બચાવ્યો નથી, પણ એના જીવનમળે જ એને બચાવ્યો છે. ક્યારે માણસના શરીરમાં એના સંરક્ષણ માટે મુકેલી આ શક્તિ શી રીતે કામ કરે છે એના થોડાક સાદા દાખવા જોઈએ.

આપણને હાથ ઉપર ચાકુ વાગે છે કે શરીરે ઉબેડા થઈ ચામડી ઉખડી જાય છે. આપણે કોઈ પણ દવાદાર ન કરીયે તો પણ હુંક સમયમાં ચામડી સંધાધને પૂરવત થઈ જાય છે. શરીરનું કોઈ હાડકું ભાગે છે એને જે પધારધાન ગોઠવવામાં આવે તો એ પોતાની મેળે સંધાઈ જાય છે. આ બધું સમારકામ જીવનશક્તિ કરે છે.

બાળકને ઓરી નીકળે છે. માળાપ કાંઈક દવાદાર ન કરતા કેવળ માનતા માનીને ખેસી રહે છે. શરીરનાં કુષિત રચ્ચેનો નાશ કરીને ઓરીનો મુખ આપોઆપ સખી જાય છે. એ જ રીતે શરીરમાં બે હાનીકારક ગ્રો કચરો ભરાયો હોય તો કુદરત કાં તો એને તાવથી ભળી દે છે, જામ ક્ષયી મારશે કાઢી નાખે છે કે પછી ખસ, દરાજ કે અરખવા જેવા ચામડીના રોગો મારશે એનો નિકાલ કરે છે. આ જીવનશક્તિ બ્રમ અને હીલા રોગોમાં સતત શરીરશુદ્ધિ અને રોગનિવારણના સફળ નિષ્ફળ પ્રયત્નો કર્યા જ કરતી હોય છે. દરદી મરણનો હોય છે ત્યારે પણ છેક છેલ્લી કડી સુધી જીવનશક્તિ એને ઉગારવા ધમપાળા કર્યા કરે છે.

આ જીવનશક્તિ તરફ જુદા જુદાં ચિકિત્સકોના પાન પ્રકારનાં દર્શિનિકુઓ આપણને જોવાના મળે છે

(૧) જીવનશક્તિ સર્વજન, સર્વશક્તિમાન અને સર્વજ્ઞ છે. આ દર્શિનિકુ નિસર્ગોપચારનું છે.

(૨) જીવનશક્તિ જેવું કોઈ છે જ નહિ. આ દર્શિનિકુ એયોપેથિક છે.

(૩) વૈદકીયો જીવનશક્તિ વિશે મૌન સેવે છે.

(૪) જીવનશક્તિ છે ખરી, પણ એ રોગ તો શું મટાડે ? રોગ તો અમારી ઝીણી, માંડી અને બહુઈ ગોળીઓ મટાડી શકે ! આવું હોમિયોપેથો કહે છે.

(૫) જીવનશક્તિ એ એક શરીરસંરક્ષક, રોગનિવારક અને જીવિતશક્તિ શક્તિ છે, પણ એની ઉપર આંધળો વિશ્વાસ મુકાય નહિ. એની અપૂર્ણતાઓ પૂરી કરવા માટે ઔષધોપચારથી માંડીને માનસોપચાર સુધીની કલાઓની આવશ્યકતા છે. આ મતલબ વૈજ્ઞાનિક નિસર્ગોપચારોનું છે.

હવે આ દરેક દૃષ્ટિબિંદુને આપણે કાળજીપૂર્વક વિગતવાર તપાસીએ.

જીવનશક્તિ નિસર્ગોપાસકો વર્તમાનની અપૂર્ણતાઓનો ઉદ્ધેશ પોતે માની લીધેલા સુવર્ણમય જૂતકાળના પુનર્સંજનમાં જીવે છે. એમણે પ્રાચીને - લગભગ પરમેશ્વરની પ્રતિષ્ઠા આપી દીધી છે ! તેઓ કહે છે કે : “ જીવનશક્તિ એ એક એવી અદ્ભુત શક્તિ છે કે માનવદેહ વિષે વૈજ્ઞાનિકો જે કંઈ જાણે છે તે બહુ જ, અને જેનથી જાણુતા તે પણ આ શક્તિ જાણે છે ! એટલે વૈદકમાં વિજ્ઞાન, તત્વજ્ઞાન કે કલાની રચી જ આવશ્યકતા નથી. દાઓનો દાટ વાળો. કુદરત તરફ પાછા ફરો. ઈશ્વરને અનુસરો, ફળાદાર કરો, દીનજીર કરો, પંચમહાભૂતો સાથે સતત સંસર્ગ રાખો, એટલે તમારા રોગરોગ ટળી જઈ વિવિધ તોપ નાશ પામી, તમારા સંસાર મુખમય થશે.”

મૂળી વચ્ચે એક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ બીજા શાસ્ત્રના પ્રશ્નો ઉપર અજળ રીતે અજળપણું પાડે છે. કેવળ રાજ્યકાન્તિ પ્રેરનારા ત્રણ પયગમ્બરોમાંનો એક હશે મહાન નિસર્ગોપાસક હોનો. એનો મત એવો હતો કે માણસનો મૂળ સ્વભાવ સારો જ છે. રાજ્ય, સમાજ અને ધર્મનાં કડોર અને અનિષ્ટ બંધનો જ એને નકારે કરી મુકે છે. એટલા માટે એને સારા કરવાનો રસ્તો એ છે કે એણે આ દુનિયા બંધનોનો ત્યાગ કરી મુકત થવું. અને કુદરતના આજ્ઞાક તરીકે જીવન ગાળવું. કુદરતી માણસ એ આદર્શ માણસ હોવાથી કેળવણી પણ એવી હોતી જોઈએ કે જેનાથી આજ્ઞાક કુદરતમય જીવન જીવી આદર્શ માનવી બને.

આ વિચારોની મોઢક છાયા યુરોપના કેળવણીકારોના મગજ ઉપર અદ્ભુત ગાંઠી રીતે પડી ત્યારપછી

ધણે સમયે એક જગ્યામાં વડો ઉછેરેલો ૧૦-૧૨ વરસનો છોકરો મળી આવ્યો સંસ્કૃતિના સ્પર્શથી અજ્ઞાયા વિનાનો આ કુદરતી આજ્ઞાક બેઠો કેળવણીકારો દર્શિલા ચર્ચે ગયા ! એમણે આ આજ્ઞાકો બહુ જ કાળજીથી અભ્યાસ કર્યા માંડ્યો. પણ જેમજેમ અભ્યાસ આગળ વધ્યો તેમતેમ એમનું મોઢક સ્વપ્ન ક્ષુભ થતું ચાલ્યું. આ છોકરો ખાનપાનથી માંડીને હસનચલન સુધીની દરેક દરેક આપતમાં એક જગ્યા પડી જેવો હતો. એ સીધી રીતે ચાલી નહોતો ચક્રતો. એ સતત દોડાયા જ કરતો. ગમે તેમ મળમૂલતું વિસર્જન કરતો, અને જેને તે તેને કરવા પ્રવાસ કરતો. એને જોઈતાં નહોતું આવાણું માત્ર એ પડી જેવા અવાજો કાઢતો. વર્ષોના સતત પુરુષાર્થથી પણ એને સુધારીને સામાન્ય આજ્ઞાક જેવો પણ ન બનાવી શકાયો ત્યારે કેળવણીકારોનો કુદરતી માણસ વિષેનો ભ્રમ સંપૂર્ણ રીતે ભાંગી ગયો. એમને એ ખાતરી થઈ કે કુદરતી માણસ એટલે જગ્યા ન માણસ. પરિણામે કેળવણીના ક્ષેત્રમાંથી નિસર્ગોપાસનાને દેશવેદો દેવામાં આવ્યો.

પણ વૈદકના ક્ષેત્રમાં હજી નિસર્ગોપાસના આસ્થા દરે છે ! બપોરે લોહો અને ચિકિત્સકો નિસર્ગોપાસના અને નિસર્ગોપમાર વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટ રીતે સમજશે ત્યારે વૈદકના ક્ષેત્રમાંથી પણ નિસર્ગોપાસના નાશ પામશે.

નિસર્ગોપાસકોની જીવનશક્તિ વિષેની અધ્યયનશીલ નીમૂંઝ છે, એ આપણે આગળ જોઈશું.

હવે આપણે એવોપેથોનું દૃષ્ટિબિંદુ તપાસીએ.

એવોપેથોમાં હીપાક્રેટીસથી માંડીને હાનમેન સુધીના મહાન ચિકિત્સકો જીવનશક્તિમાં માનતા. નેકે જુદા જુદા ચિકિત્સકો વચ્ચે મતભેદ તો હતો જ પણ એ મતભેદ મૂળ મુદ્દા પરવે નહોતો માત્ર વિગતોનો હતો. પણ છેલ્લાં સો વર્ષ થયાં એવોપેથોમાં વિજ્ઞાનનો અદ્ભુત વિકાસ થયો, એનું પરિણામ એ આવ્યું કે વૈદકની સરદારી તત્વજ્ઞાનના હાથમાંથી નિત્યને ખૂચતી લીધી. જે આયુર્વેદના ત્રિદોષવાદને આપણે જીવનસંજોનું રોગશાસ્ત્ર માનીએ તો, આયુર્વેદની પેઠે એવોપેથોમાં પણ આજન્સુધી જીવનસંજોના રોગશાસ્ત્રનું (Humoral Pathology) આધિપત્ય પ્રવર્તતું હતું પણ મહાન જર્મન શરીરશાસ્ત્રી ડૉ. શ્વીર-વોએ (Virchow) આ પ્રાચીન રોગશાસ્ત્રને ઉપજાવી પાડી. કોષોના રોગશાસ્ત્રને (Cellular Pathology) પ્રતિષ્ઠિત કર્યું.

આ રોગશાસ્ત્રને આધારે એલોપેથીના આચાર્યો એમ દલીલ કરે છે કે : 'આધુનિક વિજ્ઞાન ધર્મર, આત્મા કે જીવનશક્તિ જેવાં ગેબી તત્ત્વોમાં માનવું નથી. એ તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુમાં માને છે. શરીરમાં બનતી સંબળી ધટનાઓ ભૌતિકશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્ર જેવાં વારતત્ત્વવાદી શાસ્ત્રોથી સમગતી શકાય એમ છે.

શરીરને સામ્રાજ્ય માનવું અને જીવનશક્તિને સમ્રાટ માનવો, એમાં તો અમને મધ્યકાલીન રજવાડાંશાહી રાજ્યવ્યવસ્થાનો શરીરશાસ્ત્રમાં પડતો પડતો જણાય છે. અર્વાચીન વિજ્ઞાન શરીરને સામ્રાજ્ય નથી માનવું, પણ એક પ્રજાસત્તાક માને છે, કે જેમાં દરેક સરખા સમેત છે અને સ્વતંત્ર રીતે પ્રવૃત્તિશીલ છે, અને એ બધા વચ્ચેની એકતા રધિરાલિસરણ અને મંજમતવુંઓના તંત્રથી સંધાય છે. માનવદેહનું મધ્યબિંદુ જીવનશક્તિ નથી પણ કોષ છે, રોગ અને આરોગ્યના આદિ અને અંત કોષથી જ થાય છે.'

આ દલીલનો જવાબ એમ આપી શકાય કે : 'પ્રા. શીરઓનું મંતવ્ય સંપૂર્ણ રીતે સાચું છે એમ માનીયે તો પણ એનાથી જીવનશક્તિનો સિદ્ધાંત બોરો હરી શકતો નથી. એક રાજ્યમાં ઈમેન્ટની પેઠે એથી સાથે રાજાશાહી અને પ્રજાશાહી બને હોઈ શકે ।

કેવળ વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ ભેદ એ તો પણ પ્રા. બીકેપે શીરઓ કરતાં એક ડગલુ આગળ લયુ' છે. એજો એ સિદ્ધ કર્યું છે કે જીવનનો ઉત્પત્તો એકમ કોષ નથી, પણ એનાથીય અંતિ સૂક્ષ્મ એવો માઈક્રોઝીમા છે. આ માઈક્રોઝીમાનો યોગ્ય પરિરિચિત હેઠળ કોષમાં વિકાસ થાય છે, બ્યારે અયોગ્ય પરિરિચિત હેઠળ એ રોગજનુમાં પરિવર્તન પામે છે.

વૈદકના શ્વેતર્માં ગમે એટલા ચતુરાઈલિમાં ખુલાસાએ આપવામાં આવે તો પણ એમની સચ્ચાઈની અંતિમ કમેાડી તો કિલનિકલ અનુભવ એજ છે અને એ દૃષ્ટિએ તપાસતાં બધાં સુધી જીવનશક્તિના સિદ્ધાંત ઉપર સ્થાપલા ચિકિત્સાશાસ્ત્ર કરતાં, અર્વાચીન રોગશાસ્ત્ર ઉપર રચાયેલ ચિકિત્સાશાસ્ત્ર ચઢીયાતાં પરિણામો બતાવી ના શકે ત્યાં સુધી એને રવીકારી કેમ શકાય ?

વળી જંતુશાસ્ત્રથી બ્યારે એલોપેથો રોગ અને આરોગ્યની સમજા ધટનાઓનો યોગ્ય ખુલાસો કરી શકતા નથી, ત્યારે તેઓ એમ કહે છે કે કેટલીક બ્રિજિઓમાં

રોગપ્રતિબંધક શક્તિ (Immunity) એટલી બધી સરસ હોય છે કે રોગજનુઓ એમની ઉપર આક્રમણ કરી શકતાં નથી. આ-ઈમ્યુનીટી-એ જીવની જીવનશક્તિનું તનું નામ હોય એમ ચોક્કસ દેખાય છે.

વૈદકપ્રતિબંધક આચાર્યવિચારમાં આ જીવનશક્તિને કશું જ સ્થાન હોય એમ જણાવું નથી. કારણ કે આયુર્વેદના પ્રાચીન આચાર્યોનાં લખાણોમાં એને વિગે કશો ઉલ્લેખ નથી. અર્વાચીન વેદો પણ એને વિગે સાવ અજાણ છે. કેવળ એક અપવાદ કવિશાળ ગણનાય સેનનો છે. એ આ જીવનશક્તિને Vis Conservatrix ને "રક્ષણી શક્તિ" ને નામે ઓળખે છે. પણ ત્યારપછી જીવનશક્તિના તત્ત્વતાનને અને આયુર્વેદના તત્ત્વતાનને મેળ એસાડવાનો એમણે પણ કાંઈ પ્રયત્ન કર્યો નથી.

દાનમેન એના જમાનાનો એક સર્વગ્રાહી પાંડિત્યવાળો બહુશ્રુત ચિકિત્સક હતો. પોતાના પુરોગામીઓનાં તમામ લખાણોનો એનો અભ્યાસ પાકો હતો. જીવનશક્તિના સમજા મહાન ચિકિત્સાગ્રામી પેઠે એ પણ જીવનશક્તિમાં માનતો. એ એમ માનતો કે રોગ અને આરોગ્ય બન્ને જીવનશક્તિના પ્રદેશમાંથી જ- સર થાય છે. હોમિયોપેથીનાં સૂક્ષ્મ બીજાથી જીવનશક્તિને સ્પર્શને જ રોગનું આરોગ્યમાં રૂપાંતર કરે છે.

એ એમ કહેતો કે : "Nature is a poor healer" "કુદરત એ એક કંગાલ વેલ છે." આ સૂત્રમાં કુદરત તરફ કલાકારનો, રિથિતચૂરતા તરફ સુધારકનો અને જીવનશક્તિ તરફ દૃષ્ટાનો તિરસ્કાર સ્પષ્ટ વાંચી શકાય છે.

હિપોક્રેટીસ એમ કહેતો કે "Nature cures; not the physician." રોગનિવારણનું કામ ચિકિત્સક નથી કરતો પણ કુદરત કરે છે. હિપોક્રેટીસ કુદરતને પ્રણિપાત કર્યો. દાનમેને કલાની પ્રતિષ્ઠા રચાવી. એક જ વૈદકીય મહાસત્યનો, હિપોક્રેટીસે પૂર્વાધ" બોલ્યો" અને દાનમેને ઉત્તરાર્ધ.

વૈજ્ઞાનિક નિસર્ગોપચાર આ બન્ને મહાન ચિકિત્સાગ્રામી દૃષ્ટિબિંદુઓનો સફળ સમન્વય કરે છે, એ એમ કહે છે કે કુદરત અને કલા બન્નેનાં સાચા સહકાર સિવાય સફળ રોગનિવારણ અને રચાવી સ્વાસ્થ્ય શક્ય નથી

નિસર્ગોપચાર એ શબ્દમાં "નિસર્ગ" શબ્દ કુદરતનો અને "ઉપચાર" શબ્દ કલાનો યોગ્ય છે. કુદરત અને

કલા એ બંને પરસ્પર વિરોધી હતાં પરસ્પર પોલક અને પૂરક તરતો છે.

તો પછી પ્રથમ એ ઘણે કે નિસર્ગોપચાર કુદરતની અપૂર્ણતાઓ અને મર્યાદાઓ ક્યાં ક્યાં લુપ્ત છે ?

એનો જવાબ એ છે કે કુદરત એટલે ભૂતકાળના અનુભવ, જ્ઞાન અને હડાપણનો ભંડાર. માનવી માછલા-માંથી માણસ થયો ત્યાં સુધીના લક્ષ્યાવધિ અવતારોની સ્મૃતિનો સંગ્રહ, એનું જીવનતત્ત્વ ધરાવે છે.

એટલે આ જીવનશક્તિ સંરક્ષકશક્તિ છે, સંજ્ઞક શક્તિ નથી. એને બંધવસ્થા કરતાં આવડે છે. નવસર્જન કરતાં આવડતું નથી. આત્મરક્ષણમાં એટલી કુશળ છે, એટલી આક્રમણમાં કુશળ નથી. એનામાં 'હડાપણ' છે, પરાક્રમ નથી. એ વૈશ્યવી શક્તિ છે, બ્રાહ્મી શક્તિ નથી. શારીરિક બાંધારોમાં કુદરત સ્ત્રીનો ભાગ ભજવે છે, કલા પુરુષનો.

પરિસ્થિતિ આવી હોવાથી ભૂતકાળમાં જે પ્રકારના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થયા હોય તે જ પ્રકારના પ્રશ્નો ને વર્તમાનમાં ઉપસ્થિત થાય તો જીવનશક્તિ એકલે હાથે એમનો સંજ્ઞતાપૂર્વક ઉકેલ લાવી શકે. પણ ઉચ્ચત્ત્વે જે અણુકણી કે તદ્દન નવા પ્રશ્નોનો સામનો કરવાનો પ્રસંગ ઉપાસ્થિત થાય તો આ જીવનશક્તિ નિષ્ફળ નીપડે છે, અથવા તો અંશતઃ સંજ્ઞ થાય છે. આ નિષ્ફળતાનું નામ જ રોગ !

એ એક જાણીતી હંમીકત છે કે જે પ્રજાઓ ક્ષય કે યોરી જેવા જેવી રોગોથી કદી પિડાતી નથી હોતી, તે જ પ્રજાઓ ને આ રોગોના ચેપ સાથે સંસર્જમાં આવે તો એ પ્રજાનાં માણસો બહુ જ ઝડપથી આ રોગોના બોગ બને છે, અને એનું મરણપ્રમાણ પછુ બહુ જ લમ્પકર હોય છે. એનું કારણ એ છે કે આ પ્રજાઓના જીવનજીવે ભૂતકાળમાં કદી આ રોગોનો સામનો કર્યો હોતો નથી. એટલે આ નવી આક્રમક આગળ એમની જીવનશક્તિ લાચાર બની જાય છે. પછુ-લોકી પેઢીઓ ને આ જ રોગોના સંદેશમાં રહેવાનું થાય તો એ લોકો પણ આપણી પેઢે આ રોગોનો સામનો કરતાં શીખી જાય છે.

જંતુશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે લગભગ દરેક દરેક માણસ ઉપર ક્ષયનું આક્રમણ આવી ગયું હોય છે, પણ ચોક્કસ

પંચાણું માણસોમાં એમની જીવનશક્તિએ એ આક્રમણનો એટલી તો સરળતાથી, સંજ્ઞતાથી અને સંયોજતાથી પાછું હંકારી દીધું હોય છે કે એમને આ ઘટનાની ખબર સરખી પડતી નથી ! બાકીના પાંચ ટકામાં જ્યાં જીવન-શક્તિ સંજ્ઞતાપૂર્વક આત્મ-રક્ષણ કરી શકતી નથી ત્યાં જ બાકી લાક્ષણિકતા આંતરિક અન્યવસ્થા પ્રત્યક્ષ થાય છે. એનું કારણ એ છે કે જન્માનાઓના અભ્યાસથી આપણી જીવનશક્તિ ક્ષયનો સામનો કરતાં શીખી ગઈ છે.

દેવે બીજો માખલો લઈએ, સગર્ભાવસ્થામાં એ માતાનો ધોરાક નિઃસત્ત્વ હોય તો એના શરીરમાં ન્યૂનાતી તટ પડે છે. આવે વખતે કુદરત માતાનાં હાડકાં, દાંત અને વાળના મૂળમાંથી સંધરાયેલો ચૂનો જેવી લઈ બાળકના નવા બધાતા દેહનું ધડતર કરે છે. પરીણમે માતાના માથાના વાળ ઉતરે છે અને દાંતમાંથી લોહી કે પડ નીકળે છે. આવે વખતે માતાને દીકરા, કાલસા કે માદી ખાવાના 'ભાવા-અસાવા' થાય છે. આ શેષિલ વાસનાઓ મારફતે કુદરત માતાના શરીરમાં ચૂનાની ન્યૂનતા છે એવું સૂચવે છે.

એ જ રીતે કાર્ક માણસ પોતાના ધોરાકમાં મંડળ અને શકરાયુક્ત પદાર્થો બેઠક લેતો હોય તો એમાંથી એના શરીરમાં ઓક્રોએલિક એસિડ બને છે. ઓક્રોએલિક એસિડ કાંતીલ ઝરે છે. એ શરીરને તુકશાન ન કરે એટલા માટે કુદરત શરીરમાં સંધરાયેલો ચૂનો જેવી લઈ એનાથી આ એસિડને મારી પેશાબ મારફતે કેસ્યમ ઓક્રોએલેટના ગોંગડાના રૂપમાં કાઢી નાખે છે. પેશાબમાં આ ગોંગડા દેખાતાં જ એવોપેથિક દાકતરો પોતાના દરદીઓને કેસ્યમચરાણા ધોરાક ખાવાની મનાઈ કરે છે. પણ આ અજ્ઞાનયુક્ત સલાહ છે. દરદીને જોણા કેસ્યમની જરૂર નથી હોતી. પણ એને મારવા અને સંધરાયેલો ચૂનોને બચાવવા વધુ કેસ્યમની જરૂર હોય છે.

તિસર્ગોપચારના તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ જે શરીરઆધાર-શાસ્ત્ર (Physiology) આરોગ્યશાસ્ત્ર, રોગશાસ્ત્ર અને ચિકિત્સાશાસ્ત્રનો આપણે અભ્યાસ કરીએ તો ઉપરના દાખલાઓ જેવા સંકેતો દાખલાઓ આપણને મળી આવશે.

આ દાખલાઓ આપણને કુદરતનું હડાપણ તેમજ મર્યાદાઓ સ્પષ્ટ રીતે જતાવે છે. આપણે એ નેનું કે કુદરત ચૂનોનો વધુમાં વધુ આવરણક, હડાપણ કરેલો અને કરકસર કરેલો ઉપયોગ કરે છે. પણ એ ચૂનો સહ

શકતી નથી! શરીરને ચૂનો પુરો પાડવાનું કામ તો કલા-
યુક્ત આદારયોગના જ કરી શકે. જેમ પતિ કમાઈલાવે
અને પત્ની સદુપયોગ કરે, તેમ કલા સંજ્ઞાન કરે અને
કુદરત સંરક્ષણ અને સુવ્યવસ્થા કરે!

આ “Vis medicatrix Nature.” એટલે કે
કુદરતની રોગનિવારક શક્તિ વિશે છંદસમાં છેલ્લો એક
સિદ્ધાંત કે જેના યુરોસ માઈસ પ્રબળ સમર્થક છે તે
એમ છે કે આ રોગનિવારક શક્તિ એ બીજું કંઈ જ
નથી, પણ આંતરમનની (Subconscious Mind.)
શક્તિ છે, અને એ શક્તિથી જ રોગ મટે છે. એના
પુરાવામાં હિપ્નોટીઝમ અને કાઉની પદ્ધતિકારા થયેલું
રોગનિવારણ આગળ ધરામાં આવે છે.

રોગને - મટાડનાર બળ પ્રાણબળ નથી પણ
મનોબળ છે. એ સિદ્ધાંત આપણે કબૂલ કરીએ

તો પણ આપણે ઉપર જોએલું કુદરતનું સ્વરૂપ ખોલું
કરતું નથી, કારણ કે આંતરમન એ પણ જીવકાળનાં
અનુભવોનાં સંચય વડે જ રચાયેલું અને સમૃદ્ધ થયેલું
છે. એટલે કુદરત એટલે જીવકાળ એ સિદ્ધાંતને આ નવો
સિદ્ધાંત પણ ટેકા આપે છે.

જો કે મારે એ અહીં સ્પષ્ટ કરતું જોઈએ કે આ
નવો સિદ્ધાંત સર્વાંશ સાચો નથી. તેમ જ એ સર્વ-
માન્ય થયો નથી. રોગનિવારણમાં પ્રાણબળ અને મનો-
બળ બંને કામ કરે છે.

દુકામાં કહેતું હોય તો એમ કહી શકાય કે જીવન-
શક્તિ પ્રત્યે નિર્ભરતાપણે અશ્વમય છે નિર્ભરતાપણ-
રૂપે આશ્રિત છે અને વૈષદાતરો નાશિત છે.

[આહુ]

*

જીવન સૌરભ

ચૈતન્ય મહાપ્રભુના એ જીવન
પ્રસંગો છે.

આ પ્રસંગો ખૂબ અર્થસંચક
છે અને સંહૃદયી સંવેદીયકાંથી જ
તેનો અર્થ સમજી શકાય તેમ છે.

એક વખત તેમની આસ્થાવરથામાં
એક બ્રાહ્મણ પાત્રાગ્રુએ તેમના પિતા
શ્રી. જગન્નાથ મિશ્રને ત્યાં ઉતારાની
માગણી કરી. અતિથિનું સ્વાગત કર-
વામાં આગ્રુ અને રાષ્ટ્રવા માટે તેને
વામજો આપવામાં આવ્યાં. ભોજન
તેવાર થયાર પછી અતિથિએ આંખો
પીટીને કૃષ્ણ પ્રભુને બોલ ધરાવ્યો.
બરાબર તે જ વખતે બાળ નિન્ય પ્રભુ
અચાનક ત્યાં આવી યડયા અને
ભોગમાંથી થોડુંક ખાઈગયા. હાકરાની
સ્પર્શથી બોગ અશકાર્જીવતાં, અતિ-
થિ નારાજ થઈ ગયા. વચ્ચેમને તેને
ખીટ વખત રસોઈ કરવાની વિનંતિ
કરી. અતિથિએ ખીટ વખત રસોઈ

તેવાર કરી અને ફરીથી બોગ ધર્યો.
આ વખતે ચૈતન્ય પ્રભુને બીજો લઈ
જવામાં આવ્યા હતા છતાં તે ત્યાં
આવી યડયા અને ભોગમાંથી થોડું
ખાઈ ગયા. હવે હાકરાને બોગરૂઠો
વારસીને તાણું મારી પૂરી દેવામાં
આવશે તેવી અતિથિને ખાતરી
અપાતાં તેણે ત્રીટ વખત રસોઈ
તેવાર કરી. પણ ત્રીટ વખત પણ
તે ત્યાં આવી યડયા અને ભોગમાંથી
થોડું ખાધું. તે ત્યાં ફરી રીતે આવી
યડયા તેની કામને બળર પડી નહિ
પરંતુ આ વખતે અતિથિએ વાંધો
લઈને નહિ, કેમકે તે ખ્યાનમાં હતો
ન્યારે પ્રભુએ તેને આપીને કહ્યું હતું
કે ‘તું’ અને વારંવાર બોલાવે છે
એટલે જ એ આવીને પ્રસાદ આપ્યો છે.

* * *

કાળગીના ફેશન બદ નામના
ફાઈ ઈન્ડિગોના બંને સ્વયં વિગત

છાયાલાલ માનસિંગ કામદાર

પ્રાપ્ત કરીને નવદીપમાં આવ્યા. તે
સમયે નવદીપ વિગતનું કામ હતું. ત્યાં
આવીને તેને અતિથિ વિગત પ્રાપ્ત
કરવાનો હતો. એમ કહેવાય છે કે
તેને સરસ્વતી દેવીનું વરદાન હતું.
ચૈતન્ય પ્રભુ ત્યારે નિમાઈ તરીકે
જોળાપાતા હતા. તે વખતે તે
બાકરજીના મહાન પંડિત હતા.
દિગ્વિજયી ગંગા નદીના કાંઠે નિમા-
ઈના પરિવ્રજમાં આવ્યા. નિમાઈની
નિનિથા દિગ્વિજયીએ અગાધુનિના
સો સ્થોત્રો ત્યાંને ત્યાં સ્વીકાર્યા. પોતે
સ્થાના સ્થોત્રોથી ફેશન બદનું લક્ષ્ય
ખૂબ પુરુષિત થઈ ગયું મુવાન
નિમાઈએ તેમાંથી એક સ્થોત્ર લઈ
પડિગટ્ટને તેના ગુણકામનું રિપેશન
કરવાનું કહ્યું પોતાના ફાઈ સ્થોત્રમાં
દોષ દોષ દોષ તે વાત જ પડિગટ્ટની
મમત્રીને ફરકા મમત્રી પણ ત્યારે
નિમાઈએ તે એક જ સ્થોત્રમાં પડિ-
તને ફેરવીને જુલો બનાવી ત્યારે

પડિત તો દિગ્મંદ થઈ ગયા. ઘેર જઈને તેણે રાત્રે સરસ્વતી દેવીની કૃપા પ્રાપ્ત કરવા તેનું ધ્યાન ધ્યુ, પરંતુ સરસ્વતીએ પડિતને જણાવી દીધું કે યુવાન નિમાર્ધ તો મારા પતિ, મહાપ્રભુ છે.

* * *

ગયામાં નિમાર્ધને ધ્રુવિર પુરી. પાદ પાસેથી આધ્યાત્મિક દિક્ષા મળી.

સન્માસ પછી, નિમાર્ધ શ્રીકૃષ્ણ-ચૈતન્ય તરીકે પુરી ગયા. ત્યાં તે પડિત સાવેલોમને મળ્યા. પડિતજી આરીસાના મહારાજ પ્રતાપદ્વની કાઠિ-નિસલના તર્કશાસ્ત્રી તથા તે સમયના મહાન વેદાંતી હતા. તેને યુવાન સન્માસી પર દયા આવી અને આવેા યુવાન સન્માસધર્મ શી રીતે પાળી શકશે તેનું તેને આશ્વસ્ય થયું. તેથી તેણે વેદાંત શીખવવાની દરખાસ્ત કરી. ચૈતન્ય પ્રભુએ કેટલાક દિવસો મુધી આ મહાન વેદાંતી પાસેથી વેદાંતનું વિવરણ સાંભળ્યું. પરંતુ પડિતના સિદ્ધાંતોની ચૈતન્ય પ્રભુ પર કંઈ અસર થઈ નહિ. તેણે પડિત સાથે ખૂબ ચર્ચા કરી. છેવટ પડિતને પોતાના પક્ષમાં લીધા. અને પડિત ચૈતન્ય પ્રભુના ચૂરત અનુયાયી થઈ

* * *

પૂતાના 'સંકાશ' પત્રના તંત્રી ડો. એન. બી. પરવકરે નીચેની દષ્ટા-કન 'દી પ્રેમ'ના આસ અભિરપત્રીને કહી છે.

એક દિવસ ડોહટરને તેના એક જુના અમેરિકન મિત્ર તરફથી ટેલી-ફોનનો સંદેશ આવેા. આ મિત્ર 'કવેકર' પંસના દના અને દિંદની મુસાકાતે આવ્યા હતા. તેને મહા-

ત્માહતી 'આત્મકથા'ની નકલ જોઈતી હતી. આખા મુજબ અને યુનામાં કરેલ તપાસને અંતે એ નકલો મળી આવી: ડો. પરવકરે તેના મિત્રને આ નકલો આપી. છેલ્લી ઘડીએ મિત્રને ખબર પડી કે વિમાનમાં જેટલું વજન જઈ શકતું હતું તેના કરતાં તેના સામાનનું વજન વધી ગયું હતું. તેથી તેને કંઈક સામાન કાઢી નાખવાની જરૂર હતી. 'સંસના પ્રયોગો'ની નકલ માટે જગ્યા કરવા તેણે ૬૦ ડોલરની કીમતનો કોટ સામાનમાંથી કાઢી નાખ્યો.

* * *

શ્રી. શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રીમાં રમુછ જતિ છે. કેપટાહિન કરાર સમયે દક્ષિણ આફ્રિકાના વડાપ્રધાન જનરલ હર્ટઝેગે શાસ્ત્રીજીને જમવા માટે તોતપી દતા. જમવાનું શરૂ થયા પહેલાં વડાપ્રધાને શાસ્ત્રીજીને અનેક પ્રકારના દારૂમાંથી એકની પસંદગી કરવાનું કહ્યું. શ્રી. શાસ્ત્રીજી તેને સધિા જવાબ આપી ચકયા હોત કે, તાંજેર પરગણું પુરવધામ હોઈ ત્યાંના રહેવાસીઓ દારૂને સ્પર્શ કરતા નથી. તેમ દરવાને ખલે તેણે જવાબ આપ્યો. 'જનરલ, આપણે બનેને જેલ ભેગા થયું પડ્યું.' જનરલ તો કપાઈ ગયા. તેણે તેનું કારણ પૂછ્યું. શ્રી શાસ્ત્રીજીએ તેને ટ્રાન્સ-વાસના કાપદાની માદી આપી કે કોઈ પણ સ્વેન મનુષ્ય કાળા મનુષ્યને પીણું આપી શકે નહિ કે રાળા મનુષ્યથી તેના સ્ત્રીકાર ચાપ નહિ.

* * *

ભગીના પત્રકાર કે. ગમ્ભીરના જણાવવા મુજબ એક એરી વાન પ્રચલિત છે કે વાઈસરોયે એક વખત

હિંદી સરકારના ગૃહમંત્રીને મહાત્મા-ગાંધીને મળી તેની સાથે રાજકીય પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવાનું કહ્યું હતું. તેની તેણે એવા કારણસર સ્પષ્ટ ના સુજાવી દીધી કે હું સામાન્ય સર્વદો નોકર મહાત્મા ગાંધી જેવા વિદ્વાન અને કુશળ રાજનીતિજ્ઞને સરખા દાંતળ પર મળવા માટે મિલકુલ લાપકાત ધરાવતો નથી.

* * *

મદ્રાસમાં તેમના વસવાટ દરમિ-યાન થી, નાટકને કસ્તુરબાને એકથી વધારે વખત ૦૪૪ સ્થિતિમાં જોયાં હતાં. તેથી તેમણે ને વાત ગાંધી-જીના કક્ષ પર મૂકી. તેમણે જવાબતી રાદ જોયા શિવાય જણાવ્યું કે 'જુનું કુખ તેણે પોતે હાથેથી ઉત્પન્ન કર્યું' છે. તેના પુત્રનાં આળકા માટે કીમતી કપડાં ખરીદવા મારે તેના પૈસા આપી દેવા તે મને કહે છે. 'મેં' હસતાં હસતાં કહ્યું કે તમે ફર પતિ છો' ગાંધીજીને, જવાબ સ્વર ફરી વળ્યો 'જુઓ તમે મારા પ્રત્યે કંઈક યાઓ છો. આવી અને બીજી બાબતોમાં જો હું તેની હજીબોને વશ થવા માંડું' તો મારા સિદ્ધાંતના ત્યાગનો અન આવી જીએ રહેશે. તે મારા વિચાર સંપૂર્ણ-પણે જાણે છે અને મારી રહેણીકદે-ખૂંથી તે તદ્દન પરિચિત છે. મેં તેને એકથી વધારે વખત વિનિત કરી છે કે તે મારાથી જુદી રહે અને તા-લકિથી જરૂરને નિરાને પોતાનાં બાળકો સાથે સહેર કરે. પણ તેમ કરવાની તે ના પાડે છે. વડાવાર દિંદુપત્નીની માફક, હું ત્યાં જઈ ત્યાં આવવાને તે આમદ રાખે છે.'

*

ચમને અદબ : ૫

પ્રા. વિજયરાય ક. વૈદ્ય

૯. મહાકવિ શ્રી માધ

સામાજ્યારોથી તેરસો વર્ષ પર ગુજરાતનાં પ્રાચીન પાટનગરોમાંના એક શ્રીમાલ, શિવદ્રમાલ કે લિખમાળમાં થયેલા સંસ્કૃત જ્ઞાપાત્ર આ મહાકવિના રમૂતિદિન ગયા ફેણુઆરીમાં મદાસની 'સંસ્કૃત વિદ્યપરિષદ' (એફેડીએ) ભિજવેા હતા. ત્યાંની જ યુનિવર્સિટીમાં ફેલોશિપ એટલે અધ્યોત્તરિત ધરાવનાર એક ઉત્સાહી વિદ્યાભ્યાસી રા. એચ. જી. નરહરિએ શ્રી માધ કવિ વિશે એક રસિક વ્યાખ્યાન ('આપન પાથ' : સપ્ટે. '૪૫) આપ્યું હતું. એના પ્રારંભમાં જ તેમણે સંસ્કૃતના ચાર મહાકવિઓ વિશેના પ્રસિદ્ધ શ્લોકને યાદ કરેલા : ઉપમા તો કાલિદાસની જ ઉત્તમ, ભારવિનું અર્થઔરવ, દંદીનું પદ્માવિત્ય, પણ માધની કૃતિ-એક માત્ર ઉપ-લબ્ધ કૃતિ-શિશુપાલ વધ 'માં' તો એ ગણના ગુણ સંમીલિત થયા છે.

'શ્રી' એટલે લક્ષ્મીએ પોતાના સત્વ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર ને રચ્યે યતાં, અનેક 'માલ' એટલે મળાઓ વડે તેને દેવોએ આગ્રહી દીધું હોયને, આપણા કવિનું એ જન્મસ્થાન શીમાળ કહેવાયુ હતું. તેમાં હનરેા દેવ-સ્થાન ગણ્યપતિ, શિવ તથા ચંડિકા દેવીના હતા. લોકેક માધર્મીના સમયોરસ વિસ્તારમાં વસેલા એ નગરને ૮૪ તો દરવાજા હતા. એ સમયના એવા વિશાળ પાટનગરને માટે, "સંસ્કારાશિષ્ઠ વર્તમાને શીમાલે શ્રીનકેતને" એમ રવાણાવિક રીતે જ કહેવાયું હતું કેમકે ત્યાં ચારે વેદ, વેદાંગ તથા ઉપનિષદોનું તેમ જ ધર્મશાસ્ત્ર તથા એનાં સ્વરૂપોનું, તેમ વળી ધન્ધ ને વ્યાકરણના શાસ્ત્રોનું પૂરે-પૂરું અધ્યયન કરાવનાર સમર્થ ગુરુઓ હતા અને એમના હનરેા સુપાત્ર શિષ્યો હતા.

એવે રચ્યે જન્મી, જીહરી, ભણીને વિવિધ વિદ્યાઓમાં આગળ વધેલા, હિન્દુ દત્તક સર્વાશ્રમ નામે

૧. એમાં નથી એવા પણ માધના સ્વેચ્છા શ્લોકો રચ્યે અન્ય સંસ્કૃત ગ્રંથો 'ઐશ્વર્યવિચાર ગણા' તથા 'સુભાષિતા' વગેરે મા હલ્લેખ દોનાથી, તેણે એ (શિ ૫૫ વધ) સિતામની ભવના કે રચનાઓ કરી હોવાનું સમભવ છે.

૨. દત્તકના પિતા સુપ્રભાવેન, એ પ્રદેશના ત્યારના રાજ વર્માભખ્યાના 'સર્વધિકારી' એટલે પ્રધાન હતા.

ઉત્તમ કુળના વ્યાસાણનો પુત્ર આ ને માધ, તે માત્ર કવિ નહિ-પંડિતકવિ જ અને તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

સંસ્કૃત સાહિત્યના ઉત્કૃષ્ટ કવિઓમાંના આ એકનું કવિત્વ સૌથી અધિક પ્રકારે છે વર્ણનરસકિતના એના પ્રભુત્વમાં. તેનાં એ રસભર્યાં વર્ણનો પણ એકાદ-બે પ્રકારનાં નથી : તે કેઈ વાર હોય છે હૃદયપ્રસથમાં પ્રવેશતા શ્રી કૃષ્ણને નમણાં કરીને નીરખવા ઉત્સુક પુરોચનાએનું વર્ણન, તો કેઈ વાર હોય છે રેવતકર્મિરે એટલે ગિરનારની સુન્દરતાનું, ક્યારેક તે હોય છે સમ્પ્રાપ્તી કે ચન્દ્રોદયની શોભાનું, તો ક્યારેક વીર અદ્ભુત ને કુણુ રસે ભર્યાં મુદ્દનું વર્ણન. એ વર્ણનોના વિવિધ શૃંગેમાં કવિની ને અપૂર્વ પ્રતિભા, ચદ્મ અવલોકનશક્તિ તથા ઓજસનો અનુભવ સહૃદય વાચકોને ચાપ છે તે એમને મુખે ધન્યવાદ પામ્યા વિના રહેતો નથી.

જેનું ઉત્તમ કારિત્વ કવિત્વ તેનું જ માનજનક છે માધનું પંડિત્ય. 'શિશુપાલવધ'માંથી આપણે બહુી રાક્ષાએ છીએ કે તેની સાંખ્ય, યોગ તથા મીમાંસા જેવાં દૃઢ દર્શનશાસ્ત્રોની તેમ જ બૌદ્ધધર્મ તથા વ્યાકરણના અદ્ધ પરા વિષયની વિદ્યાના પ્રથમ પંક્તિની હતી. સંમીલિત તથા તૃપ્ત જેવી લયિત કલાઓનું જ્ઞાને અધ્યેા તથા હસ્તિઓની ખરીદા કરવાની વિદ્યાઓનું તેનું જ્ઞાન પણ પ્રશંસાપાત્ર જણાય છે. ઉપરાંત, એક તરફ રાજમનીતિના શાસ્ત્રોનો તો બીજી તરફ રતિશાસ્ત્રનો પાશુ તે અમામાન્ય પંડિત હોવાનું માલુમ પડે છે.

દેહી વાત જાપા પરના તેના બદ્ધ વિરલ ગણાય તેના કાશ્મીરી, એના અચુક શ્લોકોમાં રાજ્ય એવ જેનું યદ્દ ભય છે એ મર્ષાદા પ્યાનમાં લીધા પછી પણ કહેવું નોંધ્યે કે તેનું સંસ્કૃતજ્ઞાન અનેક રીતે ખરે જ વિરમજનક છે. આ કારણે જ આપણને એક સુધીર વિવેચક દો. જાનેટના એવા જાવાચરોનો અગિપ્રાય માન્ય રાખવા જેવો લાગે છે કે માધે સંસ્કૃત સાહિત્ય પર અસાધારણ પ્રભાવ પાડ્યો છે અને તેથી, જે કેઈ એ લાખાંની, અધોષકિતિને ને બહુવિધ રાકપતોને પરચે પામવા છત્તું હોય તેણે આ કવિના મહાકાવ્યનું પરિશીલન કરવું નોંધ્યે.

૧૦ પાંચમું સ્વાતંત્ર્ય

ચાર ગતના સ્વાતંત્ર્ય વિશે તો રવિ. પ્રે. રૂબેન્કે એવું કહેલું છે કે આપતી કાલનાં જગતમાં મનુષ્ય ભૂખમરા ને ભયથી સ્વતંત્ર રહેવા જોઈએ, તેને ધર્મનું તથા વાણીનું સ્વાતંત્ર્ય પણ હોવું જ જોઈએ.

આમાં હવે 'મિનેડર,' ઉપનામધારી એક સમર્થ ચિન્તનશીલ લેખકે લેખકો માટેનું પાંચમું સ્વાતંત્ર્ય ઉમેરવાની અંગત દર્શાવી છે (ટાઈમ્સ લિટરરી સપ્લીમેન્ટ : ૨૮-૪-૪૫) એને તે Freedom from interruption એટલે વિદ્યેષોમાંથી મુક્ત રહેવાનું સ્વાતંત્ર્ય કહે છે. તેના એવો અભિપ્રાય સાચો લાગે છે કે કલાકારો તથા સાહિત્યકારોએ આ પાંચમા પ્રકારની સ્વતંત્રતાને જરા પણ ઝાંઝામાં લેખવવી જોઈએ નહિ. મૂળ વાત તો એ છે કે કલા કે સાહિત્યની રચનાને અંગે એ સમગ્ર વ્યાપાર, પ્રક્રિયા, પ્રવૃત્તિ જે કાંઈ કહીએ તેને માટેના જ સદમભાવી પ્રયત્ન (stress) એવું મનોવ્યાપારી (psychological) દબાણ સર્જક અનુભવતો હોય છે. એ તો પહેલું, કુદરતી, અનિવાર્ય દબાણ થયું. એમાં હવે તો ઉમેરણ છે એક બીજું, વલ્લેઓછા અંશે રચ્ય કે બાહ્ય કહેવા જેવું દબાણ.

એ દબાણથી થતો ત્રસ કેવો છે ! લેખકના ઘરનાં બારણાં (જોખથી કે હુલ્લડખોરોને હાથે) લાંચવામાં આવે છે; તેના હાથમાંથી કલમ અંગ્રામી લેવામાં કે એનો કુદ્ર પ્રચાર માટે ઉપયોગ કરવાની ફરજ પાડવામાં

આવે છે; સર્જનાના તેના ઉદ્દેશથી એને દૂર ખેંચી જવાય છે; જે દુનિયા જાણે ખાંડી-ખાંડી બની ગઈ છે તેના ક્રોધાળ કાલાહલને વશ થવાનો વખત તેને માટે આવે છે.

આવાં ભાતભાતનાં ભારણ કે દબાણ કે પર-અપનોથી સમાજે પોતાના લેખક વર્ગને મુક્ત રાખવો જોઈએ. સમાજમાં એટલી સમજણ જીવવી જોઈએ કે કલાકારો તથા લેખકો (સર્વથા નહિ તો અમુક સંગીત અંગે પણ) જે એકાંતવાસ વાંછતા હોય છે તે, જનતાને તથા દરને 'ભાગેડું' બનવા માટે નહિ પણ ચિંતની એકાંતતા તથા અનંતશક્તિની એવી જાગૃતિ માટે કે એ ઉભયનો વધુમાં વધુ લાભ સર્જાવે મળે.

અને એમ થએલાં સર્જનો બહુવિધ ઉચ્ચ ગુણવત્તાથી મોહરો. એમાં મનુષ્યો પર રાજ્ય કરવાની કે મત-વટાળની વાસના નહિ હોય; તે તો જોનાર કે વાંચનારની જીવન-સર્જકતાને જ મુક્ત કરે, એને ગૂંચળાણી કે યાંચ જતી મરીને પ્રવાહવતી બનાવે, તેવો આત્મ-જામવ કલાધર પ્રકૃતિનું નહિ અર્થ અનુકરણ કરે તે એને વિપરીત કે વિરુદ્ધ રૂપે તો નહિ જ આલેખે, તે તો સ્વકૃતિમાં પ્રકૃતિમાં પ્રકૃતિનું જાણે આદર્શકારી નવનિર્માણ કરશે. અને, એકાંતવાસી જતા મુદ્દેરિત લેખક ચિત્રકાર આદિની સૌ મોટી સિદ્ધિ તો એ હશે કે વિદ્યેષો સદિન એવો તે આપણાં સંવેદનોને સામગ્રી સંખ્યાનાં નહિ પણ સ્વાભાવિક પ્રમાણમય અને રસિક સાં નિર્માણ કરી, જીવનને સંવાદમય તથા જીવનગામી પણ અવસ્થ બનાવશે.

— મેઝરૂટે એક જૂના ગુનેગાર તરફ સહાનુભૂતિપૂર્વકે ફરતાં કહ્યું :

‘વળી તમે બહી આવ્યા કે ?’

આરોપીએ ફાવે મોઝે જવાબ દીધો : ‘સાહેબ, હું તથા આવ્યો.

બે પોલીસો મને ધસડી લાવ્યા છે.’

‘પીધો હતો !’ મેઝરૂટે પૂછ્યું.

‘હા, સાહેબ, બનેએ !’

‘મારો દીકરો પરેશમાં કમાવા ગયેલ.’

‘તારે તો પણ કમાવો હતો.’

‘તું કમારો એ તો ખજાર નથી, પણ હમણાં છાપાંમા વાંચું કે સરકારે એના માથા પર રૂ. ૫૦૦૦નું ધનામ નાંદેર ક્યું છે.’

ભલે ગાડી મોડી થઈ

યાત્રી

રેશન પર આવ્યા ત્યારે ખચર પડી કે ગાડી તો દોઢ કલાક મોડી છે । ચળમાન મૂક્યા આવ્યા હતા, તેમને કહ્યું કે તમે તો હવે ઘેર પધારો, ધણા દિવસનો શ્રમ છે, ધણી રાતોના ઉમંગરા છે, ને શરીર સાડું નથી. દવાઓની મદદથી જ જેનાં હાડમાંસ ને આમની પોટલી બંધાયેલ રહેતી હતી તેના એ રતેલીએ જરા વાર તો બોઢાનો યત્ન કર્યો, પણ પછી કહે, 'ના, ના, મમતું નથી. ઘેર તો બોઢ બોઢ લાગશે. બેઠો છું.' મન કઈક કચાણું. ભાઈ ગયા હોત તો નિરાતે નોવેળની ચોપડી પૂરી કરી કાઢત આ તો દોઢ કલાક ખૂરતો કંઠજુ ચરી

પછી 'ગાડી આવી' એમ સાલજી ત્યારે થયું કે માઠો પંચિક કલાક મોડી હોત તો કેવુ સાડુ હતું । એ દોઢ કલાક પાણીના રેલા પેટે ચાલ્યો ગયો, અને ચેલીમાં પડેલી નવલકથાના કરતા અધિક રસભરી ઇવન-કથાઓનું એક આપું હ્રમણું જડ્યું

★

ચાર પાંચ જણા ભેળા થઈ ગયા હતા. વાર્તાલાપના વાણાતાણા કાઈ વિચિત્ર રીતે ગોઠવાતા ગયા, અને વાત આ રીતે શરૂ થઈ મેં મારી સાથેના ભાઈને પૂછ્યું:

'કાં, કાંઈ હિસાબ નિમાન આવ્યો કે નહિ ?'

'તે હોતો ?'

'તમારી ગીતોની રેકોર્ડિંગ ?'

'નારે !' કહેતા મારા સાથીની આખર ચમકી બીડી.

'હિસાબ વળી કેવો ?'

'કેટલા સેટ વેચાણા હશે-હું તો માનું છું કે સેકેડો.'

'હશે !' ભાઈએ મંદ હાસ્ય કર્યું.

'પણ આમ જ ?'

'મેં તમને નહોતી વાત કરી, એક પીનની ડબીની ?'

'શું ?'

'કે મારી રેકોર્ડે ઉનારવારી એ કંપનીની કચેરીમાં મને તેડાવ્યો હતો. ત્યાં મેં એક પીનની ડબી માંગી. કંપનીના માલિકે એક ડબી કાઢી એમાંથી પાંચે વોડીક હતી તે મને આપી, ડબી રાખી લીધી । એની પાસેથી મારા સેકેડો વેચાયેલ મટનો હિમાન શો વળી ?'

'પણ કાઈ લખત બખત ?'

'કાંઈ નહિ ના !'

'કાં ?'

'મને એવી કઈ ખચર નહોતી. ને એમણે મને કહ્યું હતું કે આ તો આપણું રાષ્ટ્રીય સાઢસ છે, આ તો રાષ્ટ્રને ખાતર સેવા કરીએ છીએ.'

'રાષ્ટ્ર ! સાચું ?' મેં રાષ્ટ્રને વટાવી જનારાઓનો ઠીક ઠીક અનુભવ હોવાથી થૂંકનો ઘૂંટડો ગળે ઉતારતાં ઉતારતાં કહ્યું; ત્યારે એણે ઉમેર્યું:

'ને ભાઈ, ગયે વખતે અમે પરદેશી કંપનીમાં રેકડ' ઉતરાવી એની એને ખચર પડી ત્યારે તો એણે શું શેષ ક્યો ? તો અમારા ઉપર ! લાનચોળ બની જઈને એણે અમારા ... ભાઈની ધૂડ કાઢી નાખી કે ઈ પરદેશી 'ફૂત-રા'ને જઈને આપી આવ્યા ?'

'એમ ! એટલી બધી વાત. ફૂતરો કહો ?'

'હા જ તો, એાહ્યુ આમેરિન સાંભળવા ફૂતરાનું ચીતર હોય છે ના, ઈ પરથી ફૂતરો કહો.'

★

બેઠેલી મંડળીમાંથી બીજા એક ભાઈએ આ સાંભળીને વાત ઉપાડી : 'કરોડોની નીપજવાળા એક રાજ્યના ધણીની હું વાત કહું. અમારા મહારાજાના એ મહારાજા દિસાગન દોરત ને હું તો કહેવાઉં ચાહર, પણ મહારાજા મારા સાહિત્યના ફાંખીન, મારી વાતોમાં વિનોદ લેનારા, એટલે મને પણ એ મોટા રાજ્યમાં એના દોરત મહારાજાસાહેબ પાસે લાઈ નાખ ત્યા પણ મારે દિલગન દોરતી બધાઈ ગઈ. એટલે સુધી કે એ બેઠ જણા 'ગંજ્યે જ્યુગાર રમે તેમાં મને પણ રમવા બેસાડે. હવે એ તો યદ્ય પૈસેથી રમવાની રમત. એમાં જેનાં પાનાંમાં જોડર વ્યાવે તે રમનાર પોતે જો કાંઈ રકમ કહી હોય તે યુજ્ય હતે. એકવાર રમતાં રમતાં એ કાટપતિ મહારાજા મને કહે કે 'હા, દાનદ, તારામાં જોડર આવ્યો લાગે છે !'

પૂછ્યું 'સાહેબ, આપે કેમ કરી બળ્યું ?'

કહે કે 'હું તારા પતાં જોઈને મલકાઈ રહ્યો છે તેથી. તારામાં જોડર હશે તે જોઈને મલકાતો હલકા.'

એ વખતે મેં મારે જો પછા વખતથી કહેતું હતું તે કહેવાની તક લીધી : 'જોડરને જોઈને ન હસું તો શું તમને જોઈને હસું. સાહેબ ! તમારા કરતાં જોડરનું મોડું સાડું છે. એ મને જો પૈસાની પણ આંસિ કરાવશે, ત્યારે તમે તો

મને, શ્રીમ પમાદહારને, જોડે રમવા બેસારીને આ તો કદી વિચાર જ નથી કર્યો, કે હું જે હાડું તે કપાથી ભરી ક્ષીયા ! તમે મને એક પાંદ પથુ આપો છો ?

‘પછી એ કાંઈ બોલ્યા ?’

‘હા, એટલું કહે કે ‘કેસા બેવફૂર હો ! કેસા બેવફૂર હો !’

મંડળીમાંના ત્રીજા ભાઈએ ઘુસ્ત તાવડો ઉપાડી લીધો: ‘હિદર કેમ બનાય છે તે કહ્યું. થોડાં વર્ષો થયાં. મહુવા ગામમાં એક જાહેર મેળાવડો હતો. મહુવાના મુલક મશહુર દાનેશ્વરીએ એક જોગ્ય શૈક્ષા માનમાં મજેષ એ ભપકુદાર મેળાવડામાં મેં નવાઈ દીધી. મેજ ઉપર લોહાનાં એક કોદાળી ને એક પાવડો, હાથા વગરનાં, મુકવામાં આવ્યાં હતાં. પોતાને માટેની તારીફ પૂરી થઈ ચુક્યા પછી શેઠ પોતે બિચા થયા ને એમણે જણાવ્યું: ભાઈઓ, તમે આ જે કોદાળી પાવડો જુઓ છો ને, એને મેં મારી મૂળ કારણોદીની યાદ તાજ કરવા માટે આહો મુકવ્યાં છે. હું મનજી બોલે, આંહી ખાળીઆ પોતાને મહુરીમાંથી મુજરા કરતો એ તો તમારા માંથી ધણીએ જોયું પથુ હતો. એક દિવસ, માંડ માંડ ફક્ત ત્રણ રૂપિયાની મૂકી કરીને હું વઢાણે ચકચો, મુગઈ ગયો, ત્યાં પાટો ન આવતાં હું કોઈ પથુ હલાંને કલકતા પહોંચ્યો. હાવરાના રેશન પર બિતર્યો ત્યારે મોડી રાત થઈ ગઈ હતી. ને મારા ખિસ્સામાં જોયું તો ફક્ત ૭ આના સીલીકમાં હતા. હું રહેરમાં ચાલ્યો. ચાલતો હતો. ચાલ્યા જ કરતો હતો. ચાલવા વગર બીજું કંઈ શું ? મને ખજાર નહોતી કે ક્યાં જવું ને ક્યાં સવું. મારે રાત કાઢવી હતી. પથુ રાત ક્યાં વિતાવું ? ચાલ્યો જ ગઈ હું એક વીજળીના ફાનસ પાસે થોડી વાર બિચો છું. એમાં એક મોટર નીકળે છે. અચાનક મોટર મારી પાસે બિચો રહે છે અંદર બેઠેલા શૂદ્રેય મને પૂછે છે, ‘કાણુ છો ? કાઠિવાવાડના છો ?’

મે કહ્યું, ‘હા. આંહી ધંધા માટે આવેલ છું.’

‘દીક, આ ત્યો આ સરનાચુ તમે મારી પેટી પર આવવો કાલે.’

‘આવવો-કાલે !’

એટલા જ શરૂઆત માગા ફાન પર નાખીને મોટર બપડે છે, ને હું કૂચ બિડું છું ‘આવવો કાલે !’ ભાઈઓ, આપણે કાલની વાત કરીએ છીએ પથુ વચથી

રાતને બૂધી જઈએ છીએ ! મારે માટે પ્રશ્ન આવતી કાલનો નહોતો, એ રાતનો, એ અધરાતનો હતો.

થોડેક જઈને મોટર પાછી થઈ. મને બોલાવ્યો ને કહ્યું, ‘તમારે ક્યાં જવું છે ?’

‘ક્યાંઈ નહિ.’

‘કાં ?’

‘મને ખજાર નથી, કે ક્યાં જવું ?’

‘હા, મને પથુ એ જ વિચાર આવ્યો, કે તમે અગાધ્યા દરો, અરધી રાતે ક્યાં જશો ? માટે જ હું બિચો રહ્યો. ચાલો, બેસી જ ન ગાડીમાં.’

‘શુદ્ધરો, તે પછી તો હું કરોડોનો ધણી થયો છું, ને કરોડોની મેં સંખાવત કરી છે, પથુ એ કલકતાવાળી રાતને હું બૂધો નથી ને એ નથી બૂધો તેથી જ મેં કદી ડાઈ પથુ માગવા આવવારને ‘કાલે આવવો’ એ કહ્યું નથી. મારાથી જવું તે મેં તે જ કાણે આપ્યું છે. કારણ કે કાલની ને આજની વચ્ચે એક રાત છે-ને એ રાત બપુંકર છે, આટલું હું બૂધો નથી, બૂધી ચકચો નથી. એટલે જ મારી પેટીના પ્રત્યેક ટેપન પર મેં ફોતરાવ્યા છે આ ફળ્દો કે ‘તરત દાન ને મહાપુરુષ’ ‘તરત દાન ને મહાપુરુષ.’

આવું ભાવણ એ શેઠ મનજી નયનું, અમારા ગામમાં ઉલ્લુ ભાવણ હતું, ભાઈ. ઉદારતાની આવી એક જ છે : પોતાને માથે વીતેલાં વીનોનો નાની શી પથુ વાદ.’

‘ત્યારે હું તમને એક નાકની પાળીની વાગ સંભળાવું.’ એમ બોલીને એક ત્રીજા ભાઈએ મંડળીના કાનને ઉત્સુક કર્યો. ને એણે પથુ જીવતા જ જીવતા નીચેલો કિરસો કહ્યો—

ધોરજંદરવાળા શેઠ અવીરીના વિચારમને તો સૌ જાણતા હશે. ‘પૂર્વ’ આફ્રિકાના એ તો રાજ્ય કહેવાય. એના મરણ બાદ એની કરોડોની પેટી, એના દીકરાના હાથમાં, સક્કા ધઈ ગઈ. (ધણુ કરીને તો એનું નામ શુભામહુસેન કહ્યું છે) પેટી સાત સાક, ઘર પથુ ખાતી, અને શુભામહુસેન શેઠ જંગીર લાંબી માંદગીને પિગાને. એમાં એક દિવસ મકાનને આરણે એક માણુમ આવી બિચો રહ્યો. એની અંદર ઘરનાં લોકોની વચ્ચે કંઈક સજ્જોની રમઝક થતી હતી તે મેંડીએ યુવેના માથે મેંડેને કાને પકી. પૂછ્યું, કાણુ છે ? શં કામ છે ?

‘કંઈ નથી. જવા ઘોને !’ માણસે એટલું જ કહ્યું. પણ એનો મમં મોડો હતો. પંચાસ વર્ષથી અરળક રળતારા, અને અરળક રતારા એ ‘રાત્રી’ના ધરમાં આવે એર ખાવા પણ કંઈ નહોતું રહ્યું, તો ‘માગવા’ આવવારને આવવા શું હોય ?

‘પણ એને ઉપર તો બોલાવો ! હું જોઈને તો સંતોષ લઉં.’ છવ જેનાં બોળામાં સાથે આખરની બાંધણક કરી રહ્યો હતો તે બેઠાર માલિકે ઉમ ઇચ્છા જાહેર કરી.

આવેલ માણસને ઉપર લાવવામાં આવ્યો. આવનારે કહી કહેયું નહોતું તેવું દશ દીકું. કંગાલિયતને બોલે એક કોટવાધિપતિના છેલ્લા દલાડા મણના હતા.

‘કાણુ છો, ભાઈ ?’

‘ઠાઠિવાડનો આમણુ છું.’

‘કેમ આવેલા ?’

‘મારે દેશ પહોંચવાનું લાડું નથી.’

‘ખીજે ક્યાંઈ ન ગયા ? આઠોના હવાવ નહોતા જાણતા ?’

‘જાણતો હતો. પણ બીજાએ જોયો જાણતા હતા તેમણે જ મને આઠોં ધોકો. કહ્યું, કે તમે રોજો.’ એમ કહીને બાહ્યે મોઝેર શરમીદી નજર ફેરવી.

બિમાર રોડે થોડીક વાર આંખો મીચી લીધી ને પછી આંખો બોલીને પાસે જીભેલ માણસ, કે ને આ જ પેદીમાંથી લાખો રળીને સ્વતંત્ર બાપારના ધણીએ અનેવમાંથી જ એક હતા, તેને આ દશા પર ચુપકીદી રાખીને જીભેલ દીઠા.

પછી એણે પોતાની સ્ત્રી તરફ જોયું, સ્ત્રીનાં બંજો પર લમતી એની દાદિ સ્ત્રીના નાક પર થંબી, ને એણે સ્ત્રીને કહ્યું :

‘નણ-નણ-નણ હિ’ પછી તો-તારે-આ-નાક-ની વાળી-કાઠી નાખવી પડશે ના !’

સ્ત્રીએ નીચે જોયું, ને એનાં નેત્રા ટપક્યા પુરો કહ્યું :

‘હું-સા-ચું કહું-છું. નણુ હિયો વધુ હું જોય-નાર નથી ત્રીજે હિ’એ તારે એ નાકની વાળી કાઠીની જ છે. તો-તો-આતરે જ-આપણા ધરની પંચાસ વર્ષની રસમ ખાતર-કાઠી-દેને !’

સ્ત્રીએ નાક ખાલી કીધું, વાળી ખાલિલો લાખમાં મૂકી, અને બિમારે એ વાળી પોત ના, માણસને દેતાં કહ્યું : ‘આને વેચો, બાહ્યેને લાડું આપો, ને આપના પાણ લાવજો.’

ત્રીજે દિવસે ગઠનો રૂઢ છૂટી ગયો ભાઈ !

★

એટલું કહીને એ ચૂપ રહે છે. નાં જ મોથા ભાસ્યે કહ્યું : ‘એમ તો આ વિદ્વલ સાહેબ, હતા પરેશી, ગોરા હતા, પણ એની મખાવતો આ જાલાવાડમાં હતો પણ એની ભાણેજ મીસીસ વેધને વિદેશ ખેડે ખેડે આવુ રાખી છે, એ તો વિચારો !’

‘અરે હાં’, કહેતા ત્રીજા ભાઈ બોલી ડાક્યા; ‘એ પણ સમજવા જેવો કિસ્સો છે. વિદ્વલ સાહેબ કેણુ હતા ને આઠોં કેમ કરીને તાલેવાન બન્યા જાણો છો ? આ રાણુપર ગામમાં તેમના મુનિપિપાકિટીના ‘માછ’ રોકેટરી ઝીણાભાઈ છે ના, એના જ ધરના વડવા નાન-ચંદ શેઠ ધોલેરાવાળાના ધોલેરાના છતમાં વિદ્વલ સાહેબ ઇજનેર હતા. એમાં એની મેરી મરી જતાં એને વીમાના પંચાસ હજાર મેલ્યા, એકાએક નાનચંદ શેઠની આસામી કાચી પડી. વિદ્વલ સાહેબ કહે કે ‘શેઠ, આ લ્યો આ મારા રૂપિયા, ને મોંઝા ચુકવવા.’

‘ના રે ભાઈ, તમારી વીમાની કમાણી !’

‘પણ એ મારી છે, ને હું તારા છું. લે તુ તારે !’

‘એમ તો ન લઉં. માડું છન તુ રાખી લે, તો જ હું નાણું લઉં.’

‘એ છન વિદ્વલ સાહેબને સોંપાયું ને એમાંથી વિદ્વલે ગામોગામ કારખાનાં કર્યાં, ગામોગામ સખાવતો વેરી દીધી. ઉદારતાની ચાંચી આ છે ભાઈ, આ માણુસાઈ છે.’

આમ તો મને લાગ્યું કે સાંજ સુધી વાતનું કડી-જથ્થે ચાલુ રહેવ, પણ અમારે દુર્ભાગે ગાડી દોઢ કલાક કરતાં વધુ મોડી ન ચડી, અમે ગાડીમાં બેઠા, ને મારા અમેકાનની રેકડો ઉતરાવનાર રનેલીએ કહ્યું : ‘કાઠિયા-વાડી દિલાવરીની આ બધી વાતો પણ પુંખડે’ પુંખડે બેળી કરીને સંધરી લેવા જેવી છે.’

એ કહ્યું : ‘પણ હું તો એમાં તમારી રેકડો ઉતારનાર એકી રાખીય કંપનીના શેઠની પાંખની કબીની વાન પણ સંધરીય !’

“શહીદોંકી ચિતાઓં પર જુટેએ
જાનવસ મેલે,
વતન પે મિટનેવાલોંકા યહી
ખાકી નિશાં હોગા !”

રામનારાયણ મિશ્ર

અનુવાદક : ભરત ટોપરાણી

નવમી ડિસેમ્બર ૧૯૪૪ !

સંયુક્ત પ્રાન્તની રાજધાની
લખનૌની જ્યેષ્ઠાં તોતિંગ દ્વાર લિખ-
ડ્યાં. એક નવયુવક આવ્યો. લગ્ન
કાયા, અણનમ મરતક અને તેજ-
સ્વી આંખો. પ્રેમથી એ સૌને બેઠ્યો.
એ એનું છેલ્લું મિલન હતું. મા
બોમની આઝાદીનો ચાલક આજે
ફરીને માંચે ચડવાનો હતો.

આજ પોતાનો આ અંદિ પ્રતો
છેલ્લો દિવસ છે એ જાણુરા છતાં
એની આંખમાં આંસુ નહોતાં, એના
ચહેરા પર શોકની છાયા નહોતી. એ
હસતો હતો તે રાનારાને આશ્વાસન
દેતો હતો. !

પ્રેમ-હૃદયની પશુ છાતી ફાટી
જાય એનું એ દરજ્જ હતું. નવયુવાન
પત્ની સામે જોઈ છે, પતિનું આ
છેલ્લું દર્શન છે. આ ભવ કાષા,
આ રોહલરી આંખો, આ જીવન-
ચોડા કલાકનો મહેમાન છે ! ધડી બે
ધડી પડી બધું રાખ થઈ જવાનું !
પત્નીની આંખો કોઈ મહાપુરની જેમ
છલકાઈ જરી. આંખે અધારાં છવાઈ
ગયાં. યુવાને આ જોયું, એ હર્યો.
‘પતિને માથે હાથ મૂકી એણે રોહ-
પૂર્વક કહ્યું, ‘અરે, તું રહે છે ? એ
દિવસ જૂની ગર્ભ જગારે તે મને
હવે મુખડે પિલાય આપી હતી !
હસ, પ્રુખ હસ ! હું તને હસતો
નેતા છું છું મારા મૃત્યુ પછી
તું મધાં ચાલી જાશે અને દેસેવાને
જ તારું જીવનધ્યેય બનાવશે.’

—અને એણે મેલી, પત્નીનાં
આંસુ જુગી નાખ્યાં વિસ્તાની એ

ધીરજ હતી, અજેક રિયતપ્રતતા
હતી પોતા પુરતો તો માણુન કલાય
કોર બની શકે પણ આજક, માતા
કે પત્નીના રોહનું પાન કરતાં પણ
એ પોતાનાં ધ્યેયને સગર્વ, અવિચ-
સિતપણે વળગી રહે એ નિશ્ચિતાની
ઉચ્ચતમ કક્ષા છે, વિરલાઓને જ
સાધ્ય હશે.

એવો એ વીર તે યુક્તપ્રાંતનો
અમર શહીદ રાજનારાયણ મિશ્ર.

સંવત ૧૯૭૧ની વસંતપંચમીને
દિન તુલસીદેવી નામે એક સરળ અને
ભિંમલ પણ ગરીબ માતાની કુખે
જન્મ લીધો પિતા પંડિત બલદેવ
પ્રસાદ મિશ્ર એક નિધન ખેડૂત હતા.
રાજનારાયણ નાનો હતો ત્યારે જ
મોટાભાઈ અને માતા વચ્ચેના શુદ્ધ-
કલહને કારણે માતાએ આત્મદેશ
કરેલી. ત્યારથી રાજનારાયણ મોટી
બેનની છત્રચાયા નીચે જીવે.
એને બે બહેન અને પાંચ ભાઈ હતા.

૧૯૩૦નું સવિનયજાગૃતિ આંદો-
લન આવ્યું રાજનારાયણ ગામડી
નિરાજના યોધા પોરણુનો વિદ્યાર્થી
હતો. ગામના એક વિનીત પાસેથી
એણે વીર પુરોગ અને ક્રાંતિકારીઓ
વિશે ધણું સાંભળ્યું. ક્રાંતિકારી થવાના
એને કેહ મળ્યા. દેશવિકતરી બુમિકા
પર ક્રાંતિનાં બીજ રોપાયાં. ૩૦ની
સહતમાં એણે પાનસેનાને સંગઠિત કરી
અને સહતમાં વધારાકિત ભાગ લીધો.

ત્યાર પછી સરદાર ભગતસિંહને
ફાંસી ન મેળે એ માટે રાખુઆપી
ચળચળ થઈ થઈ વીર ભગતસિંહનું

નામ રજના ખૂણે ખૂણે પ્રસરી ગયું.
હજારો યુવાનોનાં હૃદયનો એણે કબજો
લીધો રાજનારાયણ એ યુવાનોમનિ
એક હતો. ભગતસિંહને ફાંસી અપાઈ.
સરકારે જાણ્યું કે એથી દેશભક્તો અને
ક્રાંતિકારીઓની પ્રગતિને એ કચડી
શકશે પણ ક્રાંતિનાં યોડાંપૂર એ રીતે
થોભાવી શકતાં નથી એનું એક
પ્રતીક તે રાજનારાયણ મિશ્ર. ભગત-
સિંહને ફાંસી અપાઈ તે દિવસે પોતાના
નાનકડા ગામડાના આ રવાતપંચમી
ધરને ખૂણે પ્રતીતો લીધી:

“આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાંસુધી
અજેલ સાત્તાજ્યવાદ સામે લડ્યું,
ભડે એ સંઘ મમાં ફરીનું હોગું” ગળે
વીંછાળુ પડે”

૧૯૨૧ની લડતમાં એની માતા, !
મોટીબેન અને ગામની બીજી સ્ત્રીઓ
પણ જેલમાં ગઈ હતી એ મરંકાગ
બીજનો આ પરિપાક હતો. પણ
એને ફળ આપવાને હતું વાર હતી.

પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂર્વ થયા પછી
એ મિકન્ડ્રામાદની માધ્યમિક શાળામાં
જોડાયો. ત્યાંનો અધ્યાપક મ પૂરે કરી
૧૯૩૭માં ગોરકનનાથ નામે ગામની
નવી જ સ્થપાયેલી અજેલ શાળામાં
જોડાયો ત્યારથી એનું ખરેખર
સાર્વજનિક જીવન. શરૂ થયું.
૧૯૩૭માં સીનાપુરના પ્રાન્તીય
યુવક-મ મેક્કનમાં ભાગ લેતા મદમતાર
ગામડાની બહાર ગયો. ત્યાં અનેક
વ્યક્તિઓ સાથે પરિચય થયા. પણ,
એના હૃદયની મૂંઝવણોનો ઉકેલ
ક્યાં ન મળ્યો. ત્યાં સત્તા-મંચેન

થાય ત્યાં રાજનારાયણ અવશ્ય હાજરી આપતો એના હૃદયમાં દેશપ્રેમની ધારા વહેતી હતી. એમાં યૌવનનાં ખરૂં હતો, એને માટે માર્ગ નહોતો જરૂર. કોઈ માર્ગ બતાવનાર નહોતું મળતું. આખરે પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે એણે 'માનુષેશ' નામે ઇળની રચાવતા કરી એનાં ધારાધારણ બનાવવામાં આવ્યાં. પણ એટલામાં જ, એક શ્રીમંત છોકરા સાથે અડધો થતાં, શાળામાંથી તેને ખરતરફ કરવામાં આવ્યો. લક્ષ્મીપુરની ક્ષત્રિય હાઈસ્કૂલમાં એને ને એના એ સાથીએને માંડ માંડ પ્રવેશ મળ્યો. પરિક્ષામાં એ અનેક સુફેશીએ વચ્ચે પણ માન સંહિત સફળ થયો.

અભ્યાસ કરતાં કરતાં પણ દેશ સેવાનું કિષાત્મક કામ કરવાની રાજનારાયણની ધગશ વિદ્યાર્થીઓ માટે અનુકરણીય હતી. ઉનાળાની રમતો પ્રસ્થાન એ ખેડૂતો વચ્ચે કામ કરવા ચાર્યો જતો. અને ભયરે પણ સમય મળતો ત્યારે દેશસેના સભ્યો બનાવવાનું કામ અવિરત કરી કરતો.

અંગ્રેજ છટ્ટો પોરણમાં આવ્યો ત્યારે એક સારસ કાષ્ઠકર્તા તરીકે એનું નામ જિલ્લાના કાષ્ઠકર્તાઓ વચ્ચે જાણીતું થઈ ગયું. અને 'શ્રીકલ્યાણવરી સોશાયલિસ્ટ પાર્ટી' (ક્રાંતિકારી સમાજવાદી દળ) સાથે એને સંબંધ બંધાયો. એ સમય પ્રસ્થાન, એના મોટા ભાઈ બાલુરામ જિલ્લાના ખેડૂત-નેતા બની ગયા. જમીનદારોની અનેક લાલચોને એમણે દોષારે મારી. ત્રણ-ત્રણ દિવસ સુધી અનનેક દેશો પ્રેરવામાં ન જાય એવી કોફી અર્થિક રીતિ વચ્ચે પણ આ દુર્દળ દેશસેનામાં અડગ આગળ વધતું હતું મોટાભાઈની પ્રેરણા અને મહાનુ-

ભૂતિની મિઠાસ રાજનારાયણને વધુ પ્રેરણાદાયી બનતી હતી. આ જ અર-સાર્માં, ચેન્નઈમાંથી સામુદાયિક ક્રાંતિ માર્ગેનો સદેશ એમના પ્રદેશમાં ફરી વળ્યો અને બને ભાઈ એ કાષ્ઠમાં ભેગાઈ ગયા. સાથે મામતા ૧૭૦ નવયુવાનો પણ તૈયાર થયા.

૬મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૧ ના દિને રાજકોટના કલ્યાણ કરવા માટે એને ૧ વર્ષની સજા થઈ. તે દિવસથી એનું વિદ્યાર્થી-જીવન સમાપ્ત થયું એ રાજકીય ક્ષેત્રમાં ઝૂકી પડ્યો. ૧ ડીસેમ્બર ૧૯૪૧ના રોજ જેલમાંથી મુક્તિ મળી.

એટલામાં તો 'હિંદ છોડો' નો નાદ સંભળાયો. એ '૪૨થી જ બને ભાઈ ક્રાંતિકારી ચળવળ માટે મંડી પડ્યા હતા. યોગસરમાં નેત્રઓ પક-ડાયા. દેશને હોરવણી દેનાર કોઈ ન રહ્યું જનતાએ નેતાઓની સલામતી માટેની વ્યથા ઉપરણે બગાડ કરી. દમનનું રાજ્ય ફરી વળ્યું. જનક્રાંતિનો પ્રારંભ થયો.

સ્વાતંત્ર્યની લાવનાર પ્રેરણા આપી, સ્વાધીનતાની મધુર કદમ્બાએ ઉન્માદ પ્રભાવે સ્વતંત્ર બનવા વળગતો કર્યો. ઠેર ઠેર પ્રદેશોને સરકારી તંત્રથી સ્વતંત્ર કરી, સ્વાધીન સરકાર સ્થાપના પ્રયત્નો થયા 'જનતા કા હો રાજ, જિલ્લે, જનતાકી સરકાર' એ નાદ સર્વત્ર ફરી વળ્યો. રાજનારાયણ અને એના ભાઈએ પોતાના જિલ્લામાં એવી જન-સરકાર સ્થાપિત કરવાની ચોક્કસ ધડી રાજનારાયણે મિલ્લમપ્રતિભા લીધી: 'જ્યાં મુંધી બ્રિટિશ શાસનનાં મળ નહીં જાખાડી નાખીએ ત્યાંમુંધી ઘેર પાડો નહીં ફરે.'

આ માત્ર જીર્નિલતોનો આવેશ નહોતો. એક મહાનુભવ ધીરની ઉત્તમ-

વાણી હતી, એના આશ્માનો અવાજ હતો. એની પાછળ જીવંત દેશી દેવાની સાતી નિષ્ઠા હતી. એની પ્રતિભા પૂછું થઈ. રાજનારાયણ : સાથે જ ઘેર પાછો ન ફર્યો !

જનતાની વચ્ચે એણે કામ કેયું. ૧૨૯મી કલમનો વોરંટ એના અને બીજામપુરના બીજા ૧૮ જણા પર નીકળી 'ચૂક્યાં' હતાં. રાજનારાયણ ઉપર ખૂનની ડંઠેરી કલમનું વોરંટ પણ હતું.

પાત આમ બનેલી : આખા જિલ્લામાંથી બધી ય બંદોઢા હાથ કરવાનું કાર્ય રાજનારાયણની સરદારી નીચે દસ જણના એક 'છાપામાડુ દળ' ને સોંપવામાં આવ્યું હતું.

ઔદશી ઓગરદની રાત હતી. પત્નીએ પતિને ચાનક ચઢાવી : 'ભૂએ, આ દેશનું કાષ્ઠ, રખે પાછા પડતા!' અને એને હસતે મુખે વિદાય આપી. રોજીએ ચાર બંદૂક હાથ કરી લીધી. પાંચમી માટે મહેમુદાબાદના 'જિલ્લે-દાર' ને ત્યાં ગયા. ત્યાં ધંધળુમાં એક જણનું મોત થયું. એ માટે સરકારે 'રાજનારાયણને જ જવાબદાર ગણી, વોરંટ કાઢ્યું.

એ પ્રસંગ-પછી રાજનારાયણ દિલ્લી ગયો. 'ત્યાં એણે કામ શરૂ કર્યું'. કેમકે એનું માર્ગ બીજામપુર તો તદ્દન ખાલી થઈ ગયું હતું. લોકો ગામ છોડીને ભાગી ગયા. ઇન્ડિયન જનરલ ગોરી-ફોજ સાથે ત્યાં પહોંચ્યા. ધરો તોડી નાખવામાં આવ્યાં, સાજીઓને હાથ જેલવામાં આવ્યાં : આદી પહેરેલી ઝુનો મળ્યું વામાં આવ્યો. આદી પહેરવાવાળો એના ધરનાર લૂંટ્યાં. થયા એટલા બધા લુદ્ધ ત્યાં વીતાડવામાં આવ્યા.

આખા ગામમાં ટ્રાસ મચી ગયો. રાજનારાયણનું ઘર જમીનદોરત કરવામાં આવ્યું, જેની વીંધી નાખવામાં આવી, આખું કુટુંબ દેશભક્તિ અને માનુષ્યમિત્રિ યત્નેથી જીવિદાન બનવા તૈયાર થયું. રાજનારાયણને જીવિત કે મૃત હાલતમાં પકડી આણનારને ૫૦૦૦ રૂપિયા ફત્તામ આપવાનું જાહેર થયું. લિખમપુરમાં પ્રજા એક વર્ષ પોલિસનું સશસ્ત્ર રાજ રહ્યું.

આ અરસામાં, ડીસેમ્બરમાં, એના પિતા સ્વપ્નવાસી થયા.

રાજનારાયણના કેસમાં દસ જણાને ખાસ કોર્ટ મારફત ૩૮-૩૮ વર્ષની કેદની સજા મળી અને રાજનારાયણને 'અભયે' (absconder) જાહેર કરવામાં આવ્યો.

દિલ્હીથી રાજનારાયણ મધ્યપ્રાન્તમાં ગયો. ત્યાં પકડાયો અને બે મહિના નજરકેદ રહી, છૂટ્યો. ફરી દિલ્હીમાં આવી કામ કરવા લાગ્યો. વચ્ચે દિલ્હી આર્મ્સમાજ તરફથી બંગાળના મિદનાપુર જિલ્લામાં કુલ્શાખ સહાયતા માટે પણ જઈ આવ્યો.

પૂ. ગાંધીજીના ઉપવાસ સમયે હડતાલ પડાવવા માટે દિલ્હીમાં રહી પકડાયો. ૬ માસની સજા ભોગવી ૧લી એપ્રિલ ૧૯૪૩ના રોજ છૂટ્યો.

એ દરમિયાન ક્રાંતિમાં પૂર થઈ ગયાં હતાં. હજારો જુદાજુદા નરમ પડ્યા હતા. સરકાર માનતી થઈ હતી કે તે દમનનીતિમાં સફળ થઈ છે.

રાજનારાયણથી એ સદન ન થયું. એને પોતાની લિખપ્રતિજ્ઞા વાદ આવી. એના હૃદયમાં પત્નીના સખ્ત મૂળતા હતા 'રખે પોઠ દેખાડતા' પ્રતિજ્ઞાના સખ્ત એના હૃદયે કાતરા-વજ્રા હતા : 'ઘર નહીં લોડુંગા'!

એ મુશ્કેલી પહોંચ્યો. ત્યાં અનેક લાગેજો સમયે વાતચીત થઈ. પણ ત્રાજ કટકટ્યાંની રમતથી એને સંતોષ થાય એમ નહોતો. એના મનની અર્થાતિ વધી ગઈ.

માણસ બધારે ખૂબ મુંઝાઈ ગયો છે, કોઈ માંગ નથી સૂઝતો ત્યારે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. રાજનારાયણની વ્યથા સાધુ થવા તરફ વળી. એને સમ્પત્તી થવાની શ્રુતિ મળી. એ માટે એ કાશી, ઋષિકેશ, હરદ્વાર વગેરે યાત્રારથ્યેએ રૂંધો. પણ શાંતિ ન જ મળી. ત્યાં એને ભેઠ્ઠી હતી તેવી શાંતિ ક્યાંથી મળે?

આર્થિક સ્થિતિ જાહેર કોઠાની હતી. કેટલીક વાર એક ટંક ખાઈને તો અનેકવાર મૂખ્યા પેટે દિવસ વિતાવવા પડતા. પાતનાઓને પાર નહોતો. ન અન્ન, ન વસ્ત્ર, ન રક્ષણ ! સેવાની અને દેશભક્તિની કમોટી થતી હતી.

આ અવસ્થા અને અપરંપાર યાતનાઓ વચ્ચે એક દિવસ દહેરાદૂંથી લખનઉ જતાં ટ્રેનમાં એક સભ્યના સાથે પરિચય થયો. એમણે મેરઠ આવવા આમંત્રણ આપ્યું. એ મેરઠ ગયો. ત્યાં, કહેવાય છે કે કોઈ 'સ્નેહીજન'ની કૃપાથી પકડાઈ ગયો.

રાજનારાયણ પોલીસને હાથ આવ્યો. પછી તો ધૂણું જ થયું ! સૂતા ન દોષો, બંદીની માટ પર સૂતડાવ્યો, મર્યાં ભરવામાં આવ્યાં, અને એવી અનેક યાતનાઓ આપી. પણ, એ ભારતમાતાના આગ વીરે ઉકાટો પણ ન કર્યો. પોલીસને એની પાંખેથી કાંઈ ખાતરી ન મળી શકી ! મેરઠથી એને લક્ષ્મીપુર-જેલમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો. બે 'મહિના કેસ ચાલ્યો. એને જ્યાંય માટે પૂરતી

સગવડ ન મળી, વ્યવસ્થા ન થઈ શકી. રાખી જૂન ૧૯૪૪ના દિને ત્રણ વાગે બપોરે સેશન કોર્ટ એને ફાંસીની સજા આપી. સજા સાંભળતાં જ, 'ઈન્કલાબ ઝિન્દાબાદ'ની ગળનાથી કોર્ટનો ચોરડો ગાળી બેઠ્યો. રાજનારાયણની છાતી ફૂલી, ડાક ગવંથી વાંકી થઈ, આંખો તેજુબુજ બની ગઈ. હસતે મોટે, ઉત્તમ મરતક એ જેલમાં ગયો. માતાનો એ સાચો ભક્ત હિતસાહ ને આનંદથી ડગ ભરતો હતો; પાછળ કુટુંબ પરિવારનું કદન હેંડું પિગળાવનાર હતું.

ત્રણ દિવસ પછી, પહેલી જુલાઈએ, એને લખનઉ જેલમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો. અને ત્યાં જ નવમી ડીસેમ્બર ૧૯૪૪ના રોજ એને ફાંસી આપવામાં આવી.

છેલ્લે, હસતો હમતો એ સૌને મળ્યો. એ જ સ્વચર્યા, એ જ ફૂલેલી છાતી, ગંધેલી ડાક, ઉત્તમ મરતક અને મુખ પરનું સિમત, જાણે કશું ભાષાનક બનવાનું જ નથી ! હમતાં હસતાં એણે સૌને કહ્યું : 'હું જીવન-ભર હસતાં હસતાં જીવ્યો, અંત સમયે પણ હસતાં હસતાં જ જઈશ, તમે સૌ પણ હસતા હસતાં જ મને વિદાય આપો.'

અને એ ગયો...એ જ તખ્તો, એ જ દોરડું...એ જ જડવાદ... એ જ ખટક અરાજ...જાણે સમાપ્ત ! રાજનારાયણનો આજી પરવોકમાં બોડી ગયો.

એક કવિએ ગાયુ કે :
રાહીસં કે ખડનકા અંધાર
જલસ દેશા બુદ્ધભરણી સંસાર !
વીર રહીલો પહેવી સંવત્સરીએ
આપણે એને વંદના કરીએ.*

• દિલ્હી ઉપાધી.

‘ હું સાધના કરવા આવ્યો છું ’

વ્યાખ્યાતા

રવિશંકર મહારાજ

[વરલલ વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ આગળ શ્રી રવિશંકર મહારાજે કરેલા એક વ્યાખ્યાનનો હેવાલ તેના આચાર્યે તૈયાર કરેલ તે અહીં આપ્યો છે. સં.]

આપણે ધર્મચિંતન અને ચિંતની ધર્મ સંબંધી કેટલીક વાતો કરી, હવે હું જગત મહાદેવ ચેમ્બર સંબંધી વર્ગમાં કહેવાનો વિચાર કરતો હતો પરંતુ મને થયું કે તે પહેલાં આપણે એક વાતનો વિચાર કરીએ તો બધું સારું અને સહેલું છે કે એને વધે આપણને અભ્યાસમાં સરળતા થશે

આપણે અહીં શા માટે જોવા થયા છીએ એ સંબંધી કહેવાની અને આસપડતા લાગી છે તમારા મારી કોઈ કરેશે કે સ્વયંનેક થયા અહીં આવ્યા છીએ, તો આ કઈ કારણાતુ નથી કે સ્વયંનેકો પેલા થાય તમે કહેશો કે સ્વયંગથી શું ન થાય ? હું કહું છું, સ્વયંગથી સારા થાય પણ ખરા અને ન પણ થાય એવું પણ બને કે ગાંધીજી જેવા મહાપુરુષ પાસે વર્ગો રહે છતાંય તેના જીવનમાં ઉત્તિ ન થાય અને દર પડેલા માણસ પર ગાંધીજીના વિચારોની અમર થાય મને યાદ છે ત્યાંસુધી સને ૧૯૩૫માં ગાંધીજી પર એરટેસિયાઈ એક પત્ર આવ્યો હતો તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે, ‘ હું કુનિયાથી ત્યાંજેના દેસાને રહેવાસી છું, અને એક દરના ખૂણમાં રહું છું પણ તમારે પ્રકાશ મારા જીવનને અજ વાળી રહ્યો છે અને એ પ્રકાશ હમેશાં દેશના રહેજેને એવી આરામ રાખે છે આખો કાગળ મને યાદ નથી પણ આ લાખ હતો

આમ તમે જોશો કે દરના માણસને ગાંધીજીનો પ્રકાશ મળ્યો છે અને એના પણ કોઈ હોય કે નહીં રહ્યા છતાં જળકમળવત રહ્યા હોય તો દરનો માણસ પ્રકાશ લઈ શકે અને નહીંકનો જળકમળવત રહ્યો હોય તેનું શું કારણ ?

એવું કારણ એ કે દરનો માણસ માધક છે અને નહીંનો નથી ત્યારે આપણે અહીં શું કરતા ભગા થયા છીએ ? સાધના કરવા, તમે જાણો છો કે જુનને સાધવા હોય તેણે મન જપના પડે છે, અને મસાણમાં મુના નીચ સાધના કરવી પડે છે અને એ સાધના પૂરી થાય તો જુનની ચોટની છાંયમાં આવે એમ કહે છે એવી જ રીતે આપણે જે હેતુ માટે આવ્યા છીએ ને સધીએ તો હેતુની ચોટની આપણા હાથમાં આવે

આપણે શા હેતુથી આવ્યા છીએ ? શું સુદર ને ઉત્તમ કારીયર મળે ? શું વિદ્યાન થયા ? કારીગર અને વિદ્યાન તો દેશમાં ઘણાંય છે એની દેશને આજે ખોટ નથી

દેશને આજે એક મોટી ખોટ છે અને તેને વીધે દેશ ગરીબ છે એ ખોટ ધન કે સમૃદ્ધિની નહિ ધન ન હોય તેથી દેશ ગરીબ જ છે એમ ન મહેલાય આજે દેશ ગરીબ છે એવું કારણ દેશને સગયારીઓની ખોટ પડી છે. આપણે ડેર ડેર જોઈએ

છીએ કે પૈસા માટે કે એવી-એવી નજીવી વસ્તુઓ માટે સોઠા જીવ બોલતા, ચોરી કરતા અચકાતા નથી અને જે માણસ જીવું કરીને ધન કમાય છે તે હોશિયાર ગણાય છે. અને પ્રામાણિકપણે ગરીબ રહીને જીવન જીવતો હોય તે મૂર્ખ મનાય છે આજે કઈ વસ્તુ માટે ત્યાજ કરવાની શક્તિ આપણે ખોઈ બેઠા છીએ તેથી આપણે ગરીબ છીએ ત્યાજશક્તિ કેળવવાની આપણે સાધના કરવાની છે.

તમે એકલગ્યની વાત જાણતા હશો તેણે દોહનું પૂતળું બનાવીને ધનુર્વિદ્યાની સાધના કરી, એને માટીના પૂતળામાંથી શું શીખવાતું મળ્યું હતું ? અજુન દોહ પાસે ભણ્યા અને આ તેમના માટીના પૂતળા પાસે ભણ્યા ! છતાં અજુન કરતાં એકલગ્ય ગરીબ થયો, તેનું કારણ ? તેની સાધના, તનમયતા, તેની ધનુર્વિદ્યા શીખી લેવાની ઉત્કેષ હતી

તાન તો સાદું છે પણ તનમયતા આવે તો જાત પ્રદર્શિત થાય એ રીતે અનન્ય ભાવ મેળવવાની પણ એક કળા છે એ માટે પ્રથમ તો આપણે શરીર અને મન મજબૂત બનાવવું પડે મન મજબૂત હશે તો શરીર મજબૂત બનશે જ અને મન અને શરીર એવા મજબૂત બન્યાં જોઈએ કે એક એક કનિદ્રા અકુશમાં હોય જેમ કનિદ્રાએ તેમ આપણે તેની પાસેથી કામ લઈ શકીએ

વળી તમે જાણતા હશે કે ગુરુ દત્તાત્રયે ચોવીસ ગુરુ કર્યાં. નદી, ઝાડ, કુતરો વગેરે તેમના ગુરુ થયા. એ કેમ ? તો તે ઝાડ એ ઝાડ છે, એ જૂઠી ગયા. તેમણે "વિચાલુ" કે એહો, આ ઝાડ કેવું ? પોતે તપે છે અને બીજાને ઠંડક આપે છે. પોતે સહન કરીને બીજાને સુખ આપે છે. આ જાણ આપ્યો તેથી તેમને ઝાડ ગુરુરૂપ લાગ્યું.

પાણી વિશે કાંઈ વિતાનરાત્રી હશે તો કહેશે કે ઓક્સીજન અને હાઈડ્રોજન મેળા મળે એટલે પાણી થાય. જાકત હશે તે કહેશે કે એહો ! આ પાણી ક્યાંથી આવ્યું ? આ તો પહાડમાંથી આવ્યું. કેટલાપને ઠંડક આપતું આપતું વહેતું વહેતું અદો આવ્યું.

આમ બનેલી દષ્ટિ જુદી જુદી છે. એટલે તમને શિવાભાષને નળીન-ભાઈ ભણાવશે એટલે ભણી જશો એમ માનવું નહીં. એમાંથી કંઈક ભણાશે. પણ એ બહુ મદદરતું નથી. પણ તમારી દષ્ટિ બદલાવી નેહશે. એ ભણાવશે એમ નહીં, પણ મારે એમની પાસે ભણી લેવું છે એમ વિચારશો તો એમની પાસેથી કાઢવાનું સરળ પડશે. એ માટે પ્રેમ જોઈએ.

એ પ્રેમ દિશમાં ઉઠેરવે છે. મારે તો સદાચારની મુડી મેળવરી છે, એવી દષ્ટિએ રિશ્તક પાસે જવાનું છે. તમે જાનો છો કે કેટલાય માણસો બ્રહ્મવર્ણા જેવા હોય છે, જે તરૂં દષ્ટિએ બહુ જ સરસ લાગે પણ એને તમે ખાવા જાણો તો જ ત્યારે કેટલાક નાગિયેર જેવા હોય છે. સર-આનમાં તમને ચોટતી જ હાથમાં

આવે. પછી કંઈક લાગ આવે. તે દૂર કરો ત્યારે સુંદર કોપરું મળે. એટલે નાળિયેરનું કોપરું ખાવું હોય તો ચોટતી અને કાચડી દૂર કરવાનું કંઈ વેઠવું પડે. પણ ચોટતી કે કાચડી કદતાં કદાજો તો કોપરું ન મળે. એમ કહેવાય છે કે વિનોદાશ નાગિ-યેર જેવા છે. સર-આતમાં એમની પાસે રહેનાર ત્રાસી જાય. આપો દિવસ તકલી કંતાવે, તુનાઈ કરાવે, કામ કરાવે અને કંઈ ભણાવતા ન જાણાય. પણ એમની પાસે રહેલા વિદ્યાર્થીઓમાં મેં તેજસ્વીતા જોઈ છે-કુશળતા જોઈ છે, જે કામ આવ્યું તેને પાર પાડવાની ધમકા જોઈ છે, કેમકે એમણે સાધના કરી છે.

એમ આપણે અનેક કુટુંબોમાંથી આવ્યા છીએ, એ કુટુંબો છોડાવનાર માણસ નહીં ગમે. પણ જેને સધના કરવી છે, તેણે કુટુંબો છોડવી જોઈએ અને એ છોડવી કંઈક છે. માટે જ તેને તપશ્વર્ગ કહે છે. એવી તપશ્વર્ગ-સાધના આપણે અદો જેટલો સમય રહીએ તેટલો સમય કરી લે.

પછી તમે ત્રાસમાં જાઓ કે ઘેર રહેો. તમે બે વર્ષ જે સાધના કરી હશે તે જીર્ણીમાં કામ કરો. અમુક થીખતું હશે તે યાદ નહિ રહે. પણ સાધના નહિ જૂલાય.

તમે અદો રાજ ૫-૧૦ વાગે ઉઠો છો એટલાવું મદદરતું પણ ગત તમને મનમાં થતું હોય કે ક્યારે એ વખતે ઉઠું, કેમ મોડો ન પડું, એની તાલાવેલી તમને સાધના કરાવશે.

જેમાં દુઃકરોને કે અદો રહીને રાજ કંઈક ને કંઈક કામ કરો. તમને કામ આપના નથી, પણ શોધી દો. તમે જાણો તો શોધ મળે

તે ભલે એને-એટલે જેલને મળે, પણ કામ કરવાની ટેવ પડશે એ તમારો લાભ કાંઈ લઈ જવાનું નથી. એ ટેવ પાડવા અથવા પકી હોય તો કામમ રાખવાનો રસ્તો અને તનમયતા જેનામાં હતાં તે જેલમાંથી છાતું લઈ ગયા.

ગીતાકાર કહે છે કે જે સતત યોગ કરે છે તેને દુઃ જુદિ આવ્યું છે. યોગ કરવો એટલું જ નહીં પણ સતત કરવો જોઈએ. એમ સતત યોગ કરવાથી શું મળશે તે દુઃ જાણ્યો નથી, પણ કંઈક છે. પણ તે ક્યારે મળશે ? તમે આપેલા કાર્યમાં તનમય થઈ જશો ત્યારે. તે જ લક્ષિતપૂર્વક તનમય થશો ત્યારે.

વીરશીના ખોરાક અને માના હાથના ખોરાકનો વિચાર કરીએ તો તો વીરશીના ખોરાકમાં રવાહ દશે, પણ માના ખોરાકમાં જે જાવ દશે તે પેશામાં નહીં હોય. માના ખોરાકમાં પ્રેમ ભર્યો દશે. એ ખોરાકમાંથી પ્રેમસાવના જાગશે. કહે છે કે અમર એના ખોરાકાર. એના અર્થ એ કે પ્રેમવાળા ખોરાકમાંથી પ્રેમ ઝરે. માના કોષમાં હોય અને ખાગકને ધરાવે તો ખાગકને એ ધારણ ન પડે, પણ ઉત્તરી થઈ જાય.

દુઃ જ્યારે પાટચુડાગિમાં કામ કરતો હશે ત્યારે દુઃ દિવસમાં કેટલું ચાલતો, શું ખાતો, તાપ કે ઠંડી છે, દિવસ છે કે રાત, તેનું મને જ્ઞાન રહેતું ન હતું, પણ જે કામ મામે આવ્યું તેમાં તનમય રહા જતો. અને મારા જેવા તરૂં અનન માણસને એ કામમાં જે મદદ મળતી ને મારી કદવનામાં ન હતી. એક વખતે એક જાણુને કામીજીયા છેડાવવાના પ્રય-

તમામાં હું હતો ત્યારે એક પાંચ વર્ષના છોકરાની અણધારી મદદ મળી અને પેલો ફાંખીની સંજોગમાંથી ઉતરી ગયો. આજે હું એવા પ્રસંગોનો વિચાર કરું છું ત્યારે મને લાગે છે કે એ કાષ્ઠ પ્રત્યેની મારી ભક્તિપૂર્વકની ક્રિયા અને તન્મયતાને લીધે જ એમ બનતું હતું. ભક્તિપૂર્વકની ક્રિયા એટલે નિષ્ઠા-ભાવના.

મા બાળકને કેવી રીતે ઉઠે છે? ભક્તિથી એ સતદિવસ નેપથ્ય વિના તેની જીવન પાઠળ પોતાની જાત ધસી નાખે છે. દાયણ એવી રીતે નહીં ઉઠેરી શકે, એ એના શરીરને ઉઠેરશે પણ એમાં પ્રેમ ભક્તિ ઉલ્લાસ નહીં ભરી શકે અને ઇલા માને પોતાની ફરજમાં ખામીઓ રહી ગઈ જણાયો. દાયણને પોતાની ફરજ બરાબર બજાવવાને સંતોષ હશે.

કાઈ ભણેથી માને બાળઉઠેરનો નિષ્કર્ષ લખવાનું કહે તો તે મુજાઈ જાય. તેને તો પોતાના બાળકનો અનેક ખામીઓ રહી ગયાનું ભાન હોય અને ને પડિતને બાળઉઠેરનો નિષ્કર્ષ લખવાનો હોય તો એક સુવર પુરતક લખી શકે. પણ એ પડિતના નિષ્કર્ષમાં કોંઠાણુ, અનુભવ ન હોય

આપણે બધાં ભાગ્યશાળી છીએ કે અહીં ભેગાં યથા શક્યાં છીએ. આપણે બધાં સદાચારી 'ભાવના કરવા' ઇચ્છીએ છીએ. મીરાજોને ગાણું છે કે 'ઉચ્છેદ ભણ મોરે નવનવકી' એ રીતે આપણી આખનાં પડળ ફરી જવાં નોંધએ.

જીવનને જોવાનો દૃષ્ટિ બદલી નોંધએ. આપણે એક બીજાના કુટુંબી ચર્ચાનું, એ મોટે આપણા દિલમાંથી પ્રેમ મરણ નોંધએ, એ મોટે ત્યાગ-ભાવના કેળવવી નોંધએ.

અહીં બધા કુટુંબની ભાવનાથી ભેગા થયા છીએ. આજે કદાચ એવી ભાવના ન દેખાય, તેની ચિન્તા ન કરી. આપણે સાચા અને નિષ્ઠા હોઈશું તો એ ભાવના આપણે જ.

તમે જાણો છો કે અલ્પચારીને પીળાં કપડાં અને મન્યાસિને ભગવાં કપડાં પહેરવાનાં હોય છે. એમ શાથી? સળગતા કાલસાનો રંગ ભગવા હોય છે. જ્યાં સુધી કાલસામાં વાસ હોય છે ત્યાં સુધી ગધ હોય છે. અને વાસ જતી રહે એટલે ગંધ ગઈ અને કાલસાનો રંગ ભગવા થઈ ગયો. એવી રીતે વાસના ચિન્તાનો હોય તે સંન્યાસી.

અલ્પચારીનાં કપડાંનો રંગ પીળો હોય છે. પીળો રંગ સળગી હોય છે. ગુરુ પાસે અલ્પચારી જાય ત્યારે પોતાનાં શરીર અને અંતઃકરણ ગુરુ, પાસે ધરેને કહે, કે આ બાલ અને અંતર શરીર આપ્યાં. હવે તેમને જેમ ધર્યાં હોય તેમ ધરો.

અંતઃકરણનો અર્થ અંતરનાં સાધન-એ સાધન મન, ચિત્ત, બુદ્ધિ, અંદકાર. મનમાં સંકટ થાય. ચિત્ત એ મંદકવચ વળગી રહેવાનું કામ કરે. બુદ્ધિ એ સંકટપ્ર પ્રમાણે વર્તવાનો નિષ્કર્ષ કરે અને અંદકવચિત્ત એ સંકટપ્ર પાર પાડવાનું કામ કરે. શરીર એનું સાધન બને.

આમ પાંચ સાધન યથા, તે પાંચે ગુરુને સોંપે. એ ઉપરથી અલ્પચારીનાં કપડાંનો રંગ પીળો હોય છે. એ એનું બાલ ચિદન છે.

પણ ગુરુને આ સોંપવાની શક્તિ કયારે થાય? એને એટલી ખાતરી હોય કે એમની પાસે કદ પડશે, પણ કોઈ પણ દિવસ અંદકવચ

થવાનું નથી. ને એવી ખાતરી ન હોય તો એ વિચાર્યોએ એક ક્ષણ પણ એમની પાસે રહેવું ન નોંધએ. અને એવી ખાતરી હોય તો તાનપૂર્વક બધી ક્રિયાઓ કરવી નોંધએ.

એવી ક્રિયાઓ કરતાં શરીર સુકાય કે બસાય કે છાલાય તેની ચિન્તા ન કરશો. શરીર સામે નેપથ્ય ન કરશો પણ કહાણુ બનાવજો. તે ઇચ્છીએ ત્યારે ખપ આવે એનું ખાતરી નાખવાનું છે. તેને જોઈ કંઈક એટલું સુંદર થશે.

તમે જાણી કાઢ નોંધ છે? તેનો રંગ કેવા હોય છે? સફેદ. લોકાંતે રંગ સફેદ હોય છે પણ કાળો દેખાય છે. તે તો તેના ઉપરનો મેલ છે. પ્રમાદી લોકો મેલુ—કણુ હોય છે. તેમ કસાયેલા શરીર અને પ્રમાદી શરીર સંબંધી છે. આપણે તો કલકા જૂલ જેવા હોવા નોંધએ. આપણે દુઃખ વેઠવાનું નથી, પણ દુઃખ ભોગવવાનું છે. વેઠવામાં દુઃખ છે, પણ ભોગવવામાં મજા છે. વેઠવામાં અસહાયતાનો ભાવ છે. ભોગવવામાં જ્ઞાન છે. એટલે આપણે તો જ્ઞાનપૂર્વક ખીન મોટે જાત ધરી નાખવામાં આનંદ આવે એનું બનવાનું છે.

એકલબેન અંગુડા આપતાં કેટલા દર્પ થયો હતો! એની રીતે આપણી જાન ખીનના અપેક્ષા આપવાની તક મળે ત્યારે આનંદ થવો નોંધએ. એટલું કરી શકીએ તો ખીન પ્રમાણપત્રની જરૂર ન રહે.

તમે જાણના હશે કે ખાલજીની જનોઈ એ એનું પ્રમાણપત્ર છે. ઉપ-વીતનો અર્થ ઉપ એટલે પામે, વિ એટલે વિશેષ પ્રકાર, ઈ એટલે મળેલો.

સુરની પાસે વિશેષ ભાવે ગળેલાને ઉપવીત હોય. ઉપવીત ધારણ કરેલી હોય તો પહેલાં એમ સમજતા કે તેણે ખાર વધે સુધી તપશ્ચર્યા કરી છે. એમ ઉપવીત ઉપરથી સમજાતું. તમે અહીં બે વાં કે વધુ પથ્ય એવી સાધના કરીને જશો ત્યારે તમારા આચારથી જ કોઈ સમજી-જશે કે આ સંસ્કારી છે અને તમને ભાવથી આવકારશે.

પ્રમાણપત્ર ધર્યો પછી જો કોઈ બોલાવે તો જાણવું કે તે ભણ્યો નથી. પ્રમાણપત્ર બોલાઈ ગયું હોય તો તે ભણ્યો શું? તેને મનમાં એમ થતું જોઈએ કે મારું પ્રમાણપત્ર હું જ છું. તમે ખરેખર છતાં શીખ્યા હશે તો જીવનમાં રસ આવશે અને ધૃત્યુ આવશે તેણે હસતે મોંએ જવાનો આનંદ હશે. નહીં તો અપરાધીને કોટમાં બોલાવે અને પગ ઢીલા થઈ જાય એમ જણે કોઈને મારે જીવી નહીં જાણવું હોય તો ધૃત્યુ પામે જતાં તેની દુઃખદ સ્થિતિ થશે. એવી આપણી ન યાચો.

આજે શાળાઓ કે કોલેજોમાં જ્યાં મદારી, જોખમદારી ઉઠાવવાનું કષાય શીખવાનું નથી, એ ભારે ખામી છે. નાનાં કામમાં પણ જોખમદારી છે. અને જે નાનાં કામોની જોખમદારી ઉઠાવી જાણે છે તે જ મોટાં કામોની જોખમદારી ઉઠાવી શકશે. નાનું કામ કરવામાં ભૂલ ન થાય, એ જોખમદારી આવી. એવી જોખમદારી ઉઠાવવામાં દુઃખ આવે ત્યારે સારું માનવું. એવા દુઃખથી નાસી-પાસ ન મનાં તેને ભોગવવું. એમ કરતાં દુઃખ સહન કરવાની રેવ પડશે. જોખમદારી આવશે એટલે તે સમજવાની કળા પણ શીખવી પડશે.

અહીં તમારે નાની નાની જવાબદારીઓ ઉઠાવવાની હશે, પણ અહીંથી બહાર જશો ત્યારે ધરની અને જાહેર કામની મોટી જોખમદારીઓ ઉઠાવવાની આવશે.

હું વીસાપુર જોઈમાં હતો ત્યારે મને વીસીનું કામ સોંપ્યું હતું. તે વખતે ૨૦૦૦ લાખએનો ખોરાક ખનતો હતો. આપણામાંના એક લાખને મરમ મરમ શેટલો અને કુંગળી ખાવાનું મન થાય એટલે કોઈ ન દેખે એમ લઈ જાય. ત્યારે મને કામ મોંપ્યું અને મેં આ જાણ્યું ત્યારે મને વિચાર આવ્યો કે ૨૦૦૦ જણના ૪૦૦૦ શેટલામાં એક શેટલાનો દિસાખ કંઈ ન જણાય, પણ તેમાંથી હું કોઈને કંઈ કેમ આપી શકું? અને મારી જવાબદારીના ખ્યાલ કરતાં થયું કે કોઈને કંઈ લેવા પણ ન દેવાય.

પેલા ભાઈ તો આવ્યા અને શેટલો ઉપાડ્યો. મેં તેમને સમજાવ્યા કે આ શેટલા પર તમારો અધિકાર શો? એમણે કહ્યું કે આરક્ષામાં શું એણે થઈ જવાનું છે? પાછળથી વધે છે, પણ ખૂટે છે ખરા? મેં કહ્યું કે, પણ તમારા રેશનના શેટલા તમને બપોરે મળે છે. એ ઉપરાંત તમને મારાથી શી રીતે લેવા દેવાય, એટલે હું નહિ લેવા દઉં. પેલાએ જણાવ્યું કે હું લઈ જવાનો.

ખીન્ને પ્રસંગે તે ભાઈ હસતા હસતા આવ્યા. આડીઅવળી વાતો કરતા ગયા અને હું ન જાણું તેજ શેટલો સંતાડ્યો. તેમને ખ્યાલ નહીં કે મેં જોયો છે, એટલે તે તો ચોડી વારે સ્વાધ્યાયિક રીતે પાછા ફરતા હતા. મેં જાણે જઈ કહ્યું કે પેલા

બગવામાં શેટલા સંતાડ્યા છે તે આવી જાણે. તે ડહાણ ગયા અને શેટલો ફેંકી જતા રહ્યા. પણ મારા પર ચોક્કસ રાખવા લાગ્યા કે આ રસો-કામથી કંઈ ચોરી કરીને હકક કરતાં વિશેષ તો ખાતો નથી ને?

એક વખત પ્રસંગવશાત બપોર-પછી મારો હકનો શેટલો વીસીમાં બેઠી ખાતો હતો, એ એક લાખએ જોઈ તેણે પેલા લાખને કહ્યું. તે લાખ શિકાર લાખમાં આવ્યો જાણી હસતા હસતા આવ્યા અને કહ્યું. મહારાજ કેમ શેટલો ખાઓ છો ને? કીક કીક, એમ કહી ગયું લેવા લાગ્યા. મેં જણાવ્યું કે મારા ભર્યા નો શેટલો મળ્યો. પણ દાળ નથી મળી; એટલે શેટલો એકલો ખાઉં છું. તે લાખ શરમાઈ ગયો.

રસોડામાં રહેનાર અને કામ કરનાર ગોળની કંકરીની ચોરી કરે તે સાધનાની દૃષ્ટિએ બહુ લયકર છે. કિમતની દૃષ્ટિએ કંઈ નથી આવા પ્રસંગે આપણા દિલમાં મંથન થવાનું. દેવાસર સંક્રામ થવાનો. તેની પરીક્ષા કોણ કરે? આપણે પોતે જ.

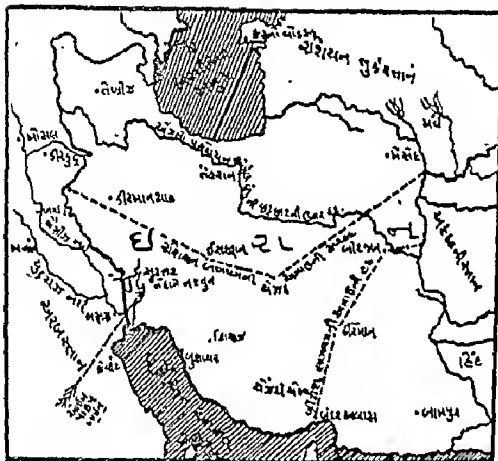
આવી નાનીનાની જોખમદારીઓ પાર પાડીશું તો ફિનિયાનો મહાસાગર આપણે સહેલાઈથી પાર કરી જવાના. સમાજ આપણાથી નિર્લય બનશે.

વળી આપણે તો બુલેના ભંડાર છાએ, એટલે મૂત્રમાં લખાઈએ એ મારે એકાગ્રીનએ એકાગ્રીનએ મદદ કરવી જોઈએ. ટોસ્ટોયની વાર્તાના ત્રણ સાધુની જેમ એકાગ્રીનએ વળ-ગતું, એટલે આપણે એકાગ્રીનએ ટેકા કરીએ અને કોઈને ધડા ન દઈએ. લખસણું હોય કે નહીને પ્રવાહ હોય ત્યારે તેમાં થઈને જવા મારે આપણે

ઇરાન

અનિવાર્ય લૌગીલિક
પરિસ્થિતિને કારણે
સ્વાર્થલોહુપ ગોરી
પ્રગતને હાથે રાજાતાં
ઇરાનના ઇતિહાસની
રૂપરેખા આ લેખમાં
સ્ખરવામાં આવી
છે.

હિંદનું આ પ્રવેશદ્વાર હિંદી અને પશ્ચિમી સંસ્કૃતિઓના સંગમ-સ્થાન તરીકે આજકાલનું નહિ પણ જે સમયે આજની મગર પ્રગત્યોત્તુ નામે નિશાન ન હતું ત્યારે મહત્વ ભોગવી રહ્યું છે. એનું પર્સિયા નામ 'પર્સિયા' ઉપરથી પડ્યું હોય તેમ જણાય છે. આથી હિંદમાં આજના કાળમાં જે તેઓ મેસોપોટેમિયા તેમ જ સીરિયામાં પણ આગળ સધ્યા હશે તેનું માનવને ઐતિહાસિક સાધનો મળી આવે છે. એમાંનાં પૂરાં સાંકે નામે ઉપર મરફૂત-આર્થ-અમર નામ છે. મેસોપોટેમિયાને મિદાનીતો રાજપત્તન આર્થ હોય. એના સંપ્રિપત્રમાં ઇર્દવશ્વ વર્ણે દેવાને કરાયેલું ઉદ્દેશન સ્પષ્ટ તરી આવે છે. અને દૈદિક કાળમાં હિંદ, ઇરાન અને મધ્યપૂર્વ

સંસ્કૃતિની અતૂટ સાંકળ સાંકળાયેલી માલુમ પડી આવે છે.

છતાં ઇરાનનો અવસ્થિત ઇતિહાસ માત્ર ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ થી જ મળી આવે છે. અ્યારે શાહમાનેસરના મૃત્યુ નામે અસિરિયનોએ ઇરાનને તેમ જ મીડિયન જાતિઓને છતી સામ્રાજ્ય રચાવું ત્યારથી ઇરાન એક સત્તા તરીકે ગણવા લાગ્યું અને ત્યારથી જ ઇરાન ઉપરની પશ્ચિમી હુકમતના ઝોળા પથરાયા. તે પછી તે અસિરિયન સત્તા ટાળે પર્સિયા અને છેક ઇ. સ. પૂર્વે ૬૨૬ સુધી તેમની સત્તા લાં રહી. અસિરિયન સંસ્કૃતિના પતન સાથે જ ઇરાન ઉપરની તેની પકડ દીધી પડી અને મીડિયનો સત્તા ઉપર આવ્યા. ઇ. સ. પૂ. ૬૨૨માં મીડિયાના સીયાક્ષરેસ (Cyrus) અને બાબીલોનના બેયોક્ષસારે અસિરિયન શહેર નીનેવેહ ઉપર આક્રમણ કરી તેનો નાશ કર્યો અને એથી મીડિયન સામ્રાજ્ય ઇરાનની સરહદોને જેલે પાર પડ્યું દર નીકળી ગયું. પશ્ચિમ રાજ્યો અસિરિયાના મીડિયાના ખંડિયા બન્યા. આ સ્થિતિ ઇ. સ. પૂ. ૭૭૬ સેકાના મધ્યભાગ સુધી ચાલી.

ત્યારપછી અન્શાન અને સુસિયાના રાજ સાપરસે (Cyrus) સીયાક્ષરેસના વંશ સામે બળવો પોકાર્યો, અને ઉસતાનું મીડિયન સામ્રાજ્ય પશ્ચિમ બની ગયું. સાપરસે પશ્ચિમ કોમોને સંગઠિત કરી અને એ પ્રગત્યાર વિશ્વમાં સ્વતંત્ર પ્રગત તરીકે પ્રથમ ઊભી યાદ. પર્સિયાના સીયાક્ષરેસ (Cyrus) અને બાબીલોનના બેયોક્ષસારે અસિરિયન શહેર નીનેવેહ ઉપર આક્રમણ કરી તેનો નાશ કર્યો અને એથી મીડિયન સામ્રાજ્ય ઇરાનની સરહદોને જેલે પાર પડ્યું દર નીકળી ગયું. પશ્ચિમ રાજ્યો અસિરિયાના મીડિયાના ખંડિયા બન્યા. આ સ્થિતિ ઇ. સ. પૂ. ૭૭૬ સેકાના મધ્યભાગ સુધી ચાલી.

ત્યારપછી અન્શાન અને સુસિયાના રાજ સાપરસે (Cyrus) સીયાક્ષરેસના વંશ સામે બળવો પોકાર્યો, અને ઉસતાનું મીડિયન સામ્રાજ્ય પશ્ચિમ બની ગયું. સાપરસે પશ્ચિમ કોમોને સંગઠિત કરી અને એ પ્રગત્યાર વિશ્વમાં સ્વતંત્ર પ્રગત તરીકે પ્રથમ ઊભી યાદ. પર્સિયાના સીયાક્ષરેસ (Cyrus) અને બાબીલોનના બેયોક્ષસારે અસિરિયન શહેર નીનેવેહ ઉપર આક્રમણ કરી તેનો નાશ કર્યો અને એથી મીડિયન સામ્રાજ્ય ઇરાનની સરહદોને જેલે પાર પડ્યું દર નીકળી ગયું. પશ્ચિમ રાજ્યો અસિરિયાના મીડિયાના ખંડિયા બન્યા. આ સ્થિતિ ઇ. સ. પૂ. ૭૭૬ સેકાના મધ્યભાગ સુધી ચાલી.

નિયાતે ધણુ જ ગમ્યું. પણ પછી તો આ નવું ઊભું થતું પરિંપત સમ્રાજ્ય તેને જ ગળી ગયું. અને બાબિલેન સાથે ચાહ્લીઅન સામ્રાજ્ય, સીરિયા અને પાલેસ્ટાઇન પણ પર્શિયાના અંડા નીચે આગ્યાં.

ઇ. સ. પૂ. ૫૨૮ માં સાયરસના મૃત્યુ પછી તેના પુત્ર કેમ્બીસેસે ઇશ્તક પણ હત્યું, સાપત્રસ અને પૂર્વના ગ્રીક દાપુએ પણ એની બાણ નીચે આગ્યા અને છેવટે તેના પ્રૌત્ર ડેરિયસે સામ્રાજ્ય પણ હત્યું. આ રીતે માત્ર એક જ પેઢિમાં બાપત્ર થયેલું આ સામ્રાજ્ય ખરેખર તેની પ્રજાની ઉચ્ચ લડાયક શક્તિને આભારી હતું. અને તેથી સાયરસે પાંચે નાખેલા સામ્રાજ્યને ડેરિયસે વિશ્વખ્યાત બનાવ્યું. એથી જ ડેરિયસ રાજાઓનો રાજા—King of Kings—કહેવાયો. ડેરિયસનું પોતાની જાત માટેનું ભાન પણ બહુ ઉંચું હતું. તેણે પોતાની કબર ઉપરના લેખમાં ફાતરખુ છે “પર્શિયાનો પુત્ર પર્શિયન, અને આર્થ” પ્રજાનો વંશજ આપ” અને એવ ખડું છે કે પર્શિયા સામ્રાજ્યવાહી, બાબિલેનિયનો, થીકા અને રોમનો નવારે જીતાયેલ પ્રજાને સુલામ તરીકે ઉપાડી જતા, એમના પ્રત્યે દુન્યવંદાર કરતા અને એમની તરફ જ ફરતાથી વર્તતા તેનાથી સાવ ઉલટું જ આ વંશે જીતાયેલી પ્રજાઓને સંભાની, તેમના ખડિયાઓ તરફ દિશેર દિલથી અને લગભગવત્તાથી વર્તી એમની આપનાતું ઊંચું ક્રયાંત પૂરું પાડ્યું છે. ધરાની સંસ્કૃતિની રાખતો એ જીત્રાજ આલ્યો છેક ઈ. સ. પૂ. ૩૩૦ ડેરિયસ ત્રીજાના વખત સુધી.

ત્યાર પછીની ગ્રીક સંસ્કૃતિની ચડતીએ ગ્રીક આધ્યો અને ધરાની પ્રજાના પ્રત્યાક્રમણને પરિણામે ગ્રીકોનું બળ વધતું ગયું. એમનું સાવ ભૌમત્વ પણ ફેલાતું ગયું. અને પર્શિયન સામ્રાજ્ય ટુંકાતું ગયું. છેવટે ઈ. સ. પૂર્વે ૩૩૧ માં મહાન સિકંદરે ડેરિયસ ત્રીજાને મારી ધરાન જત્યું અને પોતાની જાતને ધરાનના આદિશાહ તરીકે જાહેર કરી. પણ દુનિયાના જીતનાર એ બાદશાહને વાસ્સ નહોતો તેથી ગ્રીક સામ્રાજ્યના ટુંકાડાઓ કરી તેના સરદારોએ વેચી દીધું. બાબિલેનીયાના અધિપતિ સરદાર સેલ્યુકસે ફરીથી ધરાન ઉપર બાણ વર્તાવી. એને સિકંદર ન કરી શક્યો એ કરવાના કાઠ હતા. તેણે ફરીથી હિંદનાં દાર ખખડાઓ અને એ ચંદ્રમુખ મૌખ સાથે લગ્યો, પણ હાર્યો અને સિંધુની આસપાસનો કેટલોક પોતાનો મુલક તથા લશમાં પોતાની પુત્રી ચંદ્રમુખને આપી હિંદના ૫૦૦ હારીને ચંદ્રમુખ તરફની બેટ તરીકે લઈ એ પાછો ફર્યો. સેલ્યુકસીયન સત્તા પછી ધરાનમાં પાર્શિયન સત્તા આવી (ઈ. સ. પૂ. ૧૭૦) અને પછી એ પણ આશમતાં પાછું ધરાન ટૂંકાડાઓમાં વહેંચાયું. પૂર્વ ધરાન સિથિયન ટોળીઓની સત્તા નીચે આલ્યું અને પછી કુશાન વંશના કનિષ્ક રાજાના વખતમાં પાછું એ કિર્તિવંતુ બની ચમક્યું. કનિષ્ક બુદ્ધધર્મી હતો. જતાં એના સિક્કાઓમાં ધરાની દેવદેવીઓની છાપ પણ લક્ષી આવે છે. ત્યાર પછીને સમય અસૌસિક સત્તાનો અને રોમન અધ્યામણોનો અને તે પછી પણ ૩૫૦ વર્ષનો—સાસેનિયન અમલનો સમય આવે છે. આ યુગની

ધરાનની કંઈક વિશિષ્ટ તવારીખ છે નહિ. સિવાય કે ધરાન જરથોસ્ત્રી બન્યું (ઈ. સ. ના ૭ થી ૭મા સદી સુધી) પરંતુ તે વખતે એશિયાને એક ખૂણે એક નવી સંસ્કૃતિ ઊગીને ઊભી થતી હતી. તેના જીવાળ નીચે એશિયા ધર્મિજાત અને હુરેપ પણ આવતા ગયાં. ધરાન પણ મુસ્લીમ સત્તા નીચે આલ્યું. પછી તો તેમુર લંગ, ગઝનવીઓ, મોગલો, તુર્કો અને પહાલોની ત્રમચ્છેનો અનોખો જ ઇતિહાસ રચાયો. ઇસ્લામની આગેકદમ સાથે જ જરથોસ્ત્રીઓની હિજરત થઈ અને એ લોકો યુગરાતને બોળે આવીને વસ્યા.

દેશ નીજ તણ ધર્મને કાળ. સાગરે લુકાવ્યું સફરી જણાવ ધર્મવાર પારસી સત્કાર જગત ઇતિહાસે અનુષ ઉદાર

ધન્ય દો ધન્ય જ પૂણ્ય પ્રદેશ અમારો શુશ્રીયલ મુજબ દેશ.....

ઇસ્લામ તો હિંદ ઉપરેય ફરી વળ્યો અને રિથર પણ બન્યો. એણે હિંદો સંસ્કૃતિને નિષા ઝોપ પણ આપ્યો અને એના અંજાવાની વાવાઝોડાં જેવાં આક્રમણો પણ રિથર થઈ હિંદો ધર્મતામાં ફાલ્યો ફૂલ્યો. એથી યે વિશેષ એ કાલ્યાં કૃપાં છે ધરાનમાં, કારણ હિંદમાં તો ઇસ્લામી સંસ્કૃતિ સામે અજર અને અમર હિંદો સંસ્કૃતિનાં બળો પડ્યાં હતાં. પણ ઇસ્લામને ધરાનમાં ખીસવા માટે સુન્નળ મુકળ વાડી મળી. ધરાનનો ઇસ્લામી ઇતિહાસ તો રાજવંશ પટ્ટાઓનો જ છે. હિંદની મોગલ સત્તાનતને પણ દયમચાલી નાખનાર તાહીરશાહે પોતાના સમયમાં (૧૭૩૬) ધરાનને લોખંડી બનાવ્યું હતું પરંતુ વારંવાર

થતા આંતરકલહોએ ધરાનને નબળું પાડવામાં ધણે જ ભાગ લેતા હતા. પણ એની સંસ્કૃતિ તો અત્યંત જ રચાયેલ છે. એના કવિઓ અને કિલકોરો, કલાકારો અને શિલ્પીઓ જે કરી ગયા છે તેજો ધરાનને જગ-મશાદુર બનાવી દીધું છે. ધરાની ચિત્રકળા, કાલકામ, રેશમનું કસબી-કામ અને ધરાની ગ્રાહિયાઓ પશ્ચિમને માટે રત્નમય કલ્પનાની વસ્તુઓ હતી અને હજી એ છે, અને ફારસી સાહિત્યને અમર કરનાર ઉર્મર અપ્પામ, શીરદોસ્તી, સાદી અને હાશીમ ધરાનને તો બેહીસતની સાથે સરખાવી દુકાવી ગયા છે. એમની અમર કૃતિઓ રૂબાઈનાત, શાહનામા, બુસ્તાન અને શુબીસ્તાન હજી એ જગતની મીઠી ભાષાના મધ-પૂરાઓ તરીકે વખણાય છે.

હજીએ ધરાન તો એજ છે. ફાર્સના માંડવાઓ, ફાકી, શરાબ અને સતમનો એ દેશ છે. પરંતુ આજે કાળ પહોરો છે. ધરાના યુરોપમાંથી આંગણો અને યુરોપની નવી સંસ્કૃતિ દરેક દેશ ઉપર ફરી વળી. યુરોપી સંસ્કૃતિ તો યુરોપની સામ્રાજ્યવાદ, ફ્રેન્ચ સમ્રાટ નેપોલિયને દિલ્લે સર કરવાની પોતાની પોતાનામાં ધરાના શાહની મૈત્રી ઉપર ઘણું જ વજન મૂક્યું હતું. એ દહાકત જ બ્રિટિશ દિલ્લી સુરક્ષિતતા માટે ધરાનમાં બ્રિટને કેટલો રસ લેવો જોઈએ એ બતાવી આપે છે. બીજી બાજુએથી સદાયે દક્ષિણ તરફ વધવા મથતા રશિયાથી પણ ધરાન તરફ વિશિષ્ટ દિલોની દૃષ્ટિએ જેવા વગર રહેવાનું નથી. આ રીતે વીસમી સદીના પહેલા બે દસકા એશિયા ઉપર પ્રભુત

જમાવવાના યુરોપીય સત્તાઓના મધ્યાતો ધરાન ભોગ્યબનું યુરોપમાં જે રિયલિ જર્મની અને રશિયા વચ્ચે પોલાંડની હતી તેજ રિયલિ બ્રિટન અને રશિયા વચ્ચે ધરાનની છે. એ બન્ને સામસામી ઊવણીમાં હોય તો એ ધરાનને તે ગળી જવા માગે, અને બન્ને મિત્રો હોય તો ઉલટાના તેથી એ વધુ સારી રીતે ધરાનને ચાવી જવા માગે ધરાનનાં આ દુષ્ખોનાં અનેકવિધ કારણોમાં તેના તેજ-વિસ્તારી પણ એટલું જ વિશિષ્ટ મહત્તર ભેદાયે છે.

બ્રિટન અને રશિયા વચ્ચે ચાલતી આવેલી યુરોપી રાજનીતિનો પડોયો ધરાનમાં પણ પડ્યો. રશિયાને દક્ષિણમાં બૃમ્ધ તરફ વધતું હતું. તેને રોકવા બ્રિટને ટુર્કની ટકાવી રાખી ડાર્ડનેલસથી બહાર રશિયાને આવવા દીધું નહિ. તેથી રશિયાએ સમુદ્રકાર માટે ધરાની અખાત અને પ્રશાંત મહાસાગર તરફ નજર ફેરવી. એજો ટ્રાન્સકાસ્પીયીયન રેલ્વે નાખી છેક પૂર્વને પેલે છેડે દલાહીવેસ્ટોડ બંદર ખોલ્યું. તો બપાનની પીઠ પાછળ ઊભા રહી બ્રિટને પોર્ટઆર્થર અને મુઝકાનમાં બપાની અગ્રા ઊભા કરી ત્યાં જ તેના પત્ર જડી દીધા. અને ધરાની અખાત ઉપર તો બ્રિટને પોતાની સત્તા ક્યારેનીયે જમાવી દીધી હતી. તેથી વીસમી સદીના પ્રભાતે તહેરાન યુરોપી રાજઅટપરતું મુખ્ય કેન્દ્ર બન્યું.

૧૮૯૬માં શાહ નાસરદીનનું મૃત્યુ થયું. તે પોતાની પાછળ ભરપૂર ખજાનો મૂકી ગયેલ. પરંતુ તેના પછી આવનાર શાહ મુઝરફદીનની નબળાઈના રશિયાએ લાભ ઉઠાવ્યો અને શાહ રશિયાનો દેશકાર બન્યો.

બીજી બાજુથી બ્રિટિશ બેંકરો પણ એ જ રીતે રશિયાને રેવાદાર બનાવી પોતાનો પત્ર પેમારો વધાર્યો જતા હતા. ૧૯૦૭ની સપ્ટેમ્બરની ૨૨મી તારીખે ધરાનના લાગવા પાડી લેવાની સુલેહની શરતો બ્રિટન અને રશિયા વચ્ચે થઈ. તે મુજબ ઉત્તર રશિયા અને કેકેસસના તેલ વિસ્તારો રશિયાને લાગવગતો વિસ્તાર મળ્યો. બપોરે બહુવિસ્તારની મરહદ નજીકનો પ્રદેશ બ્રિટિશ અસરનો પ્રદેશ બન્યો.

બીજી બાજુથી રૂઝો બપાની યુદ્ધ પછી એશિયાઈ રાષ્ટ્રોમાં પ્રભુ ભગતિનો બુરાળ ચડતો હતો. એના પરિણામે અધા દેશોમાં પ્રભાવ સત્તા રચાવવા અને પરદેશી યુરોપી માંથી મુક્ત થવા આંદોલનો ભગવાં હતાં. ઇજીપ્ત, ટુર્કી, ધરાન, હિંદ અને ચીન આ અધા દેશોમાં આવેલી ક્રાંતિની ઝાંઝા ધરાનમાં પણ પવટાવ્યો કરાવ્યા. મહમદઅલી મિરઝાએ પ્રબળ મજલિસ-ધારાસભા આપી (૧૯૦૬) પરંતુ મજલિસ અને પ્રધાનમંડળની જવાબદારીનાં પ્રશ્ન ઉપર ધરાનમાં આંતરવિમરદ થયો. મહમદઅલીએ મિજલિસને કચરવા પ્રયાસ પણ કર્યો. પણ રાષ્ટ્રીય તંત્રે એટલા ભગત થયાં હતાં કે મહમદઅલીને જ ગાદી ત્યાગ કરવો પડ્યો અને તેના ૧૨ વર્ષના પુત્ર આદમદ મિરઝાને મજલિસે બધારણને વફાદાર રહેવાના સોગંદ લેવાથી ગાદીએ બેસાડ્યો (૧૫-૧૦-૧૯૦૯)

આ પછીના સમયમાં બધાર-લીય તંત્ર સુબવસિયત રીતે જોવાઈ ગત. પણ બ્રિટન અને રશિયાને એ રૂઝે તેમ ન હતું. રશિયાએ તો ધરાનની આંતરિક-પરિસ્થિતિનો લાભ

લઈ એહરેએનના પોતાનાં લક્ષરો ઉસાડ્યાં અને ત્યારે તે આરમીનીયા અને સીનીસિયામાંથી લુપ્ત સમુદ્રને પહોંચવાના રશિયાનાં સ્વપ્ને સાચાં પડવાની આશી પથ આવી પહોંચી હતી. એ જ વખતે બ્રિટને પણ ફટકો લગાડ્યો. રશિયુધરાનમાં તેણે પોતાનું લક્ષર દાખલ કરી બ્રિટિશ પોલીસ વ્યવસ્થા ગોઠવી. આ રીતે પોત-પોતાના વિસ્તારોમાં પ્રબળ બળવાન કરી બ્રિટન અને રશિયાએ ઈરાની રાજ્યસત્તાને નોટિસ આપી કે બ્રિટિશ અને રશિયન હિતોને નુકસાન પહોંચાડે તેવી કોઈ પણ પરદેશી લોનને તેઓ સ્વીકારશે નહિ. એટલે ઈરાની પાર્લામેન્ટ-મજલિસ-મુન્સેલીમાં આવી પડી. એને નાણાં જોઈતાં હતાં. તે બીજેથી લઈ ન શકે તેણે બ્રિટન અને રશિયાએ કહ્યું. અને તેઓએ પોતે પણ રૈસા ધીરવાની ના પાડી. પરિણામે ઈરાનમાં દુર્ઘવસ્થા દેશાઈ અને એ દુર્ઘવસ્થાને નામે બ્રિટન અને રશિયા વધુ ને વધુ પસંદ ગયાં.

પરંતુ ઈરાન તે વખતે સુવ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્ર કરવા તનતોડ મહેનત કરતું હતું. યુરોપી ખટપટથી મુક્ત થવા તેણે અમેરિકા તરફ નજર દોડાવી અને અમેરિકાએ મી. ડબલ્યુ. મારગન સુરતરને વ્યવસ્થા માટે ઈરાની સત્તાના સલાહકાર તરીકે મોકલ્યા. જે સુલેહમાં ઈરાનની સંમતિ નહોતી તેવી એંગ્લો-રશિયન સુલેહને સ્વીકારવાની તેણે ના પાડી અને તેણે હિંતર ઈરાનમાં કર વસુલ કરવા લક્ષરો મોકલ્યાં. આ રીતે ઈરાનના ભાગલા પાડનારની સામે તેણે ઝુંબેશ ઉપાડી. પરિણામે રશિયાએ ઈરાનને અટ્ટી-ગેટ મોકલ્યું કે ઈરાને મી. સુરતરને હારક કરી. તેને બદલે બ્રિટિશ અને

રશિયન સલાહકારો રાખવા અને હિંતર પરિશીના રશિયન લક્ષરનું ખર્ચ ઈરાને ભોગવવું પરંતુ મંજૂરિએ આ અટ્ટીગેટમને નમતું આપવા ના પાડી. રશિયન-લક્ષરોએ તેલરાન કબજે કયું અને પરિણામે રીજન્ટે ૧૯૧૧ની ૨૪મી ડીસેમ્બરે મંજૂરિસ બરખાસ્ત કરી મી. સુરતરને ફારક કર્યાં.

પછી તે વિશ્વયુદ્ધ પહેલું આવ્યું. ઈરાન તેમાં તટસ્થ રહ્યું. પરંતુ બ્રિટને અને રશિયાએ તેની તટસ્થતાનો ભાગ કરી લક્ષરોની આવગ, વ્યવહાર વગેરે માટે ઈરાનનો ઉપયોગ કર્યો. આ રીતે તટસ્થ રહેવા છતાં ઈરાનને યુદ્ધની બંધી જ વેળાઓ-આક્રમણ, શહેરો ઉત્તર થઈ, ગામડાંઓમાં દુકાળ પ્રવર્તવા, માનવશક્તિનો અને સિવિલિયન પ્રાણનો નાશ થવો વગેરે-વેઢવી પડી, અને છતાં પીસ-કાન્ડ-રસ્ત્રામાં ભાગ લેવાના ઈરાનના હક્કને તે તટસ્થ હોવાને કારણે સ્વીકારવામાં આવ્યો નહિ રશિયાના ઐતરિક બળના પછી ઈરાનને તે પહેલેથી કંઈક લાભ થયો ખરો. ઐતરિક સત્તાએ ઈરાનને વચન પણ આપ્યું કે ગારની સનાએ મેળવેલા બધા હક્કો ઈરાનને પાછા બક્ષવા તે તૈયાર છે. અને ખરે જ તેણે ૧૯૦૭ના એંગ્લો-પર્સિયન કરારો ૨૬ પણ કર્યાં છતાં એથી ઈરાનની રિયલિટીમાં બહુ ફેર પડ્યો નથી.

બ્રિટનમાં પરિશીન હિતોની એક બાલુજ આપણે જોઈ. માત્ર દિંદાર રક્ષણ હેતુએ જ બ્રિટનને ઈરાની ખટપટમાં ભાગ લેવવો છે, એવું નથી. ઈરાનના તેલઉદ્યોગમાં બ્રિટને મોટામાં મોટી મુડી રાખી છે અને એ રીતે દુનિયાના તેલના ઉદ્યોગમાં મોટામાં મોટો ભાગ પામવાની

બ્રિટિશ નીતિનું એક અંગ ઈરાનને પણ સ્પર્શી જાય છે. એંગ્લો-પર્સિયન ઓઇલ કું. લિ.માં બ્રિટનના ૨૫,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર રોકાવેલા છે અને તેનો વહીવટ બ્રિટિશ સરકારી અંકુશ નીચે જ છે.

રશિયન વલણ પ્રમાણે ૧૯૧૬ પછી રશિયન લાગવગના વિસ્તાર અને બ્રિટિશ લાગવગના વિસ્તારને બદલે એંગ્લો-પર્સિયન ઓઇલ કું. લિ. ની છૂટછોટોનો વિસ્તાર થોડાવામાં આવ્યો છે. જેનું ક્લેનફળ ૫૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલ એટલે કે ઈરાનના પોણા ભાગનું થાય છે. આ વિસ્તારોમાં પોલીસ રક્ષણની બાંહેધરી પણ ઈરાની સરકારને આપવી પડી છે અને તેના બદલામાં શરૂઆતમાં ઈરાની સરકારને નફોના ૧૬ ટકા આપવાના હતા. પરંતુ પાછળથી તે નફો આપવાનું બંધ કરવામાં આવ્યું.

તેલ વિસ્તારનું મુખ્ય કેન્દ્ર શીરાન-ઈસ્ફહન છે. ત્યાંથી ગેત-અલ-અરબ નદી ઉપર આવેલ આબાદાન શહેર સુધી દસ ઈયની પાઇપ લાઈન જાય છે, આજના બીજા વિશ્વયુદ્ધે તે એ પણ દેખાડી આપ્યું છે-કે તેલ એ એક એવી અગત્યની વસ્તુ છે કે જેના વગર મહાન સામ્રાજ્યને પણ ધડીમાં તૂટી જતાં વાર ન લાગે.

હમી એગસ્ટ ૧૯૧૬ ના રોજ થયેલા એંગ્લો-પર્સિયન કરારો જોવા જેવા છે.—

૧. ગ્રેટબ્રિટન ઈરાનની સ્વતંત્ર સત્તાનો સ્વીકાર કરે છે. (જે સ્વાતંત્ર્ય ઉપર સ્થાપિત હક્કોનો બોજો લાદેલો છે.)

૨. બ્રિટન ઈરાનને ખર્ચે ઈરાનને નિષ્ણાત સલાહકારો પૂરા પાડશે. (એમની સલાહ જ માનવી પડે એવું ખર્ચે !)

૩. ઇરાનની સરહદનાં રક્ષણ માટે બ્રિટન ઇરાનને લશ્કરી સાધનો અને અમનદારો પૂરા પાડશે. (બ્રિટિશ હિંદુનું રક્ષણ આપોઆપ કંઈ છે)

૪. જહાત અને મહેસુલી આવકની બાંહેધરી ઉપર બ્રિટિશ સરકાર ઇરાનને લેન પીરશે.

૫. બ્રિટન ઇરાનમાં રેલ રખા વગેરે બાંધશે. (બ્રિટિશ મુઠી અને તેનું સંરક્ષણ પાછળ ઊંઘાં જ દોષ)

૬. કસ્ટમ્સ ટેરિફને સુધારવા માટે બ્રિટન અને પરિંવા એક નિષ્ણાતોની કમિટી નીમવા મદદમત ધાવ છે.

આ રીતે પહેલાં વિષયુદ્ધ પછી ઇરાન ઉપર બ્રિટનની પડક મળ્યું હતી. આ દરમ્યાન ઇરાનની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં પણ એક પડકાર આવી ગયેલ. ૧૯૦૭માં સુલ્તાન અબ્દુલ્લાહ ગાદીએ બાવેલ, તેણે ૧૧ વર્ષના રાજ્યઅવધ પછી પાણું મળસિમ સામે ધાણું ઉપાડ્યું, એટલે તેને પદ ખટ કરી તે વખતના પ્રધાન રેઝાખાન પટેલનીને ગાદીએ બેમાડતા હાથ કરી, મળસિમે કુદર વંછોને અંત આપ્યો. અને તા. ૧૧-૧૨-૨૫ના રોજ જીયાલુદ્દીન સત્તાને માન્ય રાખી બાધારખને વસાહત રહેવાના સોનંદ

લઈ રેઝાખાન રેઝાસાદ બધા. રેઝાસાદનું અધારિત રાજમત્તાક તંત્ર એકંદર રીતે સંપૂર્ણ પ્રભુત્વાક તત્વો ઉપર ચાલેલું છે. ૨૫ વર્ષના પુરુષ મનાધિકાર ધરાવે છે. એ ધોરણે ચૂંટાની મળસિમના હાથમાં રાજ્ય સત્તાનાં તમામ ક્ષેત્રો છે. રાજ્યકુમારો, ધર્મશુરેશ્વર, અરદારો, ઉમરાવો, જમીનદારો, ખેડુતો, વેપારીઓ, ઉદ્યોગપતિઓ અને ધાર્મિક અને કોમના નાના વર્ગોના પ્રતિનિધિત્વના ધોરણે મળસિમના સભ્યો ચૂંટાય છે. કહેવો તેમજ નાણાકીય અવરધાની ખોળી ચાલી મળસિમના હાથમાં છે.

પરંતુ વિષયુદ્ધ બીજી પ્રગટ્યું અને પાડો ઇરાનની પરિસ્થિતિએ પલટો ખાધો જર્મનીએ જર્મ પૂર્વમાં ધમતુ ર્યું તેમ તેમ અંધપૂર્વેના મોરચો શરૂશિન રાખવા માટે ઇરાનનું અગત્ય વળતુ ર્યું. રિજાસાદ પટેલની જર્મન પસંદગી છે. એ જહાના નીચે રહિયવ અને બ્રિટિશ લશ્કરો ઇરાનમાં રાખજાય. અને તેને પદખટ કરી તેના પુત્ર મદમદ રિજાને ગાદીએ બેમાડશે ૧૯૪૨ના કોર મુજબ ઇરાન મિતરાળ્યો સાથે જોડાયું. ત્યારથી અંધપૂર્વે આ કેન્દ્ર મુદ્દાની જેમમાં

સૌથી અગત્યનું રહ્યું છે. ઇરાન-હારા રશિયાને મદદ પહોંચાડવાની જો રાખતા ટીકી રાખ ન હોત તો રશિયા જર્મની સામે ટકી રહત કે કેમ એ પ્રશ્ન છે. અને તો બ્રિટન અને અમેરિકાને રિજાની યાત્રીને તક સાંપડી છે તે સાંપડત કે કેમ એ ખીજો પ્રશ્ન છે. અને એ તો ખરું જ છે કે આ તો અને જો તો જ્યાંએ દોર્લ રો કે તો આજની દુનિયાને ક્રિતિકાસ દોર્લ છુદા જ બધારે લખાયો હોત.

દિશ્વિગમી રયા પછી પણ બ્રિટિશ અને રશિયન દિતો હલુએ પરપર વ્યવસાયભુવાળી રવાં જ છે. અને એથી તો એ જાનેએ પહેલાં તો ઇરાનમાંથી લશ્કરો ખસેડવાની જાનિયા રેખાડેલી, પણ ઇરાનનું બાવિ કંઈક ઉઠાડ્યું દો તો પોલસામની ત્રણે મોવળીઓની પરિસ્થિતિએ લશ્કરો ખસેડી લેવાનું નાહી ર્યું છે જો તેની પાટી ઇરાની સત્તાને સીપવામાં આવી છે.

ખાં જે નવા વિષયના નકાસા રયાવા પછી જે જે એકિવારિક પ્રત્યયેનું બાવિ નિર્માણ થય નું હજુ વિષિનાં હાથમાં બાધી છે તેમાં ઇરાનનો સમાવેશ તો ધાવ જ છે.

['હુ' સાધના કરવા આપ્યો હુ' : અનુસંધાન પૂટ દરહ થી ચાલુ]

એકબીજાને હાથ પકડીએ છીએ. તેમ સંસારમાં અને જન્મનાં પ્રયેજને છે. તેમાંથી નવ્યા બાવણે એકબીજાને મદાવ કરી નેહી. બાવણે જપા એક કુલના છીએ, એટલે એક બીજાની માર્ગી બાવણ વધીધ.

જો રવમાવ અને કુપના ભુદી વસુએ છે. રવમાવ વન કોચાને દેવ ને મુશ્કાન ધાવ પન વાવ કરેલા પાછળ કુપના દોષ તો તે

બંધકર છે. રામાવ ને બાવણો એક વખત એ જખી કહેએ, એટલે સંભળી લાએ. જેમ ભવર કામ સરસ કરેને દોષ પણ દોષનું મારવાની રેવ દોષ ને તેને મળી વેચી દેને નહી કે મદાવનામાં નહી મૂકે પણ તેની પામે કામ લેએ, પણ દોષનું સાચી લેએ પણ જે કામ જ ન બાવણે દોષ અને દોષનું મારી કરેને દોષ ને મળી તેને મામે નહી

અને મદાવનામાં મળી બાવે. એમ માણુમ કંઈ કરેને ન દોષ તો તેની સામે કોણ બાવણે એટલે રવાવ નમની રાવ, પણ કુદરહિ ન દોલી નેહએ એ મારે સાધના કરી નેહએ

તમે ખુબ બધા દરહ. પણ જે મધના નહી કરી દોષ ને કામ મેળાં વાચાનેક મા તમે ટકી નહી દોહો, એટલે નાધવા કરો. દરહ અને બધાને નેકરવી ખાં

વિસિક્ટ અને બોંબ

મહેન્દ્ર મેઘાણી

રાતના સાડાચાંદ વાગ્યા હતા.

સાંઠઠગર આંખો ત્યારે પાંચ હાથ ઊંચા એક આગર ઇન્સાન સામે મંડાઈ ગઈ હતી. ઊભા થઈ ગયેલા અધીરાઓ પાછા ખેંચી ગયા હતા. ચાલતા માંડનારાઓના કદમ થંભી ગયા હતા. મહાસમિતિની એક સમાસ કરતા રાષ્ટ્રપતિના શબ્દો ત્યારે એમાંના પ્રત્યેકના દિલમાં ઘૂંટાતા હતા—

‘હમારે ઘરકે યુલેમે’ એ આગ રહેતી હપ ઉસકા હમ પંખા લગા લગાકર જતલી રખતે હંપ, કજી કળી ઇસ આગે ઉપર જમ રાખ ફેમ જતી હપ તો ફિર ઘરકી ઔરતોં ઉસકા ફૂંકનીસે ફૂંક કર ફિર જલાની હપ, ઔર જમ તક વો રાખકે નીચે એક બી ચિતગારી હોતી હપ તમ તક યહ ફૂંકની ઉસકા જફર ફિર જલા સકતી હપ.

‘હમારે મુલકમેંબી એમી હી એક આગ જલ રહી થી, ઉરકે પંખા લગાને વાલે હજારો હાથોં કે હર મતને એક દિન એક સાથ પકડ લિયા ઔર મુલકસે અક્કલ કરકે ઉરકે હર હલાપ ગયા. હરમતને માન લિયા છી ઔર પંખે અથ વહ આગ બૂઝ જાયેગી.

‘મગર હુવા કયા ? હુવા યહ, કિ જમ ઉસકે સામને પંખા લગાને વાલા એક બી હાથ ન રહા, તમ મુલકથી આગ અપને આપમે અસલસે કઈ ખાર ઔર જખરલત તાકતમે જલને લગી. મુલક કે કોને કોને મેં ઉસમેસે આઝાદીથી ચિન-

ચારિયા ફેલ ગઈ, ઔર આગ જે આપ હમારે સામને આયે હેં તો આપમેસે એક એક આદમી અપને દિલમેં વો ચિતગારી લે લેકર યહાં આયા હે. જે તીસ હગર આદમી યહાં આયે હેં, મેં ઉનમેં સારે હિદોરતાંથી તરવીર દેખ રહા હું. મેં આપસે અજ કડુંગા કિ જે ચિતગારિયાં આપ અપને દિલમેં રખકે યહાં આયે હેં ઉસકા આપ અપને સાથ યહાંસે બાપિસ લે જમએ ઔર દેસ કે કોને કોને મેં ઉસકા પહોંચાઈએ.

‘પિછલે તીન સાલમેં કયા હુઆ હેં ? યહ તીન સાલમેં દેશમેં એક જખરલત તાકત પેદા હુઈ હેં ઔર અથ ઉસકા કોઈ શેક નહિ સકતા. સયુંદરકા તુશન ઉસકા શેક નહિ સકતા, આરમાનથી બીજલિયાં ઉસકા શેક નહિ સકતી.’

પોલાદને પીગળાવાની જખર મોટી ભટ્ટીઓની, આગ જેવી બીજા નેતાઓની વાણીની કારી જ્યાં નહોતી ફાળી ત્યાં એક જદે મૌલાનાના મલોફમાંથી ઘૂંટાઈને નીકળેલી ફૂંકોને છતી જતી મેં જોઈ. ભટ્ટીઓમાં પથ ન પીમજેલું આ રાષ્ટ્રનું નયઃ હેમ એક બૂઝર્ સોનીની ફૂંકીમાં મેં ત્યારે ઝોગજળું લાગ્યું. તીણી અગ્નિજ્વાલાઓ વચ્ચે પડેલું ફૂંકીમાંનું સુવચું અનોખા કોઈ કસબીને હાથે જાણે ધાટ પકડતું જતું હતું—આલમની આંખ આંછ નાખે એવો કોઈ ધાટ પકડતું જતું હતું.

અને મંડપની જકાર નીકળી ત્યારે યોતીસ ઇંચની છાતી વાણું ખમીસ

મેં દેંકે દેંકે લાગતું હતું. ધડીલર ચિચાર આઝો કે કોઈ અગ્નિને આ બાપથુ સાંભળ્યું હોય તો એને પથુ ઊંડે ઊંડે એવું અભિમાન ન થાય કે હુશન તરફિ પથુ આવા પુરશે પામવા જેટલું પુણ્ય સૌ સામાજીક વાદીઓમાં એકમાત્ર ધિટનના લલાટે જ અંકાતું છે !

બહાર માથુસોની કંઠ જમી હતી. મોટરવાળાઓને મોટર જડતી નહોતી. મોટર વગરનાઓને ઝોળખીવા (મોટરવાળા) જડતા નહોતા. ઝોળખીવા વગરનાઓને મારશ સજતો નહોતો.

સરિયામ રરવા ઉપર પહોંચ્યા ત્યારે એકપછી એક મોટર પાસે યદને સંલવતી નીકળતી જતી હતી. પંથ લાથો હતો. સાંભળ્યું હતું કે અમેરિકામાં તો મગે તે માથુસ રરવા ઉપર જતી કોઈ પથુ મોટરને ‘લિફ્ટ’ એટલી ખૂમ મારીને કે હાથ જોડે કરીને થોલાવી એમાં ચડી જઈ શકે છે અને મોટરવાળો પથુ એવા ‘લિફ્ટ’ માનનારાઓને પોતાના માર્ગમાં જ્યાં ઉતરવું હોય ત્યાંસુધી લઈ જવામાં કોઈ પાડ કરતો હોય તેમ નથી સમજતો. સો-અસો માર્ફકતો રસ્તો કાપીને બીજા જિલ્લાને ગામ જતા મોટરવાળોએ એવી લાંબી મુસાફરી પર પથુ રરતે મળી જતા અજબજા સાથીઓને રાજીપુદાઈથી ઉપાડી લ્યે છે. કેટલાક રખડુઓ તો આવી ‘વિફ્ટ’-મુસાફરી કરી કરીને જ એ વિશાળ દેશનો મોટો ભાગ નેહ નાખતા હોય છે.

એટલે તાનમાં ને તાનમાં મેં ટેટથી મોટર સામે ‘લિફ્ટ-લિફ્ટ’ના

પોકારો કર્યા, હાથ જોવા કર્યા, પણ જીભી રહેવાનું તો હીક, કાઠના વેગ પછી ધીરે પડ્યો નહિ. મોડું મોડું મને સાંભળું' કે આ અમેરિકા નહિ પણ હિંદુસ્તાન છે. પરંતુ હિંદમાં પણ કેટલાક અમેરિકનો આવ્યા છે અને પોતાના સ્વદેશની આવી મુરેવાનો એમણે અહિં આવીને જરૂર ત્યાગ નહિ જ કર્યો હોય એવું મન મનાવીને રસ્તે નીકળતી મોટરો સામે હજુ પણ રાડો નાખવી મેં ચાલુ રાખી : 'લિક્ટ, લિક્ટ.'

એકાએક નાની એક મોટર થોડે દૂર જઈને જીભી રહી. એક સદમમાં અને નું બેઠે અચકાતા અચકાતા પણ દોડ્યા. આગલી બેઠા ઉપર બે ગોરા જેવા કોઈ બેઠા હતા, એટલે બારા તો જરાય નહોતી છતાં આનંદ ખાતર હાથ જોડો કરીને ધૂમ પાડેલી ખરી. મનમાં એમ પણ થયું કે આમ અમમ્મ રીતે બારાડા પાડવા માટે કોઈ કાલા સાહેબે શિષ્યામણ આપવાનું નક્કી કર્યું હશે. કે પછી કોઈ અમેરિકનને જ મોઝકીને ચુવીરે લાજ રાખી હશે ?

'તમે અમને "લિક્ટ" આપવા માટે તો જીભી રાખી નથી ને ?' દોડતા જઈને અમે પૂછ્યું.

'હારતો વળી. ફરી પડો અંદર !' એમ કહીને એક નીચે જાતરીને પોતાની બેઠક જોવા કરી સાંકડી ગાડીની પાછલી બેઠક ઉપર પહોંચવાનો રસ્તો અમને કરી આપ્યો.

ધણે ધણે ઉપકાર માના બાદ અમે એને પૂછ્યું, 'અમેરિકન લાગે કે તમે ?'

'તે સિવાય તો ખીજ કોઈ ગોરા મસેથી આની બારા ક્યાંથી રખાય ?

'ના રે ના, અમે તો તમારી લાતો ખાઈ ખાઈને હિંદુસ્તાન બહાર નીકળી જવા ઇચ્છનારાઓ છીએ !' હાંકનારની બાજુમાં બેઠેલો બોલ્યો, અને બેઠે મોઝકી દરખા.

'જોહો, ત્યારે તો બંને ક્ષિત્ત-વાત્રીઓ છો ! ઇચ્છકમાંથી જ આવો છો કે આપરલેક રોકાલેડમાંથી ?'

'હું અગ્રિજ છું, પણ આ બાઈ રોકાલેડના છે,' હાંકનારે પોતાના સાથી તરફ આંગળી ઓંધીને કહ્યું.

'ક્યાંથી કોંગ્રેસની સભામાંથી ચારવા આવો છો ?'

'ના, તમે ત્યાંથી આવો છો ?' એણે સામે પૂછ્યું.

'હા, અમે બંને ડાખાવાળા છીએ બંને હમણાં જ એ સભા પૂરી થઈ એટલે ઘેર જતા હતા.'

'પણ તમારે કંઈ બાળુ જવું છે ?'

'અમારે જવું તો છે બોરીજંદર અથવા રહેવા કોઈ પણ રહેઠે. પણ અમારે મટે તમે ક્યાંય દેશ ન આપો. તમારા રસ્તામાં જ્યાં સગવડમણુ' હોય ત્યાં ઉતારી દેશો તો ધણે ઉપકાર !'

'એમાં કાંઈ વાંધો નહિ, અમે પણ કાટમાં જઈએ છીએ.'

'ક્યાં સિનેમા જોવા ?'

'હા.'

'ત્યારે તો તમે રીગલમાં જતા હશો ?'

'હા, પણ તમને ક્યાંથી ખબર ?' એમની પ્રતિત્યોગી છૂપી માહિતિ જણે કે અમે જોળી ગયા હોઈએ તેમ સહેજ મોંઝાને એણે પૂછ્યું.

'અમારે એક રીગલમાં જ સારી ફિલ્મ ચાલે છે: એ દ્રી જોજ ઈન ક્રુસિન.'

'હા, પણ આજે કોંગ્રેસમાં થું થયું તેની તો વાત કરો !'

'કોંગ્રેસમાં એમ નક્કી થયું કે તમને સોને ગાંસડા-પોટલાં આપવાની હજી બે વર્ષની મુદત આપવી.'

એ સાંભળીને ફરી બેઠે જણ્યું દરખા.

'અરે બાઈ,' રોકાલેડવાસી બોલ્યા, 'અમારે તો મુદત-મુદત કાંઈ જોતી નથી. હવે તો અમને ઝટ ધર બેમા થવા દો તો સાડું.'

'તમે લશ્કરી કામગીરી બજાવતા હશો તેથી હવે થાડવા લાગે છો ?'

'ના અત્યારે તો અમે બંને અહીંની એક બેન્કમાં છીએ...'

'કંઈ બેન્કમાં ?'

'.....બેન્કમાં છીએ, હાંકનાર અગ્રિજે કહ્યું. 'પણ આ મારા મિત્ર હજી હમણાં જ લશ્કરી કામમાંથી છૂટા થઈને આવ્યા છે.'

'તમારાં કુટુંબો ક્યાં અહિં સાથે જ છે ?'

'ના, બંનેનાં કુટુંબો રત્નદેશમાં જ પડ્યા છે.'

'ત્યારે તો વધેથી તમે એક બીજાને જોવા નહિ હોય.'

'અડી વરસ પહેલાં મારા મિત્ર એક અંશિ ઘેર ગયા હતા,' રોકાલેડવાસીએ કહ્યું, 'પણ હું તો લગાઈ શરૂ થઈ ત્યારથી જુદા ને જુદા જ છું.'

'હવે તો લગાઈ પૂરી થઈ છે એટલે તમે ઝટ ઘેર જઈ શકશો. પણ અમને ક્યાંથી ખબર હોય કે ઘેર જવાની તમારે આટલી બધી તડાતડી હશે ? કોંગ્રેસમાં ક્યાંથી કાંઈ હોત તો વળી અમે પંદર જ

દિવસની મહેતલ આપત ! એમ તો અમારા નેતાઓ ધણી સમજી અને વાલા છે !'

છ વર્ષથી ધર-કુટુંબથી અળગો પડેલો માણસ ફરીને ખડખડાટ હસ્યો.

બ્રિટનમાં નવી મનુર સરકાર આવી હોવાથી હવે તો જેને મૂંઝી કાંતિ કહેવાય એવા ધણી ધણી સામાજિક અને આર્થિક ફેરફારો બ્રિટનમાં થવાના-એ વાત ઉખેળી જોઈ પણ એમાં કાંઈ ઝાઝો રસ એમણે બતાવ્યો નહિ.

બોરીખંદર નજીક આવતું હતું એટલે ફરી આભાર માનતાં માનતાં મેં કહ્યું, 'માફ કરજો કે મેં તમને સરઆતમાં અમેરિકન ધારી લીધા હતા. પણ શું કરીએ, અહીંના અંગ્રેજો વિશે અમારા મનમાં તો એવી છાપ છે કે એ દિલ્હીઓથી ધણી અતડા રહે છે-અને કેટલાક તો સુશાય' પણ છે. કાંઈ અંગ્રેજે આવો મિત્રભાવ દર્શાવ્યો હોય એવો મારે માટે તો આ પહેલો જ પ્રસંગ છે. તમે પણ શું પહેલી જ વાર કાંઈ દિલ્હીને આ રીતે 'સિફ્ટ' આપો છો ?'

'ના કે ના, હું તો રાજ સાંજના ફેલોરા કાઉન્ટન પાસેથી નીકળું' ત્યારે ખસના રોન્ડ ઉપર ભ્રમણ હોય એમાંથી ધણીને 'સિફ્ટ' આપતો હોઉં છું. એ વખતે હું 'સિફ્ટ' લેનારની ચામડીનો રંગ જોઉં કે ટ્રાફિક-સંચાલન કરતા પોલીસના હાથ જોઉં ?'

કવી-સ રાડથી રીમય જતો ક્ષીયો રસ્તો મૂળને એવો ધોખી તળાવ યદને આડી બોરીખંદર લીધી. ધણી ધણી આમાર માનીને અમે નીચે

જીતયાં: 'ફરી કાઈ વાર વળી બટકાઇ પડશે આમ જ 'સિફ્ટ'ની શોધમાં !'

'જરૂર, જરૂર, પણ સાંજના આવજોને કાંઈયાર જોઈશો !' બહુ આનંદ આપશે.'

ફરી ફરીને આભાર માનીને અમે ચાલતા થયા. મનમાં થતું હતું કે આ આભાર તો હજી સુકો છે. કાંઈક યાદ રહી જાય એવું એને આશું હોય તો ! પણ શું આપવું.....? હા.....અરે થોભજો તો એક મિનિટ !.....હોડતા મોટર પાસે જઈને મેં એળીમાંથી બિરિકટનું એક પડીકું કાઢીને ધણી.

'અરે ના ના ના !' એહએ એકી સાથે કહ્યું.

'ના ન પાડશો. તમારે લેવું જ પડશે. આ બિરિકટ બહુ મળનાં છે. ચાખી તો જુઓ અમારાં સ્વદેશી બિરિકટ કેસ બને છે !'

'અરે પણ મિત્ર અમે હમણાં જ જમીને નીકળ્યા છીએ.'

'કલે, કાલે આજે પણ મહેર માની કરીને કાઈ થો.''

પડીકું માંડ માંડ લીધું. અને નાનકડી-મોટર આડીનાં થંબો ગરેલા રૈડએ પહેલું ચક્કર લીધું ત્યારે સામેથી આભાર માનતાં માનતાં એણે પૂછ્યું: 'પણ આ બોંખ તો નથી ને !'

'બોંખથી તો તમે જાન્ય તેવા નથી, પણ જો જો આ બિરિકટથી જરૂર જવાના !' મોટરની પાછળથી નીકળતા ધુમાડાના નાનાશા જોરા એ શબ્દો સાથે ખડખડાટ હસતા

હતા-અરાયર જાણે કે પેવા રોકાટ લેડવારીની નક્ક કરતા હતા !

બોંખ ! બિરિકટ અને બોંખ ! હા, આ બિરિકટ પણ એક જાતનો બોંખ જ છે ને ! મહાસમિતિની બેઠકમાં સમિતિના ૩૦૦ સભ્યોને, ૬૦૦ મતકારોને, ૩૦૦૦ સ્વયંસેવકોને અને સેંકડો બીજા શ્રોતાઓને બેઠ તરીકે અપાયેલ બિરિકટનું આ પડીકું એક જાતનો 'ટાઈમ-બોંખ' નથી ? દુખાવમાં નિહોળે જણાતી ચીજને અજાણ્યાઓ હાથમાં લઈ લે પછી અમુક સમયે એ ફૂટે એવો 'ટાઈમ-બોંખ' કે 'બૂમીટ્રૅપ' નથી આ ? આ એક છટકું નથી ?

વર્ષોપીધી 'સામા પક્ષ'ના સેનિકો માટે જે એ મિટ બોરાક હતો, પ્રખ્યાત બાજીને જે મળતાં જ નહોતાં, અથવા બેવડાં-ત્રેવડાં કાળા બજારિયા દામ ચૂકવ્યા પછી જ મળતાં હતાં-બોરાં રોપરાં જેવાં મળતાં હતાં. જેણે લાકડામાં લાખખોના નક્ક કરાવ્યા છતાં જેને બનાવનારા મનુર સી-પુશ્પોને મોંઘવારી બધા મારે-ચારેબર હડતલો પાડવી પડી હતી, એ આ 'સ્વદેશી બનાવટ'નું બિરિકટનું પડીકું બોંખ જેટલું જ રોકાટ નથી ? અને ધોળી ટોપી અને કોઝોસની છાપ લઈને એ રાષ્ટ્રવાદના ગઠ-કિલ્લામાં પ્રવેશ્યું છે તેવી તો એ હટ્ટાનું વધુ લખકર નથી બન્યું ?.....?.....?

લોકલ ગાડી જલદી ન મળી ગઈ હોત તો મનના સંચા બિરિકટ રૂપી કામને બોળ રૂપી વામ કરતાં કરતાં આગળ આગળ ચાલ્યા થયા હોત અને કોને ખબર છે કયાં જઈને અટક્યા હોત !

રાણી ગીન્દાલો : [૫૪ ૬૨૦ થી આરંભ]

ગીન્દાલો : ફાગરની તાજુ બધી

મન મારું ક્યાં ફરે

આજ અરે ! હરપળે

હોડી દોડી કેવું ઝૂરે !

અમુરું ઘરો હો બલ્યો !

વન થરો પ્રેતમય

છોડો મને અઢેલી રે

મને હવે શાનો ભય !

જલથો મશાલો બધી

ભડકાના અંજવાણ

ગાણું ગણીતું રેલથો

ખડખડ થરો હાસ.

[ગીન્દાલો આત્મમત્ર બાની રહે છે. સદ્ગુણી ક'પલો
રવાના થાય છે એક સ્ત્રી પ્રવેશી છે તેણે તાલ
વસો પડેલો છે, ને અજો મમાવા છે]

જલ્યો કહું જલ્યો તમે

મારું મન ક્યાંય નાસે

જલ્યો અરે ! રાત વેળા

પડશે કેર' છાયા થાંસે

પમલાંના ધરનિ.....

સ્ત્રી : કાને જવાનું કહે છે. છોકરી ! અહીં તો
કોઈ નથી.

ગીન્દાલો : કોણ છે તમે ? મેં તમને ક્યાંક-ક્યાંક
જોયાં છે.

સ્ત્રી : જોત જ હમે તો ? કેટલાય પહાડ ને જંગલ,
વાદળ ને ચારીને વીધી તારે આજણું આટું ધું- પજુ
કાઈ જુગનૂની જોળખાણુ તો હશે જ ને !

ગીન્દાલો : મને ય તમારી આંખમાં એક જગીની
અજુસાર આવે છે. ક્યાંથી આવે છે તમે !

સ્ત્રી : આમ આ...થે આવેથી પશ્ચિમ દિશાના
મપાટ ખેતરો વગાડી ભારે ઉત્કાષ્ઠાતના સમાચાર
લાવી છું, છોકરી ! આકાશમાં તો આંધી ચડી છે.

કદાસન ડોલો જીલ્લાં છે, આત્માના અદ્ભૂત ખમીરવાલો
આત્મી ધૂળ ખંખેરીને જીતે થયો છે. એની હાક
ત્રિભુવન ધૂણી હાથો છે ને પતાળી નામની ઝેરદાઈણી
એણે પળમાં કાઢી લીધી છે.

ગીન્દાલો : પોતાની ચૂક બેરબીને માણુમને જમીન
સાથે જડી રાખતા નામની કામળી કાઢી લીધી ?

સ્ત્રી : ત્યારે ? મનક બધી હુકળી જીલ્લો છે. માટીના
માનવીએ સંદેશો કપી છે કે અજ્ઞાત યાત્રા ! યજ્ઞમાં
વિના એકવાર અદ્ય વાળી બ્રહ્મા તો રહો ! મેં એની
શક્તિના પ્રયોગ લોક ભાગ્યા છે. છોકરી ! ફર ફર ફર
આકાશમાં ફરી ધન ફરકે છે. હાલો, સદે ને કેમરી
રંગ ! માંડી ગામમાંની નારીના પ્યારે રેલિયો ! મેં આ
સગી આંખોએ જોયું છે, છોકરી ! માનવી મરીને સદ્યવન
ધાર્તાં થે મેં ભાળ્યાં છે.

ગીન્દાલો : મને સમજાય છે. ધીર-ધીર-ધીર આંખનાં
પડળ ખૂલે છે. બોલ્યો જવ ! બોલ્યો જવ તમે !

સ્ત્રી : કેવી હરખની વાત છે ! કેવા મોરા જોડાવની
ઝમરી ચડી છે ! મુક્તિ ! મુક્તિ ! મુક્તિ ! તારો પ્રાણ
ચીસ નધા પાડી જીલ્લો ? તારે ઘેર બેઠા એ આવે છે.
મૂલ ચૂકવીને લઈ લે ! કિંમત આપીને કામળી કરી
લે, બેગ !

ગીન્દાલો : હા, આવે છે. મને એના ભણકારા ધોળો
છ. એનાં પગલાં મેં સાંભળ્યાં છે એનો અવાજ મેં
જોળખ્યો છે. અરે, આવે છે ! પહોડના પાળકને આંગણે
નમાયા, નધજીણાતાને ખોરડે ! આવે છે મા ! જંબન
તોડીને જાણે ધોધમાં પૂર દોડે છે.

સ્ત્રી : અજવાણું ઉતરે છે, છોકરી !

ગીન્દાલો : યજ્ઞમાં વચર જીણું રહેલું ! ડગ્મા વચર
ફવત જતાવી રેલું ! કેવી સરળ ને સમજ હેવાઉકવત
છ, મા ! કાળિયા અંતરની કુચ્છિતને પોતાની નમળાઈ
વિના કોણ નમાવી શકે ? લોહાની કાળજી ધડતો પડે,
મા ! અગ્નિમાં તપાવી તપાવીને એક કાળજી કંડારવી
પડે ! તું કેટલું થે વચરકલે મારા હૃદયમાં રહે છે !
અણે તારી સાથે જનમોજનમની પ્રીત છે. જાણે તારા

શબ્દો જૂસા પડેલા પંખી જેવા મારા હૃદયમાં પાછા ફરે છે. ઘણે વખતે જાણે ધરતી હૃદય પામ્યા!

સ્ત્રી : મને ઝોળખે છે. છોકરી!

ગીન્દાલો : કેમ ન ઝોળખું? તને સપનામાં મેં વારંવાર જોઈ છે તારી લાલ ઓઢણીના લડકા મેં અધારી રાતે પ્રજ્વળતા જોયા છે. આ ટેકરીઓ માથે કાનમાં આંગળાં પરીવાળી પરીવાને સાદ પાડતી મેં તને ઘણીવાર જોઈ છે.

સ્ત્રી : હર નથી લાગતો તને?

ગીન્દાલો : હવે શાનો હર? એક એક ભયને જીખેડીને ફેંકી દેવાનો મહોત્સવ આવી રહ્યો છે, મા! ત્યારે શાનો હર? આવ! એકવાર તારા હાથ માથે મૂક! એકવાર! મને ચૂમી લે! મારા માથાને સુંઘી લે! મને તારા અંકમાં.....

સ્ત્રી : મને અડતી ના, અડતી ના, છોકરી! સળગી જીદીશ. જાણીને લાડયું થઈ જઈશ. મારાં વેણ તં સાંભળ્યાં છે ને? (જતાં જતાં) મારા કાસદિયા કળં તરને તે પાછા છે ને, છોડી!

(ચોરીવાર અટકી જાય છે)

ગીન્દાલો : હાં, મા! આ સંજિમાં કેવા નવીન રંગો પુરાયા છે! કેવી ધન્ય સુન્દરા સુન્દરા આ ધરતી છે! નિર્નંજને હાથે કેવો કંઠોર આધાત કરીને આ ભૂમિના નંદનવનને તું ફરી ખીલવવા મથે છે! સ્વતંત્રતા! એક શબ્દથી મારે અણખે અણખે પ્રકાશી જો છે. સ્વતંત્રતા! કેવી તાજપછે એ શબ્દમાં! કેવી મીઠાશ છે! જાણે બોલ્યા જ કરું.....

આવે સ્વતંત્રતા! આવે સ્વતંત્રતા!

આવે છે લોકનાં રાજ!

જેને માડી પેલા ગગને અડી

પેલા જંગલને લેદીને પ્હાડે અડી

આજ જો છે ગેળી અવાજ

આવે સ્વતંત્રતા! આવે સ્વતંત્રતા!

જેને માડી આજ ધરણી ઉરે

સોઠમ ને શબ્દ દેરાં નવનીત સ્ફૂરે

મા! બોલાવે બો...લા...વે સાચે મને

પેલી ટેકરીઓ સાદ હઈ.

જેને તાળી પાડી ગાશે ઘેરાં વને,
સુકતા કંઠે એ રાસ લઈ.

આવે સ્વતંત્રતા! આવે સ્વતંત્રતા!
ઝરણાંનાં સંગીતે જાણ્યાં નવાં માડી!

આજે અનુપમ સાજ

આવે છે આપણાં રાજ

આવે સ્વતંત્રતા! આવે સ્વતંત્રતા!

[આનંદ સમર્પિતો નાચ્યો
ગીન્દાલો જાય છે, પડેલો]

દૃશ્ય ત્રીજું

[પહેલા દૃશ્યનો મંદપ કોડિયાના પ્રકાશથી એ અગ્રી રહ્યો છે. લોકો આમ તેમ ફરી રહ્યાં છે-નાથ વગાડતાં ને ગાતાં. તેમાં એક, બીએ વ પરિચિત પુરુષો પણ છે. ગીન્દાલોની ભરૂત વાણી તેમણે આ પહેલા સાંભળી છે તેમનાં હૃદયમાં નવું જોમ, નવો પ્રકાશ પથરાયો લાગે છે. છાંરીઓનું એક ટોણું માટું માટું પ્રવેશે છે]

ગીત

જોરડાંનાં તારાં ખારણાં વાસી
લમણે હાથ દઇને ઉદાસી
કેમ જોડો એલા! કેમ રહ્યો એલા!

જેને આ જૂઠિયા પ્રખળ ધોધો
બંધ છેદીને સહુ વિદોધો
ભગ જો સુકિતની આવતી વેળા

જોરડાંનાં તારાં ખારણાં વાસી
કેમ જોડો તું ભલા, અપવાસી!
દેખ દે ભૂખની ભાંગતી વેળા

ઘરને ખૂણેથી નીકળ બારો
મોચવનો ધન્ય આવતો વારો
કેમ જોડો એલા! કેમ રહ્યો એલા!

જોરડાંનાં તારાં ખારણાં વાસી
જોડો તું કેમ અણુધ ઉદાસી!

નેજા નિશાન જો ફરકયાં પેલા
મુક્તિના છટિયા સમીર ઘેલા

કેમ ઉદારી !
લેટ બાંધી ભડ આવ પ્રવાસી !

[આતા ખાતાં જવાના થાય છે]

એક : ગામડે ગામડે, ફળાએ ફળાએ, ઘેર ઘેર ફરીને
હવે ઈ સદેશો પોંચાડી દેશે. ગીન્દાલો ! તે માંવવા
રામને જગાડ્યા ખરા.

ખીજો : કાલે આખી રાત એણે નૃત્ય કયું છે એવું
મેં આખા જનમારામાં નથી જોયું.

ત્રીજો : એના સાદમાં માતાજીને રજૂકા મંજલાય છે.
ચોથા . માયું જાય તે લવે હવે એણે કાપું એવા
આસ્થ્ય ઊભવી જ નાખરાની અમળખા મનમાં જતી છે.

પાંચમો : કે' છે કે આખો દેશ ખળભળી ઊઠ્યો
છે. તંબ આપણે હાય જોડીને બેઠા રે'યું !

[અંધ ભળનિઃ પ્રવેશે છે]

ભળનિક :

અજન

હે-રી તારાં છાકરાંને દીપું દીપું દૂધ પાવા
જતી છે જનેતા જોને આંખયું ચોળી છ
હે-રી એની હાક પડયે દેશ મંડયો ડોલવાને
ધૂતારાની ફાજ એણે નાખી રાળી છ
હે-રી તારો દેહ મનખા રીઝાર્થ ચૂંથાર્થ આસ્થો
પમુથીયે હીણી તારી જંદગાની છ
એરે કાળજડે એને વાગ્યા કારી ઘાવ બેટી !
જગારી જમાત એણે હુંગરાની છ-હેરી....

[બધા તેને વાંજાય વળે છે]

એક : હે સરદામાં તમે આ વળી કેમ કરી જોયું ?
ખીજો : હજી તો ધૂતારાની ફેલુનો મોટો નથી થયો.
હા, ક્યે છે કે દેશમાં એક મા'તમાં એને મીણ કેવરાંયું છે.

ત્રીજો : તમને આની સોડમકેમ કરી આવી, સરદામી છ !

ભળનિક : મારે ફંવાડે રવાડે આંખયું પૂટી છે, લણછી
મારી આંગળાને ટેરવે દળનું ગીત રમવા મંડ્યાં છે.

સાવ સાદા મારા એકતારામાં
ગાવાં કેટલાં ગાન !

હો છ હો ગાવાં કેટલાં ગાન !
વનની ચીંગીયું સામટી વાગી

ગાત્યાં ખુદા-પોલાણ
કેને છોડું કેને પકડું ભારે
સૂરની મયતી લ્હાણ
હો છ હો ગાવાં કેટલાં ગાન !

ચોથો : આજ તો મોતેષ મીડું લાગે એવી દવા
દિલોળા લ્યે છે.

પાંચમો : ગીન્દાલોએ નથી કીલું કે એને ૫ હમત
દસતા ભેટવું પડશે !

(લોકનાં ટાળા પ્રવેશે છે)

ગીત

ભળનિક :

આલુથી અખંડ તારો જય ! તારો જય !
તારો જય રે ગીન્દાલો રાણી !
ભાંગ્યા તે' તો રૂદિયાના લય.

‘કિખારીને સ્પર્શીને ચારસ દીધો રે રાણી !
દાળીદર તણો કયેઈ લય-તારો જય !
તારો જય ! વ.

વજ્રરને તાંતણે તે' વણ્યાં બદન રાણી !
બેરે તારો ઝળહળ એક દી ઉદય, રાણી !
જગજન ધરી વિરમય તારો જય તારો જય !

તારો જય રે ગીન્દાલો રાણી !
હાંચો આવે ભલેને પ્રલય ! તારો જય !

તારો જય !
આલુથી અખંડ તારો જય ! તારો જય !

[ગીન્દાલો પ્રવેશે છે તેજે લક્ષ્મણ પશ્ચિમ
પહેલો છે દાશમાં લાળા વાસને દડ જને તે પર
પણ રંગીન કપડા સાપી કોથો લગ્ન ફાંફરે છે
ગીન્દાલોના મુખ પર આનંદ ને દબલ છે]

અવાજ : ગીન્દાવો રાણીનો જય ।

[સદ્ એ ઝીસે છે]

ગીન્દાવો : ધરતીકંપ થયો છે, લામ્ । વસંતનો
વાયુ પાંદડે પાંદડે ખખર આપી રહ્યો છે કે પદ્માડનાં
છોર જાગ્યાં છે. તેમને આત્મભાન થયું છે. તેમનો
હૃવતો ઉત્સવ શરુ થયો છે. મને ખખર છે, ખખર
છે, મોતના કાગ આપણે ખેતવાના છે. મને ખખર છે,
જન્મરાતને ઘેરથી આપણે હૃવનતું વરદાન વરતું છે.
છાતીએ પ્રદારનાં આસરણો ધરવાં પડશે. પવનની વદન-
ચપાટ સામે દસતા આપણી ધરતીના ઉંચા ઉંચા
પદ્માડો જેમ અડગ ને અજબ રહેતું પડશે. આવો ।
તમને યુદ્ધમાં ભગવી હવે કાઉ ચૂરી નહિ રહે. એકવાર
નિશ્ચય કરો । આવો । નિર્ણય કરો । નિરધાર કરો ।

આવો સઘળાં નિરધાર કરો ।
પ્રતિકાર કરો । પડકાર કરો ।
ના રગદોળાણું ધૂળ મહીં.
ના હીન થવું, ના હીન થવું
ના કોઈ શક્તિવિહીન થવું
- પછુ માનવને ચોપે તેને
કરવા નિશ્ચે નિર્મળ અહીં
આવો સઘળા નિરધાર કરો ।
નિર્જનતાનો પરિહાર કરો ।
મૃત્યુને આંધણ આપી વરે
તમ રક્ત મવાયત વરા પડે
કો હી જયશ્રી !
તો એમાં શું આંશુ નયને ?
શી છાયા દુઃખ તણી વદને ?
નો હવે દેશ અને મરીએ
તો એમાં શું મરવાણું રણ ?
ને દેશ મરે આ હૃવનમાં
શું હૃવનનું કંઈ અત્ત રણ ?
આવો ! આવો ! નિરધાર કરો ।
સૌ મંત્ર તરે સંચાર કરો ।

આણુએ અણુએ, હૃદયે, મનમાં
નસનસમાં, લોહીતણા કણમાં
સંહવનનો જ પ્રચાર કરો ।
આવો, ફેલાવો । ફેલાવો ।
કે ધોધપછાડ સમી શક્તિ ।
ગાઓ ! આજે ઉત્કંઠ મને
આ ભૂમિની ઉન્નત શક્તિ
લલકાર કરો ।
નિરધાર કરો । નિરધાર કરો ।

[રવાતગ્યના નિરધાર કરવા દાઢા પાડતી ગીન્દાવો જય
છે. જનજણ પછુ દોશતો ને વધતો જતો પાછળ જાય છે. કેમ
અથ ભજનિ એ તારે ભરી રહે છે.]

ભગવંત :

(ધોડ વાર પળ)

ગીત

મને અંધને એવાં તે ભાગ્ય શાં ?
હાય ! ઊછળે ત્યાં દરિયાવ
અહીં બેસી સાવ
મારે મન બાળવાં
મને એક અપંગને ગીતની
ખાલી આપી પ્રમુગ્ધ સોગાદ ?
એ ના તે શું સ્વાદ ?
ન હૃવન હૃવનમાં ।
મારાં ખૂલે નો ભાગ્યનાં બારણાં
મારે મરચમ દેવાના કોડ
ધ રી મ ન દો ઠ
આયુ તારી યોયમાં
મારે જમવા ન વન કે દુઃખનાં
મારું રાખ દરિ અભિમાન
દેને તારાં દાન
રોયે એ વધાવવા.
[જનજણ અને દોશતો પ્રવેશ]

ફોનદાર ક્યા મર્ક છે કામર દેશની ડાકણ ! એના મનમાં એમ કે અમારા કાચ ભાગી આ છે આખો મમક માથે લીધો છે, એમ ? મનથી જાણતી છે

૧ પોલીસ સાબ, કે છે જી જલમ જલમ મતર ભણી આવી છે ભરૂં નાખે છે ને માણુમ એના પગલું સુનામ થઇ જાય છે

૨ પોલીસ સાબ છે આપોના ગોર મા રાજની હોકરી છે છ અગર છે ને ?

ફોનદાર સરકારના માણુમ માથે એવા કામણુ ટુમણુ કોઇ દી' કામ ન આવે, અગર છે ? તમારા જુદા અગરદાર રાખો ! કોણ છે એવું ? એવ ! આમ આવ ! શું કરજી ન્યા ?

ભજનિક (હમનાં)

પ્રભુજીએ સાક્ષી વાણી ?

છડી મારી વેગદી આણી

ફોનદાર શું કે છે છ ? આમ આવ, એવ ! એને ખેંચી લાવ !

૩ પોલીસ સાબ આધળો છે ભજનિયાં ગાય છે

ફોનદાર મારી પાસે લાવ એને ! એવ અધુસ, એવતી છોડીને બાળી ?

૪ પોલીસ સાબ માણુસ આધળો છે

ફોનદાર પચાત ન કર ! આ તો કુભાર કરતા અધેડાં ડાલ્યા !

[ભજનિકને એક જણ બિચો લેવે છે]

ફોનદાર અમને આતમી મગી છે કે છ અળવા ગોર હોકરી નામ શું ?

૫ પોલીસ ગિદાલો સાબ !

ફોનદાર હા ગિદાલો આ જાનૂ લોકાને હોકરી ખૂંચા આવી છે બેલ ! કઇ તરફ મર્ક છે એ ?

ભજનિક સલામ સાહેબ ! ગી દાલો આજ એક નથી રહી એક એક ધરમાં તેણે જનમ લીધો છે, એક એક માણુસના હુન્નમાં તે છવતી બેઠી છે

૧ પોલીસ જાદુમતર સાબ !

ફોનદાર બસ કહ્યું નથી કે આપણી ઉપર એવી હિન્દીનળ કામ ન કરે ? હે ? શું કીતું ?

ભજનિક ને મને ખચર હોય કે ગિદાલો ક્યા છે તો પણ ન કહ્યું મારી નાખો તો ય ન મું તમારી સાથે અમને નિરજત નથી ગિદાલો રાણીનો કું સેનિક છું,

ફોનદાર ચરે તારી ! કુમ માનવાની ના પાડ છ એમ ? અધુમ ! પકડા એને, બાધો એને, સાગળા પાગો એટલે સીધો ઘાશે

[ભજનિકને પકડે છે, બાધે છે, માર પલ પડે છે]

ફોનદાર આ દીવા શું જાળ્યા છે ? આ માર્ડલો હજી ઉપાલો નથી ?

ભજનિક છ અમારે મન પવિત્ર છે ગી દાલોને કાથે એ દીવા પ્રજ્વળા છે અને અનેકના દેવાંમાં પથ્થે એણે એવા જ દીવા પેગાળ્યા છે

ફોનદાર ફારી નાખો ! ફારી નાખો છ કોડિયા, માર્ડલો પાડી નાખો ! સપાટો કરો !

[પોલીસો એ કામમાં પડે છે]

ભજનિક એનાથી એટલું વધુ કરવાની જરૂર નહોતી સાહેબ ! છં તો હવ વગરની વસ્તુઓ !—પણ અળવાતું નામ જ તમને બાળવાને

ફોનદાર કચરી બધ કર, અ યા ! નકર વસો ખોખરો થર્ક જરો લોક પણ કાઢ બ મારા થઇ ગયા છે ! વોડાની ના પાડે છે, ગાડીની ના પાડે છે ને હાલી દારી દારીયોને કૂચો વગી જાય છે એવતી છોડી શું છડીમાં છોડીને ગાલિ એળગી જતી હજી ?

૧ પોલીસ સાબ એણે ભેરવના મતર સાંધ્યા છે

ફોનદાર બસ કર ! એવી મેરી વિદ્યાતુ સરકારના માણુસ ઉપર કાઈ ન ચાલે દાલો આ જનમને ય ઉપાડો ! નરી વેડ ! દાલ અધો, ભેરવી પગ ઉપાડો નકર આખ જેલુ એવું ચારો જુદા અગરદાર રાખો સૌ !

[અધુસ રિતર સાથે ફોનદાર અને તેમનું ફંચલ બજનિકને ઉપાડી રવાના થાય છે] ૧ અગરદાર ફરી વળ્યા છે થોડી વાર પછી ચોસો ને અવાએ સજાવાય છે એ થોડા ચાલ પડે છે ત્યા ફરથી લાડા લે છે તેનું નાચલ અગર શું આ

વેરણુ છેરણુ આમચી વચ્ચે પથરાય છે. ગીન્દાલો પ્રવેશો છે. દંતુયે તેના હાથમા પેસો બનદંડ છે. વાળ દુશ અને વદન જરા શ્રમિત]

ગીન્દાલો : હોમ મર્ધ રહ્યો છે. કેવો ભયંકર ને કેવો મહાન ! શિષ્યાનાં ધીકળ, લોકિનાં કંકુ ને હાડકાંની કચ્ચરના અક્ષન સાથે પત શરૂ થય ગયો છે. શિક્ષારી પશુઓ મારાં ભાઈભાંડુને કાઢી ખાશે ! મને પણ ભરખી ભશે ! પણ અમારી આંખના દોર અમે તારી સાથે પડેલ્યા છે, સ્વતંત્રતા ! આંખો ફાડ્યે પણ એ કાર્કશી નહિ તરે.

એક : (ફોડનો પ્રવેશી) ગીન્દાલો ! તું અહીં છે ? શોર આપાને પોલીસે પકડ્યા છે. ભાગી છૂટ ! નાભી ના ! ગીન્દાલો, દમથાં ઈ લોક આ તાલુ આવશે તું ના ! પણે ઝાડ હેડે મેં થોડો આંધી રાખ્યો છે. જા ગીન્દાલો, જરૂરી કર !

ગીન્દાલો : શું કહ્યું, વીરા ? નાસી જઈ ? હું ? આપણે ચોરી નથી કરી કે ભાગના ફરીએ. છાતી ઉપાડી ફરી ધા ઝાપ્યાનું નું ભણતર ભણવાનો આ પહેલો દી ભીડયો છે, ભાઈ ! ભાગી છૂટીને એકઠો ભખવામાં જ જૂર કરાવું !

(અનાભે યાય છે)

એક : ઈ લોક આવે છે ગીન્દાલો !

ગીન્દાલો : ફિકર નહિ હું જરા પ્રાર્થના કરી થઈ. દેયે હિંમત રાખજે, ભાઈ ! આ ખ્યારી પરનીને છેલ્લી પેળા ચૂની લઈ.

[બાબૂમા નેપથરે ભય છે.

ફોન્દાર અને શાલોસે પ્રવેશે છે
(એક બેના હાથમા મચાલ છે)

ફોન્દાર : મારી મારીને હાથ દાકયા તોય દહના નથી, મેરાન ! ચૂપડાં સગળાયાં તોય આંખમાં આંધુયે પાણી ન પાડ્યું બા નેવાએ ! આ મુપકને થય ગયું છે તે શું ? શું જોયા છે એય ?

એક : તમારી વાટ જોડે ? હું.

ફોન્દાર : આ વળી નવો નવાખ. માં મેરેરે મારી વાટ જોડેને જ જોયા છે. મારે મળીને તે મગી જાયું ?

(ફોન્દારને છાતરે પેલોસે એકને પકડે છે, કમરે છે, એક છે)

ફોન્દાર : એ બોલનો બૂની ભય એવું કરી છો ! હાલો આંધિ એને !

એક : તમારું ઈ જોર કોઈ ચોરે ઝડૂ પર અજા માવજા અનામત રાખે હું મેળેજ આવવા તિયાર છું

ફોન્દાર : ભીમા રહો ! એવું કોણ પછે ચૂંટણીયે પડી, જમીનને માથું અમારી બેઠું છે ?

એક : તમે જેની પાછળ પૂરાર મળો છો ઈ પડી ભર અમે ! ઈ ભીગે પોતે જ આવગે એની પગલા રની શતિમાં ખવેશ ન પાડો.

પોલીસ : સાંભ ! એની મનુગમણ જ લાગે છે.

ફોન્દાર : એમ છે ? મે છાંડી ત્રાય નર્મ, પકડો ઈ ડાકણને. બોલે તો માથું ભાળી નાખજે ! અજાન કરે તો હજી એથી કાઢજે ! નંકારના હાથ પેટલા લાગ્યા છે ઈ એને ખચર નથી મરકાર મામે માથું લીચકનારની શી વચે યાય છે ઈ એને ભીખાતથી બનાવી રેજે ! દોડો !

(ફોન્દાર, શાલોસે સાથે ધસે છે અનાભે રાગ મોખ્ખોને મુરકાટ ભાપી એ લોકો ફરી પ્રવેશે છે તેના મળામળી લોહી વડે છે તેના વસો ને વાળ ચૂંચઈ જ્યાં છે એનાં તિરળ ખાંધ નેચો પર મહાલુટ અભવાનું મુદ્દા તેજ પાપાડ રહે છે તેનું મુખ વચ્ચન ને દંતુએ ચીરસમું છે)

ગીન્દાલો : મેં મચાવ્યેનાવી છે. માન મેળિનું એક એક જુદ પ્રજાતીને મેં મચાવ્યેનાવી છે. મારે નાશ થયે તો મેં કોખનાથી એ નહિ આતો રડાય ! કોખનાથી એ કાઢી નહિ રે !

આનુશી અખંડ તારો જય ! તારો જય !

તારો જય દે ગીન્દાલો શાશ્વી !

આનુશી અખંડ તારો જય !

(ફોન્દાર ને શાલોસે પગના મુઠા

મા એક રેડે સ મેળા ભય છે)

જીવનનો વિવિધ પ્રશ્નોની સર્વમાહી સમીક્ષા કરતાં શ્રી. બખ્તબાઇનાં દૈનિક ભીંતપત્રો એમનાં ગામનાં પ્રજાજનોને બેઠલાં ઉપયોગી છે, એટલાં જ સ્વપ્રદ અને અભ્યર્થનીય એ ગુજરાતભરનાં ગામડાંઓ માટે છે. સમાજ, સજ્જારણ, ધર્મ, ઇત્યાદીના કૅન્જ-બ-કૅન્જ ઊંઠતા પ્રશ્નોની આપી વિશદ છલાવટ વાચકોને એ પ્રદેશની સાચી દૃષ્ટિ કેળવવામાં ઉપયોગી બનશે. —સંપાદક

લોકશિક્ષણ

[ભીંતપત્રો ભારત]

૧

આપણું પુસ્તકાલય નવેપરથી સ્થપ્યું છે

એમાં અડવાડિયાથી આપણું પુસ્તકાલયનો વહિવટ એ મારા હાથમાં લીધો છે. વિચાર એવો છે કે ખીલ ગામોમાં જેમ મુદ્દર પુસ્તકાલયો હોય છે અને એનો સાદો ઉપયોગ થતો હોય છે એમ આપણે ત્યાં પુસ્તકાલય પણ સ્થપ્યું અને વ્યવસ્થિત થાય તથા એનો પૂરો ઉપયોગ થાય એવું કર્યું.

એ મદદની યોજના થઈ છે એ યોગ્ય સમયે બહાર પાડવામાં આવશે.

પણ આપણે નવા પુસ્તકો કે માસિકો મનાવીએ એ પહેલાં, આપણે ત્યાંનાં જુના પુસ્તકો અને માસિકો વ્યવસ્થિત થઈ જવા ભેટુંએ કેટલાક ધરોમાં મંદિ નાઓથી સાંચીનિક પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો દુકાન ખાંચ છે અને કેટલાં ત્રણ વર્ષ માં એવા કેટલાંય પુસ્તકો ગૂંમ થયા છે તો વિનિતિ એટલી જ કરવાની કે એવે શેવાળા પર તપાસીને વધાવડ ને કેટલાં પુસ્તક નાશરે ચડે તે પુસ્તકાલયમાં જાણ કરાવડ.

અપા પુસ્તકાની નવેસરથી વ્યવસ્થા થવા પછી જ પુસ્તકની રીવરની લેસ દેસ કરી મરી. ટા ૧૦-૬-૪૫

૨

પાણી એ એની એક યોજના.

આજુ-સામે વરસાદ પડતો નહિ. આવર થી અપરણા બેતરનો પાક તો સરો નથી થવો. પશુ તળાવ કાચા નહિ. અપી દોરને પીવાના તથા માલુસને વાપરના પાણીની ખમ્મ દઈ મારી લેવી થઈ છે.

આ મુશ્કેલીમાંથી બચવા માટે હવે આપણે કાર્ક કાચમાં યોજના વિચારવી પડશે.

મને લગે છે કે આપણા તળાવના ખડીઆટ પાસેના પીપના નીચે એ એક નવો દવારો બનાવવામાં આવે તો ૫૫ મારફત નિર્ધારિત દવારો કરાવી શકાય.

રસાન-સેનાના અણુનેમ મેનાની સરદાર, વચ્ચાભાઈ પટેલની ૭૧ મી જન્મતીર્થ ગુજરાત અને સંમસ્ત દિ દે લેલાદૃષ્ટકે જાજીરી તેમને રીધાંધુ વાનકે છે.

અને ગામના બધા જ દોર એ દવારો પાણી પી શકે.

એ દવારો પાસેથી જ તળાવની દીવાલ ઉપર એક નજીકથી કેવામાં આવે તો એ નજીક મારફત તળાવના યોવારા મુડી પાણી થકેથી કેવામાં યોવારાથી વિપક્ષ પૂરવિયા ઉપર એક લાંબા નળ જે કાંચે.

: લેખક

બખ્તબાઇ મહેતા

એમાં દરેક વીસ ચક્રાઓ પ્રાણી રીધી હોય તો નહાવા પીવાનું તેમ જ પાણી બરવાનું બધું સરળ બની ભરવું પાણીની વપરાશ પ્રમાણે પાણીનું બાકું પડવા બાને ચૂકવી દેવાય.

અથ શેરસુ ઉપર પાણીની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો મને લાગે છે કે આપણે ત્યાં પાણીની કાચપની સંખતર લેણી થઈ બધા આ અંગે ગામના આગેવાનોને તેમજ ખીલ ભાઈઓને વિચાર કરવા માટે કુ લાભામણ કરું છું. ટા ૧૮-૬-૪૫

૩

પાણીની ખીટ યોજના

અરિયાદ પાસે નવો દવારો બંધાવવાના અર્થમાં હમણાં ન પડ્યું હોય તો પેપેથી તે જુના દવારો મુડીની પાકપ નખાવવી પડે એ પાઈપનું ખર્ચ કાચ દવારો કરતાં પણ વધી બધા પણ એ પાઈપનો ઉપયોગ એ બાજુના બેરોમાં પાણી લઈ જવા માટે થઈ શકે તો એ વધારાનું ખર્ચ નબાળી શકાય.

આને આપણે દવારો કરવામાં મદદને ૨૦૦ ખર્ચે લીએ એમ મળા કેટલી દવારો કરનારે આપણે ત્યાં લીએ તપી થતો કેમ કે આપણે જોડા ઉમરોનાં લીગા ફાગની નહકમાં ભણા લીએ ઉપર બહાવી રીતે પપેનો ઉપયોગ કરીશું તો માસિક ૬૦૦-૮૦૦ આપણે દવારો કરક નથી અને જયે વડે ઉનાળાના ત્રણ મહિના કેટલે દવારો ન રહેવા અને ને ચોલા મળુ વેચી પડી એન થી કાચમના ઉચી જવાશે.

આ બધા વિચારો ન કરવા માટે

મુંદ છું કે તમે બધા પાણીની તકલીફ વિષે વિચાર કરતા થઇ જાવ તા' ૨૦-૬-૪૫

૪

આવકાર્થક સંચાના

આપણે ત્યાંના બાઇ નરસિંહભાઈ પ્રત્યક્ષ સાથે મારે વાત થઇ. એમાં એ કહે છે કે જામ એ મદિને રૂપૅ રૂપિયા એમને આપવાનું કમ્પ્લે તો એ પોતાના ખર્ચે ખડિયાર પાસે મોકલે હવાડો બધાને તથા ત્યાં સુધીના ખર્ચ પછી નખાવે અને આખા ગામનાં દોર પી ચકે એટલું પાણી રોજ બરી આપે.

ગામ આ પોતાની સ્ત્રીકરે તો આજના મોંઘવારીના જમાનામાં ગામને સારે કાયદે થશે, કેમ કે આને એક કેસ ભેટવાના રોજના પંદર રૂપિયા લીધાના દાખલા પછી આપણે ત્યાં મોળદ છે. એ દિસાને પાટો અને તળખે એ બે હવાડામાં સહેલે રૂપિયા ૬૦૦-૭૦૦નું માસિક ખર્ચ થઇ જાય એના બદલે રૂ. ૨૫૦માં આખા ગામના દોર પાણી પી શકતાં હોય તો કેટલો કાયદો થાય !

ગામ દોર દીઠ એ રકમ નક્કી કરે તે ઉપરાંતવા માટે એકાદ ખજારદાર માણસ પછી રોજી શાય.

નર્દાવા ધોવા માટે ચાલતી યોજના રખા કરી ને છે પણ દાહ દરદ રહેલું લાનુ મ દેલું હોય તો હવાડા પુરતું તો સારેમાઈથી બને એમ છે. તા ૨૨-૬-૪૫

૫

અહીં કામની સગામાં શું થયું ?

પાણીની યોજના મળ્યાં, આવેલાએ. માંથી લગભગ બધાને પાણીની કાયમી વ્યવસ્થા થવાની જરૂર નહોતી છે પણને ૧૫૦૦ રૂપિયાવાળી યોજના ખરદ પડી. એક રીતે પણ મુશ્કેલી થઈ દવાડો ગામ બધાની લે અને એ હંસરામાં કાલું ન આપવાનું કરીએ તો વધારે સેધું થશે.

પરંતુ આ સરકારમાં ગામની કેટલીક માલિકાન બચીએ હાજર નહીં દોરવાથી હોય નિમુજ્જ ન કરતાં સમા મોકલે રાખ-

વામાં આવી છે. મોકલે રહેલી સમા આને રાને ફરી મળશે આગેવાનોને હાજર રહેવા વિનંતિ છે. ગામના આવા બહુ જરૂરી પ્રશ્ન વખતે ગામ-આગેવાનોએ હાજર રહીને દોરવણી આપવી એ એમની ફરજ છે.

તા. ૨૩-૬-૪૫

૬

મને ગમ્યું

મોકલે રહેલી સમા અહ કહે મળી ગઈ. એમાં બધા હાજર રહ્યા હતા પાણીની વ્યવસ્થા સુબધી થઈ થઈ અને ઉવેર ચુરસાઈ છત્રસાઈએ મોળા કરવાનો દવાડો ચાલુ કરવાનું અને માસિક ૨૦૦૦ રૂપિયામાં વલખના દોર પાવાનું માથે લીધું છે, એટલે એ કામ એમને સોંપવામાં આવ્યું. નાણાં જાગરાર ઉપરાંતવાનું નક્કી થયું છે એમના આદ આના, બગદના ૭ આના અને પાણી અજર વાહડીના ચાર આના લેવા એવું વિચારાયું છે.

બદેનોના નસીબમાં દબુ ચાલ્યો. કપી લાગતી નથી, પણ આ રીતે દવાડો બંધવાની વ્યવસ્થા થઈ ગઈ એથી મને આનંદ થયો છે.

ગામના આગેવાનોએ આજ રીતે પ્રશ્ન આપ્યે એકાદ થઈને ખુલ્લા ટીપે ચર્ચ કરીને ગામના પ્રશ્નોને વેગાજર ઉકલ લાવવા ભેટ્યો. અજવ રાજકોષા કે પત્રાપત્રોને ગામદેવના કાંઈમાં વચ્ચે ન આવવા દેવા એમાં જ ગામનું મેલ છે અને આગેવાનોની શોભા છે.

તા ૨૪-૬-૪૫

૭

આવું નામ કુદરત !

માણસ ગમે તેવા પાક થશે પણ કુદરત પાસે એવું કંઈ કાલુજ નથી આપણે બધાં પાણી પછી કરતાં દવાડો દોરને પાવાના પાણીની પણ આપણે ચિતા કરતાં દવાડો ત્યાં તો એવું કેટલું પાણી મે કાણું આપણે જ દરે જરૂરી ભેટું નથી ભેટું કરવા કમીએ એટલું.

બાજરી સારી થઈ દરેક આપણે એમ માન્ય થવા કે હાંસર ચડે તો ચડે પણ

બાજરી તો મળશે જ. પણ આ વરસાદે તો આપણી તૈયાર થયેલી બાજરી પણ બગાડવા માડી. તમાકુ લીધી ગઈ અને કેટલાંક ખેતરો તો ધોળાણ થઈ ગયા

કુદરત આવું કેમ કરી દરો ? એને આવું કરવામાં મજા પડતી દરો ? તમે તેમ પણ એ આવા પ્રશ્નોથી આપણને પાક તો રીખવે જ છે કે તમને બધાને કું થઈના છકા જાગમાં હતા ન હતા કરી થઈ એમ કું. એમ છતાં આટલો અદ-કાર અને દુપલું દા માટે જ ત્યારે દુખ આવે છે ત્યારે આપણને સ્ત્રીને આવે છે, રમણાન વેરાઅનું જાન થઈ આવે છે, પણ પાણી કુદરતની પ્રેક્ષી વાંકી ને વાંકી.

બહુત માણસ આવા બનાવોથી પણ પોતાના કમળને એક ખંતિત વલણ આપી દે છે.

કોઈએ નિરાશ થવાની જરૂર નથી બજરેલામાંથી ભેટું સુધારાય એટલું સુધાર્યું અને રામ રામ તેમ રહેવું.

તા. ૨૫-૬-૪૫

૮

પ્રશ્ના થાય તે પુનઃતકાલ્ય ખાતે આપી જાય

પુરવાસવનાં પુરવઠા તપાસનાં એમથી ૧૧૩ પુરવઠા ખૂલ્યાં નીકળે છે. ૧૨ થર ફરીને તપાસ કરવામાં ૩૦ પુરવઠા પાયા હાય આખ્યાં છે.

બીજાં પુરવઠા માં તો ખોવાડે જવાં છે, માં તો ફાડી ગયાં છે અને માં તો નેમની પાસે છે એ પણ આપવાની તાલીફ લેવા નથી માગતા એમ માની લઈ જા. દબુ શોધ કરીને આપી જવાની હવા દોય તે ખુલ્લુ ખા.કામાંથી શોધીને આજ સુધીમાં આપી જશે.

નેમનાથી પુરવઠા ફાડી ગયું છે કે ખોવાડે ગયું છે એમની પાસેથી ખા વખતે કમી નિમિત્ત લેરતું બાંધ નથી લાગતું. કેમકે લાલ કાજામાં પુરવઠા કાલથી એવી જાગરવા થઈ છે કે કાલ નાની ફરી ને પ પણ નથી ભેટું એવા જાહેરિયે મારી એવું વિનંતિ છે કે એમને મનમાં એવો રામ પુરવઠા

૧૧૪ • લેખકશિલ્પ

લયના નવા પુસ્તકો ખરીદવા માટે એ
લેટ આવી ન્ય

લેમના પુસ્તકો પડ્યા રહેવા
હોય એ પુસ્તકો પણ ભેગ આવી શકે
છે વાઈ દાહ્યાદા - હિમ વાઈ તમા
શાંતિવાન હોય આ રીતે પચ્ચસ પુસ્તકો
લેટ મોકલ્યા છે તે આશ્ચર્ય સર્જે ન્યા
કચ્છમાં આવ્યા છે

તા ૨૬-૬-૪૫

૬

આવતી દાસથી રેડિયા આશ્ચર્યને
ઉત્તર શરૂ થશે

(૧) કૌં પાતપાતાના આગળુ વાળી
ગળ્યને, લીંપીપીચીને તૈયાર રાખે નયી
આગળુની રેગની સામી હોય

(૨) સપાટવાળા બસબર તૈયાર થઈ
બધા છે ને જ એમણે બધા સાધને
પસાવીને છેલ્લા વેપારી ફરી લેવી એણે

(૩) અખડ રેડિયામાં બેસાનાતના
નામો કાળજ ઉપર શોધ્યા છે એ વાળી
લેને ચાર રેડિયા અખડ આવશે

(૪) સમૂદ્ર કાંતલુ તથા અખડ રેડિયા
મા એક નાચાએ એમન રેડિયા સુછને
વૈયાર ફરી રાખ્યા છે ને જ

(૫) રમતમત વડા તરવાની હરીફાઈ
મા બાજ યેવારાએએ અમ કાળી નામ
મુળકાઈને આવી રવાના છે એજુડી નહિ

૫૨ તાજા (૧) નવા બાજકો બેસવ ઉત્તરવા
નગરે થયે તે પુસ્તકોલકમાં ને. પણ હવે બહુ
બધા પુસ્તકોની નવેસથી બમરેભવાર, કાંઈ
થવા પડી ન પુસ્તકની રીવરેગની હેવર
કેડ શરૂ થશે તા ૧૦-૬-૪૫

૨

પાણી અંગેની એક યોજના
ચલુ સાથે વરસાર પુરો નહિ
આવતાથી આપણા બેશને કાઢે તો
સ રો નયી ઘરેલુ પણ તજાન ભાથા નહિ
અર્થાં ટાકેને પીવાના તથા કાપડને
વાપરે ન પાણીની ખમુ દાંડમારી લેવી
કરશે

માળાએ છાંયે બેની ઉત્તરવાળી આપણે
નીચે પ્રમાણે કરીશું -

તા ૨૭ એપ્રિલનાર તા ૩૭ એપ્રિલનાર
અવિવારથ રેડિયા બારથ -

અથેલ લીંપી પ્રમાણે રેડી તીવિ પ્રમાણે

અધીછો નમ દિવસ

સપાટે દાથી જા સપટે તા થી જા

પ્રસાવેરી સમૂદ્ર સળન

બાથી દા પ્રામસફાઈ ૬થી ૧૦ સમૂદ્ર કાંતલુ

૬થી ૧૦ રંગેણી ૧૧થી ૧ વિધાથી

ઉત્તરવા

અને દાથી જા ૩થી ૪ ટોપલા ચિહ્નો

રમતમત

૬થી ૧૦ નહેરસસા ૫થી ૭ વેવારની હરી

૬ થી ૧૨ પ્રાચીન

૭૦ દીવાની દીપમાળ ૭૦ દીવાની દીપમાળ

ચાર અખડ રેડિયા ચાર અ રેડિયા

તા ૨-૧૦-૪૫

૧૧

બાધીછ એટલે જમતના

મહાન યુદ્ધ

એ મહાપુરુષના નમ દિવની આને

ઉત્તરવાળી છે રેડિયા એમને બહુ વડાશે

છે તેથી બારવા વડ બારથને દિવસે

રેડિયાને ઉત્તર ઉત્તરવા છે અને એને

રેડિયા બારથ રહેવામાં આવે છે

કાપીછએ ચરણા છે માટે કેટલું

કેટલું વેકડુ છે જ એમણે આપણા દેશ

અને ગરીબ નતવા માટે સર્વદેવને ત્યાજ

ફરીને લેખ લખ્યા અને આપણી કચડા

પેલી પ્રભાના તમા પ્રાણુ પૂર્ણ એમનું કળુ

આપણાથી ફરી સમાજ એવુ નથી આવ્યા

જાગીને તેમને લેઈશુ આપણે હું

રાત્રી ૬૧ છે અને આપણને મોકલ

કાઠાએ છે, માટે કેમી એકા સાધવી

(૩) અનુપુરુષવાને નામ આપણે ૩૦

હિંદુઓમાંથી આઠ કોડને વિસાવ

એ હિંદુ ધર્મનું કલક છે હિંદુ ધર્મ

ને કલક મેવા માટે તમા આપણા

બાઈએને ખિસ્તી ધર્મ રૂઢીરીને કા

કારી પછે ન્યા રાંધવા અત ૫૫

અનુપુરુષનું નિવારણ કરુ એમ

(૪) દાર વાલી ગરીબ મનુને

પાથમાલ કરીને સરકારી વિસ્તી વા મે

છે, માટે એનો નિષેધ કરો

(૫) કામ હોયો અને કુલ કવરે

નાથ થવાથી ન આપણે કુલમ બન

છાએ આપણી બેસારી અને અખ

શુભની કળા ખાવર પૂરવા ઉપર

ફરી સંતુખ કરવા એ બધા રહે

કેદમાં છે

(૬) પ્રામસફાઈ પુરાણી - બાજ

અકાથી થવા થવા રેડિયાથી ન

છાણી એક પ્રત તરીકે આપણે ફરી

આવીશુ, માટે સીકાઈને કલકાઈને

(૭) પાચ ની કેળવણીની તરફ

રચના કરીને કલિકાની રેડીને સરકાર

માટે લાકા બનવી

(૮) પ્રાદ વિશ્વકોને ફેરવે માટે

આપણા સમાજનું આશાન અને કાલ

પણુ ફર કરવુ

(૯) કોએને અજાન અને કાલ

રાખીને આપણે સમાજથી રાજુ છે

એમની અલ્પજ્ઞા દૂર કરવી અને એમનામાં
રાષ્ટ્રીય ભૂતિ પેદા કરવી

આ તો એમણે સુચવેલા મૂલ્ય મુદ્દા
છે પણ આવા જ બીજા અનેક તારણો
દાખલ આપણા ધ્યાનમાં તેઓ એક
ચબ્દમાં કહીએ તો સર્વોચ્ચની બાબતના
રેડામાં માંડે છે

આપણે એ ભાવનાને જેટલા આપણા
છવનમાં અપનાવીશું એટલા આપણે રેડિયા
બારણ સાચી ઉજવી શકીએ તા ૩ ૧૨-૪૫

૧૩

ક્રીડાને કળા અને સાધીને મળવું

ઉપર આ સિદ્ધિમાં જેને જેને પેદા
કર્તા છે એની સાથે જ એના પાત્રાપીવાની
વ્યવસ્થા પણ જોઈ શકી છે બાળક જન્મે
છે એની સાથે જ એની માતાના દત્તનમાં
એ કંઈ વેપાર રાખે છે બીજા કંઈકો
અને અળખે પણ પાંખોએ અને છત્ર
જન્મ્યો પેદા થાય છે એ બધાને શું
આપણે ખરડાવીએ પીરગાળીએ કીએ ?
એ તો કુરંત જ કુરંતના જેવ એવની
રૂપ છે આપણે શું ચલુ કે એ બધાને
ફેરવવાનો છે ?
જેમ છતાં આપણા કલ્પની કાચની
પેદાશ કે, બીજા માટે પસાવાની આપ
જન્મ સુધી બને એ માટે આપણા
મોઢે કલ્પને અને આવને આનંદી
પેદાને, ક્રીડાને ક્રીડાબાજી પેદાને
કે પાંખોએ જન્મ નાખનારો વિચાર
કરો પણ એ વિચાર એટલું જ કરીને

ધન્ય થવા માટે નથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યેની
આપણી દયાની કાચની કાચી નય એ
માટે છે

આ જગ્યાએ એક ચેતરણી જાણવાનું
મન થાય છે ઘીમાં પડે દાનના ગણ
પ્રમાણે બતાવ્યા છે સારા નરસાને વિચાર
કર્તા વિના જે દાન કરવા મા આવે છે તે
દામણિક દાન કહેવાય છે

ક્રીડામાં માલોટ ભજનાતી વખતે
કે પાંખોએ જન્મ નાખતી વખતે પા
આપણે એટલી કાળજી લેવી એટલે કે
આપણી દયાની એમનું રક્ષણ થાય છે કે
કલ્પના દાખલા વગેરે આપણે ત્યાં
વહેરાઈ માતાના ત્રિજાનમાં ઊભાઓ
રહે છે ત્યાં જન્મ નાખનારી પૂંચ ન
થાય પણ પાંખ પાંચ, કેમકે ત્યાં કાળ
પડવાની છત્રજાતિ ઉભાય છે અને
રોકાશનોના પત્ર વડે દબારોનો વચાળને
લોચે, પર્ક નય છે

જન્મ નાખતી હોય તો નવા લોકો
જન્મ પ્રેમમાં ન હોય, ઊભાઓ ધમ
અડી એકાચતા ન હોય, એવા એકાચ
રજળમાં અગર તો મળુગની ઉપર જ
નાખતી જેટલે

વિચાર કરે એને તો દયા
દાનના આથી પણ વધારે સારા રજાનો
મય રહેશે ૪-૧૦-૪૫

૧૪

તરવાનો વગીશાળ પંરિજામ
અથવા તરવાની દરિયામાં નીચેના

વાર વાહ્યો એટલા દાના અને એનું
નીચે મુજબ પરિણામ આવ્યું છે

તર્ક દવાક
૧ મગનસાઈ સોમ વાઈ ૧-૫૫
૨ હમીયા જેલુમિયા ૨-૩૦
૩ રતિલાલ નયદાંકર ભટ્ટ ૩-૦
૪ મુળકલાલ મા. પ્રભાવતિ ૩-૦

આથી દરોડીયાના ઉનાચો નવર ૩
અને ૪ને સામે નય છે તા ૪-૧૦-૪૫

૧૫

એક માસના બાળકમાં વર્ગીત સર્વવૈધ્ય
બાળકમાં વર્ગીત થઈ થઈ એક માસ
પણ એમાં એનું સંજ્ઞા નીચે પ્રમાણે છે
૫૮૬ પંખાનીય સરેરાશ દાંબરી ૨૫
બીજા પંખાનીય સરેરાશ દાંબરી ૧૪
સોન નિર્મિત આવનારા ૧૨
સોન કસતમાં આવનારાના સારપમાં
પરેલો સુધારો

કાલી
૧ પટેલા કરતા ૨ માસ વધારે કરી શકે છે
૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૧ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૨ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૧ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૨ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૨૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૧ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૨ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૩૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૧ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૨ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૪૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૧ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૨ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૫૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૧ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૨ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૬૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૧ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૨ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૭૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૧ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૨ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૮૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૧ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૨ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૩ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૪ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૫ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૬ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૭ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૮ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૯૯ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે
૧૦૦ પટેલા કરતા ૧ માસ વધારે કરી શકે છે

મૂળ છાતી મદિના પદેસાં મદિના પછી વધારે મૂળ સાધના મદિના પદેસાં મદિના પછી વધારે
આસ બેઠેલી આસ બેઠેલી આસ બેઠેલી આસ બેઠેલી આસ બેઠેલી આસ બેઠેલી આસ બેઠેલી

	આસ બેઠેલી	આસ બેઠેલી	આસ બેઠેલી	આસ બેઠેલી	આસ બેઠેલી	આસ બેઠેલી	આસ બેઠેલી
૧. સ. દ. ૨૬"	૩૧"	૩૩"	૨"	૮"	૮૧"	૧૦"	૦૧"
૨. ન. આ. ૨૮"	૨૭"	૨૮"	૧"	૧૩"	૮"	૮"	૦૦"
૩. સો. આ. ૨૭"	૨૮"	૨૯"	૦"	૮"	૮"	૮"	૦૦"
૪. મ. મો. ૨૮"	૨૯"	૩૦"	૧"	૮"	૮"	૧૦"	૦૧"
૫. પી. પુ. ૨૯"	૨૮"	૨૯"	૦"	૮"	૮"	૮"	૦૧"
૬. મ. મો. ૨૯"	૨૮"	૨૯"	૦"	૮"	૮"	૮"	૦૧"
૭. પુ. સો. ૨૯"	૨૮"	૨૯"	૦"	૮"	૮"	૮"	૦૧"
૮. વિ. સો. ૨૯"	૨૮"	૨૯"	૦"	૮"	૮"	૮"	૦૧"
૯. અ. ન. ૨૯"	૨૮"	૨૯"	૦"	૮"	૮"	૮"	૦૧"
૧૦. મ. દ. ૨૯"	૨૮"	૨૯"	૦"	૮"	૮"	૮"	૦૧"
૧૧. દિ. મ. ૨૯"	૨૮"	૨૯"	૦"	૮"	૮"	૮"	૦૧"

૧૬

શરીર સુધારણામાં કસરત એક આવશ્યક અંગ છે

આપણા માનના વિનાશીઓના એક મહિનાની કસરત પછીના સાથે આપણા આહારોના ઉપરથી તમે એક શક્ય છે શરીર સુધારણામાં કસરત કેટલું આવશ્યક અંગ છે

અમારા વિદ્યાર્થીઓમાંથી કોઈના કામને વળી રહેવાની આવડ બહુ ઓછામાં જણાય છે મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પણ કોવેલા કામને ચોરી રહેવાની જેવ ઇચ્છન ધારમાં બહુ ઉપરથી નીવડે છે આવી જેવ પાઠશાળા વિદ્યાર્થીઓને મા બાપચિયે પણ મદદ કરવાની હોય છે

એક વખત કહેલા સકલને વિદ્યાર્થી પાર પાડે એ માટે કોને બહુત સાધનો એટલે ઓછામાં ઓછું એમાં વિષ તો નહિ જ નાખવું

સવારમાં વહેલા ઊઠતા આળસ ધર્ષ નથી હોય એવા વિદ્યાર્થીઓને મળે એ જગ્યાને નિયમિતકસરતમાં મોકલવા એટલે તો ૧૯-૬-૪૫

૧૭

ઉમરકેમાં ખાદી કેન્દ્ર ઊધડે છે

આવી કાલે સાને કૃત્ય સવિચાર મહારાજના હુમ કરતે ઉમરકેમાં યામલા લાગેલો એક ખાદી કેન્દ્રની ઉદ્ધારન ક્રિયા થવાની છે

ખાદી અંગેના સાધનોની તેમ જ ખીલ બધી વ્યવસ્થા ત્યાંથી થશે. આપણે ત્યાંના કાતનારાઓ પણ એ કેન્દ્રમાં સામ ઉદ્યોગ રહે છે

તા ૧-૧૦-૪૫

૧૮

આપણુ પુસ્તકાલય સોમવારથી ફરી ચાલુ થશે

આપણુ સર્વજનના પુસ્તકાલય ને જોડવાઈ ચુ છે પણ વખતથી થયેલ થત ગેરલા કેટલાય પુસ્તકો ફરી પાછા પુસ્તકાલયમાં કબાલમાં આવીને પડ્યા છે

ક્યા ક્યા પુસ્તકો ક્યા છે એ બહુત મોટું અને પુસ્તક પદાનીક કામ સહેલું

બને એ માટે બધા પુસ્તકોને વિવાજવાર શ્રાવણ નાખ્યા છે એવી ચાવીઓ દિવસ ઉપર ને દી પડી છે

હવેમા અ પો ત્યા નીચે મુજબના વિશાગો અને વિશાગવાર પુસ્તકો સમ્યા છે

૧	ક્રિયોત સહિત્ય	૬૨
૨	સન્ન શ્રયા	૧૯
૩	બાલ સાહિત્ય	૩૮
૪	કવિત્વલ્લ ભૂતોળ	૩૧
૫	સ્વાતંત્ર્ય પુર્વના કવિતાસો	૩૮
૬	આદી સહિત્ય	૫૬
૭	અસ્ત્રાન્ય અને વૈ	૨૮
૮	ગામજી બેટી અને જીગી	૨૫
૯	વાર્તા-નવલકા	૧૧૧
૧૦	લેખો વ્યાખ્યાનો અને મનો	૧૨૫
૧૧	રામનીર્ વિવેચન	૪૫
૧૨	કાવ્યો આપવાનો, નાટકો	૫૫
૧૩	સહિત્ય	૨૭
૧૪	ત્રી સાહિત્ય	૭૧
૧૫	ધર્મ	૧૧
૧૬	પદ્યપુસ્તકો અને દેવ લો	૨૪
૧૭	જાનર્થકો	૭૮
૧૮	અન્ય પુસ્તકો	૧૦૮

૩૫ પુસ્તકો ૬૧૪

૧૯

સારા પુસ્તકોનું વાચન એટલે જાણવું

મહાત્મા આજીવ વધવા માટે શ્રદ્ધ પુસ્તકના સમાવેશની જરૂર રેય છે પણ સદ્પરથી મળવા દુલ્લભ હોય છે સ પુરું પોના લખેલા પુસ્તકો વાંચવા એ જાણ અમુક મુશ્કેલી સદ્પુરુષોની ગતિ સારે છે આપણુ વિદ્યાર્થીઓનું સામાન્ય જ્ઞાન બહુ ઓછું જણાય છે કેમકે બાપ વાચન નિવરુજ હોઈ જ નથી

સામા ઇતિહાસ પ્રશ્નક વર્ગને કે અંત જ ખીલ પુસ્તકો વાંચવાથી માણસને ઇતિહાસ ઉપચારી થઈ પડે એવું થયું પણ બહુવાન મારે છે તેમ સારે ૬ થી ૧૦ અને બપે ૨ થી ૪ આપણુ પુસ્તકાલય ખુલ્લું રહેશે એનો રૂરેરો લાભ ઉઠાવશે

૨૦

માનવાદીમાં રત્નઓ

બાવગરી એટલે બાળકોને માત્ર એક રાત્રી બેસાડી સખત, વાતો કહેવી કે નાસ્તો વહેવવો એટલું જ નથી હોતુ એમનો વિકાસ થાય એ કદીએ એમને અનેક જાળી લાય પગની અને કન્દિ થોનો ઉપયોગ થાય એવી પ્રવૃત્તિઓ આપવાની હોય છે

પણ કાલજી આપી પાસે બાવ વાલીનું સ્વતંત્ર મકાન ન હોવાથી કુ મારી મારણા પ્રમણે પ્રવૃત્તિઓ પાડવી શક્યો નથી બાળકોના સાધનો સહિત્સખત નાખવાનું પુણી જાણના અદ્યક્ષ બને છે, ધર્મશાળાનો ખુદો કોણોને લેઈને કેટલાંને સ્વતંત્ર જગ્યામાં બાળકોના કુલ સુખવાનુ પણ મળ વધુ જાય છે આવી નાની મે દી મુશ્કેલીઓ જાની થતી હોવાથી આપણે બાવગરી માટે સ્વતંત્ર મકાનની જગ્યામાં ન કરી શકીએ ત્યાં સુધીની માટે બાવગરીમાં રત્ન પાની પડે છે

કેમકે બાવગરી થોમ્ય રીતે પ્રવૃત્તિઓ પૂરી પાડવામાં ન આવે તો એનો વિકાસ રૂપાય અને એને કેટલાક કુટુંબો પલ પડે એવું માનવું છે તેથી જ અનુજ્ઞા લાવી કરી શકીએ ત્યાં સુધી ૧ રત્નઓ પડી છે

તા ૭-૧૦-૪૫

૨૧

વિદ્યા બજે એ કાઈ મુશ્કેલી હોય ને અને મનો

લેણા આમમવાળા ટી બુદ્ધિમાર્દ મટુલા તથા બંદેન રાજકુમાર આપણે ત્યાં આવી ચલા બુદ્ધિમણે આપણને ખાદી અને રેડિયામાં સ ની મદદ પેશ કરવાની સહાય આપી છે એમણે એમના અનુભવેના લાવણુમાથી આપણને સમાવળ્ય કે અંધન ગનીપરજ પ્રવેશમાં રેડિયાએ તો લોકોની કાયાપલ્લ કરી નાખી છે એમને મટ તો રેડિયા સમુદ્ર સ્વરાશ્ય માતા બન્યા છે આપણે પણ એક મહાત્મા રેડિયાને પાછું લેવો એ કુળી

આપણામાંથી કેટલાકના ડિપી અર્થેના રેડિયા ફરી જાતા થતાં માંગે છે, પણ હવે તેા એમને એવા બ્રહ્મ કરો કે ફરી એ જાણે ન નહિ- રેડિયા અંગે કાંઈ પણ વાકાફર હોય તેા મને મળતુ આપણે એ ફર કરવાનો પ્રયત્ન કરીશુ.

તા ૨-૧૦-૪૫

૨૨

સ્વરાજ્ય મેળવવાની રીતો

સ્વરાજ્ય મેળવવાની જ રીતો છે. એક દિસક કાર્યથી અને બીજી અલિસક કાર્યથી. દિસક રસ્તો- રજીકરીએ તેા એના ઉશામાં ઉભા ઈંગ્રોનો ઉપયોગ અને એમાં સમાવી બીજી બધી વસ્તુઓ સાથે ન છે, એમ સમજાણે છે તેમજ મોટા યંગ્રોથી માનવુ ઉત્પાદન, એ વેચવા માટે બજારોની માત્રામાં, એ હોય કરના માટે મુકો એકરે નિર્દેશિતા ખુલ, અન્યથા, અનીતિ, મેધાકરી, લાવચાન અને આનંદના આદી રજુ છે એ કહ્યું આપણે ત્યાં સ્વાતંત્ર્યતિથે આ મ થ' તેા છોડવામાં આવશે છે.

નવી બવારણીય માર્ગ અલિસક બની રહે, પણ એ દલે કાલક્રમ રહ' રહે છે આજે એ માર્ગથી રવાના થયા રહે એમ માનવુ એ વહેમ છે

એટલે આતંત્ર વેળામાં માટે રોજે માટે રહે છે તે વાકાફરોને છે

તા ૧૦-૧૦-૪૫

૨૩

અલિસક માર્ગનાં તોડને

એ તેા સિદ્ધાંતી નાં જામાં નાં જા છે કે દિવના આમણમાં નેર રવા લાપ અને તેના મુખ્ય જોષ અને તેની સાથેના બીજા ઉભોમાં નાશ પામતાં ત્વર દિવની સ્વવર્તના કા છે એ ઉત્તર મધ્યએ વ્યવ કરવા એકલે

એ ઉભોમાં વાતુ કાંતની જાત તેા આગલી દની પાંચ વતવતી જાણી એમાં દિસાઓ છે જે કડે છે તે માનવ મનુડીને રજુ (મળતુ) નાં નાં માનવમનુડીને એને થામકા વડે જાત રજુ જે છે આપણે નવમનુડીના પાપ

જાત થતાં કુલે દિસાની નિરજકતા અને કુલે દેખાતી આપણા છે એને પાં- લાલે લે કમાતી નથી આપણી પણ કાલી- વાને મમલુવ બનતો આપણે એકલે બીજે આપણે દિસાનામાં રહેશે વધા રીએ અને કારનાનામાં વધારીએ તેા એથી દિલની કરોડોની આમજનામાં આજ કરતા નરાય વધારે સુખી નહિ થાય થોડા થોડા કલાય વધારે સુખી થશે પણ બધુ મોટા બામ વધારે કુખી થશે

એટલે જે આપણે કરોડોનુ બધુ કરતા દેહાએ તેા આપણે રેડિયા અને એનો એટલા ઉભોમાં અપનાવવા એકલે એ રહે આપણે આપણા ઉભોમાં ખીવવા છે તેથી ન રેડિયા અલિસકી સ્વરાજ્ય લાવવાનુ પ્રતિક ગણાય છે

એને ચરકાર કે મુકીવડોએનો આપણ નદિ મને પણ એમાં વિરોધ છતાં એનો વિકાસ થશે એકલે એમ મિલ મલિકા અને એમને મજા લેકા-જીવના વર્ગના પ્રતિનિધિ છે એમાં રેડિયા આમજના કરોડોનો પ્રતિનિધિ છે

તા ૧૧-૧૦-૪૫

૨૪

ફેનક કાલક્રમનાં જરૂરિયાત

ક્રામક્રમેન પચિસાના વતી લખે છે કે અમી જાતા મ નાની પડેજાથી નથી પરી થતી જાતી નો દલે એક પ્રતિક બની છે, છે સ્વનામક કાર્યવાર ૧૪ મળ્યો નામ સમય છે એવુ ન નહિ પણ બધાં જાનક્રમમાં એ વ્યાપકી એમ ત્ર્યકી તેમજ આમની સ્વયં સંપૂર્ણતા રી સુચને છે એમ જાતીવરી મિલકાપ તમે તેમ ન તે થતી કાંતરો ન વ પડ ન વાપરે ને વાપરીએ તેા કાંતરો મેળા બને આજ કુરો અર્થિક કાંતરો મેળા ને જાત વાવ છે એ પડેજા મત વાપરીએ તેા પડેજા કાંતરો ન વા વાવેને માપને આપણે, તેથી તેમજ દુક્રમલે તેનીએ આમ આપણે મુક માટે મા માન લેવ રી આપણે પ્રેર અર્થિક સ્વરાજ્ય એકલે ને ની

પણુ મે છે કે ખાદી અને આમજ રોવની રીતે ન આપણે વાપરવી એકલે

દિસક વ્યવસ્થામાં કાર્યાત અને રજુ વગેરે વાતમાં ફેનક માટે નરેરની છે તેથી, સિધાંતમાં તેના ઉપરી બદારની ને શિરત લાવે તેને મૂકે મોટા પાળવાનો કુલ તેનામાં કળવાય છે તેથી ન મીતે નતે શિરત સ્વયમની તલામ લેવા માટે (અલિસક વ્યવસ્થામાં) દિનક કાલક્રમ છે એકલે કમુ અને કલાવાણુ તે સંગે તેરકા તેા ઉભી તેની શિરત કળવવાની શક્તિ વધારે અણાય અલિસક પાયા ઉપર' સ્વરાજ્ય સ્વચાને માટે આતમસયમ નરેરને છે

તા ૧૨-૧૦-૪૫

૨૫

વિન્યા દશમી

આને વિન્યા દશમી છે વિન્યા દશમી એટલે વિન્યાને ઉત્સવ.

એમાં આને વાધે બધે પડેજા થાપી પ્રતિનિધિ વિન્યા દશમીથી કાં થાય છે પડેજાના વપાવમાં રાજમાં કુરમનો સામેનુ આક્રમણ વિન્યા દશમીને દિવસે કરના વેધારી વેધાર ખેડવા માટે અને વડાન વધીએ દરિયા ખેડના મટે પણ વિન્યા દશમી મળી નીકળતા ખેડના થરામાં વિન્યા દશમી સુખીમાં નવુ આનંદ આવી અધુ હોય છે, એટલે એ, પણ પ્રથમ હોય છે

આને સુખીરૂપે એકલે સમજાના આપણ વાવ કરવામાં આને છે રાજની સ્વારીઓ નીકળે છે અને નાસાં ઉત્સવની પૂર્ણદતિ થાય છે રાજ એમ એના કુરમને મદાન કરવાનો આ દિવસે નિમય કરે છે એમ દરેક મમુલે પણ પાતાની નજાઈએને ફર કાવ નો આજે નિમય કરો એકલે તેા ન વિન્યા દશમીને વિવતે વિન્યાની તેજી કરી નવુલ

૧૧-૧૦-૪૫

૨૬

નવો મમય

ન' કાંતરો આપણાં અધ પડિયાને એક કલાય વાળા મુલાકા દલે જાતી ઉમરોથી નો ૧૦૪ મે વાવવાની વિ

થોંએ કહેવા કે અમે આરવાયે નિશાને
જાએ છીએ એને બદલે કહેશે કે અમે
અગિયાર વાગ્યે જાએ છીએ આમ સઘાં રે
સુધને બદાને થાણ કહેશે દુષ્કિમ સમય
બધ પડ્યા છે અને જુનો સમય ફરી
પાછા થાણ થઇ ગયો છે

આપણું પુસ્તકાલય પણ ઢંચે સવારે
૯ થી ૧૦ અને બપોરે ૨ થી ૩ કલાક
રહેશે. કેટલાક નવો પુસ્તકો આપ્યા છે
એટલે વાંચનારાઓને બહુ મજા પડશે,
તા ૧૬-૧૦-૪૫

૨૭

ધન્યવાદ છે

આપણે ત્યાં બોવાયેલી વસ્તુઓ જેમને
જરૂર છે એ તુરત આપી બધ છે, એટલે
આપણી પ્રમાણિકતાની મુદ્દી સફર અણ-
ધોડા દિવસ પહેલાં એક બહેનનું સાકાણું
બોવાણુ ઠરુ એ આપણે ત્યાં આવવા
પોરબેનને મળી આપ્યું એ ટુવ મને
આપી ગયા ચાર દિવસ પહેલાં એક
માવડે બોવાયેલી ઢલો કાસાઇ સોમા
ભાઈના દ્વારમાં આવતા એ પહોંચતો
કરી ગયા અને ઉચ્છ્વાસથી નવીનમય
આવિરભઈ પોતાની મોનાની વિગી
બોવાણુ દની એ મધુસાહ યુનિભાણના
દાવમાં આવી યુનિભાણે એ જ વખતે
એ મારે ત્યાં પહોંચી કરી

આમ જરૂર વસ્તુઓમાં ઘાતવ ન
બનાડતા મનુષ્યને પહોંચાડવા માટે જાએ
તરત મારી પાસે રખા થાય છે એ એક
જાનકિંદ છે ઉપના ગણે ય પ્રસંગમાં
ચાએ પહોંચી કરવા માટે એ ગણે ય
બાઈઓને ધન્યવાદ પડે છે

તા ૧૦-૧૦-૪૫

૨૮

શરીરમાર્ગે શ્વલુ ધર્મસાધનમ્
નાયમાત્મા યલ્લહીનેન લ્લખ્ય .

પહેલું મુખ તે જાતે નથી
ઉપરના અણેય વાંચના એમાં
અનુભવનો સાર પડ્યો છે, એટલું સુચને
છે કોઇ પણ સાકુ કે મોટું કામ કરવું
હોય તો એમાં પ્રથમ જરૂરિયાત તકરાર
શરીરની પડે છે એ શરીર તદ્દુસ્તિ અને
જાનવાન ન હોય તો માણુજની બધી
મનની મનમાં રહી બધ છે

મેમી ડીઓએ મેળવેલા ડિપોઝિટ
શરીરને પાણી સાત રપાનો પ્રાપ્ત નથી
કરી શક્યા એના દાખલા મોનુજ છે
કોઇએ સાત રપાન મેળવ્યો છે તો એનો
લાભ લેવા હ મુશ્કેલી નથી

એટલે સર્વ કાર્યોના પાણી શરીર છે
મન અને ભુદ્ધિ બીજવના હોય તો પણ
પહેલાં શરીર તદ્દુસ્તિ એટલે,

એટલે મોજ પણ કામ કરવાના શરીર
રની કાળજી પ્રથમ રાખવી. શરીરને નિવ
મિત પાપ અને પ્રમાણુસર ખોરાકની
જેટલી જરૂર છે એટલી જ જરૂર હોય,
આરામ અને શરીરમય કે કસ્ટમની
પણ છે, એ કદી ન ભુલવું એટલે
માનુસ જેમ જાય તુ કે ખાવાનું ઊડતો
નથી એમ નહોતું કસ્ટમ કરવાનું પણ નહ
છેડવું એટલે

૧૮-૧૦-૪૫

૨૯

ઉત્સાહ અને નિર્લસાહ એપી
વસ્તુઓ છે

જેમ યોજ, કોચિ અને અજ ચોપા છે
એમ ઉત્સાહ અને નિર્લસાહ આરા અને
નિરાશા એ પણ ચોપા વસ્તુઓ છે એક
નિરાશાવાદી કે નિર્લસાહી માણુસ દરેક
કામમાં રહેલે રહેલે નિર્લસાહ અને નિરાશા
ફેલાવે છે એથી આપણુ વાતચીત નિર-
લસાહી અને નિરાશાવાદી બની બધ છે
બીજો માણુસ આશાનું ધિરજ ન રેખાવું
હોય ત્યાં પણ આશા અને ઉત્સાહ
છેડતો નથી એની સારી અજરે પણ
વાતચીતજી ઉપર થાય જ છે

બોલો તમે હનિયામાં આનંદ અને
ઉત્સાહ ફેલાવવા માગો છો કે અમીનીની
નિરાશા અને રોષ કે ઉત્સાહ ફેલા
વવા માગો છો તે કદી વખતો મોડામાં
નિરાશા કે નિર્લસાહનું એક પણ જેવું
ન કાઢો વખતું ચન દરમિયાન ઉત્સાહ અને
આશાના ચેતનથી ભરેલું રાખો એપી
તમારી આતુળીભાવના પણ એવું જ
વાતચીતજી કસ્ટ પડે

અને સોડા બનાવવાનું, ગળીજી
કે જેવડ બીજા જિવિર માણુસોને સહન
વા યાં માટે દબાવેલી રાખ્યા ટોને જે

છે કે એમના મોડામાંથી કરી નિરાશા-
બનક સુરનથી નીકળેના એ ન્યા બધ
છે ત્યાં એમનો ઉત્સાહ અને આશાનો
જોડો વહેતો મૂળી કે છે, એથી સોડામાં
પણ નવું ભેમ અને નવો ઉત્સાહ આવે છે

નિર્લસાહી માણુસ એના પેદા કરેલા
અમીનીન વાવાવરણમાં પોતે તો ડુબી મરે
મરે છે પણ એનો ચેપ બીજાને પણ
અડાડે છે હવેથી પ્રસન્ન રહો અને
પ્રસન્નતા વેરવા રહેો

તા ૧૬-૧૦-૪૫

શરીર મુધારવાખડે

આપણે ત્યાંની ડેક્કાં શરીરો એવી
દાળગણી છે કે ચોમાસ માં પાણીના વહેજ
સયે એની માગી પણ વણાઈ બધ છે,
અને રસ્તામાં મોટા મોટા ખાધરા પડે છે
એથી માણુસ ઠોર અને ગાડા બધાને જવા
આવવામાં અડચણ પડે છે એ ખાડાઓમાં
જાગી પણ પાય છે અને અજી કોય ત્યાં
નથી અજી ઉમેરાય એ આપણે સર્વ
સાધારણુ અનુભવ છે દર વર્ષે આપણે
ખાધરા પરીએ છીએ અને ચોમાસામાં પાણ
એ પુરાણુ મેચાઈ બધ છે

આ કાચખની સુરેલી દાળવા માટે
અને જરૂરો હવેલા શીમી અને સપાં
રાખવા માટે દરવાખની તે મંજૂરમાઈ
મારતરના વર સુધીની રોશીમાં એ જગ્યાને
દાળગણા અગિયાર બાધી લેવાનું વિચારું
છે આ પાકુ કામ થશે એટલે મારી
ધિવારો નહિ અને હવેજની ધિવા
દર થશે

એ માટે શરીરના નીનના ભાઈઓએ
રશીમો નોધાવી છે બીજા પણ ઉત્સાહ
આવે તે નોધાવી બધ

આ યોગ્યન બીજા શરીરો, રાજાએ પણ
અપનાવું લેવા નેવો છે તા ૨૦-૧૦-૪૫

મહાસામાના સમાપ્તિ અને
જાણુ ૧૫ પછી કિડી રાષ્ટ્રીય મજા
સમાના સમય થવાની તક આપણને ફરી
મળી છે પૂણું રવાનગ્યના કોચેરી ભણી
વેલા રીયમાં માનવાર દરેકે આનંદ અપ
લેશે એટલે પહેલ્ય છુટા કાલામાંથી વધા
છોડામાંથી પાસે છે તા ૨૧-૧૦-૪૫

કાર્તિક અને

૭ મી

૧૫ ૧૫૫

નવરચના

૧૫ ૧૦૫

જાણ સુધી જાણ

શ્રીશિયાળ સેનાનો નાગેરા સૈનિક

અંક

કિલોગ્રામ

૧૯૫૫

અંક : ૫૫૨૫૫ ૬૬

ગીતાહૃદય

લેખક : સાને ગુરુજી

‘ગીતાના પ્રવચનોની પવિત્ર ગંધા જેવા આ બ્યાખ્યાનોમાં ક્રમે અને પુરુષાર્થનો સંદેશો લખ્યો છે. આમાં વાદિમંડળની પ્રતિષ્ઠા, બ્યાસની પતા અને શુદ્ધતાનો વેરાથ છે.

પાના 130 સુદર ત્રિગોચર - કિંમત માત્ર
રૂ. ૧-૪-૦ ૬ ખ ૦-૨-૦

સાહિત્ય પરામર્શ

સંપાદક : દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રી એટલક, બ્રોકર,
કોલક, શિરીષકુમાર અહિતા

આ ગ્રંથમાં જ ક હોર, રા. વિ પાદક, અવેરયદ મેધાણી, વિશ્વનાથ મ લદ, ડો રમણ-લાલ યાત્રિક, પ્રો વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી, અનતરાય રાવલ, ડોહરરાય માકક, દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રી, મોકુળશર્મા લદ, મલુવાય મજમુદર, બ્યોતિન્દ દવે, કે કા શાસ્ત્રી વગેરે ગુજરાતના પ્રનિદ અને વિદ્વાન લેખોના સાવ જ નવા લેખો આમાં પહેલી જ વાર પ્રગટ થા છે આથી વિશેષ કાર્ષ કહેવાની જરૂર છે.

યજ્ઞોષ્ઠર રુકવના ‘પન્દિતારીયો’ના પ્રચરણ ચિત્ર સાથે,
કિંમત રૂ. ૩-૮-૦ ૨ ખ ૦-૩-૦

પ્રામ હાસિયુત્તિવ મૂખ્યપત્ર

કોડિયું

તત્ત્વી નાનાભાઈ ભદ્ર

લોકમરકત અને લોક કેળવણીને મોટું આ માસિક ગુજરાતનું એક માસિક જન્યું છે. ચાર મહિનામાં આ માસિકે પોતાની સિદ્ધિ ખતાવી આપેલ છે

હાલના જાન રૂ. ૩-૦-૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

રા. પો. નં. ૬૭૮, સુબધ-૨

પા. પો. નં. ૭૩, અમદાવાદ

★ સુરતમાં શરૂ થાય છે ★

જુવેન્યંદ મે

પુસ્તિકાશ્રે:

- વારતાઓ
- ભજનો
- જીવનચરિત્રો
- શબ્દચિત્રો
- સ્નાતચ્ય-મંત્રામોની કથાઓ

દરેક મહિને એક પુસ્તિકા

તમારી નકલ

મેળવી લેવાનું

સૂક-શો નર્નહ

પ્રાસિસ્થાન

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

સુબધ : અમદાવાદ

ઉર્મિ અને નવરચના : ડિસેમ્બર : ૧૯૪૫

જ વા ને

૭૪૩

અણનોંધ્યા કો' અતીતના બળમાં બળમાં
તું અને હું બે મળ્યાં દર્તા—
મારી વાણી તારે તારી વાણીમાં
ને મારો પ્રાણ તારા પ્રાણમાં
શ્વસ-વેશી શા વીરળાઈ ગયાં તાં.

તારી હાકલને દિવામાં વહેતો પૂરનો પલ
આકાશવાયુના 'ગાયેલી' પથે યદને
ત સ-નને પીંજણે લહેરાતા મારા
ઉંચે-નજીવ માગર-તારે એકમ આચ્છે દતો.
ગમનાં કુણ-સહિને પ્રસાસાતાં .
મારા મંદિરોના શંખનાદની સાથે
તારો એ સાદ જાણી ગયો હતો.

દેવાધિદેવ વિષ્ણુ અને દશ ભુવણી ઉર્મિયા,
- તે મિત્રે બોલ્યાં તાં મારા કાનમાં,
કે 'નોકા સંગર કર તારી,
અને જારી જા આપણા પૂજન-પ્રકારોને
અભરપા ઉદધિને સામે પાર.'

ગંગાએ પ્રતાપી પ્રવાહ મુદ્રાથી
પૂર્વસિંધુ પ્રતિ આગળી ચીંધી હતી.
દિવ્યસ્રોક થકી બે મહાસ્વરો બોલી જીક્યા તા—
એક હતો રામની વેદના-કીર્તિનો વૈતાલિક,
ને બીજો હતો અશ્વત્થામા વિગ્રમ-ભુજનો બિરહાવણુ'દાર
બોલી જીક્યા બન્ને કે 'વહી જા વારિધિની તરંગાવશી પર,
પૂર્વના ક્ષીપાંગણે, અમરી મહાગાથાઓ.

નવી લગાડના

જાણકાર

બીજા વિશ્વયુદ્ધની કબર ઉપર હજી તો ધૂળ વળી નથી ત્યાં નવી લગાડનાં ડંકનિશાન વાગતાં સંભળાય છે. જાણવારે તે જાણવારે, અને વાતચાતમાં ત્રીજી લગાડની આગાહીઓ કરીને એકબીજાને ડગમણી દેનારા પશ્ચિમના વિજેતા-રાષ્ટ્રો અને તેના રાજપુરુષોએ કદી કરી નહિ હોય એવી દિશામાંથી નવી લગાડની નોખન મચ્છી રહી છે. એમની કારણમાં નાંદ હોય એવા વેરા સજીને એ લગાડ આવી રહી હાથે છે. સંક્રાંતિ-મૂતી જે માણ પોતાના રાક્ષામાં સંધરીને ધુરોપના સામ્રાજ્યપતિઓ બેસી ગયા હતા તેમાં ભાગ પડાવવા આવનારા નવા દરીફોને એમણે પટકી પાડ્યો છે. સૌએ બેસા ખળાને એ કામ તો કરતા કરી લીધું પશુ એમના એકબીજા અંતર એકબીજાની દાનત વિરોધી જૂરી સરેહો વિનાના નથી. પોતપોતાના રાક્ષા સમાધીને ફરી બેસી ગયેલા વિજેતાઓ અંદરોઅંદરી કોઈ ભાવાસ્પદની કપનાએ ભવ્યતા બની ગયા છે. સંસ્કૃત શબ્દોને ભાર પોતાનાં અંગ ઉપરથી એ ઉભારતા નથી, દાદમાં સંધરીને નવનવાં ઝેરની કાષ્ઠાળોને બેઠે રખેને કાર્પ-મિત્ર સુદાં-પામી જરો તો શુ ધરી એવી બીકે એ સહુ દિવસત ક્રૂરતા કરે છે. એકબીજાની સામે નજર-માડેલી રાખીને ખડેપગે એ બેસા છે. એ શીટકાથી ગમે તે ખડીએ વિષ ખરો કે તણુખા ખરો એવી દહેશતે એક મટકું પશુ એ મારતા નથી.

ગોરા સામ્રાજ્યપતિઓ અને

કાળા શુલાઓ વચ્ચેનો સંઘામ ?

પશુ જ્યાં એમનું જરાય ધ્યાન નથી એના ખૂણામાં ઇતિહાસ નવી લગાડના એકઠા માડી રહ્યો છે. ખુદ એ રાક્ષાઓ નીચે જ ધરતીકંપ અને જવાબામુખીની શક્તિઓ એકત્રિત થઈ રહી છે. સુરોપના દેશોએ એશિયામાં પોતાના સામ્રાજ્યોના પથારા વ્યાપાવ્યા છે ત્યાંથી જ નવી લગાડની કાળ-એંધાણીઓ દેખાઈ રહી છે. એક પછી એક દિવસ વીતે છે અને એંધાણી ઉત્તરનારો એળખી રહ્યા છે કે કાળા અને ગોરાઓ વચ્ચેના અંડર્બંડના એક વિરાટ સંઘામનો વેશ સજીને નહુ શુદ્ધ આવી રહ્યું છે.

જાપાને કચ્છે કરેલા દેશોને પાછા પોતપોતાના ગોરા

માલિકોની એકી તબે આવી જવાનું, ફરમાન થયું છે. ફરમાન દિ'હી-નીતને થયું છે, ફરમાન બવા-સુમાવાના ટાપુસમૂહને થયું છે, ફરમાન મલાયા અને બરમાને થયું છે, અરે ખુદ આઝાદ ચીનના એક અંગ દેઈકાંગોને પણ એ ફરમાન થયું છે. બ્રિટન, ફ્રાંસ અને હોલેંડના ગોરા મુશ્કેલીમાંથી એ ફરમાન એશિયાની રંગીન પ્રજાઓને કરાયું છે. લગાડના વર્ષો દરમિયાન ધૂળવ્યાટો અને જખમોથી લોહીયુદ્ધાણુ બનેલા ગોરાઓ હજી તો એમના ખરડાયેલાં અંગ પૂરા લઈ પશુ નથી રહ્યા. ત્યાં અવીને હાજર થઈ ગયા છે એશિયાઈ શુલાઓની ગરદન ઉપર સરાર થઈ જવા.

પરાધીન પ્રજાઓના

પડાવેલાં દિમાગ

પશુ લગાડનાં વર્ષોમાં તો એક આખો યુગ વીતી ગયો છે. એક યુગમાં પશુ જે કદાચ ન આવત તેવા પલ્લો લગાડનાં ચાર જ વર્ષોમાં એશિયાની પરાધીન પ્રજાઓમાં આવી ગયો છે. નીચી મુડીએ લણી પડનારી શુલાઓની પેદીઓ એમની લાંબી આરદા પૂરી કરી વિના જ એકાએક ચાલી નીકળી છે. અને ચાર જ વર્ષમાં એક નવી પેદી ધોવડની પાંચો ફફડાવવા લાગી છે, જખમીને જોડે ગોરાઓનો ધમકું શુ છે તે નથી અનુભવ્યું એવી આ પેદી છે. પોતે કાળાં છે માટે જ પોતાના મુશ્કેલી પોતે શુભામ છે, માટે જ ગરીબ છે, માટે જ દુશ્મન, લગાડ, જૂઠાં, એટી અને રાશિયલ છે; અને બીજાઓ ગોરાં છે માટે જ એ સર્વનંદારનાં લાકડનાં છે, જળવાન છે, પરદેશમાં રાજ્ય કરવાને સરળથેલાં છે, સન્નિષ્ટ, ન્યાયી અને તત્વગર છે એવું ગળાધૂંધીમાંથી ભણાવતું લખતર આ નવી પેદી જરૂરિયાત પામી નથી. એક માત્ર ચામકીલા રંગને કારણે પોતે બીજી કોઈ પશુ પ્રજા કરતાં બિતરતો કે નબળો છે એ વાત એમનાં પ્રમાત્રીભાઈ મજબૂમાં સમાતી નથી. લેંચી ગરદને અને ફેલેલી જાતોએ દુનિયા સામે ભેંસારી આ પેદી છે. શ્વેતોના બળ વડે સહીઓ પૂર્વે ગોરાઓ જે જાડા પૂર્વા દેશોમાં બેસાડી રાક્ષા હતા, અને પછીથી તો એ શ્વેતના નાંદ પશુ માત્ર જાંકાના જ ગેરે પોતાનું સામ્રાજ્ય નબળી રાક્ષા હતાં, તેની તો આ નવી પેદીને રમૂતિ સરખી પશુ રહી નથી. અને જાણુ કે એ રમૂતિ હવે પેદીએની પેદીએ સુધી ન વિસરાય તે માટે ફરી એકવાર ગોરાઓએ એમના

શક્તિસરંભોના ઢગના ઢગ એશિયાની છાતી ઉપર ખડકવા માંડ્યા છે.

એશિયાધ નવચરિત્ર સામે

સામ્રાજ્યવાદીઓનું બુથ

પણ પડકાર સામે પડકાર અને પ્રહાર સામે વળતો પ્રહાર કરવાનું આજ એશિયાએ બરોબર શીખી લીધું છે. ૧૯૪૨ની લડત માટે પોતાની પ્રજાને સો-સો સલામો કરી રહેલા દિંદના નેતાઓ દેશને નવી આવનારી લડતને આવકરવાનું કહી રહ્યા છે. ખરમામાં પાછા ફરેલા અંગ્રેજ ગર્ગર સમક્ષ સહકારની પોતાની આખરી શરતો મૂકીને ત્યાંના તમામ રાજદ્વારી પક્ષોના સંયુક્ત મોરચા સમો 'ફાસિસ્ટ-વિરોધી સંઘ' ની નામ પ્રજાજળની ઓળખાણ અંગ્રેજ રાજ્યકર્તાઓને આપી રહ્યો છે. જે હિન્દી-ચીનમાં એની યુગો પુરાણી સંસ્કૃતિના એક લીસોટો સરખો ત્યાંના ફ્રેંચ રાજ્યકર્તાઓએ રહેલા દીધો નહોતો, અરે જ્યાં લાપા પણ એ દેશની ભુલાવીને સર્વત્ર ફ્રેંચ દાખલ કરી દીધી હતી એ હિન્દી-ચીનના ઓતરાદ અન્નામ પ્રાંતના નિવાસીઓએ પોતાના મુકકને ફ્રેંચમુક્ત અને સ્વતંત્ર જાહેર કરીને ફ્રેંચ સામે લડાઈ આદરી દીધી છે. જપાનીઓ પાસેથી પડાવેલાં રૂબરૂ લઈ લઈને એમણે દક્ષિણમાંના પાટનગર સાયગોન ભણી ફૂચ ત્યાંડી છે. દક્ષિણમાંના થોડા ફ્રેંચો, ખીજ અંગ્રેજો અને અંગ્રેજોના તાબેદાર દિંદી લશ્કરે મળીને એમની સામે મોરચા માંડ્યા છે. એટલુંજ નહિ, પણ કાલ મુકી જે લખકર દુરખેનો હતા એ જપાની સેનિટોને પણ આ અન્નામી દેશભક્તો સામે ગોરા વિજેતાઓએ જંગમાં ઉતાર્યા છે ગોળીબાર અને તોપખાણ ચાલુ છે ફ્રેંચ એકલા તો આ દેશભક્તોની તાકાત સામે ટકી શકે તેમ નથી. એટલે એમની વહાઈ ધાર્યા છે અંગ્રેજ લશ્કરો. નવચરિત્ર લખતે મેદાનમાં ફૂટી પડેલા દિંદી-ચીનવાસીઓને એમણે ભણે સંભળવું છે: 'હજી વાર છે તમારે આગ્રહ થવાની! ફ્રેંચને એકલા સમજીને એની ઉપર વૂટી પડ્યા, હો તો ખાંડ ખાવ છે. અમ સરખાં મિત્રો ફ્રેંચોની પડખે છીએ. ગોરાએલા આ વૃથ સામે તમે નહિ ટકી શકો.'

બરોબર એજ શરતો જારા-સુમાત્રાના દિપસજ્જ કંદર છંડીઝ હૈં છંડોનેસિયાને પણ ગોરાઓનું જૂથ સંભળાવી રહ્યું છે. તથાસો વરસથી જપા-સુમાત્રા ઉપર રાજ્ય

કરી રહેલા હોલોડવાસીઓએ ત્યાંની જાળકસમી તિર્થિય અને ગોળી પ્રજા ઉપર જે બુલેમા ચુલખ્યા છે તેની કહાણી દિંદ ઉપરના અંગ્રેજ અમજના અપ્રાચારોથી સવાઈ અને તેવી છે. જેને આપણે સુવર્ણદીપ નામે ઓળખતા આન્મા છીએ તે આ થી-વુક્મી-દેવીની સેજ સંગી રળિયામણી ભૂમિનું હીર દરિયાપારથી આવેલા ડ્યે લોકોએ ચૂસાચ તેટલું ચૂર્યું છે. આજે પણ જંવા-સુમાત્રા જે સદંતર સંપતિહીન કે-બેલાસ નથી બની ગયા તો તેનું કારણ ડ્યે-ચૂસણનીતિની કાઈ કમીના નથી પણ ચકાચ તેટલી ચૂસી લેતા તો પણ ખખૂટ રહે એવી અક્ષમપાત્ર સમી સમૃદ્ધિવાન એ દાણુઓની ધરતી છે. આ પ્રદેશની વસ્તી એટલી બધી હાથેથી રાખવામાં આવી હતી કે જપાનીઓએ આ જંગી ખમ્મના ઉપર તરાપ મારી ત્યારે ધણી સહેલાઈથી એ એમના હાથમાં આવી પડ્યા હતા.

બ્રિટિશ બંધુકોનો એથે

લપાથેલી ડ્યે સરકાર

ડ્યે અમલ દરમિયાન જે ગણચામદ્યા દેશભક્તો સરકાર સામે થયેલા કે પ્રજામાં જાગૃતિ લાવવાનો પ્રયાસ કરતા તેમને તાબડોતપ તુરંગમાં અથવા તો પડોશમાંના સેકડો નાના નાના દાણુઓમાંના એકમાં લાંબી મુદતની અને જન્મટીપની સમજો સાથે ધર્ષનવામાં આવતા. જપાનીઓએ આવીને આવ્યા ફરી-ફેર-ભક્તોને જેમમુજત કર્યા અને આગ્રહ છંડોનેસિયાની એક જપાનપક્ષી સરકાર તેઓમાંથી બનાવી. પછી તો જપાનીઓના દિવસ ભરાઈ રહ્યા અને વિજયી અંગ્રેજ સેન્ચોની સાથે સાથે ડ્યે સરકાર પણ પોતાના તોચાના આ મૃત્યુલોકના નંદનવનમાં પાછી ફરી. પાછી તો ફરી, પણ એને માટે ઊભા રહેવાની કપાચ જગ્યા નહોતી. પરાજિત જપાનીઓ તો ગિચારા રાત્રાસન ઉપર જેવા ચડ્યા હતા તેવા જ ઊતરી ગયા. તેઓ તો ખડારથી આવેલા અને બંધુકના નેરે રહેલા. બંધુકના નેરે જ તેઓને પાછા ચાલી નીકળવું પડ્યું. પણ સત્તાના સિંદા-સને પોતાની સાથે જ એમણે જેમને એમાડ્યા હતા તે આગ્રહ છંડોનેસિયન સરકારના દેશભક્તો ફરી રીને ત્યાંથી ઊતરે? તેઓ નવો બંધારથી આવેલા હતા, કે નવો બંધુકના નેરે ત્યાં ચડેલા હતા. પોતાની જ જન્મભૂમિમાં પોતાના જન્મસિદ્ધ દહને માપે તેઓ ત્યાં બેઠા હતા. એ રોના નીચે ઊતરે!

સાત કરોડ ઇન્ડોનેસિયનોની

અત્યંત સરકાર

પચાસ ટકા મુખ્યમનોની વસ્તીવાળા આ દેશની આઝાદ સરકારના વડા હિંદુ માતા ને મુસ્લિમ-ખિતાના ફરજ હોય. અમર રહેમાન સુકાર્નો છે. રો. મહામદ હાટા એમના નામ પર વડા છે એમણે એ સરકારને અને તેમના મિત્ર અમેરિકાને જાહેર કરીને કહી દીધું કે, 'ઇન્ડોનેસિયા હવે આઝાદ છે આ પ્રદેશની પ્રજા હવે અહીંનું રાજ ચલાવશે એ સરકાર અમારે નથી ખાતરી અમારી ના જગા પછી જો એ સરકાર જોરજુનમથી અહીં આવશે તો લોહી રેડાશે' બા લોહી રેડાશે, ઇન્ડોનેસિયનોનું લોહી તો રેડાશે જ પછી પરદેશીઓનું પછી રેડાશે કારણકે હારેલા જાપાનીઓને નિશ્ચય કરીને તેમના હથિયાણો અને ઘાગે યાનાં ભંડારો દેશભરમાંથી ઇન્ડોનેસિયન પ્રજાસત્તા કના લશ્કરે કમળે કરી લીધા હતા કેટલેક સ્થળે જાપાનીઓ સાથે લડીને પછી એમણે અને તેટલા સંસ્થો હાથ કર્યા હતા જાપાનીઓને પકડીને કેદ કર્યા હતા જાપાનીઓને કેદમાં પૂરેલા ગોરાઓનો કબજો પોતાના હાથમાં લઈ લીધો હતો સાત કરોડ ઇન્ડોનેસિયનોનો પરીવટ પણ એ પ્રજાસરકારે પોતાના હાથમાં લઈ લીધો હતો એક પાટનગર મેવિયામાં અંગ્રેજ લશ્કરો અતી પહોંચ્યા હતા-જાપાનીઓની શરણુ ગતિ સ્વીકારવા અને' મિત્રસેનાના કેદીઓને મુક્ત કરવા તે સિવાય જિલ્લાઓમાં, પહોડો અને જંગલોના અમરિસ્તારોમાં આ પ્રજાસરકારની હકૂમત હતી

સુકાર્નોની

સંયમભરી વાણી

એ નિચારા આગળાને વેટ મણાય તેટલા હતા ઇન્ડોનેસિયનોનું સંયમ જ અને સુવચિત સૈન્ય એમને સંપત્તિમાં યોગી નામે તેમ હતું અરે કોયે ભરાયેલી પ્રજાનો અનુની વર્ગ તો એકેએ જોરાની કતવ કરી નાખવાના મનો હતા પછી એ સીને વારી રાખ્યા હો સુકાર્નોએ, કારણ કે વિશ્વમન સામે પોતાના દેશની જે આત્મ એને યત્ન દેવી નહોતી હતા કળિયુ પશ્ચિમ લરીને નાહકની ખૂંદરો એને ગહેરવી નહોતી પોતાની આઝાદી માટે માન પોતાની તાકાત જ નહિ પણ દુનિયાની શુભનિશાની પછી પોતાને જરૂર પડશે એમ એ જાણના

હતા હોલેડામાંથી એ કે બીજા ગોરાઓ કે બીજા કોઈ પણ પરદેશીઓ સાથે પોતાની સરકારને લેશમાત્ર વેર નથી, જેને રહેતું હોય તે સુખેથી દેશની પ્રજા સાથે એક બનીને રહી શકે છે, પણ પરદેશી હકૂમત તો કોઈ કાળે હવે ઇન્ડોનેસિયનો નહિ સાખી લ્યે એવી સંયમી વાણી એના મુખમાંથી વળા કરતી હતી માનસરૂં સમાધાન થાય અને દુનિયાના સૌ મતન દેશે ઇન્ડોનેસિયાની પ્રજાસત્તાકને સ્વીકાર મરી લ્યે એવી એની ભાવના હતી તેમ છતાં વખત આવે તો પોતે અને એ સરકાર હિસાબ પતાવી લ્યે ત્યારે બીજા કોઈ વચમાં ન પડે એવી એમણે ખ્યામ તકે રી રાખી હતી એ વાત લક્ષમાં રાખવાની વિનંતે વારવાર એમણે બ્રિટિશ લશ્કરને મરી હતી, કારણ કે બ્રિટિશ લશ્કર જાવાની ભૂમિ ઉપર ભંદરી ચુકું હતું

સામ્રાજ્યોનાં

સંયુક્ત હિંતો

એ જ અસમાખ્યતાના યુદ્ધ પ્રધાન શ્રી લોસન પૂર્વના પ્રદેશોની સુરાકાતે આઝાદ હતા એમણે જાહેર કરું કે જાપાનીઓથી મુક્ત અને ના દેશો તેમના ભૂતા માલિકાના હાથમાં સોંપવાનું કામ બ્રિટિશ લશ્કરે કદાપિ કરવાર નથી એમનું કામ તો જાપાનીઓની શત્રુશક્તિ સ્વીકારવાનું અને યુદ્ધકેદીઓને સલામી લેવાનું જ રહેશે પછી એ વાણી ક્યારે નીકડી એ વાણી માલિકાને એવી રહેનારા ઇન્ડોનેસિયનોની ભૂમિ ઉપર વધુને વધુ બ્રિટિશ તેમજ હિંદી લશ્કરોના ધાડા ઉતારના લાગ્યા તોપે ટકા અને વિમાનોની સખ્યા દિવસે દિવસે વધતી ચલી બાજુ બંગાળ ગોાવી લીધા પછી બ્રિટનની સમાજવાદી સરકારના વડાપ્રધાન થી એટની બોલ્યા કે જાપાનીઓથી મુક્ત અને ના પ્રદેશો એમના અમલ માલિકાના હાથમાં પાછા સોંપવાનું અને ત્યાં બચરચા જાળવવામાં એ સાત જ વચાદી મિત્રોને મદદ કરવાનું કામ સિમન કરવાનું જ છે થો લોસને જો આ સિવાય બીજું કોઈ કહ્યું હેય તો તે આ સરકારની સત્તાવાર નીતિ છે નહિ એ પછીથી જાવાના એમ બંદરી જાહેર સુરમામાંના ઇન્ડોનેસિયન મેનિફેસ્ટો નામે યદ્ જાવાની મુદ્દગમથી ચેતવણી આપ્યા બાદ તેમની ઉપર બ્રિટિશ વિમાનોનો બોમ્બાર્ડો શરૂ થયો કે સિમન લશ્કર પણ ઇન્ડોનેસિયનો સામે લડી રહ્યું કે ગોરા ભેદનથી આમાત્મવાદની વદાર વર્ગ એક વાર બ્રિટિશ સરકાર દોડી છે

આ બધું દેખાય છે તેથી ધડાં ત્યારે મૂક છે. ડચ માત્રાજની પુનરિથાપનામાં સામિલ થના પછી ક્ષિત્રની કોઈ પરોડાર ભાવના નથી ડચ માત્રાજને રથાને એટલા પ્રદેશમાં કોઈ એશિયાઈ પ્રમત્નું સ્વરાજ્ય પાલ્ય એમાં ક્રિટિશ માત્રાજ્ય ઉપર જ ભય વધે છે સુમાના ટાપુની લગભગ પડેલા મિગાપુર અને મવાયાનો માત્રાજ્ય-દૂરેડો ક્ષિત્રને ૬૦ માયનવેલ છે ત્યારે હંડો નેસિયા સ્વતંત્ર હશે ત્યારે પછી મલાયાની પ્રભુ જાજા વર્ષે ગુનામીમાં નહિ ગાળે એ દેખીતું છે બે એશિયાના કોઈ પશ્ચિમી માત્રાજીની જાણી દીરડી પ્રગટવા દેવી એ ક્રિટિશ માત્રાજ્ય માટે તો ખતરનાક જ છે આ ગીતે માત્રાજ્યો એક બીજાની એથ લાઇ રલા છે અને બીડ પડે ત્યારે ભેડ બની રલા છે એ એશિયાની પ્રભુઓને માટે એક દષ્ટાંત બની ગયું છે

એશિયાના પગધીન

રાષ્ટ્રોનો પરિપદ

આજાદ હિંદ મેળાની મહિમર એક આજાદ મરમાં મેના પશ્ચિમી જાપાનીઓએ બરમામાં ભાજી કરી હતી શરૂઆતમાં જાપાનીઓમાં હત્યારા રાખતારી આ દેશ લકડોની મેનાએ ત્યારે જાપાનીઓને માયા સામ્રાજ્ય વાદી સ્વરૂપે પિછાન્યા ત્યારે એમને પક્ષેથી ખસી ગયા અને પાછા ફરી રહેના મિત્રસેન્યોના સહકાર કર્યો પરિણામે આજાદ બરમા સેનાને અજેતેએ કોઈ સમ્મ નથી કરી પશ્ચિમી ક્રિટિશ તાબેદાર બરમા ફાજમાં એમને પુન પ્રવેશ કરના દીધો જે એ આજાદ બરમા ફોજના વડા સેનાપતિ ઑંગ સાન રાજકારણમાં પડવા માટે હમણા જ પોતાના એ લશ્કરી હોદ્દાનો ત્યાગ કરીને કમિસર-વિરોધી સઘના પ્રમુખ બન્યા છે ઑંગ માને એક જાડેરાન કરી છે કે એશિયાની પગધીન પ્રભુઓ મળીને એણેમાં એણે મમમમાં આજ દી મેળાનાની સ્વતંત્રની યોજના કરે તે માટે એક પરિપદ એવાવવી જોઈએ —

‘એશિયાના દક્ષિણ-પૂર્વના દેશોની એકતાની જરૂર અત્યારે થણી અગત્યની છે પગધીન પ્રભુઓની પરિપદને પરિણામે આપણે એક યોજના ધરી શક્ય અને પોતાપોતાના દેશની આજાદી મેળવવામાં એક બીજાને મદદ કરી શક્ય આ પરિપદમાં હિંદુસ્તાન, બરમા મલાયા સિયામ, દિલી ચીન, હંગે નેસિયા, સીશાન, ક્રિલિપાહન્સ અને ચીનના સમાવેશ થશે એઈએ જાપનમાં ને યોગ્યતી સ્વપાય તો એ દેશને પણ એમાં સ્થાન દશે ચીન, જાપાન અને કાંચ ક્રિલિપાહન્સ સાથે

કોઈક જુના પ્રશ્નો છે, છતાં એશિયામાં જ રાજદાંતી બધું ભજા થાય એમ હું હિંદુતો નથી આપણે સદ્યે શ્રાવે બસા રહેવું જોઈએ કોઈક કે આપણી ન શે અનેક સમાનતા છે સીધા પગલા અને અલગ નિર્ધારથી ગુ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તે હંગે એશિયામાં ઠો સુભાનો બતાવી આપણે એમ લગે છે’

એશિયાનો ઉદય કે અસ્ત

હિંદુસ્તાનમાં જ ધગે

આપણા રાષ્ટ્રપતિ આજાદ અને બીજા રાષ્ટ્રીય નેતાઓએ આસપાસ સદર્થ વધાવી લીધું છે અને રાકય તેડની વરેલી તકે આપણે પરિપદ હિંદુસ્તાનમાં બેલાન વાની તત્પરતા દેખાડી છે એમણે એ હમેશું છે કે આ પશ્ચિમ મા પશ્ચિમ એશિયાના બીજા દેશોના પશ્ચિમ સમાવેશ કરવો ભૌગોલિક ગીતે તો આ વિરાટ એશિયાઈ મેળવન માટે દિલ એજ મ’પરથ મિત્રન-આથાન છે પરંતુ બીજી રીતે પશ્ચિમ એશિયા મમસતની ચાવી હિંદુસ્તાનમાં છે આજે હિંદુસ્તાન ગુનામ છે અને તેથી બીજા એશિયાઈ ગુનામની આજાદીની લડાઈમાં એ એક મોટી રમકટ બની રહ્યું છે હિંદની ગુનામીને કારણે તેના પાડોશીઓની ગુનામીમાં પશ્ચિમ ના પ્રભુ પુસતા રહે છે એજ રીતે ત્યારે હિંદ આજાદ કરો ત્યારે એશિયાના બીજા પ્રદેશોની આજાદી ઉપર કોઈ હાથ લગામી નહિ નહે એવો દિવસ આવશે અને જો ફરી એકત્રાર હંગેનેસિયન દેશલકડો અને ડચ મરમાર વચ્ચે અથગમણ ચરો તો આજની માફકજ દિલી લશ્કરે જાવા તો જરૂર પડેલી ગયું હતો ફરક થાવ એટલે હમે કે આજાદ હિંદના સિનિકા ત્યારે ડચ લશ્કરની સામે લડતા હંગે પાર ૧ મુન્ડોના અથગમાં પોતાના લશ્કરને સડેવવાનો જે શિરસો પગધીન હિંદ આજે પાડે છે તે આજાદ હિંદમાં પશ્ચિમી સ્વરૂપે ચાતુ રહેશે જવાનો ગમ્તવાદ મર્યો તો નહિ પશ્ચિમ જામ ધગ ભાજી ગમે-એડુ જવાની ડચ મરમારને આજ નહિ તો આવતી કાલે જરૂર નામશે

હંગેનેસિયાને કમગમમાં

મદદ કરવાનો ઇન્કાર

એશિયાના માત્રાજનપતિઓ ત્યારે મગદિન બનીને પોતાના બચાવ કરી ગયા છે ત્યારે એશિયાના ગુનામોમાં પશ્ચિમ એક બનીને પોતાની નાકાત અનેમળી પધા વાની તમના પ્રગટી રહી છે ખુદ એરોસિયાના

ગોરા ખવાસીઓએ અને કામગીરીએ એ જગ્યાએ ઉપર માથ ચડાવવાની કે કામ કરવાની ના પાડી દહને જે શરૂઆત કરેલી તેને પગલે પગલે ત્યાંના દિંદી અને ચીની ખવાસીઓ પણ ચાલ્યા છે. તે પછીથી મુબમ્બની ગોદામાંના એ જગ્યાએ ઉપરના ખવાસીઓએ છંડોને મિયામાં રાષ્ટ્રવાદને કચડવાનો સરંજામ લઈ જતા એ જગ્યાએ ઉપર કામ કરવાનો છંકાર કર્યો છે જે છૂપી ભરતી કરીને એ હડતાલ તોડવાનો પ્રયામ કરાશે તો દેશભરના તમામ ખાવાઓ હડતાલ ઉપર જશે એવી ધમકી એમનાં મંડળ તરફથી સંતાપાળાઓને અપાઈ છે. જવામાં પોતાની સામે લડી રહેલા દિંદી મૈનિકોને ઉદ્દેશીને રાષ્ટ્રવાદીઓએ કે કેલા ચોપાનિયામાં પડિત નેહરુના શબ્દો દર્શાવેલા હતા કે, 'દિંદી મૈનિકોથી અવાસીઓ સામે લડી સફળ નહિ તમારી અને અમારી હાલત એક જ છે.' એવા પણ ખબર આપ્યા છે કે જવામાંના દિંદી મુસ્લિમ મૈનિકોએ જવાવાસીઓ સામે લડવાનો છંકાર કર્યો છે જવામાંથી દિંદી ભરતર અસેકાદને તેને રથાને ગોડુ સૈન્ય ધકેલાઈ રહ્યાની જાહેરાત ઉપરના સમાચારને પુષ્ટિ આપે છે જવામાં વસતા ચીનાઓ પોતાની એક ટુકડી ઊભી કરીને ચીની રાષ્ટ્રધ્વજને મોખરે રાખીને રાષ્ટ્રવાદીઓ સાથે ખબા મિલાવીને ગોરાઓ સામે લડી રહ્યા છે એવા પણ ખબર આપ્યા છે.

એશિયાના મંગલ ભાવિની આપી વધુ કંઈ વધામણી હોઈ શકે ? એશિયાને એક બનાવીને એના વિજય-નાદ લેણકારવાનું બીકું ગઈ કાલે કલકત્તિ જતપાને ઝડપ્યું હતું. પણ એના નાખક હાથ તો આ પુરાણ ખડની સુતેલી પ્રભાએને દોડાળી જગાડવાને બદલે એમની ગળચી દાખી દેવા અને એમની ડોક મરડી નાખવા તરફ વળ્યા. આજે હવે ફરી એકવાર, જાગેલા એશિયાને વિજય-મંજિત ભાણી દોરી જવાનું બીકું પૂરંની આવમ-કચેરીમાં ફરી રહ્યું છે.... ચીન... જરમા. દિન્દીયાત... દિંદુ રનાન... છંડોનેસિયા કાના હાથ એ બીકું ઝડપશે ?

એશિયાને મળે છે—

આઝાદી નહિ, યોખરો

કિંદી જૂમવા નામની મુંબમ્બી ત્રેવીસ વરસની એક એન્યુએક કન્યાએ લંડનમાં મળેલી ચોસક દેશના પ્રતિ નિમિત્તેવાળી વિશ્વ-યુવક પરિપક્વના જે ભાવણ ક્યું છે તેને લંડનના 'ન્યુઝ કોનકલ' અને મંજૂર પક્ષમાં

વાઈન 'ડેલી હેરાલ્ડ' ધાતુ અમલનું રથાન આપીને એની તરફીર મહિત છાપ્યું છે 'આ પાસરી કન્યાએ ઉચ્ચારેલી નિર્ગપાણી આજે પ્રત્યેક દિંદી અને એશિયાવાસી યુવાનનાં દિવમાં ઘોળાઈ રહેલી ભાગણીનો પડથો પાડી રહી છે :—

'જવામાંના સામ્રાજ્ય કરવામાં જરમા, મવાયા અને છંડોનેસિયાની પ્રભા મોખરે રહી હતી પણ જવામાંના ક્રાંત્યમાથી એમને મળેલી મુક્તિએ રથાન યુવાનો માટે આજાબ નથી લાવી, પણ એ સામાન્યવાદની સેવામાંના ક્રિટિશ અને અમેરિકન ભાજ-વિમાનો લાવી છે આજાદી અને લોક-શાસન મેળવવા માટે આપણે રાષ્ટ્ર-રાષ્ટ્ર વચ્ચેની દોરતી મળ-પાલ જવાવવાની છે એસ્ટ્રેલિયા, દિંદી ચીની અને છંડો નેસિયન ખવાસીઓ અને ગોદા-કામદારોએ છંડોનેસિયા સામે વચવાના દારૂગોળા જગાળમાં ચડાવવાનો સામુદ્ધિક છંકાર કરી રીધો એ આવી દોરતી ત્રીથી જનજલત દેખાત છે.'

છંડોનેસિયા માટે આજે વિદેશમાં નવા નવા બાપક સંહાનુકૃતિ ઊભી થઈ છે એમાં મોખરે છે હિંદ અને એસ્ટ્રેલિયા અમેરિકા આ આખા પ્રદેશમાં પોતાનું ભરતર ન હોવાથી સીધી રીતે સંડોવાયેલું તો નથી જ. પણ અમેરિકા તરફથી ધીરાણપરે મળેલા શસ્ત્રો અને દારૂગોળાને જ એ અને ક્રિટિશ ભરતર છંડોનેસિયા સામે વાપરી રહ્યા છે એની શરમ પણ અમેરિકાને જ જામ છે પરિણામે અમેરિકન સરકાર એ બે ભરતરને સુચના આપી કે શસ્ત્રમરજનમ ઉપરથી 'મેઈડ ઈન અમેરિકા' (અમેરિકન બનાવટ) નો લેબલ કાઢી નાખવા એ સુચનાને તરત જ અમલ થયો છે પોતાને અણગમતી પરિસ્થિતિ પેદા થાય ત્યારે રીતીમાં મોડું ખુતાડી દહને જાણીયુઓને આધળા બનવાની ખિયારા પામર શાહ-મુજરી તીલ-છતરામણી ચાલ રમીને બળવાન અમેરિકા દુનિયાને નહિ ઉતરી શકે. કાનણ કે ક્રિટિશ વડાપ્રધાને જાહેર કહ્યું છે કે છંડોનેસિયામાં પોતે જે ભરતરી પગલા ભરી રહેલ છે તેની સોપણી એમને એમના મિત્રો (અમેરિકા, રશિયા વિ.) તરફથી જ થયેલી છે

કુકે કંથરોને

હરો છે

ચિટનમાં 'ક્રિમ્યુન' નામના એક હુદામપક્ષી સામા-કિંકમાં જવાની પરિસ્થિતિ વિશે એક લેખ પ્રગટ થયેલો. બીજા અંકવાકિયે એ જ જાપામાં એક એ વાચકને પત્ર લખાયો :—

‘ભવાનાસીએ માટેની તમારી ચિતાથી મને પણ ધણું લાગી આવ્યું હતું પણ અમેએનું શું ? પ્રિયનની સમાજવાદી સરકારે કરેલી સૌપ્રથમ નહેરુસાતોમા એક એ હતી કે એ હોમકોમ માણ કળને કરવાના છે અને હિંદુસ્તાન ? તમે કહો છો કે તમે ત્યાંથી બહાર નીકળી જશોને પ્રાણના એક વર્ગને બીજા વર્ગ થપર જહાગીરી કરવા દઇ શકો નહિ ત્યાં બદોબસ્ત રાજવાનું તમારું કામ છે અથવા, તો પછી અહીંના મૂલીવાદીઓને હાથે કામદાર વર્ગનું શોષણ થાય છે તેમા વચ્ચે પરવા રહ્યા એ અહીં આવે તો તમે શું કહેશો ? મહેરબાની કરીને એટલું ન વિચારો કે હોલેડમા સમાજવાદી સરકાર નથી, પણ પ્રિયનમા તો છે પ્રિયનને સમાજવાદ એ એના સામાજ્યમા જ રહેવાનું કહેશે તો એની સમ્બાધમા અમને છતવાર આવશે’

રહેમ માટેની અપીલોથી

આ ખાઇ સધારો ?

આજ દિ હિંદી ફોજના ત્રણ અફસરો ઉપર દિલ્લીમા બેમતા વર્ષે મુકદ્દમો-શરૂ થયો તે પહેલા ત્રણ દિવસે પ્રસિદ્ધ થયેલા મુબ્દના ‘પ્રી પ્રેમ જનલ’ના અપ્રેલેખ-માથી તીવ્રતા શબ્દો ઉતાર્યા છે —

‘આજ દિ દિ ફોજના કેદીઓ તરફ રહેમ બતાવવાની અપીલ અધીષ્ઠએ બાઇસરોયને કરી છે એ સમાચાર સાચા હોય તો ખેદજનક છે અઝાદી કાને લી રહેલા કોઇપણ કાલિ કારી દેશના રાજકીય જીવનની અમુક ખાલુ એવી હોય છે કે જ્યાં જરૂર અરજની નહિ પણ indictment ની હોય છે રહેમ માટેની અરજ એ તો એમ બતાવે કે આ માણસો કોઇ વાચકર જુનાના અપરાધી છે સરકારની રહેમ ઉપર પોતાની જાતને છોડી દેનાર માણસ પોતાના અધિકાર જુમાથી જસે છે અને સત્તામાના માનનીઓની વ્યક્તિગત ધૂને થપર પોતાનો આધાર રાખે છે

‘દિવાની કોર્ટે કે લશ્કરી અદાલતો સમક્ષ જેમના મુકદ્દમા ચાલવાના છે તે હિંદીઓની ભૂરી ભૂરી ફક્કરોએ જે કાઇ ક્યું છે તે દેશને ખાતરજ ક્યું છે વળી, વહોમત મૂખનાસ ઓના હાથ પણ સાફ નથી એ (કેદીઓ તરફ)ના જોરવતનના અસમ્ય અહેવ લોમાથી દેખાઈ આવે છે હિંદની લાગણી અને પ્રિયનના નિષ્ફેશ વચ્ચેની ખાઇ એટલી બધી વિશાળ છે કે રહેમ માટેની અપીલોથી એ નહિ સધાય.’

રહેમ માણ

તો લાઇન લાગે

જેમને માટે રહેમ મગાઈ હોવાનું કહેવાય છે એ ખુબ આજદાદિ દેશના કેદી સૈનિકોના દિલની વાત હમણા જ હકકતાની જેનમાથી છૂટેરા બગાળી ધારા સમ્ય નિહરેન્દુ દત્ત મજસુદારે વણી છે મરહમ અમર-

સિંગ ગિલ અને જ્યોતિશયત્ર બોઝ ઉપર હુસ્મન જાસુમી ધારા અનુસાર અને ખૂલે કામ ચનાવીને એમને ફારસીની સમ્ય ફરમાથી દેરામા આવી હતી એના ખનર કોઈ કરતા કોઈને, એમના સંગાને સુદાં આપવામા આગળ નહોતા ફારસીઓવીમા પોતાના અતિમ દિવસો પિતાવતા એ એ શુરા સૈનિકોને પોતાના છૂટકારા અગાઉ પોતે મળ્યા તે પ્રસંગની વાત આ ધારામક્યે કહી છે —

‘અમે એક બીબને સલામો કરી અને લેટયા એક રિમ તપી પોતાનું મોઢું તેજવધી બનાવીને બોઝે મને કહ્યું ‘એટલું કરજે, મને ફારસી મને પછી મારી પાતીને સેવાગ્રામ મહાત્મા આઘીની સાચવણ નીચે મેકલાવએ ત્યાં ત્હીને એ કાઠક રચ નાતમક કાચ’ શીયે અને ને રાષ્ટ્ર મટિ મરવામા હું મરજી લઉં છું તેની સેવા કરે’ યુવાન જિવના કુબીજને હિંદુસ્તાનના રહેવાસી નહોતા એણે મને ‘નય હિંદ કહીને આવકાયો, એણે કહ્યું કે કોઇ વાતની અજબ એને કરવાની નહોતી કે નહોતો કોઈ વાતને પરવાયો કરવાનો ફારસીઓલામા રહેલા જિવના શરીરનું પણ વળન વધે જતું હતું રહેમ બતાવવાની એક અત્ત એની પાસે કરવાની કોઈય ધઈ હતી પણ એ અજર થપર સહી કરવાની એણે આ રાજોમા ના પારી દોષી આજાદ દિ દેશનો સૈનિક રહેમ માટે એક પરદેશી સરકારને અજબ કરે તો તો એના મૌરવને લાઇન લાગે’

લાલ કિલ્લાની લશ્કરી અદાલતના અપરાધીના પિજરામાના પોતાના લાઇને કપાણે તિલક કરીને લાઇબીજ ઉજવનારી કેપ્ટન સફગલની બહેનને, એ જ પિજરામાં ઉમેરા મુરિલમ ભાઇ શાહનનાઝ અને શીખ ભાઈ ચિવનને તિતક કરવાની પરવાનગી જેઓ ન આપી શક્યા તેઓ રહેમ તો કર્મ રીતે બનાવશે તેની પણ ચકા રહે પરતુ મહદમાજ્યએ લખેન કાગળમા શું હતું તે આપણે જાણતા નથી પોતાના દેશવાસી વીરોના પ્રાણ એ મને જેટલા વઢાવા છે તેના કરતા વધુ વઢાણ એમને દેશનું મૌરવ છે. એ મૌરવનો ભોગ પોતે કરી આપે જ નહિ

બરમા જ્યા

ઉતાવળી ન થતા

બરમાના અધધૂ યા બારણામાથી હિંદી નેપારીઓ અજર પુન પ્રવેશના મથી રહ્યા છે હમણા જ ‘એક ભાઈ કનકતા જતી યારી ઉપર મળ્યા એમણે કહ્યું કે નોકરી મળી ગઈ છે. ‘કમા ?’ ‘અરમામા’ મામિક રૂપિયા દોઢસો અને ખાતુ પીતુ ! શેઠે કહ્યું કે આજ ને આજ રવાના થઇ જાવ એટલે ભાઇ બીપડમા હતા.

આ રીતે બ મામા જતા જુના કે નવા વેપારીઓ કે વાણતરોએ એ દેશની યુદ્ધ પંડીની પરિસ્થિતિનો સાચો ખ્યાલ પામ્યા પછી જ પોતાનું સાદમ બેઠું સનાદ કારક થઈ પડશે રગૂતનો આ તાત્કાલિક સત્તાવાર સંદેશ છે—

‘દેશે વસ્તુના બાવ આડથી દસગણા બેસા ચક્રે ગયા છે વાપરવાની વસ્તુઓ જવચ્છેજ મને છે આવારે એ કે પૂરતા નોખા છે છતાં આવતે વરસે ચોખા પૂરતા મળશે કે નહિ તેની બરમીએને દહેશત છે, કારણકે બેગાઉ જમીનનો માત્ર પાચમા વાગજ આ વર્ગે વાવેલના કામમા લેવાયો છે મભૂરી અને ઠોરની અછતનુ આ પરિણામ છે અરજી રગૂત નાથ પામેલું છે વિજળીની બતાઓ છે નહિ પાણીના નળ નથી, ગરદની સમવદ નથી રહેવાની જમ્યા કયાય મળવી નથી જવાની આકમણુ વખતે બરમામા રહી ગયેલા હમરો હિદીઓ આને સ્વદેશ પાછા ફર્યા આપૂર છે બારે મુસીબતો વચ્ચે તેઓએ છવન વિતાવ્યું છે અને આને પશુ વિતાવી રહ્યા છે પૂરતા નહાને ન હોવાથી એમનુ પ્રયાણ દૂર રેલાવ ભય છે’

બરમી નેતાની

નિખાસસ ચેતવણી

આ ઉપરાંત, આગ્રહ હિદી દાજના હબરો સૈનિકો ધરખાર વિના બરમામા ભમી રહ્યા છે, આવાજ તો હજીય મળે પશુ કાપડ કયાય નથી મળતુ બરમા જઇ આવેલા હિદી સરકારના એજન્ડ થી જમનાકાસ મહે તાના કહેવા મુજબ કાપડ પહેતા ત્રણ રૂપિયે મળતો લૂલીના આને ત્રીસ બેસે છે ખમીસ એથી રૂપિયે વેચાય છે બરમાના રાષ્ટ્રવાદી નેતાઓ અને ત્યાની અંગ્રેજ સરકાર વચ્ચે પશુ એક મડગાઈ પડી છે બર માનો રાષ્ટ્રવાદ ઉઘ અને આખાભોલું રકરૂપ પકડી રહ્યો છે નૂતન બરમાની એમની કલ્પનામા જે કોઈ દેવી-પરદેશી બધમેસતો નહિ થાય કે આડખીલી રૂપ થશે એમની પ્રત્યે તેઓ જોણા ને જોણી સહન શ્રીકાશ દાખવતા જશે બરમાના તમામ રાજકીય પક્ષોનો જેમાં સમાવય થયો છે તે મસિરટ-રિશીધી સહવા વડા એજ સાને તાત્કાલિક દિવ પ્રવેરેને પોતાનો મૈત્રીભાવ દર્શાવવાની સાથોસાથ આ શબ્દો પશુ ઉચ્ચાર્યા હતા—

‘હિદુસ્તાન અને બરમા વચ્ચે અમારે સહકાર નેહમે છે રાજકીય અને આર્થિક હોવામા આપણે રાચે મળીને કામ કરી શકીએ તેમ જાણે એય અમને લાગે છે, અને આપણી વચ્ચે એકલા બધી સમાનતા છે કે આપણે સહકાર કરીએ એ તે

સામાન્ય સમજની વાત છે અમે હિદુસ્તાનને રાચ તેવું જણાવી રવતડ બનેલુ એવા માગીએ છીએ કોઈ દેશની પ્રબ સામે બેઠાવ રાખવામા અમે બરમાના રાષ્ટ્રવાદીઓ માનતા નથી પશુ જે હિદીઓ બરમા પ્રવર્તન તરીકેના હક્કો અને સંધે સાથે બરમામાના હિદીઓના અધિકારો એ જોઈ મેળવવા માગતા હોય એમને બાણી લેવું નેહમે કે એ બે વાત બની શકે નહિ બરમામાના ને કોઈ સ્થાપિત દિતેર છે-હિદી પ્રિયિય કે ખુદ બરમી-તેનુ નિયમશુ તો અમારે કરવું જ રહેશે એટલું હુ હિદુસ્તાનને અને દુનિયાને કહું છું અમે બરમીઓ હિદુ નેતાના રાજકારણમાથી એક વખત પ્રેરણા મેળવતા હતા, પણ આને નથી મેળવતા કારણ કે અમ સ પોતાના સંબેગોને અનુરૂપ અમે અમારી ભતને બતાવી છે’

એક માયા બરમા-પુત્રની આ વાણી છે બરમા ગમે તેવું નિકટનું-સગી માના દીકરા જેવું-હોય તો પશુ એ રોપણુ તો કોહનુ ય નહિ સાખી થયે જે દિવસે એ પ્રજના હાથમા સત્તા આવશે તે દિવસે એક માત્ર અમે જોની ધૂસરી ફાવાઈ દેવાઈ નહિ હોય પશુ અંગ્રેજોને આધારે ને જે હિદીઓ, બીતાઓ અને બરમીઓ પ્રગ્નનુ રોપણુ કરી રહ્યા હશે તે બધામની પશુ એ જ દશા થઈ હશે આજથી જ એ વાત નિખાનમપણે આપણે કાને જેણે નાખી છે એ જ આપણો સાચો ભેરુ છે પરડોશી દેશમા થોડા કડવા થવાને જેખમે પશુ જેણે પોતાના રાષ્ટ્રનુ ગૌરવ જળવી રાખવાની વાત પ્રથમથી જ કરી દીધી છે એ જ આપણી મદદનો સાચો હકદાર છે આપણને પશુ એ જ વખત આભવે મદદ કરી શકે આથી વધુ આખા-આખરી જે કોઈ દેખાડે તો એને ગ્રજસ માનવો

સરકાર ખેલને

સીતેર વર્ષ

ગમે મહિને ગુજરાતે અને મુમબઈ સરદાર વલ્લભ ભાઈ ખેડની સિતેરમી વર્ષગાંઠ બીજવી સરદાર અને ગાંધીજીની વદાવરથા વચ્ચે પાચ-છ વરસનો જ તથાત છે એવુ માનવાની મન ના પાડે છે બારડોનીની નાકરની લગતથી માંડીને બેતાનીસના ‘હિદ હોડો’ હરાવ સુધીમા ઉત્તરોત્તર વધુ વધુ વિશાળ મહેસો ઉપર સદાર પોતાનું રોનાપતિપદ રોભાવતા આવ્યા છે હિદ હોડો વાળી લગત સરદારને તો આઠ જ દિવસમા પૂરી કરવી હતી અને પોતે તો માનતા જણાય છેક જે લગત શી થયા બાદ સરકારે એમને એટલા દિવસો બદાર રહેવા દીધા હોવા તો કદાચ એ કામ પૂરું પશુ થઈ ગયું હોવા રજુમેદાનમાં

અનેક મહિનાઓ સુધી ચિકિત્સા મેદનીને આકર્ષી રહી હતી એ સાચું છે. એનું કારણ હવથી દિવસો માટેનો પ્રખ્યાત પ્રેમ વધી ગયો હતો એ નહિ પણ હાથી કાઠિની ફિશોની લગભગ ગેરહાજરી હતી તે છે પ્રખ્યાત અભિ-રૂચિ તો જ હતી એ જ છે એમ 'હમરાશી' જેવા ન્યુ યીએટ્સના સોદામથા ચિત્રને પીટકવાસથી તે મોઢા સુધીના તમામ વર્ગોએ વધાવી રાખેલ તે પરથી ભેદ રાકાય છે. સાડુ મતેરજન પિરસાતું હશે તો પ્રખ્યાત જર ત્યા પહોંચવાની. સાડુ નહિ મળે તો હવડા બધી ભેવડા જોડાઈ એ વળશે.

અમેરિકાએ કહ્યું,
કેંએસ ન કરે !

પ્રખ્યાત નાગરિક જીવનનું શિક્ષણ આપવા કે શહેરી-પણાના સરકારી એનામા સંચાલના આપણી ક્રિટિક સરકાર કાઈ કરે એ આશા વખતે પડતી છે હડાઈના વર્ષો દરમિયાન સરકારે તૈયાર કરાવેલી અને મિનેસોટા પાસે પ્રખ્યાત ફરજિયાત દેખાવેલી દૂધી દૂધી ફિશોનું કલા, વિચાર, વિષય વગેરેનું મેરણ બધું કંઈ હતું. પણ આ કામ કેએમ જેવી રાષ્ટ્રીય સરચા લોકશિક્ષણના એક વિજ્ઞાન તરીકે ઉપાડી શકે સરકારની નેચરથીયે કોએસના રાજકીય શિક્ષણને કદાચ રોકી શકશે, પણ રચનાત્મક કાઈ, શહેર-ગામડાંની સહાઈ, રોમનિવારણ વગેરે વિષયોને લગતી પાચ-દસ મિનિટની દૂધી ફિશો કાઈ રાષ્ટ્રીય સરચા તૈયાર કરાવે તો એના યાગેમાં સરકારી વિનિઃ ઓછા મુકાવાનો સંભવ છે. છેલ્લા કેટલાક મહિનાઓથી મુખ્યની અમેરિકન સુદ-માહિતી-કચેરી તરફથી મંજૂર-ચાલોથી લઈને શિક્ષિતાનાં મંડળો સમક્ષ આવી અનેક નાની-નાની ફિશો વિના-મૂલ્યે અને હોરો હોરો દેખાડવામાં આવી હતી એના મોટા ભાગમાં અમેરિકાનો કે બીજા કોઈ પણ દેશનો પ્રચાર નહોતો એમ એને જોવાના હજારો કહી શકશે. પરંતુથી આવેલા માણસો ને એટલું અહીં કરી શક્યા તો આપણું રહેશામિમાન એથી અધિકાત્મક કામ કેમ ન કરી બાકી શકે ? સરકારે ફાજ પાડી ત્યારે એનાં 'ડુ-રીએ' દબા-અનિચાએ પણ પ્રખ્યાત સામે રણ કરવાના થીમિટર-માર્કિટએ સુદ રહેશામિમાન પોષક ચિત્રો પોતાને ત્યાં આપતી મુખ્ય ફિશોની સાથે સાથે બતાવવા તૈયાર રહેવું જોઈએ.

વિદેશ જતા

વિદ્યાર્થીઓને ચેતવણી

ઓરોજનની પાંચમીએ ક્રિટિક બધા મુખ્યથી ઉપ-રલા સૈનિક-જલાજલા અપમાનકારી શરતો ઉપર સહી કરીને મુસાફરી કરવાનો હુકમ કરવાર જે ગ્રીમ હિંદી વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજ આ નોંધમાં ગમે મહિને ચલેલો તેમને પચ્ચીસ દિવસ બાદ ઉપડેલા બીજા એક જલાજલા ક્રિમિન-વર્ગની મુસાફરી કરવાની સમગ્ર સત્તાવાળાઓએ કરી આપી હતી અને તેઓ આ વંચાતા સુધીમાં ક્રિટિકને કિનારે રચમાની દિંદીઓ તરીકેની મજૂરી અદિત કિનારી પણ ચૂક્યા હશે.

નામોલીમરી શરતો ઉપર મળે મારીને આ ગ્રીમની પૂર્વે ક્રિટિક બધા કોપડી ગયેલા બીજાઓ દ્વારા અપાયેલી પરદેશમાં હિંદી મુવાનોની નૈતિક કક્ષા વિશે ગયા મહિને અહીં ટકાર કરાયેલી. વિદ્યાર્થીઓમાં પણ તેઓમાંનો મોટો ભાગ કઈ કક્ષાએ મિરાજનો દોષ છે તે અમેરિકાવાસી હિંદી વિદ્વાન ડો. તારકન.ય દાસે પોતાના દેશભાઈઓને લખેલા એક ખુદશા પત્રમાંથી જાણવા મળે છે—

'એવા દેશમાં મહિનાઓ દરમિયાન, અમેરિકન યુનિ-વર્સિટીઓમાં રોકાવારોપ મેળવવામાં મારી મદદ માગતા દિદી વિદ્યાર્થીઓના અને તેમના વાલ્ડીઓના કામનો મોટો કષ્ટવાર્ષ મારી ઉપર આવ્યા છે તે દરેકને અધિકતમ જવાબ હતું જાણી શક તેમ નથી, અને હિંદી વિદ્યાર્થીઓને અમેરિકન યુનિવર્સિટીઓમાં મોકલવા વિશેના મારા વિચારો દર્શાવવાનો સમય પાછો ગયા હોવાથી હું આ ખુદશા કાગળ લખી રહી છું.'

અવકાશમાં નેમલે પોતાની નીતને સામાન્ય વિદ્યાર્થીઓ કરતા અનેક મજી વધુ યક્ષિત્તની સંબંધ કરી બધાને દોષ તેવા વિદ્યાર્થીઓને અમેરિકન યુનિવર્સિટીઓ અથવા સરકારી રોકાવારોપો આપે છે આવી રોકાવારોપ મેળવવામાં મારી સામાન્ય દિદી વિદ્યાર્થી માટે જરાય બધા નથી કાણ કે હિંદી યુનિવર્સિટીઓમાં જતા અમેરિકન યુનિવર્સિટીઓનાં પૈસા પણ લેવું દોષ છે દિદના સામાન્ય ચેલ્યુએટો અમેરિકન યુનિવર્સિટીઓમાં ચલતી પત્રિકાઓ નથી લાવી શકતા તેને નેમ તેમ કરીને પાસ થઈ જતા દોષ છે. એક અદાલત અમેરિકન યુનિવર્સિટી ઓછી જવાનું હિદના દેશમાં ચેલ્યુએટને કહેવા આવેલું કાણ કે એમના અવકાશથી તેઓ કોઈકરોને સતોરી શક્યા નહોતા.. ગમે આવારોપે અમેરિકામાં કાલ અવકાશ મારી આવેલા જો હિંદી વિદ્યાર્થીઓની મોટી કુટુંબો દેશમાં અદર-ચેલ્યુએટ દતા અને એક બજાળી નાકર-મેન્ડ એટ ઓછીએ તો હજી નિદેશનો બીજો દરજો પણ કો નહોતો કઈ, તેમજ એમનામાંનો મોટો ભાગ તેમની

વિદ્યાર્થીઓના સમૂહમાંથી પણ આવતો નહોતો એ બેઠકને મને ધન્ય જ આશ્ચર્ય ધન્ય એ દિવસ સામાન્ય વિદ્યાર્થીઓ આવીને અમેરિકન યુનિવર્સિટીઓમાં ટાળે વળશે તો અમેરિકન યુનિવર્સિટીઓના સ ગમા સારો ઉપયોગ તો તેઓ નહિ કરી શકે, પણ ધરેરાશ દિવસ વિદ્યાર્થીની માનસિક રક્તિઓ વિશે ખરાબ અસર ઊભી કરશે ખરેખરે, સચેસાચ્ય યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓની સુરક્ષાએ વધશે અને સુકસાન તો દિવસે જ થશે

‘પરી લાયકાત ન ધરાવતા શેવાના પુત્ર-પુત્રીઓને માત્ર કમિટી કે કસાય સારી નોકરી આપવા સારું અમેરિકન ઊર્જાની ઊપ લેવા અહીં ન મોકલવાનું સૂચન હું મ-આપેને કરું છું’

ડૉ. તાલેન્ડનાથદાસ, શ્રી, કૃષ્ણાલાલ શ્રીપરાણી, મરદાર જે. જે. સિંગ, વગેરે અમેરિકાવાસી દિદી વિકાસો ઉપર દિવસમાંથી વિદ્યાર્થીઓના ચોક્કસ કારણો બદલે અમુક યુનિવર્સિટી, અમુક કોલેજ, સ્કોલર્શીપ, સ્ટુડન્ટ-જમવાનું, લાગવગ-લગામ્ય દંપતીની વિચિત્રો માગતા હોય છે. એમાંના કેટલાકને તેઓ સૌજન્યભાવે જવાબ આપના હોય છે. પરંતુ તેઓ ત્યાં મદત્વની વિદ્યાર્થીસિક, સામાજિક કે રાજકારી પ્રવૃત્તિઓમાં રૂબેસા હોય છે. એટલે આવી માહિતીઓ માગતા કામગી-ના જવાબો આપવાનું કામ અમેરિકાની ‘દિ-સ્ટાન ડુન્ટ-ડમ એસોસિએશન’ નામની સંસ્થા વતી થી. પ્રબોધ મિત્ર (C/o કાયબિયા યુનિવર્સિટી, ન્યુયોર્ક) રજ, એન. વાય. યુ એમ. એ.) એ ઉપાડી લીધું છે. એર મેમ્બરથી કે કેબલથી જવાબ માગનારાઓએ તેનો ખર્ચ બીરેલો જરૂરી છે.

આંકડાની છત,

માલતી નહિ !

મકાનોના આંધકામ ઉપર લાકડી દરમિયાન મુકામેલા પશુ કંકર અંકુશ થોડા વખત પૂર્વે જ દળતા કરવામાં આવ્યા હતા મકાનના આંધકામમાં જરૂરી વસ્તુઓના જથ્થાની પરિસ્થિતિ ચાલુ વર્ષમાં કેવી ગઈ છે અને હવે પછીથી કેવી રહેશે તે વિશે મતાવાજ આંકડાઓ બદાર પાડવામાં આવ્યા છે :-

‘રેલેઓના યુનિવર્સિટીના માટેના મોટા ભથ્થે તેમજ સ્થવર સમાર, પ્રતિક સમારો અને રેડી રાખેલી સમારો માટેના બીજા ભથ્થે બાદ થયા પછી ૧૯૪૬ દરમિયાન ૫૮૫,૦૦૦ ૨૬ શેલાન નાજિક વપરાશ માટે મળે લાગી. એ જોડે નાજિક વપરાશ માટે મળે લાગના રાશીને લગત ભથ્થે આખરે એકલ સવાલાખ દન અંકર માં આવે છે (૧ ૨૬ મીલિયન ૩ ૯૮-૧૨-૦૩) પણ કિપવાને પકડે દમખ ૪૪

કરવામાં આવ્યા છે) મીલિયન કારખાનાને મળતા કોલસાની ખર્ચશીલિત એ સુધરશે તો એમના ઉત્પાદનમાં થિદિને ૨૫,૦૦૦ ટનનો વધારો થવાનો શક્ય છે. અત્યાર સુધી લાકડાના ચાર પાસેથી જ લાખ ઝન સરકારી અને લાકડી કામમાં વપરાતા હતા, આ ભથ્થે દને નાજિક વપરાશ વાગી વળશે. તે ઉપરાંત, સરકારી અને લગ્નની કામમાં બિનકુપયોગી લાકડાની જે બીજી ભથ્થે અત્યારનુપી નાજિક વપરાશ માટે મળે લાકડી દની તે પાંચ ગણ ૪ ગણે ૧૯૪૪ દરમિયાન કોલસાનો વપરાશ રૂઢે કરોડ ટનનો હતો, ૧૯૪૫ના એ વર્ષીને રૂઢે કરોડ સુધી પહોંચશે ૧૯૪૬માં દજ વધારો થવાની આશા છે અને એ લાકડનબલદની પૂરની સુધરશે મળશે તો વર્ષીને એ આઠો ત્રણ કરોડ ટનની નજીક પડે લી જશે. આમાંથી મુખ્યત્વે રેલ્વેઓ અને બીજી સરકારી નર્કરિવાતો બાદ કરતા આવતા વર્ષ દરમિયાન પ્રાતોમાં રેડી રાખેલા અને હરોગોને મળીને મોટ કરોડ ટન કોલસો મળે લાકડી

માલતી આવી છન લાળીને રબે કાર્થ મલકાર્થ જાય. દજ તો છત માયની નહિ, માય આંકડાની જ છે. આ બધી વસ્તુઓના વેપાર ઉપર એક વા બીજી સ્વકપના મરકારી નિયમનો દજ મોલુદ છે. તે ઉપરાંત, તમાર-શાહી, અમરનાગશાહી, સરતખેરી, સંધરાખેરી અને કાળાં બજારના સો મો મળણીએ મળાકેને ત્યારે આ લાખો કરોડ ટન તમારાને માગ લખમાં પહોંચશે ત્યારે એનો દિમાખ કસાય બી મમાં જ માંડવાનો રહ્યો દુનો. આઝાદ દેાને

લક્ષ્યાવેલો પાઠ

આઝાદ દિવ દેાળના જવાબદાર આવેનાતો પર એમના વર્ષે મંથાયેલ મુકદ્દમાનું એક મંગલ ચિદ્ર એ છે કે તેમણે પેતાનો બચાવ કાર્થ પજી કોમવાદી સંઘ્યા તરફથી થરલા પ્રસ્તાવનો અમીકાર કર્યો છે. દળાદળ કોમવાદ અને જુનાજૂત આમરજેટનું જે એર દિદી લાકડમાં પ્રારંભથી જ મિત્રાઈ પેતાઈ રહ્યું હતું તે એને રજોગમાંથી નિચેલી નાખનારી આઝાદ દિવ દેાળ આજ કોમવાદ પ્રાંતવાદ અગર કાપ પણ વિભેદવાલે ન સ્વદાજે તે મોળીતું છે. તેઓએ તો રાકાકારી ને માંમાંકારી એરી જુરી પંચતો પણ લેાળી નાખીને વચર મુને એક જ પતિનિએ પે ને પે નાનાં બોમળે લેા ની ગમમ રાખી દની ખાલ એ તો મરુદન માતની અંચન ગમિની તેમ જ પ્રખ્યાતિકાની ખાખ જ એમાં મુને ૨૫ ન દોષ નહિ શકાકાર કે મ મ દાગ મ નહિમે મરુને ઉતરનો જનને નકમી કનામાં માંડે નથી. એ મેરો

આદર્શ આપણામાં ભરવા લાગ્યા છે, અર્થેન રચનાત્મક કાવ્યની કૃતિમતા સારી પેઠે ભાયેલી હોય છે. ગોમાતકના લેખકોમાં પાંડુતીજી, રશ્મિનરા, કે.એ. ઈંટાણવાન વિગેરે લેટિન પ્રભાવ સાહિત્યનો આદર્શ ભરવો હોય તો આદર્શ નથી અર્થેન રચનાત્મકો સિખાચારનો દર્શ હોય તો એ તે મને ગમે છે. કારણ કે દર્શને કારણે પણ તેઓ એક પ્રકારનો સુચમ પામે છે.

સામે પક્ષે લેટિન માનસમાંની વારસવાદી નિષાલસતાનો પથારી દર્શી સંયમને મળે તો તે અનિષ્ઠ છે એમ કહી શકાય.

ગ્રીક, મેન્ડુ સાહિત્ય મને બહુ વાચ્ય. મેન્ડુ નથી તેને કાષ્ટ હું નિશ્ચિન અભિપ્રાય નહિ આપી શકું પણ ગ્રીકમાંના સમાજનો મને પરિચય છે, તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે સિખાચારમાં ફરક હોય તો પણ મેન્ડુના લિંગ તો બધે સરખી જ હોય છે. ગ્રીકના લોકોની ભાષામાં, સદા જીવચાલમાં પણ ને કાવ્ય કેળાઈ આવે છે તે તેમના સાહિત્યમાં પણ પ્રતિબિંબિત થઈ જ ન હોય. એટલે મેન્ડુ એક સમગ્ર પ્રદેશમાં

૫. હું તાં પા છીં [પૃષ્ઠ ૬૯૭ થી ચાલુ]

જાગ્યે, હતો. પણ રાજકીય કેદીઓ અને આગદ હિંદ ફોર્મ માટેના અંગ્રેજીમાં ફોર્મ પોતાની આ થેલી વિવરણ ન થાય એવા હેતુથી ખુદ જવાબદારીને જ સામે ચાલીને આ થેલી આલેખી જ અંધ કરવાની વિનંતિ કરી હતી છબનસરના થોદાને

અર્થજિ

શ્રી નરસિંહજી પટેલનું અવસાન ગુજરાતની બહુવિધ અનુભવિને પાત છે. આપણા પ્રાતની રાષ્ટ્રીય ભૂતિમાં એ પહેલી પેઢીના પુરુષ હતા ભાગ્યેયનારી વિચારોથી એણે પોતાના યૌવનને મોક્ષ ભોજનમાં મુક્યુ હતું પૂર્વ આરિકામાં ભાષા જઈ ધણી વર્ષોના વસવાટમાં પોતે જર્મન ભાષા શીખી જઈ 'પીલેકેમ ટેલ' વગેરેના ભાષાનાર ક્યાં રત દીનબંધુ એન્ડર્સનના આદ્ય ગ્રંથોના પરિણામે ૧૯૨૦-૨૧માં એમને કવિનાર સ્થાનના શાંતિનિકેતનમાં શિક્ષકપદ મેળવ્યું હતું તે પછી પોતે ગુજરાતમાં આવી પાટીદાર કોમમાં પ્રાણજીવન કરનારી સામાજિક કાર્યોમાં સામે અવિરત સંભામ માલ્યો હતો સ્ત્રીસમાજનો પણ હાથને કૃત્રિમતા એમના નેવા થોડા હશે વિચારોમાં શુદ્ધ પ્રજ્વિતારી હોઈ કરીને જ પોતે વિશ્વ કામે 'ઈન્ડિયન ઈન્કાર' એટલું પુરતક આપ્યું હતું. ભાગ્ય નેરા આનંદી હતા વર્ષોની બજારેક ધરીસ્થંભિત હતાં અંત સુધી પરાયે હામ કરી જાવી જનાર એ ગુર્જરી ગુરના આત્માને શાંતિ કાઢીએ

વિશાંતિકો પ્રત્યે

૧. ઉદાસીન ઉદયોપતિઓ

આપણા પ્રખ્યાત વૈજ્ઞાનિક સર શાંતિરત્નપ બટ-

સાહિત્ય વિશે સર્વ સામાન્ય અભિપ્રાય જાણી દેવાનું સદેશ અમે મહારાષ્ટ્રીયો કરી શકીએ છીએ થોડી માહિતીના અને છીછરા અધ્યયનના ભેર ઉપર અર્ધ સત્યના ઉદયોપ પેગ કરવાની ટેવ અમને લોકોને છે ખરાબોડા હોય લાગીને પોતે સારખ લેવાની ટેવ અમને લોકોને છે તે ખ્યાલમાં રાખીને અમારા ઉદયોપને તમે બહુ મદદર આપશો નહિ હું પણ મહારાષ્ટ્રીય છું. મારામાં પણ આ ટેવ હોવાનો સંભવ છે તેથી મારી વિરુદ્ધ પણ ઉપરની મારી સૂચના વાપરવાની મારી તમને વિનંતિ છે મારી પ્રતિજ્ઞા બધે હાજીય પણ સામાજિક જીવનને નુકસાન ન થવું એટલે અમે રચયોના વિચાર પ્રવાહ કલ્પિત ન થવો એટલે

સાહિત્ય એ એક સામાજિક શક્તિ છે. હાજીય અને પિયનવાથી સમાજનું એવું નુકસાન થાય છે તેવા જ પ્રકારના સાહિત્યથી પણ સમાજનું ભારે નુકસાન થાય છે તેથી સાહિત્યકારે પોતાની જવાબદારી સમજીને લખવું એટલે,

—ચાલુ.

નાયર દિંદો ઉદયોપતિઓ વિશેની પોતાના દિનની આ વરાળ ગઈ તા. ૧૫મી કાનપુરમાં કાઢી હતી :—

'દિનની ઉદયોપતિઓ' અસિદ્ધિ હોય છે. આટલી ઓછી છાંદિ છતાં તેઓ આટલી જાણી કમાણી કરી રહ્યા છે એ એટલું હું તો ચોક્કસ જાણું છું. એ લોકોને તો મારા સરખા અથવા સેકન્ડેન્ડ યુવાના સુવિધોમાંથી પડી છે. એમાંથી એમને ઝડ પેસા કમાઈ લેવા છે. વૈજ્ઞાનિક નિષ્ણે કે સંશોધનના સામયિકોની એમને કહી શકાય પડી હોતી નથી 'ઈન્ડિયન ઈન્કાર' આદ્ય સાયન્સિફિક એન્ડ ઇન્ટરિયલ રીસર્ચ' (વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધનનું દિહી સામયિક)ની ૬૦૦ નાણે તો અચેરિને ખરીદતા હોય છે. ન્યારે હિંદુ રવાનામાં માત્ર ૧૨૦૦ નાણે જ વેચાય છે, અને તે પણ સુખ્યત્વે તો વિદ્યાર્થીઓ, વૈજ્ઞાનિકો અને શિક્ષકસરખા એવા જ દિહી વૈજ્ઞાનિકોના કાર્યમાં પરેશાઓ વધારે રસ લેતા હોય છે.

'વૈજ્ઞાનિકો અને નિષ્ણાતોને નોકરીમાં રાખવાનું' દિહી ઉદયોપતિઓ હજી હમણા જ શીખ્યા છે પણ સરકારી નોકરી માથી નિવૃત્ત થઈને એમને ત્યાં કારે પચારે રહેનારા આઈ સી એસના માણસો પોતાને ત્યાં રાખવાને તેઓ વધુ આકર્ષા હોય છે કારણ કે આ ઉદયોપતિઓને તો એવા માણસોની જરૂર છે કે જે સરકારમાં લાગવત્ર ધરાવતા હોય, કોટ્ટેડો અથવા ચકત હોય અને સોદા કરી આવી શકતા હોય નિષ્ણાતો એમને નથી એટલા

૧. કાલ ઉદયોપતિઓ માટે આથી વિશેષ દીનની જરૂર છે ખરી !

'મારી મેંદીનો રંગ ઊડી જાય !

સૂરજ ધીમા તપો—

દાંચણુપીધીનાં વધુ પાનાં : ૬૨૦ હસમે

અરેરથદ મેઘાણી

મરઘનજ તેડાં મોઢેલે રે
રાધા ! મારે મોલે આવ,
રે રાધા ! મારે મોલે આવ.

ઓતર-દખણુ થી વાહણી રે
ઝીણા અરમર મેઢ
રે ઝીણા અરમર મેઢ

નડ તો જીભય ચૂંદડી રે
નીકર વટે રે અનેહ
રે નીકર વટે રે અનેહ

પાળી જીભય મારી ચૂંદડી રે
મારે રાખવો અનેહ
રે મારે રાખવો અનેહ

૬૨૦

દાંચણુમાંનું આ ગીત ૧૯૨૮નો ભાવનગરમાં લેધિયો.
જેએક જાંતો વસવાટ યાદ કરાવી રહેલ છે. મકાન-માલિક
નવું ચણુનર કરાવના હતા, મનુરણો ચૂનો ખાંડની
ખાંડની તાવે-રવે ને કાળે આ ચણુતર-મસાલાને
રસતી હતી. ચરણનારી ૪૫ વર્ષની વય વટાવી ગયેલ,
અર્ધ-ઓખી હતી. કાણું કાઢકું ઓઢલું યાદ આવે છે.
દેહ દાંડત મિથ્યા મયતા સાડસાની માફ જ દેહની
આમકી તરકાવેલી હતી. અનામન હતો એક કંદ.

૬૨૦

'નડ' તો જીભય ચૂંદડી રે, નીકર વટે રે અનેહ !
—રોહનવતની એ સનાતન સમરથા છે. સાચો પ્રેમ
પણના મેં વિવેક વિતા સમરથાનો નિકામ સાવે છે.

'પાળી જીભય મારી ચૂંદડી રે
'મારે રાખવો અનેહ'

'મેંદીનો'—એ એક જ કન્દમાં આ પંજનીઓએ,
સિંધીઓએ અને મેંદીવાળીઓએ વિજાવરપણાની કેટલી
અડી પડ પન તાડતની ગિમિં બરી આપી છે ! આમા
પારના વાળા પિયુ મેઢાને ઝડી વાર મગચા હતી
સુદિણીએ પણ મિથુનાં અર્ધ વેદનમાં મધમગિએ
એકતોય પાતો આધાર મુખાચો હતો ત્યારે નવું હતું.

'ધરો ભગો ત મેંદીઓ—' ધરો ભાંગ્યો તો
થોડ્યો ! હું આપણે તરીને આ ભાવનક સિંધુ-મવાહ
પાર કરીશ, પાછી તો નહિ જ વણું. મારો પિયુ તાટ
નેઈ રહેશે.

૬૨૦

ભાવનગરને ધર-આપણે ચૂનાની કૂંડીમાં ધોડા પડે
છે, અને બીજું એક ગીત એના તાલ-સ્વર-ગોષ્ટની
વેવડી ધાર સિંચે છે—

પૂપ પડે ને ધારી તપે છે ભગા
પૂપ પડે તો ધારી તપે છે ભગા
સૂરજ રાણા ધીમા તપોને !

મારી મેંદીનો રંગ ઊડી જાય !

જોના કાચપગની હથેળી પાનીઓ પરથી સંસાર-
ચુરળના ઉમ સંગાપ આ મેંદીનો રંગ ઊડી લેતા
હશે ? કોઈક મિથ્યાની બીબીના જ તો ! મેંદીના કાચી
શણુગાર સગ્ગી, એકાંતી ચાણાના પોલીમીની મરીય
રમિક સિપારણી મારી ગિથવ-રમ્મિમાંથી તરવરી આવે
છે : સાત સાત રૂપિયાના પગારવાર પતિઓની એ સપા-
રણા બે રીને લાડી પ્રમદાવની-મસાલા વાડીને, અને
મેંદી વાડીને ; Food & Sex મેંદીનો રંગ, એ તો
છે મુનિમ સંસ્કારની પ્રમાણી. ગીત પણ મિથ્યાનો જ
નિરંજ આપે છે—

મિથ્યા કે વારને તાવણિયાં મગચું ભગા !

x x x

મિથ્યા કે વારને પોદણિયાં મગચું ભગા !

દા રે માસ એજન જવ ભાવર,

દા રે મારાં મેજાં અને જાગર.

સૂરજ રાણા ધીમા તપોને,

મારી મેંદીનો રંગ ઊડી જાય

વિવેચનનો પ્રપંનાપ વધુ તપે અને જ. મેંદીનો
મેંદી-રંગ ઊપડી પડે, એ બીક વધુ કંઈ લખવું નહી.
નેચલ રેનાં ભરફ નીરે અર્ધ વડી જતાં હશે. મેંદી
નેજાંમાં જાવણિયાં કુદી રેવડે હશે.

દાસ્યુ ત્રીન્નુ દીપણી-ગીત આપે છે—

મોર આદુર દાદુર બાલે છે,
અમર મેવલો વરસે છે.

તમે નેશર ચોસ આવા રે
એક તમારી અન્ન કું.

આજણીએ હોમ જગણું રે
ચોકમાં થયો રોપણું.

નિજલુએ વાહર ટોણું રે
ફૂલની સેને પોઠાડું.

આટલી બધી 'સારવાર' શાને મારે ? આટલા
માટે કે—

તમે પશી મુજ પાસે બસો રે
દેશ દેશ મેલાને

તમને સાચી વાત કુણાણું રે
એ રૂઢિયામાં રાખો તો

તમે એ રૂઢિયામાં રાખો તો,
અમરત આણું આખો તો !

૭૨૩

હોડા હોડાં મેશીને મેં એ. દીપણી-ગીતો એકાદ
પખવાડિયુ સાંભળ્યાં ક્યાં. રૂઢિયામાં જ રાખે ગયો.
એમાંથી જન્મ થયો-મારી સૌ પહેલી રતનંજ ગીત-
રચનાએતો. દીકરી ધડું બોલે રમતી હતી; હમેક મહિ-
નાતું ફૂલ, ત્યારે ત્યાં, ભાવનગરમાં 'વેણીના ફૂલ' રચાયા—

લોખ છે મોર કાળો વાદળ રે
એક વાર લોખા રો' રંજવાદળી !

વરસા વિલુ શાને વસા ભવ રે
એક વાર લોખા રો' રંજવાદળી !

એ અનુ-ગીત,
'નીંદાભરી રે કુલાલે ભરી'
'બીનીગાના આખી નીંદાભરી રે'

એ કાલરકું; અને
એટલું જ તવના,
બીરાટ મેરી મેરી કુરેરે.

એ શૌર-ગીત તો રાત્રિએ સતા પહેલાં રચીને
પ્રખાતે રત. મિત્ર અમૃતલાલ દાણીની પાસે હોંશબેર
લખને દોડ્યો ગયેલો તે સાંભરે છે. એતું પ્રિયસાહન
પ્રાપ્તિને વગતા જ મિત્રે 'શિવાજીનું કાલરકું' બનાવ્યું,
જે જ એકે રચીને પછી જ લીધો, દાણી પાસે
ગયો. ખોટાકરની કવિતાનું સાલન કરનાર એ

અમૃતલાલ દાણી હતા. મારી આ કવિતા—'પ્રેમોને
પણ એ જ અમૃતલાલે અમૃતમય ઉતારાહે સિન્ધી
ઉઝેરી. 'આવો આવો રે બહાદુર રો બહેન દિંદવાણી'
નું-મારું' ગીત લાઇ અમૃતલાલના આત્માને રતરહિસેલ
પર ચપ્પી ડોલાવી શક્યું હતું. પોતાના મહિલા-વિધા-
લપની વિધાધિનીઓ-જેમાં કુમારિકાઓથી લઇ મુદાગણો
વિધવાઓ પણ હતી-તેમની આગળ આ કૃતિઓ સંભ-
ળાવવા પ્રેરીને, આડકતરી તેમજ રીધી ઉભા બુદ્ધિ
વડે મારામાં કવિતા સર્જકતાનો આત્મવિશ્વાસ રોપનાર
પણ અમૃતલાલ દાણી હતા. દાણીનું એ અણ ન
સુઝાવ તેનું છે.

૭૨૪

સામા માણસને પોતાની પ્રભા વડે આંછ દેવો,
પોતાના તેજપુંજથી ચકિત, મુગ્ધ, મતબ્બ બનાવી દેવો,
પોતાનો નત્ર આશ્રિત લાકા બનાવવો, એ સહેલ છે.
સામા માણસની સુપ્ત શક્તિએને પારખી લખને પછી
એની સાધન-પ્રધિનું આવરણ ઉમેડી લેતું, એનામાં નિજ-
શક્તિભાન સંચારતું, અને એને આ નિર્જશકિતના અતિ
ભાનમાંથી ઉગારી લેને લેતે સર્જનપ્રવૃત્તિને પથે પળાવવો
એ વિકર કામ છે. દાણીમાં એ આવડત હતી. મારી
કાવ્યસર્જકતાનો રોપ, સંપ્રદાયી રાષ્ટ્રપ્રયાન લાવતી
જોખમભરી ભૂમિમાં પડતો બચી ગયો, અને નિસર્ગલક્ષી
બાળગીત, કૌમારગીત તેમજ દાંપત્યગીતની ક્યારીમાં
રોપાયો એ સ્વ. દાણીના પ્રતાપ પત્રપ્રારિવેહી હું ત્યારે
ચોડા વખત આવો ખસી ગયેલો-હતો. 'કિરોલ' '
'વેણીનાં ફૂલ'નો ફાલ એટલે જ સંભવિત જ-યો. રાષ્ટ્ર-
ભાવી કૃતિઓનો ઉગમ તો તે પછી, ફરી પત્રપ્રારિવે-
હિત્યો ત્યારે, '૨૯-૩૦ નાં વર્ષોમાં, 'બેંગો' જગના
કુધાર્ત' અને 'કવિ તને કેમ ગમે !' એ અનુક્રિતિઓ
વડે સૌરાષ્ટ્ર સામ્રાજ્યિક પદેબંધ બનાવે શબ્દચારણ માટે
થયો હતો. 'કુગર'દના' અને પ્રિય છે, પણ વેણીનાં
ફૂલ ને કિરોલ પ્રિયતર છે. જનમેદનીના પ્રાણમાં
જલધિ-ધોષ ગળાવતું—

બજો જગના કુધાર્ત
બજો ફળેત અધકા
પૂધીના પાલ પર
કાલ કાલ બજો

અમર તો—

બજો મોરે મરો
આ પી જાએ બાણ !

એના કરતાં મનમાં મનમાં એકલા ગવાતું મારું—

મોરલા હો મુને થોમી ધમી

તારો આપ આપાદીયા કંઠે।

ગોવાયેલા વાદળોને હું

છેલો વાર સાદ પામી લઉં.

એ ગીત છવનની વિશ્વતાઓ વચ્ચે વિશેષ આશ્વાસન
બની રહેલ છે.

૨૭

'૨૭-૨૮ ની આ બે સાલોનું' એમ આટલેથી
સમાપ્ત નથી થતું. ૨૭. દાણીને ખાતે જમા થયેલ બીજનું
એક મહામણુ છે. 'મેપાણીભાઈ, તમે લોકગીતોનો
ગરબા. રાસડા હાલરમાં વિ. પ્રદેશ પેડા છે. પણ કાવ્ય-
દષ્ટિએ ધણું વધુ ચડિયાતો આપણું લગ્નગીતોને જો
તપાસો.' આ હતી ભાઈ દાણીની વારંવારની ટીકા.
લગ્નગીતોને પ્રદેશ મારે માટે અણદાંડ હતો. એમાં મને
પ્રવેશ કરાવનાર અમૃતલાલ એમાં પત્ની જ્યાબહેને
આ ગીત-લવનનાં બારણું ઉઘાડી આપ્યાં. ૨૭. દાણી
સાચા પડ્યો. જ્યાબહેન જેમ જેમ ગાતાં ગયાં—

ધરતીમાં બજ સરન્ધાં બે મણું

એક ધરતી ખીલે આશ, વધારો આવિયો

આમે મેઢુલા વરસાવિયા

ધરતીએ કીધ્યાં બાર-વિધાવો.

એ પહેલું ગીત,—

ફૂધે તે સરી રે વજાવડી

મોતીડે બાધી પાલ

છસવર મેલે ધોતિયાં

પાવતી પાલોડાં બપ.

એ બીજું—ને પછી

એક તરો તે વર નો ભે ભે રે દાદા

બચા તે નત્ય નેનાં મંચરે

એ પુત્રીહલ્લતા આગળા ઉઘડાવતું ગીત—

કુંવારી ચડી રે કમાડ

સુંદર વરને નિરખવા રે

એ ૨૭મં વર ગીત :

કાળી શી કાયલ સખદે સોયામળી

આવે રે કાયલ આપના દેશમાં

એ લગ્નછવનના સાદવતું શેષ મંગલ સ્વરવું ગીત :

એમ બપા બહેન માતાં ગયાં તેમ તેમ છાન-ચૂંદડીનાં

ગજફલ વણાટમાં કીપડાં આપ્યા. 'ચૂંદડી' નામના

સંગીત-મંગલ પ્રાગ્ને આપ્યા એ તો કીક, પણ એ

ગીતોની સંજ્ઞાનીએ આ બળતા વેશન વચ્ચે આતમ-
ભૂમિને રસવાનું જે ગિરકાલીન કામ બળવે રાખ્યું છે,
તેની વાત કરવા બેસતાં વાચા વિદગી બપ છે. કેટલીક
વસ્તુઓ તો મૂંઝાં મૂંઝાં જ માથુવા જેવી છે.

૨૮

પછી તો 'ચૂંદડી'ની રંગકાલોડા ક્યાં ક્યાંથી
બીડી તે યાદ કરું છું. એક અગરવા બહેને છેક અલ્લદેશ-
અકપાળથી 'કાગળમાં' એક ગીત સંગ્રહમાં નહોતું તે
મોકલ્યું—

ગોરાં...વદ્ધ તે...શાઈને લીનવે,

તારા ગામની સીમડી દેખાડ રાખજાડા રે

લાલ છેડા લઠમાં કરે

તમે આપેરા મોટા મોરી મોટણાં,

મારા છે.વલને છાપે મામા આવ મારી મોરી રે

લાલ છેડા લઠમાં કરે.

૨૯

એ એક જ ગીત અને નિદાલ કરનાર શ્રીરાષ્ટ્રજી
બહેનનાં દર્શન અને સમાગમ તે પછી પંદર વર્ષે '૪૪માં
અધાનક પામ્યો. ઘેર બેઠે મંગાઇ મળ્યાં, ચવાળાના
લાખાણી પુત્રી સૌ. હેમકુંવરબહેન મગનલાલ અને
બીજે પરિચય તો એ કરતાં પણ વધુ વિરમવકર બન્યા.
મંગલમૂર્તિ વિજયાબહેન દુલભજી પરીખ સાથેની અમારી
દૈર્ઘ્યદેવીના ચોપડામાં પહેલો આંકડો એક લગ્નગીત
પડ્યો. સીધાં તો મને લખે પણ તદ્દિ એટલાં બધાં અગરજી,
તેણે એક ગ્રીમ રનેલી દ્વારા 'ચૂંદડી'ના એક ગીતની
ખંડિત પંક્તિઓ પૂરી પાડી અને વિરોધ થોડાં ગરિતો
લખી મોકલ્યાં. મારા, અને મુજબ જેઓ અતેકને વિષામો
બનનાર વિજયાબહેન-દુલભજીબાબાની દુનિયા મારાથી
છેક નિરાળી. વચ્ચે આ કમગીતોએ સેતુમંથ મરમળ્યો.
ચલાળાવાસી ગં. ૨૭. મહિળાને પામેથી મર્યું અખ-
કર્યું એક રસગીત—

લાલી તમને કેરિયો બોલાવે દો રંગબીની।

એલો આવો મૂલ પાસ

પાળી કાઠ' તો મારા પાનુલિયા દુખે,

કેમ રે આણું વરરાજા।

મોકલાવું રે મામા અગલ વહેરા,

જમી આવો મૂલ પાસ

૩૦

દમણાં જ એક અખગામમાં ફરિયા ન્હાનાસાપના
કોણે બાખખાનને અદેવાસ નેવો. અંદર હવું રે

‘મેઘાણીને મનેના લોખંડીનો તો ખંડા મરડાની મેરણી-
દીધા છે’ વાત કહીત છે મારા ગીત તો માનવીઓના
નામ તો મારા પ્રત્યે મરડાની પ્રસ્તાવનાઓમા રજુ છે
એટલુ માત્ર કે શ્રીગણેશ કરાવનાર હતાં મેરણી બહેન
તેની બરડાના બખરદર ગામના પશુ દું કમળે છુ
પ્રાતપ્રાતે મને સાપડેલ છે રથચરણના ટડકાર
રાયજી-પાનાની આ વાર્તા એ બહુ મ્હી રહી છે
અસાસણો ને કાડીઆણીઓ, વણિય ને બાહણી સ્ત્રીઓ,
ઝાનાવાડ હાલાર અને ગોદિવવાડનુ પ્રતિનિધિત્વ કર
નારી સ્ત્રીઓ, અનેક કનેથી દું પ્રભાદી પામ્યો છુ બરડે
મને તો બૃહદ્ ગુજરાતનાં વિચિત્ર પ્રતિનિધિઓ વિશ્વકથુ
રીતે ભેગી ગયા છે

૨૨

એક તો આ લાવનચર-નામ રેણાની જ
વાત છે દું રહેતો તેની સામેજ નરાતમ
ભાણુછતો બગયો આજે ન્યા મૂતરખાતા જેવા
કૂડીમધ બ્યોક ખદમદી રહેન છે ત્યા જીયો ટેકરો
હતો ટેકરા પર થોડીઁ ઓરડીઓ હતી ત્યા રહેતા
હતા ‘મારવાડા’ ‘મારવાડા એવા તિરકારરર્કી શબ્દે
ઓળખાતાતા એ હતા પાનપુરની ય પેની મેરના
વનનદાર રાજરથાની મજૂર લોકો મોટે ભાગે હાથુ
બખરમા અનાજ-ધણીઓની બરેલ રેકડીઓ એ અનાજ
એ ‘મારવાડા’ બેસતા ગગને આરોહના રરો રાત
મેળા સભળાતા ને જીઘ જીડી જતી સ્વરોની
એ સોડી પર ચડી જતુ મન જાણે કે તારનાં
ઝૂમખા તોડવા મુખી પહોંચી જતુ સ્વરોમા હહેરાઉ,
પણુ શબ્દો પડી શકુ નહિ હતા તો પડેલી પણ
પહોંચુ શી રીતે? એ જ દીંગા પરની માખી ઓરડી
ઓમા રહેતા હતા દક્ષિણામૂર્તિ લવનના થોડાક વિશ્વક
લિસિકાઓ તેમાના એક હતા મ્મજામહેન, (જેણે
'૩૨ કે ૩૩મા બોળત.ગામમા જળમમાધિ બીધી)
આ બહેનને પૂછુ કે આ મારવાડાના ગીતો મેળવમામા
મદ્દ કરશે? પણ તે મને તો તદ્દન અજાણ્ય
એટલે એમણે કહ્યું રસ લધો નહિ પછી ખીતો
ખીતો એ ગાઇએતે ઉબરે ગયો એના મરડોને
વિશ્વામ મેળ તો સ્ત્રીઓ ને પુરો મણેન મળીને
કહે કે હા આવજો તમતમારે સામળવા મડાવજુ
મેમા મો વધો છે! ના અગતે કાઇ પણ સંકાય
નથી ખુદોથી આવો! પછી એમણે જે સત્યગીતો,

લગન-ગીતો, આજુ વળાવવાના ગીતો ગાઇ ગાઇ,
સમ્પ્રદાયી પરિચિત બનાવી મને કાગળ પર ઉતારવા દીધાં
તેણે મારી સામે ગુજરાત મહાગજરાતને બદલે તો મમરત
રાજરથાન (પશ્ચિમ દિશ) ની મારફતે એકરૂપતાના
આજે ચર્ચ મથેન પૂણ્દશનની તે મળે અખી કરાવી
હતી આજે પણ એના એક નમ્રગીતને દિરોગે
મન ખૂની રહુ છે

પગે પગે વાવ લા ખિલાવુ

હો રૂપવી લાલી!

પગે પગે વાવડણી ખાલાવ

હો લાખેલી લાલી!

લઈ શાલા મારે દેશ!

નિઝાળી મરુબોમનો વરસી વરરાજ એ પાણી-
વિહોણા પ્રદેશથી લખ પામતી વધુને વાલ્ય આપે છે-
'તારે પગલે પગલે ફવા ગળાવીશ'

૨૩

એક સાજે ટેકરે જઈ ચડ્યો આ મારવાડાને
એક ધરની મારવાડી સ્ત્રી અન્ય ઘેરે ઘેરે જઈને,
વારેલ મેદાની અકેક વાટકા આપતી હતી
પૂછુ આ શુ? મ્હો કે દીકરીને તેડા જમાલ આ પા
છે એ અવમરનાં ગાણા ગાવાના આમ-મેદી દેને
નોતર કરીએ ધરધતી વડુ-દીકરી એ મેદી દાણે મેથાને
પછી સતી હજેળાએ ગીતો ગાવા અમારે ઘેર આવે
ચાલો, મેનો, સંલિખો એ ગાણા પછી એમણે આમ-
નીમરણી માડતા ભરપૂર સ્વરે જે ગીતો ગાવા તે આ
હતાં-જાણે કે સ્વરો છેક ડમિ જીડી કુજડીને પહોંચ્યા
ડવાના હતા

જાતી કુજડી અમારે રે કુજડી!

એક સરેરા લેતી ના!

નય જમાથાને ઈવુ કેને કુજડી!

અમદી ધીંગલો ધાન ન ખાય

ખાને ખારેં ટાપરા રે કુજડી!

પીળથો મેઘમાસ દૂધ

ખાસ ખારેં ટાપરા રે કુજડી!

મથળા મેઘના દૂધ

અર્થ-હે આમ શે ગીતી કુજડી એક મરડો લેતી
જા અમારા જમાથાને જઈ કહેજે કે હવે તો અમારી
દીકરી વિરલની મારી ધાન પણ ખાતી નથી જમાઈ
જવાખ વાણે છે કે ધાન ન ખાતા હોવ તો તમારી

દીકરીને ખારક ટોપરાં ને મેંસોનાં દૂધ ખવરાવજો. અરે જમ્યાં! ખારક ટોપરાં ને દૂધ પણ ખેરવાદ જમ્યાં છે. માટે તો તેડવા આવો.

બીલું આ બીન જમાઈ દીકરીને તેડવા આવ્યો હોમ ત્યારે ગવાય છે એમ કહીને માથું.

આજ તો ધરાઈ પૂષ્યો મોરી નેડર!
દે મોટી છાંયરો, મોટી છાંયરો વરસે મેપ
સાસુથી સદેશ મોકલે મોરી નેડર!
દે સળીયાં, સળીયાં જડડે કાળા કાચ.
માળવણ તો સદેશ મોકલે મોરી નેડર!
દે એકાડ, એકાડ સાસુરીએ પધાર
...આમરે મારણીએ મોરી નેડર!
ઝીણીરી, ઝીણીરી ઊડે જવાલ.
નવે તો જમાયાને આપણા કેને મોરી નેડર!
એકાડ, એકાડ મેવસીએ પધાર.

સંયોગી ! મરી નેડર !

બાખરીએ, બાખરીએ બેઠાણે ધરે આપ
મારણીએ, મારણીએ રેઠાણે ધરે આપ
મારણીએ, મારણીએ નીલાણે ધરે આપ !

આમે તો લખીઆ સાળાના એણમ મોરી નેડર !

પાખડીએ, પાંખડીએ સાળાના જુવાર

નવે તો જમાઈએ આપણા કેને મોરી નેડર !

કાળા તો, સાળા સંચેયા આપણ દેશ.

આજ તો મેળારે દોહોલ મેલીઆ મોરી નેડર !

સવારે, સવારે સાગંચાયા સાપ

આપ તો ચડે ચડ માર ! થોડલે મોરી નેડર !

મારી રે, મારી રે બાઈ રે વેઢાઈને નેવાવ !

અર્થ—આજ તો ધરતી પર ધુંધળ છવાઈ છે. મોટે છોટે મે વરસે છે.

સાસુ કહાવે છે, ને સાળીએ અનેકી આવવાની વાટ જોતી કાગડા ઉડાડે છે.

માળવાની પુત્રી મરડો કહાવે છે, એક વાર તો સાસરે આવ

અમુક મામને માગે ઝીણી મુલાલ જેવી ધૂળ ઊડે છે. એ પ્રવાસીઓ, જમાઈને કહેજો કે એક વાર ખેરસીએ મળવા પધારે.

પહાડ ચોમાસાને નીરે બેઠાઈ મળે છે. મારણ રેલાઈ મળે છે, મારણ હરિયાળી વનરપતિ વડે નીલાઈ મળે છે, માટે ઘેરે આવ.

હે કુંજડી ! તારી ચાંચ પર વડુના બાછોનાં લપકા લખ્યા છે, ને પાંખો પર એમના જુદાર લખ્યા છે. હે નેડર પંખી ! જમાઈને કહેજો કે સાધળા સાળા બહારગામના ધંધા નોકરીથી ઘેર આવી ગયા છે. પછી એ સંદેશો પાંખોને જમાણાજ આજ કપડાં ધોવસવે છે, ને સવારે સાળાઓના સંચાચમાં પહેંચે છે. હે જમાઈ, તમે ચડો થોડે, ને મારી દીકરીને માટે વેઢકી નોડાવો.

૭૨

જમાઈ તેડવા આવે તે અવસર પડનાં ગીતો આ રમથે પહેલાં જ જમ્યાં. એ રવરેમાં અને વિરદી નવવધુઓની ઉકાંઠે મનોદશાનો ચિતાર મળે. મેટી-નોતરની નવીનતા મળે. અને ગીતો તો વર્ણાવનુનાં, લખનાં, કાલાનાં, જુજવાં મળ્યાં. એક વાર તો પુરગોએ પણ માથું નાગજનું ગીત.

નામજી નામના એક મારવાડી વીરને એની પ્રિયતમા યુદ્ધમાં જતો રોકવા મળે છે. નામજી નધી રોકાતો. લડાઈમાં જંપલાવીને કામ આવે છે.

હો રે નામજી ! તારા તારા મૂંચે તારા રે
ચેરીડા ! પાંચ પેરડા ને ઝીંચે પહો રે !

હો રે નામજી ! પડી એક થોડો વંચ રે
ચેરીડા ! ખાણે જાણે તળાણી રેશ જો.

હો રે નામજી ! તાવડીએ પાપી પડે ધીમ તપે રે
ચેરીડા ! ધાતી લગાવણી તપે હો !

હો રે નામજી ! લડ પૂપડી છાંચા કુંડે રે
ચેરીડા ! પડી એક થોડો વંચ જો !

હો રે નામજી ! સરને સરને દેવળીવાસે દેવ રે
નામજી સરને દેવળ માથાથી પૂજણે રે

હો રે નામજી ! આપે એકજી મહિર જોનાં રેશાં રે
હો રે નામજી ! સરને સરને હીવડાસે હાર રે

" " યે સરજી હીવડાસે ડોરડો રે
હો રે નામજી ! યે સરને દેળ માથાથી કેળાયા

" " યે સરજી કેવડારી કાંબડી રે
નામજી ! આપે એકજી થાણે જીજ્યાં રે

હો રે નામજી સરને સરને વાહળીઆરે શેર રે
" " યે સરજી વાહળી માથાથી લીજળે રે

નામજી આપે એકજી વરસાગે આવયાં રે.
હો રે નામજી ! યે જોતી મે નાલ રે

" " એકજી ડોરે પ્રાંદઆં રે
હો રે નામજી ! યે જોઆ મે દાળ
" " એક જો જોતી પરીઆ રે

અર્થ—હો નાગજી ! તને રોકવા ઊઠી ત્યાં તો તડ તડ રેડીઆનો ત્રાજ વૂટયો. પાંચ ઠેરનાં (પેરડાં) પૂણ્ણિને ન આવી રાખી શક્યાં.

હો નાગજી ! એક ઘડી થોડો યંભાવ. હે પૈરી ! તારા વિહોણું વતન સળગી જતો.

હો નાગજી ! આ ધોમ તાપ તપે છે. ધરતી ત્રાંબા વરણી બની છે.

એક ઘડી થોડો રોક, તો હું તારા પર મારી તણ-હોટાની ને ધૂંધટની છાંપડી કરું.

હે નાગજી ! તું સરગળે દેવળો દેવ, ને હું સર-ગળસે દેવળની પૂતળી. આપણ બન્ને એક જ મંદિરે નોખાં રહેશું.

તું સરગળે હેવાનો દાર, હું સરગળસે એ દારને ચોતી-દોરો. એક જ કંઠે આપણે મૂલય.

તું કેળ-વૃક્ષ, ને હું કેવડાની છડી—એક જ ક્યા-રામા આપણે ઊગયું.

તું સરગળે મોટું વાદળું ને હું બનીશ પીંગળા. એક જ વર્ષોક્તિમાં આપણે સંગાથે આવયું.

તું ચોતી ને હું માણેક : એક જ દોરે પરાવાયું. તું ચોખા ને હું દાળ, એક જ યાળામાં પિરસાયું.

૨૯

જેમને 'મારવાડા' કહી હતીએ છીએ, જેમની દોળા-પરં પરીની મદિનો મદિનો પહોંચી રંબમરીમા એકલી અલિસતા જ ઉઠીએ છીએ, અને જેમના ઉચ્ચારણે આપણને જન્મથી, પરીથી, કષ્ટકટુ લાગે છે. તેઓના કંઠની નડક જતાં મને આ રતો મળ્યાં. આ તો મનુષ્યો દનાં. પુરો ને ઝોરતો બેઠે બારમરી રંકડીએ ખેંચાયાં, જન્મમૃતિ અનન આપી રાખે તેથી કારિય-વાડ ખેડનારાં. પણ આ ગીતો તેમના ચિરસાથી વતન આંકુએ બની રહ્યાં દનાં. જન્મસ્થાનથી દબારો માઉ વેગળાં પડીને ય જે મૂળ ગીતો આવેને રહ્યાં હોય તો પછી માણુએ દેહાન્તર ખટકે નહિ મૂળ ધરતિના સ્વરો ને સુચકે તેમને પ્રમારી આપી રહે છે. એએક ગીતનું રમરણ એટલે તો નાનપણમાં કો ખેતરે ક્યાગ વાળનાં, ને કાકુઝરીની એથે લીવનમાં પ્રણય કરતાં તેની જાતની કડવતા. મારવાડોએ અને કડવી દત્તીઃ 'ચોખાનું એમનું દોલ, ખેતરમાં લીમાં હોયે', આકાશવાણી ચડે, વરમાદ મંડાય, અમે બધી ભેપડું રડીને એપાદ કુઝરીના એથે જીતીએ; ને પછી માલએ.—

કાણી કાણી હો ! બાંધત મારા કાળીઆરી રેખ ધોળી ને ધારો બાંધત મારા ! મેવર એ વરસને વરસને હો ! મેહલા બાવાજ રે દેખ

જો એ માડીરો અથો દળ ખેડે વાવએ વાવએ હો, બાંધત મારા રોડાણી જુવાર

ધીરે ને વવાડો નાના કણી બાજરી નીંદણે નીંદણે હો ! બાલજ મારી રોડાણી જુવાર

ધારે ને નીંદણે નાના કણી બાજરી વડા વડા હો ! બાંધત મારા આપાડા હે મેદ

ભરિયા હે નાડા ને વળા નીંદણે બીને બીને હો ! બાંધત મારા પાપડિયો પેચ

બીને હો બીને હો મારી બાલજ ફરી વરડા. બીને બીને હો બાંધત મારા રેશાબારી રોડ

મોડા ને બીને રે મોડા પાણે નીપને નીપને હો ! બાંધત મારા રોડાણી જુવાર

ધારે ને વાચાડા કાચા ચોતી નીપને, અર્થ—હે મારા પિપરવાસી બાઈ ! કાળી કાળી

કાળજના જેવી રેખાએ ચડી છે, ને તેમાંથી ધોળી ધારનો મે વરમે છે.

(શુ કાળજ આંક્યાં નથણાંની અનુ-રૂપના !)

હે મેહલા ! તું જન્મને મારા બાપને ગામ વરસને, કે જ્યાં મારો માડીળો દળ ખેડે છે.

(પતિને રેશ નહિ, પણ ભાઈને રેશ !)

હે મારા ભાઈ, રોડાણી જુવાર વાવને ને રોડા પરા નાના કણી બાજરી વાવળે.

હે મારી બાજરી ! એ વાવેતરમાં નિંદામણી કરને હે મારા ધીર ! આપાડા મે દજા ને નાળાં નદીએ જસાય ર્યાં.

હે ભાઈ ! તારી પાપડીના પેચ ભિંભળા દમે બાજરીની ચૂંદડી ભિંભળી દમે.

તારા બાજના પારજાની રેશમાં દોરી ભિંભળી દમે ને પારજામાં હે ભાઈ, તારો મોડા ભિંભળો દમે. અલિયો દડું છું કે હે ભાઈ ! તારા ખેતરમાં મોટું

જુવર નીપજળે, માર્યાં મોતી અમા દાણા પાળે. આ માંડું મદાયજરાન-દશન છે. ગુજરાત રાજ

મોજ બની રહે છે. પશ્ચિમ દિશ-મજસ્થાન-મમ્બતની રગમમાં મંચેનું સરકાર-ગોશિન મોંઘાં પિંડે ને પ્રાપ્તને ધનદનાં કરે છે.

'જેપાળીનાં લોડાગીતો તો જુડ્યા 'મેરાળી-દામાં' એ ચિમલમાં થોડી બૂલ ભાડું છું.

ગાંધીજીની ઉન્નતિનાં પગથિયાં

[અંગત જીવનમાંથી]

રવિશંકર મહારાજ

આજ સુધી ઘણા મહાપુરુષો યજ્ઞ ગયા. તેમનાં કોષ્ઠએ પોતાની જયંતી જિજ્ઞવવાનું કહ્યું હોય એવું રમરણ નથી અને એ પણ સાચું છે કે આટલા મોટા પાપા પર દેશ અને દુનિયાભરમાં કોઈ છરતા માથુ-સની જયંતી ઉજવાઈ નથી.

ગાંધીજીજયંતી લોકોએ જ્યારે જિજ્ઞવવા માંડી ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું કે જે જયંતી જિજ્ઞવવી હોય તો માનુ' નામ છોડીને ચરખા જયંતી થા રેડિયા જયંતી, જિજ્ઞવો. આ માટીને દેક જશે, અને એને લોકો ભૂલી જશે, તો દેશ અને દુનિયાને નુકસાન નહીં થાય, પણ રેડિયાને લોકો અપનાવશે અને નહીં ભૂલે તો દેશ અને દુનિયાનો ઉદ્ધાર થશે. ત્યારથી રેડિયાખાસ અને ચરખા જયંતી નામો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. તેમણે ચરખાને પોતાનું પ્રતીક ગણ્યું અને આ જયંતી જિજ્ઞવણીને બદલે પણ લોકો જે ચરખાનું રહસ્ય સમજશે તો જગતની સેવા જ થશે. એના ઉદ્ધારમાં જગતનો ઉદ્ધાર છે. અને નાશમાં જગતનો નાશ છે. એમ લોકોને દેખાવ્યું.

આ મહાપુરુષનું બાળપણ યાદ કરીએ છીએ તો તેનામાં બહાર તરી આવે એવું કંઈ લક્ષણ જણાતુ નથી.

તેઓ અધ્યાસથી-ભૂતથી ડરતા. નિશાળમાં ભણતા ત્યારે કોઈની સાથે ખાસ દોસ્તી નહીં, બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે ભળતા નહીં, રમતનો શોખ નહીં, અવ્યાસમાં પણ

સામાન્ય. નિશાળ બંધ થાય ત્યારે સીધા ઘેર જાય. શરમાળ પણ બહુ.

આમ તેમનું બાળપણ બેઠકે છીએ ત્યારે આપણને જરૂર એમ લાગે છે કે આતો સામાન્ય વિદ્યાર્થી કરતાં ઘણી બાજુમાં પાછળ હતો. કેટલાય એમની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ કહેશે કે અમે બીકથી ડરતા નથી, એમના જેટલા તો નથી જ ડરતા. અવ્યાસમાં, રમતમાં અને બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે ભળવામાં આગળ છીએ. ત્યારે એ આગળ ક્યારે યજ્ઞ ગયા !

તે નાકરની સોજતમાં બીડી પીતા થયા, આપણે પણ બીડી પીતા હોઈએ. તેમણે બીડી પીવા દેવું ક્યું. આપણે મક્તિયા બીડીઓ પીધી હશે. અને કેટલાક જેમ તેમ કરીને જ્યોતિયાથી પેસા મેળવ્યા હશે. તેમણે બીડીઓનું દેવું ભરપાઈ કર્યા માટે સોનાનું કડું કાપવામાં પોતાના ભાળે સાચા આવ્યો. આટલે સુધી તો ગાંધીજી આપણામાંના ઘણાની પાછળ લાગશે. પણ હવે તેમણે કૂકો માર્યો, અને દોટ મૂકી. એ ચોરી કર્યા પછી તેમને ઊંઘ જ ન આતી. તેમને ભારે પાપ કર્યાનું લાગ થયું. આ વાત પિતા જાણશે તો તે પોતાનું માથું ફેરવે. પિતા માર મારે તો એટલું કુ:ખ ન થાય, પણ પોતે માથું ફેરવે એ અસહ્ય લાગ્યું તેમ છતાં એ ચોરી કળું કરવી જોઈએ અને ફરી જિંદગીમાં અસહ્ય આવ-રણ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી એમ

તેમને લાગ્યું. પિતા જંગીર માંદગીને બિચારે હતો. ત્યારે આ પ્રસંગ જ્યો તેમની કહેવાની હિમત ન આવી, એટલે ચિટ્ટી લખીને આપી.

આમ કરવાથી તે સામાન્ય વિદ્યાર્થી કરતાં પાછળ દેખાતા હતા તે આગળ યજ્ઞ ગયા. આપણે તો કદાચ એમ વિચારણું કે ફરી નહીં કરીએ; પણ કોઈ નથી જાણતું તે ચોરી જાહેર કરવાની શી જરૂર? એ તો ભૂલાઈ જશે. ગાંધીજીને તો ચોરી કર્યા માટે પશ્ચાત્તાપ થયો, અને પ્રાયશ્ચિત્ત ક્યું. તેમણે પિતાને ખાતર કપૂલાત ન કરી પણ પોતાને અથે' કપૂલાત કરી. એમનું હૃદય કંબળા લાગ્યું. અને પિતા ન જાણે તોય અંતરામાં તો જાણે છે ને ? એટલે પોતાના અંતરને વફાદાર રહેવા માટે ગુનાની કપૂલાત કરી અને ફરી તેવો ગુનો ન કરવાનું પણ લીધું. આ આગળ વધવાનું એક લક્ષણ.

હવે બીજી વાંત. નાનપણમાં એમનામાં એક ગુણનો વિકાસ બહુ દેખાય છે, જે લાગ્યે કાંઈનામાં દેખાય છે તે માળાપતી મેવા.

હરિશ્ચંદ્ર અને શ્રાણનું નાટક વાંચીને તેમના જીવનમાં નવો પ્રકાર પડ્યો. તેમને એ બેઠકે આંસુ આવ્યાં. શ્રવણ અને હરિશ્ચંદ્ર જેવા યવાનું મન થયું. આતુ તો કદાચ બીજાઓને પણ થયું હશે. પણ તેમણે તો આચારમાં મૂક્યું

પિતાના ખતુની છેલ્લી પળ

સુધી તેમણે રોજ માઠે પગ ચાપ્યા પિતા રાત્રે સુતાની રગ આપે ત્યારે સફળતા આમ શ્રવણની જેમ સાચા સેવક બન્યા હતા અને એ સારવાર સેવાનો રોખ આજે ફૂલીફાલીને દુનિયાને હક આપી રહી છે આ અનન્ય ભાવની સેવાથી તે આપણી આગળ ચઢ ગયા

આજ જતા તે માસ ખાપ છે માસ ખાતાની પાછળનો ઉઘેશ મળ્યુંત બનીને દેશની સેવા કરવાનો છે અહીં તે પાછા પડ્યા ને કે આપણાથી તો તે વખતે આગળ હતા જ કેમકે તેઓ શોખ કે રવાદ કરવા ખાતર માસ ખાતા ન હતા પણ પરાધિકારગ્રસ્તિથી ખાતા હતા

આવુ તો બધા વિદ્યાર્થીઓ માને છે અને કરે છે પણ તેમને થયું કે આમા તો માખાપને હેતરવાનું થાય છે માસ ખાણું હોય ત્યારે બૂખ ન લાગે અને ઘેર માખાપ ખાવા બોલાવે ત્યારે બૂખ નથી એમ બૂકું કહેવું પડે આવું કહેતા તેમને થયું કે આ તો અસત્ય બોલીને માખાપને હેતર્યા એક તરફ દેશના ઉદાર માટે માસ ખાવાનું હતું અને બીજી તરફ માખાપને હેતરવાં પડતા હતા, તેમણે નિષ્કર્ષ કર્યો કે માખાપ જીવતા હોય ત્યાં સુધી મામ ન ખાવું અસત્ય બોલીને માને હેતરીને દેશ સેવા નથી કરવી ગમે તે બોલે અસત્ય આચરણ તો ન જ થાય, એ દિનમા સન્નૃડ ફરી થયું હતું તેથી આ નિષ્કર્ષ થયો

આપણને તો એમ લાગે કે એમા માખાપને શું અને એ ક્યાં જાય વાના છે કે ક્યા ઘેરથી પેમા માગવા છે અને જાણશે તોય દેશ માટે એવું

કરે છે એમ સમજશે અને પોતાના દીકરા વિષે અભિમાન થશે તેમને આવો વિચાર ન આગો અને તેમણે માતાને ન હેતરવાનું મહત્વનું ગણ્યું. આ પગલું તેમને આગળ લઈ જાય છે

વળી તેમને વિચારત મેહલવાનો પ્રમગ આવ્યો કોલેજમા બરાબર ફાવતું ન હોય અને પરદેશ જોવાનો મળતો હોય તો બધા વિદ્યાર્થીઓને એ ગમે અને તે વખતે જે આડે આવે તેમને જેમતેમ સમજવીને જાય સાચા ખોટા વચન આપે, પણ જવાનો પ્રમગ છોડવાનું મન ન થાય ગાંધી જીએ તેમ ન મ્યું તેમણે માતા પાસે મામ, મદિરા અને બલિયાર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા વફાદાર રહેવાનો હક સકંપ કર્યો

માતા તો દેસમા હતા તેમને બજાર ન હતી કે પોતાનો દીકરો પરદેશમાં શું કરે છે અને કેમ રહે છે પણ દીકરો પોતાની જાત પ્રત્યે વફાદાર રહી અને મનમા ગાંધ વાળી કે માતા ન જાણે તેથી શું મારાથી જોડું ન થાય

આ પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવાની કસોટીઓ થતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ કુદકે ને બુમકે આગળ વધતા ગયા અને આપણે તો કયાય પાછળ રહી ગયા

નિતાયતમા વિદ્યાર્થી તરીકે બહુ આગળ કે હેરિયાદ દતા એમ ન હતું તેમને તો શરૂઆતમા ગમતું ન હતું અને રાત્રે જાનામાના રૂતા ઘેર પાછા જવાના વિચારે આવતા કેળની સાથે જળતા નહીં શરૂમાતા, વાત કરવાનો પ્રયત્ન ટાળતા પણ પેરી પ્રતિજ્ઞાઓ ભૂતવા નહીં તે વખતે મિત્રો બુદ્ધિશી પ્રતિજ્ઞાના જુલ જુલ

અર્થ કરતા અને એમને ફાસવા પ્રયત્ન કરતા પણ ગાંધીજીએ તો માતા વ્રતોનો જે અર્થ કરે છે તે અર્થને વફાદાર રહેવાનું બધા જોયું અને બુદ્ધિશી થતા અર્થનો સ્વીકાર ન કર્યો, અને પોતાને વિશે મૂર્ખ, જંગમી, માનડીઓ વગેરે વિશેષણોનો ઉપયોગ થયો તે સ્વીકારી લીધો, પણ મનમાથી ચરમા નહીં

તે એક ડોશીને કંઈક પરિચય થવાથી રવિવારે મળવા જતા તે ડોશીને આ વિદ્યાર્થી ગમી ગયા અને પોતાની દોશી તેમની સાથે પરણાવવાનો વિચાર આવ્યો પણ એ વિચાર ગાંધીજી જાણી ગયા એને તેમણે મશ્કરી થવાના બોલે પણ સત્ય હખીત લખી જણાવી કે હું તો દેશમા પરણુંતો છું આ એક બાળકનો પિતા પણ છું અને અત્યાર સુધી તમારી દીકરી સાથે કરજ અચરિત છૂટ લીધી નથી

બીજા વિદ્યાર્થીઓ આવે પ્રમગે નહેર કરે નહીં અને બલિયારી અને ગાંધીએ જે સત્ય હતું તે કડુ અને આગળ વધ્યા

તેઓ આપણી જેમ કોઈ વખત જૂન કરી બેસે છે અને થોડા પાછળ પડે છે પણ તરત તે સુધારીને ફરી મારી લાણી આગળ વધે છે

આના પ્રસંગો લખતા ભેરિયે તો બધા ચર્ચ જાય દેશમા આમ બધી કસોટીઓમા તેઓ પાર જીત્યા છે અને આગળ વધતા ન ગયા છે *

ને શ ન લ સે વી ગ

(અવધૂત)

ગામના ચોરા આગળ એક મોટર ઊભી છે. પાછલા ભાગમાં ધૂમાડો, સવારની રસોઈ થઈ રહેવાની સાક્ષી પૂરતો નીકળી રહી છે. હવામાં પ્રસરેલી સુગંધ સુદૃઢ તળાવાની ચાડી ખાઈ રહી છે. કાંઈ લીલાં મરચાં સાથે આવે છે તો કાંઈ શાક સાથે. એક માણસ લસણ ફેલે છે તો બીજો મસાલો વાટવાનો પત્ર ચૂંબે છે નાખી દહો સાથે ઘાખત યાવ છે તો કુંભારને માથે પાણીનાં બેંડાં છે...બે ત્રણ અક્ષરો અંદર બહાર કરતા ધમાલમાં અભિવ્યક્તિ કરી રહ્યા છે.

પરંતુ આગસા ભાગ પર તો પૂરેપૂરી શાંતિ છે. એનો અર્થ એમ નથી કે ત્યાં કાંઈ નથી. બધેકે પાછલા ભાગ કરતાં અનેક ગણી સંખ્યા છે. ચોપાડમાં નાખેલ માદી તકિષા પર ઓક્સિડર લાગતો એક લુવાન માણસ સુરવાળ પર ખમીસ ચઢાવી ઉપાડે માથે જાણું વાંચતો બેઠો છે. ડાબી બાજુએ હેટ અને યરતો પડ્યાં છે, તો જમણી બાજુ પર ત્રણેક કારકુન બેઠા છે. એક જથ્થા આંકણીયાં લીટીઓ દેરે છે તો એક જથ્થા લખી રહ્યો છે. ઉલ્લે બેઠેલા કારકુન શમ કરવામાં મથયુષ હોય તેમ કાળિયાં જોડે છે. પથુ એના કામનો પાર જ નથી આવતો. ઉપરનાં નીચે કરે છે તો નીચેનાં ઉપર કરે છે. તો વળી વચ્ચેથી પથુ એકાદ બે તાણી કાઢે છે....

સામે-ગાદીને અડોઅડ એક વચ્ચે ફીક ફીક જગ્યા છાંડી ઉક ધાર પર બેચાર ખેડૂત બેઠા છે પથુ તેમ પૂરેપૂરા સકાય સાથે. એમની

પાછળ ધોતણી સાફના લગભગ એક સરખા લેઆસ્તાળા ચાલીસ પચાસ બીસ ખેડૂત બેસી રહ્યા છે. નીચે ધૂળ અને કાંકરી છે જ્યારે માથા પર ઓતરા-ચિતરાના તાપ પડે છે. પથુ કાંઈનેય પેલી જાજમ ઉપર બેરે જાજમ વગરની અડધી ખાસી ચોપાડમાં બેસવાની દૃષ્ટાંત નથી. ક્રિષ્ણ છે તો દિવ્યત નથી.

સાહેબે '...રેટ એડેટ' બાણુ પર મૂકતાં સામે બેઠેલા એક વૃદ્ધ ખેડૂતને ઉદ્દેશ્યો: 'કેમ બેસી રહ્યા છો ગામેતી (મુખી)? આખા ગામનું ઉધકું કરે નહિ પોસાય.' બાણુના કારકુન પાસેથી નામાવલિતું કાળિયું લીધું. ઉદાસ આંકડા પર નજર ફેરવતાં બોલ્યા: 'એક તો તમે આંકડાં નામ છતાં રાખ્યાં છે.' યરતા ચરપી એક ચોપડી લીધી. પાનું ઉપાડતાં કહ્યું: 'લુવેલ-છકોતેરે ધરને બદલે તમે આખાં પાંસલ લખાવ્યાં છે ને.'

'એકઢે (હરો) બાવરી. રાજના સોપડામાં ઉગે ઈ ખરે. પથુ સાપરાં તો તથુ વીડુ જ દે! પમે આપ ના માનો તો ધણી સો.'

'બેર. બોલો, ચાલો તમારા કટતા લખાવો છો?'

'હું (યુ) લખાનું અનદાતાર!'—
'લુવે પાછા. એકવાર મેં, તમને કહ્યું કે આમાં કંઈ આનાકાની ચાલે એમ જ નથી જાણ્યું'— અને કારકુન તરફ જોઈ કહ્યું. 'લખો ચામેનીના પચાસ'—

પરંતુ રૂપિયા બોલાય તે પહેલાં તો ગામેતીએ માથા ઉપરથી ફાળિયું ઉઠાડ્યું: 'મજબૂત થઈ જાય ને અન-દાતાર! પસા તો આરા છપ્પસ પર

ચાપડા (નળિયાં) ની હે. ઈમ નો કરો માખાપ.'

ગામેતી સાથે પેલા બીજા માથુભેાપ બોલી બેઠ્યા; 'ના સામ ના મરી જવાય ને?'

સાહેબ દરયા. 'અરે ગાંડા! ગામેતી થઈને?' અને એમણે વળી પાછી ખાતી આપી કે આ પેસા તમને બાર વરસે બ્યાજ સાથે પાછા મળશે. દસ આપશે તો પંદર મળશે વીસ આપશે તો ત્રીસ મળશે.

અને આ પછી તો પેલા પાછલા લોકોને પાસે બોલાવી એમણે નાન-કડું એવું ભાવણુ પથુ કહ્યું. 'લગ-ઈમાં અંગ્રેજ સંકારને ધૂમ ખમ' થયું છે. ને આપણા રાજનેય પેસા આપવા પડ્યા છે.' એમણે અર્ધ-શસ્ત્રના કેટલાક મુદ્દા પથુ સમજાવ્યા: લગાધને લાંબે મોંધવારી થઈ, મોંધવા-રીને લાંબી લોકો પાસે પેસો આબો, પેસો અબો એટલે ખરીદશક્તિ વધી ને ખરીદશક્તિ વધી એટલે મોંધ-વારી થઈ.

'હવે તમારી પાસેથી પેસા લેવાથી ખરીદશક્તિ ઘટશે, ને ખરીદશક્તિ ઘટશે એટલે મોંધવારી થશે.'—

પથુ પેલા લોકોને ખરીદશક્તિ શું ને મોંધવારી મોંધવારી શું એની કંઈ સમજ નહોતી પડતી અથવા તો પાડવા નહોતા રાજના. એ તો એટલું જ જાણતા હતા કે રાજને આ રૂપિયા ભરવા માટે કાં તો કંઈ ટોર વેચવું પડશે કે કાં તો જાપને ત્યાં બામિયો રહેવા વખત આવશે.

આ પછી સાહેબે આ 'નેશનલ' સેવિંગ એટિફિકેટ તો બીજો મોટો ફાપડો દેખાડ્યો: 'એ બદાને સુખ

દુ ખ બેઠીને તમે આટલા રૂપિયા મેળવી શકશો એ માણસદીઠ મદિનાના બે જ આના બચાવે તો ધરમા એવા આઠ માણમ હોય તો મદિને દિવસે એક રૂપિયો બચે વરસના બાર રૂપિયા થયા ને એમ દસ વરમ બચાવો તો છ વીસું જેટલી મોની રમ -

ગામેતીને હમનુ આ યુ 'અરે અન તાર ! એમ બમતા એપ તો લોફોને દેવુ જ દુ મામ કત પડે !

તમે અમજતા નથી ગામેતી, દેવુ હોય તો મ્પાવાની તનત થાય અમ-જાને ! લો બોલો કેટલા લખાવો છો ?

માહેબા આટલા લાપણુ અને પૈસા પાછા મજવાની પૂરેપૂરી ખાત્રી આપાને અતે ય લોફોના વિચાર તો એના એ જ હતા આમ મરીત મીઠું મીઠું બોલીને રાજ પૈસા પગથી ખાવા જ બેઠું છે અતે તેથીજ તા ગામેતી ચે કહ્યું ને ? 'આપ પૈસા પાસા આતમનુ ના કે તોય કાઈ આલ્યા વગર સાતવાલુ હે સાગ પશુ જરા ગજુ (રકિત) જોડને માંડો તો દીક પડે બારસી ! તળો બે રૂપિયા'

'અરે કાઈ મારો થયો ગામેતી જેસો કારકુન બોરી જોયો માથે સાથે એજો એક કાળાણિયું મારે ધધુ આ જો માહણી પાળતા દુગા ગામેતીએ કેટલા લખાયા છે ?' ને ચમ્પીય રૂપિયા ?'

'આઈ કહ્યું ભણ્યુ હે તે પશુ આપ કાઈ જુઠું તો હી બોનતા આ હે

'તો જમ તારે ને બોન ! કારકુને કમમ ઉઠાવી સાહેબ બોરી

હયા 'લખો વીસ રૂપિયા' અને ગામેતીને વળી કાળિયુ ઉતારતો જોઈ પદર કરાવી દીધા 'દવે બોરીઠ નહિ હા પછી કોણુ છે ?'

કારકુને નામ બોલવા માઝ્યા જેમ જેમ આવતા ગયા તેમ તેમ કોઈવાર સાહેબ લખાવતા કોઈવાર કારકુન પોતે લખી નાખતો લખી પચાત તો હતીજ નહિ કા તો પાચ કે કા તો દમ એથી કોઈના વધારેય નહિ કે ન એજા હા કમ જાટ વધી પડતો તો કોઈને નિનકુલ છોડી દેતા એ લને બાખ પાચથી એજા લેવાની યુગ્મદી ન હતી

સાહેબ પોતે ય સમજતા હતા કે આ લોક પાસે પૈમા નથી ને બવો માસ જ છે પશુ શુ કરે ? ચિટ્ટીના ચાકર દતા ન્યા આખી ય પ્રજા ગરીમ હોય ત્યા છોડી છોડીને ય કેટલાને છોડે ?

એક બીનને ગરીમ સમજને એની અરજ દયાન પર લઈ છોડી દવા જતા દતા ત્યા તો કારકુને અગર નાખેતુ કપા લઈ લેવાયુ કાળી કાપા પર મેરી ચાંદીની ચૂકી ચમ્પી રહી 'જોયુ ને કે છે ને ગીમ છુ'

સાહેબને ય કારકુનનું કહેતુ સાચુ' લાગુ વળી એમ પશુ થયુ લગેટી બર જગનાર પ્રજા, તથુ નજુ કપા પહેરવા લાગી દેરદાખર રાખના લાગી ત્યારે પૈસાદાર તો ખરી જ ને ? ચૂકી-ગાળાની મદદે એના પછીના નમમવાળો એક નીવ ધપ્યો 'એ તો સાગ એની જુનની હે'

સાહેબને દાઝ ચડી 'દીક, એના પાચ માંડો ને આ કડાપણુ કરે છે એના દસ લખો'

'ઓ હો હો ! ગમજ થઈ જાય ને મામાપ ! પેના બીનને તો જાણે સાચે જ તાવ ચી ગયો

કારકુનને એકો ઉપર મીઠુ કમના વાર વી લામવાની હતી ! 'લે માઝ અગૂરી રાવજ, દયાવ તારા નામને' પશુ રાવજ તો હલુ ય મરકરી જ માનતો હતો ગામેતી તરફ એજે નગર નાખી બી પડે કાઠ કજા ભગવાન સામે જુવે એમરતો

મૌ કાઠએ એજ લાલો કે કાઠની પશુ લખામણુ ન મતી પશુ આવી લખામણુ કર્યા વગર તો ગામેતી 'હા, અનદારતાર ! (એ લખામણુ કર્યા વગર તો ગામેતી ન ત્હી થયા હાને (સાવ) ગરીમ હે બેર ય મરી મથુ હે ને નાના નાના બે તથુ સોદા-ય'

'એ છોકરાનું કેમ પડુ કરી શકે છે ને રાજને આ આટલી દસ રૂપરડી નથી અપાતી ? લાઈ લો એને અગૂહો જટ કરો જમીને પાણુ ઊપણુ છે !

અને સાહેબ વળી પાછા પેસ ગામેતીને પૈસા બચાવવાનો આ ઉતમ રસ્તો સમજવી રણા

બીજી તરફ કારકુન સૌ કોઈની પાચ પાચ દપધાવે જતો હતો 'કોઈ પચાત કરતો કે અરજ શુભ રતો તો-નરામર કામ પતાવવાનો મુરખો-દસને આંકડો તૈવાર જ હતો ખપોર થતા એક તરફ રસોઈ પશુ ચર્ચ બીજી તરફ આ લોકનુ પશુ પતી ગયુ સાહેમે રજા આપતા ગામેતીને વળી કહ્યું 'તમ લોકને હમણાં તો મુરકેલ લાગશે પશુ ન્યારે દસના પુદર રૂપિયા હાથમા અવશે ત્યારે ઊવટાનું એમ થશે કે વધારે બર્પા હોત તો સાડુ ને જુવે પેમા

લેના આવશે ત્યારે તમને ' નેશનન સેવીંગ સર્ટીફિકેટ ' નોટ જેવું જાણેલું એક કાગળિયું મળશે એ સાચવી ગયોને ?

પરંતુ ગામેતી જ નહિ મૌકાકાને થયું હતું કે સાહેબ ગપ્પા જ મારે છે આ બધી રાજની હેતરપાંડી જ છે. હાથી આગળ પડેલો પૂલો કોઈ દિનસ પાછો લેવાયો છે કે લેવાશે ?

એક જ મહિનામાં ઉધરાણી-અમલદાર આવી પહોંચ્યો.

કોઈએ ગામમાં આવેલી ધાત્રીની દુકાન પરથી રૂપિયા ઉપર મહિને એક આનો કરીને બાંને કાઢ્યા તો કોઈએ વળી ધાન વેચ્યું તો કોઈ કોઈએ, ઘી કે બકરા-ટૂંકડા વેચીને ભેગા પણું કરી રાખ્યા હતા.

પરંતુ પેના કાવજીને રૂપિયાનું બ્યાજ રૂપિયો આપે તો ય ન તો પેયો ધાત્રી ધીરે એમ હતો કે ન હતા ધરમા દાણા મિલ્કતમાં ગણેા ન ગણેા તો, એ બકરી ને ત્રણ નાના નાના છોકરા હતા. એવે વળી આ નરા અમનદારને અરજ કરી : 'સાન કાઈ ની હે હું (શ) આણ ?'

પણ આ અમલદાર તો કરડ-વા જ દોડ્યો. પાંચ સાન ગાળેા ચોપડાવતા ઉપરથી એક લાત પણ લગાવી દીધી 'ઠાઠ સાના કુચ્છર ! ન હોય તો જૈઝ વેચી આન પણ—'

'પણ સાબ બેરંય મરી ગયું' હે હું વેચુ !'

'શું વેચું ?' દેખાડ ?' કહેતો એનો એક નોકર ધમી આબો.

ગામેતી વચ્ચે પડ્યા ને શવજીને સમજાવીને ઘેર કાઢ્યો એક દાંદ હે એ વેચી આ તાણે બીજું હું માય !'

પરંતુ તક આવે પદરની બકરીના કોઈ 'મ' અપવાય તૈયાર ન હતું છેવટે પેના દુકાનદારને જ

'મહેરમાની' કરવી પડી આઈ રૂપિયા બકરીના આધ્યા ને બે રૂપિયા રૂપિયે મહિને બે આના કરીને બ્યાને ધીમાં.

રાવજીના હાથમાં, દમતુ નેશનન સેવીંગ સર્ટીફિકેટ આવતા વળી બીજી મૂઝાણ બીમી થઈ 'આ કાગળિયું પાને મધરનું કયા ?'

જાખરાંના ધરમા ન તો જેડી હતી કે ન હતું માટીનું એવું વધીક વાસણે પ કોડી પ ભાત્રેની હતી, અને તે પ, મહિને મામ માચનું હોય તો ગમે તે કરે પણ આ તો માર ખાર વરસ લગી !

ત્યા તો એ પોતાની મૂઝાણ પર પોતે જ હેમવા લાગ્યો અને મૂળમાં આ કાગળિયું જ સંધરવા સરખું છે કે કેમ એ નક્કી કરવા બે ચાર જણ સાથે એ પ પેના દુકાનદારને ત્યા ગયો.

દુકાનદાર પોતે પ-ચુગતની પૂર નહોતો ગળ્યો તો પછી અગ્રેજ તો ગળ્યો જ કપાયી ?'

પણ નોટના જેવું ચિનામણ અને અગ્રેજ રાખતો મિછો બેઠેને એને માહસ ખેડવાનું મન થયું, હસતા હસતા પેના બીનોને પૂછ્યું.

'અને આઠ આઠ આનામાં આવતુ છે આ કાગળિયું ?'

'અરે જા જા નેઠ પાય રૂપિયાનું કાગળિયું આઈ આનામાં તે—ભરે લે આ તો ઈમ કરીને મેનરી લેહે' અને આવતા થયા

પણ રાવજી ન ઉઠ્યો, એનો વિચાર તો આ દુખનદારને છેતરવાનો જ હતો, કયું 'એ બધાના તો પામ પામના હે ને માઝ ગય જિય તો દલતુ હે'

'તો તારો રૂપિયો બેસ આવડ' છે ?'

'હું' રાવજીએ ના પાડી 'દાંદ આવતુ હોમ તો હા બહુ નકરે લે આ પાછું' અને કાગળિયું નાખતા ઉમેયું 'ધરે જમને બાહજમાં નાખજો તે ખટારા થશે'

રાવજી જેમ દુકાનદારનું મન પારખી ગયો હતો તેમ દુખનદાર એની પ મરજી જાળી ગયો હતો અને તેથી જ તો આસતા થયેના રાવજીને એણે ન બોનાવ્યો ને ?

દુકાન બંદાઝ નીમ્બેનો રાવજી વળી ગૂચવાયો બીનું બધું તો ઠીક પણ આને મધરનું કયા ? ખાર વરસ લગી કોણુ છંબ્યું ને કોણુ મથું ? છોકરા તો એક વરસનો છે ને તે પ હવે દૂધ વગર કેમ જાણ્યું કે છવરી બ્યારે ડામગીઆ તો સાસરે જતી રેવાની ને પોતે પ રાવજીને હસતુ આન્યુ 'આ પાસ વરહ જવહે તો છોકરાના ભાષય વળી'... અને નિર્ણય કરતા યામયો.

'આની દેના જ દે ને દાંદ તો દાંદ' પાછા ફરી પૂછ્યું 'જેઠ, પેના ઉપ રતા પેમા—આજ ને મૂડી હમણ પ યાળી દેવુ હે ? મોસો વચરાવ ઉમે તો ?'

'અહીં આવે ત્યારે કે ત્યાં ઉમે ઉમે'

'રાવજી પાછો દુકાનમાં ગયો દુખનરે બે બતાવ્યા ને આડન

બ્યાજના આઈ આના તરત માચ્યા 'સાન આઠ આના હાથમાં આ લે તો બેના કામ'

રાવજીને વળી દાંદ ચડી 'એ હો હો ! રૂપિયા ત્રીધે એક ચૂમી (મીડી) પીએ આની વાર તો ચાઈ ની હે ને એવામાં બધા આઈ—'

દુખનદાર હમણે 'ત્યારે એ તો એ ! અગ્ને દિમાય બે રૂપિયાનું ચાર આના આડન થયું ને ચાર આના મહિનાનું બ્યાજ'

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૭૧૩]

રજવાડી હિંદનો પરાજય

મગનલાલ પ્ર. દસાઈ

[મરાઠા રાજ્યમંડળ પર હલ્લા]

[જ્યેષ્ઠ અધી આ ઇતિહાસ લેખમાળા આપી દરેક નહોતો, તે હવે શરૂ કરું છું: આપણે એટલે આવ્યા હતા કે, વેદેશના આક્રમણ-નાતિ પેશવા સુધી પહોંચી હતી, અને તે અંગ્રેજોની ભજમાં ફરારી હતો. પણ શું થયું તે હવે જાણીએ. આ પછીનું પચસું મરાઠા રાજ્યમંડળ ઉપર મુકાયેલ હલ્લા કરવાનું અંગ્રેજોએ બન્યું. અને તે પૂરી ગજવરીએ તેમણે બન્યું હતું.

એલિફન્ટાની જીવનકથા સખતાર સર ડી. કોલકુક (પા. ૨૯) તેમાં કહે છે કે,

"મરાઠાઓના ક્રિયાઓમાં આપણે જે દખલ કરી માંદી પડ્યા તે ઉપાડું આક્રમણકારી હતું એ દખલ કરતું જોઈએ "

આ કાળનો ઇતિહાસકાર મિલ પણ આ જાતનું જણાવે છે. (પા. ૫૭૫):-

"જે મહાન હેતુઓ હવે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય રથાન માત્રવા હતા એક પેશવાને પાટો પૂનાની બાહ્યે બિચારા અને એની ઈશી સત્તાએ તેને પહોંચાડવા કે જે બીજા બધાં મરાઠા રાજ્યોને કાબુમાં રાખવા માટે પડતી હોય. આ સત્તા નામે પેશવાની, બાકી અજેઅર તો એ બ્રિટિશ સરકારનો જ પાય.

"બીજી-આ ધરતીને એની સુધારી હજને કાળમાં દેવી કે નેથી એને મજતી સમિધી બીજા વધુ જગજાન મરાઠા રાજ્યો ઉપર કોઈ બિચારી રાખાય; અથવા, કાઈ નહિ તો, તત્કાલ યુદ્ધ આવી લાગે એવી ભયદવા પડતી તો, અંગ્રેજો તે ઉપાયો કરીને, રૌબીઝ કેમ કે, ખાસ કરીને અત્યાચારી નાણાં-બીય દશામાં, તે આ વર્તમાન મોઢાવણી માટે રાખ્યા અક્રિયતા અને તકલીફ લેવા કરે "

તે હાલનાં પચાસાવાર હવે જોઈએ.

૧

વસંદનાં ફળગે

"વસંદની સમિધી થયું કે, ચિંકે અને બાકીને એકા કમી અને તેથી એકલે બહુને દસવાનાની જરૂર લગી કરી "

મિલ-૧૭૩-૪

કોઈ મરાઠા સરદાર નહિ પાડ્યું હોય એટલી ત્વ-ચારી અંગ્રેજોએ પૂના મર કરી લઈ બાહ્યારાને વસ-પુટી પોતાનો રક્ષિત કરી આણી પાટો પૂનાની માંદી ઉપર એમાંડી દીધો. આ અપારો રાજતાં ચિટ્ટની આંખ લખડી હવે તે પામી ગયો કે, જોને પોતે હોદ્દર પાસેથી છોડાવીને અપનાવવા માગતો હતો, તે તો ત્રાહિત ત્રીજાને કબજે પહોંચી ગયો છે; અને તેને ત્યાંથી છોડારી લાવવાની વાત તો કપાલ રહી, હવે

કરતું શું એજ મોટો વિચાર થઈ પડ્યો! આ વિચાર કરવા તેણે બોમ્બેની સલાહ-મસલત શોધી. તે અંગ્રેજોને વરાણની હલ સુધી પહોંચ્યો, અને બોમ્બેને સામેથી ત્યાં આવના કહેણ મોકલાવ્યું. એટલે એટલે પછુ મરાઠા સરદારો પોતાની કંઠોડી દશા પામવા લાગ્યા.

મળવાને માટે મોઢાવેલુ આ રથાન એક મહત્વનો વિષેટો હતો. તેની એક બાજુ પેશવાઈ હતી, બીજી બાજુ નિઝામની મોગલાઈ હતી, અને ત્રીજી બાજુ બોમ્બેનું રાજ લાગુ થતું હતું. આમ ત્રણ તારના અગ્રધનાં રાજ્યોની હલ એ જગ્યાએ મળતી હતી. આવા વિષેટો ઉપર ચિટ્ટે બોમ્બે પોતાની સેનાઓ સાર્થે મળ્યા. તેમને વિચારવાનો પ્રથમ આખા મરાઠા રાજ્યમંડળના-અરે, તે દ્વારા સ્વતંત્ર ભારતના-ભાવીના જેટલો ગંભીર અને મોટો હતો.

વસંદના તક મુજબ પેશવા એવો અંધાઈ ગયો હતો કે તે તેના આ સામંતો જોડે સ્વતંત્ર રીતે વાત ન કરી શકે; કારણકે તે તદ્દમાં એક કલમ હતી કે અંગ્રેજોની હાંમિયાની વગર તે કોઈ દેશી સત્તા જોડે વાત ન કરી શકે. આમાં તેના સામંતો ય અચારી જતા હતા. સામેથી શિંદે વગેરે તેને અંગ્રેજોના ન સાંભળતાં કાંઈ કહી ન શકે, કેમ કે તે આખોએ પરદેશીઓને હવાલે પડ્યો હતો. એટલે, જો શિંદે, હોદ્દર, બોમ્બે વગેરે મરાઠા સરદારોએ પેશવા સાથેના પોતાના સંજોષ અંગે કોઈપણ વિચારવું હોય, તો પોતાનું તે બાધિય માટે તેમણે અંગ્રેજોની જોડે પંચાત કરવી જોઈએ. એ વિષેટો પર મળેલા એ સરદારોને આ ગંભીર હાંડી વિચારવાની હતી. હોદ્દર અહીં નથી ચોથા મરાઠા સામંત ગાયકવાડ; તે તો ક્યારનો વેદે-રલીના સદાપ-અકની હાંમમાં લપાઈ ગયો હતો. ઉપરાંત રજા દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રના સરદારો તેઓ તો પૂના સર થતાં ત્યાં જ દાંડા ચઢ ગયા હતા.

આમ મરાઠાઓ સામે કાયડો હતો. સામે વેદેશી માટે થ તે સીધી સરજા તો નહોતો જ. પેશવાને સદાપ-અકના કોદામાં લીધા બાદ મર કા રાજ્ય મંડળના તેમ સરદારો એમની જેણે એ ચક્રમાં એવાઈ આવશે, કે જો બહાર રહેશે તો તેથી જ કરીને આપમેળે અસહાય થઈ જઈ પડ્યા રહેશે, એવી એની માન્યતા હતી. આ ખરી હતી કે એટલી તે નક્કી થવાનો કાળ મામે દેવાવા લાગ્યો હતો. એમ ન થતાં લાગુઈ જાતી ચઢ ત્ય તો

વળી અન્ધાર સુધીની લડાઈએને લીધે ખર્ચના રાજ વળ્યા હતા. એ પાછી નવી લડાઈ ઊભી થાય, તો નાણાંદારી દશા તો કંઈકી બની જ નહય; અને તો તો વિલાયતના તેના વાણિયાશાહી શેરો તેને માફ ન જ કરે. પરંતુ, આ વિષે તેને એટલી રાહત હતી કે, પીટ વડા પ્રધાનપદે હતો ત્યાંસુધી તેને પાછું વાળી એવાની જરૂર નહોતી. ઊઘડું, એના આક્રમક સ્વભાવ પ્રમાણે, પેશવાઈ પાછા બાદ એ તો આગળની એક માટી યોજના ગોઠવવા લાગ્યો, અને તેને માટે પોતાની આપ-ખુદ સત્તાનાં અંકો ચાલતાં કર્યાં.

મરાઠા રાજ્યમંડળમાં પેશવા બાદ બળમાં બીજે નંબરે શિંદે આગતો હતો. વેલેસ્લીએ હવે તેને દાદમાં ધાલવા મનસૂબો કર્યો. ઇતિહાસકાર મિત્ર મથાળે બ્રેલા વાક્યમાં કહે છે એમ, મરાઠા સરદારો એડેની લડાઈ વસંતની તહેવારે ચોખ્ખો ફુલગો હતો, અને એ ઊભી કપાતો દોષ વેલેસ્લીને શિરે નમ્ય છે એ પછી એટલી જ ચોખ્ખી વાત છે. ને કે, તે તો એની સામે બંધાવમાં કાંઈ કાંઈ બદલાવો બતાવે છે ખરો. પરંતુ એ તો એટલું જ બતાવે છે કે, તે હુમલાખોર-આક્રમણશીલ હોવા ઉપરાંત ઉત્તાદ લશ્કરીપણું પણ કરી નાખતો હતો. એ લાંબી લ્હીલખાઈની ત્રિગોમાં પડવું એ અહીં

મર્યાદા બહાર જવાપણું થાય. વેલેસ્લી દાખિત હતો એની સાક્ષી મિત્ર નીચે પ્રમાણે (પા. ૫૮૮) આપે છે:-
‘એની સાથિની એટલી સાફ પડેલી છે કે તે શબ્દોમાં કહેવાની લાગે જ જરૂર છે. (૧૮૦૩ ના યોગરૂપમાં મરાઠા એડેની) લડાઈની જરૂર વસંતની તહેવારથી થઈ, અને તે તદ્દ ગવર્નર-જનરલે કંઈક કામ હતું. તે તદ્દ પૂર્વે તેને, શિંદે બોંસલે એડે સુદ થશે, એવી જરાય સરખી બીક નહોતી, એમ તેનાં જ બધાં શબ્દો અને કાર્યો પરથી સાબિત થાય છે. એના શબ્દો માનીએ તો તો, તદ્દ થયા બાદ પણ, -લડાઈ જાહેર કર્યા પૂર્વે જ અઠવાડિયાં સુધી, -તેને તેવી ભીન નહોતી.’ આપણે ઉપર જોયું કે, વેલેસ્લી એમ માનતો કે, મરાઠા રાજ્યમંડળનો અધ્યક્ષ પેશવા કાંદામાં પડ્યા પછી, તેના શિંદે બોંસલે આદિ સામનો યા તો આપો-આપ એની કંડે આવશે, અથવા ને અલગ રહેશે તો અધ્ય સત્રના વગરના છૂટા મણકા બની જશે. ત્રિગેટા ઉપર બેગા ચનાર મરાઠા સરદારોએ આ જ કંઠે સવાક્ષનો જવાબ આપવાનો હતો. એ સવાલ એ હતો કે, આ પ્રસંગે ગમ પાછો બેઠો રહેવું કે લડવું.

એનો બેઠ પક્ષનો જવાબ હવે પછી જોઈશું.

-આણુ

ને શ ન લ સે વી' ગ [પૃષ્ઠ ૭૧૧ થી ચાલુ]

‘પણ મળતો તો.’

‘એ તો ચોપડામાં આંકડો પડ્યો કે મહિનાનું-પણ એની માથાકૂટ રહી! ને તારે આ કાગળિયું આવલું જ હોય તો આઠ આના પાછળથી-અરે હોળી ઉપર આવશે ને.’ અને કામે વળતાં ‘હમેયું’ : ‘પછી તો તારી મરજી.’

પણ રાવજી હડે મરાથો ‘સુકતે કરો તો આણું નકર-’

‘એ ભાઈ સુકતે. સાવ હેંડ.’

કહી હુકનવારે કાગળિયું લીધું. ઉલટ-પાલટ ફેરવીને એ ત્રણ વાર જોયું. આખરે નિર્ણય કરી નાખ્યો : ‘પડ્યું છે ત્યારે. બાર વરમે રાજવાણો આપશે તો ફીક નકર બકરી, જાણે આંદને

બટલે દસમાં પડીતી. ધધો કઈ આખીને ચોજો થાય છે!’ અને ચોપડી ઉધાડી રાવજીનું ખાલુ ચૂકતે કરી દીધું : ‘લે જસ હવે.’

હુકાન બહાર નીકળતો રાવજી એટલી બધી ખુશ હતો કે ધેર જતા પહેલાં ગામેલીની વાત કરવા એ તરફ વળ્યો. આંગણુમાંથી જ વધાઈ ખાધી :

‘માં તો એ કાગળવાના અડી રૂપન્યા ઉપજતી કાઢ્યા ગમેતી.’

‘ફીક કાધું.’ ગમેતી ધ થોડા

ખુશ તો થયા પણ સાથે સાથે ‘અચત’ સિખડાવવા અવેક પેલા સાહેબને ત્રીસ માર્ફલ જે રસા રસા જોડે કહી રહ્યા : ‘જોઈને આ બમત!’ અને બોડવા લાગ્યા : ‘રિવતનું લાડું

તાકવા નીકળી પડ્યા તો કાંઈ બહું ચાગ્યું રાજનું ને કાંઈ ચાગ્યું હુકાન-દારનું. રાવજીને તો બોકડીની બોકડી ખોઈ ને છોરો દૂધ વના રી હે એ લટકાનું.’ અને એકાએક કોણુ જણે કે શું ચઈ આબું? પણ રાવજીને ધૂતકારી ઉધા : ‘અવે આંધ હું કામ જોડો હે’ લે? જા હા? જા તારે ઘીર.’

‘ખરી વાત હે ધરે છોરો રોતો એહો.’ બખડતો રાવજી ઊભો થયો અને ચાલવા લાગ્યો.

પરંતુ રાવજીની દીલી ચાલ ઉપ-રથી જ, તાકી રહેલા ગામેની સમજ થયા : ‘ઘીર જઈ તો હું (હું) પણ દૂધ વના ટટગતા ગોરાને દઉં પાચે દું (શું)?’

એશિયાઈ સેનાનો નાનેરો સૈનિક

મહેન્દ્ર ત્રેપાણી

‘એશિયાઈ આત્મા નહીં’
‘જન્મ એશિયાઈ’

શિવિજ ઉપરથી આ નવા તાર આજે સહજા રજા છે એ નાદની સાથે સાથે જેના રાષ્ટ્રવાદને પાખો ફૂંકી છે એના દેશોનાં નામ આપણે કરને પડે છે એક તો હિન્દી-ચીનનું નામ મલયાય છે અને બીજું સહજાય છે કંઈકોતેરિયાનું નામ એશિયાના આ દેશના નામ આજે આપણા કાન ઉપર પડે છે અને મુઠાકાળના કોષ પરિચિત બધું કદા જગાડે છે આપણે સૌ એશિયાવાસીઓ એક છીએ એવા જે નવા પ્રાચુર્ય ફૂંકાયો છે તેથી હજી હમણા સુધી માત્ર નકશા ઉપરના નિહાવ નામે જે હતા તે આપણા કનેલના મળે કે હવતા દુકાડા બની ગય છે મેકાઓ પૂર્વેની એક જ દિકુ મરુતિની સાડાળીની આ બધી કડીઓ દને આપણને સામરી આવે છે આપણા-હિન્દુઓ અને મુમલમાને તમામના-ભારત વારી પૂર્વેએ આ બધા દેશોમાં જઈ, જામિ, પોતાની સરકુતિ અને ભાષા, શિવિ અને સારિદ્ય, કલા અને રિસાલેથી એને મુશીભિત જવા પીતે એમને ‘મોર દિ-પા’-નુદર ભારતનું જે નામ આપા પુ’ છે તેનું રમણુ આજે આપણે તાણું થાય છે આપણી વિગત-સ્થાને જે સામિલ જવા છે તે કાંઈ બરકતના વોમાર્ગ નથી પણ આપણા પોતાના રિજુગ પડેલા ભા, છે એવું આજે જાણે આપણને યદ રજું છે

જઈને જુઓ હિન્દી-ચીનમાં આજથી અડી હજાર વર્ષ પૂર્વે ત્યાં જઈને વમેરા ભારતના સૈનિકો એના સરકુતિ સિતારેણે અને હવતા દિનારેણે સમાન ત્યાની આજની બૌદ્ધધર્મો ને કર્યામાં પ્રગ ઉપરના તેમના ભાગ-ધર્મ વિશેષ સરકારો હજી મોલુદ છે દિવ અને રમિ, પ્રહા અને લક્ષી, ગરોશ અને નદી આ બધા પૂતળા ત્યા પડ્યા છે મદિરામાં મદાભારત બો રામાયણની આખી ચિત્રધાઓ પર્યટર્માં કોતરાપેની પડી છે

એથીય આજના, દરના બધા મુમાયમાં દિકુ સરકુતિ કોઈ સરો-ધનનો વિાષ બની એવી જગાળની કયા નથી રહી એ સરકુતિ આજે પણ ત્યા હજી છે-હિન્દુનામમાં છે તેના કરતા વધુ કલામય અને રાભારતિક રીતે રોગિદા હજનમાં વજુઈ જઈને એ હજી રહી છે પુર જવામાં તો એ મરુતિ પલ્લ ખડું મદિરા અને એતિદાસિક ખરો રોમાં જગવાપેની છે પણ એની પોડોરોના બાપી-ટાપુમાં એ ત્યાની પ્રજના પાનેમામમાં પગાની દેખાય છે એ હજાર વર્ષો પૂર્વે ભારતના સંજો ત્યા જે મરુતિ લાને જવા હતા તે લખમજ જેવીને તેથી જાણીની આજની પ્રજામાં હજી પડી છે

મૂળ તો જવા-મુમાય-જ ની અને બીજા તમામ ટાપુઓ પરદ ભરતના દિડ સાધાભવેના જ ભાગે દના પણ પદરમી સરકાર મુમલ માનેએ જવા કપલે કપુ અને આખા

ટાપુમાં દિન્દુ કે બૌધ ધર્મ પાળવાની મનાઈ દરમાવી એ વખતે નાજો અને બૌદ્ધધર્મોએ નરકને પાડોલના બારી ટાપુમાં જઈ વચા ત્યા એમના ધર્મ-મરુતિને કાંઈ પરદેથી વિજેતાને રપત ન પડેઓ

એ રીત બાપીમાં અખરિત પડેની ભારતીય સરકુતિનાં દરને આજથી લખમજ જે દાયકા પૂર્વે કવિવર દાગેર, કાસિદાસ તાવ નિર્મલરાજ એટલે વિ પિદદમણીએ જઈ જવા દતા મુજરાતીઓ અને બીજા પ્રાંતના વેપારીઓ પણ જવા બાપીમાં વેપારાયે વોરોથી જઈ વચા છે ૧૮૩૬માં પ્રાપકવાડ મથો જળીના લેખક મો રમણલાલ વસ-તલાવ દેમાક પણ જાણીની સરકુતિ નેક જવા છે આમના પ્રયો પાડા ફરી ફરી ગુમામિયા કે પુસ્તોર કાય આપણે કાને જે વાતો નાખેથી તે યોડા બારસિસ કે પતિદાસ-અખારીઓના નિતમા જ વમેરી સામાન્ય માણુમ સુધી પડે) ચતા માટે અર્વાચીનતાની જે કડી એમાં એકમેને ખૂતી દાની, આજની રાખતવ પતિદાસિએ એ કડી પૂરી પાડી છે અને એશિયાના આજની-જગતી મેનામાં અપપણી માથે એક જગર અને એક ચરે દામ મિલાવના એ દેશની એજાખાજુ વૃ પીડી કરવાની બીજી પેઢા આપણામાં જગાડી છે જવા-જાતી જાં આલેલા રિડા મેના કાળે દરે આપણે ખૂણે અચરેથી રોધીએ છીએ

૧૮૨૭ના જુનના ‘મો નાં જી’

• સમયની વેપારોથી પડી એવેલી જાણીના પુરાતન મદિરાની દેવમુતિઓને રચાને મુખા માટે તેના અસલી રૂપ-આકારમાં પદાયેલી પ્રતિમા અને તેના જુવન બાલીવાસી શિવોનું ચિત્ર ૧૮૧ ઉપર છે.

માં 'હિન્દી-જ્ઞાના ઇતિહાસની એક રૂપરેખા' આપતા પ્રા. મિત્તલરાજ એટરજી લખે છે :

‘સીતાની શોધમાં હુનિયાને ચાર છેડે સુભોવની વાનર-દૂઝડોએ મોકલાઇ તેમની એક જવા મચેલી એવો ઉદ્દેશ રામાયણમાં છે. આ લખાણ ઈસુના પહેલા સૈકાથી મોડું તો નહિ જ થયું હોય એમ મનાય છે છતાં બીજા સૈકામાં જેણે હુનિયાની ભૂગોળ લખી એ મિસરના આઠાસપાસી દાક્ષિણ્યે જવાનો ઉદ્દેશ જાણીએ (માવાદ્વાપ) નામે કહ્યો છે એનો અર્થ થોતે જવનો ટાણું કહ્યો છે એ બતાવે છે કે આ ટાણું સરફત નામ એ વખતે પરદેશીએને પણ જાણીત હતું’

પ્રા. એટરજી કહે છે કે જ્ઞાના જ્ઞાનામાં જ્ઞાના શિક્ષાલેખો ઠીક ઠીક સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલા હતા. ઇસુની ચોથી સદીમાં લખાયેલા મનાતા આ લેખોની વિધિ દક્ષિણ દિશાના પાશ્વર શિક્ષાલેખોની વિધિને મળતી આવે છે. એમાં અશ્વત્થામા, મૂલ્યવર્મા, પૂર્ણવર્મા વિ રાજાઓની વાત આવે છે. ઉત્તર દિશાની બે નદીઓ ગોમતી અને ચંદ્રાગાના નામે એક રાજાએ બધાવેલી બે નહેરોને અર્પણાનો લેખ પણ છે.

વિષ્ણુવાત ચીની મુસાફર ફા હિયાન પણ પાંચમા સૈકાના બીજા દાયકામાં જ મીનિઅલી જના ગયેલો. એના કહેવા પ્રમાણે એ વખતે ત્યાં ઘણા બ્રાહ્મણો હતા. પણ બૌદ્ધધર્મની મહત્તા જાણેથી કરી શકાય તેટલી નહોતી. જ્ઞાતીની ચીન થોતે જ જહાજમાં ગયેલો તેની ઉપર ૨૦૦ હિંદુ વેપારીઓ હતા એમ ફા-હિયાને લખ્યું છે. ગુણવર્મા નામના કાશ્મીરના એક રાજાએ જ્ઞાનામાં મૌપુલેલો બૌદ્ધધર્મનો પ્રચાર કરતી સાવમાં

આદરેલો, અને જ્ઞાતી પછી એ નદી નામના એક હિંદુના જહાજમાં બેઠાને ચીન ગયેલો એમ પ્રા. એટરજી કહે છે આખા દ્વીપસમૂહના શિક્ષાલેખો, ચીની ઇતિહાસ, જ્ઞાની કવિ નામની જૂની સંસ્કૃતમય ભાષાના લેખો અને તાજેતરમાં ડચ-સંશોધકોએ કરેલા મશોધનને આધારે પ્રા. એટરજીએ પદરમા સૈકામાં મુસલમાનો જના ગયા ત્યાં સુધીના તેના હિંદ સાથેના સંબંધો ટાંટી બતાવ્યા છે. છેવટે જાણી નિરો એમણે લખ્યું છે

‘બૌદ્ધધર્મ’ હજી બાકીમાં છે પણ હિંદુ ધર્મ વધુ ફેલાયેલો છે રૌપરિટોના ચોળન સમારભોમાં બૌદ્ધ ધર્મશુરોએ આમજવામાં આવે છે બ્રાહ્મણો ‘હંદા’ કહેવાય છે, સુત્રિયા ‘દેવ’ કહેવાય છે, વૈરયા ‘વસ્તી’ કહેવાય છે, શુરોને ‘બેપ’ અને ‘એમ’ નામ અપાયું છે .. અમુક જ વેદો બાહ્યમાં આવે હયાત છે એમનો એક બ્રહ્મડ પુરાણ છે . ઉત્તર કાંડ વિનાંડ રામાયણ આવે પણ બાહ્યમાં કવિભાષામાં હયાત છે ઉત્તર કાંડ એ આખો જુદો ત્રય જ બની ગયો છે મહાભારતનું નામ બાહ્યમાં અનુચ્છ છે પણ એના છ પર્વ આખા ને આખા ધર્મ લખાયા છે બાકીના અધૂરા છે ‘ઉચ્ચ જવા’ અને ‘ઉચ્ચ બાહ્ય’ નામના કથાપ્રીતો બાહ્યમાં છે એમાં ટાણું નામ ‘બુદ્ધિ-અર્જ-અર્જ’ અને બહાદુરનો બોલો કહેવાય છે બાહ્યની પ્રભા લક્ષણ અને જામ ખમીરનું એમાં શોભે દર્શન છે’

૧૯૨૪માં જ્ઞાનીના યાનાએ જઈ આવેલા શ્રી કાવિનાસ નામે પોતાની લેખગણના ટાંકીને એક ઇતિહાસિક બીના જતાવે છે કે આજે સામ્રાજ્ય વાદી ભેટુરી મદાયે દોડનારા અંગ્રેજો માટે એ કામ નહીં નથી નેપોલીયન સાથેની લડાઈના દિવસોમાં પણ રખેને ડચના હાથમાંથી ફેરો જવા પડ્યો

હ્યે એવી દહેશતથી ૧૮૧૦-૧૫ દરમિયાનના પાંચ વર્ષો સુધી ચિટિલ મેનાપતિ રફ્તે એ ટાણુનો કબજો પોતાને હસ્તક લઈ લીધો હતો અને નેપોલીયનના પુત્ર પછી ડચના હાથમાં એ પાટો મોપ્યો હતો.

જ્ઞાનાના પાટનગર બેંગ્લોરમાં એક નિશાળમાં ગયેલા શ્રી કાવિનાસ લખે છે,

‘શાસ્ત્ર-ભીષ’ જેનું કુળનામ હતું એવા એક જવાવાસી પરિત સાથે મારી ઓળ ખાણ કરાવવામાં આવી જવાની ભાષા અને તેના સાહિત્યનું શિક્ષણ તેઓ આપતા હતા આપણા પરિટોની માફક જ એ અફસોસ કરતા હતા કે શિક્ષણની પરપરાત રસમમાં સડો પેસી ચૂકેલા છે. મેં દસલા દસલા એમને પ્રબુધ કે તમારા કુળનામ ‘શાસ્ત્ર-ભીષ’ના અસલ અર્થની તમને ખબર છે ખરી? એ સરફત તો જાણતા નહોતા એટલે મુઝાઈ ગયા મેં એમને અસિનદન આપતા કહ્યું કે એ નામ તો હિન્દીઓ માટે જાણ લેવા જેવું હતું કારણ કે સારી તાકાત પચળમાં નહિ પણ આપણા પ્રવેશના રહાપણના કારાર સમા શાસ્ત્રમાં સમાયેલી છે (એવો આ નામનો અર્થ થાય છે) થી શાસ્ત્ર-ભીષ તો ઘણા કુવાઈ ગયા અને અંદિ’ જે સર્વત્ર લોકપ્રિય છે તે કાવ્ય-વિગામાંથી થોડા શ્લોકો જાણવાની મને વિનવિ કરી

જ્ઞાનાના શ્વાસે શ્વાસમાં જે બધું છે તે નૃત્ય વિશે આગળ ઉપર એજ લેખક કહે છે:

‘જવાવાસીઓ જાન્યારી ન નાટ્યકારો હોય છે એની મને ખાતરી થઈ ચૂકી હતી, પણ નૃત્યમાં તેઓ કેટલા મહાન છે તેનો ખ્યાલ તો મેં ‘ચાવ જુડ’ (ભારત-યુદ્ધ) બેઈ નહિ ત્યાં કુધી ન આવ્યો દસને જેટલું તરફ રવાનાઈ એમ જ જવાવાસીઓને નાચતું મને વિચાર આવ્યા કરે છે કે તાલબદ્ધ દાવભાવની અદ્ બૂત રમવા કરતા એમને કેણુ દીપજનુ દર્શી એ દાવભાવ મૂના દોલા હતા આપણા આધુનિક નાટ્ય-સંવાદોના બદલા કરવા કેટલું બધું વધુ કરી જવા દેતા

મને લાગે છે કે એમની પાપતા એક એમને એકમાત્ર સિદ્ધ છે. આશિયાઈ એ અમારી સામે રજૂ થઈને પ્રથમ કુદરતના પુત્ર દર્શિયાન ધનુ અને ધટાત્મક વચ્ચેની લડાઈનો દત્તો. સામાન્ય જીવનમાં ને ઉશ્કારાથી આશિયા બધા સાંત અને નરમ રેખાતા હતા તે પુરાજીવાના વેશ સહને આશિયા ત્યાંદે અનેરી બન્યાતામા પદાલક અથા હતા. એક બાબત દત્તો અનાઈ યોદ્ધા ધટાત્મક, એના નજીક ને બહુ દાવકાન, નેરાર દખાના એના પ્રથિ યાદે-પશુબળનું સજ્જારોપણ બીજ બાબત દત્તો આશિયાઈ ધનુ-એની નૌરન અને આત્મવિધાસભરી આશ, લાજીઓ ઉપર એને સ્વયમ, સાંત અને સ્વસ્થ છતાં બીજી ભેળી એની ચપલતા, એક અચૂક પા સાથે દુરમનને નરીનહોતર કરતો. છતાં એના સ્વાય દહનને ખરડાને એની દુરતાની કાલ નિયાની નજીકા કૈતો નહિ પ્રમદીયની મુલિ નહિ કે મહાભારતના પાનામાંથી જાણી થઈ હતી.

બાલીના નાનારો ટાપુની સુદધા સાંભળીને લેખકને આપણા બધાના રજપૂતો સાંભરી આવે છે:

‘આશિયાઈઓ ખસે ડબ રાજસ-તાના રજીકર કાચવાનું કામ ૧૮૪૫ પહેલાં થઈ રાજુ’ નહોતું. એ સાંભળ રાજાઈય પાક વધુ મનજીત બની તેથી ૧૮૪૬-૪૮ દર્શિયાન ટાપુમાં ઠેર ઠેર કાચકર બળવા થયા હતા અને ડબ સરકારને માણસો અને પૈસાની સારી એવી કુશળીની ખમતી પડી હતી રાજીય વિરોધ એટલી બધી મક્કમ અને સત્ક્રિય હતો કે કે ૧૮૪૮ સુધી ડબ સરકાર સીધા હાથ નીચે મલવાના માત્ર એ પ્રાંતે ન હતા બાકીના પ્રાંતોમાં રાજાઓના એકબીજા સાંકેતો બાકી અને એમની ઉપર નામની ન કાચવળી વધુ બીજી કાંઈ ડબ સરકારને હાથ નહિ ૧૮૪૮માં અચૂક ટાપુ-પ્રદેશોને ડબ સરકારે કાબી દીધા હતા. તેમ છતાં ય સામેના કરવાને બુરસે કચરી રાજાઈ નહોતો. એટલે ૧૯૦૬-૦૮ સુધીમાં ડબ સરકારે અચર-કારક પગલાં લીધાં અને એકા બાજના નાનાર-રાજાઓ રાજી થઈ ગયા. પણ કોડાક તો સારી દેશદાસતાઓ નીમી

પાયા બાબતના રાજાએ કુશળી કરતાં મોત પડકર ધનુ. એકે અને એના વા-દાર સૈનિકોએ જીમ્મેદારનાં દુરમન સામે દેહ મૂકી અને એમનો એકેએક વીર મરુને કોર્યો. જીવલેણ કુદમાં અપભ-વતાના આપણા રજપૂતોમાં શિરચાને બસાવ મળી આ પ્રથા છે, કેસરિયાની આ વીર પ્રથાને બાલીમાં ‘પુપુતાન’ કહેવાય છે.’

કેસરિયા કરીને વીરને છાત્રે તેમ મેનને કોટવાની બૂટકાળના રજપૂતોની પ્રથા આને એમના કારતવસરી વંશોમાં તો નથી રહી પણ આ બાલીની પ્રથાએ એ સૌમ-સંસ્કાર-વારસો આજ સેકાઓ સુધી સાચવી રાખ્યો છે. ચિતોડના અટકી વીરાએ રજમાંથી આ દરપ નિકાળ્યું હતો ત્યારે બાલીના એ સાચા રજપૂતો ઉપર એમણે પુખ્તવૃદ્ધ નહિ કરી હોય? માત્ર બાલકોના દાનસંકારો ન નહિ પણ આજ સૈનિકોનાં દુરાતન પણ બાલીનાં પ્રજાજીવને આ રીતે તેજસ્વી બતાવી રહ્યાં છે. બાંકુ-મના રાજાએ, અને એને પગલે પગલે બાલીના બીજા રાજાઓએ ૧૯૦૬માં કરેલાં કેસરિયાની કથા આજે ત્યાંની પ્રજાના હૃદયમાં ટપતી પડી છે અને ત્યાં એ સ્વાતંત્ર્યસુદ લડાઈ હતું તે રથજ આજે પણ ત્યાં જનાર સુસાદરને લોકો બીજી લાજી અને માનવી બરેલા અંતરે દેખાડે છે.

બાલીની પ્રજા વચ્ચે કદરૂક માં જઈ આવેલા કવિવર ટાંગેરે લખ્યું છે: ‘એમના, કપડા રંજરૂકા અને કારે શબ્દોમાંથી સ્વલ્પાં હોય છે એ બતાવે છે કે કોલ કબલકા વચનાં એવાથી પોતાના દહેને લાગે એનું અપમાન કરવાની એમને ટેવ નથી પડેલું, જ્યાં કોઈ ટાંગેરે એમ વાચ ત્યાં એ દેખાવ ક્ષણ પ્રિય થઈ પડે છે. આજે પોતાનું કૌપ્ય બાબત અજ દેખાડું રાખે છે. એનું કોઈ માણ પડે તો કહે છે કે, ‘અમે જુ દલકી’ આજે જાણે તે અમારી જાતી કાંઈ

દબે? સામાન્ય રીતે પુરુષો તેમ ન લેઓનાં સરીરના આકાર તથા માટે પ્રમાણસર હોય છે. વધુ પડતો ભરે કે ઉભો કોઈ માણસ આરા એવામાં નથી આવેલો.

‘શિવજીની દિગ્ધિ બાલેથી કટિયાલી બાગે ન કોલ પ્રભ હુનિયામાં હરે. બાબત પુખ્ત મને છે, એટલે પોતાનાં કુપાં, પોતાનું કાચાપોતું, પૈસાનાં વિધિ અને શિવાજીને માનવી સદી કલામજ બતાવી રાખે છે કોઈ કિષ્કારી અમે દબ એવો નથી, કાજાન એકીધણું કોઈ ચિત્ર અમે ભેળું નથી. ચારે બાજુ બસ જાન-વાન, નુલો અને નાટ્યપ્રયોગો આજા કરે છે. એના વિષયો મહામ રમણી લોપલા હોય છે રજાની બેઠ બાજુ ભવભવનાં મરિદો અને મુલિયો છે સરીર તેમ ન આત્મા મરિદો બોશાની ત્યાં જરાય તાજુ નથી શી-નિવતન-સરેજી મુખચિત્તિ’ એ એક સાચું ચિત્ર છે.

‘એમના ઉત્કલસથી જીવનની ગુચ વરડુ છે નુલ, સતવણી વધા આવતા સાચ-વાયુઓમાં જેમ એમની નામિયેરી-ઓનાં પાન છોડે છે, એમ ન કરી કરીને આવતા નુલના સાટે એ આ-પુરોનો અંબ ડાલતાં હોય છે.....એમને નુલો એ બોલોનાં હલનચલનનું કૌંશ દેખાવ માટે નથી થાલ્યાં. નુલ એ તો એમની બાજા છે-એમની કવિતાસ-કામોની સાખા છે. એમનું જાન-વાન પણ કોક ભવક વર-નુલ છે સંગીતવ સ્વે દેખાતા અટિ નથી, એ તો એમના નુલને તાલની ક્ષમિયા પરી પાડવા માટે ન છે.’

જે બાલીમાં આજ ત્રણસો વર્ષોની પરદેશી જોરાઓ વધુ ને વધુ સત્તા બસાવતા થયા છે, અને જ્યાં લાઠાક પહેલાં દર વર્ષે દુનારો પર-દેશી મુસાદરો સહેમ કરવા આવતા, તે આજે છસુરી વીસમી સદીમાં પણ પોતાની અસમ સંસ્કૃતિસાંજ આટલું એતપ્રિય કેમ રહી શક્યું હતો? લાઠાક પહેલાંનાં વર્ષોમાં [બહુસંધાન પૃષ્ઠ ૭૧૬]

એ કાં ત નું ૩૫

જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા

રૂપેરી પરદા પર ચિત્રચોરસાને લબ્ય બનાવવાની રીત આપણી આખિએ અનેકવાર નિહાળી છે. કલાકારનું શિષ્ય, કડિયાએ તૈયાર કરેલી જૂમિ, બીજી સામગ્રી અને એના પર છંટાવું અજવાળું-ચિત્રચોરસાની અંદર આ ભાત ઉચકાય છે અને સમૃદ્ધ દશ્ય નજરને મળે છે.

પણ એકાંતનો શણગાર અધરો છે. એકાંતને પણ શણગારનું પડે છે. કમેરાએ મોહસ નજર મેળવીને એકાંતને 'લેન્સ' પર રમાડું પડે છે. એવા ચિત્રચોરસામાં દશ્યની સામગ્રી એકી હોય પણ એની અસર બરપૂર હોય છે.

જે દિગ્દર્શક એકાંતને રૂપેરી પરદા પર લઈ આવી શકે છે એની શક્તિ માટે આપણને માન થવું જ જોઈએ. જીવનમાં એકલતા આવે છે અને પરદા પર રચાવિત કરવી હોય તો એની રીત જુદી છે. પણ માત્ર ચિત્ર ચોરસાથી એકાંતની સ્થાપના કરવી એમાં - છુદ્ધ ઉપરાંત ભિન્ન અને મિત્તજની જરૂર પડે છે.

આવું 'રૂપેરી' એકાંત મને સાંભરે કે. એક ચિત્રમાંથી મેં એને માવડું કે અને આજે એની યાદ માણી રહ્યો છું.

રૂપેરી પરદો અજકે છે. ચિત્ર-ચોરસામાં કાણ એ કાણ માટે કોઈ માનવી નજરે પડતું નથી કોઈ ગતિ આંખ સામે આવતી નથી.

કાલિવાવાડની સુછી જમીન જેવી પાળી જમીન છે. સુકાએલાં ધાસની એ જમીનની વચ્ચે એકે કેડી છે. કેડીની આજુબાજુ ઘોંઘાં ગાંધાં બીજાં છે. ઘોંઘાં જેવાં, કાંચાં જેવાં

ચિત્રચોરસામાં કોઈ દલતું નથી, એમને એમ મૂંગા એ પડે છે. ત્યાં એક ધૂળચકલી એના મળાને ખાંટવાનું શરૂ કરે છે. ધૂળચકલી દેખાતી નથી પણ એનો અવાજ 'દેખાવ' છે.

ધૂળચકલીની એ બોલી મૂંગા ચિત્રચોરસાને જીભ આપે છે અને એ જીભ પણ એકાંતની જ વાત કરતી લાગે છે. કારણકે કોઈ માણસ ત્યાં દૂંડતો નથી.

દિગ્દર્શકે આટલું કરીને ચિત્રની અંદર એકાંતને શણગારી બંધતું છે. ધૂળચકલીની બોલી એ ખરેખર એકાંત કુદરતનું એક 'ધ્વનિધરણું' જ છે મામડામાં આપણે જાણીએ ત્યારે ધણીવાર એમ બને છે કે માણસ નજરે પડે નાહ, કોઈ યીજ ગતિ પકડતી લાગે નહિ, પણ ત્યારેય કોઈ હોલું બોલતું હોય છે.

એવી કુર્મી સાંજ માણી હોય તો સંભારો. મેં તો એકલી એવી સંધ્યાનો ભોગવ્યો કરી જોયો છે. એવે વખતે ધૂળ ભરેલા માગે ઉપર લેલાં નાગનાં પક્ષી ગોઠાશે કરી મૂકે છે. એકાંતના શણગાર તરીકે એ ખાતિ આપણને યાદ રહી ગય છે.

દિગ્દર્શકે આવો અતુલ્ય એકાંત ક્યોં હોય તો એ રૂપેરી પરદાને એકાંતથી વખાળો બનાવી શકે છે.

હા, પગી એ ધૂળચકલી બોલતી રહે છે અને કોઈનાં પગરખાંનો અરાજકાન પર પડે છે આપેથી એક આદમી માટે આજનો દેખાવ છે. એ આદમી એકાંતમાં ખાસ ખચેલ પાડતો નથી. કારણકે ધૂળચકલીની જેમ એ પણ આવી જાગીત પર આજનો રહે છે

એ આદમી માટે પહેલેથી જ આપણ દિલમાં દઈ જાયો છે. એ એકલો જ ચિત્રચોરસો એકલો છે.

આ તો કાણુએકાણુ અજકત ચિત્રના ચોરસાની વાત થઈ. પણ અમે કાણુએ પણ કેવી ગૂંથણી કરી આપી !

બીજા એક ચિત્રમાં એક એકલી પડી ગયેલી કબરને એકાંતનું રૂપ આપવામાં આવેલું મેં જોયું છે. કબરમાં સૂતેલો એમને એમ સૂઈ ગયો નહોતો. એ જીવતો હતા ત્યારે એની આમપાસ એક નાનકડી દુનિયા ફરતી હતી પણ મૃત્યુ ! એ તો એકલાની જ નિદ્રા છે ને !

એટલે દિગ્દર્શકે એ કબર ઉપર એક ઝાડ રાખી દીધું હતું અને આકાશમાં શીકનાં વાહનાં રાખી દીધાં હતાં ચિત્રચોરસાને જ મોક પાળતો દેખાડવામાં આવ્યો હતો !

આમાં બીજા માણસો દેખાતા નહોતા. કબર પર કોઈ આંસુ સારતું નજરે પડતું નહોતું. કબર એકલી હતી અને કુદરત પણ એકલી હતી.

ધરતી અંદર રહેવા છતાં એકાંત નો જીતુભાઈ યાવ છે, એવું દશ્ય પણ ચોરી પરદાને નણુવાયું છે.

ગોર્કા જેવા સાહિત્યકારનું પાળ-પણ કેવું હતું ? ધરતી અંદર બીજા માણસો હતા પણ ગોર્કા તો એ જાણ વચ્ચે એકલો જ હતો !

ધરના એક રંગેડીય નં. ૧ ગોર્કા એમી રહેતો, મૂંગા. ધ મ. નં. કોઈ બનતું એના પર એ નિવાર કરતો. મોરાએને જે સમૃદ્ધ નહિ એ

જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા

કાર્યેજ પર હળ ફરે છે

૬૨૬૬

કેટલાંક માણસો એટલા હવડા હોય છે કે એમને દુરમનને નમાવવાથી જ ચાતા નથી વળતી, એ તો દુરમન બ્યારે સમજો નાશ પામે છે ત્યારે જ તૃપ્ત થાય છે. રામમાં એવી દલકાછનો જન્મ થઇ ચૂકો હતો. ને એનો પ્રતિનિધિ હતો 'કેરા' કેરા જાણવા જેવી વ્યક્તિ હતી મેટા જમીનદાર હતો. પૈસાનો તૂટે નહતો પણ પહેરવાના કપડાં તો ઉભડીઆ જેવાં, ખાવાનું તો સાવ મુકકું ને કસ પગરુનું, ને મહેનત તો ત્રણ ગધેડાં જેટલી. સાદાછનો એ ચાહક હતો તે તો ઠીક પણ સુખ ને સુંદરતાનો એ કદો વેરી હતો. એની હાજરીમાં કાઠ હસતું તો એ મુએ જ. કારણ કે રામમાં એ સેન્સર હતો સેન્સરનું કામ કાઈ રામન, રામન કુલ-પરંપરાથી ખમતો જણાય તો સખ કરવાનું હતું. કેટલીય રામન સ્ત્રીઓને સુવર પત્ની ને ધરેણાં પહેરવા માટે યત્ન એણે દંડ કપાં દત્તા. કેટલું સુખ જાણે એ જાણી શકતો નહોતો.

એમાં એકવાર એ કાર્યેજ ગધેડો કાર્યેજ પર જે ભારે દંડ નખાવ્યો હતો તે ઉપરાંથી એની કલ્પના એવી હતી કે કાર્યેજ તો સાવ વેશન ને પામમાલ થઇ ગયું હશે. એણે કાર્યેજમાં નોકીનેન્ય ને લગ્નકર નેશાં, મગીયા નેશા-હરેશીએ નેશાં હાથકસળના કારખાના ને શાહ-સોમશેનીના વણખશ નેશાં. એ નેશાંને એ બળી જીવ્યો. તે દિવસથી એણે સેનેટમાં પોતાના ભાણજીની સમારિન એક જ વકિયથી કરવા માંડી

'કાર્યેજનો નાશ થયો નેશાં.' ગમે તે વિષય હોય ને ગમે તે પ્રયંગ હોય, કેરા ઉપસંહારમાં શું બોલશે તે એકએક રામન જાણતો કાઈ રહ્યા ખડ્યા આનો વિરોધ કરતા પણ આખરે કેરા હત્યો; કાર્યેજનું જાણી નહીં થઇ ગયું.

પદ્માનુ જાણી કાટ્યું. બીજા વિગ્રહ બતે જે સુવેદ થઈ તેમાં એક શરત એવી હતી 'કાર્યેજે રામની સમિતિ મિત્રાવ કાઈની જેડે મુદ્દ કરવું નહિ' તથા ન્યુમીડીઆને સ્વતંત્ર રાજ્ય ગણવું. હવે ન્યુમીડીઆના રામને ઉપલી શરત ફાવતી મળી ગઈ એ બ્યારે ને ત્યારે કાર્યેજની હતમાં ઘૂસી જાય. એયાર ગામડાં લે, એક એ કિલ્લા તોડી પાડે, કાર્યેજના વેપારીઓના કાફલા લૂંટી લે પણ કાર્યેજ એને શીધું કશું ન કરી શકે. રામને લખે-રામ તપાસ કરે. પંચ વિમાય-ન્યુમીડીઆના પદ્માનુ મુકાદો આવે ને પાણુ એમ ને એમ ચાલ્યા કરે. ૫૦ વર્ષ આમ ને આમ ચાલ્યું કાર્યેજે સમૂદ્રી રાખી-જપડાને દાખ્યા કર્યો પણ હોટે સેનેટના ગરમ મિત્રજના યોગ્ય સભ્યોએ ન્યુમીડીઆના દલ્લાખોરોને એક વાર સપડાવ્યા ને કેટલાકને મારી નાખ્યા.

રામને આ જ નેશાંનું હતું એણે તરત જ કાર્યેજે સુવેદમંત્ર કર્યો છે એમ કરીને લગાઈ જાહેર કરી ને લગ્નકર રવાના કયું. સેનેટે તરત જ એનીઓને મોકલી પરિરમિત સમ-

ગળી. સેનેટની ઉપરવટ નઈ ન્યુમીડીઆ માથે લગનારા પક્ષના સભ્યોને મોતની સજા કરી. પણ રામે એ કાંઈ સાબળ્યું જ નહિ ૫૦ હજાર માણસોનું મૈત્ર્ય ઉતાર્યું. એ ઉતરનારામાં એક હતો સીધી-ઓનો પાત્ર. 'નાનો સીધીઓ.'

કાર્યેજનો પાસે નહોતાં વડાઓ કે નહોતી સેના, નહોતો પાન્ય સંગ્રહ એમના જીવાન લડવાના ન્યુમીડીઆ સાથે ઝપડામાં જ વેત-રાઈ ગયા હતા. રામન સેના તો કાર્યેજથી માત્ર આઠ જ માઈન દૂર આવી પહોંચી હતી. કાર્યેજનો રામન સેનાપતિને શરણે ગયા ને શરણાગતિની શરતો માગી સેનેટ કયું 'કે કાર્યેજને બચાવવું હોય તો ઉમરાવોના ૩૦૦ બાળકોને સિલિલીમાં બાત તરીકે મોકલો ને વડુ હુકમો માટે સેનાપતિને મળો તો આક્રિકામાં એમને જે તે મુવક રહેશ દેવામાં આવશે.'

'વડુ હુકમોના' ગઈમાં શું પડ્યું હતું તે સમજવા સિવાય, રામન આદામ પર ભરોસે રાખીને કાર્યેજ યન સેનેટે હુકમ માથે ચાલ્યો.

બીજા દિવસે પ્રજાતના પોરમાં કાર્યેજના બારમાં એક રામન વડાજી બાતને લઇ ગયા કીધું હતું ૧૪ વર્ષના સુકુમાર કિશોરોને વળાવવા એમના માખાઓ ને અપખમ સ્ત્રીઓ આવી હતી સૌની આખોમાથી આંધુ દપકતાં હતા. કેટલાંક બાળકો તો માનો હોડા પકડીને જીવાં હતાં. કેટલીક માતાઓ એમના બાળકોને જકડીને જાતી હતી. વડાજી બીપાવડ

★ આં સુ ટ પ ક તી આં એ એ બે ઇ રહ્યો. લ ભૂ ક તી જ્યા હા માં ★
 ★ ફે હી પ ક તા એ છે ત્રણ બાળકો અને એની માતાને બે ઇ. ★
 ★ એ ના હૈયામાંથી શ્વાસ નીકળ્યો : 'શેમનું' પણ આતુ'જ થશે ? ★

નિશાન થયું, સેનેટરો આવ્યા, કોઇ માતાને સમજાવી, કોઈ બાળકને છાતું રાખ્યું ને કોઈને હિમ્મત આપી, બાળકોને વહાણ પર ચઢાવ્યા. વહાણ ચાલ્યું. હૈયું ચીરી નાખતું આકેંદ સાંભળાયું ધતિહાસકાર કહે છે : 'કેટલીક માતાઓ બેલાન થઇ હતી, કેટલીક દરિયામાં પડી, વહાણની પાછળ જ્યા દોરડાં પકડી રાખ્યાં.' સૂરજ એ કેમ જોઇ શક્યો હશે ? થયું હુકમો માટે સેનેટના દૂતો રોમન સેનાપતિના તબ્દમાં ગયા. સેનાપતિએ કહ્યું.

'કાર્થેજમાં જેટલાં હથિયાર ને દારૂગોળા હોય તે સોંપી દો. નગરજૂતોને નિઃશસ્ત્ર કરો.'

એલચીઓ બાધાની જેમ જોઇ રહ્યા. પહેલાં તો એ સમજી ન શક્યા.

'તમે કહો છો કે તમારે રોમ તથા બીજા સાથે સુલેહ સાંતિથી રહેવું છે. તો પછી તમારે હથિયારની જરૂર શી છે ?' રોમન સેનાપતિએ કહ્યું. 'ને ઉમેયું' 'હથિયારો નથી છોડવા માંગતા એના અર્થ' એ છે કે તમારા મનમાં હજી મેક્ષી રમત છે'

સુલેહકારો પાસે બીજો કોઈ માર્ગ જ ન હતો. તે હુકમ પણ પાળ્યો. 'કાર્થેજમાંથી બીજી સવારે શસ્ત્રસરંજનમનાં ગાડાંની હોડયા નીકળી. લંગરની લંગર. બેલાખ તો એમાં જખતરો હતાં ને એટલી જ તલવારો -લાલા ને અપરંપાર શસ્ત્રો. રોમન સેનાપતિના તબ્દ આગળ આવીને બધું ઠાસવી નાખ્યું હવે આતાઓ પૂરી થઈ હતી કે કોઈ નવી આરા બાકી હતી ?

રોમન સેનાપતિએ એમની આત્મ-ધિનતાને સુલેહની આતુરતાની પ્રશંસા કરીને સેનેટને હેવટ બાકી રહેલી આરા કરી 'એમણે કાર્થેજ ખાતી કરીને આત્મા જવાનું હતું' કારણ કે કાર્થેજને જોઈએ પી પી ત્યાં ખેતર કરવાનું હતું. કાર્થેજીઓને દરિયાથી દસ માઈલ નજીક ન હોય તેવી કોઇ પણ બીજી જગ્યાએ વસવાની છૂટ હતી.' આ રખડો સાંભળતાં જ કાર્થેજીઓ એકબીજા હતખુદ્ધ થઈ ગયા બેલ-વાની મુઠ્ઠા ગુમાવી બેઠા. આવડો મોટો દગો રમી શકે ? આવડી ભારે કૃતબંતા આવડી શકાય ? આવો આમતુ'બી અન્યાય ? પણ સામે રોમન સેનાપતિ જોઈવાત હસવાની નહોતી. આ આરા સાચી ને અફર એ બનજુનાં જ કેટલાક એના પગમાં પડી ગયા દયા માગવા લાગ્યા-કડકળવા લાગ્યા. બીજાઓએ પોતાનાં લૂગડાં ચીરી નાખ્યાં-કપાળ ફૂટ્યાં-દેવોની સહાય વાગી. બીજા વળી સેમન સેનેટ પર ફિટકાર વર-સાવવા લાગ્યા. બધું એજે ગયું ત્યારે હેવટ સેનેટ પાસે દયા માગવા જવા દેવાની રજા માગી. સેનાપતિએ ડોકું ધૂણાવી કહ્યું 'ખકામું છે. સેનેટની જ આ આરા છે.' ક્રોધ-રોક-અપમાન -લજ્જાના ભારે દબાવણા એ બધા પાછા ફર્યા ત્યારે સૌના મનમાં એક જ વાત રમતી હતી. "કેમ કરીને આ સમસ્યાઓ દોડોને કહેયું ? લોકો અમારું શું કરશે ?" કેટલાક રસ્તા પરથી પાછા વળી બીજો આશ્વા ગયા.

લોકો તો શ્વા વાત સાંભળીને ભાન જ ગુમાવી બેઠા. જેમણે બાન સોંપવાની ને હથિયારો સુપરત કરવાની

સલાહ આપી હતી તે સેનેટરોના ચીર-ચીરા કરી નાખ્યા. જે દૂતો મૂંગા મોંએ આ આરા સાંભળી પાછા આવ્યા હતા તેમને શેરીઓમાં ધસડ્યા. જેટલા ઇટાલીયનો ભાળ્યા તેટલાને પાણે ને પાણે ટીચી નાખ્યા.

સેનેટ તેજ દિવસે શરણે જવાને બદલે સુદે ચડી ખપી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. હેરુલ્ફબનો સેનાપતિ નીમ્યો; ને આખા શહેરને 'ધેરાની સ્થિતિમાં મૂકી દીધું. જેટલા શ્વામો હતા તેમને રવત્રન કરી દીધા. દેવળો, રંગશૂભિઓ, વેપારીઓની ગોદીઓ બધાં હથિયાર બનાવનારાં દારૂખાનાં બની ગયાં; કમાડેથી-કપાટેથી ખુણેથી ખાંચરેથી નખાંથી મળ્યું ત્યાંથી બોહું એકઠું કરવા માંડ્યું. સાંજ પડ્યે ત્રણ હજાર તલવારો તૈયાર થવા માંડી. સૌઓએ ધનુષ્યની દોરી કરવા માટે લાંબા ચોટલા કાપી આપ્યા. હેનાબાલ જેમ જ કાર્થેજ મરશે પણ તાબે નહિ થાય તેવો નિશ્ચય કર્યો રોમન સેનાને આની કહ્યના જ નહોતી. એ તો આરામથી છાવણીમાં પડી હતી. એમને કાર્થેજમાં પેસવાની ઉતાવળ નહોતી. જે દિ',જય તે દિવસે દરવાજા ઉઘાડા જ છે તે ! હજી કાર્થેજીઓ એમની ધરવચ્ચે તો સારી લે ! ને એમની પાસે વેંતનું ચપ્પુ પણ ક્યાં રહેવા દીધું છે ?

પણ સેના ત્યારે શહેર પાસે આવી ત્યાં તો બાણોનો વરસાદ વરસ્યો, કિટલા પર જખતરવારી અસંખ્ય-પુરુષો દેખાયા. ચોડીવારમાં ચોડણી ને જતરડામાંથી પાણીનો વરસાદ શરૂ થયો. રોમનસેના પાછી ભાગી, કાર્થેજીઓ દગો રમ્યા હતા !

કાથેજી એકે નાના દિપકદપ પર હતું. જમીનને સાંધનારી એકજ પટ્ટી હતી. એ રસ્તે જ કાથેજીનો બહારની દુનિયા સાથે સંબંધ સચરાતો હતો. રોમનસેનાએ એ પટ્ટીના છેડા પરજ કિલ્લેગધી કરી. એમણે ધાધુ કે એ મહિનામાં પતી જશે લક્ષ્યે શેતાથી ! આશે શું ? પણ એ મહિનાને બદલે બે વર્ષના વહાણા વાયાં પણ કાથેજીના વિશાળ કિલ્લાની એક કાકરી પણ ખરી નહોતી. કારણ કે કાથેજીનું બંદર તો હજી ચાલતું જ હતું.

સેનેટ પણ હવે અધીરી યથા, આમાં રોમન પ્રતિશત્રી દાસી થતી હતી. એણે સેનાપતિ બદલી નાખ્યા. નવો સેનાપતિ હતો સીપીઓ. હેલીબાલને છતનાર સીપીઓનો પીત. એણે જોયું કે જ્યાં સુધી બંદર બધ ને ચાપ ત્યાં સુધી કાથેજી છતવું અસકય હતું. ને બંદર છતવામાં કાંઈ તકવારની જરૂર નહોતી. એણે આવીને બધા સૈનિકોને કાઢાળી પાવડા પકાડાયા. ખાડી ખૂરવાતું ચાર કડું. કાથેજીનો કિલ્લો પર ઊંચા ઊંચા ફરિયો ખૂરવાના પ્રયત્નને હસતા હતા પણ હસ વીસ દિવસ જતા એમનું હાસ્ય સ્ફાઈ થયું. ખાડી કાચે ખૂરીય નાએ ને તો ? આ બારમાંના વહાણો તો ગયા. નવાં વહાણોનું શું ? અનાજનું ? શું ? એમણે બીજો જ પ્રયત્ન આદર્યો. સીપીઓને એની ગધ પણ આવવા દીધા સિવાય તેમણે જમીનની એક બીજી જ પટ્ટી બોધવા માંડી. દરિયા તરફ મોટી નહેર ખોદાતી હતી. પર પરની વંછ-વખીઓ-આરણ્ય બારી ઉતારીને વહાણો બનાવતાં હતાં. સીપીઓનું સૈન્ય દરિયો ખૂરવું હતું. કાથેજીના પ્રજા દરિયાનું મોં ઉઘાડતી હતી. એક બાજુ બાડું પૂરાઈ ગયું, વહાણો સહવાઈ ગયા ને બીજી બાજુએ નયું બાડું ખૂધું-નવાં

પયાસં વહાણોનો કારણો દેખાયો. સીપીઓ ધડીલર સડક યથા ગયા. પણ તરત જ સાવધ ધધને રોમન કાકલાને હુમલો કરવા આજ્ઞા કરી. એમાં કાથેજીનોના બૂનાં-બોખરાં પાટિ-માનાં બનેલાં વહાણો ત્રીક ન ત્રીલી શક્યાં. સીપીઓએ એનો ખુરદો કાઢી ફરી નવા બારોને ખૂરાવી દીધું. આમાં ત્રીલું વધું પૂરું થવા આવ્યું.

બાડું પૂરાયા પછી સીપીઓએ કિલ્લા પર હુમલો ચાર કર્યો. કિલ્લો વૃદ્ધો. રોમનસૈન્ય પાણીના ખૂની પેટ અંદર પેડું. પણ કાથેજીના રાજમાર્ગો-ગરીબો ને શેરીઓમાં કાથેજીના નાગરિકો ને હાથમાં આવ્યું તે લખને લાપા; બેલેલું સૈન્ય સેનેટના કિલ્લામાં લરાયુ સાંકડી શેરીઓમાં જમી જમી મેડીઓ પરથી રોમન સૈનિકો પર લાકડાં, લોહાં, શેડાં, પત્થરનો વરસાદ વરસ્યો. સીપીઓએ જોયું કે આમ તો રોમન સૈન્ય ખલાસ યથા જશે એણે રાજમાર્ગ પરનાં મકાનો કળંગે કરવા માંડ્યા. ને એક મકાનને બીજા મકાન પર પાટિયા મૂકી આખું લરકર નીચે શેરીમાં નહિ પણ ઉપર જ ચાલીને મધ્યદુર્ગ સુધી પહોંચે તેમ ગોઠવ્યું. ને પસાર કરેલ મકાનોને દારૂગોળાથી છાડી નાખ્યાં. આ રીતે પણ શહેરના ગંધબાગમાં પહોંચતા એને સાત દિવસ થયા. કિલ્લામાં લરાલલ લરકરે જમરે આખું શહેર સળગી ગયેલું જોયું ત્યારે દામ બોધને ફરણે આવ્યું ૫૦૦૦૦ જૂખ્યા, ચીંધરેલાં સ્ત્રીપુરુષો દરવાજામાંથી નીકળ્યા પણ સેનાપતિ હેરુબલ તો એની સ્ત્રી બાળકો ને ૩૦૦ સમીતો સાથે જામી રોકી, પરના દેવીના મંદિરમાં લરાઈ મોઢા. સીપીઓએ એને ઘેરો

ધારી બૂબે માર્યા. ઉવટ એક દિવસ સાંજે હેરુબલ ધોળા ધળ લાગે મંદિરમાંથી ઊતર્યો. સીપીઓના પગમાં પડ્યો. પણ એની સ્ત્રી બહાર ન નીકળી. મંદિરના કોટ પર ઊભા રહી એના ધણી પર ધૂંકો. 'દેશ આખાને હોમી શરણે જનાર કંગાલ છત્રક લ્યાનત હશે તને પછી સીપીઓને કહે: 'તારી પાસેથી હું કાંઈ નથી માગતી-તેં તો બધા છોતેલા કરે છે તેમ કયું છે. પણ હું કાથેજીના દેવતાઓની પાને માથું છું' કે આ પોતાના ગામ-પોતાની સ્ત્રી ને માળકોને તણ દુરમનના પડમાં જનાર આ અધમને સજા કરતી વખતે જ્યાં પણ રહેમ ન બતાવે.' કહી એણે મંદિરને આગ મૂકી-ને ત્રણ બાળકો લઈ એ બહારની જગ્યામાં ફેંદી પડી.

મે સીપીઓ ચારે બાજુ સળગતા કાથેજી તરફ જોઈ રહ્યો. સાત લાખની વરતીવાળા એ નગર પર હળ ફેરવતી વખતે એના સાતસો વર્ષનો પ્રતિકાસ આંખ આગળ તરવા લાગ્યો. એના હાથી-એની નોકાઓ-એના અંદર ને-સેતુના રમ્ય બળીયાઓ, એનું અટકો ખમીર, એનો જનલત પુરપાથ એ બધા પર જાણે એ હળ ફેરવતો હતો. એને આવીજ એક બીજી નગરી ટ્રાયનો વિનાસ યાદ આંચે. હોમરની કહી એના મોંમાંથી સરી પડી.

Priam's and Troy's time come they fates obey,
And must to fire and sword be made a prey.
રોમનું પણ શું આવ્યું જ યશે ? ને એની આંખમાંથી આંસુ દમકી પડ્યા.
ઇતિહાસકાર કહે છે કે કાથેજી ને બળતાં ૧૪ દિવસ લાખા ને તે જગ્યાએ ૪ ફૂટની રાખનો ધર પડ્યો.

પૃથ્વીયોગ અને માનવોત્કર્ષ

તા. ૩૧-૧૦-૪૫ : આ માસના 'રેખા'માં વિચાર અને વાદ' નામનો સ. નિરુ દેસાઈનો લેખ છે. એમાં શ્રી. અરવિન્દની યોગપ્રણાલી વિશે પણ થોડું લખાયું હોવાથી મને કુદરતી રીતે જ વિશેષ રસ પડ્યો.

એ લેખ છે તો દૂકા પણ એમાં લેખકે નિખાલસપણે આજના વિચારવેતનાની વિશેષ કરી દેશપ્રેમી તમ અમલી કાર્યના તેમજ એનાં ઝડપી લાભદાયક પરિણામોના ઉત્સુક યુવાનોની મંજવણુ રજૂ કરી છે. લખાણમાંના સામ્યવાદ તથા ગાંધીવાદ વિશેના ભાગ વિશે ઝઢી ગોણુપણે જ લખી શકાશે; મુખ્ય ચર્ચા (જોકે એ પણ કરવી જોઈએ તેનાથી તો દૂકા) ઉકા યોગવિષયક થઈ શકશે.

"શ્રી અરવિન્દ જેવા સ્પષ્ટપણે માને છે કે પ્રત્યેક માનવીમાં આત્મચેતનાનાં બીજ પડ્યાં છે. એના પોષણ-સંવર્ધનમાં જ માનવોત્કર્ષ છે." લેખકનું આ વિધાન, પૃથ્વીયોગની વિશિષ્ટ પ્રણાલીની દૃષ્ટિએ, અમુક રીતે સુધારીને સમજવાની જરૂર છે, એમ મને લાગે છે. પહેલું તો એ કે મનુષ્યમાં રહેલી આત્મર કે ભાગવત (=મગવાનની, તેથી દિવ્ય) ચેતના એ અંકુરવાનું બાકી હોય તેવું કોઈ 'બીજ' નથી. માનવોત્કર્ષ સાધવા સમય' એ આત્મચેતના તો છે સંસિદ્ધ, રચપચીસ, પૂણે અને નિત્યમુક્ત. આ વસ્તુચિંતિમાંથી ફક્ત યતું બીજું કંઈયેનું એ છે કે આપણને હંમણું નથી થતો એ આત્માનુભવ થઈ શકે માટે મનુષ્યે આડે પહોર ઈશ્વરાભિમુખ અત્યર્થમાં છે તેમ વિષયમાં ય છે તે ઈશ્વર ભણી વળેલું જીવન માળવાની દેવ પાડવી જોઈએ. એ રીતે આત્મચેતના બીજરમાંથી આગળ આવતાં, તે સંવર્ધમાન થઈ પોષાતાં, આસપાસના જગત (લેખકે સ્વયંમાં છે તેવાં આર્થિક વગેરે સાંસારિક દુઃખો તેમજ એ દૂર થયાં પછી મળતાં કે મળવાનાં સાંસારિક સુખો) પ્રત્યેની આપણી દૃષ્ટિ જુદી જ થવાની. ચેતનાનું એમ રૂપાંતર થયા પછી એવાં દુઃખ ઘટાડવા કે સુખ વધારવાની વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિઓ પણ આપણે શુદ્ધ ઉદાસીનતાથી નહિ પણ રસાનિત, જીવંત નિષ્કામ ભાવે કેમકે પૂરેપૂરી ઈશ્વરાપેક્ષ જુદી થી જ કરીએ. આપણે જાન ઉચ્ચતમ જ્ઞાન તરીકે હૃદયમાં માત્ર અંગેકે અવાર-

નવાર અનુભવાય એમ નહિ, પણ એ વ્યવહેર ત્યાં ફરે, ત્યારે જ સાદુનરસ' બધું જીવન પ્રણુલીક્ષાનો આધિભાવ છે એવી પ્રતીતિ થાય

પરંતુ પૃથ્વીયોગ તો આર્થ' તત્વજ્ઞાનના આ સન્ન મહાત્માઓના અનુભવસિદ્ધ સિદ્ધાન્તથી પણ આગળ જાય છે. આ યોગશાસ્ત્રમાં તો એવું કહ્યું છે કે સુખપ્રત ચેતનાવાળો આત્મા જીવંતમાંથી જો અને છે, પણ, એનામાં-સાધના પૂરતા પ્રમાણમાં ને એના પાકકાળે દહીજાત થાય ત્યારે જ, અલગત-મનથી ઉપરની એવી જીવંતમુક્તિમાંથી સર્વાંગે સત્યરૂપ એવી વિજ્ઞાનમય ચેતના પણ જીતરે છે અને સાધકઅર્થકે સાધકસમૂહને દિવ્યતાની લક્ષણુ લેવા સમર્થ બનાવે છે. આ પરથી સમજાશે કે હાલના માનવને એવો ને એવો રહેવા દેવામાં નહિ પણ એ 'કાચા માલ'માંથી દેવમાનવરૂપી finished product ઉત્પાદનવામાં જ એનો ખરો, અપૂર્વ નિત્ય-સ્થાથી ઉત્કર્ષ છે.

સમૂહની વાત કરતાં, છેલ્લું એક અગત્યનું બિન્દુ ટપકાવી લઈએ.

ઉપશ્રી વિચારસરણી પ્રમાણેની સાધના કરવા બેઠબી આત્મવિષયક પ્રગતિ તો સમસ્ત માનવજાતિ કદાચ કહી પણ નહિ કરે માટે એ, લેખકે જેને 'અમર' કહ્યા છે તેવા વિચારો સદાકાળ અવ્યવહાર' જ રહેવાના એમ લાગે. પણ આ વાંધાનો ઉત્તર શ્રી અરવિન્દે ('ધી એક વંટ': એપ્રિલ '૪૫; પૃ. ૭૭) "It is not intended to supramentalise humanity at large..." વગેરે શબ્દોમાં આપી દીધો છે. તેમના કહેવા પ્રમાણે, અમુક (કહો કે, ૧૦૦) સંખ્યાનાં થણુ આગળ વર્ધિના આ યોગનાં સાધક સ્વીયરૂપે જો જીવંત પ્રદેશમાંથી જીતરતી વિજ્ઞાનમય ('સુપ્રામેન્ટલ') ચેતનાના તત્વને પારિવં જીવન-ઉત્ક્રાન્તિના કાર્યમાં એક વાર બરાબર સ્થાપી દે, તો માનવજીવનની બાકીની વિશુદ્ધિ તથા સુધારણા તો એ પરમ, દૈવી ચેતનામય વિજ્ઞાનશક્તિ પોતે જ કરશે. જેમ પણ સમાન હતો તે મનુષ્યપ્રાણીમાં મનની, જુદીની શક્તિ એક વાર સ્થપાઈ પછી તે સૈકે એકે આપમેળે વિકસતી રહ, તેવું આ નવી શક્તિનું સમજવું. એટલે, મુશ્કેલ છતાં અગત્યનું કાર્ય એ છે કે અસ્પર્શમય મનુષ્યોમાં પણ એવી પરમ ચેતનાનું સ્થાપન થાય.

‘એકવટ’ના એ બે અક્ષરો (૫ ૮) એક રિચારેક થાય છે કે રાશિપત્રોએ સામ્યવાદ દ્વારા આર્થિક લોક-સમ (economic commune) ચાલુ કર્યો છે તેનું આધ્યાત્મિક ‘કમ્યુન’ તેઓ કરી શકશે કે નહિ એ હમણા કહેવાય નહિ, અને ઉમેરું છે કે બન્ને મહાસુદોષી એટલે લાલ તો થયેા કે આનન્દગતની ચેતનાસોમ પૂજા બે ખેડાને એટલી બધી તો ઉપરતર થઇ ચૂકી છે કે એ આધ્યાત્મિક ચેતનાકણના વાવેતર માટે તૈયાર થઈ શકે છે.

‘રેખાના ભેખ’કે આધીશ્તી અહિસાનો સામુદાયિક નિર્નયોગ સંકળપણે કરવામાં નક્કી લારે, અનેક મુસી ખતોનું સ્વયન કયું છે એ મુસીખતો તો છે અને રહેવાની-પૂજ્યસ્વરાજ્યની સિદ્ધિ પછી પણ આપણે તેમ બે જગતને માટે રહેવાની, કારણ એ વખતે પણ જગતભરો કે હિંદુઓનો, જે કહો તે માનવસ્વભાવ તો સર્વાંગી હાલના જેવો રહેવાનો, એનું રૂપાંતર ઉપર સ્વચરા યત્ન કર્યો છે તેવી રીતે, ધરમજાથી, યોગીઓ તથા ઉચ્ચ કક્ષાના યોગસાધી. કરશે ત્યાં સુધી (જાને બે આડી ને બાડી એવી ને વળી અતરજોતના પ્રકાશરહિત ખોરામ નથા સારી માપી પ્રાણપથ ચેતના લગીની બે પહેલો ને પકડવાળા, તેથી અપ્રસંગિતમંત) ‘ઉત્તમ’ રાજ્યવત્ર કે ‘ઉચ્છૃં’ સમાજસ્વચરા અને તેણે પણ સુખી જીવન કે સ્વાધી શાન્તિ આપી શકે તેમ નથી, માનવની પાર્થિવ મુક્તિના પણ અપાર્થિવ શક્તિઓના પ્રભાવે ને સાહાય્યથી યવાની કે એમાં મીનમેષ નથી

એ કાં ત તું ૩૫ [પૃષ્ઠ ૭૧૭ થી ચાલુ]

તત્ત્વ ગોર્કાના મગજને હેરાન કરતું એકલો મેસીને એ જીવનનાં નિરીક્ષણ કરતો કાચા કાચા એ નિરીક્ષણ હતા કારણ કે ગોર્કાની વય નાની હતી પણ મેડવેલુમા સાહિત્યનો સામગ્રી તરીકે એનું વ્યવપણ એના એ વખતના નિરીક્ષણ એની બહાર ધાર્યા વિગ્દશકે આ રીતે ગોર્કાને એકા તની સાથે મૂકી લીધો હતો

આ પ્રકારના દર્શનના જે તત્ત્વ મૂક્યું પડે છે એ તત્ત્વ વિચારોસરના અસરનું પરિણામ હોય છે વાત વરણ, જન્ય સામગ્રીના અભાવ અને એમાંથી એકાંતની જાત ઉપસી આવે છે.

આર્થિક એપહિતે એના એકમા-

પણને હિમદા રીતે રૂપેરી પદદા પર ઉતારી અણુ છે

રજગતો આદમી સપનાના મોતી વીણવા કરે પણ એ મોતી દરને દર રહે કમળમાં એ મોતી આવે બે નહિ

આર્થિક પ્રેમ કરે, સૌ હસે ચાર્લો એની આધારી પ્રિયતમાને મુશાય આપે અને મૌ તાળીઓ પાડે ચાર્લો એ આધારી પ્રિયતમા આવજ્ય એની શ્રીમ-તાર્મના બહુમા કે અને એનો કાંટોની કાલો બહાર પડે

આખરે ચાર્લો એની એકની એક લાકડી, એના વળી મચેલા પગરખાં અને દલમાં નિખાસ લઈ રૂપેરી પદદા પરથી બેસાતો જન્ય-એ fad out એકલા પડી મચેલા આદમી માટે

તા ૧-૧૧-૪૫ નવા પ્રકાશન શ્રી અરિન્દ સર્જનના પહેલો અક એ યોગીવપનું ‘સામન્મ’ થતે ભૌતિક વિદ્યાનશાસ્ત્રો વિશેનું જે દર્શિબિન્દુ એ રચ્યો (પાને ૩૪મે, ૧૩૮મે) રજૂ કરે છે તે પૃથ્વીશ્રીમદી અગત હોય તેવા ઘણાને નસાઇ પમાડશે-શાથી જે, એમાં એ શાસ્ત્રોનું ખરું સ્વરૂપ રજૂ થયું છે ને ઉપયોગિતા રવી કારી છે ઉપયોગિતા એ રીતે કે દસ જગતનું આપણુ જાન એ શાસ્ત્રો ને જેટલું વધારે વિશાળ બની તેટલું આપણું અલવિષાલ જાન પણ વધારે વિશાળ ને ચોક્કસ બનવાનું આમ કહેવાનું કારણ એ કે પરમ ચેતના એ આ રચ્ય જગતને પોતાના અતરજનું પાત્ર કમચું હોવાથી મનુષ્ય જગતમાં ગૂંદ રહેલા ભૌતિક પદાર્થો, શક્તિઓ વગેરે વિશે જેટલું વધારે જાણે તેટલું એ માત્ર નવીન શક્તિ ઝીવવા, સમાવવા, પચાવવા, દહાવવા વધારે યોગ્ય બને. હમણા કેપા છે એ રીતે તો સામન્મે માનવમાના અધ્યાત્મ-નતરને મૂગળાવવા ને યુગ્મચવાનું કામ અધિક અશે કયું લાગે પરંતુ રચ્ય પર એનાથી લિમ એ રા સૂક્ષ્મતા દેખાણને બે આખરે તો મનુની કૃપાને સદાચતા પામેલા માનવીએ વિ-પદદિપ્તિ-કે કામે લગાડવાનું છે it is only by the divine use of the pressure of contraries and an intervention from above that there will be the spiritual outcome

દર્દ જગતની જન્ય છે

જન્ય દરમ પણ ગોર્કાનું પડે છે એને માટે યોગના કરવી પડે છે એ માટે મેમા નેત્રા પડે છે કોરેસને બરાબર કરતું પડે છે, એ બધા પછી વિચારોસરો સમજ બને છે

પણ એકાંતને રૂપ આપવાનું કામ એના કરતાય અધર છે મોહન દર્દ જાણ ક-વાની શક્તિ એને વખતે કોરેસને મેળવવી પડે છે

કરિ, વિવસક, સાહિત્યકાર, કવિ કાર-એમને એકાંત દર્શિબિન્દુ આપે છે, દર્દ આવે છે, મિત્તન આવે છે, ચિત્તન આવે છે હિંમતના વિગ્દશકે પણ કાપડાર એકાંત સાદ રતું હોય છે-અને ત્યારે વિગ્દશકે એકાંતને બરાબર સમજાવી આવે છે.

શેઠ અને સાકરિયો

મહેન્દ્ર મેઘાણી

સુન્દર શેઠ દેખાતા હતા તેટલા માણસ માણસ નહોતા. ગામના અમરણ્ય શેઠીઆમાં એમની ગણના થતી. જે કાદિયાવાડીઓ દોરી લોટા સહને શહેરમાં આવેલા અને પછી આપખણે અને લોહીના પર-સેવા કરીને લખપતિપદે પહોંચ્યા હતા તેમની પાદીમાં એમનું નામ સાચિય હતું. ગામમાં અંદરખાનેથી એમના દેખીએ ઘણા હતા, પણ એમને મોટે તો એકથી તમામ મજાવા કરી ગણુતા હતા. બે-ત્રણ મહિને એકાદવાર, માત્ર નામના જ કારણસર એમને ઘેર ધનુ પ્રમાણે થીમડ, રસપુરી, બાસુદી કે દૂધપા-કું જમણુ એ કરતા અને પોતે જેમના મિત્ર હોવાનો દાવો કરતા તે સૌ સતજનેને પોતે જાતે પીર-સીને જમાડતા. દેહની આ એક પ્રિય 'હોબી' હતી. જે કે દેશીઓ તો કહે-ના કે પોતાનો પૈસા દેખાડવા મારે જ શેઠ આવા જમણુવારો કરી રહ્યા હતા.

પણ પૈસાને સંધળીને શેઠ કરે પણ શું જ વિધાતાએ બ્રહ્મભૂષમાં એમને ઘેર એક થોડિયું વર્ગો પહેર્યા બાંધી દીધું હતું. તે પછી તો એ દીકરી રહેા પરણીને સુખમાં પડી ગઈ હતી. રંધાની ને એના ડોક્ટરપતિની બેઠી બેનારના દેશમાં અમીનો છંદકવ કરતી અને જમાઈ દાંત્રા બ્રહ્મદેશમાં ગયા ત્યાં પણ મેઠની દીકરીએ જન્મેને જે મીઠી સુવાસ દેસાવી હતી તેનો આખરી જશ તો શેઠ અને શેઠા-ણિને જ જતો. સુંદર શેઠની દીકરી છે બાઈ.

એટલે સાચે જ શેઠને કોઈ દિવસ પોતાની જાંબર ઇસ્કામતી વારસ-દાર દીકરાની બોટ સાથે નહેતી. દીકરા આત્મે હોત તો ધરમાં રહીને દેવીક ઝીર્ણ વધારત એની કોને ખબર છે! આ તો દીકરી ધરમાંથી ગઈ, અને છતાં ત્યાં ગઈ ત્યાં ખર્ચ ધરને ઉભળતી ગઈ! સુંદર શેઠની દીકરી! વાહ પ્રભુ, વાહ! આથી વધુ મારે શું બોલ્યો!

શેઠના પિતાહૃદયની યુગ માટેની જીડી જાંખાએ કુદરત સામે સાચાર ચઢીને બેસી રહેવાને જાણે બીજાને માર્ગ લાંબો હતો ગામના લુગતિયાઓ ને એમની વચ્ચે મોટા વયબેદ હોવા છતાં એમની સાથે એમના બેનકા ધરને શેઠ તકાકા મારતા, સામસામી મળક ઉઘા-વતા, અને સાથે સાથે પોતાની અનેક નાની-મોટી યોજનાઓ ત્યાં વહેતી ચૂકતા. યોજનાઓ વહેતી ચૂકવી એ શેઠની બીજી એક 'હોબી' હતી. મુરતિયાઓ અને કન્યાઓ બેઠીની અજ-તના આ જમાનામાં શેઠ એક જાણુથી જામના સદ્ગુહરેશમાં જમણુવારો કરીને પોતાની એક આંખ એમાંના પ્રવેશના ધરમાંની દીકરીઓ ઉપર રાખતા તેમ બીજી જાણુ લુગતોની સાથે અલક-સલકની વાતો કરીને એમને પણ પોતાની હથેલીમાં રાખતા.

કયા શેઠના ધરમાં કઈ દીકરી કેપડી છે, મોટીમાં જાણુ રૂપ ન હોવાથી કયા ધરની નાની કન્યાઓ પણ ઉમરલાયક થઈ હોવા છતાં 'અટ્ટી પડી' છે, કઈ છોકરી 'સાંદડા' જેવી અને ફરે છે ને ન

પરણવાની એની છદ સામે માથાપનાં બિનાં આંસુની કારી પણ કાવવા દેતી નથી, કઈ છોકરીની ઉમર 'પાકી ગઈ' હોવા છતાં હાડમાં સાવ નાની દેખાતી હોવાથી તેને કપાંચ મેળ બાબતો નથી ને માથાપને બિચારાને પરાણે બાણુવવી પડે છે, કાઈ દિસામે પણ કાઈ મુરતિયાની આંખ બેન ઉપર ફરે એવી ગણુતરીથી કયા માથાપ પોતાની દીકરીને 'રિવમિગે બાપ' અને વ્યવ-સંગીતના વર્ગોમાં પરાણે મોટલી રહ્યાં છે, કયા કાર-ખાના-માસિક જમાણને પરદેશ મેઠાજવાના પાંચ-દસ હજાર ખરબીને પણ દીકરીને કેમણે પાડવા તક્તી રહ્યા છે, આરી આવી અનેક માહિ-તીઓથી ભરપૂર કાણે શેઠના મગ-જમાં અવરિધન રીતે ગોઠવાઈ ગયેલી રહેતી. કાઈ અમેરિકન યુસ્તકાલપને પણ આંદી દે એવું સુઅવરિધત હતું સુંદર શેઠનું મગજ.

શુભરોજના લોચ બનેલા કાઈ લુગતનું વેવિશાળ માનવેર તેડી નખાવું, એ રીતે 'ખગડ'માં ખર્ચે કન્યાને પાછી કેમણે પાડી દેવી, કાઈ 'પાકી ગયેલી કાંકરી'ને ખૂણે ખાંચે કેમણે પાડી દેવી, નાનપણમાં બોલ ભોલ્યાવા પછી મોટી ઉમરે ફરી જનાર લુગતને હમર વાતે પણ સમજની લેવો, બીજી કામના કે બીજા 'યોજના' પણ લુગત સાથેના જેના પ્રેમપત્રો પકડાયા હોય એવી કન્યાને 'દેવદેર કે પપટનના એકા દેવળ કરાંબી, કાશ્મીર કે કશ્કતા, રવાના કરાવી છતિ રાંચો ઉઠાપોઈ

યનો અટકાવે. અને એ રીતે એ છાકરીના લાલિ સગપણના 'આન્સ' સાવ બગડી ગતા અટકાવવા, એવાં એવાં અત્યંત સમયસૂચકતા, વાણી-માધુર્ય, એક પ્રકારની માનસિક 'એલ્ટરનેશન', અને સદંતર સ્વાર્થવિ-હીનતા માગતાં કાર્યોમાં શેઠ વર્ણના અનુભવે ખેલાડી બની ગયા હતા.

જેની ઉપર સંતુ કુમારિકાઓના પિતાઓની નજર ફરી હોય એવો કાઈ સુંદર, સુશીલ જુવાન સગપણ-લગ્નની દુનિયા ભણી નજર પછુ ન નાખતો હોય એને પો તો માનીતો કરી લઈને, સેવા અને આદર્શ પાછળ ધમપાછા કરતો અટકાવીને પ્રથમ તો એને 'લાઇનસર' ચડાવી દઈને, સારા પગાર મંડાવી દઈને, પોતાની તમામ વ્યાપારી ઔદ્યોગિક 'ફેબ્રિકાઓ'ની વાતોમાં એને મુખ્ય પાત્ર રાખીને, પછી શેઠ ઉવટનો દાવ નાખતા અને એમાં અચૂક એ જુવાન જલ્દા જતો. કન્યાના પિતા ઉપર તો શેઠનું ઝલજલ ત્રણ પેઢી સુધી ન વિસરાય તેટલું ચર્ચુ, જુવાનના પિતાને પણ થતું કે, છાકરાએ ભલે આપણું નહિ ને બીજાનું માન્યુ પણ સાતું કામ તો કરી આપ્યો; અને ખુદ જુવાન પણ એમ સમજતો કે, અમારી સાથે જે મુદ્દતાથી કામ લેતુ જોઈએ એ એકલા આ શેઠને જ કેટલું સરસ આવડે છે! 'શંકર' તો બિચારા અને મનવી મનવીને ધરડા થઈ જત તોય હું કદી બેવિથાળ ન કરત!

શેઠને શુક્રમંત્ર તો એક જ હતો કે આજનો જુવાન બિચારા વિનાયો કે વગેવાય છે. એ તમારી ખાસેથી વધી જંગલા માગતો કે નથી માટેથી માગતો; તમારી કે, મી સાકરિયોની લાસીથી એ

અંજલ્ય તેવો નથી, એ તો માગે છે માત્ર મીઠી મીઠી વાતો. એને પાસે ખેસાડીને, નરમાશથી, એના જેવડા થઈને બસ વાતો જ કર્યા કરે, પછી જુઓ વાદીની મેરલી સામે નાગ થઈને ડાલે છે કે નહિ?

આવી 'થેબનાઓ'માં શેઠને સૌથી વધુ ચારી અપાતી તે તો એમની પરમાર્થ જાણના જ હતી. કારણ કે સૌ જાણતાં હતાં તેમ કોઈને વળગાડી દેવાની હોય એવી કાઈ દીકરી શેઠના પોતાના ધરમાં તો હવે હતી જ નહિ, અને જેને માટે આમની છાકરીની જરૂર પડે એવો કાઈ કુવારા ગણે પણ એમને હતો નહિ. હા, સ્વાર્થ એટલે હતો કે આ બધાં કામ પાર પાડવામાં શેઠનું હૃદય ભારે મુખ-મંત્રોનું અનુભવતું, અને પોતે નિષ્કાલસપણે માનના કે એમણે કરેલા પધુંપણેના પોસા કરતાં પણ વધુ પ્રબળ અપારનારું આ કામ છે.

શેઠની કુલ રાશિના નામવાળા માટુંગામાં એવી જ એક ખીજ બચી હતી એનું નામ સાકરિયો. સાકરિયો ઉર્ફે સુરુભાઈ ઉર્ફે સાકળચંદ. જેમ એક બાલુ કોલેજમાં બે વર્ષ ગઈ આવીને ત્યાં જમાનામાં શોભે એવો પાસાદાર થઈ આવ્યો હતો તેમ ખીજ તરફ કોલેજ છોડવા પડીના બે જ વર્ષમાં દુનિયાદારીના એક દાપકાનું કદાપણ મેળવી શક્યો હતો. લાવ-નમતો સાકળચંદ અમદાવાદ આવીને કોલેજિયન સુરુભાઈ બનીને એની વાડજટાથી હોટટેલમાં સીને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. અવધાસમાં એ સેન્ડ-કલાસ માઈ તો અચૂક મેળવી લેતો, એના કાર્ટિવાચારી લોકો અને વાગમપોઈ અને આખા મોસા

પણ ઉપર ગૂજરાતની વિદ્યાર્થીનીઓ મુગ્ધ બની હતી. રત્નઓમાં અને ગ્લન વર્ષને દાંકણે એમાંની કેટલીક 'અક્ષરેહના મિત્ર' તરીકે સંબોધરેલા સુરુભાઈ ઉપર લાગણીઓના જીમરા કાલવતા પત્રો લાવનમર સુધી આવતા.

પણ એમ તો સોલે કળા અને બનીસે લક્ષણ સાકરિયાએ પોતાનામાં ઉતામાં હતા. પાણી ભાળીને રળ જાય એવો માટીપગો એ નહેતો. આજા લીલા રંગના કાચવાળા એના ચરમામાંથી એ ઈર્ષ છાકરી કેટલા પાણીમાં છે એ માપી લેતો અને પોતાની આંખમાં એમને રિપે થી માન્યતા છે તે તો કાઈ ન મણી શકે માટે રાતના સૂતાં પહેલાં ઠી એ ચરમાં આંખથી અજમાં કરી નહિ મુગ્ધ એના મામાને ત્યાં જતો આવતો સાકરિયો સૌ શીગળાઓની આંખમાં વસી ગયો હતો વરતાઈ કુટુંબવાળા એક શીમત વેપારીના ધરમાં કાકા-બાપાની બે ઉમર-લાયક બહેનો હતી. એ વેપારીએ તો એટલે સુધી કહેવાયું કે, 'ભઈ જેમને જોઈ જા, સારી ઈ તરી' પણ સાકરિયે તો કહ્યું કે, 'કન્સ મારી સાથે નહિ. મારા ઘર સાથે પરજીવવાની છે. લાવનમરના પુખ્તિયા ચૂમામાં આંખો બાજવતું કામ આ તમારી રૂઝમાર કળાએથી ન થાય.' આથી એમાંથી એક એને તો સુરુભાઈના પાડે તો આપવત કરવાના મનસુખા બડવા માડવા. પણ સાકરિયાના મામા વખતમર એતી ગયા અને દેશમાંથી કમણું જ પાછી થઈને સુખમીની 'બગરમ' આવેલી એક છાકરી સાથે સાકરિયાના મામા કરી લીધાં.

લગન પછી થોડે મહિને સાકરિયો મુખર્ષી રહેવા આવ્યો. પોતે શુદ્ધશાસ્ત્રી બન્યો હતો પણ એનું મિત્રમંડળ આપું વાંદાઓનું અને હું હતું. પોતાનો ધંધો કરતાં કરતાં એ સૌને મળતા રહેવાનું, કોઈની ધંધાગળ દુરસ્ત કરાવી દેવાનું, બીજાને વળી કોઈ ફેરીઆ પાસેથી સારી ચોરાઉ કાઉન્ટન પેન મેળવી દેવાનું, કટ્ટોલર જનરલની એક્સિસમાં જઈને અમુક વસ્તુની પરમીટ મેળવી આવવાનું, આઈ-દસ દિવસ પર જેનું બુકિંગ બધ થઈ ગયું હોય એવી ગાડીઓની રિકિટ ચોવીસ કલાકની જ મહેલતે-અને કેટલીકવાર તો ગાડી ઉપડવા પૂર્વે અરધા કલાકે જ મેળવી આવવાનું કામ કરવા માટે સાકરિયો શરૂઆતથી જ મિત્રોમાં પ્રિય થઈ પડ્યો. એની જી સવિતા પણ રમ-ઓમાં રોજે વળીને ઘેર આવતા મિત્રો માટે સપાટામાં આ-નારતા તૈયાર કરીને બેઠકના ચોરડામાં આપી જતી. આ ન પીનારા માટે પ્રયમથી જ કોરી કે ઉકાળો બનાવી રાખતી, મંડળી નારતો કરે ત્યાં તો રેશન પાસેની બજારમાંથી શાકભાજી અને સાથે મંડળીને વાતો કરતાં વાગોળવા માટે શેરેક ગંડેરી પણ લેતી આવતી. સાંજ પડવા આવે ત્યાં તો પુરી શાક અને મગ્યું દૂધ તૈયાર કરીને ઊભી હોય. દાળ-ભાત વિના સાંજે પણ ન ચઢાવી શકનારા નબીરા માટે એ પણ કરી રાખ્યાં હોય અને કાંસાની તાંબળી વિના દૂધ પીવું જેને દરામ હતું તેમ સાકરિયાના એક મિત્ર માટે મેડા ઉપરથી તાંબળી ઉતારીને માંડીને ચકચકિત કરેલી એમની થાળીમાં ચપ દાખે મૂકી દીધી હોય.

આ રીતે મિત્રોનો આઠ મેળવનાડું સવિતા-સાકરિયા દંપતી વડીલોમાં પણ એટલું જ પ્રશંસાપાત્ર હતું હતું. અનિતા ભણેલી-ગણેલી છતાં આ સવિવાર આવ્યો ને નાટક-સિનેમામાં ચાલી નીકળ્યાં એવું એનામાં નહોતું. પતિ ઉપરના રોજે એને વરચેલી બનાવવાને બદલે આસાપાક બનાવી હતી અને તેથી જ સાકરિયો મુખર્ષી હોય ત્યારે પણ ભાવનગરના દાઢ-તાકડ એણે એકઠીએ એક અશર પણ કાઢ્યા વિના સહા દતા આપું કુંડળ માટુંગા રહેવા આવ્યું તે પછી પણ સવિતાના સાસુ કોઈ કારણસર અઠવાડિયું બહાર ગામ ગયા હોય કે સમામાની કોઈ વડુ-દીકરીની સુવાવડે દરિયાતલમાં બે દિવસ ગયા હોય તો નાના ભાઈ બહેનોને બીક ન લાગે તે સાડુ એમની સાથે જઈને એ સૂતી. નાની ઉંમરે પડુંપડુંમાં અઠાઈ કરતી તેથી તો એ ગામનાં ઘેરાંઓમાં વાતોનો વિષય થઈ પડી હતી. વડીલો આ બધું જોતાં અને મનમાં ને મનમાં દરખાતા. જે વાતનો સૌને અધિક સતેષ હતો તે તો એ હતી કે લગ પછી પણ વર્ષ વીત્યાં તો પણ કોઈ બાળકનો બોલો એણે કુંડળ ઉપર નાખ્યો નહોતો કોઈ દીબળીએ પૂછ્યું હશે કે આમ કેમ ? તરત સાકરિયાએ કહ્યું કે, 'મારા બાપા અને મારી વડુના બાપા બેઠે હજી એ ગાડી ઉપર બેઠા છે. બેમાંથી એક બેઠે તો મારો વારો આવે ને !'

સાકરિયાનું વાંદા મિત્રોની મંડળીમાંથી એક પછી એકના ચારેલા થતા માંડ્યાં. એમાં સાકરિયાનો આઠ-કનૌડોરો અરો. સામસામી દિશામાં

જેમનાં મગજ આજે કામ કરી રહ્યાં છે એવા જુવાન હાકરા-હાકરીઓ એક તરફ અને બીજી બાલુ-વડીલો : એ બેઠે વચ્ચેનો એક તાર સાકરિયો હતો. સમોવડિયા મિત્રો સાથે પૂરી છૂટથી વર્તનારા સાકરિયો ત્યારે વડીલો વચ્ચે એકલો હોય ત્યારે સૌ એને પોતાનો સલાહકાર, સંદેશવાહક કે વિધિકાર બનાવવા મથતા. ગાંઠલા યઈ ગયા પછી પણ સાથે દરવા ફરનાની, લાગતી સાક-તિય મુકરર કરવાની કે ખુદ લગે વખતે ચોક્કસ રિવાજો પાળવા-ન-પાળવા વિપરીત ચર્ચામાં બેઠે પડેલા મંતવ્યો એક બીજા સામે રજુ કરવાનું કામ એ કરતો. એની બોલી જ એવી સાકર જેવી કે અંદરનું કિનાઈન સામા માણસને રોજે બીજારી દે. મિત્રોનાં લગમાં અણુવરખનો તો એનો જ ભાણે છળો યઈ ગયો હતો.

આમ મુદ્દત શેઠ અને સાકરિયો બેઠે એક જ ધંધામાં પડેલા હતા.

શેઠની માફ સાકરિયો પણ આ કામેમાં સ્વાયંરેદિત ભાવનાથી જ પડ્યો હતો. અને છતાં એમની વચ્ચે વિચારગદ-પદભિમેદ હતો જ. મુદ્દત શેઠ કેટલીક વાર ઉભય પક્ષને પૂરો ઝાણખવા વિના ભાકે માંડે વળગાડી દેતા. કેટલીક વાર કોઈ મા-બાપને રોજે પંડીના પડ જેવી સાદની જુવાન કન્યાનો કાર ઉતારવા સાડુ મૂગ જેવા મરતિયાને પણ એ રઈ દેતા. અને જ્યાં એમની પમદગીમાં કચાચ ન હોય ત્યાં પણ વેપિદાળ પડી જમ તાજમોજા લગત કરારી નાખનાનું એમનું રજાન તો જુવાનો ઉપર સ્થાય રહી રહે મુદ્દત શેઠ અને .

સાકરિયા વચ્ચે સૌથી મોટો મતભેદ અહીં જ હતો. સાકરિયાનું કહેવું હતું કે વેવિશાળ પછી ઓછામાં ઓછું એક વરસ તો આજના જમાનામાં છોકરા-છોકરીઓ લગ્નપંથનમાંથી મુક્ત રહીને ગળે અને એક પીળને બરોબર પારખતાં થાય એ ઈચ્છનીય છે. પોતાના બાળકોની નાની ઉંમરમાં બોલ બોલી લઇને પછી છક જીવાનીમાં એમનાં ક્ષમ કરવાનો આપણા વડાઓનો સુરિવાજ એ આ દલીલના ટેકામાં વારંવાર ટાકતો.

સાકરિયા જેવો જીવાન આમ જીવવાથી પ્રપામાં ત્યારે શુભ લાગતો હતો ત્યારે સુંદરજી શેઠ જેવા જૂની પેઢીના માણસ એવી ઊલટા જ વિચારના બન્યા હતા. સગપણ લાલે છ મહિના મોડું કરવું પછી સગપણ પછી તો જેમ અને તેમ લાસ ઉઠેલી લેવાં એવી એમની ધૂન હતી. ખીછ અનેક વાતોમાં વચ્ચે-લુહિથી બાંધછોડ કરવા તૈયાર રહેતા સુંદરજી શેઠ એક આ વાતમાં તમ્બ માત્ર પછી દીક્રું મુકવા રાજી નહોતા. પોતે ગોઠવી દીધેલાં ભેડાં ઉપર એમનો એટલો હઠ એ માનના કે એમણે લગ્ન અને તેટલા જલ્દી પતાવી નાખવા. 'એને માટે બાલજી-જેથીએને હાથ કરીને અવળસવળ મુદ્દતો જોવાવવામાં પચીસ-પચાસનું ખર્ચ કરવું' પડે તો પછી એ કરતો.

જેના જેના ચાંદણ કરાવવામાં પોતે લાગ લાગવ્યો હોય તેનાં ક્ષમ જે નેતું દિવસમાં ન ચર્ચ જાય તો તે શેઠને ગમે તેવાં ભોજન પછી કહ્યાં ચર્ચ પડતાં.

આવે જ એક બતાવ છેલા

મહિનાઓથી શેઠના ધાનમાં ધૂળ નાખી રહ્યો હતો. સાકરિયાથી એ અજબપું નહોતું. શેઠના બંગલામાં સાખી ઓસરીએ રહેતા એમના પિરાઇની દીકરી ગુલાબના લગ્નની એ મુંઝવણ હતી. મુંઝવણ જે વેવિ-શાળની હોત તો તે એની ફિકર જ નહોતી. એક કહેતાં એકવીસ મૂરતિ-યાને શેઠ દાંબર કરી દે તેમ હતું. પછી મૂરતિયો તો એનો આજ વરમેક દિવસથી મળી ગયો હતો. એ મોહનને મેળવવામાં શેઠને તેવાં પાણી મેળે ચડાવવાં પડ્યાં હતાં. અને તોય એકલે હાથે શેઠની મોહનનો ગઢ છતાય તેમ નહોતું એટલે એ વિજયની પણ કલગીમાં સાકરિયાને-ખીજ કાઢ નહિને સાકરિયાને-લાગીતર બનાવવો પડ્યો હતો. શેઠના સુવર્ણના ધાગમાં એ લોહાની મેખ બની હતી.

ગુલાબ મુખર્જી આવી તે પહેલું પછી મોહન અને એના પિતાને સુંદરજી શેઠ ઓળખતા હતા. મોહન ત્યારે ઈજનેરીના ઉચ્ચ વરસમાં લાજીતો હતો. મોહનની પાછળ લાઠીએની એક સારી એવી કતાર હતી એટલે રાજાવિક રીતે જ એના માતા-પિતાની ઈચ્છા એનું વેળાસર વેવિશાળ કરી નાખવાની હોય. વહેલાં લગ્ન કરાવથી વહેલું ઘેર આવે અને નાનાં લાંબાંને સંભાળી લે એવી મતેજા તો એમાં હતી જ. વળી સારા ધરની કન્યા સાથે મોટાપણના મેલ મેલાય તો પછીનાં બહેન-લાલજી માટે પછી કાંઈક 'કસદાર' ટેકણાં મળી રહે એવી ગણતરી પછી એમાં હતી.

પરંતુ મોહન કોઈ વાતેય સગ-પણ કરવાની દા પાડે તેમ નહોતો.

જે જે-જેમાંએથી આવેલાં કહેણ મોહન નકારતો ગયો ત્યાં ત્યાં એની કપાનિ વધતી ચાલી અને એને જ મેળવવાના મતેરથ એ પ્રયત્ન કુંડ-જમાં વધુ જાંડા મળ પાલતાં ગયાં. સુંદરજી શેઠની નજર પછી મોહનમાં કોઈ અણમોલ જવાહીર પારખી ગઈ. આવો દીકરા-કાંઈ જ્યાં ત્યાં વટાવી દેવાનો ન હોય એમ માનિને એમણે મોહનને વટાવતાં પહેલાં લોહ મહિના માટે સિલકમાં રાખવાનો સંકલ્પ કર્યો. મોહનને મોટે આવતાં એક એક માણ જોઈને એનાં માતા-પિતાનાં અંતર ઊલકાઈ જતાં પછી હાથ, મોહન તો જીજી પાલીને ના પાડ્યે જ જતો હતો. મા-આપના પૂરવ તો આગલાં લવનાં કાંઈ જળસાં હતાં પછી જરાક અધૂરાં રહી ગયાં હશે તેથી જ આવડી આવડી સિદ્ધિઓ એક અણસમજી છોકરાની હાંને લીધે ઉંબરે આવીને પાછી જતી હતી! જાણે એ કાંઈ નદી વહી જાય છે પછી એક બોમો ભરીને પી લેવાય એટલાં નજીક પહોંચાતું જ નથી! પિતાના દિલમાં જે શોષ આ રીતે પડતા તેની વાત એ જે જે ફોટી-એને કરતા તેમનાં દેખાં પછી ફરી જીતાં અને સૌ મોહનને એક જ સલાહ આપતા કે ભૂંડા, કરી નાખને! આ લક્ષ્મી ચાંદણ કરતા આવે છે ત્યારે ક્યાં પોપીમાં ડાલું બાંધીને બેસી રે'છ! પછી લાજીને ને! અવતાર આખો તું તારે! એકાદ એ જાદ કરતાં મોહનના મિત્રોએ પછી સલાહ આપી કે, 'હા ભાઈ, તારા જીવનમાં કાંઈક રસિકતાની જરૂર છે. માટે લગવાનું નામ લઈને ચાપ દે!'

આમ મોહન લગ્નગમ એકાદો

પડી ગયો હતો. એવામાં સુંદરજી શેઠ એકલા એની વહારે ધાવા. 'ભૂઓ ભાઈ,' મોહનના પિતાને એમણે કહ્યું, 'તમે કોઈ મોહનને સમજી શકતા નથી. નાહકનો એને હેરાન કરે છે. જ્યાં ભેગા મળાને. મારા મત એવા છે કે મોહન એનું ગ્રેન્યુએટનું વર્ષ પૂરું ન કરે ત્યાંસુધી આવી કોઈ પણ આડી વાતનો વિલેપ એના મગજને આપણુથી કરી શકાય જ નહિ. મોહન જેવો સોનાનો હોકશ દશે તો કન્યા તો એને હું એકને બદલે સાત પરણાવી દઈશ. પણ અત્યારે આપણા લુવાન માણસને નારાજ કરીને તમે કોઈ ખાટવાના નથી. અત્યારે કોઈ વાતેય મોહનનું સગપણ ચાપ એમ હું ધન્યજીતો નથી. એની 'કેરિયર'નો તો કોઈ વિચાર કરો! અરે ખુદ મોહન હા પાડે તોય આપણે સૌએ એને દમણું ઇ-ખાર મહિના વારવો બેઠકએ.'

મોહનના પિતા સુંદરજી શેઠને ક્યુ માનથી આહતા. વેપારમાં તો એ એમના 'સીનિયર' હતા, પણ તે ઉપરાંત વહેવારમાં પણ એમની કુશળતા અને એમનાં જ્ઞાન અનુભવ એવાં હતાં કે કાલો માણસ તો એમને પૂછ્યા વિના પવાલું પાણી પણ ન પીએ આ બાબતમાં એમની સલાહ કણીય કડવી લાગતી હતી પણ બીજું કોઈ નહિને સુંદરજી શેઠ આવી સમાહ આપે ત્યારે એનું બ્યાજની કારણ હોય જ બેઠકએ! અને એય મોહનના અને ધરના ભલા સારુ થઈને કહેતા દશે ને! બિચારાને ક્યાં પોતાની કોઈ દીકરી સમરુ એને. સાચવી-રાખવો છો?

તેમજી તો મોહન સુંદરજી શેઠનો

ભક્ત બની ગયો. શેઠ પણ એને પામે એસાંકિને પોતાના વેપારની વાતો કરે, એના ભણતરની ખર્ચ પૂછે, કોઈ વેપારી પેટીના કાગળ વ્યાખ્યા હોય તે વંચાવે, એના જવાબનો સુસહો મોહન પાસે જ ધડાવે, સરકારી ખાતા ઉપરના કોઈ કમળો એની પામે દાર્દ્ર કરાવે અને પોતાને થેર લઈ જઈ ખવડાવે, આનંદ કરાવે અને રાત રોજી રાખે. મહિનાઓ વીતતા ગયા તેમ તેમ શેઠને મોહનનું મૂલ્ય વધુ ને વધુ લાગતું ગયું એની ઉપરની એમની લાગણી પણ વધતી ગઈ શેઠ ચંપકતે ક્યાક દત્તક લઈને આવડી મોટી મતાનો વારસ બનાવી દેશે એવી શંકા બહુને થયા માંડી. માતા-પિતા અને કુટુંબી વડીલોની ગમે તેવી વાતનો કાંકેશ આંખના પલકારામાં કાઢી નાખનારો મોહન પણ શેઠનો પડયો બોલ ઉપાડતો થઈ ગયો.

એ દરમિયાન દેરામાંથી આવેલા શેઠના ભાઈએ સાખી ઓસરીએ જ થર માંડ્યું. એમની સાથે આવેલી એમની દીકરી શુભા અને ધરની નિરાળમાં બેસાડી. શુભા જ્યાં દેખાવડી તો ખરી જ, અને એમાં પાછી શેઠની આંખ સામે રોજ દેખાવ એટલે શેઠાક મહિના નહિ વીટ્યા હોય ત્યાં એના સંબંધ માટે શેઠ પેલાની 'કાંકેશો' ઉપસાવવા લાગ્યા. એકવાર, એવાર, ત્રણવાર, ફરી ફરીને શેઠ તમામ લુવાનોને આંખની કાંકેશ સામે ફેરવી ગયા, પણ ફરી ફરીને એમનું મન હતું. જેમ જેમ શેઠ વધુ વિચારતા ગયા તેમ તેમ મોહન-શુભાજીની બેઠકી એમના દિલમાં વધુ ને વધુ વસતી ગઈ.

પણ મોહનને મનાવવો અને

ગિરતાર બેઠકે એ બેઠક બચાવર હતાં. એના વળી સુંદરજી શેઠની રિયતિ તો બે રીતે કોઠાડી હતી. એક તો એ કે, આજસુધી મોહનને ઇચ્છે એસી બેઠકને પોતે મેળવેલો તમામ જરા સુમાવવાનો પ્રસંગ આવી પડ્યો હતો. બે કે એના બચાવમાં તો એમ કહી શકાય તેમ હતું કે મોહનનું ગ્રેન્યુએટનું વર્ષ પૂરું થઈ ગયું હોવાથી હવે એના વેવિશાળની વાત કરવામાં કોઈ ગેરવાળખી નહોતું. પણ જેની સામે કોઈ દલીલ નહોતી અને જે એક જ વાત એમની પાછલી તો દીક પણ લાવિની કારકિર્દિને સુધારી ધસી જૂસીને સફા કરી નાખે તેમ હતી તે તો એકે આ વખતે જેને માટે મુરતિયો મેળવવાનો હતો તે કન્યા ખુદ પોતાની જ હતીજી હતી. સુંદરજી શેઠના આટલા વર્ષોના દત્તિકાસમાં પોતાના કુટુંબના કોઈ દીકરા-દીકરીને એમણે પોતાની લાગે વગના બેરે વરાબાં હોય એવું જન્મું નહોતું. ગામના લોકો બીજું ચાલી તેવું એમને વિશે ધારે કે પીઠ પછ-નાડે બોલે પણ આજ સુધી એમનો કોઈ દુરમન પણ એમ કહી શકે તેમ નહોતો કે શેઠ ગામના લુવાનિયાને પડખામાં ધાલીને બેઠા છે તે તો પોતાની ક્ષાણી ભાણેજ કે દોઢણી બચીજી વળગાડી દેવા સારુ.

કોઈ સારી કન્યાને, એ પોતાના કુટુંબની હોવાના એક માત્ર કારણપર, નજર સામેના કોઈ યોગ્ય મુરતિયાને એપના અવકાશું શા માટે બેઠકએ એની દલીલ સુંદરજી શેઠ કરી શકતા નહિ પણ એમ તો પોતાના બાળકના રાખના ઇમાજ બીના પંધાકાઈ પાસે દરાવ-

નાર દાખતર કે પેતાની ઉર મુકાયેલા આરોપનો ત્યાગ ખીજત વધીર પામે કલતનાર પડેલી દરોજના પારાણાત્રી પામેથી પણ એમની એ સ્વગ્રન્થના કાન્જ તરીકે ક્યા કોઈ દલીલ મળે છે? તાવગા શેઠાદને એટલા બનવા આવેલા પોતાના કિંગાર-પુત્રો દરિય તાલમા મુકત જતા સુધારાઈ તરફથી મળેલી મોટરને બે તે ભાનુની રેકમી વાપરનારા પેલા શહેરના નગરપતિ પાસે, કે વરોધી મેટ્રિકના પેપર તથા સનાતન પેવા શિક્ષકે એક પોતાની દીકરી એ પરીક્ષામા ભેગી ત્યારે સામે ચાલીને તમામ પેપરોનું પરીક્ષક-પદ નક્કી એની પામે એ વર્તન માટે કઈ દલીલ છે? શેઠ ભવે બારાકી મટે વાતા હોય, પોતાને સાચુ લાગે તે ખીજી બધુ જ જાને સામાજિક ઉપ દાસ પ્રત્યે એપરવાદ રવીને એ આચરે તેવા હોય, પણ એક આ વાતમા તેઓ અગત્ય માનવાને લોગે પણ એક પ્રમાણની સામાજિક 'રેપોર્ટ સમેનરી' નું પ્રથમથી જ કડકપણે પાલન કરના આત્મા હતા અને આજે હવે ઉવટ જતા એ પ્રચલ સિકાને એ પ કેમ લાગતા રેવાય?

તે પછી શેર સાકરિયાનો ભેગો ક્યો સાકરિયા અને મોહન અમ દાવાદમા સાથે લખાઈ એ શેઠની જાણમા હતુ મોહન જેવા એકાત્રિય અને મશ્વરોગી મુનવીને સાકરિયા જેવા માજ પડે ત્યા સાત કરતા ઉચરા દીવી આનવાસ આ મી સાથે મોથી નિકટની કે દિને જાન દોસ્તી તો નહોતી મોહનમા એકદમ નિકમ્મતા જે જે-તણ મિત્રો દતા તે મેશક દિલ્લા જ મેલા છતાં

લેનિનવા, ટ્રેડરજીવાડ અને રતાસિ નસાદ રખેના સિદ્ધાંતનું આ વિચારવિજોતી અટપટીમા ગૂચ માટે રહે દુનયા અને હિંચા નબ રતા ચસમાધારી જની ગયા દના એક માનવીર રાષ્ટ્રીય નેતાનું નામ સાકરિયાએ જેના 'એક્સ એ પ્રિસીઓ' -પાનચદ દિવાકરે- પ્રમુખપદ માટે સચચુ હતું તે અખિન દિદ 'એચ સર જોડક' -વાંદા વ્યૂપના સચુપત મનોએ તરફિ આ જાહખિના નામ એલે જોડકી દીધા હતા એટલે પોતાના જ દેશ કે સમાજ સાથેના મોહનના જે કાર્થ સજબ હોતે તે સાકરિયા મમાન સેતુ મારફતેજ રહેતો વાણીમાધુષ રેવાવવાની સાકરિયાની નિપુણતાએ ધણીને એના ચાલક બતાવ્યા હતા, થોડાકને વળી છીંકી બતાવ્યા હતા પણ મોહન જેવા વાણીમોડા અને પરિણામે એ પ્રકારની અરપજ નાપરચથિથી પીડાતા માણુમ ઉપર માકરિયાનો પ્રજાર ગવિરોન પડતો

એટલે જ શેઠ પોતાની યોજના આખરે સાકરિયા દ્વારા જર લાવી શક્યા શેઠના કેટલાય લોક-સંધા-ણને નવલકથામય નંદા વાગેલા 'અખડજતર' શબ્દે નવાજ્જનના માકરિયાએ પણ એમની આ વખતની પચમગિને મનમાને મનમા મુનારકમાદી આપી હતી શેઠ સાથેના એના મતમોદિને કારણે મોહન-ચુલા જની જોડકી મુપ પ્રત્યે આધિગા બને એવા સાકડી દહિનો માણુમ કદાચ કોઈ નહિ હોય, અને સાકરિયા તો નહોતોજ

તેથી પોતાનીતમામ મુસદ્દીગીરી ઉતારી નાખી સાકરિયાએ મોહન સાથે વાત માન ઉઠાડા શરૂઆત જ રહુ

કરી હતી 'આજ નહિને વસ્તે બે વરસે પાણુ લગતી ઉલટા તારા કિલ્લા જાત્યા ચિત્તા રહેવાની નથી પણ એ ઉલટા જગથે ત્યા મુધીમાં તારું નામ કાચ તારા કાચરે' મિત્રોવાળા આત્માની-જૂથમાં લખાઈ ચૂક્યુ હતો 'તે વખતે પછી આ કોઈ જોવા મામુ જોવાય નહિ આવે અને જે કોઈ આવતું હશે તો આવકી ઉમ્મર મુધીતું કુવારો રહી ગયો તેના બેટી કાલો કાઠને કોઈ લાખતું વગળતું આ સમાજમા જરૂર ફેવવી ચૂકશે ત્યારે પછીનું રાકતરી-મર્ટિફિકેટ રહુ કરીશ તોય સૌના વહેમની દીવાલની કાકરી સરખીય એસની રાકીશ નહિ એટલે વહેના-મોડા પણ જો લગલ કરાના જ હોય તો બહેનર છે કે આજથી જ એતુ 'રીઝર્વેસન' કરવી રાખતુ, પછી તું તારે પરજીને તારા કિલ્લા મુદ્દરાથામના અકૂર રૂટે ત્યારે વળી ત્યા મુધીમા આ સુવાળ બે વધુ ચોપડી લખી લીકશે અને તુંય રજતો-કમાતો યર્ષ જઈશ ચુલ મ જેવી ઊકરી તો વાણીવાતા હબર થરમાં સુવાનડો આવી જાય ત્યારે માડ એકમા અવગરે એવી છે-પાછી તને તો સાત લગરમાય સામે બળશે કે નહિ તેની કોને અજર છે માટે દેરવ કરે કેકુંતી?'

મે હનની હા પડાવવા માટે આ ઉપરાંત જે જે મગજમારી અને મહેનત પોતે વરસેક પડેલા મરીદારી તે સાકરિયા મહુ મલારે તેવા નહોતો પણ સુ રહુ શેઠના એટલા શરૂ તો એને બરોબર વાદ હતા કે, 'જમની કોઈ જાતની ઉતારણ અને કોઈ કરાના નથી, એ આજમા મોહનમામ સાવ નિશ્ચિત રહે અને તેમા

પોતાના નોખા ઘરનો ભાર ઉપાડી
એ એટલી આનંદ મેળાતા એ થાય
નહિ ત્યાં સુધી તો હાથનો વિચાર
સુદ્ધા કેમ કરી શકાય ? માટે એવને
હવે સુખેથી રહેજો અને હાથના
સૌંદર્ય બંધુ કરશે'

સાકરિયો જાણુનો હતો કે જુના
બધા કુમારિકાસંહજ સુખ શરમા
જપણ હતું, પણ એથી સરાયુ
શરમાજપણ એ વાંઘા મોહનમાં હતું
વેવિશાળ પછી ચાર દિવસ પીત્યા
છતાં ય એક એકના ધા ધ ફરવા
નીમ્ત્યાના સમાચાર સાકરિયાના
'ગેરદાવો'—તત્રમા પહોંચ્યા નહિ
એવે એને ચિંતા થઈ પડી બીજે
દિવસે આપતા શનિ-રવિની
ન્યુયિમ-રેના ગીતના જલસાની બે
રિક્ટિ એ હાઈ આવ્યો 'એ કાઈક
રાધા-કૃષ્ણની મરતી બેપ શીખી
આપતા હોય તો થોડા દમ રૂપિયા'

તે પછી તીજે જ દિવસે, ક્યારે
તારમાં સંપૂર્ણપણે યુદ્ધ-મરજાપના
ઉત્પાદનમા શેકાયેલા જે કદાબાકામાં
સુંદર શેકના મારી સંખ્યાના મર
હતા, તેનો એક 'એરમેશન'—માજળ
અને 'એકસ્ટ્રેમ' તાર મોહનલાલના
નામે આપી પહોંચ્યા તારમા લખ્યું
હતું 'કાગળ વાંચો તારથી જ્યાં
આપો કે મોડામા મોડા શનિવારના
નાગપુર મેકંબમા નીકળો છો' કાગળ
ઓરિમના છટાદાર મોહરેપર ઉપર
ટાઈપ થયેનો અને મેનેજિંગ ડીરે
ટરની સહીથી સત્તાવાર રીતે પાઠવા
યોગ્ય હતો 'એક ઈન્ટેરની અમારે
તાત્કાલિક જરૂરિયાત છે અમારા
એક કાગળેટર માટેએ આપનું નામ
અપાયું છે સોમવારે મરાદે અહીં
પહોંચીમ 'આર' સભાગી હો

શ્લેષ-આપનું અમારી માથે જ
રાખાનું કે પમાલી ફિકર ન
કરશે તમારા જેવા જુનાન ઉત્પાદની
કંપનીને જરૂર છે'

યશુ જરોનર પાર ગતરી ગયું
શેક પોતે સાથે જઈને મોહનના નવા
સગની ખાદી પમદ કચડી આપ્યા
સિવાઈમા તો અથમ પેરિમના અને
પછી મકરાના દંડઓ આવતા
હોઈને ત્યાં જઈને જ સ્વ 'અર'ટ'મા
નાખી દેવાનું નહીં થયું છુ ડ
ગેદતો મુમારતો જ મોહનવાલ માટે
ચામડાની મુદ્દમ અને સેકન્ડ તામની
મિગ્લ લઈ આવ્યો શનિવારે સાંજે
બોરીનદર ઉપર એક દારૂતોતાની
જ આવી હતી, નહિ તો કોઈ કોર
મુસારીએ નીમ્યા હોય તેનું લાગે
એવે કો'રો શેર કરી દીધી હતો
ગાડી ઉપડ્યા પડી અચાનક માંક
રિપાને કાઈક સાલ્યું એટલે ખીસામા
હાથ વાળ્યો અને જલ્પ્યાની બે રિમિ
બકાર નીકળી ન્યુયિમના કોઈ
આલાપની મુદ્દતાથી સામવાળી
આજળીઓ પોટેશમ ઉપર એના
મિગડિયા બેનસલી ગઈ પડેલા
કુડાળમા પોતે દાયો છે એવા
લાલ મડિન એ ધતબૂડી વત્યો

હા, મુદ્દતમા જ મારિવાની
ધારણા બ્રધી વગી હતી એની
મળતરી એવી હતી કે આ બે સ
વર- મા આમ સરમમાને સરનાં
એક મીલની અવસા તપા ન્યા જ
ને પત્ની જગે તો એમનો મમાર
સુકો તરી જગે માટે અથપાય પડીતા
વત્ત-દોદરત્તમા એક જ ગમમ
તરીને હરમને માથે દરેકે એક
ખીતને પૂત જોગખતા થાય જ
ખીતને પૂત ખીતની કડી છે ત્યાં મોહન

એવી ઉાર પોતાના બે મરમ પાર
ત્યારે જ મમા સાથેએની આની
લાયકાત એનામા આપને પધ્ધ આ
તો બાઈ ડીપડ્યા ને નીમ્યા દેડ
મના કમત્તે મદ્દમાને મુદ્દતમા
મોહનના કુડાળમા એકાદ-એ બીજી
માદગી આવી ગઈ તેમ બીજી બાજુ
કનકતાનું પાણી એને માંક ન
આનવાળી મોહન પોતે મેનેજિસમા
અપદાઈ ગયો તેથી વરનેમમાં નખ
આટા એ મુનઈ આપી ગયો પખ
કોઈ મિનન-દધો જ તવામા નહિ
ગમે તેવો મિનન-સોમ અમુમ
નાત્યો પપ વતમા તો પે જરીને
એમીન ઉપર ગ્રેમ કાવતા હોય
છે એનું જાણુનાર માપરિયાએ મુમા
બની સાદરીએને હાથ કરી મોદ
નના એની ઉપર આવેલા કાગળો
થોડા કપાતો માટે મેલમા દાલમા
આવેનો પડેતો જ માગળ વારને
ગયો તેમ એો બાગનું ગયું કે કોઈ
વેપારી પેગએ કોઈ બીજી પેગ ઉપર
જલસતના જગારેનો મોદે કદના જાડે
લખાણ થયું છે ।

તેમ છતાં, તારેત માં જ
મોહને મુજબની મુદ્દામન લીધી ત્યારે
એને માથે હતને તાતે ને ને ત્યા
સાજનું બોજન લેવા જવાનું કામખુ
સામેની પરર અને દોર નુપાત
નદની હતી એવે દોડી કણી વાન
નીતો દરર કાઈ દરરે એમ એને
હવે થગજો પીનાતો યાદી જ
વાર તરી હતો ત્યાં આપિ થાર
રિનતારેટોલિન થયો કે 'આપનું
મખન તર રરો છે મારે જરૂર
આવે જો અમમ થી પેગ મારી
દાખ ને ને તા જાતે' એ કાગળ
એકી પેરમન ફેરવે મારિદે

ત્યાથી ગયાના થયો જતા દિવસ કંગીને એટલું શેઠને કહેતો ગયો કે, 'પાઠા કાલ તો મોઢન કવચતા જતો રહેવાનો છે એ યાદ છે ને!'

તે દિવસે એ શેઠને મળ્યા ત્યાર પછી પદરેક દિવસ સુધી એમની સાથે મળવાનો અને તે પ એના મળવાનો પ્રસંગ સાહિયાને સાંપડ્યો નહોતો પરંતુ રસમિયાન એને જાણવા મળ્યું હતું કે, જલદી લગન નક્કી કરતા એક એ રાતે મોડે સુધી મોઢન સાથે મત્સ્યકી કરેલી પછુ પછી કાઈ એકાગ્ર નિર્ણય પર આપ્યા વિના જ દિવસ આખાના યાત્રાપાક્યા એક સર્પ ગયા હતા શેઠે એ રાતે લગન માટે ને દયાથી મોઢન માથે કપડું હતું તેથી માહરિયાને માથા સુધી જાળ લાગી ગઈ હતી વેવિલાળના કિવસોમા શેઠે આપેલા વચનના શબ્દો એને ફરી ફરીને સાતરતા હતા અને પોતાનો ઉપયોગ કરી ચાલ્યા ફરી લીધા પછી પોતાની અસહની મીત્ર પ્રમાણે વતના મહાનર આ બેવચની શેઠ ઉપર એને તિરસ્કાર થવા માંડ્યો અને કોઈ વાર પોતાના મનની તમામ વાત એમને સંભળાવી દેવા મરેનો લાગ એ ગોતવા લાગ્યો.

એ લાગ એક રાતે પેણુ આફની ફારદમાથી રોયને જીત્યો ત્યાર એને મળી ગયો માડીમાથી જીતરિને એ તો જીડ થાય તે પહેલાજ દારૂના પચિયા જળી ઉતાર્યો પગને માગે પછુ ત્યાં તો સેમડ કલાસમાથી જીતરેલા શેઠે એને ખતે હથ મુખે એને કહ્યું 'મીરે બાઈ ધીરે! આટલી બધી ઉતાવળે મ્હા

જિમો રહ્યો કાંઈ જવાજ દેવાનો ન હોય ત્યારે પોતાના દારૂ-ખખડા દમા સામા માણુમના મવાનને ઉઠાવી દેવાની એનામા કલામય વિનવણીલતા હતી ધીમે પગને ચાલતા ચાલતા અને ત્યારે બહાર નીકળ્યા ત્યારે પિજર વજૂટ્યા બીદર જેવો મુસાફર-મખડ અંધનેર ગાયજ થઈ ગયો હતો આજ તો આમ થયેને જરૂર' એમ કહીને મોડે સાહરિયાને પોતાના ધરની દિવામા લીધે.

રસતામાં શેઠે તો પોતાની હને શની પ્રથા મુજબ બેચાર ખાડી અંધની વાતો કરી અને પછી મુઠા ઉપર આજના 'હે માહરિયા,' સુડે બાઈતો પ્રથાન ગુણ પારખી જઈને આજથી સત્તએક વર્ષ પહેલાં આ નામથી એને સંબોધવાનું સૌ પ્રથમ શેઠે યાદ કયું ત્યારે એમના હડકામા ને મિહાલ હતી એજ હજી આને પછુ હતી 'હે સાહરિયા તારેને મોઢનલાલને ડાખડની લેવા દેવડો સંભમ ખરો કે નહિ?'

'સંભમ નહિ એવું તો નહિજ, પછુ ખામ કાઈ દામ વિના શ કમળો લખતા? સાહરિયાએ કહ્યું

'એ સાચુ, પછુ તું કોઈ વાત લખ, તો મોમાથી પચ્ચાથી નહિ બાંને નેવું દા! તારી વાત મોઢનલાલ માની હો ખરા'

'અરે એવું કાઈ નહિ બાંને થઈ જાયડા કાઈને જુઠારે લેવો નહોતો એમા દરે તો નમે મેને તવડોને બે મીઠા મારી દીધા એટલે આવા અપમાતર અહિમોની એને શી પડી હોય!'

એ જાઈ કાઈ કેમ મગાવી

દહ શમ્તુ નથી, તેમ કોઈ કોનું છુટાવી શમ્તુ નથી એને જેમ મગાઈ હોય એમ જ થયા મરે છે કોઈ કોઈના હાથની વાત થોડી જ છે આ દુનિયામા? નહિતર આ મૌ તરસા ચાલ્યાની જેમ કબીએ છીએ તો અખારી ગુલામના લગન થઈ મગા ન હોત મ્હા એના સાસુ-સમરા તો વિચાર મહિનાઓથી તલસે છે કે વડુ જરૂરે આવે એવું તો મોઢને પેપ ક કોઈ દિ નહોતું મા યુ તે વળી આજ રેનો માને? પછુ જે બે માણુસમા એને વિચાર હનો એના વેણુ પછુ દવે એને ઢંચે વસતા નથી'

'પછુ શેઠ, બીજાની દાજરીમાં 'મુંદર બાપા' કહીને એમને લલો ધનારે સાહરિયા બોલ્યો 'તમે તમારી પુનમા જ મન્ના રહો અને આજળ પાછળનું કાંઈ એમા વિના અસ લેના ચાંદલા કપોત્રાજ ઉપર મોચો મદિને ન ધાય ત્યા તો એને લગન કરવાનો ધોયપરોણો કર્યા કરો એ કર્યા કૃષી આમે? લગનની તમારે એટલી બધી થી ઉતાવળે બારી પડી છે?'

'ઉતાવળ હોય ત્યારે જુદું કહેને દોઢ, મારા બાઈલા દવે ધડીનીય વેળ ન ગુમારવી નોંદએ એમ મારું મન રહે છે'

'તમારું મન તો અજ આટલું તરમોથી એમ જ કહેવું અજુ છે પછુ જે બે જણ પછુવાનું છે એમન મનનું કાઈ જણુ જરૂરી ખડ કે નહિ?'

'જરૂર તે દવે બી' દા હતી આ મે દન મળીને મળે-કમા અર્થ થયો યોગી પછુ જે પડી જળી

રહી અને વરસ દિ' તો એક આ બેયે જ પરણતાં પહેલાં કાઠી નાખ્યો ભાઈ ! મલકમાં 'કાંઈ ખીમ' વરતા-પરણતા નહિ હોય ! પોતાના મા-બાપનો ય કાંઈ વિચાર કરવો જોઈએ પછી. એના બાપનો સ્વભાવ તો તું જાણ છે ને ! આ મોહનની વડુ ઘેર ક્યારે આવશે એની ચિંતામાં જ અરથો તો એમને દમ લાગુ પડી ગયો. સાચો ખોટો પણ બળવાનો સ્વભાવ થઈ ગયો એનો શું કંલાજ ! સ્વભાવનું કાંઈ એમણે છે ભાઈ !'

'મોહનના બાપાએ પણ બળતું શું કામ જોઈએ ? હજી તો મોહનના બાપા હાથે-પગે સાગ છે. ધરમા તણ ચાર એનું છે, કામવાળાં છે. અને જરૂર પડે તો રસોઈયો ય રાખી શકે એવી ક્યાં એમની સ્થિતિ નથી ? ભેગભેગું એક વરસ ખમો તો છોકરી મેટ્રિક થઈ જાય, અને વસ્તારીના ધરનું કામ કરવા જોડલી કાંઈક હાડેતી ય થઈ જાય ને !'

'હું તો એટલું જાણું કે એક વાર ધ પરણી જાય પછી ભલેને મેટ્રિક શું થી. એ. ને જી. એ. બેય કરે એનો કોઈને વધિ નથી. અને વરસ દિ' મુખી ભલેને મોહનની હારે એકલી કલકતા જાને રહેતી, અને પછી હાડેતી યાને આવે સસરાના ધરમાં. એમાં જો એને કાંઈ રોકતું હોય તો કે' ઘં.'

'લુઓ શેઠ, તમે કમ્પાના વાસી છો એટલે મારે તમને કહેવું જોઈએ, પણ હજી આ ઉમ્મરે શુભાબનાં લગ્ન થાય અને વરસકમાં ક્યાંક છોકરું થાય તો શી રીતે એને જગવશે એ ? હજી તો શી

એની બુદ્ધિ, શો એનો અનુભવ !' સાકરિયાએ ચર્ચાને બીજી ગલીમાં વાળી.

'કમ્પાનાં ઉમ્મર તો દીકરા તારા જુનીઆ અરમામંથી તને દેખાય એનાં કરતાં નરી આંખે જોનારા અમ 'જેવાને કાંઈક વિશેષ દેખાય ને ! ઉમ્મર ઉમ્મર કરી રહ્યો છે, પણ આ જ શુભાબડીને હું' મુજબ ન લાગ્યો હોત ને જો દેશમાં જ ક્યાંક વસાવી દીધી હોત તો આજ તો એક છોકરાની મા થઈને ધર આખાનું કામ કરતી જતી હોત. બાપી તો એનો બાંધો જ એકકરિયા એટલે બાપીસ વરસની ચારો તોય હાડેતી લાગશે જ નહિ વળી તું જોતો અણુવર થાઈ એને તો છોકરાની ફિકરમાં ક્યાં રહેવા દેઈ બે વાંસ સુધી તો ? હું શું નથી જાણતો ? બહુ ય જાણું છું. લગભરમાં તું કોને કોને અને શું શું આપે છે ધ કાંઈ અછતું રહેવા નથી પામતું.' શેઠ દવે રિંસ બોલ્યાને વાત કરતા હતા.

સામે સાકરિયા પણ એટલા જ નિષ્પાત્રસપણે જવાબ વાલ્યો. 'જોર તો એક નિમિત્ત માત્ર છે શેઠ, બાપી એની સફળવાની કોટકા ખાતરી તો બિચારા એને જાતવાનારા કાર-ખાનાવળા પણ નથી આપી શકતા, મારે જ દરેક પરણનારે બારમે મંદિને ખાળક સાચવવાની ત્રેવડ હોય તો જ પરણવું એ મારે મત છે. જેની એ ત્રેવડ નહિ હોય એ તો આગેય પરતારી, અને એમણે પરતારી.'

'મારે પણ હું શું કરું ભાઈ ? છોકરાં યાવાં ઈ શું કાંઈ પાપ છે ? આ મમક આખો શું જસ ગોળીટનો આગ્રમ છે ? અને તેમ છતાંય આ ન બોલવાનું બોલ્યાને કઈ છું કે

બાળજોને એના લગ્નની જોડમાં ય...! સાકરિયા, મારું માન ને આ બેયને પરણુવી દે. એય પછીને છોકરાં સાચવવાની ત્રેવડ ન હોય તો ભલેને કલકતા જઈતો...'

'હે-હે-હે...શું,' સાકરિયા બોલી બેઠો.

સાંભળી લે દવે સાકરિયા, આ સુંદરજના ધોળામાં કાંઈક ઇનચાર રાખીને પુરું સાંભળી લે હા, કઈ છું કે એમને પછી એને કલકતો જઈને કરવું હોય ઈ મુખેથી કરે. અમારે ધ ક્યાં કાંઈ જોવું છે કે લગ્ન પછી એ શું કરે છે ? પણ જો આ લગ્ન પહેલાં...' બોલતાં બોલતાં પોતાના ધર પડખેની મુનિસિપાલ જતી નીચે આવી પહોંચેલા શેઠે જીરને મંથમ પકડ્યો.

પણ સાકરિયા હજી પૂરું સમજતો નહોતો દેખાતો એટલે વળી શેઠ આગળ ચલાવ્યું:

'સાકરિયા, તમારે લુચાનિયાએને સગપણ નથી કરવું, ને સગપણ કરીને પછી લગ્ન નથી કરવાં; હસાઈ નથી કરવું ને દીકલું નથી કરવું. પણ લગ્ન-જીવનનો આનંદ તો તમારે કુંવારે-કુંવારા પણ લેવો જ છે એમને ! તે દિ' તારા બાપાને તાવ આગ્યો ને તું વાળું ક્યાં વિના જ જતો રહ્યો. નહિ તો તારી મામે આટલું ભાવણ મારે કરવું ન પડત. તારે જ તમને દેખાડી દેત સાકળ-ચંદનાઈ, કે જોને સગપણ ન કરવું હોય, ને જોને લગ્ન ન કરવાં હોય એનાં આ લગ્ન ન હોય ! જતાન-હરી ને બીજાની મેટી હોય તો તો મન-વાચા ને કરમથી તમે

આજના જીવનને ધણી-ધણીપણી
જેવાં થઈને રહેા એવા હા, હા,
તે હિ' રાતે મોડું થયેલું એટલે પછી
મોહનને જે' જ' અહીં સુવચનો-
રાતના પેશાબ-પાણી કરવા બહાર
ત્યારે જોઈ' તો બાજુના એરડામાંની
મોહનની પધારી ખાલી! મેં વિચાર્યું
કે પેશાબ કરવા બહારે દરે એ પછી
પછી બાથરૂમ જોઈ' તો ખાલી અને
સામેની પરશાળમાં આધેરી જ નજર
પડી તો દેખાયું કે કોડાવાળા ઓઠીકણે
બેબ જણ્યાં બેઠાં હતા..... બેબ
નહોતા બેઠાં, સાકારિયા, એક જ બેઠું
હતું, બીજું તો એના બોળામાં માથું
નાખીને સતું હતું..... હા સતું હતું.
કોડાટ કરતા એટલું બોલી ગયેલા

શેઠ ત્યાં આસ લેના થઈયા. 'અસ
લે મે બોલી લીધું. નાનાને મોઢે ન
બોલવાનું' પ આજ બોલી લીધું છે
સાકારિયા. પછી તું તો નાના સાથે
નાના ને મોઢા સાથે મોઢા થઈ જાય
છે કાલેને તો કદા એક ડચકારે જ
હાય. અને અમારી ફરજ બજાવી
લીધી છે જ, હવે તને મોઢે એમ
કરજે તું તારે!'

રોડના ઘરને દરવાજો બેબ પહોંચી
ગયા હતા. એક બાજુ રોડની વાટ
જોના એરડામાં ખતી બજાવી હતી.
પરશાળની સામી બાજુ કોડાવાળા
અધારા ખૂણામાં એક નજર કરીને
મૂંગો મૂંગો સાકારિયા ત્યારે પાછો
વળ્યો ત્યારે એના કાનના પડદા ઉપર

ગરમ લૂ વાતી હોય તેમ આવસા-
રૂબોના લગકાગ બોલતા હતા

'કુંવારે-કુંવારા રહીને પણ
પાછો લગ-છવનનો આવનંદ તો
તમારે લેવો જ છે...!'

રોજ કળાનો એ સાકારિયા
અત્યારે એક કળાનો ચર્ચ ગયો
હતો. બૂખે પેટે માધ્ય એકનો ફેરો
ખાઈને આવ્યો હતો- તો રોડને
પોતાના મનની વાત સંભળાવી દેવા
પછી એજે જે સાંભળુ એનાથી
એતું મોટું સિવાઈ ગયું હતું.

જગતનાં જીવતાં માનવીઓ પણ
ક્યારેક પોતાની જેવા અનોખા બની
જાય છે એ મુનિષિપાસિટીનો નિર્ણય
દોષો દગર દગર જોઈ રહ્યો હતો.

ધ્રુવ

હું ઓશરીમાં, સુધુ ખાટલામાં,
ને ધ્રુવનો તારક ત્યાં નિહાળું.
એ ધ્રુવની તો ફરતા ફરે છે,
બીજા બધા તારલીયા. - વિચારું,
કે આ દીસે છે સ્થિર એક તારો
ને સર્વ અસ્થિર વળી ભમે છે.
ત્યાં સાંભર્યું, પુસ્તક વિગનાને,
વાંચ્યું હતું, છે સ્થિર, સર્વ આ તો
છે ના કંઈએ સ્થિર દષ્ટિ બેઠે,
ધ્રુવ થે ભમે છે અવકાશ માંદિ.
તો તો પછી એમ જ માનવાનું,
સંસાર ચક્રે સ્થિર ના ચવાનું,
અસ્થિર કે સ્થિર હું તો વિચારું,
કોને સ્વસ્થાને, પથ નિશ્ચિતે કે,
આ ઉગવા આયમવા વચાળે,
કર્તવ્ય તેજે જ પ્રકાશવાનું.

દિનકરરામ કેશવલાલ વૈદ્ય

વૈદકમાં કુદરત, કલા અને કેળવણી

રમણલાલ એન્જિનીયર

હવે આપણે વૈદકનાં ક્ષેત્રમાં કલાનું પ્રયોજન જોઈએ. છવત્તીનાં જે કલાનું પ્રયોજન છે તે જ પ્રયોજન વૈદકમાં પણ છે. વારતવિક્રતામાંથી આદર્શનું સર્જન અને હીન પરિસ્થિતિનું ઉચ્ચરમમાં રૂપાંતર.

જે કલા રોગનું આરોગ્યમાં, વેદનાનું શાંતિમાં, અશક્તિનું શક્તિમાં, અશુદ્ધિનું શુદ્ધિમાં, વિદ્યપતાનું સૌંદર્યમાં, અધ્યાયુષનું દીર્ઘાયુષમાં, અધાધૂધીનું સ્વચર્યામાં, અને મરણપ્રમાણનું મહાપ્રમાણમાં રૂપાંતર કરે તેજ સાચી વૈદકીય કલા છે. આકીની બધી સારવારની પદ્ધતિઓ હીન કલાઓ અથવા મિથ્યા કલાઓ છે.

પણ સારી કે મારી, સ્વાચી કે લુહી, ઉચ્ચ કે હીન, કલાની જરૂર શા માટે પડે છે? એનો જવાબ એ છે કે, રોગનિવારણ માટે. પછી પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે રોગ આવ્યો ક્યાંથી? આ પ્રશ્ન આજનો નથી, સંસ્કૃતિની સદ્ગાતનો છે, અને હજી સુધી આ પ્રશ્નનો છેલ્લો જવાબ કોઈ આપી શક્ય નથી. ઘણા એમ માને છે કે અમે આ પ્રશ્નનો છેલ્લો જવાબ આપી ચૂક્યા છીએ પણ સાર કે ખોટો નરોએ આ પ્રશ્નના એક જવાબ ઉપર હજી સુધી માણસ-મતનો એકમત થયો નથી.

સૌથી પહેલો પ્રશ્ન એ છે કે રોગ એ એક આત્મો-પાલિત અનિષ્ટ છે કે વડીલોપાલિત? કે પછી રોગ રચવામાં આપણે અને આપણા પૂર્વજો અને એછિવતો અંશે જવાબદાર છીએ?

એગણીસમી સદીમાં રૂસો અને અન્ય વિચારકોએ જેમ એ મન પ્રચલિત કર્યો કે બધા માણસો સ્વતંત્ર અને સારા જન્મે છે, તેમ નિસર્ગોપાસકોએ પણ એવો મત ચલાવ્યો કે બધા માણસો જન્મથી નીરાગી હોય છે. માત્ર અકુદરતી રહેણીકરણો એમને રોગી બનાવી મૂકે છે. અને કુદરતી રહેણીકરણો એમને ફરી પાછા નીરાગી કરી શકાય.

ઝીયુવરલ્સમાં અવલોકન, પ્રયક્ષરણ અને નિદાને ઉપ-રોનો મત ખોટો ઠરાવ્યો છે. અને હવે તો લગભગ

બધા જ ચિકિત્સા પ્રદાતાઓ એકસરો એ બાબત ઉપર એકમત છે કે માણસ જન્મથી રોગી હોય છે અથવા તો પોતાનામાં એછિવત અંશે રોગચાળો લાંબે અવ-તરે છે. સંપૂર્ણ નીરાગી બાળક એ તો કેવળ કલ્પનાનું સર્જન છે.

હુનિયાના બધા ધર્મો માણસ જન્મથી પાપી છે એ સિદ્ધાંતમાં માને છે અને પાપમુક્ત યજ્ઞ પ્રભુને પામવા માટે કોઈ એકસ મહાત્મા, પયગમ્બર કે સદ્ગુરુ શરણ શોધવા માટે કહેવે છે. હિંદુધર્મ શીખવે છે કે આત્મા અવિદ્યાથી વૉટળાયેલો છે, અને એટલા માટે દરેક મોક્ષતાંત્રુ વ્યક્તિએ સદ્ગુરુ શરણ ગોખવું જોઈએ. ગ્રીતા કહે છે કે બધા ધર્મો ત્યાગીને તું મારે શરણે આવ. બુદ્ધધર્મ બુદ્ધને શરણે જવાનો આદેશ કરે છે. ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પણ મૂળ પાપનો સિદ્ધાંત The Doctrine of Original Sin છે આ સિદ્ધાંત મુજબ દરેક માણસ જન્મથી પાપી છે. અને એ પાપમાંથી મુક્ત થવાનો એક માત્ર માર્ગ પ્રભુના પુત્ર ઈસુ શરણ સ્વીકારવાનો છે. હિસામ મહમ્મદને છેલ્લા પયગમ્બર તરીકે અને શીખધર્મ શુરુ ગોપિદાસિન્દને છેલ્લા શુરુ તરીકે સ્વીકારવાનું શીખવે છે. પણ જુદા જુદા ધર્મોનું આ શિક્ષણ ઉચ્ચરમમાં સમજી માણસો માટે કામનું છે. પણ અલ્પજ્ઞાનને કઈ રીતે ધર્મમંદકાર આપવા? અને માટે દરેક ધર્મ પાસે પોતાના વિશિષ્ટ વિધિઓ છે. હિંદુઓ બાળકને ઉચનવન સંસ્કાર કરે છે. આ સંસ્કારથી બાળક હિંન (બે વખત જન્મેલું) બને છે. પહેલો કુદરતી જન્મ, બીજો ધર્મપ્રવેશનો જન્મ. ખ્રિસ્તીઓ બાપ્તિઝમની ક્રિયા કરે છે. યહૂદીઓ અને યુરલ્લો સુન્નત કરે છે. પારસીઓ નવજોનની વિધિ કરે છે. આ રીતે દરેક ધર્મ પ્રાકૃત બાળકને સંસ્કૃત બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

હવે જો આપણે આત્માનો પ્રેશ છોડીને શરીરની સદ્ધિ તરફ વળીએ તો પ્રાકૃત બાળકને સંસ્કૃત કરવાના અનેકવિધ છલાને જુદી જુદી ઉપચાર કલાઓએ ચોખ્ખા છે. આપવૈદક બાળકને મગધુથી આપે છે,

કેટલાક નિસર્ગોપચારો ઉપવાસથી એની જીવનચાત્રાની રાજ્યાત કરે છે. કાંધર કનાઈષિ તરતના જન્મેલા બાળકને રાદાપાણીમાં બોળી કાઢી એને એની જીવનચાત્રાની રાજ્યાતમાં જ જોષોપચારની દીક્ષા આપી દેતા. હોમિયોપેથો દરેક બાળકને સદૃશ ૨૦૦ આપીને સોરાનો અસવિષ નાથ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. કારણ કે એમના મત મુજબ સોરા એ મૂળ રોગ છે. બાળકના દાંત આવવાના થાય ત્યારે તેઓ કેસર કાળ આપે છે. અને એલોપેથો તો રોગની એકતામાં માનતા ન હોવાથી બાળકને નીચેની કરવા માટે નાનાવિષ ઉપચારો ચોંટા છે. બાળકની આખા સીતર નાઈટ્રોજનનાં દીપાં મૂકે છે, એને બાળકા અને ડીપેરીઆની રસીઓ આપે છે. એની સુવત્ત કરે છે. બાળક સહેજ મોટું થાય એટલે કાકડા અને નાકના મસા જેવા એમની નજરે નિરુપયોગી જણાતા અવયવોને તેઓ છેદી નાખે છે. બાળકના માતા-પિતા જે વિશેષ માધન્યમ પાન હોય તો રાઈફોર્મિક, ધનુર્વા અને બીજા અતેક રોગોની રસીઓનો અને અસંખ્ય દવાઓ અને ઇન્જેક્શનોનો એને લાલ મળે છે.

મૂળ રોગ ઉપર ચાલતા બધા પ્રાથમિક પ્રહારો કર્યા પછી એનો નાશ થાય છે ખરો? ના, બિલકુલ નહીં! માથુસ જેમ જેમ મોટો થતો જાય છે તેમ તેમ એને વારાફરતી અનેક રોગોનો સામનો કરવાનો રહે છે, અને દરેક માધુમ પોતપોતાની શ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા મુજબ જુદી જુદી જાતની સારવારો લે છે.

જેમ કોઈ બાળક સંપૂર્ણ રીતે નીરોગી નથી હોત તેમ કોઈપણ પુખ્ત હિમરતા સ્ત્રી-પુરુષ સંપૂર્ણ રીતે નીરોગી નથી હોતા: હુઈ કુદરતે એ એમ કહ્યું હતું '૩ મેં

પેરાસેલ્સસને અવયવમાં, સુશરને તંતુજળમાં, શીરોને કોષમાં, બીક્ટરને માઈક્રોઝીમામાં, પારતરને જંતુમાં, હાનમેનને વણુ વિષમાં અને એમાંય મુખ્યત્વે સોરામાં- અર્થાત્ અસવિષમાં, હુઈ કુદરતે વિજ્ઞાનીય દ્રવ્યમાં, રીહનને અશક્તિ-અશક્તિમાં, વોલ્ટરને જીવનરક્તમાં, બ્રાઉન સીક્રાઈને રસપ્રથિઓના આંતરસોમાં, કુરેસ માઈક્રોમને ખાનખાનમાં, ગાંધીજીને જીલ અને જનનેન્દ્રિયના અસંધનમાં, અને પ્રાચીન વિચારકોને મહોથી માંડીને જુલપ્રેત સુધીના અમાનુષી તત્ત્વોમાં રોગનું મૂળ દેખાયું. અને એમણે પોતપોતાની સમજણ મુજબ રોગના નિસારણી પદ્ધતિઓ રચી

આ દરેક વિચારમાં અને એની ઉપર રચાયેલા આચારમાં સત્ય, અસત્ય, તક અને તરંગ કેટલે અંશે છે એનો ન્યાય તોળવા આપણે નહિ બેસીએ. કારણ કે આપણા પૂર્વજો કરતાં આપણે જ્ઞાન ધણું વધુ હોવા છતાં આપણે હજી પૂર્ણતાની યથા નથી. અનેક વિશેષ પરત્વે આપણે ગાદ અજ્ઞાનમાં ગોચાં ખાઈએ છીએ અને અનેક મહત્વના પ્રાણપ્રશ્નો ઉપર આપણે મનશે અને વાદવિવાદમાંથી ઊંચા આવતા જ નથી.

અહીં માત્ર આપણે કહ્યા કે જેનું પ્રયોજન કુલ કરતાં એકતર સજ્જન કરવાનું છે, તેનો વિશ્વાસ કય રીતે થાય છે તે જોઈએ. દરેક ક્ષેત્રની પેઠે વૈજ્ઞાનિકો પશુ કામ કરનારાઓને આપણે વણુ નિશાસ્ત્રનાં વહેંચી રાખીએ. મનૂર, કારીગર અને કલાકાર. મનૂર એટલે જડ શ્રમ કરનાર વ્યક્તિ. કારીગર એટલે જે શક્તિ સાથે શુદ્ધિનો પણુ ઉપયોગ કરે તે વ્યક્તિ અને કલાકાર એટલે શ્રમ, શ્રુતિ અને દર્શના એ બોલેલા સમ

વત ફેગડીઆ સલાહકારો, પદવીધર ચિકિત્સકો અને
યુગપ્રવર્તક ઉપચારકો વચ્ચે છે.

વૈદ્યીય કલાનું પ્રાથમિક સ્વરૂપ છે, ટેકાવેદું.
(Empiricism). ટેકાવેદું એટલે સમગ્રણુ વિનાનો
અનુભવ, જ્ઞાનવિનાનું કમ, વિચારરહિત આચાર અને
દ્રષ્ટિ વગરની દોટ.

જનસમાજમાં એવો એક ખ્યાલ પ્રવર્તે છે કે વૈદ-
કનું આદિ, મધ્ય અને અંત અનુભવ છે, અનુભવસિદ્ધ
વૈદક એ જ સાચું વૈદક. લોકો કહે છે કે જોયો જુવાન
અને વૈદ ધરડો ખોળવો.

પણ આ ખ્યાલ એ એક ખોટો ખ્યાલ છે. એકલા
અનુભવ ઉપર રચાયેલું વૈદક હીનવૈદક છે. સાચા વૈદકે
અનુભવની આરપાર જોતાં અને અનુભવથી પર થતાં
શીખતું જોઈએ. એકલો અનુભવ માથુસનું જોટલું કિત
કરે છે એટલું જ અદિત કરે છે.

અખા ભગતે કહ્યું છે કે “શાસ્ત્ર તણી છે એકજ
આંખ, અનુભવ વિષ્ય બીધે નહિ આંખ” વૈદ્યીય આખ-
તોમાં આ સૂત્રને ઉભરાવો એમ કહેવું જોઈએ કે :
“અનુભવ તણી છે એક જ આંખ, શાસ્ત્ર સમજ્યા વિષ્ય
બીધે નહિ આંખ” એટલે અનુભવ જોટલી જ શાસ્ત્રની
કિંમત છે.

આપણે બધાનો અનુભવ છે કે પૃથ્વી સપાટ છે,
સૂર્ય એની આજુબાજુ ફરે છે, સેકરીન કડવી લાગે
છે, ગરમ કરડાં ગરમી આપે છે, નારતાથી સકિત આવે
છે, ચાનો કપ કે સિગારેટના એ દમ સ્ફુટિ આપે છે.
એરપીરીનથી માયાનો દુઃખાવો મટે છે. દવા શરીર
ઉપર કાચું કરે છે.

પણ વિજ્ઞાન આ બધા અનુભવોને ખોટા ઠેરવે છે.
એ સિદ્ધ કરે છે કે પૃથ્વી ગોળ છે. સૂર્ય પૃથ્વીની
આજુબાજુ નથી ફરતો પણ પૃથ્વી સૂર્યની આજુબાજુ
ફરે છે. સેકરીન ગળી હોય છે. ગરમ કરડાં ગરમી
આપતાં નથી માત્ર મંદવાહક હોવાથી શરીરની ગરમી
બહાર જવા દેતાં નથી. નારતાથી તાત્કાલિક સકિત નથી
આવતી માત્ર શરીર ઉત્તેજિત થાય છે. ચા કે સિગારેટ
લોહીનાં એરા કોષોમાં ફેરી દર્દી શ્વાસિક શુદ્ધિ બીજી
કરી સ્ફુટિનો ભસ પેદા કરે છે. એરપીરીનથી જ્ઞાન-
તંત્રએ શિથિલ-ચર્ધ દુઃખની ચેતવણી આપતા અટકી

જાય છે. દવા શરીર ઉપર કાચું નથી કરતી પણ શરીર
દવા ઉપર કાચું કરે છે. એટલે અનુભવ આપણને કેવો
ઉપે રસને દોરવી જાય છે એના આ કેટલાક દેખીતા
દાખલા છે.

અનુભવમાં જ્યારે વિચાર, વ્યવસ્થા અને નિયમ
ભળે ત્યારે કદા એક પગથિયું ઉચે ચડે છે. એ ટેકાવેદું
મટીને વૈજ્ઞાનિક ચિકિત્સા અને છે.

આયુર્વેદ, યુનાની પદ્ધતિ અને ઓરોપેથીનો ઔષધો-
પચાર મોટાભાગે ટેકાવેદું છે. આ પદ્ધતિઓને અનુભવ
એકડો કરતાં આપણો પણ વ્યવસ્થિત કરતાં આપણો
નહિ. એ કામ એમના પછી જામેલી હોમિયોપેથીએ
કયું. જેમ કેષ્ઠ માળાના વિખરાએલા મથકા એક
મજબૂત દોરીએ સંધાતાં એકસત્ર જની જાય છે, તેમ
હોમિયોપેથીના મહાનિયમમાં આ ત્રણે પદ્ધતિઓએ
એકમેકે કરેલી કિંમતી પણ અવ્યવસ્થિત અનુભવ વ્યવ-
સ્થિત જાનીને આવતી પેઠીએ માટે ઉપકારક થઈ ગયો.

એક સાદો દાખલો લઈએ. હાનમેનના જમાનામાં
જે અનેક વૈદ્યીય ઘટો પ્રવર્તતાં એમાંનો એક વાદ કિવ-
નાઈનાઈ હતો. આ વાદમાં માનનારા દાક્તરો એમ
માનતા કે કિવનાઈને દરેક દરેક રોગનો રામજાણુ ધરાવે
છે. એ વખતે કિવનાઈનો યુરોપીયન વૈદકમાં નવોસવો
પ્રવેશ થયેલો. અને એની સામેનો શસ્ત્રાતનો વિરોધ
આગળી જતાં એની તરફેણમાં ઉત્સાહનું એક મોજું
ફરી વળ્યું. ધીમે ધીમે કદા અનુભવે દાક્તરો શીખતા
થયા કે કિવનાઈને રોગ માત્રનો રામજાણુ ધરાવે નથી.
ત્યારપછી કિવનાઈનો ઉપયોગ માત્ર આદિ દવા રોગો
પૂરતો જ. મર્યાદિત થયો હોમિયોપેથીએ એક અગ્રણ્ય આગળ
બહુ. એણે એ સિદ્ધ કર્યું કે આ રોગનોય દરેક દરેક
કેસ કિવનાઈની સુધરી શકતો નથી અને કદા કદા
કેસો સુધરી શકે એ એણે એના સમગ્રકણ ચિકિત્સાના
નિયમથી નક્કી કર્યું. ત્યારપછી પણ અનેક બુદ્ધિ, નિષ્ક-
ળતાઓ અને પ્રયોગો પછી પોટન્સીના પ્રશ્નનું પણ
સમાધાન થયું અને એમ લગભગ નક્કી થયું કે નવા
મેલેરીઆમાં ચીન સફાઈ ૩૫ ઉપરની પોટન્સી નિષ્ફળ
નીવડે છે. આ દાખલામાં ઔષધોપચારની કદા નીચેની
રીતે વીકસી.

દરેક રોગ માટે કિવનાઈને એ પહેલું પગથિયું.
જ્યુતરની રોગો માટે કિવનાઈને એ બીજું પગથિયું.

કિનાઈનનો સમતક્ષણ ચિકિત્સાના નિયમ મુજબ ઉપયોગ એ ત્રીજી પગથિયુ દરમિયાન રોગ અને કેસ માટે બધાએમની પોસ્ટનીની શોધ એ ચોથું પગથિયુ રોગનિવારણ માટે એકની કિનાઈન બન નથી, સાથેસાથે બીજી ચિકિત્સા એનો ઉપયોગ અનિવાર્ય છે, એવી શોધ એ પાંચમું પગથિયું

એગ્રાઈસી સરીમા કિનાઈનનો જેવો આંધળો ઉપયોગ થતો, એવો જ આંધળો ઉપયોગ આજે 'સલ્ફા' મુખની દવાઓનો અને પેનીસીલીનનો થઈ રહ્યો છે સમય જતા નવીનતા ધસાઈ જશે એવો આ દવાઓ વૈદકમાં પોતાને યોગ્ય રચાતે એમથી

એલોપેથી અને આયુર્વેદનો ઔષધોપચાર પ્રવૈદ્ય છે, એવું એક કારણ એ છે કે પોતાના પછી જન્મેની પદ્ધતિ હોમિયોપેથીની દૃષ્ટિ સ્વીકારવાની આ બન્ને પદ્ધતિઓ પોતાની રિયલિટીસતતાને લીધે ના પાડે છે.

પણ પ્રૌદીકાનો ઇન્જો કાઈ આ એ પદ્ધતિઓએ જ લીધે નથી નિમર્ગોપચારની ધણી ખરી શાખાઓની શરૂઆત પ્રૌદીકા તરીકે જ થઈ છે તેમજ આજે પણ નિર્મર્ગોપચારની કેટલીએ દેશી નિદેશી પદ્ધતિઓ પ્રૌદીક કરતાં લેશમ જ મારી નથી

પ્રિમનીટ્રે જ્યારે જલોપચારની શરૂઆત કરી ત્યારે એ પોતાના પાણીના પ્રયોગોમા ધણું જ ઠંડા પાણી વાપરતો એની પામે સાધનો જુજ હતા અને એ દર્દી એને દરરોજનું લીમ રતબ જેટલું પાણી પાતો ત્યાર પછી એજ પેઢીમા જર્મની-ઓસ્ટ્રીઆમાં જલોપચારની એટલી પ્રગતિ થઈ કે મિત્રના સરસમંદ્ર ઉપર નજર નાખતા આંધળને પ્રિસનીટ્રેનના અણુમા જલોપચારના મુદ્દાને મિત્રો જલોપચાર એક સનિતકસા જેવો લાગે છે

પ્રિસનીટ્રે પછીના જલોપચારકે અનુભવ, અવલોકન અને ચિંતનથી એટલું સમજ્યા કે દદાને જડું પાણી પાવાથી એનું શરીર નહુ ચોડયુ થતુ નથી ક્ષયપ્રવે એના દ્યવતરસો પાતળા પડી જઇને નિર્જળ બની જાય છે તેમજ એમણે અતિશય ઠંડા અને અનિદ્રાજ ગરમ પાણીનો, નાળાનો અને બરફનો ત્યાગ કર્યો આવા અતિમ ઉપાયોનો ત્યાગ કરવાથી, જલોપચારને સંયોજ ૧ લોગ આપ્યા મિત્રાપ સંસારજ બતાવી રહ્યો

એજ રીતે આપણે જો ઉપરામનો દતિદામ તથા સીએ તો એમ માન્ય પડે છે કે શરૂઆતમા એના જન્મ કે યુગને એ વિશે એટલી બધી ઉત્સાહ હતો કે તેઓ ઉપવાસને રોગમાત્રના રામચાણુ દનાજ માનતા અને એ રોક તરફ કે બીજા આરોગ્યશયક ઉપચારો તરફ મિલકુલ ધ્યાન આપતા નહોતા શરૂઆતના સધનચિકિત્સકો દર્દીને ખૂબ લાગા એટલે કે ૩૦ થી ૮૦ દિવસ સુધીના ઉપવાસ કરાવતા અને દર્દીની જીમ ચોક્કસી ન થાય ત્યાસુધી ઉપવાસન્યાયુ રખાવતા પાછળથી કહ્યા અનુભવે એ સમજાયુ કે ઉપવાસ એ રોગમાત્રનો રામચાણુ કલાજ નથી ક્ષય જેવા રોગોમા ઉપવાસનો આંધળો ઉપયોગ કરવાથી રોગ મંથાને બંને વકરે છે અને દર્દી ક્યોતે મરે છે તેમજ કેલેસે દર્દીઓની જીમ તેઓ રમશાન બેશ ન થાય ત્યાસુધી સુધરતી જ નથી એવું કારણ એ હોય છે કે એમની અપનળા એવી તો રોગી દશામાં હોય છે કે એ ગમે એટલા લાખા ઉપવાસના પ્રયોગથી સુધરતી જ નથી એને સુધારવાનો રસ્તો એક લાંબો ઉપવાસ નહિ પણ ટૂંકા ઉપવાસના થોડે થોડે અતર કરામા આવેના અનેક પ્રયોગો એ છે આ ટૂંકા ઉપવાસે ના વચ્ચાગામા આહાનુદિ કરીને શરીર શુદ્ધિની કિમા થાલુ રાખવી જોઈએ આમ થાય તો જ આતરડાના હકીક્ષા બાધિઓ ધીમેધીમે મરે

ત્યારપછી લોડહારે એ બતાવ્યું કે શરીરશુદ્ધિના એટલેસાદમાં ઉપવાસનો યુગદિત હરે અનેક નિર્મર્ગોપચારકો દુરુપયોગ કરી રહ્યા હતા ઉપવાસનો સાચો ઉપયોગ ઉપરોગમાં અને રોગ નિવારક ક્રિતિમા એને રોગવામાં હતો હીડા રોગમાં ઉપવાસ મોટે ભાગે નિર્મલદરી અને અપાવકારક છે તેમજ નિર્મલદરી સશક્ત અને જીવનશક્તિથી ભરપૂર હોય તેમને જ ઉપવાસ કે ગયા જોરાડના પ્રયોગો અનુકૂળ આવે છે એાછી જીવનશક્તિ અને નળજા બાધાના માણુએ માટે તો ઉપવાસની સારવાર અને એમાય ખાસ કરીને લાંબા ઉપવાસની સારવાર યુગદિત સારવાર છે એનાથી શરીરની શુદ્ધિ થવાને બંને એની કક્ષિ ખવાઈ જાય છે આ રીતે જે ઉપવાસ પ્રૌદીકાની દશામા રોગમાત્રનો રામચાણુ કલાજ હતો તેનું સાચી કલામા રવાતર થતાં એનો ઉપયોગ માત્ર હવે રોગો અને રોગ નિવારક ક્રિતિ પૂરતો જ રહ્યો અને તે પણ

એક માત્ર ઇલાજ તરીકે નહિ પણ આ પરિસ્થિતિના અનેક ઇલાજોમાંના એક મદત્વના ઇલાજ તરીકે રહ્યો.

દુઝોપચાર પણ એની શરૂઆતમાં એક દંઘપડા વિનાની ચિકિત્સા હતી. શરૂઆતમાં કેટલાક રજાખજા દાકતરો દવાઓ સાથે દુઝોપચાર કરાવતા. આપણા દેશી વેદો તેમજ યુનાની હકીમો પણ આ જ પદ્ધતિને અનુસરે છે. નિસર્ગોપચારકોએ દવાઓનો ત્યાગ કર્યો પણ દુઝોપચાર ચાલુ રાખ્યો. તેઓ દર્દીને નાખી મૂકતા અને જ્યારે જેટલું દુઃખ પીતુ હોય ત્યારે તેટલું દુઃખ પીવા દેતા. ત્યારબાદ કેટલાક નિસર્ગોપચારકોએ આ રવજાંદી અથા છોડી દઈ, દર્દીને એ જગનો હોય ત્યાંસુધી એને ભાવે કે ન ભાવે, ફાવે કે ન ફાવે તો પણ દર અર્થો, કલાકે કે કલાકે આઠથી બાર ઔસ દુધ આપવાનું શરૂ કર્યું. ત્યારપછી કેટલાક ચિકિત્સકોને લાગ્યું કે હોજરીને આરામની જરૂર છે. એટલે બાર કલાક દુધ અને બાર કલાક આરામ એ ક્રમ ચાલુ થયો. પછીથી એમાં સમશિતોષ્ણુનાત જેવા પ્રયોગો ઉમેરાયા. પછીથી ડૉ. પોર્ટર જેવાએ દુઝોપચાર જે રોગમાં વધુમાં વધુ ફાયદો કરતો હોય તે રોગને પહેલો મુખી પછી ક્રમશઃ પ્રમાણમાં ઓછી સફળતાવાળા રોગો ગણાવ્યા, અને છેલ્લે તદ્દન અનિશ્ચિત પરિણામવાળા રોગો મૂક્યા. આ પાઠીથી જુદા જુદા હકીમો રોગોમાં દુઝોપચાર કેટલો સફળ-નિષ્ફળ નીવડે છે, એનો સ્પષ્ટ અને અતિશયોક્તિ વિનાનો ખ્યાલ આવ્યો. આ રીતે રોગવારે વર્ગીકરણ પછી વ્યક્તિવાર વર્ગીકરણ થયું. એનાથી દુઝોપચાર કેને અનુકૂળ આવે અને કેને પ્રતિકૂળ આવે તે શોધવાના પ્રયત્નો થયા. પછીથી દુઝોપચાર સાથે ફળાદાર અને શાકભાજી સંયુક્ત કરવાના પ્રયત્ન થયા. ત્યારપછી દુઝોપચાર કરતાં પણ વધુ અસરકારક પરિણામો આપે એવા પેટન્ટ ઓટાકો શોધાયા. આ ઓટાકોની શોધથી દર્દીને પચારીવજ રહેવાની જરૂર મટી ગઈ, અને કામધંધો છોડ્યા સિવાય અને દૂર દૂરના આરોગ્યજન્યોમાં ગયા સિવાય, દરેક માણુષ ઘેર બેઠાં દુઝોપચાર કરી શકે એવી સગવડ બની યા.

દુઝોપચારના નિઃસક્રમમાં પહેલી ભૂમિકા જુના વેદકને દુઝોપચાર, બીજી ભૂમિકા દવારહિત દુઝોપચાર, ત્રીજી ભૂમિકા નિયમિત પણ બનાટકારે દુઃખમિસલુ, ચોથી ભૂમિકા આદ્યાર અને આરામની સમતુલા, પાંચમી ભૂમિકા

ઉપવાસ, રનાન અને બીજા ઉપચારોનો દુઝોપચાર સાથે સમન્વય, છઠ્ઠી ભૂમિકા દુઝોપચારની સફળતાની દૃષ્ટિએ રોગોનું વર્ગીકરણ, સાતમી ભૂમિકા વ્યક્તિગત અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતાની દૃષ્ટિએ વ્યક્તિઓનું વર્ગીકરણ, આઠમી ભૂમિકા મિશ્ર દુઝોપચાર અને નવમી ભૂમિકા પેટન્ટ ઓટાકો.

શરૂઆતની આંધળી, અંતની, અધકાતી, કુટાની અને અવ્યવસ્થિત કલા સમય જતાં કેવી સુગવસ્થિત સયોદ અને સુંદર બને છે, એનાં મેં ચાર દાખલા આપ્યા.

દરે આપણે ઉચ્ચ કલા અને હીન કલા વચ્ચેના કેટલાક સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ ભેદો જોઈએ. આ અભ્યાસ જહુ જ મદત્વનો છે. કારણ કે કલા પારખ્યોનો મોટાગાં મોટો દુઃકાળ વેદકતા હોતમાં છે, એને લીધે જ જગતમાં આટલું જહુ ઝટવેલું ચાલે છે.

સાચી કલાનું પહેલું લક્ષણ એ છે કે એ કુદરત ઉપર બળાટકાર નથી કરતી પણ કુદરત સાથે સહકાર કરે છે. “બળાટકારને બદલે સહકાર” એ એનું માનીનું સૂત્ર છે.

દર્દીને ઝાડા થવા હોય તો તે આશીર્વાદી પણ અટકાવી શકાય, અને એનીમાં અને પેકથી પણ મટાડી શકાય. દર્દીનો તાવ જવરખ દવાઓથી તોડી શકાય તેમજ જલોપચારથી મટાડી શકાય. બાળકને બાળા-ગોળીથી જીંધાડી શકાય અને એની પાચનક્રિયા સુધારીને જંબ સુધારી શકાય, ગાંડાને કે શુનગારને મારી બૂડીને કાબૂમાં રાખી શકાય, અને હેતથી પણ દેળથી શકાય.

આ બંને માર્ગમાંથી નિસર્ગોપચાર હમેશાં બીજે માર્ગજ પસંદ કરે છે. એ જાણે છે કે કુદરતનો હેતુ શુભ હોય છે, અને એની કામપદ્ધતિ સચી હોય છે. એટલે કલાનું કામ કુદરતને સહાય કરીને એનો હેતુ પાર પાડવાનું છે. જ્યારે કુદરત જૂન કરતી માલમ પડે ત્યારે પણ કલાએ એ બુદ્ધને હજારે હાથે સુધારવી થતે. એક દર્દીને જો ૧૦૭ કોમી તાવ આવે તો નિસર્ગોપચારક જલોપચારથી એને ૧૦૫ કે ૧૦૪ કરે છે. એ રીતે તાવને તોડી નાખવાને બદલે કુદરતના આક્રમ પ્રયાસને અંકુશમાં લઈ એની બુલ સુધારે છે.

“હૃદયમ મત કળા રે બચ્યા,
અલખ્યા ખેલન દય સજ સચ્યા” (સરગવતીચંદ્ર)
એ સૂત્ર આત્મસાક્ષારકાર કરવા ઇચ્છનાર વ્યક્તિ માટે જેટલું માથું છે, તેટલું જ માથું સંશયનારજ વ્યક્તિ માટે છે. સાચી કલાનું બીજું લક્ષણ કરકસરઃ મમતની, સક્રિયની, સાધનની અને સંપતિની. -ચાલુ

ક્ષયનાં કારણ અને નિવારણ

લેખક : શ્રી. ભૂપતરાય મો. દવે

તાજી અને નીરોગી હવા

ક્ષય રોગના દર્દીને સ્થી, તાજી, સ્વચ્છ અને નીરોગી હવા રોગમુક્ત કરવામાં ખૂબ જ મદદરૂપ થાય છે. ઠંડી હવા શરીરને ચેતન બક્ષે છે. તાજી-સ્વચ્છ હવામાં લાંબા શ્વાસોચ્છવાસ સ્વસ્થ અને લેવાથી લોહીમાં પૂરતા પ્રમાણમાં ઓક્સિજન (પ્રાણ-વાયુ) ભય છે. આ ઓક્સિજન શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સાચવવામાં મહત્વનું કાર્ય કરે છે. રક્ત એનાથી શુદ્ધ અને ક્ષાલ બને છે. આ ઉપરાંત ખોરાક પચાવવામાં, શરીરમાં ઉષ્ણતા પેદા કરવામાં અને રોગો સામે લડનારી જે 'જીવનશક્તિ' છે તેનો સંચય કરવામાં પ્રાણવાયુ સહાયરૂપ બને છે.

નિર્મળ-ઠંડી-સ્થી તાજી હવા ક્ષયના દર્દીના શરીરમાં નવું ચેતન રેડે છે. મીઠી ભૂખ જગાડે છે. પરિણામે ક્ષયરોગીની તાકાત દિનપ્રતિદિન ધટતી જાય છે અને દર્દી નવજીવન પ્રાપ્ત કરે છે. ટૂંકામાં, હવા એ જ જીવન છે.

પાણી

મનુષ્યને જેમ શરીરના પેશુઓ માટે હવાની જરૂર છે તેમ પાણીની જરૂરિયાત પણ રહે છે. રુધિરાભિસરણ અને ખોરાકને પચાવવામાં પાણીની મદદ જોઈએ. એ વગર આવી શકે તેમ નથી.

દર્દીઓ માટે પાણી હળવું અને ભૂખ લગાડનારું હોય તે ઉત્તમ પાણી ગણાય. કેટલાંક શહેર અને ગામડાંના પાણીમાં કમ્પ્રિમિટ કરનારો ભારે

તત્વો હોય છે. એ પ્રકારનું પાણી ક્ષયના દર્દીને મારક નથી આવતું.

ક્ષયના દર્દીને હળવું, સહેલાઈથી પચી શકે અને શક્તિ આપે તેનું સ્વચ્છ મળેલું પાણી મારક આવે છે.

આહાર

મનુષ્યની તંદુરસ્તીના મુખ્ય આધાર ખોરાક પર છે. તેમાં જે દર્દીઓ માટેના આહાર કાળજીપૂર્વક યોજવા જોઈએ. એ તેવો હલકો, ગંધાતો, સત્તરીખ ખોરાક દર્દીના રોગ વધારે છે.

ક્ષયના દર્દીના આહારમાં ઘઉં, ઘી, દૂધ, માખણ, સાકર, સેવેક, પરવળ, દહીં, લીલા વટાણા, લીલી શાકભાજીઓ, પાકા દાળાં, લસણ વગેરે ઉપરાંત ફળસો, જેવાં કે સંતરો, દાઝ, અનનખનો રસ, મેાસંબી, પીચ, લીલી દાણ, કરી, લીલાં અંજીર વગેરે પ્રજનનક (વિટામિન)વાળા ખોરાક લેવો, જેથી સહેલાઈથી પચી શકે અને નવું લોહી આવે, દર્દીના શરીરમાં નવું તાણું લોહી અને જીવનશક્તિ વધે તેમ તેનું શરીર નીરોગી અને રુદ્ધિવાળું બને છે.

દૂધમાં ગાણું તાણું દૂધ પચવામાં હળવું છે ગાય રોગીનું ન હોય તેની આતરી કરી લેવી. ગાય તાકમાં જન્મમાં કરતી હોય તેનું દૂધ ઉત્તમ ગણાય છે.

બકરીનું દૂધ ગાયના દૂધ કરતાં પાતળું અને જીવનચરણથી ભરપૂર હોય છે કારણ કે બકરી દરેક આડના, ક્રોડના, વજાના, અને વનરપતિનાં પાનનો આહાર કરે

છે. એમાંથી જે દૂધ બને છે તે રોગનાશક અને પૌષ્ટિક હોય છે. બકરીના દૂધમાં ગાયના દૂધ કરતાં લોહનું તત્વ વધારે છે. નિષ્ક્રિય બકરીનું દૂધ પીવાથી વજન, લોહી અને શક્તિ વધે છે. તેમ જ ચામડીનું સોંધું ખીની ઊટે છે. તેમ જ બાળકો માટે બકરીનું દૂધ તેના શરીરવિકાસમાં સારી મદદ કરે છે. રોગી કે ઘર આંગણે આપેલો દિવસ બાંધેલ બકરીનું દૂધ પૂરતો લાભ નથી આપી શકતું. આટલું લક્ષમાં રાખી જરૂરી છે. ક્ષયના દર્દીએ જરૂર પડી શકે તેટલું દૂધ લેવું. દૂધથી શરીર બચાય છે. રોગ ધીરે ધીરે ભય છે દૂધ અને રૂંધા ક્ષયના દર્દીમાં વિપુલ જીવનશક્તિ બારી દે છે.

ઊંંધ

ઊંંધ વગર માણસ મોટો પડે છે. સાચું કહું તો ઊંંધ માણસને નીરોગી જીવન બક્ષે છે. માણસ આખો દિવસ કામ કરીને, પાકીને રાત્રે ધમ-ધમકાં લીધી જાય છે. સવારે ઊઠે છે ત્યારે થાક બધો જીતી રાત્રે હોય છે અને તે તેના શરીરમાં નવું ભેખ મંગેલું અનુભવે છે. આ અભાવે છે કે જીંભની ફેરજ શરીરની ધસારી બેલી શકીને એકઠી કરાતી છે.

તેની જ રીતે ક્ષયના દર્દી માટે ઊંંધ મદદરૂપ કાર્ય કરે છે. દર્દી ઊંંધ દ્વારા મનને, શરીરનો યાક જીતારીને ધસારી બેલું શરીરસ્વાસ્થ્ય નવપ્રસ્થિત ખરવે છે.

એટલે દર્દીએ પૂરતા પ્રમાણમાં મીઠી ઊંંધ લેવી જોઈએ. ઊંંધ વગર

રોગમુક્ત ન થવાય, એ સાચ સાચી વાત છે.

આરામ

પશુ, પક્ષી, માનવી વગેરે આરામ લીધા વગર લાંબુ જીવી શકે નહિ. આરામ ન લેવાય તો શરીર નબળું પડે છે. શક્તિઓ ખૂટતા માટે છે. તેવી રીતે ક્ષયના દર્દીએ આરામને સૌથી વધારે મહત્ત્વ આપવું જોઈએ. 'ક્ષય એટલે ધસાતું,' શરીર ધસાતું હોય ત્યારે પૂરતો આરામ લઈને શરીરને તંદુરસ્ત બનાવવું એ સૌથી વધુ ઉપયોગી છે.

ક્ષયના દર્દીને તાવ આવતો હોય છે એ સ્વાભાવિક છે. તાવથી શરીરની તમામ શક્તિ હાણીમાં જાય છે. શરીરમાં નવી તાકાત જો ન આવે તો શ્વેતુ વહેતું આવે છે. શ્વેતુને આગળ ધકેલવું હોય તો દર્દીએ રાત-દિવસ પથારીમાં સૂતા સૂતા આરામ લેવાની રેવ પાડવી.

ભોજન, મળ-મૂત્રો ત્યાગ, શરીરની સ્વચ્છતા માટેનું સ્નાન, ગળદો, વાંચન, - મગાસજીવીઓને મળવાનું વગેરે કાંઈપી પથારીમાં સૂઈને કરવાં. જોથી શક્તિનો ખોટો ખર્ચ નહિ થાય.

લાગેલું શરીર, ધમાધંગથી જીવનશક્તિ આથમી ગયેથી રૂઢીત, ખોવાયેલ જીવનનો આનંદ, મનની પ્રકૃષ્ટતા વગેરે પાછાં મેળવવા માટે આરામ એજ સૌને માટે સાચો-સરસ અને કલ્યાણકારી માર્ગ છે.

પ્રકાશ

ધણાખરા દર્દીનું મૂળ કારણ તપાસીએ તો મેજ અને અંધકાર હોય છે. ન્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ નથી પડતો ત્યાં રોગના જંતુઓ

ફેલાય છે. હવા બગડે છે અને માનવીની તંદુરસ્તી જોખમીય છે.

દર્દીને સ્વચ્છ પ્રકાશમાં જોડેલો આનંદ થાય છે તેટલો આનંદ અંધકારમાં નથી થતો. ક્ષયના દર્દીને અંધારામાં બેઝેલી-ગૂંચળામણ લાગે છે આથી દર્દી હજુ યત્નને બદલે જોડાં મૂકી નાખે છે.

ગરીબ લોકોને ક્ષયરોગ ઝડપી લે છે તેની પછવાડે "અંધારીઆ ઘર" મુખ્ય કારણ છે. ક્ષયના દર્દીને પૂરતો પ્રકાશ મળે એટલા માટે ખુલ્લા મેળાનખા હવા-પ્રકાશવાળા મકાનમાં કે ઝાડની શીતળ છાયામાં તેનું બીજાનું ગોઠવવું. પ્રકાશની અસર ક્ષયના દર્દીને હજુ બનાવે છે રોગના જંતુઓ ફેલાતાં અટકે છે. પ્રકાશ મળવાથી દર્દીને ઉત્થાસ પડે છે અને સ્વભાવ શુભાખી બને છે.

સૂર્યસ્નાન

ક્ષયના દર્દીમાં સૂર્યસ્નાનનું ધણું મોટું મહત્ત્વ છે. ક્ષયના જંતુઓનો જડમૂળથી નાશ કરવો હોય તો સૂર્યના કિરણોનો પૂરતો લાભ લેવો જોઈએ.

શરીરની સ્થિતિ મારી હોય તો સવારે અને સાંજે ઊગતા અને આથમતા સૂર્યના કોમળ કિરણો સહન થઈ શકે તેટલાં અને શક્તિ મુજબ આપવા. દર્દીને થાક લાગે કે કંઠાળો આવે તો સૂર્યકિરણો આપવા બંધ કરવા, સૂર્યના સખત તાપમાં દર્દીને કદી સૂર્યસ્નાન આપવું નહિ.

દર્દીને તાવ-હોય ત્યારે સૂર્યસ્નાન ન લેવું. ઘણી વખત દર્દીના સગાં-રજાઓ દર્દી તાવથી ભરેલો હોવા છતાં સૂર્યના ઉષ્ણ કિરણો આપવાનો આગ્રહ રાખે છે. આથી દર્દીની બેઝેલી

વધી પડે છે. તાવનું પ્રમાણ ઉપર ચડે છે. માથું ભારે બને છે. રોગની ગતિ મંદ થવાને બદલે ગેર ઊઠાળો મારે છે. આથી સૂર્યસ્નાન ખુદ્દિપૂર્વક પ્રમાણસર લેવાનું સાખવું.

માટીનો લેપ

પેશુ ઉપર ભીની માટીનો લેપ કરવાથી તાવનું પ્રમાણ ઘટે છે. કબજિયાત ઓછી થાય છે. માટી વારં-વાર બદલી નાખવી ઝાઝા થયા હોય, માથું હુબતુ હોય ત્યારે માટીનો લેપ ઘણી રાહત આપે છે.

એનિમા

સ્ત બરાબર ન આવે તો જીવાળ ન આપવો પણ એનિમા સહેજ ગરમ પાણીની આપવી. જોથી મળ બહાર નીકળી જશે, અશક્તિ હોય તો થોડું પાણી લેવું.

દબખાથ

(પેડુસ્નાન) દર્દીમાં થોડી ઘણી શક્તિ હોય તો સાધારણ ઈંડા પાણીના દબખા બેઝેલી પેડુસ્નાન કરવું. ઘર-આતમાં ર થી ૩ મિનિટ લેવું પડી તો દર્દીની શક્તિ મુજબ સમય વધારતા જવો, આથી તાવ અને પેડુની ગરમી ઓછી થાય છે.

માલિશ

દર્દીને તાવ ન હોય ત્યારે હજુનું તપના તેમનું માલિશ કરવું. આથી દર્દીને આરામ મળે છે. અને શરીરમાં નવું લોહી-ચેતન આવે છે.

કસરેલ

દર્દીને દિવસે કે રાત્રે તાવ ન આવે ત્યારે સમજવું કે હવે તબિયત સારી થતી જાય છે. આ પ્રમાણે એકાદ મહિના પસાર થાય ત્યારનાં સવારમાં

ફરવા જવું. લાંબા શ્વાસ લેવા. ધીરે ધીરે હાથ ગોળાકારમાં ફેરવવા, વંચેરે કિચાઓ બહુ જ ધીરેથી અને કાળજી-પૂર્વક કરવી. આંગિકાથી કે અડધી કસરતો ન કરવી. કસરત કરતાં યાક સાથે તો કસરત ન કરવી.

દવાઓ

દવાઓ તુકસાન કરે છે. એટલે દવા ન લેવી. દવાને બદલે યુક્તાદાર અને આરામ એ જ ક્ષયરોગનો મટાડ છે.

સ્વચ્છતા

દાંત, મોઢું, પથારી, વસ્ત્રો, નખ, શરીર વગેરે સ્વચ્છ રાખવા.

ગળફે થૂંકવાનીમા જ નાખવો જોઈએ. આમ ન સાથ તો ગળફા દ્વારા રોગનો ફેલાવો થાય છે.

ફરોજ લાઈસોલ અથવા કાથો-લિક્ઝનું પાણી થૂંકવાની સાફ કરવામા લેવું. જેથી જનુઓ નાશ પામે છે. ગળફાને બાળી નાખવો.

ન્યા ત્યાં દીવાલ ઉપર થૂંકવું નહિ.

કેરલીક મહત્ત્વનો સૂચનાઓ

ક્ષયર પીડાતી સ્ત્રીએ પોતાના બાળકને ધવરાવવાનો તથા પોતાની પાસે રમાવવાનો આમલ ન રાખવો.

પાણી

મનુષ્યને જેમ શરીરના ચેષ્ઠ્ય માટે દવાની જરૂર છે તેમ પાણીની જરૂરિયાત પણ રહે છે. તુલિશાલિસરણ અને પોરાકને પચાવવામાં પાણીની મદદ જોઈએ. એ વગર આથી શકે તેમ નથી.

દર્દીને માટે પાણી હળવું અને શુષ્ક લગાડાડું હોય તે ઉત્તમ પાણી ગણાય. કેટલાંક શહેર અને ગામડાંના પાણીમાં કબજિયાત કરનારો કાર

ણ્ય તેટલા મટે દર્દીએ મોં બાજુમાં ફેરવીને વાત કરવાની ટેવ પાડવી.

ક્ષયનો દર્દી સારો થાય તો પણ મહેનત-મજૂરીનું કામ ન કરવું. કારણ કે વધારે પડતો ચમકવાથી જીવન-શક્તિ ખૂટે છે અને ફરીવાર ક્ષયરોગ ઉપચાર/મારે છે-જન્યૂત થાય છે.

ક્ષયના દર્દીને સૂકી-હંડી-તાલુ હવા મળે તેવાં રથોએ જેવાં કે પંચ-ગની, મીરજ, દેવવાડી, મન્નાપહી, ધરમપુર (પતીઆળા સ્ટેટ) અમોરા, મસૂરી, કાંદિયાવાડમાં વઢવાણ, અને સોનાગઢ (બાવનગર પાસે) વગેરે રથોએ જવું જેથી તબિયત સુધરતી આ ઉપરાંત કોઈ પણ ગામડાંની દવા દર્દીને માફક આવે તો બીજે રથો ફક્ત દવા માટે જવાની જરૂર નથી. કારણ કે ગામડાંમા દી, દૂધ, ચાક-લાટ્ટીએ મોકાખાં અને તાજાં મળે છે.

આખું પે અંગ દીપ્ત મુકીને ચપ્પા સુકીને આરામ કરવાથી દર્દીના યાક ગિતરી જાય છે અને રૂઝી મળે છે. આ આરામ લેવાની સૌથી સારી રીત છે. આ કિયાને 'સવામન' કહે છે.

ગિજનું કહણ કે નરમ ન રાખવું. મધ્યમ રાખવું. સ્પીગજાણે ખાટલો રેફાવણું બાંધે છે. - 'તું. વધારે

દૂધમાં ગાલુ તાલુ પથ દર્દીને વામાં હળવું છે ગાય રોગીટ તેની ખાતરી કરી લેવી. ગય દર્દીને કામાં જગલમાં ફરતી હોય રીએ દૂધ ઉત્તમ ગણાય છે. ગોરા-પકરીનું દૂધ ગાયના દૂધ પાતળું અને જીવનમરતોથી તેલની હોય છે કારણ કે પકરીનું તાવ ઝાડના, ઝોડના, વેળાના, ત્યારે પનરપતિનાં પાનનો આહાર

કેડલીવર તેજ ક્ષયના દર્દીને ન આપવું. દર્દી અને કેડલીવર તેજ ક્ષયના જે દર્દીને માફક આવે તેણે લેવાં.

કા, કબજિયાત, અજીજી કરે તેવાં ખાટાં ફળો ન લેવાં.

દર્દીએ વળત તરફ જવું સમ્મ ન આપવું. શરીરમાં નવું સોદી, જીવન-શક્તિ, અને તબિયત સુધરતી હોય ત્યારે હરદમેશ પ્રમુદ્ધ મન રાખી આરામ કરવો, કારણ કે આરામ એ ચિકિત્સાનું મુખ્ય અંગ છે

વજન કરાવવાની હંઠા યાજ તો સ્પીગના કાટા ઉપર વળત ન કરાવવું.

ઝાડ થતા હોય તો સફરજનો રસ લેવાથી ઘણી રાહત મળે છે.

જાનીમાંથી લોહી પડતું હોય તો હંડા પાણીમાં ડુબાડે પચાવોને તરિયેલીને છાતી ઉપર લપેટવો આમ વારંવાર કરવાથી લોહી પડતું અંધ થશે.

ક્ષયનો રોગ અસાધ્ય છે એમ લોકો માને છે પણ ખરેખર આ માન્યતા સાચી નથી. ક્ષયનો રોગ સાધ્ય છે-સારો ચર્ચ શકે છે

ક્ષયરોગમાંથી મુક્ત થતા માટે કુદરતી ઉપચારો, યુક્તાદાર, મનેની પ્રમુદ્ધતા, નિશ્ચયજન, મનો-બળ, હવા-પ્રકાશ, સુંદર વાતાવરણ, નિયમિતપણે, આરામ, આ બધા ક્ષયને હોંકી કાઢનારા ઉપચારો છે. ક્ષયના દર્દીએ બાવા સરસ હવામાં પોતાના જીવનમા વણી લે તો ક્ષયરોગ મરી જાય છે અને ક્ષયનો દર્દી અધકારમાંથી પુનઃ જીવન-પ્રકાશ મેળવવા આશ્ચર્યજનક બને છે.

વિજ્ઞાન-દર્શન

શ્રી. ખમ્મી ગાંધી સી. દાસી.

પ્રોફ. જયંતિલાલ જે. બોષા એમ. એસી.

ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ એમ. એસી. પીએચ ડી.

[આધુનિક વિજ્ઞાન હવે પ્રયોગશાળાની અબજબી રહ્યું નથી. માનવીના જીવનમાં તે અતિ મહત્તાપૂર્ણ ક્ષણો આપે છે. વૈજ્ઞાનિક સંશોધનના પરિણામો મોટા પાયા પર ઉદ્યોગોમાં લાગુ પાડી જીવનની જરૂરિયાતો તૈયાર કરવામાં, જીવનને વધારે સુગમ બનાવવામાં તેનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. પણ વિજ્ઞાન બેધારું છે. એક ધારે તે સર્જે છે, તો બીજી ધારે મંદારે છે. વિશ્વયુદ્ધે આ સ્પષ્ટ દર્શાવી આપ્યું છે: વિજ્ઞાનની આ સંહારક પ્રવૃત્તિ સૌ કોઈ વિચારવતને સાહે છે. વિજ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરનારા બીજા છે. વિજ્ઞાનીએ કોઈ દિવસ સંહારકવૃત્તિ પોષી નથી.

એ સુવિદિત છે કે હિંદુનું કાચું ધન લૂંટાઈ રહ્યું છે: પરદેશીઓ તેનો લાભ લઈ રહ્યા છે. આ સ્થિતિ દેશની પ્રગતિને રૂંધનારી છે, પણ આપણા ઉદ્યોગપતિઓ સંશોધનના કાયદા હજી બરાબર સમજતા થયા નથી. સંશોધનનો અર્થ જલદી કાંઈક નવું બનાવી આપે એવો કરવો એ દૃષ્ટિ દૂંડી અને ઔદ્યોગિક ખીલવણીને વિઘાતક છે.

આ વિભાગમાં વિજ્ઞાન-જગતમાં ચાલી રહેલી પ્રવૃત્તિઓ આપવામાં આવશે. લોકલોચ લાપામાં સંશોધનના પરિણામો રજુ કરવા; વિજ્ઞાનની જુદી જુદી શાખાઓમાં ચાલતા પ્રવાહો વર્ણવવા; આ બધું અહીં આ આપવા પ્રયત્ન કરીશું. ખાસ કરીને આપણા દેશમાં થઈ રહેલી ઔદ્યોગિક સંશોધનની પ્રવૃત્તિના વૃત્તાંતોને વિશેષ મહત્તા આપશું.]

તત્ત્વજ્ઞાની કે વિજ્ઞાની ?

એક જૂની વાચક પ્રમાણે એક યુરને ત્રણ શિષ્યો હતા. એક હતો અગ્રેજ; બીજો હતો ફ્રેંચનો અને ત્રીજો હતો જર્મનનો. યુરને એક મહાન શોધનું કામ પોતાના શિષ્યોને સોંપ્યું. અને તે શોધ...જીંટને લગતું જ્ઞાન સંપાદન કરવાનું.

જીંટના ઉત્પત્તિસ્થાન અરબસ્તાનમાં જઈ ત્યાંથી જીંટને લગતી તમામ માહિતી એકી કરવા અગ્રેજ શિષ્ય યુરની રત્ન લઈને ઊપજ્યો. કેટલાક માસ ત્યાં ફર્યો અને જીંટને લગતી ખૂબ માહિતી એકી કરી તેણે પોતાનો હેવાલ તૈયાર કરી યુરને સોંપ્યો. ફ્રેંચ શિષ્યે દુનિયાના તમામ સારામાં સારા પુસ્તકાલયો તપાસી પોતાનો હેવાલ તૈયાર કર્યો અને યુરને ચરણે ધર્યો. હવે રહ્યો જર્મન. તેણે એક ખંડમાં એકા જીંટ માટે તેણે જે કાંઈ સાંભળ્યું હોય તથા વાંચ્યું હોય કે જોયું હોય તે સંબંધી ખૂબ વિચાર કરી પોતાનો હેવાલ તૈયાર કર્યો અને યુરને સોંપ્યો. આ ત્રણમાં જર્મનનો જીંટ વિષયો હેવાલ સૌ કરતાં વધારે મોઝમ અને સમૃદ્ધ હતો ! આ વાત સત્ય હોય કે નહિ, પણ એટલું તો તે જરૂર બતાવે છે કે

અગ્રેજ, ફ્રેંચ અને જર્મન રસાયણી જ કંઈ કંઈ વિચારો પ્રગટ કરી રહ્યા છે

યંત્રોની શોધ થતાની સાથે યુરોપના ઔદ્યોગિક વિકાસની શરૂઆત થઈ. ઈ. સ. ૧૮૦૫ થી ૧૮૬૦ સુધીમાં ઔદ્યોગિક પરિવર્તનનું મહાન મોઝું યુરોપમાં ફરી વળ્યું. આ સમય દરમિયાન જર્મની તો બીંધતું જ રહ્યું. જર્મનીમાં મહાન વૈજ્ઞાનિક ગૌસ (Gauss) આ સમય દરમિયાન થયો. તેણે ઘણી શોધો કરી, પણ તેની શોધો જર્મનીને ઔદ્યોગિક બાબતમાં તે સમયે નકામી હતી આજ અરસામાં જર્મનીમાં કેન્ટ, હાગેલ શોપેન-હોઅર ફ્રિલાદિ મહાન વિચારકો પેદા થયા આથી જર્મનીને 'તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું જર્મની' એવું નામ મળ્યું. જર્મની ઉદ્યોગમાં પછાત હતું તેથી તેને આ નામ આપવામાં જર્મનીનો ઉપદાસ કરવા સિવાય બીજો કોઈ હેતુ ન હતો. હવે આપણે 'તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું જર્મની' ઔદ્યોગિક જર્મની કેમ બન્યું તે તપાસીએ.

ઈ. સ. ૧૮૭૧થી જર્મનીએ ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં અપવાબ. પણ તેની પ્રગતિ પ્રણીધીમી હતી ૧૮૧૦માં જર્મનીના માછ કેપ્સર પાસે વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે એક સંસ્થા સ્થાપવાની વિનંતિ કરવામાં આવી કેપ્સર

વિશ્લેષ વિજ્ઞાન ઈન્ડીટ્યુટ રચાયું આ સંસ્થા અંજીન
ધર્મ, ખર્ચ કૌશલ્ય પોતાના તરફથી આપું હતું. કેટલુંક
ખર્ચ ઉદ્યોગો તરફથી અને કેટલુંક પરચુરણ ઉપરાંત
કરોને કરવામાં આવ્યું હતું. ૧૯૧૪ના વિપ્રલંભ વખત પછી
મંદીના કાળમાં ઉદ્યોગોને સખત ફટકો પડ્યો અને ત્યારથી
આ સંસ્થાનું ધર્મ ખર્ચ રાજ્ય તરફથી આપવામાં આવે છે.

આ સંસ્થા અંગે ઘણાં ભૂદાં ખાતાં રચાયામાં
આવ્યાં છે. પરંતુ ખૂબીની વાત એ છે કે કોઈ ખાતુ
તે 'ખાતાની' જરૂર છે માટે ઉધાગ્રવામાં આવ્યું નથી.
પણ અમુક માણસ જર્મનીમાં છે અને અમુક ખાતામાં
તે ધર્મ સાનું કામ કરી શકે એમ છે એમ લાગે એટલે તે
માણસને ખાતું જીંદગી કામ કરવાની સગવડો કરી
આપવામાં આવે છે. આ રીતે જર્મનીમાં તમામ ક્ષેત્રને
માટે કામ કરનારાઓને પૂરતી સગવડ મળતી આવી છે.

જર્મનીની વિજ્ઞાનમાં શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિ પણ
જનશુદ્ધા જેવી છે. અમુક યુરતકો વાંચીને ત્યાં વિજ્ઞાનની
જીંદગી ડીઝાઇન મળતી નથી પણ વિજ્ઞાનના અમુક ક્ષેત્રમાં
કામ કરનાર કોઈ પણ વિજ્ઞાન પાસે વિદ્યાર્થી અમુક
વખત રહી કામ કરવાનું. તેના કામમાં તે સતોષકારક
પ્રગતિ ખતાવે એટલે તેને યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી મળે. આથી
દરેક વિદ્યાર્થીને પોતાની પસંદગીના ક્ષેત્રમાં કામ કરવાનો
પૂરતો વખત તથા પૂરતી સગવડો મળી રહે છે. બીજાઓએ
અમુક ધોરણે અભ્યાસ કર્યો છે માટે આપણે પણ તે જ
ધોરણે આગળ વધવું એવા દૂંઠા લાડાઓ ત્યાં બાંધવા
નથી હોતા. પ્રોફેસરને પણ યુરતકમાં લખ્યા મુજબના
વિષયો જ શીખવવાના નથી હોતા. દરેક પ્રોફેસર વિજ્ઞાનના
અમુક ક્ષેત્રમાં પ્રયોગો કરી રહ્યો હોય, તે પોતાની પ્રયોગ
પદ્ધતિ તથા તેને લખવું જરૂરી રાત વિદ્યાર્થીને આપે
અને વિદ્યાર્થી તેની સાથે રહી પ્રોફેસરની કાર્યપદ્ધતિ
મુજબ કામ કરી કરે અને ધ્યાયોગ્ય સૂધારા વધારા
પણ સચવે. આથી વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક બંને સ્વતંત્ર રીતે
પોતાનું કામ આગળ મુકવાની શકે છે.

જર્મનીની આ શિક્ષણ પદ્ધતિનો ખ્યાલ આપણને
વિજ્ઞાનમાં તેણે આપેલા નીચેના કાળા ઉપરથી આવશે
ખ્યાલની ગળી, નદી-વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળાની રચાપના
(આનું ખાતું ઉધાગ્રનાર જર્મની પહેલું જ છે), લેખકના
ઉદ્યોગમાં કંપની આગેમૂય, કોલસામાંથી પેટ્રોલ બનાવવાની
રીત, એમોનીયા બનાવવાની રીત, ઉપરાંત અનેક બીજા
નવીન ઔપચી વગેરે.

આ બધી સિદ્ધિઓનો રચયોતી મર્વાઈને લંધે માત્ર
દૂકામાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે સંબંધી વિગતવાર ખૂબ લખી
શકાય. પરંતુ આ પૂરતાર કરે છે કે જર્મની ઉદ્યોગોમાં
ખૂબ આગળ વધી શક્યું હોય તે તે જાની સંશોધન
અણલિને આભારી છે.

આપણા દેશની સ્થિતિ ઉદ્યોગોની બાબતમાં ખૂબ
પછાત છે, હિંદને ઉદ્યોગોમાં આગળ મુકાવવા આપણા
યુવકોએ સંશોધનમાં ખૂબ રસ લેવો પડશે, સ્વતંત્ર રીતે
બનાવનારી પૂરક કામ કરવું પડશે.

(‘મેઇન’ સિબ્યુના એક અલેક્ષ લેખને આધારે)

વેજીટેબલ દૂધ

મહા વિશ્વયુદ્ધે આપણને વેજીટેબલ ધી ખાતાં કર્યાં
છે : હવે વેજીટેબલ દૂધ આવે છે. બેંજીરમાં ધી, જમ-
શીશુ તાતા રચાપિત ઈન્ડિયન ઈન્ડીટ્યુટ એવા સામન-
નામની વેજીટેબલ ‘સંશોધન-સંસ્થા’ ધણી વધેથી માલે
છે. આ સંસ્થાના ઇય-સંશોધન વિભાગમાંથી પ્રગટ
થતી શોધો કોઈ કોઈ વાર ઇંગ્લેન્ડમાં બને છે.

તાજેતરમાં ત્યાંથી પ્રગટ થયેલ એક પુસ્તિકામાં
જીજીવવામાં આવ્યું છે કે સોયાબીનમાંથી દૂધ કાઢવા
માટે એક ખાસ રીત યોજવામાં આવી છે. આ પ્રમાણે
તૈયાર કરેલું દૂધ ગાયના જેવું હોય છે, અને ગાયના
સારા દૂધના બધાં ઉપયોગો તત્તેા તેમાં હોય છે. આ
પૌષ્ટિક તત્તેા-પ્રોટીન, ચરબી, અને ખનીજ દારાનું
પ્રમાણ કોઈ સારી જાતના ગાયના દૂધમાં હોય તેટલું
આ સોયાબીન દૂધમાં પણ છે.

જેથી રીતે આપણે ગાયનું દૂધ વાપરીએ તેવી રીતે
આ સોયાબીન દૂધ વાપરી શકાય એમ અખતરા કરીને
ગોક્ષેસ પૂરતાર કરવામાં આવ્યું છે. સોયાબીન દૂધમાંથી
મલાઈ કાઢી શકાય, તેનું દહીં બનાવી શકાય. સોયાબીન
મલાઈ ખાવાની રેવ કેળવવી પડે; પણ સોયાબીન દહીં
ખીનું દહીં જેવું જ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. સોયાબીન દૂધ
પર બાળકોને રાખીને એમ નક્કી થયું છે કે સોયાબીન
દૂધની પૌષ્ટિકતા ગાયના દૂધ કરતાં સહેજ ઓછી
છે-૬૦ ટકા આવે છે.

‘ગાયના દૂધને ખાલે એકમું સોયાબીન દૂધ માલે
નહી, પણ કુરતી દૂધની ઉપતિમાં સોયાબીન દૂધ જરૂર
પૂરવણી કરી શકે.’

એક પૌંડ સોયાબીનની કિંમત ત્રણ-ચાર આના પડે છે. અને એક પૌંડમાંથી ગાયના દૂધ જેવું છ પૌંડ દૂધ પેદા થાય છે. એટલે સોયાબીન દૂધ કિંમતમાં ખૂબ સસ્તું પડે છે. એક આને શેર આ દૂધ વેચી શકાય. બેંગલોર ઇન્સ્ટીટ્યુટ આ દૂધની બનાવટ અમુક સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓને શીખવવા અને જેઓ દૂધ કેમ બનાવવા એ બેવા ઇચ્છતા હોય તેમને બતાવવા તૈયાર છે.

સુગંધી પદાર્થો

પ્રાણીન સુગંધીદાર પદાર્થોની સંખ્યા એકદમ નાની છે. છતાં તેઓ અત્યંત રચાન ધરાવે છે. આ પદાર્થોમાં કસ્તુરી (musk), સિવેટ (civet) અને અંબર (ambergris) ખૂબ જાણીતા છે. ઊંચા પ્રકારની સુગંધીઓની બનાવટમાં આ વસ્તુઓની ખાસ જરૂર પડે છે. જૂદા જૂદા મિશ્રણમાં દ્રાવણ રૂપે યા બીજી રીતે પ્રવાહી પદાર્થોમાં મેળવીને તેઓને ઉપયોગ સુગંધીદાર વસ્તુઓની બનાવટમાં થાય છે. આને લીધે ઉત્તેજક સુગંધ પેદા થાય છે અને મિશ્રણમાં આવેલા અન્ય પદાર્થો તેને એકદમ ઊંડવા દેતા નથી એટલે સુગંધ લાંબો વખત ટકી રહે છે.

નર કસ્તુરી મૃગના કુંદા (નાભી)માંથી કસ્તુરી નીકળે છે. આ મૃગ કદમાં નાનું, રવભાવે શરમાળ અને ચપળ પ્રાણી છે. જોરાક-પાણી મેળવવા માટે તે રાતના અંધકારમાં પોતાની સંતાવાની જગ્યામાંથી બહાર નીકળી પડે છે. ઉત્તર હિંદ, ચીન અને સાઇબેરિયાના પર્વતોમાં તેનું નિવાસસ્થાન છે. કસ્તુરી મૃગ પકડવું સહેલું નથી. જુલાવામાં પાડીને તેને પકડવામાં આવે છે. રસ્તામાં ખાડા ખોદી તેના પર ઘાસ છત્તાડીને ખોટું ઢાંકણ કરી રાખવામાં આવે છે. તેના પરથી દોડતાં હરણ આડામાં પડે છે અને તેને પકડી લેવામાં આવે છે. તેના સિકાર પશુ કરવામાં આવે છે. કસ્તુરી કાઢવા માટે બાંને બેંડ રાખવામાં આવતો નથી. માદાને પશુ મારી નાખવામાં આવે છે. બે કે તેમાંથી કસ્તુરી મળતી નથી. પરિણામે આ જનાવરની જાત નાબૂદ થતી જાય છે અને કસ્તુરી દુર્મદ્ય થતી જાય છે.

ઠંડેલ (labale) જાતની એક માછલીના આંતરડાંમાંથી મળતી સાથે આંતર રસ નીકળે છે: આ રસ એજ અંબર. આ રસ સમુદ્રની સપાટી પર તરતો દેખાય છે, અને કેટલીકવાર ધિનારે ધસારા આવે છે. ઠંડેલના માછી-

માંગે આ રસ મેળો કરે છે. અંબર કાળો યા કાળા ભૂરા રંગનું હોય છે. રસ સૂકાતાં તેમાંથી જૂદા જૂદા કદના અને વજનના ગૂદા થાય છે. આ ગૂદામાંથી સુગંધ નીકળે છે અંબરની કિંમત ખૂબ ઊંચી છે.

એલિસિનિવામાં એક બિનાડી થાય છે આ બિનાડી ક્રાધાચમાન થાય ત્યારે તેના પેટના ભાગમાં એક સુગંધી પદાર્થ ઝરે છે. આ પદાર્થ તેના પેટમાં એકઠો થાય છે. આનું નામ મીવેટ. આ પદાર્થ કાળો, ભૂરા, પેચો ચીકણો હોય છે. તેને ખુબ થડ બનાવીએ તો તેમાંથી ન ગમે એવી વાસ નીકળે છે. પરંતુ તેના પાતળા (filate) દ્રાવણમાં તે એક વિશિષ્ટ ઉત્તેજક સુગંધ આપે છે

અનુપ્રતિભાથી કાઢવામાં આવતા તેલોના મુખ્ય બે વિભાગો કરી શકાય: પ્રથમ વિભાગમાં, આવામાં વપરાતાં તેલ, જેવાં કે કોપરેસ, મગફળી, કુસખી, તલનું તેલ વગેરે આવે. આવા તેલોનું રાસાયનિક સ્વરૂપ એકસરખું હોય છે જૂદા જૂદા ચરબી તેમજો (fatty acids) જેવાં કે એલિફિક, પારીટિક, સ્ટીરિકનું ઝીસીરીન સાથે રાસાયનિક સંયોજન થવાથી તેલ યા ચરબી જેવા પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે. આવા તેલોને (fixed oils) કહેવાય છે. આવા ઝીસીરીનયુક્ત પદાર્થો (glycerides) ઝીસીરાઇડ કહેવાય છે. તેજ આવા ઝીસીરાઇડનું મિશ્રણ છે. બીજા વિભાગમાં, દવામાં વપરાતાં તેલો, જેવાં કે કુકુલીપ્તસ તેલ, ટરપેન્ટાઇનનું તેલ, લીલુ-નારંગીનું તેલ આવે. આ તેલોનું રાસાયનિક સ્વરૂપ જૂદા પ્રકારનું હોય છે. તેઓ સુગંધીદાર હોય છે અને સહેલાઈથી કીડી જાય છે. એટલે સુગંધે દવામાં ફેલાય છે. આ વિભાગના તેલો essential oils (જીંદા તેલો) કહેવાય છે. આ તેલોમાં રહેલા કેટલાક પદાર્થો જૂદા પાડીને તેજ-અત્તરની બનાવટમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે.

આવા તેલોમાં પાટયોદી તેજ સાણુની બનાવટમાં અત્યંત રચાન ધરાવે છે. સાણુમાં વપરાતા સુગંધિત પદાર્થોમાં આ તેજ ખૂબ ઉપયોગી છે. તેમા પુષ્કળ સુગંધિત પદાર્થો આવેલા છે. પોગોરેગોન પાટયોદી નામના ઝાડના પાંદડાંમાંથી આ તેજ કાઢવામાં આવે છે.

અત્યાર સુધી હિંદના સાણુ બનાવનારાઓ પરદેશથી આયાત થતા તેજ પર આધાર રાખતા. દર વર્ષે એક લાખ રૂપિયાની કિંમતનું આઈ હનર પૌંડ તેજ આયાત થાય છે.

બેંગ્લોરમાં આ તેલ કાઢવા માટે પેગોરોમેનનું વાવેતર હાય ધરવામાં આવ્યું હતું. અને તે સફળ નીવડ્યું છે. હવે મોટા પાયા પર પેગોરોમેન ઉગાડવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. બેંગ્લોરના જાડમાંથી બે ટકા તેલ નીકળે છે અને પરદેશી માસ જેવા જ ગુણ ધરાવે છે. તેમાં એક પદાર્થ એવો છે કે તેની સુગંધ ગુણાત્મ જેવી છે.

ઉપયોગી ખનીજની શોધ

હિંદુસ્તાનની ખનીજ સંપત્તિ અમાધ છે પણ મુખ્યત્વે અણુશોધાયેલ પડી છે. આ દિશામાં ચૂતા પ્રયત્નોમાં નીચેની દષ્ટિકત મેંધવાત છે. ૧૯૯૭ માં વાન્કેલીન નામના એક રાસાયનિકે બેરીલિયમ (Beryllium) નામની ધાતુ શોધી કાઢી. બેરીલિયમ મુખ્યત્વે બેરીસ નામના ખનીજમાંથી કાઢવામાં આવે છે.

આ ધાતુ ખૂબ હલકી છે, એટલે તેને ઉપયોગ વિમાનના અમુક ભાગો ખતાવવા માટે થાય છે. આ ઉપરાંત અન્ય ધાતુઓ સાથે બેરીલિયમને મેળવીને નવી મિશ્ર ધાતુઓ તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ મિશ્ર ધાતુઓ ખૂબ ઉપયોગી નીવડી છે, જેમકે તાપમાન નીકળનાં, જૂઠા પ્રમાણમાં બેરીલિયમ મેળવવાથી તાંબા-નીકલના ગુણોમાં મદદરવા ફેરફાર થાય છે. આ ફેરફારમાં ખાસ મેંધવા જેવા ફેરફાર એ છે કે તાંબુ અને નીકલ ખૂબ સખત ખનીજ તત્વ છે. તાંબા બેરીલિયમની મિશ્ર ધાતુ હોવા જેવી સખતતા સખત ચીને કાપવાની સારડીઓ ખતાવવામાં વપરાય છે ક્ષ-કિરણોની નળીઓ ખતાવવામાં પણ બેરીલિયમ વપરાય છે. ૩૫ સાથે અપેા ટકા બેરીલિયમ ઉમેરવાથી ૩૫ના ગુણમાં ફેરફાર થાય છે ! આવા ૩૫માંથી ખતાવેલી ચીને ઉપાડી રાખતા છતાં જાખી પડતી નથી કે કળારા પકડતી નથી.

બેરીલિયમના ખનીજ રાસાયણ, આત્રીયમાંથી નીકળે છે તાજેતરમાં લખ્નો હુનિવર્નિટીના પ્રોફેસર હીમને બેરીલિયમનું મુખ્ય ખનીજ બેરીલ પતિષાળા રાજ્યના નારનોઈ ગામ પાસેથી મળી આવેલ છે.

કાકડાસીંગી

કાકડાસીંગી આયુર્વેદમાં એક ઔષધ તરીકે જાણીતી છે ઉપરસ, ગળતો દુખાવો ઇત્યાદિ રોગોમાં વપરાય છે. હિમાલયના નીચલા પ્રદેશોમાં પીસ્ટાસીયા ઇન્ટેગ્રીમા (Pistacia Integerrima) નામના જાડ પુષ્કળ થાય છે. આ જાડ પર મૃદા (Galls) થાય છે : આ જાડ એ જ કાકડાસીંગી.

કાકડાસીંગીનું રાસાયનિક અવેશ્ય ૬૪ મુખી થયું નથી. તાજેતરમાં આ કામ હાય ધરવામાં આવ્યું છે. એમ માલમ પડે છે કે કાકડાસીંગીમાં બે પદાર્થો છે. આ બન્ને પદાર્થો પાસાદાર ૩૫માં જુદા પાડવામાં આયા છે. તેમાં નાઇટ્રોજન નથી, એટલે તે કાપવાનની જાતના નથી. તેના પર વિશેષ કામ હજી ચાલે છે.

કાકડાસીંગીને વરાળ સાથે આસવવાથી તેમાંથી ૧-૩ ટકા સુગંધિત તેલ નીકળે છે. આ તેલ પર પ્રયોગો કરતાં એમ માલમ પડ્યું છે કે મળતા દુખાવામાં તે ખૂબ ગુણકારી થાય છે : સાંકર સાથે એક ટીપું મેળવીને દિવસના ગરમ વખત આપવાથી આરામ કરે છે.

એલ્યુમીનીયમનાં વાસણ ફેંકી ન દેતા !

એલ્યુમીનીયમના વાસણ તૂટી જાય તો તેમને સાંધવા મુશ્કેલ છે. ત્રાંબા પિત્તળની ચીમને રેણુ કરી ટાકાય પણ એલ્યુમીનીયમને રેણુ કરતું મુશ્કેલ છે. પરંતુ દિલ્હીની સાર્બરીશ અને ઈંગ્લેન્ડની સરોધન કાઉન્સિલના નિવાસક સર લાઇનગર અને તેમના મદદનીશ શ્રી. સુદરશને નીચેની રીત પ્રમાણે એલ્યુમીનીયમ કોંપ-વામાં ઉપયોગી રેણુ (Silica) શોધી કાઢ્યું છે :

બોરેક્સ—૫૦ ભાગ

પોટેશીયમ ક્લોરાઇડ—૨૫ ભાગ

સોડીયમ ક્લોરાઇડ (મીઠું)—૨૫ ભાગ

ટાઇનીયમ ડાયોક્સાઇડ—૨.૫ ભાગ

સોડીયમ બાય સલ્ફાઇડ—૧૧.૩ ભાગ

આ બધી વસ્તુઓને મિશ્ર કરીને સાંધા પર ગૂંચી ગરમ કરવાથી સાંધો મળી જાય છે. આ રેણુ ૧૦૦° ડીગ્રીએ પીગળે છે, અને સાંધવાનું વામણ ફેં નાખતું હોય ત્યાંસુધી સાંડું કામ આવે છે. અમેરિકાથી એલક-મીનીયમ સાંધવાનું રેણુ આવે છે તે જુદા પ્રકારનું હોય છે. પણ ઉપર આપેલ પ્રમાણમાં વસ્તુઓ મેળવીને ખતાવેલ રેણુ તેના જેટલું જ સાંડું કામ આવે છે એમ પૂરવાર થયું છે.

* * *

હિંદુ વિજ્ઞાન પરિષદનું તેવીસમું વાર્ષિક અધિવેશન બેંગ્લોરમાં ઝાન્યુઆરી ૧૯૪૬ની તા. ૨ થી શરૂ થયો. પ્રોફેસર એમ. અક્ષય મુનેઈ અધિવેશનના પ્રમુખ ચૂંટાયા છે.

હિન્દુસ્તાની સંગીતની અત્યારની સ્થિતિ, અને તેના ભાવિ મંબધે ગંભીરપણે વિચાર કરીને તેને સાચી દોરવણી આપે, એવી હિન્દુઆથી કોઈ એક સંસ્થા કે પ્રતિષ્ઠાસાધી વ્યક્તિ નજરે પડતી નથી એ આપણા સંગીતનું એક મહાન દર્બાગ્ય છે. સ્વ. પંડિત વિશ્વુ દિગંબરે સંગીતને આ નવા યુગમાં જે પ્રતિષ્ઠા આપી, અને સ્વ. ભાતખંડેએ તેને એક જે સમન્વયકારી શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ આપ્યું તે પછી તે બંને શાદીઓ ખાસી પડી છે. ભારતીય સંગીતના આકાશમાં આજે કોઈ ક્ષુભ્રતાર કે દેખાતો નથી. આ સ્થિતિ દેખીતી રીતે લાગે છે તે કરતાં ધણી વધારે ભયંકર અને ધાતક છે. આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિના પુનરુદ્ધવનના કામમાં એક અંગેનો પડાધાત રહી જશે કે શું તેવી બીજી ઉત્પન્ન થાય છે.

ભારતીય સંગીતશાસ્ત્રને આધુનિક પદ્ધતિએ શાસ્ત્રગદ્ધ કરવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન સ્વ. ભાતખંડેએ કર્યો. તેમણે ભારતીય સંગીતની હમારત રાગ ઉપર ચળાયેલી છે, તે સિદ્ધાંતને દટ કર્યો. રાગ એ ભારતીય મંગીતનો મમ્ છે, પ્રાણ છે. અનેક સદીઓના, અનેક કલાકારોના અને અનેક સંગીતશાસ્ત્રીઓના પ્રયત્નો અને પ્રયોગોથી આ રાગવ્યવસ્થા બંધાઈ છે. સ્વરાની કલામય ગૂંથણીએ આમ તો કોઈ પણ સંગીતના મૂળમાં રહેતી જ છે. પણ ગૂંથણીનું જે વિશિષ્ટ સ્વરૂપ હિન્દુસ્તાની સંગીતમાં બેસે છે, તે નિરાણું જ છે. સ્વરરચનાની ગૂંથણીમાંથી અલગ અલગ વ્યક્તિત્વ ધરાવતા રાગો

બધાય, અને એ જ રાગોમાંથી ધાણ સ્વરોનું વ્યક્તિત્વ પ્રગટ થાય, એવી સુખમ રચના વિરલ છે, ભારતીય કલાદૃષ્ટિને એક ઉદાત્ત નમુનો છે. હજુ આપણે ત્યાં રાગોના સૌંદર્ય વિવેચનનો પ્રેક્ષ બેઠાથો નથી. તે દૃષ્ટિએ જો આપણે આ રાગોને જોઈએ તો તેમાં રસની અખૂટ ખાણ મળી આવે એમ છે.

સ્વ. ભાતખંડેના પ્રયત્નો છતાં પણ આ રાગ રાગિણીઓ સંબધે આપણે ત્યાં હજુ પણ અનેક ભામક માન્યતાઓ ફેલાયેલી રહી છે. મંગીતશાસ્ત્ર ઉપર લખાતાં અભ્યાસના પણ કેટલાંય પુસ્તકોમાં મહાદેવના મુખમાથી ઉત્પન્ન થયેલા ૭ રાગો, તેમની પત્ની રાગિણીઓ, તેમના પુત્રો, અને વધારામાં તેમની પુત્રવધૂઓનો વિગતાર વર્ણનાયેલો નજરે પડે છે. તેને સ્પષ્ટ તરીકે બણીએ તો પણ રાગોના આ વર્ગીકરણમાંથી અભારે કંઈ પણ શાસ્ત્રીય તત્ત્વ તારવી શકાતું નથી. એક કાળે આ વર્ગીકરણમાં કંઈ શાસ્ત્રીય હોય હોય તો આપણને ખબર નથી કારણ કે એવું પણ બન્યું છે કે અમુક રાગોની સ્વરરચનાઓ કાળે કાળે અને સ્થળે સ્થળે બદલાતી રહી છે. અભારે પણ અમુક રાગો જુદા જુદા ધરાણાના ગાયકો પોતપોતાની રીતે ગાય કે, અને તેમાં પોતે જ સાચા છે, અને બીજા ધરાતાર જુદા છે, એમ માનીને એકબીજાની દાંડેરી કરે છે. આમાં જો કોઈને નુકશાન થતું હોય તો તે રાગને જ થાય છે. એટલે અભારે તો રાગ રાગિણીઓના ધોરણમાં એક પ્રકારની

અંધાધૂંધી પ્રવર્તે છે. સ્વ. ભાતખંડેના વર્ગીકરણને હજુ પણ આખા હિન્દના સંગીતશાસ્ત્રીઓએ કે સંગીતકારોએ સ્વીકાર્યું નથી. અલગત તેમાં સ્વ. ભાતખંડેનું વર્ગીકરણ સર્વાંગ સંપૂર્ણ છે, એમ પણ આપણે ન માનીએ, તો પણ આખા ઉત્તર હિન્દુસ્તાની સંગીતમાં રાગોના સ્વરૂપો તથા નામોનું એક ધોરણ હોય જોઈએ. એ તદ્દન સાચું સત્ય પણ અમલમાં મૂકવાનું બની શકતું નથી. દરેક જુદા જુદા મતવાદીઓ આ વ્યેકયમાં માનવાની સાથે જ પોતાનો મત સ્વીકારાય તે જ વ્યેકયનો ઉપાય છે, એમ સાચોસાચ માને છે.

સ્વ. ભાતખંડેના રાગોના વર્ગીકરણના કેટલાક મૂળગ્રંથ સિદ્ધાંતો ધણા સચોટ અને શાસ્ત્રીય છે. તેમણે આપણા રાગોને દસ યાદમાં વહેંચી નાંખ્યા છે. આ દરેક યાદમાં એક એક સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વવાળો રાગ છે, અને તે એક યા બીજી રીતે બીજા રાગો ઉપર પોતાની પકડ ધરાવતો હોય છે. આ દસેય યાદ રાગો તે સંગીતજ્ઞાની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ રાગો છે, તેમ નથી. પણ વર્ગીકરણમાં સ્વરરચનાનાં બપાકરણને વિશેષ વજન આપવાનું હોય છે. આનો એક દાખલો આપું.

માલકંસ ગગ એ એક તદ્દન સ્વતંત્ર અપ્રતિમ સૌંદર્યવાળો અને વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વવાળો રાગ છે. ફક્ત સા ગ મ ધ નિ એ પાંચ સ્વરાનું જ વર્ણન રચીને આ રાગ જે રૂપ રચે છે, તે અદ્ભુત છે આ માલકંસ આ પાંચ સ્વરો સિવાય બીજા કોઈ સ્વરને

સાચીમર પણ સદન કરતો નથી, અને તેનું એ અભિમાન તેને શોભાસ્પદ બને છે. (અવ્યત દમણું દમણા માતકસ રાગના સ્વર-વિસ્તારમા પચમ સ્વરનો છપત-સ્પર્શ કરાવવાની 'દિ મત'—કેટલાક ગવૈયાઓ બતાવે છે, પણ મને તો તેમાં આવતું બેપ બગડતું દેખાય છે, માલકસ રાગ તો તેમાં બગડે છે પણ પચમ સ્વર પણ તેમાં બુડો લાગે છે ગાનાર પોતે તો કેવો લાગતો હશે, તે પોતે જોડે)

આ માલકસ રાગ પોતાના પટમાં જમારે ખીલે છે, ત્યારે વાતા વરણ માનક સમય કરી શકે છે જાણે કે દુનિયામા આ પ્રાય સ્વરો સિરાય ખીજે કોઈ સ્વર જ નથી, એમ લાગી જાય છે મદ્રના વિસ્તારમાં જઈને તે આપણને કોઈ મદનમાં એમી જાય છે તાર સમક્ષમા જતા વેત જાણે કે આપણમાં તેજ હારી બે છે, પણ આ રાગને સ્વ બાત-ખડેની નિશાળમા તો હૈરવીયાટના વર્ગમાં જ બેસતુ પડે હૈરવી પાસે સાતેપ રહે છે, તે બીજા અનેક રાગોને ઉત્પન્ન કરી શકે છે, અને દોરી શકે છે હૈરવી પોતાના એ સ્વરો ર અને પ નો ભોગ આપીને માવકસને સહી શકે છે, જ્યારે માવકસ કોઈ બીજા રાગને સહી શકતો નથી

એટલે કહેવાતુ તાત્પર્ય એ છે કે રાગોના વર્ગકરણમા સ્વરસ્થાનનું બાકરણ એ મહત્વની વસ્તુ છે પણ બાકરણની દૃષ્ટિએ એક વાર વર્ગકરણ થયા પછી રાગોને એક પ્રકારનું સ્વાતંત્ર્ય મળે છે પછી બાકી પ્રમાણેનું નવું વર્ગકરણ આપણે ઊંચું કરી શકીએ

એટલે સ્વર બાતખડેએ ચાટના વર્ગકરણનો જે પ્રયોગ શક્યો, તેમા થયેલ રાગોની વહેચણી બાગ તમાં કે રાગોના તેમજે આપેલ સ્વરૂપની બાગતમા ભલે મતભેદ હોય, પણ ચાટ દ્વારા રાગોના વર્ગકરણના સિદ્ધાંતને દગલી શકાય તેમ લાગતું નથી પણ આ બાગતમા કોઇ એક ધાતુ કે સર્માન્ય એવું વર્ગકરણ ઊંચું કરવાના પ્રયત્ન કરે તેવી કોઈ સરથા અત્યારે નથી, અને તેની ખૂબ અગત્ય છે, એમ જે અગાઉ મહં તેનું મહત્ત્વ હવે કાલ્ય વધારે સમજાશે એક શિધિ, એક રાષ્ટ્રભાષા, એક નોડણી વગેરે માટેની કુબેશ જેટલી જ અગત્યની કુબેશ આ બાગતમા ઉદાવવાની જરૂર છે એનું કારણ એ છે કે હિન્દી સંસ્કૃતિમા રહેલ ઐક્યનું જ્ઞાન આ સંગીત જેટલી સરળ રીતે અગાત રીતે અને સ્વાભાવિક રીતે કરાવે છે, તેવી બીજી બહુ એકાદી કળા કરાવતી હશે અનેક પ્રત્યયોની અને ખાસ કરીને હિન્દુ અને મુસ્લીમ સંસ્કૃતિની અદ્ભુત મેળવણી જે કોઇ કળામા વધારેમા વધારે દેખાતી હોય તો તે સંગીતમા છે એ સંસ્કૃતિઓનું વિલોપન થઈ અને વિરિષ્ટ પ્રકારે જોને માટે કેવળ હિન્દુસ્તાની સમદ જ વાપરી શકાય તેવી કળા તે સંગીત કળા છે હજી આપણે સ્વાપરંપમાં, ઋતિવિધાનમા, ચિત્રમળામા જુદી જુદી સંસ્કૃતિની અસરોને પારખી શકીએ છીએ પણ મંગીનમળામા આપણે શોધવા બેસીશું તો મોો રાગ મુસ્લીમ સંસ્કૃતિનો ને કયો રાગ હિન્દુ સંસ્કૃતિનો કશીસુ? એ તો હાક પણ આશની જુદી જુદી પદ

તિઓમા પણ બંને કોમના ઉસ્તાદો એક મરખા માવમ પડે છે કોમના વાદીઓ પાકીસ્તાનના અને હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા રાગો કેમ વહેચશે, તે હજી તેમને સમજુ લાગતું નથી કદાચ ઔરંગઝેમે આ પ્રશ્નમા જ મુજાદને સંગીતને ઊંચું દાટી દેવા માટેનો અમદ્દ જતાવો હશે આ રાગોમા જ એજ અરિજાન્ય હિન્દુના બજવાન સુદા નીકળે છે, તેો કદી દગલી શકાશે નહિ પણ આ બહુ કપારે થાય, કે જે રાગોના વાનસાને પુનર્જીવન મળે અત્યારે કોઈ પણ કળા જે શાસ્ત્રશદ નહિ બને, અને સાથે સાથે સંગીતકારોમા સમય કારી જુદી જાગત નહિ થાય, તો આખી કળા પોંખાઈ જશે, અને તેને કેમે ઊડવાનો વખત આવશે, અને એ મળનાં ચિહ્નો અત્યારે દેખાય છે અત્યારે કોઈ પણ રાગ ઉપરના કોઈ પણ જાતના અગરિ-ડેના પ્રયોગો ચાલે છે તેનું કોઈ ધોરણ નથી સૌ કોઈ ફાવે તેમ રાગોના કહેા મપીને તેના પર બીજા સ્વરોને સધાડીને રૂપડા પૂતળા ઊભા કરી કરીને નચાવે છે થોળાએ ધડીક મનમલ્લ્યા અનુભવે છે, અને જોતજોતામા એ પૂજાળી બાગી પડે છે કળાની આરી ફૂર હાંસી તો આશ્ચર્યા હિન્દુના સંગીતકારોજ સદન કરી શકે

આને માટે આટલું થતુ અનિવાર્ય છે

૧ અખિલ દિ દેતિના ખરેખરા અર્થમા) એવી સંગીત-અરથા જાતી થતી જોઈએ નહોતે કે દરેક સરથાએ પોતાની જાનને અખિલ હિન્દુના ઈશાન પહેરાવવા જોઈએ

(અવસરધાન પૃષ્ઠ ૭૪૮)

બિલાડી બોલી

શ્રી. શરદિન્દુ અંબોપાધ્યાય

અનુ. રમણિક મેઘાણી

ત્યારે રાતના લગભગ દોઢતો સુમાર થયો હતો. આરામ પુરથીમાં બેસી વાંચતા વાંચતા તંદા આવી ગઈ હતી. કેરોસીનનો લેમ્પ બરાબર માથા ઉપર, ઓશીકા પાસે મોટી વાટે બળતો હતો. ઓચિંતો પત્નીનો સાદ સાંભળી હું ચમકીને જાગી ગયો—“અરે, જરા દૂર કરોને આ પાપને, જુઓને ફરી પાછું બોલે છે.”

બરાબર જે પથારી પર બાબો સખત તાવથી બેઠાન નેવા થઈને પડ્યો હતો, તેનાં માથા તરફની બંધ બારીની પાછળની બાલુએ બેસી, બિલાડી શેતી હતી, એવું બોલ્યું બરાબર સ્વાભાવિક બિલાડી જેવું જ હતું. છતાં એમાં જાણે એક અચ્ચિત્તર ગોક-સંતત્ત રૂઢનેનો આભાસ થતો હતો; એ શોષ્ય પીડિત રૂઢનેનો સર દેવા સોંસરવા બેઠતી જતો ને મનમાં થતું જાણે એ કોઈ અશુભના એધાણું છે.

મેં બારી ઉઘાડી હત હત કહ્યું. ને એ ફૂંકા મારીને દૂર જતી રહી. અધારામાં અદ્ભુત યથ ગઈ.

પરંતુ નાનકડું ગામ. સરકારી નોકરીની બદલી થતાં આજ લગભગ વરસેક દિવસથી આ મકાનમાં જ રહું છું. આજ સુધી બિલાડીનો આવા ત્રાસ નહોતો, પરંતુ લગભગ એક મહિના પહેલાં કોણ જાણે એક દુબળી-પાતળી બિલાડી બદો આવી પડેલી એનો મેલો ને મોઢો રંગ બને દેહ પર વચ્ચે વચ્ચે ભીખા થઈ ગયેલા વાળ એને વધુ કુત્સીત

બનાવતા હતા. તદુપરાંત વળી એવું આમ બોલ્યું। જાણે કોઈ મૂર્તિમંત અમંગળ મારા ધરની ચોતરફ આંટા મારતું હતું.

પહેલે દિવસે પત્નીએ કહેલું— બિલાડી રડે એ બહુ અપશુકન કહેવાય. આપણા બિજુ-અજુ સારા રહે એટલે બસ.

બિલાડીનું રાત્રું તો મને એ નહોતું ગમતું. પરંતુ સ્ત્રીઓ જે વાત સહેજે સ્વીકારે છે તેને આપણે પુરપો સહેજે નથી સ્વીકારી શકતા. એથી વાત બિચવતા મેં કહ્યું : ‘તમે લોકો પણ —’

તે પછી રાજ આમ આસવા લાગ્યું. પાંચ-છ દિવસ પછી ગૃહિણી ફરીથી સાશંકપણે બોલી— ‘એ સાંભળો તો ! મને બહુ ધીકે લાગે છે. ધર પામે રાજ રાજ આમ બિલાડી રહે એ સાડુ નહિ. ભગાડું છું તોય ભાગતી નથી. તમે એ નખોદિયા જીવને જોણીએ દહ લો ને !’

હું મૂંઝવણમાં પડ્યો. મોત્ર શેવાના અપરાધસર એનો જીવ લેતાં મારી હિંમત ન ચાલી. પણ એને અમારા ધરથી કંઈ રીતે દૂર કરવી તે પણ હું વિચારી વિચારીને થાક્યો તો એ ન સમજ્યું. આખરે મેં રમે-પાને એને પકડ્યાનો હુકમ કર્યો, બે ક્લાક સુધી એ એની પાછળ પાછળ ફર્યો. પણ માંદગી હોવા છતાં એની શક્તિ ક્યાંએથી હતી ! એ હાથમાં ન ચાલી, તે ન જ ચાવી.

ને ત્યારે મેં જાહેર કહ્યું “જે કોઈ એને પકડી લાવશે તેને એક રૂપિયા છનામ આપીશ. અ અમારા મકાનનાં બધા જ નોકરે એની પાછળ આડું ખાધને મંડ પડ્યા. ત્યાં સુધી કે મારો મોટો છોકરો અજબ પણ એને પકડવ નિવિધ ફંદા-ફાંસલા યોજવા લાગ્યે હતા. પણ ગજબની ધુતારી હતી કે બિલાડી ! સહુનો ફંદા-ફાંસલા નકામ કરતી એ મારા ધરને પ્રદક્ષિણ કરતી ફરવા લાગી. એવું બોલ બોલે ને ગમે તેટલું સમજેલો હોય અમારી સહુની મહેનતને ધૂળ મેળ વતી એ કથેચ્છ આનંદ માણત ફરતી હતી મારા રોય વધી ગયો.

ક્યારેક ક્યારેક એનો મુઠ્ઠાલ ક્ષુધાપીડિત ને અત્યંત કદરૂપ અહેરે દરથી જોઈ, હું વિચારતો કે એને શું નેહનું હશે ? શા માટે આવું અતૂપ પ્રભુસિન રૂઢ એ કરતી હતી આજસુધી કદીયે એણે રસોડામાં ખમ મૂક્યો નથી. એને ખાવાન બાલય આપી જોઈ; એમાં પણ નિષ્ફળતા જ મળી—ત્યારે શા માટે ? પરંતુ તેમ છતાં હું જાણી ન શક્યે કે કેવી જગ્યાએ જૂપ લઇને એ અમારે ત્યાં આવી હતી.

એક દિવસ સાંજે નોકર સાથે ફરવા ગયેલા છોકરાં પાછાં આવ્યાં ત્યારે નાતો પુત્ર વિગ્ન કાદવથી ખર-ડાયેલા શરીરે પાછો ફર્યો. નોકરે અપરાધીની જેમ ગરીબા ધબને કહ્યું કે ‘રસ્તા પરના પૂલ ઉપર રમતાં રમતાં અચુભાઈ ઓચિંતના નીચે ગળડી પડ્યા હતા, છતાં શરીરે ખાસ કંઈ

વાગ્યુ નથી, નીચે કાઢવામાં પડ્યા એટલા સરસાચ્ય ! લાગ્યની વાત સાંભળી માડુ માડુ કરના લાગ્યું, કારણ પત્નિ નીચેના એનાશામાં ચઢને જ રહેર આખાની મંદીની ગરદ વડી જતી હતી.

વળતે દિવસે વિલુને જરા તાવ અને ચારેક દિવસમાં ટાપડાઈતું એક પછુ લક્ષણ દેખાયા વિનાનું-આડી ન રહ્યું પત્ની અચુણું આંખે મારી રહ્યો જોઈ રહી હું મમજી ગયો એ વિચારનું પાત્ર ખેવડા બેરથા રહ્યું મકાન આખાને ગળતલુ ફરતું હતું.

જે રાતની વાતથી પ્રારંભ કર્યો છે એ રાત વીતી ગઈ વીનશે એવી આશા નહોતી છતાં જ્યારે એ વીતી જ ગઈ ત્યારે હું સમારે હાથ-એમાં ધોરા નીચે જીત્યો એક જાળને ડોકરને બોવાવવા મોકલ્યો અને હું જ્યાં પાલો ચા પી વિલુના આરામ પહોંચ્યો. જોયું તો એના લક્ષણ વધી ગયો હતો. એ જાનમાં છે કે નહિ તે મમજીનું નહોતું અવારનવાર એ ચીસ પાડી જાતો મેં જોયું તો એની માને ગમે મજાનું રીને હાથ બેરવી થોતાની માતાની નિકટ લઇ જઈ રહી પડ્યો કે-“બા આ બિલાડી.....મારે નથી જતું”

તે એની બા-એ હાથે એને હેવા સરસા આપતા રહી પડી, એણે તરત દાંત તમે હોડ દબાવી રોડુ બધ ક્યું, ને એજ પછે નીચેથી બિલાડીએ રોડુ રોક ક્યું.

હું ત્યાં વધુ જોયો ન રહ્યો દાંત બીસતા, મારા આરામમાં જઈ મેં બંદૂક ઉપાડી. એમાં ટોટા ભરી બંદૂક હાથમાં લઈ હું અંદરના વર-ડામાં આવી જોયો રહ્યો

શિયાળાની સવાર હતી મીઠી હતો છતાં ધુમ્મસ

પૂરેપૂરું દૂર નહોતું થયું અમારા મોટા એના આંગણની બીજી બાજુએ એક અતિ જોયો નહિ એવો વાંસોના માંચડા હતો વિશિષ્ટ પ્રકારની વિવિધ વેશથી એ માંચડા સજીવ-રણો હતો. એના ઉપર ચડી એ કમખખ-અજાગી પ્રાણી આરામ કરતું આડું પડ્યું હતું બંદૂક જીંદગી બરાબર નિહાળીને મેં બાર કર્યો વધુ પડતી ઉત્તેજનાએ કદાચ હાથ ફેરવી મોઢા દરો કે કેમ, પણ મિનાડી ફરકા માદનીક અદ્ય ધઈ ગઈ અને એ સાથે જ માંચડાની પેલી બાજુએ કોઈ બારે ચીજ નીચે પડવાનો ધ્વન અવાજ સંભળાયો.

બંદૂક એક તરફ ફેરી ઉતારણે પગલે ત્યાં જઈને મેં જોયું તો મારા મોટા પુત્ર અજાગ જ ત્યાં-માંચડા પાસે પડ્યો હતો. એના શરીરમાં છવ નહોતો. બંદૂકની જેણે બરાબર એની બોપરીમાં વાગી હતી ચૂલ્ય પહેલાં નાની એરી એક ચીસ પાડવાનો સમય પછુ એને ન મળ્યો. એક નાનકડી વાસની ટોપથી એના હાથ પાસે પડી હતી કદાચ એની બાજક-બુદ્ધિ મુજબ એ એના વડે જ મિત્રા-ડીને પકડવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો.

*

અને ત્યાર બાદ ૨ નાનો પુત્ર વિજય જન્મી ગયો કોઈની પજુ ખામ દવા મા સોના-ચાકરીથી નહિ, પણ એનું આપણું હતું એથી

અને જે મિનાડી “જૂખ” હતી ત્યારે જગદ પ્રવળ કરવા છતાં મેં ધનથી દૂર નહોતી ખસતી, તે “જૂખ”ના અવમાને આપણે એટલી દૂર ચાલી ગઈ કે ફરી બીજી વાર એ દેખાઈ જ નથી-નહિ.

સંગીતનું પુનર્વિધાન

[૪૪ ૪૪ થી થાહ]

૨ બાવી સંગીત સરસા યોગ પ્રતિનિધિત્વવાળી, અને દિ-દના સમય સંગીતનો વિચાર કરે તેની જોઈએ.

૩ આ સંગીત તરફથી બહાર પછુ સાદિત્વ તે જ સંગીતનું પ્રમાણજન માદિત્વ મનાવું જોઈએ

૪ સંગીતના પ્રચારમાં એક-મારપણું અને વેગ આવે, તે મોટે આ સરસાએ થોતાની શાળાએ રથાપવી જોઈએ અથવા તો ફરક સંગીતસંસ્થાએ આ સંસ્થાની માન્યતા રચીશરવી જોઈએ.

૫ સંગીતના શાસ્ત્રીય, તુલનાત્મક અભ્યાસ માટેના અનુન્યાતક અભ્યાસ-ક્રમે થોળવા જોઈએ.

૬ જુદી જુદી પદ્ધતિઓના અર્થમાં તથા વાદ્યકારની કળાઓના નમૂનાઓની રેકૉર્ડનું એક ઉત્તમ અવલિયત પુસ્તકાલય જીવ, ચતુ જોઈએ, અને તે પરના શાસ્ત્રીય વિવેચનો લખાવાં જોઈએ.

આ તો માત્ર એક દિશાજન ન જ છે. આનું તો ઘણું મઠ છે પ્રાતવાર જુદાં જુદાં મંડેરો આમાં નિમેષ નથી. પણ સમય દિવસોની સંસ્થા માટેના આગ્રહ આમાં વધારે છે.

આ પ્રશ્ન પછુ એક રાષ્ટ્રીય મંદિર ધરાવતો પ્રશ્ન અને, અને સંગીતનારો રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા થાય તોજ ઉકેલ એવો છે. રાષ્ટ્રવિદ્યાલયો અને સંગીતનારો થોતાની શક્તિ બેગી કરશે ?

દેશ દેશની ભોડા ડાળો

મોતી પદમણી

લેખકો : નિરંજન વર્મા : જયમદલ પરમાર

મોડવગદમાં રાજા ઉદયસિંહ રાજ કરે. રાજાને નતી નિંદગાનીએ એક કુંવર અવતર્યો. કુંવરનું નામ પાડ્યું વીરસિંહ. વીરસિંહને રાજા હથેળીથી હેઠા મૂકતા નથી અને આંખથી અળગા કરતા નથી. કુંવરને રાજા બોલે ખમા, રાણી બોલે ખમા, દાસદાસી બોલે ખમા-ખમા. કુંવરને રાજા મૂકે કે રાણી તેડે, રાણી મૂકે કે દાસદાસી તેડે. વીસ વરસ વીતી ગયાં તોયે કુંવરે રાજમહેલ બહાર પગલું પણ માંડ્યું નથી.

વીસમે વરસે કુંવરનાં લગન કર્યાં અને રાજા ઉદયસિંહને ભગવાનનાં તેડાં થયાં. વીરસિંહ ગાદીએ બેઠા, રાજસિંહાસને પગ દીધે. પણ એક દિવસની જ વાત. બીજા દિવસથી વીરસિંહ મહેલમાં ને મહેલમાં. આખો દિવસ રાણીજી સાથે આનંદ-આનંદ કરે, ગાન-ગીતવાન કરે, રાજ કોનું ને પાટ કોનાં? રાજની ખબર નથી, પાટની ખબર નથી. રાજ ગિયારા પ્રધાનજી ચલાવે છે.

રાજ રંગમહેલમાં અને વસ્તી વિષતમાં. રાજ વિના રાજ કેમ હાલે? છ' મહિને પ્રધાન

ધાધ્યા. આવીને મહેલે પોકાર કર્યા : 'રાજાજી! રાજ હાથ ઓલો.' પણ જવાબ કોણુ દે? ત્રણ-ત્રણ દિવસ પોકાર કર્યા તોયે નહિ હા કે નહિ હોકારો.

મહેલમાં અપાઠ કુંડને શ્રાવણ કુંડ. રાણીજી સવારે અપાઠ કુંડમાં નહાય; સાંજે શ્રાવણ કુંડમાં. કુંડને મારજે પ્રધાન બિલા રહ્યા ને રાણીજીને કોને વાત નાખી. રાણીજી ચતુર ને ચક્રાર. ઈસા-રામાં વાત સમજી ગયાં. કહે કે 'નયો પ્રધાનજી! એક કામ કરો. ફૂલવાડીની આપસારી પાડ તોડાવી નાખો. કાલ રાત્રીજી ફૂલવાડીએ આવશે, બહાર નીકળશે તો બધું ચે ધઈ રહેશે.'

ખીજે દિવસે રાણીજી કહે : 'મહારાજ! મહેલમાં બેઠાં જ'તાળી. ચાલો પગદેરી કરીએ. આપણી ફૂલવાડીએ બધંએ.'

માંડ રાજ માન્યા, રાજાજીને માટે ઘોડાર-માંથી જય ઘોડાને લાવ્યા રાણીજી માટે વેલ લાવ્યા. રાત્રીજી ઘોડે બેઠા. રાણીજી વેલમાં બેઠાં. ઘોડાના કાળલા ગાળ્યા. વેલના ધૂધરા ગાળ્યા, આગળ રાજાજી. પાછળ રાણીજી.

ફૂલવાડીમાં જઈને ઘોડાએ ધકળક મચાવી. છ મહિનાથી બંધિયારમાં બાંધેલો, આજ ઉઘાડામાં આવતાં આનંદમાં આવી ગયો. ઘોડાએ હણહણાટી કરી અને હરખની હાવણ દીધી. આમ ભેધું, તેમ ભેધું. જુએ તો એતરાદી વાડ નહિ. આરે પગે છલાંગ મારી અને છમાછમ છમાછમ કરતો વનને મારગે વહેતો થયો. રાતના હાથમાં લગામ તણાઈ રહી અને અંગ પલાલો વિડાઈ ગયું. રાજા તો હલે કે અલે.

ઘોડો દોડ્યો જાય છે. નગરનું પાદર મૂકયું, સીમાડો મૂક્યો. વન મૂકી, જંગલમાં આવ્યો. જંગલ મૂકી પાછો ઉઘાડામાં આવ્યો. જુએ તો મોટો મારગ હાલ્યો જાય. મારગ કાઠે વડેલો. વડલા હેઠ ઘોડો ઊભો રહ્યો. રાજા ઘોડા માથે બેઠો અડધેપડે ભેળા કરે છે.

ઘોડીક વાર થઈ કે મારગે કલથોર ગાળ્યો. રાજા નજર કરે તો હાથમાં હથિયાર ને હજાર માણસ ચાલ્યા જાય પાંચસો આગળ ને પાંચસો પાછળ વચ્ચેવચ્ચે એક પાલખી. સોનાની પાલખી ને પીતાબરી પડદા. પાલખીને કાંઈ નકશી ! કાંઈ નકશી ! પાલખિયાને જરિયાની પોલાક ને હાથે-પગે હેમનાં કડાં. પાલખિયા બલો રૂપના અવતાર.

પાલખિયા ભેળને રાજાને થયું કે જેના પાલખિયા આવા રૂડા ને જેને પહેરવા જરિયાની પોલાક એ પાલખીમાં બેઠેલી કેવી રૂપાળી હશે ! મેં તો મારી એક રાણીને જ ભેળ; લાવ ને બેઠું આ પાલખીવાળીને ! પણ જુએ કેમ ! પાલખી આડા તો પડદા બીટેલા. રાજાએ પાલખી પછપાટે ઘોડાને વહેતો કર્યો.

ચાલતાં ચાલતાં ગંગાજીને કાઠે આવ્યાં. પાલખિયાએ પાલખીને ટકોરે કર્યો ને ગજુગજુ વાત કરી. તરત જ પાંચસો માણસોએ હથિયાર હેડાં મૂક્યાં, ગંગાજીની રેતીમાં ખાડા કર્યા ને

તંબૂ તાણ્યા. તંબૂને પડે પાલખી ઊતારી. પાલખી આડા પડદા દીધા ને પાલખીવાળી પડદાને એથે તંબૂમાં ચાલી ગઈ.

રાજાને થયું કે અરેરે ! જેવા થે ન મળી. લાવ ઘોડી વાર રાહ ભેડ. રાજા ઘોડા માથે બેઠો રહ્યો. નજર તંબૂ માથે ખોડાઈ રહી.

ઘોડી વાર થઈ ને તંબૂડિયાએ તંબૂને ટકોરે કર્યો ને ગજુગજુ વાત કરી બીજાં પાંચસો માણસોએ હથિયાર હેડાં મૂક્યાં. તંબૂથી ગંગાના પાણી સુધી પડદા તાણ્યા. એટલા ઊંચા કે હાથી માથે બેઠાં અંદર નજર ન પડે પડદાની અડધે પાલખીવાળી પાણીમાં ગઈ ને નહાઈ પોણ પાણી આવી. તંબૂમાં જઈને બેસી ગઈ.

રાજા ઘોડા માથે બેઠો છે. હાથમાં લગામ બાંધી છે. નજર તંબૂ માથે છે. એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ. બીજે દિવસે તંબૂ ઊપડ્યા. આગળ પાંચસો માણસ, પાછળ પાંચસો માણસ. વચ્ચે પાલખી. પાલખીવાળી પાણી ચાલી. રાજાને થયું કે અરેરે ! ત્રણ દિવસ રોકાયો તો પણ નજરે ન પડી. પાલખીની પાછળ પાછળ રાજાએ ઘોડો વહેતો કર્યો.

ચાલતાં ચાલતાં વડ હેડ આવ્યા. વડેલો મારગ ફેટાય. એક મારગે પાલખી ચાલી. બીજે મારગે રાજાના ગામને. રાજા તરબેટે ઊભો રહી ગયો પાલખી પણ જીવી રહી ગઈ. રાજા પાલખી તરફ નજર કરે ત્યાં પાલખી તરફથી ધા આવ્યો. જુએ તો એક ચીંથરી. રાજા ચીંથરી ઉપાડીને હાથમાં લે ત્યાં પાલખી વહેતી થઈ.

રાજા ચીંથરી ઉપાડીને જુએ તો અંદર પદમકમળનાં ફૂલની વચ્ચે મોતીની માળા. માળાની વચ્ચેવચ્ચે મોપારી ને હળદર, મેલા-દીને કંટુને ચાંદલો ને હળદરને માથે મોખા ચોટેલા. રાજાએ ફૂલ ભેળ્યાં, માળા ભેળ્યાં. મોપારી ને હળદર ભેળ્યાં પણ કાંઈ સમજ ન પડી. ભેળ-

કરીને જિંચે નજર કરે તો પાલખી ક્યાંયે, ચાલી ગયેલી. 'પાલખીવાળી ! પાલખીવાળી !' એવું રટણ રાત્રને થઈ ગયું ને ઘોડો હાલતો થયો.

સાંજ થયે ઘોડો માંડવગઢ આવ્યો. આવીને મહેલે જિભો રહ્યો. રાત્રને ભેળને આખા મહેલમાં આનંદ ગાળ્યો. રાત્રને વધાવવા રાણીજી આવ્યાં. પણ રાત્રએ આડું ભેયું, અવળું ભેયું. કટન્ટ પગધિયાં ચડી મહેલે ગયો. જઈને પલંગમાં અવળો ફરીને સૂઈ ગયો.

વાંસોવાંસ રાણીજી આવ્યાં. આવીને જીએ તો રાત્રજી અવળા ફરીને સૂતા છે. 'પાલખી-વાળી ! પાલખીવાળી !' લખ્યા કરે છે ને હાથમાં ચીંધરી રમાડ્યા કરે છે, રાણીજી ઓછાં ઓછાં થઈ જાય છે, પણ રાત્રજી તો બોલે કે ચાલે. રાણીજીને થયું કે આને બહાર કાઢીને તો ખૂડું થયું. હવે કરવું શું ?

માથાના વાળ પગે લૂંચા ત્યારે રાત્રજી અરથે પહોરે બોલ્યા. રાણીજીને ચીંધરી આપીને કહે : 'આનો અરથ શો ?'

રાણીજીએ ચીંધરી હાથમાં લીધી. ઉઘાડીને ભેયું ને બેઘડી વિચારમાં પડી ગયાં. તરત રાત્રજીને કહે : 'જીઠો રે જીઠો, મારા રાત્રજી ! આનો અરથ તો શું, પણ એ અરથ આપવા-વાળીને મેળવી આપું તો હા જાણજીને.'

સાંભળીને રાત્ર જિભો થયો. ઘાળમાંથી ચાર કેળિયા આમ ખાધા, ચાર કેળિયા તેમ ખાધા. ખાઈ કરીને રાણીજીએ પાનતુ બીડું દીધું. પણ હજીયે રાત્રજીને મન પાલખીવાળીનું રટણ છે. પાન હાથમાં લેતાં કહે : 'રાણીજી ! અરથ તો કહો.'

રાણી કહે : 'જીએ રાત્રજી ! ચીંધરીમાં પદમકમળનાં ફૂલની હાર. એનો અરથ કે એ પાલખીવાળીનાં પદમાવતીમાં રહેણાણ. માતીની માળા એ તો પાલખીવાળીનાં જ એંધાણ. પાલ-

ખીવાળી પોતે માતીપરી. સોપારી એના ઘરનું એંધાણ. એના ઘરને બારણે સોપારીનું ઝાડ. અને હજીદર તો બાઈનો પોતાનો રંગ. કંકુ છાંટી, ચોખા ચોડયા એ તો બાઈની વાત. તમારી સાથે એના મતનો મેળ. પણ રાત્રજી ! પદમાવતી મારું પોતાનું પિયર. હું એની આખી વાત જાણું. માતીપરી પદમણીનો અવતાર, ધરણી-ધર શેઠની દીકરી. દીકરીને કંકુપગલે ઘરમાં લાખમી રમે. એ દીકરીને કેમ પરણાવે ?'

રાત્ર કહે : 'ત્યારે થાય શું ?'

રાણી કહે : 'ચાલો પદમાવતી. માણસની પેર તો ભગવાનની મેર. થવાકાળ થઈ રહેશે. કામ કરી ભેળજે.'

તરત ઘોડાહારમાંથી જ્ય-વિજ્ય ઘોડા કાઢ્યા. ઘોડા માથે પીતળિયાં પત્તાણ ને સોનેરી સાજ નાખ્યા. સોનામહોર ખડિયા ભર્યા અને રાત્ર રાણીએ સોદાગરના વેશ પહેરી લીધા. ઘોડે ચડીને એડી મારી કે જ્ય-વિજ્ય એકબીજાનાં મોઢાં સૂંઘતા, હારોહાર ડાળલા માંડતા છમ છમ કરતા જિપટ્યા. આઠમે દિવસે પદમાવતીને પાંધર જિભા રહી ગયા.

પદમાવતી રાણીજીનું પિયર. જિતવું ક્યાં ? જોળખાણ પડે નહિ અને કામ થઈ જાય તેમ કરવું. રાત્ર મકાન ભાડે લેવા નીકળ્યો. પણ પદમાવતી તો પાંચસો રજવાડાનું પાટનગર. રણી ખાવા પદમાવતીમાં પાંચ દેશ જિમટે. ખાલી ઘર ક્યાં મળે ? મેડી-હવેલી ભરપૂર, ઘર-મકાન ભરપૂર. ગોતતાં ગોતતાં ઠેક ગામને છેડે એક તૂટેલ ખંડેર મળ્યું. ખંડેર ભાડે લઈને રાત્ર ખાઈ આવ્યો. ખંડેરમાં ઉતારા કર્યા. ટાળકડીબક ક્યાં. કામ કરવા કામોરા રાખ્યા.

ખીજો દિવસ થયો કે રાત્ર પૂછે : 'હવે ?'

રાણી કહે : 'સોદાગરના વેશ પહેરી રાજો. ધરણીધર શેઠની પેદીએ જાઓ. લાખનાં પરવાનાં

ને લાખનાં ગજમોતીની માગણી કરે, માલ નોંધને મોઢું હલાવે. સારા માલની મુદત મળશે. મુદતમાં પદમણીને મન હશે તો ખબર પડશે.’

રાત્રીએ સોદાગરના વેશ લીધા, માથે પાધડી ને ખલે ખેસ. પગે ધોતિયું ઢરકાય ને હાથે લાકડી મરકાય. જઈને ધરણીધર શેઠની દુકાને જિલો રહેા. સોદાગરને જેખીને શેઠ સામે આવ્યા. કહે : ‘આવો સોદાગર ! શેના સોદા કરવા ?’

સોદાગર કહે : ‘મારે લાખનાં પરવાળાં નોંધ એ. લાખનાં ગજમોતી નોંધએ. પૈસા પૂરતા આપું, પણ માલ અસલી માણું.’

શેઠ પરવાળા કાઢ્યાં, ગજમોતી કાઢ્યાં. સોદાગરે માલ આમ ફેરવ્યો, તેમ ફેરવ્યો. નોંધ કરીને માથું હલાવ્યું. શેઠ એના મુનીમને કહે : ‘હજી જાઓ સોદાગરને અંદરને ચોરડે. જૂનામાં જૂનો માલ બતાવો.’

સોદાગરને લઈને મુનીમ અંદરને ચોરડે આવ્યો. અંદરને ચોરડે પેટી ઉઘાડી, પટારા ઉઘાડ્યા. અવાજ સાંભળી અંદર ખેંઢી મોતી પદમણીને થયું કે ‘આ માલ તો મોંઘામૂલો. એના ખરીદનારો કોણ નીકળ્યો ?’

આડશેથી અવાજ સાંભળ્યો તો ગંગાકાંઠે આવેલો માણસ પોતે. પદમણીનું મન પણ એની સાથે લાગી ગયું છે. પણ પદમણી ચતુર ભત. એમ ને એમ કાંઈ હા પાડે ? એને થયું કે થોડોક તાવવા દે.

એણે આખે અંજો ઓઝલ ઓઢી. ઓઝલમાં જિભાં જિભાં અંદરના ચોરડાને ખારણે કાળી મથના ખાર લીટા કર્યા. લીટા કરી અંદર ચાલી ગઈ.

સોદાગરે માલ નોંધ માથું હલાવ્યું. મુનીમ કહે : ‘તમારે નોંધતો માલ મંગાવી કઈએ. થોડા દિવસ રોકાઈ જાઓ.’

સોદાગર હા પાડી બહાર નીકળ્યો. ખારેણે કાળા લીટા નેયા. લીટા જોઈ- ઘેર આવ્યો. આવીને રાણીને વાત કરી. કહે કે ‘આટલો આટલો હેરાન થયો ત્યારે મોઢુંયે નેવા ન મળ્યું. નેવા મળ્યા મથના ખાર લીટા.’

રાણી કહે : ‘એમ કાંઈ ઉતાવળે આંખા પાડે ? પદમણીએ તો સંકેત કર્યો. જ્યારે ખાર કલાકની અંધારી રાત એટલે અમાસ આવશે ત્યારે તમને મળશે. અમાસ મુખી વાટ જુઓ.’

રાત્રી દિવસ ગણવા લાગ્યો. અમાસ આવી કે સોદાગરનો વેશ પહેરી લીધો ને શેઠની દુકાને આવ્યો. દુકાને બથ તો શેઠ ન મળે, મુનીમ, રાત્રીની મહેમાનગતિ કરી. કહે કે : ‘હજી માલ નથી આવ્યો. ફર દેશાવર લખ્યું છે. આવ્યે માલ બતાવ્યું.’

રાત્રીનો અવાજ સાંભળી પદમણીએ ઓઝલ ધરી. ઓઝલમાં જિભાં જિભાં ચોરડાને ખારણે ખડીના ખાર લીટાં કર્યા ને અંદર ચાલી ગઈ.

સોદાગર ખડીના ખાર લીટા નોંધને ઘેર આવ્યો. આવીને રાણીને વાત કરી. રાણી કહે : ‘પદમણીનો સંકેત વધારે લંબાયો. હવે કહે છે કે જ્યારે ખાર કલાકની જિજ્ઞાસી રાત આવશે ત્યારે તમને મળશે. પૂનમ મુખી વાટ જુઓ.’

રાત્રી વળી વાટ બતાવવા લાગ્યો ને રાત્રી દિવસ ગણવા લાગ્યો. પૂનમ આવી કે ‘રાત્રી સોદાગરને વેરો શેઠની દુકાને જઈ જિલો.’

મુનીમ કહે : ‘હવે આઠ દિવસમાં માલ હાજર.’

સોદાગરને મુનીમ વાત કરે છે ત્યાં વળી પદમણી ઓઝલ ઓઢી ખારણે આવી. ખારણે કંડેના ત્રણ લીટા કર્યા અને એમ ને એમ અંદર ચાલી ગઈ.

રાત્રીએ ત્રણ લીટા નેયા. નોંધને પાછો ઘેર આવ્યા આવીને રાણીને કહે : ‘મૂઠો આની’

લપ, સકેત કરી મુદત દીધે જાય. આમ ને આમ જિંદગી પૂરી થાય. એને પરજીવા કોણ રોકાય ?

રાણી કહે : ‘ એમ અરથેથી અટકી જવાય ? હવે તો ત્રણ જ દિવસની વાર છે. પદમણી કહે છે કે એ ધરમમાં બેઠી છે. હવે ત્રીજે દિવસે તમને જરૂર મળશે ’

ત્રણ દિવસ તો રાજાને ત્રણ જીગ જેવડા ગયા. ત્રીજે દિવસે રાણીએ રાજાને આખે અંગે શણગાર્યો. શણગાર સતતવી વિદાય દીધી. રાજા આવીને દુકાને બિલો રહ્યો. રાજાએ દુકાનને બારણે જ બિલાં બિલાં માલ માળ્યો. સુનીમ કહે : ‘ હવે તો આજ કાલમાં માલ હાજર, ’

સોદાગર કહે : ‘ મારે આમ ને આમ વાટ ક્યાં સુધી જોવી ? શહેરમાં ઘણાં યે મોતીના વેપારી છે ચોકખી વાત કરે, નહિ તો ગમે ત્યાં જઈને માલ મૂલવી લઈ. ’

પદમણીને કાને વાત પડી એને થયું કે ‘ હવે રાજા અપીરે થયો લાગે છે હવે અંતું તણાવવું નહિ સાડું. એણે આખે અંગે અંધોળ કરી વાળેવાળે મોતી ઠાર્યાં સોળ શણગાર સભ્યા બાર આબૂણ પહેર્યાં. સિંહર-સૂરમા લગાવ્યા. અણુવટ-વૌઠિયા પહેર્યાં. કેસર-કસ્તુરીના લેપ કયા, પાન ખાઈ, અત્તર લગાવી, લવંગ-એલચીના બંટવો કમરે ખોર્યો કીન ખાખી લેજો પહેર્યો. આરપાર એકેએક રેમ દેખાય એવી હમરૂ શમરૂની ચોટણી ચોટી હાથમાં સોનેરી થાળ અને યાળમાં પૂનચો લઈને પદમણી રૂમા લુમ્મા...રૂમા લુમ્મા... કરતી બારણે નીકળી.

અંજરનો અણકાર સાંભળી રાજાએ જોયું જોયું. જીએ તો પદમણી સામે ચાલી આવે છે. રાજાએ પદમણી સામે જોયું. પદમણીએ રાજા સામે જોયું. જ્યંતી નજર એકબીજા સામે નોંધાઈ રહી.

રાજા જીએ છે તો આખા ચોરડાને અજવાળતી પદમણી જોઈ છે સોના જેવી મૂરત, અંધા જેવો રંગ, પૂનમનો ચાંદો ને દીવાળીનો દીવો, કાચી કણેરની ઠાળ, વળી વળી બેવડ વળી ન્તય, પાન ખાતાં ગળા સોંસરી પિયકારી

દેખાય, કાંકરી મારતાં લોહાની ધાર થાય, કુંકે મારો તો આકાશે જોડી જાય વચ્ચે ખેંચો તો છળીને ઢગલો થાય લાકડી પર ધુમાવો તો સાપની જેમ લપટાઈ જાય. પલંગમાં પડે તો બાર વસ્ત્ર ગોતતાં યે હાથ ન લાગે.

અને કેવા એના ગુણ ? વધવામાં ખીજની ચંદા, સોના સમા વાળ, માખણના લોંઢો, તેજ જાણે હોળીની ઝાળ, ચોલી જાણે કોયલનો ટહુકો, વીજળી જેવી ચમક, કેવડિયાની મહેક, પવિત્રતામાં ગંગાની ધાર અને પોતાની લીધી વાતમાં પથર સમી પાર.

પદમણી નજર કરે તો રાજા પણ ચોરડાને અજવાળી રહ્યો છે કેવાં એનાં રૂપ ? જાણે ગુલાબ કેડું ફૂલ, સોના સમા રંગ, કેળ કેરો ગાલો, સૂરજ કેરી ન્યોત, ભમરા સમા કાળા ભમર વાળ, પોપટ સમું નાક, જાણે ગાવજ કેડું બાળ, શિર પર જરીતું મદિલ બાંધી, મશરૂનો પાંચજમો પ્રહરી, કેટે રેશમી લેટ બાંધી, અંદર ચાંદીની મહે સોનાની નકશી કરેલ ગુસમી જમૈયો ખોર્યો છે કાનમાં યે મોતી લટકે, ગળામાં સુબેદારી કઠો લળકે, હાથની આંગળીએ જડાઈ અંગૂઠી જળકે. મોઢે અંબરતું પાન ખાઈ, હીર-ભરતની મોજડી પહેરી જાણે છેલછમીલો ગભરુ જીવાન બિલો છે

એક પળ નજર કરી ન કરી ને પદમણી બારણા પાસે ગોખલે બેઠી અંગાર પર ઘી નાખી ધૂપ કર્યો ધૂપને ચાર આઠા મારી પળે લાગી. જોઈ થઈને થોડા ચોખા ચોતરાદા ફેંક્યા અને ફરી પાછી બારણે ખડીના બાર લીટા કરી મહેલની અંદર ચાલી ગઈ.

પદમણી હાલી ગઈ તોયે રાજાની સામે જાણે પદમણી તર્યાં કરે છે સુનીમે હાથ હલાવ્યો ત્યારે અરથે પહોરે એને જાન આગ્યું. હસતો હસતો રાજા ઘેર આવ્યો, રાણી કહે ‘ બસ થાઓ તૈયાર. આજની રાતે બારને ઘડિયાળે તમને એ મળશે. મળવાતું ઠેકાણું નગરીની ચોતરાદી દિશાએ, સતી માતાનું મંદિર. ’

રાજા તો જીએ થાય, નીચો થાય, સાંજ પડશે કે નહિ એવે વિચારે સૂરજ સામે જોયા કરે.

[અપૂર્ણ]

સાસનપદ્ધતિ એને માટે જવાબદાર દોવાના હોય છે રખવનરથ એવા અનુષ્ઠ માનવીએને એ પેલિસને બધે તેમની માણસાઇના દોવાને તેમા નહુ તેલ પૂરી તેની યાગ સકોરી નવી જ્યોતે તેને પ્રકાશના કઢી મૂકનાર કોઈ રવિચક્રર મહારાજ મળે તો પરિણામ સાવ જલ્દી જ આવે છે આ ગણુ આ કથાઓ આપણને સમજાવી નય છે 'માણસાઈના દોવા' નામ બધી રીતે લખિત છે

બીજી બધી વાતો તો બરાબર, પણ બાબર ફેવાના અહીં અપાયેલા આખા દલાવતનુ આ 'માણસાઈના દોવા'મા શુ સ્થાન ? એ જ દેવિધી એવુ હોય તો કહેવાય કે 'ભગત'માથી કમચ માણસ થારે કંકુ બનતા બાબરની વાત માણુ શાઈના હોલવાઇ અબેલો રીતે દેખાડે છે પણ બીજી રીતે જવાબ મળી રહે છે ને તે એ કે આ કથાઓમાથી મહા રાજના યજ્ઞમાને કે 'વજ્ર'નો જેવા છે તેવાને દરતાવેલુ પદ્ધતિ જ આપવાનો હનો ને ? એમ એ પ્રદેશ ને ત્યાના લે કોની વાતમા બાબર ફેવાની ચ વાત કેમ ન આવે ? અને પછી તો સોરઠી બહારવટિયાના કયાકારને ગુજરાતનો બહારવટિયા થ ન આકર્ષે ?

એના પાનેની વચ્ચે અખડ સેવાતી પેળી જેવા કુમતા મહારાજનુ વ્યક્તિ ચિત્ર પણ આ કથાઓમા સાથે આપે કલુ ઉપસડુ આવે છે. ગુજરાત તરીકે પેલિસ એપડે ચટેલી કેમની ફરજિયાત લેવાતી નિત્યની હાજરી બધ કરાવતા ઉપારે પછે આઠેઓની વચુથાર વાર એપ કરતા, નિરેપાને ફારીને માથેટેલી નુતા લાબી કેડી સનમાથી ઝાડાવા અયાગ મહેનત કરતા, રાનિયાના હાકરાની એના માખાપે જ કરી તેની પ્રેમાળ સારવાર કરતા મહારાજ પોતે જ માણુસાઈનો વિરુદ્ધવૈવાદ જનકત રીતે નથી દે બહુ લવકાતા જનતા એ જ જનાઈ ? એ સુચને તેમ જાબાર ઉપર માનુ એ અટિલાસવચનને મહારાજ જ બલે સાચુ સમજ્યા છે એ પૂરી ખંચી વિના બીજી કશી જરૂર નિવાના આ સાન્નિક પ્રાણે નિમામ

સેવાયોગ અને સાચા માનવધર્મનો પ્રેરણવતો આદર્શ પૂરો પાડે છે. એર યાકુબીરી કરનાર કે જુક બાલનાર કે પોતાનુ અપમાન કરનાર પ્રત્યે જેમને ન કશી સૂચ, કે નીડ, કે વિરસકાર, 'બાળક જેવા' એ જ જેમનુ એમના રવચાવ વર્તનાદિ પરનુ વત્સલ નિર્દય લાખ્ય, એવા મહારાજે લાખ્યે આપ્યા વિના કેટલાયનુ ઓછુવતુ દુન્ય પરિવર્તન આપુ છે ને કેટલાયને સારે રસ્તે ચડાવ્યા છે એ કયા સાધન વડે ? લોભના હેવાને અતુ એ અગોષ સાધન કે પ્રેમ એ પેના ફેરફાર જતા પાટણુવારિયાએને 'માસ રજ'નો' કી રીતે છે બોલિયા લોકો મહારાજને પાચરણ પર જાતે પ્રભુને પોતાને અણીની પડે આવી ઉગારનાર ચમત્કારીક પુરુષ માને (પૃ ૨૩૩), એમનો બોલ ઉપાપે નહિ એમને નાના ગાધી કહે એમા પછી નવાઈ યાની ? લોકસ પડે કેમ કરાય, લોકસેના કેમ થાય અને લોકહેવાને કેમ રપસાય એ બહુશા સારુ લોકસેચ બનવા ચડાનારાએએ કે તો મહારાજ ભેડે એ બારેયા પાટણુ વારિયાઓમા ફરતુ ભેળવે કા તો આ પુરતકનુ વાચન કરતુ ભેળવે

લોકસેચ તરીકે નહિ પણ લોકપ્રેમી, સાદિયસેચ તરીકે આ પુરતકના લેખક મહારાજની ભેડે એવા પાય દિવસનો વાનગીપ્રવાસ મટીકાકાના એ મુલકને બેગે આગા છે એની દર્શકત પણ એમણે પુરતકના ઉલ્લા બાવન પાનમા પોતાની લાચલુક સૈલીમા વાચનારોએ આગળ ધરી દીધી છે મહીસાજર, એના કોલેરા તથા તીરથાળની ભુગોળ તથા એ પ્રદેશના ગામો તથા માનવીઓની પ્રથમ દરને પોતા પર પટેલી કાપ વજુવસનુ ત્યા મેંસાડીને કહુ છે તેમ છતા એ પાના મેંસાડીને કહુ છે તેમ છતા એ પાના પછુ આખા પાળખસેની પાકુ કેટલાક પ્રસંગેનુ આરોપન કરી નય છે આ પ્રસંગકથામા દોરાકની રાજ્ય નીને તેમ મેનદલામચી લોકકથાના દુન્ય, અવચત પ્રશ્ન લખિત રીતે, કાકમા વજર તે રીકે લેકસાદિયમા નવાજર દેખાન ન છારદારી રહેવાય નથી, પણ આ

૨૬ ફરિયા કરવા નહીં, એમની લાક્ષણિકતા સૂચવવા લખાય છે

પુરતક વચવા ઉપડયા પછી પોતાના અન્ત સુધી લઇ ગયા પછી જ આપણને જોડવા દે તેવુ રસમય બન્યુ છે પ્રેમા ળીના યણુ વાર્તાત્રક પુરતકોનુ એ તો બનીતુ હસણુ છે

સાણુ પ્રતાપ [અનુ જવેગ્યર મેધણી પ્રમા ગુજર રથ રતન કાર્પાન્ય, અમદાવાદ, મૂ. ૫ અડી રૂપિયા,

બજાળી નાચકાર રમ દિવેન્દ્ર રાયના નાટક નાગરાતી અનુવાદની આ છઠી આવૃત્તિ છે

આપણુ ગુજરાતીમા મૌલિક રીતે લખાયેલા પ્રતાપ નાટક ભેડે આને સર ખાવવા જેવુ છે પ્રેમાકના મહારાજા પ્રતાપનો ટેક અને અકબર સામે કલે વરસો લગી ખેડેલુ જુદુ જ નેનો મુખ્ય વિષય છે બનેનુ આધારસ્થાન છે કનૈલ દોડનુ રાજસ્થાન એટલે બનેમાની પણી દર્શકત વચ્ચે સાચુ દેખાય છે ગુજરાતી 'પ્રતાપ નાટક' બજાળી કરતા ક્યાક ક્યાક તો સરી અગ્રક બતાવે છે એમ પણ સરખામાની કરનારને લાગશે

આ નાટકમા આરબમા તો અકબર લેતાતચિત્ર નહિ પણ સપ્રચિત વૃત્તિનો જણાય છે, એ કે પાટળથી તેની મદાનુ સાવતા ખીવવામા માવી છે પુરુષપ્રાપ્તોમા પ્રતાપ ને અકબર આગળ તરી આવે છે (માસિદને સહીમ કરા જા છે) પણ તેમનુય આલેખન સીધુ વધુ છે માસિદના પાત્રમા થોડી સફુલતા મૂળી છે એના હૈવલ સાધેના લગ્ન અને પ્રેમની તથા સહીમની લાગના એણે લીરેના વેરની બબતમા એ પાત્ર યોગ નવ રચી પ રુ છે પ્રતાપ સાચેએ એનો ખરતા અને એનુ દિવની જાઠ મેંસા પર આકર્ષણ પ્રેરુ, એ દર્શકતનેય નાટકમા વીક મદર ને વિસ્તાર મન્યા છે પૂરીસાનુ પગ મહારા જેવુ બતાવાયુ છે તે એના ભિતિ દર્શક જિબની વૈરાવદિન કરે છે અણ

આજ બહેનોને એક નમ્ર ચેતવણી છે કે આ ધર્મો કરવા એવા નથી એમાં વહેલા મોઢા પાંચમાથ ન થવાય છે. રમનારાઓ પણ જરા ધ્યાત ચિત્તે એમની સિદ્ધિઓ અને અનુભવોને વિચાર કરશે તો એમને નજીકથી કે એ એમાંથી તાત્ત્વ નથી ન બની શક્યા કેટલાક તો ન બર કાઢી આપના રાંચો પાછળ ન ખુવાર થય જયાના દાખવા છે

હોટરી ભાજા નહીં, છાપાઓની રમત હરીફાઈઓ ભરતી, દુધી ટીડી રમતી, સ્ટો પેલેંગે કે, નુતાર રમવા આ બધા મામા કોણના બાંધુ છે વખત પાસેને પૈસાદાર થવાના વલખા છે એ રસ્તે ભગ્યે ન કાઈ કુખી થયા છે રમણુ માલસે થોડું કમું થયું સમજને આટલાથી થીની નવુ નહિ તો વહેલા મોઢા પાંચમાથ થઈ જાયો તા ૧૫-૧૦ ૪૫

૪. સરદારે જયંતી

આપણે બધા પૂન્ય સ્થળોને જીમરે અને અનુભવે બહુ રૂબ ધારીએ છીએ. તેમો છે પણ ખરા. ૧૩૨ આપણા સરદાર વલસાઈ પણ ગઈ તા ૩૧ મી એ ૧૦મું વર્ષ પૂરું કરીને ૧૪મા વર્ષમા પ્રવેશ કરી ગયા. આપણને ડેહને ૪૨૫૪૫ થયુ આવતી હતી કે તેમો આરતી રૂબ થઈ ગયા હયો

એમની વીર શાહીમા, એમની નીડર પ્રતિમા અને એમના દવસાબધ સેવા કાર્યોમા એ નેમ પડે છે એ નેતા આપણને તો એ એક નવજન્મને પણ સમજાને એવા નુત્રાન લાગે છે પણ એ અનુભવના સારાપરોડી હાસ્ય કેટલા સરદાર બન્યા છે એ કઈ માત્ર હાંને માંવડે માંધી નથી થય મયા એની પાછળ તો વંશોની વધરયા પડે છે. ઉત્તરા સિનેર વર્ષો અનુભવ પડયા છે કોથી તો આખા દેશ એમની જગમી વર્ષા નેદિરસે એ વીર પુરુષને અંતિ આપી અને વીરજન કરી

આપણે તો એકદમ જાણ્યો કે સરદાર થઈ હશે અને આપણે એમના સાચા સિંગે બનીએ.

૫. દીવાળીનું સંસ્કૃત્તુ :

આને દીવાળી છે. ચાલુ વર્ષ આને ૫૪ થશે અને કાચી નવન વર્ષ બેસશે એ નવન વર્ષના સુખસાતે દરેક આજ બહેનોને અમરા કલ્પના અભિનંદન છે.

દીવાળી દર વર્ષે આવે છે ત્યા આપણને એ દરેક વખતે કેમ અપે છે? એ એ છે કારણે એ એની સાથે આપનું જીવસાદ અને ઈલસ લેતી આવે છે આપણે પણ આપણામા એ એ ત્રણ વસ્તુ કાચમા સાધીએ તો આપણે ન્યા જાણે ત્યાં સીને અમી નજીકે કેજ પણ આપણને સોચિયુ મોહું રાતી સુરત કે નિરાધાની શર અપતો નથી હોતો

આ દીવાળીને વિષે આપણે ખદઈ પીયુ, પકેટીયા બોટીયુ, આજનામા સચિયા અને રંગીઓ પાછા એ બધું સારુ છે પણ એની સાથે કરા જેટલો બીજ વસ્તુની પણ કુ માં આપુ.

માલસ એ પેસા કમાય છે તો એના દિસાબ સાથે છે વર્ષ આખરે કેટલું બધુ કે કેટલું બોયુ એનું સભ્યું કાટે છે. ત્યારે આપણને તો મનુષ્યરૂદ એવા જીતમ રેડ મળે છે એનો આપણે ડેહો સુધપથા કરી એ વડે આપણે હું સાધ્યું કે એનો આપણાથી કેટલા દિસાબ રાજવા દસી ન રાજવા હોઈએ તો ખરેખર એ રાજવા એના છે દીવાળીને વિષે એનું સાચું કાદમા ખરે જીતમ લાગે છે. પણ કોપરો રાજવા વિના કારીયું થઈ રીતે નીકળે આનો ઇત્તને કોપરો રાજવા હોય તો માલસે રોનનીશી રાજવા નેહએ એવ કારણે વર્ષ આખરે આપણે કેટલા આજન થયા કે પાછળ પડયા એનું તારણ નીકળે થો. નરેસાપી શાઆત કાળી દોષ એ એ દીવાળીને વિષે પેલાની સિદ્ધ મેળશે નોધી એ અને આપની કાલના મનન વિવસ્થા રોનનીશીની દરખાવ કરે કલેહલ ન દોષ એ મનમા ને મનમા આખા વર્ષનો દામ કાઢીને મનમા નોધી રાખે

૧. વિધાર્થી અને સમીક્ષન

દીવાળીને ટાણે આપણે તેના બહાર આપણના કાલક્રિયા પણ એ વિવસ માટે આપણી વચ્ચે રહેવા આવે છે એ વાનો લાસ હાથે એક બીજને પચિસ વડે રહે અને એક બીજની વધારે નહીં આપણે થપથ થે હેટુથી આવે રાજે ૧ થી ૫૫ સુધી રામજ મહિરમા જુના ભયા, નાના મોટા ભામા વિધાર્થીઓ તથા વિધાર્થીઓના રસ થરાવતા બાઈ બહેનોનું આપણે એક એક રમેદસનેલન થોળુ છે એ રમેદ સમીક્ષના દરેક બાઈ બહેનોને આપણ અમારું રમેદસનું આપણુ છે

કાર્યક્રમ

- ૧ સમીક્ષ
- ૨ હેટુનિરેખ તથા પ્રમુખની વક્તી
- ૩ રૂબ સમાચાર અને પચિસ વિધિ
- ૪ ગાયી ન્યંતી પ્રસન્ન વારાની પત્રીકામ ઉવરેલાઓને અભિનંદન થોળી લડાણી.
- ૫ વિધાર્થીઓ તેમજ પ્રમુખનીના બધાબધોનો.
- ૬ વહેમાવરમ

તા. ૪-૧૧-૪૫

૭. પુરનાકાલ્ય વલ્લિવતની યોજના

આપણે ત્યાં પુરનાકાલ્ય હવે એ વલ્લિવ ગઈ અનુ કહેવાય એમાંથી રોન ૫૦ થી ૬૦ પુરતો થવાના મરે ભવ છે. પણ હવે એમા તથા પુરનાકાલ્ય ભારતી થવાની જાણે એ મરે મરે એક વાળમા પડી કાઢી છે. જે કોઈ ૧૧ ૧૫૫ બાપો એમના નામનુ પુરનાકાલ્ય બેરેડ એક કાળા પુરનાકાલ્યના કનેરકાળા કાળા આવા એ કાળાના વધનો અને મરે મરે મરે એ અને આપણ છે કે બીજ વધારે પણ મળી રહેશે

પણ આપણ પુરનાકાલ્ય દેશ મરે બધરિય લનાવતું દોષ તો એની કાંઈ કાચો થીવના થઈ એકમે. જેમ કે પુરનાકાલ્યના કાચ પાછળ રોન ૪-૬ કલાક આપી થો એમા મોઢા પચારતો આપણને રોનાની બધરયા કાંઈ કાંઈ એકમે. એ નાણુ વિવસ અને નહિ પણ

રૂપિયા સોની રકમ આપીને પુસ્તકાલયના થાકોસેક સહયોગ બની નવ તો સહેલે ચાર હજારની રકમ પણ નવ એમથી માસિક ૮-૧૦ ડો. નું વ્યાજ મળી રહે. અને એ વ્યાજમાથી પૈસા પચાસર માણસને રોજી શકાય.

આવા સો અથવા એથી વધારે રકમ આપનારાઓમાથી જ એક કમિટી જુઠાવ એ કમિટી પુસ્તકાલય અંગેનો વલિવટ કરે અને પુસ્તકાલય પ્રદક્ષિને વિકસાવે.

આપણું ત્યાના પુસ્તકાલયનો પૂરો સહુપયોગ કરવો હોય તો આપી કોઈ ચોળના રજીકાથી સિવાય આપણે માટે બીજો કોઈ રસ્તો નથી આશા રાખુ છું કે રાષ્ટ્રિયજાના દરેક આ કાર્યમાં સાર આપશે

તા ૫-૧૧-૪૫

૮ નવન વર્ષે પ્રવર્તના

હે પ્રજા આ નૂતન વર્ષના પ્રથમ દિને અમારી પ્રાર્થના છે કે તુ અમને વેરેર, રામ દેવ અને અનંપાળના યોગે અભિગાનમાથી બલવાની સક્તિ આપ.

સત્ય, પ્રેમ અને આનંદથી તું અમને ભરી દે.

સ્વેચ્છા અને સમતપ્ત્વક અને તારી હજારને શિરોપાન કરીએ એવું હે પ્રજા તું અમને બળ દે.

તા. ૫-૧૧-૪૫

૯ બાઈ બીજ

જેની વીર પક્ષમાં એવી સાથ બીજ, આ બંને ઉત્સવો બહેનનો બાઈ પ્રત્યેનો અને વાઈનો બહેન પ્રત્યેનો કાલ વ્યક્ત કરવાના ઉત્સવો છે. બાઈ બહેનનો પ્રેમ આ દુનિયામાં અનેરો પ્રેમ છે એને અમર કરવા માટે જ આ ઉત્સવો ચોળ્યા છે. આપણે એક બીજને વધારે લાયક બનીએ અને બાઈ બહેન વચ્ચેના નિર્મળ પ્રેમને દુનિયામાં વધારે વ્યાપક કરીએ તો આજના મિત્રાનો અને આનંદ ઉત્સવો સાંકેક ક્યાં જણાય.

૧૦ વાયેશ્વરી માતાના પ્રવાસે

ધામજુથી અડી મહાલ દર વિઝાવ પાસે શ્રીદેવી નદીના બરાબર કિનારા ઉપર વાયેશ્વરી માતાનું એક રમણીય સ્થાન છે ત્યાં આપણે પ્રવાસે જવાનું વિચારું છે

જે બાઈઓ ત્યાં આવવા હવે તો હોય તે એમના નામ આપી નવ બહ બીજને દિવસે બપોરે બાર વાગ્યે આપણે ત્યાં જવા ઉપરીશું એટલે આ તારી ૧૧મા પહેલાં તૈયાર થઈને ભારી જોરડોએ આવી પહોંચે ત્યાં આપણે શુ શું કરીશું ?

દરું કરીશું, બેસીશું, વાતો કરીશું નાઈશું, અમલ કરીશું, ત્યાં આવશે તો નવીમા નાઈશું અને ચોડનારતો પલ્લુ કરીશું દીવાળીની રજાએ, બહારકામથી આવેલા આપણા બાઈઓ ખબ આ પ્રવાસમાં જોડાવાના છે એટલે વધારે મત્રા પડશે.

તા. ૬-૧૧-૪૫

૧૧ લાભપાત્રમથી આપણે ત્યાં અભ્યાસશુદ્ધિ શરૂ થાય છે

બહુ દિવસથી અભ્યાસશુદ્ધિની વાત કરીએ છીએ એ અભ્યાસશુદ્ધિ મનિવાર તા ૧૦-૧૧-૪૫ની લાભપાત્રમની સંલગ્ન આપણે ત્યાં મર થાય છે એમા જોડાવા હવે તારા કાલ રજા સુધીમા એમના નામ મને આપી નવ અભ્યાસ શુદ્ધમાં આવનાર પાસેથી રીવેલ ફી વરીકે માસિક ૦-૨-૦ લેવામા આવશે

અભ્યાસશુદ્ધિમા અકારણે દોઢ કલાક મટે વિદ્યાર્થીઓને સ્વાધ્યાયમા મદદ કરવા માટે આવનારું વચન નીચેના જાહેરોએ આપેલું છે એ બંને એમને આભાર માનુ છ

કોણ કયાઈ આવશે

શ્રી શ્રી ડાહ્યાભાઈ મનજીભાઈ પટેલ (પ્રિમરેઝ ડાહરકુલમા કાણાવવા જતા શિક્ષક)

શ્રી શ્રી આદિત્યભાઈ સોનાભાઈ પટેલ ,,

જોમ શ્રી અંબાલાલ વલ્લભભાઈ પટેલ ,,

મનજી શ્રી રમણકુલક મા શેઠ

બુધ શ્રી મણિભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ

(અર્ધોની રાજાના શિક્ષક)

શુર શ્રી મંજીભાઈ શંકરભાઈ પટેલ ,,

શુક શ્રી બલભાઈ

તા ૧૦-૧૧-૪૫

૧૨ અભ્યાસશુદ્ધિની દિનચર્યા

સને ૭ તારી આવી રહેલું

૭ થી ૭ દીવાળી-આસન પાચ

૨ના વગેરે ત્યવરયા

૭ થી ૭ પ્રાર્થના તથા સમાચાર

૭ થી ૮ હવર સાનનો વર્ષ,

બળવર્ષ,

૮ થી ૧૦ સ્વાધ્યાય (શિક્ષકની રોજની સાથે)

૧૦ પહેલાં સુષ જવું

સવરે જા વાગ્યે ઊઠવું,

પાંચ થી ૬ માસ દાતાશ્રી પત્રાવરું,

૬ થી ૬ પ્રાર્થના તથા પાચ

મિનિટનું સ્વાધ્યાય વર્ષક વાચન

(હાલમા "નિત્ય સદય")

૬ થી ૬મા કસરત ક્ષાયત

૬ થી ૭ રજાધ્યાય

૭ થી ૮ મુદના કમિ-પાણી

બાણ, દીવાળી સાફ કરવા વગેરે

(પ્રથા હોય અને હવે તે સમુદ

કાણમાં જોડાય)

૮ વાગ્યે શ્રી સ્વાધ્યાય નવ,

તા. ૭-૧૧-૪૫

૧૩

૧૪ બંધાને આમંત્રણ છે

આને સને સાડા પાંચ વાગ્યે રામજી મહિના મેટ આપણે ત્યાં શરૂ થવાના અભ્યાસશુદ્ધિની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા થશે એ પ્રસંગે બધા વિદ્યાર્થીઓ, એમના વાહાઓ તેમજ અન્ય ઉત્સાહી સાથ બહેનો ત્યાં પધારીને એ પ્રસંગને શોભાવે તથા અમારા ઉત્સાહમાં વધારો કરે એવી અમારી આસ વિનંતિ છે

કાર્યક્રમ

૧ પ્રાર્થના નીત

૨ અભ્યાસશુદ્ધિની દેવ-બળભાઈ

૪ દારૂતોસ
૫ ગોળપાણી
૬ વદેમાળામુ

તા ૧૦-૧૧-૪૫

૧૪ વાચનાસપ્તમા દેસ નહિ
તો દેસની પાંખડી આપી

દરેક ભેસતા વખતે દિવસે, આપણા
વાચનાસપ્તમા સામયિકો મજાવવા માટે
અ પછે ઉપરાણુ હરીએ હોએ એ
પ્રમાણે આ વખતે પણ થયુ છે પણ ને
કાર્કને મોઢાવવાનુ રહી ગયુ હોય એ
રૂપિયો એ રૂપિયા ને કાર્ક આપવુ હોય
તે આપીને છાપેલા પડોય લેતા નહ.

તા ૧૧-૧૧-૪૫

૧૫ રાષ્ટ્રીય મહાસભાના સભાસદ
થવાની ઉદ્દેશી તારીખ

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના સભાસદ
થવાની ઉદ્દેશી તારીખ ૩૦મી નવેમ્બર
છે ને કાર્કએ હવુ સભાસદ ન થયા
હોય એ પણ સરીને વેળાસર સભાસદ
થઇ નહ

તા ૧૨-૧૧-૪૫

૧૬ આઝાદ હિંદ એના

ભપાને પ્રકાશ તથા મવાયા કમને
કર્ષે ત્યારે અગ્રેએ એકવા એકવા આ
પણા હિંદીએને એકવા દયામા કાઢીને
નાસી તથા પૂર્વ એશિયામા વસતા સવ
લાખ હિંદીએને આ ભવાવધી નબળા
આયોજી લાગેલા એમને પ્રત્યક્ષ અનુભવ
થયો કે પરવર દેશની પ્રભાવી આવી
દશા થાય છે! એમણે અનુમતેલી
એ વખતની ગ્રાસકારી અને બેઢાલ દશા
માથી કાચમને મટે ઉતારવુ હોય તો
સાબીત થઈને હિંદને આઝાદ કરવા એ
એક માગે એમની નજર સામે ટરવરવા
લાગ્યો.

એ વિચારમાથી જ ૧૯૪૨ ના ૩૦મી
સપ્ટેમ્બર એમણે આઝાદ હિંદ લાગ તથા

આઝાદ હિંદ ફોર્સની રચના કરી
પાછળથી આ લાગને સુધાપનાસુ મળ્યા
એમણે આઝાદ હિંદ સરકારની રચાવના
કરી

આ ફોર્સના ૫૦ હજાર સૈનિકો હતા
અને ૧૫૦૦ અમલદારો હતા એ સરકાર
અને ફોર્સની નેચ એક જ હતી કે હિંદને
આઝાદ કરવો અને એ ૧૨૫ માટે ભેળી
મદદ લેવી પરે એની મદદ લેવી એ હિંદી
સૈનિકોને ભડુ કપડાં પેડવા પડ્યા હતા
હેઠાંક વખત એમને ખાવાના પણ સાંચા
પડ્યા હતા પણ એ ફોર્સમા ભેડાપેલાઓ
લોહીના અક્ષરે સહી કરીને ભેડાયા હતા
એટલે બધી જ આફતો સામે ટક્કર લાગે
એમણે એમની આગૂચ અને રૂલો
ફિલ્લીની પોકર માધુ જ રાખ્યા આઝાદ
હિંદ સરકાર ભપાની પાળા સરકાર
નહોતી પણ ભપ ન એના લાભ ઉપવા
માન્ય હવુ અને એ ભપાની પાછળથી
તો ભપાનીએ આઝાદ હિંદ ફોર્સને દગો
પણ દીધો અને ભપાન શણે અથા પછી
એ સરકાર તથા ફોર્સને પણ યાણે
જવુ પડ્યુ

આને સુધાપગોજ ક્યા છે એ કોઈ
ભણવુ નથી પણ પડાયેલી ફોર્સના
હજારો સૈનિકો આને ફિલ્લીના મથકુર થઈ
જયેલા લાલ કિલ્લામા કેદ છે એમાના
કેલાક ઉપર ત્રાસ વર્તી રહ્યો છે ને કેદ
લાકને ફૂસડીએ અગળ્યા છે એવી પણ
વાતો ચાલે છે

હાલમા એ ફોર્સના ત્રણ કંપાનો
ઉપર પેલા કિલ્લામા જ લાકરી અદાલત
સમક્ષ મુક થો ચલે છે પંડિત જગ હર
તેજ બદલુર કપ્તુ ખુવાલ હં દેણક વગેરે
એમાના બચાવ મહે લેવા રહ્યા છે

ફોર્સને એ બધા જ હિંદની આજા
દીના સૈનિકો છે અને એમને કોઈ મુલા
એકમે એ ભવની સાવણી કરી છે તાડ

પંડિત તથા આપણા આગેવાનો એ માટે
જહેમત ઉઠાવી રહ્યા છે હિંદી સરકારના
આ પગલા સામે વિરોધ ઉઠાવવા માટે
આને દેણકરમા આઝાદ હિંદ સમાજ
ઉત્તરાર્ધ રણે છે તા ૮-૧૧-૪૫

૧૭ ઇતર જ્ઞાનનો વર્ગ

આપણે ત્યા યશ થયેલા અવસાસ
મુદમા એ ધાપુ હવુ એના કરતા સખ્યા
બહુ વધારે થઈ ગઈ એ યર થયુ ત્યારે
સખ્યા ઉપની હતી આને એ વગી છે
હવુ પણ આવવાના આવવા માગે છે પણ
રમળ સમાચરને કાચે હવે મારે એ
સખ્યાની મથાકી આધવી પડી છે

નોજ વપરાતો દિવેલો અજ ન દાય
આવન આભના મેધારીના જમનામા
દીવેલ રીના વિખારી લીડ માસિક ૦૨-૦
લેખાનુ વિચારુ હવુ પણ એ ૦૦૪ ૦
કરવા પડશે એવુ ભણાય છે

અવસાસમુદમા હવુ ધણી ખામીઓ
છે પણ ચોક્કા દિવસમા જ એ અચરિત
થઈ નહ છે એ એમને અમને ખૂબ
આનંદ થાય છે

આજની પ્રાર્થનામા અને ત્યાર પછીના
પોણા કલાકના ઇતર જ્ઞાનના વચ મા
અવસાસમુદમા ન ભેડાયેલા કાર્કએ
પણ આવી રાકે છે એ કાર્કએની ભણ
માટે એ ઇતર જ્ઞાનના વર્ગમા શુ શુ
ચાલશે એનો ન બે કંકમા પચાલ માલ્યો છે
સાને પ્રાર્થના પછી સમય જા થી દા

શ્રવિ આપણી રાષ્ટ્રીય ભૂતિને ઈવિદાય
સોમ દિવસવાનો વર્ગ
મગજ આપણુ સમાજ જીવન
ભુધસામુદવ ચન(દાવમા જીવનના ત્રણા)
ગુરુ સમીત

શુક્ર જીવન યાતરના મુલાઓ

સને અતઢી અમર વાર્તા નેચો હજારો

મ ક્રિમ

તા ૧૫-૮-૪૫

એશિયાઈ સેનાનો નાનરો સૈનિક [પૃષ્ઠ ૭૧૩ થી ચાલુ]

ઈન્ડોચીના એક જાણીતા અખબારે ચેતવણીનો ચર કાઢેલો કે વર્ષે વર્ષે વધતાં જતાં સહેલાણીઓનાં ધાડાં કદાચ થોડા જ વખતમાં સાદા-બોળાં બાલીવાસીઓને 'બગાડી' નાખશે અને એ પ્રજા એના મોહ-ભર્યા આચાર તથા પુરાણી રીત-રિવાજોએ જોડેલો બેસશે અને પાશ્ચાત્ય મથ બની જશે । આ વાત ટાંકીને પછી એના જવાબમાં ઇન્ડોનેસિયાની ડચ સરકાર તરફથી પ્રસિદ્ધ ચએલ બાલી વિરોધી એક સુંદર ચિત્ર-પત્રાકડું જે કહે છે તેમાં ભારોભાર બાલી-વાસીનાં સ્વદેશાભિમાન અને જાતિ-પ્રેમ બર્યા છે. જવાબ કહે છે:

'સાચી વધુ જરૂરી વાત આના ઇચ્છા બીજ કોઈ હોઈ શકે નહિ. અહીં દર વર્ષે થોડા દિવસ મરે આવતા પરદેશીઓ આ મુશ્કારી ટાપુની બાજે લાખની વસીલાંથી કેરવાકના એવા સીધા સપાટમાં આવે છે કે અહીંની પ્રજા બગડી બચી જીલ્લેજ, સિંહારાલ ને દેન પાસે નવાં મુખ્ય શહેરોમાં પાશ્ચાત્યપણું પ્રવેશી રહ્યું છે ખરું, પણ શામાંથીમાં વસનારાં તેા આ ટાપુ ઉપર પ્રથમ યુરોપિયને પત્ર મુક્યા ત્યારે ડલાં તેલવાં જ સરજલોકા છે એમના બગડી જવાનો તેા કોઈ સવાલ જ નથી. આ પ્રજા ધણી સ્વમાની અને એની પોતાની રક્ષા મુજબ મુસરમ્મત છે... ઉપરાંત, જીતકાળમાં બાલી-વાસીઓએ બલાવી આપ્યું છે કે પોતાની આગ્રાહીનાં રક્ષણ કાતે તેા તેઓ બહાદુર અને નિર્ભય લડવા છે.'

પરંતુ જો કારણે આને કોઈ પરદેશીઓ એને 'બગાડી' શકે તેમ નથી તે સરકાર તેા બાલીનું બાળક માતાના દૂધમાંથી પામે છે અને મરજીપત્રેત એનાં અંગોમાં વહેતાં રક્ષિતમાં એ જીવતા રીત છે તે તેા આ પત્રાકડું દર્શાવે છે:

'સાચા બાલીવાસીની મદત્તામાં આ હોય છે કે એ એવું સાચું જાન

જીવને કે નથી મુલ્ય પછી વિધાવા એને ફરી ફરીને બાલીમાં જ જમવા લેવા નેટલેા ભાગ્યશાળી એવે । આ મુશ્કાર ટાપુ ઉપરની જિંદગીની તેણે આવે એવાં પ્રયોજાન તેા ખુદ એના સ્વર્ગમાં પણ નથી. દેવી ગ્રાન્તામાં એ તેજાચ ત્યારે એ એનામાં કોઈ એવ રહી ગઈ હશે તેા આ જીવિયાની બીજ કોઈ જાતિમાં જમવા પામવાની એને સ્વંય કરી, એમ એ માને છે. બહારના મહેમાનોને તેા એ દુકાળી એવું છે. મહેમાન બાલીવાસી નથી એના અર્થ જ એ એમ સમજે છે કે એ જીવનનું એક સુખ નથી પામશે. મહેમાનના જીવનમાં પોતાને કષ્ટ આવે એવું કશું જ એ લાગતે નથી. જીલ્લેજની મહેમાનની તેા એ દયા બાચ છે, અરેરે બિચારે બાલી-વાસી થવા નેટલેા સદ્ગુણી નથી-અને એની પ્રત્યે દયાલાવળી વતે' છે ।

એક બાલુ આ મુગ્ધજીની પુરાણી દિંદુ સંસ્કૃતિના અંગેલા અવરોધ સમ્રે બાલીનો ટાપુ છે. એની ચોપાસ પડેલા ટાપુઓમાં, એક જ એસરીએ ઇન્ડોનેસિયાના કશોડો મુસલમાનો રહે છે. બૌદ્ધધર્મી ચીનાઓ પણ રહે છે. પણ એ. મુસલમાનો અને પરધર્મીઓ વચ્ચે કોઈ ખુનખાર હુકુરો ચલાવું કે એમની વચ્ચે કોઈ વેરભાવ પણ હોવાનું સાંભળ્યું નથી જિન-મરિજામીએ બધા નાપાક કાઢિરા છે એવું કોઈ અધિકારન ઇન્ડોનેસિયાના મુસલમાનોએ દેખાડ્યું નથી. નહિ તેા, 'બાલીના રોકે લાખ દિંદુઓને શોળી રાળી નાખવાનું, એમના હરકોઈ પુરાણ મરિની પછીતે પોતાના પીરની કજરા શોધી કાઢવાનું, એમની સેક્ટો મૂર્તિઓ ભાંગી નાખવાનું અને બાલી આપું મુસલમાન બનાવી દેવાનું ઇન્ડોનેસિયાના કશોડો મુસલમાને માટે મુશ્કેલ ન ગણાત. પણ ઇન્ડોનેસિયાના અને ગેદિયાનાં-દેહમાગે એવા

આત્મનાશી કામવાદને માગે' ત્યાંના મુસલમાનો નથી વળ્યા.

એવું એવ ત્યાંના રાષ્ટ્રીય નેતાઓને જાણ છે. જવાના ગાંધીને નામે એળખાતા બાલીવાસી માતા ને જવાવાસી પિતાના સુપુત્ર ડો. મુકાનેએ આને જીવિયાના સહયર્થી મુસલમાનોને જ નહિ પણ તમામ રાષ્ટ્રવાદી આગ્રાહી-પરતેજી પોતાની વહારે ધાવાનો સાદ કર્યો છે. નાના રાષ્ટ્રોની આગ્રાહીના અથાક લડવેલા જોરૂશિખન વિદેશમંત્રી હબ્ટ ઇવાટ અને ફિલિપાઈન્સના અમેરિકા ખાતેના પ્રતિનિધિ રામુસે, ચીનના પ્રેરણા-મૂર્તિ મેડમ ચિયાંગ અને આપણા જવાહરલાલને એમણે જવા તેમજા છે. પોતાના દેશની પરિસ્થિતિનું જાતે અરોલકન કરીને જીવિયા સમક્ષ મુકવાનું આ ક્ષત્રન એમણે આ મારના ધર્મપંથ સામે જોડેને નહિ પણ એમના રાષ્ટ્રવાદને નિરખીને આપ્યું છે. દિંદુરાતના કોઈ કોમીવાદીઓને નહિ પણ સમગ્ર-રાષ્ટ્રના દિંદુ-મુસલમાનની પ્રતિનિધિ હોઈને અને રાષ્ટ્રોના જલદરે એમણે મદદે બોલાવ્યા છે.

શું દિંદુમાં કે શું ઇન્ડોનેસિયામાં આપણે સૌ ગુલામે જ હીએ અને આપણા તમામ ધર્મજોડેને આવરી લેતા એક જ સર્વ-આપી એશિયાઈ મંદદષ્ટ તેા ગેરા સામ્રાજ્યવાદ સામે લડવાનો છે. આવી મંજલ ભાવની ઇન્ડોનેસિયન રાષ્ટ્રવાદ-આપણા સૌમાં પ્રગટાવી રવો છે.

આવે જવાવગરી અને આવે બાલીવાસી આને નવા એશિયાની જન-સેનાનો સૈનિક બનીએ છે. સામી જાતિએ ગાંધીએ ગેરા-ચ દીવાની વિરોધી સંઘમને સાચાં નાનો સદીક એ બની રહી છે.

બા બ ક નો ખિ લ ખિ લા ટ

બાળકોના સર્વરોગનિવારણ અને

બાળકના બાધાના ઘટતરૂપ

બા બુ લી ન

તમારા બાળકને હંમેશાં આપવાનો આગ્રહ રાખો

★ સોલ એજન્ટ ★

બી. એ. એન્ડ પ્રધર્સ મુંબઈ-૨ અને કલકત્તા

- ★ નવીન દેશનની ફેમો
- ★ સારામાં સારી બનાવટના કાચ.
- ★ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિસર કામ

• તમારી આંખો માટેના
'ચશ્માં' લેવી વખતે
અમારા શો-ગ્લેસની
મુલાકાત જરૂર લ્યો

- ★ ગ્રાહકોનો સતિષ
- ★ પ્રમાણિક વ્યાપાર
- અમારા ખાસ
- વેપારસૂત્ર છે

અરીઠી મથક

ટુસ્ચેકસ ઓપ્ટીસીયન્સ

વર્ણલ ટેલેસ, સેન્ટ્રલ ટેલ
ટ્રામ ટર્મીનસ : મુંબઈ-૪

કુલશી

સુવાશીની

સામીરા

